TANPINAR ESERLERİNİN DEYİMLER SÖZLÜĞÜ

VE

(VECİZE / AFORİZMA / ATASÖZLERİ) ÖZDEYİŞLER SÖZLÜĞÜ

Dr. Ahmet ADIGÜZEL

hiperyayın

Hiperyayın
Araştırma-İnceleme

e-kitap:

Yazarı
Dr. Ahmet ADIGÜZEL

Editör
İbrahim ÖZGÜL

Genel Yayın Yönetmeni
Hatice BAHTİYAR

e-ISBN: 978

Yayıncı Sertifika No: 16680

İstanbul, Ekim 2022

Copyright© Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın telif hakları, 5846 sayılı yasanın hükmüne göre, kitabı yayımlayan Hiperlink Eğt İlet. Yay. Gıda San. ve Paz. Tic. Ltd. Şti. ve Dr. Ahmet ADIGÜZEL'e aittir. Yayımcının ve yazarın izni olmaksızın elektronik ve mekanik herhangi bir kayıt sistemi veya fotokopi ile çoğaltılamaz, kopyalanamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yayınlanan yazıların etik, bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazara aittir.
Yayınevi uluslararası bir yayınevidir.

KATALOG GELECEK

GENEL SATIŞ PAZARLAMA VE YAYINEVİ
Hiperlink Eğt İlet. Yay. Gıda San. ve Paz. Tic. Ltd. Şti
Tozkoparan Mah. Haldun Taner Sok. Alparslan İş Merkezi
No: 27 Kat: 6 D: 21 Merter- Güngören / İstanbul
Telefon: 0212 293 07 05-06 Faks: 0212 293 56 58
www.hiperlink.com.tr / info@hiperlink.com.tr

Dr. Ahmet ADIGÜZEL

1974'te Ağrı'nın Diyadin ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Diyadin'de tamamladı. Erzurum Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nden lisans eğitimi aldıktan sonra Yakındoğu Üniversitesi'nde Yeni Türk Edebiyatı alanında Yüksek Lisans, Girne Amerikan Üniversitesinde Yeni Türk Dili alanında bütünleşik doktora programını 2016 yılında Gelibolulu Mustafa Âli'nin Rahat'un-Nüfus adlı eseri ile tamamladı. Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak göreve başladı. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak devam etmektedir. İki yıldır Ürdün Yermük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Çeşitli bilimsel dergilerde makaleleri ve bilimsel toplantılarda sunumları bulunan Adıgüzel'in kitap yazarlığı ve kitap bölüm yazarlığının yanı sıra tercümanlık çalışmaları da bulunmaktadır. İngilizce, Arapça ve Farsça bilen yazar ve araştırmacı Adıgüzel, Muhenna Yayınevinin editör danışmanı olarak kültürel faaliyetlere başladı. Reza Amirkhanî'nin İran'nın bestsellerinden olan "Onun Beni", Moaddebpour'un "Yasemin" adlı komedi / drama romanını ve Hikâyemiz Masal Oldu adlı hikâyeleri Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir. Ayrıca Adıgüzel'in, Türkçe ilk hikâye kitabı olan Serap dördüncü baskısıyla kitapseverlerle buluştu.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9
ESERİN MAHİYETİ VE KULLANIMI HAKKINDA....13
I.BÖLÜM, TANPINAR ESERLERİNİN DEYİMLER SÖZLÜĞÜ.....17
II.BÖLÜM, TANPINAR ESERLERİNİN ÖZDEYİŞ / VECİZE / AFORİZMA / ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ.....279
SON DEYİŞ 905
KAYNAKÇA..... 908

SUNUŞ

Türk edebiyat ve sanatının en kültürlü bilge şahsiyetlerinden bir olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinin tamamı bir bütün olarak değerlendirildiğinde onun sadece hayal gücü ve uyanık, estetik gözlemden faydalanmadığını, mazinin terkibinden ve çağının fikir akımlarını çok iyi tanıdığı; Antik çağ Yunan, Batı felsefe ve düşüncesini, ressamlar, musikişinaslar, heykeltıraşlar, edebiyatçılar ve onların eserlerini yakından tanıdığı bilinmektedir. Çünkü o, güzel sanatları, edebiyatı geniş manâda cemiyete maziyi açacak, sunacak bir anahtar biçiminde değerlendirmektedir. Bundan dolayı Tanpınar'ın sanat ve edebiyat anlayışının oluşmasında pek çok yerli ve yabancı kaynak etkili olmuştur. Tanpınar'ın beslendiği kaynaklar sadece okuduğu eserler ve tanıdığı şahsiyetlerle sınırlanamaz. Sanatçı, hayata ilişkin estet gözlem ve kazanımlarını, deneyimlerini seçerek ve değiştirerek yeniden uyanık bir biçimde kurgularken okuyarak beslendiği gözelerin, kaynakların yanı sıra yaşadığı sosyal çevreden de önemli bir oranda beslenir, etkilenir. Tanpınar, Şeyhî, Nesimî, Bâkî, Nedim, Evliya Çelebi, Şeyh Galib ve Yahya Kemal'i içselleştirdikten sonra Garplı pek çok yeni üstat keşfeder: Baudelaire bunların başında gelmektedir. Beudelaire'i, Mallarme ve Verlaine izler. Ardından pek çok fikir ve sanat üstadı gelir: Anatole France, Dostoyevski, Goethe, Hofmann, Nietzsche ve Edgar Allan Poe. Tanpınar'ın ikinci Yahya Kemal'i, üstadı sanisi denilebilecek Paul Valéry gelmektedir. Yazın sanatı ve düşünüş çerçevesinde değerlendirildiğinde Tanpınar pek çok açıdan hem teorik kuramlar hem de yazdığı eserlerle Batının entelektüel ve yenilikçi, yol gösterici tarafının Türkiye'deki devamıdır.

Türkiye ne mazisinden ne de üç yüz yıla yakın benimsemiş olduğu Batı değerlerinden ve medeniyetinden vazgeçebilir. Bir harmanlanmaya, senteze ulaşmak lâzımdır. Türkiye toplumunun kaotik sosyal yaşamı, özellikle aydınının fikri buhranı, bu sentezi gerçekleştiremeyişinden ileri gelir. Tanpınar, bu sentezin nasıl olması gerektiğini eserlerinde kimi zaman doğrudan kimi zaman da kahramanların ağzından dolaylı olarak açıklamaktadır. Tanpınar, maziyi inkâr etmeden onu bir terkip, kaynak olarak görmüş. Ondan ilham alarak farklı anlayışla yeni ve özgün pek çok eser ortaya koymuştur. Tanpınar bir edebiyat ve sanatın ancak kendi geleneği ve kıymetleri ile yenileşebileceği düşüncesindedir. Dış etkiler ve diğer unsurlar onu sadece zenginleştirir, genişletir. Eksiklerini tamamlar fakat dış unsurları maziyle harmanlamak şartıyla yüksek bir terkiple yenileşebilir. Ahmet Hamdi Tanpınar, medeniyetler terkibi zemininde çekirdek zaman anlayışı temelli ve bilinçaltına ulaşma amaçlı edebiyat ile estetiği, tenkidi, kültürü, medeniyeti, plastik sanatları, sosyolojiyi, psikolojiyi, dili, tarihi vb. yardımcı pek çok bilimi birleştirebilmiştir. Kültür, edebiyat ve sanatımızın kaynaklarını soruşturan, irdeleyen sosyal hayat-cemiyet-edebiyat, toplum-fert ilişkileri üzerinde yoğunlaşan ve düşündüren, estetik ve uyanık gözlem ve hayat deneyimine dayalı pek çok çizgiyle insanımızı, cemiyeti tanımayı ve tanıtmayı amaç edinen Tanpınar birçok eserinde önemli, yoğun teorik değer yargılarını doğrudan veya örtük bir biçimde yazmıştır. Tespit, değerlendirme, kuram, hükümlerini ve sanat anlayışını ifade ederken dili âdeta plâstik bir sanat gibi işlevselleştirerek söyleyeceğini, bilgilerini inşa ve ibda eden estet bir edebiyat tarihçisidir.

Tanpınar'ın ferdi duruşu, yazarlık ve fikir süreci, sanat, mazi ve doğu-batı anlayışı, ruhsal yapısı, çevreye olan ilişkisi, estet ve eleştiriel yetenekleri ile oldukça verimli ve zengin bir damara

sahiptir. Ayrıca, Tanpınar'ın "kendini yapmak" "*eb'adına erişmiş bir şair olmak"* arzusunu ifade ediş biçimi de onun sanat anlayışı hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Türkiye nesir ve fikir edebiyatında sanatkâr havsalayı zorlayan, onu huzursuz eden bir sanat, eleştiri ve kültür derinliğiyle, estet anlayış ve hissiyle ve bir "iç vizyon"la Anadolu'nun, Bursa'ın ve özellikle İstanbul'un "apoloji"sini manevi iklimi de harmanlayarak yapmamış, İstanbul'u büyük bir mazinin, büyük üç medeniyetin, tarihî ve mimarî eserlerin, doğal güzelliklerin ve hatıraların şehri olarak görmemiş, "batının en doğusu doğunun en batısı" perpspektifiyle kendi sanatkârâne hülyalarının, manevi kıymetlerinin, ilhamlarının, tahassüslerinin, estet anlayışının duygu ve düşüncelerinin kaynağı olarak biçimlendirmemiştir, çünkü bu istiâre fıtri bir biçimde hakikate evrilmiştir. Tarihe, kültür, sanat ve medeniyete, sosyal ve tarihi meselelere tam anlamıyla bir bilge ve kültür adamı vasfı, kimliğiyle bakar. Tanpınar'ın tüm fikir ve his dünyasında yani eser ve biyografisinde fetih ile İstanbul'un ve Türkler'in bir birlerini İstanbul'la bütünleyen, birleşen büyük medeniyet macerasının çok önemli bir yeri vardır. Tanpınar, herkes tarafından kabul gördüğü gibi tam anlamıyla bilge bir kültür adamıdır.

Engin bir bilgi birikimine sahip olan Tanpınar, montaj tekniğinden iyi bir biçimde yararlanmaktadır. Pek çok sanat ve bilim dalı ile yardımcı bilimlere vakıf olan sanatkâr, alıntı yelpazesini zengin ve bir hayli kapsamlı tutar. Mitoloji, türkü, şiir, masal, resim, musiki gibi birçok türden; menkıbe, hadis ve özdeyişlerden; Doğulu ve Batılı bilim insanlarından, sanatçılardan, filozoflardan; yaşadığı, bildiği geniş coğrafyada kabul görmüş klâsik pek çok eserden yararlanır. Yararlanma, özgün metinlerin alıntısıyla yapıldığı gibi yazar, şair, filozof, tarihçi, ressam, musikişinas, münekkitlere ya da onların eserlerine dolaylı yapılan göndermelerle onlardan aktarılan düşüncelerle

de yapmıştır. "gerçeküstü"cü bir kurgu taşıyan Tanpınar bazı eserlerinde bunu çok yoğun olarak tatmış bulunuyor. Sanatçı olarak eserlerinde kendisini tekrarlamamayı başarmıştır. Tanpınar'ın eleştirel metinlerde, şiir, öykü ve romanlarında imge dünyası, metafor kendisine özgü ve zengin bir biçime bürünmektedir. Yirminci asır Türk edebiyatının hemen hemen pek çok türünden eser veren Tanpınar, yazar şair ve akademisyenliğinin yanı sıra Türkiye'de estetik, tenkit ve edebiyat kuramına katkı sunan önemli şahsiyetlerden biridir.

Tanpınar, uyanık dikkate sahip bir estettir, eserlerinde ve dildeki "estetik" biçimleniş, örgü daha çok şiirlerinde görülmekle beraber birçok eserinde bu hususiyet tema ile ayrılamayacak bir biçimde bütünlük, iç içelik kazanmıştır. Cemiyet fikriyle öz, saf estetiği yan yana yürütmesi, onları birbirinin tamamlayıcı unsuru olarak görmesi, Tanpınar'ın en büyük farklı tarafıdır. Çağdaş Türk Edebiyatının çok başarılı, değer verilen, önemsenen, kitapları pek çok dile çevrilen sanatkârlardan biri de Tanpınar, yani hedefine ulaşan, "kendini gerçekleştirmiş" bir yazardır. Tanpınar'ın öğrencisi Orhan Okay, Onun için hayatının hemen her safhasında, daima "kendine rastlayan", daha sonra da "kendiyle didişen insandır" diyor.

ESERİN MAHİYETİ VE KULLANIMI HAKKINDA

Deyimler, iki ya da daha çok sözcükten oluşan, içerikleriyle sözü ve anlatımı daha etkili, güçlü, zengin kılan ve ilgi çekici hale getiren genellikle gerçek anlamdan farklı olan mecazlı deyişlerdir. Deyimler; Türk miletinin milli kültürün manevi değerlerini geçmişten bugüne taşımaktadır. Deyimlerin anlamsal ve biçimsel çeşitliliği bir dilin söz varlığı bakımından ve dilsel unsurlarıyla farklı kılan önemli temel deyişlerden biridir. Onlar donmuş, kalıplaşmış ve anlamlı özel dil birimleridir. Deyimlerin oluşum döneminden itibaren taşıdığı mesaj, edindiği anlam, kültürel yapısını ve değerini koruduğundan, dönemin dil özelliklerini derinlemesine bir yaklaşım ile kavrayarak anlamaya ve devrin kültürel yapısına nüfuz edilmesine önemli katkı sunar.

Tanpınar Eserlerinin Deyimler Sözlüğü ve Özdeyiş / Vecize / Aforizma / Atasözleri Sözlüğü adlı eser, Türklük bilimi araştırmacılarının dikkatlerine sunulmaktadır. Türkiye'de pek çok disiplinin ve Türk dünyasının müşterek bir değeri olarak kabul gören Tanpınar, şair, yazar, edebiyat tarihçisi, eleştirmen, estet ve bilim insanı olarak Türkiye toplumuna, kültürüne, sanatına ve edebiyatına çok önemli bir katkı sunan onların kıymetli tarafını oluşturan çağdaş, entelektüel bir bilgedir. Şark kaynağını içselleştiren, ona iyice hâkim olan Tanpınar, garba yönelerek oranın anlamlı ve yararlı bulduğu kaynakları ile beslenip bu zengin iki uygarlığın kıymetlerini ve kazanımlarını harmanlayarak Türkiye cemiyetinin hizmetine sunmuştur. Sadî, Ömer Hayyam, Harizmi, El-Kindi, Fuzûlî, Bâkî, Nedim, Evliya Çelebi, Şeyh Galib'i ne kadar tanıyorsa, biliyorsa onlar kadar Sokrat'ı, Aristo'yu, Homeros'u, Goethe, Héredia, Cervantes, Victor, Balzac, Mallarmé, Verlaine, Valéry,

Nieztche'yi de o kadar biliyor, tanıyor. Her fırsatta değişim ve gelişimi gündeme taşıyan Tanpınar, mazi ile bağları koparmadan geleceği inşa etmenin önemini vurgulamaktadır. Bu eserde; 20. yüzyılda yaşamış ünlü Türk entelektüel, mütefekkir, yazar, şair, edebiyat tarihçisi, bilim insanı ve bilgesi Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde kullanmış olduğu deyimler ve özdeyiş / vecize / aforizma / atasözleri ilk kez derlenip bir bütün olarak ele alındı ve açıklandı. Tanpınar'ın fikir dünyasını, sanat anlayışını, üslubunu, dilini tanıma ve eserleri hakkında bilgi sahibi olma münasebetiyle ele alınan bu çalışma; mütefekkirin eserlerinin bilimsel açıdan değerlendirilmesine zemin hazırlamak, ***semantik açıdan çapı çevresinden geniş olan deyimler ve özdeyişler, aforizmalar, atasözleri*** konusundaki eksikliği gidermek maksadıyla hazırlanmıştır. Bu çalışmada okuyucuya kolaylık sağlaması açısından her eserde tespit edilen ***deyimler ve özdeyişler/aforizmalar/ atasözleri*** alfabetik olarak sıralandı. Bazı deyimler zaman zaman aynı eserde bile farklı anlamlar taşıyacak biçimde kullanılmıştır. Deyimin yer aldığı cümle sayfa numarası belirtilerek alındı, deyim cümle içerisinde italik yapıldı, alınan deyim ve özdeyiş, aforizma, atasözleri cümlenin üst tarafına italik ve bold olarak yazıldı. Metne bağlı kalınarak deyimlerin ve özdeyiş, aforizma, atasözleri açıklamaları yapıldı.

Tanpınar'ın tek bir şiir kitabı olan *Bütün Şiirleri* öteki eserleri gibi bağımsız olarak ele alındı. Her eserde tespit edilen deyimler ve özdeyişler, aforizmalar, atasözleri şiirdeki ve metindeki anlamlarına bağlı kalınarak anlamlandırıldı. Farklı pasaj veya eserde geçen ve aynı anlamı taşıyan ifadeler okuyucuya kolaylık sağlaması açısından anlamları karşılarına yazıldı. Çalışmada, sanatçıya ait yayınlanmış tüm eserler: *Huzur, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Yahya Kemal, Beş Şehir, Edebiyat Dersleri, Mahur Beste, Aydaki Kadın, Sahnenin Dışındakiler, Hikâyeler, Yaşadığım Gibi, Edebiyat Üzerine Makaleler, Bütün Şiirleri, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Suat'ın Mektubu, Mektuplar, Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa, Tevfik Fikret Hayatı, Şahsiyet, Şiiri ve Eserlerinden Parçalar, Namık Kemal Antolojisi, İki Ateş Arasında, Hüsrev ü Şirin, Alketis-Medeia-Elektra*

(Çeviri) şiir, roman, hikâye bilimsel eserler, mektuplar, hatırlar ve günlükler tarandı.

Çalışmada verilen deyimlerin karşılığı imkânlar ölçüsünde yine deyimler ile açıklanmaya çalışıldı. Araştırmacılara mukayese imkânı sağlaması ve sahasında çağdaş çalışmaların yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Tanpınar eserlerinin deyimleri ve özdeyiş/ vecize/ aforizma/ atasözleri açıklanırken deyimlerin şiirdeki veya metindeki bağlamı dikkate alındı, mevcut modern ve klasik kaynaklardan yararlanıldı. Mütefekkirin kendine özgü kullanmış olduğu deyimler ise; Türk dilbilimi uzmanlarıyla görüşülüp yine eserin kendi özgül ağırlığı içerisinde, bütüncül bir anlayış ve yaklaşımla değerlendirilerek açıklandı.

TARANAN KİTAPLAR

Huzur	YKY yayınevi 11. b. İstanbul 2004
Saatleri Ayarlama Enstitüsü	Dergâh yayınları 12. b. İstanbul 2008
Yahya Kemal	Dergâh yayınları 5. b. İstanbul 2005
Beş Şehir	YKY yayınevi 5. b. İstanbul
Edebiyat Dersleri	Dergâh yayınları, İstanbul 2013
Mahur Beste	Dergâh yayınları 7. b. İstanbul 2005
Aydaki Kadın	Dergâh yayınları 2. b. İstanbul 2009
Sahnenin Dışındakiler	Dergâh yayınları 7. b. İstanbul 2005
Hikâyeler	Dergâh yayınları 7. b. İstanbul 2007
Yaşadığım Gibi	Dergâh yayınları 5. b. İstanbul 2006
Edebiyat Üzerine Makaleler	Dergâh yayınları 7. b. İstanbul 2005
Bütün Şiirleri	Dergâh yayınları 9. b. İstanbul 2009
19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi	YKY yayınevi 4. b. İstanbul 2006
Suat'ın Mektubu	Dergâh yayınları 2. b. İstanbul 2018
Mektuplar	Dergâh yayınları 4. b. İstanbul 2007
Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa	Dergâh yayınları 2. b. İstanbul 2020
Tevfik Fikret Hayatı, Şahsiyet, Şiiri ve Eserlerinden Parçalar	Suhület Kitabevi, Semih Lûtfi matbaası, İstanbul 1968

Namık Kemal Antolojisi	Ahmet Halit Kitabevi İstanbul 1944
İki Ateş Arasında	İyi Şeyler, İstanbul 1998
Hüsrev ü Şirin	Dergâh yayınları 2. b. İstanbul 2018
Alketis-Medeia-Elektra	Euripides, İstanbul 2018

Kısaltmalar

Huzur	H
Saatleri Ayarlama Enstitüsü	SAE
Yahya Kemal	YK
Beş Şehir	BŞ
Edebiyat Dersleri	ED
Mahur Beste	MB
Aydaki Kadın	AK
Sahnenin Dışındakiler	SD
Hikâyeler	Hk.
Yaşadığım Gibi	YG
Edebiyat Üzerine Makaleler	EÜM
Bütün Şiirleri	Ş
19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi	XIX ATET
Suat'ın Mektubu	SM
Mektuplar	M
Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa	G
Tevfik Fikret Hayatı, Şahsiyet, Şiiri ve Eserlerinden Parçalar	TF
Namık Kemal Antolojisi	NK
İki Ateş Arasında	İAA
Hüsrev ü Şirin	HŞ
Alketis-Medeia-Elektra	AME

(Doğrudan tercüme bir eser olduğu için Tanpınarın herhangi bir yorumu, yazısı yer almamaktadır, bundan ötürü bu eserden herhangi bir alıntı yapılmadı)

I. BÖLÜM
TANPINAR ESERLERİNİN DEYİMLER SÖZLÜĞÜ

A

Abbas yolcu: Yola çıkacak kimse: *Emin, birbiri peşinden gelen tüfek sesleri ile benirliye benirliye kahvesini içti, sonra saatini çıkardı: "Bana müsaade artık.* ***Abbas yolcu.*** *Tren nerdeyse gelir!"* (Hk.s.212).

Acı çığlıklar atmak: *Keskin ve ince haykırış, yüksek sesle inlemek: Makber'in güzel tarafları, şairin bir gece kuşu gibi karanlık ve* ***acı çığlıkları attığı*** *nadir mısralardır* (EÜM.s.258).

Açığa vurmak: Ortaya çıkarmak, belli etmek: *Epeyce sarhoştu. Ve sarhoşluğunu, babamdan gizlemek istedikçe, daha fazla* ***açığa vuruyordu*** (SD.s.32).

Açığı kapatmak: Maddi, parasal eksiği gidermek, kapatmak: *Şirketteki işinden ihtilâs yüzünden atılan ve Selma Hanımın babadan kalma servetiyle* ***açığı kapatarak*** *vaziyeti kurtaran Cemal Bey Nevzat Hanımla parası için evlenmek istiyordu* (SAE.s.309).

Açık olmak: Topluma, halka açık olmak: *Dede'nin büyük hususiyetlerinden biri halk san'atına, halk ağzına, halk hayatına daima* ***açık olmasıdır.*** *"Mesnevi" kadar "Yunus Divanı"na bağlı olan ve ikisinden beraberce beslenen bu deha aynı zamanda Tuna boyu ve şehir türkülerini de biliyor, tanıyor ve onlarla eğleniyordu* (YG.s.374).

Açık oynamak: Açık sözlü olup, dürüst davranmak: *Genç kadın bütün kâğıtlarını* ***açık oynamak*** *isteyenlerin sükûnetiyle, ona "Çok geç kalmadım, değil mi?" diye sordu. Bu suretle dostluklarını ilan ediyordu. Adile Hanım bu darbenin farkına varmamış görünüyordu* (H.s.139).

Açık sözlü (olmak): Sözünü esirgemeyen, olduğu gibi söyleyen: *Erişmek için çırpınan fakat ikbalin eteğini tutmakta beceriksiz, gizli meramlı, fakat* ***açık sözlü,*** *sabırsız, zalim, kindar fakat aynı zamanda vefalı ve insanları daima affa hazır, hulâsa mizacı ile ihtirasları ve fikirleri arasında perişan Ziya Paşa'nın velveleli ömrü* (XIX ATET.s.283).

Açıkça çatışmak: Doğrudan, herhangi bir gizlemeye gerek duymadan mücadele etmek: *Hiç kimse ile* ***açıkça çatışmadım;*** *yahut çok az çatıştım, fakat daima iyinin ve devamlının etrafında kaldım, bir şeyi bekledim. Etrafındaki sükût conspiration'unu…* (G.s.324).

Açıkça konuşmak: Doğrudan açıklamak, konuşmak: *İktisadî vaziyetin kötülüğünü bir realite gibi kabul etmek ve bunun birtakım reaksiyonlara zaruriyetle sebep olacağını düşünmek, milletle* ***açıkça konuşmak*** *ve hangi sularda yüzdüğümüzü söylemek bu kadar güç mü?* (G.s. 178).

Açıkça söylemek: Doğrudan ifade etmek, direk anlatmak: *Bilhassa genç yaşındaki Paris seyahati Hâmid'i birçok noktalarda devrinin çok ilerisine fırlatır. Hâtıralarında tiyatroyu bu ilk seyahatte sevdiğini* ***açıkça söyler*** (XIX ATET.s.457).

Açıkgöz olmak: Uyanık davranmak, cingöz, kurnaz**,** uyanık olmak: *Buna mukabil insanın behemehal* ***açıkgöz*** *ve çıkar pençe* ***olmasını*** *isteyenler benim beceriksizliğimi büyütmek için durmadan kaybımızın yekûnunu hesaplıyorlardı* (SAE.s.90).

Açıkta kalmak/olmak: İş veya görev bulamamak: *…Bursa halkının şikâyetleri üzerine, azledilmiş ve Âli Paşa'nın ölümüne kadar* ***açıkta kalmıştır.*** *Bu mazuliyet zamanını bilhassa ilmi mesai ile geçirmiştir* (EÜM.s.213).

Açıktan açığa olmak: Belirgin, göz göre göre olmak: *Üstelik umumî menfaat için bazı hakikatlere göz yumulmasına bile* ***açıktan açığa*** *razıdır. Ayrıca eserlerinden istifade ettiği görülmez* (XIX ATET.s.113).

Açıktan açığa süzmek: Rahatsız edecek derecede çok ve dikkatli bakmak: ***Açıktan açığa*** *genç kadını* ***süzerek*** *onunla konuşuyordu. Nuran kendisiyle biraz konuşunca, arkasında çok sıkı bir zemberek gevşemiş gibi, bu yüz birdenbire açıldı* (H.s.184).

Ad koymak: İsim vermek, belirtmek: 1) *…kâh sokulgan, okşayıcı tavırlar takınıyordu: "Ne güzel, ne güzel gelinlik tacımı böyle yaptıracağım… Yahut buna bir* ***ad koymalı,*** *meselâ mehtap sefası diye…"* (MB.s.100). 2) *Annem o günden sonra ayaklı saatimizden hep Mübarek diye bahsetti. Bütün dindarlığına rağmen daha beşerî düşünen babam ise ona Menhus* ***adını koymuştu****. Menhus veya Mübarek bu saat çocukluğumun bir tarafını zaptetmiş gibidir* (SAE.s.28).

Adak adamak: Bir dileğin, beklentinin gerçekleşmesi için niyette bulunmak: *-Şurada bir kilise var da… Mübarek yerdir. Fakir ama… Dileğin varsa bir* ***adak adayıver…*** *kabul olur* (H.s.320).

Adam etmek: İşe yarar konuma, duruma getirmek: *Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir âlim, bir kısım ise yarı evliya addederlerdi. Hakikatte pek az tahsil görmüş, ancak bir iki sene cami derslerine devam etmişti. Bunu kendisi de gizlemezdi. Sık sık, "Beni* ***adam eden*** *saatlerdir!" derdi* (SAE.s.31).

Adam olmak(I): İyi yetişmek, gelişmek, önemli bir şahsiyet olmak: *Selim kabahatli! Ben elbette… Her şekilde ben kabahatliyim. Yakasını vaktinde bırakacaktım. Belki ben de* ***adam olurdum*** (G.s.268).

Adam olmak(II): Aklı başında olmak: *-Hiç* ***adam olmayacağım*** *Cemal! Diye kendisinden şikâyet etti. Sanki aradan altı sene geçmemiş gibi yan yana ve bazen yaptığımız gibi el ele idik* (SD.s.275).

Adam olmak(III): Büyümek, gelişmek: *-Şu bücüre bak, demişti.* ***Adam olmuş*** *da anasını beğenmiyor… Senelerden sonra annemin beceriksiz bir çehre ve ses oyunuyla Sabiha'nın o günkü konuşmasını taklit ettiğini gördüm* (SD.s.28).

Addetmek: Saymak, kabul etmek: 1) *Buna mukabil Avrupa Ortaçağ ve Rönesans edebiyatlarında bu saltanat ağaçlar arsında meşe ve gürgene giderken bizde edebiyatımızın daha sıkı şekilde şehre kapalı kalması yüzünden çınar en muhteşem* ***ağaç addedilir****. Hükümdara benzetilmese bile şeyhe, mürşide benzetilir* (XIX ATET.s.23). 2) *Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir âlim, bir kısım ise yarı evliya* ***addederlerdi.*** *Hakikatte pek az tahsil görmüş, ancak bir iki sene cami derslerine devam etmişti. Bunu kendisi de gizlemezdi. Sık sık, "Beni adam eden saatlerdir!" derdi* (SAE.s.31).

Adem-i iktidarı anlaşılmak: Erkinin, gücünün olmadığının açığa çıkması, anlaşılması: *Asıl facia mektupların muhtevasında: Hem Necdet'le muaşakası belli oluyor, hem de karısının iştirakıyla bulunduğu sevici sahnesi, ihaneti ve* ***adem-i iktidarı anlaşılıyor*** (G.s.166).

Âdeta soğuk su ile yıkanmak: Çok şaşırmak, şoke olmak: *Bu sabah bire kadar şiirle meşgul oldum.* ***Âdeta soğuk su ile yıkandım.*** *Maalesef piyangodan bir şey yok. İstikbal karanlık* (G.s.140).

Adım adım seyretmek: Her gelişmeyi dikkatle izlemek, takip etmek: *Fakat başlayan bir dostluğu, onun aşka doğru yürüyüşünü* ***adım adım seyretmeye****, iki tarafın biricik mahrem-i esrarı sıfatıyla bütün küçük sırları dinlemeye, anlaşmazlıkları halletmeye bayılırdı* (H.s.81).

Adım atmak(I): Önemli bir karar almak, girişimde bulunmak: İstanbul Konservatuarının yeni kararını, bu san'attaki keşmekeşin önüne geçmek için *atılmış büyük bir adım* telâkki ediyor ve seviniyoruz (YG.s.364).

Adım atmak(II): İçeri girmek, yürümek: *Eve* ***adım attığından*** *bir saat sonra, bütün hayatını, harap olan sıhhatini, kocasından çektiklerini, koskoca bir servetin nasıl yıkıldığını en ince teferruatıyla öğrenmiştik* (SD.s.35).

Adım atmak: İlerlemek, gelişmek: *İnsanlar saatlerini ceplerinden gezdirdikleri onu güneşten ayırdıkları zaman medeniyet en büyük* ***adımını attı.*** *Tabiattan koptu* (SAE.s.243).

Adım başı karşılaşmak: Oldukça çok bulunmak: *Yazık ki pek az ve galiba orta cinsten Bonnard gördüm. Ne sansüalist Yarabbim. Beni en çok mesut eden Chagall oldu. Picasso'dan Braque'dan bahsetmiyorum, onlar* ***adım başında karşınıza çıkıyor*** (M.s.81).

Af dilemek(I): Bağışlanmayı istemek: 1) *Ata Molla, o kadar can alıcı yerinden ısırmaya çalıştığı dostunu yeniden karşısında görünce dayanamamış, her türlü göreneğin dışında bir atılışla boynuna sarılarak* ***af dilemişti*** (MB.s.48). 2) *Yazık ki o zaman ne Paşaya yardım edebilirdim, ne de bu tarzda yol verilmeden duyduğum kırgınlık yüzünden kendisinden* ***af dileyebilirdim*** (SD.s.291).

Af dilemek(II): İşlenen suç, yapılan hata için bağışlanmayı dilemek: *Zayıf bir psikolojisi var kahramanın; ilk fedakârlık hücumundan sonra kendi haline geçiyor,* ***af diliyor*** (ED.s.36).

Afallamak: Şaşkınlaşıp sersemleşmek.

Aşk bile onda bir nevi kaybetme korkusundan başka bir şey değildi artık. Bunu anlamak için mutfaktaki sahneyi hatırlamak yeterdi, nasıl *afallamıştı* (Hk.s.164).

Affedilmek: Pasif yapmak, işlevsizleştirmek.

Onun "Mazi ve Âti" şiirini sadece Abdülhamit idaresine karşı bir tepki sananlar veya kendi nesli namına politikada söz hakkı istiyor addedenler, aldanırlar. Hakikaten bu öksürüklü ihtiyar "gelecek nesillere yol göstermekten ibaret olan vazifesinden" dahi *affediliyordu* (YK.s.75).

Affetmek(I): Alacağı sildirmek, bağışlatmak: *Babandan Kudret Beye olan borcunu ödemek için aldığı altmış yedi altını vermedi. Kudret Beye bu borcu* ***affettirdi*** (SD.s.141).

Affetmek(II): Eksiklikleri, hataları bağışlamak: *Bunlar, Vefa'nın aşağı tarafından bir fukara mahallesinde evli olmasını* ***affetmeyenlerdi.*** *Fakat ihtiyara bulabildikleri kabahat, sadece kendinden genç karısından ve üvey çocuklarından yediği dayaktı* (SD.s.59).

Affetmek(III): Mazur görmek, bağışlamak: 1) *…umumî temlerin altında, devrinin yolsuzluklarında hiçbirini* ***affetmeyen*** *ve aynı zamanda fikirleri aydınlatma ve uyandırmakta devam eden bir mücadeleye girer* (EÜM.s.230). 2) *Bir gece için, ne olsa* ***affedilirdi****, mademki eğleniyordu, ve mademki eğlendiğini bilerek, hesaplı bir surette eğleniyordu, o halde bu eğlence onun için iki kattı* (Hk.s.12).

Affetmek(IV): Hoş karşılamak, mazur görmek: *Bütün bunların, bilhassa her tesadüfün ayağıma ip gibi dolandığı bu acayip, karmakarışık gecede beni aldatması kadar tabiî bir şey olamaz. Yaptığıma mahcubum, beni* ***affedin*** (Hk.s.68).

Affetmek(V): Mazur görmek, bağışlamak: 1) Sonra birdenbire eğlence ümitlerini boşa çıkartmış olmasını *affetmiyormuş* gibi: (H.s.296) 2) Zeynep beni Hayrettin Beyin evinde buldu. İşi anlamıştı, nasıl bir vehme kurban olduğumu biliyordu. Her şeyi ***affetti,*** eve dönmemi

teklif etti (Hk.s.139). 3) *"Belki hiç de böyle değildir. Ve ben sadece kendime bu vaziyeti* ***affedemiyorum****."* (Hk.s.174).

Affettirmek: Mazur görülmesine vesile olmak, bağışlatmak: *Molla Beye kendisini* ***affettirmenin*** *bir çaresini aramaya başladı. Çok sevdiği karısının babasıyla dargın kalmak gücüne gidiyordu* (MB.s.110).

Ağ kurmak: Kandırmak, oyuna getirmek: *Siz zannediyorsunuz ki programla hareket eder, Halanız zengin diye ona* ***ağ kurdu*** (SAE.s.293).

Ağır ağır sarmak: Yavaş yavaş etkisi altına almak, ihata etmek: *"M…"'in yalnızlığına ve sessizliğine yavaş yavaş gömüldüğümü, nerdeyse bu yalnızlık içinde kaybolacağımı sanıyordum. Küçük şehir hastalığı dedikleri şey, beni* ***ağır ağır sarıyor*** *ve mumyalıyor gibiydi* (SD.s.10).

Ağır basmak(I): Bir işte etkisi, gücü üstün gelmek: 1) Çünkü bahsettiği devirde de o kadar korkunç tehditli meseleler arasında yalnız para meselesi ***ağır basıyordu*** (XIX ATET.s.444). 2) *Dille o kadar ustaca oynamasına, şiirimizin birçok söyleyiş mükemmelliklerini kendisi bulmasına, hattâ eserinin bütününe bakılınca oldukça* ***ağır basın*** *zihinliğine mizah ve hiciv kudretine…* (EÜM.s.142).

Ağır basmak(II): Ağırlık yapmak: *O hayatında kurulan acayip tahtaravallide, kâh bir taraf kâh öbür taraf* ***ağır basarak*** *yaşayacaktı* (Hk.s.186).

Ağır basmak(III): Daha etkili olmak: *Niçin etrafım benim üzerimde bu kadar* ***ağır basıyor?*** (G.s. 116).

Ağır gelmek: Onuruna dokunmak, gücüne gitmek: *Belki de bütün ömrünce ikisini beraber görmeye alıştığı için, ayrı ayrı yerlerde yattıklarını düşünmek ona* ***ağır geliyordu*** (H.s.35).

Ağır gelmek: *Zoruna, gücüne gitmek: Kaldı ki muharrir sıfatıyla ortada izzetinefsim de mevzubahisti. Ayrıca da Ahmet Zamanî Efendiyi sevmiştim. Varlığından şüphe etmek bana* ***ağır geliyordu*** (SAE.s.296).

Ağırbaşlı: Davranışları ölçülü, vakur (kimse): *Yahya Kemal daima* ***ağırbaşlı*** *ve özlünün peşindeydi* (YK.s.27).

Ağız açmak: Konuşmaya çalışmak, başlamak: *Ve her* ***ağzını açışında*** *ayaklarımın altından toprak kayar gibi oluyordu. Ya o mezarın başında oturup, abdestsiz, gusülsüz, yanık yanık okuduğum aşir…* (SAE.s.197).

Ağız açmamak: Konuşmamak, bilerek susmak: *O zamana kadar **hiç ağzını açmadan** konuşmayı dinleyen Nuri Efendi birdenbire elindeki saati bırakarak: …* (SAE.s.83).

Ağız dolusu gülmek: Mutlu olmak, çok eğlenmek: *O gün **ağız dolusu gülen** Mustafa Kemal, misafir bulunduğu limanın şenliklerine karışan büyük bir zırhlıya benziyordu* (YG.s.110).

Ağız tadıyla: Lezzetini, tadını duyumsayarak: *Adamcağıza **ağzının tadıyla** bir rakı içireyim. Bir ayağı yaz dolayısıyla cemakânı kaldırılmış merdivenin bir basamağında* (SD.s.152).

Ağızdan çıkmak: İstemeyerek öylemek: *Benimle konuşurken Ramiz Beyin adı geçtikçe müdürün gözlerindeki parıltıdan şüphelendiğim için vaziyetim hakkında herhangi bir şey söylemeğe cesaretim kalmamıştı. Bu kadar iyi bir adam için fenaya yorulacak bir söz nasıl **ağzımdan çıkardı?*** (SAE.s.107).

Ağzına kadar doldurmak: *Çok yazmak, tamamını bitirmek: Ama yine dört beş sahifeyi **ağzına kadar doldurmadan** postaya vermezdi* (Hk.s.175).

Ağzına kadar dolu olmak: Çok fazla kişinin bulunması, kalabalık olmak: *Meyhane, **ağzına kadar doluydu.** Herkes şarkı söylüyor, gülüyor, konuşuyordu. Yakınlarda gelmiş ve birde bire meşhur olmuş bir Yunan opereti trupunun ağzından toplanmış birden şarkı her masadan ayrı ayrı yükseliyordu* (H.s.299).

Ağzından düşürmemek: Sürekli tekrarlamak: *Nâsır Paşa bu kusurunu bildiği için kelimeleri ağzında bazen çekiştire çekiştire söylerdi. Muvazene, itilâf hüsnü muaşeret gibi kelimeler **ağzından düşmezdi**. Zaten daha ziyade ara bulmak için yaratılmış insanlardandı* (SD.s.182).

Ağzından konuşmak: Başkasının düşüncelerini anlatmak, aktarmak: *Bununla beraber çalışkanım da. Gel de işin içinden çık bakalım! Çok okudum. Okuduklarım rüyalarımızda günlük hayatımız gibi toplaştılar ve benim **ağzımdan konuştular**: İşte eserim* (G.s.193).

Ağzını açmak(I): Konuşmak, söz söylemek: *Elimdeki kadehi bıraktım. Ne olursa olsun akıl ve mantık namına bir kere daha işe karışacaktım. "Ondan sonra **ağzımı bile açmam**…"* (SAE.s.217).

Ağzını açmak(II): Konuşmaya, söz söylemeye başlamak: 1) *O konuşurken ben çileden çıkıyordum. Daha* ***ağzını açmadan*** *bütün vücudumda bir şeyler kaynıyor, kafamda her şey alt üst oluyordu* (SAE.s.96). 2) *O, bu kadar bîçare şekilde canı sıkılan insanlara, daha doğrusu her* ***ağzını açışta*** *meselelerini yutmaya alışmış bu can sıkıntısının kendisine hitab ediyordu. Çünkü esnaf kahvesinde konuşma can alacak hiçbir noktaya basmayacaktır* (XIX ATET.s.416).

Ağzını açmamak: Konuşmamak, susmak: *Halbuki siz* ***ağzınızı bile açmamıştınız****. O kadar ki dışardan hayatınızı göz önünde tutanlar sizi birdenbire dilinizi yutmuş sandılar. Ne çıkar! Burnunuz sizin yerinize konuşuyordu.* (SD.s.95).

Ağzını bıçak açmak: Hiç konuşmamak, suskunluğu bozmamak: *Bununla beraber ne de olsa bütün bu olan biten şeyler dedemin rahatını kaçırır. Artık* ***ağzını bıçak açmaz olur*** (Hk.s.108).

Ağzının tadını bozmak/kaçırmak: Neşesini kaçırmak, keyfini bozmak: *Artık insanlar hakkında hüküm vermekten vazgeçmişti. O, içindeki sefaleti teşhir ederek* ***ağızlarının tadını bozmuştu*** (H.s.287).

Ah çekmek(I): Çok üzgün olmak:

Leylâ… Elâ gözlü bir çöl ahusu
Saçları bahtından daha siyahtır.
Kurmuş diye sevda yolunda pusu
Döktüğü gözyaşı, ***çektiği ahdır*** (Ş.s.114).

Ah çekmek(II): Derin bir özlem, kederle iç çekmek, ah demek: *Bu imtihan on beş sene evvel aklına gelmezdi. On beş sene evvel derinden* ***çekilen*** *tek bir* ***ah!****'la misafir olduğu salonlarda avizeleri çınlatır, tek bir do sesiyle karşısında duran bir bardağı çatlatırdı* (H.s.227).

Ahbap olmak: Arkadaş olmak, dostluk, yakınlık kurmak: *İhsan'ların evindeki inşaat bitince, ben bu atlara merak sardırmıştım. Mekke kadısı ile -yaşım yüzünden dost olamayacağım için- seyisiyle* ***ahbap olmuştum*** (SD.s.18).

Âkıbetini hazırlamak: Sonunu, neticeyi yapmak, hazırlamak: *Biz farkında olmadan istikbalimizi inşa ederiz. Aristidi Efendi bu tecrübelere başladığı anda* ***âkıbetini hazırlamıştı****. Ölümü kendisinde hazırdı. Bunu bilmiş olmasına niçin hayret ediyorsunuz? demişti* (SAE.s.84).

Akıl etmek(I): Herhangi bir çare veya önlemi zamanında düşünmek, tedbir almak.

Daima en akıllıca şeyleri hatırlatıyor, arada sırada annemi teselli ediyordu. Dağ tarafındaki ağaçların da kesilmesini o *akıl emişti* (Hk.s.196).

Akıl etmek(II): Önceden düşünmek.

Eğer bu odanın hemen karşısındaki Râci'nin odasına kimse görmeden geçmeyi *akıl ederse* o odanın yüklüğündeki merdivenle de dayımın çalışma odasına, oradan da atelyesine inerdi… (Hk.s.217).

Akıllı olmak: Gerçeklere uygun, mantıklı davranmak: *Müdür, nasılsa yahut nedense benim hemen hemen kendisi kadar* ***akıllı olduğumu*** *öğrenmiş. Deli deliyi sever. Sabahtan akşama birbirimize ilân-ı aşk ediyoruz. Mestânelerin birbirine arz-ı hulûsu ilh.* (M.s.284).

Akıntıya kürek çekmek: Olmayacak bir işi, durumu yapmaya uğraşmak: *O zaman Sabriye Hanım içini çekerek vaziyete tasrih ederdi:*

–Zavallı Semih Bey… derdi. Beyhude yere ***akıntıya kürek çekiyor****. Nevzat Hanım, artık dünyada kimseyi sevemez. Ne onu, ne de başkasını… Amma erkek aklı, ne yaparsın!* (SAE.s.164).

Akla gelmek: Düşünmek, ihtimal vermek: *Sultanahmet meydanı gibi dört medeniyetin nabzının birden attığı, taşın dört ayrı dilden o kadar üstün şekilde konuştuğu bir meydanın bugünkü şeklinde kalabileceği* ***aklımıza gelir*** *miydi?* (YG.s.207).

Aklı almamak: Anlamamak: … *İspanya muharebelerinin şiddetli tesiri altında idim. O zamanlar benim mutedil bir şekilde Faşistliğe meyyal olduğum bir devirdi. Bununla beraber bu memleketin bütün dünyadan toplanmış gönüllülerin muharebe meydanı olmasını hiç* ***aklım almıyordu*** (G.s.243).

Aklı başında ölmek: *Bilinci yerindeyken vefat etmek: Fakat tek sevdiği şey deniz olduğu için ondan ayrılmadıkça kendisini bedbaht addetmezdi. "Mezarım,* ***aklım başımda ölürsem****, denizden olacaktır…" derdi.* (H.s.195).

Aklına gelmek: Ön görmek: *Bu imtihan on beş sene evvel* ***aklına gelmezdi****. On beş sene evvel derinden çekilen tek bir ah!'la misafir*

olduğu salonlarda avizeleri çınlatır, tek bir do sesiyle karşısında duran bir bardağı çatlatırdı (H.s.227).

Aklına getirmek(I): Hatırlatmak, anımsatmak: *Hattâ meseleyi eski edebiyatımızın mensup olduğu kültüre ve medeniyete indirmeyi bile* ***aklına getirmez*** (XIX ATET.s.380).

Aklına getirmek(II): *Ön görmek, düşünmek: Balkan Harbi'nde bir kere felâketi önlemeyi* ***aklına getirdi mi?*** (H.s.335).

Aklına getirmek: Düşünmek, tahmin etmek. 1) *İnsan bu kartal pençesini teninde duymadan kendisi olamazdı. Onun için genç kadını ömrünün bu biricik saadetinden mahrum etmeyi bir kere bile* ***aklına getirmemişti*** (MB.s.62). 2) *Çocukluğumda, gençlik yıllarımda bu intime poésie'yi tadarken, bir gün evsiz kalacağımı, evsiz ihtiyarlayacağımı hiç* ***aklıma getirmemiştim*** (G.s. 155). 3) *İşin en sıkıcı tarafı Halit Ayarcı'nın bu budalalıklardan her şikâyetimde bıyık altından gülmesi, beni teskini hiç* ***aklına getirmemesiydi*** (SAE.s.271).

Aklından geçmek(I): Akıl etmek: *Onlar, hani şu demin söylediğiniz, ustadan ustaya mektuplardı. Şimdi artık o klasik devirde değiliz. İsfahanla Acemaşiranı birbirinden ayırmak kimsenin* ***aklından geçmez*** (SAE.s.218).

Aklından geçmek(II): Düşünmek, öngörmek: *Adile Hanım bu âni engelin üstünden çok iyi terbiye edilmiş bir koşu atı gibi tereddütsüz atladı: -Doğrusunu isterseniz,* ***aklımdan geçmedi*** değil… (H.s.101).

Aklını başına almak: Kendine gelen, şuurunu toparlamak: *Melekse niçin gökte bulunmuyor, perisiyle niçin gözden kaybolmuyor? Nihayet Şirin ona kim olduğunu, nereli olduğunu soruyor. Yavaş yavaş* ***aklını başına alan****...* (HÜ.s.34).

Aklî muvazenesi yerinde olmak: *Akıl dengesinin yerinde olması, akıllı, şuurlu olmak.*

Hitler veya Hitlerizm, bir çeşit sar'a ve delilikti. Ben ***aklî muvazenesi yerinde olanlarda*** *bahsediyorum* (G.s.180).

Aksülamel yapmak: Tepki göstermek, reaksiyona girmek: 1) *Pek az insan yakın ve uzak maziye benim kadar* ***aksülamel yapmıştır****. Bununla beraber büyük kaynaklardan biri eskiydi ve eskidir. Hâlâ Nedim'i Bâki'yi göz önünde tutarak yazarım* (M.s.276). 2) …hemen

arkadan gelen kitlelerle *kavmî geleneklerin* bu merkezlerin tesirine az çok *aksülamel yapacak* derecede beslenmesi, yerleşilen kıt'anın yerli halk ve komşu kültürle olan münasebetleri,… (XIX ATET.s.19).

Alâkasını kesmek: Bağları, ilişkiyi koparmak, ilgilenmemek: *Namık Kemal eski ile **alâkasını** tamamen **kesmiştir**; Yeni bir Namık Kemal çıkar, geriye dönmek için kat'iyyen bocalamaz. Onda tövbe istiğfar yoktur, şahsiyeti birdir. Ziya Paşa Harâbât içinde kaybolur, Namık kemal ise seçtiği yolda kalır* (ED.s.171).

Alay edilmek: Küçümsenilmek, alay konusu yapılmak: 1) *Behçet, yüzüne karşı bu kadar haşin bir şekilde güldüğü için karısına gücenmemişti; onun acısı daha derindi: o bu gülüşle talihinin şuuruna ermişti. **Alay edilmeğe**, beğenilmemeye çoktan alışmıştı* (MB.s.57). 2) "*Niçin bize böyle yüklendi? Madem ki bunu biliyordu.*" "*İhsan'ın bütün dedikleri doğru. Yalnız kendisi çok can sıkıcı; hem senden fazla, seninle hiç olmazsa **alay edilir*** (H.s.328).

Alay etmek(I): Bir kimsenin, kusurlu, gülünç vb. yönlerini, hafife alarak, küçümseyerek eğlence, alay konusu yapmak: 1) Bütün çocukluğu boyunca kendisini şaşırtan, sonra *alay eden* Cemil'e karısı dilini çıkardı (Hk.s.232). 2) *Bu kadar **alay etmesine** sebep bu noksandan mahcup olması idi. Söylerken yüzü kızarıyordu. Fakat genç kadın her şey gibi bunu da tabiî bulmuştu* (Hk.s.296). 3) …onlarla sadece erkek nahvetini ifşa etmesini istediği üstün bir perde ile konuşuyor, işlerine dair sualler soruyor, manalı latifelerle *alay ediyor*, bir kaşını kaldırarak cevaplarını dinliyordu (H.s.215). 5) *Ben her şeyle **alay eden** bir sinizm ile, iç benliğe mal edilmiş azaplarla dolu uzun bir mektuptu.* (H.s.321).

Alay etmek(II): Dalga geçmek, ciddiye almamak: Sanki yüzü birdenbire her şeye yabancı ve düşman kesilmiş gibi gülüyordu. "*Hayatından mı şikâyetçi, yoksa benimle mi **alay ediyor**?*" (H.s.86).

Alay etmek(III): Hafife alıp küçümsemek, ukalalık yapmak, tepeden bakmak: *Birdenbire kahkahalarla gülmeye başladı: Ne kadar tuhaftı bilsen, senin öyle mahzun olman; ve İsa gibi çarmıha çekilmen… Sen, hiçbir şeye inanmayan, her şeyle **alay eden** insan…* (H.s.370).

Aldatmak(I): Avutmak, teselli etmek: *Erzurum'a ait, daha doğrusu Erzurum'da gördüğüm bir adam ve zelzeleden bahseden hâtıra kı-*

lıklı bir şey. Yalnız ya dostlar beni ***aldattılar,*** *yahut da hakikaten beğendiler, iyi yerleri olan bir şey* (M.s.36).

Aldatmak(II): Kandırmak, yanıltmak: *Bihruz Bey'in bütün şiir dünyası yıkılır Fakat, Bihruz Bey'i sade Keşfî Bey* ***aldatmaz*** (XIX ATET.s.443).

Alet olmak: Vasıta olmak, aracılık yapmak.

Avrupa politikasının çok müteharrik bir muvazene peşinde daima değişen oyunlarını anlamak şöyle dursun, müthiş bir kifayetsizlikle şarkta sadece kendi iktisadî menfaatlerini düşünen Fransız siyasetine *âlet olmuştur* (XIX ATET.s.58).

Alı al, moru mor olmak: Çok fazla hiddetlenmek: *Ata Molla,* ***alı al, moru mor****; "Ben böylesi hokkabaza kızımı rızamla vermem!" diye bir daha haykırdı* (MB.s.36).

Alın teri: *Emek: Sonra insanoğlu mesut olunca bütün varlık nasıl değişiyor, ölüme kadar her şey nasıl sevimli, cana yakın oluyor, hiçbir şey kendi* ***alın teri*** *kadar bir insanı tatmin edemez* (BŞ.s.77).

Alıp yürümek(I): Hızlı gelişmek, yayılmak: *XVII. Asırda Melâmîlik İstanbul'un içinde* ***almış yürümüştü.*** (BŞ.s.184).

Alıp yürümek(II): Yeni bir durumun başlayıp hızla gelişmesi: *Malûm ya, son zamanlarda* ***aldı yürüdü****, baba, amca, dayı, usta, patron, yenge, abla gibi kelimeler gırla gidiyor*! (SAE.s.249).

Alıp yürümek(III): Hızlı ilerlemek, gelişmek: *Fikret sonbahar akşamını veremli bir kıza benzetiyor. Çünkü o sırada genç kızlara musallat bu hastalık* ***almış yürümüştü*** (ED.s.270).

Allah'a havale etmek: Baş edilemeyecek durumda oluruna bırakmak veya Allah'a bırakmak:

Cumartesi Machand'a mektubunu gönderdim. İşi bu tarafta ***Allah'a havale ettik*** (G.s.132).

Allak bullak olmak: Düzeni bozulmak, karmakarışık olmak: *İstanbul'un içi birkaç günlük* ***allak bullak olmuştu****. Çekçek araçları ortaya çıkmış, yolları tutmuştu* (H.s.325).

Alt üst etmek(I): Düzeni, dengeyi bozmak, mahvetmek: 1) *Veyl o fanilere ki, burunlarını sadece bir süs addederler! İşte siz bunu yaptınız Kudret Bey! Onun için burnunuz hayatınızı* ***alt üst etti****, bazen*

size en münasebetsiz nasihatler verdi (SD.s.96). 2) *İçimde meselâ bir kolumu veya bacağımı kendi elimle kesmişim, nefsime, çoluk çocuğuma karşı daha büyük bir hata yapmışım gibi bir azap, o her şeyi* ***alt üst eden*** *karmakarışık korkulardan biri vardı* (SAE.s.92). 3) *O hayatıma, kudretinden hiçbir şey kaybetmemek şartıyla kıyafetini değiştiren zalim bir hükümdar gibi girmiş, her şeyi* ***alt üst etmiş****, yakmış, yıkmış* (Hk.s.121).

Altüst etmek(I): Kafasını karıştırmak, zihnini bulandırmak: 1) *… kırmızıya çalan taşları, –Erzurum'un her işçiliğe gelen o çok güzel yumuşak taşı– sert rüzgârın savurduğu sağanak altında hayâletler gibi etrafımı almıştı. Lisede edebiyat hocalığı yapmaya gelmiş İstanbullu genç şairi* ***alt üst etmeye*** *bu tesadüf kâfi idi* (BŞ.s.61). 2) Bütün ömrünce yalnız kendisine acımaktan gelen bir itiyatla çehresi değişmiş, *altüst olmuştu* (H.s.96).

Altüst etmek(II): Huzursuzluk çıkarmak, karıştırmak: *…bir de canı pek sıkıldığı zaman yalancıktan haberler uydurup etrafı* ***alt üst etmekten*** *başka kabahati olmayan bu adamcağız, hakikatte sadece dünya ve insan işlerini bir türlü ciddiye almayan bir septikti* (SD.s.19).

Altüst etmek(III): Üzmek, huzursuz yapmak, canını sıkmak: 1) *Bu haftadan beri oldukça kuvvetli bir çocuk hastalığı komşuları* ***altüst etmişti*** (H.s.71). 2) *Bu, o kadar çabuk olmuştu ki kadıncağızı görür görmez Kudret Beyin yüzünü* ***alt üst eden*** *çok ıstıraplı hayretle, onu tanımanın sevincini ilân eden âriyet tabessüm birbirine karışmış, zavallı baba dostum âdeta iki çehreli bir hilkat garibesine dönmüştü* (SD.s.86). 3) *Göztepe'deki geçirdiğim iki tecrübe beni değiştirmişti. Onun için bu cümlelerle karşılaşır karşılaşmaz içimi* ***alt üst eden*** *sarsıntıya rağmen İhsan'ın yüzüne baktım* (SD.s.120). 4) *…yani hayasız hayasız gülerek ve ancak böyle kalabalıkta olduğu zamanlardaki o acayip bakışla adamın içini* ***alt üst ederek*** *hak ettiği iltifatı bekledi* (SAE.s.329). 5) *…şüphesiz Kudret Beyi o kadar* ***alt üst eden****, Fraulein Bettina'ya birkaç dakika içinde ömrünün bütün hesaplaşmasını en kötü bilânçolarla yaptıran bu hâdise olmazdı* (SD.s.88).

Altüst etmek(IV): Büyük bir değişim yapmak, onu karmakarışık duruma getirmek: 1) *Fakat onda bütün cemiyet üzerinde derhal tesir eden, kütleyi birden bire elektriklendirmiş gibi* ***altüst eden*** *o büyük*

ve sarih kuvvet eksikti (NK.s.28). 2) *"İtalya"da en az rast geldiğimiz çehre, bu uzun muharebenin sebebi olan "İlâhî Helena"nın çehresidir. Zafer naraları ve hücum çığlıkları içinde onun eski dünyayı* ***altüst eden*** *tebessümü göze görünmez bile* (YG.s.382).

Altüst etmek(V): Düzeni, dengeyi bozmak: 1) *Ata Molla bir akşam halasından bahsederken "ısırdığı yerin acısı bir daha geçmezdi. Bütün İstanbul'u üç tebrik ziyaretinde* ***alt üst ederdi****." demişti* (MB.s.68). 2) *Şimdi bu taş yürekli adamın kızı gelecek, o dede mirası inat ve ısrarla bu evin içini* ***alt üst edecekti*** (MB.s.13). 3) *Genç Abdülhak Hâmid yaşından, belki daha doğrusu kaygısız ve kabına sığmayan mizacından gelen bir taşkınlıkla dili, şiiri, edebiyatı, telâkkileri* ***altüst ediyor****, eskiyi ürkütülmüş arı avuluna düşmüş bir hayvan gibi çıldırtıyordu* (XIX ATET.s.333). 4) *"Kusura bakmayın sizi demin galiba rahatsız ettim!" diye sözü başlayacağı yerde sadece hal hatır soruyordu. Tevfik Bey'in gelmesiyle iş büsbütün* ***altüst oldu*** (s.194). 5) *Kendisini çok acayip bir perdenin önünde buluyordu. Onu açarsa kâinat* ***altüst olacaktı*** (H.s.130).

Alt üst olmak(I): Tedirgin olmak, çok üzülmek: *Fakat hatırladığım zamanlar içimde her şey* ***alt üst oluyor,*** *kendimi batmak üzere bir gemi gibi hissediyorum. Her şey çatırdıyordu. Ve ben bunu duyuyordum, biliyordum* (G.s.115).

Alt üst olmak(II): Çok fazla üzülmek: *…yüzü hiddetten ve teessürden* ***alt üst olmuş****, saçı sakalı dimdik, bir şeyler söylüyor, mabeyinci sadece gülüyor* (MB.s.36).

Alt üst olmak(III): Düzeni bozulmak: 1) *Onun gelişiyle mektebin ve biraz da kafamızın muvazenesi* ***alt üst oldu*** (SD.s.42). 2) *Burada kalırsak eskisi gibi yaşamamıza imkân yok. Kabahat benim; işler* ***alt üst olmuş****, her şeyi yüzüstü bırakmışım. Ben bu kadar olduğunu bilmiyordum."* (Hk.s.117). 3) *Evvelâ Mübarek işi karıştırmış. Hikâyesi dolayısıyla evde âdeta muhterem, mukaddes bir yer almış. Evin içinde kıymetler* ***alt üst olmuş…*** *Babanızı ikinci dereceye atmış…* (SAE.s.109). 4) *O konuşurken ben çileden çıkıyordum. Daha ağzını açmadan bütün vücudumda bir şeyler kaynıyor, kafamda her şey* ***alt üst oluyordu*** (SAE.s.96).

5) *Ona göre babası, annesinin yüzünden hayatı* ***alt üst olmuş*** *bir biçare idi. Bu hükümler, onun evdeki uzun kavgalardan sonra yatağına çekildiği zaman "Babam, annem niçin böyleler?.."* (SD.s.29).

Alt üst olmak(IV): Karışık duygular yaşamak, üzülmek: *–Şimdi değil artık! Şimdi rahatım. Ben etrafımı sevmezsem rahat edemiyorum. Her şey içimde* ***alt üst oluyor*** *sanki…* (SAE.s.286).

Alttan alta (merak etmek): Gizlice öğrenmek, anlamak istemek: *Bütün bu konuşmalar ve onu karşılayan lezzetli dalgınlıklar arasında Mümtaz* ***alttan alta****, Adile Hanım'ın Nuran'ın neşesini nasıl bozacağını, ona neler söyleyeceğini, mazinin hangi köşesini açacağını, hulâsa sevgileri için ne gibi imkânsızlıklar çıkaracağını merak ediyordu* (H.s.141).

Anası ağlamak: Çok eziyet, sıkıntı çekmek: *-Çekebilir… Ama bana ne?.. Benim ferdin peşinde koşacak vaktim yok. Ben cemaat ile meşgulüm. Sürüden ayrılanın arkasından* ***anası ağlasın!*** (H.s.288).

Ara bulmak: Uzlaştırmak, sulh unsuru olmak: *Nâsır Paşa bu kusurunu bildiği için kelimeleri ağzında bazen çekiştire çekiştire söylerdi. Muvazene, itilâf hüsnü muaşeret gibi kelimeler ağzından düşmezdi. Zaten daha ziyade* ***ara bulmak*** *için yaratılmış insanlardandı* (SD.s.182).

Aradığını bulmak: İstediğini elde etmek, ona sahip olmak: ***Aradığını bulmasan*** *bile aramanın zevkini duyarsın. Sonra bir an gelir, konağın kendisi yanar. Şimdi enkaz arasında gördüğümüz insanlara benziyoruz* (MB.s.91).

Aralarında su sızmamak: *Çok sıkı, samimi ahbap olmak, çok yakın dostluk kurmak: Millî birlik'ten* ***su sızmıyor****. Bu kadar yalnız istediğini söyleyen bir ekip az görülmüştür. Bittabi bu hâl etrafta türlü tefsirlere yol açıyor* (M.s.201).

Arayı açmak: Bir birinden uzaklaşmak, zıtlaşmak, muhalif olmak: *Bunun yanı başında, birdenbire gençlikle devletin* ***arasının açılması.*** *Bu bizi nerelere götürür? Biz devletimizden gayrı serveti ve güveneceği olmayan bir milletiz* (G.s.178).

Ardı arkası kesilmeyen: Devam eden, sürekli olan: *Evkafta oldukça iyi bir memurlukla işe başlayan ve* ***ardı arkası kesilmeyen*** *talihsizlikler*

yüzünden küçük bir cami kayyumluğuna kadar inen babamın hayatı de dedesinin bu vasiyeti âdeta zehirlemişti (SAE.s.27).

Arı gibi sokmak: Laf sokmak, acı söz söylemek: *Burada De Gaulle'le çok alay var. Hem seviyorlar, hem* ***arı gibi sokuyorlar****. Fakat Fransız, Avrupa aslında hizaya girmekten hoşlanıyor, hattâ ihtilâlcisi bile* (M.s.208).

Asabı altüst olmak: Aşırı sinirlenmek, dengesi bozulmak: *Ama daha fenası da var, Fatma'nın* ***asabı altüst oldu*** (H.s.104).

Asabı bozulmak: Sinirlenmek: *Onun tesiriyle Nevzat Hanımın* ***asabı*** *büsbütün* ***bozulmuştu.*** *Biraz sonra bu şantaja ve içten yıkılmağa kocasının Nevzat Hanıma âşık olduğunu anlayan Zeynep Hanımın ondan şüphesi kalmamıştı* (SAE.s.308).

Asıl çatıyı kurmak: Ana yapıyı, iskeleti meydana getirmek: *Baba, anne meydanda. Zaten onlar "Yaz Yağmuru"ndan geliyor. Şimdi piyesin kendisini;* ***asıl çatıyı kurmak*** *lazım* (G.s.286).

At başı gitmek: Eşit, başa baş gitmek: *"Açık Deniz" gibi manzumelerinde su dediğimiz coşkun ve gem almaz unsurun hareket ve uğultularıyle* ***at başı gidecek*** *bir kudrete çıkmış; hepimizin ezberinde olan "Ses" şiirinde bütün Boğaziçi ufkunu bir tambur gibi kendi muhteşem akisleriyle doldurmuş* (EÜM.s.316).

At koşturmak: Öz güven taşımak, rekabet edebilecek düzeyde olmak: *Hacle, Hâmid'in en fazla üslûp değiştirdiği eserdir. İki lisanı bulundurur: Âşıkane ve alaylı dil, kederli bir insanın dili Hacle ve Ölü'de Ziya Paşa ile* ***at koşturduğu görülür*** (ED.s.127).

Ateş almak(I): Yanmak, tutuşmak: *Abdüsselâm Beyin parası ile yapılan bu tecrübelerin bütün şerefini kendisine inhisar ettirmek isteyen Aristidi Efendi bir gece tek başına çalışırken imbik çatladı ve lâboratuvar* ***ateş aldı*** (SAE.s.51).

Ateş almak(II): Yanmaya başlamak, yayılmak: *Ateş sert ve parlak mukavvayı ilk önce, bir lahzada yaşanmış bir ömür gibi kavrayıp içten kuruttu. Sonra tam ortada bir leke büyüdü ve nihayet her tarafından* ***ateş aldı*** (SD.s.268).

Ateş gömlekten kurtarmak: Yaşanılan çok zor durumdan, güçlüklerden kurtarmak: *Hastahaneden, hapishaneden (Harbiye) çıktığım*

zaman, gurbetten döndüğüm zaman, asker terhislerimde hep parasız. Yarabbim bu kaderi değiştir ve beni bu ***ateş gömlekten kurtar*** (G.s.144).

Ateşe atmak: Tehlikeye atmak: *Nihayet mahvolan bir istikbal de var. Asıl garibi çocuğun babasının yazdığı mektuptaki sözleri. Nasıl baba bu! Bile bile oğlunu* ***ateşe atıyor.*** *Her memlekette bugün olan şey biraz* (G.s.279).

Ateşle oynamak(I): Çok tehlikeli, riskli bir şeyin üstüne gitmek, onunla uğraşmak: *Biz sosyalist olamayız; derhal öbür kutba geçeriz ve hele Kuran ve ahkâm-ı şeriye o gözle bir mütalaa edilsin neler çıkar o zaman görülür.* ***Ateşle oynanılmaz!*** (G.s.295).

Ateşle oynamak(II): Risk almak: *Etrafımda o kadar ahmak insan vardı, küçük yaşımdan beri, beni her şeyden öyle bıktırdılar ki, can sıkıntısından ölmemek için,* ***ateşle oynamaktan*** *başka çarem yoktu.* ***Ateşle oynadım*** (SD.s.286).

Avdet etmek: Geri gelmek: *Zaten zaman geçtikçe bu cinsten sanat eserleri yavaş yavaş müzelere ve resmî müesseselere, yahut da çok zengin aile koleksiyonlarına mal oldukları için piyasaya bir daha* ***avdet etmezler.*** (YG.s.394).

Avucunu sıkmak: Tasarruf yapmak, harcamaları kısmak: *Fakat yine çalışamıyorum. Kenan: 1000, kendime gömlek 150 dolar. 75 bin frank (bu haftanın masrafı).* ***Avucumu sıkmam*** *lazım. Para meseleleri yine aldı beni* (G.s.175).

Avuç açmak: Elinin içini, ayasını göstermek: *Hoca gözlerini sımsıkı kapayarak,* ***avuçlarını açа açа*** *dostuna böyle bir teşebbüsün sadece bir delilik olduğunu isbata çalışmış, ona şöyle nasihat etmişti: -Bir deli için akıllı kanı dökmek günahtır* (MB.s.75).

Avuç dolusu para: Paranın pek çok bulunması: *Müthiş parasızdı. Her an hesaplar yapıyordu. Bazen cebinden* ***avuç dolusu para*** *çıkarıyor, gözümün önünde sayıyor, birtakım parçalara ayırıyor, sonra büyük bir yeisle cüzdanına yerleştiriyordu* (SAE.s.172).

Avuç içi kadar: Çok küçük, küçücük: *Ben* ***avuç içi kadar*** *bir odada. Paris kulağımda bin türlü sesle kendini kuruyor, ben bu seslerden şehir üzerine sizin çehrelerinizi çiziyorum. Bu her an böyle oluyor.* (M.s.79).

Ayağa fırlamak: Aniden oturduğu yerden kalkmak: *Ben ona Seyit Lûtfullah'la Aselban'ın sevişmelerini anlatıyordum. Bu beklenmedik ziyaretle ikimiz birden şaşırmış* ***ayağa fırladık*** (SAE.s.229).

Ayağı uğurlu olmak/gelmek: Geldiği yere şans, iyilik getirmek: *"Hoş geldiniz efendim,* ***ayağınız uğurlu*** *imiş" diye oltasıyla sabır ve tahammülün bu beyaz pul pul sembolünü âdeta başlarının üzerinden geçirerek onları selamlamıştı* (H.s.202).

Ayağına basmak: Sıkıntıya sokmak, üzmek: *Aynı yere gelmek şartıyla muayyen hadlere kadar gittiğim olur, zalim olduğum anlar vardır, fakat yolu başkaları açar. Kendim insanlara* ***ayağıma basmaları*** *şartıyla kızacak kadar uyanık değilim* (G.s.323).

Ayağına gelmek: Emek verilmeden elde etmek: *Şark oturup beklemenin yeridir. Biraz sabırla her şey* ***ayağınıza gelir*** (H.s.10).

Ayağını kesmek: Gitmemek, uğramamak: *Hattâ öteden beri bazı geceleri sivil giyerek gittiği söylenen eğlence yerlerinden bile* ***ayağını kesmişti*** (MB.s.47).

Ayak basmak(I): Bir yere gitmek, misafir olmak: *-Bu delilik, diyordu. Bu hakaret… Âdeta hakaret! Benim yaşımdaki adama böyle şey teklif edilir mi? Lâübalilik efendim. Bir garplı bunu dünyada yapmaz. Şark lâübaliliği… Dünyada gitmem. Bir daha evine* ***ayak basmam*** (SD.s.71).

Ayak basmak(II): Eve gelmek, içeri girmek: *Demek bu da yalandı, ha! Tabiî o babanın öyle oğlu olur! Sakın ha! Evime* ***ayak basmağa*** *kalkmasın! Sonra iş fena olur.*" (SAE.s.290).

Ayak basmak(III): Ulaşmak, bir yere varmak: 1) *Nuh'un çocukları karaya ilk* ***ayak bastıkları*** *zaman muhakkak gene bu şiirler bize öğretir ki Bedri büyük fikirlerin, derin terkiblerin peşinde değildir* (YG.s.418). 2)

Şerefli destanını ***ayak bastığın*** *yerin*
Kalbinden duy ey yolcu, hafızanda her gece
Bir ateş tufanında savrulan kemiklerin
Kızıl kavsi ateşten izlerle çizildikçe… (Ş.s.110).

Ayak sürmek: Gönülsüz ayrılıp gitmek: *Namık kemal bir müddet İstanbul'da* ***ayak sürttükten*** *sonra, gittiği Gelibolu'dan Mithat pa-*

şanın sadareti üzerine cezası hafifleştirilerek tekrar müsaade edilen (NK.s.10).

Ayakları birbirine dolaşmak: Heyecandan sendelemek, ayakları birbirine takılmak: *-Ah Kudret Beyciğim, bir türlü elinden iş gelmez! Daima telâş içindesin. Bakın Allahaşkına, ufak bir kaza yüzünden bakın nasıl şaşırdı.* ***Ayakları birbirine dolaşıyor*** (SD.s.90).

Ayakları yerden kesilmek: Tehlikede olmak: *Daha sonra birbiri peşine gelen fâsılasız tekmelerle âdeta* ***ayakları yerden kesildi****, havada uçmağa başladı ve kahvenin kapısı önündeki kaldırıma yığıldı* (SAE.s.189).

Ayakları yere basmak: Güçlükleri yenerek iyi bir duruma gelmek: 1) *-Ama üç defa çıkarmış… sakın üzülme Nuran,* ***ayaklarım daha yere basmıyor****…* (H.s.230). 2) Bununla beraber ne olsa *ayaklarım yere basmıştı.* Bütün o kadar dehşetle yaşadığım şeyler rüya idi (SAE.s.122).

Ayaklarına kapanmak: Yalvarıp yakarmak: *Fakat İsmail Paşaya karşı muamelesi hiç değişmemiş, onun karşısında hep Hasan'ın tekmeleri altından kendisini kurtardığı gün* ***ayaklarına kapanan*** *çocuk olarak kalmıştı* (MB.s.125).

Ayakta durmak(I): Başarılı bir biçimde devam etmek: *Atatürk Allah rahmet etsin, hakikaten, can alacak yerlere vurmasını bilirdi. Çünkü itiyatlar çok defa asıl belkemiğimiz oluyor, onlara hücum edince, onlar şaşırınca, eski* ***ayakta duramıyor.*** *O büyük terbiyeci idi* (M.s.239). 2) *Şurası da var ki bütün san'atlarımızın yorulduğu, yüzümüzün lâyıkıyle bilmediğimiz bir âleme, Garb'a çevrildiği bu devirde musıkî* ***ayakta duran*** *tek san'atımızdı* (YG.s.368).

Ayakta durmak(II): Sağlam olmak, zamana direnmek: *Ben İstanbul imar işlerinin mesuliyetini taşıyan bir adam olsam, değil İbrahim Paşa sarayı gibi* ***ayakta duran*** *bir binayı yıkmak, ecdad elinden çıkmış küçük bir taş parçasını yerinden oynatmak için yüz defa düşünür ve galiba yüzüncüsünde gene yerinde bırakırdım* (YG.s.197).

Ayakta kalmak: Yıkılmamak, çökmemek: *…nasılsa* ***ayakta kalmış*** *bir cami geniş avlusuyla, sükûnetiyle sizi dünya nimetlerinin ötesine davet ediyordu* (H.s.181).

Ayakta tutmak: Yaşatmak, varlığını devam ettirmek: *Cemiyeti tutan, büyük sanatkârın, âlimin yetişmesine hizmet eden, hayata rengini*

veren bu kalabalık zümreyi yeter derecede beklemezsek binayı ***ayakta tutamayız*** (YG.s.33).

Ayak bağı olmak: Engel olmak: *İstanbul'dan yalnız Tarık'ın [Temel] mektubun alabildim. Tarık bu seyahatte gideceğim, geleceğim diye* ***ayak bağı oldu*** (G.s.94).

Aynı mahrek üstünde yürümeye başlamak: *Aynı yola koyulmak, amaca hizmet etmek: Daha ihtilal başlar başlamaz bize sırt çeviren solcular tekrar bize yaklaşacak. Hulasa* ***aynı mahrek üstünde yürümeğe başlayacağız*** (G.s.314).

Azap belirmek: Eziyetin, büyük sıkıntının ortaya çıkması: *Vâkıa ithafları biraz da ibzal ediyordu. Şimdi içimde bu* ***azap belirdi****, doğru mu? Azap duydum, içim birdenbire yandı diyecektim* (G.s.133).

Azap çekmek: Üzüntü içinde olmak, eziyet çekmek: *—Onu da biliyordum ve çok* ***azap çekiyordum****. Bir gün Sabiha bana "Cemal'i sevin, olmaz mı İhsan Bey! Cemal'i çok sevin…"* (SD.s.105).

Azap çekmek: Üzüntü içinde olmak, acı çekmek: *Siz onların bir hiç yüzünden ne kadar* ***azap çektiklerini*** *bilmezsiniz!"* (SD.s.167).

Azap duymak: Üzülmek, acı çekmek: *…sonra büyük hızlarla üzerlerine yüklendiğini tasavvur ettikçe tahammül edilmez bir* ***azap duyuyordu*** (H.s.217).

Azap duymak: Eziyet çekmek, sıkıntı duymak: *Vâkıa ithafları biraz da ibzal ediyordu. Şimdi içimde bu azap belirdi, doğru mu?* ***Azap duydum****, içim birdenbire yandı* diyecektim (G.s.133).

Azap içinde kıvranmak: Oldukça sıkıntı, eziyet içinde olmak: *Bugün evde biraz geceden, biraz da parasızlıktan* ***azap içinde kıvranma*** (G.s.302).

B

Bağları koparmak: İlişkiyi sonlandırmak, iletişimi kesmek: *Bunu Mümtaz'ın yüzüne dik dik bakarak söylemişti. Hem ayrılırsa ne çıkar? Bütün* ***bağları koparsa*** *bile, ara yerde kaybedilmiş seneler bulunacak* (H.s.274).

Bağlı kalmak: Tabi olmak, uymak: *Ferd, memur o devirde padişaha bağlıydı, hareketlerini o ayarlardı. Bu bakımdan Kemal, Hamid'e* ***bağlı kaldı*** (ED.s.179).

Bağrı yanmak: Çok fazla acı hissetmek, duymak:

Bir lahza dur yolcu! ***Yanan bağrımı***
Bir damla teselli sun da serinlet…
Dindirir bir parça belki ağrımı; …(Ş.s.118).
Nuru gözlerinde yanan merhamet.

Bahane uydurmak/bulmak: Bir şeyi yapmak, yapmamak için güya, sözde sebep göstermek:

Yalnız ikide bir ortadan kayboluyor, herkesi meraka düşürüyor, ufak tefek haşarılıklar ediyor, Nuran Mümtaz'la konuşurken sözü kesmek için daima bir ***bahane uyduruyordu*** (H.s.205).

Bahsi kapatmak: Konuyu konuşmamak, kapatmak: *Fakat Sabri'nin hiç istifini bozmadan: "Ne biliyorsun baba, yarın kandil, belki günahlarından tövbe ederler…" demesi üzerine "Kim bilir, belki de sen haklısın" diyerek* ***bahsi kapatmıştı*** (Hk.s.278).

Ballandıra ballandıra anlatmak: Abartılı bir biçimde överek anlatmak: 1) İstanbul dönüşlerinde *ballandıra ballandıra anlattıkları* çapkınlık hikâyelerini düşünüyor, aşkı, eğlenceyi bu kadar basit bulmalarına şaşıyordu (Hk.s.287). 2) *Nuri Beye Nerkis Ayşe'nin evinden bahsetmiş, bulunduğu yeri, kapıdan nasıl girildiğini, müşterilerin nasıl muamele gördüklerini, nasıl eğlenildiğini* ***ballandıra ballandıra anlatmıştı*** (MB.s.127). 3) *Böyle bir iş verildi mi derhal eski bir eteklik gibi vücudunu orada, aramızda bırakır, ve gösterilen düz duvara tırmanır, istenilen pencereden seve seve bakar, gördüklerini* ***ballandıra ballandıra anlatırdı*** (SAE.s.168).

Bardaktan boşanırcasına yağmur(yağmak): Sağnak, aşırı yağmur yağması: *Âşık Çelebi'yi karıştırmakla geçen zaman. Dışarıya çıkınca* ***bardaktan boşanırcasına yağmur*** (G.s.160).

Baş ağrısı duymak: Ağrı, acı hissetmemek: *Mümtaz bu saatleri, bir nevi* ***baş ağrısı duymadan****, kapalı bir odada yaşamanın verdiği o acayip üzüntüyü asabında hissetmeden hatırlayamazdı* (H.s.294).

Baş almak: Adam öldürmek, kafa kesmek: *Hacı Bektaş kazanı meydana taşınır, **başlar alınır**, hal'ler yapılır, valide sultanlar oğullarıyla beraber, hiçbir sesi dışarıya taşırmayan basık saray odalarına hapsedilir;…* (MB.s.43).

Baş başa bırakmak: İki kişiyi yalnız bırakmak: *Ve beni, tevdi ettiği bu sırla **baş başa bırakmak** için çantası ve pardösüsü kolunda, ıslıkla demin söylediği marşı veya koroyu tekrarlayarak odadan fırladı* (SAE.s.117).

Baş başa geçirmek: Beraber, birlikte olmak, zaman ayırmak: 1) *Daha çocuk denecek kadar genç bir yaşta çıplak ve sefil bir evde bütün bir kış gecesini bir ölüyle **baş başa geçirmişti*** (Hk.s.19). 2) *Şimdi kendisinin de bu cinsten bir hâtırası olmasını, aradan zaman geçtikten sonra bir vaha değilse bile, hiç olmazsa, bir serap gibi düşünebileceği bir güzellikle **baş başa** bir saat **geçirmesini** istiyordu* (Hk.s.24). 3) *… böylece Nuran'la Mümtaz'ın bir hafta evvelden verdikleri, o akşamı **baş başa geçirmek** kararı birdenbire çıkan bu engelle karşılaşıyordu* (H.s.293).

Baş başa kalmak: Bir kimseyle, şeyle yalnız, tek kalmak: 1) *Hâmid'de periyotlu şiir çok azdır. Şinasi'nin rehberi düşüncedir Hâmid, yol ile **başbaşa kalan adamdır.** Ziya Paşa, eski zevkin adamıdır, gözüne hep eskiler görünür* (ED.s.116). 2) *Bütün bir mazi, en kötü, en karanlık, en tamir edilmez taraflarıyla içimde canlanır, hortlaklarımla **baş başa kalırım*** (Hk.s.74). 3) …çok itina ile yapılmış bir kuklayı hatırlatan kocasıyla *baş başa kaldığı* andan itibaren bütün bu hülyaların avucunda bir kül yığını olduğunu görmüş ve o geceden itibaren ölümüne kadar…(MB.s.15). 4) *…o kadar hazla sahip olduğunuz Paris, birdenbire taşları kararmış yarı başka edalı ondokuzuncu asır binalarının arkasına çekilir ve siz ortada yapayalnız, sadece bulunduğunuz yerle ve karşınızdaki insanla **başbaşa kalırsınız*** (YG.s.245). 5) *O Mehpeker, sadece annesinin kendisine hazırladığı dilâşub'la hemen o gece **baş başa kalmak** için adamakıllı döverek bırakır* (XIX ATET.s.364). 6) *Şimdi daha festival devrindesiniz. Asıl realite, gün bitip ağaçta neşe sönünce ve halkta heyecan tükenince, siz küçük bir Anadolu şehriyle **başbaşa kalınca** başlayacak* (M.s.238). 7) *Tevfik Bey, havadisi getiren zat ve Paşa **başbaşa kalırlar**. Tevfik Bey bıyık*

altından güler (İAA.s.48). 8) *Yağmur sesinin ve çalınan parçanın arasında, ömrün hangi ucundan geldiği belli olmayan, fakat bir uçta yaşadığını, talihe bir yerde, haz veya ümitsizlikte sahibinin* ***baş başa kaldığını*** *gösteren, bir kadın sesi yükseliyor* (H.s.218). 9) *Sonra yan odalardaki hırıltıların ancak bulandırabildiği yekpare ve renksiz bir sessizlikle* ***baş başa kaldı*** (Hk.s.24). 10) *Sonra yavaş yavaş o da kaybolur, şeffaf bir gece ile* ***baş başa kalırsınız*** (Hk.s.52).

Baş başa vermek: Bir kenara çekilip değerlendirme yapmak, konuşmak: 1) *Benim inkârım karşısında, namus ve kanaatkârlığıma hayran olan, yahut bu yüzden beni biçarelikle itham edenler ben ayrıldıktan sonra* ***baş başa verip*** *dedikodu yapıyorlardı* (SAE.s.93). 2) *…yeniçeri odlarında çelebi yüzlü kâtipler, tecrübeli ocak ihtiyarları* ***baş başa verip*** *din ve devlet namına konuşurlar* (MB.s.43).

Baş belâsı: Üzüntü, sıkıntı, eziyet veren: *…etrafın yarı takdirli, yarı alaylı bakışlarına rağmen şaşırıp gelinin eteklerine basmamış, kısacası, koltuk merasimi denen o* ***baş belâsı****nın içinden şöyle böyle sıyrılmıştı* (MB.s.53).

Baş döndürücü (olmak): Aşırı, olağanüstü çabukluk: 1) *Her ikisinin de elinde ziller vardı, her ikisi de nâralar atıyor, birbirlerine göz süzüyorlar, ve* ***baş döndürücü*** *bir hareket bolluğu içinde oynuyorlardı* (Hk.s.29). 2) *…gibi tabirler, sahaları daraldıkça berraklığı artan karışık ve had realiteleri, hayatımıza farkında olmadan taşıdığımız dönülmesi imkânsız ve* ***baş döndürücü*** *müntehaları her gün bize yeniden göstermektedir* (YG.s.82). Deniz ile insan arasındaki doğal benzerlik, uyumun sıra dışı olması: *Denizle insan ruhu arasındaki* ***baş döndürücü*** *uygunluğu ilk bulan şair Baudelaire'dir* (EÜM.s.312).

Baş dönmesi: Göz kararıp dengesi bozulma, düşecek gibi olma: *Hakikatte ne söyleyeceğimi biliyordum, çünkü neden bahsettiğini anlamamıştım. Zaten hiçbir şey anlamıyordum. Sadece deniz tutmuş gibi bir* ***baş dönmesi*** *içindeydim* (SAE.s.245).

Baş eğmek: Mücadeleyi bırakıp buyruk altına girmek: 1) *Bir tarafta sadece atılış, öbür tarafta sadece kabul, rıza ve* ***baş eğiş.*** *İşte Nuran'ın içinde o kadar değişik ağızlarla konuşan ikinci ses bu kanın sesiydi* (H.s.131). 2) *Yalnız sıhhat ve ölüm korkusuyla yaşamaktan büsbütün*

vazgeçmeyi istemem bu kadar istibdat hoşuma gitmiyor. ***Baş eğmem*** *değil, hoşuma gitmiyor* (M.s.206).

Baş etmek: Gücü yetmek: *Bir kere sıhhî, içtimaî veya siyasî (ilmî dememek için), cehlî bir vaziyet teessüs etmesin, kolay kolay* ***baş edilmiyor****, vâkıa had devri geçti ve ben Onbeşinci Louis devrindeki o kart züppeler gibi pudralı sokağa çıkıyorum artık* (M.s.238).

Baş gelir, oturur: İyi bir duruş sergilemek: *Sonra birdenbire bu son derecede ince teferruatlı her şey biter, talakatin üzerine* ***baş gelir, oturur****. Duruş bunu tamamlar* (G.s.105).

Baş göz etmek: Evlendirmek, kocaya vermek: "*Hayırlısıyla gelecek sene onun küçüğünü de* ***baş göz edersek****…" O benim talihimdi. İyi günlerini ben sürdüm, kötülerini de ben çekecektim* (Hk.s.211).

Baş olmak*:* Başta geleni olmak, önemli olmak: *Her cins insan romana giriyor; modern kritiğin* ***başı oluyor*** (ED.s.33).

Başı boş yürümek*:* Amaçsız, gayesiz ilerlemek: *Halbuki güzel saatti. Kendi hâlinde, hiç kimsenin işine karışmadan, kervanını kaybetmiş bir mekkâre gibi* ***başı boş,*** *dalgın dalgın bir* ***yürüyüşü*** *vardı* (SAE.s.27).

Başı dönmek: Sıkıntı oluşturan bir durum karşısında rahatsız olmak, bunalmak: *Babamın zoru ile birkaç defa hanımının ziyaretine giden annem, her defasında eve bu kalabalıktan* ***başı dönmüş,*** *yorgun ve bitkin dönmüştü* (SAE.s.37).

Başı öne eğmek: Utanmak, mahcup olmak: *Onun, o akşam babasının ve annesinin ortasında,* ***başı öne eğik*** *bir tâlih mahkûmu gibi gidişini hiç unutamadım* (SD.s.36).

Başı sıkılmak/sıkışmak: Bunalmak, herhangi bir sorun yaşamak:

O benim eski dostumdur, sır yoldaşım
Ona giderim ne zaman ***sıkılsa başım***
Kaç defa, indik onunla böyle
Gece yarılarında insanlar arasına! (Ş.s.89)

Başıboş konuşmak: Gereksiz, yararsız söz etmek: *Bir daldan bir dala atlayarak* ***başıboş konuşuyordu*** (Hk.s.289).

Başıboş: Kontrolsuz bir biçimde: *Sonuna doğru konuşmasının **başıboş,** daldan dala sıçrayışları muayyen bir merkezin etrafında toplanmağa başladı* (SAE.s.228).

Başına gelmek: Beklenmedik, kötü bir olayla karşılaşmak: 1) *Fakat ben hiçbir zaman hak diye kendime ait bir şeye inanmadım. Bütün mazlum doğmuşlar gibi **başıma gelen** talihsizliğin neresinden ve ne pahasına kurtulursam kâr sayardım* (SAE.s.65). 2) ***Başıma geldi** mademki, çekerim" diyormuş. Nitekim katlanıyormuş da! "İğreniyordum, ama bu da bir hayat… diyordum. Ama seni görünce iş değişti* (SD.s.198). 3) "*-Üzülmeyiniz!" diye onu teselli etti. "Beni daima azarlarlar! Yani bu işler daima **başıma gelir**.*" (Hk.s.144). 4) *Meselâ Allah göstermesin, böyle bir şey kendi **başına gelse** emindi ki bu Cemal bey denen soğuk adam sevinirdi* (SAE.s.166). 5) *Fakat ben hiçbir zaman hak diye kendime ait bir şeye inanmadım. Bütün mazlum doğmuşlar gibi **başıma gelen** talihsizliğin neresinden ve ne pahasına kurtulursam kâr sayardım* (SAE.s.65).

Başına kakmak: Yaptığı iyiliği yüzüne vurmak, incitmek: *Hakikatte ihtiyarlamıştı. Evvela benim **başıma kaktığı**, haklı olarak konuşmasını, sebatı kaybetmişti, sonra da esprit critique'ini* (G.s.272).

Başına iş açmak: Üzücü ve uğraştırıcı bir işin çıkmasına neden olmak: 1) *Gevezelik, hamakat ve karşı tarafın iyi niyetsizliği ile **başına bu iş açıldı.** Kendisini iki yahut üç hafta evvel bir çarşamba ziyarete gitmiştim. Oğlu da pek perişan görünüyordu* (G.s. 289). 2) *…belki de beş sene sonranın modeli o aerodinamik otomobilde ve bu otomobilin volanında beni çiğneyerek **başına iş açmaktan** kurtulmuş olmanın verdiği saadetle şaşkınlığıma gülen genç…*(YG.s.165).

Başında beklemek: Tahmin etmek: *Çok fena bir ihtimalin **başında bekler** gibi sabırsız ve ürkekti* (Hk.s.180).

Başında olmak: Yönetmek, idare etmek: *Şinasi, gazetesinin **başında olduğu** müddetçe Nâmık Kemal'e kendisi olmak fırsatını vermemişti. Beğendiği insanlara kayıtsız şartsız teslim olan uslu çocuk, o İstanbul'dan uzaklaşır uzaklaşmaz…*(XIX ATET.s.317).

Başını alıp gitmek: Çıkıp gitmek, savuşmak: *O **başını almış giden**, insanlardan tecerrüt hâlinde yaşayan hususî bir zamandı* (SAE.s.27).

Başını eğmek: Utanmak, mahcup olmak: *…fırınlara ev hanımlarının yaptıkları börek, baklava tepsilerini taşıyorlar, biraz arsızlık edip de azarlandığı zamanlarda pek mahcup olmuş gibi* ***başlarını eğiyorlar*** *ve arka sokaktan dolaşıp gelmek için sırıta sırıta uzaklaşıyorlardı* (H.s.29).

Başka adam olmak: Daha bilgili, iyi sanatkâr olmak: *Dışarıya gelince hiçbir zaman taşamayacağım. 1925'te Avrupa'ya gitseydim,* ***başka adam olurdum****. Şimdi 1923'te Erzurum'da Atatürk'le konuştuğum zaman kaybettiğim fırsatın ne olduğunu anlıyorum* (G.s.291).

Başka bir çehreyi öğretmek: Farklı bir kimliği, tarafı göstermek, anlatmak: *Kitap bana Ağaoğlu'nun* ***başka bir çehresini öğretti.*** *Çocuklarıyla çok yakından meşgul olmuş. İstemiş ki kendisine tapsınlar* (G.s.204).

Başka ışıkta görmeye başlamak: Farklı, ayrı bir yol bulmak: *Seyahatimi yavaş yavaş çok* ***başka ışıkta görmeye başlıyorum****. Bu fena!* (G.s.145).

Baş kaldırmak: Yeniden başlamak, rahatsız etmek: *Fakat yalnızlıktan ve üşütmekten korkuyorum. Bütün bunlara rağmen –ürtiker ara sıra* ***baş kaldırmasına*** *rağmen, diyecektim- muayyen bir sıkıntım yok* (M.s.217).

Başlı başına: Tamamen**,** bütün yönleriyle: *Genç yaşta, en parlak devrinde ölüyor.* ***Başlı başına*** *hikmet olan bir terbiyeden geçmiş* (H.s.120).

Baştan başa kaplamak: Bir uçtan öbürüne örtmek: *Abdullah Efendi içinde bu saadeti tadacağı odaya bir göz attı. Geniş, temizce bir yatak, duvarlardan birisini* ***baştan başa kaplıyordu*** (Hk.s.27).

Baştan savma: Üstünkörü: *"Eline, ayağına sağlık!" kabilinden bir cümleye bile nail olmadan, ilk ihtiyaçta gene çağrılmak üzere* ***baştan savulurdu****…* (MB.s.73).

Başucunda olmak: Yalnız bırakmamak, yanı başında olmak:

Sesin yıldızlı gecemdir
Baş ucumda *geniş, sonsuz*
Dalgalanır derinleşir;… (Ş.s.35).

Baş vurmak(I): Yöntem denemek: *İnsanları iğfal etmek, onlara vakitlerini israf ettirmek suretiyle hak yolunda ayırmak için şeytanın*

baş vurduğu *çarelerden biri de Nuri Efendiye göre, şüphesiz ayarsız saatlerdi* (SAE.s.34).

Baş vurmak(II): Bir işin veya şeyin yapılması için müracaat etmek: *Zannederim her tarafa* ***baş vurdu****. Sizi ele geçiremedik vesselâm…* (SAE.s.255).

Batağa saplanmak: Çok güç bir duruma düşmek içinden çıkılması çok zor bir işe, girmek bulaşmak: *Kudret Beyin düşüncesi, her an yeni bir* ***batağa saplanan*** *bir arabaya benziyordu. Yürütmek için her an atları dizgininden tutup çekmeniz, tekerlerinden arkasından itmemiz lâzımdı* (SD.s.203).

Baykuş gibi yaşamak: Tek başına, yalnız yaşamak: 1) *…on altı odalı koca konakta yarı deli bir ahretlik ve kendisi kadar sofu, hasis, üstelik de dedikoducu ihtiyar bir kalfa ile yalnız başına bir* ***baykuş gibi yaşamıştı*** (SAE.s.60). 2) *Cemiyet hayatına verilecek nizam karşısında, asıl gidilecek yola gidemediği için kararsız, siyasî hâdiseler karşısında ümitsiz, bir* ***baykuş gibi köşesinde yaşıyordu*** (MB.s.83).

Bedel ödemek: Bir şeyin yerini tutabilen karşılığı vermek, ödemek: *Babama evimizdeki misafirlik* ***bedelini*** *ve bazı mahkeme masraflarını* ***ödemek*** *için ikide bir koynundan çıkarıp gözümün önünde açtığı büyükçe kesedeki mecidiyeler meğer bütün serveti imiş* (SAE.s.26).

Belli başlı: Önemli, bilinen: *Ve bu suretle Fikrete ve onun gibi o zamanın* ***belli başlı*** *Avrupalı gençleri yavaş yavaş bu mecmuada toplanırlar* (TF.s.7).

Benirleyerek yaşamak: Şaşkınlıkla, korku içinde yaşamak: *Ve bu korku ile âdeta her saniye* ***benirleyerek yaşıyordum****. Geceleri gözüme uyku girmez olmuştu* (SAE.s.294).

Bereket versin: Hoşnut olma durumunda söylenen söz: *O sayede evi kurtardık. Ama, şimdi İngilizler musallat.* ***Bereket versin****, karım çok metindir. Birkaç defa tevkif edildim* (SD.s.171).

Bertaraf etmek: Gidermek, ortadan kaldırmak: 1) *Her memlekette bugün olan şey biraz. Fakat mektep müdürünün hadiseyi böyle hafife alması garip! Babasının mektubu itisaf fikrini* ***bertaraf edebilir*** (G.s.279). 2) *Onun verdiği nasihatler yüzünden kolaylıkla* ***bertaraf edilecek*** *mahallî hareketler gerek tedbirlerin vaktinde alınmaması*

ve gerek vaziyete hâkim olabilecek ehliyet sahibi memurların yerlerinden kaldırılması yüzünden hakikî bir felâket şeklini alıyordu (XIX ATET.s.328).

Beyhude yere beklemek: Gereksiz bir biçimde ummak: *Mümtaz için, Nuran'ın **beyhude yere beklediği** bugünlerde, saatler, ümitten yeise doğru ağır ağır çehresi değişen bir mahlûktu* (H.s.295).

Beyhude yere söylemek: Gereksiz, boş yere anlatmak, söylemek: "*Onu, hep böyle şeylerle hatırlarlardı, ama yine her şeyi teker teker satarlardı. Babam **beyhude yere söylenir**, anneme dert yanardı.*" (Hk.s.190).

Beyhude yere: Boşuna, gereksiz yere: *Demek babamı, annemi **beyhude yere** itham etmiştim. Ellerinde olduğum için bana zulmetmemişlerdi. Kardeşimin ölümünden ben mesul değildim, ne de onlar…* (SD.s.167).

Beyhude yere: Boşuna, gereksiz yere: *O, içimdeki değişikliği farketmiş gibi ısrar ediyordu: —İhsan Bey, **beyhude yere** telâş etmez, muhakkak mühim bir şey vardır* (SD.s.172).

Beyhude yere telaş etmek: Gereksiz yere endişelenmek: *Hakikat şu ki Melih Cevdet **beyhude yere telaş ediyor.** Eski gidiyor ve gitti. Bütün modalarıyla hayattan çekiliyor.* (G.s.257).

Bıyık altından gülmek: Zor durumda olan biriyle dalga geçmek, o duruma sevinmek: 1) *İşin en sıkıcı tarafı Halit Ayarcı'nın bu budalalıklardan her şikâyetimde **bıyık altından gülmesi**, beni teskini hiç aklına getirmemesiydi* (SAE.s.271). 2) *Tevfik Bey, havadisi getiren zat ve Paşa başbaşa kalırlar. Tevfik Bey **bıyık altından güler*** (İAA.s.48).

Biçare budala olmak: Çaresiz olmak, elinden bir şey gelmeyen kimse: *O dakikadaki hâlim! Gideceğim zaman kapıda bir daha karşılaştık. Ben yine aynı **biçare budala idim*** (G.s.115).

Biçare olmak: Çaresiz kalmak: 1) *…şiirin bütünü ile tezatların mengenesi arasında ne kadar abes bir âlemde yaşadığımızı, spekülâtifin dışında insan aklının **biçareliğini olduğu** gibi görmek ve onlara garip bir şekilde alışmak mümkün* (YG.s.461). 2) *İnsan yahut köpek biraz dostluk istiyor… İşte yalnızsınız, biraz da benimle meşgul olun. Hayvanlar, insanlar somurtgan oldukları zaman, bilmezsiniz ne kadar **biçare olurlar**…* (Hk.s.283).

Bigâne kalmak: İlgisiz kalmak, yabancı duruma düşmek:*Yaşadığı zaman onun kadar* ***bigâne kalmış*** *adam pek azdır. Aşağı yukarı mektep ve öğrenme sıralarındaki muhabbetleriyle kalmıştır. Bu itibarla söylediği söz doğrudur; yazmaktan okumağa vakti pek azdır* (EÜM.s.259).

Bileğinin kuvvetiyle açmak: Maddi güç kullanarak, savaşarak elde etmek: *Malazgirt'te* ***bileğinin kuvvetiyle****, dehasının zoruyla bize bu aziz vatanın kapılarını* ***açan*** *Alparslan'ı, muharebe emri vermeden evvel hangi kuvvetler ziyaret etti ve ona neler gösterdi?* (BŞ.s.38).

Bindiği dalı kesmek: Yararını gördüğü şeyi kendi eliyle yok etmek: *İhtilalin senesi oluyor neredeyse. Budala bir muhakeme, daha budala bir ameliyat. Millî Birlik* ***bindiği dalı kesti.*** (G.s.265).

Bir araya toplamak: Bir araya getirmek, derlemek: *Filhakika bu bir buçuk sahifede biz Avrupa medeniyetinin ve irfanının bütün unsurlarını bir araya toplanmış görürüz* (XIX ATET.s.392).

Bir atık gibi dolaşmak: Geç kalmışlık hissi: *Bugünkü Avrupa, fikilerimin, itiyatlarımın (zihnî) ve ideallerimin hazin ve mezarlığıdır. Hakikatte ben Avrupa'da bir hortlak değilse bile,* ***bir atık gibi dolaşıyorum*** (G.s.86).

Bir avuç toprak olmak: Ölmek, toprağa karışmak:

Alnımda bahtının kırılmaz tacı,
Ben de ey yolcu, şen yahut kavgacı
Adımlarla gezdim hayat yolunu
Ve ***bir avuç toprak oldum*** *en sonu* (Ş.s.113).

Bir çırpıda silivermek: Bir anda yok etmek, kaybetmek: *Yaratılıştan zavallı doğan oğlu ise, daha ilk yaşlarından itibaren, bir nevi yarım tanrı gibi baktığı bu güzel, cömert, zeki ve zaafsız babanın karşısında şahsiyetini* ***bir çırpıda silivermişti*** (MB.s.27).

Bir iş tutmak: Çalışmak, iş yapmak: *Azad edilmiş bir esirim, biraz daha parti kavgaları yüzünden siyasi bir mülteci Egin şehrine geldim* ***bir iş tutmak için****…Nasıl beğendiniz mi?* (Ş.s.90).

Bir kalemde silmek: Bir anda yok etmek, üstünü çizmek: 1) *Zaten bu eski İstanbul efendisi, karısını, bu cins iğnelemeler bir tarafa bırakılırsa bütün kusurlarına, kıskançlığına, kibirli oluşuna, soğuk*

mizacına rağmen hoş tutardı Onu âdeta ***bir kalemde hayatından silmiş gibiydi*** (SD.s.156). 2) *Burada Ziya Paşa, Arap ve Acem tesiriyle dilimizde başlayan beş asırlık bir tekâmülü* ***bir kalemde silmiş*** *oluyor ki, bu fikir sahibini tam bir yol açıcı yapar* (XIX ATET.s.307).

Bir köşeye çekilmek: Hiçbir şeye karışmayarak yaşamak: ***Bir köşeye çekilir,*** *ibadetiyle, hayır işleriyle uğraşırdı. Mistik hayat sonsuz zevklerin dünyasıydı* (MB.s.138).

Bir lokma, bir hırka yaşamak: Az ile yetinmek, aza kanaat etmek: *Dostum, sizin bahsettiğiniz sağlam kıymetler ancak* ***bir lokma, bir hırka yaşamağa razı olanlar*** *içindir* (SAE.s.338).

Bir taşla iki kuş vurmak: Bir davranışla, şeyle birden çok olumlu sonuca ulaşmak: *Hazır orada iken* ***bir taşla iki kuş vurmak*** *istediler(Oda içinde gezinir.) Seni de harcarlar çünki biliyorlar. Dikkatli ol! (Saatine bakar) Güya bu gece kaynanama saç böreği yapacaktım* (İAA.s.78).

Birdenbire sarsılmak: Ani gelişen bir olaydan fazla etkilenmek: *…orada iki pencere arasında asılmış sulu boya bir kadın resmini göstermişti. Atiye garip bir hisle* ***birdenbire sarsılmıştı*** (MB.s.98).

Birinci sınıf adam olmak: Dönemin önemli bir şahsiyeti: *Onun içindir ki Serveti Fünunda neşrettiği ilk yazılardan itibaren münevver kütle onu seçmiş ve daima devrinin* ***birinci sınıf adamı*** *olarak görmüştür* (TF.s.10).

Bitmez tükenmez: Çok kalabalık: *Dışarıdan* ***bitmez tükenmez*** *gibi görünen bu evin içinde insanlar âdeta üst üste yaşıyordu* (SAE.s.37).

Boğazına sarılmak: Birini sıkıştırmak, zorlamak: 1) *Bunun böyle olması için* ***boğazıma sarılmasına****, soyunup çırçıplak orta yerde takla atmasına hiç ihtiyaç yoktu* (SAE.s.216). 2) *Ağanın bir dalgınlığından istifade ederek* ***boğazıma sarıldı;*** *eğer adamcağız vaktinde yetişmeseydi muhakkak öldürdü. Tevekkeli tehlikeli dostluklardan sık sık bahsedilemez* (SD.s.16).

Borçlu olmak: Birinin yardımıyla elde etmek, kazanım sahibi olmak: *Dinde günah çıkarmanın bulunmaması ferdin kendi içine eğilmesini daima meneder. Medeniyetimizin gözü önünde gelişen Rus romanının büyük hususiyetlerinin Ortodoks kilisesindeki alenî itiraf müessesesine neler* ***borçlu olduğunu*** *biliyoruz* (XIX ATET.s.44).

Boş yere gerilmek: Gereksiz bir biçimde sinirlenmek, öfkelenmek:

*Biz ki **boş yere gerilmişiz** anladık artık,*
Yıldızların amansız çarkına
Ve boş yere sızlamış kemiklerimiz, (Ş.s.75).

Boş yere harcamak: İsraf etmek, gereksiz bir biçimde harcamak: *İçindeki yaşama kudretini şaşkın bir hayretle körükörüne itaatta **boş yere harcamıyordu**. Parasızlığına rağmen vakarlı idi* (MB.s.73).

Boşa çıkarmak: Olumlu bir neticenin alınmasını engellemek: *Agop Efendinin evlenme tekliflerini kapatmak için Nuri Beyin sarfettiği gayretler Soloski'nin yüzünden **boşa çıkardı*** (MB.s.137).

Boşa gitmek(I): Kazanımların yok olması*: Bu yanlış adımdan mesul olanlar Âli ve Fuad Paşalardır; bilhassa birincisinin mevki hırsı ve beceriksizliği sayesinde, zaferle netice bulan Kırım harbi esnasında çekilen bütün zahmetler **boşa gitmiş*** (EÜM.s.233).

Boşa gitmek(II): İşe yaramamak, gereksiz olmak: *C harfi birkaç hamlede gözümüzün önüne bilinmeyen, âdeta çehresiz ve çizgisiz bir yığın insanı boşaltıveren bir çuval olmuştu. Bu ilk hücumun **boşa gitmesi** kadını meyus etmedi* (Hk.s.311).

Boşa gitmek(III): Yarar sağlamamak: *…ihanete kadar giden bir acemilik ve anlayışsızlık, yahut ihanetin tâ kendisi olan bir gayretsizlik yüzünden **boşa gittiğini** gösteriyordu* (YG.s.103).

Boylu boyunca uzanmak: Bedenini uzatmak, uzanmak: *…annesinin yanına olduğu gibi boylu **boyunca uzanmış**, gözleri açık, yüzü âdeta kaskatı, hıçkırdığını gördü. Annesi biraz geriye çekilerek ona yer açtı* (H.s.25).

Boynu bükük: Üzüntülü, zavallı: *Şerife Hanım alt basamaklarda, siyah yeldirmesi, başörtüsüyle, büyük Rönesans mezarlarının ağlayan kadınları gibi **boynu bükük duruyor**, ondan beş basamak yukarda Behçet Bey kendine mahsus telâkatle konuşuyordu* (SD.s.223).

Boynuna geçirmek: Kendine mal etmek: *O, Kudret Beye yılan ıslığı gibi batıcı bir dille ömrünün bütün hatalarını sayıyor, tek mesulü olduğu sıkıntıları hatırlatıyor, hayattaki mağlubiyetlerin teşbihini kim bilir kaç yüzüncü defa yeni baştan dizerek ve lânet halkası gibi **boynuna geçiriyordu*** (SD.s.82).

Boynunu bükmek: Zavallı bir biçimde durmak, beklemek: 1) *Hiç beceremem bu işleri. Buruşuk buruşuk pasaklı hanımlar gibi gidecektim." Ve* ***boynu*** *kendi beceriksizliğine şaşırmış gibi* ***büktü*** (Hk.s.158). 2) *Bir şimşek parlıyor, biz Mustafa Kemal'i, Anadolu dağlarında yorgun orduyu toplar görüyorduk; bir başka şimşek ışığı daha, ömründe bir kere bile gülmek fırsatını bulmamış kadınlar ve yetim çocuklar, bakımsız, viran şehirler, işgal altında İzmir ve İstanbul,* ***boynunu bükmüşler*** *kurtarıcı bekliyorlardı* (YK.s.18). 3) *–Hayır, oturun ve beni dinleyin! Siz de bilirsiniz ki psikanaliz…* ***Boynumu büktüm****, kollarımı açtım* (SAE.s.112).

Boyu uzamak: Terakki etmek, ilerlemek: *İngiliz milletinin* ***boyu uzamıştır****. Hülâsa umumî hayat tahmin edilebileceğinden daha berbat. Fakat çatışma yok herkes vazifesini o kadar müthiş, sabırsızlığını o kadar hazmetmiş ki yüzde tek çizgi oynamıyor* (M.s.267).

Boyun borcu: Yapılması gereken vecibe, ödev: *Daha ilk görüşte bu şehirde misyoner aydına ve söze hiç ihtiyaç olmadığını anladım. Hakikat şudur: Millî Mücadele'nin ateşinden yeni bir Anadolu doğdu. Onu hak ettiği talihe kavuşturmak* ***boynumuzun borcudur*** (YG.s.232).

Boyun bükmek: Zavallılaşmak: "*-Yarın muhakkak onun gibi konuşmağa çalışacağım ve etrafa maskara olacağım." Ve bir lahza kendi* ***boynunu bükerek****, menuet figürleri yaparak konuşur gördü* (Hk.s.158).

Boynu bükük beklemek: Üzgün bir biçimde bir şeyler ummak, beklemek:

> *Hâlime bakmayın ve gülünç bulmayın sakın*
>
> *Fanîlerin kapısında* ***boynu bükük***
>
> *Böyle* ***bekleyişimi****!*
>
> *Hele ihtiyarlığım sizi hiç aldatmasın* (Ş.s.87).

Boyunun ölçüsünü görmek/almak: Haddini bildirmek, dersini vermek: *Herkes kim olduğumu görecek. Beni inkâr edenler, bana zulmedenler, cellâtlarım****, boyumun hakikî ölçüsünü görecekler.*** *Şimdiye kadar sadece sustum, fakat şimdiden sonra asla ve hiçbir suretle* (SD.s.73).

Buhran geçirmek: Bunalıma, depresyona girmek: 1) *Bu sıralarda aklı esas alan Avrupa edebiyatı da böyle bir* ***buhran geçiriyordu*** (ED.s.32). 2) *Devlet dizgini Âli Paşanın sıkı ellerinden çıkınca İstanbul'un iç*

hayatına medrese hâkim olmuştu. İslâm âleminin ***geçirdiği buhran,*** *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin faaliyetleri, yeni fikirleri benimsemiş…* (MB.s.71).

Burnun dibinde olmak: Yanı başında, yakınında bulunmak: 1) *-Siz budala mısınız? Bırakın bu meseleleri!* ***Burnunuzun dibinde*** *olan şeylere bakın. Bu günlerde içinizden birini son derece şaşırtan bir hâdise hazırlanıyor! diye söyleniyordu* (SAE.s.168). 2) *Hattâ yalnız ben ve Nuran. O anahtarı bulup evimize gelmeseydi;* ***burnunun dibinde*** *o kadar gürültü saymasaydık." Fakat yalnız kendileri değildi* (H.s.327).

Burun buruna gelmek: Beklenmedik bir zamanda karşılaşmak: *… arkasında büyük bir köpek Emil Jannings'le birden* ***burun buruna geldikleri*** *Wilhelmstrasse'nin hemen arkasındaki pansiyonu meth ediyordu* (H.s.151).

Buyur etmek: Konuğu saygıyla bir yere almak: *…yırtık astarının sarkan parçaları kumaşın yokluğunu unutturan iki iskemle, bir de bizi* ***buyur ettikleri****, bir ayağı kısa olduğu için her hareketimizde tıkırdayan, kendi aksaklığından gelen küçük imkânlarla bir kayık veya tahtarevalli gibi sallanan genişçe kavisli, arkalıklı bir kanape vardı* (Hk.s.309).

Buz gibi soğuk olmak: Mesafeli olmak, istememek: *Daha ertesi günden itibaren bana karşı* ***buz gibi soğuktu****. Hususî işlerinde yaptığı tenkitler resmî işlerine de geçti* (SAE.s.173).

Buz kesilmek: Üzülüp donakalmak, çok şaşırmak: *Sadece aklı başında, iyi niyetli, kocasının sıhhatine dikkat eden kadın rolünde idi. Boynuma uzattığı kolunun altında bütün vücudum* ***buz kesilmişti*** (SAE.s.288).

Büyük bir geçidi atlamak: Önemli, zorlu bir süreci geçmek: *Dava bitti. Mahkûm oldular.* ***Büyük bir geçidi atladık****. Fakat orta yerde henüz helledilecek bir yığın mesele var. Çoktan beri adalet elinde olduklarını bildiğim hiçbir kinim kalmamıştı* (G.s.312).

Büyük felaketlere maruz kalmak: Çok kötü olaylar yaşamak: *Bu adam geliyor ve Hüsrev'inin karşısında yere yüz sürüyor ve o gitti gideli* ***büyük felaketlere maruz kaldığını*** *söylüyor* (HÜ.s.51).

Büyük roller oynamaya başlamak: Önemli etki ve göreve sahip olmak: *Nesteren nihayet **büyük roller oynamağa başladı**. Köşede kalmış değildi, daima parlaktı, ama üniversiteye ölçüsünü vermemişti* (G.s.273).

C

Can alacak yer: Canın en acıdığı, hassas nokta, yer: *Onun içindir ki Abdullah geniş, ağır ve kaypak halkalarını bütün vücuduna doladıktan sonra, zehirli dişini en **can alacak yerine** geçirmeğe hazırlanan bir yılanın ayaklarının ucunda birdenbire uyuyup kaldığını gören çöl yolcusunun inanılmaz sevinci içinde kadeh kadeh üstüne içiyordu* (Hk.s.12-13).

Can alıcı nokta: En önemli, çarpıcı parça, nokta: *Cevdet Paşa, okuduğu bir metnin **can alıcı noktalarını** bulup çıkarmakta emsalsizdir. Diğer taraftan, bu yazıların başında o kadar ısrarla üzerinde durduğumuz vuzuh onun hiçbir meseleyi yarım anlatmasına müsaade etmez* (EÜM.s.207).

Can alıcı yerinden ısırmak: En önemli zaafından yakalamak: *Ata Molla, o kadar **can alıcı yerinden ısırmaya** çalıştığı dostunu yeniden karşısında görünce dayanamamış, her türlü göreneğin dışında bir atılışla boynuna sarılarak af dilemişti* (MB.s.48).

Can almak: Etkili, önemli olmak: *Çünkü esnaf kahvesinde konuşma **can alacak** hiçbir noktaya basmayacaktır. Istırap, sefalet, insan tarihinin acı tarafları "sâye-i şâhânede" çoktan halledilmiştir* (XIX ATET.s.416).

Can atmak: Çok istemek, şiddetle arzu etmek: *…vaktiyle o kadar dostum olan, gerek resmî kokteyllerimize, gerek basın toplantılarımıza **can atan** gazeteler şimdi aleyhimize yazmadıklarını bırakmıyorlar* (SAE.s.13).

Can ciğer olmak: Çok yakın, pek içten, sıkı fıkı (arkadaş) olmak: *İzzet'i tevkif ettiler. Poliste mevkuf. Hem de **can ciğer** ahbabı muavin Zeki Bey...* (İAA.s.62).

Can çekişmek: Sona ermek, bitmek, tükenmek: 1) *Eski tarz, bir iki beyhude canlanma tecrübesine rağmen **can çekişiyordu**. Kendisinden*

evvel yeniliği başaran neslin en kuvvetli şahsiyeti olan Namık Kemal ölmüş, yeri boş kalmış, Hâmidle Recaizade Ekrem asıl eserlerini vermişler, yapacaklarını yapmışlardı (TF.s.3). 2) *Aramızda* ***can çekişir*** *halde yaşayan artıklara bakarak maziyi kötülemek, onu küçümsemek itiyadı içimizde yol aldı* (YG.s.41).

Can kulağıyla dinlemek (Can kulağı olmak): Çok dikkatli, ilgiyle dinlemek, çok büyük bir dikkatle dinlemek, kavramaya çalışmak: *Türkiye, onun iş başında olduğu günler baştan aşağı bir* ***can kulağı olmuştu****. Yine ne yazık ki, İsmet İnönü hariç, hitabet bizde hâlâ miting konuşmasında kalmıştır* (YG.s.110). 2) *Şirin bu sözleri* ***can kulağıyla dinliyor****, sonra diyor ki "Mademki cana bu dâğı sen koydun bari bana bir çare göster, bir halas yolu bul ve sevgilimle birleşmek için ne yapmak lazımsa onu söyle"* (HÜ.s.36). 3) *Şirin bu sözleri* ***can kulağıyla dinliyor,*** *sonra diyor ki "Mademki cana bu dâğı sen koydun bari bana bir çare göster, bir halas yolu bul ve sevgilimle birleşmek için ne yapmak lazımsa onu söyle"* (HÜ.s.36).

Can kurtarmak: Hayatı tehlikeden uzaklaştırmak, zor durumdan kurtarmak: *Fakat Fâhir dinlemiyordu. Gözü garsonun ceketinin kopmuş düğmesine kapılmıştı. Bir kopmuş düğme bazen bir* ***can kurtaran*** *olabiliyordu* (H.s.98).

Can sıkmak: Huzur, moral bozmak: *Bereket versin ki,* ***can sıkıcısın****; yoksa…" Mahzun mahzun başını salladı. "Beni hiç beğenmezdi. "Fakat ne diye ölmüştü?* (H.s.328). 3)*"Felaket o ya! Şimdi* ***canımızı sıkan*** *şeylere eğlence diyoruz." Ben olduğum yerde Yahya Kemal'in mısra'ını hatırladım: Eski Paris'te bir ömür geçti* (YG.s.275).

Can sıkıntısı: Sıkıntı, sıkılmak, bunalmak: 1) *Biz tanımasak bile bu sergideki şehir gecesinin o birbirine yaslanmış susan apartmanlarının mor hüznü ve* ***can sıkıntısı*** *onları tanırlar* (YG.s.448). 2) *Etrafımda o kadar ahmak insan vardı, küçük yaşımdan beri, beni her şeyden öyle bıktırdılar ki,* ***can sıkıntısından*** *ölmemek için, ateşle oynamaktan başka çarem yoktu. Ateşle oynadım* (SD.s.286). 3) *O da Napoléon'suz dünyayı hoş görmeyen,* ***canı sıkılan*** *bir adamdır* (ED.s.28). 4) *Baudelaire, İngiliz edebiyatından gelen bir* ***can sıkıntısını*** *getiriyor; katı realite var onda* (ED.s.76).

Can vermek: Uğruna ölmek, feda etmek: *Vahşetle tutuşan gözlerinde kin Mevsim mi bu geçen yoksa ölüm mü? Yolunda* ***can veren*** *hüzünlü, bitkin Bir gölgedir şimdi yaprak dökümü* (Ş.s.101).

Cana dâğ koymak: Aşık olmak: *Şirin bu sözleri can kulağıyla dinliyor, sonra diyor ki "Mademki* ***cana*** *bu* ***dâğı*** *sen* ***koydun*** *bari bana bir çare göster, bir halas yolu bul ve sevgilimle birleşmek için ne yapmak lazımsa onu söyle"* (HÜ.s.36).

Cana yakın olmak: Sevimli, sıcakkanlı olmak: *Sonra insanoğlu mesut olunca bütün varlık nasıl değişiyor, ölüme kadar her şey nasıl sevimli,* ***cana yakın oluyor****, hiçbir şey kendi alın teri kadar bir insanı tatmin edemez* (BŞ.s.77).

Canciğer olmak: Birbiriyle çok samimi, yakın arkadaş olmak: ***Can ciğer olacağız.*** *Sen rahatına bak. Bu ev artık senindir. Anam iş bilir kadındır. Seni hiçbir şey için yormaz; her şeyi hazır bulursun. Kimsenin işine karışmaz da…* (MB.s.110).

Candan teşekkür etmek: Hoşnutluğunu içten bir biçimde anlatmak: *Bu hayırlı teşebbüse girdiği için İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Doktor Lütfi Kırdar'a ne kadar* ***candan teşekkür edilse*** *azdır; mazimizin en canlı tarafını bu kararın azmi kurtaracaktır* (YG.s.364).

Canı sıkılmak: Bir olay veya durumdan dolayı üzülmek, huzursuz olmak: 1) *Ondan bahsederken sık sık: "Ben* ***canı sıkılan*** *adamları severim. Molla Bey de benim gibi; her dakikasını ayrı ayrı yaşamak istiyor* (MB.s.110). 2) *Bilerek, bilmeyerek, herhâlde hayatımda muvaffak olmuştum. Fakat eriştiğim şey neydi? Bu acayip, birbirini tutmak kalabalıkta* ***canım sıkılmaktan*** *başka elime ne geçmişti?* (SAE.s.293). 3)*…bir de* ***canı*** *pek* ***sıkıldığı*** *zaman yalancıktan haberler uydurup etrafı alt üst etmekten başka kabahati olmayan bu adamcağız, hakikatte sadece dünya ve insan işlerini bir türlü ciddiye almayan bir septikti* (SD.s.19). 4) *O* ***canı sıkılan*** *ve kudretlerini kendisini oyalamaya harceden adamdı* (SD.s.222). 5) *…vak'a sabahı Üsküdar'da, çarşı içindeki kahvelerden birinde tesadüf ettiklerini,* ***canının*** *çok* ***sıkıldığını****, kendisiyle uzun boylu konuştuklarını söylüyorlardı. Kahveci dahi bu konuşmayı tasdik ediyordu* (SD.s.250). 6) *Muhtar'ı Madam Elekciyan'la tanıştırdım. Kadıncağızla konuşacağını tahmin ediyordum. Aksine tek bir kelime bile söylemedi. Sadece bana,* ***canı sıkılmış*** *gibi*

bir tavırla (SD.s.282). 7) *Fakat bir zamanlar o kadar* ***canı sıkıldığı****, kaçtığı İstanbul'a bir türlü dönemez. Fındıklı'nın naklettiği: "Hangi yüzle İstanbul"a dönerim?!" sözü bu gölge padişahta bütün bir psikolojinin uyanıdır* (BŞ.s.216). 8) *Bu satırları Peyami'nin ve onunla müştereken yazıyoruz. Tahmin edersin ki,* ***canım sıkılıyor*** *(benim Hamdi'nin) çünkü biraz evvel Peyami bana, neşretmeğe adam akıllı karar vermiş göründüğü mecmuasından bahsetti* (M.s.32). 9) *Fakat başladığından beri hiç* ***canının sıkıldığını*** *hatırlamıyordu. Rahat, son derece rahattı. Vapura binerken, "Ne olursa olsun kendime mağlup olmayacağım!" dedi* (H.s.135). 10) *—Hünerler el değiştirmezlerse devam etmezler… dedi. Bütün öğleyin boyunca* ***canı sıkılmıştı*** (H.s.250). 11) *O, bu kadar bîçare şekilde* ***canı sıkılan*** *insanlara, daha doğrusu her ağzını açışta meselelerini yutmaya alışmış bu can sıkıntısının kendisine hitab ediyordu* (XIX ATET.s.416).

Canını sıkmak: Birinin huzurunu bozmak, neşesini kaçırmak: 1) *Muhlis Bey: —Bu işte ihsan'ın* ***canını sıkarlar*** *gibi geliyor, bana, dedi. Ne dersin?* (SD.s.308). 2) *Fakat tesadüf* ***canını sıkmıştı.*** *Bu eski mektep arkadaşının bugünkü tesadüfü Seher'e yetiştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmayacağını biliyordu; "Genç bir talebemle beraber gördüm. Doğrusu Seher gibi bir kadına bunu yapıyorsa yazık…* (Hk.s.302). 3) *Tek kahramanlı hikâye artık* ***canımı sıkıyor****. Nihayet son cümlenize cevap vereceğim. "Hem artık çalışmıyorsunuz, beni yarım bırakacaksınız diye korkuyorum."* (MB.s.152).

Canlanmak: Birçok şeyin uyanması, hareketlenmesi: *Hepsi Mümtaz'ın gözünün önünde, karmakarışık, iç içe ve kendi hayatlarının ayrılmaz parçaları gibi* ***canlandı.*** *Ne kadar çok hatıra ve ayrı kaynaklar onların aşkında birleşiyordu* (H.s.177).

Cansız yatmak: Hayatını kaybetmek, ölmek: *Hep birden koşuştuk ve dedemi yerde, iki halı denginin arasında,* ***cansız yatıyor*** *bulduk. Vücudu kütük gibi şişmişti, yüzü mosmordu* (Hk.s.118).

Cebine koymak: Elde etmek, edinmek: *Bu fikrimi pek beğendi ve sonra lâyihayı beyza çekmek üzere bana dikte etti. Bu iş de bittikten sonra, hemen hemen sadaret mührünü* ***cebine koymuş*** *kadar memnun* (SD.s.187).

Cefa çekmek: Büyük üzüntü ve sıkıntı yaşamak: *Bir kelime ile, babama göre halam sadece ona inadından yaşıyordu. Etyemez'deki konakta akşama kadar bu yatalak kadının her türlü **cefasını çektikten** sonra her eve dönüşte:…* (SAE.s.62).

Cefaya razı olmak: Eziyeti, sıkıntıyı kabul etmek: *Ve gözlerini her **cefaya razı** adam gibi kapadı. Fakat o da zeki, ve herhangi vaziyette şaşıracak cinsten adam değildi. Nitekim birden saatine baktı* (SAE.s.239).

Cehitle elde etmek: Çabayla, emekle kazanmak, elde etmek: *Rahatsız bir midenin, yorgun bir karaciğerin bir lahzada tedarik ettiği şeyleri, yahut benzerlerini günler boyunca **cehitle elde edememek*** (G.s.159).

Cephe almak: Hasım tavrı takınmak, bir düşünceye direnmek, karşı olmak: *…o zamana kadar İstanbul'da Müslüman halkın birbirine karşı bu kadar aşikâr şekilde **cephe aldığını** görmemiştim. Hâdiseler uzadıkça tarafların kendi davaları etrafında kızıştıkları anlaşılıyordu* (SD.s.248).

Ceremesini ödemek/çekmek: Yol açtığı zararı ödemek: *Biz fakirler böyleyizdir. Kader sarayında bizim işlere bakan büro şaşmaz, ihmal etmez. Zihnimizden geçen en uzak, en mâsum ihtimallerin, sadece şiddet ile ret için düşündüğümüz şeylerin bile **ceremesini öderiz*** (SAE.s.189).

Cesaret etmek: Göze alarak, korkmadan yapmak: 1) *Bu kış **cesaret edemedim**. Şiire yardımı olabilir. Bende ressam taraf, göz tarafı galip. Gözden besleniyorum daha fazla* (M.s.302). 2) *Bugün Halk Evlerinin bahşettiği fırsattan istifade ederek ve lütuf ve müsamahanıza güvenerek edebiyatımızın bu biricik muammasını muhterem huzurunuzda vaz etmeğe **cesaret ediyorum*** (EÜM.s.89). 3) ***Cesaret edebilseydim**, Tanzimat'tan beri bir nevi Oedipus kompleksi, yani bilmeyerek babasını öldürmüş adamın kompleksi içinde yaşıyoruz, derdim* (YG.s.38). 4) *Daha Fakülte'ye mektup yazamadım. İstanbul'da her şey benim için sarılmış bir yara hâlinde, açmağa **cesaret edemiyorum**. Bu kadar angoissé olduğumu sanmıyordum* (M.s.203). 5) *Hattâ parasını yerler korkusuyla tekrar evlenmeğe bile **cesaret edememiş**, on altı odalı koca konakta yarı deli bir ahretlik ve kendisi kadar*

sofu, hasis, üstelik de dedikoducu ihtiyar bir kalfa ile yalnız başına bir baykuş gibi yaşamıştı (SAE.s.60).

Cesaretini kırmak: Korkutmak, yürekliliğini gidermek: *Fakat bu konuşma daha ziyade onların kendi hayatları üzerinde olmalıdır. Muhtelif nasihatler vermeli, küçük dertlerini dinlemeli, mümkünse şaşırtmalı, hatta* ***cesaretlerini kırmalısınız*** (SM.s.42).

Cevapsız kalmak: Karşılık, cevap alamamak: *Nitekim yenilik devirlerinin müstereddit ve kıvamsız hareketlerine yaptığı ufak tefek tesirlerden sarfınazar edilirse, bir örf ormanının teşekkülüne kadar onun sesi* ***cevapsız kalmıştır*** (XIX ATET.s.90).

Ceremesini ödemek: Yaptığı bir kusurun, tedbirsizliğin zararına uğramak: *Biz fakirler böyleyizdir. Kader sarayında bizim işlere bakan büro şaşmaz, ihmal etmez. Zihnimizden geçen en uzak, en mâsum ihtimallerin, sadece şiddet ile ret için düşündüğümüz şeylerin bile* ***ceremesini öderiz*** (SAE.s.189).

Ciddiye almak: Önem vermek, ilgilenmek: *Zannederim ki enstitü işlerini o günden, daha iyisi bu korkudan sonra asıl* ***ciddiye aldım*** *ve dört elle sarıldım* (SAE.s.298).

Cömertçe dağıtmak: Çok yönlü dağılmak: *Kuvvetlerini bu kadar geniş bir sahaya ve bu kadar* ***cömertçe dağıtan*** *bu adamın sathı kalması kadar tabi bir şey olamaz. Namık kemal sathidir, fakat kütle gibi çocuk gibi sathidir. Yani derinliğin yokluğundan gelen eksikliği safiyeti imanı ile her an yenilemesini bildiği heyecanı ile ve nihayet bütün hayat tezahürlerine koyduğu o şahsi ifade ile tamamlar* (NK.s.29).

Ç

Çare bulmak: Çözüm üretmek, yol bulmak: *Ben kendimi hiçbir şeye veremiyorum. Ne de kendime caka yapabiliyorum. Dağılma. İhtilaçlar içindeyim. Parasızlık…ihtiyarlık, bir yığın imkânsızlık. Yarabbim bana* ***çare bul*** (G.s.217).

Çan çalmak: Herkese duyurmak, bildirmek: *"Çökmeye başlayan sisler içinde* ***çan çalıyordu****" der Heredia. Kafiye, şiirin çakmaklı çeliğidir ve ikisi arasında beyit dediğimiz mucize çıkar* (ED.s.79).

Çare aramak: Bir engeli aşmak, sorunu çözmeye çalışma arayış içerisine girmek: 1) *Onun mensup olduğu nesil, bir inkıraz felâketinin karşısında idi ve onu menedecek* ***çareleri arıyordu.*** *Her şeyden evvel ve derhal lazım olan bu idi* (EÜM.s.232). 2) *Onu beğenebileceği bir hâle sokmak* ***çarelerini aradı****, ona müşterek hayatlarını bu perişanlıktan kurtaracak bir ufuk bulmaya çalıştı. Madem ki aşkın kapısı onlara kapalıydı, o halde başka kapıları açmak lâzımdı* (MB.s.67). 3) *Molla Beye kendisini affettirmenin bir* ***çaresini aramaya*** *başladı. Çok sevdiği karısının babasıyla dargın kalmak gücüne gidiyordu* (MB.s.110). 4) *Bu hazzı tek başına tadabilmek için daha gündüzden* ***çareler arar****, arkadaşlarından ayrılırdı* (H.s.32).

Çare bulmak: Çözüm yolu bulmak, çıkar yol oluşturmak: 1) *Vaktiyle bu konağın yerinde camiin medresesiyle mütevellilerin evi bulunduğu, sonra bir sıkışık zamanda* ***çaresi bulunarak*** *satıldığı da söyleniyordu* (SD.s.23). 2) *Günlerce düşünüyor, bir* ***çare bulamıyor****. Öldürse kan alacak, bıraksa rezalet olacak, bir kaç dostunu çağırıyor ve onlarla görüşüyor. Nihayet bir adam gönderip onu yanına çağırmaya karar veriyor. Hüsrev'in elçisi Ferhad'ı bir beyâbanda âh u feryâd ederken buluyor* (HÜ.s.78). 3) *Evet belki bir* ***çare bulurlar****. Fakat işleri halletmez. Çünkü emniyetsizlik, korku, politika adamlarını şaşırttı. Verilmiş bir yığın söz, iflas eden ümitler, sinirleri bozdu* (H.s.335). 4) *Fakat gene memnundu. Ne olsa eski yadigâr —bu, kendi tâbiridir— işe yaramıştı. Fikrini anlatmıştı. Mümtaz, Macide'nin yorulmaması için elbette bir* ***çare bulurdu*** *ve gözü genç adamın yüzünde daldı* (H.s.17). 5) *Kendisi elinden geldiği kadar ondan sakınmak çaresini bulduktan sonra geri tarafına göz yumabilirdi* (MB.s.117). 6) *Şeytan sessizliğiyle yıllardır rahatını kaçıran bu adam, en sonunda bir* ***çaresini bulup*** *kızını da elinden almıştı. Bunu bir türlü kendine yediremiyordu.* (MB.s.50).

Çehresi değişmek: Görünüşü farklılaşmak, yıpranmak: *Bütün ömrünce yalnız kendisine acımaktan gelen bir itiyatla* ***çehresi değişmiş****, altüst olmuştu* (H.s.96).

Çehresiz olmak: Kimlikten, misyondan yoksun olmak: *Beynelmilel toplulukta bizim çehremiz nedir? Vâkıa henüz büyük mânasında orkestranın dışındayız. Konuşmadık ki* ***çehresiz olsun****. İngiliz demokrat, aristokrat, tüccar ve azami ferdî* (G.s.223).

Çehresini takınmak: Farklı bir görüntüye bürünmek: *Sessizlik daha Garam'ı yazdığı senelerde şair için, ölüm ile el ele yürüyen, onun* ***çehresini takınan*** *bir musallat bir fikirdir* (XIX ATET.s.474).

Çeki düzen vermek: Düzenli, tertipli bir duruma getirmek, toparlanmak: 1) *Bu kalabalığın karşısında kendime yeniden* ***çeki düzen vermeğe*** *çalışmamı zarurî görün. Halbuki tek başınıza gelmiştiniz;…* (MB.s.146). 2) *Etrafımı peşinizden ayrılmayan bir yığın gölge ile doldurdunuz. Bu kalabalığın karşısında kendime yeniden çeki düzen vermeğe çalışmamı zarurî görün* (EÜM.s.383).

Çekilip/çekip gitmek: Bırakıp gitmek, savuşmak, ayrılmak: *Ve hep aynı sevimli, dost, babacan, her zaman için emrinize hazır ve her zaman için sizden çok farklı, tebessümlerinin, gözlüklerinin pırıltısıyla bizi ihya ederek* ***çekilip gitti*** (SAE.s.208).

Çekilmez olmak: Dayanılmaz, katlanılmaz olmak: *Bütün tarih boyunca bir tek kelime üzerinde oynayan dargınlıklara, kinlere tesadüf ederiz. Vâkıa Sabiha, annesinin* ***çekilmez olduğunu*** *söylüyordu* (SD.s.28).

Çekiştire çekiştire söylemek: Bildiğini, önemsediğini vurgulamak: *Nâsır Paşa bu kusurunu bildiği için kelimeleri ağzında bazen* ***çekiştire çekiştire söylerdi****. Muvazene, itilâf hüsnü muaşeret gibi kelimeler ağzından düşmezdi. Zaten daha ziyade ara bulmak için yaratılmış insanlardandı* (SD.s.182).

Çelme atmak: Olumlu gelişmeyi, gidişatı engellemek: *Ben zamana, kendi zamanıma* ***çelme atmakla*** *yaşıyordum* (SAE.s.190).

Çene çalmak: Boş konuşmak, gevezelik etmek: *Sadece etrafın* ***çalacağı çeneyi*** *düşünüyorum* (Hk.s.302).

Çığlık atmak: Korkunç sesle acı acı bağırmak: *"Ayol, bunlar insan değil, melek" diye beğendiği sarışın ve kumral, buğday tenli kızlar, kadınlar da böylece kahvemizin mahremiyetine fokstrot adımlarla ve tango kıvranışlarıyla, dağılmış saçları kalçalarını döve döve, nefes nefese zafer* ***çığlıkları atarak****, genç küheylânlar gibi girdiler, …* (SAE.s.135).

Çıkar yol: Çare, çözüm yolu: *Gerek onlar için gerek kıza çeyiz halayı olarak verilen, kendisine âşık cariye için ölümden başka* ***çıkar yol*** *yoktur* (XIX ATET.s.420).

Çıkar yol görmek: Çözüm üretmek, bulmak: *Birçok meselelerde en iyi düşünüyordum. Para meselesi için hiçbir* ***çıkar yol göremiyorum****. Aybaşına on gün kaldı. Bugün Kenan'ın alarm işaretine benzeyen telefonu* (G.s.146).

Çıkıp gitmek: Ayrılmak: *Oyun arkadaşıyla hesabını görerek, yine başı omuzlarına gömülü, kendi içine katlanmış hüviyetiyle, fakat bu sefer nisbeten daha sâkin bir yüzle kahveden* ***çıkıp gitti*** (Hk.s.78).

Çıldırtmak (I): Büyülemek, güzelliği ile hayretler içerisinde bırakmak: *Beni çiçekler* ***çıldırttı.*** *Her tarafta, sessiz bir musiki, bir musiki idesi gibiydiler…* (H.s.232).

Çıldırtmak (II): Çıldırmasına neden olmak, oldukça kızdırmak: *Bu kadarı halamı yeniden* ***çıldırtmağa*** *kâfiydi. –Demek ki bu dolandırıcıların bir de müdürü var ha!.. Ne yaparmış bu müessese bakayım? Bana doğru dik dik bakarak ilâve etti:…* (SAE.s.280).

Çırpınıp durmak: Bulunduğu durumdan kurtulmaya çalışmak, uğraşmak: 1) *Fakat bütün bu geçici duygular, isyanlar tükenince, kuvvetli akıntının alıp götürdüğü bir sandal gibi onun peşinden yürür, gerçekten kendisine ait bir bakışını, bir gülüşünü yakalayabilmek için* ***çırpınır dururdu*** (MB.s.59). 2)*…küçük bir oda içinde* ***çırpınıp dururken****, birdenbire sanki bir kıyamet kopuyormuş kadar büyük bir gürültü ile olduğu yerde mıhlanıp kalmıştı* (Hk.s.15). 3) *Dördüncü Mehmed bu bozgundan sonra bir müddet Belgrat'ta* ***çırpınır durur****, sonra Edirne'ye gelir. Fakat bir zamanlar o kadar canı sıkıldığı, kaçtığı İstanbul'a bir türlü dönemez. Fındıklı'nın naklettiği: "Hangi yüzle İstanbul"a dönerim?!"* (BŞ.s.216).

Çiçeği burnunda olmak: Körpe, çok taze olmak: *Bir çingene bize çifte narasıyla gül yüzlü fecri gecenin içinden yavaş yavaş tulumbadan su çeker gibi çekti. Güzel bir kızcağız da vardı,* ***çiçeği burnunda****, âdeta bir çocuk…* (H.s.273).

Çiçek açmak: Yeniden ortaya çıkmak, canlanmak: *Devri çakırpençe insan istiyordu. Üçüncü Selim'de ise bu yoktu. Onun için diktiği yenilik ağacı ancak kanıyla sulandıktan sonra tutunabildi ve* ***çiçek açtı*** (BŞ.s.225).

Çiğ olmak: Deneyimsiz, olgunlaşmamış olmak: Taptuğun tapusunda/ kul olduk kapusundaYunus miskin ***çiğ idik/piştik*** elhamdülillâh (YG.s.218).

Çiğneyip geçmek: Yok saymak, ezmek:

Sana ufuklar "gel" diye bağırır
Ellerinde çiçek ve haykırarak;
Seni gür sesiyle hayat çağırır,
Beni de ***çiğneyip geçtiğin*** *toprak* (Ş.s.117).

Çileden çıkarmak: Çok fazla kızdırmak, ürkütmek: 1) *Hulâsa bir yığın acemilik ve korkaklık yüzünden atı* ***çileden çıkartmış*** *ve kazaya sebep olmuştu* (SAE.s.307). 2) *Fakat Ali işi böyle görmüyor, Soloski ile Agop'un böyle karşı karşıya oturup Allah'tan, dinden söz açmaları, efendisinin işine karışmaları onu* ***çileden çıkarıyordu*** (MB.s.139). 3) *İçim parça parça olmuştu. İhsan'ın henüz bir başkasına ait tasavvur hâlindeki bu evlenme ihtimali, Sabiha'yı* ***çileden çıkarıyordu*** (SD.s.67). 4) *Kederimden, hırsımdan ne yapacağımı bilmiyordum. Bir insanın emniyetiyle bu derece oynamak beni* ***çileden çıkarıyordu*** (SD.s.290). 5) *"Çalsana şunu!" diye ısrarı beni büsbütün* ***çileden çıkarttı.*** *Daha Pakize ile mülâkat üzerine konuşmamış, bu kepazeliği niçin yaptığını ona sormamıştım* (SAE.s.285).

Çileden çıkmak: Olup bitene dayanamayıp öfkelenmek, taşkınlık göstermek: 1) *O konuşurken ben* ***çileden çıkıyordum****. Daha ağzını açmadan bütün vücudumda bir şeyler kaynıyor, kafamda her şey alt üst oluyordu* (SAE.s.96). 2) *Gözleri, görmekten ziyade yalvarıyor, zaman zaman da kaçacak bir yer arar gibi etrafına bakınıyordu. Ona merhametten ziyade, insanoğlunun kendi benzerini bu hâle koyuşu, beni* ***çileden çıkartıyordu*** (SD.s.243). 3) *Bazen dadısı veya annesi şaşırırlar, bu sözleri Mollanın önünde tekrarlarlar, o zaman Molla çileden çıkar, "Eğer doğru ise, Allah sizin de, onun de belânızı versin!" diye odadan fırladı* (MB.s.28).

Çocuk olmak: Davranış bakımından çocuklaşmak, çocuk gibi davranmak: *Molla Bey, henüz kabuğunda olan bu güzelliğin karşısında âdeta şaşırmış, kızı bir türlü bırakmamış, bütün gün haremde konuşmuş, onu eğlendirmek için âdeta* ***çocuk olmuştu*** (MB.s.38).

Çok yakından meşgul olmak: Samimi bir biçimde ilgilenmek: *Kitap bana Ağaoğlu'nun başka bir çehresini öğretti. Çocuklarıyla* ***çok yakından meşgul olmuş****. İstemiş ki kendisine tapsınlar* (G.s.204).

Çürüğe çıkmak: Sağlam olmamak, işe yaramamak: *Askerlikte bedava yere* ***çürüğe çıkartıp*** *attığımız eski nallara acıdım* (SAE.s.324).

D

Dal budak salmak: Genişlemek, yayılmak: 1) *Hülâsa fikirler, imanlar büyük bir aile mirasının torunlarda genişlemesi gibi, aynı köklerden* ***dalbudak salıyordu****. Hayat, bir ve bütün, insanıyla beraber sürüp gidiyordu* (YG.s.36).

2) Akşamın tek bir ağaç gibi
Dal budak saldığı *sular*
Çocukluk rüyalarının bahçesi!
Sakın kimse el sürmesin dallara,
Yapraklar, meyvalar olduğu gibi kalsın (Ş.s.73).

3) Cenubî Amerikalı kaptanın sert bir usturaya benzeyen yüzü, insanın içinde ***dal budak salan*** *bakışları, gözünün önüne geldi* (H.s.97).

Daldan dala atlamak/konmak: Sık sık konuyu değiştirmek: 1) *Bir* ***daldan*** *bir* ***dala atlayarak*** *başıboş konuşuyordu* (Hk.s.289). 2) *Sonuna doğru konuşmasının başıboş,* ***daldan dala sıçrayışları*** *muayyen bir merkezin etrafında toplanmağa başladı* (SAE.s.228). 3) *Tıpkı* ***daldan dala sıçrayan*** *serçeler gibi düşünceden düşünceye atladığı için, daha üçüncü cümlede başladığı noktayı unutuyor, büsbütün başka mevzulara dalıyordu* (SAE.s.227).

Dalkavukluk etmek/yapmak: Etek öpmek, yaltaklanmak, yalakalık, tabasbus etmek: 1)*"Bu sizin gelişiniz!" dedik ve iyice* ***dalkavukluk ettik****. Üstat sarhoştu, açıldı. Sağa sola bastı küfürü. Nihayet bir yarım saat kadar da bizim nesirleri medhetti, sonra "şiirden vazgeçin" dedi* (M.s.55). 2) *Evimizi çok iyi bilirdi. Herkesi tanırdı. Kuşlara kadar herkesin hatırını sorar, her çeşit* ***dalkavukluğu yapardı*** (Hk.s.189).

Damarına basmak: Birini, duyarlı olduğu, önemsediği bir konuda kızdırmak: *Ben kendi tarafımdan onun zayıf damarını bulur basarım. Bunlar efkârı umumiyeyi bir zaman işgal eder* (SAE.s.299).

Dar bir çevreye hapsetmek: Hapsetmek, sınırlamak: *(Biz başka şeyiz, onlar başka) formülü attığı köprülerle Yahya Kemal'i* ***dar bir çevreye hapsetti****. Kendini beslemedi* (G.s.271).

Darda olmak/kalmak: Paraca, maddi açıdan sıkıntı yaşamak: *O kadar ki 1828 seferi başladığı zaman epeyce servet sahibi olan Agop Efendi,* ***darda olan*** *Paşasına para bulmayı kendiliğinden üzerine aldı* (MB.s.124).

Dargın kalmak: Küs olmak, küskün kalmak: *Molla Beye kendisini affettirmenin bir çaresini aramaya başladı. Çok sevdiği karısının babasıyla* ***dargın kalmak*** *gücüne gidiyordu* (MB.s.110).

Davet emek: **1.** Çağırmak, çekmek. **2.** tahrik etmek: *…nasılsa ayakta kalmış bir cami geniş avlusuyla, sükûnetiyle sizi dünya nimetlerinin ötesine* ***davet ediyordu*** (H.s.181).

Dedikodu yapmak/etmek: Birilerini çekiştirmek, birileri hakkında konuşmak: 1) *…korka korka devrin fenalığından şikâyet ederler, yahut da dar ve ufuksuz hayatlarının tek eğlencesi olan küçük, çoğu bu yedi sokağın arasında geçen şeylere ait* ***dedikodular yaparlardı*** (SD.s.21). 2) *Benim inkârım karşısında, namus ve kanaatkârlığıma hayran olan, yahut bu yüzden beni biçarelikle itham edenler ben ayrıldıktan sonra baş başa verip* ***dedikodu yapıyorlardı*** (SAE.s.93). 3) *Zira bu zeki ve güzel kadın yanında erkek işlerinden bahsedilmesini kat'iyen istemezdi. Onun için sadece müşterek dostlarımız hakkında* ***dedikodu yaptık*** (SD.s.186).

Defterini dürmek: Öldürmek, pasivize etmek: *Gene biliyordu ki her ömrü kemiren bir yığın ihtiras, erişmek, ele geçirmek kaygıları hayatı boyunca bu saadeti kendisinden gizlemişti. Şimdi ise bütün* ***defter dürülmüş****, hesaplar kapanmıştı* (MB.s.63).

Delâlet etmek: Delil olmak, gibi görünmek: *…üzerlerindeki buzları çatırdata çatırdata çıkaran bir misafir gibi gelmiş, hiç de kendisinin olmayan bir âlemde içimizden birisine* ***delâlet etmiş*** (SAE.s.163).

Deli etmek: Çok kızdırmak, sinirlendirmek: *O zaman öğrendiklerim, yaşadığım şeyler olur. Halbuki burada başka bir ağızdan dinlemek beni şaşırtıyor,* ***deli ediyor*** (SD.s.159).

Deli gibi koşmak: Korku içinde çok hızlı koşmak: *Son bir hayretle toparlandı, pencereye doğru atıldı, bir cam şakırtısı içinde kendisini sokakta buldu.* ***Deli gibi koşuyordu*** (Hk.s.30).

Deli olarak ölmek: Yaşam huzur ve refahını tatmadan göçüp gitmek: *Bir yığın intibaksızlık, üç evlenme ve sefaletten sonra galiba* ***deli olarak ölen****, ne yaşarken ne ölürken istediğini bilmiş, huzursuz çocuk olacak. Bu teşhir canımı sıktı* (G.s.203).

Delice kıskanmak: Çok acı duymak: *İhsan için de aynı şey oluyordu. Sabiha'nın yanında iken onu yanımızda olsun veya olmasın* ***delice kıskanıyordum*** (SD.s.65).

Delice süratte geçmek: Çok aşırı hızlı olmak: *Taştan Fransız şehirlerinin taş ocağı manzarası, trenin* ***delice süratte geçtiği*** *münbit ova* (G.s.105).

Delik deşik etmek: Zarar vermek, çok yıpratmak: *Başta benim yazdığım "Şeyh Ahmet Zamanî ve Eseri" adlı kitap olmak üzere bütün çalışmalarımızı* ***delik deşik ettiler*** (SAE.s.13).

Deliliğe vurmak: Kendini deli gibi göstermek: *–Hayır, dedim. Kayser Andronikos'un hazinesinde idi!... Bu cevabın hiç hoşa gitmedi. İzahatım* ***deliliğe vurma*** *telâkkî edildi* (SAE.s.94).

Deliye dönmek: Çok kızmak: *Nerkis Ayşe'yi sıkıca bağladıktan yahut öldürdükten sonra mücevherlerle parayı olarak sıvışacaklardı. Birdenbire çıkan ve Nerkis Ayşe'yi* ***deliye döndüren*** *yangın bu iki sevdalıyı cinayetten kurtarmıştı* (MB.s.132).

Dem çekmek: Kuşların etkili, hoş ve derinden ötüşleri:

Düğümlenen nefesinden
Sarmaşıklar, derin güller
Arasında ***dem çekerek***
Doğup ölen güvercinler (Ş.s.33).

Dem tutmak: Öterek eşlik etmek: *Yine bu demektir ki, fetih ordusunun ilk top sesleri arasında kumruların aşk dâveti işitiliyor, son hücum tekbîrlerine bülbül sesleri* ***dem tutuyordu*** (YG.s.141).

Deniz tutmak: Sallantıdan, dalgalardan dolayı baş dönmesi oluşmak; mide bulantısı biçiminde rahatsız olmak: *Hakikatte ne söyleyeceğimi biliyordum, çünkü neden bahsettiğini anlamamıştım. Zaten hiçbir şey anlamıyordum. Sadece* ***deniz tutmuş*** *gibi bir baş dönmesi içindeydim* (SAE.s.245).

Derdini/içini dökmek: Sıkıntıyı dile getirmek, ayrıntılı olarak anlatmak: *Nihayet Şirin, Şavur'a* ***derdini döküyor*** *bu resim sahibi her kim olursa olsun onu sevdiğini söylüyor* (HÜ.s.35).

Derli toplu olmak: Düzenli, düzenli bir biçimde olan, dağınık olmayan: *Celâl Mukaddimesi'nin ehemmiyeti, muayyen bir tiyatro şeklini –Shakespeare dramını- müdafaa ederken, tiyatro sanatı hakkında* ***derli toplu*** *fikirler vermesindendir* (XIX ATET.s.261).

Ders almak: Bir şeyler öğrenmek, deneyim kazanmak: *Fakat ustasından epeyce* ***ders almıştı****. Muhtar'ın metotlarından hiçbirini terketmeden kazandı. Üstelik, Muhtar'ın şahsiyetindeki ölçüsüzlük onda bulunmadığı için, her yaptığını kanuna uydurarak yaptı* (SD.s.293).

Ders vermek: Sert davranmak, azarlamak, sert bir biçimde ikna etmek: *Bütün isyanıyla bir sergeredenin elinde tacı ve tahtı ve vatanını bırakmış olan bu hükümdara güzel bir* ***ders veriyor****. Şirin'i buradaki sözleri bence eserin en kudretli, en muvaffak parçallarındandır* (HÜ.s.64).

Dert yanmak: Şeyden şikâyet etmek, sızlanmak, yakınmak: 1) *"Onu, hep böyle şeylerle hatırlarlardı, ama yine her şeyi teker teker satarlardı. Babam beyhude yere söylenir, anneme* ***dert yanardı****."* (Hk.s.190). 2) *…birbirinden* ***dert yanmışlar****, sonra çocuk kendilerini dinlemekten bıkacak bir yaşa gelince birdenbire bu işten vazgeçmişler, ona o yaşta ne yapacağını hiç bilmediği bir hürriyet vermişlerdi* (SD.s.29). 3) *Zavallı adam ikide bir pencereye koşar, gözleriyle etrafı araştırır, sonra sınıfa dönerek* ***dert yanardı*** (SD.s.48).

Devam etmek: Başlanmış olan işi sürmek, sürdürmek: 1) *Aralarına katılmamakla beraber Muallim Nâci ile etrafındakiler Encümen-i Şuarâ'nın dil zevkini* ***devam ettirirler*** (XIX ATET.s.242). 2) *Fakat ben*

daha samimi olayım ve size baştan, bu trajedinin şahıslarının daha ikinci perdede birbirlerini öldürdüklerini, üçüncü perdeye, süflörle rejisörü sahneye çıkartmak şartıyla, ancak ***devam etmek*** *mümkün olabileceğini itiraf edeyim* (SD.s.11).

3) Saat Sevenler Cemiyeti'nin bu mesele hakkında neşrettiği tebliğ ise hakikaten ateş püskürüyordu. Fakat Cemal Bey de durmuyor, hücumlarına ***devam ediyordu*** (SAE.s.301).

4) Sesi ekşimiş ve küflü bir hamura benziyordu. İkide bir hıçkırıyor, gırtlağına kadar yükselen alkolün tazyiki altında yüzü değişiyor, fakat hıçkırık kesilince şarkısına ***devam ediyordu*** (H.s.301). 5) *Vücudunuzu gizleyin ki bu köpek sadakati bende* ***devam etsin****. Yoksa, yoksa… İyi ama niçin benden saklansın! Ben ona o kadar aşağılardan bakıyorum ki…* (SAE.s.201). 6) *Ziya Paşa eski nesrin dil bakımından Cevdet Paşa'dan daha sıkı ve muvazeneli bir ayıklanması gibi görünen bu uslûbu, hiçbir özentiye kapılmadan sonuna kadar* ***devam ettirir*** (XIX ATET.s.301). 7) *Kâh Yenicâmi'i ay ışığında eritti, kâh Süleymaniye'nin kubbe ve kemerlerinden aydınlığın en sürükleyici orkestrasını kurdu. Bu oyun gözlerimin önünde senelerce* ***devam etti*** (YG.s.156). 8) *–Koyu lâcivert sulu keten mendiliyle göz pınarlarını kuruladı– kabir çok harap olmuş, bakımsız kalmış… vakıa yeri iyi ama… Belki biliyorsunuz (Aziyade)nin yanında yatıyor. Ben donmuş kalmıştım, o* ***devam ediyordu****:* (EÜM.s.279).

Dışarıya taşmak: Adı yayılmak, ünlenmek, tanınmak: ***Dışarıya*** *gelince hiçbir zaman* ***taşamayacağım****. 1925'te Avrupa'ya gitseydim, başka adam olurdum. Şimdi 1923'te Erzurum'da Atatürk'le konuştuğum zaman kaybettiğim fırsatın ne olduğun anıyorum* (G.s.291).

Didişip durmak: Birbirini sürekli hırpalamak: Bu adam, bütün ömrünce kendisini beğenmemiş, sevmemiş, onunla ***didişmiş durmuştu*** (MB.s.12).

Dik dik bakmak: Sert bir biçimde, öfkeli bakmak: 1) *Bunu Mümtaz'ın yüzüne* ***dik dik bakarak*** *söylemişti. Hem ayrılırsa ne çıkar? Bütün bağları koparsa bile, ara yerde kaybedilmiş seneler bulunacak* (H.s.274). 2) *Bu kadarı halamı yeniden çıldırtmağa kâfiydi. –Demek ki bu dolandırıcıların bir de müdürü var ha!.. Ne yaparmış bu müessese bakayım? Bana doğru* ***dik dik bakarak*** *ilâve etti:…* (SAE.s.280). 3)

Fakat İhsan'ın yüzü hiç görmediğim şekilde sertti. Pek mânasını anlamadığım huzursuzluğunun içinden babama âdeta ***dik dik bakıyordu****. Ben öyle istiyorum. Her gece uyumadan evvel başka türlü imişim, başka insanmışım gibi hülya kuruyorum* (SD.s.122). 4) *Sesi zehir gibi acıydı. Adama* ***dik dik bakarak*** *sözüne devam etti: "Değiştim, dedi, ben artık değiştim. Teslim oluyorum* (Hk.s.214).

5) *Size bunu söylemek için geldim. Durdu, yüzüme* ***dik dik baktı****. —Siz de benim kadar fenasınız… Bunu söylemek için geldim. Allahaısmarladık!* (SD.s.287).

Dikkat çekmek: İlgi uyandırmak, çekmek: 1) *…haftalardır, bana peşkeş çektiği genç kızla yatacaktım. Bu başka türlü değişmek, başka türlü unutmak olacaktı. Dün ikindi vakti Seher Hanım benimle* ***dikkati çekecek*** *kadar mânalı konuşmuştu* (SAE.s.356). 2) *Behçet Beyin yüzündeki o garip durgunluk* ***dikkatimi çekmeseydi****, o kadar ürpermezdim* (SD.s.110). 3) *Sonra İhsan'ın yüzündeki değişiklik* ***dikkatimi çekmiş****, onun baktığı tarafa bakmış ve onları görmüştüm. Evinde, kim bilir ne türlü kederler, vehimler…*(SD.s.239). 4) *Demek etrafına* ***dikkat eden*** *sade ben değilmişim. Şurası var ki sabahtan beri, içten içe o gece öğrendiğim şeyler beni rahatsız ediyordu* (SD.s.172). 5) *Dokuz gün içinde eskisi olmaktan, herkese benzemekten çıkmış, hayatın kenarına çekilmiş, orada, yalnız* ***dikkat edilirse*** *şaşırtıcı olan bir değişme içinde yavaş ve emin bir şekilde onu kurmuştu* (H.s.340). 6) *Hemen hepsinde biçare ihtiyar "servet-i mevcudesini" "validesi Zehra Hanıma" terk ettiğini söylüyor ve bizim onun tahsil ve terbiyesine son derece* ***dikkat etmemizi*** *şiddetle istiyordu* (SAE.s.87). 7) *Herhangi bir şeyi mantığın dışına çıkarmamız için onu biraz* ***dikkat etmemiz*** *kâfidir* (SAE.s.243). 8) *İhtiyarı bol memleketler tehlikelidir. Aman kendinize* ***dikkat edin****. Oraya gidenlere bir hâl oldu. Meteor gibi gelip kayboluyorlar. Berna'yı göremediğimi söylemiştim* (M.s.240). 9) *Sonra birdenbire belki de bozulan yüzüme* ***dikkat ettiği*** *için güldü: –Adı olan her şey mevcuttur Hayri Bey! dedi. Binaenaleyh Ahmet Zamanî Efendi vardır* (SAE.s.267). 10) *Bunda kadın olmanın hissesi de var. Romancılarda* ***dikkat ettim****. Kadın romancılar yaratılıştan realist oluyorlar; bir fikirle kendilerini kurarak değil. Çünkü realiteye katlanabiliyorlar* (YG.s.413). 11) *İki veya kötü demekle tenkit olmaz. Tenkit daha geniş çevreler ister. Bence münekkit belki asıl yaratıcı-*

dır. ***Dikkat edin****, bütün büyük münekkitler ufuk hazırlamışlardır* (YG.s.313). 12) *Ata Mollanın sevimli tarafı, bütün bu içte kalması lâzım gelen şeyleri çabukça dışarı vurması, biraz* ***dikkat eden*** *bir göz için bütün zembereğin dışarda çalışmasıydı* (MB.s.44). 13) Çiriş tabağıma kediler pislemesin, ***dikkat et*** (SD.s.225). 14) *Esma Sultan; sırf kendi nezareti altında yetiştirdiği, terbiyesine* ***dikkat ettiği*** *bu cariyeyi, isterse, kardeşine hediye edebileceğini ima etmiş, fakat padişah, babaca bir iltifattan ileriye gitmemiş iki gün sonra da, genç cariyeye verilmek üzere bir elmas iğne yollamıştı* (MB.s.113).

Dikkat kesilmek*:* Bir şey üzerinde yoğunlaşmak, dikkati toplamak: *Baştan aşağı irade ve dikkat kesilmiş, yüzüme bakıyordu. "Muhakkak bir rapor yazacağım kongreye…"* (SAE.s.102).

Dikkate değer: Göz önünde bulundurulacak değerde olan: 1) *Maamafih buna rağmen onun şiirlerini belli başlı vasfını bu selâset kelimesi verir ki bu da ayrıca* ***dikkate değer*** *bir şeydir* (TF.s.5). 2) *"Teevvüh" manzumesinde belki de en iyi hayallerinden biri olan ve mısradan mısraa atlayışla da ayrıca* ***dikkate değen*** (XIX ATET.s.435). 3) *Aşk psikolojisinin en* ***dikkate değer*** *taraflarından biri de mevzuunu tanımadan başlamasıdır; onun için her aşk, devamı boyunca bir yığın lezzetli keşifler silsilesi olur* (YG.s.131). 4) *Abdülhak Şinasi'nin* ***dikkate değer*** *taraflarından biri de bir şair içliliğini bir mozaikçi sabır ve dikkatiyle birleştirmiş olmasındadır* (EÜM.s.432).

Dikkatle dinlemek: İyice anlamaya, kavramaya çalışmak: *…fakat bütün düşünce hürriyetini kullandığını iyice gösteren serbest ve hattâ zalim bir* ***dikkatle*** *yine musikiyi* ***dinliyordu****. Bu kayıtsızlık Mümtaz'ı biraz evvelki isyan kadar rahatsız etti* (H.s.262).

Dikkatli bir göz olmak: Uyanık bir biçimde bakmak, ilgiyle incelemek: *(göz göz olmak deyimi) Ali Nihat'ın kitabının* ***dikkatli bir göz*** *için ortaya koyduğu meseleler birden çok fazladır, fakat biz burada yalnız eserin umumî hatları üstünde durmak istedik;* (EÜM.s.141).

Dikkatli olmak: Dikkat etmek, göstermek, hassas davranmak: *Âli, Fuad Paşalarla kapı yoldaşlığı etmişti. Cevdet Paşa gibi* ***dikkatli*** *ve muvaffak* ***olmağa*** *azmetmiş bir adam için bundan kuvvetli bir mektep bulunamazdı* (EÜM.s.203).

Dikte etmek(I): Dayatmak, zorlamak: *O muhasebeye bakılacak olursa bütün bu şiirleri bir modanın **dikte ettiğini** kabul etmek lâzım gelir ki, bahsettiğimiz devrin hastalığı da budur* (EÜM.s.273).

Dikte etmek(II): Yazdırmak, anlatmak: 1) *Bu fikrimi pek beğendi ve sonra lâyihayı beyza çekmek üzere bana **dikte etti**. Bu iş de bittikten sonra, hemen hemen sadaret mühürünü cebine koymuş kadar memnun* (SD.s.187). 2) *Dün akşam selma'larda İnci'ye fikirlerimi **dikte ettim** ve hayatımı yazdım. Necdet [Sander] büyük eşeklerden, karısı aptal* (G.s.240).

Dil çıkarmak: Eğlenmek, alay etmek: 1) *Bütün çocukluğu boyunca kendisini şaşırtan, sonra alay eden Cemil'e karısı **dilini çıkardı*** (Hk.s.232).

Dilhun etmek: İçi kan ağlamak: *Bu güzel gezintiden sonra, bu havadisi okumak beni **dilhun etti.** Derhal kendime gelmek için bir banyo aldım. Çarçabuk giyindim* (SD.s.185).

Dili açılmak: Olgunlaşmak, yüksek ölçünlü dile sahip olmak: *Cenab, Sahra'dan bahsederken: "Türk şiirinin **dili açıldı**" der. Daha ziyade şiirinin iklimi değişir* (ED.s.126).

Dili tutulmak: Korkudan birdenbire söz söyleyememek, konuşamamak: *Yemek zamanı gelince onu çağırmağa giden hizmetçi kız, gördüğü şeyin dehşetinden **dili tutulmuş**, iki gözü iki çeşme aşağıya iniyor. Bir feryat içinde herkes yukarıya fırlıyor* (Hk.s.113). 2) *Birkaç saat evvel cennetteki mekânına gönderdiğini sandığı huysuz ve hasis kardeşini böyle sırtında kefen, karşısında görür görmez, adamcağızın korkudan, şaşkınlıktan âdeta **dili tutulmuştu**. Yüzü muşamba gibi sararmış, bütün vücudu ile titriyordu* (SAE.s.64).

Dili varmak: İlgili konu hakkında söz söylemeye gönlü razı olmak: *Memleketimden, Giresun'dan, ben Gülsüm Hanımın oğluyum, demeye **dili varmamış**, sadece: -Adanalı bir ders şerikimiz vardı, o bahsederdi, diye sudan birkaç cümle ile işi kapatmıştı* (MB.s.81).

Dilinden düşmemek: Devamlı aynı sözü dillendirmek, sürekli anmak, zikretmek: *Epeyce zamandır evde çocuk doğmamıştı. "Yeniden büyük baba olacağım…" sözü **dilinden düşmüyordu*** (SAE.s.86). 2) *"Rahmetlik ahret kardeşim sağ olsaydı bu böyle olmazdı. Rahmetli böyle şeylere dünyada tahammül etmezdi." Gibi cümleler **dilinden***

düşmüyordu (MB.s.118). 3) "Yoksulluğa alıştım, ihtiyarlığa alışamadım…" sözü hiç *dilinden düşmezdi*. Ücretin gümüş çeyrek, fakat bahşişin bazen mecidiye ve hattâ sarı lira olduğu devirlerden kalma bir yaşama rahatlığı vardı (H.s.195).

Dilini yutmak: Konuşamaz olmak: *Halbuki siz ağzınızı bile açmamıştınız. O kadar ki dışardan hayatınızı göz önünde tutanlar sizi birdenbire* ***dilinizi yutmuş*** *sandılar. Ne çıkar! Burnunuz sizin yerinize konuşuyordu* (SD.s.95).

Dilinin ucuna gelmek: Söyleyecek, ifade edecek duruma gelmek: *Fakat şimdi bu adamın ıstırabı karşısında kendiliğinden* ***dilinin ucuna geliyorlardı*** (H.s.51).

Dilinin kenarından konuşmak: Zarif, kibar görünmeye çalışmak: *Bah hemşire Sivaslı. Bedriye Hanım zerafet olsun diye* ***dilinin kenarından konuşuyor****. İki hastabakıcı İstanbul sularında teşekkül etmiş küçük melez, devamsız ırklar* (G.s.156).

Dillerde gezmek: Çok fazla konuşulmak, yayılmak: *Onun için zaman gelir ki Ferhad'ın aşkı da şüyu buluyor. Herkesin ağzında onun macerası dolaşıyor, Bu haber Hüsrev'e de ulaşıyor ve anlıyor ki Ferhad'ın yüzünden sevgilisinin adı* ***dillerde geziyor*** (HÜ.s.78).

Dipte çöreklenmek: İmkânlardan yararlanmak, yaşama hakkına lâyıkıyla sahip olmak: *Kozmopolit ve köksüz ayrı bir şey, Kozmopolit olmama imkân yok, çünkü yüksek tabakadan değilim. O imkânlarım yok. Aşağıda* ***dipte çöreklenen****, yaşayan tabakaya gelince onu da benimseyemeyeceğim aşikâr* (G.s.158).

Diş bilemek: Birilerine kötülük yapmak, zarar vermek için fırsat kollamak: *Biz hürriyete ve nizam fikrine beraberce düşmanız. Bize behemahal bir esir sürüsü, bize* ***diş bileyecek*** *bir insan yığını, onun tarafından yapılacak ithamlar ve ona yapacağımız eziyetler lâzım. Biz aksiyonu teaddi ve tecavüz addediyoruz* (M.s.207).

Diş geçirmek: İnatla veya zorla istediğini yaptırmak: *Onun içindir ki Abdullah geniş, ağır ve kaypak halkalarını bütün vücuduna doladıktan sonra, zehirli* ***dişini*** *en can alacak yerine* ***geçirmeğe*** *hazırlanan bir yılanın ayaklarının ucunda birdenbire uyuyup kaldığını gören çöl yolcusunun inanılmaz sevinci içinde kadeh kadeh üstüne içiyordu* (Hk.s.12-13).

Dişinden tırnağından arttırmak: Özveride bulunarak, giderlerini kısarak para toplamak, biriktirmek: *–**Dişimizden tırnağımızdan arttırdığımız** para ile tecrübeye girmeyiz.*

Biz ev istiyoruz, dâhiyane eser değil! diye haykırıyorlardı (SAE.s.359).

Yerinden fırlamak: Aceleyle koşmaya başlamak, hızlıca gitmek: *Beğendiği insanlara kayıtsız şartsız teslim olan uslu çocuk, o İstanbul'dan uzaklaşır uzaklaşmaz, dizgini boynuna atılmış bir küheylan gibi **yerinden fırladı*** (XIX ATET.s.317).

Dizginleri ele almak: Yönetimde, idarede yetkiyi almak: *Nasıl Suavi vak'ası Abdülhamit'in mutlakıyetine fırsat vermişse bu cinayet de aradaki insan, haklı prensipler, memleket birliği farkları hariç, öylece İttihat ve Terakki'nin **dizginleri ele almasına** imkân vermişti* (SD.s.55).

Dizginleri elinden kaçırmak: Yetkiyi, idare gücünü yitirmek: *Fakat Mümtaz'a Ada vapurunda ikinci tesadüfünde birdenbire **dizginleri elinden** kaçırmıştı* (H.s.131).

Dizinin dibinden ayrılmamak: Yanında, yakınında olmak: *Babamın eline para geçer geçmez ne yapacağını biliyor muyuz? O şimdi durmadan söylüyor, vadediyor… Anneme at araba alıyor, ev alıyor, çifte çifte hizmetçiler tutuyor, bir daha **dizinin dibinden ayrılmıyor*** (SD.s.60).

Doğru dürüst bakmak: Uygun, gereği gibi bakışı bir kimsenin üzerine çevirmek: *Mümtaz onunla göz göze gelmek korkusu içinde yüzüne **doğru dürüst** ancak bir an **bakabildi*** (H.s.220).

Doğru dürüst kestirememek: Ne olup bittiğini iyice anlayamamak: *Evin içindekiler ne olduğunu daha **doğru dürüst kestiremeden**, Nuri Beyin akşam üzeri o kadar hürmet ve riayet görerek, kalbi sabırsızlıktan çarpa çarpa çıktığı büyük selâmlık merdiveninin çatısı olduğu gibi çökmüştü* (MB.s.131).

Doğru dürüst yapmak: Uygun, gereği gibi yapmak:

> *Madem ki bu işler hoşuna gidiyor.*
>
> *Bari **doğru dürüst yap!***
>
> *Hem etrafa hem kendine faydan olsun.!"*

Diye yanıma yaklaşmış ve bana hiç üşenmeden marangozluğun ilk *sırlarını öğretmişti.* (SD.s.17).

Dolap çevirmek/döndürmek: Dalavere, hileyle iş görmek, yapmak: *Bu muhafazakâr şahsiyet bize bir taraftan Selim III'ün ıslahat teşebbüslerini iflas ettiren tecrübesizlikleri ve lâubalilikleri, öbür taraftan Mûsa Paşa ve Atâullah Efendi'nin* ***döndürdükleri dolapları*** *aynı nefretle kaydetmiştir* (XIX ATET s.111).

Donup kalmak: Değişim yapamamak, gelişememek: *Eren Eyüboğlu eriştiği merhalelerde çadırını kurup kalanlardan değildir. Hazır kalıplarda* ***donup kalmak****, haklı olarak onu ürkütür* (YG.s.428). 2*) –Koyu lâcivert sulu keten mendiliyle göz pınarlarını kuruladı– kabir çok harap olmuş, bakımsız kalmış… vakıa yeri iyi ama… Belki biliyorsunuz (Aziyade)nin yanında yatıyor. Ben* ***donmuş kalmıştım****, o devam ediyordu:…* (EÜM.s.279).

Dost olmak: Yakınlaşmak, samimi olmak, sevmek: *Küçük bir kız çocuğu, dişi ve yavru bir köpek, benimle* ***dost olmuş*** *bir çift saksağan* (G.s.156).

Dört başı mamur olmak: Her şeyin tam istenildiği gibi olması, kusursuz ve eksiksiz olmak: *Bu kararın bana tebliğ edildiği günün gecesinde ben de Doktor Ramiz'e beğendirebileceğim cinsten, şöyle* ***dörtbaşı mamur****, binaenaleyh her hatırladıkça kafamı zehirleyecek ve kendi kendimden şüphe ettirecek bir rüya görmeğe muvaffak olmuştum* (SAE.s.119).

Dört bir tarafı sarmak: Bütün çevre, her taraf, yan: 1) *Beş seneden beri görmediğim, türlü sıkıntılar arasında çehresini bile unuttuğum kadın birdenbire Sabriye Hanımın söylediği birkaç sözle şimdi* ***dört bir tarafımı*** *bir yangın gibi* ***sarmıştı*** (SAE.s.255). 2) *Ölüm dört bir tarafımızdaydı; bazen koynumuza sokuluyor derilerimiz birbirine dokunuyordu ve hemen daima, hiç olmazsa göz göze bakışıyorduk* (Hk.s.122).

Dört elle sarılmak: Bir işe büyük bir önem ve özen vererek girişmek: *…onu şaşırtıyor, bununla beraber büsbütün yalnız kalmak korkusu ile bu beyhude kalabalığa yine* ***dört elle sarılıyordu*** (SAE.s.40). *Zannederim ki enstitü işlerini o günden, daha iyisi bu korkudan sonra asıl ciddiye aldım ve* ***dört elle sarıldım*** (SAE.s.298).

Dört gözle beklemek: Çok özleyerek, isteyerek beklemek: 1) *Bu lokantayı iskeleye yakın diye seçmiş, Mümtaz'ın vapurunu* ***dört gözle***

beklemişti (H.s.86). 2) *Doktor Ramiz'i dört gözle beklediğim bu kahvede müstakbel damadım beni olduğu yerden zehirliyordu* (SAE.s.183).

Dört lahana yaprağını susturmak: Önemsiz, cılız bir muhalefetin sesini kesmek:

Helvacıya tablekâr lâzım

Ol Kara da iktidar lazım

Dört lahana yaprağını hala susturamazdık.

Dün yine Falih vermiş veriştirmişti (İAA.s.44).

Düşüp kalkmak: Samimi olmak, birlikte senli benli vakit geçirmek: *Hakkımdaki sükût suikastının bir sebebi de belki benim. Edebiyatçılarla **düşüp kalkamıyorum**. Yirmi ile otuz beş yaş arasında olanlara çok yakındım, şimdi çok uzağım. Aramızda bütün bir kültür ayrılığı var* (G.s.291).

Dudak bükmek: Bir şeyi umursamadığını, küçümsediğini, beğenmediğini belli etmek, tavır almak: *Şüphesiz işin gülünç ve maskara tarafına, alayın farkında olmasa bile, ilk gülecek insan yine kendisiydi. "Ben mi? Diye **dudak bükerdi**. İmkânsız!.."* (SAE.s.304).

Durmadan dolaşmak: Sürekli aynı biçimde ve konuda hareket etmek: *Hürriyetimi sıfıra indirmeleri ve beni küçücük bir daire içinde bir dolap beygiri gibi **durmadan dolaşmağa** mecbur etmeleri yetişmiyor muydu?* (SAE.s.141).

Duvarla konuşmak: Etki uyandıramamak, karşılık alamamak: *Dostlardan hiç kimse bahsetmedi. Ne acayip şey, **duvarla konuşmuş** gibiyim* (G.s.139).

Dünden razı olmak: Bir öneriyi isteyerek, severek kabul etmek *…hepsi birden bu uğurda şaşı olmağa **dünden razı**, ayakta, sözde büyük bir rahatlık içinde birbirleriyle konuşarak, şakalaşarak onu bekliyorlardı* (SAE.s.206).

Dünya malında gözü olmak: Para göz, tamahkâr olmak: *Benim **dünya malında gözüm yok**, ben dünyayı boşadım* (Hk.s.82).

Dünyadan el çekmek: Maddiyattan, dünya ile ilgili şeylerden vazgeçmek, uzak durmak: *Kaba, iğrenç, ulvi veya budala, **dünyadan el çekmiş**, veya sadece iştiha, herkes tek bir şey olmaya doğru gidiyordu* (H.s.300).

Dünyalar kadar mesut olmak: Mutluluğu oldukça fazla hissetmek: *Ve o böyle yaptığı için de Hayri İrdal* ***dünyalar kadar mesuttu****, yıllardan beri kendisini tanıyan dostu Doktor Ramiz ona bu yüzden âdeta gıpta ile bakıyor, âdeta onu kıskanıyordu* (SAE.s.212).

Dünyası yıkılmak: Umutlarını yitirmek, ümitsizleşmek: *Bihruz Bey'in bütün şiir* ***dünyası yıkılır*** *Fakat, Bihruz Bey'i sade Keşfî Bey aldatmaz* (XIX ATET.s.443).

Dünyaya değer: Oldukça kıymetli, değerli: *Bir Türk kanı bütün* ***dünyaya değer!*** *Böyle şey olur mu hiç? Otomobil kazalarını unuttu mu bu çocuklar? Günde beyhude yere cinayet, kaza yüzlerce insan ölüyor* (G.s.258).

Dünyaya meydan okumak: Hiç kimseden korkmamak, çekinmemek: *O zamana kadar hep düşük gördüğümüz bıyıkları* ***dünyaya meydan okur*** *gibi sivrilmiş,…* (SAE.s.70).

Düpedüz iftira atmak: Açıktan açığa, bilerek yalan yere suç atma: *Yerimden fırladım. Bu fazlanın fazlasıydı.* ***Düpedüz iftiraydı****, hainlikti, zalimlikti, beni bir kalemle insanlığın dışına çıkarmaktı* (SAE.s.108).

Düşe kalka yürümek: Güçlükle adım atmak, yürümekte zorlanmak: 1) *İhtiyar bir kadın belki daha ileriden satın aldığı eski şiltelerin arkasından* ***düşe kalka yürüyordu*** (H.s.55). 2*) İşte* ***düşe kalka,*** *ne yaptığını bilmeden döğüşüyor, yalvarıyor, çırpınıyor, küfrediyor, görmeden ısırıyor, ayırmadan vuruyordu. Elbisesi parça parça olmuştu. Her yanı kan içindeydi. Fakat, kuduz bir hayvan gibi, gene çırpınıyor, saldırıyordu* (MB.s.133). 3) *Van Humbert yeni öğrendiği zeybekle kızımın yardımından vazgeçmiş, şimdi tek başına* ***düşe kalka,*** *bir yığın cambazca hareketler yapıyordu. Salon alkış içinde idi* (SAE.s.336).

Düşman kesilmek/olmak: Kin beslemeye başlamak: *İşte bu hikâyeleri anlatırken, hanımının tazelenen hâtıraları gibi bu kin de tazeleniyor ve Şerife Hanım, Behçet dayıma yeniden* ***düşman kesiliyor,*** *ondan "papaz herif, şamama, mendebur cüce" diye bahsediyordu* (SD.s.108).

Düşman olmak: Kin beslemeye, nefret etmeye başlamak: 1) *Sanki o zaman kadar parasına göz koyduğumu sandığı insanlara düşman olan halam, birdenbire ihanetine şahit olduğu bu servetin kendisine* ***düşman olmuştu*** (SAE.s.67). 2*) —Sesi insanın içine yılan gibi kayıyor,*

diye ***düşman olurdu****. Onun bu ses miyarı bizim ölçümüzdeki yüksek, ağrı, kırık, yumuşak sesler değildi* (H.s.184).

Düşüp kalkmak(I): Kadınlarla yasa dışı ve töreye aykırı yakın ilişki kurmak: 1) *Daha o zamanlarda kadınlarla fazla* ***düşüp kalktığı*** *söyleniyordu. Bir aralık da oyun merakından bahsetmişlerdi* (SD.s.154). 2) *Bu derinliğe mâzi ile* ***düşüp kalkarken*** *varmıştır* (ED.s.97). ***Düşüp kalkmak(II):*** Birlikte zaman geçirmek, çok samimi olmak: *Babası ile fazla* ***düşüp kalkması****, dedesinin ölümünden sonradır ve aralarında, eski terbiyenin müsaade ettiği nisbette, bir arkadaşlık peyda olur* (NK.s.5).

Düz duvara tırmanmak: Yetenekli, istekli, becerikli olmak: *Böyle bir iş verildi mi derhal eski bir eteklik gibi vücudunu orada, aramızda bırakır, ve gösterilen* ***düz duvara tırmanır,*** *istenilen pencereden seve seve bakar, gördüklerini ballandıra ballandıra anlatırdı* (SAE.s.168).

E

Ekmek parası kazanmak: Günlük iaşeyi elde etmek, geçimi sağlamak: *Evvela gülünç bulur ve kendi yaptığı işi beğenmez. Küçük bir iş, bununla meşgul olunur mu? Bundan* ***ekmek parası kazanılır*** *mı? Paşa'yı keşfettikçe sever* (İAA.s.15-16).

El âleme rezil etmek: Çevreye birini çok utanacak, mahcup olacak güç duruma sokmak: *—Bizim Yaşar mı?—Yaşar oğlu idi,— vazgeç vazgeç efendim; onu Mülkiye'ye verip kendi okuduğum mektebi* ***elâleme rezil eder****…* (SD.s.161).

El ayak çekmek: Daha önce yaptıklarını yapmamak, onlarla uğraşmamak: *Tevfik Bey'in on seneden beri ortada görünmeyişi, sevdiği eğlence âlemlerinden* ***el ayak çekişi*** *büsbütün başka sebeplerdendi* (H.s.193).

El çektirmek: Görevinden almak, uzaklaştırmak: *Bosna'da işten* ***el çektirdiği*** *ve muhakeme altına aldırdığı defterdarın ve vali Topal Osman Paşa'nın gerek Bâbıâli, gerek tesadüflerin garip bir cilvesi olarak o zaman Maliye nâzırlığı vazifesini görmekte…*(XIX ATET.s.278).

El değiştirmek: Bir şeyin birinden başka birine geçmesi: 1) *Birkaç senenin içinde ve birkaç* ***el değiştirmeden*** *(daha ziyade, Şinasi ile*

Nâmık Kemal arsında) ufak tefek hadiseleri nakletmek suretiyle ile bir münasebet kuran, bazı faydalı bilgiler veren, okumayı zaman geçirmeyi şekillerinden biri yapan bir vasıta olmaktan çıkar (XIX ATET.s.230). 2) *—Hünerler el değiştirmezlerse devam etmezler… dedi. Bütün öğleyin boyunca canı sıkılmıştı* (H.s.250).

El dokunmadan yapmak: Manevi olarak uygulamak, işlemek: *Seyit Lûtfullah'ın asıl istediği kâinatın sırrına, maddeye ruhen tasarruf etmekti. Altın imbikle değil, ruhla yapılır. Toprağın altında ondan çok ne var? Mesele* ***el dokunmadan yapmaktır****, derdi* (SAE.s.50).

El ele olmak: Birlikte, yardımlaşarak: 1) *Eckermann (Sadece muhabbet ve haz davranışı olarak. Karşısındaki muttasıl elinden geçiriyor)* ***el ele*** *ve yan yana* (G.s.222). 2) *—Hiç adam olmayacağım Cemal! Diye kendisinden şikâyet etti. Sanki aradan altı sene geçmemiş gibi yan yana ve bazen yaptığımız gibi* ***el ele*** *idik* (SD.s.275).

El ele tutuşmak: Sıcak olmak, samimi görünmek: *İçimde yeni ayrıldığım Ege kasabasına garip bir hasret peydahlanmıştı. Onun her adım başında karşınıza çıkan, sizinle* ***el ele tutuşan,*** *tâ derinden, eşyanın ve bazı munis hayvanların bakışıyla size hitap eden sessizliğini özlüyordum* (SD.s.9).

El ele vermek: Birleşmek, ortak davranmak, yardımlaşmak:

1) *Üst üste fecirler gibi hazırlanıyordu,*
Gülün sevinci, menekşenin kederi.
Bu sevinçle yüklüydü hava,
Geleceğin kapısında ***el ele vermiş***
Gülümsüyordu her şey (Ş.s.83).

2) *Bilinmezin kapısında* ***el ele vermiş***
Geleceğe hazırlanıyordu her şey,
Bu ümitle yüklüydü sessizlik
Sanki tek bir anı yaşıyordu dünya (Ş.s.157).

3) *Muhlis Beyin gelişi beni bu düşüncelerden kurtardı. O dışardan gelendi. Sadece bu gelişi ile çemberi kırıyordu. Belki biraz sonra o* ***el ele verilerek*** *yapılan rakslar gibi o da halkaya girecekti* (SD.s.212). 4) *Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgârına*

kendimizi teslim etmektir. O bizi güzelle iyinin, şuurla huylanın ***elele vereceği*** *çalışkan ve mesut bir dünyaya götürecektir* (BŞ.s.236). 5) *Yaşar Bey hakikaten muasır ilmin ticaret fikri ile bütün insanlık için* ***el ele vererek*** *hazırladıkları bir complexe'ti…* (H.s.154). 6) *Evet polisle sabıkalı* ***el ele verdi.*** *Garip değil mi? Ama adı üstünde, Millî Mücadele bu! Bu ateşte sabıka falan kalmaz, hepsi temizlenir!* (SD.s.151). 7) *Demin sizi benimle yolda* ***el ele*** *ve gülerken gören liseliyi düşünün; bu gece, yarın, belki ömrünün sonuna kadar bizi düşünecek* (Hk.s.304).

El ele yürümek: Yakın olmak, varlığını hissetmek; aynı amaca hizmet etmek: *Sessizlik daha Garam'ı yazdığı senelerde şair için, ölüm ile* ***el ele yürüyen****, onun çehresini takınan bir musallat bir fikirdir* (XIX ATET.s.474).

El koymak: Zorla almak, üstüne konmak: 1) *...baba oğul* ***el koyduğumuz*** *konaktan, Süpürgeciler Kâhyası'nın servetinden kocaman bir saat rakkasının cebimde kalmasıydı* (SAE.s.65). 2) *Eğer doğru ise dünyaya el koymak için en çok güvendiği makinelerden birisi kendisine tuzak oldu demektir* (YG.s.71).

El ovuşturmak: Ne söyleyeceğini ne yapacağını bilememek, ezilip büzülmek: 1) *"Mahza teveccüh-i şahâneleriyle olmuş bir iş." Diyerek ellerini oğuşturuyordu* (MB.s.35). 2) *Sonra bu temannaları, bu nezaketi, bu* ***el ovuşturmalarını*** *bırak, ikide bir başını keçi gibi sallama* (MB.s.49). 3) *Bu fırsatı kaçırdınız! Hakikî bir yeis içinde* ***ellerini oğuştura*** *oğuştura odanın içinde dolaşıyordu: –Yapamadınız… Bütün gayretlerimi mahvettiniz. Tekrar doğacaktınız, halbuki olduğu gibi kaldınız…* (SAE.s.118).

El pençe divan durmak: Saygı duyulan kimse karşısında el kavuşturarak beklemek: *Fakat İsmail Paşaya karşı muamelesi hiç değişmemiş, onun karşısında hep Hasan'ın tekmeleri altından kendisini kurtardığı gün ayaklarına kapanan çocuk olarak kalmıştı. Öldüğü sabah da yanında idi. Ayakta odayı dolduran kalabalık arasında,* ***el pençe divan durdu,*** *ağladı* (MB.s.125).

El pençe durmak: Saygı göstermek, hürmet etmek, saygıyla ayakta kalmak: *Ava gidiyor, at koşturuyor, fırsat buldukça gizli gizli zar atıyor, sağa sola sarkıntılık ediyor, yemeklerde babasının karşında onun misafirlerine* ***el pençe*** *hizmet ediyordu* (MB.s.77).

El sürmek: Dokunmak, kullanmak, yararlanmak:

1) *Akşamın tek bir ağaç gibi*
Dal budak saldığı sular
Çocukluk rüyalarının bahçesi!
Sakın kimse ***el sürmesin*** *dallara,* (Ş.s.73)

2) *…bazen haftalarca* ***el sürmeden*** *karşıdan seyreder, eğer işliyorsa zaman zaman üstüne eğilir, sesini dinlerdi* (SAE.s.31).

El uzatmak/ vermek: Yardım etmek, destek çıkmak:

1) *Ve hangi* ***el*** *boş geceden*
Uzattı *bu altın tası,*
Sızdıkça bir düşünceden
Günlerin kızıl meyvası (Ş.s.22).

2) Tekrar *ellerimi uzattım*. Akıl ve mantığa, o tek selâmet yoluna dönmesi için yalvardım (SAE.s.110). 3) *Muztarip milletlere* ***el uzatacağı*** *yerde onları bir sansar gibi boğmağı tercih etti* (YG.s.72).

El yordamıyla yürümek: Program olmaksızın, tahmini olarak yürümek: 1) *Fakat imkânı yok. Galiba onlar da pek kararlı değil. El yordamıyla yürüyorlar. Menderes zamanında başımız sıkıldıkça istediğimiz şey, korseli demokrasi oldu galiba* (G.s.213).

Elde etmek: Sahip olmak, kazanmak: 1) *"Potemkin Zırhılısı"nı methedildiği kadar beğenmedim. Fotoğraflar harika. Yakınlaştırmalar, toplamalarla* ***elde edilen*** *neticeler mükkemmel* (G.s.62). 2) *Hulasa son çırpınış, kaybolmaya mahkûm olanı* ***elde etmek*** *ve kendinin yapmak için son çırpınış …* (G.s.64). 3) *Ne itiyat, ne de inat ve tekrar* ***elde etmek*** *arzu ve hırsı irade değildir. İrade çok hür bir şeydir. Daha çok hür. İrade hürriyetin kendisidir* (G.s.247). 4) *Belki Nedim, Nef'î, Bâkî, Nâilî gibi birkaç şair, zaman zaman bunu isteyerek* ***elde ettiler.*** *Fakat anlayışları, mazmunun gizli ve girift hendesesinin peşinde dolaşırdı. Onlar, şekli, bir uzuvlaşma olarak değil, bir kap gibi alıyorlardı* (EÜM.s.347). 5) *Biraz atılgan, cerbezeli yahut değerlere karşı az çok kayıtsız insanlar bu işlere sarılmışlar, kaybedilmesi, kazanılması kadar kolay servetler* ***elde etmişlerdi*** (SD.s.231). 6) *…bu zihniyet ister ki sanat sadece güzellik peşinde koşsun ve güzel denilen şey de –bittabi şiir için dilin*

imkânları içinde aransın– mükemmele yaklaşın bir form içinde ve o form ***yoğrulurken elde edilsin*** (EÜM.s.29). 7) *Dilimizin haricindeki güzellikler ve nimetler gözümüzün dışındaki ufuklar gibidir, vâkıa ferdî mesai ile onları* ***elde etmemiz*** *mümkündür, fakat buna hayat her zaman imkân vermez* (EÜM.s.81). 8) *Bu tarafından bakılırsa Seyit Lûtfullah ebedî hayata kavuşmak, namütenahi hazlar ve kudretler* ***elde etmek*** *için tesadüfün kendisine verdiği nimetleri istihkar eden, onları doğru dürüst yaşamayan bir adamdı* (SAE.s.49). 9) *Ancak kuvvetle duyulan bir hisle* ***elde edilebilecek*** *bir şeydi bu. Demek ki, o da kızım gibi memnundu. Belki de kendisine düşeni yaptığını sandığı için bu huzuru duyuyordu* (SAE.s.289). 10) *—Eğitim yolu ile hiçbir şey* ***elde edemeyiz.*** *Meğer ki, terbiye ve tahsil memleket realitesine dayansın* (YG.s.294). 11) *Hiç olmazsa rozetimsi bir şey! Bütün personelimizin kıyafeti olacak. Böylece daha karakteristik, daha tecessüsü gıcıklayan bir cihaz* ***elde ederiz*** (SAE.s.248). 12) *Küçük gül yaprağı yüzünde onun çizgileri peydahlanıyor, hattâ tabiatı bile yavaş yavaş o tarafa kayıyor. Onun gibi iradesini herkese kabul ettiriyor, hoşuna giden her şeyi istemeden* ***elde ediyor*** (SAE.s.57). 13) *Asıl başarısına gelince, bunların politika işlerinden ziyade kadın muhitlerinde* ***elde edildiği*** *aşikârdı* (SD.s.184). 14) *Tek yardımcımız, idealin çetin yollarında ellerimizden tutacak, bizi zahmetsizce yolumuzda yürütecek mahlûk!.. Hele son sual bir canlandırma hârikası idi. Bu tesiri* ***elde etmek*** *için Kudret Bey, son "ne"yi sol elinin açık işaretinin yardım ettiği…*(SD.s.76). 15) *Cevdet Paşa, hikâyedeki İngiliz çimenine benzer: "Dört sene muntazam sulayın, kesin, biçin, eşini* ***elde edebilirsiniz!"*** *Bugün bizi şaşırtan bu muazzam eserin arkasında altmış senenin sabır ve gayreti vardır* (EÜM.s.206). 16) *—İnsan kanla hür olmaz… Kanla* ***elde edilen*** *hürriyet, hürriyet değildir; kirlenmiş bir şeydir* (H.s.276). 17) *Ve biz onun geçici parçalarıyız. Saadetimizi, huzurumuzu ancak bu düşünce ile* ***elde edebiliriz*** (H.s.276). 18) *Garip bir şaka ki, sonunda hem kendisinin, hem de Atiye teyzemin aşağı yukarı hayatlarına mal olmuştu. Filhakika molla Bey hakkı olan meşihati* ***elde edemediği*** *için kahrından ölmüştü* (SD.s.19) *Sana şimdiye kadar mektup yazabileceğim bir ruh rahatını* ***elde edemedim****. Bugün de bu selâmı âdeta bir nevi mecburiyetle, binaenaleyh mahcubiyetle uçuruyorum* (M.s.29). 20) *Pek nadir olarak da şiirin noksanına rağ-*

men bu ayarsız teknik Tevfik Fikret'e örnek olacak derecede pürüzsüz bir konuşma dili ***elde eder*** (XIX ATET.s.436). 21) *Bunun içindir ki bilhassa sanat, karanlıktan kendini kurtaramamış, hatta nâdir olarak* ***elde ettiği*** *gölgesiz aydınlıklar bile bizzat vuzuhun şiddetiyle hiç olmazsa gözlerimizi kamaştırmıştır* (YG.s.158).

22) *Ancak kuvvetle duyulan bir hisle* ***elde edilebilecek*** *bir şeydi bu. Demek ki, o da kızım gibi memnundu. Belki de kendisine düşeni yaptığını sandığı için bu huzuru duyuyordu. Yahut da her şeyden ve hepimizden sıyrıldığı, kendi içinde bir köşeye çekildiği içindi bu…* (SAE.s.289).

Elde etmeye çalışmak: Bir şeye sahip olmak için uğraşmak: *İçimizde kendimize karşı bir hareket hürriyetini* ***elde etmeye çalışıyorduk*** (H.s.239).

Elde kalmak: Hak ettiği değeri kazanamamak: *Mesele bu karanlığın kendisinde. Mesele şurada: Niçin bu kadar biçareyiz, ümitsiziz? Neden her tuttuğumuz dal* ***elimizde kalıyor?*** (MB.s.86).

Elden çıkarmak: Göndermek, ilişkisini kesmek, kurtulmak: *Yeni baştan tanzim ettiği hususi hayat kadrosunu bozmak, zorla topladığı erkekleri ve kadınları yine* ***elden çıkarmak*** *istemiyordu* (H.s.138).

Elden ele dolaşmak: Yayılmak, çokça bilinmek, okunmak: *Ayni sene açıktan açığa Son Nağme ile Servetifünundaki şairliğini kapatırken* ***elden ele dolaşan*** *Sis manzumesi ile gizli fakat büsbütün başka bir faaliyet devrini açtı* (TF.s.14).

Elden ele geçmek: Çokça sahip değiştirmek: 1) *…basık tavanlı odalarda fısıltılar, sarı filorinlerle dolu ağır torbalar* ***elden ele geçer****, yeniçeri odlarında çelebi yüzlü kâtipler, tecrübeli ocak ihtiyarları baş başa verip din ve devlet namına konuşurlar* (MB.s.43). 2) *Sadece elmasın kendisi asırlar boyunca ara sıra kaybolmak şartıyla* ***elden ele geçiyor****, …* (SAE.s.94).

Elden geçirmek: Eksiklikleri tamamlamak için incelemek, gözden geçirmek: *İki balıkçı, yerde mantarlarıyla, kararmış iplikleriyle ne olduğu bilinmeyen bir deniz hayvanı gibi yığılmış bir ağın başına çömelmişler, onu* ***elden geçiriyorlardı*** (H.s.129).

Elden geldiği kadar uzak kalmak: Olanaklar el verdiği oranda, kadar: 1) *Dükkânların önünde şaşkın tavuğa dönüyorum. Gönderecek adam bulunca pipo tütünü ve Mazhar Şevket'e cigara da göndereceğim senin bende bir de boyun bağın var. (bütün bunları **elden geldiği kadar** buradan göndermek istiyorum. Ta ki son dakikada apışmayayım)* (M.s.301). 2) *Kör topal idadî tahsilimi –mektepten ve hocalardan **elden geldiği kadar uzak kalmak** şartıyla- bitirmeğe uğraştığım o yıllarda, Nuri Efendinin hiçbir açık geliştirme yapmadan insanla saat, saatle cemiyet arasında bulduğu yakınlıkları…*(SAE.s.33).

Elden gelmek: İmkânlar ölçüsünde, mümkün mertebe yapmaya çalışmak: *Diğer taraftan, sec'i ya tamamıyla atarak, yahut da cümlenin tabiî ve mantıkî bünyesine malederek, birtakım nükte ve cinaslardan hemen hemen **elden geldiği** kadar hudutlandırmaya çalıştığı bir sözlük içinde kurtardığı bu cümlenin, yalnız sade olmasına çalışmadı, ayrıca "söylenmiş söz değil, yazılmış söz" olmasını istedi* (XIX ATET.s.180).

Elden gitmek: Bir şeyi kaybetmek, yitirmek, ondan yoksun kalmak: *… "Bre, din ü devlet **elden gitti,** veziri istemezüz, molla mâzul olsun!" gibi çığlıklar bu kalabalığın üstünde zalim ve kindar bayraklar gibi açılır, kadınlar pencerelerden "devletin aslanları" diye âsilerin kalplerine kuvvet verir, korku şehrin üstünde büyük rüzgârlar gibi eser…*(MB.s.43).

Elden kaçırmak: Elde edilebilecek kadın bazı nedenlerden ötürü kaybetmek: *Hissediyor ki bu sevgilisidir ve **elinden kaçırdığı** için müteessir oluyor. Bari diyor sevgilimin yıkandığı havuzda yıkanayım ve havuza atlıyor* (HÜ.s.45).

Ele almak(I): Bir konuyu, fikri incelemek, değerlendirmek: 1) *Yahya Kemal henüz kendi realitesiyle **ele almaktan** çekindiği Türk tarihini bu yazılarda sanki bir çeşit plastik madde gibi kalıptan kalıba dökmeye çalışır* (YK.s.58). 2) *Filhakika eski edebiyatımız üzerinde, kendi devrinde yazılmış ve onun meselelerini dikkatle **ele alan** hiçbir esere tesadüf edilmez* (XIX ATET.s.21). 3) *Bunlardan biri de aslında paul de Kock'tan gelen Felâtun Bey'le Râkım Efendi'dir. Vâkıa romancı bu hazır çerçeveleri birkaç defa **ele aldığı** halde bir türlü içlerini layıkıyla dolduramamıştır* (XIX ATET.s.421). 4) *Filhakika bu mukavemet elbette şairin kendi iç itişlerine, fantezisine karşı gelmekle*

başlar. Daha eski bir yazısında ise, sonradan birçok defa ***ele almak*** *şartıyla doğrudan doğruya ilhamın aleyhindedir* (YK.s.114). 5) *… onun meseleyi bütün psikanalizciler gibi cinsiyet, libido ve refulman noktalarından* ***ele almasındadır*** (SAE.s.18).

Ele almak(II): Herhangi bir şeyi yönetmeye başlamak, iş edinmek: 1) *Peçevî'nin İran harbi dolayısıyla bahsettiği bu vak'a İran Şahı Hudâbende'nin aczinden istifade ederek hükümeti* ***ele alan*** *karısı ile kız kardeşinin Kalgay Âdil Giray'a âşık olmaları…*(XIX ATET.s.368). 2) *Abdülhamid otoriteyi* ***ele alır****; Namık Kemal'i ve Ziya Paşa'yı etrafına toplar* (ED.s.181).

Ele almak(III): Uzmanlaşmak, iş edinmek: *Daha sonra bu müdürlüklerde on sene ehliyetle çalışan, işlerinin içinde pişip yetişmiş memurlarımızın tahsillerini, ihtisas ve selâhiyetlerini* ***ele aldılar****, nihayet bir zamanlar o kadar beğendikleri neşriyatımıza insafsızca hücum ettiler* (SAE.s.13).

Ele düşmek: Başkaların sahip olması, yabancıya gitmek: *Onun güzelliğini ben fark ettim. Onu antikacının dükkânında ben yakaladım. Herhangi bir anlayışsız* ***ele düşmesini*** *ben önledim. Hulâsa onu ben kurtardım* (SAE.s.56).

Ele geçirmek(I): *Dost olmak, etkilemek, sahip olmak:*1) *Zannederim her tarafa baş vurdu. Sizi* ***ele geçiremedik*** *vesselâm…*(SAE.s.255). 2) *Fakat biraz sonra Süleyman Bey karısının servetini tekrar* ***ele geçirdiği*** *zaman yapacaklarını anlatınca içim burkulmuştu* (SD.s.57). 3) *Pakize'nin bir huyu da rüyalarını sıcağı sıcağına anlatmak için beni uyandırmasıydı. O zaman onun gündüz hayatında mahrum olduğu şeyleri uykuda nasıl* ***ele geçirdiğini*** *öğrenirdim* (SAE.s.182). 4) *Şüphesiz ki kendi içlerinde şairlerimizin çoğu böyle düşünüyor, fakat maksat, şöhretin zengin Amerika'sını ele geçirmek olduğu için, bir kol, bir takım şeklinde hareketi tercih ediyorlar ve az çok aynı esnan sahipleri birleşiyorlar* (EÜM.s.22). 5) *Bu fırsatı her zaman* ***ele geçiremezdi****. Bu çırılçıplak insanlık, onu kötü bir rüya gibi rahatsız ediyor,…* (Hk.s.288). 6) *Tekrar masaya döndük. Fakat bu sefer büfenin başında kimse yoktu. Zorla bir hizmetçi* ***ele geçirdik****. Bize bir şişe açtı. Halam, kızımın müstakbel mirası zararına havyarlı sandviçler istedi* (SAE.s.333).

Ele geçirmek(II): Sahip olmak, edinmek: 1) *Gene biliyordu ki her ömrü kemiren bir yığın ihtiras, erişmek,* ***ele geçirmek*** *kaygıları hayatı boyunca bu saadeti kendisinden gizlemişti. Şimdi ise bütün defter dürülmüş, hesaplar kapanmıştı* (MB.s.63). 2) *…hülâsa kayasından kopmuş bir yosun gibi, şuur altında yüzen her şeyi eline geçirip onlarla içimizde kendi acayip senfonisini kurmasından gelir* (EÜM.s.36). 3) *Böylece asıl kabahatlinin şimdilik hiçbir hükûmet ve zabıta kuvveti tarafından* ***ele geçirilmesi*** *imkânı olmayan hudamı "Abdazah" olduğu tespit edilince kendisine daha hususî bir muamele yapmak ihtiyacı hâsıl oldu* (SAE.s.70).

Ele geçmek: Edinmek, sahip olmak: 1) *Onlar İstanbul'u iyi bir elmas yontucusunun eline geçmiş bir mücevher gibi işlediler. Niçin övünmeyelim? Dışından ve içinden camilerimiz kadar güzel mimari eseri azdır* (BŞ.s.166). 2) *Sündüs Hanım İsmail Paşanın urundan bahsederken o kadar küçük, minnacık tatlı bir şey yapıyordu ki gayri ihtiyarî bu sevimli tabiat hatası elimize geçse, hepimiz öpüp seveceğimizi sanıyorduk* (SD.s.36). 3) *Hattâ Mütareke ile elimizden alınan vilâyetler* ***elimize geçmişti*** (SD.s.228).

Eli ayağı tutmamak: Beden gücü kalmamak, hareket edememek: *Halil Bey'e ben lâf anlatamadım. Zaten karar da veremiyor. İş sana düşüyor. Kenan'ın seninle konuşmasını yazacağım. Bu havadisler beni müthiş sarstı.* ***Elim ayağım tutmuyor.*** *Aman bana tafsilatlı mektup yaz* (M.s.227).

Eli boş dönmek: Umduğunu alamadan, bulamadan dönmek: *—Müphem… her gün birkaç defa onlara koşuyorum. Hep* ***eli boş dönüyorum*** (H.s.234).

Eli böğründe kalmak: Bir şey, iş yapamaz olmak**,** başarısızlığa uğramak: *Topraktan ayrılır ayrılmaz iki elleri böğürlerinde kalıyor* (SD.s.171).

Eli devlet kapısında olmak: İmkân sahibi olmak: *Sabahattin'in bir* ***eli devlet kapısında****, öbürü hudutların ötesinde. Mütevekkil, fakir, şansın tecellilerine amade, para kazanmak için hiçbir fırsatı kaçırmadan yaşıyor* (G.s.163).

Elinde kalmak: Sorumluluk yüklenmek: *Orada daha iyi gördüğün ve göreceğin şekilde fakirliğimiz, maddî ve manevî her türlü müddahirattan, hayatın potansiyel kuvveti olan, bu hazırlayan ekonomiden*

mahrum olmamız, çift maksatlı yaşamamız, işlerin inanmayan insanların ***elinde kalması****, o kadar güzel ve faydalı hareketlerin daima yarıda kalmasına sebep* (M.s.235).

Elinde tutmak(I): Yardımcı olmak, sahip çıkmak: *Neden sonra, her ikisinin de şu veya bu şekilde,* ***elinde tuttuğu*** *insanlar olduğunu öğrenebildim* (SD.s.292).

Elinde tutmak(II): Yetkili olmak, yönetmek: *Türkiye şimdiye kadar bu kan ve ateş deryasından uzak kaldı. Mukadderatımızı çok isabetli bir ileri görüşle* ***elinde tutan*** *Büyük Şef'in siyaseti bizi bu âfetten kayırdı* (YG.s.70).

Elinden almak: Bir şeyden yoksun bırakmak, mahrum etmek: 1) … *Zafernâme'nin yazılmasına vesile olan Girit seyahati esnasında sadaret kaymakamı bulunmasına rağmen yeni yaptırdığı konağı* ***elinden alınmak*** *gibi acayip ve yersiz* (XIX ATET.s.280). 2) *Şeytan sessizliğiyle yıllardır rahatını kaçıran bu adam, en sonunda bir çaresini bulup kızını da* ***elinden almıştı.*** *Bunu bir türlü kendine yediremiyordu* (MB.s.50). 3) *Hattâ Mütareke ile elimizden alınan vilâyetler elimize geçmişti* (SD.s.228). 4) *Birkaç aydır, millî bir fâciayı, hatta millî bir felâketi, sessiz ve sedasız yaşıyoruz. Yarım milyondan fazla Türk, dedelerinin Osmanlı fethinden çok evvel doğdukları, şenlettikleri topraklardan yabani otlar gibi sökülüyorlar, mal ve mülkleri* ***ellerinden alınarak*** *kapı dışarı ediliyorlar* (YG.s.51).

Elinden çıkmak: Üretmek, yasmak: *Müşahededе çok kuvvetli idi. Mesela yukarda bahsettiğim tasvirde çıkan ramazan mektubunun her satırı hakikaten etrafını görebilen bir adamın* ***elinden çıkmış*** *olduğunu gösterir* (NK.s.25).

Elinden geçirmek: Kontrol etmek: *Eckermann (Sadece muhabbet ve haz davranışı olarak. Karşısındaki muttasıl* ***elinden geçiriyor****) el ele ve yan yana* (G.s.222).

Elinden geleni yapmak: Gücünün ve imkânların yettiği ölçüde yapmak: 1) *Yukarıdaki de bizi hurafeye inandırmak için* ***elinden geleni yapıyor*** (ED.s.67). 2) *"Vuzuh hastalığıyla malüldüm. Delice bir anlamak arzusunu son haddine vardırıyor ve kendimde dikkat melekemin tenkide şayan noktalarını arıyordum. Binaenaleyh bazı düşüncelerimin imtidadını çoğaltmak için* ***elimden geleni yapıyordum***

(EÜM.s.470). 3) *"Mademki dört ay sonra burası yoktur, o hâlde ilerisi için hazırlık yapalım!" diye düşünüyordum. Benim* ***elimden gelen*** *bu idi* (SAE.s.248). 4) *Nasıl ki bugünü hazırlamak için de yirmi altı yıl önce* ***elinden gelen****, hatta gelmeyen, hayatın mantığında insan gücünün üstünde olması gereken şeyleri yapmıştı* (YG.s.226). 5) *… memleketin dört tarafından kahramanlık ve velilik çağlıyordu. İmparatorluk şarkta, garpta şan ve şerefle döğüşüyor, kanı pahasına olan bir üstünlüğü devam ettirmek için* ***elinden gelen*** *her gayreti sarfediyordu* (EÜM.s.169). 6) *Hattâ ayıplamazsanız, vapuru kaçırmak için* ***elimden geleni yaptığımı*** *da ilâve etmek isterim* (SD.s.173). 7) *Bütün gün gelinini dinlemekten kurtulan kaynanası, kadıncağızın dairede rahatı için* ***elinden geleni esirgemiyor****, ve masraftan, ne zahmetten çekiniyordu* (SAE.s.239).

Elinden gelmek(I): Yapabildiği kadar, mümkün oldukça çabalamak, yapmak: 1) *Fakat canlı hayata, yaşayan ve duyan insana, cansız madde karşısındaki bir mühendis gibi değil, bir kalb adamı olarak yaklaşmayı istedim. Zaten başka türlüsü de elimden gelmez* (BŞ.s.25). 2) *Size acıyorum, daha doğrusu* ***elimden gelse*** *acıyacağım. Çünkü çok fenasınız!* (SD.s.285). 3) *Zaten tiryaki tabiatli, rahatına düşkün bir adamdı. Sevmediği bir adamla, işini gördükten sonra iki dakika durmak* ***elinden gelmezdi*** (SD.s.149). 4) *Kendisi* ***elinden geldiği*** *kadar ondan sakınmak çaresini bulduktan sonra geri tarafına göz yumabilirdi* (MB.s.117).

Elinden gelmek(II): Çok yetenekli, becerikli olmak: *Babası Fahri Nuri Beyin yazısıdır. Ne adamdı, bilseniz… Yazı, tahta oyması, her şey* ***elinden gelirdi****. Bir ayna sırı oyardı ki insan şaşırırdı. Küçücük bir sedef çakısı vardı. Onunla sanki çorap tığı kullanıyormuş gibi çabuk çabuk, bir saat içinde koca bir beyti yazardı* (MB.s.143).

Elinden gitmek: Vermek, yitirmek, harcamak: 1) *Fakat dördüncü kızı da* ***elinden giderse*** *ne yapacaktı? Onu kendisi, ihtiyarlığı için bir nevi ihtiyat akçesi gibi saklamıştı* (MB.s.49).

Her gece, ölüm terleri içinde yatağından kalkar, sabaha kadar onları düşünür, sabahleyin Bedesten'e kadar gidip onları yerinde görmeden rahat etmezlerdi. Şimdi hepsi ***elinden gitmişti****…* (MB.s.133).

Elinden her şey gelmek: Becerikli, azimli, hünerli olmak: *Kutup seyahati, kaçakçılık her şey **elinden gelir**. Yalnız lâalettâyinden hoşlanmaz. Sonra tuhaf olmalı, imkânsız olmalı herkesi şaşırtmalı ve hattâ korkutmalı!* (SAE.s.253).

Elinden iş gelmek: Yetenekli olmak: *—Ah Kudret Beyciğim, bir türlü **elinden iş gelmez!** Daima telâş içindesin. Bakın Allah aşkına, ufak bir kaza yüzünden bakın nasıl şaşırdı. Ayakları birbirine dolaşıyor* (SD.s.90).

Elinden tutmak: Yardım etmek: *Tek yardımcımız, idealin çetin yollarında **ellerimizden tutacak,** bizi zahmetsizce yolumuzda yürütecek mahlûk!.. Hele son sual bir canlandırma hârikası idi. Bu tesiri elde etmek için Kudret Bey, son "ne"yi sol elinin açık işaretinin yardım ettiği* (SD.s.76).

Eline almak(I): Bakmak, incelemek: *Bu cinsten bir saati **eline alıp** da evirip çevirirken, "Ne kadar bize benziyor… Tıpkı bizim hayatımız!" derdi. Bu Nuri Efendinin, sonradan Halit Ayarcı'nın verdiği isimle içtimaiyatçı tarafı idi* (SAE.s.32).

Eline almak(II): Sahip olmak, yönetmek: *Sonra hürriyetini tekrar **eline almış**, kovuğunda doğduğu büyük çınarının dibine gitmişti. Orada Mümtaz'ı beklemeyi, ona kara gezintilerinde arkadaşlık etmeyi tercih ediyordu* (H.s.130).

Eline düşmek: Buyruğu altına girmek, kullanılmak: 1) *…kısık gülüşler ve haz baygınlıkları içinde sömürüp tüketen bir hayvanın **eline düşmüşüm** gibi bu mânasız âleme gömüldüm* (SAE.s.138). 2) *Bir tanesi Shakespeare'in, tulûat kumpanyasının **eline düştükten** sonra tanınmaz hâle gelen bir komedisini oynarken çekilmişti* (Hk.s.254).

Eline geçmek: Sahip olmak, elde etmek, kazanmak: 1) *Bilerek, bilmeyerek, herhâlde hayatımda muvaffak olmuştum. Fakat eriştiğim şey neydi? Bu acayip, birbirini tutmak kalabalıkta canım sıkılmaktan başka **elime** ne **geçmişti?*** (SAE.s.293). 2) *Fakat mahmudiye altını, bir gün sokakta bulup gece yastığının altında misafir ettiği o ilk altın bir türlü **eline geçmiyordu*** (MB.s.126). 3) *–Hayır, dedim. Yahut pek az. Babam **eline** biraz para **geçmesini** ümit etti mi ondan bahseder, sonra lafını ettirmezdi. Hattâ onu hatırladığı için saate biraz düşmandı* (SAE.s.101). 4) *Onların biri **eline geçince** çehresi âdeta*

yumuşardı: "Kalb işlemiyor artık. Beyinde de ârıza var", yahut; "Nasıl yürüsün biçare, iki ayağının ikisi de yok…" diye büsbütün beşerî bir dil konuşurdu (SAE.s.32). 5) *Pazar Postaları* ***elime geçmedi.*** *Mühim bir şey kaçırdım. Bulursan bana gönderiver. Ben de sana bizim Melih Cevdet'in Yahya Kemal'in konuşmaları için yazdıklarını tavsiye edeyim. Birinci makaleyi okudum ve hayrette kaldım* (M.s.174). 6) *Sonra Paris, Hausmann'ın* ***eline geçtiği*** *zaman gittikçe inkişaf eden bir şehirdi. Ondokuzuncu asır ortası Fransa'sı, İngiltere'ye hakkıyla rekabet edebilen zengin bir Fransa idi* (YG.s.186).

Eline tutuşturmak: Karşısındakinin düşüncesini önemsemeden verivermek: *Onun için gelir gelmez kahvesini ısmarlar, masası üstünde yalancıktan bir iki hesap yapar, kahve biter bitmez* ***eline*** *bir zarf* ***tutuşturarak*** *onu savardı* (H.s.13).

Eline vermek: Alması, tutması için vermek: *Bâkî'yi, Nefî'yi, Nâilî'yi, Nedim'i, Galib'i, Dede ile Itrî ile beraber Mümtaz'a o aşılamıştı. Baudelaire'i de onun* ***eline verdi.*** *"Madem ki okuyorsun" dedi, "bari en iyisini oku…" Ve sonra ona ezberinden birkaç şiiri okudu* (H.s.39).

Elini çekmek: Elini geri almak, çekmek: *Sonra omuzumdan istemeye istemeye* ***elini çekti.*** *Fakat bu ihaneti yaptığı için tatlı bir bakışla gönlümü almayı da ihmal etmedi* (SAE.s.208).

Elini kolunu bağlamak: Bir şey, iş yapamayacak bir duruma getirmek: *Ziya Paşa'nın bu mücadelede her türlü haksızlıktan çekindiği, son derecede insaflı davrandığı iddia edilemez. Hattâ denilebilir ki biraz kini yüzünde ve birazda işin içinde olmadığı için hükümetin* ***elini kolunu bağlayan*** *zaruretleri görmemezlikten gelir* (XIX ATET.s.302).

Elle tutmak: Somut bir biçimde görmek: *En siyah üzüntüden sevince doğru giden bu değişmeyi* ***elle tutabilirdiniz.*** *Hele son günleri…* (EÜM.s.361).

Elleri dert görmemek: Ellerine sağlık, iyi yapmak: *—Nasılsın baba?.. Al bakalım! —Allah razı olsun oğul, ellerin dert görmesin…* (SD.s.59).

Elvermek: İmkân sahibi olmak, uygun olmak, kullanılabilir: *Bu, bir şair için eksiklik değildir, fakat* ***elverir*** *ki, etraftan topladığını, etrafa yepyeni bir kudret ve hayatiyetle versin* (EÜM.s.260).

Emanet etmek: Bir şeyi, birine korunması için bırakmak: 1) *Burada olsaydın senden evlilik hakkında bir mülâkat alacaktım. Fakat uzaktasın, böyle bir münasebetsizliği ben mektupta yapmağa razı olsam bile senin cevaplarını kâğıt kalem gibi şâhitlere –hem geveze şâhitlere-* ***emanet etmeyeceğin*** *aşikâr* (M.s.50). 2) *O, sürüsünü yaz öğlesinin sükûnetine* ***emanet etmiş*** *bir kadîm çoban gibi her şeyin iyi gittiğinden, iyi gideceğinden emin, canı burnunda soluyan jönprömiyeyi ceketinin düğmesinden yakalamış, ona sanat tecrübelerinden bahsediyor,…* (Hk.s.259).

Emel beslemek: Gerçekleşmesi zamanla olabilecek istek, amacı ummak, düşünmek: *Senelerden beri; daha genç iken ihtiyarlamış, bütün ezvâka karşı somurtmuş kalbinde bir* ***emel beslerdi*** (Hk.s.271).

Emniyet etmek: Güvenmek: *"Olsun," dedi. "Ben yine emniyet ederim. İnsana* ***emniyet etmeden*** *yaşamak imkânsızdır. Ben insansız, hele konuşmadan hiç yaşayamam* (SM.s.47).

Esaret çekmek: Hâkimyetini kaybetmek: *Mamafih bu devrede ıstırap ve hatta* ***esaret çekmiş*** *milletlerin edebiyatları daima beğeniliyordu. Rus edebiyatı gibi realiteye içten ve sıcak bir gözle bakılmasını hemen herkes istiyordu* (YK.s.102).

Esef etmek: Acınmak, yazıklanmak, üzülmek: *Yalnız bu yakınlık Hâmid'in bu realizmde devam etmiş olmamasına bizi* ***esef ettirebilir*** (XIX ATET.s.504).

Esir olmak: Tutsak olmak, üstesinden gelememek: 1) *Abdullah Efendi ile muhavere ettiği zaman beyin hayali gözünün önünde tecessüm ederek ne söylense işitiyor, ne yapılsa görüyor gibi bir takım vâhimelere* ***esir olmuştu*** (XIX ATET.s.364). 2) *Behram'ı* ***esir olarak*** *getirsinler. Etini itime, kanını atıma vereceğim diyor. İki asker birbirine karışıyor, harp oluyor. O kadar çok kan dökülüyor ki* (HÜ.s.54). 3) *Sanki bir yığın gizli kuvvetin* ***elinde esirdim.*** *Hayat, benim için mantığını değiştirmiş gibi, her kımıldanışımda etrafımda* (SD.s.277).

Eşek olmak: Aptallık yapmak, düşünememek: *Sana karşı ne kadar mahcup, günahkâr ve hattâ zâlimim? Burasını biliyorum. Fakat cevabım da var, sen de benim ne kadar bedbaht, ihmalkâr ve* ***eşek olduğumu*** *bilirsin* (M.s.61).

Eşik atlamak: Zorluğu yenmek, engeli aşmak, ilerlemek: 1) *Bir **eşik atlamakla** insan yirmi, otuz sene geriye, ileriye gitmiyor. Galiba kurtuldum* (Hk.s.47). 2) *Fakat bunu yapar yapmaz büyülü bir **eşik atlamış** gibi kendisini öbür tarafta, eski dünyasında, içindeki iyilik hazinesiyle zengin buluyor* (H.s.275). 3) *Oldukça ezici bir meşgale içinde geçen günün yorgunluğunu, yarının hain endişelerini onun **eşiğini atlar** atlamaz unuturdum… İçime şiirin ferahlığı dolardı* (EÜM.s.303).

Etek öpmek: Dalkavukluk etmek, yaltaklanmak: *"—**Eteklerimi öptürmediğime** şükretsinler; ben artık saye-i şahanede Atabek saltanat mevkiindeyim" cevabını vermiş* (MB.s.67).

Etekleri tutuşmak: Çok telaşlanmak: *Mektubunuz **eteğimi tutuşturdu.** Derhâl kurşunî gri beğeneceğinizi tahmin ettiğim renkte İngiliz kumaşı (tüvit) bir ceketle onu tutacak şekilde koyu gri, siyaha yakın bir pantolon ve bir iyi cinsten…*(M.s.304).

Etle kemi/tırnak gibi olmak: Ayrılamaz, bölünemez duruma gelmek, bütünleşmek: *Daha korkuncu **etle kemik gibi olduğumuzu**, birbirimizi başka türlü sevmeğe mecbur olduğumuzu hissediyorum. Onlarda mizaç benden daha kuvvetli* (G.s.230).

Etrafı tozutmak: Hızlıca gelmek, yerden toz toprağı kaldırmak: *Borular çaldı ve üç at birden geldiler, bu zalim eğlencenin mağlup! Olmayan kurbanını sürükleyip çıkardılar. Ben çıkarken tekrar bir alkış koptu. Birincisi kadar güzel bir boğa yine **etrafı tozutarak** sarı meydanda dolaşıyordu* (G.s. 107).

Etrafında olmak: Desteklemek, savunmak: *… İspanya muharebelerinin şiddetli tesiri altında idim. O zamanlar benim mutedil bir şekilde Faşistliğe meyyal olduğum bir devirdi. Bununla beraber bu memleketin bütün dünyadan toplanmış gönüllülerin muharebe meydanı olmasını hiç aklım almıyordu. Gülünç ve budala bulduğum bir işti. Şiirde büyük bir parça bu reaksiyonun **etrafında olacaktı*** (G.s.243).

Etrafını sarmak: Çevresinde toplanmak, etkisiz kılmak: 1) *Bu işte beni teselli eden bir taraf varsa, aylar geçtiği hâlde, beraberce hiçbir iş görememezidi. Fakat ne olsa adamın **etrafını sarmıştık*** (SD.s.254). 2) *O zaman bütün, o biraz evvel dinlediğim yabancı tınnetli kelimeler, alışılmamış hecelerden doğan hüviyetlerinin muhayyilemde büründükleri renk ve kıyafetlerle **etrafımı sararlardı*** (Hk.s.100).

Etrafını/ortalığı kırıp geçirmek: Çok kızarak çevresindekilere sinirlenmek, bağırıp çağırmak: *Öteki tarafta Sâye Han zulüm ve* ***garetle etrafını kırıp geçiriyor.*** *Üzerine ordu sevkini işitince Acem ahaliye zulmünü artırıyor* (HÜ.s.54).

Evirip çevirmek: İyice bakmak, incelemek: 1) *…yerinden kalkabilecek her şeyi bir kere yerinden oynatıp altına bakıyor, sonra kendisini eline iyice* ***evirip çevirip*** *muayene ediyor, tekrar yerine koyuyordu* (SAE.s.265). 2) *Bu cinsten bir saati eline alıp da* ***evirip çevirirken****, "Ne kadar bize benziyor… Tıpkı bizim hayatımız!" derdi. Bu Nuri Efendinin, sonradan Halit Ayarcı'nın verdiği isimle içtimaiyatçı tarafı idi* (SAE.s.32).

Ezber okumak: Akılda söylemek: *Bâkî'yi, Nefî'yi, Nâilî'yi, Nedim'i, Galib'i, Dede ile Itrî ile beraber Mümtaz'a o aşılamıştı. Baudelaire'i de onun eline verdi. "Madem ki okuyorsun" dedi, "bari en iyisini oku…" Ve sonra ona* ***ezberinden*** *birkaç şiiri* ***okudu*** (H.s.39).

F

Fark etmek: Farkına varmak, anlamak: 1) *Bana kabuklarını açıyorlar, yahut ben onlara vücudumu açıyorum,* ***fark etmeden*** *içime yerleşiyorlar, elimi, kolumu, düşüncemi zapt ediyorlar* (H.s.279). 2) *Bazen hakikati örten perdenin bir ucu sıyrılıyor; bir şeyler* ***fark ediyoruz;*** *fakat gerisini hatırlamıyoruz* (Hk.s.319). 3) *Bizim çocukluğumuzdan çok evvel de bu böyle idi. Fakat böyle de olsa, içine girdiği terkip o kadar enfüsî bir âlemdi ki,* ***fark edilmezdi.*** *Büyük orkestranın içinde münferit sazlar kendiliklerinden kaybolurdu* (BŞ.s.157). 4) *Haklısınız, hangi sipariş sahibi resminden memnundur? "Olduğumuz gibi" ile "olmak istediğimiz gibi" terazinin iki kefesidir. Ben bunu başında* ***fark ettiğim*** *için hikâyenizi hâtırat şeklinde yazmanızı önlemiştim* (EÜM.s.382). 5) *Hattâ uçağın çok sıkı kollektif hayatı ferdî herhangi bir ihsası derinleştirmeye imkân vermediği için bunu bile* ***fark etmiyorsunuz.*** *Ona sadece geçici bir ârıza gibi maruz kalıyorsunuz* (YG.s.238). 6) *Kemal Türkömer daha ilk gece* ***fark etmişti.*** *Apereyin sesinde bir acaiplik var. Bir türlü düzeltemedim. Cırtlak çıkıyor. Disklere gelince, ucuz et almaya kalktım galiba. Rahat dinleyemedim (*M.s.187). 7) Kol kola girerek tıpkı senelerce evvel olduğu gibi, caddeyi *yarı tutarak*,

güle konuşa yürüdüler. Hiçbiri Mümtaz'ın dalgınlığını ***fark etmedi*** (H.s.86). 8) *Molla Beyin ölümünden sonra o kadar ezici olan baba tesirinden kurtulan Behçet Bey, yavaş yavaş karısındaki değişiklikleri* ***fark etmeğe*** *başlamış. Ve nihayet Doktor Refik'ten kurtulmak için onu saraya jurnal etmiş* (SD.s.8). 9) *O, içimdeki değişikliği* ***fark etmiş*** *gibi ısrar ediyordu: —İhsan Bey, beyhude yere telâş etmez, muhakkak mühim bir şey vardır* (SD.s.172). 10) *Onun güzelliğini ben* ***fark ettim****. Onu antikacının dükkânında ben yakaladım. Herhangi bir anlayışsız ele düşmesini ben önledim. Hulâsa onu ben kurtardım* (SAE.s.56). 11) *Yahya Kemal'in munis ve yaratıcı simasının bütün bir külle hâkim olduğunu ve ancak onun etrafında toplanmak şartıyla bütün bu birbirini tutmaz gibi görünen mütenakız unsurların hakiki mâna ve nizamını aldığını* ***fark etmemesi*** *kabil değildir* (EÜM.s.319).

Farkına varmak: Anlamak, sezmek: 1) *Genç kadın bütün kâğıtlarını açık oynamak isteyenlerin sükûnetiyle, ona "Çok geç kalmadım, değil mi?" diye sordu. Bu suretle dostluklarını ilan ediyordu. Adile Hanım bu darbenin* ***farkına varmamış*** *görünüyordu* (H.s.139). 2) *Sonra ev, belki* ***de farkına varmadan*** *kendimi mahkûm ettiğim yalnızlık, biraz da hadiselerin yardımıyla beni mağlup ettiler. Şimdi sakınılmazın karşısındayım* (SM.s.27). 3) *Bazen düşünürüm, ne kadar garip mahluklarız? Hepimiz ömrümüzün kısalığından şikâyet ederiz; fakat gün denen şeyi bir an evvel ve* ***farkına varmadan*** *harcamak için neler yapmayız?* (SAE.s.28).

Farkında olmak: Önemli amacı, gayeyi anlamak: *O Şakir Ağa'lar, Mehmed Ağa'lar, her gün onun sıcağında verimli bir sonbahar gibi kızaran ve olgunlaşan istidatlar da, üslûp ve tekniğinin akislerini taşımakla kalırlar; hiçbirinin tırnak ve dişleri o kadar derine geçmez. Hatta efsanevî avın* ***farkında*** *bile* ***değildirler*** (BŞ.s.227).

Farz etmek/olunmak: Varsaymak: *Karda yürümekten hoşlanmazsınız* ***farz edelim****, bunu herkesin bilmesi size ne kazandırır?* (SAE.s.275).

Faş etmek: Meydana çıkarmak, açığa vurmak: *Ve Abdüsselâm Bey para sıkıntısını hiç kimseye* ***fâş etmeden*** *borçla yaşıyordu* (SAE.s.82).

Faydalı olmak: Yarar sağlamak, yararlı olmak: *Bilmem Nâsır Paşanın şahsiyetini daha fazla anlatmağa lüzum var mı? Fakat beni*

*gülmekle ağlamak arasında bırakan hikâyelerinden birini olduğu gibi nakletmek **faydalı olur** zannındayım:…*(SD.s.185).

Feda etmek: Gözden çıkarmak, ondan vazgeçmek: 1) *Fakat şehircilikten anlamıyorlardı. Rumeli şimendifer yolunu saray bahçesinden geçirmeleri bunu gayet iyi gösterir. İstanbul'un en güzel, en göze çarpan tarafını böylece **feda etmişlerdi*** (YG.s.186). 2) *Bu dakikayı hayatından silmek için o neleri **feda etmezdi!** Hayreti içinde "Korkunç, korkunç!" diye haykırdı* (Hk.s.18). 3) *Endülüs için yukarı İspanya şehirlerini **feda ettiğime** müteessirim. Barselon'da yirmi dört saate yorgunluktan ölecektim. Güzel Picasso'lar gördüm* (M.s.123). 4) Hâşim, estetik uğruna şiiri ***feda etmiştir*** (ED.s.103). 5) *Çünkü itiyatlar çok defa asıl belkemiğimiz oluyor, onlara hücum edince, onlar şaşırınca, eski ayakta duramıyor. O büyük terbiyeci idi. Hürriyetinizi **feda etmeğe** alışmayın, demek istiyorum* (M.s.239). 6) *Şirin, şüphesiz ki kendisine karşı yapılan vefasızlığı affetmeyecektir. Bazen öyle dakikalar olur ki hükümdarlık vazifesini üstünde bir yük gibi telakki ediyor ya sevgili veyahut da tahtı **feda etmeye** mecbur olduğunu düşünüyor* (HÜ.s.71). 7) *Şurasını da kaydedelim ki bütün şark memleketlerinde hükümdarlarını kendi ferdî saadetlerini büyük işler için **feda etmiş** görme arzusu vardır ve bizde bile bu cinsten masallar uydurulmuştur* (XIX ATET.s.513). 8) *Geleceğin rüyası uğrunda sanatının eriştiği mükemmeliyetleri bile **feda etmekten** çekinmedi. Türk şiirinin Yahya Kemal'den evvel eriştiği, tek bir mükemmeliyet manzumesi vardır* (EÜM.s.278). 9) *Bütün bunların, üzerinde yaptığı tesiri aynı mektuptaki (Herkes kendi maksadı uğrunda **feda edecek** adam arıyor) cümlesi çok güzel hülâsa eder* (EÜM.s.229). 10) *Lüzumlu unsurlarımızı mı çıkaracağız? Yakın akrabalarımızı, dostlarımı mı **feda edeceğiz?** Hayır. Ben bir iki günah keçisi almak niyetindeyim* (SAE.s.246). 11) *Halit Beyin büyük meraklarından biri olan yangın seyretmek için içkiyi **feda ettiği** gecelerdi. İstanbul halkı; servetlerini, saadetlerini kemiren bu âfetle başbaşa yaşaya yaşaya ona garip bir surette alışmış, önüne geçemeyeceğini anlayınca onu hayatının çerçevesi içine almıştı* (MB.s.103). 12) *Ekrem Bey Fransız kitaplarından öğrendiği hassasiyetini dilin zararına bile olsa terennüm edecekti. Zaten yeninin tecrübesi ancak bir iki neslin **fedasıyla olabilirdi*** (XIX ATET.s.434).

Fedakârlık yapmak: Özveride bulunmak: *Gençlik nedense bu işi üstüne hâlâ almadı. Teşebbüs eden de yok! Sanki halkımıza bu işte her türlü* ***fedakârlığı yapmamız*** *icap ettiğini söylemekten çekiniyoruz* (YG.s.54).

Felâkete maruz kalmak: Belâya, musibete uğramak: *Düşünce cesurdur; ve kendisine karşı koyabilecek başka bir kuvvet bulunmamak* ***felâketine maruzdur.*** *Bir düşünceyi ne tahdit eder?* (H.s.307).

Feleğin çemberinden geçmek: Başından iyi, kötü pek çok şey geçmiş, yaşamın içinde deneyim kazanmış, pişmiş (kimse): *Gülüşü ateş oyunu gibi bir şeydi. Fakat makinada bozuk bir şey vardı. Eski neşesi kalmamıştı. Istırap denen* ***çemberden geçtiği*** *muhakkaktı. Sanki bilmediğimiz üzüntüler, düşünceler, belki de bir korku arasından konuşuyordu* (SAE.s.256).

Felç gelmek/inmek: İnme hastalığına maruz kalmak: *Ne asil ruh… Zavallı Kaplan. Halbuki iyi tarafları vardır. Tevfik İleri'ye* ***felç gelmiş*** (G.s.195).

Fena bozmak/yapmak: Kötü duruma düşürmek: *İbrahim Bey'i bu sabah İhsan'da gördüm. Sefirlik teklif ediyordu. Ama İhsan* ***fena bozdu.*** *Hatırıma hep Sabiha ile evlenmeye kalktığı gün Süleyman Bey'in evinden kendisini kovmaya geliyordu. Verselerdi utanmadan on dört yaşındaki kızı alacaktı* (İAA.s.28-29).

Fena olmak: Kötü olmak, iyi yerinde olmamak: 1) *Demek bu da yalandı, ha! Tabiî o babanın öyle oğlu olur! Sakın ha! Evime ayak basmağa kalkmasın! Sonra iş* ***fena olur.***" (SAE.s.290).

Fenalık etmek: Kötülük yapmak, zarar vermek: 2) *Senelerdir susarak milletimize* ***ettiği fenalığı*** *odanın dört tarafına iyice dağıttıktan ve böylece vicdan azabından kurtulduktan sonra* (SD.s.74). 3) *Hemen hemen her cephede bulunmuş, bir yığın yara almıştı. Karısının ihanetini, kötü yola saptığını duyunca birdenbire ikrah gelmiş, kıtasından kaçarak, dağa çekilmişti. Bana söylediğine göre, bir müddet hiç kimseye* ***fenalık etmemiş*** (SD.s.197). 4) *Hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. İhtiyar adama bu zayıf ânında sadece orada bulunmamla* ***fenalık ettiğimi,*** *hiç hatırlamak istemediği birtakım şeyleri hatırlattığımı anladım* (SD.s.244).

Fer almak: Parlamak, canlı görünmek: *İkinci Selim'in meşhur beytini tanzim eden gazalin daha birinci beytinden itibaren bu öz değiştirme görülür: Kan aktığı günden beri can u tenimizden Yakut* ***fer almış*** *denilir mâdenimizden…* (YK.s.161).

Fert olarak çarpışmak: Bireysel çabalamak, mücadele etmek: *Fakat sonu ne olacaktı? Hemen herkeste bu sual vardı. Herkes* ***fert olarak*** *bu* ***çarpışmanın*** *bir namus borcu olduğunu idrak ediyor* (SD.s.228).

Feryat etmek: Büyük bir sıkıntı içinde bulunmak: *Üç gündür ah kalemim, vah kalemim! Diye* ***feryat ettim.*** *Bu sabah bu kepaze yazacağı satın aldım. Bu vesile ile çok güzel bir darb-ı mesel öğrendim: el elin eşeğini türkü çağırarak arar* (M.s.201).

Fethetmek: Gönlünü kazanmak: *Çünkü bilir ki Papa, kendi kıymetlerini müdriktir. Şüphe ettiği şey katırına karşı beslediği sevgi, o zaaftır. Bu zaafa hitap etmek, onu gözetmek Papa'yı* ***fethetmektir*** (SD.s.89).

Fıkır fıkır kaynamak: Çok fazla hareketli olmak: *Etrafında onlara yol açan bir yığın şey vardı. Bir kere içinden* ***fıkır fıkır kaynayan*** *bir devirde idik* ().

Fırsat aramak: Uygun olanakları, zamanı yakalamaya çalışmak: *Ortada bu kadar ıstırap varken ve kayıplar o kadar yakınken, aklıselimin sözünü dinletmesi güçtür. Ben ondan korkuyorum. Yani zararlarımızı telâfi etmek* ***fırsatını aramamızdan****…* (SD.s.117).

Fırsat bilmek: Bir şeyden, durumdan hemen yararlanmak: 1) *Aradan aylar geçtiği hâlde hâlâ gizli ve açık etrafımızda sürüp gidiyordu. İttihat ve Terakki bu cinayeti, memleketi kendi prensipleri altında toplamak için* ***fırsat bilmişti*** (SD.s.55). 2) *Her memleket bunu* ***fırsat bilerek*** *bu sanat eserlerinin halk tarafından görülmesini temin ediyor* (YG.s.31).

Fırsat bulmak: Elverişli, uygun zaman bulmak: *Hükümdarlık yapamayacağını kani olarak hal ile Hüsrev'i yerine çıkarmak düşünülürken Behram* ***fırsatını bulup*** *kaçıyor ve Horasan'da tahta geçerek ilân-ı isyan ediyor Hürmüz yaptığına pişman, macerasının neticesinden korkarak asker sevk ediyor* (HÜ.s.56).

Fırsat vermek: Bir işe, duruma elverişli şartı, uygunluğu sağlamak: 1) *Nasıl Suavi vak'ası Abdülhamit'in mutlakıyetine* ***fırsat vermişse*** *bu cinayet de aradaki insan, haklı prensipler, memleket birliği farkları*

hariç, öylece İttihat ve Terakki'nin dizginleri ele almasına imkân vermişti (SD.s.55). 2) *Üslûbunun parlak hayallerde donmuş hadleri canlı hayatın yolunu daima keser. Ahlâkçı şahıslara bir türlü kendileri olmak **fırsatını vermez*** (XIX ATET.s.363). 3) *İç insana inmeye, onu az çok yakalamaya –çok iptidaî bir şekilde olsa bile- çalıştığını söyleyelim Yavuz'un, şiirleri ve trajik hayatı bu hususta evet Nâmık Kemal'e evet ötekilerden fazla **fırsat vermiştir*** (XIX ATET.s.376).

Fırsatı kaçırmak: Elverişli, uygun durumdan yararlanmamak: *Zaten bu kırk beş gündür hep **fırsat kaçırmakla** meşgulüm. Paris'te hayat bir nehir gibi durmadan akıyor, sen ancak ayaklarını ıslatmakla yetiniyorsun. İki Pazar evvel Chartres'a gittim. Oradanbeni Marcel Proust'un memleketi olan Île'e götürdüler* (M.s.87).

Fırsatı kaçırmamak: Elverişli, uygun durumdan yararlanmak: *Hediye vermek, gönül almak işlerinde hiçbir **fırsatı kaçırmazdı**. Mahallelinin birçoğu onu sazında sözünde, yaşlı, hayırsever bir kadın bilir, bir kısmı da menfaat yüzünden susardı* (MB.s.128).

Fikir vermek: Herhangi bir konu hakkında yol gösterici bilgi edinmek, bilgilendirmek: 1) *Bilhassa bu sonuncu izdivaç bana enstitüde ayrıca bir nikâh memurluğu tesisi **fikrini verdi**. Fakat Halit Ayarcı işin ciddiyetini bozar korkusuyla bu çok yerinde teklifi reddetti* (SAE.s.252). 2) *Celâl Mukaddimesi'nin ehemmiyeti, muayyen bir tiyatro şeklini –Shakespeare dramını- müdafaa ederken, tiyatro sanatı hakkında derli toplu **fikirler vermesindendir*** (XIX ATET.s.261).

Filiz sürmek: Olgunlaşmaya, gelişmeye başlamak: *Yeniliğin memleket içinde yerleşmesinde ve gelişmesinde âmil olan şeyler arasında yeni yeni **filiz süren** gazeteciliği de saymak lâzım gelir* (XIX ATET.s.141).

G

Gadre uğramak: Haksız davranışlara maruz kalmak, haksızlığa uğramak: 1) *İsmail Mollanın felâketini bilen yakınlarından birisi sırf **gadre uğramış** adamın gönlümü almağa vesile olur diye Behçet Beyi tavsiye etmişti* (MB s. 38). 2) *Bu hâtıralar ilerledikçe okuyucuların onları görecekler ve nasıl bir **gadre uğratıldığımıza** kendileri hüküm vereceklerdir* (SAE.s.20).

Gafil avlamak: Umulmadık bir zamanda ele geçirmek, yakalamak, zor duruma düşürmek: *Görülüyor ki, dayımın hediyesi beni hiç de büsbütün **gafil avlamamıştı**. Daha doğrusu onun hayatımda dolduracağı yer kendisi gelmeden çok evvel hazırlanmıştı* (SAE.s.29). 2) *—Bir kere de seni bir işbaşında görsem Mümtaz? **Gafil** ve dalgın **avlasam**…* (H.s.159).

Gafil avlanmak: Hazırlıksız ve habersiz bir durumdayken güç bir duruma düşürülmek: *İlk önce **gafil avlanarak** düşüncenin tembelliği içinde: "Vazgeç!" diye cevap verdim. "Bütün dâvâlar güçtür. Öyle olmasıydı, o kadar ihtimali beraberinde taşıyan "dâvâ" kelimesiyle onlardan bahsetmezdik* (s.203).

Gafil yakalanmak: Hazırlıksız, beklenmedik bir anda yakalanmak: *Bununla beraber tekrar edeyim ki dün akşam **gafil yakalandım**, çünkü Gide'i severim. Kendi kendisiyle konuşmasını bilen adam olduğu için severim* (G.s.252).

Garibine gitmek: Tuhaf, acayip karşılamak: *Elbette ki "şu kapıyı aç ve kapat" dese yaparım. Ama orada **garibime gitti** ve "ben öyle şey yapamam" diye cevap verdim ve galiba alındım* (G.s.125).

Gayret sarf etmek: Çaba harcamak, kazanmak, başarmak için çalışmak, emek vermek: *"Cevdet Bey, hakikaten Cemal Bey oğlumuzun üzerimize hakkı geçti. Evin inşasında az **gayret sarfetmediler**. Deyişi hâlâ hatırımdadır. İşte benden on iki yaş kadar büyük olan İhsan Beyi bu ev yapılırken tanıdım* (SD.s.17).

Geceyi gündüze katmak: Zamanın uygun olup olmadığına bakmayarak çalışmak: *Velhasıl bu düşüncelerle mülk-i Rum'a doğru **geceyi gündüze katarak** ve sağı solu ihtiyatla gözeterek gidiyor. Yolda nakle şayan bir tek hadise vardır* (HÜ.s.66).

Geç kalmak: Zamanında davranmamak, gecikmek: *Beni bu acayip dünyadan yorgunluğunun bir türlü anlayamadığım bu kargaşalıktan Birinci Dünya Harbi kurtardı. Onunla sanki ilk defa ayağım toprağa bastı. Fakat çok **geç kaldığımı** hissediyordum* (SAE.s.74).

Geçip gitmek: Yakınından, yanından yürümek, geçmek: *–Sonra yanımdan **geçip gitti.** Bana hiç dokunmadı. Yüzü birdenbire değişti:…* (SAE.s.117).

İşin içinden çıkmak: Çok zor bir durumun içinde bulunmak: *Bununla beraber çalışkanım da. Gel de **işin içinden çık** bakalım! Çok okudum. Okuduklarım rüyalarımızda günlük hayatımız gibi toplaştılar ve benim ağzımdan konuştular: İşte eserim* (G.s.193).

Gelip çatmak: Kaçınılmaz olmak, zamanı gelmek: 1) *… onda her nevi yaşama zevkini bir anda, tıpkı bir nefeste söndürülen bir mum gibi söndürmesinden korkmuştu. İşte şimdi, o kadar ürktüğü ve bununla beraber beklediği saat **gelip çatmıştı*** (Hk.s.15). 2) *Muayyen bir mektebe girmemiş olması, şiirde muayyen bir ustayı benimsememiş olması, tecrübelerinin başından mahkûm eder. Kelime ve söz meselesinde de kararsızdır: En sade dile konuşan mısraın yanıbaşında en alışılmamış kelime **gelip çatar*** (EÜM.s.264).

Gemi azıya almak: Aşırı zorlamak, sınırı aşmak: 1) *Behçet Bey, ağır ve düşünceli uykunun kendisini hapsettiği zindanda, bir "final"i olmasına alıştığı bir rüyaya rağmen, saatlerce kalmış ve **gemi azıya almış** bir muhayyilenin bütün acayipliklerini tecrübe etmişti* (MB.s.8). 2) *Fakat Abdülaziz Han'ın iradesizliği ve müsrifliği, dış politikanın hemen her vesile ile imparatorluğa bir yığın aile çıkarmaya muvaffak olması, ihtiyaçlara göre yetişmiş unsurların azlığı, başta Mısır hanedanı olmak üzere **gemi azıya almış** bir yığın ihtiras, ciddî bir iş yapılmasını meneder* (XIX ATET.s.150). 3) *Salim Bey eğer birdenbire korkmamış olsaydı, hayvan **gemi azıya almayacaktı*** (SAE.s.307).

Geri çekilmek: Vazgeçmek: *İskemle ve misafiri beraberce uyandılar. Birisi Mümtaz'a doğru ilerledi, öbürü bir adım **geri çekildi*** (H.s.347).

Gıpta etmek: İmrenmek: *En çetin fıkıh meselesini, hazırladığım bir fetva ile hallettiğim bir günün sonunda, evimin kapısında yanlış yunluş bir Arapça ile dua eden, abani sarıklı kör dilenciye **gıpta ettim*** (MB.s.91).

Gırla gitmek*:* Alabildiğince bol olmak, çok sürmek: *Malûm ya, son zamanlarda aldı yürüdü, baba, amca, dayı, usta, patron, yenge, abla gibi kelimeler **gırla gidiyor!*** (SAE.s.249).

Gırtlağına kadar borç içinde olmak: Oldukça borçlu olmak: *Biçare hayalperest. **Gırtlağına kadar borç içinde,** her gün bir mucize bekleyerek yaşıyorum. Yazık ki mucize anında olmuyor* (G.s.146).

Gizliden gizliye yaşamak: İçten içe, çok bilinmeden bir şeylerin yaşanması: *Türkiye **gizliden gizliye bir iç harbi yaşıyor.** Burada bütün dünya ile beraberdir. Ben ne sağdanım, ne de komünist veya derlaré sempatizanıyım. Sadece demokratım, mümkün olursa, demokrat sosyalist bir teşekküle girerim ve memnun olurum* (G.s.198).

Göbek atmak: Eğlenmek, oyun oynamak: 1) *Biraz tuhafıma gitmiyor değil ya… O da kızın terbiyesini üstüne almışa benziyor. Her fırsat buldukça oyun öğretiyor. Daha şimdiden tam **göbek atmağa** başladı* (Hk.s.175). 2) *Sabahleyin ömründe bir kere bile olsun gülmediğine karar verdiğim ihtiyar hizmetçi ile, tombul ev sahibi odasının ortasında, karşı karşıya **göbek atıyorlardı*** (SD.s.255).

Göklere çıkarmak: Çok övmek: *Eski müverrihler olsa **göklere çıkarırlar.** Fakat nefsini müdafaa için olsa da cürme iştirakten başka bir şey değil; meşaleyi tutan eli, ocağa iyice yaklaşması için dürtmek gibi bir şey* (H.s.356).

Gölge gibi dolaşmak: Hiçbir şeyi etkilemeden, sessiz sedasız yaşamak: Evin içinde *bir **gölge gibi dolaşırmış*** (Hk.s.112).

Gömlek değiştirmek: Anlayış, düşünce, bakış açısı, inanç değiştirmek: 1) *İnsan çehresi, şehir manzarası, eşya, onda, üst üste sanki çok derinlerde bir şey aranıyormuş gibi durmadan kabuk kırıyor, **gömlek değiştiriyor*** (YG.s.440). 2) *1851yılı ile 1885 yılları arasında Türk dili ve edebiyatı, gerek dış manzarasıyla, gerek bünye itibarıyla durmadan değişir, yeni unsur ve münasebetlerle zenginleşir. Bu, on, on iki arayla düşüncenin ilerlediği, insanın **gömlek değiştirdiği** bir devrimdir* (XIX ATET.s.230). 3) *Mümtaz bu halitanın yüz senelik bir didinme, durmadan bir **gömlek değiştirme** içinde olduğunu biliyordu* (H.s.46). 4) *Biz, fikirde ve hayatımızda bir mutation devri yaşıyoruz. İnsanlık **gömlek değiştiriyor**. Elbette san'at değişecektir. Görülüyor ki, bu değişikliğin müsbet, menfi veya ferdî bir yığın sebebi vardır* (YG.s.297). 5) *Makber'de Hâmid **gömlek değiştirir,** Garam'da olmayan çığlığı bulur: Ölüm, ıstırap, zihin* (ED.s.128). 6) *Türk tarihinin nesrine bakarsak bir gecikme görürüz köy hayatından şehir hayatına geçmek, lügatın yapılması, Türkçenin gramerinin okutulması hep birer gecikmedir. Biz romanı 1870 senelerinde aldık. Roman üç-dört defa **gömlek değiştirmiştir*** (ED.s.277).

Gönül almak: Bir söz, ifadeyle memnun, hoşnut etmek, sevindirmek: 1) *Rasim Bey de, karısı da bu sözlerin sırf biraz evvel iğnelediği karısının, dolaşık yoldan* ***gönlünü almak*** *için söylendiğini biliyorlardı* (SD.s.157). 2) *Hediye vermek,* ***gönül almak*** *işlerinde hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Mahallelinin birçoğu onu sazında sözünde, yaşlı, hayırsever bir kadın bilir, bir kısmı da menfaat yüzünden susardı* (MB.s.128). 3) *İsmail Mollanın felâketini bilen yakınlarından birisi sırf gadre uğramış adamın* ***gönlümü almağa*** *vesile olur diye Behçet Beyi tavsiye etmişti* (MB s. 38). 4) *Sonra omuzumdan istemeye istemeye elini çekti. Fakat bu ihaneti yaptığı için tatlı bir bakışla* ***gönlümü almayı*** *da ihmal etmedi. Ve hep aynı sevimli, dost, babacan, her zaman için emrinize hazır ve her zaman için sizden çok farklı, tebessümlerinin, gözlüklerinin pırıltısıyla bizi ihya ederek çekilip gitti* (SAE.s.208).

Gönüllü olmak: İstekli olmak, dilediğine uygun olarak, istediği gibi, gönlüne göre davranmak: *Hiçbir kahramanlık iddiasında bulunmadığıma baştan inanırsanız, ilk önce* ***gönüllü olarak*** *Anadolu'ya yukarlara geçmek istediğimi, fakat bulunduğumuz yerde bu işle meşgul olan yarı gizli teşkilâtı idare edenlerin sıhhatimi bahane ederek buna mâni olduklarını söyleyeyim* (SD.s.10).

Görmemezlikten gelmek: Olanları, var olan durumu yokmuş gibi davranmak: *Ziya Paşa'nın bu mücadelede her türlü haksızlıktan çekindiği, son derecede insaflı davrandığı iddia edilemez. Hattâ denilebilir ki biraz kini yüzünde ve birazda işin içinde olmadığı için hükümetin elini kolunu bağlayan zaruretleri* ***görmemezlikten gelir*** (XIX ATET.s.302).

Götürüp getirmek: Uzun süre uğraştırmak: *Bazıları günlerce onu aynı halet-i ruhiye içinde bunaltır, hiddetten kine, en siyah ölüme kadar* ***götürüp getirir****, sonra bir küçük çağrı, basit bir vesile ile yerini bir başkasına terk eder,…* (H.s.58).

Göz açamamak: Kıskançlık yüzünden rahat davranma imkânı bulamamak: *Karısının aşırı kıskançlığı yüzünden evinde* ***göz açamayan****, hatta yıllarca genç bir cariye yüzü görmeden yaşayan bir damat paşa tarafından korunduğu söylenirdi* (MB.s.127).

Göz açtırmamak: Başka bir şeyle ilgilenmemesine izin vermemek: *…dostluk gibi yüksek insanî meziyetlerin bende de bol bol mevcut*

olduğunu ispat edebilmem için lâzım gelen fırsatı vermekte birbirleriyle âdeta ***göz açtırmayacak*** *şekilde yarışa girmişlerdi* (SAE.s.310).

Göz alıcı olmak: Güzel, değerli çekici olan: *Suyu çekilmiş değirmene benzeyen pazarlarda bütün Asya, en renkli, en* ***göz alıcı,*** *zarif ve ahenkli mallarını satmağa başlar* (YG.s.176).

Göz atmak: Şöyle bir bakıvermek, bir bakıp geçmek: 1) *…hakikaten tam işletecek, hattâ kurabilecek ustası bulunursa çeşit çeşit marifet göstermeğe hazır nadir saatlerden biriydi. Fakat merasim ciddiliğiyle o kadar acayipti ve saatin önü öyle kalabalıktı ki ancak bir* ***göz atabildim*** (SAE.s.320). 2) *Cebine soktu. Sonra bir bahane ile tekrar içeri girdi. Mektuba bir* ***göz atmak*** *istiyordu* (Hk.s.168). 2) *Filhakika, bizim tarihlerimizde pek görülmez ama, bu vak'anın olduğu devirden bahseden garp tarihlerine şöyle bir* ***göz atmak,*** *Hammer'in bu bahsini okumak, …* (YK.s.158). 3) *O da, operatörün kendisini, Nevzat Hanımın evine bir* ***göz atmak*** *fırsatını vermeden uyandırmaması idi. Uyandıktan ve kendine geldikten sonra da ilk sözü: "Ne söyledim? Acaba bir şey gördün mü? Baktırdı mı" suali olurdu* (SAE.s.168). 4) *Abdullah Efendi içinde bu saadeti tadacağı odaya bir* ***göz attı****. Geniş, temizce bir yatak, duvarlardan birisini baştan başa kaplıyordu* (Hk.s.27). 5) *Korku, hiddet, uykusuzluk içinde perişan, perdesiz pencereden dışarıya* ***göz attım*** (Hk.s.89).

Göz gezdirmek: İncelemek, göz atmak: *Her zamanki sesiyle kibar, mağrur, tek başına bütün bir kutbu yeniden donduracak soğuk sesiyle, tıpkı eski zamanlarda olduğu gibi. –Hayri Bey, diyordu, lütfen eğer boş bir vaktiniz olursa gazetelere bir* ***göz gezdirin****. Sizi memnun edecek bir havadis göreceksiniz!* (SAE.s.300).

Göz göre göre çalmak: Açıktan açığa, belirgin bir biçimde hırsızlık etmek, aşırmak: *Gittikçe ağırlığını artıran sıkıntıların arasında bu saati çalmak istediği, onu İhsan'dan ve etrafındakilerden* ***göz göre göre çaldığı*** *muhakkaktı* (H.s.50).

Göz göre göre kaybetmek: Açıktan açığa, belirgin bir biçimde yitirmek: *Bir diğer kısmı da bu kadar mühim bir serveti* ***göz göre göre kaybettiğim*** *için sünepeliğime, budalalığıma hükmediyorlardı* (SAE.s.90).

Göz göze bakışmak/gelmek: Bir bakışla karşılaşmak, bakışların denk gelmesi: *Hasta olması, ölümle aylarca* ***göz göze bakışması*** *onu çok*

değiştirmiş, âdeta bir nevi kemal getirmişti. Artık insan kırmaktan çekiniyor, birisi hakkında kazara sarf ettiği biraz kuvvetli birkaç cümle olursa:…(EÜM.s.302).

Göz göze gelmek: Başka bir bakışla karşılaşmak, denk gelmek: 1) *İdealist adam, hayatın anahtarını elinde tutan adamı daima arka plana attı. Bir ara* ***göz göze geldik****. O zaman hakikat yeniden aramıza girdi. Çünkü Reşat'ın küçük kuş gözlerini kısarak gülümsemesi en sevimli hâliydi* (EÜM.s.458). 2) *Bu düşünceler arasında başını kaldırdı. Genç kadınla* ***göz göze geldiler.*** *Sakin, yumuşak çok derinlerden gelen, hiçbir şeyi kendisinden esirgemeyen bir bakışla ona bakıyordu* (Hs.79). 3) *Bu düşünce içinde başını kaldırdı. Karısı ona bakıyordu. Belki bir saattir onunla* ***göz göze gelmemek*** *için uğraşmıştı. Tekrar başını önüne eğdi. "Saçları siyaha yakın ve uzundu." Belki yüzüncü defa kendine sordu: "Hangi vehmin kurbanıyım böyle?"* (Hk.s.234). 4) *—Fakat bana karşı, arkadaşına karşı, ne bileyim, pek doğru iş değildi bu. Bu sefer* ***göz göze geldiler.*** *Suad'ın yüzünde acıklı bir tebessüm vardı* (H.s.284). 5) *Mümtaz onunla* ***göz göze gelmek*** *korkusu içinde yüzüne doğru dürüst ancak bir an bakabildi* (H.s.220).

Göz hapsine almak: Gözetlemek, bakışlarını ayırmamak, hiçbir davranışını gözden kaçırmamak: *Hayatına bütün müdahalesi kendi kendisini* ***göz hapsine almaktan*** *ileriye gitmiyordu* (Hk.s.200).

Göz içine bakmak: Emir, istek ve talimatlarını yerine getirmeye amade olmak: *Oğlunun üst üste yazdığı mektuplarda üşenmeden, yorulmadan saydığı muvaffakiyetlerine rağmen Molla Bey hâlâ onu beğenmiyor, yuvasında kuzgun yavrusu bulmuş bir leylek gibi, girişken, mütevazı, her hâliyle* ***göz içine bakan*** *mahlûktan tiksiniyordu* (MB.s.33).

Göz kamaştırmak: Bir özelliğiyle hayran bırakmak: *Bunun içindir ki bilhassa sanat, karanlıktan kendini kurtaramamış, hatta nâdir olarak elde ettiği gölgesiz aydınlıklar bile bizzat vuzuhun şiddetiyle hiç olmazsa* ***gözlerimizi kamaştırmıştır*** (YG.s.158).

Göz kırpmak: Cazip olmak, hoş görünmek: *Daha bir gece evvel hafif rüzgâr altında binlerce ışıktan bana* ***göz kırpıyordu*** (YG.s.166).

Göz koymak: Bir şeyi ele geçirmeyi istemek: *Sanki o zaman kadar parasına* ***göz koyduğumu*** *sandığı insanlara düşman olan halam,*

birdenbire ihanetine şahit olduğu bu servetin kendisine düşman olmuştu (SAE.s.67).

Göz olmak: Dikkatlice izlemek, gözlemlemek: *Etraf sadece* ***göz olmuş*** *onlara bakıyordu* (SAE.s.335).

Göz önünde olmak: Tanık olmak, olanları görmek: *Abdullah Efendi ile muhavere ettiği zaman beyin hayali* ***gözünün önünde*** *tecessüm ederek ne söylense işitiyor, ne yapılsa görüyor gibi bir takım vâhimelere esir olmuştu* (XIX ATET.s.364).

Göz önünde tutmak/bulundurmak: Dikkate almak, hesaba katmak: 1) *Bizde bu adamın rolü, Fransız lisanının dünya ölçüsünü* ***gözönünde tutarak*** *Valèry'ninkine çok benzer. Yâni şiiri bir takım hurafelerden temizlemeğe çalışmış ve muvaffak da olmuştur. Ben şiiri bu iki adamın zaviyesinden tanıdım* (YG.s.286). 2) *Halbuki siz ağzınızı bile açmamıştınız. O kadar ki dışardan hayatınızı* ***göz önünde tutanlar*** *sizi birdenbire dilinizi yutmuş sandılar. Ne çıkar! Burnunuz sizin yerinize konuşuyordu* (SD.s.95). 3) *Abdurrahman Beyin bu "arzu-yı hususîsini"* ***göz önünde tutarak*** *repertuvarına onu da ilâve etti* (SD.s.48). 4) *Acı kânun rüzgârlarına benzeyen sert bir nihilizmde zengin, fakir, eski ve yeni hep birden dağılıyordu. Bütün bunları idesini* ***göz önünde tutarak*** *söylüyorum* (YK.s.80). 5) *Buna mukabil garbı* ***göz önünde tutuğu*** *zamanlar ise çok defa muhtevanın peşinde yürümekle yetinmiştir* (XIX ATET.s.461).

Göz önünde tutmak: Düşünerek, onlardan yararlanarak yasmak: 1) *Pek az insan yakın ve uzak maziye benim kadar aksülamel yapmıştır. Bununla beraber büyük kaynaklardan biri eskiydi ve eskidir. Hâlâ Nedim'i Bâki'yi* ***göz önünde tutarak*** *yazarım* (M.s.276). 2) *Musikiden şair olarak alınacak ders hiç de zannettiğim gibi değil. Şüphesiz ufuk açabilir (her sanat eseri gibi) fakat şiirden çok ayrı bir şey. Musikiyi* ***göz önünde tutarak*** *onun Mallarmé'nin dediği gib servetini alarak iş görmek hiç olmazsa benim için imkânsız* (G.s.176). *En sonuncusu politikada insan psikolojisini* ***göz önünde tutan*** *müsamahaya dairdi* (YK.s.68).

Göz önünde olmak: Belirgin, apaçık, aşikâr olmak: *Sabri'nin* ***gözü önünde*** *ipi kopmuş bir uçurtma hayali canlandı* (Hk.s.199).

Göz süzmek: Anlamlı ve baygın bakmak: *Her ikisinin de elinde ziller vardı, her ikisi de nâralar atıyor, birbirlerine **göz süzüyorlar**, ve baş döndürücü bir hareket bolluğu içinde oynuyorlardı* (Hk.s.29).

Göz yummak: Hoş görmek, bağışlamak: 1) *Hattâ tabiatlarındaki noksanlara büsbütün **göz yumduğunu** da zannetmemelidir* (XIX ATET.s.374). 2) *Pekâlâ **göz yumabileceği** bir hiçin üzerinde ısrar etmekten başka bir şey değil; fakat gözlerinde yanan şimşeğe, dudaklarında titreyen hiddete ve yüzdeki heybete dikkat edin…* (Hk.s.35). 3) *Üstelik umumî menfaat için bazı hakikatlere **göz yumulmasına** bile açıktan açığa razıdır. Ayrıca eserlerinden istifade ettiği görülmez* (XIX ATET.s.113). 4) *Tarihî Türkiye'nin peşindeyim. Onun devamını istiyorum ve insan ıstırabına dahi bu iş için **göz yumuyorum*** (G.s.316). 5) *Anayasa'nın bugünkü şekli, Türkçenin Şinasi'den beri –cemiyet hareketlerinde her zaman görülen o küçük ilerlemelere, gerilemelere **göz yummak** şartiyle- geçirdiği gelişmenin en tabiî sonucudur* (YG.s.115). 6) *Kendisi elinden geldiği kadar ondan sakınmak çaresini bulduktan sonra geri tarafına **göz yumabilirdi*** (MB.s.117). 7) *Tabiatının zıddı olan şeyleri ondan istedik ve mahiyetini yapan meziyetlere **göz yumduk**. Ve nihayet zevkimizin öz kaynaklarından birini teşkil eden bir san'at ve an'aneden bugünkü hale, yani mutlak bir ümitsizliğe pek yakın olan bir merhalenin hududuna geldik, dayandık* (YG.s.363).

Gözden düşmek: Değer, sevgi ve güvenini yitirmek, eskisi gibi değerli bulunmamak: *Bu ikisinin ortasında zarif, nüktedan, bazen en iyi tehlikeli vaziyetlerde bile sözünü esirgemeyecek kadar cesur, tali'in ihanetlerini tevekkülle karşılamasını bilen, sırasına göre birinci safta ikbalde, bazen de ölümü bizzat padişah tarafından istenecek derecede **gözden düşmüş** bir devlet adamının hayatı ve bu hayatı bir ters tali gibi idare eden ihtiyatsız ve fevrî heyecanı vardır* (XIX ATET.s.91). 2) *Bu devirde vazifesini tam bir tablosunu çizebilmek için padişahın İstanbul'a dönüşünden sonra **gözden düşen** Âli Paşa'nın Zafernâme'nin yazılmasına vesile olan Girit seyahati esnasında sadaret kaymakamı bulunmasına rağmen yeni yaptırdığı konağı elinden alınmak gibi acayip ve yersiz* (XIX ATET.s.280).

Gözden geçirmek: İncelemek, bakmak: 1) *Garip şeydir ki Yahya Kemal bunu nesrinde de yapmış, o kadar inkâr edilen eski nesri yenilemiştir.*

O kırılan zinciri yeniden bağlamasını biliyordu. Fakat bunu iyice anlatabilmemiz için kendisinden evvelki devri ve memlekete döndüğü senelerdeki edebiyatımızı ***gözden geçirmemiz*** *gerekir* (YK.s.69). 2) *Sonra bir eli öbür odaya açılan kapının topuzunda tekrar döndü ve bir daha odayı* ***gözden geçirdi****. Meğer ne kadar yanılıyormuşum?* (SAE.s.230). 3) *–Bir gün gelir, düşünürsünüz. Fakat evvelâ vaziyetinizi anlatınız. İşlerinizi şöyle beraberce* ***gözden geçirelim*** (SAE.s.215). 3) *Vapura girerken tekrar elini boynuna götürdü ve plastronunu muayene etti; ayakkaplarının uçlarını* ***gözden geçirdi*** (SD.s.79).

Gözden kaçırmak: Dalgınlık veya dikkat dağınıklığı nedeniyle görmemek, ayrımına varmamak: *"Terkîb-i Bend"in nizamsız dünyasında ne Âli Paşa'yı, ne de öbürlerini bir lâhza* ***gözden kaçırmaz*** (XIX ATET.s.297). 2) *Merhametli genç kız yine karşımda idi ve gözlerini üzerime dikmiş, ısrarlı bir büyü ve ispritizma vaziyetinde, hiçbir hareketimi* ***gözden kaçırmıyordu.*** *İtiraf etmeli ki, bu hain ısrar hiç de neticesiz kalmadı, tabiî şekilde kendi oyunumu oynayacak yerde, açıkça sıska delikanlı ile meşgul oluyor,…* (Hk.s.56). 3) *"Tuhaf şey… Tuhaf şey… Allah encamını hayretsin!" diye dinledi. Fakat İbrahim Efendinin telâşını da* ***gözden kaçırmıyordu*** (SD.s.54).

Gözden kaybetmek: Gözden düşürmek, değer vermemek: *Biri basitten hoşlanmıyordu; öbürü de gayeyi* ***gözden*** *çabukça* ***kaybedenlerdendi.*** *Onun muhayyilesi dolu dizgin yürüyen cinstendi. Gözünün her rastgeldiği şeyi kendi icadına veya o andaki çalışmasına ilâve edebilirdi* (Hk.s.226). 2) *Yahya Kemal bu büyülenmeyi kaybetmedi. Hatta ona neslinden ve daha sonra gelenlerden çok fazla kendisini verdi. Bununla beraber realitesini de* ***gözden kaybetmedi*** (YK.s.27).

Gözden kaybolmak: Ortadan çekilmek, görünmez olmak, kaybolmak: *Melekse niçin gökte bulunmuyor, perisiyle niçin* ***gözden kaybolmuyor?*** *Nihayet Şirin ona kim olduğunu, nereli olduğunu soruyor. Yavaş yavaş aklını başına alan...* (HÜ.s.34).

Göze batmak: Aşırı biçimde görünür olmak: ***Göze batan*** bir kısım yoksulluklarımız da belki buradan geliyor. Tabii çok iyi yetişenler için söylüyorum (YG.s.313). 2) *Meşin gibi esmer, çarpık yüzü ile uzun boyu yüzünden daha fazla* ***göze batan*** *kamburu ile Seyit Lûtfullah*

benim gördüğüm zamanlarda, insandan ziyade peşinden koştuğu defineleri bekleyen bir ecinniye benziyordu (SAE.s.41).

Göze çarpmak: Dikkat çekici olmak: 1) *Fakat şehircilikten anlamıyorlardı. Rumeli şimendifer yolunu saray bahçesinden geçirmeleri bunu gayet iyi gösterir. İstanbul'un en güzel, en* ***göze çarpan*** *tarafını böylece feda etmişlerdi* (YG.s.186). 2) *Bu üç ayrı insanın yanı başında zaman zaman onlardan birinin ocağından kopmuş bir yıldız gibi* ***göze çarpan*** *Falih Rıfkı vardı* (YK.s.42). 3) *Paris'teyim, anladın mı kardeşim, Paris'te. Ve pusulasız, direksiz bir gemi gibi dolaşıyorum. Bu şehirde* ***göze*** *ilk* ***çarpması*** *icap eden şeylerin hepsini bitirdim. Şimdi iki şey kaldı: Birinci paranın verebileceği lezzetler ki onları hiçbir zaman tanımayacağız, bir de şehrin kendisi ve alışmak* (M.s.77). 4) *Eserlerinde muntazam bir sistemin bulunduğunu zannettiğimiz yerlerde bile acemice örtülmeye çalışılmış büyük boşluklar* ***göze çarpar*** (YG.s.44). 5) *Oldukça mudıl bu ruh hâletinin başında şe'niyetle uyuşamamak gelir… İlk manzumesi olan Süha ve Pervinden itibaren bu hayattan kaçma, yaşadığı hayatı beğenmemek velhasıl (bovarizi)* ***göze çarpar*** (TF.s.11). 6) *Şeyh'nin lisanı diyebiliriz ki henüz ayıklanmamış ve tamamıyla taazzüv ve tekâmül etmemiş Osmanlı Türkçesidir. Lisanın bütün manasıyla teşekkül etmeyişi kitabın her sayfasında* ***göze çarpar*** (HÜ.s.94). 7) *Midhat Efendi'de gerek yetiştirdiği muhit, gerek hayatının ilk devrelerindeki tesadüfler itibarıyla bu şahsî macera duygusu daha kuvvetle* ***göze çarpar*** (XIX ATET.s.400).

Göze girmek: Yaptıklarıyla sevgi ve güven kazanmak. 1) *Akşama kadar vaktini haremde yorgun bir kedi tembelliği içinde geçiren Molla, oğlunun terbiyeli ve hürmetli selâmlarıyla,* ***göze girme*** *teşebbüsleriyle henüz kendisini taciz etmediğinin birdenbire farkına vararak "Behçet nerede?..."* (MB.s.29). 2) *Annenin sesi bu sefer bir hindi gibi kabarmıştı. Sabri uyandı. "Dikkat mücadele başlıyor. Bu valde hanım gittikçe* ***gözüme giriyor****. Şimdi müşfik kanatlarını gerecek ve sevgili yavrusunu müdafaa için…* (Hk.s.281). 3) *O başka bir şey için yaptı bunu! Etrafı kendine, hükûmete çekmek için,* ***göze girmek****, efkârıumumiyeye dayanmak meselesi. Demek kendisini yapacağı işte hür bulmuyordu* (SD.s.51). 4) *Yavaş yavaş oğlunun kendisine bu kadar ağır gelen düşüklükleri, bu* ***göze girme*** *teşebbüslerini her hangi bir*

menfaat için yapmadığını, bunun doğuştan bir çalışkanlık olduğunu anlamıştı (MB.s.33).

Göze görünmek: Açık, belirgin olmak: 1) *Hâmid'de periyotlu şiir çok azdır. Şinasi'nin rehberi düşüncedir Hâmid, yol ile başbaşa kalan adamdır. Ziya Paşa, eski zevkin adamıdır,* ***gözüne*** *hep eskiler* ***görünür*** (ED.s.116). 2) *"İtalya"da en az rast geldiğimiz çehre, bu uzun muharebenin sebebi olan "İlâhî Helena"nın çehresidir. Zafer naraları ve hücum çığlıkları içinde onun eski dünyayı altüst eden tebessümü* ***göze görünmez*** *bile* (YG.s.382). 3) *…hiç fark ettirmeden boşanıyor, yutma ne kadar çabuk olursa ve ne kadar* ***göze görünüyorsa****, kusma da o kadar belirsiz oluyordu* (H.s.340).

Gözetmek: Özen göstermek, koruyup kollamak: *Bütün dikkatlerini katırında toplar. Çünkü bilir ki Papa, kendi kıymetlerini müdriktir. Şüphe ettiği şey katırına karşı beslediği sevgi, o zaaftır. Bu zaafa hitap etmek, onu* ***gözetmek*** *Papa'yı fethetmektir* (SD.s.89).

Gözleri bürümek: Çok hırslı olmak: *Peyami nüans denen şeyi bilmezdi. Tabiî Yahya Kemal gibi, ihtirası* ***gözlerini bürüdü*** *mü her şeyi unutuyordu* (G.s.296).

Gözleri büyük büyük açılmak: Aşırı korkmak, şok geçirmek: *Mümtaz yengesine baktı; yüzü bembeyazdı,* ***gözleri büyük büyük açılmıştı.*** *Macide tam bir asap krizi içindeydi* (H.s.280).

Gözleri dikmek: Dikkatlice bakmak: 1) *…Agop Saatçiyan, evvelâ beni tepeden tırnağa kadar istihfaf ve merhametle süzdü, sonra, en enteresan yerimmiş gibi* ***gözleri*** *ayaklarıma* ***dikildi*** *kaldı. Belli ki, başka bir zamanda ve tek başıma gelseydim hiç tereddüt etmeden Allah versin diyecekti* (SAE.s.193).

Gözleri dolmak: Çok üzülmek, ağlamak üzere olmak: *Dün akşam yine onun masamızdaki yerini boş gördüm. Karımın* ***dolmuş gözlerle*** *bütün yemek müddetince bu boş sandalyeye bakışını bir türlü unutamayacağım* (SAE.s.11).

Gözleri dolu dolu olmak: Çok duygulanmak, ağlamaklı olmak: ***Gözleri dolu dolu*** *idi ve hemen ağlayacakmış gibi titriyordu. Belli ki kızını, karısını düşünüyordu fakat ben onun ıstırabıyla alâkadar değildim* (Hk.s.117).

Gözleri parıldamak: Heyecanlanmak, sevinç duymak: *Ve üçüncü şişeyi ısmarladı. Bu sıcak yaz gününde terden yapış yapış, masaya abandı: –Nasıl şeymiş bu Şerbetçibaşı Elması? diye sordu. **Gözleri** meraktan **parıldıyordu**:…* (SAE.s.92).

Gözlerini ayırmamak: Uzun süreli kontrol etmek, dikkatli bir biçimde bakmak: *Bütün bunlar olup biterken Halit Ayarcı bir kere bile **gözlerini** benden **ayırmamıştı**. Biz çıkarken dükkân sahibi Fransızcasını tamamiyle unutmuşa benziyordu* (SAE.s.195).

Gözlerini dikmek: Bir noktaya uzun süreli bakarak dinlemek: 1) *Bu hiç konuşmuyor, sadece gözlerini gözlerinize dikerek dinleniyor, icap ederse kirpik işaretleriyle sizi tasdik ediyordu* (SAE.s.259). 2) *Merhametli genç kız yine karşımda idi ve gözlerini üzerime dikmiş, ısrarlı bir büyü ve ispritizma vaziyetinde, hiçbir hareketimi **gözden kaçırmıyordu*** (Hk.s.56).

Gözlerinin içi gülmek: Çok mutlu olmak: ***Gözlerinin içi gülüyordu**. Böyle zamanlarında kaşları, baygınlaşan gözleriyle âdeta birleşir, alnının altında çok mahmur, cazibeli bir gölge yapardı* (H.s.70).

Gözü dalmak: Bir noktaya, yere dikili olarak uzun süre dalgın dalgın bakmak: *Fakat gene memnundu. Ne olsa eski yadigâr —bu, kendi tâbiridir— işe yaramıştı. Fikrini anlatmıştı. Mümtaz, Macide'nin yorulmaması için elbette bir çare bulurdu ve **gözü** genç adamın yüzünde **daldı*** (H.s.17).

Gözü kör olasıca: Kıgınlık, beddu ifadesi: *Kutsi'ciğim, bu mektup eline geçer geçmez, bu işle meşgul ol. Hızlaştır, ne yaparsan yap, fakat şu çemberi atlayayım. İşlerimiz dost elinde diye seviniyoruz. Fakat iş, **gözü kör olasıca**, acaip bir şey galiba, çünkü bazen dost elini de bî-taraflaştırıyor* (M.s.53).

Gözü olmak: Bir şeye sahip olmak, onu ele geçirmek istemek: *Gazete okuyucusunu kendi eliyle yetiştirmek istiyordu. Ayrıca gazete ve gazeteciliği, kitap matbaa işlerini benimsememişti. Devlet memuriyetinde **gözü yoktu**. Âgâh Efendi ise atak kavgacı, sabırsız ve hatta muhteristi* (XIX ATET.s.198).

***Gözü önünde saymak**:* Eyleme tanık olmak, görmek: *Müthiş parasızdı. Her an hesaplar yapıyordu. Bazen cebinden avuç dolusu para*

çıkarıyor, ***gözümün önünde sayıyor****, birtakım parçalara ayırıyor, sonra büyük bir yeisle cüzdanına yerleştiriyordu* (SAE.s.172).

Gözü tok olmak: Açgözlülük etmeyen, maddeye düşkün olmayan, gözü gönlü tok olmak: *Kendisine eski devirde "****gözü tok*** *adam…" sıfatını verdiren bu ihtiyat, Meşrutiyet'ten sonra mevkiini muhafaza etmesine yardım etmişti* (SD.s.100).

Gözün önünde olmak: Tanık olmak, yaşananlara şahit olmak: *Balzac'da her şey, çok sert bir maddeden, büyük zorluklarla çekişmişe benzer. Hattâ ameliye* ***gözümüzün önünde oluyor*** *gibidir. Onun için eseri doğum sancılarıyla doludur* (EÜM.s.502).

Gözün önünden gitmemek: Daima hatırlamak: *Sonra Nevzat Hanımın benimle konuşurken hep o rahat bir yastık arayan başı* ***gözümün önünden gitmiyordu*** (SAE.s.319).

Gözün, kulağın ve tenin hazlarını duymak: Fazlasıyla etkilenmek, oldukça zevk almak: *Onun için bu tezhibe bakarken bir mimarî seyreder, bur musikî dinler ve bir mevsimi hisseder* ***gibi gözün, kulağın ve tenin hazlarını*** *beraberce* ***duyarız*** (YG.s.389).

Gözünden kaçmak: Fark edememek, görememek: *Fakat bunu söylerken, bulunduğu yerle Mümtaz'ın yanında bulunmak arasındaki fark gözünden kaçmıyordu. "Çin'de bulunsam bile düşüncem onundur!" diyordu* (H.s.293).

Gözüne girmek: İlgi ve sevgisini kazanmak: *–Benimle hiç meşgul olmayın… dedi. Olmaz mı? Siz olsun beni rahat bırakın! Bir zaman, Sabriye ile sıkı fıkı olmuştunuz! Sizden nefret etmiştim. Hayatımı kurcalamağa kalktınız. Sırf onun* ***gözüne girmek*** *için… Sonra ortadan kayboldunuz…* (SAE.s.316).

Gözüne görünmemek: Görmek istememek: *Halamın, "Ya rakkası şimdi bulursun, yahut bir daha gözüme görünme!" demesinden bir lahza korktum. Hayır, o maziyi düzeltmekle, hattâ güzelleştirmekle meşguldü. Neden olmasın sanki, kendimize daima yaşanacak iklim yaratmaktan başka ne yaparız? Hâl denen keskin bıçak sırtında oturamayacağımıza göre…* (SAE.s.291).

Gözüne uyku girmemek: Sıkıntıdan ötürü uyuyamamak: 1) *Dünyada rahat edemem! Seni öyle rahatsız yerde bildikçe* ***gözüme uyku***

girmez… (SAE.s.182). 2) *Ve bu korku ile âdeta her saniye benirleyerek yaşıyordum. Geceleri gözüme uyku girmez olmuştu. Halit Ayarcı benim bu telâşıma gülüyor ve her fırsatta korktuklarımın tam aksi olacağını söylüyordu* (SAE.s.294).

Gözünü dikmek: Direk, anlamlı bakmak: *Sonra tekrar* ***gözlerini*** *gözlerime* ***dikti*** *ve aşikâr bir yeis içinde: –Azizim, dedi birbirimizi beyhude aldatmayalım! Sen iyi olmak istemiyorsun… Hiç gelir mi bir daha? Giden gelir mi hiç!* (SAE.s.118).

Gözünü oymak: Çok zarar vermek, kötülük etmek: *Vâkıa hiç kimsenin* ***gözünü oymamıştı****. Fakat her rast geldiğinin benliğiyle oynamıştı. O kadar güzel, fakat bütün ömrünce beyhude kalmış Selma ondan ayrılır ayrılmaz yaşamağa başlamıştı* (SAE.s.305).

Gözünün önüne gelmek: Geçmişi hatırlamak, anımsamak: 1) *Şimdi de babamın yanı başında, kanape üzerinde oturup konuşmaya mecbur olur olmaz ömrünün bütün hataları, yanlış hesapları; taşkınlıkları teker teker* ***gözünün önüne gelmişti*** (SD.s.33). 2) *Bu o kadar böyleydi ki, birçok peyzajlar, kendiliğinden nağme ile beraber gözlerinin önüne gelirdi* (H.s.164). 3) *Cenubî Amerikalı kaptanın sert bir usturaya benzeyen yüzü, insanın içinde dal budak salan bakışları,* ***gözünün önüne geldi*** (H.s.97).

Gözüyle görmek: Bizzat tanık olmak: *Kudret Beyin belki hepimizden fazla türküdeki Kâtip'e benzediğini bir ay sonra kendi* ***gözümle gördüm*** (SD.s.103).

Gözyaşı dökmek: Ağlamak, üzülmek: 1) *Yahya Kemal'in yukarda bahsettiğimiz dikkatinde meselâ Gautier'in ilk kıyafet müzemizi gezdiği zaman 1926'da ölen yeniçerilere gözyaşı döktüren bu dikkatin elbette bir hissesi vardı* (YK.s.50).

2) *Leylâ… Elâ gözlü bir çöl ahusu*
Saçları bahtından daha siyahtır.
Kurmuş diye sevda yolunda pusu
Döktüğü gözyaşı*, çektiği ahdır.*
Leylâ…Elâ gözlü bir çöl ahusu (Ş.s.114).

Gulamperest olmak: Oğlancı olmak: *Bunların arasında gulamperest, tarihi iyi bilen bir adam daha, Lütfi Bey [Hacı Vesim Paşazade Lutfi-i Mevlevi] diye bir varmış* (G.s.174).

Gücüne gitmek: Onuruna dokunmak, gönlü kırılmak: *Molla Beye kendisini affettirmenin bir çaresini aramaya başladı. Çok sevdiği karısının babasıyla dargın kalmak* ***gücüne gidiyordu*** (MB.s.110).

Güç belâ kurtulmak: Güç bir durumu zor da olsa atlatmak, savmak: *Birdenbire omuzlarımdan beni suya iyice batırdı ve suda tutmak ister gibi elleriyle abandı.* ***Güç belâ kurtuldum*** (Hk.s.152).

Güdük kalmak: Gelişememek, ilerleyememek: *Ne zamanın ne öbür eserlerin üzerinde kâfi derecede düşünebiliyorum. Şiir mecmuası bu hâliyle* ***güdük kaldı****. Kendi kendimden utanıyorum* (G.s.258).

Gülmekten katılmak: Aşırı mutlu olmak, sevinç duymak, çok gülmek:

Nasıl beğendiniz mi?

Geçerken yolda bizim mabedin kapısından baktım

Katıldım *doğrusu* ***gülmekten****, hele kendi heykelim!* (Ş.s.90).

Gülünç ve budala bulmak: Değerli ve anlamlı olmadığını düşünmek: *Bununla beraber bu memleketin bütün dünyadan toplanmış gönüllülerin muharebe meydanı olmasını hiç aklım almıyordu. Gülünç ve budala bulduğum bir işti. Şiirde büyük bir parça bu reaksiyonun etrafında olacaktı* (G.s.243).

Günah çıkarmak: Kiliseye gidip işlediği suçları, günahları anlatmak: *Dinde* ***günah çıkarmanın*** *bulunmaması ferdin kendi içine eğilmesini daima meneder. Medeniyetimizin gözü önünde gelişen Rus romanının büyük hususiyetlerinin Ortodoks kilisesindeki alenî itiraf müessesesine neler borçlu olduğunu biliyoruz* (XIX ATET.s.44).

Günah işlemek: Günah olarak kabul edilen davranış, eylemi yapmak: *Perdecibaşının evinde oturan Ali Beyin hanımının* ***işlediği günah*** *sana yazılmaz ki! Fakat onu bana nakletmekle sen de bir kılığa girersin* (SD.s.224).

Günah keçisi almak: Kendi suç veya hatalarını yükleyecek birilerini bulmak: 1) *Lüzumlu unsurlarımızı mı çıkaracağız? Yakın akrabalarımızı, dostlarımı mı feda edeceğiz? Hayır. Ben bir iki* ***günah keçisi almak*** *niyetindeyim* (SAE.s.246). 2) *–Onu da* ***günah keçisi olarak***

alırız… Sessizce beni süzdü. –Sizde epeyce iş var! dedi. Hattâ kin tutmayı bile biliyorsunuz. Hepsi kabul… (SAE.s.250).

Günahını almak: Günahına girmek, yanlış anlayarak suçlamak, itham etmek: *Bir gün eve girerken Anahid'i -şu Boyacıköy'deki kahveci çırağının metresini- kapıdan çıkıyor gördüm. Ve itiraf edeyim ki* ***günahını aldım*** *"demek böyle ha!" dedim. Bizim Mümtaz avlık bigamı yapıyor* (SM.s.29).

Günün adamı olmak: Dönemin sevileni olmak, beğenilmek: *Böylece her şey yoluna girdi. Ve biz tekrar, hattâ eskisinden daha kuvvetle* ***günün adamı olduk.*** *Babacanca hâllerim halkın hoşuna gidiyordu* (SAE.s.302).

Gürültü koparmak: Karışıklık çıkarmak: *Şehirde* ***kopardığı*** *acayip ve* ***gürültü*** *fırtınanın tam aksine olarak, ev halkı günlerce baş başa verip gizli gizli konuştular* (Hk.s.114).

H

Haber vermek: Bildirmek, bilgi vermek: *Yalnız nikâh için tespit edilen günden bir gün evvel, sabahleyin yatakları düzelten hizmetçi kadın, Paşa'ya siyah bir yılanın, kızının yastığı altında çöreklenip yatmış olduğunu* ***haber vermiş*** (Hk.s.111).

Haber yollamak: Herhangi bir biçimde bildirmek, bilgi vermek: *Abdülhak Şinasi "ağırlaşmış" diye haber yollamıştı. Hakikaten de böyle biliyormuş. Sonra mezarlıkta söyledi. Ben Abdülhak Şinasi'nin haberini kelimesi kelimesine telakki etmiş* (YK.s.168).

Haberdar etmek: Haber, havadis vermek: *Hattâ Fâhir'le ayrılmalarında oldukça kötü bir rol oynamış, hem Fâhir'le Emma'nın münasebetlerini kolaylaştırmış, hem de bu münasebetten günü gününe Nuran'ı* ***haberdar etmişti****. Yaşar'ın yüzü kül gibi sararmıştı* (H.s.101).

Hadiselerin oyuncağı olmak: Olayların etkisinde kalmak: *Yahut insan serbest düşünceyi kaybediyor,* ***hadiselerin oyuncağı oluyordu*** (H.s.124).

Hafife almak: Önemsememek, değer vermemek: *Bile bile oğlunu ateşe atıyor. Her memlekette bugün olan şey biraz. Fakat mektep*

müdürünün hadiseyi böyle ***hafife alması*** *garip! Babasının mektubu itisaf fikrini bertaraf edebilir* (G.s.279).

Hak etmek: Hakkı olanı almak, değeri taşımak: 1) *Getirdiği şeylerin çoğunu başkalarının derinleştirmesi ve tam şekilde hayatımıza maletmesi bizi bu gayrete* ***hak ettiği*** *yeri vermekten men etmemelidir* (XIX ATET.s.416). 2) *Daha ilk görüşte bu şehirde misyoner aydına ve söze hiç ihtiyaç olmadığını anladım. Hakikat şudur: Millî Mücadele'nin ateşinden yeni bir Anadolu doğdu. Onu* ***hak ettiği*** *talihe kavuşturmak boynumuzun borcudur* (YG.s.232). 3) *…yani hayasız hayasız gülerek ve ancak böyle kalabalıkta olduğu zamanlardaki o acayip bakışla adamın içini alt üst ederek* ***hak ettiği*** *iltifatı bekledi* (SAE.s.329). 4) *-Doğru,* ***hak etmişti****…* (SAE.s.206).

Hak vermek: Birinin düşüncesini, anlattıklarını doğru bulmak: 1) *Hayır, burada yaşamak çok güçtü, insan her an sert bir talihle karşılaşıyordu. O zaman Doktor Adil Beyin babama İstanbul için anlattığı şeylere* ***hak verdim****. Burada millî cephe için çalışmak da güç olacaktı* (SD.s.13). 2) *Genç kadın İstanbul'u tanıdıkça Mümtaz'a* ***hak veriyordu*** (H.s.180).

Hak yolunda ayırmak: Doğru yoldan uzaklaştırmak: *İnsanları iğfal etmek, onlara vakitlerini israf ettirmek suretiyle* ***hak yolunda ayırmak*** *için şeytanın baş vurduğu çarelerden biri de Nuri Efendiye göre, şüphesiz ayarsız saatlerdi* (SAE.s.34).

Hakaret etmek: Bir kimseyi değersiz olarak görmek, onu aşağılamak: *Beraber geçirdikleri bir gecenin eğlence bedeli olarak ona bir ellilik banknot göndererek* ***hakaret eder*** (XIX ATET.s.470).

Hâkim olmak: Hükmetmek, etkilemek, etkili olmak: 1) *Yahya Kemal'in munis ve yaratıcı simasının bütün bir külle* ***hâkim olduğunu*** *ve ancak onun etrafında toplanmak şartıyla bütün bu birbirini tutmaz gibi görünen mütenakız unsurların hakiki mâna ve nizamını aldığını farketmemesi kabil değildir* (EÜM.s.319). 2) *Oldukça şiddetli bir konuşma esnasında şehzadenin şehre tam* ***hâkim olmak*** *için kendisini ortadan kaldırmak tertibatını haber alır ve şehzadeyi öldürür* (XIX ATET.s.357). 3) *Onun verdiği nasihatler yüzünden kolaylıkla bertaraf edilecek mahallî hareketler gerek tedbirlerin vaktinde alınmaması ve gerek vaziyete* ***hâkim olabilecek*** *ehliyet sahibi memurların*

yerlerinden kaldırılması yüzünden hakikî bir felâket şeklini alıyordu (XIX ATET.s.328). 4) *Ekrem Bey'in bunlardan farkı aruza bir türlü* ***hâkim olamaması*** *ve dil zevkinin bulunmamasıdır* (XIX ATET.s.430). 5) *Devlet dizgini Âli Paşanın sıkı ellerinden çıkınca İstanbul'un iç hayatına medrese* ***hâkim olmuştu****. İslâm âleminin geçirdiği buhran, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin faaliyetleri, yeni fikirleri benimsemiş…* (MB.s.71). 6) *…dehâ ile omuz omuza yürüyen bu tecrübeli ve bilgiç bir sanatın kökü kırk senelik bir şöhretin nizamı* ***hâkim olacaktı*** (Hk.s.134).

Hakkı geçmek: Emeği olmak, yardımı dokunmak: *"Cevdet Bey, hakikaten Cemal Bey oğlumuzun üzerimize* ***hakkı geçti.*** *Evin inşasında az gayret sarfetmediler. Deyişi hâlâ hatırımdadır. İşte benden on iki yaş kadar büyük olan İhsan Beyi bu ev yapılırken tanıdım* (SD.s.17).

Haksızlığa uğramak: Hakkı verilmemek, hakkından yoksun bırakılmak: *Bir taraftan sanatkârı duyuşlarında serbest bıraktığı gibi öbür yandan da cemiyet ve tabiat kanunlarına karşı isyana sevketmişti. İnsan her iki durumda da kendisini* ***haksızlığa uğramış*** *sayıyordu* (XIX ATET.s.481).

Hal hatır sormak: Durum, vaziyeti öğrenmek: 1) Bu sefer, bu aranmaktan, yoklanmaktan hoşlanmayan adam üst üste haber gönderiyor, ***hal hatır soruyor***,… (H.s.11). 2) *Azap meleklerini ağlatacak bir şefkatle onun* ***hal ve hatırını sordu*** (H.s.82). 3) *"Kusura bakmayın sizi demin galiba rahatsız ettim!" diye sözü başlayacağı yerde sadece hal hatır soruyordu. Tevfik Bey'in gelmesiyle iş büsbütün altüst oldu* (H.s.194).

Hâle yola koymak: Tertiplemek, iyi düzenlemek: *… kendileri için hazırladıkları toplantılara devam edip orada Türkçeyi bir* ***hâle yola koymayı*** *öğrenen, konferans salonunda müdürünün himayesi altında…* (SD.s.45).

Hâli vakti yerinde olmak: Maddi durumu iyi olmak: *Mahallenin* ***hâli vakti yerinde olan*** *eskileri, bir arada satın alacak kadar servetleri olmadığını göstermemek için kira arabasıyla mahalleye hiç girmezler, daha kıt kanaat geçinenler ise böyle bir şeyi israf sayalardı* (SD.s.54).

Halletmek: Çok güç bir sorunu, durumu çözmek, ona çözüm yolu bulmak: 1) *Bu bakımdan Türk edebiyatı hayatın anahtarını eline geçirmiştir, demek hatalı sayılmaz. Bununla beraber bu edebiyat için*

henüz en mühim iç meselelerini ***halletmiştir*** *de denemez* (EÜM.s.127). 2) *Tanzimat, hattâ İkinci Mahmud devri yeniliği tercüme ile işe başlar. Fakat bir türlü tercüme işi uzun zaman* ***halledilemez****. Günün birinde devlet tercüme işine sahip çıktı* (YG.s.32).

3) *Şimdi küçük bir odada bir türlü kuracak bir yer bulamadığım bir elektrofona ve radyo ile Musullu tüccarlar gibi eşyamın üstüne oturarak yaşayacağım, demektir. Musukî meselesini böyle* ***halletmiş*** *olmama seviniyorum. Cenabeti ne kadar sevdiğimi bilirsin* (M.s.179). 4) *Kimisi behemehal okumam, kimisi bir sanat sahibi olmam lâzım olduğu fikrinde idi. Ve hepsi birden babamın bu işi her türlü zecrî tedbire baş vurarak* ***halletmesini*** *istiyorlardı* (SAE.s.58). 5) *Çünkü esnaf kahvesinde konuşma can alacak hiçbir noktaya basmayacaktır. Istırap, sefalet, insan tarihinin acı tarafları "sâye-i şâhânede" çoktan* ***halledilmiştir*** (XIX ATET.s.416). 6) *İzmit ve Adapazarı Ankara'nın elindedir. Anzavur Hareketi ve Hilafet Ordusu meselesi çoktan* ***halledilmiştir.*** *Bununla beraber Temmuzda Eskişehir ve Kütahya Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir* (İAA.s.11). 7) *Ben buna hayret ederim! Orada mücadele var, muharebe var. Mukadderatımız orada* ***hâlledilecek!*** *Asıl sahne orası Biz burada maalesef sadece seyirciyiz. Sahnenin dışındayız. Fakat bir türlü bunu anlamıyorlar, ikide bir müdaheleye kalkıyorlar* (SD.s.135). 8) *Asr-ı Saadet ahlâkıyla giyinmiş İslâmcılığı, Türk Ocağı'nın Ziya Gökalp'a rağmen ağızdan ağıza o kadar değişen ve inhisarcı bir ırkçılığa kadar giden, o birçok noktalarda meseleleri* ***halletmekten*** *ziyade…* (YK.s.23). 9) *Kımıldanınca da halt ediyorum. Çünkü her zaman seyahat denen yoğurt tutmuyor. Evvelki gün bir otomobilli arkadaşla Reims'e, Meaux'ya gittik* (M.s.111).

Hamle etmek: Girişimde bulunmak: *Toreador mütemadiyen* ***hamle ediyor****, yardakları bağırıyor, her muvaffakiyetsizlikte halk ıslık çalıyor ve biraz tehlikeli vaziyette alkışlıyordu* (G.s.107).

Hapsetmek(I): Etkisi altına almak: 1) *Behçet Bey, ağır ve düşünceli uykunun kendisini* ***hapsettiği*** *zindanda, bir "final"i olmasına alıştığı bir rüyaya rağmen, saatlerce kalmış ve gemi azıya almış bir muhayyilenin bütün acayipliklerini tecrübe etmişti* (MB.s.8). 2) *Seine nehri buralarda güzel. Yoksa Paris'te değil. Paris'te su sıkıyor. Fransız*

zekâsı, hendesesi –ve tabiî su basması tehlikesi- sımsıkı ***hapsetmiş.*** *Burada nehir cennet* (M.s.119).

Hapsetmek(II): Salıvermemek: 1) *Bu bir büyü gecesinin, hayvanî insiyakı doludizgin serbest bırakan, eşyayı arzunun cehenneminde birleştiren bir gecenin sesiydi ve bu ses dalga dalga kıpkızıl bir şerit gibi uzanıyor, alev halkaları içine tesadüf ettiği her şeyi ölesiye* ***hapsediyordu*** (Hk.s.41). 2) *Elinden gelse beni bir odaya* ***hapsedecek****, halbuki ben çalışmağa mecburum. Başımda bütün bir evin yükü var, diye bir yığın dert döktü* (Hk.s.279).

Haram etmek: Bir kimseyi umduğu yarar ve rahatı vermemek, tattırmamak: *Evinde, kim bilir ne türlü kederler, vehimler içinde unutulan Sabiha'nın düşüncesi, geceyi, o harikulâde raks ve "beşler"in en güzel taraflarını veren musikiyi bana* ***haram etti*** (SD.s.239).

Harap etmek(I): Çok olumsuz etkilemek, yıpratmak: *Askerlikten terhislerim, hapisten kurtuluşum, öbür kitaplarım, profesör, mebus oluşum, filan veya falan kadının, en sevdiklerimin bana gelişi, iki defa hastahanaden çıkmışım gibi bu da beni* ***harap etti*** (G.s.118).

Harap etmek(II): Yenmek, yok etmek: *O zaman garip bir gurur kendisini istilâ eder, ağzı köpüre köpüre elindeki kuvvetlerle düşmanını harap edeceğini, öldüreceğini söyler, etrafa hangi dilden olduğu pek bilinmeyen karmakarışık beddualar, lânetler yağdırırdı* (SAE.s.45).

Harap olmak: Harap bir duruma gelmek, perişan olmak, haraplaşmak: 1) *–Koyu lâcivert sulu keten mendiliyle göz pınarlarını kuruladı– kabir çok* ***harap olmuş****, bakımsız kalmış… vakıa yeri iyi ama… Belki biliyorsunuz (Aziyade)nin yanında yatıyor. Ben donmuş kalmıştım, o devam ediyordu:* (EÜM.s.279). 2) *"Sana muhtacım… Sensiz* ***harap olacağım****… Hayatımda birçok şeyleri denedim. Fakat yanımda sen olmadığın için… Bugün işte bir sıfırım."* (H.s.211). 3) *Bütün bu mükemmel şeylerin yanı başında, topal bacağım, delik deşik göğsüm ve bozuk sinirlerimle kendimi küçük ve biçare görüyor, ona lâyık olmadığımı düşünüyor, onu kaybetmek korkusu ile* ***harap oluyordum*** (Hk.s.136). 4) *Eve adım attığından bir saat sonra, bütün hayatını,* ***harap olan*** *sıhhatini, kocasından çektiklerini, koskoca bir servetin nasıl yıkıldığını en ince teferruatıyla öğrenmiştik* (SD.s.35).

5) *Sen de mesutsun. Zaten birbirinizi anlamıyordunuz. Fakat ben çocuğa acıyorum. Arada* ***harap olacak****.*" (H.s.209).

Hareket etmek: Davranmak, yola çıkmak: 1) *Ona yetişmeğe, onun gibi* ***hareket etmeğe*** *karar vermiştim. Bu benim tek çaremdi. Yarı yolda kendimi tuttum* (SAE.s.251). 2) *Düşüncesine devam etti: "O hâlde niçin bu noktadan* ***hareket etmemeli;*** *meselâ sevilen ayrılığına en az tahammül edilendir; yahut gerçekten sevilen bizim kâinatla birleşme noktamız oluyor demeli!.."* (Hk.s.283).

Harekete geçmek: Bir işi yapmaya başlamak, bir işe girişmek: 1) *Bu Avrupa meselesi üzerinde biraz düşün ve* ***harekete geç****. Düşün bir kere o kadar iyi olacak ki… Dolaşmak, bir kör rüyası gibi sadece vehim hâlinde tanıdığım şeyleri yakından ve kendi ışığı, kendi realitesinde görmek* (M.s.40). 2) *Mirza Süleyman ise vaziyetten istifade ederek iradeyi tam elline almak için Şehriyar'ı da bu arada yok etmeyi tasarlar. Beri taraftan işi sezdikleri için aynı gecede Adil, Perihan ve dayısının taraftarları da* ***harekete geçerler*** (XIX ATET.s.369). 3) *Halbuki kaç defa kendisine icap ederse, elimdeki yazmaları ve diğer âsâr-ı nefîse kolleksiyonumu bu uğurda feda edebileceğimi söylemiştim. Bunu bildiği hâlde yine* ***harekete geçemiyor*** (SD.s.205).

Harekete getirmek/geçirmek: Bir işin yapılmasına vesile olmak, onu canlandırmak, kımıldatmak: *Molla Bey bir iki defa damadını dürttü,* ***harekete getirmek*** *istedi, fakat burnuna çekilen biber, tabana ekilen tuz, menfi tesirini o kadar kat'î şekilde yapmıştı ki, sonunda sabrı tükendi; damadını, bütün bu hâlleri merakla, kocasına karşı bir nevi hayranlıkla seyreden kızına bırakıp odasına çekildi…* (MB.s.109).

Harfi harfine yapmak: Tam olarak, eksiksiz, noksansız yapmak: 1) *İhsan'la konuşmam bütün tereddütlerimi kaldırmıştı. Dediğini* ***harfi harfine yapacağımı*** *kendisine vadettim. Beni odama kadar götürdü* (SD.s.216). 2) *Bu sistem* ***harfi harfine*** *alındığı takdirde bugünkü dünya görüşümüze uymayabilir, fakat bu görüşe hazırlamakta bir amil olduğu, bizi bugüne isal eden yolun bulunduğu da muhakkaktır* (NK.s.13).

Haset etmek: Kıskanmak: 1) *Aselban'ın geceden daha siyah saçları, yıldızlardan daha parlak bakışları, yaseminden beyaz teni, sülünlere* ***haset ettirecek*** *edalı yürüyüşü vardı* (SAE.s.44). 2) *Hele bütün etrafın*

haset ettiği *imkânlar elinde iken… Hulâsa evine gelirken hayatı, evinde de babamın ceplerinden ve koynundan zorla çekip çıkarttığı servetini bulmuştu* (SAE.s.68).

Hasıl olmak: Meydana gelmek, ortaya çıkmak: 1) *—Bazen bir müdafaa harbi, çehresini değiştirebilir. Tabii harp olursa behemahal gideceğiz, demiyorum. Çünkü hadiselerin ne olacağını kimse bilmez. Bazen en umulmadık yerde bir kapı açılır. Birdenbire, bir de bakarsın hesapta olmayan bir vaziyet* ***hasıl olmuş!*** (H.s.337). 2) *Böylece asıl kabahatlinin şimdilik hiçbir hükûmet ve zabıta kuvveti tarafından ele geçirilmesi imkânı olmayan hudamı "Abdazah" olduğu tespit edilince kendisine daha hususî bir muamele yapmak ihtiyacı* ***hâsıl oldu*** (SAE.s.70). 3) *Bu sonuncusunun mukaddimesinde vatanperverliğin ve sadakat hissinin bir millette kendi kendine* ***hâsıl olamayacağını****, onun mekteplerle ve millî mefâhiri canlandıran kitaplarla ve diğer sanat eserleriyle temin edileceğini söyler* (EÜM.s.241).

Hasret çekmek: Uzun süre ayrı kaldığına özlem duymak: *Altı sene* ***hasret çektiği*** *İstanbul'dan uzakta gelen bu ölüm, Mollayı yıldırım yemiş bir çınara döndürmüştü* (MB. s.34). 2) *Hakikat şu, değil mi aziz dostum, biraz refaha kavuşunca eski dünyanız içinizde tepmeğe başladı. Fedakârlığı lüzumsuz ve fazla buluyorsunuz! –Hayır, sadece eski hâlime* ***hasret çekiyorum****…* (SAE.s.337). 3) *Sevgi —İnsanların gölgesi* ***hasret çekilecek*** *bir şeydir; ben kaç defa bu ayaklarımın dibine serilen ve beni kâh gemicilerin doldurmak için yuvarlaya yuvarlaya pınar başına götürdükleri…*(YG.s.126). 4) *…evde kalmış oyuncakları, onun anlayışlı bakışlarından yoksul kalmış hayat ve nihayet geçimsiz kadına karşı* ***duyulan hasret*** *insanın içine saplanıyordu* (YG.s.263). 5) *…şuursuz sükûnetini kurmak için* ***duyduğum hasret,*** *bütün tecrübe ve bilgilerimi terk ettiği bir anda ruhun kabuğundan çıkarılmış bir kaplumbağa ıztırabıyla eşyayı ve etrafını yoklaması, etimizin, kanımızın ve hasselerimizin aklın ve hâtıranın istibdadında* (EÜM.s.28).

Hasretmek: Ayırmak, vermek: *Bu adamcağız ömrünü Allah'ın varlığını ispat için bir kitap yazmaya* ***hasretmiş.*** *Hakikaten de büyük bir âlim olduğu, skolastikten kalma ve keskin münazara silâhına sahip olduğu için, üstüste deliller, bürhanlar toplar, onları tanzim eder, davasını ispat edermiş* (YG.s.37).

Haşarılık etmek: Yaramaz, huysuz olmak: *Vâkıâ genç adama karşı herhangi bir şey yapmıyordu. Yalnız ikide bir ortadan kayboluyor, herkesi meraka düşürüyor, ufak tefek* ***haşarılıklar ediyor****, Nuran Mümtaz'la konuşurken sözü kesmek için daima bir bahane uyduruyordu* (H.s.205).

Hata yapmak: Yanılmak, yanlış yapmak: *Mesuliyet duygusunu herkese şâmil bir hâle getirene kadar insanlık daha çok* ***hatâ yapar*** (SD.s.213).

Hatayı tashih etmek: Yanlışı düzeltmek: *Niçin bu kadar küçük düşecektim. Neden bu eser yapılmasın? Nereden bu herife rastgeldim; niçin altmışıma yakın müpheme bu kadar bağlanıyorum. Ben hiçbir* ***hatamı tashih edecek*** *yaşta değilim artık* (G.s.116).

Hatırdan çıkmamak: Çok etkilenmek, unutamamak: *Kudret Beyle kol kola sokağa çıktık. Alâiyeli Ahmet'in hikâyesini anlattığıma müteessirdim. Onun Emine'sini kötü insan elinden korumak için hazırladığı, kazanın içinden çıkamayacağı kadar derin mezar* ***hatırımdan çıkmıyordu*** (SD.s.200).

Hava vermek: Şişirmek: *Ve o konuştukça sandalyede yığılmış kalmış olan manto, elbiseler, çamaşır yığını yavaş yavaş sanki içlerine kuvvetli ve muntazam bir şekilde hava verilmiş gibi şişerek şekillerini aldılar* (Hk.s.19).

Havasını bulmak: Ortama uyum sağlamak, kavramak: *Bir melekemden çok mesudum. O da hislerimi yenileyebiliyorum. Hangi esere girsem biraz meşgul olunca* ***havasını buluyorum****. Yalnız fazla kalamıyorum. Şimdi onu deniyorum* (M.s.220).

Havasını değiştirmek: Etkisini evirmek: *Burada Dâniş Çelebi'nin annesi Efsuncu kadının, oğlunun yarı meczup oluşunu istismar etmesi, hattâ bu budalalığı aile muhitini beslemiş olması şüphesiz ki bir buluştur. Tabbiî burada da melodram eserin komedi* ***havasını*** *birdenbire* ***değiştirir*** (XIX ATET.s.425).

Hayat geçirmek: Yaşamak, yaşamaya devam etmek: *Bu sarayda yalnız adlarını bildiğim, hâtıraları kulaklarımda dolaşan bu beş mabude tek başlarına, tanımadığım, bilmediğim şekilde, nadir parçalarını işittiğim konuşmaları kadar maddesiz sadece işaret ve semboller ile dolu bir* ***hayat geçirirlerdi*** (SD.s.25).

Hayata rengini vermek: Kendi sanatsal özelliklerini, hayata katmak, canlılık ve zenginlik vermek: *Cemiyeti tutan, büyük sanatkârın, âlimin yetişmesine hizmet eden,* ***hayata rengini veren*** *bu kalabalık zümreyi yeter derecede beklemezsek binayı ayakta tutamayız* (YG.s.33).

Hayatın anahtarını eline geçirmek: Yaşamı yönetmek, ona hükmetmek: *Bu bakımdan Türk edebiyatı hayatın anahtarını eline geçirmiştir, demek hatalı sayılmaz. Bununla beraber bu edebiyat için henüz en mühim iç meselelerini halletmiştir de denemez* (EÜM.s.127).

Hayatın malı olmak: Hayatına girmek, yaşamaın bir parçası olmak: *Şerbetçi Elması hikâyesi bana "abes" denen şeyi öğretmişti. Bu abesi bu güne kadar dışımda tanımıştım. Şimdi o kendi* ***hayatımın malı olmuştu*** (SAE.s.174).

Hayatın muhasebesini yapmak: Öz eleştiri yapmak: *Bana hayatımın muhasebesini yaptırdı. Ben hiçbir şey yapmamışım, hiçbir iş görmemişim. Hiçbir eksiğimi tamamlamışım. Kabahatlerimi biliyorum. Kendime mühlet vermeyeceğim* (G.s.108).

Hayatına girmek: Yaşamında bulunmak, yer almak: *Böyle de olmasa, Halit Ayarcı'nın* ***hayatıma girdiği*** *andan itibaren ben büsbütün başka bir insan oldum. Realitenin içinde yaşamağa, onunla mücadeleye alıştım* (SAE.s.51).

Hayatını kazanmak: Geçimini sağlamak, maddi olarak geçinmek: *Onlar da aşağı yukarı ötekiler gibi yaşıyorlar ve* ***hayatlarını kazanıyorlar*** (SD.s.205).

Hayatını kurtarmak: Geçimini sağlayacak imkânlar sunmak, iyi bir duruma gelmek: *Ben başım iki elimin arasında düşünmeğe başladım. Hayır, istirahat etmenin imkânı yoktu. Birçok yalanın içinde olsam bile ihmal edemeyeceğim bir hakikat, büyük bir hakikat vardı ortada. Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ***hayatımı kurtarmıştı*** (SAE.s.268).

Hayatını yaşamak: Kendine ait olanı yaşamak, kendi kendisi olmak: *"Benim asıl unsurum sudur" demişti. Bu doğru olmalıydı. Çünkü her kımıldanışında, başka türlü ve en zarif şekilde değişiyordu. Onu seyrederken bir deniz masalı okuduğunu sanıyordu. Nerede ise "Yeter artık, haydi şimdi mağaranıza inelim diyecekti. Size ait şeylerin arasında, sizin* ***hayatınızı yaşayalım.***" (Hk.s.181).

Hayatlarına mal olmak: Hayatlarını riske atmak, zarar vermek: *Garip bir şaka ki, sonunda hem kendisinin, hem de Atiye teyzemin aşağı yukarı* ***hayatlarına mal olmuştu.*** *Filhakika molla Bey hakkı olan meşihati elde edemediği için kahrından ölmüştü* (SD.s.8).

Hayattan çekilmek: Yok olmak, artık hayatta yer almamak: *Hakikat şu ki Melih Cevdet beyhude yere telaş ediyor. Eski gidiyor ve gitti. Bütün modalarıyla* ***hayattan çekiliyor*** (G.s.257).

Hayran etmek/bırakmak: Çok beğenilmek, hayranlık uyandırmak: 1) *Daha doğrusu, korkutan ve* ***hayran eden*** *Nuranların yanı başında sırf kendisi için yaptığı fedakârlıklarla hiçbir serzeniş ve şikâyette bulunmadan hayatını onun için ikiye bölüşüyle bir üçüncü Nuran daha peydah olmuştu* (H.s.201). 2) *O kadar maharet gösterdi ki seyredenlerin cümlesini* ***hayran eyledi*** (ED.s.35). 3) *Hakkı Celis onu okuduklarını okur. Büyük Avrupa muharrirleriyle beraber Kısas-ı Enbiya'yı ve Yunusu okumuş ve* ***hayran kalmıştır****. Verem zihni kırbaçlar* (ED.s.251). *Ne garip. Biz erkekler her gördüğümüz genç kadına* ***hayran olmaktan*** *çekinmiyoruz. Âdeta bizim için bir büyü oluyorlar. Bunu güzel buluyoruz. Aynı şeye kadınlarda tahammül etmiyoruz* (G.s.238).

Hayran olmak: Çok beğenmek, hayranlık duymak, takdir etmek: 1) *Ne garip. Biz erkekler her gördüğümüz genç kadına* ***hayran olmaktan*** *çekinmiyoruz. Âdeta bizim için bir büyü oluyorlar. Bunu güzel buluyoruz. Aynı şeye kadınlarda tahammül etmiyoruz* (G.s.238). 2) *Bir taraftan 1911 ile 1923 arasının tecrübesi içimde yeniden canlandığı için tarihimizi daha iyi anlıyorum. Artık dedelerimizi hataları için tenkit etmekten vazgeçtim. Etraflarındaki bu hiçbir anlaşma kabul etmeyen düşmanlık içinde gösterdikleri cesarete, yaşama kudretlerine* ***hayran oluyorum*** (YG.s.52). 3) *Daha evvel şurasını söyleyeyim ki, sergiyi adeta bir* ***hayranlık*** *ve hayret sıtması içinde gezdim. Nasıl hayran olmayayım? Bu sergide birkaç hususî istidadın muvaffakiyeti değil, bütün mektebin –yani bir yığın tesadüfün- birdenbire ressam olduğunu gördüm* (YG.s.450). 4) *Onun içindir ki Yakup Kadri'nin Ankara'sının çok sevdiğim ve doğruluğuna* ***hayran olduğum*** *baş taraflarını okurken içim burkulmuştu. Hâlâ bile bu keskin realizmin ötesinde, bütün imkânsızlığını bilmeme rağmen bir anlaşma noktası*

bulunabileceğine inanırım (BŞ.s.28). 5) *"Erzurum çarşı pazar" diye başlayan bu türkünün canlandırma kudretine daima* ***hayran oldum*** (BŞ.s.72). 6) *Benim inkârım karşısında, namus ve kanaatkârlığıma* ***hayran olan,*** *yahut bu yüzden beni biçarelikle itham edenler ben ayrıldıktan sonra baş başa verip dedikodu yapıyorlardı* (SAE.s.93). 7) *Bazı sol cenah muharrirlerini sevemediğim gibi. Belki bunların içinde yine Nietzsche'ye en fazla tahammül edebiliyorum. Bazen de* ***hayran oluyorum*** (G.s.158). 8) *Emin kadının yüzüne hakikaten* ***hayran oldu:*** *güzel, içe yakın, hâlden anlayan bir çehresi vardı* (Hk.s.211). 9) *Kaldı ki* ***hayran olduğu*** *ve Şinasi'den sonra tek usta bildiği Hugo da tarihten hareket ediyordu* (XIX ATET.s.372).

Hayranlık duymak: Çok beğenmek, özenmek, hayran kalmak: *Bugün Ekrem Bey'in eserine* ***hayranlık duymak*** *güçtür. Türkçe'nin bir buhran devrinde yazılan bu manzumeler, hikayeler, tenkitler fikir ve sanatımızın sadece uzak merhaleleridir* (EÜM.s.255).

Hayret etmek: Şaşırmak, şaşmak, şaşakalmak: 1) *Biz farkında olmadan istikbalimizi inşa ederiz. Aristidi Efendi bu tecrübelere başladığı anda âkıbetini hazırlamıştı. Ölümü kendisinde hazırdı. Bunu bilmiş olmasına niçin* ***hayret ediyorsunuz?*** *demişti* (SAE.s.84). 2) *Ona göre Türk şiirinin üç büyük merhalesi vardır. Bunlardan birincisi Bâkî'ye kadar olan devirdir, burada Ahmed Paşa, Necâti ve Zâtî Türkçenin esasını kurarlar. Bâkî olgunluk noktasıdır fakat onda da köhne tabirler vardır. Asıl büyük devir iki taşralı, -bu İstanbul çocuğu, buna* ***çok hayret eder!*** *-Nef'i ile Nâbî tarafından açılır* (XIX ATET.s.310). 3) *Tam bir Avrupalı gibi hareket etti. Doğrusu İstanbul'dan bir kere bile çıkmamış, dünya görmemiş bir adamda* ***hayret edilecek*** *şey! O şampanyalar, havyarlar… Hele kadınlar, monşer, hele kadınlar… Hepsi elmas gibi…"* (SD.s.157). 4) *Ben buna* ***hayret ederim!*** *Orada mücadele var, muharebe var. Mukadderatımız orada hâlledilecek! Asıl sahne orası Biz burada maalesef sadece seyirciyiz. Sahnenin dışındayız. Fakat bir türlü bunu anlamıyorlar, ikide bir müdaheleye kalkıyorlar* (SD.s.135).

Hayretle bakmak: Şaşkınlık, şaşırmayla izlemek: *Yoldan geçenler, bu erken saate kanlar içindeki bu yüzde dudakların garip tebessümüne* ***hayretle bakıyordu*** (H.s.374).

Hayrette kalmak: Şaşırmak, hayret etmek: *Pazar Postaları elime geçmedi. Mühim bir şey kaçırdım. Bulursan bana gönderiver. Ben de sana bizim Melih Cevdet'in Yahya Kemal'in konuşmaları için yazdıklarını tavsiye edeyim. Birinci makaleyi okudum ve* ***hayrette kaldım*** (M.s.174).

Hayrı dokunmak: Yararlı olmak, faydası dokunmak: *Onu babasının halinde medhaldar addediyor ve babasına hayrı dokunmayanın millete ne hayrı olur ki diyor* (HÜ.s.57).

Haz duymak: Zevklenmek, hoşlanmak: *Bu, konuşmaktan* ***haz duyan*** *ve kendi fantezisinin cümbüşleriyle mest olan bir adamın eseridir. Evliyâ, nasıl çok defa kendi zevki için gezmişse, öylece kendi zevki için yazar yahut daha iyisi hatırlanır* (EÜM.s.166).

Hazmetmek: Sindirmek, kabullenmek: *İngiliz milletinin boyu uzamıştır. Hülâsa umumî hayat tahmin edilebileceğinden daha berbat. Fakat çatışma yok herkes vazifesini o kadar müthiş, sabırsızlığını o kadar* ***hazmetmiş*** *ki yüzde tek çizgi oynamıyor* (M.s.267).

Hediye etmek: Armağan vermek: *Küçük masamın üstünde o yazı takımını gördükçe şaşırır, kalemlere ise dokunmaya kıyamazdım. Gariptir ki Nuri Bey hiç kitap* ***hediye etmezdi.*** *Belki de, fikrin mesuliyetini üzerine almaktan çekinecek kadar derin düşünceliydi* (SD.s.24).

Hemhal olmak: Aynı şeyleri hissetmek, benzer durumda olmak, empati kurmak: *Çünkü Bursa'nın kendisi bir sanat eserine çok benzer. O, zamanlarını kaybetmemiştir. Bu yüzden onunla biraz fazla* ***hemhal olmak,*** *onu biraz sevmek ve anlamağa çalışmakla insan bütün bir mucizeyi kendisine maleder* (YG.s.422).

Her şeye yabancı ve düşman kesilmek: Hiçbir şeyi sevmemek ve her şeyden nefret etmek, tiksinti duymak: *Sanki yüzü birdenbire* ***her şeye yabancı ve düşman kesilmiş*** *gibi gülüyordu. "Hayatından mı şikâyetçi, yoksa benimle mi alay ediyor?"* (H.s.86).

Her şeyi göze almak: Parasızlığı göze almak, ekonomiyi riske atmak: *Dün trenle geldim. İstasyonda kötü bir otel.* ***Her şeyi göze alarak*** *H. Palace'a nakletmek istedim* (G.s.183).

Hesabı kapatmak: Sona erdirmek: *Gene biliyordu ki her ömrü kemiren bir yığın ihtiras, erişmek, ele geçirmek kaygıları hayatı boyunca*

bu saadeti kendisinden gizlemişti. Şimdi ise bütün defter dürülmüş, ***hesaplar kapanmıştı*** (MB.s.63).

Hesabını görmek: Ücretini ödemek: *Oyun arkadaşıyla* ***hesabını görerek,*** *yine başı omuzlarına gömülü, kendi içine katlanmış hüviyetiyle, fakat bu sefer nisbeten daha sâkin bir yüzle kahveden çıkıp gitti* (Hk.s.78).

Hesap sormak: Savunma ve açıklama istemek, sorumlu tutmak: *Halit Ayarcı'nın ısrarıyla hiç yoktan ortaya çıkarttığımız, etrafımıza topladığımız insanlar şimdi bizden* ***hesap sormakla*** *iktifa etmiyorlar, açıktan açığa bizi itham ediyorlardı* (SAE.s.367).

Hesap vermek: Yapılanlar hakkında bilgi vermek, onun sebebini açıklamak: 1) *Hayat, şüphesiz, bütün cemiyetindir. Fakat mesuliyetleri yalnız münevverindir. Yükünü kaderin ve tesadüfün ayırdığı paya göre hep beraber taşırız. Fakat tarih karşısında* ***hesabını*** *münevver* ***verir*** (YG.s.46). 2) *Fakat ne bu hâlim, ne de iki aylık tıraşım Pakize'yi beni kıskanmaktan alıkoyamıyordu. Günümün her dakikası için* ***hesap vermeğe*** *mecburdum* (s.174). 3) *Söylediğinizden daha fena adamım. Fakat bunu söylemekle ne çıkar? Bütün kabahatim hayatla oynamamdır. Zannetmeyin ki, size* ***hesap veriyorum*** (SD.s.286).

Hesap yapmak: Parasal işlem görmek, yapmak: *Onun için gelir gelmez kahvesini ısmarlar, masası üstünde yalancıktan bir iki* ***hesap yapar,*** *kahve biter bitmez eline bir zarf tutuşturarak onu savardı* (H.s.13).

Hesaplaşmak: Bir şeyi düşünerek, tartışarak bir karara, yargıya varmak: *Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her ân* ***hesaplaşmaya*** *ve anlaşmaya mecburuz* (BŞ.s.24).

Hesaplı hareket etmek: Ölçüp tartarak yapmak, dikkatli davranmak: *Hayatımda bu kadar* ***hesaplı hareket eden*** *başka bir insan görmedim* (SD.s.283).

Hevesi kalmamak: İsteği kalmamak şevki kırılmak: *Ali Bey, evvelâ beni dikkatle süzdü, sonra İhsan'a baktı. Böylece rızam ve fikrim sorulmadan, şahsım üzerinde yeni bir pazarlık daha yapılmıştı. Fakat bende deminki isyan, her şeyi kırıp atma* ***hevesi kalmamıştı.*** *İhsan'ın dediği olacaktı* (SD.s.175).

Hıçkıra hıçkıra ağlamak: İçten, içini çekerek duygulu bir biçimde ağlamak:

> ***Ağlayacak*** *mıyım* ***hıçkıra hıçkıra****…*
>
> *Bir eleji şairi gibi*
>
> *İçimde bir şeyler kabarıyor hep* (Ş.s.92).

Hırpalamak: İtip kakmak, yıpratmak, azarlamak: *—Böylece gizli, açık imalar, kinayelerle etrafı iyice* ***hırpaladığına*** *kani olduktan sonra—çünkü konuşması hep umumî ile benim bilmediğim, takip edemediğim mıntıkalarda gizlenen bir şahsînin arasında dolaşıyordu* (SD.s.76).

Hicap duymak: Utanmak, hayâ etmek: *-Erenler öyle bir* ***hicap duydum*** *ki, üç gün evden çıkmadım; bir ay da ehibbâya rast gelmekten korktum* (H.s.250).

Hiçbir kini kalmamak: Kin taşımamak,bağışlamak: *Dava bitti. Mahkûm oldular. Büyük bir geçidi atladık. Fakat orta yerde henüz helledilecek bir yığın mesele var. Çoktan beri adalet elinde olduklarını bildiğim* ***hiçbir kinim kalmamıştı*** (G.s.312).

Hiç ders almadan yaşamak: Hayatta deneyim kazanamamak: *İhtiyarlık geldi. Bilmeden,* ***hiç ders almadan yaşadım;*** *şuurla ıstırap çekiyorum. Çalışma iradesinin azlığı. Buadelaire bundan dört sene evvel çalışmayı bırakmıştı* (G.s.298).

Hiddetini artırmak: Daha çok kızmak, gerilmek: *Peone'ler çingene pembesi örtülerini oynatarak hiddetini artırıyorlardı. Galiba kemale gelmiş olacak ki, toreador meydana çıktı* (G.s.106).

Hiddetlenmek: Kızmak, öfkelenmek: *–Nasıl yazarım ben bu kitabı?.. diye cevap verdim. Mevcut olmayan bir adam için… Halit Ayarcı'nın kaşları birdenbire çatıldı. İlk defa* ***hiddetleniyordu*** (SAE.s.267).

Himaye etmek: Korumak, gözetmek: *Bosna'da işten el çektirdiği ve muhakeme altına aldırdığı defterdarın ve vali Topal Osman Paşa'nın gerek Bâbıâli, gerek tesadüflerin garip bir cilvesi olarak o zaman Maliye nâzırlığı vazifesini görmekte olan Mustafa Fâzıl Paşa tarafından* ***himaye edildiklerini*** *ve azli için saraya izin tezkiresi yazıldığını öğrenince, daha erken davranarak bizzat padişaha istifasını taktim eder* (XIX ATET.s.278).

Himayesine almak: Korumak, hamisi olmak: *Belki beni de kendisi gibi bir sınıf dışı, bir gayri memnun zannettiği için sevmiş,* ***himayesine almıştı.*** *Viyana'dan döndüğü günden beri herkese dargın, hemen hemen, yapayalnız yaşıyordu* (SAE.s.99).

Hindi gibi kabarmak: Korkutucu ve kaba olmak: *Annenin sesi bu sefer* ***bir hindi gibi kabarmıştı.*** *Sabri uyandı. "Dikkat mücadele başlıyor. Bu valide hanım gittikçe gözüme giriyor. Şimdi müşfik kanatlarını gerecek ve sevgili yavrusunu müdafaa için…* (Hk.s.281).

Hissetmek: Anlamak, sezmek: 1) *Ben her şeyle alay eden bir sinizm ile, iç benliğe mal edilmiş azaplarla dolu uzun bir mektuptu. Mümtaz onu okudukça Suad'ın kendisini çok derinden yakaladığını* ***hissediyordu*** (H.s.321). 2) *Mümtaz bu saatleri, bir nevi baş ağrısı duymadan, kapalı bir odada yaşamanın verdiği o acayip üzüntüyü asabında* ***hissetmeden*** *hatırlayamazdı* (H.s.294). 3) *Onun için bu tezhibe bakarken bir mimarî seyreder, bur musıkî dinler ve bir mevsimi* ***hisseder*** *gibi gözün, kulağın ve tenin hazlarını beraberce duyarız* (YG.s.389). 4) *Beni bu acayip dünyadan yorgunluğunun bir türlü anlayamadığım bu kargaşalıktan Birinci Dünya Harbi kurtardı. Onunla sanki ilk defa ayağım toprağa bastı. Fakat çok geç kaldığımı* ***hissediyordum*** (SAE.s.74). 5) *Bu değişikliğin, yahut ikiliğin en zalim şekilde kendini* ***hissettirdiği*** *nokta da musıkî zevkimizdir. Çünkü musıkî bir milletin zamana tasarruf şeklidir* (YG.s.307).

Hissetmek: Sezmek, anlamak, farkına varmak: 1) *Bugünkü manzarasında Füreya, Türk sanatının bütün bir köşesini dolduran büyük ve feyziyle bir mevsime benziyor. Bunu eserlerini teker teker gördüğüm zaman* ***hissetmiştim*** (YG.s.470). 2) *Birdenbire acayip bir duygunun içimde dalga dalga büyüdüğünü ve beni istilâ ettiğini* ***hissettim*** (Hk.s.72).

Hitap etmek(I): Belli bir sınıfa, duruma uygun hizmeti vermek: 1) *Tanzimat'a gelinceye kadar daha ziyade hususî vasıtalarda inkişafını yapan bu musıkî, bilhassa Abdülaziz devrinden itibaren kahvelere girerek yayılmış, daha sonraları gramofon ve radyo vasıtasiyle halk arasında mutlak bir inkişaf yapmıştır. Bu suretle* ***hitap ettiği*** *zümrenin genişlemesi ile kazandığı rağbete mukabil kendisini tutan zevk seviyesinin karışık olması ve düşüklüğü dolayısıyla mahiyetini ve asaletini gitgide kaybetmiştir* (YG.s.362). 2) *Daudet'nin hikâyesindeki*

delikanlı âdeta Papa'yı ihmal eder, onu görmez bile. Yahut onunla senli, benli konuşur. Bütün dikkatlerini katırında toplar. Çünkü bilir ki Papa, kendi kıymetlerini müdriktir. Şüphe ettiği şey katırına karşı beslediği sevgi, o zaaftır. Bu zaafa ***hitap etmek****, onu gözetmek Papa'yı fethetmektir* (SD.s.89). 3) *İçimde yeni ayrıldığım Ege kasabasına garip bir hasret peydahlanmıştı. Onun her adım başında karşınıza çıkan, sizinle el ele tutuşan, tâ derinden, eşyanın ve bazı munis hayvanların bakışıyla size* ***hitap eden*** *sessizliğini özlüyordum. Orada, her şey çok tılsımlı bir ayna gibi size kendinizi, kendi uzlotinizi uzatırdı* (SD.s.9).

Hitap etmek(II): Söz yöneltmek, seslenmek, konuşmak: 1) *Hemen herkese her şeyi anlatıyordum ve işin garibi hangi dilde hitap edilse beni derhal anlayan bir tercüman yanı başımda mırıldanıyordu* (SAE.s.320). 2) *...-e karşı söylemek, O, bu kadar bîçare şekilde canı sıkılan insanlara, daha doğrusu her ağzını açışta meselelerini yutmaya alışmış bu can sıkıntısının kendisine hitab ediyordu. Çünkü esnaf kahvesinde konuşma can alacak hiçbir noktaya basmayacaktır. Istırap, sefalet, insan tarihinin acı tarafları "sâye-i şâhânede" çoktan halledilmiştir* (XIX ATET.s.416). 3) *Ona* ***hitap ediyor****, nasihatlerinin ayn-ı hak olduğunu ve onu dinlemeyen kulağı batıl olduğunu söylüyor* (HÜ.s.24). 4) *Bu içtimai yazılarda Namık Kemalin müşahede ve dikkatine hayran olmamak kabil değildir. Daha tasvirde yazdığı ramazan mektubu ile birdenbire birinci sınıf mahalli hayat musavviri olduğunu gösteren büyük muharrir bu makalelerile cemiyete yeni bir hayat şekil ve tarzının kapılarını açıyor; genişliği daha çok sonra gelecek nesillere* ***hitap eden*** *beliğ bir jestle yeni bir ufuk gösteriyordu* (NK.s.15). 5) *Bu iki gözü kör bir ihtiyardı. Bütün mahalle halkı, büyükler, çocuklar hepimiz severdik; "ğ" leri genzinden araya araya kadın, erkek herkese "Oğul!" diye* ***hitap edişine*** *bayılırdık* (SD.s.59).

Hizaya girmek: Düzen, nizam taraftarı olmak, düzen kurmak: *Burada De Gaulle'le çok alay var. Hem seviyorlar, hem arı gibi sokuyorlar. Fakat Fransız, Avrupa aslında* ***hizaya girmekten*** *hoşlanıyor, hattâ ihtilâlcisi bile* (M.s.208).

Hizmet etmek: Yararlı bir biçimde çalışmak, iş görev yapmak: 1) *Hiçbir enferiorite kompleksine düşmeden ve soğuk bir dikkat ile yapılan bu teşrih, bizi Avrupalı hayata çağıran ilk davettir. Ecnebi*

memleketlere yaptığı seyahat, onun bu cins yazılarına, verdiği mukayese imkânıyla çok ***hizmet etmiştir*** (EÜM.s.234). 2) *Ava gidiyor, at koşturuyor, fırsat buldukça gizli gizli zar atıyor, sağa sola sarkıntılık ediyor, yemeklerde babasının karşında onun misafirlerine el pençe* ***hizmet ediyordu*** (MB.s.77). 3) *Cemiyeti tutan, büyük sanatkârın, âlimin yetişmesine* ***hizmet eden****, hayata rengini veren bu kalabalık zümreyi yeter derecede beklemezsek binayı ayakta tutamayız* (YG.s.33).

Hor görmek: Değersiz bulmak, kıymetsiz bir gözle bakmak: *İhsan'ın annesinin bu küçük dükkânını tuttuğu günden beri beğenmemiş,* ***hor görmüştü*** (H.s.10).

Hoş görmek: Olumsuz bir davranışı veya durumu hoş karşılamak: 1) *Diğer taraftan İhsan'ın üzerimdeki tesirin* ***hoş görmüyordum.*** *O evvelâ ferdî saadetimi yıkmıştı;…*(SD.s.173). 2) *O da Napoléon'suz dünyayı* ***hoş görmeyen,*** *canı sıkılan bir adamdır* (ED.s.28).

Hoş tutmak: Sevecenlikle davranmak: *Zaten bu eski İstanbul efendisi, karısını, bu cins iğnelemeler bir tarafa bırakılırsa bütün kusurlarına, kıskançlığına, kibirli oluşuna, soğuk mizacına rağmen* ***hoş tutardı*** (SD.s.156).

Hoşa gitmek: Bir kişiden, şeyden hoşlanmak, onu beğenmek: 1) *İlk defa gördüğüm kıyafetleriyle ne kadar* ***hoşuma gidecekti.*** *Fakat şimdi Bayezıt Camii'yle, Şehzadebaşı Camii'nin arasında, yüzlerinden keder akan bu halkın arasında sadece ıstırap veriyorlardı* (SD.s.13). 2) *Fakat tutması lâzım. Her şeyden evvel* ***hoşa gitmeli*** *ve mümkün olduğu kadar fazla şaşırtmalı, fakat rahatsız etmemeli* (SAE.s.253). 3) *–Hayır, dedim. Kayser Andronikos'un hazinesinde idi!... Bu cevabın hiç* ***hoşa gitmedi****. İzahatım deliliğe vurma telâkkî edildi* (SAE.s.94). 4) *Yalnız sıhhat ve ölüm korkusuyla yaşamaktan büsbütün vazgeçmeyi istemem bu kadar istibdat* ***hoşuma gitmiyor****. Baş eğmem değil, hoşuma gitmiyor* (M.s.206).

Hoşuna gitmek: Beğenmek, hoşlanmak: 1) *Biraz da cins hayvan… Daima en çekici duruşları buluyor, en güzelini. Ve şüphesiz hiç düşünmeden." Fakat genç kadında onun asıl* ***hoşuna giden*** *şey kesik kesik âdeta hatırlamalarla konuşmasıydı* (Hk.s.151). 2) *Böylece her şey yoluna girdi. Ve biz tekrar, hattâ eskisinden daha kuvvetle günün adamı olduk. Babacanca hâllerim halkın* ***hoşuna gidiyordu***

(SAE.s.302). 3) İşte bu iç kalenin eski tarz şiirlerle istilâ edilmesi, hele Nâci'nin oldukça babayani mektuplarla gençleri gazel yazmaya teşvik etmesi yenilerin ***hoşuna gitmiyordu*** (XIX ATET.s.533). 4) *Küçük gül yaprağı yüzünde onun çizgileri peydahlanıyor, hattâ tabiatı bile yavaş yavaş o tarafa kayıyor. Onun gibi iradesini herkese kabul ettiriyor,* ***hoşuna giden*** *her şeyi istemeden elde ediyor* (SAE.s.57). 5) *Madem ki bu işler* ***hoşuna gidiyor.*** *Bari doğru dürüst yap! Hem etrafa hem kendine faydan olsun.!" Diye yanıma yaklaşmış ve bana hiç üşenmeden marangozluğun ilk sırlarını öğretmişti* (SD.s.17). 6) *Onun bütün şahsiyetine hâkim olan garip ve ahenkli hodbinliğini bir kere bile ölçmeye kalkmamıştı. O, daha çok, haremde, annesi ve dadısıyla büyümüş, babasının* ***hoşuna gittiğini*** *sanarak onların sönük ve biçare görüşlerini olduğu gibi benimsemişti* (MB.s.27). 7) *–Paraya o kadar ihtiyacım yok… diyordu. Fakat tekrar eve kapanmak, ev işi görmek, kaynanamla burun buruna yaşamak hiç hoşuma gitmiyor… İyi kadın ama iki çift laf etmeğe gelmiyor* (SAE.s.227). 8) *Son Paris seyahatinden dönüşünde bana Sartre'ın bir piyesinden nasıl kaçtığını anlattı. Geniş ve aydınlık hayat sofrası dururken, kendi omuzlarını yiyen bu cins bir sanat elbette* ***hoşuna gitmezdi*** (EÜM.s.366). 9) *Yalnız ayakları toprakta yaşayan, bu hayal adamında onun* ***hoşuna giden*** *birçok taraf vardı* (MB.s.120).

Hoyrat olmak: Kaba, hırpalayıcı ve kırıcı davranmak: *Bütün ömrüm boyunca her geçtiğim yerde beni karşılayan ve teşyi eden hazin baş sallamaları, kendisini gizlemeğe çalışan merhametli tebessümler, daha* ***hoyratlarında*** *yüzüme karşı hain gülmeler başlamıştı* (SAE.s.30).

Hulâsa etmek: Özetlemek; temsil etmek: 1) *Denebilir ki Midhat Efendi'nin romancılığını en iyi* ***hulâsa eden*** *eseri, bu hiç tutulmayan ve çok az okunan hikâyedir. Filhakika devri için o ancak bir vesika olabilirdi* (XIX ATET.s.424). 2) *O, Arap edebiyatını daima İranınkine tercih etmişti. İşte daha ziyade, iran şiirindeki zevkperestliğe, hayali tarafa bir tepki olan bu tercih ile Namık kemal' in şiirimizde düşündüğü yenilik* ***hulasa edilebilir*** (NK.s.280).

Huyunu suyunu bilmek: Birini karakteri ve davranışları bakımından tanımak: *Ve bütün bunları hep, içine bir yığın çocuk neşesi karışan o ince billur sesle söylemişti. Demek böyle idi, Cemal Bey ona beni*

istifa ettiğimi söylemişti. Ben ***huyu suyu bilinmeyen*** *bir adamdım* (SAE.s.256).

Huzura kabul etmek: Görüşmeyi uygun bulmak: *Şurayı devlete girdi. Büyük bir hüsnüniyet gösteren padişah kendisine hürmet ediyor, haftada bir iki defa* ***huzuruna kabul ediyor,*** *vatanperverliği takdir ettiğini söyleyerek iltifat ediyordu. Adeta hepsini teker teker bağrına bastırmak istiyordu* (NK.s.21).

Hücum etmek(I): Çok kızmak, eleştirmek: 1) *Daha doğrusu Halit Ayarcı Bey bazı mukavemetlerim yüzünden bana* ***hücum ediyor,*** *Doktor Ramiz onun konuşmasıyla çıktığı düz caddede –her zaman yaptığı gibi- arabayı doludizgin sürüyordu* (SAE.s.276). 2) *Türkçeyi yeni bir iklim gibi keşfetmiş, şiire yeni bir istikamet vermişti. Evet, bu her taraftan* ***hücuma uğrayan*** *adam –en basit ve esaslı şeylere hücum edilir. İnsanlar tabiî olanı daima güçlükle kabul ederler* (YK.s.31). 3) *Daha sonra bu müdürlüklerde on sene ehliyetle çalışan, işlerinin içinde pişip yetişmiş memurlarımızın tahsillerini, ihtisas ve selâhiyetlerini ele aldılar, nihayet bir zamanlar o kadar beğendikleri neşriyatımıza insafsızca* ***hücum ettiler*** (SAE.s.13).

Hücum etmek(II): İşlemek, etkilemek: *Bunu der demez sanki bu sihirli kelime ile hayatına ait her cins hâdisenin, ömrünü yıkan budalalıkların mesuliyet yükünden bir lâhzada kurtulmuş gibi biraz ferahlıyor, sonra yine çehresine gözle görünür şekilde keder ve sıkıntı* ***hücum ediyordu*** *(*SD.s.33).

Hücum etmek(III): Saldırmak, alt etmeye çalışmak: *Karanlığa yeni baştan ve başka bir taraftan* ***hücum etmek*** *lâzımdı* (Hk.s.312).

Hücuma uğramak: Hücum edilmek, saldırıya uğramak: *Türkçeyi yeni bir iklim gibi keşfetmiş, şiire yeni bir istikamet vermişti. Evet, bu her taraftan hücuma uğrayan adam –en basit ve esaslı şeylere* ***hücum edilir.*** *İnsanlar tabiî olanı daima güçlükle kabul ederler* (YK.s.31).

Hükmetmek: Karar vermek: *Bir diğer kısmı da bu kadar mühim bir serveti göz göre göre kaybettiğim için sünepeliğime, budalalığıma* ***hükmediyorlardı*** (SAE.s.90).

Hüküm sürmek: İş başında olmak, yönetmek, idarede bulunmak: 1) *İlâhi ve hükümran aklın hâkim olacağı yerde yirmi sene sadece bir hassasiyet* ***hüküm sürdü****. Uzlette pişmesi lâzım gelen bir yemek dört*

yol ağzında hazırlandı (YG.s.75). 2) *Sonra insanoğlu mesut olunca bütün varlık nasıl değişiyor, ölüme kadar her şey nasıl sevimli, cana yakın oluyor, hiçbir şey kendi alın teri kadar bir insanı tatmin edemez. Çalışan insan kendi varlığında* ***hüküm süren*** *bir âhengi bütün kâinata nakleder* (BŞ.s.77).

Hüküm vermek: Karar vermek, fikir belirtmek: 1) *"Gariptir ki eserimi sathî okuyorlar ve her iki taraf da ona göre hüküm veriyorlar. Sağcılara göre ben angajmanlarım –Huzur ve Beş Şehir– hilâfında sola kayıyorum, solu tutuyorum. Solculara göre ise ezandan, Türk musikisinden, kendi tarihimizden bahsettiğim için ırkçıların değilse bile sağcıların safındayım* (BŞ.s.10). 2) *Bu hâtıralar ilerledikçe okuyucuların onları görecekler ve nasıl bir gadre uğratıldığımıza kendileri* ***hüküm vereceklerdir*** (SAE.s.20). 3) *Artık insanlar hakkında hüküm vermekten vazgeçmişti. O, içindeki sefaleti teşhir ederek ağızlarının tadını bozmuştu* (H.s.287). 4) *Biraz evvel rast geldiği adamın bu cümlesi kafasından hiç çıkmıyordu. Demek ki, dışarıdan ufak bir bakış, şöyle bir dikkatle bu* ***hüküm verilebiliyordu*** (s.298).

Hülâsa etmek: Özetlemek: 1) *Suut bir talebeye, Ziya Talat'ın çıkardığı bir kitabı* ***hülâsa ettirdi.*** *Tashih et ve koy! Yahut koyma. Yazı imzasızdır* (M.s.27). 2) *…yalnız Bursa kelimesinde* ***hülâsa ettiğimiz*** *sade tılsım dünya bizim büyük realitelerimizden biridir. Onda en saf şeklinde kendimizi gördüğümüz için Bursa'yı seviyoruz. Kuruluş devrinin bütün şiiri, füsunu Bursa'dadır* (YG.s.216).

Hülyaya/hayale kapılmak: Hayallerin etkisi altında kalmak: *Her çeşmenin başında bir kere durmuş, yalnız orada serinlemek* ***hülyasına kapılmış****, fakat serin suya dudakları değer değmez, "Bu değil, muhakkak öbürüdür" diye daha kanmadan başkasına koşmuştu* (H.s.192).

Hür olmak: Özgür, serbest olmak: *—İnsan kanla* ***hür olmaz****… Kanla elde edilen hürriyet, hürriyet değildir; kirlenmiş bir şeydir* (H.s.276).

Hürmet etmek: Saymak, saygı duymak göstermek: 1) *Koca mahallede, hattâ semtte, o mevsimde bir gebe kadın behemehal bulunacağı için biz çocuklar, ister açık kalmış kapıdan girelim, ister duvardan atlayalım, bu imrenme ve iştihaya hürmet ederdik* (SD.s.22). 2) *Sadece düşünceye ait, zan üzerine kurulmuş bu saadet hâtırası o kadar kuvvetliydi ki, sonunda Abdüsselâm Bey bile* ***hürmet etmeğe*** *mecbur*

kaldı (SAE.s.80). 3) *Tabii çok ayrılık var. O zaman insanlık bir tek fabrikadan çıkmış gibiydi. Ne kadar çok şeye* ***hürmet ediyorduk****. Sonra o asırlık diplomasi, onun nezaketleri, itiyatları… Halbuki şimdi. Mahalleye deli taşınmış gibi bir şey* (H.s.338). 4) *Büyük bir padişah kendisine* ***hürmet ediyor****, haftada bir iki defa huzuruna kabul ediyor, hüsnüniyet gösteren vatanperverliği takdir ettiğini söyleyerek iltifat ediyordu. Adeta hepsini teker teker bağrına bastırmak istiyordu* (NK.s.21).

I

Iska geçmek: İstediği kıvama getirememek, beğenilmemek: *İnce Memet tercüme ediliyor, Huzur okunmuyor, Yaz Yağmuru, şiirler* ***ıska geçiliyordu****. … Yalnız şu vardı ki, bu gönül meselesi ferdî sahadan çıkıyor ve hiç olmazsa politika kadar ahlak veya onun yerini tutacak, yahut yanında yürüyecek muhabbet isteyen sanat giriyordu* (G.s.161).

Islah etmek: Düzeltmek, daha iyi bir duruma getirmek, iyileştirmek: *Görüyorsunuz ki her şeyin bir çaresi vardır. Ufak bir refah değişikliği, biraz teşebbüs ve gayret, küçük bir görüş farkı her şeyi* ***ıslah edebilir*** (SAE.s.216).

Islık çalmak: Eleştirmek, alaya almak: *Toreador mütemadiyen hamle ediyor, yardakları bağırıyor, her muvaffakiyetsizlikte halk ıslık çalıyor ve biraz tehlikeli vaziyette alkışlıyordu* (G.s.107).

Israr etmek: Sürekli direnmek, ayak diremek: 1) *…hattâ* ***ısrar ettiği*** *gibi üvey annem gelirse iki kişi birden ilâve etmiş olacak, senelerdir o kadar aksi giden talihinden bu suretle öç alacaktı* (SAE.s.80). 2) *O, içimdeki değişikliği farketmiş gibi* ***ısrar ediyordu****: —İhsan Bey, beyhude yere telâş etmez, muhakkak mühim bir şey vardır* (SD.s.172). 3) *Meşrutiyeti ilân etmeyerek deli bir padişah nâmına memleketi idare etmek isteyen paşayı ortadan kaldırmak için meşrutiyet isteyenler tarafından alınmış bir tedbir gibi gösteren halk şayiaları üzerinde sonunda cerh etmek üzere* ***ısrar etmesidir*** (XIX ATET.s.406). 4) *Mehmet Ali, hava kapandı. Bu namussuz yağacak ve ben yine biraz evvel çıkardığım süveteri giymeğe mecbur olacağım. Allah bilir ne vakit açar? Paris'in İstanbul'dan farkı şu kardeşim: İstanbul'da bu mevsimde iki gün edepsizlik yapar, burada* ***ısrar ediyor****. Avrupalı*

inadı (M.s.97). 5) *Bununla beraber o da Hugo gibi "şüphe" kelimesinin üzerinde* ***ısrar eder*** (XIX ATET.s.496).

Istırap çekmek: Ağrı çekmek, acı duymak, aşırı üzülmek: 1) *İnsanoğlunun garip bir hasleti vardır. Açlığa razı olur; fakat şahsiyetinin ve talihinin yarıda kalmasına razı olmaz. Yetişebileceğini bilen bir sanatkâr yetişmezse* ***ızdırap çeker****, kendisini ve etrafını zehirler. Sanat heyecanı tersine çevrilmeye görsün* (YG.s.406). 2) *Bütün bunlar kafasını kemirerek yaşayan bir farenin içinde kaybolduğu labirentlerdir. Çünkü üçüncü bir vâkıa daha var: Talebelerim ve arkadaşlarım hatalı olsa dahi* ***ıstırap çekiyorlar*** (G.s.178). 3) *…bunun ebediyete kadar böyle devam edeceğini, bu sessizlik içinde ebediyete kadar böyle hareketsizliğin* ***ıztırabını çekeceğini*** *zannediyor ve hiçbir ıztırabın, hiçbir felâketin çizgilerini değiştiremediği çehresi, talihin bu son tecrübesinin karşısında takallüs ediyor* (EÜM.s.224). 4) *Mamafih bu devrede* ***ıstırap*** *ve hatta esaret çekmiş milletlerin edebiyatları daima beğeniliyordu. Rus edebiyatı gibi realiteye içten ve sıcak bir gözle bakılmasını hemen herkes istiyordu* (YK.s.102). 5) *Hasta Cahit, şiirlerinin iklimi olan bu uzaklıkta bir müddet kendi kendisinin bir gölgesi gibi yaşadı ve bu yaşadığı ve oradan, bizim için o kadar güzelleştirdiği, hayatın ikiz kardeşi yaptığı ölüme geçti. Muhakkak ki, çok* ***ıztırap çekti*** (EÜM.s.466).

Istırap vermek: Sıkıntı yaşatmak, aşırı üzmek: *İlk defa gördüğüm kıyafetleriyle ne kadar hoşuma gidecekti. Fakat şimdi Bayezıt Camii'yle, Şehzadebaşı Camii'nin arasında, yüzlerinden keder akan bu halkın arasında sadece* ***ıstırap veriyorlardı*** (SD.s.13).

İ

İade etmek: Geri vermek: 1) *–İhtiyarlığımdan bahsetmekte haklısınız, dedi. İhtiyarlamaklığım lâzımdı, ben ki, bütün yaşama kudretini bir tasavvurdan alıyorum ve toprağa* ***iade edecek*** *hiçbir borcum yoktur* (EÜM.s.280). 2) *Fakat hakikaten sevdi mi? Ona elimdeki çiçekleri vermiştim. Ayrılırken bana* ***iade etti****. Belki saklamak istersiniz? Dedim. Beni mahrum etmek istemediğini söyledi."* (Hk.s.266). 3) *Fakat daha kapının önünde, genç kadının harap yüzü, daha ziyade bir itiyada, bana kaybettiğim şekildeki Sabiha'yı* ***iade etmişti*** (SD.s.128).

İbret almak: Yaşananlardan ders çıkarmak: *Bu yalancı dünyada devlet birkaç güne senin başında kalacak diyor ve ona akıllı bir insan için nasihate ihtiyaç olmadığını söyledikten sonra ölüm hâlinden* ***ibret almasını*** *tavsiye ediyor –şüphesiz ki pek garip bir şey - münâsib-i hâl bir de gazel söyledikten sonra ölüyor* (HÜ.s.72-73).

İbzal etmek: Esirgemeden bolca söylemek: *Vâkıa ithafları biraz da ibzal ediyordu. Şimdi içimde bu azap belirdi, doğru mu? Azap duydum, içim birdenbire yandı diyecektim* (G.s.133).

İcap etmek: Gerek, lüzum, gerekli olmak: 1) *Bu gençler belki de neticesi neye varacağını bilmeden bir kapıyı açıyorlar. Memleketimizin insanını şişeden çıkarıyorlar, "Git yaşa; bir şeyler yap,* ***icap ederse*** *öl…" diyorlar. Açık havada ölmek cam arkasında boğulmaktan daha iyidir* (MB.s.96). 2) *1860 yıllarında behemehal eskinin ağında kurtulmak* ***icap ediyordu****. Edebiyat-ı Cedîde tecrübesinden sonra ise yenilik aşkı ile reddedilen bu âlem şuuraltımızda kendiliğinden bir değer haddi teşkil etmiş, oradan vetosunu kullanıyordu. İşte 1912-1920 yılları arasında bu veto türlü şekillerde kendi sesini şiddetle duyuyordu* (YK.s.105). 3) *Şimdilik mukavemetten sarf-ı nazar edip terk-i memleket etmesini, pek yakın âtîde her şeyin yine kendisinin olacağını yıldızların vadettiğini söylüyor. Esasen hikmet ve akıl da bunu* ***icap ettirir*** *diyor* (HÜ.s.57). 4) *…sanki insan kafasının bütün düzensizliği bu çarşıda birdenbire teşhir edilmesi* ***icap ediyormuş*** *gibi birbirine karışıyordu* (H.s.46). 5) *Bu hiç konuşmuyor, sadece gözlerini gözlerinize dikerek dinleniyor,* ***icap ederse*** *kirpik işaretleriyle sizi tasdik ediyordu* (SAE.s.259). 6) *Bunlar, falan veya filan esere değil sanatkârın şahsiyetine tesir eden eserlerdir. Garam'daki birbirine benzeyen iki kadın kahramanın üzerinde de biraz durmamız* ***icabeder*** (XIX ATET.s.470). 7) *Erkeklerde vücudun bütün güzelliğini gösterecek, kadın veya kızlarda icap ederse yaşı örtmeğe ve bilhassa az çok cins dışına çıkarak güzelliği daha keskin, ısırıcı daha sinema yapmağa yarayacak bir üniforma…* (SAE.s.248). 8) *Gençlik nedense bu işi üstüne hâlâ almadı. Teşebbüs eden de yok! Sanki halkımıza bu işte her türlü fedakârlığı yapmamız* ***icap ettiğini*** *söylemekten çekiniyoruz* (YG.s.54). 9) *Münih mektubunu aldığım günün akşamında vakitsiz öten horozu öldürdüm, yani Paris'e döndüm. Gideceğim akşam (çok yorulmuştum) beş saat içinde bilet almak, eşyayı hazırlamak,*

bırakacaklarımı ayırmak ***icap etti*** (M.s.219). 10) *Halbuki kaç defa kendisine* ***icap ederse****, elimdeki yazmaları ve diğer âsâr-ı nefîse koleksiyonumu bu uğurda feda edebileceğimi söylemiştim. Bunu bildiği hâlde yine harekete geçemiyor* (SD.s.205). 11) *Şüphesiz bütün bunlar biraz edebi moda, biraz hususi estetik hatta dışarıdan bilhassa tasavvuftan gelme terbiyedir. Fakat bir terbiyenin bu kadar derinden insanı kavraması, bir şairin kendi masalına bu kadar inanması için ortaya başka âmillerin girmesi* ***icap eder*** (EÜM.s.154). 12) *Fert, bir başka fert için haklarından vazgeçemez. Bununla beraber cemiyet hayatının* ***icabettirdiği*** *kayıtlar vardır; bunların tanzimi lâzımdır* (XIX ATET.s.301).

İcat etmek: Bulmak, keşfetmek: 1) *Taklit ise, meddah hikâyelerinden sarfınazar, hususî toplulukların daima kendi kendine icadettikleri bir eğlencedir. Kaldı ki Letâif-i Rivâyât-ı Enderûn bize sarayda taklidin ne kadar mühim bir yer tuttuğunu gösterir* (XIX ATET.s.88). 2) *Fakat insanoğlu bununla kalmıyor, büyük, değişmez zaruretin yanında kendi de yeni baştan talihler* ***icat ediyordu*** (H.s.66). 3) *Lâtin kaynağından gelen kelimelerle yapılan ve dinleyen kulağı bir çırpıda uçuran ve keskin harekeli, ağzın bütün girinti ve çıkıntılarını kullanmağa mecbur eden mürekkep kelimeler henüz* ***icad edilmemişti*** (YG.s.86). 4) *Muhlis Bey ilerde göreceğimiz gibi reji dehâsıyla doğmuştu. Ne olursa olsun oyunu idare etmekten hoşlanır, hakikîsi yoksa, kendisi icat ederdi* (SD.s.222). 5) *Bununla beraber düşüne düşüne evin taksimatını kendi muhayyilemde* ***icat etmiştim****. Söylemeye hacet yok ki, çocukluğumun bütün masalları, ilk okuduğum roman ve hikayelerin sahneleri hep bu pencereleri sımsıkı konakta geçerdi* (SD.s.24). 6) *Hatta bu devirdeki lirik eserlerinde bile sırrın kapısını zorlayan el hissedilir. Sabâ Âyini ile Nevâ Âyini arasındaki 16 senede Dede'nin dehası zaferden zafere uçar. Üst üste yenilikler* ***icat eder,*** *üslûbunu genişletir* (YG.s.369).

İç çekmek: Üzüntüyle derin solumak, nefes almak: *-Bu kâfi değil!*

-Bir ütopyaya kapılmak istemeyen için kâfi.

Hattâ müsbet bir iş görmek isteyen için

—Peki, nedir bu Türkiye? İhsan ***içini çekti****:…* (H.s.244). 2) *Bütün evi biraderler zaptetmişti.*

İçini çekti *ve mırıldandı: —Allah vere de kardeşleri olmasaydı* (SD.s.78). 3) *Kudret Bey, elindeki taşı bırakarak* ***içini çekti.*** *-Sabırsız insanlarsınız dedi. Ben içimdeki gayzı, hareket ihtiyacını senelerce tuttum da, siz on beş gün beklemiyorsunuz* (SD.s.293). 4) *Macide* ***içini çekti****: —Varlık yalnız Allahın değil midir, İhsan… Mümtaz çocukluğunda yaptığı gibi onun sesini, gözlerini kapayarak dinlemek istiyordu* (H.s.229). 5) *Ne tuhaftı bu, her şey daima kendisi kalıyor ve daima bir başka şeye benziyordu.* ***İçini çekerek*** *tekrar düşündü:…* (Hk.s.261). 6) *O bağırmalardan harap oluyorum. Fakat işitmezsem büyük bir şey eksilmiş gibi oluyor. Nasıl diyeyim. Kendi kendimi kaybediyorum. Hafifçe* ***içini çekerek*** *durdu* (Hk.s.275). 7) *O zaman Sabriye Hanım içini çekerek vaziyete tasrih ederdi: –Zavallı Semih Bey… derdi. Beyhude yere akıntıya kürek çekiyor* (SAE.s.164). 8)*"Eski elbiselerimi çevirtmeye vermiştim. Terziden onları aldım." Cevabını verir. Rıza Tevfik,* ***içini çekerek*** *"Ne mesut insansın Kemal, der, hiç olmazsa eski elbiselerin var. Benim o da yok ya!"* (BŞ.s.202). 9) *O, "kader!..." deyip* ***iç çektikçe*** *babam: —Sabır!.. diye cevap veriyordu* (SD.s.33).

İç içe görmek: Koyun koyuna olmak, çok yakınında olmak: *Mümtaz sık sık bir kucaklayıştan veya iniltilerden uyandıkça, bu yabancı ve bilinmedik iştihalarla dolu vücudu bu kadar kendisiyle* ***iç içe görmekten*** *şaşırıyor,…* (H.s.25).

İç yüzünü öğrenmek: Bir işin, durumun gerçeğini öğrenmek: *Ferhat Beyin mahcubiyetten yüzü kızara kızara anlattığı bu hâtıralar sayesinde Abdüsselâm Bey, eski konağının* ***iç yüzünü*** *her gün yeni bir tarafından* ***öğreniyor,*** *nisbeten daha genç ve dinç yaşta,…* (SAE.s.39).

İçi burkulmak: İçi sızlamak, çok aşırı üzülmek: 1) *Fakat biraz sonra Süleyman Bey karısının servetini tekrar ele geçirdiği zaman yapacaklarını anlatınca* ***içim burkulmuştu*** (SD.s.57). 2) *Ona Türkçe'yi yeniden ve kelime kelime öğretmeğe başladıklarını haber aldığım zaman, nasıl* ***İçim burkulmuştu.*** *Talihin insanoğlu ile bundan zâlim alayı olamazdı* (EÜM.s.462). 3) *Ve tekrar birtakım hadlerin, engellerin arkasında yaşamanın acılığı ile* ***içi burkuldu*** (H.s.361).

4) *Genç adam bu sefer de onun bakışlarını yakalamış, fakat demin Nuran'ı selamlarken olduğu gibi sadece müphem bir kıskançlıkla* ***içi burkulmamış****, âdeta korkmuştu* (H.s.261). 5) *Onun içindir ki Yakup*

Kadri'nin Ankara'sının çok sevdiğim ve doğruluğuna hayran olduğum baş taraflarını okurken içim burkulmuştu. Hâlâ bile bu keskin realizmin ötesinde, bütün imkânsızlığını bilmeme rağmen bir anlaşma noktası bulunabileceğine inanırım (BŞ.s.28).

İçi çözülmek: Anlaşılır olmak, açılmak: *Hakikaten bu resimlerin birçoğunda **içi çözülmüş** bir yığının topluluğu, sıklığı var* (G.s.94).

İçi dargın kalmak: İç huzursuzluk yaşamak, tatmin olamamak: *Dünya'nın en güzel karnavallarını buradan yaysak, yine birisi tatmin etmez. **İçimiz dargın kalır**. Birkaç kızışmış kadının kıçını sallama hevesi bir medeniyeti tamamıyla içimizde öldürebilir mi?* (G.s.258).

İçi sızlamak: Çok fazla üzülmek, acı çekmek: 1) *Birden bire içi başka türlü sızladı. Hiçbir şey yapamazdı. Bütün yollar kapalıydı. O kendi hayatında, Sabri kendi hayatında mahpustular. "Ayrı ayrı dolaplarda kapalıyız."* (Hk.s.182). 2) *Çocuklar Tevfik edilirken vatani marşlar söylemişler. Yarabbim, nasıl **içim sızlıyor.** Hayatımda ilk defa baba oldum. Yaşımın adamıyım* (G.s.180). 3) *Mümtaz annesinin her başını kaldırdıkça üstüne dikilmiş bakışlarında bu türkünün güftesine benzer bir mana bulunduğunu zannederek **içi sızlardı*** (H.s.33).

İçi yanmak: Çok üzülmek, büyük bir acı çekmek: *Vâkıa ithafları biraz da ibzal ediyordu. Şimdi içimde bu azap belirdi, doğru mu? Azap duydum, **içim** birdenbire **yandı** diyecektim* (G.s.133).

İçin için gülmek: Gizli gizli, belli etmeden gülmek: *O günden kalan en korkunç hâtıram, bütün yol boyunca ve merasim esnasında nasırına basılmış gibi sinirli, somurtkan duran Cemal Beyin gözlerimiz karşılaştıkça, hâlime **için için güldüğünü** fark etmedim* (SAE.s.195).

İçinde canlanmak: İsteğin, arzunun oluşması: *Hiçbir şey yaptığım yok. Mektup yazılıyor. Yarın gidecek. Para vaziyetleri azmak üzere. Mevlâ görelim n'eyler! Geçen sene bu günlerde Paris'te idim. Ara sıra Paris **içimde canlanıyor*** (G.s.276).

İçinde bir şeyler kabarmak: Bir duygunun veya hissin içten artması, çoğalması:

Ağlayacak mıyım hıçkıra hıçkıra…
Bir eleji şairi gibi
***İçimde bir şeyler kabarıyor** hep*
Düşünürken bunları! (Ş.s.92).

İçinde gülmek: Mutluluğu, sevinci içte yaşamak, dışa vurmamak:

Eliyor dört yana sakin bir günü,
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor *bana derinden,* (Ş.s.50).

İçinde mumyalanmak: Kendini sınırlamak, kendine engel koymak: *Şiirlerini kalabalığa kabul ettirmek için yaptığı propagandaya (Ben milliyetime sarıldım), (Türkçede lazım olanı aradım ve yaptım)… kabilinden sözlerle sarıldı ve onlar* ***içinde mumyalandı*** (G.s.271).

İçini boşaltmak: Rahatlamak, içini dökmek: *Bu kadırcık bir manifestation'a pekâlâ müsaade edilebilir ve bütün bunların önü alınırdı. İnsanlar konuşmak ve* ***içini boşaltmak*** *ihtaycıyla doğarlar* (G.s.177).

İçini hüzünle çekmek: Çok üzüntülü, kederli olmak: ***İçini hüzünle çekti:*** *Bu cins hastalıklardan kurtulmak zannettiğimiz kadar kolay değildir* (H.s.361).

İçler acısı: Üzüntü veren çok acıklı (durum)*: —Muhtar, orada tanıdığı Rus kadının kardeşiyle –galiba Mihailof adında biri,- Beyoğlu'nda bir de eroin fabrikası kurmuş. Oyun ersen gırla… Herifin üç metresi var* (SD.s.157).

İçten içe işlemek: Sessizce çok fazla etkilemek: *Bu donuk, hiç kamaştırmayan, sadece kendisi için bir aydınlıktı ve bu aydınlık avucun içinde küçük, yengeç biçimli bir hayvan, söylendiğine göre kendi benliği, küçük tekalüslerle bir damar gibi, açılıp kapanıyor, içten içe işliyordu* (H.s.369).

İçten içe üzülmek: Gizli gizli, açığa vurmadan üzüntü duymak: *Abdüsselâm Bey bu hâle* ***içten içe üzülüyor,*** *gizlice daima temenni ettiğini söylediği hürriyetin evini böyle insansız, çocuksuz şamatasız bırakmış olmasını bir türlü anlamıyor, konağın gittikçe sırtında ağır basan masraflarını çok münasebetsiz bir yük buluyordu* (SAE.s.40).

İçten içe rahatsız olmak: Gizlice, belli etmeksizin huzursuz olmak: *Demek etrafına dikkat eden sade ben değilmişim. Şurası var ki sabahtan beri,* ***içten içe*** *o gece öğrendiğim şeyler beni* ***rahatsız ediyordu*** (SD.s.172).

İdam etmek: Ölüm cezasını uygulamak: *Üsküdar'a kaçıp, oradan bir tabut içinde daha ilerilere gitmeğe hazırlanırken yanındakilerin,*

parasına tama ile haber vermeleri üzerine ***idam edilen*** *bir sipahi kâtibi* (EÜM.s.221).

İdare etmek: Çekip çevirmek, yönetmek: 1) *Dostu idare güçtür, düşmanı zararsız yapmak güçtür. Her şey güçtür. Dirayet ister! Her şey dirayet ister! Bazen sabredersin, zaaf olur; bazen zaafın kuvvet görünür* (SD.s.168). 2) *İnsanlığı 150 senedir ilim* ***idare ediyor.*** *O hem hayatı hergün değiştiriyor, hem de bu değişikliğin getireceği krizlere karşı evvelinden tedbir düşünüyor. Tanzimat el yordamıyla Garb'a doğru bir yürüyüştü. Sonra iyi niyetlerin cilâladığı ekleme bilginin devri başladı* (YG.s.333). 3) *Kardeşler, ne yaparsanız yapın, seyahatte iktisada kalkmayın. Bırakın hayat sizi* ***idare etsin;*** *o akacağı limanı bilir. Daha yazacak çok şey var. Saint-Michel ve Quartier Latin pek hoş* (M.s.93). 4) *Meşrutiyeti ilân etmeyerek deli bir padişah nâmına memleketi* ***idare etmek*** *isteyen paşayı ortadan kaldırmak için meşrutiyet isteyenler tarafından alınmış bir tedbir...*(XIX ATET.s.406). 5) *Resmî dil ve şiir dili Acemce idi. Zevki ve hikmeti, büyük İran şairleri idare ediyordu. Nitekim biraz sonra Anadolu Mevlânâ'da bu kültürün zirve çizgisine erecekti* (BŞ.s.99). 6) *Siyasî cepheyi o* ***idare ediyor.*** *Said-i Kürdî'nin etrafındaki İsmet Paşa ve Adnan Bey maçını okudum. Paşa büyük adam. Büyük mübarezeci. Fakat tarihimizin öyle bir devrindeyiz ki, iyi niyet sahibi insanlar ancak kendilerini kurtarabiliyorlar* (M.s.176). 7) *Süleyman Beyin de benliğinde, sesinin cünbüşünü ve hüznünü* ***idare eden*** *böyle bir gizli ve zengin kaynak, bu biçare hayat artığını geniş insanlıkla birleştiriyordu* (SD.s.38). 8) *Yeni bir şiir dilini yaratmak için üzerlerine alan bu devrin şairleri, büyük bir dikkat ve gayretle dilin üzerinde duruyorlardı. Aruzun sesini Türkçenin organizmasına mal etmek onların hem ideali, hem de çalışmalarını* ***idare eden*** *büyük disiplindi* (EÜM.s.146). 9) *Onlar da benim gibi muayyen daire içinde dolaşıyorlar. Avni çok parasız. Maalesef ben kendisine yardım edemedim. Para su gibi akıyor. Sebebi de Montparnasse'da kalışım. Bir türlü* ***idare edemiyorum*** (M.s.260). 10) *…sırasına göre birinci safta ikbalde, bazen de ölümü bizzat padişah tarafından istenecek derecede gözden düşmüş bir devlet adamının hayatı ve bu hayatı bir ters tali gibi* ***idare eden*** *ihtiyatsız ve fevrî heyecanı vardır* (XIX ATET.s.91). 11) *Hakikaten istediğim bir şakadan başka bir şey değildi; kuvvetlice bir şaka. Fakat öyle bir şaka ki senin*

o libidik kafana, o acayip masal torbasına yerleşsin ve bir peyzaja hâkim 1600 onu zapt etmiş bir harabe gibi oradan bütün ömrünü ***idare etsin*** (SM.s.29). 12) *"Halam bu iş için en elverişli insandır. Evvelâ baştan aşağı şahsiyettir. Bir orduyu bile* ***idare eder.*** *Tecrübe sahibi insandır* (SAE.s.282). 13) *Şüphesiz işin gülünç ve maskara tarafına, alayın farkında olmasa bile, ilk gülecek insan yine kendisiydi. "Ben mi? Diye dudak bükerdi. İmkânsız!.." O insanları maşa ile tutmağa, gizli ve kirli dizginlerle* ***idare etmeğe*** *ve küçük kuyruk darbeleriyle zehirlemeğe alışıktı* (SAE.s.304). 14) *…doğan çocukları gök defterine parlak bir noktayla işaret ediyor, ölenlerin adını bir başka yıldızın gözlerini yavaşça yumarak siliyor, hülâsa kâinat ve kader dediğimiz büyük gidiş gelişi oradan tek başına ve kendi kendine* ***idare ediyordu*** (BŞ.s.47). 15) *Hakikat şu ki, daha onyedinci asır sonlarına doğru millî hayatta asıl yaratıcılık mimariden musıkîye geçmişti. İkinci Mahmud ve Abdülmecid devirlerinde ise bu sanat tek başına zevkimizi* ***idare ediyordu*** (YG.s.147). 16) *Sen cilt yapıyorsun; şiraze nedir bilirsin. Bizde insanoğlu şirazesiz kalmış. Hayat onun niçin ahenksiz birbirini tutmayan, günün hayatına cevap vermeyen bir yığın ölü kıymetler tarafından* ***idare ediliyor*** (MB.s.87). 17) *Tabiatta, hayatın yürüyüşünde, bizi* ***idare eden*** *kanunlarda her lahza karşılaştığımız şeyi, bize zaman zaman hayatın bütün kapılarını kapayan şeyi, sanki onun çehresinde görmüştüm* (SD.s.211).

İddia etmek: İleri sürmek, ifade etmek: 1) *Sosyal olduğunu* ***iddia ettiğimiz*** *bu asır hudutsuz bir ferdiyetçilik içinde çırpınıp duruyor. Sergide birkaç resim daha vardı; fakat köşe başından siluetiyle sizi avlayan gece kuşları gibi. Londra'da böylelerine çok rastladım* (M.s.195). 2) *Midhat Efendi'nin cülûstan itibaren sarayla dolayısıyla olsun münasebette bulunduğu* ***iddia etmek*** *hiç de yersiz addedilmez. Bu intisâbın o zaman Mâbeyn kâtibi bulunan Said Paşa vasıtasıyla olduğu zannedilebilir* (XIX ATET.s.407). 3) *Velhâsıl hilkatin cömertçe bahşettiği bütün meziyetleriniz yavaş yavaş hakiki sahasını buluyorlar, demektir. Ne kadar mesudum. Ben tabiatın ekonomisinde israf kelimesinin yeri yoktu, diye* ***iddia ederdim.*** *Kazandım* (M.s.70). 4) *Ziya Paşa'nın bu mücadelede her türlü haksızlıktan çekindiği, son derecede insaflı davrandığı* ***iddia edilemez****. Hattâ denilebilir ki biraz kini yüzünde ve birazda işin içinde olmadığı için hükümetin elini*

kolunu bağlayan zaruretleri görmemezlikten gelir (XIX ATET.s.302). 5) *Bununla, Suavi'nin Gobineau'yu behemehâl tanımadığını* ***iddia etmiyorum****. Sadece, bu akideye inanmış bir adam gibi görünmediğini söylemek istiyorum* (XIX ATET.s.228). 6) *Bu türkülerle şarkıların hepsinin Erzurum'un kendi malı olduğu* ***iddia edilemez.*** *Bazıları Erzurum'da doğmuşlardır. Bir kısmında Azerbaycan ile, Kafkasya ile sıkı münasebetin doğurduğu tuhaf bir çeşni, bütün melez şeylerdeki o marazî hislilik vardır* (BŞ.s.69). 7) *Bunun bir hastalık neticesi olduğunu söyleyenler, veya tasavvufa sardığı merakın yüzünden dünyayı bıraktığını ve hattâ daha hissî ve beşerî bir izahla, bir sevgilinin acısı yüzünden bu hâle düştüğünü* ***iddia edenler*** *vardı* (Hk.s.83). 8) *Bu işi huddamının ısrarıyla yaptığını, bu gibi define araştırmalarında behemehal çalınmış bir şeye lüzum olduğunu* ***iddia ediyordu.*** *Böylece asıl kabahatli meydana çıkınca ben salıverildim* (SAE.s.59).

İdrak etmek: Anlamak, kavramak: 1) *Fakat sonu ne olacaktı? Hemen herkeste bu sual vardı. Herkes fert olarak bu çarpışmanın bir namus borcu olduğunu* ***idrak ediyor*** (SD.s.228). 2) *…hatta, daha iyisi, şahsî olgunluklarını o meseleler içinde* ***idrak etmişlerdir.*** *Otuz yaşındaki Namık Kemal'i devrin bir mihrakı yapan sırrı bu ocakta parlayan ateşte aramalıdır* (YG.s.47). 3) *Ağaç güneşte serpilir, fakat toprağın derinliklerindeki kökü ile beslenir. İnsanoğlu kendi ferdiyetini bile ancak içinde yaşadığı cemiyetle* ***idrak eder*** (YG.s.47). 4) *Bununla beraber, nüfusu altmış binden sekiz bine inen Erzurum, Millî Mücadele'ye önayak olmuş, Ermenistan zaferini* ***idrak etmiş,*** *yavaş yavaş sağ kalan hemşehrilerini toplamaya başlamıştı* (BŞ.s.49). 5) *Hareketlerinde âdeta geçen zamana meydan okuyan bir hal vardı: —İnsan için asıl saadet bu, anladın mı Mümtaz? Sonunu bile bile ve o sona rağmen, kendisini* ***idrak etmek****…* (H.s.229). 6) *Onun için en büyük ve iyi niyetlerin sahipleri bile hayatı yaparken insanı yıkmaktan korkmuyorlar. Fakat dahası var! Her şeyimiz insanla. Varlığımızı yalnız onun üzerinde deneyebiliyor, onunla kendimizi* ***idrak ediyor*** (SM.s.50). 7) *Yahya Kemal bugünkü mânasıyla "historicite"nin ehemmiyetini mazi karşısında ruhî bir esarete düşmeden bizde ilk* ***idrak edendi*** (YK.s.30). 8) *Şeker Ahmed Paşa devrinden beri dördüncü sanat neslini* ***idrak ediyoruz****. Nesillerin böyle mevsimler gibi birbirini kovalaması beni üzmüyor, varsın benim neslime artık genç denmesin*

(YG.s.403). 9) *"Dua, ruhun Allah'la karşılaşmasıdır. Bunun için de kendi kendisini* ***idrâk etmesi*** *yeter." Diye ilâve etmişti* (MB.s.69). 10) *Çünkü, mimarîde olsun, yazı ve bilhassa müsikide olsun, devir gerçekten zevkin kendisini* ***idrak ettiği****, dilin az çok yerine oturduğu ve söyleyişin, yahut halktaki tabiriyle, ağzın ve sesin kendi kıvamını bulduğu devirdir* (YK.s.118). 11) *"A, vallahi, eminim bütün Emirgân önünde soyunsa, Behçet şöyle yüzünü çevirmez, bir kadın görünce gül gibi kızarır." Cinsinden sözlerin çizdiği bir ahlâk düsturunda kendisini* ***idrâk etti*** (MB.s.27).

İfade etmek: Anlatmak, aktarmak: 1) *Hâmid'e göre işin hakikatine vâkıf olanlar burada Allah'ın tabiat adını bir görürler; fakat arada genç Hâmid'in sanatını bir nevi iptidai didaktiğe düşüren mısralarla* ***ifade ettiği****, ihmal edilemeyecek bir fark vardır* (XIX ATET.s.473). 2) *Hece veznini tiyatroda denemeyi Hâmid'e tavsiye ederken o kendi içinde vukua gelen ve şiir dünyasını altüst eden bir değişikliği ifade ediyordu* (XIX ATET.s.337). 3) *Artık hayatımda idi. Şu anda bir vapurda veya Boğaz iskelesinde bulunuşu, onu bir daha görmek imkânım olmayışı hiçbir şey* ***ifade etmezdi*** (SM.s.54).

İflâs etmek: Geçersiz olmak, değeri düşmek: 1) *Şimdi bütün tecrübeleri* ***iflas ettikten*** *sonra, Mümtaz'la Nuran'ın aşklarında ısınmaya gelmişti* (H.s.192). 2) *"Ayna"nın sonu hiç de güzel olmadı. "Eşik"i bitirme gayretim, tıpkı "Raks" ve "Musiki"de olduğu gibi* ***iflâs etti.*** (G.s.244). 3) *Hayat ve medeniyet* ***iflâs etmiştir*** *ve yeni milleti okuldan yetiştirecektir; diplomalı bir millet yetişecektir* (ED.s.71).

İfrit olmak/kesilmek: Çok fazla kızmak, öfkelenmek: *O zaman yüzü çirkinleşir, sesi acayip perdeler bulur, durmadan tepinir, hülâsa hodbinliği içinde her çocuk gibi küçük bir* ***ifrit olur*** (H.s.14).

İfşa etmek: : Gizli bir şeyi açığa vurmak, yaymak: 1) *…onlarla sadece erkek nahvetini* ***ifşa etmesini*** *istediği üstün bir perde ile konuşuyor, işlerine dair sualler soruyor, manalı latifelerle alay ediyor, bir kaşını kaldırarak cevaplarını dinliyordu* (H.s.215). 2) *Göz korkunç bir şahit, değil mi? Yahut korkunç ayna… Her şeyi,* ***ifşa ediyorlar****. Hele hislerimizi gizlemek isteyince bakışlarımız nasıl değişir? Kaskatı olurlar. Ve biz gizledik sanırız."* (Hk.s.153). 3) *Nitekim bu cümleden*

sonra etrafına bu işten nasıl kurtulabilirim gibi bakındı ve derhal asıl düşüncesini ***ifşa etti****:…* (SD.s.183).

İftihar etmek: Övünmek, kıvanç duymak: 1) *Biraz konuştuktan sonra koleksiyonu merak ettiğini söylersen pek memnun olur ve seni saatlerce bırakmaz! Onunla* ***iftihar eder****, ki hakkı da vardır* (SD.s.181). 2) *Dedelerimiz bu musıkî ile* ***iftihar ederler****, onu tamamiyle bize ait, müşterek islâm medeniyetine bizim ithaf ettiğimiz bir san'at sayarlardı* (YG.s.363).

İğfal etmek: Kandırmak, aldatmak: *İnsanları* ***iğfal etmek****, onlara vakitlerini israf ettirmek suretiyle hak yolunda ayırmak için şeytanın baş vurduğu çarelerden biri de Nuri Efendiye göre, şüphesiz ayarsız saatlerdi* (SAE.s.34).

İhanet etmek: Kötülük, hainlik etmek: *Bahçe kapısından girdim. Mutfaktan geçtim. Paşa'ya düşmandım. Millî cepheye* ***ihanet ediyordu****. İhsan Bey'in tabancısını koyduğu yeri bilmiyordum. Fakat İhsan'ın bu işte itham edileceğini bilmiyordum. Şimdi bütün hakikatı...* (İAA.s.85).

İhanet(e) gitmek/etmek: Hainlik etmek, kötülük yapmak: *Üstelik, her dinlediği adam, her gördüğü şey ona kullanmasını bilen bir insanın elinde o kadar büyük şeylerin başarılmasına yarayacak olan birçok imkânların,* ***ihanete*** *kadar* ***giden*** *bir acemilik ve anlayışsızlık…* (YG.s.103).

İhmal etmek: Gereken değeri vermemek, ilgiyi göstermemek: 1) *Daudet'nin hikâyesindeki delikanlı âdeta Papa'yı* ***ihmal eder****, onu görmez bile. Yahut onunla senli, benli konuşur. Bütün dikkatlerini katırında toplar. Çünkü bilir ki Papa, kendi kıymetlerini müdriktir* (SD.s.89). 2) Sonra omuzumdan istemeye istemeye elini çekti. Fakat bu ihaneti yaptığı için tatlı bir bakışla *gönlümü almayı da ihmal etmedi* (SAE.s.208). 3) *Daha evvel söyliyeyim ki Fikret benim için bir şairden ziyade bir kahramandır. San'atı eski bulunabilir.* ***İhmal edilebilir,*** *okunur, okunamaz. Fakat talihin kendisine nasip ettiği büyük rolü unutulamaz* (TF.s.3). 4) *Fakat ne talihsizliği, ne de yüzünden okunan hastalığı —verem olduğunu biliyorduk— anlattığı şeylere ait en ufak teferruatı bile* ***ihmal etmesine*** *hiç de mâni olmuyordu* (SD.s.35). 5) *Hâmid'e göre işin hakikatine vâkıf olanlar burada Allah'ın tabiat adını bir görürler; fakat arada genç Hâmid'in sanatını bir nevi ip-*

tidai didaktiğe düşüren mısralarla ifade ettiği, ***ihmal edilemeyecek*** *bir fark vardır* (XIX ATET.s.473). 6) *Kafamdan ancak gölgesi geçen bir düşüncenin iki dakika sonra böyle cezasını çekeceğimi nereden bilebilirdim? Biz fakirler böyleyizdir. Kader sarayında bizim işlere bakan büro şaşmaz,* ***ihmal etmez*** (SAE.s.189). 7) *Sonra omuzumdan istemeye istemeye elini çekti. Fakat bu ihaneti yaptığı için tatlı bir bakışla gönlümü almayı da* ***ihmal etmedi*** (SAE.s.208). 8) *Ben başım iki elimin arasında düşünmeğe başladım. Hayır, istirahat etmenin imkânı yoktu. Birçok yalanın içinde olsam bile* ***ihmal edemeyeceğim*** *bir hakikat, büyük bir hakikat vardı ortada* (SAE.s.268).

İhtiva etmek: İçine almak, kapsamak: *"Ben biraz da İngilizim, çünkü Shakespeare İngilizdir". Bu söz kimin sözüdür bilmiyorum. Fakat on dokuzuncu asrın bütün macerasını* ***ihtiva eder*** (M.s.255).

İhya etmek: Mutluluğa kavuşturmak: *Ve hep aynı sevimli, dost, babacan, her zaman için emrinize hazır ve her zaman için sizden çok farklı, tebessümlerinin, gözlüklerinin pırıltısıyla bizi* ***ihya ederek*** *çekilip gitti* (SAE.s.208).

İki çift laf etmek: Biraz söyleşmek, kısa süreliğine sohbet etmek: *–Paraya o kadar ihtiyacım yok… diyordu. Fakat tekrar eve kapanmak, ev işi görmek, kaynanamla burun buruna yaşamak hiç hoşuma gitmiyor… İyi kadın ama* ***iki çift laf etmeğe*** *gelmiyor* (SAE.s.227).

İki gözü iki çeşme ağlamak: Çok fazla üzülmek, ağlamak: 1) *Sonra da bu böyle bir şey vâki olsa bile babamı başı ucunda meyus ve perişan,* ***iki gözü iki çeşme ağlar****, yakasını yırtar görmesi elbette ki çok başka türlü tesir ederdi* (SAE.s.62). 2) *Yemek zamanı gelince onu çağırmağa giden hizmetçi kız, gördüğü şeyin dehşetinden dili tutulmuş,* ***iki gözü iki çeşme*** *aşağıya iniyor. Bir feryat içinde herkes yukarıya fırlıyor* (Hk.s.113).

İki karpuz bir koltuğa sığmaz: İki önemli iş aynı zamanda yapılmaz: *Üstüme iyilik sağlık. Bir insan iki kişiyi aynı birden nasıl sever kızım? Hiç* ***iki karpuz bir koltuğa sığar*** *mı?* (Hk.s.282).

İkram etmek: Sunmak, ağırlamak: 1) *…deminden beri kendisine* ***ikram ettiği*** *çeşit çeşit cigaralarla âdeta zehirlemeğe çalışan uzun boylu, pehlivan enseli tüccarı sade kulak kesilmiş dinliyordu* (Hk.s.259). 2) *Odasında masanın üstünde mavi bir çanak içinde kil eksik olamaz,*

zaman zaman ağzına atar çiğnerdi. Bütün misafirlerine de ***ikram ederdi****. Reddettiniz mi sizi ancak çocuklarda görülen bir mürailikle kandırmağa çalışırdı:…* (EÜM.s.304).

İktifa etmek: Yetinmek, yeterli bulmak: 1) *Namık Kemal'in şiirine kitapta pek az yer verilmiştir. Herkes tarafından sevilen ve nesillere hayat prensiplerini veren basaleti Osmaniye kasidesi ile* ***iktifa ettim*** (NK.s.279). 2) *Halit Ayarcı'nın ısrarıyla hiç yoktan ortaya çıkarttığımız, etrafımıza topladığımız insanlar şimdi bizden hesap sormakla* ***iktifa etmiyorlar****, açıktan açığa bizi itham ediyorlardı* (SAE.s.367).

İlan etmek: Açığa vurmak, duyurmak: 1) *Genç kadın bütün kâğıtlarını açık oynamak isteyenlerin sükûnetiyle, ona "Çok geç kalmadım, değil mi?" diye sordu. Bu suretle dostluklarını* ***ilan ediyordu*** (H.s.139). 2) *Bununla beraber Temmuzda Eskişehir ve Kütahya Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi tarafından Başkumandan* ***ilan edilmiştir*** (İAA.s.11).

İlâve etmek: Eklemek, söylemek: 1) *Fransa'nın tablosunu yazan Michelet, Barrès kadar doğduğu toprağa bağlıdır. Yahya Kemal'in milliyet anlayışında, meşhur cümlesiyle tesirini kabul ettiği tek muharrir olduğunu da* ***ilâve edelim*** (YK.s.60). 2) *Yahut hayatına yeni bir üzüntü daha* ***ilâve edecektim****. En iyisi bir yalanla işin içinden sıyrılmaktı: –İstanbul'dan uzakta idim… dedim* (SAE.s.258). 3) "Dua, ruhun Allah'la karşılaşmasıdır. Bunun için de kendi kendisini idrâk etmesi yeter." Diye ***ilâve etmişti*** (MB.s.69). 4) *…hattâ ısrar ettiği gibi üvey annem gelirse iki kişi birden* ***ilâve etmiş*** *olacak, senelerdir o kadar aksi giden talihinden bu suretle öç alacaktı* (SAE.s.80). 5) *Bir Sümer rahibi gibi muhayyilem hep yıldızlarla meşguldü. Sırrın içinde yüzerdim. Buna akşam saatlerinde uzak dalların aldığı o korkunç yalnızlığı, o ezici morluğu* ***ilâve edin*** (M.s.322). 6) *Biri basitten hoşlanmıyordu; öbürü de gayeyi gözden çabukça kaybedenlerdendi. Onun muhayyilesi dolu dizgin yürüyen cinstendi. Gözünün her rastgeldiği şeyi kendi icadına veya o andaki çalışmasına* ***ilâve edebilirdi*** (Hk.s.226). 7) *Fikir işlerinde, yazıda, para işlerinde hep yeniden başlamak.* ***İlâve edeceğin****, mükemmelleştireceğin yerde tahtayı baştan silmek ve…ya tekrarlarsa, ya tekrar onunla meşgul olmaya mecbur olursam* (M.s.225). 8) *Hattâ ayıplamazsanız, vapuru kaçırmak için*

elimden geleni yaptığımı da ilâve etmek isterim (SD.s.173). 9) *İşte Rıfkı Melül'ün kendisini cömertçe vakfetttiği büyük ve zorlu iş. Bu şümullü çerçeveye vesika yokluğundan, bu kadar geniş zaman içinde gayet tabiî olarak tesadüf edilen boşluklardan gelen müşkülleri de* ***ilâve edersek,*** *bu çetinliğin derecesi hakkında bir fikir sahibi oluruz* (YG.s.388). 10) *Kendisinin bu yüksek işi başarabilecek bir kudrette olmadığını* ***ilave ediyor****. Sonra zamandan ve zamanenin insanlarından şikâyet ediyor. Allah bir kavme yolunu şaşırttı mı solunu sağından fark edemez* (HÜ.s.25). 11) *—Korkunç değil mi doktor? Ama, diye* ***ilave etti****: İki başla değil, bir başla düşünüyorum* (H.s.353). 12) *Sonra İclâl'in, "Daha bir şeyler söyle… Bu yılandan kurtar beni…" der gibi baktığını görünce, Fatma'nın babasını çok sevdiğini* ***ilave etti*** (H.s.69). 13) *Bir söz söylemek için: –Bu saatler de bir türlü doğru dürüst işlemezler… dedim. Sonra müstakbel damadımın hâtırasını kafamdan bir yılan ölüsünü atar gibi kovduğum için memnun ve rahat* ***ilâve ettim*** (SAE.s.192). 14) *…Buna az çok bildiğimi sandığım Tanzimat ve Abdülhamid devirlerini de* ***ilâve edersek****, altı devir olur. Aziz vatanımızda işlerin nasıl başladığını ve nasıl gevşeyerek bittiğini az çok bilirim* (M.s.235). 15) *…sanat aşkının kendisini ısırdığını hisseder ve kendisini heykele veya resme verirse, sanatkâr kaderini alevden bir gömlek gibi sırtına giyerse Türk tarihinin seyrine bir zincir daha* ***ilâve edilecek****, bir gelenek daha kurulacak, bir tohum daha yeşermiş olacaktır* (YG.s.398). 16) *Bu kadarı halamı yeniden çıldırtmağa kâfiydi. –Demek ki bu dolandırıcıların bir de müdürü var ha!.. Ne yaparmış bu müessese bakayım? Bana doğru dik dik bakarak* ***ilâve etti****:…* (SAE.s.280).

İleri gelmek: Meydana gelmek, oluşmak: 1) *Fakat bu kusur, örneği olan eserlerin bir medeniyet ve kültürün belki en yüksek mahsulleri olmasından ve onların bütün bir cemiyet nizamının beslemiş bulunmasından* ***ileri gelir*** (XIX ATET.s.513). 2) *Kendini krize hazırlar. Fatma hanımın ölümünden evvel birkaç şiirinde ölümle karşı karşıya gelir. Bu da narcissisme'den* ***ileri geliyor*** (ED.s.110).

İleri sürmek: Bir tasarıyı veya düşünceyi önermek: *Biz kendimizi çapraşık yollardan aramaya alışmışızdır– kısırlığı daima* ***ileri sürülen*** *şair, Türkçeyi ve Türkçe şiiri bulmuştu* (YK.s.31).

İleriye gitmek: İlerlemek, gelişmek: *Bir eşik atlamakla insan yirmi, otuz sene geriye,* ***ileriye gitmiyor.*** *Galiba kurtuldum* (Hk.s.47).

İlham etmek/vermek: Esindirmek, içe doğmasına sebep olmak: 2) *Sakız zelzelesinin* ***ilham ettiği*** *gazelde –en güzel eserlerinden biri- bu ruh hâli tam bir çığlık olur* (XIX ATET.s.538). 2) *Asıl İstanbul, yani sulardan beride olan minare ve camilerin şehri, Beyoğlu, Boğaziçi, Üsküdar, Erenköy tarafları, Çekmeceler, Bentler, Adalar, bir şehrin içinde adeta başka başka coğrafyalar gibi kendi güzellikleriyle bizde ayrı ayrı duygular uyandıran, hayalimize başka türlü yaşama şekilleri* ***ilham eden*** *peyzajlardır* (BŞ.s.151). 3) *Yarı alay, yarı kızdırma ve meydan okuma arzusunun* ***ilham ettiği*** *mısralar birbirini takip eder* (XIX ATET.s.468).

İlk göz ağrısı: İlk çocuk, sevgili: *Halbuki ona,* ***ilk göz ağrısına*** *bağlıydı; bu altın, kısa hayatında ona uzanan ilk dost eli, koyun koyuna yattığı biricik sevgilisiydi* (MB.s.123).

İltifat etmek: İlgilenmek, saygı göstermek: 1) *Dinlemesini biliyorsun, ki bu mühim bir meziyettir. Hiçbir şeye yaramasa bile insanın boşluğunu örter, karşısındakıyla aynı seviyeye çıkarır!" diye iltifat ederdi* (SAE.s.36). 2) *Şurayı devlete girdi. Büyük bir hüsnüniyet gösteren padişah kendisine hürmet ediyor, haftada bir iki defa huzuruna kabul ediyor, vatanperverliği takdir ettiğini söyleyerek iltifat ediyordu* (NK.s.21).

İltihak etmek: Katılmak: *…kendisine bir ihanet gibi gelir Paşa kararını verip de tam milli harekete* ***iltihak ettiği*** *zaman, yani asıl çehresiyle göründüğü zaman mesuttur* (İAA.s.15-16).

İma etmek: Dolaylı bir biçimde anlatmak: 1) *Hattâ ona karşı evlenme teklifini reddedecek kadar kendi vaziyetini bilir. Daha ilk görüşte bu vaziyeti* ***ima ederek*** *konuştuğunu biliyoruz* (XIX ATET.s.364). 2) *Esma Sultan; sırf kendi nezareti altında yetiştirdiği, terbiyesine dikkat ettiği bu cariyeyi, isterse, kardeşine hediye edebileceğini* ***ima etmiş****, fakat padişah, babaca bir iltifattan ileriye gitmemiş iki gün sonra da, genç cariyeye verilmek üzere bir elmas iğne yollamıştı* (MB.s.113).

İmkân bulmak: Uygun şart, duruma kavuşmak: *Her hâlde Fransız kültürüne derinden vâkıftı. Bu tercümelerin içinde en şâyân-ı dikkat olanı, Molière tercümeleridir. Vâkıa şairin bütün külliyatını tam*

olarak tercüme etmemiştir; fakat ***imkân bulsa*** *idi, galiba yapacaktı* (EÜM.s.216).

İmkân vermek: Uygun ortam yapmak, hazırlamak: 1) *Dilimizin haricindeki güzellikler ve nimetler gözümüzün dışındaki ufuklar gibidir, vâkıa ferdî mesai ile onları elde etmemiz mümkündür, fakat buna hayat her zaman* ***imkân vermez*** (EÜM.s.81). 2) *Nasıl Suavi vak'ası Abdülhamit'in mutlakıyetine fırsat vermişse bu cinayet de aradaki insan, haklı prensipler, memleket birliği farkları hariç, öylece İttihat ve Terakki'nin dizginleri ele almasına* ***imkân vermişti*** (SD.s.55). 3) *Londra'daki uzun ikameti Hâmid'e bu hayatı herhangi bir İngiliz muharriri, meselâ Oscar Wilde cinsinden bir muharrir gibi tenkitle anlatmak* ***imkânını vermiştir*** (XIX ATET.s.520). 4) *Memleketin fikir hayatı bu örnekleri atlayıp geçmek imkânını verecek hâlde değildi. Yahya Kemal'e kadar edebiyatımızın garpla münasebeti bir nevi gümrük kaçakçılığı şeklinde olmuştur* (EÜM.s.286).

İnat etmek: Diretmek, direnmek, ayak diremek: *Doğdum doğalı herkes bana dürbünün ters tarafından bakmayı teklif ediyordu. Ben bir türlü buna yanaşamıyordum.* ***İnat ediyordum****. Neye yaramıştı? Bütün hayatım kepaze olmuştu* (SAE.s.220).

İnhisar etmek: Tanınmak, verilmek: *Abdüsselâm Beyin parası ile yapılan bu tecrübelerin bütün şerefini kendisine* ***inhisar ettirmek*** *isteyen Aristidi Efendi bir gece tek başına çalışırken imbik çatladı ve lâboratuvar ateş aldı* (SAE.s.51).

İnine çekilmek: Uzlet yaşamak, yalnız kalmak: *Alabildiğim ve toplayabildiğimle* ***inime çekilmek*** *hikâyesi* (G.s.160).

İnkâr etmek: Kabul etmemek, reddetmek: 1) *Belde'de şairin çok mühim bir maden yakaladığı, çok büyük bir sırrın başına kadar geldiği* ***inkâr edilemez****. Fakat biraz sonra İstanbul'a dönünce eski dile ve tarza saplanıverecektir: Türk şiirini yeniye açar…*(EÜM.s.265). 2) *Varsın sonunda bizzat yarattığımız bu eser bizi inkâr etsin. Yolun yarısında bırakmış olsa bile o yine bizimdir –tıpkı bizim, onun olduğumuz gibi…*(YG.s.137). 3) *O halkın gözüyle görür, onun muhayyilesi ile düşünür, onun sinizmiyle kabul ve* ***inkâr eder*** *ve onun derin imanıyle yaşar* (EÜM.s.167). 4) *Bir kısmı Avrupa'ya gitmeden evvel yazılan bu küçük şiir kitabının edebiyatımızda mühim bir merhale*

*olduğu **inkâr edilemez**. Hiç olmazsa şekil itibarıyla baştan aşağı yeniydi* (XIX ATET.s.464). 5) *Hattâ bu piyeslerin asıl bünyesinde değil, onların kuruluşunda, mevzuu icat ve tasarrufta dahi sonsuz acemilikleri bulunduğu **inkâr edilemez*** (XIX ATET.s.343). 6) *Sanat mülâhazalarının dışında, Zafernâme'nin çok kindar ve zalim bir fırça ile devrinin müşahhas bir tablosunu yaptığı inkâr edilmez* (XIX ATET.s.298). 7) *Ziya Paşa ise Abdülaziz Han'a sığınmış, Magosa'yı boylamamaya çalışıyordu. Hürriyet gazetesi muharriri, âdeta siyasî mücadelesini ve fikirlerini **inkâr etmiş** gibidir* (XIX ATET.s.310). 7) *Bununla beraber bu küçük tepsinin kıl üstünde duran muvazenesine hafif bir tehdidin karıştığı da **inkâr edilemez**. Çünkü makine, intizamı burada ferdî sahaya geçiriyor* (YG.s.237). 8) *Bütün bunları söylemekle, gerek, zevk, gerek teknik itibariyle sanatının asıl sırrını garptan aldığını **inkâr etmiş** olmuyoruz* (YK.s.126). 9) *Garip şeydir ki Yahya Kemal bunu nesrinde de yapmış, o kadar **inkâr edilen** eski nesri yenilemiştir. O kırılan zinciri yeniden bağlamasını biliyordu* (YK.s.69). 10) *Doktor Ramiz'e göre ben bütün kabiliyetlerimi **inkâr eden**, asrına göz yummakta inat eden, bu yüzden dünyasını küçülttüğü için etrafına karşı olan vazifelerinde bir yığın kusuru olan adamdım* (SAE.s.277). 11) *Kaldı ki, Bâkî'nin soluğu bütün mersiye boyunca kesilmeden devam eder ve bend beyitleri daima birbirinden üstün bir eda ile parçaları kapatır. Bununla beraber İstanbullu şairin zafer arabasının Fuzulî'nin açtığı yoldan geçtiği de **inkâr edilemez*** (EÜM.s.150). 12) *Hiç kimse fotoğrafın sanat bilgisine getirdiği yardımı **inkâr edemez**. Bu gün bu sâyede dünya şaheserleri kütüphanemizde ve duvarlarımızda* (YG.s.461). 13) *Allah vermesin. Akşam bastı mı, git müzeye, bir çerçeveye gir, o portreler gibi hayatın dışında, her şeyi **inkâr eden** bir uykuya dal! –Onun içindir ki Adalet'e seyahat et behemahal* (M.s.109). 14) *Onun hukuk-ı beşer beyannamesi "Ya beni olduğu gibi kabul edersiniz, yahut sizin için yokum" diye başlardı ve sizin **inkârınıza** kadar **giderdi*** (EÜM.s.419).

İnkişaf etmek: Gelişmek, büyümek: 1) *Bunlar hem yollardan uzaktırlar, hem bağlı oldukları merkezler kendi seviyelerinde oldukları için **inkişaf etmezler**. Yani toprak kısır, insan görgüsüz ve ufuksuzdur* (YG.s.292). 2) *Sonra Paris, Hausmann'ın eline geçtiği zaman gittikçe **inkişaf eden** bir şehirdi. Ondokuzuncu asır ortası Fransa'sı, İngiltere'ye*

hakkıyla rekabet edebilen zengin bir Fransa idi (YG.s.186). 3) *Fakat Fikret, bu mısraları tıpkı bir kubbenin kilit taşı gibi belâgatini tamamlamak, kurduğu bir inkişaf ettirdiği fikir silsilesini sonuna kadar götürmek için kullanır* (EÜM.s.405). 4) *Bir medeniyet bir bütündür. Müesseseleri ve kıymet hükümleriyle beraber* ***inkişaf eder*** (YG.s.35).

İnsana musallat olmak: Sürekli uğraşmak, peşini hiç bırakmamak: *Kâinatta her şey* ***insana musallat****, fakat en büyük düşmanımız yine insan, diye düşündüm. Evet en büyük düşmanımız yine insan* (SM.s.32).

İnsanı inkâr etmek: İnsanın mevcudiyetini, yaşanan buhrandan dolayı yok saymak:

Ölü bir aydınlık kusuyor eşya
Yaşıyoruz hep birden
Korkunç toparlanışında
İnsanı inkâr eden
Saatlerden birine…(Ş.s.144).

İnsanın içine sinmek: Kabul etmek, normal görmek: *Yahut ben görmedim.* ***İnsanın içine sinmiş,*** *onun hareketlerini ikide bir kesen, yahut değiştiren, onu âleminden ayırıp başka bir âleme götüren korku.*" (Hk.s.258).

İnsanlıktan çıkmak: İnsana özgü niteliklerini yitirmek: *—Ama bazıları böyle demiyor, çalışma insanı* ***insanlıktan çıkarır****, ufkunu kapar diyorlar* (H.s.244).

İntihar etmek: Kendi canına kıymak: *Hüsrev de Ahşid'i hançer darbesiyle öldürüldükten sonra –Nâmık Kemal tiyatrosunun âşıkları için sakınılmaz bir tâli'dir bu!- sevgilisinin cesedi üzerinde* ***intihar eder*** (XIX ATET.s.361).

İntikam almak: Öç almak: *…bunu yaparken hiçbir suretle gizlemeye çalışmadığı bir sevinç duyuyordu. Sanki aldatıcı zamandan, onun türlü oyunları olan ümitlerden, hayallerden, hasretlerden, ihtiraslardan* ***intikam alıyordu*** (SD.s.268).

İpi koparmak: Yakınlığı olan kişi ile bağları koparmak, ilişkisini kesmek: *Benim* ***ipi*** *gerdiğim muhakkak… Fakat* ***koparan*** *o. Hayır, hiç de böyle değildi. O ayrılmaya karar vermişti* (H.s.358).

İpin ucunu bırakmak/kaçırmak: Olması gereken ölçüyü, kaybetmek, yitirmek: *Onun bir yüzü çok yırtıcı bir didişme ise, öbür yüzü* ***ipin ucunu*** *bir an* ***bıraksanız*** *sizi nerelere götüreceği belli olmayan şüphedir* (SD.s.64).

İpucu vermek: Konunun olayın çözülmesi, anlaşılması için küçük, az bilgi vermek: 1) *Bununla beraber "kuzu" manzumesinin safdil realizmi bize Nâci'nin bu yeni tarz şiirleri için bir* ***ipucu verir.*** *O Allah'ın bir portakal veya kavunu bütün aileye kolayca taksim edilebilmesi öyle dilim dilim yarattığına inanan Bernardin de Saint-Pierre'in mektebinde yetişmiştir* (XIX ATET.s.536). 2) *Hâmid hâtıralarında bu piyeslerin doğuşları üzerinde durmuş ve bize bazı* ***ipuçları vermiş*** *olsaydı ne kadar iyi olurdu* (XIX ATET.s.503).

İsabet etmek: Çıkmak, tutturmak: 1) *Birinci ikramiye 152693 numaraya isabet etmiş, imamın dediği gibi nihayet şimendifer çarpmıştı* (Hk.s.272). 2) *Yumruk tam yerine* ***isabet etti****. Cemal Beye gösterilen bu alâka kadar beni hiçbir şey mesut edemez. Fakat kadın aklı bu. Ne yaparsın? Güzel olmak kâfi değil* (SAE.s.201).

İspat etmek: Kanıtlamak: *Hakikaten de büyük bir âlim olduğu, skolastikten kalma ve keskin münazara silâhına sahip olduğu için, üstüste deliller, bürhanlar toplar, onları tanzim eder, davasını* ***ispat edermiş****. Fakat kitap bir türlü yazılamazmış* (YG.s.37).

İsraf etmek: Gereksiz, boş yere harcamak: *İnsanları iğfal etmek, onlara vakitlerini* ***israf ettirmek*** *suretiyle hak yolunda ayırmak için şeytanın baş vurduğu çarelerden biri de Nuri Efendiye göre, şüphesiz ayarsız saatlerdi* (SAE.s.34).

İstifa etmek: İşinden çekilmek, görevi bırakmak: *Ve bütün bunları hep, içine bir yığın çocuk neşesi karışan o ince billur sesle söylemişti. Demek böyle idi, Cemal Bey ona beni* ***istifa ettiğimi*** *söylemişti. Ben huyu suyu bilinmeyen bir adamdım* (SAE.s.256).

İstifade etmek: Fırsat bilmek, değerlendirmek: 1) Fakat mebus olursam, iş değişir. Bıktım artık. Üç gündür kitaba çalışıyorum, tatilden ***istifade ederek.*** Yarın ders başlayacak. Elveda… Arabaya koşulacam. Ne ise geçelim, (M.s.61). 2) *Paşa çocuk mizaçlıdır. Bunu kendisi de bilir. Hatta işine gelirse bundan* ***istifade eder****. İşin kâtiplikten ziyade bir refakat memurluğu olacak. Beraber konyak içeceksin* (İAA.s.34).

3) *Üstelik umumî menfaat için bazı hakikatlere göz yumulmasına bile açıktan açığa razıdır. Ayrıca eserlerinden* ***istifade ettiği*** *görülmez* (XIX ATET.s.113). 4) *Ağanın bir dalgınlığından* ***istifade ederek*** *boğazıma sarıldı; eğer adamcağız vaktinde yetişmeseydi muhakkak öldürdü. Tevekkeli tehlikeli dostluklardan sık sık bahsedilemez* (SD.s.16). 5) *Mirza Süleyman ise vaziyetten* ***istifade ederek*** *iradeyi tam elline almak için Şehriyar'ı da bu arada yok etmeyi tasarlar. Beri taraftan işi sezdikleri için aynı gecede Adil, Perihan ve dayısının taraftarları da harekete geçerler* (XIX ATET.s.369). 5) *Peçevî'nin İran harbi dolayısıyla bahsettiği bu vak'a İran Şahı Hudâbende'nin aczinden* ***istifade ederek*** *hükümeti ele alan karısı ile kız kardeşinin Kalgay Âdil Giray'a âşık olmaları ve –belki de rekabet yüzünden- meselenin saray koruculari…*(XIX ATET.s.368). 6) *Bugün Halk Evlerinin bahşettiği fırsattan* ***istifade ederek*** *ve lütuf ve müsamahanıza güvenerek edebiyatımızın bu biricik muammasını muhterem huzurunuzda vaz etmeğe cesaret ediyorum* (EÜM.s.89). 7) Sonra da öteden beri tanınan bir mevzuda, demire su verir gibi bütün hususiyetlerinden ***istifade ederek*** yeni bir mânayı aşılamasıdır (EÜM s. 103). 8) *Sadeddin Köpek, rakipleri olan ümerayı padişahın zaafından* ***istifade ederek*** *bir bir ortadan kaldırırken, emirü'l-ümerâ Taceddin Pervane'yi, vaktiyle bir muganniye…*(BŞ.s.35).

İstifini bozmamak: Aldırış etmemek, takmamak, davranışını değiştirmemek: *Fakat Sabri'nin hiç* ***istifini bozmadan:*** *"Ne biliyorsun baba, yarın kandil, belki günahlarından tövbe ederler…" demesi üzerine "Kim bilir, belki de sen haklısın" diyerek bahsi kapatmıştı* (Hk.s.278).

İstihfafla süzmek: Alaya almak, önemsememek: *…Agop Saatçiyan, evvelâ beni tepeden tırnağa kadar* ***istihfaf*** *ve merhametle* ***süzdü,*** *sonra, en enteresan yerimmiş gibi gözleri ayaklarıma dikildi kaldı. Belli ki, başka bir zamanda ve tek başıma gelseydim hiç tereddüt etmeden Allah versin diyecekti* (SAE.s.193

İstikamet vermek(I): Metodolojik bir biçim kazandırmak: Türkçeyi yeni bir iklim gibi keşfetmiş, şiire yeni bir *istikamet vermişti*. Evet, bu her taraftan hücuma uğrayan adam –en basit ve esaslı şeylere hücum edilir (YK.s.31).

İstikamet vermek(II): Yöneltmek, yön vermek: *Mistik hayat sonsuz zevklerin dünyasıydı. Bu, hepimizde uyur hâlde bulunan ilâhî kıvılcımın kendiliğinden uyanması, uyandığı ruha* ***istikamet vermesiydi*** (MB.s.138).

İstikbali inşa etmek: Geleceği hazırlamak: *Biz farkında olmadan istikbalimizi inşa ederiz. Aristidi Efendi bu tecrübelere başladığı anda âkıbetini hazırlamıştı. Ölümü kendisinde hazırdı. Bunu bilmiş olmasına niçin hayret ediyorsunuz? demişti* (SAE.s.84).

İstilâ etmek: Etkilemek, alanı doldurmak: 1) *İşte bu iç kalenin eski tarz şiirlerle* ***istilâ edilmesi,*** *hele Nâci'nin oldukça babayani mektuplarla gençleri gazel yazmaya teşvik etmesi yenilerin hoşuna gitmiyordu* (XIX ATET.s.533). 2) *Korku, akşam oldu mu, evimizi küçük ve tehlikeli bir deniz gibi* ***istilâ ederdi*** (Hk.s.99). 3) *O zaman garip bir gurur kendisini* ***istilâ eder,*** *ağzı köpüre köpüre elindeki kuvvetlerle düşmanını harap edeceğini, öldüreceğini söyler, etrafa hangi dilden olduğu pek bilinmeyen karmakarışık beddualar, lânetler yağdırırdı* (SAE.s.45). 4) *Böylelikle Halit Beyin şahsî adalet haritası gittikçe genişledi, gölgesi birkaç ülkeyi birden* ***istilâ eden*** *bir ağaç gibi büyüdü* (MB.s.105). 5) *Birdenbire acayip bir duygunun içimde dalga dalga büyüdüğünü ve beni* ***istilâ ettiğini*** *hissettim* (Hk.s.72).

İstimal etmek: Kullanmak: *Şeyhî'den âmmece mergûbiyetine ve malumiyetine binaen mesnevisinden misal getirmeye lüzum görmeyen Âşık Çelebi tezkiresinden uzun bir haşiyesinden anlıyoruz ki bu eser birçok zamanlar havas arasında tefeül için epeyce* ***istimal edilmiştir*** (HÜ.s.19).

İstirahat etmek: Dinlenmek: *Ben başım iki elimin arasında düşünmeğe başladım. Hayır,* ***istirahat etmenin*** *imkânı yoktu. Birçok yalanın içinde olsam bile ihmal edemeyeceğim bir hakikat, büyük bir hakikat vardı ortada* (SAE.s.268).

İstismar etmek: Kötüye kullanmak: 1) *Yahya Kemal'in* ***istismar edileceğini*** *biliyordum. Fakat bu şekilde üstüne üşüşüleceğini bilmiyordum* (G.s.128). 2) *Burada Dâniş Çelebi'nin annesi Efsuncu kadının, oğlunun yarı meczup oluşunu* ***istismar etmesi****, hattâ bu budalalığı aile muhitini beslemiş olması şüphesiz ki bir buluştur.*

Tabbiî burada da melodram eserin komedi havasını birdenbire değiştirir (XIX ATET.s.425).

İş bilmek: Becerikli, yetenekli olmak: *Can ciğer olacağız. Sen rahatına bak. Bu ev artık senindir. Anam **iş bilir** kadındır. Seni hiçbir şey için yormaz; her şeyi hazır bulursun. Kimsenin işine karışmaz da…* (MB.s.110).

İş görmek: İş yapmak, iş yapmaya uygun olmak: 1) *-Bu kâfi değil!-Bir ütopyaya kapılmak istemeyen için kâfi. Hattâ müsbet bir **iş görmek** isteyen için—Peki, nedir bu Türkiye? İhsan içini çekti:…*(H.s.244). 2) *Bu ateş kızları şimdi büyük resmin ve heykelin gururuyla bize geliyorlar. Tabak gibi, fincan gibi hususî bir **iş görenler** bile bizimle bir sevgili nazıyla, edasıyla konuşuyorlar* (YG.s.467).

İş sahibi olmak: Geçimini sağlayacak bir meşgale edinmek: *Topraksız ya toprak sahibi olur, yahut da amele sınıfına geçer **iş sahibi olurdu*** (G.s.315).

İşaret etmek: Göstermek, el yüz ve beden hareketleriyle anlatmak: *…güneşin doğacağı dakikayı, ayın sihirli sandalının geçeceği suları tayin ediyor, doğan çocukları gök defterine parlak bir noktayla **işaret ediyor**, doğan çocukları gök defterine parlak bir noktayla işaret ediyor* (BŞ.s.47).

İşbaşına gelmek: Yönetici, idareci olmak: ***İş başına geldikten** beri yokuz. Mollam hükümet dediğim başka şey. Helvacıya tablekâr lâzım Ol Kara da iktidar lazım Dört lahana yaprağını hala susturamazdık. Dün yine Falih vermiş veriştirmişti* (İAA.s.44).

İşbirliği etmek/yapmak: Aynı amaç için çalışma ortaklığı kurmak: *Hâlbuki hıdivle birleşince Avrupa politikasına dayanarak devlete kafa tutan, hükümdar rolü oynayan, devlete karşı ayrılık hisleri çok aşikâr bir vali ile **işbirliği etmiş** olur ki orada büyük fark vardır* (XIX ATET.s.284).

İşe başlamak: Bir işe girişmek: *Tanzimat, hattâ İkinci Mahmud devri yeniliği tercüme ile **işe başlar.** Fakat bir türlü tercüme işi uzun zaman halledilemez. Günün birinde devlet tercüme işine sahip çıktı* (YG.s.32).

İşe karışmak: Müdahale etmek: 1) *Ben Sakine Hanımı kızdırmak için söyledim. Herkesin **işine** niye böyle **karışıyor,** diye? Yoksa istersem İhsan Beye üç günde Leylâ'yı kulaktan âşık ederim* (SD.s.101). 2) *Elimdeki kadehi bıraktım. Ne olursa olsun akıl ve mantık namına bir kere daha **işe karışacaktım**. "Ondan sonra ağzımı bile açmam…"* (SAE.s.217). 3) *Fakat Ali işi böyle görmüyor, Soloski ile Agop'un böyle karşı karşıya oturup Allah'tan, dinden söz açmaları, efendisinin **işine karışmaları** onu çileden çıkarıyordu* (MB.s.139). 4) *Halbuki güzel saatti. Kendi hâlinde, hiç kimsenin **işine karışmadan**, kervanını kaybetmiş bir mekkâre gibi başı boş, dalgın dalgın bir yürüyüşü vardı* (SAE.s.27).

İşe koyulmak: Çalışmaya, işe başlamak: *Biraz bekleyelim, ta ki güneş, o ihtiyar kuyumcu tamamiyle **işe koyulsun.** O zaman sararmış yaprakların dantelâsı, çimenlerin yeşili üstünde daha rahat görünür* (YG.s.154).

İşe yaramak: Yararlı olmak, iş görmek: 1) *Dinlemesini biliyorsun, ki bu mühim bir meziyettir. Hiçbir **şeye yaramasa** bile insanın boşluğunu örter, karşısındakıyla aynı seviyeye çıkarır!" diye iltifat ederdi* (SAE.s.36). 2) *Haydarpaşa garı atelyelerinde, mezatlarda, iskelelerde, hurda demir eşyası satılan yerlerde ne kadar **işe yarar** veya yaramaz makine parçası bulursa buraya getirirdi* (Hk.s.218). 3) *Onun gibi, insanlara "Acaba ne **işe yarar?**" diyen bir gözle bakıyor, hayatı kendi teknemde yoğuracağım bir hamur gibi görüyordum. Bir kelime ile onun cesareti ve icat kudreti bana aşılanmış gibiydi* (SAE.s.17).

İşe yaramaz gözüyle bakmak: Faydasız olduğunu düşünmek: *Halbuki bugün ondan dışa ait icapları kabulden ileriye gidemiyor, insanı ihmal ediyoruz. Yeniye başından itibaren bizim olmadığı için şüphe ile, eskiye eski olduğu için **işe yaramaz gözüyle bakıyoruz*** (H.s.236).

İşgal etmek: Ele geçirmek, sahip olmak: 1) *Ben kendi tarafımdan onun zayıf damarını bulur basarım. Bunlar efkârıumumiyeyi bir zaman **işgal eder*** (SAE.s.299). 2) *Bununla beraber Temmuzda Eskişehir ve Kütahya Yunanlılar tarafından **işgal edilmiştir**. Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi tarafından Başkumandan ilan edilmiştir* (İAA.s.11). 3) *Kandilli'yi Fransızlar **işgal etmişti.** Biz iskeleye çıktığımız zaman küçük meydanda bir manga Fransız askeri galiba nöbet değiştirmeye gidiyorlardı* (SD.s.146).

İşi başından aşkın olmak: Çok yoğun olmak: *Müdahale ettim. Niçin yaptım? Çünkü bu enstitünün kurulmasını istiyordum. Fakat orada çalışmayacağımı da biliyorum. **İşim başından aşmış*** (G.s.135).

İşi hafiften almak: İşi önemsememek: *Hafifçe Mazhar'ın Nazan'ı hatırlatıyor. Kibar giyinmiş, munis, akıllı, içkiyi sevmiyor, cigara içmiyor. **İşi hafiften alarak** konuşmasını biliyor* (G.s.166).

İşi karıştırmak: Dengeyi, düzeni bozmak.

Evvelâ Mübarek *işi karıştırmış*. Hikâyesi dolayısıyla evde âdeta muhterem, mukaddes bir yer almış. Evin içinde kıymetler alt üst olmuş… Babanızı ikinci dereceye atmış… (SAE.s.109).

İşi karıştırmak: Fesat sokmak, bozmak: *Annem, sonunda büyükannemin, kendi yaşının ortaya çıkacağından korktuğu için ya cevap vermez, yahut **işi karıştırır*** (MB.s.112).

İşi şakaya dökmek: Ciddi, önemli başlayan bir sözü, durumu, davranışı şakaya vurmak, çevirmek: *Bir ara, "Neden? Niçin?" diye sormak istedi. Fakat azametine sığdıramadı, **işi şakaya döktü*** (Hk.s.214).

İşin içinde olmak: Yaşananların bir parçası olmak: *Hattâ denilebilir ki biraz kini yüzünde ve birazda **işin içinde olmadığı** için hükümetin elini kolunu bağlayan zaruretleri görmemezlikten gelir* (XIX ATET.s.302).

İşin içinden sıyrılmak: Sorundan, problemden kurtulmak, çıkmak: *Yahut hayatına yeni bir üzüntü daha ilâve edecektim. En iyisi bir yalanla **işin içinden sıyrılmaktı**: –İstanbul'dan uzakta idim… dedim* (SAE.s.258).

İşine gelmek: Düşüncesine, çıkarına, amacına uygun olmak: *Paşa çocuk mizaçlıdır. Bunu kendisi de bilir. Hatta **işine gelirse** bundan istifade eder. İşin kâtiplikten ziyade bir refakat memurluğu olacak* (İAA.s.34).

İşini görmek: İhtiyacını gidermek, istediğini yapmak: *Zaten tiryaki tabiatli, rahatına düşkün bir adamdı. Sevmediği bir adamla, **işini gördükten** sonra iki dakika durmak elinden gelmezdi* (SD.s.149).

İşlemeye başlamak: Hissetmek, yaşamak: *Sanat eseri tek başına mevcut olmak içindir. Birliğinin mantığını ve zaruretini bize ilk ba-*

kışta kabul ettiren bir terkibin karşısında bile bu seçme ve beğenme hissi derhal ***işlemeğe başlar*** (G.s.120).

İşleyen el: Çalışmak, iş üretmek: *Söylemeğe hacet yok ki, burada bu kelimeleri en geniş mânalarında, yani hem madde ve eşya, hem fikir ve hayal, zihnî ve ictimaî hayatın bütün verileri, hülâsa düşünen zekâ ve* ***işleyen el*** *karşısında nesne (objet) mânasına alıyoruz* (EÜM.s.130).

İşlerini bozmak: İşleyişi sıkıntıya sokmak, aksatmak: *Onun için burnunuz hayatınızı alt üst etti, bazen size en münasebetsiz nasihatler verdi, bazen aldattı, bazen açıkça insanları düşman etti, hulâsa* ***işlerinizi bozdu*** (SD.s.96).

İştirak etmek: Katılmak, dâhil olmak: *Mümtaz onu okudukça Suad'ın kendisini çok derinden yakaladığını hissediyordu. Fikirlerinden hiçbirine* ***iştirak etmiyordu****. Fakat azabını paylaşıyordu* (H.s.321).

İtaat etmek: Râm olmak, boyun eğmek: *İçindeki yaşama kudretini şaşkın bir hayretle körükörüne* ***itaatta*** *boş yere* ***harcamıyordu****. Parasızlığına rağmen vakarlı idi* (MB.s.73).

İthaf etmek: Kazandırmak, armağan etmek: 1) *Dedelerimiz bu musıkî ile iftihar ederler, onu tamamiyle bize ait, müşterek islâm medeniyetine bizim* ***ithaf ettiğimiz*** *bir san'at sayarlardı* (YG.s.363). 2) *Ve nihayet on birinci hanede, hükümdara bir iki üstü kapalı nasihatten sonra, ki bir nevi vasiyetnâme hüzün ve edasıyla belki en güzel mısralarıdır, sözü yine kendisine çevirir ve manzumesini ufak bir övünme ile Rûhî'ye* ***ithaf eder*** (XIX ATET.s.297). 3) *Çelebi Sultan Mehmed'in vefatyla Sultan Murâd-ı Sânî'nin cülûsu hengâmında Şeyhî Nizamî'nin Hüsrev ü Şirin hikâyesini tercümeye başlamış ve eserini Sultan Murâd-ı Sânî'ye* ***ithaf etmiş*** (HÜ.s.16).

İtham etmek: Suçlamak, eleştirmek: 1) *Mukavemet, her an uyanık olmak demektir. Ön siperdeki nöbetçi bölüğü gibi. Bizim mukavemetimiz yok. Demin fıkaralığı* ***itham ettim****. Servete karşı da yok. Ne eskiye, ne yeniye, hiçbir şeye mukavemet edemiyoruz."* (YG.s.208). 2) *Benim inkârım karşısında, namus ve kanaatkârlığıma hayran olan, yahut bu yüzden beni biçarelikle* ***itham edenler*** *ben ayrıldıktan sonra baş başa verip dedikodu yapıyorlardı* (SAE.s.93). 3) *Bununla beraber, on dakika evvel, siniri çekilmiş bir dişi gibi her türlü insanlık duygusundan mahrum sandığım bu adam, şimdi beni* ***itham ediyor*** (SD.s.286). 4)

Günün birinde Seyit Lûtfullah dükkâna tamir için verilmiş saatlerden birini aşırdı. Hâdise ortaya çıkınca ben ***itham edildim*** (SAE.s.59). 5) *Her hareketimizden mâna çıkarır, en iyi niyetli sözlerimizden bizi* ***itham ederdi*** (SAE.s.61). 6) *Yine kendimizi müdafaa için, "Son zamanlarda rahmetli hiç de muvazenesine sahip değildi!" deyince bu sefer velinimetimize hakaretle, hâtırasını tezyifle* ***itham ediliyorduk****. "İftira!" diyorlardı* (SAE.s.88). 7) *Millî cepheye ihanet ediyordu. İhsan Bey'in tabancısını koyduğu yeri bilmiyordum. Fakat İhsan'ın bu işte* ***itham edileceğini*** *bilmiyordum. Şimdi bütün hakikatı...* (İAA.s.85). 8) *Bazen zulme uğramak insanı büyültür. Herhâlde ahlâken kendisini* ***itham edebilecek*** *bir şey yapmaktan daha iyidir. Kaldı ki tashih edilecek* (M.s.292). 9) *Ben gerisini dinlemiyordum. Kurtulmuştum. Altı senedir içimde çöreklenen azaptan kurtulmuştum. Demek babamı, annemi beyhude yere* ***itham etmiştim*** (SD.s.167). 10) *Bilmem, fikrimi anlıyor musunuz? Suad'ı* ***itham etmiyorum*** (H.s.287). 11) *Bütün bu işlere soğukkanlıkla ve sevdiği kadına itimatla bakacağı yerde ondan şüpheleniyor, onu kendisini unutmakla* ***itham ediyor****, üst üste yazdığı mektuplarda şikâyetlerde bulunuyordu* (H.s.291). 12) *İçimde yeni bir kaynaşma vardı; beni bu kadar seven insanlara karşı haksızlık ettiğimi düşünerek kendimi* ***itham ediyordum*** (SD.s.131).

İtina etmek: Özen göstermek, özenmek: *…öz kızıymış gibi* ***itina ederek*** *yetiştirdiği bu cariyelerin terbiyelerinden, seslerinden ve sazdaki ustalıklarından, güzelliklerinden öylece bahsedilirdi* (MB.s.19).

İtiraf etmek: Kabul etmek, paylaşmak: 1) *Bir gün eve girerken Anahid'i -şu Boyacıköy'deki kahveci çırağının metresini- kapıdan çıkıyor gördüm. Ve* ***itiraf edeyim*** *ki günahını aldım "demek böyle ha!" dedim. Bizim Mümtaz avlık bigamı yapıyor* (SM.s.29). 2) *Onun için bu cümlelerle karşılaşır karşılaşmaz içimi alt üst eden sarsıntıya rağmen İhsan'ın yüzüne baktım.* ***İtiraf edeyim*** *ki, bunu çok zalim bir hisle yapmıştım* (SD.s.120). 3) *Nefsine olan büyük itimadı buradan geldiği gibi kültüründeki bazı boşluklarda buradandır. Namık kemal, bu boşlukları bilir ve zaman zaman* ***itiraf ederdi*** (NK.s.5). 4) *Fakat ben daha samimi olayım ve size baştan, bu trajedinin şahıslarının daha ikinci perdede birbirlerini öldürdüklerini, üçüncü perdeye, süflörle rejisörü sahneye çıkartmak şartıyla, ancak devam etmek mümkün olabileceğini* ***itiraf edeyim*** (SD.s.11). 5) *Fakat bu zalim ve* ***itiraf edelim*** *ki*

çok eğlenceli hicvin yanında ne eskisinin müdafaasını yapıyor ne de millî hayatın herhangi bir güzel tarafını, bir özünü ortaya koyuyordu (YK.s.80). 6) ***İtiraf etmeli*** *ki, bu hain ısrar hiç de neticesiz kalmadı, tabiî şekilde kendi oyunumu oynayacak yerde, açıkça sıska delikanlı ile meşgul oluyor,…* (Hk.s.56). 7) *Nâmık Kemal'in korkmaya hakkı vardı- açıktan açığa belirtiyor, aynı zamanda ferdî hayatında da yukarıda bahsettiğimiz iptilâyı* ***itiraf ediyordu*** (XIX ATET.s.533). 8) *Ve Namık Kemal bütün bu kendinden istenen şeyleri* ***itiraf etmeli*** *ki oldukça serbest olan kalebent hayatında yapıyor, onlara ümit veriyor, yol gösteriyor, nasihatlerde bulunuyor ve aynı zamanda kaderin verdiği bu mağkûs imkan…*(NK.s.16). 9) *Zaten az çok bunu kendisi de itiraf ediyordu: "Bana benzemeyin" diyordu. "Ben iki yol arasında kalmış bir insanım."* (H.s.191).

İyi kötü yaşamak: Hayatı bir şekilde sürdürmek: *Öteden beri Cenab-ı Hakk'ın insanlara bu hayatı yazmak için değil,* ***iyi kötü yaşamak*** *için bahşettiğine inananlardanım. Zaten yazılmış şekli mevcuttur. Nezid-i İlâhî'deki nüshasından, kaderimizden bahsediyorum* (SAE.s.10).

İyiden iyiye anlatmak: Çok iyi, adam akıllı açıklamak, anlatmak: *Hele son günlerde sararmış yüzü, ağırlaşan dili, daima ihtirasla ve coşkunlukla yaşamağa alışmış ruhu ile hiç uyuşmayan ve bizi hastalığından fazla ürküten uysallığı, şaşırmaz avcının eşikte beklediğini* ***iyiden iyiye anlatıyordu*** (EÜM.s.356).

İyiden iyiye bilmek: İyi derecede öğrenmiş olmak: *İstanbul'a geldiği zaman Arapçayı, Acemceyi* ***iyiden iyiye biliyordu*** (MB.s.73).

İyiden iyiye görmek: Çok iyi, ayrıntılı bir biçimde tanık olmak: *Nedim'den sonra ârazı* ***iyiden iyiye görülen,*** *fakat başlangıcı daha evvele çıkan bir zevk bozulması ve dağılış, ilhâmın umumiyetle küçük ve kelime, ifade oyunlarına dayanan buluşlardan öteye geçememesinden gelen bir yoksulluk…*(XIX ATET.s.81).

İyilik görmek: Maddi, manevi yardım görmek: *Lûtfullah biçare ve meczuptu, söyledikleri yaptıkları beni eğlendirirdi. Masal gibi hoşuma giderdi. Abüsselâm Beye gelince çok iyiliğini gördüm* (SAE.s.110).

İyilik yapmak/etmek: Yardımcı olmak, el atmak: *Doğrusu Nâsır Paşaya sizi tavsiye etmekle İhsan Bey büyük bir* ***iyilik yaptı****. İstikbalinizi temin etmiş oldu* (SD.s.204).

İzah etmek: Açıklamak: 1) *Massignon, Müslüman sanatlarında trajedinin ve trajik hissin yokluğunu, İslâmın Allah'tan başka varlık kabul edilmemesi, hayatı bir gölge oyununa indirilmesiyle* ***izah eder*** *ki bir bakıma çok doğrudur* (XIX ATET.s.39). 2) *Metrdotel bu hâdiseyi şöyle* ***izah etti****: İngiltere'de kadınları ayıplamak çok ayıptır… Bu üç sıfır sözün gerisidir ve bendenizin ayıplandığımı işaret eder* (M.s.268).

J

Jurnal etmek: İhbarını vermek, olumsuz bir bilgi iletmek 1) *Kitap saraya* ***jurnal edilir*** *ve derhal neşrinin meni iradesi çıkar. Bu zalimane kararın onun zaten bozuk olan sıhhati üzerinde çok menfi bir tesir yaptığı söyleniyor* (NK.s.22). 2) *Molla Beyin ölümünden sonra o kadar ezici olan baba tesirinden kurtulan Behçet Bey, yavaş yavaş karısındaki değişiklikleri farketmeğe başlamış. Ve nihayet Doktor Refik'ten kurtulmak için onu saraya* ***jurnal etmiş*** (SD.s.8).

K

Kabahat bulmak: Kusur bulmak, eksiklik olarak görmek*: Bunlar, Vefa'nın aşağı tarafından bir fukara mahallesinde evli olmasını affetmeyenlerdi. Fakat ihtiyara bulabildikleri* ***kabahat****, sadece kendinden genç karısından ve üvey çocuklarından yediği dayaktı* (SD.s.59).

Kabına sığmamak: Heyecan ve mutluluktan sıra dışı davranmak: *İsmail Molla Bey, bu* ***kabına sığmayan*** *adamla münasebetin en rahat şeklini onu hareketlerinde serbest bırakmakta bulmuştu* (MB.s.46).

Kabil olmak: Mümkün olmak, olanağı bulunmak: 1) *Yahya Kemal'in munis ve yaratıcı simasının bütün bir külle hâkim olduğunu ve ancak onun etrafında toplanmak şartıyla bütün bu birbirini tutmaz gibi görünen mütenakız unsurların hakiki mâna ve nizamını aldığını farketmemesi* ***kabil değildir*** (EÜM.s.319). 2) *Fakat asıl düğümü, "Aks-i Sada" şiirinde bulursunuz. Bu manzumede insan sesinin altında bir Centaure'un nal seslerini ve insan ağlayışına benzer iniltisini duymak* ***kabil midir?*** (YG.s.156). 3) *Fakat sevindiğim bir nokta daha, hem çok mühim bir nokta daha var. Bütün tekniğe ait iddialarına, zihnî temayüllerine rağmen ressamımızda çok kesif ve fırtınalı bir iç hayatını*

görmemek ***kabil değil*** (YG.s.433). 4) *Atilâ, Cengiz Han ve Timurlenk. Bereket versin ki Timurlenk adını tam almak* ***kabil değildir.*** *Ve Timur, Demir adları ise öteden beri Türkçede kullanılıyordu. Bütün bunlar mihverin bir ucundan öbürüne geçmek demektir* (YK.s.91).

Kabuğuna çekilmek: Çevreyle ilişkisini kesmek, görüşmemek, bir köşeye çekilmek: 1) *Kendisini her serbest bırakışında birdenbire çırçıplak yakalanmış gibi mahcup, kendi* ***kabuğuna çekiliyor,…*** (H.s.107). 2) *Bana alt katta küçük bir odada bir yatak hazırlamışlardı; iki gül fidanının açık penceresinden âdeta içeriye girmeğe çalıştığı bu küçük odada ben de herkes gibi* ***kabuğuma çekilmeğe*** *başladım* (Hk.s.129). 3) *…gerçekten kendisine ait bir bakışını, bir gülüşünü yakalayabilmek için çırpınır dururdu. Bu zıt düşünceler altında yavaş yavaş* ***kabuğuna çekilmiş*** *bir hayvana benzemişti* (MB.s.59).

Kabuğunu kırmak: Mevcut durumu, şartları aşmak, daha iyi bir konuma gelmek: 1) *-Zannetme ki, sana* ***kabuğunu kır!*** *diye cevap vereceğim… O zaman dağılırsın! Sakın kabuğunu kırma! genişlet… ve kendine mal et, kanınla işle ve canlandır. Kabuğun kendi derin olsun…* (H.s.242). 2) *İnsan çehresi, şehir manzarası, eşya, onda, üst üste sanki çok derinlerde bir şey aranıyormuş gibi durmadan* ***kabuk kırıyor,*** *gömlek değiştiriyor* (YG.s.440).

Kabul etmek: Bir şeyi isteyerek veya istemeyerek onaylamak, ona razı olmak: 1) *O muhasebeye bakılacak olursa bütün bu şiirleri bir modanın dikte ettiğini* ***kabul etmek*** *lâzım gelir ki, bahsettiğimiz devrin hastalığı da budur. Vâkıa Fikret, bu maraziliği zaman zaman merhamet şiirleri yazmak suretiyle tadil etmek istemiştir* (EÜM.s.273). 2) *Çoğu Müslümanlığı yeni* ***kabul eden*** *ve halkının büyük bir kısmı hâlâ muhtelif dinlerde olan Rumeli vilâyetlerinde, daima dinler ve tarikatler anası olan Babâî hareketinden sonra Alevî temayülleri bir daha söndürülemeyen Anadolu'nun bu cezbeli hareketlerinin tesiri derhal görülüyordu* (BŞ.s.183). 3) *Türkçeyi yeni bir iklim gibi keşfetmiş, şiire yeni bir istikamet vermişti. Evet, bu her taraftan hücuma uğrayan adam –en basit ve esaslı şeylere hücum edilir. İnsanlar tabiî olanı daima güçlükle* ***kabul ederler*** (YK.s.31). 4) *Bununla beraber baş başa yemek yerlerken açılacağını düşünüyordu. Fakat kadın* ***kabul etmedi*** (Hk.s.162). 5) *Hâlâ Seher'i sevmesine rağmen içinde bu*

*değişikliği **kabul etmeğe** hazır bir taraf vardı; bunu çektiği azaptan, kendisinin mücrim görüşünden anlıyordu. Sonra, "iki yolun arasında kalmak…"* (Hk.s.307). 6) *Hiç birini büyük mânâsında kendimize ilâve etmeden her şeyi kabul ediyor; ve her **kabul ettiğimizi** zihnimizin bir köşesinde âdeta kilit altında saklıyoruz* (YG.s.35). 7) *İkisinin de gözlerinden bir perde sıyrılmış, ikisi de kendi varlıklarının derinliklerinde bu talihin hakikatine uyanmışlar, hiçbir kelime sarfetmeden, onu olduğu gibi **kabul ettiklerini** birbirlerine söylemişlerdi* (MB.s.30). 8) *Kalbi o zamana kadar duymadığı garip bir ocak duygusuyla, garip bir izzetinefis acısıyla burkuluyordu. Bu ölümü **kabul etmek** güçtü. Bu, her şeyden vazgeçmek her şeyden pişman olmaktı* (MB.s.89). 9) *Akıl öyle bir silâhtır ki, ne hayatın sırını anlayabilir, ne de insan talihini olduğu gibi **kabul edebilir**. O sadece tenakuzları görmeye yarar. Filhakika Ziya Paşa, hayat dediğimiz bu kör dövüşünü, saati iyiden iyiye sökmüş gibi görür* (XIX ATET.s.290). 10) *…hakikaten eğlenmeye, gülmeye, ufak iltifatları **kabul etmeye** kendisini mecbur sanıyordu* (H.s.292). 11) *Farz ediniz ki hakikaten bir yanlış yaptınız! Oradan yürürüz ve doğruya çıkarız. Hata denen şey, tashih etmek budalalığında bulunanlar için mevcuttur. Bizim için değil… Biz onun varlığını **kabul ettiğimiz** andan itibaren her türlü hatanın üstündeyiz* (SAE.s.334). 12) *İleride sık sık adı geçecek olan rahmetli hocam Muvakkit Nuri Efendi tasavvuftan bahsederken "her şeyin zıddıyla maruf ve mümkün olduğunu" söylerdi. Halit Ayarcı benim bu ceza zammı teklifimi bilhassa bu noktada mühim bularak **kabul etmişti*** (SAE.s.18). 13) *Küçük gül yaprağı yüzünde onun çizgileri peydahlanıyor, hattâ tabiatı bile yavaş yavaş o tarafa kayıyor. Onun gibi iradesini herkese **kabul ettiriyor,** hoşuna giden her şeyi istemeden elde ediyor* (SAE.s.57). 14) *Yüzüm kızara kızara Halit Ayarcı'ya bu meseleyi açtım. Esas prensipi **kabul ediyordu.** Fakat şahıslar üzerinde mütereddidtti. İşte o zaman ben biraz evvel öğrendiğim şekilde kozumu oynadım* (SAE.s.250). 15) *Çünkü burada musiki, peşrevde olduğu gibi, insanın üstünde birtakım ameliyeler yapmakla kalmıyordu; onu yakalıyor, yerinden koparıyor, değiştiriyor, ruh ve bedeni çok başka türlü bir ölümü, hayatın ötesinde, fakat onun ürperiş halinde hatıralarıyla dolu bir ölümü **kabul edecek** bir nevi kap haline getiriyordu* (H.s.256). 16) *Fransa'nın tablosunu yazan Michelet, Barrès kadar doğduğu toprağa*

bağlıdır. Yahya Kemal'in milliyet anlayışında, meşhur cümlesiyle tesirini ***kabul ettiği*** *tek muharrir olduğunu da ilâve edelim* (YK.s.60). 17) *Nuran'ın evine* ***kabul edilmek*** *saadeti Mümtaz için zevklerin en büyüğüydü. Yazık ki, Fatma'nın huysuzlukları bu saadeti zehirledi* (H.s.154). 18) *Zaten Nuran söylediklerinden ziyade tebessümü ile, bakışı ile konuşur, dinler,* ***kabul*** *veya redd****ederdi*** (H.s.158). 19) *Onun hukuk-ı beşer beyannamesi "Ya beni olduğu gibi* ***kabul edersiniz****, yahut sizin için yokum" diye başlardı ve sizin inkârınıza kadar giderdi* (EÜM.s.419).

Kabul olmak: Tahminde bulunma ifadesi: *-Şurada bir kilise var da… Mübarek yerdir. Fakir ama… Dileğin varsa bir adak adayıver…* ***kabul olur*** (H.s.320).

Kaçacak yer/delik aramak: Çok korkarak, saklanacak, sığınacak yer aramak: *Gözleri, görmekten ziyade yalvarıyor, zaman zaman da* ***kaçacak*** *bir* ***yer arar*** *gibi etrafına bakınıyordu. Ona merhametten ziyade, insanoğlunun kendi benzerini bu hâle koyuşu, beni çileden çıkartıyordu* (SD.s.243).

Kafa tutmak: Karşı gelmek, diklenmek: *Hâlbuki hıdivle birleşince Avrupa politikasına dayanarak devlete* ***kafa tutan****, hükümdar rolü oynayan, devlete karşı ayrılık hisleri çok aşikâr bir vali ile işbirliği etmiş olur ki orada büyük fark vardır. İşin daha hazin tarafı paranın bu işe girmesidir* (XIX ATET.s.284).

Kafada canlanmak: Hatırlamak, hatırayı yaşamak: *Bindenbire evvela zengin şerikimi hissettim, sonra da buradaki ruh kuruluğumun hakiki sebebini bulur gibi oldum. Ve yine aynı saniyelerde Mahur Beste* ***kafamda canlanır*** *gibi oldu* (G.s.173).

Kafası atmak: Sinirlenmek, çok kızmak: *Onun bu şuursuzluğunu gördükçe* ***kafam büsbütün atıyordu.*** *Bu hiddete Zehra'nın küçük bir müdahalesi son verdi: …* (SAE.s.285).

Kafası bozulmak*:* Bir şeye kızmak, canı sıkılmak: *Don Quichotte da roman okuyarak* ***kafası bozulmuş*** *bir adamın romanıdır* (ED.s.23).

Kafasına koymak: Bir şeyi, işi yapmaya önceden karar vermek: 1) *Allah rahmet etsin,* ***kafasına koyduğu*** *şeyi diline tesbih edenlerdendi. Gün aşırı nasihatını tekrarlamış, o söyledikçe Behçet Bey'de eski konağa daha çok bağlanmıştı* (MB.s.12). 2) *Ağır ağır, hiç acele etmeden, varılacak*

yere behemehal varmayı ***kafasına koymuş*** *hikâyenin kaplumbağası gibi konuşurdu. Öne doğru çıkık alnı son derece sakindi* (SD.s.17).

Kafasını kemirerek yaşamak: Üzülerek, acı çekerek yaşamaya devam etmek: *Bütün bunlar* ***kafasını kemirerek yaşayan*** *bir farenin içinde kaybolduğu labirentlerdir. Çünkü üçüncü bir vâkıa daha var: Talebelerim ve arkadaşlarım hatalı olsa dahi ıstırap çekiyorlar* (G.s.178).

Kafese kapatmak/koymak: Hapsetmek, dışarı çıkmasını engellemek: *Mücadele meydanlarının kükremiş arslan sesli kahramanı, şimdi kendisini bu sessizlik içinde,* ***kafesine kapatılmış*** *bir kartal gibi mahpus buluyor ve işin en korkuncu, bunun ebediyete kadar böyle devam edeceğini…*(EÜM.s.224).

Kâfi gelmek: Yeterli olmak, yetmek: 1) *…bütün mücevherlerini Bedesten'den alıp getirmeye razı etmişti. Bütün ömrünce kir ve günah içinde bata çıka biriktirdiği bu serveti, bulunduğu emniyetli yerden çıkartması için âşığının biraz ısrarı* ***kâfi gelmişti*** (MB.s.132). 2) *Fakat söylendiği zamanlarda bu sözlerin ne manasını, ne de istikbal için bir nevi kehanet olduğunu anlamıştım. Sadece garip bir sezişle işlerin iyi gitmediğini hissediyordum. Zaten bir şeye inanmam için İhsan'ın söylemiş olması* ***kâfi geliyordu*** (SD.s.43). 3) *Onlar iş için, görmek için, malzeme toplamak için gezerler. Acaip, garip, değişik, kendilerine* ***kâfi gelir.*** *Şüphesiz eninde sonunda gördükleri şeyler onların da kalplerini burkar. Fakat hiçbir zaman kendi derilerinin dışına çıkmazlar* (EÜM.s.498). 4) *Ekrem Bey ilerlemesi için yolun başına getirilmesi* ***kâfi gelen*** *insanlardandı* (SD.s.100).

Kahrından ölmek: Çok aşırı üzüntünün ölüme neden olması, kederden ölmek: *Garip bir şaka ki, sonunda hem kendisinin, hem de Atiye teyzemin aşağı yukarı hayatlarına mal olmuştu. Filhakika molla Bey hakkı olan meşihati elde edemediği için* ***kahrından ölmüştü*** (SD.s.8).

Kahrını çekmek: Sıkıntıya katlanmak, zorluk çekmek: *Rahmetli validenin ısrarı yüzünden onun hâtırasına hürmeten yıllarca* ***kahrını çektim****, bir su kırbasıyla beraber yaşadım. Yine yaşardım; ama ömrü vefa etmedi* (SD.s.53).

Kala kalmak: Afallamak, şaşırmak: *—Emin Efendi şaşırmış, memurun hemen paraları sayacağını beklerken, böyle kuru iki kelime ile*

mukayese ettiğini görünce, verecek cevap bulamayarak ***kala kalmıştı*** (Hk.s.273).

Kaleyi içten fethetmek/ele geçirmek: Sorunu karşı taraftan biri veya birilerinin yardımıyla, onlardan destek alarak çözmek: *Hiçbir dünya görüşüne açıkça dayanmadan, hiçbir inancı istismar etmeye tenezzül etmeden, sadece zevk denen ve kendisine adeta insiyaki olan melekeye dayanarak asıp biçiyordu.* ***Kaleyi içten fethetmesini*** *pek bilmezdi* (EÜM.s.438).

Kalın kafalı olmak: Bir şeyi geç veya güç kavrayan, algılayan (kimse): *Damlaya damlaya taş delen sular gibi bu* ***kalın kafaya*** *da göre göre çok tecrübeler yer etti* (ED.s.200).

Kalıptan kalıba girmek: Değişmek, farklılaşmak: *Yahut bilmediği bir kapta çok kesif ve galiba karanlık, kesafet ve siyahlıklarından başka bir hususiyetlerini bilmediği birtakım maddeler birbirleriyle kaynaşıyorlar. Birbirlerini değiştiriyorlar,* ***kalıptan kalıba giriyorlardı*** (Hk.s.238).

Kalp itibariyle biçare: Duygu, gönül yoksunu olmak: *N. Niçin* ***kalp itibariyle*** *bu kadar biçare. Halbuki müthiş bir kafası var. İşin sade alayında ve büyük bir tembel* (G.s.87).

Kan tutmak: Şok geçirmek, bilincini yitirmek: *Osmanlı tarihi, Orhan Gazi'den Üçüncü Murad'a kadar ekiple gelir. Bu devirden sonra ekip fikri kaybolur. Halkın o kadar beğendiği ve benimsediği Dördüncü Murad, bu yüzden sadece Kuyucu Murad Paşa'nın* ***kan tutmuş*** *bir çırağı olmakla kalır* (BŞ.s.210).

Kana boyamak: Kan akıtmak, masum insanları öldürmek: *Belki de zekâsının hadiseler karşısındaki o daimî uyanıklığı bu sonuncu şarttan geliyor. Mustafa Kemal'in çocukluk, ilk gençlik yılları, Balkan komitacılarının dört bir yanı yangına,* ***kana boyadıkları*** *yıllarda geçer* (YG.s.99).

Kanat çırparak can vermek: Eziyet çekerek ölmek:

Sihirli aksi çok uzak
Ve kanlı bir maceranın;
Can verdi kanat çırparak
Mavi gölünde akşamın (Ş.s.60).

Kanat germek(I): Himaye etmek, koruması altına almak: *Mümtaz meselenin vahametini biliyordu. Ölüm küreye* ***kanatlarını germişti****. -İnsanlık fena bir ihtimali bir kere kendisine ufuk bilmesin, bir kere uçurumu görmesin. Bir daha ondan geriye dönemez onu giyinir* (H.s.357).

Kanat germek(II): Kavgaya hazırlanmak. *Annenin sesi bu sefer bir hindi gibi kabarmıştı. Sabri uyandı. "Dikkat mücadele başlıyor. Bu valde hanım gittikçe gözüme giriyor. Şimdi müşfik* ***kanatlarını gerecek*** *ve sevgili yavrusunu müdafaa için…* (Hk.s.281).

Kanı uyanmak: Kendine gelmek, uyanmak: *O zaman, çocuğunu azarlayan bir anne gibi, güzel başını sallayarak kendi kendine: "Babamın* ***kanı uyanıyor****." diye düşünürdü* (MB.s.65).

Kani olmak: Kanmak, inanamak: 1) *Erüdisyonun ve tefsirin dışında, dil dikkatleriyle Yunus'u bulabiliriz. Bir kere Kaplan'ın bulduğu şeyin doğruluğuna* ***kani oldum*** (G.s.286). 2) *Hükümdarlık yapamayacağını* ***kani olarak*** *hal ile Hüsrev'i yerine çıkarmak düşünülürken Behram fırsatını bulup kaçıyor ve Horasan'da tahta geçerek ilân-ı isyan ediyor Hürmüz yaptığına pişman, macerasının neticesinden korkarak asker sevk ediyor* (HÜ.s.56).

Kanlı canlı olmak: Kuvvetli, sağlam olmak: *Babam* ***kanlı canlı****, taş yese öğütür cinsten bir adamdı. Müthiş bir yaşamak, harcamak iştihası vardı. Kâinat onun için harman gibi satıp savrulacak bir şeydi, yahut da etrafı böyle hükmediyordu* (SAE.s.60).

Kanuna uydurmak: Yasal zemine oturtmak: *Fakat ustasından epeyce ders almıştı. Muhtar'ın metotlarından hiçbirini terketmeden kazandı. Üstelik, Muhtar'ın şahsiyetindeki ölçüsüzlük onda bulunmadığı için, her yaptığını* ***kanuna uydurarak*** *yaptı* (SD.s.293).

Kapana tutulmak: Tuzağa düşmek: *Bütün hâliyle bir misafirden ziyade bir* ***kapana tutulmuş*** *herhangi bir mahlûka benziyordu* (SD.s.33).

Kapı dışarı etmek/atmak: Zorla çıkarmak, göndermek, kovmak: *Birkaç aydır, millî bir fâciayı, hatta millî bir felâketi, sessiz ve sedasız yaşıyoruz. Yarım milyondan fazla Türk, dedelerinin Osmanlı fethinden çok evvel doğdukları, şenlettikleri topraklardan yabani otlar gibi sökülüyorlar, mal ve mülkleri ellerinden alınarak* ***kapı dışarı ediliyorlar*** (YG.s.51).

Kapısı açılmak: Başlamak: *Ne kadar angoisse, ümit, çocukluk, gençlik ve ıstırabın* ***kapısı açılmıştı.*** *Bu kadırcık bir manifestation'a pekâlâ müsaade edilebilir ve bütün bunların önü alınırdı. İnsanlar konuşmak ve içini boşaltmak ihtaycıyla doğarlar* (G.s.177).

Kapısına gelmek: Değişime, yeniliğe hazır duruma gelmek: *Gözlerini hayata yumduğu zaman modern Türkiye batılılaşma hareketini başarmış, medeniyet değişmemizin ikinci merhalesi olan sanayileşme devrinin* ***kapısına gelmişti****. Yazık ki, İkinci Cihan Harbi hamleyi bu noktada durdurdu. Hayat sabırsızdır. Düşünce daima bütünü ister* (YG.s.112).

Kapısında kul olmak: Aşırı derecede bağlanmak, emrinde olmak, boyun eğmek: *Taptuğun* ***tapusunda/kul olduk kapusunda*** *Yunus miskin çiğ idik/piştik elhamdülillâh* (YG.s.218).

Kapıyı açmak(I): Başlamak, başkalarına örnek olmak: 1)*"Mohaç Türküsü" gibi parçalarda, etrafında yaşayan Türkçenin* ***kapısını açan*** *dil çalışmalarından ileriye gitmemiştir* (YK.s.154). 2) *İngiliz edebiyatına* ***kapıyı açar****, onların tesirindedir* (ED.s.27).

Kapıyı açmak(II): Çıkış yolu bulmak, adım atmak: *Bu gençler belki de neticesi neye varacağını bilmeden bir* ***kapıyı açıyorlar****. Memleketimizin insanını şişeden çıkarıyorlar, "Git yaşa; bir şeyler yap, icap ederse öl…" diyorlar. Açık havada ölmek cam arkasında boğulmaktan daha iyidir* (MB.s.96).

Kâr saymak: Avantaj, olumlu bir durum olarak görmek: *Fakat ben hiçbir zaman hak diye kendime ait bir şeye inanmadım. Bütün mazlum doğmuşlar gibi başıma gelen talihsizliğin neresinden ve ne pahasına kurtulursam* ***kâr sayardım*** (SAE.s.65).

Kara gün: Sıkıntılı, üzüntülü zaman: *O kadar tecrübe geçirmiş,* ***kara günün*** *her nev'ini denemiş halkımız bunu çok iyi bilir. Biz sadece imanıyla ve ruhunun cömertliğiyle yaşamış bir milletiz* (YG.s.55).

Karar vermek: Kararlaştırmak, karara bağlamak: 1) *"Hayır, ne saklayacağım, ne de arttıracağım. Oturup çıtır çıtır yiyeceğim!"* ***kararını verdi*** (SAE.s.67). 2) *Aklımı başıma topladım, yüz elliden tutturdum. O darıldı. Ben yüz altmışa çıktım. Bu sefer benim şakacı olduğuma* ***karar verdi*** (SAE.s.55). 2) *Hiçbir kahramanlık iddiasında bulunmadığıma baştan inanırsanız, ilk önce gönüllü olarak Anadolu'ya*

yukarlara geçmek istediğimi, fakat bulunduğumuz yerde bu işle meşgul olan yarı gizli teşkilâtı idare edenlerin sıhhatimi bahane ederek buna mâni olduklarını söyleyeyim. Onun için ister istemez okumaya, bir yüksek mektep bitirmeye ***karar vermiştim*** (SD.s.10). 3) *Benim ipi gerdiğim muhakkak… Fakat koparan o. Hayır, hiç de böyle değildi. O ayrılmaya* ***karar vermişti*** (H.s.358). 4) *Bütün bir intikam hırsı ve saray entrikası başlar. Şehriyar, Perihan ile Adil Girayın'ın ikisini de ortadan kaldırmaya* ***karar vermiştir.*** *Mirza Süleyman ise vaziyetten istifade ederek iradeyi tam elline almak için Şehriyar'ı da bu arada yok etmeyi tasarlar* (XIX ATET.s.369). 5) *Ona yetişmeğe, onun gibi hareket etmeğe* ***karar vermiştim****. Bu benim tek çaremdi. Yarı yolda kendimi tuttum* (SAE.s.251). 6) *Onun içindir ki son derecede tetikte durmaya, postunu ele vermemeye* ***karar vermişti*** (MB.s.76). 7) *Sekize doğru rakı sofrasına oturdular. İhtiyar adam bu işteki bütün maharetini sarf etmişti. Yaşar bile sofrayı görünce bütün sıhhat endişelerini bir kenara atarak, bir iki kadeh rakı içmeye* ***karar verdi*** (H.s.206).

Kârlı çıkmak: Kazançlı iş yapmak: *Zaten ben Evliya Çelebi'yi tenkit etmek için değil, ona inanmak için okurum. Ve bu yüzden de daima* ***kârlı çıkarım*** (BŞ.s.37).

Karşı karşıya gelmek: Ansızın karşılaşmak: *Kendini krize hazırlar. Fatma hanımın ölümünden evvel birkaç şiirinde ölümle* ***karşı karşıya gelir****. Bu da narcissisme'den ileri geliyor* (ED.s.110).

Karşı karşıya getirmek: İki tarafı da zor durumda bırakmak: *1914, Büyük Fransız İhtilâli gibi bir şeydir. Münevverlerin hayatını birdenbire değiştirdi, onları teknikle* ***karşı karşıya getirdi****; bunlar vatana dönünce eskileri beğenmez oldular* (ED.s.207).

Karşı koymak: Boyun eğmemek, direnmek: 1) *Düşünce cesurdur; ve kendisine* ***karşı koyabilecek*** *başka bir kuvvet bulunmamak felâketine maruzdur. Bir düşünceyi ne tahdit eder?* (H.s.307). 2) *Bütün ikrarıyla kendine sahip ve bu ebediyet fırtınasına bir altın kalyonun sağrısı gibi* ***karşı koyuyordu*** (H.s.258). 3) *Halbuki hiç de öyle değil, etrafındakiler çok defa bundan memnun olacakları yerde müteessir oluyorlar. Kendilerine* ***karşı koymadığım*** *için benden çarçabuk usanıyorlar* (Hk.s.297). 4) *Halbuki bazı rüyalardaki duygularımız bizi bir sel gibi götürürler.*

*Hiçbir **karşı koyma** imkânını ve düşüncesini bulamayız. Bir uçta ölüm ve azap kartalının pençesinde kıvranıp dururuz* (EÜM.s.35).

Karşı safa geçmek: Fikir değiştirmek, başka gruba katılmak: *Köksüz münevverin bir kısmı **karşı safa geçti**. Unutulmuş ırk davaları ayaklandı. Kürt Kürtlüğünü, Arnavut Arnavutluğunu, Rum dönmesi Rumluğunu hatırlamaya başladı* (G.s.315).

Karşısına dikilmek: Karşısında durmak, ona itiraz etmek: *Ayağa kalkmış, Arif Efendinin **karşısına dikilmişti**. —Evet, evet dün akşam oradan aldığınız zarfı! Şimdi* (SD.s.138).

Kasıp kavurmak: Çok fazla zarar vermek, etkilemek: 1) *Sıhhî şartları bozuk, kadınla erkek arsındaki münasebeti tanzim edilmemiş, gittikçe hissîleşen bir şehirli musikisinin telkinleri ve duyguları kırbaçlanan halk hayatında ise bu hastalık bütün dehşetiyle etrafı **kasıp kavuruyordu*** (XIX ATET.s.270). 2) *Onu herkesle beraber görüyor, takip ediyor, çıkardığı seslerden geçtiği tarafı, yıktığı, **kasıp kavurduğu** yeri bulabiliyordum* (Hk.s.122).

Kaskatı almak: Etkisine almak, oldukça nüfuz etmek: *O, sert kabuğuna iri mücevherler kakılmış bir hayvan gibi tek başına, hiçbir şeyi kabul edemeyecek bir toklukla, sanki canlı, her şeyi inkâr eden bir toklukla etrafını **kaskatı almıştı*** (H.s.286).

Kaskatı kesilmek/olmak: Aşırı üzüntü ve korkudan dolayı hareket edememek: 1) *Nihayet genç kadın hastabakıcılardan başına geleni öğrenmiş, yattığı yerden ölünün bulunduğu yere kadar sürüne sürüne gitmiş, hazırlanmış cesedi görmüş, başında **kaskatı kesilmişti*** (H.s.15). 2) *Vücudum **kaskatı kesildi*** (SAE.s.318). 3) *Göz korkunç bir şahit, değil mi? Yahut korkunç ayna… Her şeyi, ifşa ediyorlar. Hele hislerimizi gizlemek isteyince bakışlarımız nasıl değişir? **Kaskatı olurlar**. Ve biz gizledik sanırız."* (Hk.s.153). 4) *—Hastalığımdan evvel de vardı. Fakat azdı. Şimdi çoğaldı. Bazı insanları dinlerken vücudum **kaskatı oluyor**. Âdeta onlara karşı zırhlar giyiyorum* (H.s.185). 5) *Fakat deminki isterik gülüş güçlükle çözülen bir hıçkırık yumağı olmuştu ve vücut **kaskatıydı*** (H.s.207). 6) *…annesinin yanına olduğu gibi boylu boyunca uzanmış, gözleri açık, yüzü âdeta **kaskatı,** hıçkırdığını gördü. Annesi biraz geriye çekilerek ona yer açtı* (H.s.25).

Kaş çatmak: Öfkesini, kızgınlığını kaşlarını birbirine yaklaştırarak belli etmek: *–Nasıl yazarım ben bu kitabı?.. diye cevap verdim. Mevcut olmayan bir adam için… Halit Ayarcı'nın* ***kaşları*** *birdenbire* ***çatıldı.*** *İlk defa hiddetleniyordu* (SAE.s.267).

Kaşla göz arasında: Kimseye sezdirmeden çok çabuk**,** kısa bir zaman içinde: *İlk karısını ve ondan olan çocukları zar zor beslerken şer'i mahkeme kararıyla evimizde birkaç gün için, o da ücretini vererek, misafir kalan bir kadıncağızla, hem de kocasından boşandığı günün haftasında,* ***kaşla göz arasında*** *evlenmesi bu zaafların en iyi misalidir* (SAE.s.25).

Kaşlarını çatmak: Kızmak, öfkelenmek:

1)Görünmez kementlerle sürülen atlar gibi
Hep uzaktan idare ettim onları…
Onlar şahlandılar ben dizgini kastım
Yalvardılar suratımı astım, ***kaşlarımı çattım.***
Gök kararda, şimşekler kovaladı birbirini
Hastalık, açlık, ölüm ayrılık (Ş.s.91).

2) *Leylâ Hanım* ***kaşlarını çattı*** *ve elbisesinin kıvrımlarını düzeltmeye başladı. Ekrem Beyle Sakine Hanım uzun uzun bakıştılar. Fakat hiçbirisi sözüme cevap vermedi* (SD.s.193). 3) *Mümtaz, isterse kendisine bir köpek yavrusu hediye edeceğini söyleyince birdenbire* ***kaşları çatıldı.*** *Onun getireceği bir köpek yavrusu ile nasıl oynayabilirdi?* (H.s.205).

Kavga etmek: Birbiriyle atışmak, tartışmak, dövüşmek: *—Babam içiyor, içtikçe ya neşeleniyor, ya mahzun oluyor. Annem ikisine de tahammül edemiyor. Sonra para meseleleri var. Her gün annemin bir şeyi gidiyor. İlk önce veriyor, sonra "Elin karılarına yediriyorsun!" diye* ***kavga ediyor*** (SD.s.31).

Kaybetmek: Yitirmek, sahip olamamak: 1) *…fert için olduğu kadar millî hayat için de çok lüzumlu ve zarurî olan ve hepimizi bir ağacın kökleri gibi asırların içinden doğru besleyen düşünceyi* ***kaybetmiştik*** (YK.s.24). 2) *Ayıbı çok büyüktü, meleklerin en üstünü, şimdi onu* ***kaybetmişti.*** *Onlar bunu biliyor, bulundukları yükseklikten onu belki de seyrediyor, ona acıyor, yahut çamurun çocuğu diye küçümsüyorlardı* (Hk.s.244).

Kaybolmak: Etkisini yitirmek, erimek: 1) *Bizim çocukluğumuzdan çok evvel de bu böyle idi. Fakat böyle de olsa, içine girdiği terkip o kadar enfüsî bir âlemdi ki, farkedilmezdi. Büyük orkestranın içinde münferit sazlar kendiliklerinden* ***kabyolurdu*** (BŞ.s.157). 2) *Behçet Beyi tadılmamış, yabancı zevklere davet eden süslerini düşündü. Bereket versin ki beden aşağıları birdenbire* ***kayboluyordu*** (MB.s.12). 3) *Sonra yavaş yavaş o da* ***kaybolur,*** *şeffaf bir gece ile baş başa kalırsınız* (Hk.s.52). 4) *Buna rağmen böyle oldu ve bizi yapan, mazideki benliğimizi vücuda getiren büyük isimler, büyük eserler ya* ***kayboldular,*** *veyahut da çözülmez birer bilmece haline geldiler* (YG.s.362). 5) *Sadece elmasın kendisi asırlar boyunca ara sıra* ***kaybolmak*** *şartıyla elden ele geçiyor, …* (SAE.s.94). 6) *Yatakta örtüler altında şekliniz* ***kaybolsun.*** *Vücudunuzu gizleyin ki bu köpek sadakati bende devam etsin. Yoksa, yoksa… İyi ama niçin benden saklansın! Ben ona o kadar aşağılardan bakıyorum ki…* (SAE.s.201). 7) *Osmanlı tarihi, Orhan Gazi'den Üçüncü Murad'a kadar ekiple gelir. Bu devirden sonra ekip fikri* ***kaybolur.*** *Halkın o kadar beğendiği ve benimsediği Dördüncü Murad, bu yüzden sadece Kuyucu Murad Paşa'nın kan tutmuş bir çırağı olmakla kalır* (BŞ.s.210).

Kayıtsız kalmak: Umursamamak, önem vermemek: *Bize garptan romanı, tiyatroyu, tenkidi (bunu bilhassa tek başına) ve biyografiyi taşıyan bu muharrir şiirde garbe karşı adeta* ***kayıtsız kalır*** (NK.s.280).

Kayıtsız şartsız teslim olmak: İtiraz, isyan etmeden her şeyi kabul etmek: *Şinasi, gazetesinin başında olduğu müddetçe Nâmık Kemal'e kendisi olmak fırsatını vermemişti. Beğendiği insanlara* ***kayıtsız şartsız teslim olan*** *uslu çocuk, o İstanbul'dan uzaklaşır uzaklaşmaz, dizgini boynuna atılmış bir küheylan gibi yerinden fırladı* (XIX ATET.s.317).

Kelimesi kelimesine almak: Aynısını bir bütün olarak almak, kullanmak: 1) *Nâmık Kemal bizim halk dilimizde bile çok tabiî şeklide yaşayan şahin bakışlı, çakır pençe, atmaca gibi, bir hayal sistemini* ***kelimesi kelimesine alarak*** *ondan bir karikatür çıkarmıştı* (XIX ATET.s.24). 2) *Abdülhak Şinasi "ağırlaşmış" diye haber yollamıştı. Hakikaten de böyle biliyormuş. Sonra mezarlıkta söyledi. Ben Abdülhak Şinasi'nin haberini* ***kelimesi kelimesine*** *telakki etmiş olaca-*

ğım ki Beyoğlu'ndaki işlerimi bitirdikten sonra, galiba on bire doğru gidebildim (YK.s.168).

Kemale gelmek: Olgunlaşmak: *Peone'ler çingene pembesi örtülerini oynatarak hiddetini artırıyorlardı. Galiba kemale gelmiş olacak ki, toreador meydana çıktı* (G.s.106).

Kemikleri boş yere sızlamak: Gereksiz olarak ölüyü rahatsız etmek, ona eziyet vermek:

> *Biz ki boş yere gerilmişiz anladık artık,*
>
> *Yıldızların amansız çarkına*
>
> *Ve* ***boş yere sızlamış kemiklerimiz*** (Ş.s.75).

Kendi derisinin dışına çıkmak/kabuğuna çekilmek: Çevre, dışarı ile ilişki kurmamak, görüşmemek, içe dönük yaşamak: *Onlar iş için, görmek için, malzeme toplamak için gezerler. Acaip, garip, değişik, kendilerine kâfi gelir. Şüphesiz eninde sonunda gördükleri şeyler onların da kalplerini burkar. Fakat hiçbir zaman* ***kendi derilerinin dışına çıkmazlar*** (EÜM.s.498).

Kendi kendine inanmak: Öz güven sahibi olmak: ***Kendi kendine inanmanın*** *bu derecesini şairler arasında değil, insanlığa yeni bir din getirenler arasında bile görmek pek az mümkündür. Vakıa Hamid'de ilhamın bir nevi vahiy, kafiyenin mekanik düşüşünün Cebrail'in kanat şarkısı gibi kabul eden bir hal de yok değildir* (EÜM.s.256).

Kendi kendine mazeret aramak/üretmek: Bahane üretmek: ***Kendi kendime mazeret arıyorum****. Fakat hakikat böyle. Hiç olmazsa biraz böyle. Irk, dil veya cemiyet? Irk olamaz çünkü Türkiye'de böyle bir birlik yok* (G.s.193).

Kendi kedine yetmek: Ferdî tekâmülün tamamlanması: *Hafızamın kötülüğüne bir kere daha şaşırdım. Mallarmé çocuk.* ***Kendi kedine yeten*** *adam. Öyle babacanca şakaları, acayip hâlleri var ki…* (G.s.248).

Kendinden geçmek: Bilincini tamamen veya kısmen kaybetmek, yitirmek: 1) *Cemil bu duygusunu tahlil etmenin imkânsızlığı içine âdeta çırpınırken birdenbire* ***kendinden geçti*** (Hk.s.236). 2) *Bazınız bize çocukluğun cennetinden saatler taşırsınız; içinizde büyülü bakışlı arzudan doğanlar vardır ki, sert ve sefil bir dilenci yatağını bir*

ilâhinin kucağı yapar; baygın bir ***kendinden geçiş****, muztar bir visal olur* (EÜM.s.33).

Kendine caka yapabilmek: Hava atmak, gösteriş yapmak: *Ben kendimi hiçbir şeye veremiyorum. Ne de* ***kendime caka yapabiliyorum****. Dağılma. İhtilaçlar içindeyim. Parasızlık…ihtiyarlık, bir yığın imkânsızlık. Yarabbim bana çare bul* (G.s.217).

Kendine gelmek: Aklı başına gelmek: 1) *Bu güzel gezintiden sonra, bu havadisi okumak beni dilhun etti. Derhal* ***kendime gelmek*** *için bir banyo aldım. Çarçabuk giyindim* (SD.s.185). 1) *Uyandıktan ve* ***kendine geldikten*** *sonra da ilk sözü: "Ne söyledim? Acaba bir şey gördün mü? Baktırdı mı" suali olurdu* (SAE.s.168). 3) *Birdenbire* ***kendine geldi.*** *Bu münakaşa beyhudeydi. Üstelik evde İhsan vardı. Bir çocuk gibi yalvardı: —Suad, dedi. İhsan çok hasta! Bana müsaade etsen de şuradan eve gitsem artık! Suad kesik kesik gülüyordu* (H.s.372).

Kendi eliyle yakmak: Talihini, geleceğini kendisinin mahvetmesi, ona zarar vermesi: *Dışarıya gelince hiçbir zaman taşamayacağım. 1925'te Avrupa'ya gitseydim, başka adam olurdum. Şimdi 1923'te Erzarum'da Atatürk'le konuştuğum zaman kaybettiğim fırsatın ne olduğun anıyorum. Şu muhakkak ki 1923 ile 1932 arasındaki hayatımı* ***kendi elimle yaktım*** (G.s.291).

Kendi eliyle yetiştirmek: Mesleğini sürdürecek kimseler eğitmek: *Gazete okuyucusunu* ***kendi eliyle yetiştirmek*** *istiyordu. Ayrıca gazete ve gazeteciliği, kitap matbaa işlerini benimsememişti. Devlet memuriyetinde gözü yoktu. Âgâh Efendi ise atak kavgacı, sabırsız ve hatta muhteristi* (XIX ATET.s.198).

Kendi kendisinden utanmak: Yaptıklarından dolayı bireyin utanması: *Ne zamanın ne öbür eserlerin üzerinde kâfi derecede düşünebiliyorum. Şiir mecmuası bu hâliyle güdük kaldı.* ***Kendi kendimden utanıyorum*** (G.s.258).

Kendine mal etmek: Kendisine ait etmek, sahibi olmak: 1) *-Zannetme ki, sana kabuğunu kır! diye cevap vereceğim… O zaman dağılırsın! Sakın kabuğunu kırma! genişlet… ve* ***kendine mal et,*** *kanınla işle ve canlandır. Kabuğun kendi derin olsun…* (H.s.242). 2) *Çünkü Bursa'nın kendisi bir sanat eserine çok benzer. O, zamanlarını kaybetmemiştir. Bu yüzden onunla biraz fazla hemhal olmak, onu biraz sevmek ve*

anlamağa çalışmakla insan bütün bir mucizeyi ***kendisine maleder*** (YG.s.422). 3) *Ortaçağ'dan bugüne kadar gelen zaman içinde insanlığın belki en büyük kazancı bu basit hakikati* ***kendisine maletmesidir*** (YG.s.61). 4) *Valèry, "Edebiyat" adlı yazısında klasisizmin birkaç tarifini yapar: "Klasik, fikir çağrışımlarını gizleyen veya* ***kendisine mal ederek*** *ortadan kaldıran muharrirdir* (YK.s.113). 5) *Hakikaten sıfırdan başlamıştım. Sade temlerimi bulmak, istetiğimi* ***kendime mal etmek*** *uzun senelere ihtiyaç gösterdi. Acayip bir kader her şeyimi geciktirdi* (G.s.290). 6) *Hattâ yolda boş bir araba bulabilmek için tramvayın basamağında beklemişti. Onun için herkes bu felâketten kendisini mesul tutuyordu. Fakat en fazla onu* ***kendine mal eden****, onunla yaşayan Ahmet'ti* (H.s.16).

Kendine mühlet vermek: Zamana bırakmak, zaman tanımak: *Bana hayatımın muhasebesini yaptırdı. Ben hiçbir şey yapmamışım, hiçbir iş görmemişim. Hiçbir eksiğimi tamamlamışım. Kabahatlerimi biliyorum.* ***Kendime mühlet vermeyeceğim*** (G.s.108).

Kendine yedirememek: Birilerinin kendisine yaptığı işi, davranışı onur kırıcı kabul edip tepki göstermek: *Şeytan sessizliğiyle yıllardır rahatını kaçıran bu adam, en sonunda bir çaresini bulup kızını da elinden almıştı. Bunu bir türlü* ***kendine yediremiyordu****. Onun için İsmail Molla ile de münasebetini kesti* (MB.s.50).

Kendini beslemek: Bireyin kendini ilmi açıdan geliştirmesi, zenginleştirmesi: *(Biz başka şeyiz, onlar başka) formülü attığı köprülerle Yahya Kemal'i dar bir çevreye hapsetti.* ***Kendini beslemedi*** (G.s.271).

Kendini bulmak: Benliğine varmak, özünü keşfetmek: 1) *Yalnız zaaf vardır, gözyaşı vardır; beni öldürün, beni parçalayın; ben zulüm gördükçe, acı çektikçe* ***kendimi bulurum****… Sonra isyanlar başlar. Oh, ferde acıyın… Ferdin hakkı kayboluyor, fert eziliyor, fert bu et kemik babilinin kanlı tuğlası, kiremidi oldu…* (H.s.361). 2) *…telâfisi imkânsız felâketler bir sel gibi etrafı alacaklardır. Fakat bir türlü üzerime çöken ağırlıktan kurtulamıyor, bir türlü* ***kendimi bulamıyordum*** (SD.s.300).

Kendini feda etmek: Bilinçli bir biçimde kendini gözden çıkarmak, kendi kendinden vazgeçmek: *Hakikat şu ki, Yahya Kemal biraz da milliyet nazariyesine kendini* ***feda etti****. Şiirlerini kalabalığa kabul ettirmek için yaptığı propagandaya (Ben milliyetime sarıldım), (Türk-*

çede lazım olanı aradım ve yaptım)… kabilinden sözlerle sarıldı ve onlar içinde mumyalandı (G.s.271).

Kendini kaptırmak: Bir şeyin, duygunun etkisinden kurtulamamak: *Kaynatasının en geçici heveslerine bile kendisini bırakırken gözlerinde parlayan o çocukça heyecana **kendini** doludizgin **kaptırışlarına** bayılıyordu. Ondan bahsederken sık sık: "Ben canı sıkılan adamları severim* (MB.s.110).

Kendini kaybetmek: Çok etkilenmek, bilincini yarı yitirmek: *…oradan da atelyesine inerdi ki buradan daima dalgın, daima yeni bir fikrin hücumu altında **kendini kaybetmiş** duran dayımın gözlerinin önünde bile pencereden bahçeye çıkması kolaylıkla mümkündü* (Hk.s.217).

Kendini küçülmüş, biçare bulmak: *Özellikle parasızlıktan kaynaklanan gurur kırıcılığı.*

*İçimde her şey altüst. Bittabi hastalığımdan ziyade parasızlıkla meşgulüm. Cebimde yalnız bir lira var. **Kendimi** dün akşamdan beri **küçülmüş, biçare buluyorum*** (G.s.123).

Kendini toparlamak: Kendine gelmek, kendini toparlamak, rahatlamak: *Bütün dünyaya meydan okuyabiliyor. Saatçi o dakikada kendini toparladı. Saati elimize verip kovabilirdi de …* (SAE.s.194).

Kendini vermek: Motive olmak, yoğunlaşmak: *Ey huzurun adamı. Fikri bir incinin sedefe yapışması gibi, muayyen şartları olan bir saatin kabuğuna yerleştirmeden konuşamaz mısın? Vallahi Proteus'a deniz ihtiyarına benziyorsun; yüz perende atmadan **kendini vermiyorsun*** (M.s.63).

Kepaze olmak: Utanılacak veya gülünç duruma düşmek: 1) *Doğdum doğalı herkes bana dürbünün ters tarafından bakmayı teklif ediyordu. Ben bir türlü buna yanaşamıyordum. İnat ediyordum. Neye yaramıştı? Bütün hayatım **kepaze olmuştu*** (SAE.s.220). 3) *Nihayet menhus içeriye girdi. Bir şey değil herkes içkiden zannedecekti. **Kepaze olacaktım**. Adalet cemiyet hayatı ne korkunç, insan ölümün eşiğinde dahi etrafa bırakacağı tesirden korkuyor* (M.s.190).

Kervana katılmak: Dâhil olmak: *…ondan sonra, günün ve düşüncelerimin **kervanına** tekrar **katılırdım**. Evet, ancak ondan sonra, o*

gece uyumadan önce dinlediği masal, dedemin bana anlattığı eski muharebe… (Hk.s.101).

Kırıp atmak: Kırmak, zarar vermek: *Ali Bey, evvelâ beni dikkatle süzdü, sonra İhsan'a baktı. Böylece rızam ve fikrim sorulmadan, şahsım üzerinde yeni bir pazarlık daha yapılmıştı. Fakat bende deminki isyan, her şeyi* ***kırıp atma*** *hevesi kalmamıştı. İhsan'ın dediği olacaktı* (SD.s.175).

Kısa kesmek: Konuşmayı, sözü uzatmamak: *Mümtaz onun karşısında, sözü mümkün olduğu kadar* ***kısa kesmek*** *için tek tedbiri alıyor,…*(H.s.140).

Kıskançlıktan ölmek: Oldukça fazla acı çekmek, çekememezlik: *Toprak harika, hiç olmazsa cenubî İngiltere'de. Hani Fransa denen bahçe diye bir lâf vardır ki Fransa için çok mânâlı bir imajdır, cenubî İngiltere'de tabiî bir ifade, bilinen birşey oluyor* ***kıskançlıktan öleceğim*** (M.s.267).

Kıskıvrak yakalamak: Kurtulamayacak biçimde sımsıkı tutmak: *—Sen musikinin Allahı elinden kolundan* ***kıskıvrak yakalayıp*** *sana teslim etmesini istiyorsun…* (H.s.268).

Kısmeti kesilmek: Daha önce var olan olanakların sona ermesi: *Her şey gösteriyor ki, Mehmet Ali ile Adalet'le* ***kısmetimiz kesildi****. Bundan gayet memnunum* (G.s.164).

Kıt kanaat geçinmek: Ekonomik sıkıntı, zorluk yaşamak: *Mahallenin hâli vakti yerinde olan eskileri, bir arada satın alacak kadar servetleri olmadığını göstermemek için kira arabasıyla mahalleye hiç girmezler, daha* ***kıt kanaat geçinenler*** *ise böyle bir şeyi israf sayalardı* (SD.s.54).

Kıvamını bulmak: Gerekli, durumda olması, kıvamında olmak: 1) *Artık o ferdi hızlanan bedbinisine bir türlü* ***kıvamını bulamamış*** *melâline veyahut üstü kapalı imalarına veda ediyordu* (TF.s.14). 2) *"Selîm-i Evvel Kasidesi" sonuna gelen fotoğraf, resim hayalleri ile, kafiyenin bütün telkinlerini âdeta reddeden zayıf ve* ***kıvamını bulamamış*** *beyitleri ile, yorgun, baştan mağlûbiyeti kabul etmiş bir eserdir* (XIX ATET.s.341). 3) *Görülüyor ki Nâmık Kemal memlekete getirmek istediği bu yeni teknikte esas mesele olarak hemen hemen yalnız dili alıyor ve giriştiği işin nesillerin gayretiyle* ***kıvamını bulacağına*** *inanıyordu* (XIX ATET.s.363).

Kıyamamak: Acımak, esirgemek: *Küçük masamın üstünde o yazı takımını gördükçe şaşırır, kalemlere ise dokunmaya* ***kıyamazdım.*** *Gariptir ki Nuri Bey hiç kitap hediye etmezdi. Belki de, fikrin mesuliyetini üzerine almaktan çekinecek kadar derin düşünceliydi* (SD.s.24).

Kıyamet kopmak: Çok fazla gürültü ve telaş olmak: *…küçük bir oda içinde çırpınıp dururken, birdenbire sanki bir* ***kıyamet kopuyormuş*** *kadar büyük bir gürültü ile olduğu yerde mıhlanıp kalmıştı* (Hk.s.15).

Kıyas kabul etmez: Harikulâde olmak: *Amsterdam'da bilmem ne bayramı vardı. Utrech'ten geçtik. Mamur arazi.* ***Kıyas kabul etmez*** (G.s.74).

Kin tutmak/gütmek: Öcünü alıncaya kadar düşmanlık sürdürmek, intikam alma duygusu taşımak: *–Onu da günah keçisi olarak alırız… Sessizce beni süzdü. –Sizde epeyce iş var! dedi. Hattâ* ***kin tutmayı*** *bile biliyorsunuz. Hepsi kabul…* (SAE.s.250).

Kisveye bürünmek: Bir biçime, niteliğe girerek gerçek kimliğinden daha farklı bir çehre, görünüş almak: *İman dediğimiz duyguyu içinde duysun veya duymasın herkes evinden çıkarken onun kisvesine bürünürdü* (SD.s.21).

Kitaba uydurmak: Yasal olmayan bir işi yasalmış gibi göstermek: *Ve Paul de Kock'tan gelen bir yığın kötü tesadüf ile mahcup olur. Fakat acaba hangisi hakikaten ahlâklıdır? Şüphesiz Râkım Efendi* ***kitaba uydurulmuş*** *ahlâktır* (XIX ATET.s.412).

Kol kola yürümek: Yan yana, birlikte gitmek, yürümek: *Kudret Beyle kol kola sokağa çıktık. Alâiyeli Ahmet'in hikâyesini anlattığıma müteessirdim. Onun Emine'sini kötü insan elinden korumak için hazırladığı, kazanın içinden çıkamayacağı kadar derin mezar hatırımdan çıkmıyordu* (SD.s.200).

Komediyi sonuna kadar oynamak: Yanlış olduğunu bilmesine rağmen aynı şeyi sürdürmek:

Asıl garibi bütün bunlardan hiçbir surette sana bahsedemeyeceğimdir. Bu ***komediyi sonuna kadar oynayacağız*** (G.s.115).

Koynuna almak: Bir şeye sarılarak uyumak: *Ayakkabılarının cilâsına gelince, keratanın yatarken onları* ***koynuna aldığı*** *muhakkaktı. Halit*

Ayarcı'yı bir yığın Fransızca kelime ile karşıladı. …Agop Saatçiyan, evvelâ beni tepeden tırnağa kadar istihfaf ve merhametle süzdü (SAE.s.193).

Koynunda uyutmak: Bütün varlığı kuşatmak, sarmak:

İçme, ilk yudumda zehirler seni
Bahtın kadehine döktüğü şarap.
Her akşam ***koynunda uyutur*** *beni,*
Her sabah alınımdan öper ıstırap (Ş.s.117).

Koyun koyuna yatmak: Bir şeye sarılarak uyumak: 1) *Sevdiği kitaplarını oraya, yorganın içinde bir kenara toplar, sonra onlarla beraber, tıpkı oyuncağı ile beraber yatan ve onu kucaklamak için zaman zaman tatlı uykusundan uyanan bir çocuk gibi, onlarla* ***koyun koyuna yatardı*** (MB.s.13). 2) *Halbuki ona, ilk göz ağrısına bağlıydı; bu altın, kısa hayatında ona uzanan ilk dost eli, koyun koyuna yattığı biricik sevgilisiydi* (MB.s.123).

Kozunu oynamak: Elinde bulunan en etkili gücü, olanağı kullanmak: *Yüzüm kızara kızara Halit Ayarcı'ya bu meseleyi açtım. Esas prensipi kabul ediyordu. Fakat şahıslar üzerinde müteredditti. İşte o zaman ben biraz evvel öğrendiğim şekilde* ***kozumu oynadım*** (SAE.s.250).

Kök salmak: Genişlemek, büyümek: 1) *Avusturya hemen hemen kendi yaşında denebilecek ihtiyar imparatorun etrafında, çok eski bir meşenin etrafına toplanmış bir orman gibi orta Avrupa'ya* ***kök salmış*** *duruyordu* (YG.s.85). 2) *Asaleti nispetinde sakat olan bu arzuda, şiir hakkında yerleşmiş,* ***kök salmış*** *bâtıl zanların, yanlış telâkkilerin mühim bir hissesi vardır* (EÜM.s.13).

Kökten halletmek: Kesin, köklü bir biçimde sorun çözmek: *Her şey bu aydınlık düşünceden bir hendese figürü kadar basit ve kendisi olarak gelirdi. İş biraz karışınca velveleli bir nükte gelir, İskender'in kılıcı gibi meseleyi* ***kökten hallederdi*** (EÜM.s.361).

Köprüyü/köprüleri atmak: Geri dönmeyecek biçimde arayı bozmak, ilişkiyi kesmek: 1) *Pertev'in [Boratav] karısıyla tek odada yaşaması, Ankara'dan ayrılmış olması, Abidin'in [Dino] vatanla* ***köprüyü atması****, bana onlar için bir azeret gibi geliyordu* (G.s.161). 2) *Ve münevver, maziyle bir yerde* ***köprüleri atmıştır****. Bunlar realitedir. Türk ihtilâli*

olalı İbrahim Paşa da, sonra da Üçüncü Selim de mağlup olmasaydı, elbette ki ne imparatorluk kaybolur…(M.s.233).

Kör topal: Tam olmazsa da eksik bir biçimde, yarım yamalak da olsa: ***Kör topal*** *idadî tahsilimi –mektepten ve hocalardan elden geldiği kadar uzak kalmak şartıyla- bitirmeğe uğraştığım o yıllarda, Nuri Efendinin hiçbir açık geliştirme yapmadan insanla saat, saatle cemiyet arasında bulduğu…*(SAE.s.33).

Körü körüne itaat etmek: Sorgulamadan, düşünüp taşınmadan: *İçindeki yaşama kudretini şaşkın bir hayretle* ***körükörüne itaatta*** *boş yere harcamıyordu. Parasızlığına rağmen vakarlı idi* (MB.s.73).

Körüklemek: Kızıştırmak, şiddetlendirmek: 1) *Durmadan gazetelere verdiğimiz beyanat, yapılan münakaşayı her gün biraz daha* ***körüklüyordu.*** *Her pavyonun ayrı şekilde boyanacağını söylediğim zaman münakaşa tekrar alevlendi* (SAE.s.359). 2) *Öyle ki, trup kasabadan ayrıldıktan iki hafta sonra bile bu dört günün dedikodusu bitmemişti; sonra birdenbire ölüm haberi gelince bu dedikoduyu en fazla* ***körükleyen*** *kadınlar bile ona acımışlardı* (Hk.s.254).

Köşede kalmak: Edilgen yaşamak, uzlete çekilmek: *Nesterin nihayet büyük roller oynamağa başladı.* ***Köşede kalmış*** *değildi, daima parlaktı, ama üniversiteye ölçüsünü vermemişti* (G.s.273).

Köşesinde ölümü beklemek: Yaşama sevincini yitirmek: Canı sıkılıyor. ***Köşesinde ölümü bekleyen*** bir hâli var. Her tarafa koşuyor (G.s.131).

Köşeye çekilmek: Hiçbir şeye karışmayarak, pasif bir biçimde yaşamak: *Ancak kuvvetle duyulan bir hisle elde edilebilecek bir şeydi bu. Demek ki, o da kızım gibi memnundu. Belki de kendisine düşeni yaptığını sandığı için bu huzuru duyuyordu. Yahut da her şeyden ve hepimizden sıyrıldığı, kendi içinde bir* ***köşeye çekildiği*** *içindi bu…* (SAE.s.289).

Köşeye kapamak: İletişimi azaltmak, haraketli hayattan çekilmek: *İşte beni köşeme kapayan budur. Edebiyatçılarla her konuşmamda kendimi Babil Kulesi'nde sandım* (G.s.292).

Kötü yola sapmak: Doğruluktan ayrılarak istenmeyen şeyleri veya yanlış işler yapmak: *Hemen hemen her cephede bulunmuş, bir yığın yara almıştı. Karısının ihanetini,* ***kötü yola saptığını*** *duyunca*

birdenbire ikrah gelmiş, kıtasından kaçarak, dağa çekilmişti. Bana söylediğine göre, bir müddet hiç kimseye fenalık etmemiş (SD.s.197).

Kriz geçirmek**:* Oldukça bunalmak: *…zavallı bir memur paltosuna varıncaya kadar her şeyini kaybetti. Müthiş bir **kriz geçiriyoruz (SD.s.176).

Kucağına atmak: Mecbur etmek, zor durumda bırakmak: *Üstelik Rusya'nın müdahalelerine imkân açmış oluruz. Rusya bekliyor. Sosyalist bir hareket bizi yol açacağı ihtilatlarla yine Rusya'nın **kucağına atabilir*** (G.s.211).

Kulağı delik: Olanı biteni öğrenen, çabuk haber alan kimse: *Hattâ Selma'ya dair birçok şeyleri bile kendisinden –bittabi bu sefer sormadan, hattâ istemeye istemeye ve söz arasında- öğrendiğim kulağı o kadar delik dostumuz Sabriye Hanım bile bu hususta bir şey bilmiyordu* (SAE.s.305).

Kulağı kirişte olmak: Gelecek haberi, söylenecek sözü sabırsızlıkla beklemek: *Bu hastalık konuştukça hepimiz susuyorduk; ve o sustukça biz **kulaklarımız kirişte** onu bekliyorduk* (Hk.s.98).

***Kulağı kirişte olmak**:* Gelecek haberi, söylenecek sözü sabırsızlıkla beklemek: *O geceleri kendi rahat yatağında bile bir **kulağı kirişte** uyurdu* (SAE.s.167).

Kulağına gitmek: Duymak, haberdar olmak: *Artık insan kırmaktan çekiniyor, birisi hakkında kazara sarf ettiği biraz kuvvetli birkaç cümle olursa: "Allah aşkına söylemeyin… Hem ben onu çok severim" diye **kulağına gitmemesi** için tedbir alıyordu* (EÜM.s.302).

Kulak asmak: Dinlemek, önem vermek: 1) *—Buyurun Tahsin Bey, bir kahve için! Seslerine **kulak** bile **asmadan** kahveden çıktı. …doğrudan doğruya unsurlardan gelen ve onların kuvvetini taşıyan bir mevcut zannetmemek için kendi kendime epeyce cebrettim* (Hk.s.85). 2) *Hattâ rahmetli üstadımın takvimlerine, ara sıra çıkarttığı zayiçelere, yazma kitaplarda bulduğu simya reçetelerine de pek **kulak asmıyordu**. Yalnız saatçiliğiyle meşguldü* (SAE.s.213).

Kulak kabartmak: Gizlice, çabalayarak dinlemek: *Sonra karşıki masanın münakaşasına **kulak kabartır** gibi oldu, fakat hemen omuzunu silkti, …* (SAE.s.217).

Kulak kesilmek: Çok dikkatli bir biçimde dinlemek: 1) *…deminden beri kendisine ikram ettiği çeşit çeşit cigaralarla âdeta zehirlemeğe çalışan uzun boylu, pehlivan enseli tüccarı sade* ***kulak kesilmiş*** *dinliyordu* (Hk.s.259). 2) *Artık sabrım tükenmişti: –Ne bileyim ben? Belki muayyen bir usulü vardı… Bir sistemi… Sabri Bey bu sistem meselesinde bilhassa* ***kulak kesildi.*** *Belli ki kendisi de böyle bir sisteme muhtaçtı* (SAE.s.91).

Kulakları çınlatmak: Birini anmak: *Güneş bir de baktım Eiffel kulesine bizim yangın fenerleri gibi asılmış. Kuzgun'un* ***kulakları çınlasın****, Paris damları muazzam bir abstre heykeltraşî müzesine benziyordu. Nuri'ye çok selâm* (M.s.93).

Kulaktan dolma malûmat: Başkalarından, çevreden edinilen sağlıksız bilgi: *…narin edalı kadınlar, Mozart'a ait* ***kulaktan dolma malûmat****, hepsi hafızasından silinmişti* (H.s.151).

Kurban etmek: Feda etmek: *Temenni ederiz ki bu işi üzerine alanlar, bu âbide imkânını bir ecnebiye kaptırmak suretiyle Türk san'atının büyük bir şansını kendi içlerindeki "sentiment d'infèrioriteè'ye* ***kurban etmezler*** (YG.s.387).

Kurban olmak: Feda olmak: *Aşk anlayışında Şarkın, eski şiirin tesiri görülür. Canı vermekle aşk ortadan kalkar, bu, bizi tasavvufa götürür. Tasavvufta niçin edebiyat ve psikoloji yok? Zira, hemen* ***kurban olunuyor:*** *Edebiyat olamaz, zira yolları o kadar kısaltırmıştır ki!* (ED.s.196).

Kurbanlık koyun gibi: Başına geleceklerden, olacaklardan habersiz olan: *Hâmid bu vak'ayı "****Kurbanlık bir koyun gibi****" tabiri ile anlatır. Kendisi de bir müddet evvel Nâmık Kemal'le muhabere etmesi yüzünden Hasan Paşa Karakolu'nda sorguya çekilmişti* (XIX ATET.s.452).

Kuvvet aramak: Gücünden yararlanmak: *Napolyon'un saltanatı, darbe hükûmeti, ihtilal meclisinin askerde* ***kuvvet aramasıyla*** *başladı* (G.s.179).

Küçük düşmek: Onuru kırılmak, değeri sarsılmak: 1) *Niçin bu kadar* ***küçük düşecektim****. Neden bu eser yapılmasın? Neredne bu herife rastgeldim; niçin altmışıma yakın müpheme bu kadar bağlanıyorum. Ben hiçbir hatamı tashih edecek yaşta değilim artık* (G.s.116). 2) *Hiçbir günahı olmayan kadının, böyle gözleri önünde ve kendi*

evinde hiç sebepsiz yere ***küçük düşmesi*** *tahammül edebileceği şey değildi* (Hk.s.157).

Küfretmek: Sövmek: *Fikret'te Bedri'ye* ***küfretmeğe*** *hafif bir temayül var. Ve Fikret küfredince salkımlı ediyor. Onun için ben kabahatin Bedri'de olmadığını söylüyorum. Hakikat şu ki, Fikret para istiyor* (M.s.121).

Kül etmek: Bir kimsenin malını, varlığını yok etmek, harcamak: 1) *Münasebetsiz bir hâdise bu ümidi de hiç beklenmedik bir zamanda* ***kül etti*** (SAE.s.69). 2) *Demokrat Parti İdaresi bu derse ve büyük tecrübeye gözlerini kapadığı için on senemizi ve bu kadar imkânı yaktı,* ***kül etti*** (YG.s.113).

Kül gibi sararmak: Şaşırmak, şok olmak: *Hattâ Fâhir'le ayrılmalarında oldukça kötü bir rol oynamış, hem Fâhir'le Emma'nın münasebetlerini kolaylaştırmış, hem de bu münasebetten günü gününe Nuran'ı haberdar etmişti. Yaşar'ın yüzü* ***kül gibi sararmıştı*** (H.s.101).

Kül olmak: Bitmek, yok olmak: 1) *Fakat annem teselli kabul etmiyordu. "Kül olduk, bittik." diyordu. Birdenbire büyükkannem hep ortadaki eşya yığının üstünden: "Bana da güvenebilirsiniz. Ben de varım!" dedi* (Hk.s.203). 2) *Behçet dayım karısının öldüğünden, daha iyisi Çırçır yangınında kitapları yandığından beri –"dört bin ciltlik el yazısı âsâr-ı nefîse o kadar üstat levhası, fermanlar, hatt-ı hümâyunlar, hepsi birden* ***kül oldu****." – durmuş saate çok benziyordu* (SD.s.108). 3) *Evet, her şey bitmiş, asıl hakikati ve büyük varlığı orada alevler içinde belki de* ***kül olmuştu****…* (Hk.s.32). 4) *Onun da Şems-i Tebriz'in güneşinde, edebi aşk ocağında bir an için* ***kül olması*** *lâzımdı! Son çığlıklarda Nuran Mümtaz'ı omuzlarından yakalayarak, "Beraber ölelim!" diye yalvardı!* (H.s.260).

Külâh giydirmek: Oyunla, hileyle aldatmak: *Eğer zeki adam arıyorsalar, Halil Vedat ikimize de* ***külâh giydirdiği*** *için, ikimizden de zekidir (burada bazı şeyler mülhakatımızda mevzuubahs edilmek üzere terk edilmiştir. Ehemmiyetlerinden şüphe olunmaya* (M.s.48).

Küplere binmek: Çok fazla öfkelenmek, sinirlenmek, kızmak: 1) *Pakize, evimizin tarafımdan yapılması ihtimalini işitince küplere bindi* (SAE.s.360). 2) *Boşadığı karısıyla gittikçe artan münasebetimi öğrenince büsbütün* ***küplere binmişti*** (SAE.s.297).

Kütük gibi şişmek: Ölmek, bedeni kasılmak: *Hep birden koşuştuk ve dedemi yerde, iki halı denginin arasında, cansız yatıyor bulduk. Vücudu* ***kütük gibi şişmişti****, yüzü mosmordu* (Hk.s.118).

L

Lâf anlatmak: Sözünü dinletmek, ikna etmek, konuşmak: *Halil Bey'e ben* ***lâf anlatamadım.*** *Zaten karar da veremiyor. İş sana düşüyor. Kenan'ın seninle konuşmasını yazacağım. Bu havadisler beni müthiş sarstı. Elim ayağım tutmuyor. Aman bana tafsilatlı mektup yaz* (M.s.227).

Lâf ebesi: Dil, söz ebesi, çok konuşan kimse: *Ne çıkar! Burnunuz sizin yerinize konuşuyordu. O kadar çok konuşuyordu ki siz ağzınızı açmadığınız hâlde etrafınız sizi âdeta bir geveze, bir* ***lâf ebesi,*** *her şeye itiraz eden bir adam addetmeye başlamıştı* (SD.s.95).

Lafa karışmak: Birileri konuşurken sonradan konuşmaya katılmak: *Ben ilk uçuşunu yapan kırlangıç yavrusu gibi korka korka* ***lafa karıştım****:…* (SAE.s.239).

Lafını etmek: Hakkında konuşmak: *–Hayır, dedim. Yahut pek az. Babam eline biraz para geçmesini ümit etti mi ondan bahseder, sonra* ***lafını ettirmezdi****. Hattâ onu hatırladığı için saate biraz düşmandı* (SAE.s.101).

Lanet etmek: Kötülüğünü istemek, ilenmek: 1) *Nuran'ın anahtarını bulduğum geceye, hatta sizleri tanıdığım günlere* ***lanet ediyordum****. Kendimi bir çamaşır dolabında kirli çamaşırları karıştırırken burnumu akrep sokan bir köpeğe benzetiyordum* (SM.s.38). 2) *Müthiş bir hareket bolluğu içinde, kızararak, konuşarak, şansa* ***lânet ederek*** *oynuyordu* (Hk.s.78).

Lânet okumak: Doğduğundan dolayı mutsuz olmak, doğduğuna pişman olmak:

Bin ***lânet*** *ey yolcu, doğduğum güne…*
Altında doğduğum burçlar yıkılsın!
Bir viranedir ki ömrüm üstüne
Şeameti çökmüş aşk tılsımının…(Ş.s.118).

Lâyık olmak: Uygun, münasip olmak: *Bütün bu mükemmel şeylerin yanı başında, topal bacağım, delik deşik göğsüm ve bozuk sinirlerimle kendimi küçük ve biçare görüyor, ona lâyık olmadığımı düşünüyor, onu kaybetmek korkusu ile harap oluyordum* (Hk.s.136).

Layıkıyla ad koymak: Konuyu doğru tespit edip onu uygun bir biçimde adlandırmak: *Bugün Türkiye'nin geçirdiği çeşitli buhranlar arasında bir tanesi var ki hiç kimse ona* ***layıkıyla ad koyamıyor,*** *hatta farkında değil; ışığın altında bir türlü görmüyoruz. O da halkla sözde münevverin ve hakiki münevverin arasındaki açıklıktır* (G.s.256).

Lugatı genişlemek: Dilin, kelime hazinesinin zenginleşmesi: *Yalnız bir şeyden memnunum.* ***Lugatım*** *biraz* ***genişledi*** *ve ben büyük construction'a alıştım. Ayrıca da bazı şairlerde gördüğüm ve sevdiğim imagé dile kavuşur gibiyim* (G.s.248).

Lugatı yapmak: Dili zenginleştirmek, sözlüğünü yapabilecek düzeye çıkarmak: *Türk tarihinin nesrine bakarsak bir gecikme görürüz köy hayatından şehir hayatına geçmek,* ***lügatın yapılması****, Türkçenin gramerinin okutulması hep birer gecikmedir. Biz romanı 1870 senelerinde aldık. Roman üç-dört defa gömlek değiştirmiştir* (ED.s.277).

M

Mağlup etmek: Yenmek: *Sonra ev, belki de farkına varmadan kendimi mahkûm ettiğim yalnızlık, biraz da hadiselerin yardımıyla beni* ***mağlup ettiler****. Şimdi sakınılmazın karşısındayım* (SM.s.27).

Mağlup olmak: Duygularına yenilmek: *Ve münevver, maziyle bir yerde köprüleri atmıştır. Bunlar realitedir. Türk ihtilâli olalı İbrahim Paşa da, sonra da Üçüncü Selim de* ***mağlup olmasaydı,*** *elbette ki ne imparatorluk kaybolur, ne de Türkiye bugünkü mazisinden soyunmuş…*(M.s.233).

Mahcup etmek: Utandırmak: *…bu hal Ferhat Beyi hikâyelerinde büsbütün şaşırtır, bir kat daha mahcup ederdi. Bir gün eski Şura-yı Devlet azası sırrını bana açtı: –Biçare damat bey, hakikaten bu işten fazla* ***mahcup*** *ve mustarip…* (SAE.s.39).

Mahcup kalkmak: Utangaç ayrılmak, çıkmak: *Ocak başında sıcağı sıcağına dinlenen vak'alar mahiyetini değiştirir, hususî renk ve ha-*

vaları dağılır. Bu gördüğünüz yazıda olduğu gibi acayip ve tatsız bir kılığa girer ve ben sarfettiğim mesaiden mahcup, yazı masamdan kalkarım (YG.s.63).

Mahcup olmak: Utanmak, yüzü kızarmak: 1) *…Caromio diye diye onları çağırıyorlar, fırınlara ev hanımlarının yaptıkları börek, baklava tepsilerini taşıyorlar, biraz arsızlık edip de azarlandığı zamanlarda pek* ***mahcup olmuş*** *gibi başlarını eğiyorlar ve arka sokaktan dolaşıp gelmek için sırıta sırıta uzaklaşıyorlardı* (H.s.29). 2) *Bu kadar alay etmesine sebep bu noksandan* ***mahcup olması*** *idi. Söylerken yüzü kızarıyordu. Fakat genç kadın her şey gibi bunu da tabiî bulmuştu* (Hk.s.296). 3) *Râkım Efendi kendisini talebesi olan kızlara sevdirmeye çalışırken o aynı ailenin aşçısıyla muaşakaya kalkar. Ve Paul de Kock'tan gelen bir yığın kötü tesadüf ile* ***mahcup olur*** (XIX ATET.s.412).

Mahkûm etmek: Mecbur etmek: 1) *Böyleleri daha ziyade anne olurlar ve bir öncekini büyüttükçe yeni gelen çocuğa bağlanırlar. Halbuki ilk çocuğun güç doğuşu genç kadını bir daha doğurmamaya* ***mahkûm etmişti*** (MB.s.59). 2) *O bütün ömründe bir küçük tereddüt ve şuur jestinin olduğu yerde dönmeğe* ***mahkûm ettiği*** *bir bostan dolabı oldu."* (Hk.s.36). 3) *Muayyen bir mektebe girmemiş olması, şiirde muayyen bir ustayı benimsememiş olması, tecrübelerinin başından* ***mahkûm eder.*** *Kelime ve söz meselesinde de kararsızdır: En sade dile konuşan mısraın yanıbaşında en alışılmamış kelime gelip çatar* (EÜM.s.264).

Mahremiyetine girmek: Gizliliğe, mahremliğe tanık olmak, öğrenmek: *Bunda bittabi yavaş yavaş daha ziyade* ***mahremiyetine girmeye*** *başladığı garplı şairlerin büyük tesiri oldu. Bunlardan birisi Alfret de Mussett'dir* (TF.s.5).

Mahrum etmek: Yoksun bırakmak, çok görmek, vermemek: 1) *Bu yüzden garpta terakkinin zembereği olan mücadeleyi ortadan kaldıran demokratik esaslar gibi- İslam cemaatlerini sadece tarihî gaiyyet fikrinden* ***mahrum etmiyor****, ayrıca dinî dramın teşekkülünü de imkânsızlaştırıyordu* (XIX ATET.s.43). 2) *Fakat hakikaten sevdi mi? Ona elimdeki çiçekleri vermiştim. Ayrılırken bana iade etti. Belki saklamak istersiniz? Dedim. Beni* ***mahrum etmek*** *istemediğini söyledi."* (Hk.s.266). 3) *Babası zengin olduğu kadar ikramdan hoşlanan bir adamdı. Daha konağa girer girmez Sabri Hoca tesadüfün, kötü*

*talihin kendisini nelerden **mahrum ettiğini** anladı* (MB.s.76). 4) *İnsan bu kartal pençesini teninde duymadan kendisi olamazdı. Onun için genç kadını ömrünün bu biricik saadetinden **mahrum etmeyi** bir kere bile aklına getirmemişti* (MB.s.62). 5) *İnsanoğlu her şeyden evvel mesuliyet hissidir ve bilhassa fikirlerinin mesuliyetidir. Ondan **mahrum edilen** insan, kendiliğinden bir paçavra haline düşer* (YG.s.61). 6) *Bu esnada, bir irade ile İstanbul'dan Avrupa'ya uzaklaştırılan ve sonra Mısır valiliğindeki ırsî hakkından **mahrum edilen** Mustafa Fâzıl Paşa, Abdülâziz idaresine karşı oradan bir mücadele açmıştı* (EÜM.s.228). 7) *Hâtta daha fenası okuyucuyu romanın mutbağına kadar götürür, onu üst üste değişen tekliflerle hikâyenin ilk şartı olan hakikatten olmuş vehminden **mahrum eder*** (XIX ATET.s.413).

Mahrum olmak: Yoksun kalmak: *Onunla başbaşa giden kardeşinin neşesinden **mahrum olarak** geçecek hayatı kimbilir ne dayanılmaz bir şey olacaktı? Müşteri bulmaktan ümidini kesmiş bir hamal, istasyonun duvarı dibinde yağmur değmemiş bir tarafa kıvrılıp yattı* (YG.s.121). 2) *Pakize'nin bir huyu da rüyalarını sıcağı sıcağına anlatmak için beni uyandırmasıydı. O zaman onun gündüz hayatında **mahrum olduğu** şeyleri uykuda nasıl ele geçirdiğini öğrenirdim. Binaenaleyh kavgalarımız ne kadar çetin biterse ben, ayrı yatacağım için mesut olurdum* (SAE.s.182). 3) *Orada daha iyi gördüğün ve göreceğin şekilde fakirliğimiz, maddî ve manevî her türlü müddahirattan, hayatın potansiyel kuvveti olan, bu hazırlayan ekonomiden **mahrum olmamız**, çift maksatlı yaşamamız, işlerin inanmayan insanların elinde kalması…*(M.s.235).

Mahsul olmak: Neticelenmek, ürün vermek: *Fakat bu kusur, örneği olan eserlerin bir medeniyet ve kültürün belki en yüksek **mahsulleri olmasından** ve onların bütün bir cemiyet nizamının beslemiş bulunmasından ileri gelir* (XIX ATET.s.513).

Mahvetmek: Heba etmek: 1) *Bu fırsatı kaçırdınız! Hakikî bir yeis içinde ellerini oğuştura oğuştura odanın içinde dolaşıyordu: –Yapamadınız… Bütün gayretlerimi **mahvettiniz.** Tekrar doğacaktınız, halbuki olduğu gibi kaldınız…* (SAE.s.118). 2) *Bu millet artık sergüzeştten bıktı. Altı asırlık bir devlet-i muazzamayı üç günde bu hâle getirdiniz. Bu yetmiyormuş gibi şimdi de elde kalanı **mahvetmek***

istiyorsunuz! (SD.s.136). 3) *—Evet, yazıyoruz, yazacağız da… Bu milletin hakkını koruyacağız. Bu sergüzeştcûlara Anadolu'nun son ümitlerini de* ***mahvetirmeyeceğiz*** (SD.s.194).

Mahvolan bir istikbal: Geleceğin yok olması: *Nihayet* ***mahvolan*** *bir istikbal de var. Asıl garibi çocuğun babasının yazdığı mektuptaki sözleri. Nasıl baba bu! Bile bile oğlunu ateşe atıyor* (G.s.279).

Mahvolmak: Heba, yok olmak: 1) *–İyi ya… dedim. Babanıza bir şey olursa hepsi* ***mahvolur.*** *Ayrıca Emine ile biz töhmet altında kalırız. Yazık değil mi bize? Gelin babanızla beraber oturun. Malınıza mukayyet olun!...* (SAE.s.83). 2) *Kitapları yanmadan önce, hemen her gün, kendisine" Bu kadar serveti böyle kav gibi binada, bir kibrit kutusunda saklıyorsun; maazallah bir yangın, bir şey oluverir,* ***mahvolursun!****" diye nasihat vermişti* (MB.s.12).

Mahzun olmak: Üzgün olmak, boynu bükülmek: 1) *Sonra seni oraya bir İsa gibi gerdiler… Birdenbire kahkahalarla gülmeye başladı: Ne kadar tuhaftı bilsen, senin öyle* ***mahzun olman****; ve İsa gibi çarmıha çekilmen… Sen, hiçbir şeye inanmayan, her şeyle alay eden insan…* (H.s.370). 2) *—Babam içiyor, içtikçe ya neşeleniyor, ya* ***mahzun oluyor.*** *Annem ikisine de tahammül edemiyor. Sonra para meseleleri var. Her gün annemin bir şeyi gidiyor. İlk önce veriyor, sonra "Elin karılarına yediriyorsun!" diye kavga ediyor* (SD.s.31).

Makama hürmet etmek: Görev yerine, konuma saygı duymak: *Herkes onu* ***makama hürmet ediyor*** *sanmışlardı. Hiçbirinde iğretilik fikri yoktu* (Hk.s.177).

Mal etmek: Benimsemek, bedelini ödeyerek sahip olmak: *"Yenişehirli Avnî Bey'in Rûhuna Gazel"de Yahya Kemal eski şiirin bir tarafını almış:* 2) *Neşve ve cuşiş. Onları temizleyip kendisine* ***mal etmiştir*** (ED.s.90). 3) *Kahvecibaşı Camii'nin mezarlığının parmaklığını evime getirdiğim, hususî hayatıma* ***mal ettiğim*** *için beni belki ayıplayacak olanlar bulunur* (SAE.s.55). 4) *Şiir bir possession: mülkiye; yani kâinatı zaptetme ve kendimize* ***mal etmedir*** (ED.s.125). 5) *Muazzez'in getirdiği havadisleri o tasnif eder, altlarını çizer, Âdeta insanı tecrübeye* ***mal ederdi*** (H.s.74). 6) *Şu tefsir yok mu, bir eserin üzerinde durmak ve onu sende yaşayan insan tecrübesine* ***mal etmek;*** *bir ona başlasak* (H.s.241). 7) *Yeni bir şiir dilini yaratmak için üzerlerine alan bu dev-*

rin şairleri, büyük bir dikkat ve gayretle dilin üzerinde duruyorlardı. Aruzun sesini Türkçenin organizmasına mal etmek onların hem ideali, hem de çalışmalarını idare eden büyük disiplindi (EÜM.s.146). 8) *Diğer taraftan, sec'i ya tamamıyla atarak, yahut da cümlenin tabiî ve mantıkî bünyesine* ***malederek,*** *birtakım nükte ve cinaslardan hemen hemen elden geldiği kadar hudutlandırmaya çalıştığı bir sözlük içinde kurtardığı bu cümlenin…*(XIX ATET.s.180). 9) *Eski şiir, mazisinde bu kapıyı birkaç defa kuvvetle zorlamış, fakat tek başına kaldığı için bir türlü aşamamıştı. Hakikatte tabiat ve eşyayı muhayyilemize ve duyularımıza hakkıyla* ***maletmek*** *muayyen bir tecrübe isterdi* (XIX ATET.s.252). 10) *…apartman bloklarını, meydan ve spor yerlerini, eğlence ve av köşklerini, harplerin, felâketlerin, kuvvetle yaşanmış aşkların, san'at tesadüflerinin insan hatırasına* ***mal ettiği*** *yerleri teker teker sayıyoruz* (YG.s.242).

Mal olmak(I): Ait olmak: 1) *Emir Sultan belki de bu xv. asır Türkiye'sinin halk muhayyilesine en fazla* ***malolmuş*** *çehresidir* (BŞ.s.135). 2) *Sen büyük ve mukadderata hâkim ellerinle aydınlığın meşalesini zamanın hudutlarına çarparak söndürünce, her imkânsız rüya tahakkuk eder, ölüler dirilir, eşya bir vahdete* ***mal olur*** *ve insanlar hakikî hüviyetlerini bularak kendi kendileri olurlar* (YG.s.162). 3) *Zaten zaman geçtikçe bu cinsten sanat eserleri yavaş yavaş müzelere ve resmî müesseselere, yahut da çok zengin aile koleksiyonlarına* ***mal oldukları*** *için piyasaya bir daha avdet etmezler. Meselâ bundan 60 sene evvel pekâlâ bir Monet'yi, bir Corot'yu, hatta bir Delacroix'yı az çok kolaylıkla tedarik edebilirdik* (YG.s.394).

Mal olmak(II): Pahalıya patlamak, zarar vermek, neden olmak: 1) *Her hafta biri ki defa Mümtaz'la buluşmasını genç adam için olduğu kadar kendisi için de kâfi buluyor, fakat bu saadetin Mümtaz için nelere* ***mal olduğunu*** *hiç düşünmüyordu* (H.s.294). 2) *Cemiyet hayatında kütleye istinat etmeyen atlayışların mukadder gerilemelere* ***mal olacağını*** *takdir ediyordu* (NK.s.23).

Mana çıkarmak: Yanlış değerlendirmek, yersiz bir yargıya varmak: *Her hareketimizden* ***mâna çıkarır****, en iyi niyetli sözlerimizden bizi itham ederdi* (SAE.s.61).

Mâna vermek: Anlamak, değerlendirmek: *…bütün millî hayata şâmil olan bir* ***mâna vermiş*** *ve hattâ bu manâyı kazanabilmesi için onu başladığı noktanın aleyhine çevirmiştir. Garpçılığı devlet binasının vurulmuş bir destekten, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan şuurlu bir hareket hâline getirmiştir* (EÜM.s.245).

Mâni olmak: Engellemek, önüne geçmek, önlemek: 1) *Birbiri peşinden gelen bu sualler, karanlıkta gerilmiş bir ipe ayağı dolanmış insan gibi, yolunda rahat yürümesine* ***mani oluyordu*** (H.s.109). 2) *Musset üzerinde fazla durmasına* ***mani olmuştur.*** *Bununla beraber (ikramiye kazanmış bir gazeteci lisanında), (güzel olsaydım) gibi bazı manzumelerin sadece isimlerini düşünmek ve "Nesri" ile Rolla arasındaki karabete şöyle bir dikkat edivermek bu iki mütaleaların bütün bütün tesirsiz kalmadığını gösterir* (TF.s.6). 3) *Ebüzziya'dan Muallim Nâci'ye kadar Hâmid de içlerinde olmak üzere, mevzuunu Endülüs Tarihi'nden alan birçok eserin doğmasında bir payı bulunmasına* ***mâni olmamıştır*** (XIX ATET.s.300). 4) *Fakat ne talihsizliği, ne de yüzünden okunan hastalığı —verem olduğunu biliyorduk— anlattığı şeylere ait en ufak teferruatı bile ihmal etmesine hiç de* ***mâni olmuyordu*** (SD.s.35). 5) *Hiçbir kahramanlık iddiasında bulunmadığıma baştan inanırsanız, ilk önce gönüllü olarak Anadolu'ya yukarlara geçmek istediğimi, fakat bulunduğumuz yerde bu işle meşgul olan yarı gizli teşkilâtı idare edenlerin sıhhatimi bahane ederek buna* ***mâni olduklarını*** *söyleyeyim* (SD.s.10). 6) *Kıt Türkçesi, ne bütün konuşmaları takip etmesine, ne de hepimizle can ciğer dost olmasına* ***mâni oldu****. Şurası var ki, bizi tam zamanında bulmuştu; bir hafta sonra parası tükendi ve umum hesabına yaşamağa başladı* (SAE.s.137).

Mâni teşkil etmek: Engel oluşturmak: *Heidegger ve Kierkegaard gibi onlardan daha evvelkilerini tanımış olmaması, hattâ adlarını işitmiş bile olmaması burnunun tam bir existentialiste olmasına bir* ***mâni teşkil etmez*** (SD.s.93).

Maruz kalmak: Bir durumla karşı karşıya olmak: 1) *Birincisinde aklın kudreti yetmez, ikincisini makul bulmak imkânı yoktur. İşte Ziya Paşa'nın kötümserliği ve fatalizmi! Bu anlayamamazlık ve "oyunda sadece* ***maruz kalmak****" onun imanını bir nevi ıstırap hâline getirir* (XIX ATET.s.291). 2) *Hattâ uçağın çok sıkı kollektif hayatı ferdî*

herhangi bir ihsası derinleştirmeye imkân vermediği için bunu bile fark etmiyorsunuz. Ona sadece geçici bir ârıza gibi ***maruz kalıyorsunuz*** (YG.s.238). 3) *Epeyce sonra Hâmid'in getirdiği yeni şiir şeklinde manzumeler yazmaya başladığı zaman Nâmık Kemal kendi içinden de bu değişikliğe* ***maruz kalmış*** *ve bu yüzden şiir dili zarurî olarak yerinden oynamış bulunuyordu* (XIX ATET.s.339).

Maskara olmak: Gülünç bir duruma düşmek: *"-Yarın muhakkak onun gibi konuşmağa çalışacağım ve etrafa* ***maskara olacağım****." Ve bir lahza kendi boynunu bükerek, menuet figürleri yaparak konuşur gördü* (Hk.s.158).

Mazhar olmak*:** İyi, hayırlı bir şeye ulaşmak, ermek: 1) *Cezmi, temiz ve ahlâklı, namuskâr, faziletli, hattâ devrin örfü üstüne çıkacak kadar faziletlidir. Bir cirit oyunu esnasında imparatorluğun en kudretli adamlarıyla tanışıyor, himayelerine* ***mazhar oluyor (EÜM.s.221). 2) *Milletlerarası Saat Tröstü'nün büyük yardımına* ***mazhar olan*** *Saatleme Bankamızın himmetiyle kurduğumuz kooperatifle de Sat Evleri dediğimiz personelimize mahsus mahalleyi vücuda getirmiştik* (SAE.s.344).

Mazlum doğmak: Haksızlığa uğramış bir biçimde dünyaya gelmek: *Fakat ben hiçbir zaman hak diye kendime ait bir şeye inanmadım. Bütün* ***mazlum doğmuşlar*** *gibi başıma gelen talihsizliğin neresinden ve ne pahasına kurtulursam kâr sayardım* (SAE.s.65).

Mecbur etmek: Zorlamak: 1) *Hürriyetimi sıfıra indirmeleri ve beni küçücük bir daire içinde bir dolap beygiri gibi durmadan dolaşmağa* ***mecbur etmeleri*** *yetişmiyor muydu?* (SAE.s.141). 2) *Lâtin kaynağından gelen kelimelerle yapılan ve dinleyen kulağı bir çırpıda uçuran ve keskin harekeli, ağzın bütün girinti ve çıkıntılarını kullanmağa* ***mecbur eden*** *mürekkep kelimeler henüz icad edilmemişti* (YG.s.86). 3) *Mamafih iki yelek daha alacağım, pek hoşuma gidiyor. Bir de ayaklarımı mahveden ve beni iki de bir insan nalbandına gitmeğe* ***mecbur eden*** *bir ayakkabım. Fakat ne ayakkabı! Sinan yapısı mübarek* (M.s.183).

Mecbur kalmak/olmak: Bir şeyi yapma gereği duymak, yapmak zorunda bulunmak: 1) *Bu sefer La Madelone, Madelone'i, dinlemeye* ***mecbur kaldım****. Sonradan yaptıkları harp edebiyatında o kadar adı geçen bu türkü tüylerimi diken diken etti* (SD.s.13). 2) *Abdülhamid'in*

hürriyet taraftarlarına karşı açtığı sinsi ve zalim mücadeleyi, Midhat Paşa'nın nefyini, 1877 Harbi'nin fecî safhalarını hep sahnenin dışında takip etmeye ***mecbur kaldı*** (XIX ATET.s.451). 3) *Bu suretle Müslümanlara olan kini ile Mûsâ'nın oğlu Aziz'e olan hayranlık ve sevgisi arasında yolunu seçmeye* ***mecbur kalır*** (XIX ATET.s.515). 4) *Eninde sonunda Mümtaz'dan vazgeçmeye* ***mecbur kalacak****, yahut çok delice bir iş yapacaktı. Her ikisinin de hayatı zehirlenecekti* (H.s.208). 5) *Sadece düşünceye ait, zan üzerine kurulmuş bu saadet hâtırası o kadar kuvvetliydi ki, sonunda Abdüsselâm Bey bile hürmet etmeğe* ***mecbur kaldı*** (SAE.s.80). 6) *Sade millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetlerin de asıl mana ve hüviyetini, çekirdeğini tarihîlik denen şeyi yaptığı düşünülürse, bu iç didişme hiç de yadırganmaz. Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her ân hesaplaşmaya ve anlaşmaya* ***mecburuz*** (BŞ.s.24). 7) *Belki de bu evden çıkar çıkmaz ilk rast geldiğim tenha koyda kendimi denize atar, yahut da ilk elime geçirdiğim tabanca ile beynimi patlatırım! Fakat bu akşam, burada son derece sakin olmağa* ***mecburum****" diye düşünüyordum* (SD.s.159). 8) *Birkaç dakika daha kalsa adamı orada dövmeye mecbur olacağını biliyordu. İçinde Nuran'a karşı acayip bir hiddet peydahlanmıştı* (H.s.296). 9) *Fikir işlerinde, yazıda, para işlerinde hep yeniden başlamak. İlâve edeceğin, mükemmelleştireceğin yerde tahtayı baştan silmek ve…ya tekrarlarsa, ya tekrar onunla meşgul olmaya* ***mecbur olursam*** (M.s.225). 10) *Göz, zihin gibi nankör ve hoyrat değil. Teferruata da teşekkürü unutmuyor. Hattâbu teferruat için ister istemez harikulâde demeğe* ***mecbur oluyoruz****. Birkaç sahneyi hâlâ hatırlıyorum* (M.s.137). 11) *… hepsi bana, bu bitmez tükenmez çocukluk yüzünden, içinden geçmeye behemehal mecbur olduğum bir makinenin dişleri gibi geliyordu* (SD.s.46). 12) *Elinden gelse beni bir odaya hapsedecek, halbuki ben çalışmağa* ***mecburum****. Başımda bütün bir evin yükü var, diye bir yığın dert döktü* (Hk.s.279). 13) *Mehmet Ali, hava kapandı. Bu namussuz yağacak ve ben yine biraz evvel çıkardığım süveteri giymeğe* ***mecbur olacağım****. Allah bilir ne vakit açar? Paris'in İstanbul'dan farkı şu kardeşim: İstanbul'da bu mevsimde iki gün edepsizlik yapar, burada ısrar ediyor. Avrupalı inadı* (M.s.97). 14) *Onu sevmeğe* ***mecbur olduğunu*** *unutmazsın değil mi? Beni sevdiğim gibi seveceksin! Zaten bana vadettin."* (SD.s.153).

15) *Şimdi de babamın yanı başında, kanape üzerinde oturup konuşmaya* ***mecbur olur*** *olmaz ömrünün bütün hataları, yanlış hesapları; taşkınlıkları teker teker gözünün önüne gelmişti* (SD.s.33). 16) *Şirin, şüphesiz ki kendisine karşı yapılan vefasızlığı affetmeyecektir. Bazen öyle dakikalar olur ki hükümdarlık vazifesini üstünde bir yük gibi telakki ediyor ya sevgili veyahut da tahtı feda etmeye* ***mecbur olduğunu*** *düşünüyor* (HÜ.s.71).

Meczup olmak: Aklını yitirmek, yarı deli olmak: *Burada Dâniş Çelebi'nin annesi Efsuncu kadının, oğlunun yarı* ***meczup oluşunu*** *istismar etmesi, hattâ bu budalalığı aile muhitini beslemiş olması şüphesiz ki bir buluştur. Tabbiî burada da melodram eserin komedi havasını birdenbire değiştirir* (XIX ATET.s.425).

Mekik dokumak: İki kişi arasında devamlı gidip gelmek: *Işıklar açılınca biraz evvel takdim edildiğim insanlar benimle Halit Ayarcı arasında âdeta* ***mekik dokudular*** (SAE.s.320).

Men etmek: Engel olmak, yasaklamak: 1) *Bununla beraber Ahmet Midhat Efendi hikâye ve romanda icat yahut adaptasyon yolu ile birkaç esaslı kapı açmaya muvaffak olmuştur. Getirdiği şeylerin çoğunu başkalarının derinleştirmesi ve tam şekilde hayatımıza maletmesi bizi bu gayrete hak ettiği yeri vermekten* ***men etmemelidir*** (XIX ATET.s.416). 2) *Fakat Abdülaziz Han'ın iradesizliği ve müsrifliği, dış politikanın hemen her vesile ile imparatorluğa bir yığın aile çıkarmaya muvaffak olması, ihtiyaçlara göre yetişmiş unsurların azlığı, başta Mısır hanedanı olmak üzere gemi azıya almış bir yığın ihtiras, ciddî bir iş yapılmasını* ***meneder*** (XIX ATET.s.150). 3) *Fakat bu hemen her lisanda, sanatın nizamında yer almamış binlerce kelimenin mevcudiyetini* ***menetmez*** (EÜM.s.18). 4) *Onun mensup olduğu nesil, bir inkıraz felâketinin karşısında idi ve onu* ***menedecek*** *çareleri arıyordu. Her şeyden evvel ve derhal lazım olan bu idi* (EÜM.s.232). 5) *Dinde günah çıkarmanın bulunmaması ferdin kendi içine eğilmesini daima* ***meneder.*** *Medeniyetimizin gözü önünde gelişen Rus romanının büyük hususiyetlerinin Ortodoks kilisesindeki alenî itiraf müessesesine neler borçlu olduğunu biliyoruz* (XIX ATET.s.44). 6) *Her an daha çoğaltmaktan, daha tahammül edilmez şekilde kesik ve öldürücü olmaktan* ***men etmiyordu.*** *Ah, bir tarafa kapanıp ağlamak ne kadar iyi*

olacaktı. "Ne kadar sefilim, sefil ve biçare…" (H.s.298). 7) *Hulâsa, bir kelimeyle genç kadının fıtrî kabiliyetlerinin ve neşesinin, güzelliğinin, sesinin, tebessümünün bir gül fidanı gibi ve sadece bizim için yetişip büyüyeceği bir bahar yerine, belki de bizi bu güzellikleri lâyıkıyla tatmaktan* ***meneden*** *yarı ilâhî bir âlemin hükmüne râmolacaktık* (Hk.s.134). 8) *Şirin, Şâvur'a efendisini görmek için müsaade veriyor; fakat kendi halinden Hüsrev'e bahsetmesini* ***men ediyor****. Şirin, Meryem'le Hüsrevi mesut telakki ediyor ve bu saadetlerinin kendi tarafından ihlalini istemiyor. O kendi elemlerine razıdır* (HÜ.s.73). 9) *Kendisine Bey diye hitap edilmesini sureti katiyede* ***meneden*** *bu esmer* (SD.s.218). 10) *O kadar ki, dilimin ağırlaştığını hissettiğim için kendimi konuşmaktan* ***menetmiş*** *gibiydim. Hele, yeni bir şey daha öğrenirim korkusuyla hiçbir sual sormuyordum. "Kendim görür ve anlarım. O zaman öğrendiklerim, yaşadığım şeyler olur* (SD.s.159).

Mengene gibi sıkıştırmak: Çok güçlü bir biçimde kavramak: Fakat Seyit Lûtfullah çengel gibi elleriyle beni yakalamıştı. Ne kadar çok eli vardı ve nasıl sıkı tutuyordu, her yanımdan âdeta *mengenelerle sıkıştırılmış gibiydim*. Nefes alamıyor, boğulacak gibi kıvranıyordum (SAE.s.121).

Merak etmek: İlgilenmek, sormak: 1) *Nerde? … Dün yüzünü dahi görmedim, hastalığımı bile* ***merak etmedi****. Küçük ve biçare bir robot, parasızlığın azabıyla Âdeta yarı belime kadar çamurda, hiddetli, somurtkan, her an bir şeyler bulmağa ve kaybetmeğe hazır* (G.s.114). 2) *Bir de Bartok'un Mavi Sakal'ı var; Opéra-Comique'de. Çok* ***merak ettim****. Bartok'un gittikçe şöhreti artıyor. Hemen hemen klasikler arasına girdi. Bugünün şöhreti olmaktan çıktı gibi birşey, demek istiyorum* (M.s.184). 3) *Biraz konuştuktan sonra koleksiyonu* ***merak ettiğini*** *söylersen pek memnun olur ve seni saatlerce bırakmaz! Onunla iftihar eder, ki hakkı da vardır* (SD.s.181). 4) *Demek şu meşhur tiyatro projeleri beraber kuruldu? Sabiha şimdi yine tutturdu. İlla ki tiyatro... diyor. Sizde de bu* ***merak*** *devam* ***ediyor*** *mu?* (İAA.s.35). 5) *Halanızla… Ne mükemmel kadın, nasıl canlı, yaşını nasıl yeniyor! Doğrusu aranızın açık olmasına sizin hesabınıza müteessirim. O kadar açık fikirli, berrak görüşlü bir insan ki… O da biliyorsunuz tasavvufa* ***merak etti*** (SAE.s.255). 6) *Fikirlerinin helezonunu* ***merak ediyorum.*** *Sen ki kendini verdiğin her konuşmada beni Haşim'in ayışığıyla dolmuş*

kâseleri gibi bin türlü hakikatle doldurulsun (M.s.63). 7) ***Merak** da **etmiyordu**. Sadece ne yaptığını, niçin bu kadar müteessir ve mahzun olduğunu anlatmak istiyordu. Ona öyle geliyordu ki kadın ağlıyordu. Bunu bilmesi için bir azap oldu ve bu azapla uyandı* (Hk.s.233). 8) *Yeniler etraftaki tesirlerini **merak ediyorlar**, bizimkiler seçimi bekliyorlar. Milli Birlik sır küpü hâlinde susuyor* (M.s.228). 9) *Ziya Paşa'nın Rüyâ'sında bazı pasajlar vardır ki insan birden yazarın neden roman yazmadığını **merak eder**; Âli Paşa'nın edâsı gibi immédiate réalité'ye, o andaki realiteye bağlıdır* (ED.s.168).

Merak sarmak: Eğilim göstermek, ilgi duymak: *Hugo, Lamartine gibi Yahya Kemal'in de **merak sardığı** şahıslar hep mistiktir* (ED.s.97).

Meraka düşmek: Meraklanmak, kaygılanmak: *Vâkıâ genç adama karşı herhangi bir şey yapmıyordu. Yalnız ikide bir ortadan kayboluyor, herkesi **meraka düşürüyor**, ufak tefek haşarılıklar ediyor, Nuran Mümtaz'la konuşurken sözü kesmek için daima bir bahane uyduruyordu* (H.s.205).

Merdiven dayamak: İleri bir yaşa varmak: *Mamafih düşünmüyorum. Bütün bunlar yaşımızın icabı. Sakal bıyık kestik diye altmışa **merdiven dayadığımızı** unutacak değiliz ya* (M.s.206).

Merhale merhale tecelli etmek: Yavaş yavaş ortaya çıkmak: *Bu işe asıl garip olan zamanın **merhale merhale** bizde **tecelli etmesi*** (G.s.131).

Merhametle süzmek: Sevgi ve şefkatle bakmak: *…Agop Saatçiyan, evvelâ beni tepeden tırnağa kadar istihfaf ve **merhametle süzdü**, sonra, en enteresan yerimmiş gibi gözleri ayaklarıma dikildi kaldı. Belli ki, başka bir zamanda ve tek başıma gelseydim hiç tereddüt etmeden Allah versin diyecekti* (SAE.s.193).

Mest etmek: Kendinden geçirmek, aşırı zevk almak: *Denebilir ki, Hâmid'in dehâsı bizi bir viranede ayıltmak için vakit vakit bir sarayda **mest etmekten** hoşlanır. Hakikaten acemice mısralara şiirin ateşinde pişmemiş ham madde halindeki düşüncelere, lüzumsuz hasbıhallere, o tekrirlere…*(EÜM.s.259).

Mesul olmak: Sorumlu olmak, sorumluluk taşımak: *Altı senedir içimde çöreklenen azaptan kurtulmuştum. Demek babamı, annemi beyhude yere itham etmiştim. Ellerinde olduğum için bana zulmetmemişlerdi. Kardeşimin ölümünden ben mesul değildim, ne de onlar…* (SD.s.167).

Mesul tutmak: Sorumlu olarak görmek: *Hattâ yolda boş bir araba bulabilmek için tramvayın basamağında beklemişti. Onun için herkes bu felâketten kendisini* ***mesul tutuyordu****. Fakat en fazla onu kendine mal eden, onunla yaşayan Ahmet'ti* (H.s.16).

Mesut etmek: Mutluluk vermek, mutlu etmek: 1) *Yazık ki pek az ve galiba orta cinsten Bonnard gördüm. Ne sansüalist Yarabbim. Beni en çok* ***mesut eden*** *Chagall oldu. Picasso'dan Braque'dan bahsetmiyorum, onlar adım başında karşınıza çıkıyor* (M.s.81). 2) *Paris'te hayat bir nehir gibi durmadan akıyor, sen ancak ayaklarını ıslatmakla yetiniyorsun. İki Pazar evvel Chartres'a gittim. Oradanbeni Marcel Proust'un memleketi olan Île'e götürdüler. Hiçbir şey bu kadar beni* ***mesut edemezdi*** (M.s.87). 3) ***Mesut olursun****, istediğin gibi çalışırsın! Bu dedikodudan ve dırdırdan kurtulursun! Nasıl razı mısın? Ben o tarafla konuştum* (SD.s.69).

Mesut olmak: Rahat olmak: *Sonra insanoğlu* ***mesut olunca*** *bütün varlık nasıl değişiyor, ölüme kadar her şey nasıl sevimli, cana yakın oluyor, hiçbir şey kendi alın teri kadar bir insanı tatmin edemez* (BŞ.s.77). 2) *Adanın sahibi bunu böyle isterdi; böyle olursa herkesin* ***mesut olabileceğine*** *inanırdı. O, bu saadeti taş taş, seneler boyunca örmüştü. Fakat şimdi onu talih, ikinci defa tecrübe ediyordu* (H.s.13). 3) *Fakat en çok mesut olan Halit Beydi. Bütün hâlinde çöplüğüne kavuşmuş bir horoz gelişmesi vardı* (MB.s.111). 4) *Sen de* ***mesutsun****. Zaten birbirinizi anlamıyordunuz. Fakat ben çocuğa acıyorum. Arada harap olacak."* (H.s.209). 5) *Küçük zeytin çekirdeği gibi dünyanız, hepsi bana hayatı yeniden sevdirdi. O gece hemen oracıkta elinize beş lira sıkıştırsaydım, nasıl* ***mesut olacaktınız!*** (SAE.s.339). 6) *Hiç kimse mektebe giderken bin türlü sıkı tembihle beni öpmedi, ne de akşam üstü yolumu dört gözle beklediler. Hattâ eve ne kadar geç gelirsem etrafımdakiler o kadar rahattı. Bununla beraber* ***mesuttum*** (SAE.s.23). 7) *O zaman onun gündüz hayatında mahrum olduğu şeyleri uykuda nasıl ele geçirdiğini öğrenirdim. Binaenaleyh kavgalarımız ne kadar çetin biterse ben, ayrı yatacağım için* ***mesut olurdum*** (SAE.s.182).

Meşgale içinde geçmek: İş, uğraş, meşguliyetle uğraşmak: *Oldukça ezici bir* ***meşgale içinde*** *geçen günün yorgunluğunu, yarının hain*

endişelerini onun eşiğini atlar atlamaz unuturdum… İçime şiirin ferahlığı dolardı (EÜM.s.303).

Meşgul olmak: Zaman geçirmek, İlgilenmek, oyalannmak, uğraşmak: 1) *Perşembe günü hem hemen hiçbir iş yapmadım. Lorca ile* ***meşgul oldum****. Geldim geleli bu kitabı almak niyetindeydim* (G.s.60). 2) *İnsan yalnız insanla* ***meşgul olması.*** *Bütün bina onun üzerinde kuruluyor; dışarıda ve içerde. Farkında olsun olmasın, insan insanı malzeme gibi kullanıyor* (H.s.328). 3) *Cevdet Paşa'nın kızı için yazdığı kitapta çocuğuyla* ***meşgul olmak*** *saadetine sahip oldukları için fakirleri hakikî zengin addeder* (XIX ATET.s.414). 4) *—Biliyor musun Cemal, hastalık iyi şey… dedi. İnsan rahat ediyor. Çünkü başkaları kendisi ile* ***meşgul oluyor*** (SD.s.30). 5) *Evvela gülünç bulur ve kendi yaptığı işi beğenmez. Küçük bir iş, bununla* ***meşgul olunur*** *mu? Bundan ekmek parası kazanılır mı? Paşa'yı keşfettikçe sever* (İAA.s.15-16). 6) *Hiçbir kahramanlık iddiasında bulunmadığıma baştan inanırsanız, ilk önce gönüllü olarak Anadolu'ya yukarlara geçmek istediğimi, fakat bulunduğumuz yerde bu işle* ***meşgul olan*** *yarı gizli teşkilâtı idare edenlerin sıhhatimi bahane ederek buna mâni olduklarını söyleyeyim.* (SD.s.10). 7) *İnsan yahut köpek biraz dostluk istiyor… İşte yalnızsınız, biraz da benimle* ***meşgul olun****. Hayvanlar, insanlar somurtgan oldukları zaman, bilmezsiniz ne kadar biçare olurlar…* (Hk.s.283). 8) *Kanun bu müsavatla adaletin temin eder. Burada üçüncü bir prensibe geliyoruz: Kanun, yani cemiyetin nizamı. Nâmık Kemal ömrünü mühim bir kısmında hukuk ile* ***meşgul olmuştur*** (XIX ATET.s.385). 9) *Kendinizle* ***meşgul oluyorsunuz****. Felsefenin değilse bile, hikmetin eşiğinde olduğunuz muhakkak. Buna sebep de kendi kendinize dışardan bakmanızdır. Sokrat'ın "nefsini bil!" nasihatini hatırlayın* (EÜM.s.382). 10) *Kutsi'ciğim, bu mektup eline geçer geçmez, bu işle* ***meşgul ol.*** *Hızlaştır, ne yaparsan yap, fakat şu çemberi atlayayım. İşlerimiz dost elinde diye seviniyoruz. Fakat iş, gözü kör olasıca, acaip bir şey galiba, çünkü bazen dost elini de bî-taraflaştırıyor* (M.s.53). 11) *Merhametli genç kız yine karşımda idi ve gözlerini üzerime dikmiş, ısrarlı bir büyü ve ispritizma vaziyetinde, hiçbir hareketimi gözden kaçırmıyordu. İtiraf etmeli ki, bu hain ısrar hiç de neticesiz kalmadı, tabiî şekilde kendi oyunumu oynayacak yerde, açıkça sıska delikanlı ile meşgul oluyor,…* (Hk.s.56). 12) *Fikir işlerinde, yazıda, para işlerinde*

hep yeniden başlamak. İlâve edeceğin, mükemmelleştireceğin yerde tahtayı baştan silmek ve…ya tekrarlarsa, ya tekrar onunla ***meşgul olmaya*** *mecbur olursam* (M.s.225). 13) *–Benimle hiç* ***meşgul olmayın****… dedi. Olmaz mı? Siz olsun beni rahat bırakın! Bir zaman, Sabriye ile sıkı fıkı olmuştunuz! Sizden nefret etmiştim. Hayatımı kurcalamağa kalktınız* (SAE.s.316). 14) *Zavallı kız, halası kendisiyle artık* ***meşgul olmadığı*** *için tacından, tahtından uzaklaştırılmış bir kraliçe gibi meyus ve biçare aramızda dolaşıyor, sadece geçmiş kudretini hatırlayarak yaşıyordu* (SAE.s.163).

Meşhur olmak: Tanınmak, ünü yayılmak: *Bir zamanlar yazı yazmak,* ***meşhur olmak*** *ümitlerinden öyle vazgeçtim ki! Bu ocağı sen Paris'ten gelince tekrar üfledim… Bugünkü ıstıraplarımdan, bir kısmından mesulsün. Pek âlâ rahattım* (M.s.35).

Meşk etmek: Öğrenmek, ezberlemek için çalışmak: *Herkes kendi kilisesinde çalınan musikiyi dinliyor, bulunduğu şehirde veya gidebildiği yerdeki resimleri görüyor, beğendiklerini* ***meşk ediyor,*** *kopya ediyor, sevdiği muharriri âdeta insicamlı bir dünya yapıyorlar ve onun içinde tekrar doğuyorlardı* (M.s.169).

Meydan okumak: Hiç kimseden korkmamak, çekinmemek: 1) *Bütün dünyaya* ***meydan okuyabiliyor.*** *Saatçi o dakikada kendini toparladı. Saati elimize verip kovabilirdi de …* (SAE.s.194). 2) *Mademki her şeyin geçici olduğunu, bütün ikbal hülyalarının beyhudeliğini görmüş, madem ki nesillerin ömrüne* ***meydan okuması*** *lâzım gelen şeylerin çöküşüne şahit olmuştu, her şeyi yakacaktı* (SD.s.270).

Meydana çıkmak: Görünmek, fark edilmek, ortaya çıkmak: 1) *Goetz ve karısı charmant adamlar. Kadın uzun boylu, ancak gülünce ve aksanına alışınca güzelliği (dişlerinin, ağzının ve bakışlarının)* ***meydana çıkan*** *bir sarışın* (G.s.94). 2) *…bu yıkılan ve çöken şeylerin özü, varlıklarının tek hikmeti imiş gibi gazetelerde, gündelik vak'alar arasında ara sıra* ***meydana çıktıkları*** *zaman âdeta eski günlerin ehemmiyetiyle benimsendiklerini görüp şaşırdığımız,…* (SD.s.267). 3) *Belki de Garam'ın yazılmasında bu hastalığın* ***meydana çıkmış*** *olmasının da tesiri* (XIX ATET.s.471). 4) *Nitekim Eyyubî Bekir Ağa'nın Nühüft Beste'sini dinlerken, topraktan ayaklarını kesmeden, meçhul ve her an beni ilgaya hazır bir haz tufanı içinde ağır bir çıkış hissini kendimde*

duyarım. Fakat bu kendiliğinden ***meydana çıkan*** *bir şey değildir* (EÜM.s.37). 5) *Bu işi huddamının ısrarıyla yaptığını, bu gibi define araştırmalarında behemehal çalınmış bir şeye lüzum olduğunu iddia ediyordu. Böylece asıl kabahatli* ***meydana çıkınca*** *ben salıverildim* (SAE.s.59). 6) *Bu son aylar Midhat Paşa'nın büyük vatanperver ve ihtiyatsız devlet adamı çehresinin bütün vuzuhuyla* ***meydana çıktığı*** *devirdir. Ondan sonra Tarif'te boğdurulduğu geceye kadar kendisini tekzip eden tek hareketi görülmeyecek…*(XIX ATET.s.331). 7) *Peone'ler çingene pembesi örtülerini oynatarak hiddetini artırıyorlardı. Galiba kemale gelmiş olacak ki, toreador* ***meydana çıktı*** (G.s.106).

Meydana getirmek: Vücuda getirmek, oluşturmak: *Ona karşı acayip bir sevgisi vardı; kin, kıskançlık, unutmak arzusu, ölesiye hayranlık, hepsi birbirine karışmış, garip bir halita* ***meydana getirmişti*** (MB.s.59).

Meydanı boş bulmak*:* Çekinilecek kimse bulunmadığından istediği biçimde davranmak: *Hattâ evde yapıldığı söylenilen ispritizma tecrübeleri bile Murat'ın mübalağâsıydı. İhtiyar kadın ölünce ikisi de* ***meydanı*** *boş* ***bulmuşlardı*** (SAE.s.309).

Meseleye dokunmak: Konuyu dile getirmek, gündeme taşımak: *Her gecikme saatinden ayrıca mesülüz. Vâkıa bu meseleye dokundum ama kâfi derecede değil. Ayrı makale lazım* (G.s.252).

Meyus olmak: Umutsuz ve üzgün bir duruma düşmek: *"Kese-i hümâyundan" yaptıracağı haberini yayarak bu tedbiri önlemiş, sonra da Esad Paşa'yı sadaretten azletmişti. Memleket meselelerinde hakikat kendisine anlatılınca fevkalâde* ***meyus oluyor*** (XIX ATET.s.324).

Meyvasını almak: İyi bir sonuç elde etmek: *Yeise kapılmak doğru değil. Esas çalışmak. Herkes Mozart, Rimbaud, Watteau olamaz. Çalışmamın da bu işte bir payı var. Ben ki ne yaptımsa çalışarak yaptım. Allah kısmet ederse bir gün* ***meyvasını alırım*** *bunun. Hayır meyus değilim* (G.s.293).

Mıhlanıp kalmak: Olduğu yerde kalmak, kıpırdayamaz olmak: *… küçük bir oda içinde çırpınıp dururken, birdenbire sanki bir kıyamet kopuyormuş kadar büyük bir gürültü ile olduğu yerde* ***mıhlanıp kalmıştı*** (Hk.s.15).

Mızıkçılık etmek: Oyunbozanlık etmek, mızıklanmak: *…acayip ve patırdısı gittikçe artan bir konuşma ile sağa sola saldırır, satrançta*

taşlarını yanlış sürer, ***mızıkçılık eder*** *ve nihayet, oturur oturmaz çıkardığı sarığını tirşe rengi takkesinin üstüne giyerek çıkar giderdi* (MB.s.46).

Mihnet çekmek: Sıkıntı yaşamak, güçlük çekmek: *Kömür ve ekmeğe zam olunca fuhuş artar. Midhat Efendi bu noktadan başlıyor. Sonra trajediye geçiyor Mihnetkeşan: Dünyada* ***mihnet çeken*** *bir zümre var* (ED.s.20).

Muamele görmek: Davranılmak, işlem uygulanmak: *Nuri Beye Nerkis Ayşe'nin evinden bahsetmiş, bulunduğu yeri, kapıdan nasıl girildiğini, müşterilerin nasıl* ***muamele gördüklerini****, nasıl eğlenildiğini ballandıra ballandıra anlatmıştı* (MB.s.127).

Mucize beklemek: Şaşırtıcı, olağan dışı bir şey beklemek, istemek: *Biçare hayalperest. Gırtlağına kadar borç içinde, her gün bir* ***mucize bekleyerek*** *yaşıyorum. Yazık ki mucize anında olmuyor* (G.s.146).

Muhabbet kazanmak: Dostluk, yârenlik elde etmek: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü ilk kuruluş anlarında dahi erişemediği bir teveccüh ve* ***muhabbet kazandı*** (SAE.s.302).

Muhafaza etmek: Korumak, elden çıkmaması için uğraşmak: 1) *Kendisine eski devirde "gözü tok adam…" sıfatını verdiren bu ihtiyat, Meşrutiyet'ten sonra mevkiini* ***muhafaza etmesine*** *yardım etmişti* (SD.s.100). 2) *Eski talebelerin karşısında yenilmemek için kelimelerle oynadığını sanıyordu, fakat hayır, asıl düşüncesi buydu. Fert kendisini* ***muhafaza etmeliydi*** (H.s.242). 3) *Görülüyor ki Yahya Kemal'de ne alkol ne kan kendi hususiyetlerini* ***muhafaza ediyor,*** *durmadan realitesinin dışına çıkıyor, değişiyor* (YK.s.163). 4) *İmparatorluk, Kaynarca Muhahedesi'yle (1699) neticelenen Avusturya harbinden (1683) hemen biraz evvel dahi Girit'te ve Avrupa'daki seferlerinde eski şevketini zahiren olsun* ***muhafaza etmişti*** (XIX ATET.s.53).

Muhalefet yapmak/etmek: Karşı çıkmak, karşı davranışta bulunmak: *Ödümüz kopuyor hâlâ... Biz Cemal Paşa zamanında imişiz gibi hâlâ* ***muhalefet yapıyoruz****. Şimdi vaziyeti daha iyi anladım. İttihadü Terakki varken biz mevcutmuşuz. İş başına geldikten beri yokuz* (İAA.s.44).

Muhasara altına almak: Sarmak, kuşatmak, etkisi altına almak: 1) *Vatan burada da bizi* ***muhasara altına almış****. İki gündür. A.A*

musallat! Karanlıkta kalmış bir bataklıktan çıkar gibi ağır ağır, nazlı nazlı çamur yığınını önüme yığıyor, konuşmaya çalışıyor (M.s.115). 2) *Belki bu yaşta benim daha olmayan bir çocuğun fantezisine uymak veya surat asmasını çekmek beni rahatsız etti. Belki de fazla* ***muhasara altında*** *idim* (G.s.104).

Muhtaç olmak: İhtiyaç duymak: 1) *…sonra bütün benliğinde ona* ***muhtaç olduğunu*** *anlayınca, günlerce kendisini saran tembellikten gerine gerine silkiniyor, onu çağırıyor…* (H.s.172). 2) *Bu kapıyı açmasaydım, Muhlis ağabey benim için daima bir nevi mürşit çehresiyle kalacaktı, ve işin hazini, ona* ***muhtaçtım*** *da. Ne kadar uzun yolları benim için kısaltmıştı* (SD.s.299).

Mum gibi sönmek: Çabucak erimek, sağlığı bozulmak: *"Gördüğüm oncağızı bir sabah yatağında, asılmıştı başına utcağızı. Koymazlardı çalsın kız bir kerre,* ***mum gibi söndü*** *gitti kızcağız…"* (SD.s.36).

Mumyalanmak: Süreklilik, daimilik sağlamak:

Eriyen parmaklarımda
Mumyalanıyor *aydınlık*
Sesler çınlıyor alnımda
Hafıza gibi dağınık (Ş.s.27).

Muradına ermek: İstediğine kavuşmak, istediğini elde etmek:

Başım sükûtu öğüten
Uçsuz, bucaksız değirmen;
İçim ***muradına ermiş***
Abasız, postsuz bir derviş (Ş.s.19).

Musallat olmak: Aklından çıkmamak, rahatsız etmek: 1) *Bilirsin ki şiir kadın gibi meşgul olunmak istiyor. Uğraşırsan oluyor. Bildiğin bir "Çin heykeli" manzumem vardı. Hatâ sinirlenerek Behçet Kemal'e radyoda okusun diye vermiştim. Geçen akşam o bana* ***musallat oldu*** (M.s.240). 2) *Kayınbiraderleri yetmiyormuş gibi, şimdi de Muhtar serserisi* ***musallat olmuş,*** *soyup soğana çeviriyor* (SD.s.157). 3) *Hülâsa Kemal Bey bilhassa gittikten sonra Münih'te kızıyla damadına* ***musallat olacağımı*** *anladım ve kaçtım. Ben inzivayı seviyorum, yalnızlığı değil* (M.s.220).

Musiki idesi olmak: Müzik ilhamı: *Beni çiçekler çıldırttı. Her tarafta, sessiz bir musiki,* ***bir musiki idesi*** *gibiydiler…* (H.s.232).

Muvaffak olmak: Başarılı olmak: 1) *Neyim? Kimim? Nelere* ***muvaffak oldum?*** *Hiçbir şey yapamadım mı? Ah, bir kere olsun kendi dışıma çıkıp kendimi görebilsem! Neye yarar? Benim için mühim olan bundan sonrası …*(G.s.73). 2) *Âli, Fuad Paşalarla kapı yoldaşlığı etmişti. Cevdet Paşa gibi dikkatli ve* ***muvaffak olmağa*** *azmetmiş bir adam için bundan kuvvetli bir mektep bulunamazdı* (EÜM.s.203). 3) *"Rusya'nın kılıç hakkıyle istihsale* ***muvaffak olmadığı*** *mesalih-i dâhiliyeye müdahele hakkı, bedavaca umum Avrupa'ya" verilmiştir* (EÜM.s.233). 4) *O halde taşı hendese ile yoğurmasını bilmeyen fakat ebediyet hakkında düşünceleri bulunan bu mütefekkir bâninin eserini siz, hareket noktası olan yüksek bir fikir hürmetine* ***muvaffak olmuş*** *bir eser telâkki edebilir misiniz?* (EÜM.s.16). 5) *… bu bağ evindeki oyun masasına yığabilmek için epeyce zahmet çektim; fakat tam* ***muvaffak olduğum*** *zaman ikinci bir el daha ödedim, bunu diğerleri takip etti; verdikçe deminki kazancımın büyüklüğünü anlıyordum* (Hk.s.55). 6) *…üç gün uyku isteyen yorgunluğuna rağmen, sanatkârca giyinmenin ve yaşamanın ihmal ve gevşekliğini, kaderle mücadelesinde* ***muvaffak olmamış*** *aydın adamın gururunu muhafazaya çalışıyordu* (Hk.s.251). 7) *Bilerek, bilmeyerek, herhâlde hayatımda* ***muvaffak olmuştum****. Fakat eriştiğim şey neydi? Bu acayip, birbirini tutmak kalabalıkta canım sıkılmaktan başka elime ne geçmişti?*(SAE.s.293). 8) *Bizde bu adamın rolü, Fransız lisanının dünya ölçüsünü gözönünde tutarak Valèry'ninkine çok benzer. Yâni şiiri bir takım hurafelerden temizlemeğe çalışmış ve* ***muvaffak*** *da* ***olmuştur****. Ben şiiri bu iki adamın zaviyesinden tanıdım* (YG.s.286). 9) *Bu kararın bana tebliğ edildiği günün gecesinde ben de Doktor Ramiz'e beğendirebileceğim cinsten, şöyle dörtbaşı mamur, binaenaleyh her hatırladıkça kafamı zehirleyecek ve kendi kendimden şüphe ettirecek bir rüya görmeğe* ***muvaffak olmuştum*** (SAE.s.119). 10) *Buna* ***muvaffak olursak*** *İstanbul'da birkaç kişiyi tam yıkmış oluruz. Aylardır bu işin peşinde koşuyorum. Mesele birkaç müstereddidin ortadan kalkmasıdır. Bittabi kendim üzerime alabilirdim* (SD.s.179). 11) *Bununla beraber Ahmet Midhat Efendi hikâye ve romanda icat yahut adaptasyon yolu ile birkaç esaslı kapı açmaya* ***muvaffak olmuştur.*** *Getirdiği şeylerin çoğunu başkalarının*

derinleştirmesi ve tam şekilde hayatımıza maletmesi bizi bu gayrete hak ettiği yeri vermekten men etmemelidir (XIX ATET.s.416). 12) *–Evet, dedi, tahminim gibi… Hanımefendi hakikaten* ***muvaffak olacak****… Hayata inanmak lâzım Hayri Bey. Siz hayata değil, Acemaşirana inanıyordunuz… Gördünüz mü nasıl beğenildi? Bu canlı insanın insanla karşılaşmasıdır* (SAE.s.222). 13) *Fakat Abdülaziz Han'ın iradesizliği ve müsrifliği, dış politikanın hemen her vesile ile imparatorluğa bir yığın aile çıkarmaya* ***muvaffak olması****, ihtiyaçlara göre yetişmiş unsurların azlığı, başta Mısır hanedanı olmak üzere gemi azıya almış bir yığın ihtiras, ciddî bir iş yapılmasını meneder* (XIX ATET.s.150). 14) *…Horasan'da tahta geçerek ilân-ı isyan ediyor Hürmüz yaptığına pişman, macerasının neticesinden korkarak asker sevk ediyor. Fakat* ***muvaffak olamıyor.*** *Günden güne Behram kuvvetleniyor* (HÜ.s.56). 15) *İsmail Mollanın ölümünden bir yıl evvel Paris'ten İstanbul'a gelmiş, gerek onu ve gerek oğlu Behçet Beyi cemiyete sokmaya* ***muvaffak olmuş*** (SD.s.8). 15) *Oldukça şiddetli bir konuşma esnasında şehzadenin şehre tam hâkim olmak için kendisini ortadan kaldırmak tertibatını haber alır ve şehzadeyi öldürür. Annesi Zâhide'yi de kendi eliyle bıçaklar. Zâhide şehre girmeye* ***muvaffak olan*** *Celâl'in dizleri dibinde ölmeye muvaffak olur* (XIX ATET.s.357). 16) *Ve şimdi asıl hüviyetini üç adım arkasında görmeğe* ***muvaffak olan*** *Abdullah Efendi büsbütün başka, imkânsız şekilde yeni bir tatla kadeh kadeh üstüne boşaltıyordu* (Hk.s.23). 17) *Yapmak istediğin işler güzel. İnşallah* ***muvaffak olursun****. …Buna az çok bildiğimi sandığım Tanzimat ve Abdülhamid devirlerini de ilâve edersek, altı devir olur* (M.s.235). *Genç adam daldığı düşüncelerden silkinmek istedi;* ***muvaffak olamadı****: İri cüsseli doktor koluna iyiden iyice asılmıştı* (H.s.359). 18) *Nuri Bey, zaman zincirini koptuğu yerden eklemeğe* ***muvaffak olmuştu****. Kendisine geldiği zaman Ali'yi şakaklarını oğuşturur buldu* (MB.s.136).

Müdafaa etmek/yapmak: Korumak, savunmak. 1) *Fakat bu zalim ve itiraf edelim ki çok eğlenceli hicvin yanında ne eskisinin* ***müdafaasını yapıyor*** *ne de millî hayatın herhangi bir güzel tarafını, bir özünü ortaya koyuyordu* (YK.s.80). 2) *Celâl Mukaddimesi'nin ehemmiyeti, muayyen bir tiyatro şeklini –Shakespeare dramını-* ***müdafaa***

***ederken**, tiyatro sanatı hakkında derli toplu fikirler vermesindendir* (XIX ATET.s.261).

Müdahale etmek: Karışmak, el atmak: 1) *Şüphesiz burada da asıl bildiğimiz Nâmık Kemal teknik anlayışsızlığıyla sık sık **müdahale eder**. Üslûbunun parlak hayallerde donmuş hadleri canlı hayatın yolunu daima keser* (XIX ATET.s.363). 2) *Müdahale ettim. Niçin yaptım? Çünkü bu enstitünün kurulmasını istiyordum. Fakat orada çalışmayacağımı da biliyorum. İşim başından aşmış* (G.s.135).

Mühlet vermek: Süre tanımak: *Şimdi nispeten sakinim. Anahtar vazifesini yaptı. Üç gün kendime mühlet **mühlet vermiştim**. Bu akşam oturdum, sana bu mektubu yazıyorum. Eski makine beni yıktı. Teşebbüse tekrar girenler sisteme eskinin hiçbir artığını almasınlar* (SM.s.56).

Mükâfatını görmek: Yapılan iyiliklerin karşılığını almak, görmek: *Hayat kendisini sevenleri daima taltif ettiği için Nedim de bu aşkın **mükâfatını gördü**. Şiirimizde bir iklim değilse bile, bir nevi mevsim gibi hususî kalmıştır* (EÜM.s.177).

Mümkün mertebe: Olabildiğince, yapabildiği kadar: *Bunun için sade **mümkün mertebe** açık bir lisan kullanmakla kalmamış, Aruz mısraın öteden beri devam eden vahdetini bozarak manzumeyi mısralarda vücude gelmiş bir kül halinden alelâde cümlelerden yapılmış bir yazı, Halit ziya beyin dediği gibi, bir nevi (nesri manzum) haline getirmiştir* (TF.s.7).

Münakaşa etmek: Tartışmak, fikir alış verişinde bulunmak: 1) *Yirmi senedir köyün peşindeyiz. Edebiyatımız köy salatası ile dolu. Fakat ne hazindir ki, elimizde bize yol gösterecek, realitenin kapısını açacak, üzerinde **münakaşa edilebilecek** yirmi kitap gösteremeyiz* (YG.s.295). 2) *…dostlarının işleriyle uğraşır, yakalandığı zaman **münakaşa eder;** hulâsa kendi hayatını yaşardı* (H.s.60). 3) *Asıl onları okurken tecessüsün, hüsnüniyetin, cemiyet görüşünün nerelere kadar gittiğini, nasıl bütün bir hayatı kavradığını anlar ve şaşırırız. Hemen her hayat köşesine bu yapıcı iştiha sokulur, **münakaşa eder*** (EÜM.s.218).

Münasebet kurmak: İletişime geçmek, ilişki kurmak: 1) *Birkaç senenin içinde ve birkaç el değiştirmeden (daha ziyade, Şinasi ile Nâmık Kemal arsında) ufak tefek hadiseleri nakletmek suretiyle ile*

*bir **münasebet kuran**, bazı faydalı bilgiler veren, okumayı zaman geçirmeyi şekillerinden biri yapan bir vasıta olmaktan çıkar* (XIX ATET.s.230). 2) *İş insanı temizliyor, güzelleştiriyor, kendisi yapıyor, etrafıyla arasında bir yığın **münasebet kuruyordu**. Fakat iş aynı zamanda insanı zaptediyordu* (SAE.s.351). 3) *Ona göre eski edebiyat insanla hayat arasında tam bir **münasebet kuramamıştır*** (XIX ATET.s.379).

Münasebette bulunmak: İlişkisi olmak, iletişim kurmak: *Midhat Efendi'nin cülûstan itibaren sarayla dolayısıyla olsun **münasebette bulunduğu** iddia etmek hiç de yersiz addedilmez. Bu intisâbın o zaman Mâbeyn kâtibi bulunan Said Paşa vasıtasıyla olduğu zannedilebilir* (XIX ATET.s.407).

Münasip bulmak: Uygun görmek: *Bir yonca yaprağı gibi aynı merkezden yükselen bu dört sütunun yeknesaklığını büsbütün kırmak için holün ortasına diyagonal olarak yerleştirmeği daha **münasip bulmuştum*** (SAE.s.353).

Müpheme bu kadar bağlanmak: Belirsizlikle yaşamak: *Niçin bu kadar küçük düşecektim. Neden bu eser yapılmasın? Neredne bu herife rastgeldim; niçin altmışıma yakın müpheme bu kadar bağlanıyorum. Ben hiçbir hatamı tashih edecek yaşta değilim artık* (G.s.116).

Müracaat etmek: Başvurmak, yararlanmak: 1)*Fakat, imkânlarının içinde mütalâa edilince müverrihimizi beğenmemek kabil değildir. Onun elinden geçen bir vesika veya kitaba tekrar **müracaat etmek** ihtiyacı hemen hemen duyulmaz* (XIX ATET.s.163). 2) *"Bir hazine yükü para gönderdiği" bu adamın bu son nankörlüğü üzerine yine, hediye ve Behiyelerle mabeyne **müracaat ederek** Konya'ya kızıyla beraber gitmek için müsaade alır* (SD.s.34). 3) *…onların arkasında gizlenmiş menfaatler kaynaşır kaynaşmaz, birdenbire yosunlanan insanlık duygularına **müracaat eden** protestoların devri bitmişti. Şimdi, Anadolu çarpışıyordu. Ölsek bile elimizde silâh ölecektik. Bu, büsbütün başka bir şeydi* (SD.s.228). 4) *O gün Cuma idi. Mektebe **müracaat edemezdim**. Babam gelirken, mahallemize gitmemi, kirada olan evimizi, komşuları görmemi sıkıca tenbih etmişti* (SD.s.12). 5) *Şurası da var ki, Midhat Efendi, bazen herhangi bir iddiasını ispat için de bu kozmopolitizme **müracaat edecektir**. Devrinde, garba karşı*

duyulan kıskançlığın tersine dönmüş bir ifadesi olan Paris'te Bir Türk, bu cins eserlerdendir (XIX ATET.s.424).

Mürşit aramak: Rehbere, doğru yol gösteren kimseye ihtiyaç duymak: *Akşemseddin o zamanlar devrinin ilmini ilâhiyattan tıbba, nahivden mûsikîye kadar öğrenmiş, fakat bir türlü ruhundaki susuzluğu gideremediği için yüzünü tasavvufa çevirmiş, kendisine **mürşid arayan** genç bir âlimdi* (BŞ.s.32).

Müsaade almak: İzin almak: *"Bir hazine yükü para gönderdiği" bu adamın bu son nankörlüğü üzerine yine, hediye ve Behiyelerle mabeyne müracaat ederek Konya'ya kızıyla beraber gitmek için **müsaade alır*** (SD.s.34).

Müsaade etmek: İzin vermek, rıza göstermek: 1) *Cevdet Paşa, okuduğu bir metnin can alıcı noktalarını bulup çıkarmakta emsalsizdir. Diğer taraftan, bu yazıların başında o kadar ısrarla üzerinde durduğumuz vuzuh onun hiçbir meseleyi yarım anlatmasına **müsaade etmez*** (EÜM.s.207). 2) *…Gelibolu mutasarrıflığına tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırmak ister. Namık kemal bir müddet İstanbul'da ayak sürttükten sonra, gittiği Gelibolu'dan Mithat paşanın sadareti üzerine cezası hafifleştirilerek tekrar **müsaade edilen…*** (NK.s.10). 3) *Birdenbire kendine geldi. Bu münakaşa beyhudeydi. Üstelik evde İhsan vardı. Bir çocuk gibi yalvardı: —Suad, dedi. İhsan çok hasta! Bana **müsaade etsen** de şuradan eve gitsem artık! Suad kesik kesik gülüyordu* (H.s.372). 4) *Hayatını, kıyafetini biraz değiştirmesi için verilen nasihatlere eliyle çok tehlikeli bir karanlığı gösteren bir işaret yaparak, "**Müsaade etmiyorlar**" diye reddederdi* (SAE.s.47). 5) *Babası ile fazla düşüp kalkması, dedesinin ölümünden sonradır ve aralarında, eski terbiyenin **müsaade ettiği** nisbette, bir arkadaşlık peyda olur* (NK.s.5).

Müsaade vermek: Serbest bırakmak, izin vermek: *Şirin, Şâvur'a efendisini görmek için **müsaade veriyor;** fakat kendi halinden Hüsrev'e bahsetmesini men ediyor. Şirin, Meryem'le Hüsrevi mesut telakki ediyor ve bu saadetlerinin kendi tarafından ihlalini istemiyor* (HÜ.s.73).

Mütalâa etmek: Çok ayrıntılı incelemek, dikkatli düşünmek: 1) *İnsan her zaman dikkatli olmaz İtiyat, dikkati körletir. Onun için çok defa dediğim gibi oluyor. Zaten ölçülü fikirleri olmadığı için her*

*yazıyı tek başına **mütalâa ediyorlar**, demişti* (SD.s.252). 2) *Diğer taraftan, bu yazıların başında o kadar ısrarla üzerinde durduğumuz vuzuh onun hiçbir meseleyi yarım anlatmasına müsaade etmez. İbni Haldun'un bu son şakirdi, imparatorluğun tarihini âdetâ müesseselerin tarihinde **mütalaa ediyor*** (EÜM.s.207). 3) *Fakat, imkânlarının içinde **mütalâa edilince** müverrihimizi beğenmemek kabil değildir. Onun elinden geçen bir vesika veya kitaba tekrar müracaat etmek ihtiyacı hemen hemen duyulmaz* (XIX ATET.s.163).

N

Nail olmak: Övülmeye maruz kalmak: "*Eline, ayağına sağlık!" kabilinden bir cümleye bile **nail olmadan,** ilk ihtiyaçta gene çağrılmak üzere baştan savulurdu…* (MB.s.73).

Nakletmek: Aktarmak, anlatmak: 1) *Fakat bir zamanlar o kadar canı sıkıldığı, kaçtığı İstanbul'a bir türlü dönemez. Fındıklı'nın **naklettiği:** "Hangi yüzle İstanbul"a dönerim?!" sözü bu gölge padişahta bütün bir psikolojinin uyanıdır* (BŞ.s.216). 2) *Sonra insanoğlu mesut olunca bütün varlık nasıl değişiyor, ölüme kadar her şey nasıl sevimli, cana yakın oluyor, hiçbir şey kendi alın teri kadar bir insanı tatmin edemez. Çalışan insan kendi varlığında hüküm süren bir âhengi bütün kâinata **nakleder*** (BŞ.s.77). 3) *Hayatının arızalarını değil, ruhunun susuzluğunu, zekâsının macerasını **nakleder*** (YK.s.25).

Nakşetmek: Bezmek, süslemek:

Son ziyalar iner uyuyan nehre,
Ufku mineleyen kızıl akşamdan,
***Nakşeder** her hüzme ihtiyar şehre,*
Titrek, loş gölgeler, hicranla gamdan…. (Ş.s.99).

Nal atmak: Gururdan, değerlerden ödün vermek: *Askerlikte bedava yere çürüğe çıkartıp **attığımız** eski **nallara** acıdım* (SAE.s.324).

Namus borcu: Mutlaka ödenmesi, yerine getirilmesi gereken görev, borç: *Fakat sonu ne olacaktı? Hemen herkeste bu sual vardı. Herkes fert olarak bu çarpışmanın bir **namus borcu** olduğunu idrak ediyor* (SD.s.228).

Nane yemek: Uygunsuz bir iş yapmak, yakışıksız bir davranışta bulunmak: *"Ne zaman bırakıyorum her şeyi eskisi gibi, oh efendim ne rahat. Ama ne zaman ki yapazayım iktisat, işte **yerim** o zaman **naneyi**". Altıncı katta asansörlü, telefonlu, gürültüsü az, geniş, fakat derin olmayan, az çok ışıklı bir odadan üçüncü katta, Narmanlı Yurdu…*(M.s.88).

Nâra atmak: Yüksek sesle bağırmak, uzun uzun haykırmak: *Her ikisinin de elinde ziller vardı, her ikisi de **nâralar atıyor**, birbirlerine göz süzüyorlar, ve baş döndürücü bir hareket bolluğu içinde oynuyorlardı* (Hk.s.29).

Nasırına basmak: Canını yakmak, kızdırmak: *O günden kalan en korkunç hâtıram, bütün yol boyunca ve merasim esnasında **nasırına basılmış** gibi sinirli, somurtkan duran Cemal Beyin gözlerimiz karşılaştıkça, hâlime için için güldüğünü fark etmedim* (SAE.s.195).

Nasihat etmek/vermek: Öğüt vermek, yol göstermek: 1) *Mümtaz'a muhabbetle bakarak güldü: Çok örtünmesi… ben çocukluğunda hep ona **nasihat ederdim**. Mümtaz çok örtünme… çok örtünenler çok hülya kurarlar;…* (H.s.230). 2) *Onun **verdiği nasihatler** yüzünden kolaylıkla bertaraf edilecek mahallî hareketler gerek tedbirlerin vaktinde alınmaması ve gerek vaziyete hâkim olabilecek ehliyet sahibi memurların yerlerinden kaldırılması yüzünden hakikî bir felâket şeklini alıyordu* (XIX ATET.s.328).

Nasip etmek: Eriştirmek: 1) *Daha evvel söyliyeyim ki Fikret benim için bir şairden ziyade bir kahramandır. San'atı eski bulunabilir. İhmal edilebilir, okunur, okunamaz. Fakat talihin kendisine **nasip ettiği** büyük rolü unutulamaz* (TF.s.3). 2) *Fakat Nuran'ın gözleri bazen de ona dünyanın en zengin taçlarını giydirir, feleğin hiç kimseye basmasını **nasip etmediği** ikbal keçelerini ayaklarının altına döşerdi* (H.s.158).

Nasip olmak: Fırsat düşmek, olanak doğmak: 1) *Ondan sonra Tarif'te boğdurulduğu geceye kadar kendisini tekzip eden tek hareketi görülmeyecek; etrafındaki ihanet ve düşmanlık çemberi daraldıkça ahlâkî salâbeti artacaktır. Nâmık Kemal'in o kadar teganni ettiği hürriyet uğrunda şehitlik ona **nasip olmuştur*** (XIX ATET.s.331).

Nasip olmak: Fırsat düşmek, elvermek, olanak doğmak: *Çünkü dayım hakiki icat dehâsıyle doğmuştu; ve onun çalışkan hayatı hakikaten*

*şimdiye kadar kimseye **nasip olmayan** büyük, emsalsiz bir keşifle taçlanmıştır. Fakat bu keşiften en sonunda bahsedeceğim; şimdi gusülhaneyi anlatayım* (Hk.s.219).

Nazar-ı dikkati çekmek: Çok, yoğun ilgi çekmek: *Tiyatroda İran şahının yeni nişanlısı vardı. Evvela karşıdan alınan fotoğraflar **nazar-ı dikkatimizi çekti*** (G.s.163).

Nazlanmak: İsteksiz görünmek, ısrar beklemek: *Biraz konuşuyorlar; fakat Şirin epeyce **nazlanıyor** ve bir türlü izdivaca rağbet etmiyor. Hüsrev de müteessir, bedbaht geri dönüyor. İkinci bir defa Şâvur'un tertibiyle bir bezmde daha buluşuyorlar. Bu sefer anlaşabiliyorlar ve izdivaç oluyor* (HÜ.s.86).

Ne olursa olsun: Her durumda, olumlu veya olumsuz bütün koşullarda: *Fakat **ne olursa olsun** o zamanki cemiyet için lâzım olan bir jest ücreti sâyin hakkı değil, bir nevi atıfet telâkki edenlere verilmiş bir dersti* (TF.s.4).

Nefsinde duymak: Yakın hissetmek, bizatihi yaşamak: *Hakikaten biri muharriri sevmenin en acayip şeklini **nefsimde duyuyorum*** (G.s.158).

Nefret etmek: Bir kimseye karşı kötülük, nefretle dolu olmak: *–Benimle hiç meşgul olmayın… dedi. Olmaz mı? Siz olsun beni rahat bırakın! Bir zaman, Sabriye ile sıkı fıkı olmuştunuz! Sizden **nefret etmiştim**. Hayatımı kurcalamağa kalktınız* (SAE.s.316).

Nefse mal etmek: Bireyin kendisine ait olmak, bütünleşmek: *Büyüğe, bütüne, kemale ancak onlara eriştiğimiz, bu tecrübeleri **nefsimize mal ettiğimiz** zaman vâsıl oluruz* (YG.s.134).

Neşide söylemek: Güzel şiir okumak:

Şimdi kadehimde başka şarap var.
*Başka bir **neşide söylüyor** bana,*
Hülyamın ufkunu döğen dalgalar,
Ve ümitlerimin sırrını gizler
Güneşli ufuklar, engin denizler (Ş.s.119).

Nihayet vermek: Sonlandırmak, nihayete erdirmek: *Kara saplanan bıldırcın sürüleri gibi yüz İngiliz kızı, iki yüz Hollandalı veya İzlandalı kadın birdenbire Montparnasse veya Saint-Germain'de talebe*

mahallerinde kanat silkiyorlar. Eski metreslere, dostluklara derhal ***nihayet verilmiş,*** *hattâ bazıları tatile gönderilmiş* (M.s.82).

Nişan almak: Dik gelmek, çok rahatsız etmek: *Şurası var ki Paris çok sıcak. Güneş âdeta* ***nişan alıyor*** *ve ben de denizden çıkmış balık gibiyim. Sonra bu fiévra tabiî* (M.s.203).

O

Oedipus kompleksi: Çocuğun karşı cinsteki ebeveynine beslediği duygu: *Cesaret edebilseydim, Tanzimat'tan beri bir nevi* ***Oedipus kompleksi****, yani bilmeyerek babasını öldürmüş adamın kompleksi içinde yaşıyoruz, derdim* (YG.s.38).

Okumayla zaman geçirmek: Kitap okumayı alışkanlık edinmek: *Birkaç senenin içinde ve birkaç el değiştirmeden (daha ziyade, Şinasi ile Nâmık Kemal arsında) ufak tefek hadiseleri nakletmek suretiyle ile bir münasebet kuran, bazı faydalı bilgiler veren,* ***okumayı zaman geçirmeyi*** *şekillerinden biri yapan bir vasıta olmaktan çıkar* (XIX ATET.s.230).

Olan biten/oldu bitti: Olmuş olan, biten: 1) ***Oldu ile bittiye*** *çare yoktur, diyen bir atalar sözü hatırlıyordu* (H.s.324). 2) *Günün* ***olanını bitenini*** *ince satırlarla bir köşeye kaydeden gazete koleksiyonlarını karıştırın, daima bir gün kendi saadet yükünü taşımaktan bıktığı için bir tarafa atıvermiş biçareleri görürsünüz* (H.s.200). 3) *Çoğu günün* ***olup biteninden*** *canlanan bir yığın hayal, bu sevincin yanı başında yürüyor, birbiri ardınca gelen rüyalarda, günün olan bitenini âdeta tekrar yaşıyordum. Sonuna doğru bütün bu hayaller birbirine karıştı* (SD.s.163). 4) *Kâmil Paşa Kabinesi'nin hiçbir suretle işin altından çıkamayacağını herkes biliyordu. Onun için Babıâli baskınına çok sevinmiştim. Ondan sonra* ***olan biteni*** *de zarurî bir iş gibi telâkki ediyordum* (SD.s.115).

Oluvermek: Kısa sürede veya çabucak olmak: *Kitapları yanmadan önce, hemen her gün, kendisine" Bu kadar serveti böyle kav gibi binada, bir kibrit kutusunda saklıyorsun; maazallah bir yangın, bir şey* ***oluverir,*** *mahvolursun!" diye nasihat vermişti* (MB.s.12).

Omuz omuza yürümek: Dayanışma içinde, birlikte olmak: 1) … *dehâ ile omuz* ***omuza yürüyen*** *bu tecrübeli ve bilgiç bir sanatın kökü kırk senelik bir şöhretin nizamı hâkim olacaktı* (Hk.s.134). 2) …*fakat tek zaafı olan tecessüsü yüzünden, küfürle* ***omuz omuza yürüyen*** *bu adamdan bir türlü vazgeçmezdi* (SAE.s.41).

Omuz silkmek: Önem vermemek, aldırmamak: 1) *"—Hangi gece?" diye sordu. Sonra birdenbire: "Bu yağmurun altında ve bu yaşta!" diye kızı payladı. O,* ***omuzlarını silkti,…*** (Hk.s.144). 2) *"Ne yaparlarsa yapsınlar…" der gibi* ***omuzlarını silkmek*** *istedi. Fakat muvaffak olmadı* (H.s.80). 3) *Sonra karşıki masanın münakaşasına kulak kabartır gibi oldu, fakat hemen* ***omuzunu silkti,*** … (SAE.s.217).

Orkestrayı kurmak: Gerekli olgunluğu yakalamak: *Kâh Yenicâmi'i ay ışığında eritti, kâh Süleymaniye'nin kubbe ve kemerlerinden aydınlığın en sürükleyici* ***orkestrasını kurdu****. Bu oyun gözlerimin önünde senelerce devam etti* (YG.s.156).

Ortada dolaşmak: Kıymetini yitirmek, anlamsızlaşmak: *Sanki bütün pınarlar kurumuş ve insan çırılçıplaktı. Ve sanki insanın yerine aruz vezninin bizzat kendisi* ***ortada dolaşıyor****, halk ağzından ve hayattan topladığı ifadeler üzerine tek başına küçük, mânâsız oyunları yapıyordu* (XIX ATET.s.81).

Ortada gezmek: Konuşulmak, gündem olmak: *Çok mübalağalı havadisler* ***geziyor ortada.*** *Fransız ve İngiliz gazeteleri, radyolar tezahüratın devam ettiğini söylüyorlar. Fakat ıslak barutun yanması gibi. Biliyorum ki patlayacak* (G.s.182).

Ortadan kaldırmak: Bertaraf etmek, öldürmek: 1) *Oldukça şiddetli bir konuşma esnasında şehzadenin şehre tam hâkim olmak için kendisini* ***ortadan kaldırmak*** *tertibatını haber alır ve şehzadeyi öldürür. Annesi Zâhide'yi de kendi eliyle bıçaklar. Zâhide şehre girmeye muvaffak olan Celâl'in dizleri dibinde ölmeye muvaffak olur* (XIX ATET.s.357). 2) *Meşrutiyeti ilân etmeyerek deli bir padişah nâmına memleketi idare etmek isteyen paşayı* ***ortadan kaldırmak*** *için meşrutiyet isteyenler tarafından alınmış bir tedbir gibi gösteren halk şayiaları üzerinde sonunda cerh etmek üzere ısrar etmesidir* (XIX ATET.s.406). 3) … *hülâsa bulunduğu yerden dört asırlık tarihin iyi kötü maceralarının aktığını görmüş bir bina. Böyle bir binayı* ***ortadan kaldırmak,*** *bütün*

bu hatıraların üzerinden sünger geçirmekten başka bir şey midir? (YG.s.197). 4) *İnsanlar birbirleriyle dâima anlaşabilirler, yeter ki silâhın, kardeş kanının bir dâvayı* ***ortadan kaldırma*** *çaresi olmadığını anlasınlar. Bu anlaşılmazsa, gelecek savaşların felâketleri fertlerin çok ötesine geçer…* (YG.s.80). 5) *Bu yüzden garpta terakkinin zembereği olan mücadeleyi* ***ortadan kaldıran*** *demokratik esaslar gibi- İslam cemaatlerini sadece tarihî gaiyyet fikrinden mahrum etmiyor, ayrıca dinî dramın teşekkülünü de imkânsızlaştırıyordu* (XIX ATET.s.43). 6) Bütün bir intikam hırsı ve saray entrikası başlar. Şehriyar, Perihan ile Adil Girayın'ın ikisini de *ortadan kaldırmaya* karar vermiştir. Mirza Süleyman ise vaziyetten istifade ederek iradeyi tam elline almak için Şehriyar'ı da bu arada yok etmeyi tasarlar (XIX ATET.s.369). 7) *Evvelâ Paşa'yı* ***ortadan kaldırmak*** *istiyorlardı. Cinayeti tabii bize yükleyeceklerdi. İhsan'ın silâh hikayesinden sonra iş değişti. Hazır orada iken bir taşla iki kuş vurmak istediler (Oda içinde gezinir.) Seni de harcarlar çünki biliyorlar* (İAA.s.78). 8) *Sadeddin Köpek, rakipleri olan ümerayı padişahın zaafından istifade ederek bir bir* ***ortadan kaldırırken,*** *emirü'l-ümerâ Taceddin Pervane'yi, vaktiyle bir muganniye ile nikâhsız yaşadığı bahanesiyle Konya ulemasından aldığı bir fetva ile burada recm ettirir* (BŞ.s.35).

9) *Valèry, "Edebiyat" adlı yazısında klasisizmin birkaç tarifini yapar: "Klasik, fikir çağrışımlarını gizleyen veya kendisine mal ederek* ***ortadan kaldıran*** *muharrirdir* (YK.s.113).

Ortadan kalkmak: Görünmez, yok olmak: 1) *Aşk anlayışında Şarkın, eski şiirin tesiri görülür. Canı vermekle aşk* ***ortadan kalkar****, bu, bizi tasavvufa götürür. Tasavvufta niçin edebiyat ve psikoloji yok? Zira, hemen kurban olunuyor* (ED.s.196). 2) *Buna muvaffak olursak İstanbul'da birkaç kişiyi tam yıkmış oluruz. Aylardır bu işin peşinde koşuyorum. Mesele birkaç müstereddidin* ***ortadan kalkmasıdır****. Bittabi kendim üzerime alabilirdim* (SD.s.179). 3) *Marshall Plânı'nın gişeleri önünde sıra bekleyen devletlerin büyükleri bir yığın mühim meseleyi durmadan konuşuyorlar. Bu demektir ki bir sivilceyi azdırır gibi hepsini azdırıyorlar. Fakat konuşmasalar meseleler* ***ortadan kalkacak*** *mı?* (YG.s.81).

Ortadan kaybolmak: Kimseye hissettirmeden gitmek, nereye gittiği bilinmemek: 1) *Vâkıâ genç adama karşı herhangi bir şey yapmıyordu. Yalnız ikide bir* ***ortadan kayboluyor****, herkesi meraka düşürüyor, ufak tefek haşarılıklar ediyor, Nuran Mümtaz'la konuşurken sözü kesmek için daima bir bahane uyduruyordu* (H.s.205). 2) *–Benimle hiç meşgul olmayın… dedi. Olmaz mı? Siz olsun beni rahat bırakın! Bir zaman, Sabriye ile sıkı fıkı olmuştunuz! Sizden nefret etmiştim. Hayatımı kurcalamağa kalktınız. Sırf onun gözüne girmek için… Sonra* ***ortadan kayboldunuz…*** (SAE.s.316). 3) *Fakat bu sevimli mahlûkun ağzında her şey o kadar değişirdi, göz süzmeleri, el işaretleri arasında öyle lezzetli veya eğlenceli bir masal olurdu ki işin aslı* ***ortadan kaybolurdu*** (SD.s.29). 4) *Ve biraz da bu ses ortadan kaybolduğu içindir ki Edebiyat-ı Cedîde şiirinde dil o kadar öksüz kalmış, kelimelerin elması, içlerinde parıldayan güneşi kaybetmişti* (YK.s.119). 5) *İhtiyaç unutmakla, ihmalle* ***ortadan kaybolmaz*** *ki! Ve açtığımızdan birkaç sene sonra anladık ki opera denen şey bir mucize değildir. Yirmi senen sonra, belki daha evvel dünya sahnelerinde alkışlanacağız* (YG.s.405).

Ortaya atmak: Gündeme taşımak, konuşmak: 1) *…kendisi için de zararlı bir yığın bilgiyi* ***ortaya attığını****, ayrıca Mütereke'nin ilk yıllarında birçok pazarlıklara şahit olduğunu, çarpışan menfaatlerin ve ihtirasların onu bir hakem veya arabulucu gibi seçtiklerini de anladım* (SD.s.184). 2) *Balkan Muharebesi'nin korkunç gelişmesi, cemiyette bir yığın seddi yıkmış, bir meseleyi* ***ortaya*** *kendiliğinden* ***atmıştı*** (SD.s.44). 3) *Fakat biraz sonra İstanbul'a dönünce eski dile ve tarza saplanıverecektir: Türk şiirini yeniye açar, fakat kapıdan kendi geri döner! İleri memleketlerde ve zengin tabiatta gördüklerini hâtıranın en muhayyilenin sıcaklığında eritip yeni bir dünya gibi* ***ortaya atabilmekten*** *uzaktır* (EÜM.s.265). 4) *…içinde birdenbire zemberek oynamış, çok derinden, çok eski bir yığın şeyi, kendisinin öldü sandığı bir yığın duygu kalabalığını* ***ortaya atmıştı*** (MB.s.99). 5) *Belki başından beri çiftçi bir aileden gelmesi ona şehir hayatını yadırgatmış, bir nevi gizli bir fert ve cemiyet problemi* ***ortaya atmıştı.*** *Belki de tabiatında isyan hissi vardı* (SD.s.44). 6) *Çünkü san'at, açık havada herkesin gözü önünde ve nesillerin akışı boyunca yapılması lâzım gelen bir tecrübedir. Hiçbir zaman ve hiçbir memlekette serada*

büyütülmüş nadir ve yabancı bir meyva gibi günün birinde olgunluğunu bir sürpriz halinde ***ortaya atan*** *bir san'at görülmemiştir* (YG.s.386).

Ortaya çıkarmak: Açığa vurmak, belli etmek: 1) *Halit Ayarcı'nın ısrarıyla hiç yoktan* ***ortaya çıkarttığımız,*** *etrafımıza topladığımız insanlar şimdi bizden hesap sormakla iktifa etmiyorlar, açıktan açığa bizi itham ediyorlardı* (SAE.s.367). 2) *Kendimi, milletimi. Dilimi hep onda bulurum. Ve onu severim. Yine bu fetih vesilesiyle eski musikimizim birkaç plağını* ***ortaya çıkarmak*** *için teşebbüs edemez misiniz* (M.s.264).

Ortaya çıkmak: Anlaşılmak, meydana çıkmak: 1) *Annem, sonunda büyükannemin, kendi yaşının* ***ortaya çıkacağından*** *korktuğu için ya cevap vermez, yahut işi karıştırır* (MB.s.112). 2) *Günün birinde Seyit Lûtfullah dükkâna tamir için verilmiş saatlerden birini aşırdı. Hâdise* ***ortaya çıkınca*** *ben itham edildim* (SAE.s.59). 3) *İstanbul'un içi birkaç günlük allak bullak olmuştu. Çekçek araçları* ***ortaya çıkmış****, yolları tutmuştu* (H.s.325).

Ortaya koymak: Yapmak, yaratmak: 1) *Ali Nihat'ın kitabının dikkatli bir göz için* ***ortaya koyduğu*** *meseleler birden çok fazladır, fakat biz burada yalnız eserin umumî hatları üstünde durmak istedik;…* (EÜM.s.141). 2) *Ne olursa olsun, Cemal Bingöl'ün talebelerinin sergisinde bir âlâimisemâda hiçbir kozmoğrafın rüyasına giremeyecek bir zuhal akşamında dolaşır gibi dolaştım. Sanki bir rüya kervanı gelmiş,* ***ortaya koymuştu*** (YG.s.451).

Oyun oynamak: Birini aldatmak, kandırmak, ona hile yapmak: 1) *Babam bana hepsini söyler. Bütün düşüncelerini. Bütün şüphelerini... Zavallı babam... herkes onun peşinde. Herkes ona* ***oyun oynuyor.*** *Evimiz muhasara altında* (İAA.s.61). 2) *Sabahleyin Pertev geldi, yine Fundamenta meselesi. Bana* ***oyun oynayan*** *kim? Kaplan işi, edebiyatı almak istiyor* (G.s.168). 3) *—Nâsır Paşanın bize o kadar samimiyetle* ***oynadığı oyunu*** *düşünerek—, benim için daha ziyade komik bir şeydi. Fakat gülemiyordum. Hattâ rahatsızdım* (SD.s.306).

Oyun yapmak: Farklı yapmak, sıradışı olmak: *Realite ile, tabiatla temas ancak evvelden tesbit edilmiş bir hayal sistemi ve beyti kendi içinde, çözüldüğü zaman şümulü ne olursa olsun bir* ***oyun yapan***

sanatlar yoluyla olduğu için bu imaj sistemine has bir natürizmden konkrecilikten hiçbir suretli ileriye gitmiyordu (YK.s.106).

Oyunu bozmak: Planlanmış işi yersiz, vakitsiz biçimde karıştırmak, altüst etmek: *Mümtaz, **oyunu bozmamak** isteyenlerin sabrı ile kâğıda adresini yazdı* (H.s.18).

Oyunu idare etmek: Çekip çevirmek, yönetmek: *Aziz Veli nimetim tehlike biraz geçer geçmez tekrar eski ağzını almış, büyük idealler namına konuşmaya başlamıştı. O bu işte **oyunu idare edendi*** (SAE.s.303).

Ö

Öç almak: İntikam almak: 1) *"Gülmeden yüzüne bakabilecek miyim?" diye düşünüyordu. Bu kadar da biraz fedakârlıktı ya… Hafif bir tebessüm, hayırlı olsun! Gibi bir bakış hiç de fena olmazdı Bu zulüm değildi, sadece bir **öç almaydı*** (H.s.78). 2) *…hattâ ısrar ettiği gibi üvey annem gelirse iki kişi birden ilâve etmiş olacak, senelerdir o kadar aksi giden talihinden bu suretle öç alacaktı* (SAE.s.80).

Ödü kopmak: Çok korkmak, ürkmek: ***Ödümüz kopuyor*** *hâlâ... Biz Cemal Paşa zamanında imişiz gibi hâlâ muhalefet yapıyoruz. Şimdi vaziyeti daha iyi anladım. İttihadü Terakki varken biz mevcutmuşuz* (İAA.s.44).

Ödü patlamak: Çok korkmak, kaygılanmak: 1) *Adile kocasının birdenbire ekşiyen yüzüne hiç sevincini gizlemeden baktı: —Allah razı olsun teyzeciğim, dedi. **Ödüm patlıyordu** dokunacak bir şey yer de hastalanır diye…* (H.s.99). 2) *Aynı bölüğün atları gibi olduk, gayet tabiî… Zaman zaman arka odada olmak istiyorum. Fakat öbür yandan da döneceğim zaman azaldı, azalıyor diye **ödüm patlıyor*** (M.s.164).

Öksüz kalmak: İyi işleyeni, kullananı bulunmamak: *Ve biraz da bu ses ortadan kaybolduğu içindir ki Edebiyat-ı Cedîde şiirinde dil o kadar **öksüz kalmış**, kelimelerin elması, içlerinde parıldayan güneşi kaybetmişti* (YK.s.119).

Ölçüsünü vermek: Ayar çekmek, düzen kurmak: *Nesterin nihayet büyük roller oynamağa başladı. Köşede kalmış değildi, daima parlaktı, ama üniversiteye **ölçüsünü vermemişti*** (G.s.273).

Ölümün hayata girmesi: Tanıdık veya yakınların ölmeleri: *Babamdan sonra Yunus, 66 Nurullah [Ataç] ve bilhassa Yahya Kemal'le* ***ölüm hayatıma girmişti*** (G.s.250).

Ömrü kemirmek: Yaşamı harap etmek: *Gene biliyordu ki her* ***ömrü kemiren*** *bir yığın ihtiras, erişmek, ele geçirmek kaygıları hayatı boyunca bu saadeti kendisinden gizlemişti. Şimdi ise bütün defter dürülmüş, hesaplar kapanmıştı* (MB.s.63).

Ömrü vefa etmek: Ömrü yetmek, yaşamak: *Rahmetli validenin ısrarı yüzünden onun hâtırasına hürmeten yıllarca kahrını çektim, bir su kırbasıyla beraber yaşadım. Yine yaşardım; ama* ***ömrü vefa etmedi*** (SD.s.53).

Ömür geçirmek: Yaşamak, deneyim edinmek: *Verlaine günahları ile istiğfar arasında bir* ***ömür geçirmiştir.*** *Ekseri ayağı çamurda, fakat başı güneşe yakındı. Sembolizmle alay ederdi, bir mektebe bağlı değildi* (ED.s.82).

Önayak olmak: İlk önce işe başlamak, örnek olmak: *Uğursuz tırpan durmadan, bir saat rakkası gibi işlemiş, rastgeldiği her şeyi biçmişti. Bununla beraber, nüfusu altmış binden sekiz bine inen Erzurum, Millî Mücadele'ye* ***önayak olmuş****, Ermenistan zaferini idrak etmiş, yavaş yavaş sağ kalan hemşehrilerini toplamaya başlamıştı* (BŞ.s.49).

Ön plana geçmek: İlk başlarda, sıralarda olmak: *Böyle bir durum da ölüm gibi mühim ve acıklı bir hadise zaten santimantal davranışları şiirin kendisi zanneden bir nesil için tabiatıyla* ***ön plana geçecekti*** (XIX ATET.s.482).

Önüne geçmek: Engellemek, durdurmak: *Bir taraftan bir istiklâl harbi yapıyoruz. Öbür yandan da bir iç harbi var. İster istemez kardeş kanı akıyor. Bunun* ***önüne*** *ancak buradaki mekanizmayı olduğu gibi çökertmekle* ***geçilebilir*** (SD.s.214).

Ön plana gelmek/çıkmak: Öne çıkmak, göz önünde bulunmak: *Celâl Bey'in başvekilliğinden sonra birdenbire* ***ön plana geldi*** (G.s.197).

Örtbas etmek: Yayılmasını, duyulmasını engellemek, üstünü örtmek: *—Hepsi tevkif edileceklerdi. Bereket versin polis müdüriyetindeki tanıdıklar vasıtasıyla işi* ***örtbas ettirdim*** (SD.s.238).

Öz değiştirmek: Tamamen değişmek, yenilenmek: *İkinci Selim'in meşhur beytini tanzim eden gazalin daha birinci beytinden itibaren bu* ***öz değiştirme*** *görülür: Kan aktığı günden beri can u tenimizden Yakut fer almış denilir mâdenimizden…* (YK.s.161).

P

Para çekmek: Masraf yapmak, para harcamak: *Fakat ne olursa olsun, bir düğün daima* ***para çeken*** *bir şeydi ve Ata Molla son hadde gelmişti* (MB.s.50).

Para dökmek: Çok fazla para harcamak: 1) *Âli Paşa'dan kurtulan Mısır valisi İsmail Paşa saray ve devlet ricâlini İstanbul'a* ***döktüğü para*** *ile adeta çürütüyordu* (XIX ATET.s.323). 2) *—****Para döktüğümüz*** *hâlde henüz ne tamirini, ne de döşemesini ikmal edebildik!" satırlarıyla, bulanık bir aynadan seyredilen bir sabah manzarası gibi, geçici birtakım sıkıntıların arasından anlatıyordu* (SD.s.156).

Para yemek: Hakkı olmayarak çok para almak, elde etmek: *—Bir şoför var, çok* ***para yemiş****… Falcı kadının dili köpek dişlerinin arasında bir iki dolaşma ile şoförün yediği parayı hesaplad*ı (Hk.s.313).

Pay ayırmak: Hisse vermek: *Hayat, şüphesiz, bütün cemiyetindir. Fakat mesuliyetleri yalnız münevverindir. Yükünü kaderin ve tesadüfün* ***ayırdığı paya*** *göre hep beraber taşırız. Fakat tarih karşısında hesabını münevver verir* (YG.s.46).

Pay vermek: Etkilerinin olduğunu, hissesinin bulunduğunu kabul etmek: *Onlara hayatımızda bir* ***pay vermezsek*** *tek yaşama haklarını kaybedecekler* (H.s.167).

Payı bulunmak: Katkısı olmak, etkisi bulunmak: *Ebüzziya'dan Muallim Nâci'ye kadar Hâmid de içlerinde olmak üzere, mevzuunu Endülüs Tarihi'nden alan birçok eserin doğmasında bir* ***payı bulunmasına*** *mâni olmamıştır* (XIX ATET.s.300).

Pazarlık yapmak/etmek: Bir kişi üzerinde karşılıklı çekişmek: *Böylece rızam ve fikrim sorulmadan, şahsım üzerinde yeni bir* ***pazarlık*** *daha* ***yapılmıştı****. Fakat bende deminki isyan, her şeyi kırıp atma hevesi kalmamıştı. İhsan'ın dediği olacaktı* (SD.s.175).

Pençe pençeye gelmek: Öldürmek istercesine dövüşmek: 1) *Daha dün yapışık doğmuş ikizler gibi birbirinden ayrılmayan, yediklerinde, içtiklerinde daima beraber görünen iki dost, ertesi günü bir hesap yüzünden **pençe pençeye geliyorlar**, yahut aralarındaki eşit haklı kardeşlik bozuluyor…*(SAE.s.133). 2) *Niçin her şeyle ben böyle **pençe pençeyim?*** (SD s. 38).

Perişan etmek: Çok üzmek, acınacak duruma getirmek: *Hakikat şu ki Zeynep'i çok seviyordum; bu saadete bağlıydım ve bir gün gelip de onu kaybetmek korkusu beni **perişan ediyordu*** (Hk.s.137).

Perişan görünmek: Acınacak, zavallı bir durumda olmak: *Gevezelik, hamakat ve karşı tarafın iyi niyetsizliği ile başına bu iş açıldı. Kendisini iki yahut üç hafta evvel bir çarşamba ziyarete gitmiştim. Oğlu da pek **perişan görünüyordu*** (G.s.289).

Perişan olmak: Harap olmak, acınacak duruma gelmek: *Etrafında bir yığın **perişan** ve hasta yüzlü insan vardı. Herkes neşesizdi. Herkes yarını, büyük kıyameti düşünüyordu* (H.s.21).

Peşinde koşmak: Elde etmek için mücadele etmek: 1) *Bir taraftan bugünümüzü ve vazifelerinizi tâyin eder, öbür taraftan da **peşinde koştuğunuz** ebedî saadeti, onun lekesiz ve ârızasız yollarını size açardı* (SAE.s.24). ***Peşinde yürümek:*** Bilmek, izlemek, hakkında bilgi sahibi olmak: *Buna mukabil garbı göz önünde tutuğu zamanlar ise çok defa muhtevanın **peşinde yürümekle** yetinmiştir* (XIX.ATET.s.461).

Peşinden koşmak: Elde etmek, kazanmak için uğraşmak: 1) *Bir zamanlar gençliğe ışık kaynağı olan evinde, cemiyet hayatımız için o kadar **peşinden koştuğu** emniyetli bir geleceğin huzurunu tadarak ebedî uykusunu uyumasını Hak'dan dileyelim* (EÜM.s.278). 2) *Onda kendisini hiç gözden kaçırmayan bir hâl vardı. Sanki cazibe denen şeyin sırrını öğrenmiş, durmadan onun **peşinden koşuyordu**. Fakat bu meseleleri nerden bulmuştu* (SD.s.43). 3) *Ters yüzü dönmüş, kaçmağa başlamış, fakat kadın bırakmamış, **peşinden koşmuş*** (SD.s.197). 4) *Bir zamanlar gençliğe ışık kaynağı olan evinde, cemiyet hayatımız için o kadar **peşinden koştuğu** emniyetli bir geleceğin huzurunu tadarak ebedî uykusunu uyumasını Hak'dan dileyelim* (EÜM.s.278).

Peşinden sürüklemek: Birçoklarını etkileyerek onlara kendi düşüncelerini empoze etmek, onları gittiği yola çekmek: 1) *Molla Bey, canlı*

*varlığından **peşinden sürüklediği** herkesi, kendisinin olan her şeyi hattâ karısını bile severdi* (MB.s.21). 2) *Yarın kimi seçeceği bilinmeyen haşin ve sırrına erilmez mâbude bütün imkânların, ölümün ve doğumun sırrı karnında mahpus varlık, mevsimlerin munis esirler, köle hayvanlar gibi adımları **peşinden sürüklendiği** her şeyin sahibesi olurdu* (H.s.160).

Peşini bırakmak: Israrcı olmamak, takip etmemek, izlememek: 1) *Ne çıkar? Çalışacağım. Bu şartlara rağmen kendimi yapacağım. Kendisini yapmak, yaparken eserini vermek, **peşini bırakmamak**, bur gün mucize tahakkuk edebilir* (G.s.292). 2) *Saat insana benzer, der demez, "Buraya bak, ben delilikten hoşlanmam!" cevabını verdi. Öbür yandan Seyit Lûtfullah **peşimi bırakmıyordu.** Gaip âlemle münasebette benim yardımıma alışmıştı* (SAE.s.59).

Peşkeş çekmek: Birilerinin malını başkasına vermek, bağışlamak: *…haftalardır, bana **peşkeş çektiği** genç kızla yatacaktım. Bu başka türlü değişmek, başka türlü unutmak olacaktı. Dün ikindi vakti Seher Hanım benimle dikkati çekecek kadar mânalı konuşmuştu* (SAE.s.356).

Peyda etmek: Edinmek, ortaya çıkarmak: 1) *…gece rüyasında bile piyango biletini görmeye başlamış ve hülyalarını büyüte büyüte nihayet birinci ikramiye ile âdeta istinas **peyda etmiş,** onu benimsemişti* (Hk.s.271). 2) *Bir adam annesini kaybeder; bu ıstırap içinde bir genç kız ile alâka **peyda eder*** (ED.s.110).

Peyda olmak: Ortaya çıkmak, oluşmak: *Babası ile fazla düşüp kalkması, dedesinin ölümünden sonradır ve aralarında, eski terbiyenin müsaade ettiği nisbette, bir arkadaşlık **peyda olur*** (NK.s.5).

Peydahlanmak: Oluşmak, ortaya çıkmak: 1) *Birdenbire içimde çılgın bir kaçma arzusu **peydahlandı.** Korka korka kapıdan çıktım. Koridorda, geldiğimi tahmin ettiğim tarafa doğru yürüdüm. Ben yürüdükçe çığlıklar artıyordu. Kendi kendime bu taraf değil dedim* (SAE.s.105). 2) *…çatal, bıçak gürültüleri, radyo sesleri birbirine karışır; sonra merdivenlerden acele çıkış ve inişler **peydahlanır**; nihayet bütün dikkati ister istemez sokağa açılırdı* (H.s.295). 3) *Birkaç dakika daha kalsa adamı orada dövmeye mecbur olacağını biliyordu. İçinde Nuran'a karşı acayip bir hiddet **peydahlanmıştı*** (H.s.296).

Piç olmak: Başaramamk, öğrenememek: *Fakat on dokuzuncu asrın bütün macerasını ihtiva eder. İngilizce öğrendiğine çok iyi yapıyorsun. Benimki **piç oldu**. Bilhassa Londra'nın tadını çıkartmağa çalış* (M.s.255).

Pişman etmek: Pişman olmasına neden olmak: *İşte size bu işe ne kadar bağlı olduğumu, ne kadar istediğimi yazdım. Bana bu işte sağdıçlık etmekten çekineceğinizi zannetmiyorum. Beni bu çemberin içinden alın, zannederim ki sizi ne mahcup, ne de **pişman ederim*** (M.s.72).

Pişmiş olmak: Olgunlaşmak: *Taptuğun tapusunda/kul olduk kapusunda Yunus miskin çiğ idik/**piştik** elhamdülillâh* (YG.s.218).

Pusu kurmak: Tuzak hazırlamak, hazırlıksız yakalamak:

1) *Leylâ… Elâ gözlü bir çöl ahusu*
Saçları bahtından daha siyahtır.
Kurmuş** diye sevda yolunda **pusu
Döktüğü gözyaşı, çektiği ahdır.
Leylâ…Elâ gözlü bir çöl ahusu (Ş.s.114).

2) *Bununla beraber o küçük tasaların, hesapların, hemen arkasında, omuz başında karanlıkta **pusu kurmuş** küçük düşmanlar gibi beklediklerini biliyordu* (Hk.s.291).

R

Rağbet etmek: Eğilimli, istekli olmak: *Biraz konuşuyorlar; fakat Şirin epeyce nazlanıyor ve bir türlü izdivaca **rağbet etmiyor**. Hüsrev de müteessir, bedbaht geri dönüyor* (HÜ.s.86).

Rağbet görmek/kazanmak: İstenilmek, değerli bulunmak, beğenilmek: *Bu, daha bu devirden çekirdek hâlinde Hüseyin Rahmi'dir Unutmayalım ki Selim III devrinde sarayda Karagöz, belki bir nevi Ortaoyunu **rağbette idi**. Taklit ise, meddah hikâyelerinden sarfınazar, hususî toplulukların daima kendi kendine icadettikleri bir eğlencedir* (XIX ATET.s.88).

Rağbet kazanmak: Beğenilmek, istenilmek, istekle karşılanmak: *Yeni ve sade üslûpla yazılan kitapların halk arasında **kazandığı rağbeti** anlatır* (XIX ATET.s.390).

Rahat bırakmak: İşine karışmamak: *–Benimle hiç meşgul olmayın… dedi. Olmaz mı? Siz olsun beni **rahat bırakın!** Bir zaman, Sabriye ile sıkı fıkı olmuştunuz! Sizden nefret etmiştim. Hayatımı kurcalamağa kalktınız. Sırf onun gözüne girmek için…* (SAE.s.316).

Rahat etmek: Sıkıntısız, sorunsuz huzurlu olmak: 1) *Her gece, ölüm terleri içinde yatağından kalkar, sabaha kadar onları düşünür, sabahleyin Bedesten'e kadar gidip onları yerinde görmeden **rahat etmezlerdi**. Şimdi hepsi elinden gitmişti…* (MB.s.133). 2) *–Şimdi değil artık! Şimdi rahatım. Ben etrafımı sevmezsem **rahat edemiyorum**. Her şey içimde alt üst oluyor sanki…* (SAE.s.286). 3) *—Biliyor musun Cemal, hastalık iyi şey… dedi. İnsan **rahat ediyor**. Çünkü başkaları kendisi ile meşgul oluyor* (SD.s.30).

Rahat gözle bakmak: Huzurlu bir biçimde önünü, geleceği görmek: *Yapacağım daha çok şey var. Hayatıma **rahat gözle bakamıyorum**. Vaktim az. Tabiat ve tesadüfleri belli olmaz, belki otuz sene yaşarım. Fakat psikolojik zaman, o müphem istikbal fikrini kaybettim* (G.s.323).

Rahatı kaçmak: Tedirgin, rahatsız olmak, üzülmek: *Bununla beraber ne de olsa bütün bu olan biten şeyler dedemin **rahatını kaçırır**. Artık ağzını bıçak açmaz olur* (Hk.s.108).

Rahatına bakmak: Hiçbir şeye aldırış etmeden, hassas davranmadan rahatını sağlamaya çalışmak: *Can ciğer olacağız. Sen **rahatına bak**. Bu ev artık senindir. Anam iş bilir kadındır. Seni hiçbir şey için yormaz; her şeyi hazır bulursun. Kimsenin işine karışmaz da…* (MB.s.110).

Rahatsız etmek: Huzursuz etmek: **1)** *Belki bu yaşta benim daha olmayan bir çocuğun fantezisine uymak veya surat asmasını çekmek beni **rahatsız etti**. Belki de fazla muhasara altında idim* (G.s.104). **2)** *Fakat tutması lâzım. Her şeyden evvel hoşa gitmeli ve mümkün olduğu kadar fazla şaşırtmalı, fakat **rahatsız etmemeli*** (SAE.s.253). **3)** *Demek etrafına dikkat eden sade ben değilmişim. Şurası var ki sabahtan beri, içten içe o gece öğrendiğim şeyler beni rahatsız ediyordu* (SD.s.172). **4)** *"Kusura bakmayın sizi demin galiba **rahatsız ettim!**" diye sözü başlayacağı yerde sadece hal hatır soruyordu. Tevfik Bey'in gelmesiyle iş büsbütün altüst oldu* (s.194). **5)** *…fakat bütün düşünce hürriyetini kullandığını iyice gösteren serbest ve hattâ zalim bir dikkatle yine musikiyi dinliyordu. Bu kayıtsızlık Mümtaz'ı biraz*

evvelki isyan kadar ***rahatsız etti*** (H.s.262). **6)** *Gariptir ki, dışarda seyahat beni* ***rahatsız etmiyor****. Fakat memleket içinde odamdan, kitaplarımdan, dostlarımdan ayrılmak acaip şey. Hülâsa sudan çıkmış bir balık gibiyim. Yahut darmadağınık* (M.s.200). **7)** *Suad sözünü tutmuştu. Fakat nasıl bu şaka o zaman kendisini rahatsız etmişse, şimdi çok başka ve daha derin şekilde hakikat olunca kendisini yine öyle* ***rahatsız ediyordu*** (H.s.322).

Râm olmak: Boyun eğmek, itaat etmek: **1)** Hulâsa, bir kelimeyle genç kadının fıtrî kabiliyetlerinin ve neşesinin, güzelliğinin, sesinin*, tebessümünün bir gül fidanı gibi ve sadece bizim için yetişip büyüyeceği bir bahar yerine, belki de bizi bu güzellikleri lâyıkıyla tatmaktan meneden yarı ilâhî bir âlemin hükmüne* ***râmolacaktık*** (Hk.s.134). **2)** *Nitekim seksen seneyi bulan Avrupalı resim tecrübemiz hep İstanbul'un büyüsünün etrafında dönüyor, şimdi onu atölye oyunlarında reddetmeye çalışıyor, biraz sonra ona her fantazisi kabul edilen bir sevgili gibi* ***râm oluyoruz*** (YG s.155). **3)** *…Horasan'da tahta geçerek ilân-ı isyan ediyor Hürmüz yaptığına pişman, macerasının neticesinden korkarak asker sevk ediyor. Fakat muvaffak olamıyor. Günden güne Behram kuvvetleniyor. Memleketin çoğu hükmüne* ***ram olmuştur*** (HÜ.s.56).

Rast gelmek: Karşılaşmak, tesadüf etmek: **1)** *Biraz evvel rast geldiği adamın bu cümlesi kafasından hiç çıkmıyordu. Demek ki, dışarıdan ufak bir bakış, şöyle bir dikkatle bu hüküm verilebiliyordu* (s.298). **2)** *Bunula beraber yapacağı işi biliyor, yürüyeceği yolu tanıyor, İhsan'ın ilacını bir an evvel getirmek için acele ediyor, üstelik zihni, her* ***rast geldiği*** *şeyi kendisine bile imkânsız görünen bir sarahatle kaydediyordu* (H.s.366). **3)** *Dört yıl, bu dağlarda kurtlara insan etinden ziyafetler çekilmiş, ölüm her yana doludizgin saldırmış, seçmeden avlamıştı. Uğursuz tırpan durmadan, bir saat rakkası gibi işlemiş,* ***rastgeldiği*** *her şeyi biçmişti* (BŞ.s.49). **4)** *Biri basitten hoşlanmıyordu; öbürü de gayeyi gözden çabukça kaybedenlerdendi. Onun muhayyilesi dolu dizgin yürüyen cinstendi. Gözünün her* ***rastgeldiği*** *şeyi kendi icadına veya o andaki çalışmasına ilâve edebilirdi* (Hk.s.226). **5)** *-Erenler öyle bir hicap duydum ki, üç gün evden çıkmadım; bir ay da ehibbâya* ***rast gelmekten*** *korktum* (H.s.250). **6)** *Kendi kendine bir masal uydurmuştu; ona inanıyor, hayatın efendisi olmak istiyordu.*

*Onun için ölümün sofrası oluyordu. Büyük nehirden ayrıldıktan sonra, ilk **rast geldiği** çukuru dolduran bir su gibiydi* (H.s.66). **7)** *Dördüncü Mehmed ne bir çocuk gibi terbiye edilir, ne de bir hükümdar muamelesi görür. Tacı altında ezilen bu zavallı çocuğu ulema, vezirler, her **rastgeldiği** azarlar ve şımartır* (BŞ.s.214). **8)** *…hulâsa iki had arasında durmadan gidip gelen bir rakkas, bir terazi mili gibi, sükûnet hâline pek az **rastgelinir** bir adamdı* (MB.s.102). **9)** *Belki de bu evden çıkar çıkmaz ilk **rast geldiğim** tenha koyda kendimi denize atar, yahut da ilk elime geçirdiğim tabanca ile beynimi patlatırım! Fakat bu akşam, burada son derece sakin olmağa mecburum" diye düşünüyordum* (SD.s.159). **10)** *Erken uyanan her adam, **rast geldiği** şafağın güzelliğini şuurla seyredebilir. Çünkü onun uyanışı bu tabiat hadisesiyle beraberce olmuştur. Yazık ki, her muassırı büyük bir şairin doğduğunu fark edemez* (EÜM.s.332). **11)** *Korkunç veya meraklı macera, günlük siyasî hâdise, birbiriyle sarmaş dolaş, biri öbürünü yarıda bırakarak, çok yüklü, beraberinde her **rast geldiğini** taşıyan bir bahar seli gibi kabarık bu konuşmada beyhude ve şaşırtıcı, akar giderdi* (SAE.s.127). **12)** *"İtalya"da en az **rast geldiğimiz** çehre, bu uzun muharebenin sebebi olan "İlâhî Helena"nın çehresidir. Zafer naraları ve hücum çığlıkları içinde onun eski dünyayı altüst eden tebessümü göze görünmez bile* (YG.s.382). **13)** *Hemen her yerde bol bol **rast gelebileceğimiz** alelâde bir şey…* (Hk.s.73).

Razı etmek: Kabul ettirmek: *…bütün mücevherlerini Bedesten'den alıp getirmeye **razı etmişti**. Bütün ömrünce kir ve günah içinde bata çıka biriktirdiği bu serveti, bulunduğu emniyetli yerden çıkartması için âşığının biraz ısrarı kâfi gelmişti* (MB.s.132).

Razı olmak/gelmek: Benimsemek, uygun bulmak, kabul etmek: 1) *Hulâsa Ziya Paşa bu küçük eser sayesinde bir taraftan Fâzıl Paşa'nın mücadeleye **razı olmasını** temin etmiş, diğer taraftan bilhassa Fuad Paşa'nın mevkiini gerek padişah nazarında gerek efkâr-ı umumiyede adamakıllı sarsmıştır* (XIX ATET.s.304). 2) *Nitekim muharririn çok isabetli bir şekilde macerasının baş tarafını hazfederek esere aldığı Ayvaz'ı kurtarmak için destanın en mühim unsuru olan kır atını bile Bolu Beyi'ne vermeğe yahut daha iyisi verilmek üzere kaçırılmasına **razı olur*** (EÜM.s.102). 3) *Evde kendisine sorulmadan bir sandalyenin yerinden kalkmasına **razı değil.** Yüreğine iner* (H.s.208). 4) *Onun*

gibi Nâmık Kemal de büyük emellere hizmet edenlerin siyasî hata yapmak hakkında mâlik olmadıklarını elbette bilir. Fakat Nâmık Kemal kahramanın kendisine sadık olmasını ister. Aksiyonun ortasında olsa bile haksızlık yapmasına ***razı olamaz*** (XIX ATET.s.359). 5) *Şehriyar behemehâl zakkuma benzeyecektir. Perihan ise melek letafetindedir. Hiçbirinin huyunun bizim tarafımızdan keşfedilmesine* ***razı olamaz*** (XIX ATET.s.370). 6) *Arzunun bütün uzviyetinde bir iksir gibi dolaştığı Abdullah Efendi, mâsumun orada olmasına istemeye istemeye* ***razı oldu*** (Hk.s.27). 7) *Sevgilisi ona —belki de aylarca süren ıstırapların mükâfatı olarak— kendi cevherinde görünmeğe* ***razı olmuştu*** (Hk.s.16).

Recm etmek: Taşlamak, taşla insan öldürmek: *Sadeddin Köpek, rakipleri olan ümerayı padişahın zaafından istifade ederek bir bir ortadan kaldırırken, emirü'l-ümerâ Taceddin Pervane'yi, vaktiyle bir muganniye ile nikâhsız yaşadığı bahanesiyle Konya ulemasından aldığı bir fetva ile burada* ***recm ettirir*** (BŞ.s.35).

Refakat etmek: Arkadaşlık, eşlik etmek: 1) *Fransız şairi Alphonse de Lamartine'e verilecek çiftlik meselesi dolayısıyla, şairin arkadaşı ve vekili, meşhur seyahatnâme sâhibi Charles Roland'ın Aydın'a seyahatinde kendisine* ***refakat etmiştir*** (EÜM.s.213). 2) *…kine sevgi, sevgiye şüphe, şüpheye hiddet ve kayıtsızlık refakat edecekti. Hepsi kendi çehresine bürünen bu kuklalar bir kere canlanıp içinde velvele ile yaşamağa başladılar mı ortada Sabri diye bir şey kalmazdı* (Hk.s.293). 3) *Bu seyahatlerin çoğunda kızım, bazen de kocasıyla kendisine* ***refakat ediyorlardı****. İstanbul gümrüğünün tanıdığı belli başlı simalardan biri olmuştu* (SAE.s.343). 4) *Şiirde mâna vardır, fakat bu mâna nesrin ve konuşmanın mânası değildir; ve asıl kıymet onda değil, şiirin manevî benliğini yapan havasındadır… Mâna bu havaya, tıpkı sesle melodi gibi* ***refakat eder*** (EÜM.s.19).

Rehine vermek: Almak üzere değerli bir şeyini bırakmak, vermek: *Parlak ve kanlı camlı gözlükleriyle dünyaya dost bir hâli vardır. Kanatlarına başkalarına yardım için* ***rehine vermiş*** *bir melek hüznüyle bakar* (SM.s.30).

Renkten renge girmek: Utançtan, korkudan renginin değişmesi, sıkılmak: *Fakat yüzünün bu çeviklikle, elbisesinin zarafetiyle, ne de*

bütün hüviyetinden taşan kadınlık havasıyla hiçbir münasebeti yoktu. O, durmadan ***renkten renge giriyor****, sağ eli ikide bir çenesinin bir yanına kilitleniyordu* (SD.s.295).

Rica etmek: Dilemek, olmasını istemek: 1) *Bu adamcağız iki haftadır üst üste haberler gönderiyor, beyefendilerden birinin veya hanımefendinin behemehal teşrif etmelerini* ***rica ediyordu*** (H.s.10). 2) *Çok* ***rica ederim*** *beni kendinizden addetmeyin! Yapılan işlerin hiçbirini yardımımla oldu diye sevinerek hatırlamıyorum…* (SD.s.191). 3) *— Yolda gördüm. Ressam Cemil'e de* ***rica ettim****. Hem bana Ferahfezâ ayinini çalmayı vaad etti* (H.s.226).

Rol oynamak: Yer almak, etkili olmak: 1) *Avrupa'da milletlerin doğuşunda ve uzuvlaşmasında* ***oynadığı*** *ehemmiyetli* ***rolü*** *başka bir gözle mütalâa eder ve Müslüman şark milletlerinin tarihinde ve bizim tarihimizde hilâfet müessesesinin şeklinin ne gibi neticeler doğurduğunu tesbit ederdi* (YK.s.98). 2) *Hattâ Fâhir'le ayrılmalarında oldukça kötü bir* ***rol oynamış,*** *hem Fâhir'le Emma'nın münasebetlerini kolaylaştırmış, hem de bu münasebetten günü gününe Nuran'ı haberdar etmişti* (H.s.101). 3) *Perihan babası Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra, yani daha muharebeden evvel dayısıyla beraber İran'nın iç siyasetinde büyük* ***rol oynamış****, iki hükümdar değişmesine sebep olmuştur* (XIX ATET.s.369). 4) *Bu eserin Kemal'in hayatında ne kadar mühim bir* ***rol oynadığını*** *gördük* (XIX ATET.s.3449). 5) *Hâlbuki hıdivle birleşince Avrupa politikasına dayanarak devlete kafa tutan, hükümdar* ***rolü oynayan,*** *devlete karşı ayrılık hisleri çok aşikâr bir vali ile işbirliği etmiş olur ki orada büyük fark vardır. İşin daha hazin tarafı paranın bu işe girmesidir* (XIX ATET.s.284). 6) *Kaldı ki İhvân-ı Safâ'da asıl hızını bulan felsefî hareket de dinî endişelerle durdurulmuş kelâm bile felsefeye yol açtığı için menedilmişti. Bu hususta meselâ İma-ı Gazâlî gibi büyük bir şahsiyetin* ***oynadığı rol*** *bizzat Arap mütefekkirleri tarafından bile tenkit edilir* (XIX ATET.s.39).

Rüyasına girmek: Bir şeyden çokça etkilenmek, onu aklından hiç çıkarmamak: 1) *Suda mehtap, çıplak yüzen (yine Şinasi'den gelme bir hayal) bir su perisidir. Mehpeyker'in evi belden aşağı sudan duran bir mâlike-i deryaya benzer, hürriyet kız olarak* ***rüyasına girer*** (XIX ATET.s.395). 2) *Ne olursa olsun, Cemal Bingöl'ün talebelerinin ser-*

*gisinde bir âlâimisemâda hiçbir kozmoğrafın **rüyasına giremeyecek** bir zuhal akşamında dolaşır gibi dolaştım. Sanki bir rüya kervanı gelmiş, ortaya koymuştu. Herkes kendisine konu olarak verilen bir kelimeyi almış, ondan bütün bir masal uydurmuştu* (YG.s.451).

S

Sabahı etmek: Geceyi geçirmek, sabahı bulmak: 1) *Eve alacakları ufak tefek eşyayı, çocuğun bayramlığını, kendi eksiklerini, hatta imam Fevzi Efendiye bile "Şimendifer çarptı mı?" suallerine mukabil ağız kirası olarak sarıklık tülbentle, enfiyeyi bile hesaplayarak **sabahı ettiler*** (Hk.s.273). 2) *…bütün ahırı, nihayet selâmlık dairesinin bir köşesinden başka bir tarafını görmediği koca konağı onlarla doldurmuş, yeni doğmuş bahar güneşi gibi sapsarı bir servet dünyasında **sabahı etmişti**…* (MB.s.122).

Sabrı tükenmek: Bekleme erdemi, dayancı bitmek: 1) *Molla Bey bir iki defa damadını dürttü, harekete getirmek istedi, fakat burnuna çekilen biber, tabana ekilen tuz, menfi tesirini o kadar kat'î şekilde yapmıştı ki, sonunda **sabrı tükendi**; damadını, bütün bu hâlleri merakla, kocasına karşı…* (MB.s.109). 2) *Artık **sabrım tükenmişti**: –Ne bileyim ben? Belki muayyen bir usulü vardı… Bir sistemi… Sabri Bey bu sistem meselesinde bilhassa kulak kesildi. Belli ki kendisi de böyle bir sisteme muhtaçtı* (SAE.s.91).

Sadık kalmak: Bağlı kalmak, bağlılığını sürdürmek: 1) *Fazla bir şey kazanmadım, fakat örneğime **sadık kaldım**. Gerçekte yalnız sizden öğrendiklerimi yazmak istediğim için şikâyetçi değilim* (MB.s.150). 2) *Öteki ise, riyazet ve takvâ ile Hakk'ı bulmaya çalışan sünnî bir şeriat adamına benzer. Şurasını da söyleyelim ki, bu iradî sanat, kendi kendisine **sâdık kalması** yüzünden çok tabiî şeylere mahsus bir hava ile karşımıza çıkar* (YG.s.437).

Sadık olmak: Doğru sözlü, sadakatli olmak: *Onun gibi Nâmık Kemal de büyük emellere hizmet edenlerin siyasî hata yapmak hakkında mâlik olmadıklarını elbette bilir. Fakat Nâmık Kemal kahramanın kendisine **sadık olmasını** ister. Aksiyonun ortasında olsa bile haksızlık yapmasına razı olamaz* (XIX ATET.s.359).

Sağa sola çatmak: Herkesle uğraşmak: *Dört bir yana saldırıyor,* ***sağa sola çatıyor****, Abdülhamit'ten evinin uşağına kadar herkesi ısırıyordu. Fakat bir türlü bu zehiri istediği gibi harcıyamıyor, damarlarını şişiren ufunetten kurtulamıyordu* (MB.s.43).

Sağa sola saldırmak: Etrafa çatmak: *…acayip ve patırdısı gittikçe artan bir konuşma ile* ***sağa sola saldırır,*** *satrançta taşlarını yanlış sürer, mızıkçılık eder ve nihayet, oturur oturmaz çıkardığı sarığını tirşe rengi takkesinin üstüne giyerek çıkar giderdi* (MB.s.46).

Sahip çıkmak: Korumak, ilgilenip gözetmek, koruyucu olmak: 1) *Tanzimat, hattâ İkinci Mahmud devri yeniliği tercüme ile işe başlar. Fakat bir türlü tercüme işi uzun zaman halledilemez. Günün birinde devlet tercüme işine* ***sahip çıktı*** (YG.s.32). 2) *Çalışmak, zamanına* ***sahip olmak****, onu kullanmasını bilmektir. Biz bunun yolunu açacağız. Etrafımıza zaman şuurunu vereceğiz. İçinde yaşadığımız havaya bir yığın kelime ve fikir atacağız* (SAE.s.243).

Salık vermek: Haberdar etmek, bilgi vermek:

1) *Hermes* ***salık vermişti*** *bu kalpazanı*
Çiftçiden aldığım para ile
Sahte nüfus cüzdanı, pasaport birkaç düzüne
Fotoğraf, iyi hal kâğıdı tedarik ettik (Ş.s.90).

2) *Bu işi huddamının ısrarıyla yaptığını, bu gibi define araştırmalarında behemehal çalınmış bir şeye lüzum olduğunu iddia ediyordu. Böylece asıl kabahatli meydana çıkınca ben* ***salıverildim*** (SAE.s.59).

Sap saman birbirine karışmak/ sapla samanı karıştırmak: Düşünce, eylem ve durum olarak iyiyle kötüyü ayıramamak: *Dün beraberce Bibliothéque Nationale'a gittik; benim kartı değiştirdik. Benim Fransızcayı sormayın. Bunamış ihtiyarlar gibi konuşuyorum;* ***sap saman birbirine karışıyor.*** *Yahya Kemal anlatıyordu* (M.s.135).

Sapsarı kesilmek: Sararmak: *Böyle zamanlarda Sabiha'nın vücudu katılaşır, yüzü* ***sapsarı kesilir,*** *gözleri herkesten gizlenirdi* (SD.s.26).

Sarf etmek: Çaba harcamak, uğraşmak: 1) *Agop Efendinin evlenme tekliflerini kapatmak için Nuri Beyin* ***sarfettiği*** *gayretler Soloski'nin yüzünden boşa çıkardı* (MB.s.137). 2) *… gizli kuvvetlerine tasarruf etme ihtirasını aşılarım ümidiyle bütün talâkatimi* ***sarf ettim****.*

Hattâ o zamana kadar hiç kimsenin bilmediği bazı izahat bile verdim (SAE.s.213). 3) *Ben iki maaş daha peşin* ***sarf ettim****. Üstelik Pakize bu sefer beni kıskanmağa başladı. O zamana kadar hiç beğenmediği kocası birdenbire gözünde kıymetlenmişti* (SAE.s.173). 4) *Ocak başında sıcağı sıcağına dinlenen vak'alar mahiyetini değiştirir, hususî renk ve havaları dağılır. Bu gördüğünüz yazıda olduğu gibi acayip ve tatsız bir kılığa girer ve ben* ***sarf ettiğim*** *mesaiden mahcup, yazı masamdan kalkarım* (YG.s.63). 5) *…sanki hayatını* ***sarf ederek*** *süslenmiş küçük badem ağaçlarının marazî şenliğini hatırlatan bu şarkı ve oyun beni büyülemişti. Birdenbire büyük bir hakikate uyanmış gibi oldum* (YG.s.213). 6) *Devir devir en gözde evlerle yapılan kız alıp vermelerle ikbali daima bir köşesinde yakalamasını bilen bütün bu insanlar, sade kazanmakta değil,* ***sarf etmez*** *gibi biriktirmekte de usta idiler* (MB.s.40). 7) *İkisinin de gözlerinden bir perde sıyrılmış, ikisi de kendi varlıklarının derinliklerinde bu talihin hakikatine uyanmışlar, hiçbir kelime* ***sarf etmeden****, onu olduğu gibi kabul ettiklerini birbirlerine söylemişlerdi.* (MB.s.30). 8) *Daha birtakım teşebbüsleri de var ama, ben bir şey bilmiyorum! diyordu. Maamafih iyi kazanıyor, bol* ***sarf ediyor*** (SD.s.202). 9) *Bavyera kralı İkinci Ludwig, biraz da Wagner uğrunda birkaç para* ***sarf ettiği*** *için tahtından olur. Bugün insanlığın yarısı Wagner'in başına yemin ediyor, bütünü de Beethoven diyor* (EÜM.s.53). 10) *Muharrir, onu kendi çocukluğunun üzerinde* ***sarf ettiği*** *murakabe ve içlenme saatlerinden –biraz da kendi yetiştirdiği çiçekleri toplayan bir bahçıvan gibi– toplanmıştır* (EÜM.s.430). 11) *…memleketin dört tarafından kahramanlık ve velilik çağlıyordu. İmparatorluk şarkta, garpta şan ve şerefle döğüşüyor, kanı pahasına olan bir üstünlüğü devam ettirmek için elinden gelen her gayreti* ***sarf ediyordu*** (EÜM.s.169). 12) *Hemen hemen yarısından fazlası Türkçe nâmına tashihe muhtaç olan bu sekiz mısraın içinde sadece şeklin çerçevesini doldurmak için* ***sarf edilen*** *gayret düşünülür de Hamid'in ne güç bir iş yüklendiğini görülür* (XIX ATET.s.488). 13) *Nâmık Kemal'in efkâr-ı umumiyeyi ikaz için beyhude yere* ***sarf ettiği*** *gayret, dost kayırma iptilâsı, hulâsa devrinde uyanık bir adamı görüp beğenmeyeceği şeylerin hepsini bu deliler âleminde ve onların ağzından dinleriz* (XIX ATET.s.475). 14) *Sekize doğru rakı sofrasına oturdular. İhtiyar adam bu işteki bütün maharetini* ***sarf etmişti****. Yaşar*

bile sofrayı görünce bütün sıhhat endişelerini bir kenara atarak, bir iki kadeh rakı içmeye karar verdi (H.s.206).

Sarfı nazar etmek: Gözden, dikkatten kaçmak: 1) *Her şeyden* ***sarfınazar*** *o yaşlarda ömrün en azaplı meselesi olan "Ne olacağım?" sualini geciktirir* (SAE.s.57). 2) *Taklit ise, meddah hikâyelerinden* ***sarfınazar****, hususî toplulukların daima kendi kendine icadettikleri bir eğlencedir. Kaldı ki Letâif-i Rivâyât-ı Enderûn bize sarayda taklidin ne kadar mühim bir yer tuttuğunu gösterir* (XIX ATET.s.88).

Sarıp sarmalamak: Sıkıca sarmak: 1) *…parmak kadar mahlûklar dört tarafınızı alıyorlar, bir nevi örümcekler gibi kirli salyalarıyla etrafınızda birtakım ağlar örüyorlar, sizi* ***sarıp sarmalıyorlar,*** *kendi kendinizin mumyası yapıyorlardı* (Hk.s.292). 2) *Bu şefkat ve bütün yüzünü aydınlatan içi gülümseme dolu bakışlar, bütün konuşmamız boyunca Kudret Beyi hep böyle, gözümüzün önünde* ***sarıp sarmalayacak****, âdeta mumyalayacaktır* (SD.s.87).

Sarmaş dolaş olmak: Birbirine sıkıca, samimi bir biçimde, iyice sarılıp kucaklaşmak: 1) *Korkunç veya meraklı macera, günlük siyasî hâdise, birbiriyle* ***sarmaş dolaş****, biri öbürünü yarıda bırakarak, çok yüklü, beraberinde her rast geldiğini taşıyan bir bahar seli gibi kabarık bu konuşmada beyhude ve şaşırtıcı, akar giderdi* (SAE.s.127).

Sarmaş dolaş yaşamak: Birbirine sarılıp kucaklaşmak, sıcak, samimi bir biçimde hayatı sürdürmek: *…bütün kâinatla mutabakat halinde idrakten ibaret bir hayatın önünde, onun tılsımlı aynası, güler yüzlü kardeşiyle* ***sarmaş dolaş yaşayan*** *mahzun yüzlü kardeşi oluyordu* (H.s.144).

Sarih fikirler vermek: Açık, anlaşışır düşünceler kazandırmak: *Bu hususta, Nâmık Kemal'in piyesleriyle onunkilerin ufak bir mukayesesi bize çok* ***sarih fikirler verebilir*** (XIX ATET.s.425).

Sarpa sarmak: Güçlükler, zorluklar ortaya çıkmak, çok güç duruma gelmek: *İhsan'la Sabiha'nın o kadar iyi anlaşması işleri büsbütün* ***sarpa sardırıyordu****. Bütün bu meseleler, Sabiha'nın çocuk isyanlarına İhsan'ın dikkatleri, onların üzerinde duruşu beni şaşırtıyor, beni aleyhimde kurulmuş bir cephe karşısında gibi harekete götürüyorlardı* (SD.s.65).

Satıp savmak: Yok pahasına satmak, elden çıkarmak, ucuza satıp tüketmek: *1300 senelerinde etrafı, toza dumana katarak eğlenen bu Nuri Bey, bütün semtin ve benim çocukluk senelerimin en güzel kızlarının babasıydı. Hiçbir işi yoktu,* ***satıp savmakla****, biraz da Yanya taraflarındaki arazisinin geliriyle evinin masrafını…* (SD.s.23).

Savmak: Birini yanından uzaklaştırmak: *Onun için gelir gelmez kahvesini ısmarlar, masası üstünde yalancıktan bir iki hesap yapar, kahve biter bitmez eline bir zarf tutuşturarak onu* ***savardı*** (H.s.13).

Sebep olmak: Neden olmak, sebebiyet vermek: 1) *Perihan babası Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra, yani daha muharebeden evvel dayısıyla beraber İran'nın iç siyasetinde büyük rol oynamış, iki hükümdar değişmesine* ***sebep olmuştur*** (XIX ATET.s.369). 2) *Bir nevi fetvaya benzeyen bu sahnenin kitabın Abdülhamid zamanında uğradığı takibata* ***sebep olduğu*** *tahmin edilebilir* (XIX ATET.s.514). 3) *Behçet Beyi tanıdıkları için o kadar sevimsiz yapan şey, İttihat ve Terakki'nin Paris'te ve Selânik'teki iki kolunu bileştirebilecek tek adam olan doktor Refik'in ölümüne* ***sebep oluşudur*** (SD.s.8).

Senfoniyi kurmak: Gelişmek, çağdaş düzeye ulaşmak: *…hülâsa kayasından kopmuş bir yosun gibi, şuur altında yüzen her şeyi eline geçirip onlarla içimizde kendi acayip* ***senfonisini kurmasından*** *gelir* (EÜM.s.36).

Serbest bırakmak: Karışmamak, rahat brakmak: 1) *İsmail Molla Bey, bu kabına sığmayan adamla münasebetin en rahat şeklini onu hareketlerinde* ***serbest bırakmakta*** *bulmuştu* (MB.s.46). 2) *Kendisini her* ***serbest bırakışında*** *birdenbire çırçıplak yakalanmış gibi mahcup, kendi kabuğuna çekiliyor,…* (H.s.107).

Sert söz kemik kıramaz: İfadenin somut etkisinin olmaması: ***Sert söz kemik kıramaz*** (G.s.98).

Sessiz sedasız geçmek: Sakin, sade olmak: *Zaten mahallede hafif dedikodu başlamıştı. Gayet gariptir ki erkeklere ait her haddin ayrı ayrı dualarla, düğünlerle tesit edildiği eski örfümüzde, genç kızların çarşafa girme hâdisesi çok* ***sessiz sadasız geçerdi*** (SD.s.37).

Sessiz sedasız katlanmak: Sıkıntıları sabırla çekmek, şekva etmeden yaşamaya devam etmek: *Artık unutulmuş olan cami hikâyesini taze-*

lemek için bütün dedikodulara ***sessiz sedasız katlanır,*** *bu hikâyeyi kimseye anlatmazdı* (SAE.s.27).

Sevk etmek: Sürüklemek, itmek, götürmek: 1) *Yalnız muharrir tarafından* ***sevkedildikleri*** *zaman Fransız romantizminin belli başlı yol uğraklarından geçerler* (XIX ATET.s.369). 2) *Hükümdarlık yapamayacağını kani olarak hal ile Hüsrev'i yerine çıkarmak düşünülürken Behram fırsatını bulup kaçıyor ve Horasan'da tahta geçerek ilân-ı isyan ediyor Hürmüz yaptığına pişman, macerasının neticesinden korkarak asker* ***sevk ediyor*** (HÜ.s.56).

Seyretmek: Eğlenmek için izlemek: 1) *Onu sanki ilk tasavvur günlerinde Sinan'ın zihninde birdenbire beliren ve belkemiğinden aydınlığı bir sıtma üşümesi gibi geçen ilk hayalinde, o maddesiz terkibinde* ***seyrediyordum*** (YG.s.164). 2) *Onun için bu tezhibe bakarken bir mimarî* ***seyreder****, bir musıkî dinler ve bir mevsimi hisseder gibi gözün, kulağın ve tenin hazlarını beraberce duyarız* (YG.s.389). 3) *…bazen haftalarca el sürmeden karşıdan* ***seyreder****, eğer işliyorsa zaman zaman üstüne eğilir, sesini dinlerdi* (SAE.s.31). 4) *…âdeta zihnindeki bir noktadan bir türlü anlamadığı, sırrına varamadığı bu didişmeyi, merakla, hattâ merhametle* ***seyrederdi*** (SD.s.235). 5) *Ayıbı çok büyüktü, meleklerin en üstünü, şimdi onu kaybetmişti. Onlar bunu biliyor, bulundukları yükseklikten onu belki de* ***seyrediyor****, ona acıyor, yahut çamurun çocuğu diye küçümsüyorlardı* (Hk.s.244).

Sıcağı sıcağına anlatmak: Anında, hemen vakit geçirmeden paylaşmak: *Pakize'nin bir huyu da rüyalarını* ***sıcağı sıcağına anlatmak*** *için beni uyandırmasıydı. O zaman onun gündüz hayatında mahrum olduğu şeyleri uykuda nasıl ele geçirdiğini öğrenirdim. Binaenaleyh kavgalarımız ne kadar çetin biterse ben, ayrı yatacağım için mesut olurdum* (SAE.s.182).

Sıcağı sıcağına vermek: Hemen, vakit geçirmeden, anında aktarmak: *Zavallı Sabiha! Bütün dedikleri çıkıyordu. Rasim Bey ise bana yaptığı fenalıktan habersiz, kayınbiraderine hemen o gün edindiği bilgileri* ***sıcağı sıcağına veriyordu****:…* (SD.s.157).

Sıfıra indirmek: Elinden almak: *Hürriyetimi* ***sıfıra indirmeleri*** *ve beni küçücük bir daire içinde bir dolap beygiri gibi durmadan dolaşmağa mecbur etmeleri yetişmiyor muydu?* (SAE.s.141).

Sıfırdan başlamak: Bir şeyi olmadan, en baştan bir işe girişmek, başlamak: 1) *Hakikaten **sıfırdan başlamıştım**. Sade temlerimi bulmak, istetiğimi kendime mal etmek uzun senelere ihtiyaç gösterdi. Acayip bir kader her şeyimi geciktirdi* (G.s.290). 2) *Daima derinleştim. **Sıfırdan başlamış** gibiydim. Bu sıfır Yahya Kemal ve Haşim hariç Türk şiirinin değer seviyesiydi. Eğer burada genişlemeğe razı olsaydım benim de hiç olmazsa Faruk [Nafiz Çamlıbel] kadar bir şöhretim olurdu* (G.s.290).

Sığınmak: Yardım istemek, güvenmek: *Ziya Paşa ise Abdülaziz Han'a **sığınmış**, Magosa'yı boylamamaya çalışıyordu. Hürriyet gazetesi muharriri, âdeta siyasî mücadelesini ve fikirlerini inkâr etmiş gibidir* (XIX ATET.s.310).

Sıkı fıkı olmak: İçli dışlı, çok samimi olmak: *–Benimle hiç meşgul olmayın… dedi. Olmaz mı? Siz olsun beni rahat bırakın! Bir zaman, Sabriye ile **sıkı fıkı olmuştunuz**! Sizden nefret etmiştim. Hayatımı kurcalamağa kalktınız. Sırf onun gözüne girmek için… Sonra ortadan kayboldunuz…* (SAE.s.316).

Sıkı tutmak: Kurtulamayacak biçimde sımsıkı yakalamak: *Fakat Seyit Lûtfullah çengel gibi elleriyle beni yakalamıştı. Ne kadar çok eli vardı ve nasıl **sıkı tutuyordu**, her yanımdan âdeta mengenelerle sıkıştırılmış gibiydim. Nefes alamıyor, boğulacak gibi kıvranıyordum* (SAE.s.121).

Sıkıntı çekmek: Güçlük yaşamak: *Büyük eksikliğim hâfıza ve cihet fikrinin noksanı. Bir de haritadan anlamıyorum. Paris'te ise her şey harita rehber üzerine kurulmuş. Haritaya bakmasını bilen adam, Paris'te hiç **sıkıntı çekmez*** (M.s.83).

Sır küpü olmak: Bildiği şeyi açığa vurmayan, ketum olan, onu başkalarına söylemeyen kimse: *Yeniler etraftaki tesirlerini merak ediyorlar, bizimkiler seçimi bekliyorlar. Milli Birlik **sır küpü** hâlinde susuyor* (M.s.228).

Sır olmak: Yok olmak, madde olarak kaybolmak, bilinmemek: *Şiir, hikâyedeki Melâmi dervişine benzer. Ateşe atılınca derviş **sır olur**, yalnız tacı ile hırkası kalır. Onun içindir ki, şairlerin kendi zamanlarında vatanlarının dışına çıkan şöhret kazanmaları, dünyaca ta-*

nınmaları, daima resim, mimari, musiki, roman ve tiyatro gibi eser yaratanlardan güçtür (EÜM.s.41).

Sırıtıp soytarılık yapmak: Gayrı ciddi, laubali olmak: *O da halkla sözde münevverin ve hakiki münevverin arasındaki açıklıktır. Halkı görünce ya **sırıtıp soytarılık yapıyoruz**, yahut da ona, düpedüz ona sırt çeviriyoruz* (G.s.256).

Sırrını açmak: Özelini anlatmak, gizini paylaşmak: *…bu hal Ferhat Beyi hikâyelerinde büsbütün şaşırtır, bir kat daha mahcup ederdi. Bir gün eski Şura-yı Devlet azası **sırrını** bana **açtı**: –Biçare damat bey, hakikaten bu işten fazla mahcup ve mustarip…* (SAE.s.39).

Sırt çevirmek: Eskisi gibi artık iyi davranmamak, yakınlık göstermemek: *Daha ihtilal başlar başlamaz bize **sırt çeviren** solcular tekrar bize yaklaşacak. Hulasa aynı mahrek üstünde yürümeğe başlayacağız* (G.s.314). 2) *Bugün Türkiye'nin geçirdiği çeşitli buhranlar arasında bir tanesi var ki hiç kimse ona layıkıyla ad koyamıyor, hatta farkında değil; ışığın altında bir türlü görmüyoruz. O da halkla sözde münevverin ve hakiki münevverin arasındaki açıklıktır. Halkı görünce ya sırıtıp soytarılık yapıyoruz, yahut da ona, düpedüz ona **sırt çeviriyoruz*** (G.s.256).

Sırtında taşımak: Sıkıntı çekmek: *Hele deminki vak'anın heyecanı geçince bu daha iyi görüldü. Halkımız yarınsız bir hayatın bütün ağırlığını **sırtında taşıyor** gibiydi. Bu ıstırap, büyüklerde olduğu kadar çocuk yüzlerinde de açıkça okunuyordu* (SD.s.143).

Sırt çevirmek: Önem vermemek, kötü davranmak, dışlamak: 1) *Tıbbiyeyi bitirince mevkimin ve servetimin icabı olarak Amerika'da tahsilini tamamlamasını teklif edince derhal reddetti ve Anadolu'ya gitti. Hulâsa bana hiçbir şey söylemeden benden gelen her şeye **sırt çevirerek** yaşadı* (SAE.s.52). 2) *Biz vezne **sırtımızı çevirdik**; heceye dönüp ona aruzun kıymetlerini yüklemeliyiz* (ED.s.214).

Sırtına geçirmek: Giyinmek: *Bu her beğendiği şeyi **sırtına geçirmek** huyu da onunmuş. Güzel ne bulursa "Benim olsun!" dermiş* (Hk.s.146).

Sıvışmak: Haber vermeden kaçmak, sessizce gidivermek: *Nerkis Ayşe'yi sıkıca bağladıktan yahut öldürdükten sonra mücevherlerle parayı olarak **sıvışacaklardı.** Birdenbire çıkan ve Nerkis Ayşe'yi deliye döndüren yangın bu iki sevdalıyı cinayetten kurtarmıştı* (MB.s.132).

Silik bir gölge olmak: Önemli bir etkisi olmamak, hissedilmemek:

Düşünürken bunları!

Ne is işte sabah oluyor, bakın Hekati

Silik bir gölge oldu *gökyüzünde*

Tanıdı mı dersiniz beni? (Ş.s.92).

Silip süpürmek: Var olanı alıp götürmek ya da onu yok etmek: *–Otur kahraman çocuk… Bir muhallebi daha ye, diye taltif ediyormuş. Böylece üstat ve tilmiz, mukaddes bir gazap içinde karşı karşıya bütün dükkândakileri* ***silip süpürmüşüz*** (EÜM.s.301).

Sinirleri bozmak: Sinirlendirmek, kızdırmak: *Evet belki bir çare bulurlar. Fakat işleri halletmez. Çünkü emniyetsizlik, korku, politika adamlarını şaşırttı. Verilmiş bir yığın söz, iflas eden ümitler,* ***sinirleri bozdu*** (H.s.335).

Sirayet etmek: Dağılmak, yayılmak: *Başta padişahın asık yüzünden gelen ve halka halka etrafa yayılan bu neşesizlik eşyaya da* ***sirayet etmişti*** (SAE.s.15).

Sola kaymak: Sol düşünceye eğilimli olmak: *"Gariptir ki eserimi sathî okuyorlar ve her iki taraf da ona göre hüküm veriyorlar. Sağcılara göre ben angajmanlarım –Huzur ve Beş Şehir– hilâfında* ***sola kayıyorum****, solu tutuyorum* (BŞ.s.10).

Soluğu kesilmeden devam etmek: Sürdürmek, sürekli olmak, düzenli gitmek: *Şüphesiz "Kanuni Mersiyesi"nde bu parça ile dahi ölçülemeyecek kadar güzel şeyler vardır. Kaldı ki, Bâkî'nin* ***soluğu*** *bütün mersiye boyunca* ***kesilmeden devam eder*** *ve bend beyitleri daima birbirinden üstün bir eda ile parçaları kapatır* (EÜM.s.150).

Sorguya çekmek: Soru sorup cevap istemek, sorgulamak: *Hâmid bu vak'ayı "Kurbanlık bir koyun gibi" tabiri ile anlatır. Kendisi de bir müddet evvel Nâmık Kemal'le muhabere etmesi yüzünden Hasan Paşa Karakolu'nda* ***sorguya çekilmişti*** (XIX ATET.s.452).

Soyunup dökünmek: Sokak giysilerini çıkarıp ev içinde kullandığı rahat kılığını giymek: *…muhakkak her akşam kalemden gelir gelmez* ***soyunup dökünüp*** *mutfağa girecek, yahut da elinde keser, tahtaboş tamir edecekti* (MB.s.85).

Soyup soğana çevirmek: Her şeyini almak, parasız bırakmak: *Kayınbiraderleri yetmiyormuş gibi, şimdi de Muhtar serserisi musallat olmuş,* ***soyup soğana çeviriyor*** (SD.s.157).

Söz açmak: Bir konu hakkında konuşmaya başlamak: *Fakat Ali işi böyle görmüyor, Soloski ile Agop'un böyle karşı karşıya oturup Allah'tan, dinden* ***söz açmaları****, efendisinin işine karışmaları onu çileden çıkarıyordu* (MB.s.139).

Söz geçirmek: İstediğini, söylediğini yaptırmak: *Ali, işten anlıyor, etrafındakilere* ***söz geçirmesini*** *biliyordu. Sonra, hayatını kurtardığı adama garip bir şekilde bağlanmıştı* (MB.s.136).

Söz hakkı istemek: Konuşma hakkını kullanmak: *Onun "Mazi ve Âti" şiirini sadece Abdülhamit idaresine karşı bir tepki sananlar veya kendi nesli namına politikada* ***söz hakkı istiyor*** *addedenler, aldanırlar. Hakikaten bu öksürüklü ihtiyar "gelecek nesillere yol göstermekten ibaret olan vazifesinden" dahi affediliyordu* (YK.s.75).

Sözü çevirmek: Lafı değiştirmek: *Fakat doktor kendi açtığı kapıdan geçmeye cesaret etmemiş gibi* ***sözü çevirdi****: —Galiba musikiyi seviyorsunuz!* (H.s.352).

Sözü kesmek: Konuşmayı bölmek, engellemek: 1) *Vâkıâ genç adama karşı herhangi bir şey yapmıyordu. Yalnız ikide bir ortadan kayboluyor, herkesi meraka düşürüyor, ufak tefek haşarılıklar ediyor, Nuran Mümtaz'la konuşurken* ***sözü kesmek*** *için daima bir bahane uyduruyordu* (H.s.205). 2) *Fakat Nâmık Kemal her defasında onun* ***sözünü keser****, yahut en kat'i hükümlerle ve en ağır kelimeleri kullanarak çerçeveler. Hiçbir romancının onun kadar kahramanının açıktan açığa düşmanı değildir* (XIX ATET.s.363). 3) *….fakat birdenbire hakiki bir telâşa kapılan Macide onun* ***sözünü kesti****: —İhsan, sakın Afife'yi öldürmeyi kurmuş olmasın… İhsan gülerek karısını teselli etti:…*(H.s.276).

Sözünü esirgemek: Söylenmesi gereken ifadenin sarf edilmemesi: *Bu ikisinin ortasında zarif, nüktedan, bazen en iyi tehlikeli vaziyetlerde bile* ***sözünü esirgemeyecek*** *kadar cesur, tali'in ihanetlerini tevekkülle karşılamasını bilen, sırasına göre birinci safta ikbalde…* (XIX ATET.s.91).

Sözünü tutmak: Verdiği sözü yerine getirmek: 1) *Bu kadar yalvardıktan sonra muhakkak bir şeyler çıkarır!" diye bekledim. Fakat nafile,*

*mübarek kadın **sözünü tuttu*** (SAE.s.212). 2) *Halbuki bu korkusu güzeldi, sahne birdenbire canlanırdı. Onun için biz vaat eder, fakat **sözümüzü tutmazdık*** (Hk.s.258). 3) *Suad **sözünü tutmuştu**. Fakat nasıl bu şaka o zaman kendisini rahatsız etmişse, şimdi çok başka ve daha derin şekilde hakikat olunca kendisini yine öyle rahatsız ediyordu* (H.s.322)

Sudan çıkmış bir balık gibi: Yeni, farklı işe, ortama, duruma alışmakta güçlük çekmek: *Gariptir ki, dışarda seyahat beni rahatsız etmiyor. Fakat memleket içinde odamdan, kitaplarımdan, dostlarımdan ayrılmak acaip şey. Hülâsa **sudan çıkmış bir balık gibiyim**. Yahut darmadağınık* (M.s.200).

Sularda yüzdüğünü söylemek: Bulunduğu konumun farkında olmak: *İktisadî vaziyetin kötülüğünü bir realite gibi kabul etmek ve bunun birtakım reaksiyonlara zaruriyetle sebep olacağını düşünmek, milletle açıkça konuşmak ve hangi **sularda yüzdüğümüzü söylemek** bu kadar güç mü?* (G.s.178).

Surat asmayı çekmek: Katlanmak: *Belki bu yaşta benim daha olmayan bir çocuğun fantezisine uymak veya **surat asmasını** çekmek beni rahatsız etti. Belki de fazla muhasara altında idim* (G.s.104).

Surat asmak: Kaşlarını çatmak, küskün bir ifade takınmak:

Hep uzaktan idare ettim onları…
Onlar şahlandılar ben dizgini kastım
*Yalvardılar **suratımı astım**, kaşlarımı çattım.*
Gök karardı, şimşekler kovaladı birbirini
Hastalık, açlık, ölüm ayrılık (Ş.s.91).

Suratlarına çarpmak: Utandırmak, mahcup etmek: *Geberip **suratlarına çarpmak** istiyorum bana yaptıklarını. Tâli'm hiç yardım etmiyor. Yıkılış hissini hiç bu kadar derinden duymamıştım. Kâğıt alacak param bile yok* (G.s.217).

Suyu bulandırmak: Hakikati, gerçekleri çarpıtmak: *Hiçbir hodbin sanatkâr kadar cömert değildir, çünkü onun çeşmesinden insanlık beslenir. Elverir ki **suyunu bulandırmasın**, onun başında beklesin* (EÜM.s.31).

Sünger geçirmek/çekmek: Unutmak, silip atmak: *…hülâsa bulunduğu yerden dört asırlık tarihin iyi kötü maceralarının aktığını görmüş bir bina. Böyle bir binayı ortadan kaldırmak, bütün bu hatıraların üzerinden **sünger geçirmekten** başka bir şey midir?* (YG.s.197).

Sürüden ayrılmak: Farklı bir yol tercih etmek, gruptan kopmak: 1) *-Çekebilir… Ama bana ne?.. Benim ferdin peşinde koşacak vaktim yok. Ben cemaat ile meşgulüm. **Sürüden ayrılanın** arkasından anası ağlasın!* (H.s.288). 2) ***Sürüden ayrılan** kuzu dönmüş, dolaşmış gelmişti* (H.s.138).

Sürükleyip çıkarmak: Güç kullanarak alıp götürmek: *Borular çaldı ve üç at birden geldilor, bu zalim eğlencenin mağlup! Olmayan kurbanını **sürükleyip çıkardılar**. Ben çıkarken tekrar bir alkış koptu. Birincisi kadar güzel bir boğa yine etrafı tozutarak sarı meydanda dolaşıyordu* (G.s.107).

Sürüp gelmek: Süregelen alışkanlık: *Bu, öteden beri **sürüp gelen** bir aile çekememezliğin neticesi değildi; yaşadıkları devrin üzerlerinden bir tebeşir silgisi gibi geçtiği bu iki adam, birbirlerinden mizaçlarıyla ayrılıyorlardı* (MB.s.39).

Sürüp gitmek: Eskiden süregelmek, devam etmek: 1) *Aradan aylar geçtiği hâlde hâlâ gizli ve açık etrafımızda **sürüp gidiyordu**. İttihat ve Terakki bu cinayeti, memleketi kendi prensipleri altında toplamak için fırsat bilmişti* (SD.s.55). 2) *Hülâsa fikirler, imanlar büyük bir aile mirasının torunlarda genişlemesi gibi, aynı köklerden dalbudak salıyordu. Hayat, bir ve bütün, insanıyla beraber **sürüp gidiyordu*** (YG.s.36).

Ş

Şahit olmak: Görmek, tanık olmak: 1) *Ben 1943 şubatında ilk defa bu bayrama **şahit olduğum** zaman şaşırmıştım. Bütün şehir altüsttü. Takvimin dışında bir zamanı yaşıyordu* (YG.s.227). 2) *Bu uzun ve çalışkan ömür, kendi eserine karşı zaman zaman bazı tepkilere **şahit oldu**. Fakat inanılarak yapılan bir işin kaybolmayacağını biliyordu. Belki bunun için bütün itirazları sükunetle karşıladı* (EÜM.s.287). 3) *…bazen haftalarca süren fiskoslu konuşmalara **şahit oluyorduk**. Bunları öğrenmemiz için behemehal gözlerimizin önünden geçme-*

leri lâzım değildi (SAE.s.132). 4) *Fikrin kafasında nasıl tutuştuğuna, nasıl birdenbire büyüyen bir ağaç gibi dal budak salıp âdeta bütün vücudunu kavradığına ve oradan hayata yayıldığına* ***şahit oldum*** (SAE.s.11). 5) *…kendisi için de zararlı bir yığın bilgiyi ortaya attığını, ayrıca Mütereke'nin ilk yıllarında birçok pazarlıklara* ***şahit olduğunu****, çarpışan menfaatlerin ve ihtirasların onu bir hakem veya arabulucu gibi seçtiklerini de anladım* (SD.s.184). 6) *Ben bir gün bu hiddetlerden birisine* ***şahit olmuştum****. Yüzü birdenbire sararmış, sesi değişmiş, korkunç bir mahlûk olmuştu* (SD.s.154). 7) *Bütün gün dairede kaldığım için eski tanıdıklarımın beni gördükçe yol değiştirmelerine, görmemezlikten gelmelerine, benden kaçışlarına* ***şahit olmuyordum****. Kendimi hayata yeniden başlamış sanıyordum* (SAE.s.225). 8) *Konya elbette o kadar gazâsına* ***şahit olduğu*** *İkinci Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, sanatsal ağacının on bir dalı gibi gördüğü ve benimsediği on bir çocuğun arasında başlayan kanlı mücadeleye kayıtsız kalmamıştı ve bu prenslerin talihlerine bir ana gibi kalbi sızlamıştı* (BŞ.s.101). 9) *Mademki her şeyin geçici olduğunu, bütün ikbal hülyalarının beyhudeliğini görmüş, madem ki nesillerin ömrüne meydan okuması lâzım gelen şeylerin çöküşüne* ***şahit olmuştu****, her şeyi yakacaktı* (SD.s.270). 10) *On bir çocuk beşiği, bir yığın mânasız hayat artığı, Abdüsselâm beyin muhtelif zifaflarına* ***şahit olmuş*** *birkaç karyola, …* (SAE.s.84). 11) *Sanki o zaman kadar parasına göz koyduğumu sandığı insanlara düşman olan halam, birdenbire ihanetine şahit olduğu bu servetin kendisine düşman olmuştu* (SAE.s.67).

Şart koymak/koşmak: Bir koşul öne sürmek, önceden bir koşula bağlamak: *Bizzat kendisi bile aile münasebetşleri dolayısıyla vaktiyle Ankara'ya isya etmiş bazı yerlerde büyük nüfuzu olan Nasır Paşa'nın da kabineye girmesini ister, hatta* ***şart koyar****. Bu itibarla onun etrafında bir halka teşkil etmişlerdir* (İAA.s.11).

Şaşırıp kalmak: Büyük bir şaşkınlık yaşamak, çok şaşırmak, şaşkınlığa düşmek: *Bir müddet olduğum yerde* ***şaşırdım kaldım****. Sabiha bu işi niçin yapmıştı? Zavallı Sabiha, elindeki tek oyuncakla oynar gibi hayatıyla oynuyordu* (SD.s.307).

Şaşkın tavuğa dönmek: Beklenmedik bir durum karşısında çok fazla şaşırmak, şaşkınlaşmak: *12.83 numaralı otobüse otuz sekiz*

*zannederek binmeyin. **Şaşkın tavuğa döndükten** sonra evinize en aşağı 4 lira masrafla dönebilirsiniz* (M.s.92).

Şekil vermek: Toparlamak, son biçimini oluşturmak: *Ona İstanbul'da hususi yardımımla büyük bir şirketin imtiyazını temin etmiştim. İşte bu imtiyaz işine hem son **şeklini vermek**, hem de İstanbul'daki bazı zevatın menfaatlerinin kaybolmasını temin etmek istiyordum* (SD.s.186).

Şiddetli muamele etmek: Çok kırıcı olmak, fiziksel şiddet uygulamak: *Erkeğe karşı büyük bir kini yoktu, sadece kendisine **şiddetli muamele ettiğinden** şikayetçi idi* (G.s.61).

Şikâyet etmek: Çok görmek, esirgemek: 1) *Bileklerimden yukarıya doğru bütün damarlarım çekile çekile: –Peki sorun! Dedim. Ümit ederim ki reddetmez… Asıl felâketi o kadar beğendiğim kadının birdenbire hayatından **şikâyet edecek** kadar herkese benzemesiydi* (SAE.s.257). 2) *Bazen düşünürüm, ne kadar garip mahluklarız? Hepimiz ömrümüzün kısalığından **şikâyet ederiz**; fakat gün denen şeyi bir an evvel ve farkına varmadan harcamak için neler yapmayız?* (SAE.s.28). 3) *… bu şartların hemen çoğu iyi düşünülürse Anatole France gibi bir adam, Fransa gibi bir memlekette kitap satışından **şikâyet ederse**, bizim feryadı göklere çıkarmamız lâzım gelir. Mesele üzerinde durmağa değer* (EÜM.s.54). 4) *…hazırlanan çayı içerler, mahalleye ait işlerden bahsederler, korka korka devrin fenalığından **şikâyet ederler**, yahut da dar ve ufuksuz hayatlarının tek eğlencesi olan küçük, çoğu bu yedi sokağın arasında geçen şeylere ait dedikodular yaparlardı* (SD.s.21). 5) *Elhâsıl her itibarla onu zayıf bir anında yakalamıştım. O gün birkaç saat konuştuk, bana epeyce açıldı ve bilhassa kendisine "Arap" denilmesinden **şikâyet etti** ve bunda yerden göğe kadar haklıydı* (EÜM.s.302). 6) *—Hiç adam olmayacağım Cemal! Diye kendisinden **şikâyet etti**. Sanki aradan altı sene geçmemiş gibi yan yana ve bazen yaptığımız gibi el ele idik* (SD.s.275). 7) *"Kibrit yok" dedi. Sonra anlaşıldı ki kalp hastasıymış. Derhal parasızlıktan **şikayet etti**. Hayatımda bu kadar biçare insan görmedim* (M.s.260).

Şikâyetçi olmak: Memnun kalmamak., şikâyet etmemek: *Fazla bir şey kazanmadım, fakat örneğime sadık kaldım. Gerçekte yalnız sizden öğrendiklerimi yazmak istediğim için **şikâyetçi değilim*** (MB.s.150).

Şikâyette bulunmak: Yakınmak, şikâyet etmek: *Bütün bu işlere soğukkanlıkla ve sevdiği kadına itimatla bakacağı yerde ondan şüpheleniyor, onu kendisini unutmakla itham ediyor, üst üste yazdığı mektuplarda* ***şikâyetlerde bulunuyordu*** (H.s.291).

Şimendifer çarpmak: Hayal kırıklığı yaşamak: *Birinci ikramiye 152693 numaraya isabet etmiş, imamın dediği gibi nihayet* ***şimendifer çarpmıştı*** (Hk.s.272).

Şöhreti olmak: Ünlenmek, tanınmak: *Daima derinleştim. Sıfırdan başlamış gibiydim. Bu sıfır Yahya Kemal ve Haşim hariç Türk şiirinin değer seviyesiydi. Eğer burada genişlemeğe razı olsaydım benim de hiç olmazsa Faruk [Nafiz Çamlıbel] kadar bir* ***şöhretim olurdu*** (G.s.290).

Şurada burada sürtmek: Ortalıkta yararsız, başıboş dolaşmak: *Onun elinden yakayı kurtardıktan sonra bir müddet* ***şurada burada sürtmüş****, sonra Lâleli'de genişçe bir ev tutarak gizliden gizliye işe başlamıştı* (MB.s.127).

Şükretmek: Gönülden borçlu olmak, minnet duymak: *"—Eteklerimi öptürmediğimi şükretsinler; ben artık saye-i şahanede Atabek saltanat mevkiindeyim" cevabını vermiş* (MB.s.67).

Şüphe etmek: Kuşkulanmak, şüphelenmek: 1) *Garip bir sinirlilik içinde hayatın lezzetini kaybetmiştim. Bazen Sabiha'nın sıhhatinden, hattâ hayatta olduğundan* ***şüphe ediyor****, bazen artık yakından bildiğim ıstıraplarına rağmen ona kızıyor, hayatında zaten ne idim ki? diye içleniyordum* (SD.s.294). 2) *Örnekler değişince bu dil meselesine gerek sözlük, gerek insanla münasebeti bakımından başka bir gözle bakılmaya başlanınca, tabiatıyla bu saltanatın kendisinden de* ***şüphe edilecekti*** (XIX ATET.s.247). 3) *Demek ki o Cemal Beyi hiç anlamadan, ondan hiç* ***şüphe etmeden****, gözü kapalı ve biçare yaşamıştı* (SAE.s.257). 4) *Kaldı ki muharrir sıfatıyla ortada izzetinefsim de mevzubahisti. Ayrıca da Ahmet Zamanî Efendiyi sevmiştim. Varlığından* ***şüphe etmek*** *bana ağır geliyordu* (SAE.s.296).

Şüpheye düşmek: Kuşkulanmak: *İki ile ikinin dört ettiğini bilmek mühim bir tecrübe, bir nevi mihenkti. Fakat o birdenbire bu miyarın da doğruluğundan* ***şüpheye düştü*** (Hk.s.42).

Şüyu bulmak: Herkesçe duyulmak, yayılmak: *Onun için zaman gelir ki Ferhad'ın aşkı da* ***şüyu buluyor****. Herkesin ağzında onun macerası*

dolaşıyor, Bu haber Hüsrev'e de ulaşıyor ve anlıyor ki Ferhad'ın yüzünden sevgilisinin adı dillerde geziyor (HÜ.s.78).

T

Tabiî bulmak: Normal, doğal karşılamak: *Bu kadar alay etmesine sebep bu noksandan mahcup olması idi. Söylerken yüzü kızarıyordu. Fakat genç kadın her şey gibi bunu da* ***tabiî bulmuştu*** (Hk.s.296).

Tâciz etmek: Âciz bırakmak, çaresiz kılmak: 1) *İki katlı dört otobüsün yanyana ejderhalar gibi kıvrandığını düşün. İnsanlar karınca sürüsü. Londra'da gürültü insanı* ***tâciz etmiyor****, çünkü hududu yok* (M.s.116.). 2) *Akşama kadar vaktini haremde yorgun bir kedi tembelliği içinde geçiren Molla, oğlunun terbiyeli ve hürmetli selâmlarıyla, göze girme teşebbüsleriyle henüz kendisini* ***taciz etmediğinin*** *birdenbire farkına vararak "Behçet nerede?..."* (MB.s.29). 3) *Halit Bey, ameliyesini insanlar üzerinde, ve insanlarla yapan cinstendi. Onun için bakışları insanı* ***taciz etmiyordu****. Sadece eşya seviyesine indiriyordu* (SAE.s.186).

Tadını çıkarmak: İmkânlardan yeterince yararlanmak: *Dördüncü yudum: Kadeh boşaldı. Bu kadar da acele doğru mu ya? Biraz daha* ***tadını çıkarmak*** *lâzım değil mi? Bu gece yediğim, içtiğim, gördüğüm şeyleri nasıl olsa bir daha görecek, içecek, yiyecek değilim!* (SAE.s.205).

Tafsilât vermek: Uzun uzadıya, ayrıntılarıyla anlatmak: *…maceramı o kadar yana yakıla anlatmış, bilhassa hastalığım hakkında o kadar çok ve mühim* ***tafsilât vermişti*** *ki, daha ilk adımımı atar atmaz bütün kahve sevinç çığlığı ile doldu* (SAE.s.125).

Tahakkuk etmek: Gerçekleşmek: *Sen büyük ve mukadderata hâkim ellerinle aydınlığın meşalesini zamanın hudutlarına çarparak söndürünce, her imkânsız rüya* ***tahakkuk eder****, ölüler dirilir, eşya bir vahdete mal olur ve insanlar hakikî hüviyetlerini bularak kendi kendileri olurlar* (YG.s.162).

Tahammül etmek: Katlanmak, sabırlı olmak: 1) *Bazı sol cenah muharrirlerini sevemediğim gibi. Belki bunların içinde yine Nietzsche'ye en fazla* ***tahammül edebiliyorum****. Bazen de hayran oluyorum* (G.s.158). 2) *"Başkasında olsa bir lahza* ***tahammül edemeyeceğim*** *bir yığın hâli var. İnsana asıla asıla konuşuyor, her an değişiyor, yine yorul-*

muyorum." (Hk.s.173). 3) *"Bize yapışmış, içimizde bizimle beraber her kımıldayışta dalları çatırdayan bir orman gibi büyümüş korku. Zeynep korkardı. Her şeyden, hayattan başka her şeyden korkardı. Hele yüksek perdede insan sesine hiç* ***tahammül edemezdi*** (Hk.s.258). 4) *Düşüncesine devam etti: "O hâlde niçin bu noktadan hareket etmemeli; meselâ sevilen ayrılığına en az* ***tahammül edilendir****; yahut gerçekten sevilen bizim kâinatla birleşme noktamız oluyor demeli!.."* (Hk.s.283). 5) *İçimde* ***tahammül edemeyeceğim*** *kadar kuvvetli bir saadet hissi vardı. Tevfik Bey beni hürriyetime kavuşturmuştu* (SD.s.169). 6) *"Rahmetlik ahret kardeşim sağ olsaydı bu böyle olmazdı. Rahmetli böyle şeylere dünyada* ***tahammül etmezdi.****" Gibi cümleler dilinden düşmüyordu* (MB.s.118). 7) *Bu, talihini vaktinden evvel bilmeğe çok benzer ki, herkes buna* ***tahammül edemez****. Hâşim'in konuşması ve nesri bu acılıkların zaman zaman boşandığı bir kaptır* (EÜM.s.297). 8) *…sonra büyük hızlarla üzerlerine yüklendiğini tasavvur ettikçe* ***tahammül edilmez*** *bir azap duyuyordu* (H.s.217). 9) *Her an daha çoğaltmaktan, daha* ***tahammül edilmez*** *şekilde kesik ve öldürücü olmaktan men etmiyordu. Ah, bir tarafa kapanıp ağlamak ne kadar iyi olacaktı. "Ne kadar sefilim, sefil ve biçare…"* (H.s.298). 10) *Hiçbir günahı olmayan kadının, böyle gözleri önünde ve kendi evinde hiç sebepsiz yere küçük düşmesi* ***tahammül edebileceği*** *şey değildi* (Hk.s.157). 11) *Ne garip. Biz erkekler her gördüğümüz genç kadına hayran olmaktan çekinmiyoruz. Âdeta bizim için bir büyü oluyorlar. Bunu güzel buluyoruz. Aynı şeye kadınlarda* ***tahammül etmiyoruz*** (G.s.238). 12) *Erzurum'da iken çok gençtim. Yayından yeni çıkmış ok gibiydim. Belki hâlâ kendi hâlime ve etrafıma bakıp kahkahaların aksini duyabilirim oralarda, Fakat Cevat gibi bir insan da rastlamıştım. Cevat olmasaydı, belki de* ***tahammül edemezdim*** (M.s.236).

Tahayyül etmek: Hayal etmek: 1) *Mehtabın, bir hayal âlemine dalan suyun, hatta dünyanın bu mehtap yüzünden ve onun kucağında uykuya dalması eskinin tahayyül ettiği şeyler değildir* (YK.s.136). 2) *İçkiye olan bu atılış, bu on milyonluk şehirde, benim yolcu gözlerimden kaçan mühim taraflar bulunduğunu gösteriyor. Hülâsa seni orada bilmekle ve* ***tahayyül etmekle*** *daha mesudum* (M.s.256).

Tahlil etmek: Çözümlemek, değerlendirmek: 1) *Onların hikâyesi eski İstanbul'un gündelik romanıydı. Yakın bir iflâsın korkusu içinde bütün*

şehir bu israfların üzerinde düşünür, herkes onu kendi anlayışına göre ***tahlil*** *ve tefsir* ***ederdi*** (BŞ.s.206). 2) *Cemil bu duygusunu* ***tahlil etmenin*** *imkânsızlığı içine âdeta çırpınırken birdenbire kendinden geçti* (Hk.s.236).

Tahmin etmek: Kestirmek, ön görmek: 1) *Bittabi* ***tahmin ederseniz****, böyle bir derleme, toparlama kolay olmadı. Kırk senenin kirinden ve pasından kurtulmak güç. Ne ise bir hâle yola soktum. Eskileri biraz düzelteyim derken yenilere başladım*. (M.s.76). 2) *Bu satırları Peyami'nin ve onunla müştereken yazıyoruz.* ***Tahmin edersin*** *ki, canım sıkılıyor (benim Hamdi'nin) çünkü biraz evvel Peyami bana, neşretmeğe adam akıllı karar vermiş göründüğü mecmuasından bahsetti* (M.s.32). 3) *Bir nevi fetvaya benzeyen bu sahnenin kitabın Abdülhamid zamanında uğradığı takibata sebep olduğu* ***tahmin edilebilir*** (XIX ATET.s.514). 4) *Birdenbire içimde çılgın bir kaçma arzusu peydahlandı. Korka korka kapıdan çıktım. Koridorda, geldiğimi* ***tahmin ettiğim*** *tarafa doğru yürüdüm. Ben yürüdükçe çığlıklar artıyordu. Kendi kendime bu taraf değil dedim* (SAE.s.105). 5) *Eski edebiyatta dil mâverâya açılmış bir kapı gibidir. Bazan sevgilisinden bahsederken padişahı, padişahtan bahsederken Tanrı'yı zikreder. Hangisinin mevzu olduğu* ***tahmin edilemez*** *bazan* (ED.s.283). 6) *Mektubunuz eteğimi tutuşturdu. Derhâl kurşunî gri beğeneceğinizi* ***tahmin ettiğim*** *renkte İngiliz kumaşı(tüvit) bir ceketle onu tutacak şekilde koyu gri, siyaha yakın bir pantolon ve bir iyi cinsten (kar daha beyaz değildir) naylon gömlek iştira olunup odamıza kondu* (M.s.304). 7) *Muhtar'ı Madam Elekciyan'la tanıştırdım. Kadıncağızla konuşacağını* ***tahmin ediyordum****. Aksine tek bir kelime bile söylemedi. Sadece bana, canı sıkılmış gibi bir tavırla* (SD.s.282). 8) *Tahsin Efendi'nin aşıladığını söyler. Fakat mersiyenin tuttuğu ışıkla Hamid'in üzerinde bu Yeni Osmanlılar dostunun tesirinin bütün fikrî hayatına şamil olacak derecede derin olduğu ve ona şiirinin bazı büyük problemlerini aşıladığı* ***tahmin edilebilir*** (XIX ATET.s.450).

Tahrik etmek: Kışkırtmak**,** harekete geçirmek: *Bazıları sanki birdenbire unutulmaktan korkuyorlarmış gibi, bu cinsten takılmaları kendiliklerinden* ***tahrik ederlerdi*** (SAE.s.127).

Tahrip etmek: Zarar vermek: *Gerçeği budur ki, Anadolu'nun fakirliğinde vaktiyle kendi hastalığı olan ve insanını asırlarca* ***tahrip eden*** *sıtmaya benzer bir şey vardır. Tadanlar bilir ki hiçbir lezzet, sıtma üşümesi ile yarışamaz* (BŞ.s.29).

Tahsil etmek: Öğrenim yapmak: *Biz çıkarken dükkân sahibi Fransızcasını tamamiyle unutmuşa benziyordu. Büyük bir iltifat olsun diye: –Beyefendi zatınız İsviçrelisinizdir? diye sordu. Yoksa orada* ***tahsil ettiniz?*** (SAE.s.195).

Tahsil görmek: Eğitim almak: *Tanıdıklarının bir kısmı onu büyük bir âlim, bir kısım ise yarı evliya addederlerdi. Hakikatte pek az* ***tahsil görmüş****, ancak bir iki sene cami derslerine devam etmişti. Bunu kendisi de gizlemezdi. Sık sık, "Beni adam eden saatlerdir!" derdi* (SAE.s.31).

Tahsis etmek: Özgülemek, ayırmak: *"-Hayır, elçi olmamalı. Bu vapur memuriyet-i cedîdenize îsal için hizmet-i âliyenize* ***tahsis edilmiştir*** (XIX ATET.s.306).

Tahta çıkmak: Hükümdar, sultan olmak: *En cömert hislerle* ***tahta çıkan*** *Abdülaziz, Âli Paşa'nın baskısından kurtulduktan sonra bütün bir muvazenesizlik içinde, değil bir padişahta herhangi bir fertte ayıplanacak kadar hasis ihtirasların zebunu olmuştu* (XIX ATET.s.323).

Tahta geçmek: Hükümdar olmak, taç giymek: *Hükümdarlık yapamayacağını kani olarak hal ile Hüsrev'i yerine çıkarmak düşünülürken Behram fırsatını bulup kaçıyor ve Horasan'da* ***tahta geçerek*** *ilân-ı isyan ediyor Hürmüz yaptığına pişman, macerasının neticesinden korkarak asker sevk ediyor* (HÜ.s.56).

Takdim etmek: Sunmak, vermek: 1) *…tesadüflerin garip bir cilvesi olarak o zaman Maliye nâzırlığı vazifesini görmekte olan Mustafa Fâzıl Paşa tarafından himaye edildiklerini ve azli için saraya izin tezkiresi yazıldığını öğrenince, daha erken davranarak bizzat padişaha istifasını* ***taktim eder*** (XIX ATET.s.278). 2) *Doktor Ramiz'le ben Tevrat'ın yeni yaratılmış adamı gibi, o anda duyduğumuz sevinç, hayranlık ve mahcubiyetle giyindik, örtündük. Fakat Halit Ayarcı şaşırmıyordu. Evvelâ Doktor Ramiz'i tanıştırdı. Sonra beni* ***takdim etti*** (SAE.s.207). 3) *Işıklar açılınca biraz evvel* ***takdim edildiğim*** *insanlar benimle Halit Ayarcı arasında âdeta mekik dokudular* (SAE.s.320).

Talan etmek: Öldürmek: *Yahya Kemal, Profesör Mühir Bey, Ağaoğlu Ahmet, Mustafa Şekip Tunç, Arif Dino, (ölüm nasıl etrafımı* ***talan etmiş****), Abidin Dino, Peyami Safa, Hilmi ziya Çallı, sık sık burada birleşirdik* (EÜM.s.463).

Talihi yüzüne gülmek: Şansı açılmak: ***Talihin*** *alabildiğine* ***yüzüne güldüğü****, etrafında tam istediği cinsten cıvıl cıvıl, üst üste, Babil Kulesi kadar karışık, her dilden ve her kafada; fakat insan yakınlığının sıcaklığı ile dolu bir hayatın kaynaştığı o günleri âdeta yeniden yaşıyordu* (SAE.s.39).

Taltif etmek: İyi davranarak, iyilik yaparak gönül okşamak, almak: 1) *Hayat kendisini sevenleri daima* ***taltif ettiği*** *için Nedim de bu aşkın mükâfatını gördü. Şiirimizde bir iklim değilse bile, bir nevi mevsim gibi hususî kalmıştır* (EÜM.s.177). 2) *–Otur kahraman çocuk… Bir muhallebi daha ye, diye* ***taltif ediyormuş****. Böylece üstat ve tilmiz, mukaddes bir gazap içinde karşı karşıya bütün dükkândakileri silip süpürmüşüz* (EÜM.s.301).

Tarif etmek: Tanımlamak: *Çok sevdiğim Mallarmé, mısraı "birçok kelimelerden teşekkül etmiş, büyük ve hususî bir dalgalanma olan tek bir kelime" diye* ***tarif ederdi*** (YG.s.352).

Tasarruf etmek: Etkilemek, uhdesine almak: 1) *Seyit Lûtfullah'ın asıl istediği kâinatın sırrına, maddeye ruhen* ***tasarruf etmekti****. Altın imbikle değil, ruhla yapılır. Toprağın altında ondan çok ne var? Mesele el dokunmadan yapmaktır, derdi* (SAE.s.50). 2) *Şiir dil sanatıdır. Her edebiyatta kelime ve dile* ***tasarruf*** *onu vücuda getirir* (XIX ATET.s.434).

Tasavvur etmek: Göz önüne getirmek, zihinde canlandırmak: *Şimdikinden çok az verimli olan meyve bahçelerinde dolaşırken ilk şiirlerimi* ***tasavvur ettim*** *ve edebiyattan başka bir şey yapamayacağımı anladım. Yavaş yavaş bir hülya adamı oldum* (M.s.321).

Tası tarağı toplamak: Bütün ilişkiyi koparıp gitmek, ayrılmak: ***Tası tarağı toplayıp*** *gitmekten başka hiçbir şey yapamayız!* (SAE.s.299)

Tasnif etmek: Sınıflandırmak, bölümlemek: *Meşrutiyet'ten sonra Yıldız evrakını* ***tasnif etmeğe*** *memur komisyona tayin edildiği gün, muharrir İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in asıl doğduğu gündür, denebilir* (EÜM.s.423).

Taş kesilmek: Çok aşırı şaşırıp ne yapacağını bilememek, sesini çıkaramaz olmak: *Eşyayı kendimiz yaratacağız diyordun ve orada ayakta, önümüzde* ***taş kesilmiş*** *karanlığa karşı teker teker zihninde yaşayan manzarayı sayıyordun: Evler, ağaçlar, yollar, deniz, köy…* (YG.s.125).

Taş yürekli olmak: Acımasız, merhametsiz olmak: *Şimdi bu* ***taş yürekli*** *adamın kızı gelecek, o dede mirası inat ve ısrarla bu evin içini alt üst edecekti* (MB.s.13).

Taşı gediğine koymak: İhtiyaç duyulan bir sözü tam yerinde ve zamanında söylemek: *Hafif bir tebessümle, küçük bir kahkaha ile* ***taşı gediğine koymaktan*** *hangi kadın kendisini alabilir?* (SAE.s.366).

Tatil etmek: Ara vermek, kapatmak: *Ali Paşa'nın halefi Mahmut Nedim Paşa 11 temmuz 1872 de gazeteyi dört ay müddetle* ***tatil ettiği*** *gibi başmuharririni Gelibolu mutasarrıflığına tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırmak ister* (NK.s.10).

Tatmin etmek: Hoşnut etmek: 1) *Bu kadın bütün hayatını lokma lokma zaptetmiş ve kendisine Behçet Beyefendiye, bazı küçük meraklarını, Şerife Hanıma göre deliliklerini serbestçe* ***tatmin edebilmekten*** *başka bir hürriyet bırakmamıştı* (MB.s.9). 2) *…kendisini her ne pahasına olursa olsun* ***tatmin etmek*** *isteyen arzu, kin, öldürme ihtiyacı, ertesi sabah unutulacak veyahut daha hazini, bütün ömrünce devam edecek fedakârlık hissi, uzun zaman karanlık ve rutubette beslenmiş hayvanlar gibi uyanıyorlar* (H.s.300). 3) *Burada Namık kemal, şahsiyetinin esas çizgilerini veren bütün aşklarını* ***tatmin eder*** (NK.s.). 4) *Sonra insanoğlu mesut olunca bütün varlık nasıl değişiyor, ölüme kadar her şey nasıl sevimli, cana yakın oluyor, hiçbir şey kendi alın teri kadar bir insanı* ***tatmin edemez*** (BŞ.s.77).

Tavır takınmak/almak: Belli bir davranış biçimini benimsemek, vaziyet takınmak: 1) *Cemal Beye, Halit Ayarcı ve ben, ikimiz de cevap verdik. Ben kendi yazımda sadece mazlum bir adam* ***tavrı takındım****. Talihin kötü cilvelerine herkes uğrayabilirdi* (SAE.s.301).

2) *… "Artık bozarsan parmaklarını ısırırım." diye tehdit ediyor, kâh kavgaya hazırlanan bir kedi yavrusu gibi kabarıyor, kâh sokulgan, okşayıcı* ***tavırlar takınıyordu****: "Ne güzel, ne güzel gelinlik tacımı*

böyle yaptıracağım… Yahut buna bir ad koymalı, meselâ mehtap sefası diye…" (MB.s.100).

Tecrübe etmek: Yaşamak, denemek: 1) *Adanın sahibi bunu böyle isterdi; böyle olursa herkesin mesut olabileceğine inanırdı. O, bu saadeti taş taş, seneler boyunca örmüştü. Fakat şimdi onu talih, ikinci defa* ***tecrübe ediyordu*** (H.s.13). 2) *Behçet Bey, ağır ve düşünceli uykunun kendisini hapsettiği zindanda, bir "final"i olmasına alıştığı bir rüyaya rağmen, saatlerce kalmış ve gemi azıya almış bir muhayyilenin bütün acayipliklerini* ***tecrübe etmişti*** (MB.s.8).

Tedbir almak: Önlem almak, dikkatli davranmak: 1) *Artık insan kırmaktan çekiniyor, birisi hakkında kazara sarf ettiği biraz kuvvetli birkaç cümle olursa: "Allah aşkına söylemeyin… Hem ben onu çok severim" diye kulağına gitmemesi için* ***tedbir alıyordu*** (EÜM.s.302). 2) *Mümtaz onun karşısında, sözü mümkün olduğu kadar kısa kesmek için tek tedbiri alıyor,…*(H.s.140). 3) *Onun verdiği nasihatler yüzünden kolaylıkla bertaraf edilecek mahallî hareketler gerek* ***tedbirlerin*** *vaktinde* ***alınmaması*** *ve gerek vaziyete hâkim olabilecek ehliyet sahibi memurların yerlerinden kaldırılması yüzünden hakikî bir felâket şeklini alıyordu* (XIX ATET.s.328).

Tedbir düşünmek/almak: Önlem almak, hazırlık yapmak: *İnsanlığı 150 senedir ilim idare ediyor. O hem hayatı hergün değiştiriyor, hem de bu değişikliğin getireceği krizlere karşı evvelinden* ***tedbir düşünüyor*** (YG.s.333).

Tefsir etmek: Anladığı kadar anlatmak, bildiği kadarıyla açıklamak: *Onların hikâyesi eski İstanbul'un gündelik romanıydı. Yakın bir iflâsın korkusu içinde bütün şehir bu israfların üzerinde düşünür, herkes onu kendi anlayışına göre tahlil ve* ***tefsir ederdi*** (BŞ.s.206).

Tehdit etmek: Korkutmak, gözdağı vermek: 1) *… "Artık bozarsan parmaklarını ısırırım." diye* ***tehdit ediyor****, kâh kavgaya hazırlanan bir kedi yavrusu gibi kabarıyor, kâh sokulgan, okşayıcı tavırlar takınıyordu: "Ne güzel, ne güzel gelinlik tacımı böyle yaptıracağım…"* (MB.s.100). 2) *Halktan hatibe ve hatipten artiste gelen karşılıklı tesirler insanı çok defa kendi sözünün sarhoşu ve konuşan ağzını bir nevi lakırdı değirmeni yapar. Mussolini senelerce konuştu, söyledi,* ***tehdit etti*** (YG.s.75).

Tek başına gelmek: Yalnız başına ulaşmak, varmak: *Bu kalabalığın karşısında kendime yeniden çeki düzen vermeğe çalışmamı zarurî görün. Halbuki **tek başınıza gelmiştiniz**;…* (MB.s.146).

Tek başına idare etmek: Yalnız olarak yönetmek: *Ata Molla Bey, bu yeniçerisiz, sipahisiz, kazansız, ihtilâlsiz İstanbul'u beğenmiyor, "ulema" sınıfını fetvahane kedisi hâline getiren ve sarayında **tek başına** memleketi **idare eden** bu hükümdardan hoşlanmıyor, etrafındaki her şeyi küçük, bayağı, mânasız görüyordu* (MB.s.42).

Tek başına kalmak: Yalnız olmak, tek kalmak: *Eski şiir, mazisinde bu kapıyı birkaç defa kuvvetle zorlamış, fakat **tek başına kaldığı** için bir türlü aşamamıştı. Hakikatte tabiat ve eşyayı muhayyilemize ve duyularımıza hakkıyla maletmek muayyen bir tecrübe isterdi* (XIX ATET.s.252).

Tek başına yapmak/olmak: Münferiden, yalnız kalmak, yapmak: 1) *Sanki bütün pınarlar kurumuş ve insan çırılçıplaktı. Ve sanki insanın yerine aruz vezninin bizzat kendisi ortada dolaşıyor, halk ağzından ve hayattan topladığı ifadeler üzerine **tek başına** küçük, mânâsız oyunları **yapıyordu*** (XIX ATET.s.81). 2) *Sanki bütün pınarlar kurumuş ve insan çırılçıplaktı. Ve sanki insanın yerine aruz vezninin bizzat kendisi ortada dolaşıyor, halk ağzından ve hayattan topladığı ifadeler üzerine **tek başına** küçük, mânâsız oyunları **yapıyordu*** (XIX ATET.s.81). 3) *Fakat Dionysos, bir sanat eserinde hiçbir zaman **tek başına** değildir. Yokluğu ile olsa bile yanı başında daima Apollon vardır. Bu itibarla rahmetli Mustafa Şekip'in Yahya kemal için yazdığı "Güneş Şairi" makalesini burada hatırlamak yerinde olur* (YK.s.128).

Tek başına kalmak: Kendi kendilerine, münferiden, yalnız olmak: *O sayede evi kurtardık. Ama, şimdi İngilizler musallat. Bereket versin, karım çok metindir. Birkaç defa tevkif edildim. Onlar annemle ve yeni doğan çocuğumla günlerce bu yalıda **tek başlarına kaldılar*** (SD.s.171).

Teklif etmek: Öneride bulunmak: 1) *Evden çıktığımız zaman hiddetten yarı deli gibiydi. İkide bir yolda duruyor: —Bu delilik, diyordu. Bu hakaret… Âdeta hakaret! Benim yaşımdaki adama böyle şey **teklif edilir** mi?* (SD.s.71). 2) *–Hayır. Siz bana yalnız dümen ve bacası olan bir gemi ile yolculuğa çıkmamı **teklif ediyorsunuz**. Hayır, gemi dediğin bir bütündür. Makinası, küpeştesi, güvertesi, daha bilmem her*

şeyi, kamarası, kaptan köprüsü… Hepsi ile bütündür (SAE.s.246). 3) *Tıbbiyeyi bitirince mevkimin ve servetimin icabı olarak Amerika'da tahsilini tamamlamasını* ***teklif edince*** *derhal reddetti ve Anadolu'ya gitti. Hulâsa bana hiçbir şey söylemeden benden gelen her şeye sırt çevirerek yaşadı* (SAE.s.52). 4) *Zeynep beni Hayrettin Beyin evinde buldu. İşi anlamıştı, nasıl bir vehme kurban olduğumu biliyordu. Her şeyi affetti, eve dönmemi* ***teklif etti*** (Hk.s.139). 5) *İster istemez ona köşke gelmesini* ***teklif etmişti.*** *Hattâ bununla da kalmamış, "Ev senindir, elbette senindir, muhakkak ki sizin de evinizdir." Diye üst üste bir yığın ısrarlarda bulunmuştu* (MB.s.9). 6) *İbrahim Bey'i bu sabah İhsan'da gördüm. Sefirlik* ***teklif ediyordu****. Ama İhsan fena bozdu. Hatırıma hep Sabiha ile evlenmeye kalktığı gün Süleyman Bey'in evinden kendisini kovmaya geliyordu. Verselerdi utanmadan on dört yaşındaki kızı alacaktı* (İAA.s.28-29). 7) *Paşanın "Şiir ve İnşâ" makalesinden sonra, yüzü tamamıyla eskiye dönük ve müdafaası gereken bir eserin sahibi olması ve* ***teklif ettiği*** *yolda yürüyemediği için, bu mukaddimeyi yazmış olmasıdır* (XIX ATET.s.307).

Telâkkî etmek: Kabul etmek, öyle saymak: 1) *–Hayır, dedim. Kayser Andronikos'un hazinesinde idi!... Bu cevabın hiç hoşa gitmedi. İzahatım deliliğe vurma* ***telâkkî edildi*** (SAE.s.94). 2) *Edebiyatımızda, izahı mevzuumuzun çerçevesi haricinde* ***telakki ettiğimiz*** *sebepler dolayısıyla İran edebiyatının tesiri başladığı zamanda bu edebiyatın şaheserlerini Türkçeye geçirmek devrin şairleri için tabii bir şeydi* (HÜ.s.19).

Telâş etmek: Endişelenmek, sıkıntı yaşamak: *O, içimdeki değişikliği farketmiş gibi ısrar ediyordu:*

—İhsan Bey, beyhude yere ***telâş etmez****, muhakkak mühim bir şey vardır* (SD.s.172)

Telkin etmek: Aşılamak: *Çok dikkatli bir okuyucuya bazı şeyler* ***telkin edebilir****. Yalnız bir noktada kuvvetli. Meseleleri dönüp dolaşıp tedrisat meselesinde toplaması keyfiyetinde* (G.s.252).

Temas etmek: Değinmek, hakkında konuşmak: *Meselâ hepimiz biliriz ki, san'at zevkinin kurulması, genişlemesi için gözün terbiyesi en mühim şarttır, müzelerin bu hususta büyük rolü vardır. San'at*

*eserleriyle sık sık **temas etmek**, hele bizim gibi memleketlerde, ancak onlarla mümkündür* (YG.s.385).

Tembih etmek: Dikkatli olması için uyarmak: 1) *Evden çıkarken mutfağın ateşine dikkat etmesini, çocuklarını sokağa salıvermemesini karısına sıkı sıkı **tenbih ediyor*** (MB.s.87). 2) *O gün Cuma idi. Mektebe müracaat edemezdim. Babam gelirken, mahallemize gitmemi, kirada olan evimizi, komşuları görmemi sıkıca **tenbih etmişti*** (SD.s.12).

Temel atmak: Bir yapının, binanın temellerini yapmaya başlamak: *Böylece yeni binanın **temeli atılmış** oldu. Tam odadan çıkacağı sırada Halit Beyin bir gece evvel duvara astırdığı grafik nazarı dikkatini çekti* (SAE.s.231).

Temelden sarsmak: Çok fazla zarar vermek, ciddi bir biçimde etkilemek: *Onu düşünürken Mümtaz, benim çocukluğumun bir kısmı bir bahar dalı altında geçti, derdi. Hakikatte de böyle idi. Onun için İhsan'ın bu seferki hastalığı, zaten sıkıntı içinde olan genç adamı **temelinden sarsmıştı*** (H.s.22).

Temin etmek (otorite sağlamak): Sağlamak, elde etmek: 1) *Bu sonuncusunun mukaddimesinde vatanperverliğin ve sadakat hissinin bir millette kendi kendine hâsıl olamayacağını, onun mekteplerle ve millî mefâhiri canlandıran kitaplarla ve diğer sanat eserleriyle **temin edileceğini** söyler* (EÜM.s.241). 2) *Kanun bu müsavatla adaletin **temin eder**. Burada üçüncü bir prensibe geliyoruz: Kanun, yani cemiyetin nizamı. Nâmık Kemal ömrünü mühim bir kısmında hukuk ile meşgul olmuştur* (XIX ATET.s.385). 3) *Her şeyi tamam, fakat perdesi yok. Hazin değil mi? Kepenk arkasında oturuyorum. Bunlar ne kadar basit şeyler, nihayet bir masa, iki sandalye İngiliz Amerikan, Alman, Belçika proleterinin en tabiî şekilde kendisine **temin ettiği** bir refahın aksesuarı bile değil* (M.s.59). 4) *Onun güzelliğini ben fark ettim. Onu antikacının dükkânında ben yakaladım. Herhangi bir anlayışsız ele düşmesini ben önledim. Hulâsa onu ben kurtardım. Kurtardığım şeyi kendi evimde emniyet altına almam, bir daha olur olmaz maceralara düşmemesini **temin etmem** kadar doğru bir şey olur mu?* (SAE.s.56). 5) *…hayatını **temin etmek** için Molla Bey, hâlâ devam ettiğini bildiği nüfuzunu kullanacaktı. Fakat Molla Bey de, her şeyin, hattâ aile bağlarının üstünde yaşayan doğruluk hissiyle böyle bir teşebbüsü yapmaktan*

memnun olmayacağını biliyordu (MB.s.33). 6) *Her memleket bunu fırsat bilerek bu sanat eserlerinin halk tarafından görülmesini* ***temin ediyor*** (YG.s.31). 7) *Hulâsa Ziya Paşa bu küçük eser sayesinde bir taraftan Fâzıl Paşa'nın mücadeleye razı olmasını* ***temin etmiş****, diğer taraftan bilhassa Fuad Paşa'nın mevkiini gerek padişah nazarında gerek efkâr-ı umumiyede adamakıllı sarsmıştır* (XIX ATET.s.304). 8) *…onun başlıca şartları olan gayrı muayyen zamanda ve müphem mekânda macerasını anlatır, kaçışını* ***temin eder*** *veya hikmet dersini verir. Çıplak bırakılmış bir Çin veya Hint kelimesi yahut uzak bir şehir adı mekân olarak ona kifayet eder* (EÜM.s.131). 9) *Aynı zamanda bir cins sentaks, hayallerin devamlı birleşmesini* ***temin eden****, eşyaya bağlı hülyayı yerinden söküp koparan yumuşak bir hareket getirir… Tıpkı zeytinyağı gibi yumuşak, tatlı ve sessiz heraklitizmde onları sembolleştirir* (YK.s.159). 10) *Ona İstanbul'da hususi yardımımla büyük bir şirketin imtiyazını temin etmiştim. İşte bu imtiyaz işine hem son şeklini vermek, hem de İstanbul'daki bazı zevatın menfaatlerinin kaybolmasını* ***temin etmek*** *istiyordum* (SD.s.186). 11) *Orta halli bir adam. Daimî sadaret namzedi. Bizi çok seviyor. Öbür taraftan da ümit kesemiyor. Açıkça bizden olmasını* ***temin edemedik****. O tarafa geçmesini önlemek lazım. Senin anlayamayacağın Millicilerle Halife arasındaki mücadele biraz da onun kafasında oluyor.* (İAA.s.32-33).

Temizlemek: Öldürmek*: —Allah vere de bir daha yakayı ele vermese… Komiteciler bu sefer* ***temizlerler*** (SD.s.166).

Tenezzül etmek: Kendi durumuna, seviyene aykırı düşen bir davranışı, şeyi kabul etmek: 1) *"Konuşun! Etrafınızdaki çocuklarla, kendinizden küçüklerle konuşmaya* ***tenezzül edin!*** (SD.s.167). 2) *O geceden sonra bu konuşma içimde düğüm olmuştu. İnsanlar arasına karışmak, biraz müsavi muamele görmek için nelere kadar* ***tenezzül ettiğimi*** *biliyordum* (SAE.s.317). 3) *Villon müstesna, ondan bir şey veren yok gibidir. Fakat Villon bütün orta-çağdır. Edebiyata hiç* ***tenezzül etmeyen*** *nâdir şâirlerden biri. Azap ve pişmanlık teninde bir cehennem gibi kaynıyor* (YG.s.258). 4) *Ah biraz imaja ve musikiye de* ***tenezzül etseydi!*** *Benim tarafımdan, gelince yahut yazarsan gözlerinden öp. Bütün ayrılıklara rağmen lezzetle okuyacağıma eminim. Taraçadan bir güvercin daha uçtu, demektir* (M.s.180).

Tenkit etmek: Eleştirmek, değerlendirmek: 1) *Kaldı ki İhvân-ı Safâ'da asıl hızını bulan felsefî hareket de dinî endişelerle durdurulmuş kelâm bile felsefeye yol açtığı için menedilmişti. Bu hususta meselâ İma-ı Gazâlî gibi büyük bir şahsiyetin oynadığı rol bizzat Arap mütefekkirleri tarafından bile* ***tenkit edilir*** (XIX ATET.s.39). 2) *Şüphesiz eskiler de* ***tenkit ediyorlardı****. Bu meleke insanlık kadar değilse bile yaratma kadar eskidir. Fakat bizdeki tenkit daima şifahî kalmış ve bazı teknik dikkatlerin ötesine geçmemiştir* (EÜM.s.76). 3) *Zaten ben Evliya Çelebi'yi* ***tenkit etmek*** *için değil, ona inanmak için okurum. Ve bu yüzden de daima kârlı çıkarım* (BŞ.s.37). 4) *Zaten Tanzimat bir compromi'dir. Nâmık Kemal devrini* ***tenkit ederken*** *onun şartlarının dışına çıkmış değildir. Bilâkis o da Tanzimat'tır; hattâ eskiyi bırakmak şöyle dursun, bazen eskinin karşısında muâsırları kadar dahi hür olmayan bir Tanzimat'tır* (XIX ATET.s.383). 5) *Bununla beraber, zaman zaman Hugo'nun ölçüsüz coşkunluğunu kendisi de* ***tenkit eder*** *"Zurna-yı hâkanî" diyerek onu hem meth hem zemmederdi* (YK.s.68).

Tepesi atmak: Aniden öfkeye kapılmak, çok sinirlenmek: *Birdenbire* ***tepem attı****: –Hangi rapor? diye bağırdım. –Canım, bizim kongre raporu… Tebliğ denen şey. Tabirnameler için…* (SAE.s.123).

Tepmeye başlamak: Depreşmek, yeniden ortaya çıkmak: *Hakikat şu, değil mi aziz dostum, biraz refaha kavuşunca eski dünyanız içinizde* ***tepmeğe başladı****. Fedakârlığı lüzumsuz ve fazla buluyorsunuz! –Hayır, sadece eski hâlime hasret çekiyorum…* (SAE.s.337).

Ter ter tepinmek: Sevincini çokça açığa vurmak: *…elinde içilmiş kahve fincanlarını topladığı tepsi olduğu halde, ayakta arkasında sabırsızlıktan* ***ter ter tepiniyordu****. İster istemez bu nasihati tuttu* (MB.s.50).

Tereddüt etmek: Kararsız olmak, davranmak, duraksamak: 1) *Zaten asrın sonunda, Kosova muharebesinde veya İstanbul fethinde bulunmuş gazilerin sade diliyle yazmakta* ***tereddüt etmeyen*** *bu İstanbul çocuğunda her şey, bütün zenginlikler halktan gelir* (EÜM.s.167). 2) *O da hayat tecrübesinin ve cemiyet aşkının kendisine açtığı bu yeni yolda yürüyebilmek için eski sazını kırmakta* ***tereddüt etmedi*** (EÜM.s.30). 3) *Sabiha'ya annemin bu teklifini söyleyince ilk önce*

***tereddüt etmiş**, sonra çiseleyen yağmura bakarak "Haydi gidelim!" demişti* (SD.s.27). 4) *Söyleyeyim mi, söylemeyeyim mi? Diye **tereddüt etti**. Sanki Macide her zamanki çehresiyle karşısına çıkmış, bir eli dudaklarının üstünde sırrımı fâş etme! Diyordu* (s.352).

Ters yüzü dönmek: Geri dönüp gitmek, yönünü değiştirmek, geri gitmek: ***Ters yüzü dönmüş**, kaçmağa başlamış, fakat kadın bırakmamış, peşinden koşmuş* (SD.s.197).

Tersine çevirmek: İçini dışına çevirmek, yanlış yapmak: *Yetişebileceğini bilen bir sanatkâr yetişmezse ızdırap çeker, kendisini ve etrafını zehirler. Sanat heyecanı **tersine çevrilmeye** görsün* (YG.s.406).

Tersine dönmek: Aksi olmak, umulduğu, beklenildiği gibi gerçekleşmemek: 1) *Şurası da var ki, Midhat Efendi, bazen herhangi bir iddiasını ispat için de bu kozmopolitizme müracaat edecektir. Devrinde, garba karşı duyulan kıskançlığın **tersine dönmüş** bir ifadesi olan Paris'te Bir Türk, bu cins eserlerdendir* (XIX ATET.s.424). 2) *… hayatının bıkkınlığı akan gelini, cılız ve hastalıklı kız, **tersine dönmüş** bir mantıkla anasını sırtında bir günahın kefareti gibi taşıyan o yorgun erkek, odasının penceresinden soğuk ve yağmurlu kış gecesine kendisini bir âşığa teslim eder…*(YG.s.122).

Teslim (eliyle) etmek: Eline vermek: 1) *—Sen musikinin Allahı elinden kolundan kıskıvrak yakalayıp sana **teslim etmesini** istiyorsun…* (H.s.268). 2) *"Ramazan, yarın bana kırk lira getireceksin, anladın mı? Kırk, otuz dokuz değil!" deyişini, ertesi günü on beşi karısının boynundan alınan bu kırk lirayı ona eliyle **teslim ettiğini** anlatırdı* (SD.s.154). 3) *…odasının penceresinden soğuk ve yağmurlu kış gecesine kendisini bir âşığa **teslim eder** gibi bırakan genç kadın, hepsi bende yazılmamış bir romanın parçaları gibi yaşıyorlar…*(YG.s.122).

Teslim olmak: Mücadele etmeyi bırakıp yenilgiyi kabul etmek: *Sesi zehir gibi acıydı. Adama dik dik bakarak sözüne devam etti: "Değiştim, dedi, ben artık değiştim. **Teslim oluyorum*** (Hk.s.214).

Teşebbüs etmek: Girişmek, el atmak, istemek: 1) *Gençlik nedense bu işi üstüne hâlâ almadı. **Teşebbüs eden** de yok! Sanki halkımıza bu işte her türlü fedakârlığı yapmamız icap ettiğini söylemekten çekiniyoruz* (YG.s.54). 2) *Bir grup Sadrazam Tevfik Paşa'yı düşürerek yeni bir Ferit Paşa kabinesi kurmaya **teşebbüs ederler**. Bu suretle Hilafet*

Ordusu yeniden teşkil edilecekti Anadolu'da çıkarılacak isyanlarla düşmana yardım edilecektir (İAA.s.11). 3) *Kendimi, milletimi. Dilimi hep onda bulurum. Ve onu severim. Yine bu fetih vesilesiyle eski musikimizim birkaç plağını ortaya çıkarmak için* ***teşebbüs edemez*** *misiniz* (M.s.264).

Teşekküle girmek: Bir örgüte, sivil toplum kuruluşuna katılmak: *Türkiye gizliden gizliye bir iç harbi yaşıyor. Burada bütün dünya ile beraberdir. Ben ne sağdanım, ne de komünist veya derlaré sempatizanıyım. Sadece demokratım, mümkün olursa, demokrat sosyalist bir* ***teşekküle girerim*** *ve memnun olurum* (G.s.198).

Teşhis koymak: Tanı koymak, tanımak: 1) *…bu kahvede tanıdığım insanlar için en iyi* ***teşhisi*** *onun* ***koyduğunu*** *zannediyorum. Hakikaten buradaki hayat, asıl kapının dışında bir hayattı. Ve onu yaşayanlar, o şekilde yani hiç içeriye girmeyi düşünmeden, yahut da bir ayakları daima eşikte, yaşıyorlardı* (SAE.s.132). 2) *–Hayri Bey, neler bilmez zaten… İlm-i menâfiü'l-âzâ, ilm-i sima, ilm-i simya, ilm-i havas, ilm-i, cifr, ilm-i sihr, ilm-i huruf… Elinden her şey gelir… Eski tababet bile. Geçen günü bir* ***teşhis koydu****, ben bile şaşırdım!* (SAE.s.185).

Teşkil etmek: Oluşturmak: 1) *Camiin iki kapısına giden yolların* ***teşkil ettiği*** *zaviyenin dış tarafında Hamîd devrinde gümrük nazırlığı yapmış İbrahim Ali Beyefendinin konağı vardı. Vaktiyle bu konağın yerinde camiin medresesiyle mütevellilerin evi bulunduğu, sonra bir sıkışık zamanda çaresi bulunarak satıldığı da söyleniyordu* (SD.s.23). 2) *Doğrusunu söylemek lâzım gelirse Fikret, hiç de şair doğmuş bir adam değildir. Eşya, menâzır, hayatın cilveleri, onun ruhunda şiirin cevherini* ***teşkil eden*** *ve sayfayı gözümüzün önünde birdenbire muhteşem bir şehrâyin yapan o akıl durdurucu istihaleye uğramazdı* (EÜM.s.269). 3) *Tabiatının zıddı olan şeyleri ondan istedik ve mahiyetini yapan meziyetlere göz yumduk. Ve nihayet zevkimizin öz kaynaklarından birini* ***teşkil eden*** *bir san'at ve an'aneden bugünkü hale, yani mutlak bir ümitsizliğe pek yakın olan bir merhalenin hududuna geldik, dayandık* (YG.s.363). 4) *Tarihî portrelerle kültür ve zevk tarihimizin ve Alparslan gibi doğrudan doğruya bu tarihin kendisinin belli başlı merhalelerini veren gazeller ise kendi aralarında ayrı bir daire* ***teşkil ederler*** (YK.s.123). 5) *Bir grup Sadrazam Tevfik Paşa'yı düşürerek yeni*

bir Ferit Paşa kabinesi kurmaya teşebbüs ederler. Bu suretle Hilafet Ordusu yeniden ***teşkil edilecekti*** *Anadolu'da çıkarılacak isyanlarla düşmana yardım edilecektir* (İAA.s.11). 6) *Fert hür olarak doğar, dedik. Fakat cemiyet halinde yaşar. Cemiyet nizama muhtaçtır. Bu bir nevi uzuvlaşma mahiyetindeki nizamı devlet* ***teşkil eder****. O hukuk-ı umumiyeyi kefalet altına alan bir hâkimiyettir* (XIX ATET.s.387).

Teşrif etmek: Bir yere gelmek, misafir olmak: 1) *(İhsan'a) İşte böyle. Hem çocukluğumuzu yaşıyoruz. Bizde müsade. (Cemal'e) Gelin. Bize* ***teşrif edin****. Karımla geçmiş zamandan bahsedersiniz, zavallı kız... Ama aldırma. Bunlar herkesin ömründe bir kere gerilmesi mukadder çarmıhlardır* (İAA.s.36). 2) *Bu adamcağız iki haftadır üst üste haberler gönderiyor, beyefendilerden birinin veya hanımefendinin behemehal* ***teşrif etmelerini*** *rica ediyordu* (H.s.10). 3) *Ne zaman* ***teşrif ettiniz?*** *Diye biraz araya mesafe koymaya çalıştım. Fakat kadıncağız dinler mi? Acemi yarış atı gibi bütün mâniaları yerinden söküyor* (M.s.172).

Teşvik etmek: Özendirmek, isteklendirmek: *… Bu hazır ve her türlü ihtimali karşılayacak derecede zengin hayat çerçevesini doldurmaya* ***teşvik ediyor****, bunu yapabilmenin yolunu gösteriyor, onu yaşamaya içten onları hazırlıyordu* (H.s.199).

Teşyi etmek: Uğurlamak, geçirmek: *Zaten artık mektebin Allahlık talebelerinden olmuştum. Bütün ömrüm boyunca her geçtiğim yerde beni karşılayan ve* ***teşyi eden*** *hazin baş sallamaları, kendisini gizlemeğe çalışan merhametli tebessümler, daha hoyratlarında yüzüme karşı hain gülmeler başlamıştı* (SAE.s.30).

Tetikte durmak: Hazır ve uyanık bulunmak: *Onun içindir ki son derecede* ***tetikte durmaya****, postunu ele vermemeye karar vermişti* (MB.s.76).

Tevdi etmek: Bir şeye bırakmak: *Ve beni,* ***tevdi ettiği*** *bu sırla baş başa bırakmak için çantası ve pardösüsü kolunda, ıslıkla demin söylediği marşı veya koroyu tekrarlayarak odadan fırladı* (SAE.s.117).

Teveccüh kazanmak: Sevgi, İlgi edinmek elde etmek: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü ilk kuruluş anlarında dahi erişemediği bir* ***teveccüh*** *ve muhabbet* ***kazandı*** (SAE.s.302).

Toz kondurmamak: Kusursuz göstermek: *Dört arkadaş Galatasaray'dan beri ayrılmadıkları Mümtaz'ı çık severler, ona* ***toz kondurmak*** *istemezlerdi* (H.s.87).

Toza/u dumana katmak: Ortalığı altüst etmek, birbirine karıştırmak: *1300 senelerinde etrafı,* ***toza dumana katarak*** *eğlenen bu Nuri Bey, bütün semtin ve benim çocukluk senelerimin en güzel kızlarının babasıydı. Hiçbir işi yoktu, satıp savmakla…* (SD.s.23).

Töhmet altında kalmak: Suçu işlediği düşünülmek: *–İyi ya… dedim. Babanıza bir şey olursa hepsi mahvolur. Ayrıca Emine ile biz* ***töhmet altında kalırız****. Yazık değil mi bize? Gelin babanızla beraber oturun. Malınıza mukayyet olun!...* (SAE.s.83).

Tövbe etmek: Bir daha yapmamaya söz vermek: *Fakat Sabri'nin hiç istifini bozmadan: "Ne biliyorsun baba, yarın kandil, belki günahlarından* ***tövbe ederler****…" demesi üzerine "Kim bilir, belki de sen haklısın" diyerek bahsi kapatmıştı* (Hk.s.278).

Tövbe istiğfar etmek: Yapılan günah, kusurlardan dolayı pişman olmak: *Namık Kemal eski ile alâkasını tamamen kesmiştir; Yeni bir Namık Kemal çıkar, geriye dönmek için kat'iyyen bocalamaz. Onda* ***tövbe istiğfar*** *yoktur, şahsiyeti birdir. Ziya Paşa Harâbât içinde kaybolur, Namık kemal ise seçtiği yolda kalır* (ED.s.171).

Tuhafına gitmek: Garipsemek: *Biraz* ***tuhafıma gitmiyor*** *değil ya… O da kızın terbiyesini üstüne almışa benziyor. Her fırsat buldukça oyun öğretiyor. Daha şimdiden tam göbek atmağa başladı* (Hk.s.175).

Tüyleri diken diken etmek/olmak: Hissedilenden dolayı vücuttaki kılların kabarıp dikilmesi: 1) *Bu sefer La Madelone, Madelone'i, dinlemeye mecbur kaldım. Sonradan yaptıkları harp edebiyatında o kadar adı geçen bu türkü* ***tüylerimi diken diken etti*** (SD.s.13). 2) *Biraz düşündükten sonra ilâve etti: O arslana kendinizi yedirtecektiniz* ***Tüylerim diken diken oldu:…*** (SAE.s.117).

U

Ucu dokunmak: Çıkarına dokunmak, rahatsız olmak: *–Hayır, yalan söylemiyorlar, diyordum. İkisinde de samimî idiler. Yeniliği kendilerine*

***ucu dokunmamak** şartıyla seviyorlardı. Hâlâ da o şartla severler. Fakat hayatlarında emniyetli ve sağlam olmayı tercih ediyorlar* (SAE.s.361).

Ufuk açmak: Görüş, anlayış kazandırmak, bakış açısı vermek: 1) *Musikiden şair olarak alınacak ders hiç de zannettiğim gibi değil. Şüphesiz **ufuk açabilir** (her sanat eseri gibi) fakat şiirden çok ayrı bir şey. Musikiyi göz önünde tutarak onun Mallarmé'nin dediği gib servetini alarak iş görmek hiç olmazsa benim için imkânsız* (G.s.176). 2) *Ayrıca da Fars şiirini keşfetmekle kendisine nasıl bir **ufuk açıldığını** Harâbât Mukaddimesi'nde bize söyler* (XIX ATET.s.308).

Ufuksuz olmak: Ön görüden yoksun olmak: *Yahya Kemal bizim için çok şey yaptı. Fakat o da **ufuklu değildi**. (Benim için hele müthiş şeyler yapabilirdi. Neleri kolaylaştırmazdı. Bunları yapmadı.) Fakat o da ufuksuzdu* (G.s.260).

Umudunu kesmek: Umudu kalmamak, artık ummaz olmak: *Onunla başbaşa giden kardeşinin neşesinden mahrum olarak geçecek hayatı kimbilir ne dayanılmaz bir şey olacaktı? Müşteri bulmaktan **ümidini kesmiş** bir hamal, istasyonun duvarı dibinde yağmur değmemiş bir tarafa kıvrılıp yattı* (YG.s.121).

Umumî hatları üstünde durmak: Genel özellikleri yüzeysel olarak incelemek, değerlendirmek: *Ali Nihat'ın kitabının dikkatli bir göz için ortaya koyduğu meseleler birden çok fazladır, fakat biz burada yalnız eserin **umumî hatları üstünde durmak** istedik;* (EÜM.s.141).

Uyanık olmak: Açıkgöz olmak: 1) *Aynı yere gelmek şartıyla muayyen hadlere kadar gittiğim olur, zalim olduğum anlar vardır, fakat yolu başkaları açar. Kendim insanlara ayağıma basmaları şartıyla kızacak kadar **uyanık değilim*** (G.s.323). 2) *Valéry'nin "Velev ki rüyalarını yazmak isteyen adam bile azami şekilde **uyanık olmalıdır**" cümlesini "en uyanık bir gayret ve çalışma ile dilde rüya halini kurmak" şeklinde değiştirin, benim şiir anlayışım çıkar* (YG.s.351).

Uykuya dalmak: Uykuya geçmek, mahmurlaşmak: *Mehtabın, bir hayal âlemine dalan suyun, hatta dünyanın bu mehtap yüzünden ve onun kucağında **uykuya dalması** eskinin tahayyül ettiği şeyler değildir* (YK.s.136).

Ü

Ümidini boşa çıkartmak: Umudun gerçekleşmesini engellemek: *Sonra birdenbire eğlence **ümitlerini boşa çıkartmış** olmasını affetmiyormuş gibi:…* (H.s.296

Ümit kesmek: Umudunu yitirmek, kesmek: *Orta halli bir adam. Daimî sadaret namzedi. Bizi çok seviyor. Öbür taraftan da **ümit kesemiyor**. Açıkça bizden olmasını temin edemedik. O tarafa geçmesini önlemek lazım. Senin anlayamayacağın Millicilerle Halife arasındaki mücadele biraz da onun kafasında oluyor* (İAA.s.32-33).

Ümit vermek: Umutlandırmak: *Ve Namık Kemal bütün bu kendinden istenen şeyleri itiraf etmeli ki oldukça serbest olan kalebent hayatında yapıyor, onlara **ümit veriyor**, yol gösteriyor, nasihatlerde bulunuyor ve aynı zamanda kaderin verdiği bu mağkûs imkan ve fırsattan istifade ederek hakikatten hayret edilecek bir çalışma kabiliyeti ile eser üzerine eser yazıyordu* (NK.s.16).

Ürpermek (Yüreği ürpermek): Korkmak: *Behçet Beyin yüzündeki o garip durgunluk dikkatimi çekmeseydi, o kadar **ürpermezdim*** (SD.s.110).

Üst üste haber göndermek: Çok sık bilgi vermek, haberdar etmek: *Bu sefer, bu aranmaktan, yoklanmaktan hoşlanmayan adam **üst üste haber gönderiyor**, hal hatır soruyor,…* (H.s.11).

Üst üste yaşamak: Çok aşırı kalabalık olmak: *Dışarıdan bitmez tükenmez gibi görünen bu evin içinde insanlar âdeta üst üste yaşıyordu* (SAE.s.37).

Üst üste yığılmak: Çok fazla toplanmak, bulunmak: *Kafasına **üst üste yığılmış** aydınlık tabakalarının arasından ancak bir hâtıra şeklinde sezen bir Abdullah Efendi çıktı* (Hk.s.16).

Üst üste yığmak: Biriktirmek, çoğaltmak: *Hakikatte bütün bunlar fikir unsurlarının **üst üste yığdığı** bir meydan gibidir ve mefhumlar "medine", site ve barbar kelimelerinde olduğu gibi intibak noktalarını durmadan değiştirir* (YK.s.58).

Üstüme iyilik sağlık: Şaşırma belirten bir ifade: ***Üstüme iyilik sağlık**. Bir insan iki kişiyi aynı birden nasıl sever kızım? Hiç iki karpuz bir koltuğa sığar mı?* (Hk.s.282).

Üstüne almak: Ödev olarak almak, bir işi, şeyi yapmaya söz vermek: 1) *Enstitümüze yeni bir bina yapılması için karar verilince yapılan tekliflerin hepsini reddederek işi kendi* ***üstüme aldım*** *ve bu iki tecrübenin sayesinde İstanbul halkının o kadar beğendiği, Enstitü binasını vücuda getirdim* (SAE.s.138). 2) *Gençlik nedense bu işi* ***üstüne*** *hâlâ* ***almadı****. Teşebbüs eden de yok! Sanki halkımıza bu işte her türlü fedakârlığı yapmamız icap ettiğini söylemekten çekiniyoruz* (YG.s.54). 3) *Biraz tuhafıma gitmiyor değil ya… O da kızın terbiyesini* ***üstüne almışa*** *benziyor. Her fırsat buldukça oyun öğretiyor. Daha şimdiden tam göbek atmağa başladı* (Hk.s.175).

Üstüne kapanmak: Bir işi, durumu sürekli yapmak: *Valèry, şiirin izahını lisanda buldu, İşte "M. Teste Mukaddimesi"nde ve diğer etütlerinde bahsettiği,* ***üstüne kapandığını*** *söylediği hakikatlerden biri budur* (EÜM.s.471).

Üstüne üşüşmek: Çıkar amaçlı aşırı ilgilenemek: *Yahya Kemal'in istismar edileceğini biliyordum. Fakat bu şekilde* ***üstüne üşüşüleceğini*** *bilmiyordum* (G.s.128).

Üstüne yürümek: Yıldırmak, korkutmak amacıyla saldıracakmış gibi davranmak: *—Gördün mü felâketi? Diye* ***üstüme yürüdü****. Ben, elimdeki ilânı göstererek:-Elbette… dedim. Çok Can Sıkıcı Bir şey! Niçin yaptı bunu Sabiha! zavallı…* (SD.s.307).

Üstünlüğü devam etmek: Üstün olmayı sürdürmek: *…memleketin dört tarafından kahramanlık ve velilik çağlıyordu. İmparatorluk şarkta, garpta şan ve şerefle döğüşüyor, kanı pahasına olan bir* ***üstünlüğü devam ettirmek*** *için elinden gelen her gayreti sarfediyordu* (EÜM.s.169).

Üzerinde durmak: Değinmek, değerlendirmek: 1) *Yahut başkalarına ait zaman peşinde. "Abdullah Efendi'nin Rüyaları"nda, "Huzur"da sanatımın –eğer* ***üzerinde duracak*** *böyle bir şey varsa- iki kolumun birleştiği yerler vardır* (YG.s.353). 2) *XV inci asrın ikinci yarısı ile XVI ncı asrın ilk yarısı, şiir tarihimizin en feyizli devridir. Yeni bir şiir dilini yaratmak için üzerlerine alan bu devrin şairleri, büyük bir dikkat ve gayretle dilin* ***üzerinde duruyorlardı*** (EÜM.s.146). 3) *Halbuki Sabiha tek bir cümle* ***üzerinde durur****, onu günlerce düşünür, genişletir, büyütür, hayatına mal ederdi… Şu farkla ki, Leylâ'da her şey akan suya benzer, geçer giderdi* (SD.s.101).

Üzerine almak: Sorumluluğu üslenmek: *O kadar ki 1828 seferi başladığı zaman epeyce servet sahibi olan Agop Efendi, darda olan Paşasına para bulmayı kendiliğinden* ***üzerine aldı*** (MB.s.124).

V

Vaaz etmek: Konuşma yapmak: *Bugün Halk Evlerinin bahşettiği fırsattan istifade ederek ve lütuf ve müsamahanıza güvenerek edebiyatımızın bu biricik muammasını muhterem huzurunuzda* ***vaz etmeğe*** *cesaret ediyorum* (EÜM.s.89).

Vadetmek: Söz vermek: 1) *Babama dair bitmez tükenmez sualler sordu ve sık sık buluşacağımızı* ***vadetti*** (s.193). 2) *Babamın eline para geçer geçmez ne yapacağını biliyor muyuz? O şimdi durmadan söylüyor,* ***vadediyor****… Anneme at araba alıyor, ev alıyor, çifte çifte hizmetçiler tutuyor, bir daha dizinin dibinden ayrılmıyor* (SD.s.60). 3) *Halbuki bu korkusu güzeldi, sahne birdenbire canlanırdı. Onun için biz* ***vaat eder****, fakat sözümüzü tutmazdık* (Hk.s.258). 4) *İçindeki ıslıklar bu sefer başka türlü başlıyordu: "Kaç defa Kudret Beyciğim, kaç defa? Kaç defadır bana* ***vadediyorsun****. Tövbeden kendine ev yapıyorsun? Hayır, yok, hiçbir çare kalmadı. Sen hatalarının içinde öleceksin!"* (SD.s.83). 5) *İhsan'la konuşmam bütün tereddütlerimi kaldırmıştı. Dediğini harfi harfine yapacağımı kendisine* ***vadettim.*** *Beni odama kadar götürdü* (SD.s.216). 6) *Onu sevmeğe mecbur olduğunu unutmazsın değil mi? Beni sevdiğim gibi seveceksin! Zaten bana* ***vadettin****."* (SD.s.153). 7) *Seyit Lûtfullah'ın gaipler dünyası ile olan münasebetini hiç gözden kaçırmaz ve meselâ hakikaten* ***vaat ettiği*** *gibi Kayser Andronikos'un hazinelerini bir gün bulacağına inanır, ayrıca eski bilgiler için kendisini tükenmez bir hazine addedirdi* (SAE.s.42). 8) *—Yolda gördüm. Ressam Cemil'e de rica ettim. Hem bana Ferahfezâ ayinini çalmayı* ***vaad etti*** (H.s.226).

Vakit geçirmek: Uğraşmak, zaman geçirmek: 1) *Deniz kenarına kurulmuş genişçe bir çalışma yerinde, çam tahtaları, iyi yontulmuş, âdeta cilâlı kalaslar, talaşlar, katranlar, halatlar içinde çekiç ve rende sesleri arasında* ***vakit geçirirdim*** (SD.s.15). 2) *Sıkı sıkı cebine yerleştirdi. Gece karı koca meserretten uyuyamadılar. Sabaha kadar yapacakları şeyleri tahayyül ile* ***vakit geçirdiler*** (Hk.s.273).

Vasıl olmak: Varmak, ulaşmak: *Büyüğe, bütüne, kemale ancak onlara eriştiğimiz, bu tecrübeleri nefsimize mal ettiğimiz zaman **vâsıl oluruz*** (YG.s.134).

Vazgeçmek: Bırakmak, terk etmek: 1) *Artık insanlar hakkında hüküm vermekten **vazgeçmişti**. O, içindeki sefaleti teşhir ederek ağızlarının tadını bozmuştu* (H.s.287). 2) *Fakat en küçük depresyonda iki başlı yılan gibi, içinde onlar uyanıyor, garip şekilde benliğini sarıyordu. Bazı geceler uykusunda bağırdığını arkadaşları söylüyordu. Hattâ son sınıflarda yatılı talebe olmaktan bunun için **vazgeçmişti*** (H.s.40). 3) *"Bu günlerde muhakkak gidip göreceğim" diyordu. Sonra birdenbire ondan **vazgeçti*** (SD.s.41). 4) *—Bizim Yaşar mı?—Yaşar oğlu idi,— **vazgeç** vazgeç efendim; onu Mülkiye'ye verip kendi okuduğum mektebi elâleme rezil eder…* (SD.s.161). 5) *Halit Ayarcı eli çenesinde düşündü: –Burada zannediyorum ufak bir hata var, yani nasıl söyleyeyim küçük bir fantezi! Ondan **vazgeçin**!* (SAE.s.276). 6) *Van Humbert yeni öğrendiği zeybekle kızımın yardımından **vazgeçmiş**, şimdi tek başına düşe kalka, bir yığın cambazca hareketler yapıyordu. Salon alkış içinde idi* (SAE.s.336). 7) *…hattâ bu buhranın hayatımızda bir nevi ritim bile kurduğunu görürüz. O kadar ki, cemiyet meselelerini tetkikte alışmış dikkatli bir göz, on sene sonra, nelerden **vazgeçeceğimizi** şimdiden kestirebilir* (YG.s.33).

Vaziyet almak: Tavır takınmak, almak: *Çocuk bir türlü ona karşı alacağı **vaziyeti bulamıyordu.** Şimdi, kayıtsız soğuk, yahut sadece nazik olmak istiyor, biraz sonra haşin ve hoyrat oluyor, sonunda her şey senin olsun der gibi, kendilerini bırakıp kaçıyor,…* (H.s.154).

Vaziyeti anlamak: Durumu fark etmek, kavramak: *Ödümüz kopuyor hâlâ... Biz Cemal Paşa zamanında imişiz gibi hâlâ muhalefet yapıyoruz. Şimdi **vaziyeti** daha iyi **anladım**. İttihadü Terakki varken biz mevcutmuşuz. İş başına geldikten beri yokuz. Mollam hükümet dediğim başka şey.*

Helvacıya tablekâr lâzım
Ol Kara da iktidar lazım
Dört lahana yaprağını hala susturamazdık.
Dün yine Falih vermiş veriştirmişti (İAA.s.44).

Vedâ etmek: Sevdiğinden ayrılmak, ilişkisini, ilgisini kesmek: 1) *Yalnız Hugo'nun trajedisinde ihtiyar koca hakikaten göz önünde bulunan şeyleri sayar. Yine bu perdenin sokakta ve evin önünde geçen sahnesi sevgilisine henüz* ***veda eden*** *İslâm Bey'in gönüllülere verdiği uzun nutku ile ahit ve dönmemek yeminleriyle* (XIX ATET.s.346). 2) *…senin için uykunun bulanık hayaller dolu ülkesinden geldim ve belki yarın, senin yüzünden şuurun aydınlık güneşine* ***vedâ edeceğim*** (Hk.s.61).

Vehme kapılmak: Yanlış düşünceye, yersiz korkuya kapılmak, evhamlanmak: 1) *Genç adam, kendi hayretine dışarıdan başkalarının da iştirak ettiği* ***vehmine kapıldı*** (H.s.63). 2) *Meselâ kendimizi hâlis bulmuyoruz, kendi hayatımızı yaşamıyoruz, kendi ağzımızla konuşmuyoruz* ***vehmine kapılıyoruz*** (YG.s.38).

Verdiği sözü tutmak: Sözünü yerine getirmek, sözünde durmak, söylediğini yapmak:

Bana birkaç drahmi de verdi

Saçlarını kızı onardı böyle!

Doğrusunu isterseniz başka zaman olsa idi (Ş.s.).

Verip veriştirmek: Ağzına geleni söylemek:

Helvacıya tablekâr lâzım

Ol Kara da iktidar lazım

Dört lahana yaprağını hala susturamazdık.

Dün yine Falih ***vermiş veriştirmişti*** (İAA.s.44).

Vur patlasın, çal oynasın: Aşırı ve sürekli eğlence ve zevk içinde olmak, bunu alışkanlık edinmek: 1) *—Süleyman Bey mahallenizde oturmuyor artık! Beyoğlu'nda bir yerde oturuyor. Karısı öldüğünden beri* ***vur patlasın, çal oynasın*** *eğleniyor* (SD.s.152). 2) *—Tepebaşı'nda, şimdiki yani lokantasının bulunduğu yerde mülteci Rusların açtığı bir lokanta idi,— İki Rus dilberi bulmuşlar, kayınbaba, damat,* ***vur patlasın, çal oynasın*** *yaşıyorlar…* (SD.s.157).

Vücuda gelmek: Meydana gelmek, oluşmak: *Bugün insanlığın yarısı Wagner'in başına yemin ediyor, bütünü de Beethoven diyor. Bir memlekette tam bir roman* ***vücuda gelmesi*** *için bu sanatın onunla uğraşanı geçindirmesi lâzımdır. Bizde roman gazeteciliğin bir şubesidir* (EÜM.s.53).

Vücuda getirmek: Meydana getirmek, kitap yazmak: 1) *Çok trajik şartlar içinde ölümler, uzun askerî harekât münakaşaları, muharebe sahneleri ile zenginleştirerek eserini vücuda getirmiştir* (XIX ATET.s.513). 2) *Cevdet Paşa hayatını anlatırken bu merasimden bahseder. Şiirde Şeyh Galib ve etrafındaki şairlerle ve hemen arkasından gelen İzzet Molla ile tazelenen bu ilham, musikide ise bu sanatın bütün bir tarafını* ***vücuda getiriyordu*** (XIX ATET.s.234). 3) *Enstitümüze yeni bir bina yapılması için karar verilince yapılan tekliflerin hepsini reddederek işi kendi üstüme aldım ve bu iki tecrübenin sayesinde İstanbul halkının o kadar beğendiği, Enstitü binasını* ***vücuda getirdim*** (SAE.s.138). 4) *Fransız edebiyatını model ittihaz ettiği için klasik bir edebiyat* ***vücuda getirmemiz*** *imkânı hasıl olmuştu* (YK.s.101). 5) *Milletlerarası Saat Tröstü'nün büyük yardımına mazhar olan Saatleme Bankamızın himmetiyle kurduğumuz kooperatifle de Sat Evleri dediğimiz personelimize mahsus mahalleyi* ***vücuda getirmiştik*** (SAE.s.344). 6) *Onun ruhunun miracına ermekte olan bir millet, birdenbire kendisinde bulduğu hakikatlerin ifadesi olarak* ***vücuda getirmiştir*** (YG.s.216). 7) *Bir rivayete nazaran paşa bu eseri Paris'te bilardo oynarken dikte ettirmek suretiyle* ***vücuda getirmiş*** (XIX ATET.s.298). 8) *Şiir dil sanatıdır. Her edebiyatta kelime ve dile tasarruf onu* ***vücuda getirir*** (XIX ATET.s.434). 9) *Bu böyle araya girmeseydi belki de hakiki yolunu başka bir sahada bulacak olan bir adam bir iki eser vücuda getirdi* (G.s.285). 10) *Onu asırlar boyunca bütün bir zevk, hayatı bizden başka zaviyelerle gören, fakat her san'atın gayesi olan büyük zirveleri hedef olarak seçmiş, incelmiş, emsalsiz bir mücevher gibi yontulmuş, nâdide bir zevk* ***vücuda getirmişti*** (YG.s.362).

Y

Yağma yok: Kolay elde edememe: -***Yağma yok****, Hayriciğim, yağma yok! Ben yerimdeyim, sende yerinde kalacaksın! Bizim gibi mühim dâvalar peşinde olan insanlar kolay kolay düşman karşısında çekilemezler* (SAE.s.299).

Yakasını bırakmamak: Bezdirmek, çok üstüne düşmek, ısrar etmek: 1) *Selma Hanımefendiye delicesine âşık oldum. Bankadan ayrıldım,*

seneler geçti, bu elbise üstümde lime lime oldu. Fakat bu sevgi ***yakamı bırakmadı*** (SAE.s.16). 2) *Fakat İstanbul onun* ***yakasını bırakmadı****. Bu modern târik-i dünyâyı sihirbaz şehir en ateşli bir rakkase gibi durmadan kovaladı. Düşüncesinin her haşin dönemecinde karşısına çıkıp soyundu ve mevsimlerin raksını yaptı* (YG.s.156).

Yakayı ele vermek: Yakalanmaktan kurtulamamak: *—Allah vere de bir daha* ***yakayı ele vermese****… Komiteciler bu sefer temizlerler* (SD.s.166).

Yakayı kurtarmak: Zor, güç durumdan sıyrılmak, kurtulmak: *Onun elinden* ***yakayı kurtardıktan*** *sonra bir müddet şurada burada sürtmüş, sonra Lâleli'de genişçe bir ev tutarak gizliden gizliye işe başlamıştı. Karısının aşırı kıskançlığı yüzünden evinde göz açamayan, hatta yıllarca genç bir cariye yüzü görmeden yaşayan bir damat paşa tarafından korunduğu söylenirdi* (MB.s.127).

Yakıp yıkmak: Zarar vermek: *O hayatıma, kudretinden hiçbir şey kaybetmemek şartıyla kıyafetini değiştiren zalim bir hükümdar gibi girmiş, her şeyi alt üst etmiş,* ***yakmış, yıkmış*** (Hk.s.121).

Yalnız bırakmak: Kendi kendine, tek başına kalmak: *Kapının önünde beni bir kenara çekti: —Sabiha'yı görürseniz, çok yalnız olduğumu söyleyin, olmaz mı? Dedi. Beni çok* ***yalnız bıraktı*** (SD.s.200).

Yalpa vurmak: İki yana eğilerek, sallanarak yürümek: *…baygınlığını duyduğu bir memleketin sokaklarında bir elinde içki şişesi, ağzında acayip küfür ve tehditler, sağa sola* ***yalpa vurarak*** *yürür görürdü* (Hk.s.278).

Yan gözle bakmak: Göz ucuyla bakmak: 1) *Fakat iktisadî ve malî karar bununla kalmadı, bir de alkol ocağı, kahve, çay takımı tedarik ettik. Hülâsa yirmi otuz liraya başıma öyle dert açtım ki, şimdi hem yazıyorum, hem de* ***yan gözle*** *yanı başımdaki çaydanlığa, daha doğrusu süt kabına* ***bakıyorum*** (M.s.89). 2) *—Hiç çiftlikleri ne hâlde bulacağını düşünmüyorsun? Dedi. Sabiha* ***yan gözle*** *annesine* ***baktı*** (SD.s.123).

Yan yana olmak: Aynı amaç için birlikte hareket etmek: 1) *Eckermann (Sadece muhabbet ve haz davranışı olarak. Karşısındaki muttasıl elinden geçiriyor) el ele ve* ***yan yana*** (G.s.222). 2) *—Hiç adam olma-*

yacağım Cemal! Diye kendisinden şikâyet etti. Sanki aradan altı sene geçmemiş gibi ***yan yana*** *ve bazen yaptığımız gibi el ele idik* (SD.s.275).

Yan yana yürümek: Birlikte, beraber bulunmak, iç içe olmak: 1) *Eski şiir, tabiattan aldığı her şeyi kendi abstre'sinde tüketir veya tanınmayacak şeklinde değiştirdiği Bu yeni nesirde tabiatla insan* ***yan yana*** *yürümeye çalışıyordu* (XIX ATET.s.253).

2)…***Yan yana yürür*** *yengeçler*
Yıldız kırıntısı gemi enkazı
Bir ahtapot korkunç başı sayısız
Kollarında sönmüş bir güneş gibi
Bir ışığı sanki kusar geceye… (Ş.s.144).

3) *Hülâsa, güzel ile iyi, imanla zevk genç kafalarımızda* ***yan yana yürüyorlardı*** (YG.s.179).

Yana yakıla anlatmak: Sızlanarak, dertlenerek anlatmak: 1) *Aziz dostum, ben Adlî Tıpta iken, bu kıraathenelerdeki bütün ahbaplarına, türlü meziyetlerimi, eski âlemimiz hakkındaki bilgimi, saat tamirindeki maharetimi öyle övmüş, maceramı o kadar* ***yana yakıla anlatmış*** (SAE.s.125). 2) *Mubassırımız Galip Efendiyi o kadar sinirlendiren şey de Ramazan'ın bu hâliydi. Biçare bir sıkıntı zamanında kimseden iki mecidiye bile ödünç alamadığını* ***yana yakıla söylerdi*** (SD.s.154).

Yanı başında görmek: Desteğini, himayesini sürekli görmek: 1) *Bütün hayatım boyunca onu* ***yanı başımda gördüm****. Saatlerimi karanlık bir kumaş gibi o dokudu, çocukluğumu usta bir kuyumcu gibi o işledi, gençliğimi bir mimar gibi o kurdu* (Hk.s.120). 2) *Sahra'nın (yeni Duhter-i Hindû'nun) halkasının yanı başında, belki biraz sonra Garam'ın, ondan sonra da Makber'in halkası genişler* (XIX ATET.s.480). 3) *Leylâ Gamsız'la kocası* ***yanı başımdalar****. O kadar iyi, sessiz, ancak siz isteyince gölge gibi gelip görünen insanlar ki… Fakat iktisadî ve malî karar bununla kalmadı, bir de alkol ocağı, kahve, çay takımı tedarik ettik* (M.s.89).

Yanında yürümek: Dengi, eş değer olmak: *İnce Memet tercüme ediliyor, Huzur okunmuyor, Yaz Yağmuru, şiirler ıska geçiliyordu. … Yalnız şu vardı ki, bu gönül meselesi ferdî sahadan çıkıyor ve hiç*

olmazsa politika kadar ahlak veya onun yerini tutacak, yahut ***yanında yürüyecek*** *muhabbet isteyen sanat giriyordu* (G.s.161).

Yanlış kapı çalmak: İsteğinin yersiz sayılacağı, yapılmayacağı, yere başvurmak: *—Erenler,* ***yanlış kapı çalıyorsun****… demişti. Ötekiler sanat yapıyor. Biz sadece duadayız* (H.s.249).

Yapayalnız kalmak: Yalnız, tek başına olmak, kalmak: *…o kadar hazla sahip olduğunuz Paris, birdenbire taşları kararmış yarı başka edalı ondokuzuncu asır binalarının arkasına çekilir ve siz ortada* ***yapayalnız****, sadece bulunduğunuz yerle ve karşınızdaki insanla başbaşa* ***kalırsınız*** (YG.s.245).

Yaptığına pişman olmak: Yaptığı şeyin yanlış, uygunsuz olduğunu anlayarak üzülmek: *Hükümdarlık yapamayacağını kani olarak hal ile Hüsrev'i yerine çıkarmak düşünülürken Behram fırsatını bulup kaçıyor ve Horasan'da tahta geçerek ilân-ı isyan ediyor Hürmüz* ***yaptığına pişman****, macerasının neticesinden korkarak asker sevk ediyor* (HÜ.s.56).

Yara almak: Savaşta yara almak, yaralanmak: *Hemen hemen her cephede bulunmuş, bir yığın* ***yara almıştı****. Karısının ihanetini, kötü yola saptığını duyunca birdenbire ikrah gelmiş, kıtasından kaçarak, dağa çekilmişti. Bana söylediğine göre, bir müddet hiç kimseye fenalık etmemiş* (SD.s.197).

Yardım etmek: Yardımcı olmak: 1) *Valèry, desenin eşyayı görmemize, tanımamıza* ***yardım ettiğini,*** *hatta tek çare olduğunu söyler. Elle gözün bu müşterek dikkatidir ki bize hayatın asıl kapısını açar. Renk, hele çocukta, uydurmadır, desen ise eşya ile kâinatla temastır* (YG.s.458). 2) *Kaldı ki, halam benim bu acayip kalabalıkta unutulmama razı değilmiş gibi sonunda âşıkane nefesler bile yazmağa başladı. Hakikatte hayatımın her tesadüfü bu şöhrete* ***yardım ediyordu*** (SAE.s.130). 3) *Kendisine eski devirde "gözü tok adam…" sıfatını verdiren bu ihtiyat, Meşrutiyet'ten sonra mevkiini muhafaza etmesine* ***yardım etmişti*** (SD.s.100). 4) *Onlar da benim gibi muayyen daire içinde dolaşıyorlar. Avni çok parasız. Maalesef ben kendisine* ***yardım edemedim****. Para su gibi akıyor. Sebebi de Montparnasse'da kalışım. Bir türlü idare edemiyorum* (M.s.260). 5) *Tek yardımcımız, idealin çetin yollarında ellerimizden tutacak, bizi zahmetsizce yolumuzda yürütecek*

mahlûk!.. Hele son sual bir canlandırma hârikası idi. Bu tesiri elde etmek için Kudret Bey, son "ne"yi sol elinin açık işaretinin ***yardım ettiği*** (SD.s.76). 6) *Bir grup Sadrazam Tevfik Paşa'yı düşürerek yeni bir Ferit Paşa kabinesi kurmaya teşebbüs ederler. Bu suretle Hilafet Ordusu yeniden teşkil edilecekti Anadolu'da çıkarılacak isyanlarla düşmana* ***yardım edilecektir*** (İAA.s.11).

Yarı yolda bırakmak: Mağdur etmek, zor durumda bırakmak: *Daha Mithat paşanın harice çıkarılmasından itibaren bu nesil kendisini bekleyen feci akıbeti anlamıştı. Biraz da kendi eseri olan bu hamlenin böyle* ***yarı yolda bırakıldığını*** *gören Namık Kemal'in bu devirdeki haleti ruhiyesi ne olabilir* (NK.s.22).

Yarı yolda kalmak: Hedefe ulaşamamak, yarım kalmak: 1) *Bu* ***yarı yolda kalışın*** *bir sebebi Türkçenin mazbut bir lügatinin yapılmayışı ise, öbür sebeplerinden biri de şüphesiz şiirimizin üzerinde vuzuhla konuşan eserlerin yokluğudur* (XIX ATET.s.21). 2) *Anlaşılan bunlar hiç okumaya başlamamış insanlar olacaktı. Bir kere okumaya başlayıp da* ***yarı yolda kalanlar*** *için, hiç olmazsa bizimkilere göre, ancak bu iki meslek vardı* (SD.s.49).

Yarım kalmak: Tamamlanmamış, eksik olmak: *Daha o zamanlar mesleklerin insanı içten değiştirdiklerini bilmiyordum. Eğer böyle olmasaydı, yola çıktığım zamanki ihtiraslarla kalsaydım, elbetteki bu hatıralar, Tıbbıye'nin ikinci sınıfında iken yazmağa başladığım* ***yarım kalmış*** *beş perdelik trajedi ile tek eserim olmazdı* (SD.s.11).

Yaşının adamı olmak: Yaşına uygun yaşamak, davranmak: *Çocuklar Tevfik edilirken vatani marşlar söylemişler. Yarabbim, nasıl içim sızlıyor. Hayatımda ilk defa baba oldum.* ***Yaşımın adamıyım*** (G.s.180).

Yatıp kalkmak: Bütünleşmek, hayatın önemli parçası olmak: *Onunla* ***yatar****, onunla* ***kalkardık****. Her şeyin derinliklerine o uzandığı için ölüm bile acı mânasını kaybederdi* (SD.s.10).

Yeise kapılmak: Ümitsiz olmak: ***Yeise kapılmak*** *doğru değil. Esas çalışmak. Herkes Mozart, Rimbaud, Watteau olamaz. Çalışmamın da bu işte bir payı var. Ben ki ne yaptımsa çalışarak yaptım. Allah kısmet ederse bir gün meyvasını alırım bunun. Hayır meyus değilim* (G.s. 293).

Yeni baştan canlanmak: Tekrar hareketlenmek, kıpırdanmak: *Onun içindir ki her âşık, Verlaine gibi "aziz mahluk, senin en ufak kımıldanışınla bütün ümitsizliklerim **yeni baştan canlanır**" diye düşünür ve yine bütün bunlar dolayısıyladır ki her âşık zaman zaman sevgilisine aşağı yukarı şöyle demek ister: …* (YG.s.132).

Yeni baştan işe girişmek: Baştan başlamak: *Mümtaz, Nuran'la beraber olmasının verdiği asap sükûneti içinde tekrara Şeyh Galip'le meşgul olmaya başladı. Kitabın planını tamamı ile tanzim etti. Eskiden yazdıklarının hepsini atacak, **yeni baştan işe girişecekti*** (H.s.311).

Yeni baştan tanzim etmek: Yeniden düzenlemek: *Dudaklarında âdeta bir zafer nârasına benzeyen bir tebessüm peydahlandı nihayet, dönmüştü. **Yeni baştan tanzim ettiği** hususi hayat kadrosunu bozmak, zorla topladığı erkekleri ve kadınları yine elden çıkarmak istemiyordu* (H.s.138).

Yeniye açmak: Değişim yapmak, yenilik kazandırmak: *Belde'de şairin çok mühim bir maden yakaladığı, çok büyük bir sırrın başına kadar geldiği inkâr edilemez. Fakat biraz sonra İstanbul'a dönünce eski dile ve tarza saplanıverecektir: Türk şiirini **yeniye açar**…*(EÜM.s.265).

Yer açmak: Oturması için uygun yer ayarlamak: *…annesinin yanına olduğu gibi boylu boyunca uzanmış, gözleri açık, yüzü âdeta kaskatı, hıçkırdığını gördü. Annesi biraz geriye çekilerek ona **yer açtı*** (H.s.25).

Yer almak: Bulunmak, belirlenen yerde durmak: 1) *Fakat bu hemen her lisanda, sanatın nizamında **yer almamış** binlerce kelimenin mevcudiyetini menetmez* (EÜM.s.18). 2) *Mukaddimemizden beri, aruz karşısında dil meselesinin Türk şiirinin gelişmesinde ne kadar mühim **yer aldığını** gördük. Nedim'den sonra, bu meselede ilk hal çaresini getiren Şinasi'dir* (XIX ATET.s.183).

Yer tutmak: Etkisi ve işlevi olmak: *Taklit ise, meddah hikâyelerinden sarfınazar, hususî toplulukların daima kendi kendine icadettikleri bir eğlencedir. Kaldı ki Letâif-i Rivâyât-ı Enderûn bize sarayda taklidin ne kadar mühim bir **yer tuttuğunu** gösterir* (XIX ATET.s.88).

Yer vermek: Değinmek: 1) *Namık Kemal'in şiirine kitapta pek az **yer verilmiştir**. Herkes tarafından sevilen ve nesillere hayat prensiplerini veren basaleti Osmaniye kasidesi ile iktifa ettim* (NK.s.279). 2) *Bununla beraber Ahmet Midhat Efendi hikâye ve romanda icat yahut*

adaptasyon yolu ile birkaç esaslı kapı açmaya muvaffak olmuştur. Getirdiği şeylerin çoğunu başkalarının derinleştirmesi ve tam şekilde hayatımıza maletmesi bizi bu gayrete hak ettiği ***yeri vermekten*** *men etmemelidir* (XIX ATET.s.416). 3) *İkinci Dünya Harbi'nin facialarına ilk şiirlerinde büyük* ***yer veren*** *ve bazı şiirlerinden hakiki ressam gözüyle doğmuş olduğu anlaşılan Oktay Rıfat'la Melih Cevdet'te de aynı özelliklere rastlanır* (EÜM.s.119).

Yer yarılıp/açılıp da içine girmek: Çok fazla utanmak, mahcup olmak: *Ben her lahza mecburiyetimden* ***yer açılıp da içine giriyorum*** *sanırken kızcağız bayağı gecenin kahramanı oldu, "Yaşa" sesleri, yenge, abla çığlıkları birbirini kovaladı* (SAE.s.221).

Yerden göğe kadar haklı olmak: Çok fazla adalete uygun olmak: *Elhâsıl her itibarla onu zayıf bir anında yakalamıştım. O gün birkaç saat konuştuk, bana epeyce açıldı ve bilhassa kendisine "Arap" denilmesinden şikâyet etti ve bunda* ***yerden göğe kadar haklıydı*** (EÜM.s.302).

Yere diz çökmek: Dizlerini yere koyarak, çaresizliğini belirtmek; ümitsiz olmak:

> *Yolcu! Bir gün gelir de eğer yolun uğrarsa,*
> *Toprağında kan tüten bu mukaddes illere,*
> *Her harabe önünde Edirne'den Kars'a*
> *Kadar yaşlı gözlerle ağla diz* ***çöküp yere*** (Ş.s.110).

Yere yıkılmak(I)*:* Yere düşmek, ayakta kalamamak: *O bir vuruşta böyle hiç lüzumsuz* ***yere yıkılacak*** *cinsten değildi* (SAE s.169).

Yere yıkılmak(II): Yere düşmek, ölmek: *İhsan Bey, derhal aşağıya fırlamış ve son nefeslerini vermek üzere bulunan Nâsır Paşayı salonda* ***yere yıkılmak*** *üzere iken bulmuş, kendi eliyle yakındaki kanapeye yatırmıştır. Paşa, derhal vefat etmiştir* (SD.s.308).

Yerinde duramamak: Gerilmek, çok kızmak: *Seyahatsiz duramam, diyor. Ve Sabiha taklidi ile uzaktan istediği kadar ezemediği Sakine Hanıma, kininden* ***yerinde duramıyordu*** (SD.s.67).

Yerinde olmak: Uygun durumda bulunmak: 1) *Zaten bu hâtıraları yazmak fikrini bende, biraz da onun bu çok* ***yerinde olan*** *kederi uyandırdı* (SAE.s.11). 2) *Fakat Dionysos, bir sanat eserinde hiçbir*

zaman tek başına değildir. Yokluğu ile olsa bile yanı başında daima Apollon vardır. Bu itibarla rahmetli Mustafa Şekip'in Yahya kemal için yazdığı "Güneş Şairi" makalesini burada hatırlamak ***yerinde olur*** (YK.s.128).

Yerinden fırlamak: Ani kalkmak: 1) ***Yerimden fırladım****. Bu fazlanın fazlasıydı. Düpedüz iftiraydı, hainlikti, zalimlikti, beni bir kalemle insanlığın dışına çıkarmaktı* (SAE.s.108). 2) *Fakat Mümtaz dinlemiyordu. O, bir köşeye çekilmiş avuçlarına bakıyordu. Sonra birdenbire* ***yerinden fırladı,*** *merdivene doğru yürüdü* (H.s.374). 3) *Fotoğrafı Mısır tanrısı Râ'nın alnındaki üçüncü göze benzetirim. Bu üçüncü göz, yalnız çok uzaklarda, hattâ görünmezde kımıldananı görmekle kalmaz, ayrıca da gerektiği zaman* ***yerinden fırlayarak*** *Râ'nın düşmanlarına saldırır ve onları yenermiş* (YG.s.460). 4) *Annesi onun bir gün geleceğine o kadar eminmiş ki, her kapı açılışında "Tahsin'dir!" diye* ***yerinden fırlamış*** (Hk.s.81).

Yerinden oynamak: Yerinden ayrılmak, yeri değişmek: *Epeyce sonra Hâmid'in getirdiği yeni şiir şeklinde manzumeler yazmaya başladığı zaman Nâmık Kemal kendi içinden de bu değişikliğe maruz kalmış ve bu yüzden şiir dili zarurî olarak* ***yerinden oynamış*** *bulunuyordu* (XIX ATET.s.339).

Yerinden yurdundan etmek: Sürmek, vatanından koparmak: *Moğal istilâsı büsbütün başka türlü oldu. Asya'nın dört bucağında* ***yerinden yurdundan ettiği*** *kabile ve kavimleri önüne katarak gelen bu sel, gerçekten zâlim bir kuvveti* (BŞ.s.95).

Yerini bulmak*:* Hak ettiği ilgiyi görmek, konuma gelmek: *Çok defa düşünürüm, bizim memleketimizde istidatlar hakikî* ***yerlerini bulsa*** *hayatımız ne kadar değişir ve güzelleşir* (SAE.s.170).

Yerini tutmak: Yerini almak, onu aratmamak: 1) *Eski musıkîmiz bir medeniyetin zinde tarafının mahsulü, bugünkü mahsulleri ise içinden sıyrıldığımız bir âlemin çürümüş taraflarının son filizleridir. Birisi ömrünün* ***yerini*** *elbette ki* ***tutamaz*** (YG.s.364). 2) *Gönderecek adam bulunca pipo tütünü ve Mazhar Şevket'e cigara da göndereceğim senin bende bir de boyun bağın var. (bütün bunları elden geldiği kadar buradan göndermek istiyorum. Ta ki son dakikada apışmayayım).*

Bir de sentetik bir fanila buldum yün değil fakat yünün ***yerini tutuyor*** (M.s.301).

Yerli yerinde durmak: Yerinde bulunmak, kaybolmamak:

1) *Körfezdeki dalgın suya bir bak, göreceksin:*
Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde;
Mehtâb… İri güller… Ve senin en güzel aksin…
Velhâsıl o rü'yâ ***duruyor yerli yerinde!*** (YG.s.153).

2) *Niçin olmasın? Madem ki şâir:*
Velhâsıl o rüyâ ***duruyor yerli yerinde*** (YG.s.161).

Yersiz yurtsuz kalmak: Konaklayacak, kalacak yeri olmamak: *Karısı doğurmuş, sevinç şaşkını bir arkadaşa elime geçirdiğim birkaç gaz sandığı ile iki kalası hediye ettiğim için ben* ***yersiz yurtsuz kalmıştım*** (Hk.s.88).

Yıkılış hissini derinden duymak: Yıkılmayı çok yoğun yaşamak.

Geberip suratlarına çarpmak istiyorum bana yaptıklarını. Tâli'm hiç yardım etmiyor. *Yıkılış hissini hiç bu kadar derinden duymamıştım*. Kâğıt alacak param bile yok (G.s.217).

Yıldızı düşük adam: Talihsiz, şansız kişi: ***Yıldızı düşük adam!*** *Hatalarım sebep, ama aslında öyle mi? Aslında! Aslında!...* (G.s.268).

Yok etmek: Ortadan kaldırmak, öldürmek: 1) *Bütün bir intikam hırsı ve saray entrikası başlar. Şehriyar, Perihan ile Adil Girayın'ın ikisini de ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Mirza Süleyman ise vaziyetten istifade ederek iradeyi tam elline almak için Şehriyar'ı da bu arada* ***yok etmeyi*** *tasarlar* (XIX ATET.s.369). 2) *Çünkü bu üst üstelik, yarattığı zaman dışılıkta, eşyanın kayıtsızlığını* ***yok etmişti.*** *Onun içindir ki anahtarı daima kapının üzerinde durduğu hâlde hiç kimse içeriye girmezdi* (SAE.s.85).

Yok pahasına satmak: Elden çıkarmak, ucuza satıp tüketmek: *Adamcağız saati Andronikos Kayser'in hazinelerinin başında yakılacak tütsüyü satın almak için aşırdığın söyledi. Ve* ***yok pahasına sattığı*** *yeri de gösterdi* (SAE.s.59).

Yol açmak: Neden olmak: 1) *Üstelik Rusya'nın müdahalelerine imkân açmış oluruz. Rusya bekliyor. Sosyalist bir hareket bizi* ***yol***

açacağı *ihtilatlarla yine Rusya'nın kucağına atabilir* (G.s.211). 2) *Saint-Exupèry'nin çoban pilotun birinden öbürüne ziyarete gittiği sürülere benzettiği aydınlık şehirler, ay ışığı ve yıldız parıltılarıyla böyle dünyasız karşılaşma elbette geleceğin şâirlerine yeni duyguların* ***yolunu açacaktır*** (YG.s.241). 3) *Kaldı ki İhvân-ı Safâ'da asıl hızını bulan felsefî hareket de dinî endişelerle durdurulmuş kelâm bile felsefeye* ***yol açtığı*** *için menedilmişti* (XIX ATET.s.39). 4) *Bu bahisleri toparlayıcı eser sıfatıyla tazelemiş ve onun Belâgat-ı Osmâniye'sinin yazılmasına* ***yol açmıştı****. Tâlim-i Edebiyat bu çerçeveyi bir hamlede kıra. Bu kitabin ehemmiyetini anlamak için fasıl başlarını saymak yetişir* (XIX ATET.s.446). 5) *Çinide o güler, seccadede dualarımıza o* ***yol açar****, yazıda o filizlenir, minyatürde onun tereddüdü, ürkek sevinci ve etrafı dolduran aydınlığı vardır* (YG.s.142). 6) *Memlekette* ***yol açan*** *her yeni ve iyi şeyin başında bu iki arkadaşı bilhassa Namık Kemal'i, onun dev gayretini görmemek mümkün değildir* (YG.s.44). 7) *Kaldı ki, Bâkî'nin soluğu bütün mersiye boyunca kesilmeden devam eder ve bend beyitleri daima birbirinden üstün bir eda ile parçaları kapatır. Bununla beraber İstanbullu şairin zafer arabasının Fuzulî'nin* ***açtığı yoldan*** *geçtiği de inkâr edilemez* (EÜM.s.150). 8) Hiç olmazsa kocasından zorla boşatılmış bir kadın!- bir genç ve toy kız hissîliği ile zifaf odası hazırlıklarına *yol açar* (XIX ATET.s.356). 9) *Hâlit Ziya bize kalbimizin* ***yolunu açmadı****. Fakat etrafımızdakileri görmenin yolunu gösterdi. Dışarı alemle gerektiği gibi, ilk karşılaşmamız onun yüzündedir* (EÜM.s.286). 10) *Etrafında onlara* ***yol açan*** *bir yığın şey vardı. Bir kere içinden fıkır fıkır kaynayan bir devirde idik* (). 11) *Filhakika Yahya Kemal pekâlâ Verlaine'in tabiri, yahut tasnifiyle bir "poète maudit" olabilir, yahut Apollonaire'in o devirde iyiden iyiye* ***yolunu açtığı*** *modern şiiri seçebilirdi* (YK.s.21).

Yol almak: İlerlemek, gelişmek: *Hülâsa romanda epeyce* ***yol aldık.*** *Şimdi büyük romancı bekliyoruz. Millî hayata sağlam teklifler getirecek, bizi hayatımızın küçük manzaralarında ve dar çerçevelerinde değil, büyük gerçeklerinde de tanıtacak romancıyı bekliyoruz. Balzac, Dickens, Tolstoï bunu yaptılar* (YG.s.337). 2) *…bu iki kızın içinde, yaşadıkları muhitin tabiî icaplarından biri yığın ihtirasın, ikbal arzusunun açıktan açığa* ***yol almasına*** *sebep oldu* (MB.s.113).

Yol aramak: Doğru, isabetli bir ideoloji edinmeye çalışmak: *Maksadımız sadece fikir ve ideolojilerinin çetrefil ormanında geçtiği* ***yolu aramaktır*** (YK.s.62).

Yol göstermek: Rehberlik etmek, nasıl yapılacağını göstermek: 1) *Fakat o derin âhenk, artık hiç kendisi olmayan benliğe, her an değiştiği şeylerin arasından, artık bizim olmayan bir zamanın davetiyle* ***yol gösteriyor,*** *mucizeli işaretleriyle derinliklerde birtakım perdeler açıyor…* (H.s.256). 2) *Ve Namık Kemal bütün bu kendinden istenen şeyleri itiraf etmeli ki oldukça serbest olan kalebent hayatında yapıyor, onlara ümit veriyor,* ***yol gösteriyor,*** *nasihatlerde bulunuyor…* (NK.s.16). 3) *Çaresizlik içinde yüzüne "Bana bir* ***yol göster!"*** *der gibi bakıyordum* (SD.s.103). 4) *Onun "Mazi ve Âti" şiirini sadece Abdülhamit idaresine karşı bir tepki sananlar veya kendi nesli namına politikada söz hakkı istiyor addedenler, aldanırlar. Hakikaten bu öksürüklü ihtiyar "gelecek nesillere* ***yol göstermekten*** *ibaret olan vazifesinden" dahi affediliyordu* (YK.s.75). 5) *Şinasi ile teması, bu kendi kendini yetiştirmek için her zahmete katlanmağa hazır genç adama hakiki* ***yolunu gösterdi*** (EÜM.s.227). 6) *Yirmi senedir köyün peşindeyiz. Edebiyatımız köy salatası ile dolu. Fakat ne hazindir ki, elimizde* ***bize yol gösterecek,*** *realitenin kapısını açacak, üzerinde münakaşa edilebilecek yirmi kitap gösteremeyiz* (YG.s.295). 7) *Onun içindir ki o kadar yüz suyu dökerek kazandığı rütbe ve mevkilerde hoşlanılmayan ve her an* ***yol gösterilmekten*** *korkan bir misafir gibi yaşadı* (MB.s.39).

Yol kat etmek: Uzun bir mesafeyi geçmek, yol almak: *Ermen ile Medâyin arasındaki* ***yolu kat ediyor.*** *Ermene yaklaşınca dimağına canan nesimi ulaşıyor* (HÜ.s.58).

Yol kesmek(I): Hızını azaltmak, durdurmak: *Her tasavvurumuzda bitmemiş bir manzume, tek bir mısra, yarım şeylerin etrafında birdenbire peydahlanan o esrarlı aydınlıkta birdenbire* ***yolumuzu kesiyor,…*** (EÜM.s.363).

Yol kesmek(I): Gidişi zor kullanarak engellemek.

Her gece birkaç kahve basılıyor, ***yollar tutularak*** *gelen geçenin üstü aranıyor ama para etmiyor. Zaten lüzum da görmüyorlar. Asıl mücadele öbür tarafta, Anadolu'da oluyor* (SD.s.151).

Yol vermek: İzin vermek: 1) *Bütün kafasındakilere, hepsine birden "Paydos!" demek, kapıları açmak ve* ***yol vermek****, son zerresine kadar her hatırayı, her hayali her tasavvuru kovmak ve herhangi bir nesne, cansız ve şuursuz bir mevcut olmak, bu güneş altında parlak bir yılan sırtı gibi…*(H.s.62). 2) *Her şeyin bitmesi ve perdenin inmesi. O büyük ve ferahlatıcı boşanma. Bütün kafasındakilere, hepsine birden "paydos!" demek, kapıları açmak ve* ***yol vermek,*** *son zerresine kadar her hatırayı, her hayali, her tasavvuru kovmak ve herhangi bir nesne…* (H.s.62). 3) *Yazık ki o zaman ne Paşaya yardım edebilirdim, ne de bu tarzda yol verilmeden duyduğum kırgınlık yüzünden kendisinden af dileyebilirdim* (SD.s.291).

Yola çıkmak: Bir şeyi esas, ölçü almak, onunla, oradan başlamak: *Daha o zamanlar mesleklerin insanı içten değiştirdiklerini bilmiyordum. Eğer böyle olmasaydı,* ***yola çıktığım*** *zamanki ihtiraslarla kalsaydım, elbetteki bu hatıralar…*(SD.s.11).

Yol ve akide değiştirmemek: İstikrarlı olmak: *Bunun başlıca sebebi yetiştiğim nesil içinde* ***yol ve akide değiştirmeden****, bir fırkanın mensubu olduğum zamanlar bile inandığım adamın bu fırka başında olmasına rağmen…* (G.s.290).

Yola çıkmak: Yolcu olmak, yola revan olmak: *…fakat yavaş yavaş bu hâlin bir nevi melânkoli şeklini aldığını ve genç kızın hakikaten sararıp olduğunu görünce bir, iki doktora giderler, okuturlar, üfletirler ve faydası olmadığını anlayınca ister istemez* ***yola çıkarlar*** (Hk.s.107).

Yolları tutmak: Geçişlere engel olmak, bırakmamak: *İstanbul'un içi birkaç günlük allak bullak olmuştu. Çekçek araçları ortaya çıkmış,* ***yolları tutmuştu*** (H.s.325).

Yolu açık olmak: Bahtının açık olması, şanslı olmak: 1) *Sizin klasik makamlarınız böyle bir muvaffakiyeti elde edemezdi. Şimdiden sonra* ***yolu açıktır.*** *Göreceksiniz neler yapar* (SAE.s.222). 2) ***—Yolunuz açık olsun****, diyordu. İnsanoğluna ve Toprağa bizden rahmet ve selâmet…* (Hk.s.247).

Yolu açmak: Öncü, vesile olmak: *Aynı yere gelmek şartıyla muayyen hadlere kadar gittiğim olur, zalim olduğum anlar vardır, fakat* ***yolu*** *başkaları* ***açar.*** *Kendim insanlara ayağıma basmaları şartıyla kızacak kadar uyanık değilim* (G.s.323).

Yoluna girmek: Olması gerektiği gibi olmak, düzeni sağlamak: 1) *Böylece her şey* ***yoluna girdi.*** *Ve biz tekrar, hattâ eskisinden daha kuvvetle günün adamı olduk. Babacanca hâllerim halkın hoşuna gidiyordu* (SAE.s.302). 2) *—Şu, emniyetsizlik. Hayat bir türlü* ***yoluna giremiyor.*** *Ve giremeyecek de* (H.s.334).

Yolunda gitmek: Sıkıntısız yürümek, olumlu gelişme göstermek: 1) *Birkaç yıl için hiç olmazsa her şey* ***yolunda gidebilir****. Niçin şu anda her şeyi bitirmeli?"* (SAE.s.337). 2) *Gerine gerine: –Bitmedi mi hâlâ, Halit Bey, hâlâ bitmedi mi? Bitmeyecek mi? –Hayır dostum, hayır, yeni başlıyoruz. Daha dün doğmuş çocuk gibiyiz. –İyi amma, oyunun esası nedir? Şunu anlatın bana… Her şey* ***yolunda gidiyor*** *işte* (SAE.s.326).

Yolunu değiştirmek: Yöntem değişikliği yapmak: *Zaman kervanı sizin için* ***yolunu değiştirir*** *ve gerisin geriye, tesadüflere göre menzil menzil sizi taşır. O gün bu sohbetten mahrumdum. Kendi kendime ve kendi ölçülerim içinde kalmıştım* (YG.s.211).

Yolunu dört gözle beklemek: Çok sabırsızlanmak, heyecanla beklemek: *Hiç kimse mektebe giderken bin türlü sıkı tembihle beni öpmedi, ne de akşam üstü* ***yolumu dört gözle beklediler****. Hattâ eve ne kadar geç gelirsem etrafımdakiler o kadar rahattı. Bununla beraber mesuttum* (SAE.s.23).

Yolunu göstermek: Yardımcı olmak, yöntemi öğretmek: *… Bu hazır ve her türlü ihtimali karşılayacak derecede zengin hayat çerçevesini doldurmaya teşvik ediyor, bunu yapabilmenin* ***yolunu gösteriyor****, onu yaşamaya içten onları hazırlıyordu* (H.s.199).

Yolunu kesmek: Engel olmak, ilerlemesini engellemek: *Düşün, Edirnekapı'daki evi, her gün kapını yoklayan, yahut* ***yolunu kesen*** *alacaklıları, bir dilim ekmeğin peşindeki çırpınışlarını… Sonra bugünkü rahat ve saadetini düşün!..*" (SAE.s.12).

Yolunu şaşırmak: Kötü yola sapmak. doğru yoldan ayrılmak: *Kendisinin bu yüksek işi başarabilecek bir kudrette olmadığını ilave ediyor. Sonra zamandan ve zamanenin insanlarından şikâyet ediyor. Allah bir kavme* ***yolunu şaşırttı*** *mı solunu sağından fark edemez* (HÜ.s.25).

Yolunu yapmak: Uygun zemin ayarlamak, hazırlamak: *Hükümdarlarla dost oldu, vezirlerle dövüştü. Erişmek hırsı böyle bir yaradılışa ve*

Mâbeyn'deki vaziyetine göre çok tabiî idi. Mizacına mağlûp olmasaydı, şüphesiz o da, başlangıçta kendisine her kapıyı açan meziyetleriyle ***yolunu yapardı*** (XIX ATET.s.284).

Yutmaya alışmak: Sineye çekmek, sabretmek: *O, bu kadar bîçare şekilde canı sıkılan insanlara, daha doğrusu her ağzını açışta meselelerini* ***yutmaya alışmış*** *bu can sıkıntısının kendisine hitab ediyordu* (XIX ATET.s.416).

Yumruk yumruğa olmak/gelmek: Didişmek, mücadele etmek: *Kısacası kaderle diş dişe,* ***yumruk yumruğa olduğum*** *günlerden biriydi. Bilmem sizde de böyle midir; yolculuk benim üzerimde daima iyi ve unutturucu bir tesir yapar* (Hk.s.73).

Yük olmak: Zahmet, sıkıntı vermek: *Emine ile ben bu vaziyette ona daha fazla* ***yük olmayı*** *istemiyorduk* (SAE.s.82).

Yüksek perdeden konuşmak(I): Yapılması güç şeyleri gerçekleştirebilmenin mutluluğu ile ifade etmek: 1) *Eski katedral sanki muazzam bir deniz kabuğu olmuş, kendi unsurunun diliyle en* ***yüksek perdeden konuşuyordu*** (YG.s.255).

Yüksek perdeden konuşmak(II): Yüksek sesle konuşmak: *"Bize yapışmış, içimizde bizimle beraber her kımıldayışta dalları çatırdayan bir orman gibi büyümüş korku. Zeynep korkardı. Her şeyden, hayattan başka her şeyden korkardı. Hele* ***yüksek perdede*** *insan sesine hiç tahammül edemezdi* (Hk.s.258).

Yüksek tabakadan olmak: Üst sınıftan, zümreden olmak: *Kozmopolit ve köksüz ayrı bir şey, Kozmopolit olmama imkân yok, çünkü* ***yüksek tabakadan değilim****. O imkânlarım yok. Aşağıda dipte çöreklenen, yaşayan tabakaya gelince onu da benimseyemeyeceğim aşikâr* (G.s.158).

Yüreğine inmek: Kötü bir olay, durumdan fazlaca etkilenmek: *Evde kendisine sorulmadan bir sandalyenin yerinden kalkmasına razı değil.* ***Yüreğine iner*** (H.s.208).

Yüz suyu dökmek: Onuruna, izzetine gölge düşürecek kadar ısrar etmek: *Onun içindir ki o kadar* ***yüz suyu dökerek*** *kazandığı rütbe ve mevkilerde hoşlanılmayan ve her an yol gösterilmekten korkan bir misafir gibi yaşadı* (MB.s.39).

Yüz yüze bırakmak: Zor, güç durumlara sokmak, zor durumda bırakmak: *Millî Birlik'in kalkınma kararı ve planlaşma arzusu vekâleti imkânsızlıklarla **yüz yüze bırakmış**. Niçin istihsalden ve bilhassa elektrikten başlamıyoruz Elektrik kâfi değil* (G.s.299).

Yüz yüze gelmek: Karşılaşmak, yan yana gelmek: *Atatürk, bütün ömrünce iradesini etrafına kabul ettirecektir. İnsanlarla **yüzyüze geldiği** zaman daima onun istediği olacaktır* (YG.s.100).

Yüzü asık olmak: Küskün, somurtkan olmak: *Arkadaşlarının **yüzleri asıktı**. Selim, elindeki bir zarfla oynuyordu* (H.s.333).

Yüzü kızarmak: Utanmak, mahcup olmak: 1) *Bu kadar alay etmesine sebep bu noksandan mahcup olması idi. Söylerken **yüzü kızarıyordu**. Fakat genç kadın her şey gibi bunu da tabiî bulmuştu* (Hk.s.296). 2) *Ferhat Beyin mahcubiyetten **yüzü kızara kızara** anlattığı bu hâtıralar sayesinde Abdüsselâm Bey, eski konağının iç yüzünü her gün yeni bir tarafından öğreniyor, nisbeten daha genç ve dinç yaşta, zengin, alabildiğine yüzüne…* (SAE.s.39). 3) *Küçük kardeşinin oyununa katıldığı için **yüzü kızarmıştı**. Gizlenmek ister gibi başını kardeşinin göğsüne yasladı. dışarıda evin eski, evvelki sahiplerinden kalma saati hırıltılı bir ses çıkardı* (Hk.s.260). 4) *Nuran, **yüzü kızararak**: —Anlatmadım mı Mümtaz, ben Anadolu oyunlarının çocuğunu bilirim…* (H.s.149). 5) ***Yüzüm kızara** kızara Halit Ayarcı'ya bu meseleyi açtım. Esas prensipi kabul ediyordu. Fakat şahıslar üzerinde müteredditti. İşte o zaman ben biraz evvel öğrendiğim şekilde kozumu oynadım* (SAE.s.250).

Yüzü kireç gibi olmak: Rengi solmak, yüzünde renk kalmamak: ***Yüzü kireç gibiydi**. Hâlâ "Çık dışarı, budala herif." diye bağırıyordu. İkide bir "Ben ömrümde hasta olmadım." diyordu. Güçlüklü yukarı çıkardık* (Hk.s.193).

Yüzü sararmak: Korkudan dolayı yüzünün rengi solmak: *Birkaç saat evvel cennetteki mekânına gönderdiğini sandığı huysuz ve hasis kardeşini böyle sırtında kefen, karşısında görür görmez, adamcağızın korkudan, şaşkınlıktan âdeta dili tutulmuştu. **Yüzü** muşamba gibi **sararmış**, bütün vücudu ile titriyordu* (SAE.s.64).

Yüzünden okumak: Yüzüne bakarak durumu anlamak: 1) *Ne kendisi, ne de beraberinde olduğu zatın benim gelişimden memnun olmadıkları **yüzlerinden okunuyordu*** (SD.s.133). 2) *Fakat ne talihsizliği, ne*

*de **yüzünden okunan** hastalığı —verem olduğunu biliyorduk— anlattığı şeylere ait en ufak teferruatı bile ihmal etmesine hiç de mâni olmuyordu* (SD.s.35).

Yüzüne çarpmak: Ayıplayarak kusurunu yüzüne karşı söylemek: *Kadınlar son derece güzel. Hiçbir yerde ihtiyarlığımın bu kadar **yüzüme çarpıldığını** hissetmedim* (M.s.209).

Yüzüne gülmek: Dost olmadığı halde dost gibi davranmak, görünmek: *…nisbeten daha genç ve dinç yaşta, zengin, alabildiğine **yüzüne güldüğü**, etrafında tam istediği cinsten cıvıl cıvıl, üst üste, Babil Kulesi kadar karışık, her dilden ve her kafada; …* (SAE.s.39).

Yüzünü çevirmek: Dönüp bakmak, utanmamak: *Behçet Beyin bütün gençliği iki ihtiyar ve zavallı kadının "Maşallah, oğlumuz, ciddi ve terbiyelidir, sağa sola bakmaz" yahut "A, vallahi, eminim bütün Emirgân önünde soyunsa, Behçet şöyle **yüzünü çevirmez**, bir kadın görünce gül gibi kızarır." Cinsinden sözlerin çizdiği bir ahlâk düsturunda kendisini idrâk etti* (MB.s.27).

Yüzüstü bırakmak: Birini kimsesiz, yapayalnız, kötü durumda bırakmak: *Burada kalırsak eskisi gibi yaşamamıza imkân yok. Kabahat benim; işler alt üst olmuş, her şeyi **yüzüstü bırakmışım.** Ben bu kadar olduğunu bilmiyordum." İşler alt üst olmuş…* (Hk.s.117).

Z

Zaferden zafere uçmak: Sıradışı, oldukça başarılı olmak: *Hatta bu devirdeki lirik eserlerinde bile sırrın kapısını zorlayan el hissedilir. Sabâ Âyini ile Nevâ Âyini arasındaki 16 senede Dede'nin dehası **zaferden zafere uçar.** Üst üste yenilikler icat eder, üslûbunu genişletir* (YG.s.369).

Zahmet çekmek: Güçlük ve zorlukla karşılaşmak: 1) *… bu bağ evindeki oyun masasına yığabilmek için epeyce **zahmet çektim**; fakat tam muvaffak olduğum zaman ikinci bir el daha ödedim, bunu diğerleri takip etti; verdikçe deminki kazancımın büyüklüğünü anlıyordum* (Hk.s.55). 2) *Roman, gazete makalesi, hikâye, halk seviyesine indirilmiş bilgi eseri daima bir nevi ailesi sandığı okuyucu kitlesini bir*

dev gibi besledi. Çeşitli eserlerinde birinden öbürüne geçerken hiçbir ***zahmet çekmiyordu*** (XIX.ATET.s.413).

Bir dev gibi beslemek: Çok fazla bilgi aktarmak: *Roman, gazete makalesi, hikâye, halk seviyesine indirilmiş bilgi eseri daima bir nevi ailesi sandığı okuyucu kitlesini* ***bir dev gibi besledi****. Çeşitli eserlerinde birinden öbürüne geçerken hiçbir zahmet çekmiyordu* (XIX.ATET.s.413).

Zahmete katlanmak: Zorluk ve sıkıntılara katlanmak: *Şinasi ile teması, bu kendi kendini yetiştirmek için her* ***zahmete katlanmağa*** *hazır genç adama hakiki yolunu gösterdi. Bir nefeste denecek kısa bir zaman içinde tamamladığı divanı değilse bile, onun esas nescini veren eski mazmunları kapadı; sırrî lûgatı tekellüm etmeği bıraktı* (EÜM.s.227).

Zapt etmek: Kontrol etmek, etkisi altına almak, kavramak etkilemek: 1) *İş insanı temizliyor, güzelleştiriyor, kendisi yapıyor, etrafıyla arasında bir yığın münasebet kuruyordu. Fakat iş aynı zamanda insanı* ***zaptediyordu*** (SAE.s.351). 2) *Bana kabuklarını açıyorlar, yahut ben onlara vücudumu açıyorum, fark etmeden içime yerleşiyorlar, elimi, kolumu, düşüncemi* ***zapt ediyorlar*** (H.s.279). 3) Annem o günden sonra ayaklı saatimizden hep Mübarek diye bahsetti. Bütün dindarlığına rağmen daha beşerî düşünen babam ise ona Menhus adını koymuştu. Menhus veya Mübarek bu saat çocukluğumun bir tarafını *zaptetmiş* gibidir (SAE.s.28). 4) *Bütün evi biraderler* ***zaptetmişti.*** *İçini çekti ve mırıldandı: —Allah vere de kardeşleri olmasaydı* (SD.s.78). 5) *Hakikaten istediğim bir şakadan başka bir şey değildi; kuvvetlice bir şaka. Fakat öyle bir şaka ki senin o libidik kafana, o acayip masal torbasına yerleşsin ve bir peyzaja hâkim 1600 onu* ***zapt etmiş*** *bir harabe gibi oradan bütün ömrünü idare etsin* (SM.s.29). 6) *Şiir bir possession: mülkiye; yani kâinatı* ***zaptetme*** *ve kendimize mal etmedir* (ED.s.125). 7) *Evliya Çelebi, Bursa'ya "ruhaniyetli bir şehirdir" derken, bu gerçeği anlatıyor. Bu mimarî kadîm tanrıların yetiştiği bir toprağı yeni bir dünya görüşü, yeni bir hakikat adına bir asra yakın bir zamanda* ***zapt eder*** (YG.s.216). 8) *Şiir, atmosferin malı olmaktan çıktı. Mısra havaya yayılmıyor ve havayı* ***zaptetmek*** *için söylenmiyor. Benlik davası için yazılıyor. Mutlaka orijinal olmak iddiası ilhamı idare ediyor* (YG.s.335). 9) *Fakat canlıydılar. Başka*

*türlü bir hayat tarafından **zapt edilmiş**, başka bir iklimde yaşıyormuş gibi canlıydılar* (H.s.339). 10) *Hepsi uzviyetini, sinirlerini ayrı hadlerle çıldırtarak **zapt ederlerdi*** (H.s.58). 11) *Her yaz bu dar yolu mevsim onlarla **zapt ederdi**. Daha kapının önünde deminki isteği söndü. Ne görecekti, sanki?* (H.s.44). 12) *—Bilmem buna muhasara denir mi? Karayolları baştan başa açıktı. Ben sadece iskeleyi **zapt ettim*** (H.s.119). 13) *Beni birdenbire bir fikir gibi **zaptetmişti.** Konuşması, hüznü, başının düşünceli duruşu bir daha unutmayacakmışım gibi içime yerleşiyordu* (SM.s.45).

Zar atmak: İstikbal için karar vermek: *Benim **zarımı** masanın üzerine **atmam** lâzım. Fakat o iş için de bir parça kendimi bulmam, bu miskinliğimden kurtulmam lâzım* (M.s.41).

Zarar görmek: Kötü, olumsuz sonuca uğramak: *—Emir versinler, derhal yaparız. Fakat galiba neticesinden korkuluyor. Şehir içinde açıktan açığa mücadele başlarsa halk çok **zarar görür*** (SD.s.178).

Zayıf damarını bulmak: Hassas, kırılgan tarafını tespit etmek: *Ben kendi tarafımdan onun **zayıf damarını bulur** basarım. Bunlar efkârıumumiyeyi bir zaman işgal eder* (SAE.s.299).

Zehir gibi acı olmak: Çok aşırı yakıcı, keskin tadı olmak: *Sesi **zehir gibi acıydı**. Adama dik dik bakarak sözüne devam etti: "Değiştim, dedi, ben artık değiştim. Teslim oluyorum* (Hk.s.214).

Zehirlemek: Yanlış fikirler empoze etmek, zarar vermek: *Evkafta oldukça iyi bir memurlukla işe başlayan ve ardı arkası kesilmeyen talihsizlikler yüzünden küçük bir cami kayyumluğuna kadar inen babamın hayatı de dedesinin bu vasiyeti âdeta **zehirlemişti*** (SAE.s.27).

Zemmetmek: Çekiştirmek, kötülemek, yermek: *Bununla beraber, zaman zaman Hugo'nun ölçüsüz coşkunluğunu kendisi de tenkit eder "Zurna-yı hâkanî" diyerek onu hem meth hem **zemmederdi*** (YK.s.68).

Zevk almak: Beğenmek, hoşlanmak: 1) *Erkeğe, dış âlemin aksiyonu içinde hayatı yaparken görmekten **zevk alıyordu*** (MB.s.64). 2) *Duydumsa da **zevk almadım** İslâv kederinden!* (YG.s.320).

Zırıl zırıl ağlamak: Sesli ağlamak: *Fikret herkes şiir okurken koskoca bir makaleyi çıkardı okumaya başladı ve okurken de **zırıl zırıl ağladı**. Allahım Kenan'ın ne kabahati vardı!* (G.s.209).

Zikretmek: Adını söylemek, anmak, sözünü söylemek: *Dürdâne Hanım romanını da telefonu İstanbul'da ilk kullanılan eser* ***zikredelim*** *(1882)* (XIX ATET.s.423).

Ziyafet çekmek: Yemekli ağırlamak: *Dört yıl, bu dağlarda kurtlara insan etinden* ***ziyafetler çekilmiş,*** *ölüm her yana doludizgin saldırmış, seçmeden avlamıştı. Uğursuz tırpan durmadan, bir saat rakkası gibi işlemiş, rastgeldiği her şeyi biçmişti* (BŞ.s.49).

Ziyan çekmek/etmek: Zarara uğramak, zararı ödemek, karşılamak: *Kahve sahibinin suçu ne? Ne diye* ***ziyan çeksin*** *adam, senin yüzünden!"* (SAE.s.190).

Ziyan olmak: Zarar görmek, eziyet çekmek: *Kira evlerinde* ***ziyan olmasınlar****. Heriflerin (kayınlarının) aleyhimde miras dâvası açacaklarından bahis buyuruyorsunuz; hemşirelerini aldım alalı kursağıma on paraları girmedi* (SD.s.53).

Ziyaret etmek: Görmeye, bilgi vermeye gitmek: *Malazgirt'te bileğinin kuvvetiyle, dehasının zoruyla bize bu aziz vatanın kapılarını açan Alparslan'ı, muharebe emri vermeden evvel hangi kuvvetler* ***ziyaret etti*** *ve ona neler gösterdi?* (BŞ.s.38).

Zorla çekip çıkarmak: Zor kullanarak almak: *Hele bütün etrafın haset ettiği imkânlar elinde iken… Hulâsa evine gelirken hayatı, evinde de babamın ceplerinden ve koynundan* ***zorla çekip çıkarttığı*** *servetini bulmuştu* (SAE.s.68).

Zorunda kalmak/olmak: Yapmaya mecbur olmak: *Onun için paşaların çoğu bu kuvveti kollamak, kendi aleyhinde yahut devlet aleyhinde harekete geçmemesi için onu tutmak* ***zorunda kalıyorlardı*** (MB.s.71).

Zulmetmek: Eziyet, işkence, haksızlık etmek: 1) *"Kurtarın beni" diyordu. "N'olursunuz kurtarın beni! Bilmiyorsunuz ne kadar* ***zulmediyorlar****… Bilmiyorsunuz… Kurtarın beni…" Cemil, rüyada bile, ona "İşin aslı nedir, kimdir bunlar, siz kimsiniz?" demeyi ne kadar istiyordu* (Hk.s.239). 2) *Ben gerisini dinlemiyordum. Kurtulmuştum. Altı senedir içimde çöreklenen azaptan kurtulmuştum. Demek babamı, annemi beyhude yere itham etmiştim. Ellerinde olduğum için bana* ***zulmetmemişlerdi.*** *Kardeşimin ölümünden ben mesul değildim, ne de onlar…* (SD.s.167).

II.BÖLÜM
TANPINAR ESERLERİNİN ÖZDEYİŞ / VECİZE / AFORİZMA / ATASÖZLERİ SÖZLÜĞÜ

Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk edebiyat, sanat ve düşünce dünyasını meşgul eden ve önemli bir biçimde etkileyen herhalde çok az olan şahsiyetlerden biridir. Tanpınar, düşünce ve değerlendirmeleriyle farklı ve yeni bir solukla büyülü bir atmosfer etkisi inşa etti.

Toplum olarak yaşadığımız medeniyet buhranını doğal olarak Tanpınar da çok derinden yaşadı ve ondan çıkmak için oldukça cebelleşti. Estet bir düşünüş ve uyanık bir dikkatle doğu ve batı değer ve kazanımların harmanlanmasıyla kurtuluş kapısı aramaya çalıştı. Tespitlerini ve bulabildiği cevapları kendine özgü sanatkârca üslubuyla işleyip pek çok abide eser halinde bizlere armağan etti. Fakat Tanpınar bunu yaparken inşa ettiği, daha doğrusu ördüğü Türkçe ile okuyucusunu etkileyerek büyük bir hayranlıkla idrak etmelerini sağladı. Bu Türkçe, Sanatkârın kendine özgü karakterinin, yetiştiği çevre, tanıştığı şahsiyetlerin, Doğu ve Batı kaynaklarından süzdüğü muazzam kültürel kazanımlarının, uyanık bir dikkat, dil disiplinin ve estet düşünüşünün ortak ürünüdür.

Tanpınar'ın inşa ettiği geniş dil imkânlarının tezahürü, nesirlerinde, şiirlerinde ve ayrıca akademik çalışmalarında oldukça yoğun bir biçimde görülmektedir. Tanpınar'ın eserlerinde dili ve üslubu daima Türkçenin mevsimi bahardır.

Eser için aradığı ifadeyi kıvrak zekâsıyla hemen buluveren, estet düşünüşüyle üslubu kuran, sıradanlıktan ve özentiden çok uzak olan Tanpınar, edebi eserlerinde ve özellikle asıl olarak şiirlerinde yaptığı dili "kristalleştirmek, billurlaştırmak", onu

ölümsüz bir formla şekillendirmek. Bundan dolayı, hangi eserini kaç kez okunursa okunsun, her seferinde mutlaka altını çizilecek bir ifade, cümle, " Nasıl daha önce görmemişim?" denilecek bir söz, ifade güzelliği ve fikir derinliği bulunur. Eserlerinde, kişisel ve ders notlarında bu tarz oldukça cümlesi görülür ki bunları taranan eserlerinde derlemeye çalışıldı. Tanpınar, estet anlayışı ve düşünüş yetisini sanatkârane bir biçimde edindiği kavram ve terimlerin inşa ettiği derin bilgeliği ile deyim, atasözü, özdeyiş ve aforizmaları eserlerinde bir nakkaş gibi işleyerek hemen hemen her paragrafında ortaya bir "Tanpınar Aforizması" örmüştür.

Bazısı zihinlere şimşek çaktıran, bazısı gülümseten alışılmamış bu bağdaşıklarından, sözlerinden birkaçı:

"Bonnard hemen her rengi bir zafer yapabiliyor."

"Corot'un 'İncili Kadın'ını görmemiş adam, bir kadın çehresinden bütün bir masal yaratılacağını anlayamaz."

"kanepesinde o kadar zengin şekilde yalnızlığı tadan mesut çocuk…"

"Pek az tarihte Osmanlı tarihi kadar hiçbir şeye yaramayan isyan ve ihtilal görürüz."

"Bizim Avrupalılaşmamız, Çinlinin pantolon yapmasına benzer: "Al şu kumaşı, bu pantolonun aynısını yap" demişler. Ertesi gün lekesiyle, yırtığıyla aynı pantolonu yapıp getirmiş."

"İnsan sanata ne ile gelirse onu bulur."

"Şiir, hikâyedeki Melâmî dervişine benzer. Ateşe atılınca derviş sırrolur, yalnız tacı ile hırkası kalır."

İdealin ufku evvela edebiyatta gülümser, biz çok defa meşalenin geçtiğimiz yolu aydınlatmasını istiyoruz."

"Bilir misiniz, rüyada insanlar birbirinin gözlerine bakamazlar. Ve bakarlarsa çok ıstıraplı olur. Derhal uyanırlar."

"Gece bizde konuştuğu için rüya görürüz."

"Musiki, giydirilmiş zamandır."

"Muş'ta kim dinler padişahı: Ardıç kadı, meşe müftü."

"Namus evkaf kâtipliğine lazım; başvekile akıl lazım."

"Sanatta mümkünü aramak en tehlikeli zayıflıktır."

"Şiir dilin çiçeğidir."

"Sistemle büyük edebiyat olmaz, humması yaşanan fikirle edebiyat olur."

"Yanlış, ilmin salçasıdır."

"Ufak bir zevksizlik devrin büyük eşeklerini zirveye çıkarır."

"Çeki ile elmas değil odun tartılır."

"Muhayyile, herhangi bir şeyi uydurmak değil, belki herhangi bir şeye hayatın sıcaklığını geçirmek, yalanı yaşar hale sokmaktır."

"(Ahmet Haşim hakkında) Zarif konuşur fakat küfre başladı mı bir gemici bile gıpta edebilirdi. Gözünün içine bakan, şair olduğunu anlardı."

"Prestij: Ayın suya bıraktığı şey, kendisi değil ama şân u şerefidir."

"Yaşama iradesinin öldürdüğü düşman bir daha dirilmez."

"Gizli konuşmak, konuşmamak demektir."

Tanpınar, karakter ve özel hayatı bakımından para hesabı yapmayan, hesabını bilmeyen, maddi sıkıntıdan kurtulamayan, ömrü boyunca parasızlıkla mücadele eden ve aile saadetinden mahrum, mustarip, mutsuz edebiyat profesörüdür. O, öbür tarafta Türk edebiyat, sanat ve düşünüşünün çok az tanığı olduğu bir derinlik ve dehadır. Ördüğü muhteşem üslubu, aşılamamış eserleri, üzerinde oldukça tefekkür edilecek fikirleri, inşa ettiği kusursuz dili, büyük bir terkipten süzdüğü kültürü eşsiz ve önemli bir miras olarak Türk okuyucusuna sundu. Yaşamı boyunca bahtsız ve mutsuz olan Tanpınar, yazdıkça bahtiyar ve mutlu olan adamdır. Tanpınar, daima bu düalitenin tezahüründe yaşadı. Şahsına gösteremediği bu itinayı eserine, sanatına kusursuz bir biçimde gösterdi. Tanpınar aslında bir aforizma sanatçısıdır denilse pek de yanlış olmayacaktır. O, ifade ettiği derin fikirlerini inşa ettiği sıra dışı kelimelere aforizma

anlamı yükleyerek onlara daha estetik, çekici ve etkileyici bir anlam, ruh yüklemektedir.

Bu çalışma, bir nebze de olsa Tanpınar sözlüğü veya onun sözlüğüne kaynak oluşturacak bir eser olarak amaçlandı. Belki de Tanpınar ansiklopedisi için bir dibace hükmüne geçer. Tanpınar'ın düşünce dünyasını besleyen büyük yazarlar, şairler, sanatçılar, fikir insanları, aforizmalar, kavramlar, şehirler, seyahatler, müzeler, tablolar ve daha pek çok unsur onun inşa ettiği muhteşem üslubunun ve ördüğü özgün kusursuz dilin oluşmasında önemli bir rol üslenmiştir.

Tekrarlama Özdeyiş, bir düşünceyi, ilkeyi ve duyguyu kısa, özlü bir biçimde anlatan derin düşünce veya duygulu bilgece yapılardır. Uzun bir cümle ile ifade edilebilecek duygu veya düşünce tekrarlama, asonans,vurgu ve ritm, alliterasyon gibi yöntemlerle bir çırpıda ve özlüce söylenen dil unsurlarıdır. Pek çok eş anlamlısı bulunan özdeyişler: vecize, özlü söz, özsöz, veciz söz, hatta motto, ülger, aforizma bile zaman zaman kullanılmaktadır. Cümle-i hikemiye, kelâm-ı kibar olarak da eski dilde kullanılmıştır. Atasözlerinden önemli farkı, söyleyenin bilinmesidir. Vecizeler de atasözleri gibi yaşanan olaylar, deneyimler ve gözlemler sonucu söylenen özlü yapılardır. Vecizeler daha çok metin içindekullanılan özlü ve etkileyici ifadelerdir. Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatında doğrudan vecize türünde eser kaleme alan ilk yazar, Cenap Şahabettin'dir. "cümle-i hikemiye" ve "kelam-ı kibar" olarak tanımlanan veciz sözleri, "Tiryaki Sözleri" isimli kitabında, yazar bir araya getirmiştir.

Aforizma, ifadenini aykırı, espirili, sanatlı ve özlü bir biçimde söylenmesidir. Aforizma bir gerçeği içermektedir. Bir ifadenin aforist bir ifade olarak nitelenmesi için, ifadenin özlü ve aykırı bir biçimde ortaya konan gerçeği içermesi gerekmektedir. Daha çok felsefe, ahlak, edebiyat ve sanat alanlarında tercih edilen aforist ifadeler bir gerçeği aykırı ve çarpıcı bir üslupla kaleme alma işidir. Çünkü her aforist ifade evrensel olduğu düşünülen bir gerçeği içermektedir. Aforist ifade aslında görüş veya

doğruluk bilidirimidir. Aforist ifadeler literatürde çok yaygın olarak yer alır. Gerçi, literatürde kullanılan pek çok aforizma, edebi kullanımlarından kopar, orijinal eserden ayrı olarak aykırı anlamlarıyla ilişkili bir duruma gelir. Pek çoğu sanatlı, özlü ve aykırı biçimleriyle akılda kalıcı hale gelir. Aslında Aforizmanın anlamı; özdeyiş olarak da tanımlanabilir. Özlü, edebi ve akılda kalıcı olmasıyla da özdeyiş özelliği taşımaktadır. Ayrıca aforizmaların bir tarafını da mizah inşa etmektedir. Sanatlı, özlü ve aykırı tarafıyla harmanlanınca daha çekici bir özellik kazanmış oluyor. Aforizma, bu mizah yönüyle de atasözleri, deyimler ve diğer klişe ifadelerle ilişkilendirilebilir. Doğrusu bunlara da farklı aforist ifadeler denilebilir.

Tanpınar, kültürde, sanatta, edebiyatta ve eleştiride kendine özgü bir sanat dili olan ender sanatkarlardandır. Onun bu taraflarını inşa eden, daha doğrusu onlara farkındalık kazandıran diğer iki önemli özellik ise estet anlayışı ve tenkit bakışaçısıdır. Tanpınar'ın bu üslup ve anlayışı onun sanatına evrensel bir kabul sağlar. Tanpınar, nesir çalışmalarında ördüğü üslubu ile zaten bir farkındalık inşa etmektedir. Bu farkındalığın içerisine sık sık serptiği aforist ifadeler sanat eserlerine hem akıcılık kazandırmakta hem de edebi ve mizahi bir fon oluşturmaktadır. Seçici ve titiz bir yazar olan Tanpınar, eserlerinde atasözleri, deyimler ve diğer klişe ifadelere oldukça yer vermektedir. Ayrıca doğrudan aforist ifadelerlerle bu yapıya ve anlayışa bir zenginlik kazandırmaktadır. Tanpınar, aforist ifadeleri daha çok evrensel olarak doğru olduğunu düşündükleri edebi, felsefi ve estetik ilkelere uygulamıştır.

Tanpınar, aforist ifadeleri estet sanat anlayışından süzerek onları sanatlı, özlü, mizahi ve aykırı bir biçimde evrensel olduğunu düşündüğü gerçeklerle kaleme almaktadır.

Toplumların tarih boyunca edindikleri maddi manevi kazanım, bilgi, deneyim ve birikimlerinin önemli aktarıcısı dildir. Sözlü kültürel mirastan yazılı kültürel miras ve kazanımlara değin pek çok bireysel ve toplumsal birikim, yüzyıllar hatta

bin yıllar birikim ve kazanımlarla varlığını zenginleştirerek bugüne kadar süregelir. İnsan topluluğunun inşa ettiği kültürel olgu dil vasıtasıyla miras olarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu kültürel olguların, deneyim ve birikimlerin yayılması kuşaktan kuşağa aktarılması tamamen dil unsuruna bağlıdır. Atasözleri az söz ile çok şey anlatma özelliğine sahip ifadelerdir. Bu dil yapıları anlam bakımından yoğunlaştırılmış ifadelerdir. Yani anlamda kesinlik, ifadede kısalık ve belirginlik özellikleri onları diğer bazı klişe ifadelerden ayırmaktadır. Atasözleriyle yapılan anlatım, daha bir güçlü ve renkli özellikler kazanmaktadır. Atasözleri, bir yargı bildiren, anlamca dolgun ve zengin, ahenkli olan, gerçek veya mecaz anlam taşıyan ve toplumun ortak malı olan özlü ve anlamlı ifadelerdir. Aynı zamanda kuvvetli ahlak ilkeleri bu ifadelerde tarihî ve sosyal gerçekleri dile getirir.

Deyimler ve atasözleri, toplumbilim, ruhbilim, sanat, eğitbilim, ekonomi, edebiyat, felsefe, tarih, folklor gibi pek çok alanla ilişkili olan ve inceleme, çalışma konusu edilmeye değer söz varlıkları olup kavram zenginliği, deyiş güzelliği ve anlatım gücü açısından önemli dilsel yapılarıdır.

Huzursuz Bilge Tanpınar adlı çalışma serisinde, Tanpınar'ın Etkilendiği ve Yorumladığı Batılı Şahsiyetler birinci bölümü oluştururken,Tanpınar Eserlerinin Deyimler Sözlüğü ve Özdeyişler (Vecize / Aforizma / Atasözleri) ikinciyi, Tanpınar'ın Etkilendiği ve Yorumladığı Doğulu Şahsiyetler, üçüncüyü oluştırmuş olacak. Bu çalışma ile Tanpınar'ın düşünce birimlerinin ve sanat anlayışının anlaşılması ve çözümlenmesine katkı sunulması amaç edinmektedir.

A

1941 senesinde belki İstanbul bugünkü kadar köy değildi: İstanbul'un düzensiz büyümesi, kentleşmenin sağlanmadığı ifade edilmektedir: ***Bu 1941 senesinde belki İstanbul bugünkü kadar köy değildi,*** *fakat ıstırap her çehreden akıyordu. Gençler arasında ise muazzam ayrılıklar başlamıştı* (G.s.197).

Acayip bir perdenin önünde bulmak: Duygularından dolayı tuhaf hissetmek: *Kendisini çok* ***acayip bir perdenin önünde buluyordu****. Onu açarsa kâinat altüst olacaktı* (H.s.130).

Acayip mütevekkilane rızada, korkunç bir sükûnetin olması: Aşırı bir tevekküle bağlanmak: *Âli'lere gittim. Annesi oğlunun ölümünü artık biliyor.* ***Acayip mütevekkilane rızasıyla, korkunç bir sükûneti var*** (G.s.300).

Acayip ve tatsız bir kılığa girmek: Tuhaf bir görünüm kazanmak: *Bir ömrün topladığı bütün bu kalabalık birdenbire silinir, yerine nereden geldiğini bilmediğim kuklalar geçer. Ocak başında sıcağı sıcağına dinlenen vak'alar mahiyetini değiştirir, hususî renk ve havaları dağılır. Bu gördüğünüz yazıda olduğu gibi* ***acayip ve tatsız bir kılığa girer*** *ve ben sarfettiğim mesaiden mahcup, yazı masamdan kalkarım* (YG.s.63).

Acem halkiyatına ait olmak: İran folkloru, halk bilimi eseri olmak, o kültüre ait olmak: *Nizamî'den sonra da gerek Şehnâme sahibinin, gerekse Nizamî'nin olmaktan ziyade* ***Acem halkiyatında ait olan*** *bu mevzuda birçok şairler yazmışlardır. Bunların içinde Visâl-i Şirâzî'nin Ferhad u Şirin'ini ve Örfî'nin Hüsrev u Şirin'ini, Şihâb-ı Türşîzî'nin Hüsrev u Şirin'ini sayabiliriz* (HÜ.s.18).

Acemi avcı elinde kalmış bir kaplan postu gibi parçalanıp yırtılmak: Duygulardan dolayı işi, süreci yönetememek, başaramamak: *Bu mağrur muharip, yorulan sinirlerini kanlı ve şehvetli oyunlarla uyuşturmaya çalışırken cihangir haritası,* ***acemi avcı elinde kalmış bir kaplan postu gibi parçalanıp yırtıldı*** (BŞ.s.31).

Kanlı ve şehvetli oyunlarla uyuşturmaya çalışmak: Liderlerin bozuk psikolojilerinden dolayı insanlığa zarar verecek kararlar alması: *Bu mağrur muharip, yorulan sinirlerini* ***kanlı ve şehvetli oyunlarla***

uyuşturmaya çalışırken *cihangir haritası, acemi avcı elinde kalmış bir kaplan postu gibi parçalanıp yırtıldı* (BŞ.s.31).

Acemi terzi eline düşmüş Hint kumaşı gibi doğranmak: Çok fazla hırpalanmak, oldukça zarar görmek: *Zavallı semaî* ***acemi terzi eline düşmüş Hint kumaşı gibi*** *gözümün önünde* ***doğrandı*** *gitti* (SAE.s.331).

Acemi yarış atı gibi: Deneyimsiz olmak, tecrübesi bulunmamak: *Ne zaman teşrif ettiniz? Diye biraz araya mesafe koymaya çalıştım. Fakat kadıncağız dinler mi?* ***Acemi yarış atı gibi*** *bütün mânialarıyerinden söküyor* (M.s.172).

Acemice olmak: Yeni, toy olmak, deneyim sahibi olmamak: *Yeni bir tekniğin kendisini ilk deneyişleri ne kadar* ***acemice oluyor****. Bugün Halit Ziya'nın bizi taşıdığı zevk merhalesinden bu ilk eserlere bakarken, bu muharrirlerin safiyetine şaşırmamak kabul değildir* (EÜM.s.65).

Acemice örtmek: Deneyimsiz bir biçimde kapatmak, örtmek: *Eserlerinde muntazam bir sistemin bulunduğunu zannettiğimiz yerlerde bile* ***acemice örtülmeye*** *çalışılmış büyük boşluklar göze çarpar* (YG.s.44).

Acemilik yüzünden: Deneyimsizlikten, toyluktan dolayı: *Belki de sadece zihnî bir seyahati, bir ufuk değiştirmeyi istemiştir. Bunlar gibi, sırf* ***acemilik yüzünden*** *ancak bu şekilde verilmiş şahsî bir macera da olabilir* (XIX ATET.s.267).

Acı acı düşünmek: Üzüntülü ve derin düşünceye dalmak: *Ara sıra ona bakar ve bir zamanlar hayat yolunda ne kadar acemi olduğumu* ***acı acı düşünürüm****. Rahmetli velinimeti bu kadar üzmeli miydim? Şurası var ki bazı insanlar, hakikatin ışığı kendilerinde mevcut olarak doğuyorlar* (SAE.s.284).

Acı gözyaşı dökmek: Sabırsızlanmak, bekledikçe ıstırap duymak: *Günlerce yem yemeyen muharebe atları ahırlarında* ***acı göz yaşları dökerek*** *eşinirler, kartallar güneşin oklarıyla zehirlenmiş gibi uçtukları yüksekliklerden yere cansız düşerler* (YG.s.92).

Acı kânun rüzgârlarına benzemek: Zemheri, ocak ayı soğuk rüzgârını andırmak: *Fakat bu zalim ve itiraf edelim ki çok eğlenceli hicvin yanında ne eskisinin müdafaasını yapıyor ne de millî hayatın herhangi bir güzel tarafını, bir özünü ortaya koyuyordu.* ***Acı kânun rüzgârlarına benzeyen*** *sert bir nihilizmde zengin, fakir, eski ve yeni*

hep birden dağılıyordu. Bütün bunları idesini göz önünde tutarak söylüyorum (YK.s.80).

Çok eğlenceli hiciv yapmak: Oldukça eğlendiren eleştiri, yergi yapmak: *Fakat bu zalim ve itiraf edelim ki* ***çok eğlenceli hicvin*** *yanında ne eskisinin müdafaasını yapıyor ne de millî hayatın herhangi bir güzel tarafını, bir özünü ortaya koyuyordu. Acı kânun rüzgârlarına benzeyen sert bir nihilizmde zengin, fakir, eski ve yeni hep birden dağılıyordu. Bütün bunları idesini göz önünde tutarak söylüyorum* (YK.s.80).

Acı meyve vermek: Zararlı, olumsuz sonuç taşımak, vermek: *Nihayet Esad Paşa'nın ikinci sadaretinde (1875) bu kadar senedir ekilen fenalık tohumları* ***acı meyvelerini verdi****. Evvelâ Hersek isyanı başladı. Sonra isyan Bosna'ya geçti* (XIX ATET.s.328).

Acıklı bir tebessüm: Üzüntülü durumu hafif gülümsemeyle ifade etme: *—Fakat bana karşı, arkadaşına karşı, ne bileyim, pek doğru iş değildi bu. Bu sefer göz göze geldiler. Suad'ın yüzünde* ***acıklı bir tebessüm*** *vardı* (H.s.284).

Acıklı tarafı artan bir muamma olmak: Üzücü olan kısımn, boyutun karmaşık olması: *Sabiha'nın hayatı benim için,* ***acıklı tarafı*** *gittikçe* ***artan bir muamma oluyordu*** (SD.s.207).

Acılıkların zaman zaman boşandığı bir kap: Yaşamda çekilen ıstırabın, acının, mutsuzluğun sanata damıtılması, sanat eserlerine işlenmesi: *Bu, talihini vaktinden evvel bilmeğe çok benzer ki, herkes buna tahammül edemez. Hâşim'in konuşması ve nesri bu* ***acılıkların zaman zaman boşandığı bir kaptır*** (EÜM.s.297).

Acımak: Merhamet etmek: *Sen beni sevmedin. Sevmiyorsun da. Bana* ***acıyorsun****. Bana bağlısın. Sen sevdiğin insana git (Pencereden bakar.) Erik ağacına bak. Biz çocukluğumuzda yaşadık yaşayacağımızı. Bizimki bu ağacın dibinde, o felâketli konakta, bu sokaklarda bitti. (Gelir iki elini tutar) Sen Rezzan'ı seviyorsun. Onunsun* (İAA.s.86).

Acınacak derecede yalnız olmak: Aşırı yalnızlık duygusu taşımak, yalnız hissetmek: ***Acınacak derecede yalnızdı*** *ve bu yalnızlığı içinde benim düşünceme yapışarak yaşamağa öyle alışmıştı ki, geldiğim gün sevincinden ölecek sandım* (SAE.s.77).

Acısını saklamak: Çektiği ıstırabı, kederi gizli yaşamak: *Bu kadar yakından geçen ölümün onu bir tarafından yıktığı her halinden anlaşılıyordu. Fakat çok dindar bir tevekkül içinde,* ***acısını saklamağa*** *çalışıyordu* (MB.s.77).

Açık ayak koşmak: Bir tür yürüyüş koşusu: *O zaman Defterdar Burnu'ndan iki yüze yakın tulumbacı Bakırköy'e hareket eder ve orada da bir o kadar meslektaşları ile birleşirler. Aralarında Hristiyan ve Yahudileri de bulunan bu tulumbacılar cenazeyi, bir saat on dakika gibi imkânsız bir zamanda* ***açık ayak*** *denen* ***koşu*** *şekliyle Bakırköy'den Eyüp Camii'ne indirirler* (BŞ.s.195).

Açık hedef: Zarar görülebilecek durumda, savunmasız olmak: *Mümtaz bu anda izin alıp gidebilseydi belki de hayatı büsbütün başka bir şekil alırdı. Fakat talih kalmasını istedi. Zaten sakınmak sevki tabiisiyle doğmuş insanlardan değildi. Hayatının her hadisesi onu yolun ortasında* ***açık*** *bir* ***hedef*** *gibi bulurdu* (H.s.205).

Açık olmak: Topluma, halka açık olmak: *Dede'nin büyük hususiyetlerinden biri halk san'atına, halk ağzına, halk hayatına daima* ***açık olmasıdır****. "Mesnevi" kadar "Yunus Divanı"na bağlı olan ve ikisinden beraberce beslenen bu deha aynı zamanda Tuna boyu ve şehir türkülerini de biliyor, tanıyor ve onlarla eğleniyordu* (YG.s.374).

Açıkgöz ve çıkar pençe olmak: Uyanık davranmak, cingöz, kurnaz**,** uyanık ve mücadeleci olmak: 1) *Buna mukabil insanın behemehal* ***açıkgöz ve çıkar pençe olmasını*** *isteyenler benim beceriksizliğimi büyütmek için durmadan kaybımızın yekûnunu hesaplıyorlardı* (SAE.s.90). 2) *Onlar sayesinde bu insanların son derecede hesaplı, hakkının on parasında bile dikkatli ve titiz, alabildiğince* ***açıkgöz ve çakır pençe olduklarını*** *bir kere daha anlardık* (SAE.s.133).

Açıktan açığa aleyhinde bulunmak: Açık, aleni eleştirmek, konuşmak: *Bütün fantezilerini bir yana bırakmış, konak alıp satmadan, araba değiştirmeden, borç etmeden,* ***açıktan açığa*** *kimsenin* ***aleyhinde*** *bulunmadan yaşıyordu. Hattâ öteden beri bazı geceleri sivil giyerek gittiği söylenen eğlence yerlerinden bile ayağını kesmişti* (MB.s.47).

Açıktan açığa belirtmek: Doğrudan ifade etmek, anlatmak: *Nâmık Kemal'in korkmaya hakkı vardı-* ***açıktan açığa belirtiyor****, aynı za-*

manda ferdî hayatında da yukarıda bahsettiğimiz iptilâyı itiraf ediyordu (XIX ATET.s.533).

Açıktan açığa devletle mücadele arzusu: Devleti karşısına alıp onunla doğrudan mücadele

Etmek: *Tezahürat ve* ***açıktan açığa devletle mücadele arzusu*** *üniversite gençliğinde adamakıllı artmış olacak ki, her vesile ile tezahürat yapıyorlar. En ümit verici şey gençliğin kimseden emir almadan böyle cemiyete bir mihverle tutunmuş olmasıdır. Üniversite üniversite oluyor. Yeniden doğuyor* (G.s.182).

Açıktan açığa düşmanlık etmek: Nefreti, kötülüğü gizlememek, onu belli etmek: *Fakat ne saatini bedava tamir eden Nuri Efendiye, her zaman yardımını gördüğü Abdüsselâm Beye, ne de eline diline üşenmeyen Avcı Naşit Beye* ***açıktan açığa düşmanlık edemediği****, hattâ onları ne olsa yine biraz sevdiği için, bütün köşede bırakılmış insan hıncıyla Seyit Lûtfullah'a yüklenirdi* (SAE.s.43).

Açıktan açığa itham etmek: Doğrudan suçlamak: *Halit Ayarcı'nın ısrarıyla hiç yoktan ortaya çıkarttığımız, etrafımıza topladığımız insanlar şimdi bizden hesap sormakla iktifa etmiyorlar,* ***açıktan açığa*** *bizi* ***itham ediyorlardı*** (SAE.s.367).

Açıktan açığa mücadele devrinin kapanması: Önemli bir aşamanın tamamlanması: *Magosa'ya nefyi ile Namık Kemal'in hayatında gazetecilik ve* ***açıktan açığa mücadele devri kapanır.*** *Vakıa ondan sonra da, büyük muharrir hayatına ve faaliyetine istikamet veren fikirlerin adamı olarak kaldı* (NK.s.12).

Açıktan açığa reddetmek: Belirgin bir biçimde kabul etmemek: Ancak Türkçülüğün Esasları'ndadır ki ***açıktan açığa reddeder*** *(*YK.s.92).

Açıktan açığa süzmek: Rahatsız edecek derecede çok ve dikkatli bakmak: ***Açıktan açığa*** *genç kadını* ***süzerek*** *onunla konuşuyordu. Nuran kendisiyle biraz konuşunca, arkasında çok sıkı bir zemberek gevşemiş gibi, bu yüz birdenbire açıldı* (H.s.184).

Açıktan açığa yapmak: Gizleme gereği duymadan işlemek, yapmak: *…bu iki kızın içinde, yaşadıkları muhitin tabiî icaplarından biri yığın ihtirasın, ikbal arzusunun* ***açıktan açığa yol almasına*** *sebep oldu* (MB.s.113).

Açıktan açığa düşmanlık yapmak: Belirgin olarak, ulu orta, göz göre göre: *Fakat Nâmık Kemal her defasında onun sözünü keser, yahut en kat'i hükümlerle ve en ağır kelimeleri kullanarak çerçeveler. Hiçbir romancının onun kadar kahramanının* ***açıktan açığa düşmanı*** *değildir* (XIX ATET.s.363).

Açılmak: Rahatlamak, kendine gelmek, ferahlamak: *Elhâsıl her itibarla onu zayıf bir anında yakalamıştım. O gün birkaç saat konuştuk, bana epeyce* ***açıldı*** *ve bilhassa kendisine "Arap" denilmesinden şikâyet etti ve bunda yerden göğe kadar haklıydı* (EÜM.s.302).

Açılmamış bir liman gibi olmak: Hizmete sunulmamış, yararlanılmayan olanak: *…bu memleketin ekonomisine henüz* ***açılmamış bir liman gibi****, işlenilmeyen bir maden gibi dâhil olduklarını da biliyorlar. İçlerinde bütün bir kudret çağlıyor. Bu kudret ya dışarıya çıkacak, ya kendilerini olduğu yerde boğacaktır* (YG.s.407).

Açlığa razı olmak: Maddi yokluğa katlanmak: *İnsanoğlunun garip bir hasleti vardır.* ***Açlığa razı olur;*** *fakat şahsiyetinin ve talihinin yarıda kalmasına razı olmaz. Yetişebileceğini bilen bir sanatkâr yetişmezse ızdırap çeker, kendisini ve etrafını zehirler. Sanat heyecanı tersine çevrilmeye görsün* (YG.s.406).

Aç tahtakuruları, yer solucanları, kurtlar, yılanlar gibi beklemek: Olanakları su istimal etmek için iştahla beklemek: *Meğer bütün bu adamlar, bu iş,* ***aç tahtakuruları, yer solucanları, kurtlar, yılanlar gibi bekliyorlarmış.*** *Politika… Halk Partisi'nin en menfur adamı bunların yanında ister istemez evliya kalır. Bu demektir ki her şey rejimde, sistem ve şirazededir. İsmet Paşa şiraze adamdı* (G.s.313).

Adam akıllı karar vermek: Gerektiği gibi, iyice kararlaştırmak, karara bağlamak: *Bu satırları Peyami'nin ve onunla müştereken yazıyoruz. Tahmin edersin ki, canım sıkılıyor (benim Hamdi'nin) çünkü biraz evvel Peyami bana, neşretmeğe* ***adam akıllı karar vermiş*** *göründüğü mecmuasından bahsetti* (M.s.32).

Adam akıllı kendini vermek: Odaklanmak, yoğunlaşmak: *Zaten gördüklerimi zihnî hayatıma nakledebilecek bir bilgim yoktu. O devirlerde bu, şiire* ***adam akıllı kendimi vereceğim*** *devirdi* (M.s.323).

Adam akıllı sarsmak: İyice, gerekli olandan fazla etkilemek: *Hulâsa Ziya Paşa bu küçük eser sayesinde bir taraftan Fâzıl Paşa'nın mücade-*

leye razı olmasını temin etmiş, diğer taraftan bilhassa Fuad Paşa'nın mevkiini gerek padişah nazarında gerek efkâr-ı umumiyede ***adamakıllı sarsmıştır*** (XIX ATET.s.304).

Adam akıllı değişmek: Gereğinden çok, bir temiz, iyice, bir güzel: *Kazanacaklarını ben de ummuyorum. Fakat berikilerin de kalmaları için sebep görmüyorum. Asıl felâket, dünya politikasının* ***adam akıllı değişmesidir*** (M.s.222).

Adam akıllı dövmek: Gereğinden fazla, iyice, çok vurmak, dövmek: *O Mehpeker'i, sadece annesinin kendisine hazırladığı dilâşub'la hemen o gece baş başa kalmak için* ***adamakıllı döverek*** *bırakır* (XIX ATET.s.364).

Adam zannetmek: Erkek sanmak: *Cebinde dört şehadetname olmazsa kendini* ***adam zannedemezsin!*** (SD.s.102).

Adamakıllı yakalamak: Çok iyi bir biçimde tutmak, yakalamak: *…o sık sık gelişlerinden birinde* ***adamakıllı yakalar****, bir daha gözümüzün önünden, dizimizin dibinden ayırmazdık* (SAE.s.22).

Adamı olmak: Taraftarı, işini yapan kimse olmak: *Paşa'da bu dirayet var, anladın mı? Daha çok şey olacak, görürsün!* ***Adamı*** *çıkınca her şey olur… Sıhhatin için dediğin şey olmasaydı, ben yarın akşam seni Anadolu'ya yollardım* (SD.s.168).

Adaptasyon yolu: Uyarlama yöntemi, yolu: *Bununla beraber Ahmet Midhat Efendi hikâye ve romanda icat yahut* ***adaptasyon yolu*** *ile birkaç esaslı kapı açmaya muvaffak olmuştur. Getirdiği şeylerin çoğunu başkalarının derinleştirmesi ve tam şekilde hayatımıza maletmesi bizi bu gayrete hak ettiği yeri vermekten men etmemelidir* (XIX ATE.s.416).

Addetmeye başlamak: Onaylamaya, kabul etmeye başlamak: *Halbuki siz ağzınızı bile açmamıştınız. O kadar ki dışardan hayatınızı göz önünde tutanlar sizi birdenbire dilinizi yutmuş sandılar. Ne çıkar! Burnunuz sizin yerinize konuşuyordu. O kadar çok konuşuyordu ki siz ağzınızı açmadığınız hâlde etrafınız sizi âdeta bir geveze, bir lâf ebesi, her şeye itiraz eden bir adam* ***addetmeye başlamıştı*** (SD.s.95).

Âdet namına bir yığın işkence icat etmek: Gelenek addedilen pek çok yanlış algı, anlayış: *Denilebilir ki bu sevimli millet başkalarına*

benzememeyi, hattâ onları yok bilmeği, kendilerine bir çeşit hayat düsturu ve etik yapmışlar. Ayrıca da örf ve ***âdet namına bir yığın işkence icat etmişler****, memnun ve mesut tahammül ediyorlar* (M.s.246).

Âdeta içine hakketmek: Derinden etkilemek, iyice hissettirmek: *Arap memleketlerinde daha yanık ve çok ezici olan ezan sesleri, selâlar, ölüm düşüncesini* ***âdeta içime hakkediyordu*** (YG.s.301).

Adetten sıfıra, şuurdan mutlak atalete geçmek: Cemiyetin müspet hasletlerini yitirerek onların yerine olumsuz olanları koyması: *…korkunç bir dehliz, malûmdan meçhule,* ***adetten sıfıra, şuurdan mutlak atalete geçen****, nasıl çetin bir yol olduğunu gösteriyordu* (H.s.340).

Adım adım mücadele etmek mecburiyetini görmek: Uygun bir biçimde mücadele etmenin gerekliliği: *Biz neyiz? Hangi kusurlarla melülüz? Hofmannsthal, Valéry'nin konuşmasında Fransız zekâsının bütün mağrur ve ümitsiz tâli'ini, bu dünyada* ***adım adım mücadele etmek mecburiyetini görüyor*** (G.s.224).

Adım adım seyretmek: Her gelişmeyi izlemek, takip etmek: *Fakat başlayan bir dostluğu, onun aşka doğru yürüyüşünü* ***adım adım seyretmeye****, iki tarafın biricik mahrem-i esrarı sıfatıyla bütün küçük sırları dinlemeye, anlaşmazlıkları halletmeye bayılırdı* (H.s.81).

Adım başında bulmak: Her yerde karşılaşmak: *Roma'da mazi modern hayatı* ***adım başında buluyor****, parçalıyor, burada mazi, hal, istikbal yok. Gayri muayyen, iç içe bir zaman var, sürüp gidiyor, mazi neyi ayırabilir ki, seninle beraber sokakta* (M.s.126).

Adım başında dönmek: Vazgeçmek, yarı yoldan dönmek: *Yahya Kemal'in rakı için güzel bir cümlesi vardır: "Geceyi aydınlatır, fakat sabahı yakar!" Millet Partisi'ne ne üzülüyorsun? Kapanacaktı. Açılması hata idi. Türkiye'nin şartları bunu kaldırmazdı. Ve lüzum da yoktu. Bir cemiyet hayatında hatalar olur, fakat* ***adım başında dönülmez*** (M.s.233).

Adımları/ayağı yerden kesilmek: Çok mutlu olmak: *Garib, hiçbir hecenin üzerine basmadan, kelimeleri sabun köpüğü üflüyormuş gibi havaya bırakan yumuşak bir konuşması vardı. Durmadan içiyor ve her yudumda biraz daha maddesinden sıyrılıyor, sanki* ***adımları yerden kesiliyordu*** (YG.s.262).

Adımlarına dolaşmak: Ortalıkta, ayak altında olmak: *Pederasti, aşırı çapkınlık, küçük veya büyük para dalaveresi âdeta* ***adımlarınıza dolaşacak*** *şekilde ortada idi* (SAE.s.127).

Adını fısıldamak: Zor, sıkıntılı durumda sevilen, himmeti umulanı anmak, hatırlamak:

Tenha bir ucunda gecenin bir sır gibi
Fısıldanan adın *kardeş, dost sevgili,*
Durgun havuzların süsü ten rengi çiçek
Bir mevsim cümbüşü içinde süzülerek
Ömrün gecesinde ve kader rüzgârında
Bir ürperme olur çıplak omuzlarında…(Ş.s.48).

Âfetten kayırmak: İkinci dünya savaşına katılmamak, felaketten korumak: *Türkiye şimdiye kadar bu kan ve ateş deryasından uzak kaldı. Mukadderatımızı çok isabetli bir ileri görüşle elinde tutan Büyük Şef'in siyaseti bizi bu* ***âfetten kayırdı*** (YG.s.70).

Affetmek: Mazur görmek, bağışlamak: 1) *Bir gece için, ne olsa* ***affedilirdi,*** *mademki eğleniyordu, ve mademki eğlendiğini bilerek, hesaplı bir surette eğleniyordu, o halde bu eğlence onun için iki kattı* (Hk.s.12). 2) *Bütün bunların, bilhassa her tesadüfün ayağıma ip gibi dolandığı bu acayip, karmakarışık gecede beni aldatması kadar tabiî bir şey olamaz. Yaptığıma mahcubum, beni* ***affedin*** (Hk.s.68). 3) *Molla Bey, mizacının emrettiği bu hayatı âdeta bir nevi çekingenliğe dökmüştü. Bir saray, birçok tasavvurları affedebilirdi; fakat istiğnayı, uzleti* ***affedemezdi*** (MB.s.26).

Affetmesini rica etmek: Bağışlamasını istemek, arzu etmek: *"Allaha ısmarladık!" demek için tekrar masaya yaklaşınca Tevfik Bey alayla beni süzdü ve eliyle "otur!" der gibi bir işaret yaptı. Kendisine bir yığın işim olduğunu, akşam da Nâsır Paşalarda yemeğe gideceğimi söyleyerek beni* ***affetmesini rica ettim*** (SD.s.253).

Afyon tarlasında otlamış bir at gibi uyumak: Çok derin, deliksiz uyumak, yatmak: *Öyle ki musluk başından döner dönmez, sabahtan akşama kadar* ***afyon tarlasında otlamış bir at gibi****, yeniden baygın esnemeler üzerine çöküyor, gittikçe şiddetini artıran bir horultu ile ilk fırsatta* ***uyuyordu*** (MB.s.108).

Ağ kurmak: Tuzak hazırlamak, kurmak: *Siz zannediyorsunuz ki programla hareket eder, Halanız zengin diye ona* ***ağ kurdu*** (SAE.s.293).

Ağ örmek: Tuzak kurmak, hazırlamak: 1) *Bir örümcek gibi, olduğu yerde* ***ağını örerek*** *avını beklemeyi sever, açıkta, güneş altında âdeta rahatsız olurdu* (MB.s.39). 2) *…parmak kadar mahlûklar dört tarafınızı alıyorlar, bir nevi örümcekler gibi kirli salyalarıyla etrafınızda birtakım* ***ağlar örüyorlar****, sizi sarıp sarmalıyorlar, kendi kendinizin mumyası yapıyorlardı* (Hk.s.292).

Ağır adımlarla geçmek: Yavaşça ilerlemek, gitmek: *Lamba ve şişe satan Yahudi, İsfahan makamıyla sokağı doldurmuştu. Arkasından yoğurtçu, Hüseynî'nin penceresini açtı. Sonra* ***ağır adımlarla*** *fenerci önümüzden* ***geçti*** (SD.s.58).

Ağır bir söz söylemek: Hakaret içerikli söz söylemek: *…onun kimseye* ***ağır bir söz söylemesine,*** *hiddetle söylenmiş bir cümleye aynı perdeden cevap vermesine mâni idi* (MB.s.115).

Ağır bir yük olmak: Ağır görev, sorumluluk almak: *Şimdi onu, hüviyetimizde gittikçe büyüyen bir boşluk gibi duyuyoruz, biraz sonra, bir köşede bırakıvermek için sabırsızlandığımız* ***ağır bir yük oluyor.*** *İrademizin en sağlam olduğu anlarda bile, içimizde hiç olmazsa bir sızı ve bazen de bir vicdan azabı gibi konuşuyor* (BŞ.s.23).

Ağır boydan fıstıkî soydan/ Ağır endam fıstıkî makam: Ağır ağır, keyfince, tembel tembel.: *Bu hafta kitapları toplayıp postaya veriyorum. Kendim de* ***ağır boydan fıstıkî soydan*** *cenuba doğru iniyorum. İçimde yeni ufuk sabırsızlığı var* (M.s.122).

Ağır gelen düşüklükler: Üzen bayağılık, seviyesizlik: *Yavaş yavaş oğlunun kendisine bu kadar* ***ağır gelen düşüklükleri****, bu göze girme teşebbüslerini her hangi bir menfaat için yapmadığını, bunun doğuştan bir çalışkanlık olduğunu anlamıştı* (MB.s.33).

Ağırlığını sırtında taşımak: Kederli, dertli olmak, zorluk çekmek: *Hele deminki vak'anın heyecanı geçince bu daha iyi görüldü. Halkımız yarınsız bir hayatın bütün* ***ağırlığını sırtında taşıyor*** *gibiydi. Bu ıstırap, büyüklerde olduğu kadar çocuk yüzlerinde de açıkça okunuyordu* (SD.s.143).

Ağırlık altında çökmek: Sorumlulukları taşıyamamak, ezilmek: *Ve hastanın başucunda doktorun pehlivan yapısını bu* ***ağırlık altında*** *biraz daha* ***çökmüş*** *gördü* (H.s.364).

Ağırlıktan kurtulmak: Yükü, sorumluluğu atmak: *Daha rahattı, daha emniyetli idi ve yüzünde o zamana kadar görmediğim bir hâl vardı. O da bir* ***ağırlıktan kurtulmuştu*** (SAE.s.175).

Ağız kirası olmak: Susturmak için eşya, hediye vermek: *Eve alacakları ufak tefek eşyayı, çocuğun bayramlığını, kendi eksiklerini, hatta imam Fevzi Efendiye bile "Şimendifer çarptı mı?" suallerine mukabil* ***ağız kirası olarak*** *sarıklık tülbentle, enfiyeyi bile hesaplayarak sabahı ettiler* (Hk.s.273).

Ağızdan ağıza değişmek: Farklı kişiler tarafından çokça konuşmak: *Asr-ı Saadet ahlâkıyla giyinmiş İslâmcılığı, Türk Ocağı'nın Ziya Gökalp'a rağmen* ***ağızdan ağıza*** *o kadar* ***değişen*** *ve inhisarcı bir ırkçılığa kadar giden, o birçok noktalarda meseleleri halletmekten ziyade…* (YK.s.23).

Ağızdan çıkar çıkmaz: Söylendiği anda: *Bu ses, bu çehreden de eskiydi, o kadar ihtiyar ve mecalsizdi ki, âdeta* ***ağızdan çıkar çıkmaz*** *odanın sessizliği içinde çok eski, elle dokunmağa gelmeyen bir mumya gibi dağılıyor, bir yığın toz hâlinde yukarıdan aşağıya serpiliyordu* (Hk.s.25).

Ağızdan çıkmak: Konuşmak, ağzından laf almak için konuşturmak: *Benimle konuşurken Ramiz Beyin adı geçtikçe müdürün gözlerindeki parıltıdan şüphelendiğim için vaziyetim hakkında herhangi bir şey söylemeğe cesaretim kalmamıştı. Bu kadar iyi bir adam için fenaya yorulacak bir söz nasıl* ***ağzımdan çıkardı?*** (SAE.s.107).

Ağların içine hapsedilmek: Hareketsiz bırakmak, tutmak: *Sonra yine simsiyah bir bulutun ülkesine girerek yine kamçılanıyor, yine ince* ***ağların içine hapsediliyor****, bir tabiat ortasında seyahat ettiğimiz unutuyorduk* (Hk.s.250).

Ağzı hayretten bir karış açık dinlemek: Çok fazla şaşırmak: *Ben* ***ağzım hayretten bir karış açık, dinliyordum.*** *–Fakat öyle düşmüşe müşmüşe pek benzemiyor, dedim* (SAE.s.209).

Ağzına kadar doldurmak: Çok yazmak, tamamını bitirmek: *Ama yine dört beş sahifeyi ağzına kadar doldurmadan postaya vermezdi* (Hk.s.175).

Ağzına kadar dolu olmak: Çok fazla kişinin bulunması, kalabalık olmak: 1) *Meyhane, **ağzına kadar doluydu**. Herkes şarkı söylüyor, gülüyor, konuşuyordu. Yakınlarda gelmiş ve birde bire meşhur olmuş bir Yunan opereti trupunun ağzından toplanmış birden şarkı her masadan ayrı ayrı yükseliyordu* (H.s.299). 2) *Bütün bu hayatın toplandığı bu **ağzına kadar dolu** çarşının derbederliğine kim bilir hangi büyük fırsatı, onsekizinci asırdan beri resmî hayatta o kadar ısrarla kullanılan tabiriyle hangi "münasib vakti" bekleyerek razı oluyorduk?* (YG.s.221).

Ağzından dinlemek: Bireyin kendisinden doğrudan bilgi almak: 1) *Filhakika frenklerin yıldırım darbesi dedikleri nâgehânî aşkın haricinde, müşterek bir psikolojik âmilin tesiri altında başlayan ilk aşkı Dante'nin cehenneminde güzel ve talihsiz Francessa de Rimini'nin **ağzından dinleriz*** (YG.s.129). 2) *Nâmık Kemal'in efkâr-ı umumiyeyi ikaz için beyhude yere sarfettiği gayret, dost kayırma iptilâsı, hulâsa devrinde uyanık bir adamı görüp beğenmeyeceği şeylerin hepsini bu deliler âleminde ve onların **ağzından dinleriz*** (XIX ATET.s.475).

Ağzını açmadan oturmak: Konuşmamak, susmak: *Bütün gece Sabiha annesinin yanında, bir eli şakağında, **ağzını açmadan oturdu**. Hiç kimseye bakmadı. Tek bir kelime söylemedi* (SD.s.36).

Ağzıyla konuşmak: Başkasının düşüncelerini söylemek, dile getirmek: 1) *Tevfik Bey aşağı yukarı İhsan'ın **ağzıyla konuşuyordu*** (SD.s.168). 2) Evvela okuduğu muharriri sorardım; sonra onun ***ağzıyla*** veya meseleleriyle ***konuşurdum*** (H.s.87).

Âh u feryâd etmek: Çok aşırı üzüntüden, ıstıraptan bunalmak, haykırmak: *Günlerce düşünüyor, bir çare bulamıyor. Öldürse kan alacak, bıraksa rezalet olacak, bir kaç dostunu çağırıyor ve onlarla görüşüyor. Nihayet bir adam gönderip onu yanına çağırmaya karar veriyor. Hüsrev'in elçisi Ferhad'ı bir beyâbanda âh u feryâd ederken buluyor* (HÜ.s.78).

Ahde ihanet etmek: Sözü, yemini yerine getirmemek: *Kendi mazime ve bilhassa çocukken yaptığım bir **ahde ihanet etmiştim*** (SAE.s.54).

Âhenk kaybetmek: Uyumu, düzeni yok olmak, bozulmak: *Başkalarının* ***kaybettiği âhenk****, bizim gündelik ekmeğimizdir* (YG.s.70).

Âhenkli bir saat bahşetmek: Uyumlu, düzenli çalışan bir saat sunmak: *Amansız kadere: "Bana tanrılarınki kadar* ***âhenkli bir saat bahşedin;*** *sonra istediğinizi yapın!" diye yalvaran bu şâirin bütün eseri, ruh bütünlüğümüzü sağlayacak âhenk hasretiyle doludur* (YG.s.67).

Âhenk hasretiyle dolu olmak: Uyum, düzen isteği, arzusu çekmek: *Amansız kadere: "Bana tanrılarınki kadar âhenkli bir saat bahşedin; sonra istediğinizi yapın!" diye yalvaran bu şâirin bütün eseri, ruh bütünlüğümüzü sağlayacak* ***âhenk hasretiyle doludur*** (YG.s.67).

Ahlâk ve fazileti kirlenmemek: Değerlerini yitirmemek, onları korumak: *Üstelik bu son tecrübede dahi* ***kirlenmiyen ahlâk ve fazileti*** *-onu büsbütün gündelik hayatın üstüne çıkarmış ve bu tefekkürünün en olgun çağında bulunan temiz adamı devri için bir nevi manevî kıymet, her türlü ihtirasın fevkinde biri hakem yapmıştır* (TF.s.16).

Ahlâkın medeniyet havarisi olmak: Topluma, insanlığa iyilik, değerler öğretisini yaymak: *Kısacası orta çapta bir küçük burjuva şairi iken cemiyet için bir nevi* ***ahlâkın medeniyet havarisi oldu*** (TF.s.4).

Ahlâkî mahiyet: Normların, normal davranışların vasfı, özü, esası: *Bu itibarla İhsan'ın hesapları doğru idi. Fakat daha o anda işin* ***ahlâkî mahiyeti*** *midemi bulandırmıştı* (SD.s.184).

Ahlâkî salâbeti artırmak: Ahlak dayanıklılığını güçlendirmek, arttırmak: *Ondan sonra Tarif'te boğdurulduğu geceye kadar kendisini tekzip eden tek hareketi görülmeyecek; etrafındaki ihanet ve düşmanlık çemberi daraldıkça* ***ahlâkî salâbeti artacaktır*** (XIX ATET.s.331).

Ahmakça hazırlanmış bir fatalite gibi: Talihsiz alın yazısı, yazgı: *Zaten her şey sefil surette,* ***ahmakça hazırlanmış bir fatalite*** *gibiydi. Hayvanlar bile bile, sükûnetle, program tahtında tuzağa düşürülmüşlerdi* (G.s.107).

Ahretin kapısı: Ölüme ramak kalma: *—****Ahretin kapısı****, beyim, ahretin kapısı… Bereket versin gerisin geriye geldin. Eşiğe kadar seni zorla getirdim. Yoksa, beyim, Rabbena hakkı için gitmiştin* (MB.s.135).

Aile gailesinde tükenmek: Aile sıkıntılarından üzüntülerinden oldukça etkilenmek: *Türkiye'de insanlar ya hayatının sonuna kadar*

ferdî saadet hülyasıyla yaşıyorlar yahut da ***aile gailesinde tükeniyorlar*** (G.s.193).

Aile mirasının torunlarda genişlemesi: Geçmişe, ataya dayalı değerlerin gelişerek devam etmesi: *Hülâsa fikirler, imanlar büyük bir* ***aile mirasının torunlarda genişlemesi*** *gibi, aynı köklerden dalbudak salıyordu. Hayat, bir ve bütün, insanıyla beraber sürüp gidiyordu* (YG.s.36).

Akacağı limanı bilmek: Doğal sürecin işlemesi, doğaya uygunluk: *Kardeşler, ne yaparsanız yapın, seyahatte iktisada kalkmayın. Bırakın hayat sizi idare etsin; o* ***akacağı limanı bilir.*** *Daha yazacak çok şey var. Saint-Michel ve Quartier Latin pek hoş. Paris sabahın ikisine kadar gece bilmiyor* (M.s.93).

Akacağı yolu serbestçe açmak: Doğal akışına bırakmak: *Konuştum; hiç de öyle değil. Onlar bunu bir merhale sayıyorlar. Diyorlar ki hayata* ***akacağı yolu serbestçe açalım****. Ondan sonrasını bu millet kendisi yapar* (MB.s.96).

Akan suya benzemek: Önemsememek, unutmak: *Halbuki Sabiha tek bir cümle üzerinde durur, onu günlerce düşünür, genişletir, büyütür, hayatına mal ederdi… Şu farkla ki, Leylâ'da her şey* ***akan suya benzer****, geçer giderdi. Halbuki Sabiha tek bir cümle üzerinde durur, onu günlerce düşünür, genişletir, büyütür, hayatına mal ederdi* (SD.s.101).

Akar suya bırakmak: Olağan akışa, sürece, duruma bırakmak: *Açık fikirli, mücadele ihtirası olan, zeki, çalışkan bir insandı. Güzel resim yapar, iyi konuşurdu. Kendisini* ***akar suya bırakır*** *gibi, karşısındakini garip bir dinleyişi vardı* (MB.s.97).

Akıbetinden ders almak: Sonuçtan ders çıkarmak: *Lamartine, Üçüncü Napoléon, Hugo, hepsi az çok birer kere kral veya imparator oluyorlar. Hugo, hepsi az çok birer kere kral veya imparator oluyorlar. Hugo Lamartine'in* ***akıbetinden ders aldığı*** *için manevî saltanatın peşinde* (M.s.168).

Akıbetini hazırlamak: Sonunu getirmek, hazırlamak: *Aristidi Efendi bu tecrübelere başladığı anda* ***âkıbetini hazırlamıştı****. Ölümü kendisinde hazırdı. Bunu bilmiş olmasına niçin hayret ediyorsunuz? demişti* (SAE.s.84).

Akıcı bir ihtişam olma: Hareket halinde olan mükemmellik, dünyanın muhteşemliği: *Shelley bir mısraında "**Kâinat akıcı bir ihtişamdır**" der* (YG.s.153).

Akıl durdurucu istihale: Mantığı, aklı zorlayan bir kolaylıkla elde etmek: *Eşya, menazır, hayatın cilveleri onun ruhunda şiirin cevherini teşkil eden ve sahifeyi gözümüzün önünde birden bire muhteşem bir şehrâyin yapan o **akıl durdurucu istihaleye** uğramazdı* (TF.s.8).

Akıl durdurucu istihaleye uğramak: İmkânsızlığın mantığı devre dışı bırakması: *Doğrusunu söylemek lâzım gelirse Fikret, hiç de şair doğmuş bir adam değildir. Eşya, menâzır, hayatın cilveleri, onun ruhunda şiirin cevherini teşkil eden ve sayfayı gözümüzün önünde birdenbire muhteşem bir şehrâyin yapan o **akıl durdurucu istihaleye uğramazdı*** (EÜM.s.269).

Akılla anlamak: Mantıkla kavramak, akla uygun yapmak: *Halbuki ne Allah'ı, ne de insan işlerini **akılla anlamak** mümkün değildir. Birincisinde aklın kudreti yetmez, ikincisini makul bulmak imkânı yoktur. İşte Ziya Paşa'nın kötümserliği ve fatalizmi!* (XIX ATET.s.291).

Akıllarından geçmemek: Düşünememek, akıl edememek: *Fakat bu meseleleri dilimize maletmek **akıllarından geçmiyordu*** (XIX ATET.s.21).

Akıllı akıllı konuşmak: İyi davranarak, düzgün konuşmak, söylemek: *Bir taraftan iyileşen, ve şimdi muhabbetinden durmadan üstüne sıçrayan Mercan'a "Dur be Mercan, bak dayım, ne **akıllı akıllı konuşuyor**." Diye söz anlatmaya çalışıyor, bir taraftan da bizi dinliyordu* (SD.s.168).

Akın etmek: Toplu olarak, kalabalık bir biçimde gitmek, rağbet etmek: *Kadîm Yunan ile Lâtin'in miras ve tecrübelerine sâhip olan bu medeniyeti, Arristo'yu öğrenmek için bütün Avrupa Endülüs medreselerine **akın ediyordu*** (YG.s.27).

Akıntıyla sürüklenmek: Dış etki, güç tarafından fazlaca etkilenmek: *Emine arkamda olmayınca her **akıntı** beni **sürükleyebilirdi*** (SAE.s.140).

Akideye inanmak: Esasa, inanca bağlı olmak, onu onaylamak: *Bununla, Suavi'nin Gobineau'yu behemehâl tanımadığını iddia etmi-*

yorum. Sadece, bu ***akideye inanmış*** *bir adam gibi görünmediğini söylemek istiyorum* (XIX ATET.s.228).

Akim bırakmak/kalmak: Başarı sağlayamamak, sonuca ulaşamamak: *Bugün yeni baştan ve haklı bir surette münakaşa sahasına giren bu hükmün üzerinde duracak değilim. Bizce İslâmi akidenin hakikaten* ***akim bıraktığı*** *bir saha varsa, o da psikolojik tefahhustur* (EÜM.s.60).

Akla getirmek: Hatırlamak, düşünmek: *İnsan talihinin azdığı bu devirde bunu* ***akla getirmek*** *bile gülünçtür. Bu devirde olsa olsa vazifesini yapmaktan gelen iç ferahlığı, huzur vardır. Çünkü devrimiz, vazife ve mesuliyet duygusu devridir* (YG.s.55).

Akla güvenmek: Akılcı, pozitif düşüncelere inanmak: *Ziya Paşa'da ise bunlar toplanır. Bunun yanında Ziya Paşa'da akıldan şikâyet görülür. Şark hikmeti akıldan şikâyet eder,* ***akla güvenmez*** (ED.s.163).

Akla sığmaz hikâye: Akıl dışı öykü: *Bu yapma çehre ve kıyafet ve yapma dille, her işin dış tarafında kalmak şartıyla sabahtan akşama kadar dünyanın en* ***akla sığmaz hikâyelerini*** *anlatıyordu* (SAE.s.126).

Aklı almak: Kavramak, uygun bulmak: *Birdenbire merhum Zekâi Efendinin bir bestesi kulağıma çarptı. Baktım: bir pencerenin içine fonoğrafi kurmuşlar. İnanır mısın, o zamandan beri fonoğrasız ramazanı* ***aklım almıyor*** (MB.s.93).

Aklı başa toplamak: İyi düşünmeye, durumu anlamaya başlamak: ***Aklımı başıma topladım****, yüz elliden tutturdum. O darıldı. Ben yüz altmışa çıktım. Bu sefer benim şakacı olduğuma karar verdi* (SAE.s.55).

Aklı başında ölmek: Bilinci yerindeyken vefat etmek: *Fakat tek sevdiği şey deniz olduğu için ondan ayrılmadıkça kendisini bedbaht addetmezdi. "Mezarım,* ***aklım başımda ölürsem****, denizden olacaktır…" derdi* (H.s.195).

Aklın hududunu aşmak: Aklı, mantığı devre dışı bırakmak: *Verlaine ve Rimbaud da içkiyi* ***aklın hududunu aşmak*** *için kullanırlar* (ED.s.97).

Aklın kudreti: Usun, mantığın gücü, zenginliği: *Halbuki ne Allah'ı, ne de insan işlerini akılla anlamak mümkün değildir. Birincisinde* ***aklın kudreti yetmez****, ikincisini makul bulmak imkânı yoktur. İşte Ziya Paşa'nın kötümserliği ve fatalizmi!* (XIX ATET.s.291).

Aklın yolundan gitmek: Düşünceyi, bilimi tercih etmek: *—İmandan bahsediyorsunuz, aklın* ***yolundan gidiyorsunuz*** (H.s.278).

Aklından başka zoru yok: Gerektiği gibi davranmak: ***Aklımdan başka zorum yok****. Dönüşte anlatırım* (M.s.194).

Aklıselim olmak: Sağduyu sahibi olmak: *Ortada bu kadar ıstırap varken ve kayıplar o kadar yakınken,* ***aklıselimin sözünü dinletmesi*** *güçtür. Ben ondan korkuyorum. Yani zararlarımızı telâfi etmek fırsatını aramamızdan…* (SD.s.117).

Aklî oluş: Akla dayalı olma: *Arap şairleri ile Aristo belâgatı bilhassa bir noktada,* ***aklî oluşta*** *birleşirler* (YK.s.115).

Akrabalık bulmak: Kan bağının olduğunu düşünmek: *Muhayyilesi, Nuran'a olan hayranlığında Renoir'la olan benzerliği bazen daha ilerilere götürür, onun vücudunda eski Venedik ressamlarının ten cümbüşü ile* ***akrabalık bulurdu*** (H.s.170).

Aks etmek: Belirmek, yansımak, taşımak: *Ne zaman Orhan Gazi'nin çehresine biraz eğilsem, orada Yunus Divanı'ndan* ***aksetmiş*** *çizgiler görürüm ve bütün o fütuhatların arkasında bu ruh kasırgası ile Türkçede doğan yapıcı değerler dünyasını selâmlarım* (EÜM.s.138).

Aksak taraflarını öğrenmek: İyi gitmeyen, işlemeyen şeyleri bilmek, öğrenmek: *Zamanla karısına, bütün* ***aksak taraflarını öğrendiği*** *eski bir otomobil almıştı.* (H.s.92).

Aksaklıktan gelmek: Aksak olma biçimi, durumu: *…yırtık astarının sarkan parçaları kumaşın yokluğunu unutturan iki iskemle, bir de bizi buyur ettikleri, bir ayağı kısa olduğu için her hareketimizde tıkırdayan, kendi* ***aksaklığından gelen*** *küçük imkânlarla bir kayık veya tahtarevalli gibi sallanan genişçe kavisli, arkalıklı bir kanape vardı* (Hk.s.309).

Aksiyonu teaddi ve tecavüz addetmek: Hareketliliği, eylemi saldırı ve aleyhine hareket etmek olarak görmek, düşünmek: *Biz hürriyete ve nizam fikrine beraberce düşmanız. Bize behemahal bir esir sürüsü, bize diş bileyecek bir insan yığını, onun tarafından yapılacak ithamlar ve ona yapacağımız eziyetler lâzım. Biz* ***aksiyonu teaddi ve tecavüz addediyoruz*** (M.s.207).

Aksülamel başlamak: Tepki göstermek, karşı gelmek: *İngilizlerdeki Protestanlıktan gelen mürâiliğe* ***aksülamel başlıyor*** (ED.s.31).

Aksülamel yapmak: Ters tepki oluşturmak: *…büyük ve siyasî kültür merkezleri kurulur kurulmaz, hemen arkadan gelen kitlelerle kavmî geleneklerin bu merkezlerin tesirine az çok* ***aksülamel yapacak*** *derecede beslenmesi…* (XIX ATET.s.19).

Aksülamelin adamı yapmak: Tepki adamı olmak, aykırı düşünmek: *İşte bir taraftan şiir diline günlük hayatı ve sokağı ısrarla sokması, diğer taraftan şiirin, biraz da onun tabiî bir neticesi olarak değerler üzerinde böyle serbestçe oynaması Vâsıf'ı edebiyatımızda çok hususî bir* ***aksülamelin adamı yapar*** (XIX ATET.s.89).

Akşam sefası doldurmak: Günden daha sakin ve dinlendirici olan akşam vaktinde huzuruna bir şeyler katmak:

Rabbim bu uğultu, bu ateş
Ve bu ümitsiz uçuşların
Doldurduğu akşam sefası,
Akşamın mercan dallar gibi
Suda olgunlaşan rüyası…(Ş.s.26).

Akşamlar kadar büyülü: Gün batımı sonrası oluşan çok etkileyici, efsunlu atmosfer:

Sen ***akşamlar kadar büyülü****, sıcak*
Rüyaların kadar sade, güzeldin
Baş başa uzandık günlerce ıslak
Çimenlerinde yaz bahçelerinin(Ş.s.38).

Alâka peyda etmek: İlgilenmeye, dert edinmeye başlamak: *Bir adam annesini kaybeder; bu ıstırap içinde bir genç kız ile* ***alâka peyda eder*** (ED.s.110).

Alâkasını ödemek: İyiliğin, minnetin karşılığını vermek, ödemek: *Sana ve ailene karşı ne kadar minnetdarım bilemezsin. Seni demiyeyim, biz dosttan ve kardeşten fazla, fakat enişte ve ablanı* ***alâkasını nasıl ödeyebilirim?*** (M.s.54).

Alaylı süzmek: Küçümseyerek, hafife alarak bakmak: *"Allaha ısmarladık!" demek için tekrar masaya yaklaşınca Tevfik Bey* ***alayla***

beni ***süzdü*** *ve eliyle "otur!" der gibi bir işaret yaptı. Kendisine bir yığın işim olduğunu, akşam da Nâsır Paşalarda yemeğe gideceğimi söyleyerek beni affetmesini rica ettim* (SD.s.253).

Aldırmak: Önem vermek, önemsemek: *(İhsan'a) İşte böyle. Hem çocukluğumuzu yaşıyoruz. Bizde müsade. (Cemal'e) Gelin. Bize teşrif edin. Karımla geçmiş zamandan bahsedersiniz, zavallı kız... Ama* ***aldırma.*** *Bunlar herkesin ömründe bir kere gerilmesi mukadder çarmıhlardır. Alışmak lazım. (Durur) Zaten alışırsın* (İAA.s.36).

Aldırmamak: Önem vermemek, umursamamak: *Ayakkabılarının cilâsına gelince, keratanın yatarken onları koynuna aldığı muhakkaktı. Halit Ayarcı'yı bir yığın Fransızca kelime ile karşıladı. Fakat o* ***aldırmadı*** (SAE.s.193).

Alelâde ifadeye sığmamak: Sıradan söze, ifadeye uygun olmamak: *Mûsıkîde, her şey, hatta maddesine varıncaya kadar kendi tekniğinden doğar. Bu yüzden daima söylenilmesi imkânı olmayanı,* ***alelâde ifadeye sığmayanı*** *söyler* (YG.s.151).

Belki hâlâ o besteler çalınır

Gemiler geçmiyen bir ummanda (YG.s.153).

Âlemin yıkılıp devrilmesi: Dünyanın yıkılması, karmakarışık olması:

Bulutlar bir kanlı hiddetle yüklü
Geçtikçe batıya doğru önümden
Zalim ümitlerle ürperirdim ben,
Duyardım uzlette her an bir yeni
Âlemin yıkılıp devrildiğini

Çılgın mahşerinde ses ve renklerin…(Ş.s.65).

Âleminden ayırıp başka bir âleme götürmek: *Hakikatlerden koparmak, hayal dünyasına götürmek: Yahut ben görmedim. İnsanın içine sinmiş, onun hareketlerini ikide bir kesen, yahut değiştiren, onu* ***âleminden ayırıp başka bir âleme götüren*** *korku."* (Hk.s.258).

Âlemlerimize yabancı yatmak: Farklı dünyaların insanı olmak: — *Biliyor musunuz ki, kocamda mahremiyet hissi yoktur. Altı senedir ben bu histen mahrum yaşadım. Bu olmayınca evlenmek çok çekilmez bir*

şey oluyor. Her gece bir yatakta iki ölü, iki mumya gibi birbirimizden uzak, ***âlemlerimize yabancı yatmanın*** *azabını düşünün…* (Hk.s.298).

Alevden/ateşten bir gömlek gibi sırtına giymek: Sıkıntılı, güç bir misyonu yüklenmek: *Yarının bu alaca sabahta, titreye titreye çantası koltuğunda ilk mektebe giden Beşiktaşlı çocukları arasında, birisi, gelip geçerken seyrettiği bu heykele bakarak sanat aşkının kendisini ısırdığını hisseder ve kendisini heykele veya resme verirse, sanatkâr kaderini* ***alevden bir gömlek gibi sırtına giyerse*** *Türk tarihinin seyrine bir zincir daha ilâve edilecek, bir gelenek daha kurulacak, bir tohum daha yeşermiş olacaktır* (YG.s.398).

Alevî temayülleri bir daha söndürülemeyen Anadolu: Alevi inancının sönmeyen bir ocağa evrilmesi: *Çoğu Müslümanlığı yeni kabul eden ve halkının büyük bir kısmı hâlâ muhtelif dinlerde olan Rumeli vilâyetlerinde, daima dinler ve tarikatler anası olan Babâî hareketinden sonra* ***Alevî temayülleri bir daha söndürülemeyen Anadolu'nun*** *bu cezbeli hareketlerinin tesiri derhal görülüyordu. Asıl garibi bazen padişahlardan başlayarak –Fatih'in Hurûfîliğe olan temayülü gibi–büyük devlet adamlarının da bu tarikatlara besledikleri sevgiydi* (BŞ.s.183).

Aleyhte kurulmak: Karşı durmak, oluşuma gitmek: *İhsan'la Sabiha'nın o kadar iyi anlaşması işleri büsbütün sarpa sardırıyordu. Bütün bu meseleler, Sabiha'nın çocuk isyanlarına İhsan'ın dikkatleri, onların üzerinde duruşu beni şaşırtıyor, beni* ***aleyhimde kurulmuş*** *bir cephe karşısında gibi harekete götürüyorlardı* (SD.s.65).

Alın teri kadar tatmin etmek: Emek, çaba: *Sonra insanoğlu mesut olunca bütün varlık nasıl değişiyor, ölüme kadar her şey nasıl sevimli, cana yakın oluyor, hiçbir şey kendi* ***alın teri kadar*** *bir insanı tatmin edemez. Çalışan insan kendi varlığında hüküm süren bir âhengi bütün kâinata nakleder* (BŞ.s.77).

Alınabilecek en güzel ders: Yaşananlardan deneyim kazanmak: *Fikret'in eserinden* ***alınabilecek en güzel ders*** *onun ferdî bir melâlden büyük bir insanlık ümidine doğru geçişidir. Bu geçişin büyüklüğü onun hayatını bir nevi yüksek ve beşerî bir tecrübe haline getirir. Eser, şahsiyetin macerası yanında elbette ki ikinci derecede kalır* (TF.s.16).

Alıp götürmek: Rahatlatmak, psikolojik olarak ferahlık duymak:

*Kimimizi aydınlık **alır götürür***
Birden coşan seller gibi
Kimimiz karanlığın çamurunda
Boğuluruz tek bir el işareti (Ş.s.152-153).

Alıp yürümek: Hızlı ilerlemek, gelişmek: *Fikret sonbahar akşamını veremli bir kıza benzetiyor. Çünkü o sırada genç kızlara musallat bu hastalık **almış yürümüştü*** (ED.s.270).

Alışkanlığın perdesine bürünmek: Alışmış olma durumuna girip öyle davranmak: *Evin içinde bir nevi **alışkanlığın perdesine bürünerek** kendisinden uzak duran kadın şimdi ona sokuluyor, kadınlığının bütün silâhlarını birbiri arkasından tecrübe ediyordu* (Hk.s.169).

Alışmış sularda gezmek: Alışkın olmak, bilmek: *Alaturkayı, **alışmış sularda gezer** gibi, bir de bazen yarattığı curcuna havası için severdi. Ona göre musiki ve her şey şu zaman dediğimiz boşluğu doldurmak içindi* (H.s.77).

Alkışa gark etmek: Çok aşırı alkışlamak, beğenmek: *Etraf gerek bina hususunda, gerek diğer meselelerde bizi o kadar beğenmiş, o kadar **alkışa gark etmişti** ki böyle bir şüphe aklıma bile gelmiyordu* (SAE.s.363).

Allah düşüncesini içinde azdırmak: İnanca aşırı yoğunlaşmak: *Hakikatte bir şafak diye baktığın şey bir yangındır… Hayır, sen **Allah düşüncesini içinde azdırmakla** ondan kurtulamazsın. Hiçbir yara kurcalamakla iyileşmez* (H.s.282).

Allah encamını hayretsin: Sonucun iyi olmasını dilemek: 1) *İşte böyle Tarık. Mektubunu beklerim. Elime epeyce gazete geçti. Hazin şeyler oluyor. Mukadder neticeye doğru gidiyoruz gibime geliyor. **Allah encamını hayretsin*** (M.s.225). 2) *"Tuhaf şey… Tuhaf şey… **Allah encamını hayretsin!"** diye dinledi. Fakat İbrahim Efendinin telâşını da gözden kaçırmıyordu* (SD.s.54).

Allah gönlünün muradını versin: Dua ve temenni ifadesi: *—Sen misin hanım kızım, **Allah gönlünün muradını versin**… Şu torbayı omuzuma yerleştir bakayım! Ah çok düştüm, dizlerimde tâkat kalmadı* (SD.s.59).

Allah'ın takdirini kulun tedbiri elbette bozmaz: Kader inancı, teslimiyet: *Eh, ne yapalım,* ***Allah'ın takdirini kulun tedbiri elbette bozmaz*** (EÜM.s.513).

Allahlık olmak: Kendisinden yararlık umulmayan zararsız ve saf bir durumda bulunmak: *Zaten artık mektebin* ***Allahlık*** *talebelerinden* ***olmuştum****. Bütün ömrüm boyunca her geçtiğim yerde beni karşılayan ve teşyi eden hazin baş sallamaları, kendisini gizlemeğe çalışan merhametli tebessümler, daha hoyratlarında yüzüme karşı hain gülmeler başlamıştı* (SAE.s.30).

Almak: Evlenmek, eş olarak seçmek: *–İyi ama ben seni* ***aldığımı*** *sanıyorum, yoksa âdetler değişti mi? -Beni görünce de hep eski kafalılığın tutar. Neyse… İşte memnunum* (SAE.s.323).

Altın tepsi: Çok iyi imkân, fırsat: *Bu sefer* ***altın tepsi*** *belediye reisi ile onun arasında gidip gelmeğe başladı ve nihayet kundaklanmış bir çocuk gibi Halit Beyin birdenbire açtığı kolları arasında kaldı. Aziz velinimetim: –Teveccühlerinize güvenmeseydim, bu işe katiyen girmezdim. Bu itibarla ne kadar teşekkür etsem azdır. Bana bu hizmet vesilesini verdiğiniz için bahtiyarım… diyerek meseleyi halletmişti* (SAE.s.266).

Alttan alta merak etmek: Gizlice öğrenmek, anlamak istemek: *Bütün bu konuşmalar ve onu karşılayan lezzetli dalgınlıklar arasında Mümtaz* ***alttan alta****, Adile Hanım'ın Nuran'ın neşesini nasıl bozacağını, ona neler söyleyeceğini, mazinin hangi köşesini açacağını, hulâsa sevgileri için ne gibi imkânsızlıklar çıkaracağını* ***merak ediyordu*** (H.s.141).

Altüst etmek: Düzeni, dengeyi bozmak, zarar vermek: 1) *O hayatıma, kudretinden hiçbir şey kaybetmemek şartıyla kıyafetini değiştiren zalim bir hükümdar gibi girmiş, her şeyi* ***alt üst etmiş,*** *yakmış, yıkmış* (Hk.s.121). 2) *Gördüğü iplik inceliğindeki kan onu* ***altüst etmişti****. Halbuki neydi? Vücudumuzda kilolarla taşıdığımız bir şey* (H.s.343).

Ameliye yapmak: Uygulamada bulunmak: *Çünkü burada musiki, peşrevde olduğu gibi, insanın üstünde birtakım* ***ameliyeler yapmakla*** *kalmıyordu; onu yakalıyor, yerinden koparıyor, değiştiriyor…*(H.s.256).

Amil olmak: Etken, sebep olmak**.**

Yeniliğin memleket içinde yerleşmesinde ve gelişmesinde ***âmil olan*** *şeyler arasında yeni yeni filiz süren gazeteciliği de saymak lâzım gelir* (XIX ATET.s.141).

Âmmece mergûbiyyetine ve malumiyetine binaen: Herkes tarafından beğenilmesi ve bilinmesi üzerine: *Şeyhî'den* ***âmmece mergûbiyetine ve malumiyetine binaen*** *mesnevisinden misal getirmeye lüzum görmeyen Âşık Çelebi tezkiresinden uzun bir haşiyesinden anlıyoruz ki bu eser birçok zamanlar havas arasında tefeül için epeyce istimal edilmiştir* (HÜ.s.19).

Ana caddenin yanından sapmak: Asıldan, özden uzaklaşmak, ayrılmak: *…nihayet Âkif'in, Fikret'in daha sade devamından başka bir şey olmayan aruzla rahatça konuşma iddiası, hepsi* ***ana caddenin yanından sapan*** *yollardan başka bir şey değild*i (YK.s.106).

Ana rahmi gibi sıcak: Huzur verici olma durumu: *Canım güneş. Canım aydınlık… İnşallah tamamdır bu perdenin arkasında Paris diye bir şey, çok güzel, kavranamayacak,* ***ana rahmi gibi sıcak,*** *sevilen kadın göğsü gibi uyuşturucu bir şey var, ona kavuşurum. Pencereyi açtım ve baktım gök tertemiz. Köpoğlusu sanki İstanbul* (M.s.96).

Anadolu oyunlarının çocuğunu bilmek: Anadolu oyunlarını öğrenmiş insanı, Anadolu çocuğunu tanımak: *Nuran, yüzü kızararak: —Anlatmadım mı Mümtaz, ben* ***Anadolu oyunlarının çocuğunu bilirim…*** (H.s.149).

Anası ağlamak: Çok eziyet, sıkıntı çekmek: *-Çekebilir… Ama bana ne?.. Benim ferdin peşinde koşacak vaktim yok. Ben cemaat ile meşgulüm. Sürüden ayrılanın arkasından* ***anası ağlasın!*** (H.s.288).

Anlar gibi olmak: Neredeyse kavramış olmak: *Londra sokaklarında gezerken niçin İngiliz edebiyatının daha ziyade genç kız üzerinde durduğunu* ***anlar gibi oldum****; nitekim Paris'te de Fransızların daha ziyade olgun kadından bahsetmelerinin sebebini. Belki Ruslar da böyledir* (M.s.247).

Anlaşmaya mecbur olmak: Birleşmek, çözüm bulmak zorunda kalmak: *Sade millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetlerin de asıl mana ve hüviyetini, çekirdeğini tarihîlik denen şeyi yaptığı düşünülürse, bu iç didişme hiç de yadırganmaz. Mazi daima mevcuttur. Kendimiz*

olarak yaşayabilmek için, onunla her ân hesaplaşmaya ve ***anlaşmaya mecburuz*** (BŞ.s.24).

Anlayan bir gözle bakmak: Deneyimi, bilgisi olmak: *Kapıdan daha girer girmez, onun ölçülü ve âhenkli kalçalarının hareketlerine, dolgun ve güzel kollarına hakikaten* ***anlayan bir gözle bakmıştı*** (Hk.s.27).

Apaçık görünmek: Çok açık belli biçimde olmak, görünmek: *…ortasından kesilmiş bir meyve gibi birdenbire bütün çıplaklığıyla* ***apaçık görünmesinden****, korkunç manzarasıyla onda her nevi yaşama zevkini bir anda, tıpkı bir nefeste söndürülen bir mum gibi söndürmesinden korkmuştu* (Hk.s.15).

Ara yerde kaybetmek: Arada kaybetmek: *Bunu Mümtaz'ın yüzüne dik dik bakarak söylemişti. Hem ayrılırsa ne çıkar? Bütün bağları koparsa bile,* ***ara yerde kaybedilmiş*** *seneler bulunacak* (H.s.274).

Araba atı gibi olmak: İki atlı arabalarda iki atın sürekli yan yana koşulması gibi devamlı birlikte olmak: *İkisi evli olan bu beş kız, daima beraber gezerler ve bu beraberlikle –hizmetçimiz Paraskevi bu işi hiç beğenmez "ne o sanki,* ***araba atı gibi*** *hep beraber geziyorlar…" derdi- üzerimdeki prestijlerini artırırlardı* (SD.s.25).

Arabanın atları gibi birbirlerine alışık olmak: Uzun süreli birlikteliğin vesile olduğu uyumluluk: *Şura-yı Devlet'e götürüp getiren lastik tekerlekli* ***arabanın*** *siyah, yağız, Macar ve İngiliz kırması* ***atları gibi birbirlerine alışıktılar*** (SAE.s.39).

Arabaya koşulmak: Çalıştırılmak.Fakat mebus olursam, iş değişir: *Bıktım artık. Üç gündür kitaba çalışıyorum, tatilden istifade ederek. Yarın ders başlayacak. Elveda…* ***Arabaya koşulacam.*** *Ne ise geçelim,* (M.s.61).

Arada yanmak: Suçsuz bir biçimde kötülüğe, korkulacak duruma, zarara uğramak: *Fakat şimdi hiçbirinde ümit dediğimiz şey yok. Hepsini tereddüt kemiriyor. Onları bu kurttan kurtarmak istemez misin? Ama Nâsır Paşa* ***arada yanacakmış*** (SD.s.215).

Aradaki mesafenin açılması: İlişkinin bozulması: *Fakat yine bu meseleler yüzünden* ***aramızdaki mesafenin açıldığını*** *duyuyordum* (SD.s.51).

Aradığını bulmak: İstediğini elde etmek, ona sahip olmak: ***Aradığını bulmasan*** *bile aramanın zevkini duyarsın. Sonra bir an gelir, konağın kendisi yanar. Şimdi enkaz arasında gördüğümüz insanlara benziyoruz* (MB.s.91).

Aramaya koyulmak: Bulmaya, incelemeye başlamak, girişmek: *O zaman Kasım Ağa taşın düştüğü yere birkaç saniye hüzünle sanki "sen de gittin gelmeyecek şeylerin dünyasına gömüldün; bir daha dönmen, güneşi görmen imkânsızdır…" der gibi uzun uzun bakar, sonra etrafında, bu mühim işi yeniden ve eskisi kadar başarıyla tekrarlamak için malzeme* ***aramaya koyulurdu*** (SD.s.16).

Aranın açık olması: Arada küskünlüğün bulunması: *Halanızla… Ne mükemmel kadın, nasıl canlı, yaşını nasıl yeniyor! Doğrusu* ***aranızın açık olmasına*** *sizin hesabınıza müteessirim. O kadar açık fikirli, berrak görüşlü bir insan ki… O da biliyorsunuz tasavvufa merak etti* (SAE.s.255).

Arayıp bulmak: Araştırıp öğrenmek, elde etmek: *…belki de beş sene sonranın modeli o aerodinamik otomobilde ve bu otomobilin volanında beni çiğneyerek başına iş açmaktan kurtulmuş olmanın verdiği saadetle şaşkınlığıma gülen genç ve güzel kadında bile, benim, o anda uzaklığında, gömüldüğü bilinmezde* ***arayıp bulduğum*** *bir şey vardı* (YG.s.165).

Ardı arası gelmek: Süreklilik göstermek, devamlı olmak: *Bu konuşma değil, ardı arası gelmeyen bir çarpı ameliyesiydi* (SAE.s.206).

Ardı arkası kesilmek: Devam eden, arkası gelmek, sürekli olmak: *Evkafta oldukça iyi bir memurlukla işe başlayan ve* ***ardı arkası kesilmeyen*** *talihsizlikler yüzünden küçük bir cami kayyumluğuna kadar inen babamın hayatı de dedesinin bu vasiyeti âdeta zehirlemişti* (SAE.s.27).

Arı avuluna düşmek gibi: Arı kovanına düşmüş gibi olmak, zor durumda olmak: *Genç Abdülhak Hâmid yaşından, belki daha doğrusu kaygısız ve kaybına sığmayan mizacından gelen bir taşkınlıkla dili, şiiri, edebiyatı, telâkkileri altüst ediyor, eskiyi ürkütülmüş* ***arı avuluna düşmüş*** *bir hayvan gibi çıldırtıyordu* (XIX ATET.s.333).

Arı gibi ısırmak: Kısa sürede acı çektirmek: *Senelerce çamurun* ***arı gibi ısırdığı****, yaktığı elin, bir insan başını mengene gibi sıkan fik-*

rin, azaplı tereddütün mükâfatı, herhalde eserinden bahsedilirken adının unutulması değildir. Okuyucularıma bu küçük hizmeti ben yapacağım (YG.s.398).

Aristo belagati: Aristo retoriği, konuşma, söz sanatı: *Arap şairleri ile* ***Aristo belâgatı*** *bilhassa bir noktada, aklî oluşta birleşirler* (YK.s.115).

Arka plana atmak: Önemini kaybetmek, değerini yitirmek: *Yazık ki, eserinde Reşat Nuri tamamiyle bu konuşmanın adamı olmadı. İdealist adam, hayatın anahtarını elinde tutan adamı daima* ***arka plana attı*** (EÜM.s.458).

Arkadan gelmek: Örnek alınmak, olmak, takip edilmek: *Elverir ki hayatın mucizesini devam ettirenlerin, ettirecek olanların* ***arkamızdan geldiğini*** *bilelim. Mesele ebedî çerağın sönmemesi, daimâ tutuşmasıdır* (YG.s.403).

Sükûnetin arkasına sığınmak: Sakinliğin, sessizliğin içine gömülmek, korunmak için birinin yardımını ve korunmasını istemek: *…genç kadının bu zoraki tebessümün ve* ***sükûnetin arkasına*** *nasıl parça parça* ***sığındığını****, oradan içi kanaya kanaya etrafa ve kendi hayatlarına, çok güç bir uyanışın perişanlığıyla nasıl baktığını pek iyi bilirdi* (H.s.59).

Zoraki tebessümün arkasına sığınmak: Korunmak için yapmacık gülümsemek: *…genç kadının bu* ***zoraki tebessümün*** *ve sükûnetin* ***arkasına*** *nasıl parça parça* ***sığındığını,*** *oradan içi kanaya kanaya etrafa ve kendi hayatlarına, çok güç bir uyanışın perişanlığıyla nasıl baktığını pek iyi bilirdi* (H.s.59).

Arkasında olmak: Desteklemek, sahip çıkmak: *Emine* ***arkamda olmayınca*** *her akıntı beni sürükleyebilirdi* (SAE.s.140).

Armutun iyisini ayı yermiş: Liyakati olmamak, sahip olduğu şeyi hak etmemek: *Herif o kadar çelimsizdi ki, önünde durduğumuz tütüncü dükkânının aynasında uzun müddet ve hiç de mütevazı olmayan bir hazla kendi yüzümü seyrettim.* ***Armutun iyisini****… efendim,* ***ayı*** *denilmez maymun diyelim,* ***yermiş*** (M.s.47).

Arpa ambarına düşmüş gibi: Sistemden yoksun olmak, planlı çalışamamak: *Çünkü programsızdım. Program kendisini tahdit etmek,*

kuvvetlerini bir yere teksif etmektir. Ben ise ***arpa ambarına düşmüş gibiydim*** (G.s.89).

Arsız, yaygaracı bir çocuk gibi: Gerekli gereksiz çok bağırıp çağıran, sağa sola sataşan kimse: *Sergi, müze, opera, tiyatro. Bazısını kaçırıyorum, bazısını yakalıyorum, gidiyor böyle. Nasırlar azdı. Sağ ayağımın serçe parmağı* ***arsız, yaygaracı bir çocuk gibi****. Mütemadiyen sızlıyor. Neredeyse kucağıma alıp ninni söyleyeceğim* (M.s.314).

Arsızlık etmek: Sıkılmadan, utanmadan yüzsüz davranmak: *...fırınlara ev hanımlarının yaptıkları börek, baklava tepsilerini taşıyorlar, biraz* ***arsızlık edip*** *de azarlandığı zamanlarda pek mahcup olmuş gibi başlarını eğiyorlar ve arka sokaktan dolaşıp gelmek için sırıta sırıta uzaklaşıyorlardı* (H.s.29).

Arzuların ördüğü masal: Zevk ve hazlardan oluşacak hayali bir hayat kurgulamak:

İsterse bir bahar olsun günlerin;
Bir esneyişinde yorulmuş tenin,
Silinir aynadan her nazlı hayal,
Arzuların *sana* ***ördüğü masal*** (Ş.s.44).

Arzunun cehennemi: Çok aşırı istemenin oluşturduğu stres, sıkıntı: Bu bir büyü gecesinin, hayvanî insiyakı doludizgin serbest bırakan, eşyayı ***arzunun cehenneminde*** birleştiren bir gecenin sesiydi ve bu ses dalga dalga kıpkızıl bir şerit gibi uzanıyor, alev halkaları içine tesadüf ettiği her şeyi ölesiye hapsediyordu (Hk.s.41).

Arzusunu yenmek: İsteğin, duygunun üstesinden gelmek: *Ben de tramvaya binmiştim. Fakat Bayezıt'a gelince, çarşıdan geçmek* ***arzusunu yenememiştim****. Orada tesadüf ettiğim şey İstanbul'un ne kadar içten yıkıldığını gösteriyordu* (SD.s.145).

Asabını yatıştırmak: Rahatlamak, sakinleştirmek: *Taksiden evin önünde indiler. Mümtaz bir elinde çantalar, Nuran'a kapıdan yol verdi. Evin ve sokağın sükûneti genç kadının* ***asabını yatıştırmıştı*** (H.s.314).

Asabiyet taşımak: Gergin, sinirli olmak: *…ikinci Abdülhamit zamanının son nesilleri, hükümdar makamında sadece bir "gasıp" gö-*

rüyorlar ve millî hayatı bu kadar sefil bir şekilde çürüten bir idareye karşı en haklı bir ***asabiyeti taşıyorlardı*** (YG.s.99).

Asap krizi hazırlamak: Cinnet, sinir krizi geçirmenin belirtilerinin görülmesi: *Adile Hanım bir* ***asap krizi hazırlamakta****, uyumuş ihtirasları canlandırmakta…* (H.s.209).

Asap krizi içinde olmak: Depresyonda olmak, sinir krizi geçirmek: *Mümtaz yengesine baktı; yüzü bembeyazdı, gözleri büyük büyük açılmıştı. Macide tam bir* ***asap krizi içindeydi*** (H.s.280).

Âsâr-ı nefîse: Güzel sanat eserleri: *Behçet dayım karısının öldüğünden, daha iyisi Çırçır yangınında kitapları yandığından beri – "dört bin ciltlik el yazısı* ***âsâr-ı nefîse*** *o kadar üstat levhası, fermanlar, hatt-ı hümâyunlar, hepsi birden kül oldu." – durmuş saate çok benziyordu* (SD.s.108).

Asıl benliği yapmak: Kişinin öz varlığını, kişiliğini oluşturmak: *Felâketler millî şuuru uyandırmıştı. Tahsil, terbiye, yaşama şekli ve zihniyet itibariyle birbirinden o kadar farklı nesilleri ve insanları bu mistik yoğuruyordu. Hepimiz kendi içimizde, kendimize yükselmenin sarhoşluğunu tadıyorduk.* ***Asıl benliğimi*** *bu hava* ***yaptı*** (YG.s.331).

Asıl doğduğu gün: Hayatın en önemli noktası: *Meşrutiyet'ten sonra Yıldız evrakını tasnif etmeğe memur komisyona tayin edildiği gün, muharrir İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in* ***asıl doğduğu gündür,*** *denebilir* (EÜM.s.423).

Asıl havayı yapmak: Eğlenceli yapmak, kıvamına getirmek, ortam oluşturmak: *Çünkü konuşma tarzı ne kadar uzaklaştırırsa uzaklaştırsın, ne kadar küçültürse küçültsün, hastalık aramızdaydı.* ***Asıl havayı*** *o* ***yapıyordu****. Belki hastalığını iyi bilmiyordu* (EÜM.s.457).

Asıl ıstırabın kendisini anlatmak: Esas üzüntüyü ifade etmek: *Valéry, M. Teste'ine senelerden sonra ilâve ettiği parçalardan birinde "Biraz sonra bir görüş tarzı sona erecek!" derken, belki de ustasının bu âni ölümünden duyduğu ıztırabın ötesindeki şeyi, asıl dramın uyandırdığı düşünceyi, yani* ***asıl ıztırabın kendisini anlatıyordu*** (YG.s.266).

Asıl kapıyı açmak: Esas, temel alana, sahaya yönelmek, onu açmak: *Valèry, desenin eşyayı görmemize, tanımamıza yardım ettiğini, hatta tek çare olduğunu söyler. Elle gözün bu müşterek dikkatidir ki bize*

*hayatın **asıl kapısını açar**. Renk, hele çocukta, uydurmadır, desen ise eşya ile kâinatla temastır* (YG.s.458).

Asıl kişiliğini yapmak: Benliğini, özünü oluşturmak: *Çünkü bu acayip adamın âdeta müstakil bir cihaz gibi işleyen, hattâ zaman zaman da **asıl kişiliğini yapan** garip hareketlerini içten idare ettiği duygusunu bırakan bir adalet ve haksızlık dâvası da vardı* (SAE.s.49).

Asıl kumaşın kendiliğinden doğması: İleriki safhalarda gelişen doğal gelişim seyri: *Musıkînin maddesi yoktur. Başlangıcı vardır. Bu, hançerimizin veya asabımızın —Valèry'nin dediği gibi— bir gıcıklanışıdır. Geri taraf, **asıl kumaş kendiğilinden** ve kâinatıyla beraber **doğar*** (YG.s.371).

Asıl sahne: Millî mücadelenin verildiği yer, Anadolu: *Ben buna hayret ederim! Orada mücadele var, muharebe var. Mukadderatımız orada hâlledilecek! **Asıl sahne** orası Biz burada maalesef sadece seyirciyiz. Sahnenin dışındayız. Fakat bir türlü bunu anlamıyorlar, ikide bir müdaheleye kalkıyorlar* (SD.s.135).

Asıl zenginliğini vermek: Uygarlaşmak, terkipleri elde etmek: *Millet denen şeyi kabile olmaktan kurtaran ve **asıl zenginliğini veren** şey biraz da bu karışımlar değil mi? O gece Odéon'dan çıktıktan sonra hep Michelet'in sözünü düşündüm: Paris denen büyük pota* (YG.s.270).

Asıla asıla konuşmak: Çok rahatsız edici bir biçimde konuşmak ve bol laflamak: "*Başkasında olsa bir lahza tahammül edemeyeceğim bir yığın hâli var. İnsana **asıla asıla konuşuyor**, her an değişiyor, yine yorulmuyorum.*" (Hk.s.173).

Asıldığı yerde unutulmuş bir takvim gibi olmak: Devrin özelliklerini taşımayan, geçmişe ait olmak: *Sakalınızın biçimiyle, redingotunuzla, yandan düğmeli üstü podüsüet ayakkabılarınız, kolalı gömleğiniz, geniş hazır kravatınızla ne kadar sevimli, bugünden uzak, **asıldığı yerde unutulmuş bir takvim gibi** sadece geçmiş bir zamandınız* (EÜM.s.383).

Asil tevazu: Soylu, asaletli alçak gönüllülük: *Asıl müceddit Şinasi ile sensin. Ben ikinizin arasında bir hattı ittisalim, der. Bu **asil tevazu** bütün bir yanlışlık silsilesinin başlangıcı olmuştur* (NK.s.28).

Asr-ı Saadet ahlâkıyla giyinmek: Hz. Muhammed'in yaşadığı devirin değerlerini taşımak, onları hayatına uygulamak: ***Asr-ı Saadet ahlâkıyla giyinmiş*** *İslâmcılığı, Türk Ocağı'nın Ziya Gökalp'a rağmen ağızdan ağıza o kadar değişen ve inhisarcı bir ırkçılığa kadar giden, o birçok noktalarda meseleleri halletmekten ziyade…* (YK.s.23).

Ağızdan ağıza değişmek: Doğru bilgiyi özünden koparmak, yanlış aktarmak: *Asr-ı Saadet ahlâkıyla giyinmiş İslâmcılığı, Türk Ocağı'nın Ziya Gökalp'a rağmen* ***ağızdan ağıza*** *o kadar* ***değişen*** *ve inhisarcı bir ırkçılığa kadar giden, o birçok noktalarda meseleleri halletmekten ziyade…* (YK.s.23).

Asur boğası gururuyla gezmek: Kibirli bir biçimde, övünerek yürümek: *Adile Hanım kendisinde eski zürriyet tanrılarının kudretini vermeden ve bu yüzden tıpkı bir* ***Asur boğası gururuyla gezinen****, semt kadınlarının…*(H.s.78).

Aşağı yukarı: Hemen hemen, neredeyse aynı olan şey: *Tevfik Bey* ***aşağı yukarı*** *İhsan'ın ağzıyla konuşuyordu* (SD.s.168).

Aşağılardan bakmak: Küçümsemek, hakir görmek: *Yatakta örtüler altında şekliniz kaybolsun. Vücudunuzu gizleyin ki bu köpek sadakati bende devam etsin. Yoksa, yoksa… İyi ama niçin benden saklansın! Ben ona o kadar* ***aşağılardan bakıyorum*** *ki…* (SAE.s.201).

Aşağılık duygusundan kurtulmak: Kompleksten sıyrılmak, o duyguyu artık taşımamak: *Bir hesaba göre de sadece herhangi bir okumuş bir seyyah, bir turist gibi dolaştım. Hiçbir şey olmadıysa bir* ***aşağılık duygusundan kurtuldum****. Şehri gördüm ve güzelliklerini, kudretini ölçtüm* (M.s.97).

Âşıkane nefes: Âşığa yaraşır manzum söz: *Kaldı ki, halam benim bu acayip kalabalıkta unutulmama razı değilmiş gibi sonunda* ***âşıkane nefesler*** *bile yazmağa başladı. Hakikatte hayatımın her tesadüfü bu şöhrete yardım ediyordu* (SAE.s.130).

Aşılmaz bir duvar olmak: Görememek, zifiri karanlık: *Gece sis büsbütün arttı. On bire doğru indiğim Kadıköy iskelesinin bir adım ilerisi karanlığın* ***aşılmaz bir duvarı olmuştu*** (YG.s.169).

Aşıp gitmek: Engel tanımamak, onların üstesinden gelmek:

Kayalar kaldırsın başlarını
Götürsün bulutlar yağmurları
Parlayıp gömülsün sulara şimşekler
Benim işim ***aşıp gitmek*** *dalgadan dalgaya* (Ş.s.131).

Aşikâr bir yeis içinde: Ümitsizliği dışa vurma durumu: *Sonra tekrar gözlerini gözlerime dikti ve* ***aşikâr bir yeis içinde****: –Azizim, dedi birbirimizi beyhude aldatmayalım! Sen iyi olmak istemiyorsun… Hiç gelir mi bir daha? Giden gelir mi hiç!* (SAE.s.118).

Aşikâr şekilde cephe almak: Açık bir biçimde uğraşmak, mücadele etmek: *…o zamana kadar İstanbul'da Müslüman halkın birbirine karşı bu kadar* ***aşikâr şekilde cephe aldığını*** *görmemiştim. Hâdiseler uzadıkça tarafların kendi davaları etrafında kızıştıkları anlaşılıyordu* (SD.s.248).

Aşiret neşesine benzemek: Daha rahat, kabaca eğlenmek: *…bir tulumba ciddiyetiyle gerilerek mesanelerini boşaltıyorlar, küfür kahkaha, daha ziyade bir* ***aşiret neşesine benzeyen*** *raks havaları, sidik kokusu birbirine kenetleniyordu* (SD.s.207).

Aşk anlayışı: Sevdayı anlama işi, biçimi: ***Aşk anlayışında*** *Şarkın, eski şiirin tesiri görülür. Canı vermekle aşk ortadan kalkar, bu, bizi tasavvufa götürür. Tasavvufta niçin edebiyat ve psikoloji yok? Zira, hemen kurban olunuyor: Edebiyat olamaz, zira yolları o kadar kısaltırmıştır ki!* (ED.s.196).

Aşk dolayısıyla atıldığı bu neticesi meşkûk sergüzeşt: Tutulduğu sevdadan dolayı sonucu belirsiz, şüpheli bir macera, serüven: *Orada Şirin kendisini* ***aşk dolayısıyla atıldığı bu neticesi meşkûk sergüzeşti*** *düşünüyor ve Cenab-ı hakk'a yalvalıyor, ondan imdat istiyor* (HÜ.s.40).

Aşk düzenlerini kolaylaştırmak: Cinsel münasebetlerin yapılabilmesi için olanak oluşturmak: *Bununla da kalmaz, İstanbul'un her semtinde dolaşan bohçacı kadınlar sayesinde o zamanın çok kapalı hayatında gerçekten güç olan* ***aşk düzenlerini de kolaylaştırırdı*** (MB.s.130).

Aşk ocağında kül olmak: Aşk ateşi ile yanmış, pişmiş, olgunlaşmış olmak: *Onun da Şems-i Tebriz'in güneşinde, edebi* ***aşk ocağında*** *bir an için* ***kül olması*** *lâzımdı! Son çığlıklarda Nuran Mümtaz'ı omuzlarından yakalayarak, "Beraber ölelim!" diye yalvardı!* (H.s.260).

Aşk tılsımının şeameti: Aşk, sevgi büyüsünün uğursuzluğu.

Bin lânet ey yolcu, doğduğum güne…
Altında doğduğum burçlar yıkılsın!
Bir viranedir ki ömrüm üstüne
***Şeameti** çökmüş **aşk tılsımının**…*(Ş.s.118).

Aşka doğru yürüyüş: Âşık olma süreci: *Fakat başlayan bir dostluğu, onun **aşka doğru yürüyüşünü** adım adım seyretmeye, iki tarafın biricik mahrem-i esrarı sıfatıyla bütün küçük sırları dinlemeye, anlaşmazlıkları halletmeye bayılırdı* (H.s.81).

Aşkın kötü tarafı insanlara verdiği zevki eninde sonunda ödetmesi: Sevdanın, aşkın ağır bir bedelinin olması: *Fakat rahatım. **Aşkın kötü tarafı insanlara verdiği zevki eninde sonunda ödetmesidir.** Şu veya bu şekilde… Fakat daima ödersiniz…* (SAE.s.319).

At başı gitmek: Eşit, başa baş, birlikte: 1) *"Açık Deniz" gibi manzumelerinde su dediğimiz coşkun ve gem almaz unsurun hareket ve uğultularıyle **at başı gidecek** bir kudrete çıkmış; hepimizin ezberinde olan "Ses" şiirinde bütün Boğaziçi ufkunu bir tambur gibi kendi muhteşem akisleriyle doldurmuş* (EÜM.s.316). 2) *Dünya servetinin yarısını bankalarda topluyordu; Paris, Londra ile **atbaşı gidiyordu**. Halbuki İstanbul böyle değildi. Tanzimat'ın, şehre Avrupa'dan öğrendiği gözle baktığı zamanlarda İmparatorluğun iktisadî hayatı gittikçe çöküyordu* (YG.s.186). 3) *Kimi **at başı yürüyorlar**, kimi biraz ileride, kimi biraz geride* (YG.s.64). 4) *Şurasını da söyleyeyim ki, cemiyet fikriyle saf estetiği **atbaşı yürütmesi**, hattâ birbirinin tamamlayıcısı yapması onun en büyük tarafıdır* (YG.s.304).

At başı yürüyen duygu: Aynı hizada, eşit bir biçimde ilerleyen his, duygu: *Bunlar her rüyaya benzeyen acayip, ıttıratsız hareketler ve gölgelerdi. Fakat rüya ile at **başı yürüyen duygu** büsbütün ayrıydı. İçimde büyük bir korku ve hüzün vardı. Niçin korkuyordum ve neden mahzundum* (SM.s.37).

At gibi öksürmek: Çok fazla ve derinden öksürmek: *Bugün Paris soğuktan titriyor. Cam gibi bir güneş var. Fakat yerler buz tutmağa başladı bile**. At gibi öksürüyorum**. Her tarafımda sancı var. Halbuki*

yapılacak birçok iş de duruyor. Hiçbir şeyi görmedim, hiçbir şeyi yakalayamadım. Hülâsa bomboş döneceğim (M.s.130).

Ateş kızları: Yüksek ısıda pişirilen sanatsal özelliği olan malzemeler: *Bu **ateş kızları** şimdi büyük resmin ve heykelin gururuyla bize geliyorlar. Tabak gibi, fincan gibi hususî bir iş görenler bile bizimle bir sevgili nazıyla, edasıyla konuşuyorlar* (YG.s.467).

Ateşe hazır bir silâh gibi: Çok çekici, alımlı olmak: *Çizgileri sert ve âdeta bütün canlılığıyla dışarda idi. Bu hâliyle belki eski tanıdığımız Nevzat Hanımdan çok başka, **ateşe hazır bir silâh gibi** güzeldi* (SAE.s.316).

Ateşle işe koyulmak: Çok fazla istekli olmak, hevesle başlamak: *Ocağı daima birisi yakar, fakat odun veya kömür hazırsa. Bu kısa ömrümde dört devir gördüm:…Hiçbir millet bizim kadar **ateşle işe koyulmaz** ve yine hiçbir bizim kadar rahatça vazgeçmez* (M.s.235).

Ateşli bir rakkase gibi: Çok hareketli bir dansöz gibi olmak: *Fakat İstanbul onun yakasını bırakmadı. Bu modern târik-i dünyâyı sihirbaz şehir en **ateşli bir rakkase gibi** durmadan kovaladı. Düşüncesinin her haşin dönemecinde karşısına çıkıp soyundu ve mevsimlerin raksını yaptı. Kâh Yenicâmi'i ay ışığında eritti, kâh Süleymaniye'nin kubbe ve kemerlerinden aydınlığın en sürükleyici orkestrasını kurdu. Bu oyun gözlerimin önünde senelerce devam etti* (YG.s.156).

Ateşte sabıka falan kalmaz: Güç durumlarda bazı şeyleri görmezden gelmek: *Evet polisle sabıkalı el ele verdi. Garip değil mi? Ama adı üstünde, Millî Mücadele bu! Bu **ateşte sabıka falan kalmaz**, hepsi temizlenir!* (SD.s.151).

Atıfet telâkki etmek: Şefkat, sevgi göstermek: *Yani bir nevi tezahürdü, hattâ belki de Fikret bunu tamamile farkında olarak, hesaplayarak yapmıştı. Fakat ne olursa olsun o zamanki cemiyet için lâzım olan bir jest ücreti sâyin hakkı değil, bir nevi **atıfet telâkki edenlere** verilmiş bir dersti* (TF.s.4).

Atılmış olan fikir tohumunun yeşermesi: Anlatılan empoze edilen görüş, fikirlerin etkili olmaya başlaması: *Koskoca bir imparatorluğun bütün devre ve içtimai zihniyetinin kolayca ve tek başına bir hüsniyetle değişemeyeceğini, **atılmış olan fikir tohumunun yeşermesi***

için zaman dediğimiz o müthiş amilin de çalışması lazım geldiğini gördü (NK.s.22).

Atın şaha kalkması: Coşkunluk, coşma:

Her an değişiyor, yelken, gül, kanat
Bütün burçlarıyla uzanmış gece
Defneler önünde ***şaha kalkan at***
Zihnin eşiğinde ürkek düşünce (Ş.s.58).

Atmosfer yaratmak: Uygun bir iklim oluşturmak, zemin kurmak: *Muhayyile noksanlığından tiyatrolarını trajedi üzerine kuramaz, bir* ***atmosfer yaratamaz*** (ED.s.198).

Atölyede bulduklarını güneş altına taşımak: Doğal olmayan eser yapma, taklit etme: *Resim her şeyden evvel zekâya ait bir iştir. Dünün ressamları dışarıda gördüklerini atölyeye taşırlardı. Bugünküler* ***atölyede bulduklarını güneş altına taşıyorlar*** (YG.s.414).

Avının üstüne sıçramış büyük bir kuş gibi her yanı sarmak: Çok kalabalık olmak, etrafını kapatmak: *Tren yavaş yavaş şehre giriyor. Yayla gecesi* ***avının üstüne sıçramış büyük bir kuş gibi her yanı sarıyor****. Dört yanımı alan büyük insan kalabalığına rağmen derin bir gurbetle mumyalaşmış, küçük, çok küçük bir şey oluyorum* (BŞ.s.78).

Avlık bigamı yapmak: Fransızca "bigamy" kelimesinden gelmektedir: İki eşlilik demek. Çapkınlık yapmak: *"Kadın avcılığı" yapmak. Bir gün eve girerken Anahid'i -şu Boyacıköy'deki kahveci çırağının metresini- kapıdan çıkıyor gördüm. Ve itiraf edeyim ki*

günahını aldım "demek böyle ha!" dedim. Bizim Mümtaz ***avlık bigamı yapıyor*** (SM.s.29).

Avrupalı inadı: Batılı insanların kararlılığı: *Mehmet Ali, hava kapandı. Bu namussuz yağacak ve ben yine biraz evvel çıkardığım süveteri giymeğe mecbur olacağım. Allah bilir ne vakit açar? Paris'in İstanbul'dan farkı şu kardeşim: İstanbul'da bu mevsimde iki gün edepsizlik yapar, burada ısrar ediyor.* ***Avrupalı inadı*** (M.s.97).

Avrupa, fikirlerimin, itiyatlarımın (zihnî) ve ideallerimin hazin ve mezarlığı: Tanpınar'ın genç yaşta Avrupa'ya gidemeyişinin oluşturduğu psikoloji: *Bugünkü* ***Avrupa, fikirlerimin, itiyatları-***

mın (zihnî) ve ideallerimin hazin ve mezarlığıdır. *Hakikatte ben Avrupa'da bir hortlak değilse bile, bir atık gibi dolaşıyorum* (G.s.86).

Avrupalılar hudutların daima öteye doğru taşırmak: İlerlemeyi, gelişmeyi amaç edinmek: *Çünkü ustam dediğim ve hatırasını o kadar ta'ziz ettiğim adamdan daha geniş bir ufuk, daha sarih düşünce, daha geniş ve olgun eser istiyorum. Niçin Valéry, hatta Gide, Proust, bütün* ***Avrupalılar hudutların daima öteye doğru taşırıyorlar!*** (G.s.273).

Avucun içinde ufalıvermek: Değeri olmamak, çabuk tükenmemek: *Alış- veriş için pek az param kaldı. Avrupa müthiş pahalı. Bin frank bizim on liramızdan daha beter.* ***Avucunuzun içinde ufalıveriyor.*** *Bir yemek ama doğru dürüst de değil, bin iki yüz frankı behemahal buluyor* (M.s.205).

Avucunda olmak: Güvende olmak: *Binaenaleyh* ***avucumda olmasını*** *tercih ederim* (SD.s.238).

Avuç içi kadar olmak: Çok küçük, küçücük olmak: *Ben* ***avuç içi kadar*** *bir odada. Paris kulağımda bin türlü sesle kendini kuruyor, ben bu seslerden şehir üzerine sizin çehrelerinizi çiziyorum. Bu her an böyle oluyor. İki türlü yaşıyorum. Paris beni daha keşfetmedi, ben de pek kendisini görmüş değilim* (M.s.79).

Avutmağa çalışmak: Teselli vermek, rahatlamaya çalışmak: *Böyle gecelerde dedem, korkmayayım diye, hemen odamıza gelir ve yatağıma oturarak beni* ***avutmağa çalışırdı*** (Hk.s.110).

Ay ışığında gümüş ırmaklar gibi akmak: Çok fazla estetik görünmek, güzel olmak: *…bu vücudun birinci sınıf bir kadın vücudu olduğunu, bu gemi ile dünyanın en güzel seyahatleri yapılabileceğini görmüştüm. Hiçbir saray aynası onun sırtı kadar güzel olamazdı, kolları* ***ay ışığında gümüş ırmaklar gibi akıyordu*** (SAE.s.191).

Ayağa ip gibi dolanmak: Engel olmak, engellemek: *Bütün bunların, bilhassa her tesadüfün* ***ayağıma ip gibi dolandığı*** *bu acayip, karmakarışık gecede beni aldatması kadar tabiî bir şey olamaz. Yaptığıma mahcubum, beni affedin* (Hk.s.68).

Ayağı çamurda olmak: Günaha bulaşmak: *Verlaine günahları ile istiğfar arasında bir ömür geçirmiştir. Ekseri* ***ayağı çamurda****, fakat*

başı güneşe yakındı. Sembolizmle alay ederdi, bir mektebe bağlı değildi (ED.s.82).

Ayağı dolanmak: Zor durumda kalmak, baş edememek: *Birbiri peşinden gelen bu sualler, karanlıkta gerilmiş bir ipe* ***ayağı dolanmış*** *insan gibi, yolunda rahat yürümesine mani oluyordu* (H.s.109).

Ayağı toprağa basmak: Güvende olmak: *Beni bu acayip dünyadan yorgunluğunun bir türlü anlayamadığım bu kargaşalıktan Birinci Dünya Harbi kurtardı. Onunla sanki ilk defa* ***ayağım toprağa bastı****. Fakat çok geç kaldığımı hissediyordum* (SAE.s.74).

Ayağı uğurlu olmak/gelmek: Geldiği yere şans, iyilik getirmek: *"Hoş geldiniz efendim,* ***ayağınız uğurlu imiş****" diye oltasıyla sabır ve tahammülün bu beyaz pul pul sembolünü âdeta başlarının üzerinden geçirerek onları selamlamıştı* (H.s.202).

Ayağına basmak: Sıkıntıya sokmak, rahatını bozmak: *Fakat o buraya, Mümtaz'ın* ***ayağına basmak*** *için gelmişti. Hem kendisine, hem ona ıstırap çektirecek, birbirini bedbaht edeceklerdi* (H.s.267).

Ayağına gelmek: Emek verilmeden elde etmek: *Şark oturup beklemenin yeridir. Biraz sabırla her şey* ***ayağınıza gelir*** (H.s.10).

Ayağına takılmak: Engellemek, güç, zor durumda bırakmak: *Bu garip ruh hali Mümtaz'da senelerce devam edecek, her adım atışında* ***ayağına takılacaktır*** (H.s.28).

Ayağına takmak: Birisinin ilerlemesini engellemek, ona mani olmak: *Ziya Paşa herkesi* ***ayağına takmak*** *ister, bundan zevk alır; sadist ve kindardır* (ED.s.173).

Ayağını basacağı sağlam toprak: Güvenilir yer, zemin: *Tam muğlak bir metafiziğin ortasında iken birdenbire bir çığlıkla uyanır, kendisini yine mezarın başında,* ***ayağını basacağı tek sağlam toprak*** *olan ıstırapla baş başa bulur* (XIX ATET.s.483).

Ayak oyunu öğrenmek: Hile, dolap çevirmeye başlamak: *Sabiha'nın Leylâ ile beraber* ***ayak oyunu öğrendiğini*** *sen biliyor muydun?* (SD.s.112).

Ayak seslerini içinde bulmak: Etkisi devam etmek, hatırlamak: *Bugün aradan uzun yıllar geçtiği halde bu* ***ayak seslerini****, zaman zaman peşinde sürüklediği vehimler, ürpermeler ve keskin acılarla yine* ***içimde buluyorum*** (Hk.s.102).

Ayakları daima eşikte yaşamak: İkilem yaşamak, ikircikte kalmak: *Ve onu yaşayanlar, o şekilde yani hiç içeriye girmeyi düşünmeden, yahut da bir* ***ayakları daima eşikte, yaşıyorlardı*** (SAE.s.132).

Ayakları karaya basmak: Güvende olmak: *Kaç defa Mümtaz, tıpkı, şurada sekiz on kulaç su kaldı,* ***ayaklarım karaya bastığı****, kollarım toprağı kucakladığı zaman bütün yorgunluklarım bitecek, diye düşünen bir yüzücü gibi, onu bir selamet toprağı, geçilmesi lâzım bir karşı yaka gibi görmüştü* (H.s.64).

Ayakları toprakta yaşamak: Fazla realist olmak, gerçekçi bir anlayışla yaşamak: *Yalnız* ***ayakları toprakta yaşayan****, bu hayal adamında onun hoşuna giden birçok taraf vardı* (MB.s.120).

Ayakları ucuna basa basa uzaklaşmak: Korkuyla, sessizce yürümek, çıkmak: *Halit Ayarcı kolumdan çekti ve* ***ayaklarımızın ucuna basa basa uzaklaştık*** (SAE.s.318).

Ayakları yere basmak: Güçlükleri yenerek iyi bir duruma gelmek: *—Ama üç defa çıkarmış… sakın üzülme Nuran,* ***ayaklarım*** *daha* ***yere basmıyor****…* (H.s.230).

Ayakların altına yatmak: Denizin dalgaların sahili okşaması: *Antibes'de ve Séte'de denize çok yakındım. Hele Antibes'de okşamasını ve* ***ayaklarınızın altına yatmasını*** *da bilen bir yırtıcı ile dost ve komşu ile yatıyordum sanki* (M.s.68).

Ayakların altından toprak kaymak: Hissedilen sıra dışı duygu, haleti ruhiye: *Ve her ağzını açışında* ***ayaklarımın altından toprak kayar*** *gibi oluyordu. Ya o mezarın başında oturup, abdestsiz, gusülsüz, yanık yanık okuduğum aşir…* (SAE.s.197).

Ayakların dibine sermek: Sevgiyle kadın bedenini tatmak, onunla lezzetlenmek, zevklenmek: *Sevgi —İnsanların gölgesi hasret çekilecek bir şeydir; ben kaç defa bu* ***ayaklarımın dibine serilen*** *ve beni kâh gemicilerin doldurmak için yuvarlaya yuvarlaya pınar başına götürdükleri boş bir fıçıya…*(YG.s.126).

Ayakların ucuna basmak: Yavaşça, sessizce yürümek: *İkide bir, "Ah yarabbim…" diyor, sonra tekrar içeriye kaymak ister gibi* ***ayaklarının ucuna basıp*** *içeriye bakıyordu* (H.s.367).

Ayaklarında bir zincir gibi: Paranga gibi hareket alanını sınırlamak, engel olmak: *"Eşik" için henüz bir şey yapamadım.* ***Ayaklarımda bir zincir gibi****. Halbuki bu şiir beni kurtarabilir. Bütün kitabı. Kitabın böyle bir ağırlığa ihtiyacı var* (G.s.177).

Ayaklarının altına döşemek/sermek: Değer vermek, saygı duymak: *Fakat Nuran'ın gözleri bazen de ona dünyanın en zengin taçlarını giydirir, feleğin hiç kimseye basmasını nasip etmediği ikbal keçelerini* ***ayaklarının altına döşerdi*** (H.s.158).

Ayaklarının sağlam bastığı tek toprak: Dayanak noktası, güvenebilecek kimsesi olmamak: *Bu vücut, bu küçücük insan, bu koca hayatta* ***ayaklarının sağlam bastığı tek topraktı***

(Hk.s.231).

Ayaklarının ucuna basarak gidip gelmek: Yavaş ve sessizce gidip gelmek: *Onlar da zaten çıt çıkarmadan demleniyor, garsonlar Dede'yi rahatsız etmemek için* ***ayaklarının ucuna basarak gidip geliyorlarmış*** (H.s.250).

Ayaküstü konuşmak: Bir yere oturmadan kısa süreliğine ayakta sohbet etmek: *"Eski elbiselerimi çevirtmeye vermiştim. Terziden onları aldım." Cevabını verir. Rıza Tevfik, içini çekerek "Ne mesut insansın Kemal, der, hiç olmazsa eski elbiselerin var. Benim o da yok ya!" Fakat* ***ayak üstündeki konuşma*** *birkaç dakika uzayınca devrin Âyan reisi, biraz evvelki iç çekişlerini unutur* (BŞ.s.202).

Ayaküstü selamlar: Kısa süre zaman ayırmak: *Nihayet, yolculuğun tabiî dağınıklığı ve açgözlülüğü, yerini yadırgaması var. Seyyah her yerde olabileceği için hiçbir yerde değil. O zaman da* ***ayak üstü selâmlar*** *kalıyor. Üç aydır etrafla münasebetim bundan ibaret* (M.s.66).

Ayarsız teknik: Ayarı bozuk, ayarlanmamış, düzensiz üslup: *Pek nadir olarak da şiirin noksanına rağmen bu* ***ayarsız teknik*** *Tevfik Fikret'e örnek olacak derecede pürüzsüz bir konuşma dili elde eder* (XIX ATET.s.436).

Ayazma duvarı gibi olmak: Sürekli terlemek: *"Zavallıcık,* ***ayazma duvarı gibi*** *hep su içinde…" demişti. Sabiha'ların hizmetçisi Pakize Hanım da ondan bahsederken "Lokma hamuru gibi hanımcığım, hep cıvık cıvık…" derdi* (SD.s.62).

Aydınlanmış bulmak: Zaferin ördüğü başarının mekâna sinmesi, zamanı aydınlatması:

Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir musiki gibi zamandan
Çinilere sinmiş Kur'an sesini.
Fetih günlerinin saf neşesini
***Aydınlanmış buldum** tebessümünle* (Ş.s.51).

Aydınlatacak mahiyette olmak: Bilgi verecek özellik taşımak: *Bu noksana hatta bazılarının gözünde hataya razı olmamın sebebi şiirlerinin bir kısmının az çok bu manzumeye benzemeleri, yani aynı his ve akideleri devam ettirmeleri ve büyük bir kısmının da inkılapçı Namık Kemal'i pek az **aydınlatacak mahiyette olmalarıdır*** (NK.s.279).

Aydınlığın kaynağı: Işığın merkezi membaı: *O seyrettikçe kadın sanki çok derin bir uykudan uyanıyor, kat kat perdelerden sıyrılıyordu. Tekrar gözlerini göğe çevirdi. Tekrar **aydınlığın kaynağına** sordu* (Hk.s.242).

Aydınlığın malı olmak: Anlamak, anlaşılmak: *Sonra yerinden doğruldu. Artık **aydınlığın malı olan** rüyasının üstüne eğildi. Saçlarının arasına gömülü yüzüne baktı* (Hk.s.242).

Aydınlığın memesinden emmek: Hazırdan yararlanmak, zahmetsiz sahip olmak: *…güneşin dünyasında maddenin, ihsaslarımızın bu mesut vehminin nizamı hâkimdir, onun için zamanı henüz **aydınlığın memesinden emen** bahtiyarlar, maddenin hallerini ruhun değişmez…* (YG.s.123).

Aydınlığın meşalesini zamanın hudutlarına çarparak söndürmek: Gelişimi, ilerlemeyi yöntemsel olarak zaman, yaşanan takvime uyarlamamak: *Sen büyük ve mukadderata hâkim ellerinle **aydınlığın meşalesini zamanın hudutlarına çarparak söndürünce**, her imkânsız rüya tahakkuk eder, ölüler dirilir, eşya bir vahdete mal olur ve insanlar hakikî hüviyetlerini bularak kendi kendileri olurlar* (YG.s.162).

Aydınlığın sazı: Temizliği, saflığı ifade etmek, yaymak: *Ve her şey **aydınlığın sazıydı**. Hattâ Nuran'ın yüzü, kahve kaşığı ile oynayan eli bile…* (H.s.120).

Aydınlıkta bulmak: Bireysel talih, aydınlık bir dünyada olmak: *Onlar konuştukça ihtiyar Asya'nın bizdeki yüzü değişmiş, asırlardan miras kalmış itiyatların tozunu silken bir takım insanlar bazı hakikatlerin güneşine doğmuşlar ve kendilerini **aydınlıkta bulmaktan** memnun, hür hareketin tadını tatmışlardır* (YG.s.45).

Ayıklanmamış Osmanlı Türkçesi: Olgunlaşmamış, ölçünlü düzeye ulaşmamış Eski Anadolu Türkçesi: *Şeyh'nin lisanı diyebiliriz ki henüz* ***ayıklanmamış*** *ve tamamıyla taazzüv ve tekâmül etmemiş* ***Osmanlı Türkçesidir****. Lisanın bütün manasıyla teşekkül etmeyişi kitabın her sayfasında göze çarpar. Arabî ve Farisî kelimelerin ve terkiplerin istimalinde çok defa çetrefillik vardır* (HÜ.s.94).

Ayıp olmak: Ayıp kaçmak, ayıp düşmek: *Biliyorum. Hattâ ölümüne sebep dahi olabiliriz. Bunu kendi hayatımı, hattâ senin hayatını esirgeyerek yapsaydım* ***ayıp olurdu*** (SD.s.215).

Ayıpla yaşamak: Yapılan bir kusur, utançla hayatı sürdürmek: *Başıma geldi mademki, çekerim" diyormuş. Nitekim katlanıyormuş da! "İğreniyordum, ama bu da bir hayat… diyordum. Ama seni görünce iş değişti. Şimdi kabil değil artık! Ne bu* ***ayıpla yaşayabilirim*** (SD.s.198).

Ayıplamak: Kınamak, eleştirmek: 1) *Kahvecibaşı Camii'nin mezarlığının parmaklığını evime getirdiğim, hususî hayatıma mal ettiğim için beni belki* ***ayıplayacak*** *olanlar bulunur* (SAE.s.55). 2) *Metrdotel bu hâdiseyi şöyle izah etti: İngiltere'de kadınları ayıplamak çok ayıptır… Bu üç sıfır sözün gerisidir ve bendenizin* ***ayıplandığımı*** *işaret eder (M.s.268).*

Ayine-i İskender yine karşıda: Gerçeklerle yüzleşme: *Kadınlarımız erkeklerimizden, erkeklerimiz kadınlarımızdan daha cahil ve bilhassa alakasız. Acayip bir hayatım var.* ***Ayine-i İskender yine karşımda****. Erotik bir şiir yazmak istiyorum. Tam sembolle ve seksi tanrılaştırarak* (G.s.210).

Aynadan silinmek: Yaşamdan, hayattan kopmak, ölmek:

İsterse bir bahar olsun günlerin;
Bir esneyişinde yorulmuş tenin,
Silinir aynadan *her nazlı hayal,*
Arzuların sana ördüğü masal (Ş.s.44).

Aynı bölüğün atları gibi olmak: Sürekli birlikte zaman geçirmek, aynı ortamda bulunmak:

Tacettin, hanımı, Ulvi, Selçuk Hanım hepinize hasretim. Ve hepinize beraberimdesiniz. ***Aynı bölüğün atları gibi olduk****, gayet tabiî…*

Zaman zaman arka odada olmak istiyorum. Fakat öbür yandan da döneceğim zaman azaldı, azalıyor diye ödüm patlıyor (M.s.164).

Aynı gözle görmek: Aynı bakış açısı ve düşünceyle bakmak, değerlendirmek: *Vâkıa Fikret, bu maraziliği zaman zaman merhamet şiirleri yazmak suretiyle tadil etmek istemiştir. Fakat onlarda da hayatı* ***aynı gözle görmekten*** *kendini alamamıştır* (EÜM.s.273).

Ayn-ı hak olmak: Eşya üzerinde egemenlik yetkisi bulunan ve herkese karşı ifade edilebilen ileri sürülebilen haklar olmak: *Ona hitap ediyor, nasihatlerinin* ***ayn-ı hak olduğunu*** *ve onu dinlemeyen kulağı batıl olduğunu söylüyor* (HÜ.s.24).

Aynı hamurla yoğrulmak: Özü, mayası, asılının aynı, bir olması: *Ve şüphesiz ilk hâmisi Üçüncü Selim'le aralarındaki,* ***aynı hamurla yoğrulmuş*** *olmaktan gelen o yakınlık yoktur. O Şakir Ağa'lar, Mehmed Ağa'lar, her gün onun sıcağında verimli bir sonbahar gibi kızaran ve olgunlaşan istidatlar da,* (BŞ.s.227).

Aynı his ve akideleri devam ettirmek: Aynı duygu ve inançla sürdürmek, devam etmek: *Bu noksana hatta bazılarının gözünde hataya razı olmamın sebebi şiirlerinin bir kısmının az çok bu manzumeye benzemeleri, yani* ***aynı his ve akideleri devam ettirmeleri*** *ve büyük bir kısmının da inkılapçı Namık Kemal'i pek az aydınlatacak mahiyette olmalarıdır* (NK.s.279).

Aynı nişanlı kız hâliyle başucunda beklemek: Utangaç bir biçimde yanında olmak, beklemek: *Sakin, fakat içten kederli, hep* ***aynı nişanlı kız hâliyle başının ucunda bekliyordu****. Çok mu müteessirdi! Yoksa sadece vazife bildiği şeyi mi yapıyordu? Bunu hiç kimse anlayamazdı* (Hk.s.194).

Aynı ocağın ateşiyle devam etmek: Aynı anlayışı, geleneği sürdürmek, onunla devam etmek: *Fakat aynı zamanda birbirlerinin devamıdırlar da. Vâni Efendi'de Zembilli Ali Efendi, Zembilli Ali Efendi'de ilk İstanbul Kadısı Hızır Bey, Bursalı İsmail Hakkı'da Aziz Mahmud Hüdaî de Üftâde, Üftâde'de Hacı Bayram, onda Yunus Emre, Yunus'ta Mevlânâ* ***aynı ocağın ateşiyle devam ediyordu*** (YG.s.36).

Aynı perdeden cevap vermek: Benzer bir üslupla konuşmak, karşılık vermek: *…onun kimseye ağır bir söz söylemesine, hiddetle söylenmiş bir cümleye* ***aynı perdeden cevap vermesine*** *mâni idi* (MB.s.115).

Aynı tespihin dizileri olmak: Bütünün parçası, cüzü olmak: *Müphemden, meçhulden bahsetmenin kolaylığını tecrübe etmemiş kimse var mıdır? Fakat falcı kadın haklı idi. Fala inandıktan sonra nazara ne diye inanmamalı? Bunlar* ***aynı tesbihin dizileri idi*** (Hk.s.311).

Aynı tezgâhtan çıkmak: Benzer, aynı özellikleri taşımak:

Birdenbire bulanlar içlerinde
Gülüncün sırrını,
Ne kadar benziyoruz şimdi,
Aynı tezgâhtan çıkmış *testilere*
Bir şey, bir şey kaldırdı bütün ayrılıkları! (Ş.s.72).

Aynı zevklerle bağlamak: Aynı, benzer arzu, keyifle ilişkilendirmek: *Sabahleyin, evden çıkmadan önce, onları karıştırmış, tembel bir hatırlamanın zevkine uyarak yer yer, parça parça okumuştum. Şimdi de belki biten yıl ile yeni başlayanı birbirine* ***aynı zevklerle bağlamak*** *için gene onları okumak istiyordum* (YG.s.66).

Aynı yere gelmek şartıyla muayyen hadlere kadar gitmek: Tanpınar, sahip olduğu cevheri, özgüveni zaman zaman dile getirmektedir: ***Aynı yere gelmek şartıyla muayyen hadlere kadar gittiğim*** *olur, zalim olduğum anlar vardır, fakat yolu başkaları açar. Kendim insanlara ayağıma basmaları şartıyla kızacak kadar uyanık değilim* (G.s.323).

Ayrı şartlara bağlı olmak: Benzer, aynı olanaklara, koşullara sahip olmamak: *Kültürünün çekirdeği olacak dini böyle ayrı ayrı zamanlarda ve daima başka coğrafyalar arasından geçerek alması, her yerleşme ve teşekkülün başta geçilen yol ve yerleşilen kıt'a olmak üzere ayrı şartlara bağlı oluşu, büyük ve siyasî kültür merkezleri kurulur kurulmaz* (XIX ATET.s.19).

Ayrılışın acısını cömertlikle unutturmak: Mert davranarak, bol para vererek firkatin, ayrılığın hüznünü azaltmak: *Ve onlara gelirken babamın, sanki* ***ayrılışımızın acısını ancak cömertliğiyle unutacakmışım*** *gibi ceplerimi nasıl mütemadiyen para ile doldurduğunu anlattım:…*(SD.s.140).

Azaba bürünmek: Acıya, sıkıntıya sarınmak, örtünmek: *Kendinden uzak, biçare yorgunluktan bile habersiz, terk edilmiş olmanın* ***azabına bürünerek*** *yürüyordu* (H.s.319).

Azaba sokmak: Büyük bir eziyete, sıkıntıya sokmak: *Devleti hiç de bu cinsten, yani nefis, ruh terbiyesi diye kendini* ***azaba sokacak,*** *kısmetini köreltecek, ebedî saadetler uğrunda dünya nimetlerini tepecek insanlardan değildi* (SAE.s.212).

Azabın çarkında gerilmek: Oldukça fazla eziyet, sıkıntı çekmek:

Ardından ağlanacak ne varsa ömrümüzde
Tekrar doğuşun sırrı gülümseyen bir yüzde,
Uykusuz geceleri içten kemiren hüzün,
Bin ***azabın çarkında gerilmiş*** *ağaran gün,*
Öpüşler gözyaşları, vaitler ve hicranlar; (Ş.s.55).

Azabını paylaşmak: Acısını, üzüntüsünü anlamak, yaşamak: *Ben her şeyle alay eden bir sinizm ile, iç benliğe mal edilmiş azaplarla dolu uzun bir mektuptu. Mümtaz onu okudukça Suad'ın kendisini çok derinden yakaladığını hissediyordu. Fikirlerinden hiçbirine iştirak etmiyordu. Fakat* ***azabını paylaşıyordu*** (H.s.321).

Azâde hayatı sevmek: Özgürce yaşamayı sevmek, hür olmak istemek: *Filhakika Yahya Kemal pekâlâ Verlaine'in tabiri, yahut tasnifiyle bir "poète maudit" olabilir, yahut Apollonaire'in o devirde iyiden iyiye yolunu açtığı modern şiiri seçebilirdi. Bilhassa birincisi için ferdî temayülleri çok müsaitti. İçkiyi,* ***âzâde hayatı çok seviyordu*** (YK.s.21).

Azami ferdî: Oldukça bireysel olma: *Beynelmilel toplulukta bizim çehremiz nedir? Vâkıa henüz büyük mânasında orkestranın dışındayız. Konuşmadık ki çehresiz olsun. İngiliz demokrat, aristokrat, tüccar ve* ***azami ferdî*** (G.s.223).

Azap bulmak: Büyük sıkıntı çekmek, ezinç, eziyet yaşamak: *Onun bir yığın lezzet bulacağı yerde, o, sadece* ***azap bulacaktı*** (H.s.109).

Azap olmak: Acı, sıkıntı durumuna gelmek: 1) *Merak da etmiyordu. Sadece ne yaptığını, niçin bu kadar müteessir ve mahzun olduğunu anlatmak istiyordu. Ona öyle geliyordu ki kadın ağlıyordu. Bunu bilmesi için bir* ***azap oldu*** *ve bu azapla uyandı* (Hk.s.233). 2) *Kocasının, evlendiğinden beri birçok projelerine çoluk çocuk ve iş arasında veda etmiş gibi yaşaması kadına* ***azap oluyordu*** (Hk.s.145). 3) *O kadar*

tatlı hatıraların bulunduğu bir odada yatması muhakkak ona bir ***azap olacaktı*** (H.s.193).

Azap şeklinde olmak: Aykırı olmak, iç rahatsızlık vermek: *En dışımızda görünen bilgi bile içimizde yaşayan bir* ***azap şeklinde olmalıdır****. Mektep bitirmek için mektep bitirilmez. Her genç enginde bir gemi gibi her an kendi kendisine (ben neyim – (niçin buradayım)- (Ne yapmak istiyorum) sualini sormalıdır* (YG.s.333).

Azapla uyanmak: Büyük bir sıkıntıyla kalkmak, uyanmak: *Merak da etmiyordu. Sadece ne yaptığını, niçin bu kadar müteessir ve mahzun olduğunu anlatmak istiyordu. Ona öyle geliyordu ki kadın ağlıyordu. Bunu bilmesi için bir azap oldu ve bu* ***azapla uyandı*** (Hk.s.233).

Azaptan kurtulmak: Eziyeti, büyük sıkıntıyı, ezinçi atlatmak: *Ben gerisini dinlemiyordum. Kurtulmuştum. Altı senedir içimde çöreklenen* ***azaptan kurtulmuştum****. Demek babamı, annemi beyhude yere itham etmiştim. Ellerinde olduğum için bana zulmetmemişlerdi. Kardeşimin ölümünden ben mesul değildim, ne de onlar…* (SD.s.167).

Azdırmak: Tahrik etmek, yaygınlaştırmak: *Marshall Plânı'nın gişeleri önünde sıra bekleyen devletlerin büyükleri bir yığın mühim meseleyi durmadan konuşuyorlar. Bu demektir ki bir sivilceyi azdırır gibi hepsini* ***azdırıyorlar.*** *Fakat konuşmasalar meseleler ortadan kalkacak mı?* (YG.s.81).

Azgın bir çapan olmak: Azmış, gözü dönmüş ulak kimse: *Karadağ, her an korkunç ihtilâtlar yapmaya müsait* ***azgın bir çapandı*** (XIX ATET.s.203).

Azgın bir deli görmek: Kudurmuş, aklını yitirmiş, dengesi yokmuş gibi algılamak: - *Dahî bir avrat rüyasında* ***azgın bir deli görse*** *iyi niyet değildir* (SAE.s.145).

B

Baba nasihati vermek: Deneyimine dayanarak öğüt vermek, nasihatte bulunmak: *"Bu sizin gelişiniz!" dedik ve iyice dalkavukluk ettik. Üstat sarhoştu, açıldı. Sağa sola bastı küfürü. Nihayet bir yarım saat kadar da bizim nesirleri medhetti, sonra "şiirden vazgeçin" dedi. "Onu yapmayın, o benimle bitti. Müsaadenizle bendeniz o işi yaptım. Artık yapamazsınız" diye bir* ***baba nasihatı verdi*** (M.s.55).

Babacan bir iradeye razı olmak: İsmet İnönü'yü kabul etmek, ona güvenmek: *Atatürk ve İsmet İnönü'nün başları etrafında Millî Mücadele'nin destanı vardı. O hâlde yapılacak şey o otoriteyi taklit değil, daha rahat,* ***babacan bir iradeye razı olmaktı*** (G.s.178).

Baba servetini tüketmek: Miras, mal varlığı: *Bazan da ikisi de olmaz ve genç mirasyedi dalkavuklarıyla, metresleriyle* ***baba servetini tükettikten*** *sonra semtin tulumbacı ocağına yazılır, yahut da "avâtıf-ı şahaneden" bir memuriyetle İstanbul'dan uzaklaşırdı* (BŞ.s.206).

Babayiğit olmak: Yürekli, güçlü olmak: *Fakat 33 manzumeyi sekiz ayda ikmal ve ıslah etmek için benden çok* ***babayiğit olmak*** *lâzım… Sözümü geriye aldım Kutsi. Birkaç sene sonra* (M.s.50).

Babil Kulesi kadar karışık olmak: Anlaşılmamak, birçok taraftan anlaşılmaz bir biçimde konuşmak: 1) *Talihin alabildiğine yüzüne güldüğü, etrafında tam istediği cinsten cıvıl cıvıl, üst üste,* ***Babil Kulesi kadar karışık****, her dilden ve her kafada; fakat insan yakınlığının sıcaklığı ile dolu bir hayatın kaynaştığı o günleri âdeta yeniden yaşıyordu* (SAE.s.39).

2) *…eski konağının iç yüzünü her gün yeni bir tarafından öğreniyor, nisbeten daha genç ve dinç yaşta, zengin, alabildiğine yüzüne güldüğü, etrafında tam istediği cinsten cıvıl cıvıl, üst üste,* ***Babil Kulesi kadar karışık****, her dilden ve her kafada; …* (SAE.s.39).

Babil'in kanlı tuğlası, kiremidi olmak: Kaotik bir ortamın unsuru, parçası olmak: *Yalnız zaaf vardır, gözyaşı vardır; beni öldürün, beni parçalayın; ben zulüm gördükçe, acı çektikçe kendimi bulurum… Sonra isyanlar başlar. Oh, ferde acıyın… Ferdin hakkı kayboluyor, fert eziliyor, fert bu et kemik* ***babilinin kanlı tuğlası, kiremidi oldu****…* (H.s.361).

Bağını koparmak: Ayrılmak, görüşmemek: *Ali Bey'i tanıdığı günden itibaren bütün münasebetlerini kesmiştir. Hattâ kendisine bakan Suriyeli Abdullah Efendi ismindeki zengin âşıkı ile olan* ***bağlarını*** *bile şerrinden korkmasa* ***koparacaktır*** (XIX ATET.s.364).

Bağlanmak: İçten bağlı olmak, sevmek: 1) *Ali, işten anlıyor, etrafındakilere söz geçirmesini biliyordu. Sonra, hayatını kurtardığı adama garip bir şekilde* ***bağlanmıştı*** (MB.s.136). 2) ***Bağlanır,*** *bu sefer yaptığı iş kendisine bir ihanet gibi gelir Paşa kararını verip de*

tam milli harekete iltihak ettiği zaman, yani asıl çehresiyle göründüğü zaman mesuttur (İAA.s.15-16).

Bağlayan halka olmak: Ekleyen, bir araya getiren, unsur, halka olmak: *Sis sade Fikretin en güze manzumelerinden biri olarak kalmaz, Rübabı Şikeste şairini (Halûkun Defteri) ve (Rübabın cevabını)* ***bağlayan halka olur****. Artık o, bundan sonra Perdei Teselli manzumesini yazan melûl şair değildir* (TF.s.15).

Bağlı olmak: Kalıcı, etkili bir ilişki ile bağlantılı bulunmak: *Sen beni sevmedin. Sevmiyorsun da. Bana acıyorsun. Bana* ***bağlısın.*** *Sen sevdiğin insana git (Pencereden bakar.) Erik ağacına bak. Biz çocukluğumuzda yaşadık yaşayacağımızı. Bizimki bu ağacın dibinde, o felâketli konakta, bu sokaklarda bitti. (Gelir iki elini tutar) Sen Rezzan'ı seviyorsun. Onunsun* (İAAs.86).

Bağrı açılmak: Yüreğini, kalbini açmak, ona girilmesine izin vermek:

Mermer havuzlarda köpüren sular
Kâh bir ayna oldu kamaşan güne,
Kâh ***bağrım açıldı*** *bütün hüznüne*
Ufukları sarsan geniş rüzgârın… (Ş.s.124).

Bağrına bastırmak: Biriyle ilgilenmek onu korumak, sevgisini göstermek: *Büyük bir hüsnüniyet gösteren padişah kendisine hürmet ediyor, haftada bir iki defa huzuruna kabul ediyor, vatanperverliği takdir ettiğini söyleyerek iltifat ediyordu. Adeta hepsini teker teker* ***bağrına bastırmak*** *istiyordu* (NK.s.21).

Bahar seli gibi kabarık: Aşırı bir duygu yoğunluğu yaşama: *Korkunç veya meraklı macera, günlük siyasî hâdise, birbiriyle sarmaş dolaş, biri öbürünü yarıda bırakarak, çok yüklü, beraberinde her rast geldiğini taşıyan bir* ***bahar seli gibi kabarık*** *bu konuşmada beyhude ve şaşırtıcı, akar giderdi* (SAE.s.127).

Bahis buyurmak: Konuyu açmak, onun hakkında konuşmak: *Kira evlerinde ziyan olmasınlar. Heriflerin (kayınlarının) aleyhimde miras dâvası açacaklarından* ***bahis buyuruyorsunuz;*** *hemşirelerini aldım alalı kursağıma on paraları girmedi* (SD.s.53).

Bahis mevzusu: Söz konusu: *Bir kere hiçbir alakası olmadan o listeyi neden tanzim ettirir? Sonra nasıl böyle bir listenin kendisinde*

bulunduğunu söyler? Ve nasıl ortalıkta bırakır? En aşağı otuz beş kişinin hayatı ***bahis mevzuuydu*** (SD.s.180).

Bahse başlamak: Hakkında konuşmak: *"Eski elbiselerimi çevirtmeye vermiştim. Terziden onları aldım." Cevabını verir. Rıza Tevfik, içini çekerek "Ne mesut insansın Kemal, der, hiç olmazsa eski elbiselerin var. Benim o da yok ya!" Fakat ayak üstündeki konuşma birkaç dakika uzayınca devrin Âyan reisi, biraz evvelki iç çekişlerini unutur. Londra'dan* ***bahse başlar*** *ve orada yaptırdığı elbiselerin rahatlığını anlatır* (BŞ.s.202).

Bahseder olmak: Paylaşmak, değinmek, sohbet etmek: *Ondan sonra babasının ona karşı muamelesi değişmiş, onunla kardeşlerinden başka türlü ilgilenmiş, küçük mektepli ıstıraplarını daha başka bir kulakla dinlemeğe başlamış, hattâ zaman zaman kendi işlerinden bile ona* ***bahseder olmuştu*** (Hk.s.279).

Bahsi açmak: Konuyu gündeme getirmek: *Burada hakikaten bir bakıma yalnız şiirle meşgulüm. Vâkıa kısır tabiatım birşeyler yapmama daha imkân vermedi. Mamafih sağdan soldan küçük serbest birkaç şiir var. Mademki* ***bahsi açtın****. Sana yazıyorum* (M.s.177).

Bahtın kadehine dökülen şarap olmak: Talihin, kaderin varlığına tanık olmak:

İçme, ilk yudumda zehirler seni

Bahtın kadehine döktüğü şarap.

Bakış zaviyesi: Görüş, bakış açısı:

Şurası var ki aşk her zaman sadakat değildir.

Hele sanatta hiçbir zaman olmadı.

Nasıl olabilir ki görünüşlerin dünyası, eninde sonunda bir ***bakış zaviyesinin*** *hikâyesidir* (YG.s.447).

Bakışı gözlere değmek: Göz göze temas kurmak: *Devletlinin eli omuzuma ve* ***bakışı gözlerime değdiği*** *andan itibaren bende garip bir değişiklik olmuştu. Birdenbire iştiham artmış, bütün vücudumu bir rahatlık hissi, bir nevi saadet ve ferahlık kaplamıştı* (SAE.s.210).

Bakışların mahmur süzülmesi: Dalgın bir biçimde bakmak:

Mor aydınlıkta bir çınar
Veya kestane dibinde;
Mahmur süzülen bakışlar
İkindi saatlerinde…(Ş.s.46).

Bâkir durmak: Kullanılmamış, el değmemiş: *Büyük meselelerimizi bulalım. Anadolu bin başlı bir muamma gibi gözümüzün önünde duruyor. Bunu çözmeğe çalışmak lâzımdır. Bugünkü edebiyat karşısında bütün tarih ve bütün vatan* ***bâkir olarak duruyor*** (EÜM.s.96).

Balı ile beslenmek: Olanak ve destekleri ile gelişmek: *Mesut bir tesadüf beni oluş çağlarımda onun* ***balı ile beslenenler*** *arasına soktuğu için ben de bu sevinenlerin arasındayım* (EÜM.s.309).

Ballandıra ballandıra anlatmak: Abartılı bir biçimde överek anlatmak: 1) *İstanbul dönüşlerinde* ***ballandıra ballandıra anlattıkları*** *çapkınlık hikâyelerini düşünüyor, aşkı, eğlenceyi bu kadar basit bulmalarına şaşıyordu* (Hk.s.287). 2) *Nuri Beye Nerkis Ayşe'nin evinden bahsetmiş, bulunduğu yeri, kapıdan nasıl girildiğini, müşterilerin nasıl muamele gördüklerini, nasıl eğlenildiğini* ***ballandıra ballandıra anlatmıştı*** (MB.s.127).

Balsız petek: Etkisi, işlevi olmayan, işlevsiz, faydasız: *Necip İstanbul'da Edirne'den istifa etmiş, bir nevi mistik cezbe içinde. Geçen günü Ahmet Muhip'le benden bahsetmiş ve "Hâmdi'nin şiirleri* ***balsız peteğe*** *benziyor, ağızda sadece mum bırakıyor" demiş. Söz fena değil ama, kızdım* (M.s.48).

Bar bar/bas bas bağırmak: Yüksek sesle seslenmek, bağırmak: *Lisan bir şiir lisanı olmaktan çok uzak, âsi bir tay gibi şairi sürüklüyor, kafiye yalancı elmas parıltısıyla parlıyor ve vezin hemen hemen her yazıda "Bu eserin illet-i vücudu benim…" diye* ***bar bar bağırıyordu*** (EÜM.s.381).

Basamaklara yükselmek: İlerlemek, yüksek makamlara ulaşmaya başlamak: *Kaç defa ikbalin peşinden en yüksek* ***basamaklara*** *kadar* ***yükselmiş****, fakat saçlarından yakalayacağı sırada, sadece alaycı kahkahasını duymuştur* (XIX ATET.s.283).

Basit bulmak: Sıradan olduğunu düşünmek: *İstanbul dönüşlerinde ballandıra ballandıra anlattıkları çapkınlık hikâyelerini düşünüyor, aşkı, eğlenceyi bu kadar* ***basit bulmalarına*** *şaşıyordu* (Hk.s.287).

Baskıdan kurtulmak: Özgürleşmek, rahatlamak: *En cömert hislerle tahta çıkan Abdülaziz, Âli Paşa'nın* ***baskısından kurtulduktan*** *sonra bütün bir muvazenesizlik içinde, değil bir padişahta herhangi bir fertte ayıplanacak kadar hasis ihtirasların zebunu olmuştu* (XIX ATET.s.323).

Baş başa bulmak: Bir arada olmak: *Tam muğlak bir metafiziğin ortasında iken birdenbire bir çığlıkla uyanır, kendisini yine mezarın başında, ayağını basacağı tek sağlam toprak olan ıstırapla* ***baş başa bulur*** (XIX ATET.s.483).

Baş başa bulunmak: Biriyle tek, yalnız olmak: *Velhâsıl yorgun, bitkin, en can alacak yerinden zehirlenmiş bir hâldeyim. Onun için kısa bir müddet seninle* ***başbaşa bulunmak****, benim için kurtarıcı bir şey olacak. Fakat Nurettin (seni çağırmak için bir iş bulmak lâzım) diyor* (M.s.39).

Baş başa geçirmek: Beraberce, birlikte yaşamak: *Bu minimini kitabın her sayfası, etin ıztırabını bizzat kendisinde duymuş, uzun seneleri onunla* ***başbaşa geçirmiş*** *bir insan tarafından yazıldığını söylüyor, Okurken vücudunuzu dolaşan raşe, içinizi burkan acı buradan geliyor* (EÜM.s.379).

Baş başa uyumak: Mutluk zafer kozasının şaire sevdiği ile bu kutlu mekânda beraber bulunma hissi vermesi:

İsterdim bu eski yerde seninle

Baş başa uyumak son uykumuzu, (Ş.s.51).

Baş başa uzanmak: Sevdiği ile yalnız olmak:

Sen akşamlar kadar büyülü, sıcak

Rüyaların kadar sade, güzeldin

Baş başa uzandık *günlerce ıslak*

Çimenlerinde ya bahçelerinin (Ş.s.51).

Baş başa verip gizli gizli konuşmak: Bir araya gelip başkalarına duyurmayacak şekilde konuşmak: *Şehirde kopardığı acayip ve gürültü fırtınanın tam aksine olarak, ev halkı günlerce* ***baş başa verip gizli gizli konuştular*** (Hk.s.114).

Baş başa yaşamak: Biriyle yalnız yaşamak: 1) *Fakat bir hayalden kurtulmak, onunla* ***baş başa yaşanmış*** *zamanın izlerini içimizden silmek değildir* (MB.s.115). 2) *İstanbul halkı; servetlerini, saadetlerini kemiren bu âfetle* ***başbaşa yaşaya*** *yaşaya ona garip bir surette alışmış, önüne geçemeyeceğini anlayınca onu hayatının çerçevesi içine almıştı* (MB.s.103).

Baş başa yemek: Bir arada, birlikte yemek yemek: 1) *Ve bana muhakkak bir felâketten kurtarılması istenen bir şeye bakar gibi garip, uzun uzun baktı ve ben bu bakışla onun sözlerini dinlerken uçtuğum yerlerden toprağa indim. Zavallı dedem ağlıyordu. O akşam yemeğimizi iki erkek selâmlıkta* ***baş başa yedik*** (Hk.s.118). 2) *Bununla beraber* ***baş başa yemek*** *yerlerken açılacağını düşünüyordu. Fakat kadın kabul etmedi* (Hk.s.162).

Baş dindirmek: Kafa dinlendirmek: *Acayip ve çok tehlikeli bir peri kafilesi gibi, bu sakin* ***baş dindirme*** *mabetlerine, bir kısmı sakat, göğüsleri nişanlarla dolu, yine Kafkas ve Kazak kıyafetli erkekleriyle beraber üşüşmüşlerdi* (SD.s.232).

Baş döndürücü: Çabuklukta, acele etmekte olağanüstü, aşırı: 1) *… gibi tabirler, sahaları daraldıkça berraklığı artan karışık ve had realiteleri, hayatımıza farkında olmadan taşıdığımız dönülmesi imkânsız ve* ***baş döndürücü*** *müntehaları her gün bize yeniden göstermektedir* (YG.s.82). 2) *Suad'ın çehresi veya adı etrafında her şeyin baş döndürücü bir süratle o sıfıra doğru gidişi bile yavaşlamıştı* (H.s.218).

Baş dönmesi: Gözün kararmasıyla düşecek gibi olma durumu: *Deniz vurmasına benzeyen bir* ***baş dönmesi*** *içindeydim* (SD.s.170).

Baş ne kadar baştır, gövde ne derece sağlamdır: Yöneticilerin ve toplumun taşıdığı hasletler: *Biz milletler için söylenen bir istiareyi sevk-i talihle tahakkuk ettirmiş bedbaht bir milletiz; baş ve gövde diye hakikaten birbirine yabancı iki kısımdan ibaretiz.* ***Baş ne kadar baştır, gövde ne derece sağlamdır,*** *onu sorma. Fakat bu ayrılık var ondan mustaribiz* (M.s.239).

Baş ucunda ağlamak: Yanı başında ağlamak, çok üzülmek: *Sonra da bu böyle bir şey vâki olsa bile babamı başı ucunda meyus ve perişan, iki gözü iki çeşme ağlar, yakasını yırtar görmesi elbette ki çok başka türlü tesir ederdi* (SAE.s.62).

Baş döndürücü müntehalar: Sıradışı, baş döndürücü sonlar, sona ermeler: *…gibi tabirler, sahaları daraldıkça berraklığı artan karışık ve had realiteleri, hayatımıza farkında olmadan taşıdığımız dönülmesi imkânsız ve **baş döndürücü müntehaları** her gün bize yeniden göstermektedir* (YG.s.82).

***Başı boş yürümek**:* Amaçsız, gayesiz ilerlemek: *Halbuki güzel saatti. Kendi hâlinde, hiç kimsenin işine karışmadan, kervanını kaybetmiş bir mekkâre gibi **başı boş,** dalgın dalgın bir **yürüyüşü** vardı* (SAE.s.27).

Başı güneşe yakın olmak: Tövbe istiğfar etmek: *Verlaine günahları ile istiğfar arasında bir ömür geçirmiştir. Ekseri ayağı çamurda, fakat **başı güneşe yakındı**. Sembolizmle alay ederdi, bir mektebe bağlı değildi* (ED.s.82).

Başı önünde doğmak: Doğuştan namuslu, iffetli, edepli olmak: *Babam, bizim aile, **başı önünde doğar**, derdi* (H.s.229).

Başıboş dolaşmak: Amaçsız yürümek, gezmek: *Cemil ister istemez odasına kaçtı. Fakat odasında da duramadı. Sokağa çıktı. Ne yaptığını bilmeden, âdeta **başıboş dolaştı*** (Hk.s.233).

Başıboş, daldan dala sıçramak: Denetimsiz bir biçimde sürekli konuyu değiştirmek: *Sonuna doğru konuşmasının **başıboş,** daldan dala sıçrayışları muayyen bir merkezin etrafında toplanmağa başladı* (SAE.s.228).

Başına gelen: Kötü şeyler yaşamak: *Nihayet genç kadın hastabakıcılardan **başına geleni** öğrenmiş, yattığı yerden ölünün bulunduğu yere kadar sürüne sürüne gitmiş, hazırlanmış cesedi görmüş, başında kaskatı kesilmişti* (H.s.15).

Başına üşüşmek: Toplanmak, yakınına gelmek, birikmek: *Niye böyle anlarda hepsi birden **başıma üşüşürler?** Yalnız Selma Hanım yok. O odasında yatağında bir kedi nazıyla dinleniyor. O girerse, onu unutmazsam bu iş olmaz. Halbuki ben ancak Ayşe gibi kadınlarda kısmetimi aramalıyım!* (SAE.s.202).

Başına yemin etmek: Çok değerli bulduğu başı üzerine ant içmek: *Bavyera kralı İkinci Ludwig, biraz da Wagner uğrunda birkaç para sarfettiği için tahtından olur. Bugün insanlığın yarısı Wagner'in **başına yemin ediyor**, bütünü de Beethoven diyor* (EÜM.s.53).

Başında kalmak: Yapılması güç bir sorumluluktan kurtulamamak: 1) *En aşağı idam, yahut müebbet hapis!.. Eyvahlar olsun, bu ümit de gitti. Kız, yine* ***başımda kaldı*** (SAE.s.188). 2) *Bu yalancı dünyada devlet birkaç güne senin* ***başında kalacak*** *diyor ve ona akıllı bir insan için nasihate ihtiyaç olmadığını söyledikten sonra ölüm hâlinden ibret almasını tavsiye ediyor – şüphesiz ki pek garip bir şey - münâsib-i hâl bir de gazel söyledikten sonra ölüyor* (HÜ.s.72).

Başında tütsü yakmak: Var olduğu düşünülen sihrin bozulması için yapılan iş: *Adamcağız saati Andronikos Kayser'in hazinelerinin* ***başında yakılacak tütsüyü*** *satın almak için aşırdığın söyledi. Ve yok pahasına sattığı yeri de gösterdi* (SAE.s.59).

Başından uzaklaştırmak: Uzak durmaya çalışmak, kurtulmak: *Onun için bu hâllerde elinden geldiği kadar sıkı davranır, kızı* ***başından uzaklaştırmağa*** *çalışır, rızaları olursa çeyiz vererek evlendirir, kısacası, yangını baştan söndürmeğe çalışırdı* (MB.s.128).

Başını alıp gitmek: İzin almadan, haber vermeden çıkıp gitmek, savuşmak: *O* ***başını almış giden,*** *insanlardan tecerrüt hâlinde yaşayan hususî bir zamandı* (SAE.s.27).

Başını iki eli arasına almak: Sıkıntılı, üzüntülü olmak: *Ben* ***başım iki elimin arasında*** *düşünmeğe başladım. Hayır, istirahat etmenin imkânı yoktu. Birçok yalanın içinde olsam bile ihmal edemeyeceğim bir hakikat, büyük bir hakikat vardı ortada. Saatleri Ayarlama Enstitüsü hayatımı kurtarmıştı* (SAE.s.268). 2) *Bununla beraber yalnız kaldığı zamanlarda* ***başını iki elinin arasına alıp*** *derin derin düşünürmüş* (Hk.s.112).

Başını keçi gibi sallamak: Her şeyi onaylamak: *Sonra bu temannaları, bu nezaketi, bu el ovuşturmalarını bırak, ikide bir* ***başını keçi gibi sallama*** (MB.s.49).

Başka aydınlıklar getirmek: Yaşamın iyilik ve güzellikler sunması, sağlaması: *Hayatı ona çok* ***başka aydınlıklar getirmişti****. Artık bu küçük sularda yaşayamazdı* (MB.s.69).

Başka bir ağızdan dinlemek: Aynı, benzer şeyleri farklı birisinden duymak: *Hele, yeni bir şey daha öğrenirim korkusuyla hiçbir sual sormuyordum. "Kendim görür ve anlarım. O zaman öğrendiklerim,*

yaşadığım şeyler olur. Halbuki burada ***başka bir ağızdan dinlemek*** *beni şaşırtıyor, deli ediyor* (SD.s.159).

Başka bir faaliyet devrini açmak: Yeni bir anlayışla farklı bir süreci başlatmak: *Hayatın önünde –ona bugün kendisini tanıdığımız çehreyi veren hakikî vaziyetini akmağa hazırlanıyordu. Ayni sene açıktan açığa Son Nağme ile Servetifünundaki şairliğini kapatırken elden ele dolaşan Sis manzumesi ile gizli fakat büsbütün* ***başka bir faaliyet devrini açtı*** (TF.s.14).

Başka bir gözle bakmak: Farklı bir anlayışla, düşünce ile değerlendirmek, yorumlamak: *Örnekler değişince bu dil meselesine gerek sözlük, gerek insanla münasebeti bakımından* ***başka bir gözle bakılmaya*** *başlanınca, tabiatıyla bu saltanatın kendisinden de şüphe edilecekti* (XIX ATET.s.247).

Başka bir gözle mütalâa etmek: Farklı bir nazar, perspektifle değerlendirmek: *Avrupa'da milletlerin doğuşunda ve uzuvlaşmasında oynadığı ehemmiyetli rolü* ***başka bir gözle mütalâa eder*** *ve Müslüman şark milletlerinin tarihinde ve bizim tarihimizde hilâfet müessesesinin şeklinin ne gibi neticeler doğurduğunu tesbit ederdi* (YK.s.98).

Başka bir insanın derisinde yaşamak: Kendi yaşam kozasını kuramamak, başkasına bağımlı olarak yaşamak: *Kendi hayatımı bir tarafa bırakmışım, her an* ***başka bir insanın derisinde yaşıyorum.*** *Bir hırsız, bir katil, bacağını sürükleyerek yürüyen bir zavallı, hepsi her gördüğüm canlı mahlûk, benim için ayrı ayrı davetler oluyor* (H.s.279).

Başka bir işe yaramaz bulmak: Sınırlı bir işi başarmak, tek alanda yararlı olmak: *Günün birinde kendimi edebiyattan* ***başka bir işe yaramaz buldum****. Ama, o günün tarihini benden isteme, Hususî istidatlara inananlardan değilim. Hattâ insanın biraz da şartlarının esiri veya mahsulü olduğuna kaniim* (YG.s.300).

Başka bir kulakla dinlemek: İlgili olmaya başlamak: *Ondan sonra babasının ona karşı muamelesi değişmiş, onunla kardeşlerinden başka türlü ilgilenmiş, küçük mektepli ıstıraplarını daha* ***başka bir kulakla dinlemeğe*** *başlamış, hattâ zaman zaman kendi işlerinden bile ona bahseder olmuştu* (Hk.s.279).

Başka bir millet olmak: Daha başarılı, uygar toplum, cemiyet olmak: *Yahya Kemal'in bir çok defalar naklettiğim bir sözü vardır: "Resmimiz ve nesrimiz olsa,* ***başka bir millet olurduk.****"* (YG.s.457).

Başka çaresi olmamak: Çaresiz olmak, çözüm yolu bulamamak: *Etrafımda o kadar ahmak insan vardı, küçük yaşımdan beri, beni her şeyden öyle bıktırdılar ki, can sıkıntısından ölmemek için, ateşle oynamaktan* ***başka çarem yoktu****. Ateşle oynadım* (SD.s.286).

Başka kapıdan temize çıkartmak: Farklı, değişik bir yöntemle sorunu çözmek: *Öyle bir şey ki, meseleyi unuttursun ve bizi büsbütün* ***başka kapıdan temize çıkartsın!*** (SAE.s.301).

Başka mevzulara dalmak: Farklı bir konuya geçiş yapmak: *Tıpkı daldan dala sıçrayan serçeler gibi düşünceden düşünceye atladığı için, daha üçüncü cümlede başladığı noktayı unutuyor, büsbütün* ***başka mevzulara dalıyordu*** (SAE.s.227).

Başka ufuklara taşımak: Farklı duygular yaşatmak, çok etkilemek: *Üçüncü selam Mümtaz'ı büsbütün* ***başka ufuklara taşıdı****. Burada yürüğe giriliyordu. Burada gittikçe artan bir süratle masivâdan sıyrılmak lâzımdı. Fakat öyle olmuyordu* (H.s.259).

Başka yola sapmak: Farklı işlere, konulara yönelmek: *"Hayırlısıyla gelecek sene onun küçüğünü de baş göz edersek…" O benim talihimdi. İyi günlerini ben sürdüm, kötülerini de ben çekecektim. Bizi yerimizden söktü. Çocukların hepsi bir* ***başka yola saptı****. Kendi de şimdi ne üstte ne başta…* (Hk.s.211).

Başkalarının dalına binmek: Birilerine bir iş yaptırmak için ısrar etmek, asılmak, onu sıkıştırmak: *Fakat sinir denen şeyi sadece* ***başkalarının dalına binmek*** *için bir vasıta gibi gören Sabriye Hanım böyle bir şeye inanmazdı* (SAE.s.166).

Başkalarının uydurduğu bir yalan yapmak: Yalana ortak olmak, onu gerçekmiş gibi uygulamak: *"Ah Yârabbim, ekmek paramı niçin bana doğrudan doğruya vermedin de beni* ***başkalarının uydurduğu bir yalan yaptın!****" Hakikatte de böyle idim. Ucunu bucağını bilmediğim, her gün yeni bir parçasıyla karşılaştığım âdeta tefrika hâlinde bir yalan olmuştum* (SAE.s.263).

Başlamak başarmaktır: Girişmde bulunmanın, ilk adımı atmanın önemi: - *Yanılıyorsunuz Hayri Bey,* ***başlamak, başarmaktır*** (SAE.s.242).

Başlı başına hikmet olmak: Tamamen**,** bütün yönleriyle anlamlı olmak: *Genç yaşta, en parlak devrinde ölüyor.* ***Başlı başına hikmet olan*** *bir terbiyeden geçmiş* (H.s.120).

Baştan aşağı şahsiyet olmak: İyi bir kişilik sahibi olmak: *"Halam bu iş için en elverişli insandır. Evvelâ* ***baştan aşağı şahsiyettir****. Bir orduyu bile idare eder. Tecrübe sahibi insandır* (SAE.s.282).

Baştan aşağı yeni olmak: Bir bütün olarak, tamamıyla yenilenmek: *Bir kısmı Avrupa'ya gitmeden evvel yazılan bu küçük şiir kitabının edebiyatımızda mühim bir merhale olduğu inkâr edilemez. Hiç olmazsa şekil itibarıyla* ***baştan aşağı yeniydi*** (XIX ATET.s.464).

Baştan başa kaplamak: Bir uçtan öbürüne örtmek: *Abdullah Efendi içinde bu saadeti tadacağı odaya bir göz attı. Geniş, temizce bir yatak, duvarlardan birisini* ***baştan başa kaplıyordu*** (Hk.s.27).

Baştan mağlûbiyeti kabul etmek: İşin veya durumun başında pes etmek, yenilgiye razı olmak: *"Selîm-i Evvel Kasidesi" sonuna gelen fotoğraf, resim hayalleri ile, kafiyenin bütün telkinlerini âdeta reddeden zayıf ve kıvamını bulamamış beyitleri ile, yorgun,* ***baştan mağlûbiyeti kabul etmiş*** *bir eserdir* (XIX ATET.s.341).

Kıvamını bulamamış beyitler: Edebi olgunluğa ulaşamamış şiir: *"Selîm-i Evvel Kasidesi" sonuna gelen fotoğraf, resim hayalleri ile, kafiyenin bütün telkinlerini âdeta reddeden zayıf ve* ***kıvamını bulamamış beyitleri*** *ile, yorgun,* ***baştan mağlûbiyeti kabul etmiş*** *bir eserdir* (XIX ATET.s.341).

Baştanbaşa açık olmak: Tamamı açık olan, kapatılmamış: *—Bilmem buna muhasara denir mi? Karayolları baştan başa açıktı. Ben sadece iskeleyi zapt ettim* (H.s.119).

Baştanbaşa kurulmak: Yeniden, tekrar yapmak:

Bir âlem ***kurulur*** *gibi yeniden*
Baştan başa *hayal, düşünce, rüya*
Billur bir kadehe benziyordun sen
Uzanan yüzünle bu parıltıya (Ş.s.37).

Başucunda gezinip durmak: Yanında, beraberinde olmak, etrafında bulunmak:

*Varsın **baş ucunda gezinsin dursun**,*

Zalim iğvaları bir sussuzluğun…

Bütün pınarlardan içsen ne çıkar?

Hep aynı boşluğu bize tekrarlar…(Ş.s.44).

Batan bir masal gemisine benzetmek: Osmanlı devletinin çöküşünün andırdığı his, duygu: *Ve yıkılan imparatorluğu, ay ışığının altın bir uçurum yaptığı sularda saz sesleri arasında **batan bir masal gemisine benzetirim*** (BŞ.s.233).

Batan Çarlık gemisinden asalet unvanı kurtarmak: Rütbeyi, makamı kolayca elde etmek: *—Öyle ki, **batan Çarlık gemisinden** hemen herkes bir **asalet ünvanı kurtararak** gelmişti denebilir* (SD.s.231).

Batıl fikirleri bir yana bırakmak: Geçersiz, boş, yanlış görüşlerden uzak durmak: *Şiare hâtifin hitâbı kâfi derecede kuvvet-i kalp vermiştir. Onun için kendi kendine **batıl fikirleri bir yana bırak** ve Allahtan inâyet, Şeh-i sultan-ı devrândan himâyet iste diyor… Bu kasideden sonra şair tam manasıyla zengin bir hayal ve kudretli bir talakatla sanat perisini çağırıyor* (HÜ.s.25).

Bayrağı yakalamak: İşareti görünce veya imkânı bulunca harekete geçmek: *Kaleyi içten fethetmesini pek bilmezdi. Tek başına, **bayrağı yakaladığı** gibi hücuma geçenlerdendi* (EÜM.s.438).

Bayrak gibi açılmak: Kendini belli edecek, göze çarpacak biçimde olmak: *… "Bre, din ü devlet elden gitti, veziri istemezüz, molla mâzul olsun!" gibi çığlıklar bu kalabalığın üstünde zalim ve kindar **bayraklar gibi açılır**, kadınlar pencerelerden "devletin aslanları" diye âsilerin kalplerine kuvvet verir, korku şehrin üstünde büyük rüzgârlar gibi eser…* (MB.s.43).

Bazı böceklerin aşkına benzemek: Sadakat ve özveri içermek: *Bana kalırsa Magdi hiç üzülmemeli… Bilâkis sevinsin, bir rakipten kurtuluyor, demektir. (TabiÎ şaka söylüyorum. Haziranda yeni film, müşterek kitap yazma, filân… birbirine yaklaşırlar. Sabahattin'le Mazhar'ın dostlukları **bazı böceklerin aşkına benzer** Mamafih doğrucu bir dostluktur)* (M.s.171).

Bazı hakikatlerin güneşine doğmak: Şanslı talihli olarak dünyaya gelmek: *Onlar konuştukça ihtiyar Asya'nın bizdeki yüzü değişmiş, asırlardan miras kalmış itiyatların tozunu silken bir takım insanlar* ***bazı hakikatlerin güneşine doğmuşlar*** *ve kendilerini aydınlıkta bulmaktan memnun, hür hareketin tadını tatmışlardır* (YG.s.45).

Bazı şeylerin içinde kımıldanması: İç dünyasında kıpırdanmalar olması, heyecanlanması: *Bugün British Museum'da Valéry.* ***Bazı şeyler kımıldanıyor içimde****. Üç buçukta bir gün evvel bana telefon eden Can'ın gelişi* (G.s.160).

Bedbaht addetmek: Bahtsız, mutsuz, talihsiz olarak düşünmek: *Fakat tek sevdiği şey deniz olduğu için ondan ayrılmadıkça kendisini* ***bedbaht addetmezdi****. "Mezarım, aklım başımda ölürsem, denizden olacaktır…" derdi* (H.s.195).

Bedbaht etmek: Üzmek, canını sıkmak: *Fakat o buraya, Mümtaz'ın ayağına basmak için gelmişti. Hem kendisine, hem ona ıstırap çektirecek, birbirini* ***bedbaht edeceklerdi*** (H.s.267).

Bedbinliğe ehemmiyet vermek: Kötümser olmayı, kötümserliği önemsemek: *Hepinizi çok göreceğim geldi. Şimdi burada müddet bekleyen bir adam gibiyim. yani arttık sabırsızlaştım, çöplüğü özlüyorum. Tarık'ın* ***bedbinliğine ehemmiyet verme****. O da benim gibi meyus yaratılmıştır. Bu ayakkabı bizi çıkarır. Büyük meselelere girmeden mektubu burada kesiyorum* (M.s.179).

Beddualar, lânetler yağdırmak: Birinin kötülüğünü çok istemek: *O zaman garip bir gurur kendisini istilâ eder, ağzı köpüre köpüre elindeki kuvvetlerle düşmanını harap edeceğini, öldüreceğini söyler, etrafa hangi dilden olduğu pek bilinmeyen karmakarışık* ***beddualar, lânetler yağdırırdı*** (SAE.s.45).

Bedel ödemek: Bir şeyin yerini tutabilen karşılığı vermek, ödemek: *Babama evimizdeki misafirlik* ***bedelini*** *ve bazı mahkeme masraflarını* ***ödemek*** *için ikide bir koynundan çıkarıp gözümün önünde açtığı büyükçe kesedeki mecidiyeler meğer bütün serveti imiş* (SAE.s.26).

Behemehal anlaşmak: Herhâlde, ne yapıp yapıp sözleşmek, birleşmek: *Sözü yarıda bırakmaktansa, vaktinde iyi tasarlamak, okuyucu ile* ***behemehal anlaşacağınız*** *noktaları seçmek gerekir. Çünkü samimiyet tek başına olan iş değildir* (SAE.s.10).

Behemehal çalmak: Herhâlde, ne yapıp yapıp hırsızlık etmek: *Bu işi huddamının ısrarıyla yaptığını, bu gibi define araştırmalarında* ***behemehal çalınmış*** *bir şeye lüzum olduğunu iddia ediyordu. Böylece asıl kabahatli meydana çıkınca ben salıverildim* (SAE.s.59).

Behemehâl gitmek: Mutlaka, ister istemez, her halde ayrılmak: — *Bazen bir müdafaa harbi, çehresini değiştirebilir. Tabii harp olursa* ***behemahal gideceğiz****, demiyorum. Çünkü hadiselerin ne olacağını kimse bilmez. Bazen en umulmadık yerde bir kapı açılır. Birdenbire, bir de bakarsın hesapta olmayan bir vaziyet hasıl olmuş!* (H.s.337).

Behemehal okumak: Herhâlde, ne yapıp yapıp öğrenim görmek: *Kimisi* ***behemehal okumam,*** *kimisi bir sanat sahibi olmam lâzım olduğu fikrinde idi. Ve hepsi birden babamın bu işi her türlü zecrî tedbire baş vurarak halletmesini istiyorlardı* (SAE.s.58).

Behemehâl tanımak: Ne olursa olsun, mutlaka bilmek, tanımak: *Bununla, Suavi'nin Gobineau'yu* ***behemehâl tanımadığını*** *iddia etmiyorum. Sadece, bu akideye inanmış bir adam gibi görünmediğini söylemek istiyorum* (XIX ATET.s.228).

Behemehâl varmak: Mutlaka ulaşmak, varmak: *Ağır ağır, hiç acele etmeden, varılacak yere* ***behemehal varmayı*** *kafasına koymuş hikâyenin kaplumbağası gibi konuşurdu. Öne doğru çıkık alnı son derece sakindi* (SD.s.17).

Behemehal yapmak: Herhâlde, ne yapıp yapıp çözüm bulmak, yapmak: *"Benim borcumdu, fakat eda edemedim. Allah nasip etmedi. Şimdi senin üstüne borçtur. Onu behemehal yaptırmalısın!" vasiyetinde bulunmuş* (SAE.s.27).

Bekleyerek razı olmak: Hayatın dışında olmak, teslimiyet, kadercilik anlayışı taşımak: *Bütün bu hayatın toplandığı bu ağzına kadar dolu çarşının derbederliğine kim bilir hangi büyük fırsatı, onsekizinci asırdan beri resmî hayatta o kadar ısrarla kullanılan tabiriyle hangi "münasib vakti"* ***bekleyerek razı oluyorduk?*** (YG.s.221).

Bekliyormuş gibi yaşamak: Hayatın dışında olmak, pasif kalmak: *"Siz ferd olarak cemiyet olarak sayısız meziyetleri bulunan bir milletsiniz. İçinizde biraz yaşayıp da sizi sevmemek imkânsızdır. Yalnız bir acayip huyunuz var. Daima bir* ***bekliyormuş gibi yaşıyorsunuz.*** *Bir şey ki*

Size her şeyi toptan düzeltmek, değiştirmek imkânını verecek ve o olana kadar Siz biraz da hayatınızın dışında yaşıyorsunuz (YG.s.220).

Belirsiz olmak: Belirli olmayan, vuzuhsuz olmak: *…hiç fark ettirmeden boşanıyor, yutma ne kadar çabuk olursa ve ne kadar göze görünüyorsa, kusma da o kadar* ***belirsiz oluyordu*** (H.s.340).

Belkemiğinde dehşet ürpermek: En duyarlı biçimde olağanüstü ürküntü duymak: *Bir kere olsun* ***belkemiğinde dehşet ürpersin*** *diye! Hepinizin kafasında sevgi, ıstırap diye bir yığın kelime var. Kelimelerde yaşıyorsunuz. Ben kelimelerin manasını öğrenmek istiyorum* (H.s.280).

Belli başlı simalardan biri olmak: Tanınmak, ünlenmek: *Bu seyahatlerin çoğunda kızım, bazen de kocasıyla kendisine refakat ediyorlardı. İstanbul gümrüğünün tanıdığı* ***belli başlı simalardan biri olmuştu*** (SAE.s.343).

Belli başlı vasıf: Belirli, önemli özellik: *Maamafih buna rağmen onun şiirlerini* ***belli başlı vasfını*** *bu selâset kelimesi verir ki bu da ayrıca dikkate değer bir şeydir* (TF.s.5).

Belli başlı yol uğraklarından geçmek: Önemli, bilinen merhaleleri aşmak, geçmek: 1) *Servit-i Fünun mecmuasını bir (yeni edebiyat) mecmuası yapmak fikrini verir ve Fikret bu teşekkülün başında çalışmağı taahüt eder. Ve bu suretle Fikrete ve onun gibi o zamanın* ***belli başlı*** *Avrupalı gençleri yavaş yavaş bu mecmuada toplanırlar* (TF.s.7). 2) *Yalnız muharrir tarafından sevkedildikleri zaman Fransız romantizminin* ***belli başlı yol uğraklarından geçerler*** (XIX ATET.s.369).

Belki yakında patlak verecek kadar hasta olmak: Çok hasta olmak, ölme ihtimalinin çok yüksek olması: *Ablam çok öksürüyor, enişte hasta.* ***Belki yakında patlak verecek kadar hasta.*** *Kenan yalnız bana karşı sabırlı. Şiir kapıları yüzüme karşı kapanmış* (G.s.114).

Bembeyaz bir sesle tekrarlamak: Hoş etkileyici bir biçimde konuşmak, tekrarlamak: *Büsbütün değişmiş, son derece gayrişahsî arkasında insanî hiçbir şeyi ifşa etmeyen, nasıl söylemeli, âdeta* ***bembeyaz bir sesle tekrarladı:****…* (Hk.s.66).

Ben parasızlığın şamandırasında yarı hasta, delik deşik bir gemi gibi suyun son hücumunu beklemek: Tanpınar, içinde bulunduğu olumsuz ekonomi koşullarının güçlüğünü ifade etmektedir: *Peyami*

öldü. Ağabeysi öldü. ***Ben parasızlığın şamandırasında yarı hasta, delik deşik bir gemi gibi suyun son hücumunu bekliyorum****. Şurası var ki Peyami bana doğrudan doğruya hücum etmedi* (G.s.297).

Benden evvelkiler benim lanetimdir: Seleflerinden ötürü kendisini talihsiz görmesi: *Hiçbir şey bitmiyor. Mallarmé'den Hugo'ya ne uzun yol. Fakat benim için sanat eseri müze çalışması gibidir.* ***Benden evvelkiler benim lanetimdir*** (G.s.246).

Bendini yıkmak: Aşırı bir kalabalık, büyük bir kitle olmak: *Birdenbire uzakta bir çığlık koptu.* ***Bendini yıkmış*** *büyük sulara benzeyen bir ıstırap taştı. Cenaze yola çıkmıştı. İstanbul sevdiği ölüye ağlıyordu* (YG.s.92).

Benirleyerek yaşamak: Şaşkınlıkla karışık korku duyarak, şaşırarak hayatı sürdürmek: *Tekrar bir iş sahibi olduğumu, muayyen bir kazancım bulunduğunu düşündükçe her saniye başında, sanki ağır bir uykuda imişim gibi sevinçten* ***benirleyerek yaşıyordum*** (SAE.s.224).

Benirliye benirliye kahve içmek: Şaşkınlıkla karışık korku duyarak ürkerek kahve içmek: *Emin, birbiri peşinden gelen tüfek sesleri ile* ***benirliye benirliye kahvesini içti****, sonra saatini çıkardı: "Bana müsaade artık. Abbas yolcu. Tren nerdeyse gelir!"* (Hk.s.212).

Benliği sarmak: Şahsiyeti, kişiliği etkisi altına almak: *Fakat en küçük depresyonda iki başlı yılan gibi, içinde onlar uyanıyor, garip şekilde* ***benliğini sarıyordu****. Bazı geceler uykusunda bağırdığını arkadaşları söylüyordu* (H.s.40).

Benliğin çukuruna düşmek: Şahsiyetin yaşamın merkezi kabul edip kendini sınırlamak. Fakat çalışma sistemi öğretebilirdi. Bizi lüzumsuz bir coşkunluğun içine hapsetti. Nurullah ve ben ondan çıktık. *Nurullah lüzumsuza benliğin çukuruna düştü*! Ama nereye gittim (G.s.260).

Benliğini kaybetmek: Öz varlığını, kişiliğini, şahsiyetini yitirmek: *Vâkıa eski* ***benliğini kaybetmenin*** *azabını, içinde bir bıçak yarası gibi yine duyuyordu* (Hk.s.36).

Benliğini yapmak: Özünü oluşturmak, inşa etmek: *Şiirde mâna vardır, fakat bu mâna nesrin ve konuşmanın mânası değildir; ve asıl*

kıymet onda değil, şiirin manevî ***benliğini yapan*** *havasındadır… Mâna bu havaya, tıpkı sesle melodi gibi refakat eder* (EÜM.s.19).

Beraber gömülmeye razı olmak: Hiçbir koşulda yalnız bırakmamak: *Ömrümde o günkü yorgunluğumu unutamam. Selma Hanımefendiye olan bağlılığım yüzünden hemen hemen merhumeyi tek başıma sırtımda taşımıştım. Neredeyse* ***beraber gömülmeğe razı olacaktım****. Aşk insana neler yaptırmaz?* (SAE.s.195).

Beraber yoğrulmak: Birlikte deneyim sahibi olmak: *Kendi vatanımızı, insanlarımı ister istemez düşünüyorum, bütün biçareliklerimizi sayıyorum. Yahya Kemal, insanın ufku insandır derdi. Tek eksiğim işte bu. Sizlerin olmayışınız. Çünkü* ***beraber yoğrulmuşuz*** (M.s.273).

Beraber yürümek: Birlikte yol almak, fikir ve duygu birliği yapmak: *El çalışmalı, öbürleri âdeta farketmeden onunla* ***beraber yürümeli****. Yani elinin emrine girmelisin* (SD.s.17).

Beraberinde götürmek: *Kendisiyle alıp götürmek*, yok etmek: *Sanki genç kadın bu mazi rüyasının bütün canlı ve güzel tarafların* ***beraberinde götürmüş****, yerinde tıpkı Mümtaz'ın hayatı gibi bir kül yığını kalmıştı* (H.s.318).

Beraberinde taşımak: Kendisiyle, varlığıyla bulunmak: *İlk önce gafil avlanarak düşüncenin tembelliği içinde: "Vazgeç!" diye cevap verdim. "Bütün dâvâlar güçtür. Öyle olmasıydı, o kadar ihtimali* ***beraberinde taşıyan*** *"dâvâ" kelimesiyle onlardan bahsetmezdik* (YG.s.203).

Bermutat oynamak: Her zamanki gibi oynamak: *Kitaplarım arasında bir kadın resmi bulunmuş. Adnan'ın [Benk] karısı* ***bermutat oynadı****. Ve oyunu güzeldi* (G.s.221).

Berraklığı artmak: Şeffaflaştırmak, açıklığı görünürlüğü çoğaltmak: *…gibi tabirler, sahaları daraldıkça* ***berraklığı artan*** *karışık ve had realiteleri, hayatımıza farkında olmadan taşıdığımız dönülmesi imkânsız ve baş döndürücü müntehaları her gün bize yeniden göstermektedir* (YG.s.82).

Beslendiği kaynaklar: Birikimi, bilgiyi artırdığı eserler: *Aynı mektupta eski ile teması henüz tamamıyla kesmemiş olan şair bu ikinci üslûbunun hangi* ***kaynaklardan beslendiğini*** *üstadına bizzat kendisi anlatır* (XIX ATET.s.315).

Beş asırlık bir tekâmül: Beş yüz yıllık bir gelişme, ilerleme, olgunlaşma: *Burada Ziya Paşa, Arap ve Acem tesiriyle dilimizde başlayan **beş asırlık bir tekâmülü** bir kalemde silmiş oluyor ki, bu fikir sahibini tam bir yol açıcı yapar* (XIX ATET.s.307).

Beşerî bir dil konuşmak: İnsan gibi konuşmak: *Onların biri eline geçince çehresi âdeta yumuşardı: "Kalb işlemiyor artık. Beyinde de ârıza var", yahut; "Nasıl yürüsün biçare, iki ayağının ikisi de yok…" diye büsbütün **beşerî bir dil konuşurdu*** (SAE.s.32).

Beşerî düşünmek: İnsan gibi, insanca fikir yürütmek: *Annem o günden sonra ayaklı saatimizden hep Mübarek diye bahsetti. Bütün dindarlığına rağmen daha **beşerî düşünen** babam ise ona Menhus adını koymuştu. Menhus veya Mübarek bu saat çocukluğumun bir tarafını zaptetmiş gibidir* (SAE.s.28).

Beyaz aydınlığa uzanmak: Gençliğin coşkusu, heyecanı ifade edilmektedir:

Ey solgun mâbude, kadehlerimiz
***Beyaz aydınlığa uzanmaz** artık,*
Aynalar kırıldı mevsimlerle, biz
Sırrın gecesinde rüyaya daldık (Ş.s.53).

Beyaz perdeden bakmak: Modern bakış açısı ile değerlendirmek: *O modern kadındı. Sinemayı seviyordu. Kâinata **beyaz perdeden bakıyordu**. Binaenaleyh ister istemez onun gözü ile ben de değişecek, sinema olacaktım* (SAE.s.273).

Beyazdan daha sessiz olmak: Ürküntü veren sükûnet, korkunç bir biçimde sesiz olmak:

Şimşekler çakıyordu mavi, berrak
*Kandan daha kırmızı, **beyazdan daha sessiz***
Gülümsüyordu her şey (Ş.s.83).

Beyhude aldatmak: Gereksiz yere kandırmak:

Sonra tekrar gözlerini gözlerime dikti ve aşikâr bir yeis içinde:

*–Azizim, dedi birbirimizi **beyhude aldatmayalım**!*

Sen iyi olmak istemiyorsun…

Hiç gelir mi bir daha?

Giden gelir mi hiç! (SAE.s.118).

Beyhude beklemek: Gereksiz, boşu boşuna durmak, beklemek:

1) *Biz **beyhude** yere gecikenler*

Çoktan bitmiş bir yolun ucunda (Ş.s.76).

2) *Rıhtımda uyuyan gemi*

Hatırladın mı engini

Gidip de gelmeyenleri

Beyhude bekleyenleri (Ş.s.39).

Beyhude canlanma tecrübesi: Gereksiz hareketlenme deneyimi: *Eski tarz, bir iki **beyhude canlanma tecrübesine** rağmen can çekişiyordu. Kendisinden evvel yeniliği başaran neslin en kuvvetli şahsiyeti olan Namık Kemal ölmüş, yeri boş kalmış, Hâmidle Recaizade Ekrem asıl eserlerini vermişler, yapacaklarını yapmışlardı* (TF.s.3).

Beyhude düşünmek: Gereksiz, boş yere düşünmek, dert edinmek:

Dallarda inlerken rüzgârın neyi

Mehtapta yükselen bir fıskiyeyi

***Beyhude düşünür** viran bir bahçe;…* (Ş.s.109).

Beyhude hatırlamak: Gereksiz, faydasız yere hatırlamak:

Kim bilir hangi yıldızın

Kısır çöllerinde şimdi,

Beyhude hatırlıyoruz

Bu hiç olmamış şeyleri…(Ş.s.34).

Beyhude içlenmek: Gereksiz yere üzülmek:

***İçlenme, beyhudedir**, maziyi sakın anma!*

O vefasız yavruya benzer ki günlerimiz.

Kendini yuvasından bırakır bir akşam

Benzeyen göle, sessiz…(Ş.s.122).

Beyhude kalmak: Gereksiz, boşu boşuna beklemek, kalmak: *Vâkıa hiç kimsenin gözünü oymamıştı. Fakat her rast geldiğinin benliğiyle*

oynamıştı. O kadar güzel, fakat bütün ömrünce ***beyhude kalmış*** *Selma ondan ayrılır ayrılmaz yaşamağa başlamıştı* (SAE.s.305).

Beyhude konuşmak: Gereksiz, boş laflamak: *Modern adam* ***beyhude konuşmaz****. Biz müphemi kabul edemeyiz. Şartname harfi harfine tatbik edilecektir." Diyordu* (SAE.s.345).

Beyhude yanmak: Gereksiz, boş yere yanmak:

Biraz ötesinde kayıkhanenin
Beyhude yanıyor *sofada lamba*
Sanki yaslanmış bu yalnızlığa
Kanlı bir göz gibi camda ve suda (Ş.s.142).

Beyhude yere gecikmek: Gereksiz, boşu boşuna geç kalmak, gecikmek:

Biz ***beyhude yere gecikenler***
Çoktan bitmiş bir yolun ucunda
Bilmiyoruz şimdi ıssız gecede (Ş.s.76).

Beyhude yere yapmak: Gereksiz yere yapmak, eylemek: *Dört harp senesinin ve Cihad-ı Mukaddes'in İstanbul'dan çıkaramadığı bu son derece azimli talebe üzerinde, kendisini tanıdığım aylarda parasızlık aynı tazyiki* ***beyhude yere yapıyordu*** (SD.s.218).

Beyhude yorulmak: Gereksiz yere yorgun olmak: *"****Beyhude yorulma****, ne diyeceğini biliyorsun, şöyle bir dolaş gel!" diye işaret edememişti. O yatakta çivili idi; göğsü zorlukla inip kalkıyordu* (H.s.12).

Beyhudeliği görmek: Gereksiz olanı, gereksizliği anlamak, görmek: *Mademki her şeyin geçici olduğunu, bütün ikbal hülyalarının* ***beyhudeliğini görmüş****, madem ki nesillerin ömrüne meydan okuması lâzım gelen şeylerin çöküşüne şahit olmuştu, her şeyi yakacaktı* (SD.s.270).

Beyni patlatmak: Öldürmek: *Belki de bu evden çıkar çıkmaz ilk rast geldiğim tenha koyda kendimi denize atar, yahut da ilk elime geçirdiğim tabanca ile* ***beynimi patlatırım!*** *Fakat bu akşam, burada son derece sakin olmağa mecburum" diye düşünüyordum* (SD.s.159).

Beyza çekmek: Temize geçirmek, çekmek: *Bu fikrimi pek beğendi ve sonra lâyihayı* ***beyza çekmek*** *üzere bana dikte etti. Bu iş de bittikten sonra, hemen hemen sadaret mühürünü cebine koymuş kadar memnun* (SD.s.187).

Bıçak sırtı: Hassas, riskli: *Hal, bu **bıçak sırtı,** hem mazinin yükünü taşır, hem de onu çizgi çizgi değiştirirdi* (H.s.332).

Bıçak sırtında oturmak: Tehlikede olmak, rahat olamamak, edememek: *Hayır, o maziyi düzeltmekle, hattâ güzelleştirmekle meşguldü. Neden olmasın sanki, kendimize daima yaşanacak iklim yaratmaktan başka ne yaparız? Hâl denen keskin **bıçak sırtında oturamayacağımıza** göre…* (SAE.s.291).

Bıçak yarası gibi duymak: Çok acı çekmek, hissetmek: *Vâkıa eski benliğini kaybetmenin azabını, içinde bir **bıçak yarası gibi** yine duyuyordu* (Hk.s.36).

Bırakıp kaçmak: Koyup uzaklaşmak, gitmek: *Çocuk bir türlü ona karşı alacağı vaziyeti bulamıyordu. Şimdi, kayıtsız soğuk, yahut sadece nazik olmak istiyor, biraz sonra haşin ve hoyrat oluyor, sonunda her şey senin olsun der gibi, kendilerini **bırakıp kaçıyor,…*** (H.s.154).

Bırakıvermek için sabırsızlanılan ağır bir yük olmak: Hemen kurtulmak, terk etmek için acele etmek: *Şimdi onu, hüviyetimizde gittikçe büyüyen bir boşluk gibi duyuyoruz, biraz sonra, bir köşede **bırakıvermek için sabırsızlandığımız ağır bir yük oluyor.** İrademizin en sağlam olduğu anlarda bile, içimizde hiç olmazsa bir sızı ve bazen de bir vicdan azabı gibi konuşuyor* (BŞ.s.23).

Biçare bir şey olmak: Değersiz, Çaresiz, zavallı hissetmek: *En sefil mahlûk oluyorum. Bütün âhengi mi, vuzuhumu kaybediyorum. Biçare bir şey oluyorum…"* (H.s.358).

Biçare bulmak: Yetersiz, eksik görmek: *Bunu söylerken vaktiyle evlendiği sırada Mısır'dan getirilmiş olan siyah abanozdan geniş karyolanın içinde, lavanta çiçeği kokan beyaz örtülerin arasında, sırmadan yıldızlarla süslü Halep işi yorganın altında, kendisini birdenbire olduğundan daha küçük, daha biçare buldu* (MB.s.10).

Biçare hayat artığı: Zavallı, değersiz kimse: *Süleyman Beyin de benliğinde, sesinin cünbüşünü ve hüznünü idare eden böyle bir gizli ve zengin kaynak, bu **biçare hayat artığını** geniş insanlıkla birleştiriyordu* (SD.s.38).

Biçare insan: Çaresiz, zavallı insan: *Sonra hatırladım: Beni görünce ne yapacağını şaşırdı. Cigara içmek istedim. "Kibrit yok" dedi. Sonra*

anlaşıldı ki kalp hastasıymış. Derhal parasızlıktan şikayet etti. Hayatımda bu kadar ***biçare insan*** *görmedim* (M.s.260).

Biçare yaşamak: Umursamaz, gariban bir biçimde yaşamaya devam etmek: *Demek ki o Cemal Beyi hiç anlamadan, ondan hiç şüphe etmeden, gözü kapalı ve* ***biçare yaşamıştı*** (SAE.s.257).

Biçareleri görmek: Gariban, zavallıları seçmek: *Günün olanını bitenini ince satırlarla bir köşeye kaydeden gazete koleksiyonlarını karıştırın, daima bir gün kendi saadet yükünü taşımaktan bıktığı için bir tarafa atıvermiş* ***biçareleri görürsünüz*** (H.s.200).

Biçilmiş kaftan: Tamamen uygun, elverişli: *Behram dua ve senadan sonra emrine amade olduğunu söylüyor. Zaten bu iş ona göre* ***biçilmiş kaftandır*** (HÜ.s.53).

Bîdâr olmak: Uyanık, farkında olmak: *Neler gördü bu şeb* ***bîdâr olanlar****!* (YG.s.150).

Bilgisini şahsî tecrübe hâlinde vermek: Bilgi ve birikimleri deneyimle harmanlayarak aktarmak*: Fakat ben onlara hazır değildim. İhsan'ı tanıyana kadar* ***bilgisini şahsî tecrübe hâlinde*** *bize* ***veren*** *insana tesadüf etmemiştim* (SD.s.50).

Billur bir kadehe benzemek: Etkileyici ve çekici olmak:

Bir âlem kurulur gibi yeniden
Baştan başa hayal, düşünce, rüya
Billur bir kadehe benziyordun *sen*
Uzanan yüzünle bu parıltıya! (Ş.s.37).

Billurlaşmış ruh kasırgası: Kaosun şeffaflaşmaya, mükemmelliğe evrilmesi: *…o septik, komik çizgiyi derhal bulan, çok defa eğlenmek için eğlendiren adama birdenbire "hülâsa ruhaniyetli bir şehirdir" dedirten şey, işte bu asırların ötesinden bizi kendisine çeken* ***billûrlaşmış ruh kasırgasıdır*** (YG.s.219).

Bin Bir Gece zenginliği içinde yatmak: Masalımsı bir duygu ile uyumak, kabirde yatmak: *Tavanında mücevher, murassa eşya asılı imiş ve yüzlerce altın, gümüş çerağ ve kandiliyle bu evliya bir* ***Binbir Gece zenginliği içinde yatarmış.*** *Her sene bahar mevsiminde bu tür-*

bede büyük bir halk kütlesi toplanır, Erguvan Bayramı yaparlarmış, Bu erguvan sohbeti beni çok düşündürdü (BŞ.s.134).

Bindiği dalı kesmek: Yararını gördüğü şeyi kendi eliyle yok etmek: *İhtilalin senesi oluyor neredeyse. Budala bir muhakeme, daha budala bir ameliyat. Millî Birlik* ***bindiği dalı kesti****. Kabahat tabiî evvela üniversitedeki çakallarda. Fakat nasıl aldandılar, ne diye uydular! İyi niyet ve müphem tenkit kifayet etmiyor* (G.s.265).

Binlerce bakışa boşalmak: Bakma için yoğunlaşmak, odaklanmak:

Gözlerimden akan büyülü rüya
Binlerce bakışa boşalmak *için*
Ve kıvranan her düşüncenin
İzinde simsiyah (Ş.s.139).

Bir adım ilerisine geçmek: Bir basamak daha öteye geçmek, ilerlemek: *Şarkılarında Vâsıf'tan beri moda olan mutavassıt haddin* ***bir adım ilerisine geçemez*** (XIX ATET.s.286).

Bir adım ileriye gitmek: İlerlemek, gelişme kaydetmek: *Sanki boşlukta yüzüyorduk. Düşüncemiz alelâde şeylerden* ***bir adım ileriye gitmiyordu*** (SAE.s.301).

Bir ağ gibi kapanmak: Açılmayacak veya çok zor açılacak biçimde ağın bir kapan gibi kapanmasıdır:

Ve ben bir tufan artığı gibi
Çamur ve bataklı bir yolda
Ümitsiz yürüyordum dört yanında
Bir ağ gibi kapanmış *raylar arasında*
Bazen hayli değişiyordu iki ucu birden (Ş.s.45).

Bir ağacın kökleri gibi asırların içinden doğru beslemek: Doğru, yararlı ve köklü kaynaklarla gelişmek, beslenmek: *…fert için olduğu kadar millî hayat için de çok lüzumlu ve zarurî olan ve hepimizi* ***bir ağacın kökleri gibi asırların içinden doğru besleyen*** *düşünceyi kaybetmiştik* (YK.s.24).

Bir ahırı olmak: Ev sahibi, kalacağı bir yeri olmak: ***Bir ahırım var demektir****. Fikrî yemlik yahut bu teşbihi yaptıktan sonra, seni orada görmek istediğimi tabiî söyleyemem* (M.s.63).

Bir akrep gibi sağa solu kuyruğunu çarpa çarpa dolaşan: Zararlı, tehlikeli olmak: *…insanlar içinde küçük **bir akrep gibi sağa solu kuyruğunu çarpa çarpa dolaşan** Cemal Bey, hiç olmaması lâzım gelen bir şey olarak, bir aşk kahramanı gibi ölmüştü* (SAE.s.304).

Bir altın nezir olmak: Değerli bir adak olmak:

*Sanki **bir altın nezir***
***Olur** eğer başına*
Boşaltıyor hiç durmadan
Ânı bir rüya yapan
Kuşların telâşına (Ş.s.150).

Bir akşamın altınıyla donmuş bataklık gibi: Gün batımının oluşturduğu peyzaj, hoş manzara: ***Bir akşamın altınıyla donmuş bataklık gibi*** (G.s.63).

Bir amele akıllı münevverle el ele yürümek: Toplumdaki sınıflar arası uzlaşının sağlanması, uzlaşmak: *Bu şartlarla yetişecek **bir amele akıllı münevverle el ele yürürdü**. Köylü denilen ve bizim şartlarımızda zaruretiyle dalgalanmaya müsait zümre azalır ve refah kazanır.* (G.s.315).

Bir ana gibi kalbi sızlamak: Anne şefkatiyle olayı yaşamak: *Konya elbette o kadar gazâsına şahit olduğu İkinci Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, sanatsal ağacının on bir dalı gibi gördüğü ve benimsediği on bir çocuğun arasında başlayan kanlı mücadeleye kayıtsız kalmamıştı ve bu prenslerin talihlerine **bir ana gibi kalbi sızlamıştı*** (BŞ.s.101).

Bir an gayretin her şeyi halletmesi: Bir çaba ile pek çok şeyin üstesinden gelme: *"Eşik"i, "Viran Çeşme" değiştirebilir ve kurtarır. Burada muvaffakiyetin bir adım berisindeyim. **Bir an gayret her şeyi halleder*** (G.s.237).

Bir anne memesi gibi zaman zaman asılmak: Fayda sağlayacak, yararlı olacak bir duruma tutunmak: *Hepsi sevmişler, ayrılmışlar, mahzun bir yalnızlığa **bir anne memesi gibi zaman zaman asılmışlar,** gurbeti, ıstırabı, anlaşılmamazlığı, sevginin sıcaklığını tatmışlardı. Bütün bunlar her insanda o kadar bir olan şeylerdi ki bizden evvelkileri anlamak için kendi hayatımızı şuurla yaşamak yeterdi* (Hk.s.291).

Bir araba atı gibi beraber yaşamak: Ortak, beraber bir hayat sürdürmek, yaşamak: *Bir etiket altında yaşamanın,* ***bir araba atı gibi beraber yaşamanın*** *sıkıntısı onu içinden değiştiriyor* (H.s.274).

Bir ayağı dışarıda olmak: Daha çok evde uzakta olmak, dış yerlere gitmek: *Onlar, bu* ***bir ayağı dışarıda,*** *biri içerde, kafası gündelik politikanın dedikodusuyla dolu adamı daha başka bir gözle görüyorlar, daha başka türlü dinliyorlardı* (MB.s.74).

Bir ayağını altına almak: Oturma biçimi: *Meselâ, babamın* ***bir ayağını altına alıp*** *sallana sallana, o gece sizde olduğu gibi, durmadan "Kader, kader!" deyişi* (SD.s.124).

Bir bağ bozumu gibi olmak: Karmaşık, dağınık, düzensiz olmak: *Solgun yüzlü, ağır kumral saçları* ***bir bağ bozumu gibi*** *omuzlarına yığılan, gözlerinin içi, güneşte ince saman çöpleri çıtırdıyormuş gibi pırıl pırıl tutuşan bir kadındı* (SD.s.9).

Bir başka gözle bakmak: Sıra dışı bir algı, bir zaviye ile yaşananları değerlendirmek:

Bir gün İcadiye'de veya Sultantepe'de
Bir beste kanatlanır, birden olduğun yerde
Bir kâinat açılır geniş, sonsuz, büyülü,
Bugünün rüzgârında yıkanan mazi gülü
Dağılır yaprak yaprak hayalindeki suya

Bir başka gözle bakarsın *ömür denen uykuya…*(Ş.s.52).

Bir bıçak gibi sertleşmek: Hissettiği hüzünden dolayı çok gerilmek: *…bazan* ***bir bıçak gibi sertleşiyor,*** *bazan imkânsız denebilecek bir merhamette yumuşuyor, biraz sonra içten gelen bir geçmiş zaman aydınlığında siliniyordu* (YG.s.261).

Bir bomba gibi düşmek: Birdenbire öfkeyle ortaya çıkmak, herkesi şaşırtmak: *İki üç gün sonra da Halit Bey Kastamonu ve Sinop'a ufak bir seyahat yaptı. Dönüşte, babasının ortaklarına bırakmış gibi göründüğü yazıhaneye* ***bir bomba gibi düştü*** (MB.s.104).

Bir boşluğu çıkrığına takmak: Zamanı gereksiz bir biçimde geçmişteki bir şeyle ilgilenerek harcamak: *Hâşim gibi hakikaten müstesna bir duyuşun, hakikaten müstesna bir hayalcinin, Fikret'in katarına*

takıldığı Âkif'in öğütecek buğdayı bulunmayan bir yel değirmeni gayretiyle harc-ı âlem fikirleri, yani ***bir boşluğu aruzun çıkrığına*** *taktığı bir devirde, Yahya Kemal şiirin özünü, hiçbir mübalâgalı görüşün karışmadığı bir zevki tatmin eden dili, münevverle halkın beraberce kullandığı dili buldu* (EÜM.s.332).

Bir buğday tarlası içindeki gelincik hicabını duymak: Bulunduğu ortamdan sahip olduğu farklılıktan dolayı utanmak, mahcup olmak: *Bin türlü dünya meselesi içinde mütemadiyen kendisini unutulmuş bulmak ve* ***bir buğday tarlası içindeki gelincik hicabını*** *her an* ***duymak*** *hakikaten güçtür* (EÜM.s.31).

Bir ceylan gibi susamak: Çok fazla susamak, susuzluk için hayatını tehlikeye atmak:

Pençelerimde asılmış bir zümrüt gibidir hayat
Sonsuzluk ısırır güzel kavsimde
Susamış bir ceylan gibi *zaman!* (Ş.s.23).

Bir cürmün cezasız kalması: Suçun karşılıksız kalması, bedelin ödememesi: *Bununla beraber velev ki bu kadar mühim* ***bir cürmün cezasız kalması*** *pahasına da olsa Sabiha'nın sevdiği adamın bir felâketten kurtulmasına çok sevinmiştim* (SD.s.238).

Bir çehre uydurmak: Eğreti bir görüntü taşımak: *Kendisine mahsus eski ile yeni arasında bir dil, hemen hemen o kadar yapmacık bir kıyafet ve başta Frenk taklidi sivri bir sakalla* ***bir çehre uydurmuştu*** (SAE.s.126).

Bir çoban rüyası kadar güzel olmak: Mesleği ve yaşam tarzı gibi beklenti ve rüyalarının sade, masum ve güzel olması:

Saçların dağınık, göğsün açıktı,
Yüzü sade lezzet, sade ışıktı,
Bir çoban rüyası kadar güzeldi,
Bir sabah vaktiydi gülerek geldim (Ş.s.156).

Bir çocuğun rahatlığı: Tedirginliği, sıkıntısı olmama durumu: *Hayır, o da kısa bir müddet için kurtulmuştu. Hâlinde mürebbiyesinden izin almış* ***bir çocuğun rahatlığı*** *vardı. Böyle miydi? Belki daha ziyade masallardaki cadılardan kurtulmuş kızlara benziyordu* (SAE.s.175).

Bir deli için akıllı kanı dökmek: Önemsiz bir şeyin uğruna kıymetli şeyin feda edilmesi: *Hoca gözlerini sımsıkı kapayarak, avuçlarını aça aça dostuna böyle bir teşebbüsün sadece bir delilik olduğunu isbata çalışmış, ona şöyle nasihat etmişti: —**Bir deli için akıllı kanı dökmek** günahtır* (MB.s.75).

Bir dilim ekmeğin peşinde çırpınmak: Geçimi sağlamak için çabalamak, uğraşmak: *Düşün, Edirnekapı'daki evi, her gün kapını yoklayan, yahut yolunu kesen alacaklıları, **bir dilim ekmeğin peşindeki çırpınışlarını**… Sonra bugünkü rahat ve saadetini düşün!..*" (SAE.s.12).

Bir dille konuşmak: Varlığın, eşyanın aynı biçimde olması, aynı duyguyu yaşamak:

Ruh muammasının ürperişinde
Kaybolmuş sanırlar kendilerini…
Bırak bu tesadüf bahçelerini…
Hakikat çok uzak, karanlık, derin
***Bir dille konuşur,** büyük köklerin*
Toprakla ezelden karışmış dili! (Ş.s.66).

Bir dua gibi güzel ve derin: Çekici, cazip ve etkileyici olmak: *Paris'te beni bu kadar meşgul eden bir iki genç kız daha gördüm, berisinin yüzü-belki kadınsıydı- **bir dua gibi güzel ve derindi.** Bakarken bütün mevcudiyetim bir merdiven olmuştu. Bir uruç merdiveni. Kendi benliğime mi çıkıyordum* (G.s.61).

Bir duvar önünde asıl yollarını değiştirmek: Bir engelden dolayı hedeften vazgeçmek, yöntem değiştirmek: *Bütün bu insanlar bana öyle geliyor ki, olacakları şeyi olamamışlar… **Bir duvar önünde asıl yollarını değiştirmişler**, yahut da oldukları yerde kalmışlar… Bu duvar nedir, sen biliyor musun* (SD.s.39).

Bir duvarın arkasında gibi yaşamak: Çâresizlik içinde yaşamak, çıkış noktası bulamamak: *Nesiller önümden nasıl geçiyorlar ve ben hep aynı hülyadayım. Keşki evlenmiş olsaydım ve ferdî saadet düşüncesi kafamda bu kadar zalim bir hedef olmasaydı. **Bir duvarın arkasında gibi yaşıyorum.** Şurası da var ki, bu duvarın freskleri, kabartmaları bazen çok güzelleşiyor* (G.s.65).

Bir düşünce ve sanat ikliminde yaşamak: Sanat ve düşünceye uygun bir ortamda, cemiyette bulunmak, yaşamak: *İçine girdiğimiz Avrupa medeniyeti ve kültürü ise romantizmi çoktan aşmıştı. Bu değişikliğin şekilleri olan* ***bir düşünce ve sanat ikliminde yaşıyordu.*** *Kaldı ki biz romantizmi eskitmiştik* (YK.s.96).

Bir düşünceden öbürüne geçerek yürümek: Sıkıntılı, sorunları düşünerek yol almak, yürümek: ***Yavaş yavaş bir düşünceden öbürüne geçerek yürüyordu*** (H.s.21).

Bir el daha ödemek: İkinci bir defa daha vermek, ödemek: … *bu bağ evindeki oyun masasına yığabilmek için epeyce zahmet çektim; fakat tam muvaffak olduğum zaman ikinci* ***bir el daha ödedim****, bunu diğerleri takip etti; verdikçe deminki kazancımın büyüklüğünü anlıyordum* (Hk.s.55).

Bir elmas parçasının ortasında yaşar gibi bembeyaz bir dünyada yaşamak: Mesut bir biçimde olağan dışı bir yaşam tarzı benimsemek: ***Bir elmas parçasının ortasında yaşar gibi bembeyaz bir dünyada yaşıyordular.*** *Bu kadar sessizlik pek az* **tesadüf edilir** *şeydi* (H.s.312).

Bir enkaz gibi bakmak: Yıkıntıya, çöküntüye bakar gibi bakmak, düşünmek: *Tanıdığı bazı doktorlar Macide'ye* ***bir enkaz gibi bakıyorlar****, yatakları ayırın diyorlardı* (H.s.186).

Bir etiket altında yaşamak: Bir statü, rol biçilmek: ***Bir etiket altında yaşamanın****, bir araba atı gibi beraber yaşamanın sıkıntısı onu içinden değiştiriyor* (H.s.274).

Bir fetva ile halletmek: Dinî bir hüküm, kararla işi çözmek: *En çetin fıkıh meselesini, hazırladığım* ***bir fetva ile hallettiğim*** *bir günün sonunda, evimin kapısında yanlış yunluş bir Arapça ile dua eden, abani sarıklı kör dilenciye gıpta ettim* (MB.s.91).

Bir fütürist tablo gibi: Gerçekçi bir resim, durum: …*tekrar yükleniyor, çivileniyor, tahta sandıklara maden kuşaklar vuruluyor, yolcular kapının önündeki iskemlelere oturup, konuşuyorlar, pencerelerden* ***bir fütürist tablo gibi sade*** *göz, sade kulak ve tecessüs, yahut arzulu kadın başları uzanıyor* (H.s.29).

Bir gece kuşu gibi acı çığlıklar atmak: Keskin ve ince haykırış, yüksek sesle inlemek: *Makber'in güzel tarafları, şairin* ***bir gece kuşu gibi karanlık ve acı çığlıkları attığı*** *nadir mısralardır* (EÜM.s.258).

Bir geçmiş zaman kalesine girdiğini sanmak: Geçmişe sığınmak, onunla yaşama duygusu: *Adım başında bir hususi, hakiki mânasında,* ***bir geçmiş zaman kalesine girdiğinizi sanıyorsunuz*** (G.s.108).

Bir geleneğin ipinde sallanmak: Klasik yöntemlerin kısırlığına sahip olmak, çekilen zorluk: *Bazı yerlerde hayvancılık insana ve hayvana eziyettir. Yahut* ***bir geleneğin ipinde sallanmaktadır*** (YG.s.294).

Bir geniş tebessüm olmak: Tebessümüm etkili ve kapsayıcı olması:

> ***Bir geniş tebessüm oldu sessizlik,***
>
> *-Bütün ürperişler zümrüt ve altın;*
>
> *-Ve ruh baş ucunda bu parıltının,*
>
> *Susuzluktan ölen ürkek bir geyik* (Ş.s.127).

Bir gözüyle ağlamak, öbür gözüyle gülmek: Yakın akrabası mutsuz olanın mutlu olamaması: "Keder veya sıkıntı varken dostlar, akrabalar eğlenmemelidir.": *Türkçede* ***bir gözüyle ağlıyor, öbür gözüyle gülüyor,*** tâbiri vardır (SD.s.86).

Bir güneş manzumesi gibi ebediyet boyunca parlamak: Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirlerinin uygulanabilirliği ve sürekliliği: *O'nu ve talihini içine almış bildikten sonra bizim için büyük meçhul aydınlanmış olmaz mı? Bana öyle geliyor ki akla her tarafı sımsıkı kapalı bir siyah kulede, o zekâ* ***bir güneş manzumesi gibi ebediyet boyunca parlayacak*** (YG.s.92).

Bir hak olarak tanımak: Sahibi olduğu, hak ettiği durum: *"Hayır ben bu çukura giremem, dedi. Fert olarak ölümden korktuğum için değil; millet olarak yaşamağı tercih ettiğim, bunu* ***bir hak tanıdığım*** *için…"* (YG.s.94).

Bir hakikate uyanmış gibi olmak: Realite ile uyanmak, gerçekliği hissetmek: *…sanki hayatını sarfederek süslenmiş küçük badem ağaçlarının marazî şenliğini hatırlatan bu şarkı ve oyun beni büyülemişti. Birdenbire büyük* ***bir hakikate uyanmış gibi oldum*** (YG.s.213).

Bir hâl olmak: Beklenilmeyen garip bir değişim yaşamak: *İhtiyarı bol memleketler tehlikelidir. Aman kendinize dikkat edin. Oraya gidenlere*

***bir hâl oldu**. Meteor gibi gelip kayboluyorlar. Berna'yı göremediğimi söylemiştim* (M.s.240).

Bir halı ve kilim süsü gibi görmek: Alelade, basit olduğunu düşünmek: *Nasıl bugünün masalı, dünün en çatık kaşlı bilgileri ise, nasıl bugün basit **bir halı ve kilim süsü gibi gördüğümüz** bir motifte üstüste birkaç medeniyet ve bir yığın iktisad toplanmışsa, onun bu henüz tomurcuklanmış, sert ve kapalı bahar hali de öylece kendinden evvel yapılmış bir yığın tecrübenin terkibidir* (YG.s.415).

Bir hamamda gibi uğultu içinde kaybolmak: Aşırı gürültülü ortam: *Ah, Mazhar'ı kandırabilsem de kürsüyü Nihad'a verseler. Senato'da bazen **bir hamamda imişim gibi uğultu içinde kayboluyorum*** (G.s.136).

Bir hamlede yedi çocuk birden doğurmuş bir dişi kedi gibi yaptığı işten memnun olmak: Eyleminden, yaptıklarından pek hoşnut olmak: **Bir hamlede yedi çocuk birden doğurmuş bir dişi kedi gibi yaptığı işten memnun,** *bütün uzviyetinden sevinç aka aka etrafımda dolaşıyordu* (SAE.s.285).

Bir hareketi doğuran hamle: Bir aksiyonu, oluşumu oluşturmak, inşa etmek için yapılan girişim: *O soğuk ve kendi ölçüleri içinde muvazeneli zekâ olarak kaldığı müddetçe sevimli ve güzeldir; yahut da insafsız ve ikinci hiddetinde insanı yakalar. O çok zâlim "Zafernâme"nin zehirli tebessümünden **bir hareketi doğuracak hamle** elbette beklenemez* (YG.s.46).

Bir hastalık gibi içine yerleşmek: Etkisi altına almak, çok aşırı etkilemek: *Sabiha'dan başka, yani kendisini şahsiyetinin hususiyetleriyle büyüleyen hususi bir psikoloji ile adeta **bir hastalık gibi içine yerleşen** güzellikten daha başka: sakin, rahat, müvazeneli güzelliğin tesiri. Hiç bir mübalağasız sevilmiş olmanın karşılığı olmuş bir sevgi* (İAA.s.16).

Bir hatıra gibi bağlı olmak: Kalıcı, etkili bir ilişki ile bağlantılı bulunmak: *Orada yine Sabiha'yı sevmeye devam etmekle beraber Rezzan Hanım'ın da cazibesinin tamiri altında kalır ve yavaş yavaş asıl Rezzan Hanım'ı sevdiğini Sabiha'ya **bir hatıra gibi bağlı olduğunu anlar*** (İAA.s.13).

Bir hayali andırmak: Hayalet biçiminde görünmek, hayaleti çağrıştırmak: *Birdenbire kırılmış bir aynanın dışında kalmış **bir hayali andırıyordu*** (Hk.s.184).

Bir hayat gemisi teşyi etmek: Yaşamı, hayatı yolcu etmek, uğurlamak: *Yahya Kemal şüphesiz buna devam edebilir, bütün bir çatırdayan direk, gıcırdayan halat ve uğuldayan dalgaların mahşerini buraya koyabilirdi, bunu yapmıyor, çünkü o bir mücadele değil,* ***bir hayat gemisi teşyi ediyor****;…* (EÜM.s.330).

Bir hazine yükü para göndermek: Çok fazla para vermek: ***"Bir hazine yükü para gönderdiği"*** *bu adamın bu son nankörlüğü üzerine yine, hediye ve Behiyelerle mabeyne müracaat ederek Konya'ya kızıyla beraber gitmek için* müsaade alır (SD.s.34).

Bir hiç yüzünden canlanmak: Gereksiz bir şeyden ötürü depreşmek: *Çocukluğundan tanıdığı, o acayip yalnızlık ve talih, böylece* ***bir hiç yüzünden canlandı*** (H.s.168).

Bir hiç yüzünden: Önemsiz bir durumda, şeyden dolayı: *Siz onların* ***bir hiç yüzünden*** *ne kadar azap çektiklerini bilmezsiniz!"* (SD.s.167).

Bir insanlık parçasının taliini değiştirmek kudretini bulmak: Önemli bir değişime vesile olabilecek güce, kuvvete sahip olmak, cesareti göstermek: *Hayatın tecrübesi... Ondan kim kurtulabilir? Aynı tecrübe ve bazı zaruretlere razı olmanın acılığını, bir cemiyetin hazin realitesine karşı mücadele eden, nefsinde* ***bir insanlık parçasının taliini değiştirmek kudretini bulan*** *fikir adamı daha evvel duymuştu* (NK.s.21).

Bir irade çığlığında toplamak: Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde toplanmak: *Birgün "Birden haykırdı hür Anadolu /Ya devlet başa, ya kuzgun leşe!" beytiyle Anadolu'nun yaptığı büyük hamleyi, halktan alınmış* ***bir irade çığlığında topluyor****, bir başka sefer de bir sabah gezintisini, "O bahar sabahı uyandım erken/Lâleli semtinde şafak sökerken" diye anlatıyordu* (YGs.182).

Bir istisna gibi kalmak: Az bulunmak: *Fakat şairlerimizin biraz evvel bahsettiğimiz örneklerinin tesadüfüne bağlı o keyfî lügattan bir türlü kurtulamamaları, kelime zevkinden dil zevkine çıkamamaları, bu ve buna benzer mısraların, eserlerinde daima* ***bir istisna gibi kalmasına*** *sebep olacaktır* (XIX ATET.s.21).

Bir kadeh gibi sunmak: Kolay bir biçimde ve istekle sunmak, ikram etmek:

Bir gül, bu karanlıklarda
Sükûta kendini mercan
Bir kadeh gibi sunmada
Zamanın aralığından (Ş.s.36).

Bir kadın teni gibi lezzetle okşamak: Zevkle, keyif alarak dokunmak: *Ciltleri veya halıları **bir kadın teni gibi lezzetle okşar**, tezhiplerin çiçeklerinde solmaz bir bahar vehmeder,…* (MB.s.16).

Bir kalemde silmek: Bir anda yok etmek, üstünü çizmek: *Zaten bu eski İstanbul efendisi, karısını, bu cins iğnelemeler bir tarafa bırakılırsa bütün kusurlarına, kıskançlığına, kibirli oluşuna, soğuk mizacına rağmen hoş tutardı Onu âdeta **bir kalemde** hayatından **silmiş** gibiydi* (SD.s.156).

Bir kalemde son vermek: Bir anda yok etmek, bitirmek, sonlandırmak: *Hâmid için, sadece dilde şirazeyi koparan adamdır, hükmünü vermek hiç de yanlış olmaz. Ve şüphesiz ki asıl işi, lugatı yerinden oynatmış olması, mazmuna **bir kalemde son vermesidir*** (YK.s.73).

Bir kalemle insanlığın dışına çıkarmak: İlişkiyi kesmek, yok saymak: *Yerimden fırladım. Bu fazlanın fazlasıydı. Düpedüz iftiraydı, hainlikti, zalimlikti, beni **bir kalemle insanlığın dışına çıkarmaktı*** (SAE.s.108).

Bir kap gibi almak: Uyarlamak, uygulamak: *Belki Nedim, Nef'î, Bâkî, Nâilî gibi birkaç şair, zaman zaman bunu isteyerek elde ettiler. Fakat anlayışları, mazmunun gizli ve girift hendesesinin peşinde dolaşırdı. Onlar, şekli, bir uzuvlaşma olarak değil, **bir kap gibi alıyorlardı*** (EÜM.s.347).

Bir kaptan öbür kaba aktarmak: Yerinde saymak, üretmemek: *Orta halli bir saraç, gözlüğünü düzelterek bana: "**Bir kaptan öbür kaba aktarıyoruz**; iş dediğin biri on yapmalı" derken modern istihsalin sırrını açıyor sanmıştım* (YG.s.232).

Bir kartal gibi mahpus bulmak: Tutsak olarak görmek: *Mücadele meydanlarının kükremiş arslan sesli kahramanı, şimdi kendisini bu sessizlik içinde, kafesine kapatılmış **bir kartal gibi mahpus buluyor** ve işin en korkuncu, bunun ebediyete kadar böyle devam edeceğini…* (EÜM.s.224).

Bir kartal yuvası gibi erişilmez olmak: Ulaşılması güç olan bir yer olmak: *Bazen geniş sağrısını rüzgâra vermiş bir harp gemisi gibi, zaman ve hâdiselerin denizinde çevik ve kudretli yüzer, bazen bir iç kale, bütün ümitlerin kendisinde toplandığı son sığınak olur, bazen* ***bir kartal yuvası gibi erişilmesi*** *imkânsız yükselir* (BŞ.s.27).

Bir kat daha yıkılmak: Fazlasıyla zarar görmek, çökmek: *…bağlar, bahçeler ve bütün bir tarihin hakkı elden alınmıyor, ayrıca da, on bir yıldır süren bir seferberlikle harap bütçemiz, üstünden bu ağır yılların bir silindir gibi geçtiği halkımızın refahı da* ***bir kat daha yıkılmak*** *isteniyor* (YG.s.52).

Bir kedi kadar kanaatkâr olmak: Gönül tokluğunun olması, mütevazı olmak*: Gözlerinin içi gülüyordu. Böyle zamanlarında kaşları, baygınlaşan gözleriyle âdeta birleşir, alnının altında çok mahmur, cazibeli bir gölge yapardı. Şurası var ki İclâl genç kızlık denen mevsimi, tabii yaşayanlardandı. Onun* ***bir kedi kadar kanaatkâr*** *hayatı vardı* (H.s.70).

Bir kement gibi takmak: Sevgilinin saçını yağlı urgan, kayış biçiminde düşünmek:

Bu akşam rüyamda Leylâ'yı gördüm
Derdini ağlarken yanan bir muma;
İpek saçlarını elimle ördüm,
Ve ***bir kement gibi takdım*** *boynuma*
Bu akşam rüyamda Leylâ'yı gördüm (Ş.s.114).

Bir kenara atmak: Savmak, unutmaya çalışmak: *Sekize doğru rakı sofrasına oturdular. İhtiyar adam bu işteki bütün maharetini sarf etmişti. Yaşar bile sofrayı görünce bütün sıhhat endişelerini* ***bir kenara atarak,*** *bir iki kadeh rakı içmeye karar verdi* (H.s.206).

Bir kenara çekilmek: Yalnız kalmak, kimsesiz bir ortama gitmek: *Böylece hemen herkes benim kim olduğumu öğrendi. Sonra* ***bir kenara çekilmek*** *fırsatını buldum* (SAE.s.319).

Bir kenara çekmek: Tenha, sakin bir yere götürmek: *Kapının önünde beni* ***bir kenara çekti****: —Sabiha'yı görürseniz, çok yalnız olduğumu söyleyin, olmaz mı? Dedi. Beni çok yalnız bıraktı* (SD.s.200).

Bir kılığa girmek: Farklı bir görünüşe bürünmek: *Perdecibaşının evinde oturan Ali Beyin hanımının işlediği günah sana yazılmaz ki! Fakat onu bana nakletmekle sen de* ***bir kılığa girersin*** (SD.s.224).

Bir kuş uçuşu gibi süzülmek: Devam etmek: *Fakat Boğaz aşağıya doğru* ***bir kuş uçuşu gibi süzülüyordu.*** *Bahar güneşinin altında suların sevincine baktı* (H.s.135).

Bir kuyudan/tulumbadan kova ile su çekmek: Azar azar, yavaş yavaş elde etmek.: *Her şeyi teker teker,* ***bir kuyudan kova ile su çeker*** *gibi öğrenecektim* (SD.s.206).

Bir kül halinden alelâde cümlelerden yapılmış bir yazı: Bayağı, sıradan bir nesir, yazı: Bunun için sade *mümkün mertebe* açık bir lisan kullanmakla kalmamış, *Aruz mısraın öteden beri devam eden vahdetini bozarak manzumeyi mısralarda vücude gelmiş bir kül halinden alelâde cümlelerden yapılmış bir yazı*, Halit ziya beyin dediği gibi, bir nevi (nesri manzum) haline getirmiştir (TF.s.7).

Bir kül yığını kalmak: Yararsız, anlamsız, toz durumunda olmak: *Sanki genç kadın bu mazi rüyasının bütün canlı ve güzel tarafların beraberinde götürmüş, yerinde tıpkı Mümtaz'ın hayatı gibi* ***bir kül yığını kalmıştı*** (H.s.318).

Bir kül yığını olmak: Yitmek, yok olmak: *…çok itina ile yapılmış bir kuklayı hatırlatan kocasıyla baş başa kaldığı andan itibaren bütün bu hülyaların avucunda* ***bir kül yığını olduğunu*** *görmüş ve o geceden itibaren ölümüne kadar, bütün talih kurbanlarının tek siperi olan imkânsız bir sabır ve teslimiyetin arkasına sığınarak, hep bu sözleri söyleyeceği son dakikayı düşünmüştü* (MB.s.15).

Bir lahzada fırlamak: Bir anda söyleyivermek: *Ve böylece hayatımda o kadar çok işiteceğim kelimelerden biri dudaklarının arasından* ***bir lahzada fırladı****, lop yumurta gibi önüne oturdu* (SAE.s.104).

Bir lahzada yaşanmak: Kısa bir sürede olmak, vuku bulmak: *Ateş sert ve parlak mukavvayı ilk önce,* ***bir lahzada yaşanmış*** *bir ömür gibi kavrayıp içten kuruttu. Sonra tam ortada bir leke büyüdü ve nihayet her tarafından ateş aldı. Nâsır Paşanın yüzünün bir tarafı kendi gençliğinden gelen kızartılarla kabardı* (SD.s.268).

Bir masal dekoru içinde uyumak: Hayali, sıra dışı bir ortam, mekânda yatmak: ***Bir masal dekoru içinde uyuyup,*** *bir mezbelede uyanan eski hikâye kahramanlarının şaşkınlığı*

ile, yattığım yerden gözlerimi yumarak etrafımı dinledim (Hk.s.70).

Bir masal meyvası gibi paylaşmak: Sıra dışı şeyleri bölüşmek, paylaşmak:

Ömrün gecesinde sükûn, aydınlık
Boşanan bir seldi avuçlarından,
Bir masal meyvası gibi paylaştık
Mehtabı kırılmış dal uçlarından (Ş.s.38).

Bir mısra öbür mısranın idesinin yaratıcısı olmalı: Şiirde ifadelerin bir birini tahrik etmesi, beslamesi gerekliliği: ***Bir mısra öbür mısranın idesinin yaratıcısı olmalıdır*** (G.s.102).

Bir mektebe bağlı olmak: Herhangi bir ekol mensubu olmak: *Verlaine günahları ile istiğfar arasında bir ömür geçirmiştir. Ekseri ayağı çamurda, fakat başı güneşe yakındı. Sembolizmle alay ederdi,* ***bir mektebe bağlı değildi*** (ED.s.82).

Bir meseleler çıkını olmak: Girift, spesifik insan doğasına sahip olmak: *İnsanoğlu, daima* ***bir meseleler çıkınıdır.*** *Yaşamak her an kendimize sorduğumuz bir yığın suale cevap vermekten başka ne olabilir?* (YG.s.204).

Bir mevsim cümbüşü içinde süzülmek: Mevsim canlılığı, hoşnutluğu coşkusundan yayılmak.

Durgun havuzların süsü ten rengi çiçek
Bir mevsim cümbüşü içinde süzülerek
Ömrün gecesinde ve kader rüzgârında
Bir ürperme olur çıplak omuzlarında…(Ş.s.48).

Bir mezar hüznünde seni uyutmak: Ebediyen kaybetmişliğin verdiği üzüntü ile uyutmak:

Renkten ve ışıktan örülmüş tenin
Nolur biraz ben de unutsam
Kapanıp üstüne boş gecelerin
Bir mezar hüznünde seni uyutsam (Ş.s.125).

Bir mezbelede uyanmak: Çöplükte, döküntü alanında uykudan çıkmak, uyanmak: *Bir masal dekoru içinde uyuyup,* ***bir mezbelede uyanan*** *eski hikâye kahramanlarının şaşkınlığı*

ile, yattığım yerden gözlerimi yumarak etrafımı dinledim (Hk.s.70).

Bir milletin zamana tasarruf şekli: Bir cemiyetin, toplumun zamana damga vurması: *Bu değişikliğin, yahut ikiliğin en zalim şekilde kendini hissettirdiği nokta da musikî zevkimizdir. Çünkü musikî* ***bir milletin zamana tasarruf şeklidir*** (YG.s.307).

Bir mucizenin başında olmak: Anadolu ve özellikle Bursa'da Türk kültürünün sanatının tarihe kazınması, zamana hükmetmesinin oluşturduğu etki:

Serin hülyasıyla çeşmelerinin
Başındayım *sanki* ***bir mucizenin***
Su sesi ve kanat şakırtısından
Billur bir âvize Bursa'da zaman (Ş.s.51).

Bir mumya halinde sarıp sarmalamak: Yaşanan siyasi ve ekonomik buhranın cemiyeti çok olumsuz etkilemesi, kötü hissettirmesi: *Milleti vehmiyle âdeta* ***bir mumya halinde sarıp sarmalayan*** *ve koskoca İmparatorluk ülkesini bir hasta odası gibi sessiz sedasız yapan ikinci Abdülhamit zamanının son nesilleri, hükümdar makamında sadece bir "gasıp" görüyorlar ve millî hayatı bu kadar sefil bir şekilde çürüten bir idareye karşı en haklı bir asabiyeti taşıyorlardı* (YG.s.99).

Bir mürşit gibi başlamak: Rehberlik yapmak, toplumu eğitmekle işe başlamak: *Siyasî hayatına* ***bir mürşit gibi başlayan*** *bu hakikaten entelektüel adamın ömrünün yirmi senesi kürsüde ve sahnede kitle dediğimiz korkunç devi çıldırtmakla geçti* (YG.s.74).

Bir nefeste söndürmek: Kısa sürede zarar vermek, bitirmek: *…ortasından kesilmiş bir meyve gibi birdenbire bütün çıplaklığıyla apaçık görünmesinden, korkunç manzarasıyla onda her nevi yaşama zevkini bir anda, tıpkı* ***bir nefeste söndürülen*** *bir mum gibi söndürmesinden korkmuştu* (Hk.s.15).

Bir nefeste demek: Çok kısa sürede, bir solukta söylemek: ***Bir nefeste denecek*** *kısa bir zaman içinde tamamladığı divanını değilse bile onun esas nescini veren eski mazmumları kapadı; sırri lügati tekellüm etmeyi bıraktı, birazda içinde uyuyan mücadeleci kuvvetlerin gizli itişiyle, yeni bir ifade şeklinin adamı oldu* (NK.s.6).

Bir nehri besleyen dereler gibi olmak: Destek vermek, kaynaklık etmek: *Fındıklı'ya gelirken küçük sokakların,* ***bir nehri besleyen dereler gibi*** *bu caddeye doğru aktığını görmüştüm. Her cinsten insan vardı; ve hepsinin yüzü aynı ıztırapla kısılmıştı* (YG.s.90).

Bir nevi mevsim gibi hususî kalmak: Çok yaygın olmamak, ender bulunmak: *Hayat kendisini sevenleri daima taltif ettiği için Nedim de bu aşkın mükâfatını gördü. Şiirimizde bir iklim değilse bile,* ***bir nevi mevsim gibi hususî kalmıştır*** (EÜM.s.177).

Bir nevi sahne perdazlıkla karii peşinden sürüklemek: Sahneyi tertip ederek, düzenleyerek, okuyucuyu etkilemek, eseri sürükleyici bir biçime getirmek: *Yukarıda Fikretin bazı şiirlerinde nesre ait hususiyetleri manzum hitabete nasıl mal ettiğini,* ***bir nevi sahne perdazlıkla karii peşinden sürükliyecek*** *unsurları teker teker terazinin kefesine nasıl attığını yazmıştık* (TF.s.14).

Bir nokta olarak başlamak: Çok küçük bir biçimde doğmak: *Doktor Ramiz'in konuşması daima böyleydi.* ***Bir nokta olarak başlar*** *ve birkaç saniyede büyük bir çığ olurdu. Ben kendi hesabıma hafif bilgi dağarcığımla bu büyük âlimi hiçbir zaman açıkça tenkit cesaretini kendimde duymadım* (SAE.s.49).

Bir ölü sükûnetinden fışkırmak: Sesiz ortamdan bir anda kopan gürültü: *Havasını sert aydınlığı ile kıran sert lâmbaları ile, sağa sola konuşan yolcularının telâşı ile, yüksek, alçak bir yığın insan çığlığı ve eşyanın sükûneti ile bu uykusuz ve sarsıntılı gecenin çocuğu istasyon, yattığım yerden bana her şeyin silindiği, kaybolduğu hissini veren* ***bir ölü sükûnetinden fışkırdı*** (YG.s.119).

Bir ömrü tasfiye etmek: Hayatı boyunca yapılan yanlışları temizlemek, arıtmak: *Her şeyi unutacağım, her şey yeniden başlayacak gibi bir şey… Halbuki her şey, hepsi duruyor.* ***Bir ömür tasfiye edilmiyor*** (SD.s.273).

Bir realite duygusu elde etmek: Hakikat duygusu taşımak, yaşamak: *Kendi içinde sarih olmamasına mukabil, hâdiseler karşısında pek de yanılmayan* ***bir realite duygusu elde etmişti*** (MB.s.82).

Bir ruh hâli olarak vermeğe çalışmak: Bir durum olarak yansıtmak, vermek: *Bize görmemizi istediği şeyi değil, kendisinin görmüş olduğu bir şeyi, düşündüğü bir şeyi, bizde bir yığın unutmalar arasında* ***bir***

***ruh hâli olarak vermeğe çalışıyor**. Tesadüf araştırmalardan bizce kabulü çok güç bir nizama varıyor* (G.s.59).

Bir rüyadan hüznün arta kalması: Güzel bir rüyanın bitmesinden dolayı oluşan üzüntü:

> ***Bir rüyadan arta kalmanın hüznü***
> *İçinde gülüyor bana derinden,*
> *Yüzlerce çeşmenin serinliğinden*
> *Ovanın yeşili göğün mavisi*
> *Ve mimarilerin en ilahisi* (Ş.s.50).

Bir rüyanın artığı hissetmek: Yaşanmak istenenin geriye kalanı olarak duyumsamak, hissetmek: *Kendi kendisini bir rüyanın artığı hissetmenin verdiği* hüzünle ölmüş olmayı tercih ediyordum (Hk.s.123).

Bir rüyaya dalmak: Yaşanılan âlemden düş dünyasına geçmek, dalmak: *…ben, gül kokusunun, eski musıkînin ve sevilen bir kadın ihtiyacının el ele yaptıkları, acayip* ***bir rüyaya daldım*** (Hk.s.130).

Bir saat rakkası gibi iki haddin arasında gitmek: Sistematik ve düzenli olmak, ilerlemek: *Sen* ***bir saat rakkası gibi iki haddin arasında gidersin**. O ise daima terkibin peşinde.*

Düşüncesinin yolunda muayyen hedefe doğru yürür gibi konuşur (SM.s.36).

Bir saat rakkası gibi işlemek: Çok iyi işlemek, çalışmak: *Uğursuz tırpan durmadan,* ***bir saat rakkası gibi işlemiş,*** *rastgeldiği her şeyi biçmişti. Bununla beraber, nüfusu altmış binden sekiz bine inen Erzurum, Millî Mücadele'ye önayak olmuş, Ermenistan zaferini idrak etmiş, yavaş yavaş sağ kalan hemşehrilerini toplamaya başlamıştı* (BŞ.s.49).

Bir saati söker gibi mütalâa etmek: Çok ayrıntılı incelemek, düşünmek: *-Siz vak'aları* ***bir saati söker gibi mütalâa ediyorsunuz…****dedi. Ama vak'alar da böyle değil mi bırakında sözümü bitireyim* (SD.s.116).

Bir sabah manzarası gibi geçici olmak: Kısa süreli olmak: *—Para döktüğümüz hâlde henüz ne tamirini, ne de döşemesini ikmal edebildik!" satırlarıyla, bulanık bir aynadan seyredilen* ***bir sabah manzarası gibi, geçici*** *birtakım sıkıntıların arasından anlatıyordu* (SD.s.156).

Bir sanem gibi diz çökmek: Tapmak, saygı göstermek: *O Horasan Erenleri çehresiyle mahfilde altın ve sırmadan* ***bir sanem gibi diz çökmüş*** *gördü* (H.s.259).

Bir selam gibi karışmak: Kısa sürede her yere ulaşmak: *İstanbul ramazanlarının uhreviliğine yaşayan dünyadan* ***bir selam gibi karışan*** *iskele kahvelerinin, eski davullu, zurnalı,…* (H.s.111).

Bir sema haritası gibi muntazam olmak: Gök gibi kusursuz, düzenli olmak: *Evinde ve hayatında her şeyin ayrı ve cinaslı bir adı vardı. Tıpkı her şeyin hususî bir yeri olduğu gibi. Ve bu hâliyle evi* ***bir sema haritası gibi muntazamdı*** (EÜM.s.454).

Bir sembol olmak: Simge olmak, temsil etmek: *Hayatın âhenk içinde olduğu mesut çağlarda, insanoğlu tabiattaki tekrarlanışa* ***bir sembol olarak*** *aldığı bu "zaman noktası"ndan geçmişe, geleceğe daima çok başka, çok sıcak bir gözle bakar, ölülerini hüzünle hatırlar* (YG.s.67).

Bir serap gibi düşünmek: Ilgım, pusarık, yalgın, göz yanılması olarak düşünmek, görmek: *Şimdi kendisinin de bu cinsten bir hâtırası olmasını, aradan zaman geçtikten sonra bir vaha değilse bile, hiç olmazsa,* ***bir serap gibi düşünebileceği*** *bir güzellikle baş başa bir saat geçirmesini istiyordu* (Hk.s.24).

Bir sergerdenin elinde tacı ve tahtı ve vatanını bırakmak: Başıboş, liyakatsiz birisine yönetimi bırakmak, ülkeyi teslim etmek: *Bütün isyanıyla* ***bir sergeredenin elinde tacı ve tahtı ve vatanını bırakmış*** *olan bu hükümdara güzel bir ders veriyor.* Şirin'i buradaki sözleri bence *eserin en kudretli, en muvaffak parçallarındandır* (HÜ.s.64).

Bir silgi gibi silmek: Tamamen yok etmek, ortadan kaldırmak: *Bir düşüncesi öbürüne uymuyor, bir sonraki bir evvelkini, görülmeyen ellerin çabukça kımıldattığı* ***bir silgi gibi siliyordu*** (MB.s.54).

Bir silindir gibi geçmek: Ağır bir zorluğu, güçlüğü yaşamak: *— çok sevimli tarlalar, bağlar, bahçeler ve bütün bir tarihin hakkı elden alınmıyor, ayrıca da, on bir yıldır süren bir seferberlikle harap bütçemiz, üstünden bu ağır yılların* ***bir silindir gibi geçtiği*** *halkımızın refahı da bir kat daha yıkılmak isteniyor* (YG.s.52).

Bir susuzluk olarak yaratmak: Sadece arzulamak, fakat arzuyu yerine getirmemek: *Siz, Behçet Bey, suyun başında beklemeye mecbursunuz. Yaratılış sizi sadece bir istek,* ***bir susuzluk olarak yaratmış*** (MB.s.151).

Bir Sümer rahibi gibi muhayyilenin hep yıldızlarla meşgul olması: Gökyüzüne, yıldızlara ilgi duymak, onlarla ilgilenmek: ***Bir Sümer rahibi gibi muhayyilem hep yıldızlarla meşguldü.*** *Sırrın içinde yüzerdim. Buna akşam saatlerinde uzak dalların aldığı o korkunç yalnızlığı, o ezici morluğu ilâve edin* (M.s.322).

Bir şeyi yıkmak için tarihini bilmek kâfi geliyor: Konunun kökenini doğru bilmekle yanlışlık kolay tespit edilir: *Oruç uhrevî bir şey belki. Havaya bir şey sinivermiyor. Fakat şu kurban! O tezebzüb, o işkence yığınları. Ve nihayet bunların tarihini de biliyoruz.* ***Bir şeyi yıkmak için tarihini bilmek kâfi geliyor*** (G.s.257).

Bir şeyin üzerinde durabilmek hassasını kaybetmek: Yoğunlaşamamak, o hasleti yitirmek: *Belki onun yokluğundan belki de [anti] biyotiklerin tesiri bir fikri derinleştirmek,* ***bir şeyin üzerinde durabilmek hassasını*** *hemen hemen* ***kaybettim*** (G.s.154).

Bir şuur ve benlik buhranının çocukları: Cemiyetin gömlek değiştirme sürecinde yeni neslin geçiş sürecinde yaşadığı bunalım, kriz: *En büyük meselemiz budur; mazi ile nerede ve nasıl bağlanacağız; hepimiz* ***bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız****; hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir "olmak veya olmamak" dâvası içinde yaşıyoruz* (BŞ.s.235).

Bir tambur gibi kendi muhteşem akisleriyle doldurmak: Tamburun ihtişamlı, gösterişli ses yansımaları gibi bulunmak, görünmek: *"Açık Deniz" gibi manzumelerinde su dediğimiz coşkun ve gem almaz unsurun hareket ve uğultularıyle at başı gidecek bir kudrete çıkmış; hepimizin ezberinde olan "Ses" şiirinde bütün Boğaziçi ufkunu* ***bir tambur gibi kendi muhteşem akisleriyle doldurmuş*** (EÜM.s.316).

Bir tanıdık, bir dostun mevcudiyeti işi enfüsî plana nakletmeğe kâfi gelmek: Dost, arkadaş hatırı için özveride bulunmak, feragat etmek: *Fakat halk psikolojisi bu değil mi?* ***Bir tanıdık, bir dostun mevcudiyeti işi enfüsî plana nakletmeğe kâfi geliyor*** *ve bütün bi rejim mücrimleri psikolojikman beraat ediyor* (G.s.302).

Bir tarafa bırakmak: İhmal etmek, yararlanmamak: *Hayır. Bir kısmı, üzümü sıkıp şırasını aldıktan sonra posasını atan adam gibi Barbaros âbidesini almışlar, sanatkârı **bir tarafa bırakmışlardı.** Büyük bir kısmı ise, sadece açılış merasiminin peşinde idiler* (YG.s.397).

Benliğin bir tarafı yapmak: Benliğin bir yanını, değerini tamamlamak: ***Benliğimizin bir tarafı yapılmış.*** *Sen farkında değilsin; ruh açlığı içindesin… Felâket şurada; bugünkü nesil ortadan çekildi mi, çoğu ezbere olan bu eserler kaybolacak* (H.s.77).

Bir tarafından yıkmak: Önemli, büyük bir zarar vermek, kayıp vermek: *Bu kadar yakından geçen ölümün onu **bir tarafından yıktığı** her halinden anlaşılıyordu. Fakat çok dindar bir tevekkül içinde, acısını saklamağa çalışıyordu* (MB.s.77).

Bir tarafını almak: Yararlanmak, özelliklerinden bazılarını taşımak: *"Yenişehirli Avnî Bey'in Rûhuna Gazel"de Yahya Kemal eski şiirin **bir tarafını almış**: Neşve ve cuşiş. Onları temizleyip kendisine mal etmiştir* (ED.s.90).

Bir tarihin bu şekilde bir adamla hem şampiyonunu, hem hulasasını bulmak: Sıradışı bir yetenekle başarı elde etmek: *Üç gündür De Gaulle'ü okuyorum! Admirable, müthiş muharrir. Muazzam adam. Hiçten Fransa, İkinci Jan Dark. **Bir tarih bu şekilde bir adamla hem şampiyonunu, hem hulasasını bulsun;** olur şey değil* (G.s.287).

Bir taş gibi hayatın ortasına düşmek: Ansızın hayata karışmak: *Suad'ın birdenbire pencereden düşen **bir taş gibi hayatının ortasına düşmesi**, Nuran'a o mektubu yazması, kendisinin bu hasta adamı, şu anda hayatının ayrılmaz parçası imiş gibi, hiç durmadan düşünmesi hepsi iğrençtiler* (H.s.214).

Bir taşla iki kuş vurmak: Bir davranış, şeyle birden çok olumlu sonuca ulaşmak: *Evvelâ Paşa'yı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Cinayeti tabii bize yükleyeceklerdi. İhsan'ın silâh hikayesinden sonra iş değişti. Hazır orada iken **bir taşla iki kuş vurmak** istediler(Oda içinde gezinir.)* (İAA.s.78).

Asi bir tay gibi sürüklemek: Uygun, akıcı olmayan, zorla götürmek: *Lisan bir şiir lisanı olmaktan çok uzak, **âsi bir tay gibi şairi sürüklüyor**, kafiye yalancı elmas parıltısıyla parlıyor ve vezin hemen*

hemen her yazıda "Bu eserin illet-i vücudu benim…" diye bar bar bağırıyordu (EÜM.s.381).

Bir tek fabrikadan çıkmış gibi olmak: Ortak toplumsal değerlerin bulunması: *Tabii çok ayrılık var. O zaman insanlık **bir tek fabrikadan çıkmış gibiydi**. Ne kadar çok şeye hürmet ediyorduk. Sonra o asırlık diplomasi, onun nezaketleri, itiyatları… Halbuki şimdi. Mahalleye deli taşınmış gibi bir şey* (H.s.338).

Bir teknede yoğurmak: Farklı şeylere aynı özellikleri kazandırmak, onları benzetmek: *Sonra Türkçe'yi halkın ağzından alıp **bir teknede yoğurma**, ondan yepyeni bir terkip meydana getirme. İşaret benzeyen konuşmalar, sükûta benzeyen işaretler, ve onların aralarında ebedi yüzü ile hayatın kendisi. Üstelik bu bizim hayatımız. İstanbul'un bir köşesinin hayatı* (EÜM.s.447).

Bir tufan artığı gibi olmak: Tufandan geriye kalan yarı eksik veya bozuk şey:

*Ve ben **bir tufan artığı gibi***
Çamur ve bataklı bir yolda
Ümitsiz yürüyordum dört yanında (Ş.s.45).

Bir türlü unutamamak: Hatırasından çıkamamak: *Dün akşam yine onun masamızdaki yerini boş gördüm. Karımın dolmuş gözlerle bütün yemek müddetince bu boş sandalyeye bakışını **bir türlü unutamayacağım*** (SAE.s.11).

Bir uca taşımak: İyi bir konuma getirmek: *Bu kadar büyük bir sanatkârda, herhangi bir sanatkârane edayı, şahsiyetini **bir uca taşımış**, orada kendi iç fırtınalarıyla yaşamış olmanın verebileceği bir değişikliği aramak beyhude idi* (H.s.248).

Bir ufuk bulmaya çalışmak: Anlayış, görüş oluşturmaya, kurmaya çalışmak: *Onu beğenebileceği bir hâle sokmak çarelerini aradı, ona müşterek hayatlarını bu perişanlıktan kurtaracak **bir ufuk bulmaya çalıştı**. Madem ki aşkın kapısı onlara kapalıydı, o halde başka kapıları açmak lâzımdı* (MB.s.67).

Bir uzak müjdeye benzemek: Sevindirici mutluluğun uzaklarda olması:

Bir fikir, bir şekil dalında olgun
Bu ağır sallanan hazan meyvası,

Gurbet mendillerin çırpınan yası,
Yüzler ki ***bir uzak müjdeye benzer****,* (Ş.s.66).

Bir vicdan azabı gibi konuşmak: Yapılan iş, durumdan dolayı çekilen acı, üzüntüyü dillendirmek, anlatmak: *Şimdi onu, hüviyetimizde gittikçe büyüyen bir boşluk gibi duyuyoruz, biraz sonra, bir köşede bırakıvermek için sabırsızlandığımız ağır bir yük oluyor. İrademizin en sağlam olduğu anlarda bile, içimizde hiç olmazsa bir sızı ve bazen de* ***bir vicdan azabı gibi konuşuyor*** (BŞ.s.23).

Bir viranede ayıltmak: Enkaz ve yıkıntılar arasında uyandırmak, uyanık hale getirmek: *Denebilir ki, Hâmid'in dehâsı bizi* ***bir viranede ayıltmak*** *için vakit vakit bir sarayda mest etmekten hoşlanır. Hakikaten acemice mısralara şiirin ateşinde pişmemiş ham madde halindeki düşüncelere, lüzumsuz hasbıhallere, o tekrirlere, o tezatlara viraneden başka ne isim verilebilir?* (EÜM.s.259).

Bir yağ lekesi gibi büyümek: Alanı genişletmek, çok yeri işgal etmek: *…bu refahlı Anadolu şehri, birdenbire memleket haritası üzerinde* ***bir yağ lekesi gibi büyüyen*** *işgal kuvvetlerinin kendi sınırları içine de girdiğini, yavaş yavaş memleketi ihanete hazır başka kuvvetler namına benimsediğini görür ve ne pahasına olursa olsun mücadeleye karar verir* (YG.s.226).

Bir yalan olmak: Olmamak, uydurma, hayali olmak: 1) *Onlar hemen hemen bizim gibi yaşıyorlardı.* ***Bir yalan olsalar*** *bile mevcuttular* (SAE.s.163). 2) *"Ah Yârabbim, ekmek paramı niçin bana doğrudan doğruya vermedin de beni başkalarının uydurduğu* ***bir yalan yaptın****!" Hakikatte de böyle idim. Ucunu bucağını bilmediğim, her gün yeni bir parçasıyla karşılaştığım âdeta tefrika hâlinde bir yalan olmuştum* (SAE.s.263).

Bir yalnızlık ve gurbet feneri gibi: Gurbeti yaşama, onun hasletlerini taşıma: *Yüzü çok garip ve munisti.* ***Bir yalnızlık ve gurbet feneri gibi*** *birşey. Anlattım derhal Türk ve Leh münasebetlerine geçtik. Zavallı kadıncağız, bizim iki yüz senelik ıstıraplarımızın Jean Sobieski denen bir beyinsiz gayretkeşten çıktığından habersiz* (M.s.259).

Bir yana/kenara bırakmak: Terk edip farklı bir şey yapmak: 1) *Bazen sarı Mollanın kendisi tertip ederdi. O zaman, devrin modası olan şarkılar ve besteler* ***bir yana bırakılır****, daha ağır bir musiki*

Boğaz'ı doldururdu (MB.s.61). 2) *Bütün fantezilerini* ***bir yana bırakmış****, konak alıp satmadan, araba değiştirmeden, borç etmeden, açıktan açığa kimsenin aleyhinde bulunmadan yaşıyordu* (MB.s.47).

Bir yanını yapmak: Eksik olan bir tarafı kapatmak, doldurmak: "*Eskilere hiçbir borcumuz yoktur" cümlesi gerçekten çocukça kalır. Kaldı ki, Fikret bunu tek başına yapmıyordu. Edebiyat-ı Cedîde külliyatının bütün* ***bir yanını yapan*** *ahlâkî protestoda bu kendiliğinden vardı* (YK.s.76).

Bir yastıkta uyumak: Hayat arkadaşı, eş olmak: ***Bir yastıkta uyuyanlar*** *bile birbirlerinin rüyalarını bilmezler. musıkînin bizi taşıdığı âlemde duyduklarımın hepsini burada nakledecek değilim* (YG.s.380).

Bir yere bağlanmak: Bir mekânı, yeri içten sevmek, onunla duygusal bağ kurmak:

> *Susamış ruhumla mesafelere,*
>
> ***Hiçbir şey bağlamaz*** *beni bu yere*
>
> *Ne hatıraların yalvaran sesi,*
>
> *Ne ağaçların kuytu gölgesi* (Ş.s.).

Bir yığın ateşli kelime: Ateşli ve bulaşıcı, ayrıca aşk hastalığı olarak kabul edilen verem hastalığından daha etkili ifadeler: *Sanki delinen ciğerle beraber bu on senelik veya daha eski aşk da bir yanardağ gibi patlamış, Koch basili yerine* ***bir yığın ateşli kelime****, şikâyet ve yalvarma savuruyordu* (H.s.210).

Bir yığın fikir ve duygu spermini oradan oraya taşımak: Verimli, bereketli bir oluşum safhasının yoğun bir biçimde hazır olmak, onu yaymak: *Bu senelerde, İstanbul'da, Millî Cephe matbuatı üzerinde feyizli bir rüzgâr gibi esiyor, durmadan* ***bir yığın fikir ve duygu spermini oradan oraya taşıyordu*** (YK.s.23).

Bir yığın ganimetle dönen bir kaptan paşa gemisi gibi olmak: İstediğini elde etmenin mutluluğu ve gururuyla davranmak: *Sandalımız en önde, muzaffer Akdeniz çıkışlarından birinden,* ***bir yığın ganimetle dönen bir kaptan paşa gemisi gibi*** *gurur ve azametle yol alıyordu* (SD.s.161).

Bir yığın hatıradan kurtulmak: Pek çok anıyı unutmak, hatırlamamak: *O zaman bütün vicdan azaplarından, içini burgu gibi delen* ***bir yığın hatıradan kurtulacaktı*** (H.s.58).

Bir yığın hususiyet: Pek çok özellik: *İspanyol hududunda medeniyet, peyzaj, her şey değişiyor. General resimli lokanta. Ve bize benzer* ***bir yığın hususiyet*** (G.s.105).

Bir yığın ihtiras: Çok fazla arzu, emel: *Fakat Abdülaziz Han'ın iradesizliği ve müsrifliği, dış politikanın hemen her vesile ile imparatorluğa bir yığın aile çıkarmaya muvaffak olması, ihtiyaçlara göre yetişmiş unsurların azlığı, başta Mısır hanedanı olmak üzere gemi azıya almış* ***bir yığın ihtiras****, ciddî bir iş yapılmasını meneder* (XIX ATET.s.150).

Bir yığın kötü tesadüf: Pek çok olumsuz, kötü karşılaşma: *Râkım Efendi kendisini talebesi olan kızlara sevdirmeye çalışırken o aynı ailenin aşçısıyla muaşakaya kalkar. Ve Paul de Kock'tan gelen* ***bir yığın kötü tesadüf*** *ile mahcup olur* (XIX ATET.s.412).

Bir yığın mânasız hayat artığı: Kullanılmış, eski, gereksiz eşya: *On bir çocuk beşiği,* ***bir yığın mânasız hayat artığı****, Abdüsselâm beyin muhtelif zifaflarına şahit olmuş birkaç karyola, …* (SAE.s.84).

Bir yığın tezat içinde yaşamak: Çelişkilerin çok olduğu bir hayat: ***Bir yığın tezat içinde yaşadım.*** *Dışardan bakanlar daima beni bu yüzden gülünç ve havada gördüler. Hülya adamı olmaktan hiç çıkmadım, onun yanı başında isyanlarım, memnuniyetsizliklerim, etrafa meydan okuyan yersiz cesaretlerim oldu* (G.s.324).

Bir yığın unutmalar arasında: Zihnin meşgul veya çok yoğun olması: *Bize görmemizi istediği şeyi değil, kendisinin görmüş olduğu bir şeyi, düşündüğü bir şeyi, bizde* ***bir yığın unutmalar arasında*** *bir ruh hâli olarak vermeğe çalışıyor. Tesadüf araştırmalardan bizce kabulü çok güç bir nizama varıyor* (G.s.59).

Bir yılan gibi kaymak: Hareketli, akıcı ve sürükleyici olmak: *Onun mısraları Racine'in kahramanlarına benzerler, mükemmeliyetlerini hareket hâlinde yaparlar. Her mısra* ***bir yılan gibi kayar****, toplanır, gerilir, atılır veyahut lüzumuna göre kafiyesinin donuk aydınlığında çöreklenir* (EÜM.s.313).

Bir yılan ölüsünü atar gibi kovmak: İstenilmeyen bir kimseden kurtulmak: *Bir söz söylemek için: –Bu saatler de bir türlü doğru dürüst işlemezler… dedim. Sonra müstakbel damadımın hâtırasını kafamdan* ***bir yılan ölüsünü atar gibi kovduğum*** *için memnun ve rahat ilâve ettim* (SAE.s.192).

Bir yudumda içmek: Çok kısa sürmek, hemen söyleyivermek: *—Hoş geldiniz… diye* ***bir yudumda içmişti.*** *Tevfik Bey, huysuz bir atı idare eder gibi, bu neşeyi olduğu yerden bir uzunca "hut…"la selamladı* (H.s.150).

Bir yumak gibi durmak: Yuvarlak, girift bir biçimde olmak: *Bizim için asıl olan miras, ne mâzidedir, ne da Garp'tadır; önümüzde çözülmemiş* ***bir yumak gibi duran*** *hayatımızdadır* (YG.s.43).

Birbirine el uzatmak: Sürekliliği esas yapmak, devamlılığı sağlamak: *İşte bu süreklilik, hayatın mucizesini yapacak, bu cıvıltılı çocuk sesleri arasından nesiller* ***birbirine el uzatacaktı****…* (YG.s.214).

Birbirine karışmak: İç içe girmek, karmakarışık olmak: *Çoğu günün olup biteninden canlanan bir yığın hayal, bu sevincin yanı başında yürüyor, birbiri ardınca gelen rüyalarda, günün olan bitenini âdeta tekrar yaşıyordum. Sonuna doğru bütün bu hayaller* ***birbirine karıştı*** (SD.s.163).

Birbirine kenetlemek: Sıkıca birbirine bağlamak, dayanışma içerisinde olmak: 1) *Aşk-ı Memnu, küçük bir aile cehennemidir. Bir yığın karşılıklı durum, kitabın kuvvetini yapar. Kan bağları, aşk, iradesizlik, günah, romanın bütün şahıslarını* ***birbirine kenetler****. O kadar ki, ölüm, ayrılık bile bu kördüğümü çözemez* (EÜM.s.285). 2) *Halbuki dünya, politikacıların burnu dibinde birleşmiş, meseleleri* ***birbirine kenetlenmiş****, bir iç harbine hazırlanıyor. İç harp, yani bir medeniyetin gömlek değiştirme şekillerinden biri* (H.s.355). 3) *…demir bir tulumba ciddiyetiyle gerilerek mesanelerini boşaltıyorlar, küfür kahkaha, daha ziyade bir aşiret neşesine benzeyen raks havaları, sidik kokusu* ***birbirine kenetleniyordu*** (SD.s.207).

Birbirini takip etmek: Art arda gelmek, devamı olmak: *Yarı alay, yarı kızdırma ve meydan okuma arzusunun ilham ettiği mısralar* ***birbirini takip eder*** (XIX ATET.s.468).

Birbirini yutarak büyümek: Öbürünü yok ederek hayatta kalmak: *Bir anda yükseldiğini gördüğümüz bu altın sarayın, bu murassa kemer ve sütunların, bu emsalsiz şafak bahçesinin kendi içinden yıkılması,* ***birbirini yutarak büyümesi****, bir sonsuzluğa doğru çoğalması, değişmesi; …* (EÜM s. 38).

Birden demir almak: Ani ölüm, beklenmeyen ayrılık:

Nolur bir sabah saati
Çağırsa bizi sonsuzluk
Birden demir alsa *gemi*
Başlasa güzel yolculuk (Ş.s.39).

Birden sarıvermek: Hoşuna gitmek, etkilenmek: *Cenup Anadolu yemeklerinin kendilerine has çeşnisi hepimizi* ***birden sarıvermişti*** (Hk.s.53).

Birden şaşırmak: Ansızın hayret etmek, şaşkınlık duymak: *Ben ona Seyit Lûtfullah'la Aselban'ın sevişmelerini anlatıyordum. Bu beklenmedik ziyaretle ikimiz* ***birden şaşırmış*** *ayağa fırladık* (SAE.s.229).

Birdenbire büyüyen bir ağaç dal budak salmak: Genişlemek, olgunlaşmak: *Yıllarca yanı başında yaşadım. Çalışma şeklini gördüm. Fikrin kafasında nasıl tutuştuğuna, nasıl* ***birdenbire büyüyen bir ağaç gibi dal budak salıp*** *âdeta bütün vücudunu kavradığına ve oradan hayata yayıldığına şahit oldum* (SAE.s.11).

Birdenbire canlanmak: Aniden hatırlamak: *Şimdi çoktan beri unuttuğu şeyler, bu hayat artığının kafasında* ***birdenbire canlanmıştı*** (H.s.55).

Birdenbire değişmek: Ani farklılık yaşamak: *–Sonra yanımdan geçip gitti. Bana hiç dokunmadı. Yüzü* ***birdenbire değişti****:…* (SAE.s.117).

Birdenbire kapmak: Aniden, hemen yakalamak, çekerek almak: *Hiç kimseye haber vermeden hastanenin önünde babasını beklemek ve ona söylemek için dışarı çıkmış ve kim bilir neler düşünen küçük çocuk kafasının bir dalgınlık anında ölüm kendisini* ***birdenbire kapmıştı*** (H.s.16).

Birdenbire kaybolmak: Aniden yitmek, yok olmak: *İstanbul mahalleleri yirmi, otuz senede bir çehre değiştire değiştire yaşarlar ve günün birinde park, bulvar, yol, sadece yangın yeri, "hâlî arsa" geleceğe ait*

çok zengin ve iç açıcı bir proje olmak üzere ***birdenbire kaybolurlar*** (SD.s.14).

Birdenbire peydahlanmak: Aniden ortaya çıkmak, görünmek: Her tasavvurumuzda bitmemiş bir manzume, *tek bir mısra, yarım şeylerin etrafında* ***birdenbire peydahlanan*** *o esrarlı aydınlıkta* birdenbire yolumuzu kesiyor,… (EÜM.s.363).

Birdenbire şaşırmak: Ansızın hayret etmek, şaşkınlık duymak: *Emin* ***birdenbire şaşırdı****. Bu Süleyman mıydı? Mektep arkadaşı, bütün sınıfın, belki mektebin en sevilen insanı Süleyman bu olabilir miydi? Sevinci hayretine galebe etti* (Hk.s.207).

Birdenbire yosunlanan insanlık duyguları: Ansızın, bir anda yaşanan toplumsal değişim: *…onların arkasında gizlenmiş menfaatler kaynaşır kaynaşmaz,* ***birdenbire yosunlanan insanlık duygularına*** *müracaat eden protestoların devri bitmişti* (SD.s.228).

Biri on yapmak: Üretmek, verimli olmak: *Orta halli bir saraç, gözlüğünü düzelterek bana: "Bir kaptan öbür kaba aktarıyoruz; iş dediğin* ***biri on yapmalı****" derken modern istihsalin sırrını açıyor sanmıştım* (YG.s.232).

Birinci sınıf bir kadın vücudu: Çok güzel, kusursuz, mükemmel fiziğe sahip hanım: *O gece ilk defa Selma Hanımefendinin sade üslûp, sade zarafet, sade iyi seçilmiş elbise, en latif duruş ve çıldırtıcı bir yığın gülüş olmadığını, ayrıca bir vücudu bulunduğunu, bu vücudun* ***birinci sınıf bir kadın vücudu*** *olduğunu, bu gemi ile dünyanın en güzel seyahatleri yapılabileceğini görmüştüm* (SAE.s.191).

Birinden öbürüne atlamak: Ötekinden bir diğerine geçmek: *Eminönü'ne kadar, ne yaptığını bilmeden, acele acele bu nizamsız düşüncelerin* ***birinden öbürüne atlayarak*** *gelmişti* (H.s.67).

Birini ötekinden ayırmak: Farklı görmek, ayırt etmek: *Avrupa savaşı bitti. Demirden, ateşten savaş ifriti kendi eseri olan ölüm tarlasının bir yanına nihayet yığıldı. Savaşın bitmesi hemen barışın gelmesi değildir. Zaten yeni diplomasi "mütareke", "teslim" gibi kelimelerle* ***birini ötekinden ayırıyor****. Savaşın bitmesi sadece hummanın bitmesidir. İnsanlık, altı yıl süren kanlı didişmeden kurtuluyor, o kadar…* (YG.s.77).

Biriyle yatmak: Cinsel ilişkide bulunmak: *Kardeşi sevmek, bunu Yunan masalında Oidipus'un annesi ile* ***yatmasında*** *görüyoruz* (ED.s.19).

Birkaç gece içinde boy atan o mucizeli nebatlara benzemek: Kısa sürede genişlemek, gelişmek: *Dostoïevsky'yi ise yeni yeni tadıyordum. Muazzam bir şeydi bu. Her an dünyam değişiyordu. İnsan ıztırabıyla temasın sıcaklığı her sahifede sanki kabuğumu çatlatacak şekilde beni genişletiyordu. Düşüncem adetâ* ***birkaç gece içinde boy atan o mucizeli nebatlara benziyordu*** (YG.s.58).

Birkaç gömlek ötesinde: Daha ilerisinde, ötesinde: *İcadın veya eserin bulunduğu her yerde ferdin istidadı, zekâsı ferdin kudreti ve kendisi vardır. Sanat eseri bu ferdîlikle, o sanata ait geleneğin müşterek mahsulüdür. Halk şiiri bu ocak vasıtasıyla* ***birkaç gömlek ötesinde*** *daima yüksek sanata bağlanır* (YK.s.111).

Birtakım hadlerin, engellerin arkasında yaşamanın acılığı: Engelleri aşamama, başaramamanın üzüntüsü: *Ve tekrar* ***birtakım hadlerin, engellerin arkasında yaşamanın acılığı*** *ile içi burkuldu* (H.s.361).

Bitmek tükenmek bilmeyen şikâyet ve üzüntüler: Huzursuz, mutsuz ve memnun olunmayan bir yaşam: *Fakat tam ertesi günü olan bir hâdise, aile hayatımızı kökünden sarstı, babamın hiddetine, annemin* ***bitmek tükenmek bilmeyen şikâyet ve üzüntülerine*** *büsbütün başka bir macera verdi* (SAE.s.60).

Bitmeyen açlıklar, tükenmeyen sonsuzluklar: Hayatta karşılaşılan sıkıntılar, yaşanan sorunlar: *O* ***bitmeyen açlıklar, tükenmeyen sonsuzluklar****… sonra, her şey bittikten sonra, onun çok doymuş olmaktan çatlaması; demin yuttuklarının hepsinin birden tekrar ortaya çıkması, üzerlerindeki irin ve bağırsak parçalarını silkerek kımıldamaları, oyuna tekrar girmeleri* (SM.s.33).

Bitmez tükenmez konuşma: Çok fazla konuşmak: *Çünkü hayat ve kâinat* ***bitmez tükenmez*** *ve çok sık bir orman gibi birbirine girift bir* ***konuşmadır*** (YG.s.420).

Bitmiş bir yolun ucu: Yaşlanmak, ölümün kıyısına gelmek:

Biz beyhude yere gecikenler
Çoktan ***bitmiş bir yolun ucunda***
Bilmiyoruz şimdi ıssız gecede

Ne yapar ne eder,

Savrulan zaman kırıntıları (Ş.s.76).

Sadece imanı ve ruhunun cömertliğiyle yaşamış bir millet: Bilinçli bir inanca sahip, mert, eli açık bir biçimde mücadele eden bir ulus, cemiyet: *O kadar tecrübe geçirmiş, kara günün her nev'ini denemiş halkımız bunu çok iyi bilir. Biz* ***sadece imanıyla ve ruhunun cömertliğiyle yaşamış bir milletiz*** (YG.s.55).

İçinden bir saat gibi kurmak: Motive etmek, hazırlamak: *Çünkü iki günlük sevinç ve bayram, geceleri âşık sazlarından dinlediğimiz yerinde yazılmış destanlar, çok kısa istirahat vakitlerinde görüştüğümüz eski gazilerin, o "Ma'reke" de kol, bacak, kardeş, kadın, çocuk, ev, servet kaybetmişlerin hikâyeleri bizi* ***içimizden bir saat gibi kurmuştu*** (YG.s.229).

Bizim olan bir hava teneffüs etmek: Bize ait olan şeylere sahip olmak: *Hele ecnebi üniformasına, hiç olmazsa o gece, tesadüf etmedim. Etrafta daha çok rahat, hiç olmazsa* ***bizim olan bir hava teneffüs ediliyordu*** (SD.s.209).

Bizzat kapısını açmak: Kendisi, aracısız bir biçimde aralamak, açmak: *Yahya Kemal, "Hayâl Şehir" manzumesiyle İstanbul'un çok sevdiği, gerçek şiire* ***bizzat kapısını açtığı*** *bir semti, Üsküdar'ı bir kere daha şiirin büyüsü ile giydirdi* (EÜM.s.337).

Bizzat meşgul olmak: Kendisi şahsen ilgilenmek: *Kutsi, git şu meseleyi hallet. Ne yaparsan yap,* ***bizzat meşgul ol****. Para vaziyetim çok fenadır ve evi kaybederim diye korkuyorum. Ne yaparsan yap beni bu dertten kurtar, aksi taktirde fenayım* (M.s.36).

Boa yılanı gibi çiğnemeden yutan bir sükût uçurumu: Yar, uçurumdan aşağıya birden iniverme, alçak yere düşme: *Onun dışında sadece bir sükût, Behçet'i bütün çalışmasıyla korkunç* ***boa yılanı gibi çiğnemeden yutan bir sükût uçurumu*** *vardı. İşte bu sükûtun ortasında, küçük cüssesiyle, garip itiyatlarıyla, bir dev yükünü yüklenmiş bir cüce sabrıyla Behçet Bey çırpınıp duruyordu* (MB.s.60).

Boğazına sarılmak: Saldırmak, boğazını sıkmak: *Ağanın bir dalgınlığından istifade ederek* ***boğazıma sarıldı****; eğer adamcağız vaktinde yetişmeseydi muhakkak öldürdü. Tevekkeli tehlikeli dostluklardan sık sık bahsedilemez* (SD.s.16).

Boğulanların son çığlığı: Gidenlerin son feryadı, figanı:

Boğuşan dallar var uzak bir yerde,
Kanlı hiddetidir bu ses onların,
Yarın bir gül açar bu bahçelerde,
Belki son ***çığlığı boğulanların*** (Ş.s.42).

Borçla yaşamak: Maddi, parasal yokluk, sıkıntı çekmek: *Ve Abdüsselâm Bey para sıkıntısını hiç kimseye fâş etmeden* ***borçla yaşıyordu*** (SAE.s.82).

Borçların hikâyesini yazmak: Yaşamı boyunca para duvarını aşamayan Tanpınar, bu konudaki ızdırabını ifade etmektedir: *Bu gece lüzumundan fazla et yedim. Sabahleyin çehrem kötü idi. Fakat bileğimde kızartı var. Korkuyorum. Bir gün* ***borçlarımın hikâyesini yazacağım*** *elbette* (G.s.129).

Bostan korkuluğuna benzemek: Kuşları ürkütmek için bostana, tarlaya dikilen, insan biçimindeki nesneyi andırmak: *…her kımıldanışında kitle hâlinde gidip geliyormuş zannını bırakacak derecede hayat çevikliğinden mahrum cüssesiyle bir nevi* ***bostan korkuluğuna benzeyen,*** *esmer tenli bir adam gelmişti* (Hk.s.13).

Boş yere gerilmek: Gereksiz sinirlenmek, öfkelenmek:

Biz ki ***boş yere gerilmişiz*** *anladık artık,*
Yıldızların amansız çarkına
Ve boş yere sızlamış kemiklerimiz (Ş.s.75).

Boşa gitmek: İşe yaramamak, gereksiz olmak: *C harfi birkaç hamlede gözümüzün önüne bilinmeyen, âdeta çehresiz ve çizgisiz bir yığın insanı boşaltıveren bir çuval olmuştu. Bu ilk hücumun* ***boşa gitmesi*** *kadını meyus etmedi* (Hk.s.311).

Boşanmak kadar ayıp görülmek: Toplumun ahlak yapısına aykırı olan, durum veya davranıştan dolayı dışlanmak, istenmemek: *Talât Bey'in macerasından sonra bütün ailede garip bir boşanma taassubu başlamıştı. Hiçbir şey* ***boşanmak kadar ayıp görülmedi*** (H.s.134).

Boşluğa asılmak: Uçak yolculuğu yapmak: 1) *Evet, uçak yolculuğunun paradokslarından biri de bu. Limanlarda yolcu, seyahetlerde* ***boşluğa asılmış*** *başıboş dikkatler ve düşünceler makinesi oluyorsunuz* (YG.s.240). 2) *Toprak altımızdan kaydı. Hepimiz birden Lufthansa'nın karnında: —Tevrat'taki Yunus balığının bir başka çeşidi*

— boşluğa asıldık.

Ve bütün bunlar o kadar çabuk oluyor ki günlük hayatımın olduğu gibi devam ettiğini düşünebilirim (YG.s.235).

Boşluğu doldurmak: Eksiği tamamlamak: *Alaturkayı, alışmış sularda gezer gibi, bir de bazen yarattığı curcuna havası için severdi. Ona göre musiki ve her şey şu zaman dediğimiz* ***boşluğu doldurmak*** *içindi* (H.s.77).

Boşluğu örtmek: Eksiği tamamlamak: *Dinlemesini biliyorsun, ki bu mühim bir meziyettir. Hiçbir şeye yaramasa bile insanın* ***boşluğunu örter****, karşısındakıyla aynı seviyeye çıkarır!" diye iltifat ederdi* (SAE.s.36).

Boşluğun ağzını açması: Ateşin her şeyi yutması, yakması: ***Boşluk ağzını açmış****, biraz evvel aldığını sanki birkaç misliyle üzerimize kusuyordu* (SD.s.272).

Boşlukta bırakmak: Dayanaksız duruma getirmek*: Böylece dayandığı bütün içtimaî ve tarihî mesnetleri kaldırarak* ***boşlukta bırakır*** (XIX ATET.s.510).

Boşlukta yürümek: Yoksunluk duygusuyla yaşamak, boşlukta olmak: *Hâlâ bir tarafıyla*

boşlukta yürüyordu*. "Kafamla vücudumun arasında ne kadar mesafe var?.."* (H.s.286).

Boşlukta yüzmek: Kendini boşlukta hissetmek: *Sanki* ***boşlukta yüzüyorduk****. Düşüncemiz alelâde şeylerden bir adım ileriye gitmiyordu* (SAE.s.301).

Boşuna dönen bir değirmen gibi olmak: Faydasız, sonuçsuz bir durum, iş için çalışmak: *Ben burada çalışıyorum, fakat* ***boşuna dönen bir değirmen gibi****, bir iş gördüğüm yok, sadece zamanı öğütüyorum. İşte iki ayın meyvasını, gördüm ne kadar tatsız ve iptidaî…*(M.s.55).

Boy pos/boy bos hayranlıkla övmek: Yapı, fizik bakımından beğenmek: *Çocukluğumda dinlediğim bir masalın şehzadesi, kulaktan âşık olduğu peri kızına, altında akan bir çeşme ve yanıbaşında Bâkî'nin* ***boyunu posunu*** *o kadar* ***hayranlıkla övdüğü*** *cinsten bir servi bulunan, yukarıda anlattığımız cinsten bir namazgâhta kavuşur* (BŞ.s.186).

Boyaya nakle çalışmak: Sanatı icra etmek, düşünceyi sanata aktarmak: *…Bedri'nin kilimi, Nuri'nin eski minyatür ve parmaklığı, hattâ*

gazel çeşnisini –bunu aşağıda göreceğiz- Bizans ikonunu almalarına mukabil maziden kendisine en yakın olarak yazı sanatını bulmuş, onun nizamını ve tecridini ***boyaya nakle çalışmıştır*** (YG.s.441).

Boylamak: İstemeyerek başka bir yere gönderilme, gitme zorunda kalmak: *Ziya Paşa ise Abdülaziz Han'a sığınmış, Magosa'yı* ***boylamamaya*** *çalışıyordu. Hürriyet gazetesi muharriri, âdeta siyasî mücadelesini ve fikirlerini inkâr etmiş gibidir* (XIX ATET.s.310).

Boylu boyuna yatmak: Uzanmak, yere uzunlamasına yatmak: *Burası küçük bir avlu idi ve ben sokağa açılan kapının önünde* ***boylu boyuna yatıyordum*** (Hk.s.58).

Boynu bükük doğmak: Zavallı, gariban olarak dünyaya gelmek: *Çocuklar* ***boynu bükük doğuyor,*** *ihtiyarlar kefen diye şerefsizliğe sarılmaktan korkuyorlardı* (YG.s.103).

Boynu bükük oturmak: Üzüntülü, zavallı olarak oturmak, beklemek: *Bu Saray adamı, bu levend ve açık ruhlu şehirli, bu yumuşak, daima rızanın ve katlanışın sofrasında* ***boynu bükük oturan*** *mevlevî, bu titiz ve her sırra vâkıf usta, insan macerasını, insan varlığının tek şartını duymuştur* (YG.s.372).

Boynu kopasıca: Beddua etmek, kötülüğünü istemek: *Eve dönüp de ihtiyar kadına aldığı cevapları söyleyince, onun ilk andaki hiddetinin –****boynu kopasıca*** *herif… bunak…- yavaş ve perde perde merhamete –zavallı, biçare, adamcağız hasta zaten- doğru gidişi; sonunda:* (H.s.12).

Boynuna geçirmek: Kendine mal etmek: *O, Kudret Beye yılan ıslığı gibi batıcı bir dille ömrünün bütün hatalarını sayıyor, tek mesulü olduğu sıkıntıları hatırlatıyor, hayattaki mağlubiyetlerin teşbihini kim bilir kaç yüzüncü defa yeni baştan dizerek ve lânet halkası gibi* ***boynuna geçiriyordu*** (SD.s.82).

Boynuna sarılmak: Sevgi ve ilgisini göstermek: *Ata Molla, o kadar can alıcı yerinden ısırmaya çalıştığı dostunu yeniden karşısında görünce dayanamamış, her türlü göreneğin dışında bir atılışla* ***boynuna sarılarak*** *af dilemişti* (MB.s.48).

Boyu uzamak: Gelişmek, zenginleşmek: *İngiliz milletinin* ***boyu uzamıştır****. Hülâsa umumî hayat tahmin edilebileceğinden daha berbat.*

Fakat çatışma yok herkes vazifesini o kadar müthiş, sabırsızlığını o kadar hazmetmiş ki yüzde tek çizgi oynamıyor (M.s.267).

Boyunduruğu kırmak: Baskının, zorbalığın üstesinden gelmek: *Şimdi İran* ***boyunduruğu kırılmış*** *ve Osmanlı edîbi hür olmuştur* (XIX ATET.s.528).

Boyunu posunu bulmak: Olması gerektiği biçime kavuşmak, olmak: *İhtiyar kadınlar serçe ötüşlerine hemen başlamak üzereler. Herkes kendi* ***boyunu posunu buldu*** *artık* (YG.s.260).

Boyunun ölçüsünü görmek/almak: Haddini bildirmek, dersini vermek: *Herkes kim olduğumu görecek. Beni inkâr edenler, bana zulmedenler, cellâtlarım,* ***boyumun*** *hakikî* ***ölçüsünü görecekler****. Şimdiye kadar sadece sustum, fakat şimdiden sonra asla ve hiçbir suretle* (SD.s.73).

Bu ayakkabı bizi çıkarır: İşimizi görür, sağlamdır, anlamında bir ifade: *Şimdi burada müddet bekleyen bir adam gibiyim. yani arttık sabırsızlaştım, çöplüğü özlüyorum. Tarık'ın bedbinliğine ehemmiyet verme. O da benim gibi meyus yaratılmıştır.* ***Bu ayakkabı bizi çıkarır.*** *Büyük meselelere girmeden mektubu burada kesiyorum* (M.s.179).

Bu eserlerle gözlerini açmak: N. Kemal'in kitapları ile tanışmak, yetişmek: *Onun hakiki canlılığını ve ehemmiyetini anlamak için düşünce hayatına* ***bu eserlerle gözlerini açanların*** *üzerinde bu eserin yaptığını düşünmek lazımdır* (N.K.s.30).

Budalalık deryası bir hayat: Yaşanmak istenmeyen bir yaşam: *Nur'un resmi çok güzel. Tekrar asacağım. Fakat ilk karısına âşığım zannederler, diye korkuyorum.* ***Budalalık deryası bir hayatım*** *var* (G.s.207).

Bu güneş altında parlak bir yılan sırtı gibi: Çok parlak, ışıltılı: … *herhangi bir nesne, cansız ve şuursuz bir mevcut olmak,* ***bu güneş altında parlak bir yılan sırtı gibi****, bir ucu dikilen sokağa, güneşin yer yer bir cüzzam gibi kemirdiği duvarlara, evlere katılmak, varlığın çemberinden çıkmak, bütün tenakuzlarından kurtulmak* (H.s.62).

Bu işte sökmemek: İlgili konuda işe yaramamak, yararı dokunmamak: *Sana ve ailene karşı ne kadar minnetdarım bilemezsin. Seni demiyeyim, biz dosttan ve kardeşten fazla, fakat enistenle ablanı*

alâkasını nasıl ödeyebilirim? Muhabbetten başka bir kapitalim yok. Olsa da ***bu işte*** *zaten* ***sökmez*** (M.s.54).

Bugün'de dün'ü devam ettirmek: Hazır zamanda maziyi yaşamak, aramak: *Bunların içinde karpuz sergisi gibi bazıları Evliya Çelebi'den bir sayfa gibi* ***bugün'de dün'ü devam ettiriyor****. Tatar mahallesinden Emir Sultan'ın görünüşü de böyle. Bazısı canlı hayata daha kendisini bırakmış* (YG.s.425).

Bugünde dününü aramak: Hazır zamandan maziyi bulmaya çalışmak, onu aramak: *Fakat birdenbire ipleri kısılıyor, dizginleri çekiyor; her büyük sanatkâr gibi onda da mücadeleden muzaffer çıkmanın sırrı var. Bazan –bütün durulmuş sevgilerde bu vardır-* ***bugünde dününü arıyor,…*** (YG.s.423).

Bugüne getirmek: Olumsuzluklardan parlak geleceğe taşımak: *İşe nerelerden başladı ve dehâsının hamlesiyle bizi hangi tepelerden aşarak* ***bugüne getirdi*** (YG.s.90).

Bugünü hazırlamak: Geçmişte istikbali, geleceği inşa için hazırlık yapmak: *Nasıl ki* ***bugünü hazırlamak*** *için de yirmi altı yıl önce elinden gelen, hatta gelmeyen, hayatın mantığında insan gücünün üstünde olması gereken şeyleri yapmıştı* (YG.s.226).

Bugünün rüzgârına teslim etmek: Devrin gelişimine uyum sağlamak: *Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı* ***bugünün rüzgârına*** *kendimizi* ***teslim etmektir****. O bizi güzelle iyinin, şuurla huylanın elele vereceği çalışkan ve mesut bir dünyaya götürecektir* (BŞ.s.236).

Bugünün şöhreti olmaktan çıkmak: Klasikleşmek, tüm zamanların meşhuru olmak: *Bir de Bartok'un Mavi Sakal'ı var; Opéra-Comique'de. Çok merak ettim. Bartok'un gittikçe şöhreti artıyor. Hemen hemen klasikler arasına girdi.* ***Bugünün şöhreti olmaktan çıktı*** *gibi birşey, demek istiyorum. Biz kadrini bilmedik tabiî. Arıya misk vermişler hikâyesi* (M.s.184).

Buhrana girmek: Kriz geçirmek: Hayat şekillerimiz birbirimizden ayrılıyor. *Bir kısım insanlar çok değişiyor, bir kısmı olduğu yerde kalıyor. Büyük bir iktisadî* ***buhrana girmek*** *üzereyiz!* (SD.s.118).

Bulutların solgun menekşesi: Parlaklığını veya canlılığını yitirmiş, solmuş:

Kaç akşam seyrettim bu sahilde ben
Bulutların solgun menekşesinden
Ayrılmayan kader baş ucumuzdan (Ş.s.32).

Burnu akrep sokan bir köpeğe benzetmek: Çok acı çekmek, mahcup olmak: *Nuran'ın anahtarını bulduğum geceye, hatta sizleri tanıdığım günlere lanet ediyordum. Kendimi bir çamaşır dolabında kirli çamaşırları karıştırırken* ***burnumu akrep sokan bir köpeğe benzetiyordum*** (SM.s.38).

Burnu dibinde birleşmek: Yan yana gelmek, buluşmak, bir arada bulunmak: *Halbuki dünya, politikacıların* ***burnu dibinde birleşmiş****, meseleleri birbirine kenetlenmiş, bir iç harbine hazırlanıyor. İç harp, yani bir medeniyetin gömlek değiştirme şekillerinden biri* (H.s.355).

Burnu süs addetmek: Burnu estetik bir uzuv olarak kabul etmek: *Veyl o fanilere ki,* ***burunlarını*** *sadece* ***bir süs addederler****! İşte siz bunu yaptınız Kudret Bey! Onun için burnunuz hayatınızı alt üst etti, bazen size en münasebetsiz nasihatler verdi, bazen aldattı, bazen açıkça insanları düşman etti, hulâsa işlerinizi bozdu* (SD.s.96).

Burnunun dibinde oturmak: Çok yakınında bulunmak, iyice yakın olmak: *Biliyor musun, şuracıkta,* ***burnumun dibinde oturuyormuş*** *da haberim yoktu* (Hk.s.208).

Burnunun ucunda: Duygu ve düşünceleri belirtme yöntemi: *O, her zamanki sükûneti ve kibarlığı içinde idi. Kudret Bey,* ***burnunun ucunda*** *o geceye ait bütün ümitlerinin iflâsını ilân eden bir memnuniyetsizlik, ihtiyar bir ağaçkakan kuşuna benziyordu* (SD.s.263).

Burun buruna yaşamak: Aynı evde oturmak, çok yakında bulunmak: *–Paraya o kadar ihtiyacım yok… diyordu. Fakat tekrar eve kapanmak, ev işi görmek, kaynanamla* ***burun buruna yaşamak*** *hiç hoşuma gitmiyor… İyi kadın ama iki çift laf etmeğe gelmiyor* (SAE.s.227).

Buz tabakasını kırıp kendini bulamk: Engelleri aşıp çalışma olanağını yakalamak: *Tarık, meb'usluğumda da anladım ki ben yalnız şairim ve şair olabilirim. Şiir de herşey gibi çalışma meselesidir. İnsan bir yığın imkân ve bir de atalet yekunudur. O* ***buz tabakasını kıramazsak kendimizi bulamayız*** (M.s.220).

Bülbülün dalda yanık türküsü olmak: Bülbülün terennümünün güftesi, sözü olmak:

*Ve **yanık türküsü dalda bülbülün***

Ateşten çemberi üstünde gülün(Ş.s.25).

Bünye hususiyeti cezası: Vücut, bedenin özelliklerinden kaynaklanan durum, ceza: *Uzviyetlerinin, erkek iştihasının, yanlış kurulmuş hayatın, kendi **bünye hususiyetlerinin cezasını**, her gün her saat ayrı bir işkence ile ödüyorlardı* (SD.s.235).

Bünyesine girmek: Yapısına dahil olmak, bir parçası olmak: *Gotik kiliselerin renkli cam gülü olur. Biz başka şey istiyoruz. Saat fikrinin binanın **bünyesine girmesini** istiyoruz* (SAE.s.346).

Bünyeyi değiştirmek: İç yapıyı, esasatı yenilemek: 1) *…bütün millî hayata şâmil olan bir mâna vermiş ve hattâ bu manâyı kazanabilmesi için onu başladığı noktanın aleyhine çevirmiştir. Garpçılığı devlet binasının vurulmuş bir destekten, gayesi cemiyetin **bünyesini değiştirmek** olan şuurlu bir hareket hâline getirmiştir* (EÜM.s.245). 2) *Garpçılığı devlet binasının dışına vurulmuş bir badanadan, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan şuurlu bir hareket hâline getirmiştir* (EÜM.s.217).

Bürünmek: Giyinmek: *Bu davet olmazsa aylarca Seyit Lûtfullah bizim sefil dünyamızda, büründüğü paçavralar gibi perişan, oturduğu harabe kadar yıkık dolaşırdı* (SAE.s.45).

Bütün bir cihan yaratmaya hazır olmak: Oldukça zevk, lezzet almak: *Genç kız göğsü denen şeyin güzelliği, akmağa, beslemeğe **bütün bir cihan yaratmağa hazır** bir cihazın, ancak sessizliğinin derinliğini ölçen hışırtılar ve böcek sesleri arasında, sakin güneş altında uyuyan sakin bir yaz öğlesi gibi uyuması* (G.s.303).

Bütün bir hayatı kavramak: Yaşamı, hayatı anlamak, kavramak, onu yönetmek: *Fakat asıl insanı şaşırtan makaleleridir. Asıl onları okurken zihni alaka ve tecessüsün, realist müşahadenin ve cemiyet hayatına bağlılığın nerelere kadar gittiğini, nasıl **bütün bir hayatı kavradığını** anlar ve şaşırırız* (NK.s.29).

Bütün felaketi her şeyi satıhtan almak: Yaşananları yüzeysel değerlendirmek: *"Eşik"te çok doldurma, benimle alakasız yerler var.* ***Bütün felaketi her şeyi satıhtan alması*** (G.s.244).

Bütün bir köşeyi doldurmak: Sağlam, kaliteli sanat eserleri yapmak: *Bugünkü manzarasında Füreya, Türk sanatının* ***bütün bir köşesini dolduran*** *büyük ve feyziyle bir mevsime benziyor. Bunu eserlerini teker teker gördüğüm zaman hissetmiştim* (YG.s.470).

Bütün hakikatleri bilmek: İlmi enaniyet sahibi olmak, ukalaca davranmak: *Kendinizi zamanınızdan üstün görüyorsunuz… Entelektüel gururu. Ben* ***bütün hakikatleri bilirim****, demek istiyorsunuz!* (SAE.s.278).

Bütün hassalarıyla tatmak: Özelliklerin tamamından keyif, lezzet almak: *Onu* ***bütün hassalarıyla tadıyor,*** *zamansız zamana, hafızaya mal etmek istiyordu* (H.s.230).

Bütün hayatı zehirlemek: Çok kötü olmak, karamsar hisleri uyandırmak: *Bu tabloyu* ***bütün hayatımı zehirlemesi*** *için alabilirdim. Galiba sergide en enteresan resim o idi. "Potemkin Zırhlısı"nı methedildiği kadar beğenmedim. Fotoğraflar harika. Yakınlaştırmalar, toplamalarla elde edilen neticeler mükemmel* (G.s.62).

Bütün hüviyetinden taşan kadınlık havası: Erotik tarafın ön planda çıkması, göze çarpması: *Fakat yüzünün bu çeviklikle, elbisesinin zarafetiyle, ne de* ***bütün hüviyetinden taşan kadınlık havasıyla*** *hiçbir münasebeti yoktu. O, durmadan renkten renge giriyor, sağ eli ikide bir çenesinin bir yanına kilitleniyordu* (SD.s.295).

Bütün iç varlık sestedir: Sesin, konuşma tarzının iç âlemi yansıtması, ifade etmesi: *Sesimiz nabzımızla beraber değişir. Alelâde konuşma anında bile –eğer çok umumî bir şeyden*

bahsetmiyorsak- sesimiz daima değişir. Hislerimiz, heyecanlarımız, ***bütün iç varlığımız sesimizdedir****. Çığlık şiirin yarısıdır bütün mesele dili bir sesin kendisi yapmaktır. Bu, adım adım yani mısra mısra olur. Şu hâlde her mısra şekildir* (M.s.325).

Bütün kâinatla mutabakat halinde olmak: Hayat, çevre ile barışık, uyumlu olmak: ***…bütün kâinatla mutabakat halinde*** *idrakten ibaret*

bir hayatın önünde, onun tılsımlı aynası, güler yüzlü kardeşiyle sarmaş dolaş yaşayan mahzun yüzlü kardeşi oluyordu (H.s.144).

Bütün kapıları çalmak: İmkân aramak, çıkış yolu bulmak: *Onu benimsedikçe hayatımıza ve eserimize daha yakından sahip olacağız. Belki de sadece aramak ve* ***bütün kapıları çalmak*** *kâfidir* (BŞ.s.235).

Bütün kelimeler yapraklar gibi dökülüyor: Dili başarıyla kullanamamak, kelimelere nüfuz edememek: *Ne bekâret, ne derinlik, ne de şekil var. Kelimeleri harcamak, sonsuzluk, boşluk, varlık, ümit, ümitsizlik… **Bütün kelimeler yapraklar gibi dökülüyor*** (G.s.244).

Bütün kuvvetlere bir lahzada sahip olma: Çok kısa sürede pek çok imkânı elde etmek: *Başlayan uykunun arasından hafızanın o bir anlık fakat keskin silkinişi çok geniş bir panoramaya en hâkim noktadan bakar gibi* ***bütün kuvvetlere bir lahzada sahip olma****, bir lahza için tekrar atı ve dizginleri kendisinin bilme, hulasa son çırpınış, kaybolmaya mahkûm olanı elde etmek ve kendinin yapmak için son çırpınış …* (G.s.64).

Bütün mevcudiyeti bir merdiven olmak: Güzel hisler yaşayarak etkilenmek: *Paris'te beni bu kadar meşgul eden bir iki genç kız daha gördüm, berisinin yüzü-belki kadınsıydı- bir dua gibi güzel ve derindi. Bakarken* ***bütün mevcudiyetim bir merdiven olmuştu****. Bir uruç merdiveni. Kendi benliğime mi çıkıyordum* (G.s.61).

Bütün pınarlardan içmek: Susuzluğu giderecek, zevk verecek unsurların tamamından yararlanmak:

Varsın baş ucunda gezinsin dursun,

Zalim iğvaları bir sussuzluğun…

Bütün pınarlardan içsen *ne çıkar?*

Hep aynı boşluğu bize tekrarlar,(Ş.s.44).

Bütün bütün tesirsiz kalmak: Herhangi bir etkisinin olmaması, bulunmaması: *Musset üzerinde fazla durmasına mani olmuştur. Bununla beraber (ikramiye kazanmış bir gazeteci lisanında), (güzel olsaydım) gibi bazı manzumelerin sadece isimlerini düşünmek ve " Nesri " ile Rolla arasındaki karabete şöyle bir dikkat edivermek bu iki mütaleaların* ***bütün bütün tesirsiz kalmadığını*** *gösterir* (TF.s.6).

Bütünü istemek: Var olanın tamamını elde etmek, ona sahip olmak: *Gözlerini hayata yumduğu zaman modern Türkiye batılılaşma hareketini başarmış, medeniyet değişmemizin ikinci merhalesi olan sanayileşme devrinin kapısına gelmişti. Yazık ki, İkinci Cihan Harbi hamleyi bu noktada durdurdu. Hayat sabırsızdır. Düşünce daima* ***bütünü ister*** (YG.s.112).

Büyük bir duygu, müthiş bir ressam gözü ve dille oynayış: Sanatkârın kendine özgü sanat anlayışını inşa etmesi: *Vâkıa hakiki estetik yok ama,* ***büyük bir duygu, müthiş bir ressam gözü ve dille oynayış*** *ve ayrıca psikolojik hamle var. Her an kendi mülküyle dövüşüyor. Söylemeğe ne hacet! Bu günahkâr dini ve duayı trajedi yapmış* (G.s.239).

Büyük bir sırrın başına gelmek: Önemli, büyük bir gizemi bulmak, onu keşfetmek: *Belde'de şairin çok mühim bir maden yakaladığı, çok* ***büyük bir sırrın başına*** *kadar* ***geldiği*** *inkâr edilemez. Fakat biraz sonra İstanbul'a dönünce eski dile ve tarza saplanıverecektir…* (EÜM.s.265).

Büyük bir süt kazanına benzemek: Huzur vermek, dingin olmak: *Burada en çok hoşuma giden şey şehrin kendisi. Londra* ***büyük bir süt kazanına benziyor****. Yumuşak ve rahat. Fakat müthiş surette de ıslak. Durmadan yağıyor* (M.s.298).

Büyük bir tarafı çürümüş bir meyveye benzemek: Kıymetlerinden çoğunu yitirmek: *Fransa* ***büyük bir tarafı çürümüş bir meyveye benziyor****. Fransa'nın büyük ıstırabı Komünist Partisi'dir* (G.s. 92).

Büyük bir zırhlıya benzemek: Güçlü ve vakur olmak: *O gün ağız dolusu gülen Mustafa Kemal, misafir bulunduğu limanın şenliklerine karışan* ***büyük bir zırhlıya benziyordu*** (YG.s.110).

Büyük cazibeden mahrum olmak: Aşırı çekicilik, çekimden yoksun olmak: *Kendisi ile işe başlayan diğer Servetifünun şairlerine gelince onlar, yeni bir eserin geniş bir tabaka tarafından tekrar anlaşılması ve benimsenilmesi için elzem olan ruh kudretinden ve* ***büyük cazibeden mahrumdurlar*** (TF.s.3).

Büyük emellere hizmet etmek: Anlamlı, değerli beklenti, hedefler için çalışmak: *Onun gibi Nâmık Kemal de* ***büyük emellere hizmet edenlerin*** *siyasî hata yapmak hakkında mâlik olmadıklarını elbette*

bilir. Fakat Nâmık Kemal kahramanın kendisine sadık olmasını ister (XIX ATET.s.359).

Büyük felaketlere maruz kalmak: Çok kötü olaylar yaşamak: *Bu adam geliyor ve Hüsrev'inin karşısında yere yüz sürüyor ve o gitti gideli* ***büyük felaketlere maruz kaldığını*** *söylüyor* (HÜ.s.51).

Büyük gelişmelere yüklü mesut gelecek: Mutlu bir geleceğin ilerlemeye gebe olması: *Biz bu sevinçte, Türk vatanının ve Türk irfanının en* ***büyük gelişmelere yüklü mesut geleceğini*** *görüyor ve onu öyle selâmlıyoruz* (YG.s.50).

Büyük hevesler: Sıradışı istekler, arzular.Laroza son derece hoş adam: ***Büyük hevesleri****, çetin bir zekâsı, birtakım inançları, fakat bizde yadırganacak şey, sağlam bir mazinin içinden geliyor. Şark hasreti, şark bilgisi, belki de çocuk tarafları. Çünkü hiçbir şey bilmiyor* (s.59).

Büyük hikâye vadisinde ilk tecrübe: Öykü türünün geniş alanında, sahasında ilk deneyimi yapmak: *Eski ve sansür marifetiyle değiştirilmiş adı son pişmanlık olan intibah hikayesi, Namık Kemal'in* ***büyük hikaye vadisinde ilk tecrübesidir*** (NK.s.24).

Büyük imkân kapıları: Fırsat yakalama olanağı: *"Tathir, teşmi, teklis, tas'id, tezviç, tevlit, hal, akit (temizleme, mum veya muşamba hâline getirme, toprak hâline getirme, koyulaştırma, evlendirme, doğurtma, eritme ve bağlama)" gibi kelimeler hâlâ bile bana kuvvetli bir iradenin karşısında açılacak* ***büyük imkân kapıları*** *gibi görünür* (SAE.s.51).

Büyük insanlar: Önemli şahsiyetler: *Evvelâ katılasıya güldü, sonra ciddiyetle,*

- ***Büyük insanların*** *etrafı da acayip olur… diye söylendi* (SAE.s.292).

Büyük işlere çağırmak: Önemli, güç sorumluluk taşımak: *Saat tamir etmek, cilt yaldızlamak, kitap koleksiyonu peşine düşmek hattâ kendisine verilmiş işler içerisinde ufak tefek muvaffakiyetler kazanmak yaşadığı devrin bir erkekten isteyeceği şeyler değildi. İsmail Mollanın dedikleri doğru ise, hayat erkeği daha* ***büyük işlere çağırıyordu*** (MB.s.68).

Büyük mânasında orkestranın dışında olmak: Önemli bir şeyken dışarıda kalmak, takıma dahil olamamak: *Beynelmilel toplulukta*

bizim çehremiz nedir? Vâkıa henüz ***büyük mânasında orkestranın dışındayız.*** *Konuşmadık ki çehresiz olsun. İngiliz demokrat, aristokrat, tüccar ve azami ferdî* (G.s.223).

Büyük mübarezeci: Ünlü mücadeleci: *Siyasî cepheyi o idare ediyor, Said-i Kürdî'nin etrafındaki İsmet Paşa ve Adnan Bey maçını okudum. Paşa büyük adam.* ***Büyük mübarezeci****. Fakat tarihimizin öyle bir devrindeyiz ki, iyi niyet sahibi insanlar ancak kendilerini kurtarabiliyorlar* (M.s.176).

Büyük orkestranın içinde münferit sazlar: Bütünleşme, şahsı manevi, yek ahenk olma: *Bizim çocukluğumuzdan çok evvel de bu böyle idi. Fakat böyle de olsa, içine girdiği terkip o kadar enfüsî bir âlemdi ki, farkedilmezdi.* ***Büyük orkestranın içinde münferit sazlar*** *kendiliklerinden kabyolurdu* (BŞ.s.157).

Büyük resimle temas: Yahya Kemal'in Avrupa'yı tanımasını ifade ediyor: *Fakat o şekilde başladıktan sonra bize Avrupa'yı anlatması lazımdı.* ***Büyük resimle temasından****, garbı anlayışından, musikiden, devrin edebiyatçılarından, sevdiği kadınlardan bahsetmesi* (G.s.199).

Büyük rol: Önemli, büyük etki, rol: *Daha evvel söyliyeyim ki Fikret benim için bir şairden ziyade bir kahramandır. San'atı eski bulunabilir. İhmal edilebilir, okunur, okunamaz. Fakat talihin kendisine nasip ettiği* ***büyük rolü*** *unutulamaz* (TF.s.3).

Büyük rüyaların birbirine eklenmesi: Amacın hedeflenmesi için büyük düşünmek: *Şaşırtıcı Yunan dünyası yirmi ismin birbiri arkasından sıralanması ile doğmuş bir dünyadır. Bizim büyük realiteler sandığımız şeyler zaman içinde* ***büyük rüyaların birbirine eklenmesidir****. Gerisi sadece edebiyattır* (YG.s.408).

Büyük şair diye selamlamak: Sanatının güzelliğini, hoşluğunu, başarısını görmek, şairi takdir etmek: *Ve vatan, bu felâketli günlerde* ***büyük şair diye selamladığı*** *Fikret'in sanatında müşkül anları karılayabilecek bir akis bulabildi. Bu devir Fikret'in san'atta olduğu gibi mütefekkir olarak da tam olgunluk zamanıdır* (TF.s.16).

Büyük Şef'in siyaseti: İsmet İnönü'nün uyguladığı politika: *Türkiye şimdiye kadar bu kan ve ateş deryasından uzak kaldı. Mukadderatımızı çok isabetli bir ileri görüşle elinde tutan* ***Büyük Şef'in siyaseti*** *bizi bu âfetten kayırdı* (YG.s.70).

Büyük ve zengin bir damar bulmak: Önemli bir kaynak keşfetmek: *Gençler* ***büyük ve zengin bir damar buldular,*** *her cins halkın ağzındaki dil ve halk hayatı…* (YG.s.312).

Büyülenmek: Şaşkınlıkla, aşırı bir biçimde etkilenmek: *Manzumeye (birdenbire) kelimesinin yırtılışındaki çabuklukla* ***büyülenerek*** *başladım. Bir iki gün ağzımda (birdenbire) gezdi, Sonra bu nâgehâni teprenmeyi hâfızaya, tesadüfün oyunlarına bağlamak istedim* (M.s.43).

Büyüsüne aldanmak: Güçlü etkisine kapılmak, cazibesine kanmak:

Kaçalım seninle biz de geceye,
Ölümün kardeşi saf düşünceye…
Yeter ***büyüsüne aldandığımız***
Güvercin topuklu sükût gezinsin (Ş.s.67).

Müslüman şarkın büyüsünü tatmak: İslam uygarlığının çekici ve güçlü etkisini tanımak, yaşamak: *Daima erişemeden peşinde koştuğu masal çeşnisi de sanatına İran senelerinden gelmelidir.* ***Müslüman şarkın büyüsünü tadmış*** *yazıcılarımızın başında gelir* (EÜM.s.264).

C

Cadılardan kurtulmuş kızlara benzemek: Tehlikeli, sıkıntılı durumu atlatan kimseler: *Hayır, o da kısa bir müddet için kurtulmuştu. Hâlinde mürebbiyesinden izin almış bir çocuğun rahatlığı vardı. Böyle miydi? Belki daha ziyade masallardaki* ***cadılardan kurtulmuş kızlara benziyordu*** (SAE.s.175).

Cam gibi bir güneş: Ayaz, çok soğuk hava: *Bugün Paris soğuktan titriyor.* ***Cam gibi bir güneş*** *var. Fakat yerler buz tutmağa başladı bile. At gibi öksürüyorum. Her tarafımda sancı var. Halbuki yapılacak birçok iş de duruyor* (M.s.130).

Camdan bir evde oturmak: Çalışmaların, özelinin bilinmesi: 1) *Heyhat; görüyorsunuz ki,* ***camdan bir evde oturmuştum*** (YG.s.306). 2) *Fakat ikide bir başka bir kadının adını onun yanında anma istemiyordu. —Tabii İclâl de… dedi. Yarabbim, bu kız için gizli hiçbir şey yok. Onu tanıyanlar* ***camdan evde oturuyorlar*** (H.s.114).

Can alacak yerinden zehirlenmek: Kırılgan, hassas noktadan, yerden zarar görmek: *Velhâsıl yorgun, bitkin, en* ***can alacak yerinden***

***zehirlenmiş** bir hâldeyim. Onun için kısa bir müddet seninle başbaşa bulunmak, benim için kurtarıcı bir şey olacak. Fakat Nurettin (seni çağırmak için bir iş bulmak lâzım) diyor. Ne işi bulmalı bilmem ki?* (M.s.39).

Can alacak yerine varmadan kesmek: Asıl önemli noktaya ulaşmadan bırakmak, vazgeçmek: *-Niçin bizde yazı yazanlar bir meseleyi asıl **can alacak yerine varmadan kesiyorlar?*** (SD.s.51).

Can alacak yerlere vurmasını bilmek: Püf, önemli noktalara değinmek: *Meselâ rakı için ve sizi sarhoş görmeğe alıştırın. Atatürk Allah rahmet etsin, hakikaten, **can alacak yerlere vurmasını bilirdi**. Çünkü itiyatlar çok defa asıl belkemiğimiz oluyor, onlara hücum edince, onlar şaşırınca, eski ayakta duramıyor. O büyük terbiyeci idi. Hürriyetinizi feda etmeğe alışmayın, demek istiyorum* (M.s.239).

Can alıcı olmak: Çok çekici, çarpıcı olmak: *Asil meselenin **can alacak** şeysi, insanda sinema var mıydı?* (ED.s.49).

Can ciğer dost olmak: Çok samimi arkadaş, yoldaş olmak: *Kıt Türkçesi, ne bütün konuşmaları takip etmesine, ne de hepimizle **can ciğer dost olmasına** mâni oldu. Şurası var ki, bizi tam zamanında bulmuştu; bir hafta sonra parası tükendi ve umum hesabına yaşamağa başladı* (SAE.s.137).

Can kurtaran: Zor durumda kalan birilerine yardım etme: *Çünkü Nevzat Hanımın Murat'ı gibi, Afroditi'nin halası da bu küçük topluluğun **can kurtaranlarından** biriydi* (SAE.s.162).

Can sıkıntısından ölmek: Oldukça sıkıntı çekmek, çok sıkılmak, bunalmak: 1) *Etrafımda o kadar ahmak insan vardı, küçük yaşımdan beri, beni her şeyden öyle bıktırdılar ki, **can sıkıntısından ölmemek** için, ateşle oynamaktan başka çarem yoktu. Ateşle oynadım* (SD.s.286). 2) *Servetini kaybediyormuş, varsın kaybetsin; **can sıkıntısından ölmektense** zararla avunmak da kârdır…" derdi* (MB.s.110).

Cana dâğ koymak: Yüreğe kor, ateş bırakmak, âşık etmek: *Şirin bu sözleri can kulağıyla dinliyor, sonra diyor ki "Mademki **cana** bu **dâğı** sen **koydun** bari bana bir çare göster, bir halas yolu bul ve sevgilimle birleşmek için ne yapmak lazımsa onu söyle"* (HÜ.s.36).

Canı ağzında/ gelmek: Çok fazla korkmak: *Hacet yok! Zaten hayatınızı dinlerken bulmuştum rüyalarınızdan ziyade hayatınızdan belliydi. Fakat bugün daha vuzuhla gördüm. Teşhisimde yanılmama imkân yok. Ben* ***canım ağzımda*** *dinliyordum:..* (SAE.s.107).

Canı burnunda solumak: Bezginlikten ve yorgunluktan sinirli bir biçimde nefes almak: *O, sürüsünü yaz öğlesinin sükûnetine emanet etmiş bir kadîm çoban gibi her şeyin iyi gittiğinden, iyi gideceğinden emin,* ***canı burnunda soluyan*** *jönprömiyeyi ceketinin düğmesinden yakalamış, ona sanat tecrübelerinden bahsediyor,…* (Hk.s.259).

Canı vermekle aşkın ortadan kalkması: En değerli şeyi bile esirgememek, fedâ etmek, vermek: *Aşk anlayışında Şarkın, eski şiirin tesiri görülür.* ***Canı vermekle aşk ortadan kalkar****, bu, bizi tasavvufa götürür. Tasavvufta niçin edebiyat ve psikoloji yok?* (ED.s.196).

Canından başka alınacak bir şeyi kalmamak: Herhangi bir mal varlığının bulunmaması: *Büyük bir dikkatle hareketlerini takip eden halam babamın* ***canından başka geriye alınacak bir şeyi kalmadığını*** *anlayınca olduğu yerden: –Haydi, şimdi git! Dedi* (SAE.s.65).

Canının telâşına düşmek: Hayatını kurtarma kaygısını taşımak: *…hattâ onu sevmedikleri için hep Suad'ın etrafında toplandıklarını ve onu daha şimdiden bir sürgün avında* ***canının telâşına düşmüş*** *hayvan haline soktuklarını sanıyordu* (H.s.272).

Canlandırma kudreti: Canlanmasını sağlamak, ona yol açma gücü, kuvveti: *"Erzurum çarşı pazar" diye başlayan bu türkünün canlandırma kudretine daima hayran oldum* (BŞ.s.72).

Canlı hayatın yolunu daima kesmek: Etkili, başarılı konuyu sürekli engellemek: *Şüphesiz burada da asıl bildiğimiz Nâmık Kemal teknik anlayışsızlığıyla sık sık müdahale eder. Üslûbunun parlak hayallerde donmuş hadleri* ***canlı hayatın yolunu daima keser****. Ahlâkçı şahıslara bir türlü kendileri olmak fırsatını vermez* (XIX ATET.s.363).

Canlı olmak: Yaşama sevinci dolu, hareketli olmak: *Kayınbabası İsmail Molla Beyin sağlığında bu aşksız hayat, genç kadını pek o kadar sıkmamıştı. Çünkü İsmail Molla işittiğime göre çok* ***canlı*** *bir adammış ve gelinini eğlendirmesini bilirmiş* (SD.s.8).

Canlı şehir: Hareketli, renkli kent, şehir: *…sokakta çarşıda, meydanda birdenbire birleşen, acayip ve korkunç bir mahlûk gibi halka halka büyüyen, genişleyen, okyanuslar gibi homurdanan, önüne çıkan her şeyi yakıp yıkan, devirip alt üst eden, kadını erkeğini tamamlayan halkıyla her türlü canlılığın üstünde* ***canlı şehir*** (MB.s.42).

Canlılığını kaybetmek: Değerin, neşesini yitirmek: *Müslüman şark medeniyetinde insan değişmez,* ***canlılığını kaybeden*** *değerlerinin etrafında yavaş yavaş ufalır* (XIX ATET.s.82).

Cansız ve şuursuz bir mevcut olmak: Beşeri hislerden uzak olmak, odun gibi yaşamak: *Bütün kafasındakilere, hepsine birden "Paydos!" demek, kapıları açmak ve yol vermek, son*

zerresine kadar her hatırayı, her hayali her tasavvuru kovmak ve herhangi bir nesne, ***cansız ve şuursuz*** *bir mevcut olmak, bu güneş altında parlak bir yılan sırtı gibi…*(H.s.62).

Cansız ve yol kesici bağları koparmak: Gelişime, ilerlemeye mâni olan engelleri ortadan kaldırmak: *Garb medeniyetinin ışığına ve insan haklarına büyük bir şevkle koşmuş, fakat mazi bağlarını gereği gibi koparamadığımız için durmadan bir pervane gibi yolun fenerlerine çarpmıştık. Mustafa Kemal üstüste inkılâplarıyla bu* ***cansız ve yol kesici bağları kopardı*** *(*YG.s.111).

Cariye yüzü görmeden yaşamak: Cariyelerle ilişkide bulunamamak, onlardan uzaklaştırılmak: *Karısının aşırı kıskançlığı yüzünden evinde göz açamayan, hatta yıllarca genç bir* ***cariye yüzü görmeden yaşayan*** *bir damat paşa tarafından korunduğu söylenirdi.* (MB.s.127).

Cazibesinin tamiri altında kalmak: Çekiciliğinden oldukça etkilenmek: *Orada yine Sabiha'yı sevmeye devam etmekle beraber Rezzan Hanım'ın da* ***cazibesinin tamiri altında kalır*** *ve yavaş yavaş asıl Rezzan Hanım'ı sevdiğini Sabiha'ya bir hatıra gibi bağlı olduğunu anlar* (İAA.s.13).

Cebi mütemadiyen para ile doldurmak: Sürekli, devamlı bir biçimde paralı olmak: *Ve onlara gelirken babamın, sanki ayrılışımızın acısını ancak cömertliğiyle unutacakmışım*

gibi ***ceplerimi*** *nasıl* ***mütemadiyen para ile doldurduğunu*** *anlattım:…* (SD.s.140).

Cebinize sokup çıkarmak: Zaman zaman sırını paylaşmak: *Her gittiğiniz yerde bulduğunuz kirli çamaşırları,* ***cebinize sokup çıkıyorsunuz*** (SD.s.285).

Cebrail kanatları takmak: Aşırı sevinmek, mesut olmak: *Sevinç adamcağızın iki yanına âdeta* ***Cebrail kanatları takmış****. Gözleri ona her iliştikçe, neredeyse elindeki meze tabaklarıyla pencereden dışarıya, denize, göklere doğru uçacak, belki bütün lokantayı beraberinde götürecek* (SAE.s.204).

Cebrail'in kanat şarkısı gibi kabul etmek: Sezgi ve ilhama dayalı olduğunu düşünmek: *Kendi kendine inanmanın bu derecesini şairler arasında değil, insanlığa yeni bir din getirenler arasında bile görmek pek az mümkündür. Vakıa Hamid'de ilhamın bir nevi vahiy, kafiyenin mekanik düşüşünün* ***Cebrail'in kanat şarkısı gibi kabul eden*** *bir hal de yok değildir* (EÜM.s.256).

Cedlerin tahtına kavuşmak: Atalarının saltanatını elde etmek, ona sahip olmak: ***Cedlerin tahtına*** *er geç* ***kavuşacağına,*** *asinin ceza-yı sezasını bulacağını söylüyor* (HÜ.s.59).

Cefadan doğru bir mîzan: Eziyet, sıkıntının doğru, gerçek bir ölçü olması: *Fiiller müspettir; kimse yaptığı işe kötü diyemez.* ***Cefadan doğru bir mîzan*** *yoktur* (ED.s.166).

Cefakâr olmak/çekmek: Eziyet, cefa görmek: *O yürürken başkaları için o kadar* ***cefakâr olan*** *şöhret, şiirin önünde Semiramis'in arslanları gibi halim ve mutî yaltaklandı, şan ve şeref, adımlarını bir gölge gibi takip etti* (EÜM.s.256).

Cefâkeş ve anlayışlı yoldaş olmak: Çok sıkıntı ve üzüntü çekmiş, anlayışı olan arkadaş, yol arkadaşı: *Evliyâ Çelebi'de at, belli başlı bir unsurdur. Bütün epik ruhlu doğmuş olanlar gibi, o da attan, kökü folklora dayanan hususî bir lisanla bahseder. At, yaşadıkça binicisinin* ***cefâkeş ve anlayışlı yoldaşı****, öldüğü zaman ise, daima şehittir* (EÜM.s.172).

Cefaya razı olmak: Eziyeti, sıkıntıyı kabul etmek: *Ve gözlerini her* ***cefaya razı*** *adam gibi kapadı. Fakat o da zeki, ve herhangi vaziyette şaşıracak cinsten adam değildi. Nitekim birden saatine baktı* (SAE.s.239).

Cehdin azamîsini sarf ettiği yer: Büyük emeklerin verildiği, çabanın harcandığı mekân, yer: *Filhakika Dede'nin san'atında tereddüt yoktur. Onun kartalı doğrudan doğruya güneşe kanat açar. O, bütün imkânları zorlamasını bilen, fakat **cehdin azamîsini sarfettiği yerde** bize rızanın tebessümünden başka bir şey göstermeyen adamdır* (YG.s.370).

Cellat elinde paralanmak: Zalim, katı yürekli insanlar tarafından zarar görmek: *Taliimin en büyük bir ciheti haksız yere ceza görmek, tabiatımın en sevdiğim bir hassası dost sitemine, velev ne kadar haksız olsa, tahammül etmektedir. Sana kırılacak gönül bana hiç lazım değil !! **cellat elinde paralansın**…* (NK.s.26).

Cemiyet felsefesi: Toplumun fikrini, düşünüşünü anlamak: *Kör topal idadî tahsilimi –mektepten ve hocalardan elden geldiği kadar uzak kalmak şartıyla- bitirmeğe uğraştığım o yıllarda, Nuri Efendinin hiçbir açık geliştirme yapmadan insanla saat, saatle cemiyet arasında bulduğu yakınlıkları, onların üzerinde kurduğu hayat ve **cemiyet felsefesini** nereden **anlayacaktım?*** (SAE.s.33).

Cemiyet halinde yaşamak: Toplumsallaşmak, toplum olarak yaşamak: *Fert hür olarak doğar, dedik. Fakat **cemiyet halinde yaşar**. Cemiyet nizama muhtaçtır. Bu bir nevi uzuvlaşma mahiyetindeki nizamı devlet teşkil eder. O hukuk-ı umumiyeyi kefalet altına alan bir hâkimiyettir* (XIX ATET.s.387).

Cemiyet hayatının ateşli bir havarisini görmek: Toplumu harekete geçirmek, onu etkilemek isteyen heyecanlı ve istekli kimseye tanık olmak: *Bu böyle olduğu hâlde, maalesef memleketimizde mutlak derecede bir ekseriyet hâlâ sanatkârda büyük insanî mefkûrelerin bir peygamberini, **cemiyet hayatının ateşli bir havarisini görmek arzusundadır*** (EÜM.s.13).

Cemiyete bir mihverle tutunmak: Topluma bir eksen, değer bağı ile bağlı olmak: *Tezahürat ve açıktan açığa devletle mücadele arzusu üniversite gençliğinde adam akıllı artmış olacak ki, her vesile ile tezahürat yapıyorlar. En ümit verici şey gençliğin kimseden emir almadan böyle **cemiyete bir mihverle tutunmuş** olmasıdır. Üniversite üniversite oluyor. Yeniden doğuyor* (G.s.182).

Cemiyete yeni bir hayat şekli ve tarzın kapılarını açmak: Toplumun gömleğini değiştirmeye çalışmak: *Daha tasvirde yazdığı ramazan*

mektubu ile birdenbire birinci sınıf mahalli hayat musavviri olduğunu gösteren büyük muharrir bu makalelerile ***cemiyete yeni bir hayat şekil ve tarzının kapılarını açıyor****; genişliği daha çok sonra gelecek nesillere hitap eden beliğ bir jestle yeni bir ufuk gösteriyordu* (NK.s.15).

Cemiyetin canlı surette duyduğu bir ihtiyaç haline girmek: Topluma eksik bir tarafı ihtiyacı, olduğunu ona hissettirmek: *Bu müzeler ve galerilerledir ki vatandaşın resim zevki teşekkül eder ve binnetice olarak da resim san'atı bizde müşterisi sadece devlet olan bir metâ halinden kurtularak yavaş yavaş* ***cemiyetin canlı surette duyduğu bir ihtiyaç haline girer*** (YG.s.401).

Cemiyetin ıstırap ve ümitlerini tercüman yapmak: Toplumun sıkıntılarını dile getirmek, onun beklentilerini ifade etmek: *İnzifasını bir nevi peygamberane uzlet, çabuk darılıcı mizacını istiğna, hayat ve fiil âlemindeki kabiliyetsizliğini yüksek bir mukavemet şekline soktu ve şirinin bir zaman sadece melûl besteler çıkaran ferdî melânkolisini tam lâzım olduğu bir zamanda bir* ***cemiyetin istırap ve ümitlerini tercüman yaptı*** (TF.s.4).

Cenab-ı hakk'a yalvarmak: Dua etmek, isteğinin gerçekleşmesi için yalvarmak: *Orada Şirin kendisini aşk dolayısıyla atıldığı bu neticesi meşkûk sergüzeşti düşünüyor ve* ***Cenab-ı hakk'a yalvalıyor****, ondan imdat istiyor* (HÜ.s.40).

Cenkleşerek yaşamak: Mücadele ederek yaşamı sürdürmek: Bu benzetme masalını yaratan insanlar hakikatte bir "eşler" âleminde kendi şahsiyetlerinin gölgeleriyle ***cenkleşerek yaşıyorlardı*** (XIX ATET.s.471).

Cephelerin tanzimi: Savaş bölgesini düzenleme, yoluna koyma: *Yeni ordunun ve* ***cephelerin tanziminde*** *genç kumandanın tekliflerini her ne pahasına olursa olsun kabul ve tatbik etmesi zenginliklerinden biri olan bu itimat duygusunu beyhude yere harcamadığını gösterir. Millî Mücadele'nin ilk büyük zaferi bu işbirliğidir* (YG.s.88).

Cerh etmek: Çürütmek: *Meşrutiyeti ilân etmeyerek deli bir padişah nâmına memleketi idare etmek isteyen paşayı ortadan kaldırmak için meşrutiyet isteyenler tarafından alınmış bir tedbir gibi gösteren halk şayiaları üzerinde sonunda* ***cerh etmek*** *üzere ısrar etmesidir* (XIX ATET.s.406).

Cesaret duymak: Güven, yüreklilik hissetmek, duymak: *Doktor Ramiz'in konuşması daima böyleydi. Bir nokta olarak başlar ve birkaç saniyede büyük bir çığ olurdu. Ben kendi hesabıma hafif bilgi dağarcığımla bu büyük âlimi hiçbir zaman açıkça tenkit* ***cesaretini*** *kendimde* ***duymadım*** (SAE.s.49).

Cesaret ve icat kudreti aşılamak: Motive etmek, özgüven kazandırmak: *Onun gibi, insanlara "Acaba ne işe yarar?" diyen bir gözle bakıyor, hayatı kendi teknemde yoğuracağım bir hamur gibi görüyordum. Bir kelime ile onun* ***cesareti ve icat kudreti*** *bana* ***aşılanmış*** *gibiydi* (SAE.s.17).

Cesareti kalmak/olmak: Korkusuz olmak: *Benimle konuşurken Ramiz Beyin adı geçtikçe müdürün gözlerindeki parıltıdan şüphelendiğim için vaziyetim hakkında herhangi bir şey söylemeğe* ***cesaretim kalmamıştı****. Bu kadar iyi bir adam için fenaya yorulacak bir söz nasıl ağzımdan çıkardı?* (SAE.s.107).

Cetlerin büyük rüyası: Ataların azim mefkûresi, ülküsü:

İsterdim bu eski yerde seninle
Baş başa uyumak son uykumuzu,
Bu hayal içinde…
Ve ufkumuzu Çepçevre kaplasın bu ziya, bu renk,
Havayı dolduran uhrevî âhenk.
Bir ilah uykusu olur elbette
Ölüm bu tılsımlı ebediyette,
Belki de ***rüyası büyük cetlerin****,*
Beyaz bahçesinde su seslerinin (Ş.s.51).

Ceza ödemek: Karşılığını, bedelini vermek, ödemek: *Bu iki kadının sürdükleri hayat, bana kadın dediğimiz mahlûkun, hayatın mutlak şekilde yarısı olduğu hâlde çektiklerini anlatmağa kâfiydi. Uzviyetlerinin, erkek iştihasının, yanlış kurulmuş hayatın, kendi bünye hususiyetlerinin* ***cezasını****, her gün her saat ayrı bir işkence ile* ***ödüyorlardı*** (SD.s.235).

Ceza-yı sezasını bulmak: Uygun olan cezayı almak, bulmak: *Cedlerin tahtına er geç kavuşacağına, asinin* ***ceza-yı sezasını bulacağını*** *söylüyo*r (HÜ.s.59).

Cidddiyetle ele almak: Ağırbaşlı bir biçimde değerlendirmek: *1908'e kadar tiyatro, Türk muharrirleri için memnu meyva olur. 1908'den sonra da devlet bu sanat hakkında sarih bir vaziyet alamaz. Ancak 1914'de Türk tiyatrosu kısa bir müddet için* ***cidddiyetle ele alınır*** (YG.s.30).

İşin ciddiyetini bozmak: Yapılan çalışmanın, işin önemini azaltmak: *Bilhassa bu sonuncu izdivaç bana enstitüde ayrıca bir nikâh memurluğu tesisi fikrini verdi. Fakat Halit Ayarcı* ***işin ciddiyetini bozar*** *korkusuyla bu çok yerinde teklifi reddetti* (SAE.s.252).

Ciddiyetle konuşmak: Ağırbaşlılıkla anlatmak: *Ayrıca Mahmut nedim paşanın sadaretinden beri artık padişaha laf anlatılmak kabil olamayacağı hakkında etrafta teşekkül eden kanaat yüzünden hükümdarın hali, sağda solda,* ***ciddiyetle konuşulmaya*** *başlanmıştı.* (NK.s.11).

Cigara tüttürmek: Sigara içmek: *Paşa çocuk mizaçlıdır. Bunu kendisi de bilir. Hatta işine gelirse bundan istifade eder. İşin kâtiplikten ziyade bir refakat memurluğu olacak. Beraber konyak içeceksin. Hiç görmediğin* ***cigaralar tüttüreceksin****. Avrupa hatıralarını dinleyeceksin. Projelerine başlayacaksın. Fena adam değildir. Devrinden kopmuş insan* (İAA.s.34).

Cins değiştirmek: Metamorfoz, önemli bir değişim yaşamak: *İşte o cinsten bir zamandı. Ve bu gece burada yatanın da böyle bir mahiyet ve* ***cins değiştiren*** *hayvandan ne farkı vardı?* (H.s.341).

Cins dışına çıkmak: Sıra dışı görünmek: *Erkeklerde vücudun bütün güzelliğini gösterecek, kadın veya kızlarda icap ederse yaşı örtmeğe ve bilhassa az çok* ***cins dışına çıkarak*** *güzelliği daha keskin, ısırıcı daha sinema yapmağa yarayacak bir üniforma…* (SAE.s.248).

Cins hayvan gibi güzelleşmeyi insiyaklarıyla bilmek: Doğal bir biçimde, iç güdüyle güzelleşmek: *Kadın veya kız. Daima budala.* ***Cins hayvan gibi güzelleşmeyi insiyaklarıyla biliyorlar.*** *Sırrına sahipler* (G.s.311).

Cins olana karşı memleketin susuz olması: Yüksek kaliteye, kaliteli olana hasret kalmak, ona ihtiyaç duyma: *…inkişaf da gösteriyor ki iyiye, güzele, **cins olana karşı** bu **memleket susuzdu**; kökü bizde olan ve semasındaki yıldızları kendi kanımızın cevheriyle yarattığımız musıkîmizin iyi taraflarını derhal benimsemek için de aynı susuzluk mevcuttur* (YG.s.364).

Cins yazılar: Nitelikli, edebi yazılar, eserler: *Namık Kemal'in asıl dehası, büyük tarafı, bu cins yazılarında ve bilhassa siyasi muharrirliğindedir. Orada birdenbire yazı, sıcak ekmek gibi sadeleşir, artık her şey onda gıda ve mantıkî lüzumdur* (EÜM.s.243).

Cömert istidatlar: Verimli, üretken yetenekler: *Okuyucularıma bu küçük hizmeti ben yapacağım. Türk İstanbul'da, Türk tarihinin bu büyük hatırasını tunca nakleden heykeltıraş Zühtü Müridoğlu ile Hadi'nin **cömert istidatlarıdır*** (YG.s.398).

Cömert istikbal: Verimli, bereketli gelecek: *Kendilerine bütün vatan gibi bu şehri, onun hayatını, **cömert istikbalini** yeni baştan bağışlayanı, tıpkı birkaç sene evvel şan ve şöhreti içinde nasıl karşılamışlarsa, öylece ebediyet yolunda uğurlayacaklardı* (YG.s.91).

Cömertçe dağıtmak: Verimli bir biçimde yaymak, anlatmak: *Kuvvetlerini bu kadar geniş bir sahaya ve bu kadar **cömertçe dağıtan** bu adamın sathı kalması kadar tabi bir şey olamaz. Namık kemal sathidir, fakat kütle gibi çocuk gibi sathidir* (NK.s.29).

Cömertçe vakfetmek: Bolca hibe etmek, vermek, bağışlamak: *İşte Rıfkı Melül'ün kendisini **cömertçe vakfetttiği** büyük ve zorlu iş. Bu şümullü çerçeveye vesika yokluğundan, bu kadar geniş zaman içinde gayet tabiî olarak tesadüf edilen boşluklardan gelen müşkülleri de ilâve edersek, bu çetinliğin derecesi hakkında bir fikir sahibi oluruz* (YG.s.388).

Cülus atiyeleri gibi sağı solu ihya etmek: Padişahın taht'a otururken hediye vermesi, bağışta bulunması gibi cömertçe para dağıtmak: *Bu kadar yalvardıktan sonra muhakkak bir şeyler çıkarır!" diye bekledim. Fakat nafile, mübarek kadın sözünü tuttu. Eski zamanların **cülus atiyeleri gibi sağı solu ihya eden**, servete batıran mükâfatlar, ikramiyeler arasında benim liram, kupkuru ve tek başına, kıra salınmış uyuz keçi gibi salına salına döndü* (SAE.s.212).

Cülûsu hengâmı: Padişahın taht'a çıkması, oturması zamanında: *Çelebi Sultan Mehmed'in vefatyla Sultan Murâd-ı Sânî'nin **cülûsu hengâmında** Şeyhî Nizamî'nin Hüsrev ü Şirin hikâyesini tercümeye başlamış ve eserini Sultan Murâd-ı Sânî'ye ithaf etmiş* (HÜ.s.16).

Cümlesinin iştirak ettikleri nokta-i nazar: Bütün herkesin katıldığı görüş, görüş açısı: *Fakat **cümlesinin iştirak ettikleri nokta-i nazar** -Latîfî'ye göre içinde birçok Oğuzâne ve kûhîyâne kelimeler bulundurmakla beraber-Şeyhî 'nin tercümesinin hepsine faik olduğudur. Burada küçük bir istitrat yapmak isterim* (HÜ.s.19).

Cünbüşlü konuşmaları başka bir gözle görmek: Canlılık, coşku konuşmaları farklı bir bakış açısı ile değerlendirmek: *Şimdi bazı eksantrik dostlarımın yahut eski tanıdıklarımın **cünbüşlü konuşmalarını başka bir gözle görüyorum*** (G.s.254).

Cürme iştirak: Suça ortak olmak, katılmak: *Eski müverrihler olsa göklere çıkarırlar. Fakat nefsini müdafaa için olsa da **cürme iştirakten** başka bir şey değil; meşaleyi tutan eli, ocağa iyice yaklaşması için dürtmek gibi bir şey* (H.s.356).

Cüzzam gibi kemirmek: Yapıyı, nesneyi bozmak, yıkmak, eritmek: *…son zerresine kadar her hatırayı, her hayali, her tasavvuru kovmak ve herhangi bir nesne… **cüzzam gibi kemirdiği** duvarlara, evlere katılmak, varlığın çemberinden çıkmak, bütün tenakuzlardan kurtulmak…* (H.s.62).

Ç

Çabuk hiddet etmek: Hızlı, çabuk sinirlenmek: *Okumayı çok severim ve okuduğumun esaslı tarafını kolay kolay unutmam. **Çabuk hiddet ederim**, fakat insanlarla münasebette daha ziyade kendimi kabahatli bulurum, hele kızarsam* (M.s.326).

Çabuk ve korkunç bir çabuklukla hülyaya çıkmak: Hülya adamı Tanpınar'ın sahip olduğu psikoloji: ***Çabuk ve korkunç bir çabuklukla hülyaya çıkıyorum**. Kendimi tahlil* (G.s.102).

Çadırı katlamak: Göç etmek, bir yerden başka bir yere taşınmak, yolculuğa çıkmak: *M.K. geldikten sonra İspanya'ya ineceğim. Bu*

mühim hâdiseyi görmekten vazgeçemiyorum. Zannederim ki yirmi ikisine doğru ***çadırı katlarım****. Bu seyahat değil göçebelik* (M.s.221).

Çadırını kurmak: Zirveye ulaşmak, başarmak: *Eren Eyüboğlu eriştiği merhalelerde* ***çadırını kurup*** *kalanlardan değildir. Hazır kalıplarda donup kalmak, haklı olarak onu ürkütür* (YG.s.428).

Çakır pençe insan olmak: Tuttuğunu koparan, ele aldığı veya girişti-ği işi başarmak, becerikli olmak: 1) *Onlar sayesinde bu insanların son derecede hesaplı, hakkının on parasında bile dikkatli ve titiz, alabildiğince açıkgöz ve çakır pençe olduklarını bir kere daha anlardık* (SAE.s.133). 2) *Buna mukabil insanın behemehal açıkgöz ve* ***çakır pençe olmasını*** *isteyenler benim beceriksizliğimi büyütmek için durmadan kaybımızın yekûnunu hesaplıyorlardı* (SAE.s.90).

Çakır pençe bir idare: Becerikli, yetenekli, tutuğunu koparan yönetim: 2) *Yoksa işlerin düzelmesi için eskilerin dediği gibi* ***çakır pençe bir idareye*** *ihtiyacımız var* (SD.s.117).

Çakmaklı çelik: Eskiden, ateş yakmak, kavı tutuşturmak için çakmak taşı ve çelik bir metal parça kullanılırdı: *Çıkan kıvılcım kavı tutuşturur ve onunla da başta sigara olmak üzere, ateş yakılırdı. Kafiye o kıvılcımın işini yapıyor!"Çökmeye başlayan sisler içinde çan çalıyordu" der Heredia. Kafiye, şiirin* ***çakmaklı çeliğidir*** *ve ikisi arasında beyit dediğimiz mucize çıkar* (ED.s.79).

Çalımından geçilmek: Engellerin, blokajın çok yoğun olması: *Avrupa'nın* ***çalımından geçilmiyordu*** *o zaman; Choiseul Gouffier namussuzdu bir defa* (ED.s.67).

Çamaşır teknesinde gibi yaşamak: Havanın çok yağmurlu olması: *Bir de oraları görürüm. Fakat bu, şu anda, yani yağmurlu Paris'teki kararım. On gündür bir* ***çamaşır teknesinde gibi yaşıyoruz.*** *Hele dün ve bilhassa bugün tadını kaçırdı* (M.s.94).

Çamurun çocuğu diye küçümsemek: İnsanın çamurdan yaratılışının bazı melekler tarafından hafife alınması: *Ve belkemiğine doğru sert bir rüzgârın estiğini duyuyor, acayip bir sıtma içinde üşüyordu. Ayıbı çok büyüktü, meleklerin en üstünü, şimdi onu kaybetmişti. Onlar bunu biliyor bulundukları yükseklikten onu belki de seyrediyor, ona acıyor, yahut* ***çamurun çocuğu diye küçümsüyorlardı*** (Hk.s.244).

Çanak elinde yine dilenmeye çıkmak: Borç para bulmaya çalışmak: *Yarabbim, yarın, yarın kurtulacak mıyım borçlarımdan? Yoksa* ***çanak elimde yine dilenmeğe mi çıkacağım?*** (G.s.134).

Çantası koltuğunda olmak: Heyecanla mutlu bir biçimde gitmek: *Yarının bu alaca sabahta, titreye titreye* ***çantası koltuğunda*** *ilk mektebe giden Beşiktaşlı çocukları arasında, birisi, gelip geçerken seyrettiği bu heykele bakarak sanat aşkının kendisini ısırdığını hisseder…*(YG.s.398).

Çapkınlık etmeye kalkmak: Hovardalık yapmak istemek: *"Bu yaşta insan* ***çapkınlık etmeye kalkarsa*** *hâli budur." Dedi ve kendisini büyük bir ihtimamla çetrefil miras meselesinin haline verdi* (MB.s.51).

Çapkınlıkları olmak: Hovardalık yapmak, geçici eğlencelerle uğraşmak: *Bir iki Beyoğlu eğlencesinde, mânasız ufak tefek* ***çapkınlıklarım olmuştu****. Fakat iç benliğime hemen hiçbir karışmamıştı* (Hk.s.126).

Çapraşık yollardan gelmek: Girift, karmaşık bir yöntem kullanmak: *"Bu kadar basit bir şeye bu kadar* ***çapraşık yollardan gelmek****!"* (Hk.s.180).

Çarçabuk bitirmek: Hızlıca tamamlamak, bitirmek: *Bu, Tevfik Bey'in fikriydi. Tevfik bey: "İhsan, size bu işi* ***çarçabuk bitirir!****" diyordu* (H.s.304).

Çarçabuk giyinmek: Çok hızlı, çabuk hazırlanmak, giyinmek: *Bu güzel gezintiden sonra, bu havadisi okumak beni dilhun etti. Derhal kendime gelmek için bir banyo aldım.* ***Çarçabuk giyindim*** (SD.s.185).

Çarçabuk usanmak: Hemen, kısa sürede bıkmak, bezmek: *Halbuki hiç de öyle değil, etrafındakiler çok defa bundan memnun olacakları yerde müteessir oluyorlar. Kendilerine karşı koymadığım için benden* ***çarçabuk usanıyorlar*** (Hk.s.297).

Çare bulmak: Çözüm yolu, çıkar yol oluşturmak, bulmak: *Kendisi elinden geldiği kadar ondan sakınmak çaresini bulduktan sonra geri tarafına göz yumabilirdi* (MB.s.117).

Çare kalmamak: Çözüm yolu, olanağın bulunmaması, tüketilmesi: *İçindeki ıslıklar bu sefer başka türlü başlıyordu: "Kaç defa Kudret Beyciğim, kaç defa? Kaç defadır bana vadediyorsun. Tövbeden kendine ev yapıyorsun? Hayır, yok, hiçbir* ***çare kalmadı****. Sen hatalarının içinde öleceksin!"* (SD.s.83).

Çaresi gibi bakmak: Çıkar, çözüm yolu olarak görmek: *…kaybolan hayat ve sıhhat ahenklerinin biricik* ***çaresi gibi bakılmış*** *ot ve köklerini, peşinden o kadar hırsla koşulan, okyanuslar aşılan baharlarını teşhir ediyordu* (H.s.45).

Çaresi olmak: Çözümü, çözüm yolu bulunmak: *İnsanlar birbirleriyle dâima anlaşabilirler, yeter ki silâhın, kardeş kanının bir dâvayı ortadan kaldırma* ***çaresi olmadığını*** *anlasınlar. Bu anlaşılmazsa, gelecek savaşların felâketleri fertlerin çok ötesine geçer…* (YG.s.80).

Çaresiz insan: Çare bulamayan, biçare, zavallı insan: *Cezmi, İmparatorluğu kurtaracak adamdır. Cezmi buna çalışıyor ve kurtaracağı anda ölüyor. Cezmi de hey'et-i umumiyesi* ***çaresiz bir insandır*** (ED.s.30)

Çarmıh olmak: Darağacı veya işkence aleti görevini görmek:

Her akşam bir ***çarmıh olur*** *ruhuma*

Ben de bilmeme nasıl diner bu humma;

Saatler işkence, günler cellâdım…

Ufukları sarsan geniş rüzgârın… (Ş.s.124).

Çarnaçar beklemek: İster istemez tahammül etmek, beklemek: *Sen yoktun, ben de* ***çarnaçar bekledim.*** *Sonra elbiseleri gördüm, benim için olduğunu anladım, giyindim; işte böyle…* (H.s.304).

Çarnaçar kalmak: İster istemez, çaresiz kalmak: ***Çarnâçar*** *biz* ***kaldık****: İhtiyar adamı yalnız bırakamazdık. Kaldı ki bu zamanlarında camdan birinin bakmasına muhtaçtı vücudu gibi hafızası da zayıflamıştı* (SAE.s.82).

Çarpışan menfaatler ve ihtiraslar: Bireysel yarar ve hırslar uğruna mücadele etmek, rakip olmak: *…kendisi için de zararlı bir yığın bilgiyi ortaya attığını, ayrıca Mütereke'nin ilk yıllarında birçok pazarlıklara şahit olduğunu,* ***çarpışan menfaatlerin ve ihtirasların*** *onu bir hakem veya arabulucu gibi seçtiklerini de anladım* (SD.s.184).

Çatırdata çatırdata çıkarmak: Kırarak almak: *…üzerlerindeki buzları* ***çatırdata çatırdata çıkaran*** *bir misafir gibi gelmiş, hiç de kendisinin olmayan bir âlemde içimizden birisine delâlet etmiş, ve böylece varlığını ve yaşadığı şartların kudretini gözümüzün önüne koymuştu* (SAE.s.163).

Çatısının altında toplamak: Ortak amaç için aynı yerde bulunmak, bir araya gelmek: *Henüz tahsil çağındaki gençle bir iki nesil büyük ilim adamını, usta ile çırağı, tahsildarla köylüyü, mühendisle amelisini* ***çatısının altında toplayan*** *Halkevleri, millî birliğin tabiî âbideleridir* (YG.s.50).

Çatmak: Haksız yere eleştirmek: *Geçen gün Kutsi ile bir buçuk saat bizden genç bir şairi okuduk. Ne cümbüş! Haksız. Durmadan Yahya Kemal'e* ***çatıyor****. Yahya Kemal'e çatılır mı? O bize dilimizin kapısını açtı* (YG.s.329).

Çehre değiştirmek: Farklı bir görünüş edinmek: *İstanbul mahalleleri yirmi, otuz senede bir* ***çehre değiştire*** *değiştire yaşarlar ve günün birinde park, bulvar, yol, sadece yangın yeri, "hâlî arsa" geleceğe ait çok zengin ve iç açıcı bir proje olmak üzere birdenbire kaybolurlar* (SD.s.14).

Çehresi yumuşamak: Öfkesi, inadı geçmek: *Onların biri eline geçince* ***çehresi âdeta yumuşardı:*** *"Kalb işlemiyor artık. Beyinde de ârıza var", yahut; "Nasıl yürüsün biçare, iki ayağının ikisi de yok…" diye büsbütün beşerî bir dil konuşurdu* (SAE.s.32).

Çehresi değişmek: Renkten renge girmek, morali bozulmak: *Mümtaz için, Nuran'ın beyhude yere beklediği bugünlerde, saatler, ümitten yeise doğru ağır ağır* ***çehresi değişen*** *bir mahlûktu* (H.s.295).

Çehresinde görmek: Yüzünde anlamak, fark etmek: *Tabiatta, hayatın yürüyüşünde, bizi idare eden kanunlarda her lahza karşılaştığımız şeyi, bize zaman zaman hayatın bütün kapılarını kapayan şeyi, sanki onun* ***çehresinde görmüştüm*** (SD.s.211).

Çehresini almak: Biçimini almak, şekle bürünmek: *…benim için sadece tatlı bir hasret oluveren Sabiha'nın düşüncesi yine değişmiş, yine o zalim realite* ***çehresini almıştı*** (SD.s.210).

Çehresini değiştirmek: Görünüşünü farklı kılmak, değiştirmek: 1) *Yeşil Türbe, Yeşil Cami der demez, ölüm muhayyilemizdeki* ***çehresini değiştirir****, "Ben hayatın susan ve değişmeyen kardeşiyim. Vazifesini hakkıyla yapan fâninin alnına bir sükûn ve sükûnet çelengi gibi uzanırım…" diye konuşur* (BŞ.s.122). 2) *Perdelerin arasından ışık yerine hüzün taşan bu küçük evlerin dünyasında içimdeki azap,* ***çehresini değiştirdi****. Sabiha'nın düşüncesi bile acı ve insanı bıçaklayan bir*

realite olmaktan çıkmış, âdeta arkasında bir nevi tevekkülün ve rızanın beklediği mahzun bir hatıra olmuştu, diyebilirim (SD.s.209).

Çehreyi vermek: Özelliği kazandırmak, vasfa bürünmek: *Artık o ferdi hızlanan bedbinisine bir türlü kıvamını bulamamış melâline veyahut üstü kapalı imalarına veda ediyordu. Hayatın önünde –ona bugün kendisini tanıdığımız **çehreyi veren** hakikî vaziyetini akmağa hazırlanıyordu* (TF.s.14).

Çekici bir kitap gibi yavaş yavaş açılmak: Usul usul ilgi odağı olmak: *Bu hayat, onlar konuştukça önünde çok **çekici bir kitap gibi yavaş yavaş açılıyordu*** (Hk.s.276).

Çekilmek: Bir işi devam etmekten, sürdürmekten vazgeçmek: *Dün, halanızda gördüm, bilemezsiniz nasıl sevişiyorlar. "Cemiyetin idare meclisi azalığına seçilmezse ben de çekilirim" diyordu* (SAE.s.284).

Çekingen davranmak: Ürkekçe davranış sergilemek: *Mahallede galiba tek sevdiği, konuşmaktan hoşlandığı insan İhsan Beydi. Gariptir ki İhsan Bey, ona karşı daima **çekingen davranırdı*** (SD.s.24).

Çekirdek gibi kuru olmak: Mana zenginliğinin sınırlı olması: *Taptuk Emre'nin müridinde Mevlânânın zenginliği yoktur. Onun şiiri bir **çekirdek gibi kurudur**. Sanki bu köyle derviş yazmaz, içinde kaynaşan şeyleri sert bir ağaca oyar. Böyle olduğu için de alabildiğine kendisi, uyandığı toprak ve etrafındaki cemaattir* (BŞ.s.109).

Çekirdek hâlinde: Bir şeyin temelini oluşturma durumu: *Bu, daha bu devirden **çekirdek hâlinde** Hüseyin Rahmi'dir Unutmayalım ki Selim III devrinde sarayda Karagöz, belki bir nevi Ortaoyunu rağbette idi. Taklit ise, meddah hikâyelerinden sarfınazar, hususî toplulukların daima kendi kendine icadettikleri bir eğlencedir* (XIX ATET.s.88).

Çekirge çevikliğiyle atlamak: Hızlıca geçiş yapmak, yer değiştirmek: *Molla, bu iki kutbun birinden öbürüne her an bir çekirge **çevikliğiyle atlardı**. Bir senede üç defa araba değiştirdiği olmuştu* (MB.s.40).

Çekiştire çekiştire söylemek: Uzatarak anlatmak: *Nâsır Paşa bu kusurunu bildiği için kelimeleri ağzında bazen **çekiştire çekiştire söylerdi**. Muvazene, itilâf hüsnü muaşeret gibi kelimeler ağzından düşmezdi. Zaten daha ziyade ara bulmak için yaratılmış insanlardandı* (SD.s.182).

Çekmek(I): Hoşa gitmek, sempati kazanmak: *O başka bir şey için yaptı bunu! Etrafı kendine, hükûmete* ***çekmek*** *için, göze girmek, efkârı umumiyeye dayanmak meselesi. Demek kendisini yapacağı işte hür bulmuyordu* (SD.s.51).

Çekmek(II): Katlanmak, dayanmak: *Başıma geldi mademki,* ***çekerim****" diyormuş. Nitekim katlanıyormuş da! "İğreniyordum, ama bu da bir hayat… diyordum. Ama seni görünce iş değişti. Şimdi kabil değil artık! Ne bu ayıpla yaşayabilirim* (SD.s.198).

Çelimsiz kalmak: Zayıf, cılız olmak: *Aksi takdirde heykeltraşlığımız sonuna kadar duvar dibine dikilmiş bir ağaç gibi bodur, cılız,* ***çelimsiz kalır*** (YG.s.387).

Çembere koşulmak: İş yapmak, koşturmak: *O zamana kadar gündelik hayatın* ***çemberine koşulmuş,*** *herkes gibi yaşayan, işinde, gücünde, keder veya eğlencesinde bir yığın insan, geniş arazi sahibi hanedan,…* (YG.s.226).

Çemberi atlamak: Eşikten geçmek, sorundan kurtulmak: *Kutsi'ciğim, bu mektup eline geçer geçmez, bu işle meşgul ol. Hızlaştır, ne yaparsan yap, fakat şu* ***çemberi atlayayım****. İşlerimiz dost elinde diye seviniyoruz* (M.s.53).

Çemberi kırmak: İçinden çıkılması, çözümü güç durumu değiştirmek: *Muhlis Beyin gelişi beni bu düşüncelerden kurtardı. O dışardan gelendi. Sadece bu gelişi ile* ***çemberi kırıyordu****. Belki biraz sonra o el ele verilerek yapılan rakslar gibi o da halkaya girecekti* (SD.s.212).

Çemberin içinden almak: İstenmeyen durumdan kurtarmak, almak: *İşte size bu işe ne kadar bağlı olduğumu, ne kadar istediğimi yazdım. Bana bu işte sağdıçlık etmekten çekineceğinizi zannetmiyorum. Beni bu* ***çemberin içinden alın****, zannederim ki sizi ne mahcup, ne de pişman ederim* (M.s.72).

Çepçevre kaplamak: Türk Anadolu'nun, Bursa'nın oluşturduğu manevi atmosfer:

> ***Çepçevre kaplasın*** *bu ziya, bu renk,*
> *Havayı dolduran uhrevî âhenk.*
> *Bir ilah uykusu olur elbette*
> *Ölüm bu tılsımlı ebediyette,* (Ş.s.51).

Çerağın daimâ tutuşması: Ocağın diri olması, hizmetin devam etmesi: *Elverir ki hayatın mucizesini devam ettirenlerin, ettirecek olanların arkamızdan geldiğini bilelim. Mesele ebedî* ***çerağın sönmemesi, daimâ tutuşmasıdır*** (YG.s.403).

Çerağın sönmemesi: Anlayışın devam etmesi, geleneğin sürmesi: *Elverir ki hayatın mucizesini devam ettirenlerin, ettirecek olanların arkamızdan geldiğini bilelim. Mesele ebedî* ***çerağın sönmemesi****, daimâ tutuşmasıdır* (YG.s.403).

Çerçeve içinde yerleşmek: Belli bir alanının sınırları içinde oturmak, ikamet etmek: *Dedem bu mahalleye Kırım Muharebesi'nin getirdiği* ***çerçeve içinde yerleşmiş*** *ve orada Aziz devrinin belli başlı iki vezirine, Şirvanîzade Rüştü Paşa ile Midhat Paşaya komşuluk etmişti* (SD.s.15).

Çerçevelemek: Toparlamak, dizayn etmek: *Fakat Nâmık Kemal her defasında onun sözünü keser, yahut en kat'i hükümlerle ve en ağır kelimeleri kullanarak* ***çerçeveler****. Hiçbir romancının onun kadar kahramanının açıktan açığa düşmanı değildir* (XIX ATET.s.363).

Çerçevesini doldurmak: Alanı, sahayı tamamlamak: *Hemen hemen yarısından fazlası Türkçe nâmına tashihe muhtaç olan bu sekiz mısraın içinde sadece şeklin* ***çerçevesini doldurmak*** *için sarfedilen gayret düşünülür de Hamid'in ne güç bir iş yüklendiğini görülür* (XIX ATET.s.488).

Çerden çöpten yuva yapmak: Sıradan bir biçimde inşa etmek: ***Çerden çöpten yuva yaptım*** *kabilinden kendime kurduğum estetikte en mühim unsur musikîden gelir* (YG.s.376).

Çeşmesinden insanlığın beslenmesi: Var olan yararlı kaynaklardan yararlanmak: *Hiçbir hodbin sanatkâr kadar cömert değildir, çünkü onun* ***çeşmesinden insanlık beslenir****. Elverir ki suyunu bulandırmasın, onun başında beklesin* (EÜM.s.31).

Cömert çeşmeleri açmak: Bol, bereketli kaynakları sunmak, vermek: *Filhakika bu mevsim, bir taraftan yazın ve baharın, hattâ senenin ölümü ise, diğer taraftan da bolluğun ve olgunluğun mevsimidir; tabiat* ***cömert çeşmelerini*** *bu mevsimde* ***açar****; meyve, çiçek, şarap, renk, koku, hepsini cömert bir tanrı gibi dört yana savurur* (EÜM.s.190).

Çeşni yapmak/katmak: Değişik, farklı bir katkı, tat yapmak: *Hiç de küfür olmayan bu küfür –söz ne kadar ağır olursa olsun Reşat'ın tebessümü, sesinin perdesi ve gözlerindeki ışık onu hafifletir, bir* ***çeşni yapardı****– onun hadise veya bahsedilen insan için hükmüydü* (EÜM.s.458).

Çeşniyle gelmek: Tadı, özelliklerini getirmek, taşımak: *Tanzimat nesirlerinde fikir ve eser hattâ bugünkü mânâsıyla samimî şekilde yaşanmış olsa bile yine şahsî bir macera* ***çeşnisi ile gelir****. Midhat Efendi'de gerek yetiştirdiği muhit, gerek hayatının ilk devrelerindeki tesadüfler itibarıyla bu şahsî macera duygusu daha kuvvetle göze çarpar* (XIX ATET.s.400).

Çetin bir zekâsı olmak: Çok zeki olmak: *Laroza son derece hoş adam. Büyük hevesleri,* ***çetin bir zekâsı****, birtakım inançları, fakat bizde yadırganacak şey, sağlam bir mazinin içinden geliyor. Şark hasreti, şark bilgisi, belki de çocuk tarafları. Çünkü hiçbir şey bilmiyor* (s.59).

Çetin bir yol olmak: Güç, sıkıntılı bir yöntem olmak: *…korkunç bir dehliz, malûmdan meçhule, adetten sıfıra, şuurdan mutlak atalete geçen, nasıl* ***çetin bir yol olduğunu*** *gösteriyordu* (H.s.340).

Çetin bitmek: Zor, güç tamamlamak: *Pakize'nin bir huyu da rüyalarını sıcağı sıcağına anlatmak için beni uyandırmasıydı. O zaman onun gündüz hayatında mahrum olduğu şeyleri uykuda nasıl ele geçirdiğini öğrenirdim. Binaenaleyh kavgalarımız ne kadar* ***çetin biterse*** *ben, ayrı yatacağım için mesut olurdum* (SAE.s.182).

Çetin süzgeçlerden geçmek: Zorlukları, engelleri aşmak, başarmak: Ancak bir iki sayfa tutan bu fasıl, Reşat Nuri'nin realizminin nerelere kadar gidebileceğinin, *daha doğrusu onun eserinin bize ne kadar çetin süzgeçlerden geçerek geldiğini gösterir* (EÜM.s.461).

Çetin yollar: Zorluk, güçlüklerin bulunduğu fikir, yöntem: *Tek yardımcımız, idealin* ***çetin yollarında*** *ellerimizden tutacak, bizi zahmetsizce yolumuzda yürütecek mahlûk!.. Hele son sual bir canlandırma hârikası idi. Bu tesiri elde etmek için Kudret Bey, son "ne"yi sol elinin açık işaretinin yardım ettiği* (SD.s.76).

Çetrefil ormanında geçmek: Karışıklığından dolayı içinden çıkılması, çözümü güç bir durumda bulunmak: *Maksadımız sadece fikir ve ideolojilerinin çetrefil ormanında geçtiği yolu aramaktır* (YK.s.62).

Çevirtmek: Eskiyen giysilerin içini dışına çevirmek: *"Eski elbiselerimi **çevirtmeye** vermiştim. Terziden onları aldım." Cevabını verir. Rıza Tevfik, içini çekerek "Ne mesut insansın Kemal, der, hiç olmazsa eski elbiselerin var. Benim o da yok ya!" Fakat ayak üstündeki konuşma birkaç dakika uzayınca devrin Âyan reisi, biraz evvelki iç çekişlerini unutur* (BŞ.s.202).

Çığ olmak: Küçücük bir şeyken bir kitleye dönüşmek, büyüyüp devasa olmak: *Doktor Ramiz'in konuşması daima böyleydi. Bir nokta olarak başlar ve birkaç saniyede büyük bir **çığ olurdu**. Ben kendi hesabıma hafif bilgi dağarcığımla bu büyük âlimi hiçbir zaman açıkça tenkit cesaretini kendimde duymadım* (SAE.s.49).

Çığır sahibi addetmek: Yeni bir yol açan olarak saymak, kabul etmek: *İzzet Molla'nın eserini birinci derecede şahsî bulmak ve onu şiirimizde bir **çığır sahibi addetmek**, yahut tam bir mükemmeliyete erişmiş saymak mümkün değildir* (XIX ATET.s.92).

Çığlığı bulmak: Umulan, beklenen tepkiyi almak, yakalamak: *Makber'de Hâmid gömlek değiştirir, Garam'da olmayan **çığlığı bulur**: Ölüm, ıstırap, zihin* (ED.s.128).

Çığlık kopmak: Kitlenin, kalabalığın hüznü, ağlaması: *Birdenbire uzakta bir **çığlık koptu**. Bendini yıkmış büyük sulara benzeyen bir ıstırap taştı. Cenaze yola çıkmıştı. İstanbul sevdiği ölüye ağlıyordu* (YG.s.92).

Çığlık olmak: Acı, feryat, figan olmak, keskin sese dönüşmek. 1) *Şiir bizi verir, bazan doğrudan doğruya verir **çığlık olur**. Fikir halinde verir, hikmet olur* (ED.s.281). 2) *Sakız zelzelesinin ilham ettiği gazelde –en güzel eserlerinden biri- bu ruh hâli tam bir **çığlık olur*** (XIX ATET.s.538).

Çıkar yol: Çare, çözüm yolu: *Gerek onlar için gerek kıza çeyiz halayı olarak verilen, kendisine âşık cariye için ölümden başka **çıkar yol** yoktur* (XIX ATET.s.420).

Çıkışmak: Azarlamak, sert sözler söylemek: *"Behçet Bey, sana bu kitapları, bu kav gibi evde bir gün yakacaksın dememiş miydim?" diye **çıkıştıktan** sonra çekilip gitmişti. Elbette yanardı. Üzerinde bu kadar kaldıktan sonra… Nazara taşlar bile dayanmazdı* (MB.s.13).

Çıkmaz sokağa dalmamak: Dönüşü, çıkışı olmayan işe, duruma düşmemek: *Konuşurken ilk* ***açılan çıkmaz sokağa*** *dalmaması kabil değildi* (SD.s.204).

Çıkmaz sokak gibi: Çıkışı olmayan, sıkıntılı durum: Bunlar *hep çıkmaz sokaklar* gibi geliyor bana (SD.s.38).

Çıkrığı çevirmek: İşlemek, sürdürmek: *…bir başkasının gördüğü bir rüya olarak kalmanın korkusu çökmeğe başladı. Oh, ne mesutsunuz bilseniz… Geniş dünyada, kendi hayatını yaşamak, günlerin* ***çıkrığını*** *kendi ruhunun ilhamlarıyla* ***çevirmek****…* (Hk.s.65).

Çıldıracak hâle gelmek: Delirecek, aklını oynatacak duruma gelmek: *…yüzlerce câriye, harem ağası içinde nazlı nazlı yaşayacaktın." der gibi yüzüne bakıp iç çekişlerinden iki gün içinde* ***çıldıracak hâle gelmişti*** (MB.s.116).

Çılgın bir ihtirasın rüyasında uyanmak: Aşırı, olağanüstü bir arzudan kurtulmak: *Bayatinin, Mâhurun sıcak busesi ile kucaklaşırdı. Mehtaplı gece birdenbire* ***çılgın bir ihtirasın rüyasında uyanmak*** *için kendi havaî gül rüyasından uyanırdı. Dedikoduya hak verdiren taraflardan biri de…* (MB.s.20).

Çılgın dolaşmak: Hareketli, arzulu, kıvrak duygu:

Hep aynı nağmede ***çılgın dolaşan*** *yaylar,*
Bir yıldız kervanı gibi haftalar, aylar
Hep aynı hayalin peşinde bu yolculuk,
Hep gül yangını ve bahar sıtması ufuk…
Bir ürperme olur çıplak omuzlarında…(Ş.s.48).

Çılgın ve muazzam olmak: Çok fazla büyük olmak: *"Senin taştan kanatların üzerinde ey çılgın katedral! "Hakikatten* ***çılgın ve muazzam*** *(*YG.s.258).

Çılgınca lezzet almak: Çok aşırı, lezzetlenmek: *Zaten Salih Kaptan Muhlis Beyin sağ kolu gibiydi. Bu cesur ve maceradan hoşlanan adam gizli ve tehlikeli olan her şeyden* ***çılgınca lezzet alırdı*** (SD.s.222).

Çıplak bırakılmak: Anlam yüklenmemiş, anlamlandırılmamış: *…onun başlıca şartları olan gayrı muayyen zamanda ve müphem mekânda macerasını anlatır, kaçışını temin eder veya hikmet dersini*

verir. ***Çıplak bırakılmış*** *bir Çin veya Hint kelimesi yahut uzak bir şehir adı mekân olarak ona kifayet eder* (EÜM.s.131).

Çıplak, ümitsiz ve saf dua: Basit, sade ve kabul edilmeyeceğine inanılan istek, dua:

Bu ***çıplak, ümitsiz ve saf duada****.*
Ve bir kadın beyaz, sakin, büyülü
Göğsünde kanayan bir zaman gülü
Mahzun bakışlarla dinler derinde
Olup olmamanın eşiklerinde…
Ve üst üste rüya! (Ş.s.64).

Çırılçıplak bırakmak: Açık net bir biçimde bırakmak: *Eski hayatımızın bu mühim ve psikolojik unsuru onun çehresini sanki birdenbire terketmiş, ezan saatlerinde o kadar rahmanîleştirdiği bu yüzü* ***çırçıplak bırakmıştı*** (SD.s.133).

Çırılçıplak insanlık: İnsanî değerlerin yitirilmesi: *Bu fırsatı her zaman ele geçiremezdi. Bu* ***çırılçıplak insanlık****, onu kötü bir rüya gibi rahatsız ediyor,…* (Hk.s.288).

Çırpınıp durmak(I): Bulunduğu durumdan kurtulmaya uğraşmak: *Onun dışında sadece bir sükût, Behçet'i bütün çalışmasıyla korkunç boa yılanı gibi çiğnemeden yutan bir sükût uçurumu vardı. İşte bu sükûtun ortasında, küçük cüssesiyle, garip itiyatlarıyla, bir dev yükünü yüklenmiş bir cüce sabrıyla Behçet Bey* ***çırpınıp duruyordu*** (MB.s.60).

Çırpınıp durmak(II): Telaşa kapılmak, debelenmek: *Kendi ördüğü ağın içinde boğulan bir örümcek gibi, bu tehlikeli ruh hâletinin hazırladığı vaziyetler içinde çırpınır dururdu* (Hk.s.35).

Çıt çıkarmadan demlenmek: Gürültü yapmadan, ses çıkarmadan içki içmek: *Onlar da zaten* ***çıt çıkarmadan demleniyor****, garsonlar Dede'yi rahatsız etmemek için ayaklarının ucuna basarak gidip geliyorlarmış* (H.s.250).

Çıtır çıtır yemek: Hiç zorluk çekmeden, çok kolay bir biçimde tüketmek, harcamak: "*Hayır, ne saklayacağım, ne de arttıracağım. Oturup* ***çıtır çıtır yiyeceğim****!" kararını verdi* (SAE.s.67).

Çiçek açmış bir kiraz dalı gibi olmak: Çok güzel, hoş olmak: *Merdivende gördüm.* ***Çiçek açmış bir kiraz dalı gibiydi.*** *Asıl konuşacak şeyleri konuşamadığı hissiyle uyandım* (G.s.116).

Çiçek kâsesi gibi açılmak: Oldukça, fazlaca artmak: *Süheyl'anın evinde viski içtik, risotto yedik. Gece rüyalar: Balgam bir* ***çiçek kâsesi gibi açıldı****. Sıkıntılı ve kompleksi aşikâr bir roya* (G.s.231).

Çiftetelli oynamak: Çok sevinçli, mutlu olmak: *Vâkıa Selma Hanım boynuma sarılmadı, ne de sevincinden* ***çiftetelli oynuyordu****. Her şey eskisi gibiydi* (SAE.s.175).

Çileden çıkarmak: Çok kızdırmak: *"Çalsana şunu!" diye ısrarı beni büsbütün* ***çileden çıkarttı.*** *Daha Pakize ile mülâkat üzerine konuşmamış, bu kepazeliği niçin yaptığını ona sormamıştım* (SAE.s.285).

Çinilere sinmiş Kur'an sesi: Zamanın, tarihin ve maneviyatın eşyaya, mimariye sinmesi:

> *Yeşil türbesini gezdik dün akşam,*
> *Duyduk bir musiki gibi zamandan*
> ***Çinilere sinmiş Kur'an sesini****.*
> *Fetih günlerinin saf neşesini* (Ş.s.51).

Çiriş tabağına kedilerin pislemesi: Değerleri yitirme, kaybetme: ***Çiriş tabağıma*** *kediler pislemesin, dikkat et* (SD.s.225).

Çişi gelmiş gibi olmak: Rahat olamamak, yerinde duramamak: *Birkaç metre aşağısında, şimdi bir karış karla örtülü sokak, bu karın üstünde iki eli cebinde, ayakta,* ***çişi gelmiş gibi olduğu*** *yerde sallanan bir simitçi ile, bir el arabasının üstündeki semaveri etrafında birkaç yolcu birikmiş, seyyar bir Rus çaycısı vardı* (SD.s.242).

Çizgi ve şekillerle fışkırmak: Vücut hatlarının belirgin olması, şekillenerek gözükmek: *Vücuduna âdeta yapışmış gibi duran ince keten elbisesinin içinden, bu vücudun bütün tazeliği hayat tecrübesinin ve zamanın henüz el değdirmediği* ***çizgi ve şekillerle fışkırıyordu*** (Hk.s.275).

Çizgi çizgi yapmak: Bireysellik vasfı oluşturmak, kişilik sahibi kazandırmak: *Bu konuşma bizlere ferdiyetleri* ***çizgi çizgi yapar*** (ED.s.133).

Çocuğun fantezisine uymak: Çocukça arzular taşımak: *Belki bu yaşta benim daha olmayan bir* ***çocuğun fantezisine uymak*** *veya surat asmasını çekmek beni rahatsız etti. Belki de fazla muhasara altında idim* (G.s.104).

Çocuk ağzından hitap etmek: Çocuk gibi konuşmak: *Ara sıra ninniyi kesiyor ve bebeğe* ***çocuk ağzından hitap ediyordu****. Bunlar annemin çocukluk lugatından hafızasında kalmış kelimelerdi* (Hk.s.103).

Çocuk doğan evde masrafın çok olması: Harcama yapmaya neden olan bir durum: ***Çocuk doğan evde masraf çok olur.*** *Benim pikaptan bahsediyorum. Plak parası çok tutuyor. Daha on dokuz plak alacağım* (M.s.305).

Çocuk muamelesi etmek: Adam yerine koymamak, değer vermemek: *…on dokuz yaşındaki bu genç adama hâlâ bir* ***çocuk muamelesi eden*** *anne ve dayısından ayrılmak, onu aylarca ümitsizliğin derinliklerinde yaşattı* (MB.s.27).

Çocuk olmak: Davranış bakımından çocuklaşmak, çocuk gibi davranmak: *Molla Bey, henüz kabuğunda olan bu güzelliğin karşısında âdeta şaşırmış, kızı bir türlü bırakmamış, bütün gün haremde konuşmuş, onu eğlendirmek için âdeta* ***çocuk olmuştu*** (MB.s.38).

Çocukça kalmak: Basite almak, yüzeysel düşünmek: *"Eskilere hiçbir borcumuz yoktur" cümlesi gerçekten* ***çocukça kalır****. Kaldı ki, Fikret bunu tek başına yapmıyordu. Edebiyat-ı Cedîde külliyatının bütün bir yanını yapan ahlâkî protestoda bu kendiliğinden vardı* (YK.s.76).

Çocukluğu bedbaht geçmek: Çocukluk evresinde mutsuz, kötü bir talihe sahip olmak: *Bizler* ***çocukluğu bedbaht geçtiği*** *için hayatına ve etrafına küskün yaşayan, eşya ile dahi barışmayan bîçarelere benziyoruz. Bu zihnî gerginlikten, inkâr ve hiddetten, dargınlıktan nasıl kurtulacağız* (M.s.139).

Çocukluğu usta bir kuyumcu gibi işlemek: Gelişiminde, yetişmesinde emek vermek: *Bütün hayatım boyunca onu yanı başımda gördüm. Saatlerimi karanlık bir kumaş gibi o dokudu,* ***çocukluğumu usta bir kuyumcu gibi o işledi****, gençliğimi bir mimar gibi o kurdu* (Hk.s.120).

Çocukluğun belli başlı imtiyazının hürriyet olması: Çocukken tam özgür olmak: *Benim* ***çocukluğumun belli başlı imtiyazı hürriyetti.***

Bu kelimeyi bugün sadece siyasî mânasında kullanıyoruz. Ne yazık! Onu politikaya mahsus bir şey addedenler korkarım ki, hiçbir zaman mânasını anlamayacaklardır (SAE.s.21).

Çocukluğun bir bahar dalı altında geçmesi: Mesut bir çocukluk yaşamak: *Onu düşünürken Mümtaz, benim* ***çocukluğumun*** *bir kısmı* ***bir bahar dalı altında geçti****, derdi. Hakikatte de böyle idi. Onun için İhsan'ın bu seferki hastalığı, zaten sıkıntı içinde olan genç adamı temelinden sarsmıştı* (H.s.22).

Çocukluğunun hatırası: Çocuk yaşta yaşananlar, anılar: *…yavaş yavaş asıl Rezzan Hanım'ı sevdiğini Sabiha'ya bir hatıra gibi bağlı olduğunu anlar. Bununla beraber Sabiha'yı unutmaz. Çünkü ona bir çeşit merhametle bağlıdır. O* ***çocukluğunun hatırasıdır*** (İAA.s.13).

Çok ağır bir yük gibi sarkıtmak: Dengenin bozulması, bir tarafın aşağıya doğru sarkmak, asılmak: *Fakat onun kaybıyla günlerimizde açılan boşluk, hayatımızın bir tarafını* ***çok ağır bir yük gibi sarkıtacaktır****. Allah rahmet eylesin* (EÜM.s.456).

Çok başka, çok sıcak bir gözle bakmak: Samimi bakış açısı ile değerlendirmek: *Hayatın âhenk içinde olduğu mesut çağlarda, insanoğlu tabiattaki tekrarlanışa bir sembol olarak aldığı bu "zaman noktası"ndan geçmişe, geleceğe daima* ***çok başka, çok sıcak bir gözle bakar,*** *ölülerini hüzünle hatırlar…*(YG.s.67).

Çok çekilmez bir şey olmak: Hiç katlanılamayacak, dayanılamayacak bir duruma gelmek: *—Biliyor musunuz ki, kocamda mahremiyet hissi yoktur. Altı senedir ben bu histen mahrum yaşadım. Bu olmayınca evlenmek* ***çok çekilmez bir şey oluyor****. Her gece bir yatakta iki ölü, iki mumya gibi birbirimizden uzak, âlemlerimize yabancı yatmanın azabını düşünün…* (Hk.s.298).

Çok derinden yakalanmak: Çok iyi kavramak, anlamak: *Ben her şeyle alay eden bir sinizm ile, iç benliğe mal edilmiş azaplarla dolu uzun bir mektuptu. Mümtaz onu okudukça Suad'ın kendisini* ***çok derinden yakaladığını*** *hissediyordu. Fikirlerinden hiçbirine iştirak etmiyordu. Fakat azabını paylaşıyordu* (H.s.321).

Çok eski bir meşenin etrafına toplanmış bir orman gibi: Kadim olmak, merkezde bulunmak: *Avusturya hemen hemen kendi yaşında denebilecek ihtiyar imparatorun etrafında,* ***çok eski bir meşe-***

nin etrafına toplanmış bir orman gibi *orta Avrupa'ya kök salmış duruyordu* (YG.s.85).

Çok ileriye geçmek: Oldukça gelişmek, ilerlemek: *"Deniz" manzumesi Türkçenin beş on manzumesinden biridir. Buna eminim. Buna makalelerimi de ilave edin. Hayır, ben adımı, küçük şöhretimi hak ettim ve* ***çok ileriye geçtim****. Fakat niçin bu kadar haksızlık? Bu işte eksiğim nedir!* (G.s.290).

Çok sık bir orman gibi birbirine girift bir konuşma: Düzensiz, karmaşık konuşma, söyleşi: *Çünkü hayat ve kâinat bitmez tükenmez ve* ***çok sık bir orman gibi birbirine girift bir konuşmadır*** (YG.s.420).

Çok su götürmek: Çeşitli yorumlara çokça elverişli olmak: *İkincisinde ise büyük geçiş devirlerinin daima* ***çok su götürür*** *zevki hâkimdir. Unutmamalı ki Nâmık Kemal'in zevki eski şaire Avrupalı bir anlayışla bakacak ve onu eleyecek kadar Avrupa şiir zevkiyle yoğrulmamıştı* (XIX ATET.s.380).

Çok uyanık, şuurlu ve zevkli olmak: Dikkatli, bilinçli, şuurlu ve zevk sahibi olmak: *Paranın hayat tasarrufu vardır. Fakat şehre ancak devlet ve belediye, o da* ***çok uyanık ve şuurlu, zevkli olmak*** *şartıyla tasarruf edebilir* (YG.s.174).

Çok zalim bir hisle yapmak: Zulmederek, haksızlık yaparak işlemek, yapmak: *Göztepe'deki geçirdiğim iki tecrübe beni değiştirmişti. Onun için bu cümlelerle karşılaşır karşılaşmaz içimi alt üst eden sarsıntıya rağmen İhsan'ın yüzüne baktım. İtiraf edeyim ki, bunu* ***çok zalim bir hisle yapmıştım*** (SD.s.120).

Çoktan aşmak: İlerlemek, geçmek: *İçine girdiğimiz Avrupa medeniyeti ve kültürü ise romantizmi* ***çoktan aşmıştı****. Bu değişikliğin şekilleri olan bir düşünce ve sanat ikliminde yaşıyordu. Kaldı ki biz romantizmi eskitmiştik* (YK.s.96).

Çolpa ve acemi bulmak: Deneyimsiz görmek: *İşte bu yarı alay ve bilhassa şakalı konuşma onlarda bu duyguyu besler, kendilerini* ***çolpa ve acemi buldukça*** *size hayran olurlar. Fakat bu konuşma daha ziyade onların kendi hayatları üzerinde olmalıdır* (SM.s.42).

Şeameti çökmek: Kötülüğü çok yoğun bir biçimde duyumsamak, hissetmek:

Bin lânet ey yolcu, doğduğum güne…
Altında doğduğum burçlar yıkılsın!
Bir viranedir ki ömrüm üstüne
***Şeameti çökmüş** aşk tılsımının*…(Ş.s.118).

Çökmek: Yoğun olarak duymak, hissetmek: *Siirt'de uzak dağlara akşam saatlerinde **çöken** yalnızlığı ve yıldızlı geceleri tanıdım* (M.s.322).

Çökmeye başlamak: Yoğun biçimde duymaya, hissetmeye başlamak: *…bir başkasının gördüğü bir rüya olarak kalmanın korkusu **çökmeğe başladı**. Oh, ne mesutsunuz bilseniz… Geniş dünyada, kendi hayatını yaşamak, günlerin çıkrığını kendi ruhunun ilhamlarıyla çevirmek…* (Hk.s.65).

Çöküşün âmillerinden biri olan siyasî hâdiselerin büyük hisseleri: Politik olayların çöküşteki rolü, etkisi: *…biraz daha evvel başlayan, fakat 1850 yıllarından sonra gittikçe kızgın bir şekil alan iktisadî çöküşün, bu **çöküşün âmillerinden biri olan siyasî hâdiselerin büyük hisseleri** vardır* (YG.s.34).

Çöküşün esteti olmak: *Yıkılışta bile güzellik yakalayabilmek, onun estetik tarafını görmek: Hattâ kısa dünyamız. Ben bir **çöküşün esteti değilim**. Belki bu çöküşte yaşayan şeyler arıyorum. Onları değerlendiriyorum…* (H.s.165).

Çöl devesi gibi bitkin olmak: Aşırı yorgun olmak, tükenmişlik hissi taşımak: *Mübarek daha tozlu, Kafkas çöllerinde hastalanmış bir **çöl devesi gibi bitkin**, kendi köşesinde hiçbir nizama girmeyen bir zamanı sayıklıyordu* (SAE.s.77).

Çöplüğü özlemek: Kendisine ait olan yere gitmenin hasretini taşımak: *Hepinizi çok göreceğim geldi. Şimdi burada müddet bekleyen bir adam gibiyim. yani arttık sabırsızlaştım, **çöplüğü özlüyorum**. Tarık'ın bedbinliğine ehemmiyet verme. O da benim gibi meyus yaratılmıştır* (M.s.179).

Çöplüğüne kavuşmuş horoz gelişmesi: Ait olduğu, sözünün geçtiği yere gelme gücü: *Fakat en çok mesut olan Halit Beydi. Bütün hâlinde **çöplüğüne kavuşmuş bir horoz gelişmesi** vardı* (MB.s.111).

Çöreklenip yatmak: Halka durumunda kıvrılıp oturmak: *Yalnız nikâh için tespit edilen günden bir gün evvel, sabahleyin yatakları*

düzelten hizmetçi kadın, Paşa'ya siyah bir yılanın, kızının yastığı altında ***çöreklenip yatmış*** *olduğunu haber vermiş* (Hk.s.111).

Çöreklenen azap: Olumsuz bir duyguyunun yaşattığ acı, keder: *Ben gerisini dinlemiyordum. Kurtulmuştum. Altı senedir içimde* ***çöreklenen azaptan*** *kurtulmuştum. Demek babamı, annemi beyhude yere itham etmiştim. Ellerinde olduğum için bana zulmetmemişlerdi. Kardeşimin ölümünden ben mesul değildim, ne de onlar…* (SD.s.167).

Çöreklenmiş düşünceler: Derin bir düşünceyi sürekli ve güçlü olarak yaşamak: *Arzu hayatın biricik sırrıdır ve biz, imkânların hazinesini açan tılsımlı anahtara henüz sahibiz. İkiz hasretlerine,* ***çöreklenmiş düşüncelerimiz*** *hatıraların ve arzuların nabzında zamanı saya saya belki bir gün "aşk"ın ve "ölüm"ün fanî elbisesini de giyinirler* (YG.s.128).

Çözmeye çalışmak*:** Bir sorunu, problemi halletmek, çözmek: *Büyük meselelerimizi bulalım. Anadolu bin başlı bir muamma gibi gözümüzün önünde duruyor. Bunu* ***çözmeğe çalışmak *lâzımdır. Bugünkü edebiyat karşısında bütün tarih ve bütün vatan bâkir olarak duruyor* (EÜM.s.96).

Çözülmez bilmece: Anlaşılamamak:

Hapsolmuş gibiydim bense,
Bir ***çözülmez bilmecede****,*
Ne güzel geçti bütün yaz,
Geceler küçük bahçede (Ş.s.41).

Çözülmez birer bilmece haline gelmek: Çözümsüz, karmaşık, girift olmak: *Buna rağmen böyle oldu ve bizi yapan, mazideki benliğimizi vücuda getiren büyük isimler, büyük eserler ya kayboldular, veyahut da* ***çözülmez birer bilmece*** *haline geldiler* (YG.s.362).

Çukur gibi ayakların dibinde açılmak: Boşlukta kalmak: *…bu ahenk beni öbür dinleyiciler gibi alıp peşinden sürükleyeceği yerde, üzerime bir dalga gibi yığılıyor, bazen de sonsuz bir* ***çukur gibi ayaklarımın dibinde açılıyordu*** (SD.s.210).

Çukura girmek: Fani, geçici, yok olmak: *"Hayır ben bu* ***çukura giremem****, dedi. Fert olarak ölümden korktuğum için değil; millet olarak yaşamağı tercih ettiğim, bunu bir hak tanıdığım için…"* (YG.s.94).

Çullanmak: Birini bıktıracak, bezdirecek kadar üzerine gitmek: *Etrafındakilerin hemen hepsi onun hayatına, bir kere bile onu anlamağa çalışmadan, hep ona* ***çullanmak*** *için girmişlerdi* (SAE.s.306).

Çuval olmak: Geniş hacimli mekân, boşluk olmak: *C harfi birkaç hamlede gözümüzün önüne bilinmeyen, âdeta çehresiz ve çizgisiz bir yığın insanı boşaltıveren bir* ***çuval olmuştu****. Bu ilk hücumun boşa gitmesi kadını meyus etmedi* (Hk.s.311).

Çürük: Sağlam, dürüst olmayan: *Her şeyi İzzet'e yüklemeyin. Ben İzzet'i tanırım. Babamı da ... İzet belki* ***çürüktü*** *ama o kadar. Fakat bu iş* (İAA.s.84).

Çürümek: Yıpranmak, çökmek: *Şark görünmeyen bir alev gibidir, bizi muhasara etmiştir. Bir adım sağa, sola, ileriye, geriye attın mı yanarsın. Fert ve cemiyet hâlinde o olduğun yerde kalmanı ister, kalmanı ve* ***çürümeni.*** *Talihimiz bu* (M.s.118).

Çürütmek: İleri sürülen doğru bir düşüncenin, bir iddianın yanlışlığını anlatmak, ortaya koymak: *Âli Paşa'dan kurtulan Mısır valisi İsmail Paşa saray ve devlet ricâlini İstanbul'a döktüğü para ile adeta* ***çürütüyordu*** (XIX ATET.s.323).

D

Dağ rüzgârı gibi sert olmak: Haşin, sert olmak: *Eren'i, klâsikleşmiş kadın telâkkisinin istediği o yumuşak hislerde bir kere bile yakalamak kabil değildir. Fakat bir* ***dağ rüzgârı gibi bu sert*** *şiir daima onda vardı* (YG.s.428).

Dağa çekilmek: Dağa gitmek, dağda saklanmak: *Hemen hemen her cephede bulunmuş, bir yığın yara almıştı. Karısının ihanetini, kötü yola saptığını duyunca birdenbire ikrah gelmiş, kıtasından kaçarak,* ***dağa çekilmişti****. Bana söylediğine göre, bir müddet hiç kimseye fenalık etmemiş* (SD.s.197).

Dağıtmak: Sıkıntıları sorunları geçici de olsa unutmak: *—Yalnız bir nasihatım var sana, kederini çoğaltmak için içme!* ***Dağıtmak*** *için iç… Geniş ol, geniş yaşa…* (SD.s.168).

Dağlar devirmek: İyice motive olmak, aşka, şevke gelmek: *Ve bu hisle dünyanın en muntazam insanı gibi yaşıyordum. İçimde müthiş bir gayret uyanmıştı.* ***Dağlar devirmek*** *istiyordum* (SAE.s.225).

Daha başka bir gözle görmek: Farklı bir algıya sahip olmak: *Onlar, bu bir ayağı dışarıda, biri içerde, kafası gündelik politikanın dedikodusuyla dolu adamı* ***daha başka bir gözle görüyorlar,*** *daha başka türlü dinliyorlardı* (MB.s.74).

Daha derinden işlendiğine emin olmak: Allah'a inanıyorum: *Fakat tam Müslüman mıyım, bilmem. Fakat anamın, babamın dininde ölmek isterim ve milletimin Müslüman olduğunu unutmuyorum ve Müslüman kalmasını istiyorum. Garplıyım. Hıristiyanlığın daha iyi, daha zengin miraslarla,* ***daha derinden işlendiğine eminim*** (G.s.323).

Daha vuzuhla fethetmek: Çok anlaşılır, açık bir biçimde takdir, övgü kazanmak, kendine hayran bırakmak: *Şimdi yurdun istediği yerine bilgili adam, teknik adamı yığabiliyor. Şimdi hayatı* ***daha vuzuhla fethedilebilecek*** *durumdayız. Realiteyi daha yakından, daha iyi görüyoruz. Bu görüşü plânlamak lâzım."* (BŞ.s.78).

Daima erişemeden peşinde koştuğu masal çeşnisi: Hayalindeki sanat düzeyini niteliği yakalama isteği: ***Daima erişemeden peşinde koştuğu masal*** *çeşnisi de sanatına İran senelerinden gelmelidir. Müslüman şarkın büyüsünü tadmış yazıcılarımızın başında gelir* (EÜM.s.264).

Daima içten ikiye bölünmüş yaşamak: Dört yol ağzında olmak, ikircikllik yaşamak: ***Daima içimizden ikiye bölünmüş yaşadık.*** *Bir kelime ile yaptığımızın çoğuna tam inanmadık. Çünkü bizim için bir başkası, başka türlüsü daima mevcuttu ve mevcuttur* (YG.s.37).

Daima mevcut olmak: Varlığının daimî olması: *Daima içimizden ikiye bölünmüş yaşadık. Bir kelime ile yaptığımızın çoğuna tam inanmadık. Çünkü bizim için bir başkası, başka türlüsü* ***daima mevcuttu*** *ve mevcuttur* (YG.s.37).

Daima iyinin ve devamlının etrafında kalmak:

İyiyi savunmak, desteklemek ve sürdürülebilir anlayışı savunmak.

Hiç kimse ile açıkça çatışmadım; yahut çok az çatıştım, fakat ***daima iyinin ve devamlının etrafında kaldım,*** *bir şeyi bekledim. Etrafındaki sükût conspiration'unu…* (G.s.324).

Dal budak salmak: Karmaşık bir biçimde çoğalmak, yayılmak:

Akşamın tek bir ağaç gibi
Dal budak saldığı *sular*
Çocukluk rüyalarının bahçesi!
Sakın kimse el sürmesin dallara,(Ş.s.73).

Dal dal büyümek: Çoğalmak, artmak gelişmek: *Dikkatimin ve sessizliğimin ağacı, uzviyetimde dal dal büyüyen ağaç, ince, iyi dövülmüş madenlerden – bir akşamdan koparılmış kadar canlı ve sade renk ürperişi yapraklarla, mucizeler mucizesi!* (YG.s.357).

Dal kırmak: Sıradan, basit bir iş yapmak:

Uzakta her şeyden ve yıldızlardan
İnkârı oldun bütün bahçelerin,
Kırmak *için bir* ***dal*** *bile bulamayan*
Soğuk rüzgârlarda kuruldu evin (Ş.s.29).

Daldan dala konmak/sıçramak: Konudan konuya kararsız, düzensiz bir biçimde geçmek: 1) *Sonuna doğru konuşmasının başıboş,* ***daldan dala sıçrayışları*** *muayyen bir merkezin etrafında toplanmağa başladı* (SAE.s.228). 2) *Tıpkı daldan dala sıçrayan serçeler gibi düşünceden düşünceye atladığı için, daha üçüncü cümlede başladığı noktayı unutuyor, büsbütün başka mevzulara dalıyordu* (SAE.s.227).

Dalgın dolaşmak: Düşünce veya duygulara dalmak, uyanık olamamak:

Sanlis'de Mortefon'da
Eremenonvil ormanında
Dalgın dolaştığım *gün*
Nerval şiirinin rüzgârında
Sanlis'de Mortefon'da

Dalında bir gül gibi parlamak: Bulunduğu yerde çok ihtişamlı, münasip görünmek: *…onu sevmek için yakından, olduğu yerde, yapıldığı sarsıntılı devrin hususî güzelliği ile* ***dalında bir gül gibi parıldar*** *görmek lâzımdır. Üçüncü Ahmed devrinin en güzel eseri odur* (BŞ.s.175).

Dalları çatırdayan bir orman gibi: Çok fazla korkmak, korku ortamında bulunmak: *"Bize yapışmış, içimizde bizimle beraber her kımıldayışta* ***dalları çatırdayan bir orman gibi*** *büyümüş korku.*

Zeynep korkardı. Her şeyden, hayattan başka her şeyden korkardı. Hele yüksek perdede insan sesine hiç tahammül edemezdi (Hk.s.258).

Damar yapmak: Katmanlı, çizgi çizgi olmasını sağlamak: *Buz rakıyı damar* ***damar yaptı*** (SAE.s.205).

Damarları çekilmek: Yaşadığı durumdan endişelenmek, rahatsızlık duymak: *Şimdi bir anda onu kıskanmağa başlamıştım. Bileklerimden yukarıya doğru bütün* ***damarlarım çekile*** *çekile: –Peki sorun! Dedim. Ümit ederim ki reddetmez… Asıl felâketi o kadar beğendiğim kadının birdenbire hayatından şikâyet edecek kadar herkese benzemesiydi* (SAE.s.257).

Damga basmak: Kalıcı etki, iz bırakmak: *Her şey değişebilir, hattâ kendi irademizle değiştiririz. Değişmeyecek olan, hayatta şekil veren, ona bizim* ***damgamızı basan*** *şeylerdir…"* (H.s.20).

Damga taşımak: İzini, etkisini barındırmak: *Onlar ne kadar talihsiz olursa olsunlar, üzerinde hayatın* ***damgasını taşıyorlardı****. Bütün bu insanlar yaşamışlardı. Kendisi de yaşayabilirdi, yaşamasını isterdi* (MB.s.65).

Damla damla konuşmak: Yavaş, tane tane anlatmak: *Şimdi de ruhunu büyük bir sedef gibi Nuran'ın sesine açıyordu. Bu* ***damla damla konuşmalar*** *orada bir yığın inci olacaktı* (H.s.185).

Damla damla ölmek: Yavaş yavaş erimek, can vermek: *Bu korkunç zalim bir şeydi. Emine yavaş yavaş,* ***damla damla*** *gözlerimin önünde* ***ölüyordu****. Ne ben, ne de kimse, hiç birimiz bir şey yapamıyorduk* (SAE.s.140).

Damla damla teşekkül etmek: Yavaş yavaş birikimle vücut bulmak, meydana gelmek: *Gülü, serviyi, yahut çınarı yetiştiren, her mevsim erguvanını kızartan, salkımların kendilerini asan, tabiatın cömertliğinden başka hiçbir israf ve debdebeleri yoktur. Onlar zaman içinde* ***damla damla teşekkül etmiştir*** (BŞ.s.177).

Dar ve tatsız görünmek*:* Nahoş, kısır, faydasız bulmak, görmek: *Ziya Beye benim uslanmış düşüncelerim* ***dar ve tatsız göründü*** (YK.s.60).

Dar ve ufuksuz hayat: Sosyal hayattan uzak, sıkıcı ve sınırlı yaşam: *…Acem lâlelerine, kadife çiçeklerine, şakayıklara, bahar rüzgârında üşür gibi titreşen cılız gül fidanlarına bakarak, hazırlanan çayı içerler,*

mahalleye ait işlerden bahsederler, korka korka devrin fenalığından şikâyet ederler, yahut da ***dar ve ufuksuz hayatlarının*** *tek eğlencesi olan küçük, çoğu bu yedi sokağın arasında geçen şeylere ait dedikodular yaparlardı* (SD.s.21).

Darbımesel: Atasözü: *-Papazın nasihatini sen de hatırlarsın Panayot, Türkçe bilmeyen cennete giremez.- O eski* ***darbımeseldir.*** *Bana anam da söylerdi* (YG.s.272).

Dargınlar safında kalmak: İlgisiz kalmak, rağbet görmemek: *Rusya'da Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da, Fransa'da şiir, daima ikinci safta,* ***dargınlar safında kalmasına*** *rağmen, hayat orkestrasını idare eder, ferdi psikolojiden, siyasi, ideale kadar hayatın her alanında "şekil verici" bir disiplin olur* (NK.s.280).

Darılmak: Gücenmek, alınmak, kırılmak, incinmek: ***Darılmayın*** *ama neresini beğendiniz bunun? Bazen kendimi yalnız sarnıçtaki suyu içmiş o meşhur Çin imparatoruna benzetiyorum. Ne ise yarın kitabı yollarım* (M.s.191).

Darmadağın olmak: Çok dağınık, darmadağınık ve karışık olmak: *Hâlâ seninle oturup başbaşa konuşacağız. Ne yaparsın? Yaş, Nuh'un güvercini olacak yaş değil. Hastalık yüzünden İstanbul'dan darmadağın çıktım. Nihayet, yolculuğun tabiî* ***dağınıklığı*** *ve açgözlülüğü, yerini yadırgaması var* (M.s.66).

Daüssıla: Yurt, vatan özlemi: 1) *Bu evliya ruhlu ve evliya adlı sanatkârların eserlerinde gurbetleriyle, mesafe* ***daüssılasıyla****, meçhulün kapısında büyük ürpermeleriyle bütün manevî simamız, hâdiselerin efendisi olmuş ruhumuz vardır* (YG.s.363). 2) *Zaten Paris şehrin rengiyle büyük bir hastaneye benzemiyor değil. Bu şehrin bendeki* ***daüssılalarından*** *biri olan musiki, tiyatro ve eğlence hayatı ile hiç bir temasım olmadı. Şehrin kabuğunu yalıyor gibiyim* (M.s.80).

Dâvayı ortadan kaldırma çaresi: Ülküyü, düşünceyiyok etme yolu, çözümü: *İnsanlar birbirleriyle dâima anlaşabilirler, yeter ki silâhın, kardeş kanının bir dâvayı ortadan kaldırma çaresi olmadığını anlasınlar. Bu anlaşılmazsa, gelecek savaşların felâketleri fertlerin çok ötesine geçer…* (YG.s.80).

Dâvâları nesilden nesle havale etmek: Fikirlerin, ülkülerin yeni nesle aktarılması: *Bir neslin halledeceği* ***dâvâları nesilden nesle ha-***

***vale eden**, en sabit meseleleri bir türlü atlanamayan eşikler haline getiren, kendi hareketlerimizin neticelerini bize o kadar yabancı kılık altında gösteren, hülâsa bize öz bir hayat yerine, sırasına göre on, onbeş, yirmi yıl, bazan daha fazla süren tecrübe devreleri yaşatan hep bu medeniyet değiştirmesidir* (YG.s.39).

Davet olmak: Çağrı almak, çağrılmak: *Kendi hayatımı bir tarafa bırakmışım, her an başka bir insanın derisinde yaşıyorum. Bir hırsız, bir katil, bacağını sürükleyerek yürüyen bir zavallı, hepsi her gördüğüm canlı mahlûk, benim için ayrı ayrı **davetler oluyor*** (H.s.279).

Dedikoduya hak vermek: Başkalarını çekiştirmek için yapılan konuşmaya, gıybete müsamaha göstermek, onu normal karşılamak: *Bayatinin, Mâhurun sıcak busesi ile kucaklaşırdı. Mehtaplı gece birdenbire çılgın bir ihtirasın rüyasında uyanmak için kendi havaî gül rüyasından uyanırdı. **Dedikoduya hak verdiren** taraflardan biri de…* (MB.s.20).

Defteri tamamlamak: Vefat etmek, ölmek: *"Zaten eski âhiret kardeşi de bizim evde **defteri tamamlamıştı.** Pekâlâ o da aynı şeyi yapabilir! İdaresi biraz güçtür ama, çekerim… İnsan böyle halası olunca her şeye katlanır…" Hakikaten de sevilmeyecek insan değildi*! (SAE.s.328).

Değer haddi teşkil etmek: Kıymet, değer ölçüsü belirlemek, şekillendirmek: *1860 yıllarında behemehal eskinin ağında kurtulmak icap ediyordu. Edebiyat-ı Cedîde tecrübesinden sonra ise yenilik aşkı ile reddedilen bu âlem şuuraltımızda kendiliğinden bir **değer haddi teşkil etmiş**, oradan vetosunu kullanıyordu* (YK.s.105).

Değirmen oluğunun boşalması gibi olmak: Harcamak, öğütmek, bitirmek: *Pis şeylerdi bütün bunlar… Ve onlarla evine girmek istemiyordu. Elbette bu manasız rahatsızlık elbet bitecekti. Yahut bir **değirmen oluğunun boşalması gibi** her şeyi kendinde tüketecekti* (H.s.217).

Değirmenin boşa dönmesi: Yararsız, gereksiz iş yapmak: *Her münakaşadan mutlaka muzaffer çıkmak isteyen Namık Kemal'in, karşısındaki cevap veremez hale getirmek için sarf ettiği gayret, bazan bu büyük **değirmenin** ne kadar **boşa döndüğünü** iyice gösterir* (YG.s.44).

Değirmiye kaçmak: Yuvarlak, yuvarlakımsı olmak: *Çünkü Sakine Hanımın sade konuşmasını değil, çehresini ve el işaretlerini de ay-*

nıyla taklit ediyordu. Daha ziyade ***değirmiye kaçan*** *yüzü onu taklit ederken âdeta uzamış, gözleri kısılmıştı* (SD.s.66).

Değişik ağızlarla konuşmak: İkircikte kalmak: *Bir tarafta sadece atılış, öbür tarafta sadece kabul, rıza ve baş eğiş. İşte Nuran'ın içinde o kadar* ***değişik ağızlarla konuşan*** *ikinci ses bu kanın sesiydi* (H.s.131).

Değişiklik aramak: Farkındalık oluşturmaya çalışmak: *Bu kadar büyük bir sanatkârda, herhangi bir sanatkârane edayı, şahsiyetini bir uca taşımış, orada kendi iç fırtınalarıyla yaşamış olmanın verebileceği bir* ***değişikliği aramak*** *beyhude idi* (H.s.248).

Değişmenin çemberinde gülüncün yeni perdesini hazırlatmak: Değişim, yenilenme sürecinde yaşanan gülünçlüklerin sergilenmesi: *Yazık ki insanın ufku insan… Hâlbuki sadece Allah olmalıydı. Her ne ise… Ben şimdi ayda veya herhangi bir yıldızda aziz dünyanızın felaketlerini seyre gidiyorum. Yahut da* ***değişmenin çemberinde gülüncün yeni perdesini hazırlatacağım!*** *Hakikat şu ki makaraya bir kere takılmamak lazımdı* (SM.s.56).

Değiştirici füsun: Değişikliğe uğratan büyü, efsun: *Ve bu* ***değiştirici füsun****, oradan başlayarak kademe kademe bütün hayata yayılırdı* (H.s.156).

Dehasının zoruyla açmak: Dahice yöntemler kullanarak başarmak: *Malazgirt'te bileğinin kuvvetiyle,* ***dehasının zoruyla*** *bize bu aziz vatanın kapılarını* ***açan*** *Alparslan'ı, muharebe emri vermeden evvel hangi kuvvetler ziyaret etti ve ona neler gösterdi?* (BŞ.s.38).

Dehaya yaklaşmak: Dâhiliğe, üstün zekâya yakın olmak, onu taşımak: *Picasso'dan Braque'dan bahsetmiyorum, onlar adım başında karşınıza çıkıyor. İkisi at başı yürüyorlar Seranat'ı seyrederken Helene'in kopyede çektiklerini anladım* ***Dehaya*** *ne kadar* ***yaklaşmış*** *ve ne kadar uzak* (M.s.81).

Dehayla doğmak: Olağan üstü bir zekâ ile dünyaya gelmek: *Dede'nin asıl âleti insan sesiydi. Bu demektir ki musıkîmizin* ***dehasiyle doğmuştu****. Alaturka musıkî insan sesinde ve nağmededir. Onun kudret ve imkânlarını anladığı nisbette vardır* (YG.s.371).

Dehşetle yaşamak: Korkunç bir ürküntüyle hayatı sürdürmek: *Bununla beraber ne olsa ayaklarım yere basmıştı. Bütün o kadar* ***dehşetle yaşadığım*** *şeyler rüya idi* (SAE.s.122).

Deli deli söyletmek: Delice, deli gibi konuşturmak: *"—Bu kadar güzel şeyleriniz var da beni* ***deli deli söyletiyorsunuz****."* (Hk.s.153).

Deli deliyi sever/çeker: *Kişiler, kendilerine uygun, benzeyen kimselerden hoşlanıp onlara ilgi duyarlar: Müdür, nasılsa yahut nedense benim hemen hemen kendisi kadar akıllı olduğumu öğrenmiş.* ***Deli deliyi sever****. Sabahtan akşama birbirimize ilân-ı aşk ediyoruz. Mestânelerin birbirine arz- ı hulûsu ilh* (M.s.284).

Delice eğlenmek: Çok fazla hoşça vakit geçirmek*: İkinci evden kaçtığı andan beri görmediği arkadaşları da buradaydılar ve* ***delice eğleniyorlardı*** (Hk.s.41).

Delice iş yapmak: Zarar verecek, tehlikeli karar almak: *Eninde sonunda Mümtaz'dan vazgeçmeye mecbur kalacak, yahut çok* ***delice bir iş yapacaktı****. Her ikisinin de hayatı zehirlenecekti* (H.s.208).

Delice kıskanmak: Aşırı bir biçimde kıskanmak, paylaşamamak: *İhsan için de aynı şey oluyordu. Sabiha'nın yanında iken onu yanımızda olsun veya olmasın delice kıskanıyordum* (SD.s.65).

Delicesine âşık olmak: Sırılsıklam aşık olmak, çok aşırı sevmek: *Selma Hanımefendiye* ***delicesine âşık oldum****. Bankadan ayrıldım, seneler geçti, bu elbise üstümde lime lime oldu. Fakat bu sevgi yakamı bırakmadı* (SAE.s.16).

Delil aramak: Kanıt bulmaya çalışmak: *Hâmid, burada Ziya Paşa gibi sadece hilkatin sır ve azametinde Allah'ın büyüklüğüne* ***delil aramakla*** *kalmaz* (XIX ATET.s.476).

Delilikten hoşlanmak: Deli, hopa gibi davranmaktan keyif almak: *Saat insana benzer, der demez, "Buraya bak, ben* ***delilikten hoşlanmam****!" cevabını verdi. Öbür yandan Seyit Lûtfullah peşimi bırakmıyordu. Gaip âlemle münasebette benim yardımıma alışmıştı* (SAE.s.59).

Delik deşik macera: Serüven, sergüzeştin tamamlanmamış, yıpranmış olması: *Ve biliyorum ki bir gün o gelecek, bu ağır, kasvetli, her an hâtıraların hücumuyla* ***delik deşik maceraya****, bu karanlık hikâyeye siyah, kaypak külçesiyle bir son çekecek…* (Hk.s.139).

Deli otu (Deli bat bat otu) yemeğe mecbur olmak: Sağlığa oldukça zarar veren ve uyuşturucu özelliği bulunana bir tür bitkinin cesaret için kullanılma gerekliliği: *Cemiyete karşı olduğu kadar kendime karşı da sorumluyum. Ve bu çift sorumluluğu hissediyorum.* ***Deli otu yemeğe mecbur değilim*** (G.s.253).

Dem çekmeye başlamak: Ezgi söylemek, konuşmak: *Kırklık hanımın boynu birdenbire iri bir kumru oldu ve* ***dem çekmeğe başladı*** (SAE.s.146).

Demir bir tulumba ciddiyetiyle gerilmek: Tazyikli, basınçlı bir biçimde gerilmek: *…****demir bir tulumba ciddiyetiyle gerilerek*** *mesanelerini boşaltıyorlar, küfür kahkaha, daha ziyade bir aşiret neşesine benzeyen raks havaları, sidik kokusu birbirine kenetleniyordu* (SD.s.207).

Demir pençe olmak: Herkesi hayatta koparan ölüm meleği, Azrail:

Bu lamba ve hülyamıza
Yabancı binlerce uyku;
Bir ***demir pençeydi*** *sanki*
İçimizde eski korku…(Ş.s.33).

Demir tavında iken dövülür: Bir şeyi zamanında, uygun bir biçimde yapmak: *Kutsi,* ***demir tavında iken dövülür****, sırası iken, müddet dolmuşken bu işi hâllediverin. Sonra benim talihim gariptir, hepiniz müteessir olursunuz. Benim şans öyle şaka falan götürmez… haberiniz olsun* (M.s.53).

Demirden, ateşten savaş ifriti: Modern savaş, teknik silah: *Avrupa savaşı bitti.* ***Demirden, ateşten savaş ifriti*** *kendi eseri olan ölüm tarlasının bir yanına nihayet yığıldı. Savaşın bitmesi hemen barışın gelmesi değildir. Zaten yeni diplomasi "mütareke", "teslim" gibi kelimelerle birini ötekinden ayırıyor. Savaşın bitmesi sadece hummanın bitmesidir. İnsanlık, altı yıl süren kanlı didişmeden kurtuluyor, o kadar…* (YG.s.77).

Demire/çeliğe su vermek: Dayanıklılık, sertlik ve esnekliği artırmak için, çeliği kızgınken suya batırmak: *Onda ancak yaradılışın hazinesinde beraberimizde getirdiğimiz şeyleri buluruz. Ahmet Kutsi'den alınacak örnek, -bazı meziyetlerle birleşmezse bir şey ifade etmeyen-iyi niyetle cesarettir. Sonra da öteden beri tanınan bir mevzuda,* ***demire***

su verir *gibi bütün hususiyetlerinden istifade ederek yeni bir mânayı aşılamasıdır* (EÜM s. 103).

Deniz kabuğu olmak: Estetik özellik taşımak, güzel görünmek: *Eski katedral sanki muazzam bir* ***deniz kabuğu olmuş****, kendi unsurunun diliyle en yüksek perdeden konuşuyordu* (YG.s.255).

Deniz masalı: Deniz ile ilgili macera öyküsü, masalı: *"Benim asıl unsurum sudur" demişti. Bu doğru olmalıydı. Çünkü her kımıldanışında, başka türlü ve en zarif şekilde değişiyordu. Onu seyrederken bir* ***deniz masalı*** *okuduğunu sanıyordu. Nerede ise "Yeter artık, haydi şimdi mağaranıza inelim diyecekti. Size ait şeylerin arasında, sizin hayatınızı yaşayalım."* (Hk.s.181).

Deniz tutmak: Sallantıdan, dalgalardan dolayı, baş dönmesi, mide bulantısı biçiminde etkilenmek, rahatsız olmak: *Hakikatte ne söyleyeceğimi biliyordum, çünkü neden bahsettiğini anlamamıştım. Zaten hiçbir şey anlamıyordum. Sadece* ***deniz tutmuş*** *gibi bir baş dönmesi içindeydim* (SAE.s.245).

Deniz vurması/tutması: Dalgaların etkisiyle insanda baş dönmesi ve kusma biçiminde olan rahatsızlık: *Deniz vurmasına benzeyen bir baş dönmesi içindeydim* (SD.s.170).

Denizden/sudan çıkmış balık gibi: Yeni, farklı işe, ortama, duruma alışmakta güçlük çekmek: *Şurası var ki Paris çok sıcak. Güneş âdeta nişan alıyor ve ben de* ***denizden çıkmış balık gibiyim.*** *Sonra bu fiévra tabiî* (M.s.203).

Denize yerleşen güneş gibi yerleşmek: Çok fazla etkilemek, muhteşem olmak: *Bu eserlerin delâletiyle eski musıkînin bizim olan kapalı cennetine girmiş sayılabilirdim. Fakat Nevâkâr büsbütün başka bir şeydi. Eser içimde bir yaz öğlesinde* ***denize yerleşen güneş gibi yerleşti*** (YG.s.380).

Denizle insan ruhu arasındaki baş döndürücü uygunluk: *Deniz ile insan arasındaki doğal benzerlik, uyumun sıra dışı olması:* ***Denizle insan ruhu arasındaki baş döndürücü uygunluğu*** *ilk bulan şair Baudelaire'dir* (EÜM.s.312).

Depoya atmak: Bilgi biriktirmek, hıfzetmek: *Sen ne hâldesin? İnşallah benim gibi böyle her rüzgârda bir parçan dağılmış değilsin. Hakikaten*

bu çok güç şey Şüphesiz bir çok şeyleri ***depoya atıyorum****. Fakat neler? Bunu bilmiyorum. Bir şeye yarayacaklar mı? O da meçhul* (M.s.68).

Derdini yanan bir muma ağlamak: Daha kederli birine derdini açmak, onunla dertleşmek:

Bu akşam rüyamda Leylâ'yı gördüm
Derdini ağlarken yanan bir muma*;*
İpek saçlarını elimle ördüm,
Ve bir kement gibi takdım boynuma
Bu akşam rüyamda Leylâ'yı gördüm(Ş.s.118).

Derdinle ağlayan kalp: Sürekli kederli olan, ıstırap çeken gönül:

Acı bir gülüşle gölgede sular
Büyük ve esrarlı çağlıyor dinle,
Sanki bir ***ağlayan kalp var derdinle***
Bir kalp ki teselli nedir bilmemiş, (Ş.s.120).

Deri olmak: Kendisi olmak, hayat ile bütünleşmek: *Kahramanlık o yıllarda milletimizin sırtına talih tarafından giydirilmiş bir gömlekti. Maraş'ta ise bu gömlek* ***deri olur****, uzviyete geçer* (YG.s.227).

Deriden gelen bağ: Elektrik alma, karşılıklı etkileşim, ten uyumu: *Eskilerin "derisi derisine uymamış" diye kastettikleri mutabakatsızlık ise bu* ***deriden gelen bağın*** *yokluğudur* (YG.s.130).

Derin bir gurbetle mumyalaşmak: Çok fazla gurbetlik çekmek, sıla hasretini derinden hissetmek: *Tren yavaş yavaş şehre giriyor. Yayla gecesi avının üstüne sıçramış büyük bir kuş gibi her yanı sarıyor. Dört yanımı alan büyük insan kalabalığına rağmen* ***derin bir gurbetle mumyalaşmış,*** *küçük, çok küçük bir şey oluyorum. Bir yığın sezişler arasında, geniş karanlık bir suda imişim gibi, bu su ile beraber akıyorum* (BŞ.s.78).

Derin bir nadas gibi olmak: Verimli, bereketli olmak: *Bu bir kültür karışması mıdır? Çok iyi ve* ***derin bir nadas gibi*** *alttan gelen bir uyanma mıdır? Muhakkak olan bir şey varsa, o devirde milliyetimiz, Tanrı'sını kendisinde taşıyan genç milletlerin yaratıcı heyecanı içinde idi* (YG.s.218).

Derin derin düşünmek: Çok fazla, yoğun düşünmek: *Bununla beraber yalnız kaldığı zamanlarda başını iki elinin arasına alıp* ***derin derin düşünürmüş*** (Hk.s.112).

Derin düşünceli olmak: İnce düşünceli, çok anlayışlı olmak: *Küçük masamın üstünde o yazı takımını gördükçe şaşırır, kalemlere ise dokunmaya kıyamazdım. Gariptir ki Nuri Bey hiç kitap hediye etmezdi. Belki de, fikrin mesuliyetini üzerine almaktan çekinecek kadar* ***derin düşünceliydi*** (SD.s.24).

Derin imanıyla yaşamak: Güçlü bir inançla, sağlam bir biçimde inanmak: *Zaten asrın sonunda, Kosova muharebesinde veya İstanbul fethinde bulunmuş gazilerin sade diliyle yazmakta tereddüt etmeyen bu İstanbul çocuğunda her şey, bütün zenginlikler halktan gelir. O halkın gözüyle görür, onun muhayyilesi ile düşünür, onun sinizmiyle kabul ve inkâr eder ve onun* ***derin imanıyle yaşar*** (EÜM.s.167).

Derin: Yoğun, içten, köklü: *Emin Bey şehrin bu gizli hayatını gördükçe bazı ideologların sık sık kullandıkları köklü kelimesinin mânasını anlar gibi oluyordu. Çünkü adamların hayatında her şey köklü, her şey* ***derinde*** *idi* (Hk.s.204).

Derinde durmak: Uzak olmak:

> *Körfezdeki dalgın suya bir bak, göreceksin:*
>
> *Geçmiş gecelerden biri* ***durmakta derinde****;*
>
> *Mehtâb… İri güller…*
>
> *Ve senin en güzel aksin…*
>
> *Velhâsıl o rü'yâ duruyor yerli yerinde!* (YG.s.153).

Derinden gömülmek: Çok aşırı dalmak, düşüncede kaybolmak: *Onun, harp içinde evlendiğini işitmiş, çok üzülmüştüm. O zaman bu küçük şehre daha fazla, daha* ***derinden gömülmüştüm*** (SD.s.10).

Derinden ısırmak derine geçmek: Oldukça etkili olmak, yoğun bir biçimde etkilemek. Romanın bütün eksiği, yahut en büyük eksiği, Selim'in romana yerleşmiş olmamasıdır. ***Derinden ısırmak derine geçmek***. Üslup kolaylığıyla iktifa etmemek, her gelenle iktifa etmemek, yolundan dönmemek (G.s.289).

Derinden kavramak: Düşünceyi her yönüyle çok iyi ve ayrıntılı anlamak: 1) *Şüphesiz bütün bunlar biraz edebi moda, biraz hususi*

estetik hatta dışarıdan bilhassa tasavvuftan gelme terbiyedir. Fakat bir terbiyenin bu kadar ***derinden insanı kavraması****, bir şairin kendi masalına bu kadar inanması için ortaya başka âmillerin girmesi icap eder* (EÜM.s.154). 2) *Sanki o anda yaptığı ve söylediği şeylerden başka kendi içinde, daha mühim, hayatını daha* ***derinden kavrayan*** *bir düşüncenin peşindeymiş* (Hk.s.151).

Derinden kavrayan bir arslan pençesi gibi: Çok fazla derine inmek, iyi etkilemek: *…endamlı kapılarıyla, dilimiz ve kılıcımız gibi ilk atalar yurdundan getirdiğimiz şekilleri, hususilikleriyle yükseldikçe etraflarındaki bütün hayat birdenbire değişir,* ***derinden kavrayan*** *bir arslan pençesi gibi toprak kendisine yeni bir ruh, yeni bir nizam verildiğini duyar* (BŞ.s.67).

Derinden yoklamak: İyice kontrol etmek, dikkatli bakmak: *Münakaşa sırasında kendini elbette daha* ***derinden yoklayacak****, fikirlerini daha sağlamlaştıracak ve belki de kendisini yeniden inşa etmek imkânını bulacaktı* (YK.s.70).

Genişlemeye razı olmak: Bilge olmayı kabul etmek: *Bu sıfır Yahya Kemal ve Haşim hariç Türk şiirinin değer seviyesiydi. Eğer burada* ***genişlemeğe razı olsaydım*** *benim de hiç olmazsa Faruk [Nafiz Çamlıbel] kadar bir şöhretim olurdu* (G.s.290).

Derinliğe erişmek: İyice kavramak, anlamak: *Şaşılacak taraf, birdenbire kendisini verdiği bu ihtirasta Tevfik Bey'in bir nevi* ***derinliğe erişmesiydi*** (H.s.148).

Derinliğin yokluğundan gelen eksikliği safiyeti imanı ile her an yenilemesini bildiği heyecanı ile ve nihayet bütün hayat tezahürlerine koyduğu o şahsi ifade ile tamamlamak: Erdemli, mücadeleci ve öncü bir fert olarak sosyal yaşama, cemiyete katma değer katmak: *Namık kemal sathidir, fakat kütle gibi çocuk gibi sathidir. Yani* ***derinliğin yokluğundan gelen eksikliği safiyeti imanı ile her an yenilemesini bildiği heyecanı ile ve nihayet bütün hayat tezahürlerine koyduğu o şahsi ifade ile tamamlar*** (NK.s.29).

Derinlik getirmek: Derinlemesine kavramak, yoğun bir anlam kazandırmak: *Hâmid'in ıstırabı şiirimize o zamana kadar tatmadığı bir derinlik getirir* (XIX ATET.s.490).

Derisi derisine uymamak: Ten uyumsuzluğu: *Eskilerin "derisi derisine uymamış" diye*

kastettikleri mutabakatsızlık ise bu deriden gelen bağın yokluğudur (YG.s.130).

Derisi soyulmak: Özü olmak, kalmak: *Karşısında yepyeni bir insanlık, tıpkı bazı anatomi levhalarında olduğu gibi* ***derisi soyulmuş****, sadece hakikatlerinden biri olarak kalmış bir insanlık vardı ve bu insanlık vücut ve uzvî çizgilerin hiçbiri değişmeden bir tahavvüle uğramış…* (Hk.s.39).

Ders bulmak: İbret almak: *Ten hazlarını insan ruhuna lâyık bulmuyordu. Ölümü yakından görmüştü. Küçük Adalı kızın kökünden biçilmiş bir zambak gibi alev, duman içinde hâlâ kulaklarında çınlayan feryatla gözlerinin önünde devrilişinde yavaş yavaş bütün hayatı için bir* ***ders bulmağa*** *başlamıştı* (MB.s.137).

Dert dökmek: Üzüntüyü, derdi anlatmak: *Elinden gelse beni bir odaya hapsedecek, halbuki ben çalışmağa mecburum. Başımda bütün bir evin yükü var, diye bir yığın dert döktü* (Hk.s.279).

Dert hâline gelmek: Sorun, kaygı olmaya başlamak: *Hulâsa halam yavaş yavaş babam için bir kardeş olmaktan çıkmış, bir* ***dert hâline gelmişti*** (SAE.s.62).

Dertten kurtarmak: Rahatlatmak, huzur bulmasını sağlamak: *Kutsi, git şu meseleyi hallet. Ne yaparsan yap, bizzat meşgul ol. Para vaziyetim çok fenadır ve evi kaybederim diye korkuyorum. Ne yaparsan yap beni bu* ***dertten kurtar****, aksi taktirde fenayım. Binaenaleyh ilk işin bu olsun. Bana derhal cevap da yaz* (M.s.36).

Derviş cezbesiyle yaşamak: Aşırı ölçüde coşmak, kendinden geçme durumu: *İşte iki müstesna yaratılış arasındaki fark. Biri tabiata âşıktır; onun cümbüşünü, tıpkı bir* ***derviş cezbesiyle yaşar;*** *bu cezbe bütün zihnî çalışmayı âdeta örter* (YG.s.437).

Deste başı olmak: En yetkili ve en sevilen, eşsiz olmak: *Çünkü Süleyman neslinin* ***deste başısı olmak*** *için yaradılmış insanlardandı* (Hk.s.207).

Dev gayretini görmek: Sıra dışı çabayı, emeği fark etmek: *Memlekette yol açan her yeni ve iyi şeyin başında bu iki arkadaşı bilhassa Namık Kemal'i, onun* ***dev gayretini görmemek*** *mümkün değildir* (YG.s.44).

Dev gibi beslemek: Özveriyle en iyi şekilde sunmak, vermek: *Roman, gazete makalesi, hikâye, halk seviyesine indirilmiş bilgi eseri daima bir nevi ailesi sandığı okuyucu kitlesini bir dev gibi besledi. Çeşitli eserlerinde birinden öbürüne geçerken hiçbir zahmet çekmiyordu* (XIX ATET.s.413).

Dev yükünü yüklenmiş bir cüce sabrı: Gereğinden fazla ve kaldıramayacağı sorumluluğu almasına rağmen direnmek, tahammül etmek: *Onun dışında sadece bir sükût, Behçet'i bütün çalışmasıyla korkunç boa yılanı gibi çiğnemeden yutan bir sükût uçurumu vardı. İşte bu sükûtun ortasında, küçük cüssesiyle, garip itiyatlarıyla, bir* ***dev yükünü yüklenmiş bir cüce sabrıyla*** *Behçet Bey çırpınıp duruyordu* (MB.s.60).

Devam ve bütünlük fikri: Sürekliliği ve bütünlüğü içselleştirme anlayışı: *…Tanzimat'tan sonraki senelerde kaybettiğimiz şey bu* ***devam ve bütünlük fikridir*** (YG.s.36).

Devaya kavuşmak: İlacı, çareyi bulmak, iyileşmek: *Mümtaz, halk havalarının kendine has, elle tutulur ıstırabını bir* ***devaya kavuşmuş*** *gibi dinledi* (H.s.289).

Deve dikeni olmak: Bodur, cılız durumda kalmak: *Fakat çizgisiz iki çehre ve göklerle karışan ayaklarla iş değişiyor. Artık Hayyam'ın testi olan güzelleri yanında Eren'in* ***devedikeni olmuş*** *kadınları var. Yahut bilmediğiniz saatlerde canlı varlığın üç kademesi birbirine karışıyor* (YG.s.429).

Deve kuşu gibi başını kuma gömmek/sokmak: başkalarını aldattığını, kandırdığını sanarak kendisini kandırmak, aldatmak: *Kitap düşmanlığı, onda, biraz da Garp istilâsına karşı duyduğu dargınlıktı. Ömrünün tek macerasından bu küskünlükle çıkmıştı. Garp sanatına, Garp tefekkürüne boykot yapıyor, bir* ***deve kuşu gibi kendi*** *zihniyetinin kısır* ***kumlarına başını gömüyordu*** (YG.s.60).

Devi çıldırtmak: Büyük kitleyi tahrik etmek: *Siyasî hayatına bir mürşit gibi başlayan bu hakikaten entelektüel adamın ömrünün yirmi senesi kürsüde ve sahnede kitle dediğimiz korkunç* ***devi çıldırtmakla*** *geçti* (YG.s.74).

Devlet namına konuşmak: Devlet, yönetim adına söz söylemek: *…basık tavanlı odalarda fısıltılar, sarı filorinlerle dolu ağır torbalar*

elden ele geçer, yeniçeri odlarında çelebi yüzlü kâtipler, tecrübeli ocak ihtiyarları baş başa verip din ve ***devlet namına konuşurlar*** (MB.s.43).

Devlet ve idare planından cemiyet planına geçirmek: Resmiyetten, teoriden uygulamaya geçmek, halka inmek, halkın yararına hizmet etmek: *Meseleyi* ***çarçabuk devlet ve idare planından cemiyet planına geçirmeye*** *ve yaşadıkları devrin hadiselerini hakiki aydınlığında görmeye muvaffak olmuşlardır* (NK.s.13).

Devrin bir mihrakı yapmak: Dönemin odağı olmak: *…hatta, daha iyisi, şahsî olgunluklarını o meseleler içinde idrak etmişlerdir. Otuz yaşındaki Namık Kemal'i* ***devrin bir mihrakı yapan*** *sırrı bu ocakta parlayan ateşte aramalıdır* (YG.s.47).

Devrin fenalığından şikâyet etmek: Yaşanan dönemin kötülüğünden ve verdiği zarardan dolayı üzülmek: *…hazırlanan çayı içerler, mahalleye ait işlerden bahsederler, korka korka* ***devrin fenalığından şikâyet ederler****, yahut da dar ve ufuksuz hayatlarının tek eğlencesi olan küçük, çoğu bu yedi sokağın arasında geçen şeylere ait dedikodular yaparlardı* (SD.s.21).

Devrin haddizatında büyük olmak: Dönemin kendisinden daha anlamlı, etkili olmak: ***Devrin haddizatında büyük*** *bir mânâ taşıyan hadisesi, Yirmi sekiz Çelebi'nin oğlu Said Mehmed Efendi'nin –bilâhare paşa- İbrahim Müteferrika ile açtıkları matbaadır* (XIX ATET.s.55).

Devrin mahsullerini sıkı bir seçmeye tabi tutmak: Dönemin eserlerini tasnif etmek: *Netekim Fikret de bunu böyle düşünmüş ve bu* ***devrin mahsullerini sıkı bir seçmeye tabi tuttuktan*** *sonra dahi olan yine Rebabı Şikeste'nin sonuna ancak (eski şeyler) serlevhası altında ayırmak suretile almıştır* (TF.s.5).

Devrin modasına uymamak: Dönemden farklı özellikler taşımak, ona uygun olmamak: *Servet-i Fünun'da dahi tamamiyle* ***devrin modasına uymamış****, lisanda ve tahassüs tarzında olduğu gibi, mevzularında da daima yerli kalmış ve zamanının Türkçülük cereyanına karışmıştır. Meşrutiyet'ten sonra, bu cereyanın en hareketli taraftarlarından biri olmuş* (EÜM.s.291).

Devrin ölümle yarım kalmış eseri: Vefattan ötürü tamamlanamayan kitap: *Bu olmadı. Şimdi kendisine sabrın yolu açılıyordu. Oradan yürüyecekti. Cemiyetin fikri terbiyesi ona yapılacak son iş*

gibi göründü. Tarih ve hukuk en müsait sahalardı. Her ikisinde de genç nesle öğretecek şeyler vardı. Hikmetülhukuk bu ***devrin ölümle yarım kalmış eseridir****. Tarihe gelince onu daima sevmişti* (NK.s.23).

Devrin örfü üstüne çıkmak*:** Dönemin değerlerinden daha kıymetli olmak, takvimin dışına çıkmak: *Cezmi, temiz ve ahlâklı, namuskâr, faziletli, hattâ* ***devrin örfü üstüne çıkacak *kadar faziletlidir. Bir cirit oyunu esnasında imparatorluğun en kudretli adamlarıyla tanışıyor, himayelerine mazhar oluyor* (EÜM.s.221).

Devrinden kopmuş insan: Yaşanan takvimin dışına çıkmak, farklı bir anlayışa sahip olmak: Paşa çocuk mizaçlıdır. *Bunu kendisi de bilir. Hatta işine gelirse bundan istifade eder. İşin kâtiplikten ziyade bir refakat memurluğu olacak. Beraber konyak içeceksin. Hiç görmediğin cigaralar tüttüreceksin. Avrupa hatıralarını dinleyeceksin. Projelerine başlayacaksın. Fena adam değildir.* ***Devrinden kopmuş insan*** (İAA.s.34).

Devrini veren beyanname: İlgili dönemi ifade eden, onu temsil eden ifade, eser: *Hakikatte Mâi ve Siyah, Edebiyat-ı Cedide'nin teklifleri kadar protestolarıyla da* ***devrini veren beyannamesidir*** (EÜM.s.288).

Devrinin birinci sınıf adamı: Dönemin önemli bir şahsiyeti: *Onun içindir ki Serveti Fünunda neşrettiği ilk yazılardan itibaren münevver kütle onu seçmiş ve daima* ***devrinin birinci sınıf adamı*** *olarak görmüştür* (TF.s.10).

Dırdırdan kurtulmak: Bezginlik veren can sıkan sözü duymamak, ondan kurtulmak: *Mesut olursun, istediğin gibi çalışırsın! Bu dedikodudan ve* ***dırdırdan kurtulursun****! Nasıl razı mısın? Ben o tarafla konuştum* (SD.s.69).

Dış tarafta kalmak: Uzak durmak, müdahil olmamak: *Bu yapma çehre ve kıyafet ve yapma dille, her işin* ***dış tarafında kalmak*** *şartıyla sabahtan akşama kadar dünyanın en akla sığmaz hikâyelerini anlatıyordu* (SAE.s.126).

Dışardan gösterişsiz, içten zengin Orta Anadolu insanı: Huzurlu, yaşam ile barışık, mutlu mütevazı, mert Küçük Asyalı, Türkiyeli: *Sağlam ruhlu kendi başına yaşamaktan hoşlanan,* ***dışardan gösterişsiz, içten zengin Orta Anadolu insanına*** *benzer. Onu yakalayabilmek için saat ve mevsimlerine iyice karışmanız lâzımdır* (BŞ.s.90).

Dışarıda gördüklerini atölyeye taşımak: Gözlemi iyi aktarmak, uygulamak: *Resim her şeyden evvel zekâya ait bir iştir. Dünün ressamları* ***dışarıda gördüklerini atölyeye taşırlardı****. Bugünküler atölyede bulduklarını güneş altına taşıyorlar* (YG.s.414).

Dışarıda kalmak: Hariçte bulunmak: *Bu yüzden Corneille ile, Racine ile olan münasebeti* ***dışarıda*** *ve parça hâlinde* ***kalmıştır*** (XIX ATET.s.510).

Dışarıya süzülmek: Açık alana çıkmak: *Sonra namaz başlayınca yavaşça bulunduğumuz yerden çıkar, arka pencereden* ***dışarıya süzülür*** *ve oradan o yıllarda sayısı epeyce azalmış olan kandillerin, bu küçük kubbe altındaki karanlıkta ince, titrek çırpınışlarını seyrederdik* (SD.s.22).

Dışında tanımak: Manayı ismi le bilmek, yüzeysel öğrenmek: *Şerbetçi Elması hikâyesi bana "abes" denen şeyi öğretmişti. Bu abesi bu güne kadar* ***dışımda tanımıştım****. Şimdi o kendi hayatımın malı olmuştu* (SAE.s.174).

Dîbâcesi yanmak: Başlangıç, mukaddime olan unsurun yanması, yok olması: *Evliya Çelebi'den daha septik olan, fakat zâlim istihzası ve realizmi çok defa onun safderunluğundaki zenginliğe erişemeyen Keçecizâde Fuad Paşa'nın meşhur yangın dolayısıyla "Osmanlı tarihinin* ***dîbâcesi yandı!****" çığlığı da aynı hakikati ifade eder* (YG.s.219).

Dibe inmek: Derinlemesine düşünmek: Fakat İclâl olmadığı için hiçbiri derine, beşeri *dibe inmemişti*. Çünkü İclâl'in dikkatlerinde gerçekten tamamlayıcı bir şey vardı (H.s.75).

Dibinde kalmak: Çok az bir miktar olarak bulunmak: *Şişelerden birini eline aldı, kokladı. Bana da koklattı. Sonra birdenbire* ***dibinde kalmış*** *birkaç damla rakıyı sallayarak* (SD.s.39).

Diken diken, rutubetten nem kapmak: Çok aşırı alıngan olmak: *O zamanları biraz bilenler, eski şehirli hayatının ne kadar alıngan olduğunu, herkesin nasıl* ***diken diken, rutubetten nem kaptığını*** *hatırlarlar* (SD.s.28).

Dikkat melekesinin tenkide şayan noktalarını aramak: Dikkat yeteneğinin, maharetinin eleştiriye layık durumunu, özelliğini bulmak, onu tespit etmek: *"Vuzuh hastalığıyla malüldüm. Delice bir anlamak*

arzusunu son haddine vardırıyor ve kendimde ***dikkat melekemin tenkide şayan noktalarını arıyordum.*** *Binaenaleyh bazı düşüncelerimin imtidadını çoğaltmak için elimden geleni yapıyordum* (EÜM.s.470).

Dikkat meselesi olmak: Uyanıklık, yoğunlaşma gerektirmek: *Zaten, mutlağına imkân yoktur. Bu anlarda şiir bir dikkat meselesi oluyor* (ED.s.212).

Dikkate değer taraf: Göz önünde bulundurulacak değerde olan şey: 1) *"Teevvüh" manzumesinde belki de en iyi hayallerinden biri olan ve mısradan mısraa atlayışla da ayrıca* ***dikkate değen*** (XIX ATET.s.435). 2) *Aşk psikolojisinin en* ***dikkate değer taraflarından*** *biri de mevzuunu tanımadan başlamasıdır; onun için her aşk, devamı boyunca bir yığın lezzetli keşifler silsilesi olur* (YG.s.131). 3) *Abdülhak Şinasi'nin* ***dikkate değer*** *taraflarından biri de bir şair içliliğini bir mozaikçi sabır ve dikkatiyle birleştirmiş olmasındadır* (EÜM.s.432).

Dikkati açık olmak: Uyanık olmak, bilinçli davranmak: *…ucuz gümrük eşyasına, taklit modalara rastlanırdı. Halbuki Bitpazarı'yla Bedesten'de,* ***dikkati açık olursa*** *daima şaşırtıcı bir şey bulunurdu* (H.s.41).

Dikkati çelmek: İlgiyi, dikkati dağıtmak: Belli ki nehir kıyısındaki sandal ve motörler ve karşıdan bütün saltanatıyla inen orman ***dikkatimizi çelmişti*** (YG.s.265).

Dikkati ilâhlaştırmak: Dikkatin önemi, hayata olan etkisi: *Ben hep yeniden başlamağa mecburum. Ben ki* ***dikkati ilâhlaştırmışımdır****, herşeyi ondan beklerim, dikkatsizim ve çabuk yoruluyorum. Gençliğimi bilmesem ihtiyarladım derdim. Fakat o da var, yok değil* (M.s.187).

Dikkati körletmek: Dikkatin yitirilmesine, neden olmak, yol açmak: *İnsan her zaman dikkatli olmaz İtiyat,* ***dikkati körletir****. Onun için çok defa dediğim gibi oluyor. Zaten ölçülü fikirleri olmadığı için her yazıyı tek başına mütalâa ediyorlar, demişti* (SD.s.252).

Dikkati sokağa açılmak: Sokağa odaklanmak, zihnin oraya yönelmesi: *…çatal, bıçak gürültüleri, radyo sesleri birbirine karışır; sonra merdivenlerden acele çıkış ve inişler peydahlanır; nihayet bütün* ***dikkati*** *ister istemez* ***sokağa açılırdı*** (H.s.295).

Dikkati tarafından yutulmak: Çok fazla uyanık bir dikkate sahip olmamak: *Arşivdeki birçok eserleri lezzetle dinledik. Fakat o gün olduğu gibi* ***dikkati tarafından yutulmuş*** *olduğunu görmedim* (YG.s.381).

Dikkatin hissesi olmak: Uyanık olmanın payı, etkisi olmak: *Yahya Kemal'in yukarda bahsettiğimiz dikkatinde meselâ Gautier'in ilk kıyafet müzemizi gezdiği zaman 1926'da ölen yeniçerilere gözyaşı döktüren bu* ***dikkatin*** *elbette bir* ***hissesi*** *vardı* (YK.s.50).

Dikkatin ne kadar satıhta dolaştığını anlamak: Uyanıklığın, ilginin yüzeysel olduğunun fark edilmesi: *Ve o zaman dikkatlerinin ne kadar satıhta dolaştığını anladı. Belki de gördüğünü sandığı şeylerin hiçbiri yoktu* (H.s.303).

Dikkatle süzmek: Dikkat ederek belli etmeden bakmak, incelemek: *Ali Bey, evvelâ beni* ***dikkatle süzdü****, sonra İhsan'a baktı. Böylece rızam ve fikrim sorulmadan, şahsım üzerinde yeni bir pazarlık daha yapılmıştı. Fakat bende deminki isyan, her şeyi kırıp atma hevesi kalmamıştı. İhsan'ın dediği olacaktı* (SD.s.175).

Dikkatler ve düşünceler makinesi olmak: Hızlı bir biçimde düşünmek, ayırt etmek: *Evet, uçak yolculuğunun paradokslarından biri de bu. Limanlarda yolcu, seyahetlerde boşluğa asılmış başıboş dikkatler ve düşünceler makinesi oluyorsunuz* (YG.s.240).

Dikkatleri toplamak: Bakışları, dikkatleri bir noktaya toplamak: *Daudet'nin hikâyesindeki delikanlı âdeta Papa'yı ihmal eder, onu görmez bile. Yahut onunla senli, benli konuşur. Bütün* ***dikkatlerini*** *katırında* ***toplar****. Çünkü bilir ki Papa, kendi kıymetlerini müdriktir* (SD.s.89).

Dikkatlerin ötesine geçmek: İlgi çekmenin dışına çıkmak, uygulamak: 1) *Fakat hiçbir zaman dışa ait* ***dikkatlerin ötesine geçemediler****. İnsanın içine inemediler. Onun şartları içinde çalışmadılar. Aşkta, ihtirasta, çok iptidai hadlerin içinde kaldılar. insanı şartlarıyla beraber almağı bilmedikleri için ferdin cahili idiler* (EÜM.s.61). 2) *Şüphesiz eskiler de tenkit ediyorlardı. Bu meleke insanlık kadar değilse bile yaratma kadar eskidir. Fakat bizdeki tenkit daima şifahî kalmış ve bazı teknik* ***dikkatlerin ötesine geçmemiştir*** (EÜM.s.76).

Dikkatli bir bakış: Uyanık, temkinli bakma işi: *Filhakika edebiyat tarihimize* ***dikkatli bir bakış*** *onun daima bir dil meselesi mihverinde kaldığını görmekte gecikmez* (XIX ATET.s.19).

Dikkatli bir göz olmak: Uyanık olmak, özenli bakmak, ilgiyle incelemek: 1) *…hattâ bu buhranın hayatımızda bir nevi ritim bile kurduğunu görürüz. O kadar ki, cemiyet meselelerini tetkikte alışmış* ***dikkatli bir göz****, on sene sonra, nelerden vazgeçeceğimizi şimdiden kestirebilir* (YG.s.33). 2) *Hakikatte o, cemiyetimizin iki ayrı zamanını birleştirmiş adamdı ve dikkatli bir göz, yeni Türkçe mısra'ı Hâmit'ten sonra gelen edebî gelişmeden değil, Eskiler'den sıyırıp çıkardığını kolaylıkla görür, zannederim* (YG.s.382). 3) *Ali Nihat'ın kitabının* ***dikkatli bir göz*** *için ortaya koyduğu meseleler birden çok fazladır, fakat biz burada yalnız eserin umumî hatları üstünde durmak istedik;..* (EÜM.s.141).

Dikte ettirmek: Yazdırmak, kaleme aldırmak: *Bir rivayete nazaran paşa bu eseri Paris'te bilardo oynarken* ***dikte ettirmek*** *suretiyle vücuda getirmiş* (XIX ATET.s.298).

Diktiği yenilik ağacı ancak kanıyla sulandıktan sonra tutunabilmek: Yenilik, değişim uğruna ağır bedel ödemek, canını vermek: Yeniden ortaya çıkmak, canlanmak: *Devri çakırpençe insan istiyordu. Üçüncü Selim'de ise bu yoktu. Onun için* ***diktiği yenilik ağacı ancak kanıyla sulandıktan sonra tutunabildi*** *ve çiçek açtı* (BŞ.s.225).

Dil bulmak: Sanat eseri için uygun bir üslup ve dil örgüsü oluşturmak: *…yani bir boşluğu aruzun çıkrığına taktığı bir devirde, Yahya Kemal şiirin özünü, hiçbir mübalâgalı görüşün karışmadığı bir zevki tatmin eden dili, münevverle halkın beraberce kullandığı* ***dili buldu*** (EÜM.s.332).

Dil devrimi: Dilde yenilik ve değişim hareketi, öz Türkçe dönemi: *Anayasanın türkçeleştirilmiş olmasına milletçe ne kadar sevinsek yeridir: Çünkü bununla, Atatürk'ten beri süregelen* ***dil devrimi*** *önemli konuklarından birine kavuşmuş oluyor* (YG.s.114).

Dil meselesi: Edebiyatta lisanın, dilin işlevselliği, önemi: *Zira, zannediyorum ki, bu yalnız dil meselesidir. Romanın esprisini kavramıyor kafası; zira, onun okuduğu romanlar Battal Gazi vs.dir* (ED.s.100).

Dilde rüya halini kurmak: Dili ince tarafıyla örmek, işlevsel biçimde kullanmak: *Valéry'nin "Velev ki rüyalarını yazmak isteyen adam*

bile azami şekilde uyanık olmalıdır" cümlesini "en uyanık bir gayret ve çalışma ile ***dilde rüya halini kurmak*** *" şeklinde değiştirin, benim şiir anlayışım çıkar* (YG.s.351).

Dile mal etmek: Dile ait olduğunu göstermek: *Fakat bu meseleleri* ***dilimize maletmek*** *akıllarından geçmiyordu* (XIX ATET.s.21).

Dilhun etmek: İçi kan ağlamak: *Bu güzel gezintiden sonra, bu havadisi okumak beni* ***dilhun etti.*** *Derhal kendime gelmek için bir banyo aldım. Çarçabuk giyindim* (SD.s.185).

Dili yırta yırta bulmak: Dili, lisanı çok iyi işlemek, kullanmak: *Kemal Galibolu'nun akşam ve sabah saatlerini âdeta* ***dili yırta yırta bulu***r (XIX ATET.s.393).

Dilin ağırlaşması: Konuşamamak, şok olmak: *O kadar ki,* ***dilimin ağırlaştığını*** *hissettiğim için kendimi konuşmaktan menetmiş gibiydim. Hele, yeni bir şey daha öğrenirim korkusuyla hiçbir sual sormuyordum. "Kendim görür ve anlarım* (SD.s.159).

Dilin bir damarını bulmak: Lisanın, dilin zengin, yararlı bir tarafını bulmak, keşfetmek: *Şurasını da söyleyelim ki, Orhan daima zevkli kalmış, hattâ cür'etlerine bir çeşit çocuk sağlığı katmasını bilmiştir. Hoca Nasreddin Hikâyelerinin, La Fontaine tercümelerinin ve diğer Fransız şairlerinden yaptığı tercümelerin başarısı* ***dilin bir damarını bulduğunu*** *gösterir* (EÜM.s.118).

Dilin kapısını açmak: Türk dilini yüksek sanat ve edebiyatta işlevsel bir duruma getirmek: 1) *Geçen gün Kutsi ile bir buçuk saat bizden genç bir şairi okuduk. Ne cümbüş! Haksız. Durmadan Yahya Kemal'e çatıyor. Yahya Kemal'e çatılır mı? O bize* ***dilimizin kapısını açtı*** (YG.s.329). 2) *Yahya Kemal'in üzerimdeki asıl tesiri şiirlerindeki mükemmeliyet fikri ile dil güzelliğidir. Dilin kapısını bize o açtı* (M.s.324).

Dilin üzerinde durmak: Dili önemsemek, onun sanat ve edebiyattaki rolünün fakında olmak: *XV inci asrın ikinci yarısı ile XVI ncı asrın ilk yarısı, şiir tarihimizin en feyizli devridir. Yeni bir şiir dilini yaratmak için üzerlerine alan bu devrin şairleri, büyük bir dikkat ve gayretle* ***dilin üzerinde duruyorlardı*** (EÜM.s.146).

Dilinden düşmek: Devamlı aynı sözü dillendirmek: 1) *"İnsanla bu kadar oynanmaz ki, a canım!.." sözü* ***dillerinden düşmüyordu*** (SAE.s.360). 2) *Epeyce zamandır evde çocuk doğmamıştı. "Yeniden büyük baba olacağım…" sözü* ***dilinden düşmüyordu*** (SAE.s.86). 3) "*Yoksulluğa alıştım, ihtiyarlığa alışamadım…" sözü hiç* ***dilinden düşmezdi****. Ücretin gümüş çeyrek, fakat bahşişin bazen mecidiye ve hattâ sarı lira olduğu devirlerden kalma bir yaşama rahatlığı vardı* (H.s.195).

Diline tespih etmek: Çok sık dillendirmek, tekrarlamak: *Allah rahmet etsin, kafasına koyduğu şeyi* ***diline tesbih edenlerdendi****. Gün aşırı nasihatını tekrarlamış, o söyledikçe Behçet Bey'de eski konağa daha çok bağlanmıştı* (MB.s.12).

Dillerde gezmek: Çok fazla konuşulmak, yayılmak: *Onun için zaman gelir ki Ferhad'ın aşkı da şüyu buluyor. Herkesin ağzında onun macerası dolaşıyor, Bu haber Hüsrev'e de ulaşıyor ve anlıyor ki Ferhad'ın yüzünden sevgilisinin adı* ***dillerde geziyor*** (HÜ.s.78).

Dilsiz kalmak: Türkçenin budanması, yapmacık bir duruma getirilmesi: *Biz hep dilde kaldık. Dilde oynadık. Bütün dikkatimizi dile verdik. Beğenmedik, süsledik, attık, değiştirdik ve şimdi arzumuz yerine geldi.* ***Dilsiz kaldık****. Mektepte öğretilen bir dille yani…sentetik millet buna derler işte* (M.s.186).

Dimağa fantezist bir çeşni getirmek: Zihinlere yeni ve sınırsız bir tat, lezzet vermek: *"Halı", "Körler", "Son", "Bebek" gibi nefis parçaları ihtiva eden Yastığımın Rüyası, eskiyi gevelemekten yorulan* ***dimağımıza fantezist bir çeşni getirmektedir****. Küflü bir romantizme ve şekle bürünen ruhlara bu kitap, büyük bir ders ve yeniliğe susamış ruhlara da büyük bir ümittir* (EÜM.s.388).

Dimağına canan nesimi ulaşmak: Sevgilisinin kokusunu almak, onu hissetmek: *Ermen ile Medâyin arasındaki yolu kat ediyor. Ermene yaklaşınca dimağına* ***canan nesimi ulaşıyor*** (HÜ.s.58).

Dimdik, mağrur yürümek: Onurlu duruş sergilemek: ***Dimdik, mağrur yürüyüşünde*** *hakikî bir hanımlık vardı* (SD s. 44).

Dinamizm: Canlı ve hareketli olma özelliği: *Atatürk her şart içinde kendisine empoze edenlerdendi. Bakışında, jestlerinde, ellerinin hareketinde, kımıldanışlarında ve yüzünün çizgilerinde bütün bir*

***dinamizm** vardı. Bu dinamizm, etrafını bir çeşit sessiz sarsıntı ile dolduruyordu* (BŞ.s.62).

Dinî dramın teşekkülü: İnanç çerçevesinde sanatın, tiyatronun kurulması, oluşumu: *Bu yüzden garpta terakkinin zembereği olan mücadeleyi ortadan kaldıran demokratik esaslar gibi- İslam cemaatlerini sadece tarihî gaiyyet fikrinden mahrum etmiyor, ayrıca **dinî dramın teşekkülünü** de imkânsızlaştırıyordu* (XIX ATET.s.43).

Dini ve duayı trajedi yapmak: Sanatta sosyal hayatın tüm şubelerine işlemek, onlara nüfuz etmek: *Vâkıa hakiki estetik yok ama, büyük bir duygu, müthiş bir ressam gözü ve dille oynayış ve ayrıca psikolojik hamle var. Her an kendi mülküyle dövüşüyor. Söylemeğe ne hacet! Bu günahkâr **dini ve duayı trajedi yapmış*** (G.s.239).

Dini, bir cenaze gömme meselesi yapmak: Dini, inancı önemsememek: *Din meselesi: Din meselesi ihmal edilmeyecekti. Kanalize edilecekti. Biz halkımızı kendi elimizle cahil kuvvete teslim ettik. **Dini, bir cenaze gömme meselesi yaptık*** (G.s.315).

Dinin ayini: Dinî tören, ritüel: *Gözlerinin derinliklerinde kendi kaderini sezmiyor, tenine gömülürken kaybolmuş bir dinin ayin ve ibadeti bende diriliyor diye düşünmüyordu* (H.s.172).

Dinlemeyen kulağın batıl olması: Söyeleni dinlemiyenin doğru yoldan ayrılması: *Ona hitap ediyor, nasihatlerinin ayn-ı hak olduğunu ve onu **dinlemeyen kulağı batıl olduğunu** söylüyor* (HÜ.s.24).

Dinleyen kulağı bir çırpıda uçurmak: Etkileyici ses, kelime olmak: *Lâtin kaynağından gelen kelimelerle yapılan ve **dinleyen kulağı bir çırpıda uçuran** ve keskin harekeli, ağzın bütün girinti ve çıkıntılarını kullanmağa mecbur eden mürekkep kelimeler henüz icad edilmemişti* (YG.s.86).

Diplomalı bir millet yetiştirmek: Yüksek uygarlık düzeyini yakalamış bir cemiyet inşa etmek: *Hayat ve medeniyet iflâs etmiştir ve yeni milleti okuldan yetiştirecektir; **diplomalı bir millet yetişecektir*** (ED.s.71).

Dipsiz bir kabı doldurmak: Çok uzun sürmek, bitmek bilmemek: *"Ne acayip gece, yarabbim" diyordu. "Ne bitmez tükenmez gece. Sanki **dipsiz bir kabı dolduruyorum**"* (H.s.351).

Dirayet istemek: İrade gerektirmek: *Dostu idare güçtür, düşmanı zararsız yapmak güçtür. Her şey güçtür. Dirayet ister! Her şey **dira-***

yet ister! *Bazen sabredersin, zaaf olur; bazen zaafın kuvvet görünür* (SD.s.168).

Dirayeti olmak: İrade sahibi olmak:

*Paşa'da bu **dirayet** var, anladın mı?*

Daha çok şey olacak, görürsün!

Adamı çıkınca her şey olur…

Sıhhatin için dediğin şey olmasaydı, ben yarın akşam seni Anadolu'ya yollardım (SD.s.168).

Dirilmek: Canlanmak, uyanmak: 1) *Gözlerinin derinliklerinde kendi kaderini sezmiyor, tenine gömülürken kaybolmuş bir dinin ayin ve ibadeti bende **diriliyor** diye düşünmüyordu* (H.s.172). 2) *O bakışlarda her şey **diriliyor,** ezelî bir hasrette bir ölmezlik suyunda imiş gibi yıkanıyor* (SD.s.259).

Diş ağrısını duymamak: Acıya, sıkıntılara kanıksamak: *Hastalığınıza çok üzüldüm, geçmiş olsun. Fakat nasıl söyleyeyim Cevat Bey biraz da kıskandım. Ben **diş ağrısını** sizin yanınızda gurbet kuşağını çözdüğüm senelerden beri artık **duymuyorum*** (M.s.74).

Diş diş bir güzelliği olmak: Sıra dışı bir güzelliğe sahip olmak: *Yırtık elbiselerinin, bakımsız kıyafetinin arasında bile bu bahar gününü andıran serin, **diş diş bir güzelliği vardı*** (SAE.s.181).

Dişi kuyruğunda ebedi yılan olmak: Mitolojik unsur, ölümsüz yaratık:

Ey hiç şaşmayan göz, büyük atmaca

Gölgesi güneşin üstünde uçan

Dişi kuyruğunda ebedi yılan,

Ve üst üste rüya! (Ş.s.64).

Dişinden tırnağından arttırmak: Özveride bulunarak, giderlerini kısarak para toplamak, biriktirmek: *–**Dişimizden tırnağımızdan arttırdığımız** para ile tecrübeye girmeyiz. Biz ev istiyoruz, dâhiyane eser değil! diye haykırıyorlardı* (SAE.s.359).

Dişlerin inci rüyası ve gülüş: Sahip olmak istediği şey, onun düşü: *O acayip desen, **dişlerin inci rüyası ve gülüş.** Akşam yemeğimi yediğim kahvedeki iki erkekle kadın. Kadının dudaklarının inceliği* (G.s.67).

Dişlerinin ucu ile gülmek: Hafif tebessüm etmek: *Fakat kafasına hiçbir şey, hiçbir fikir gelmiyordu. Sadece Mümtaz'a bakıp,* ***dişlerinin ucu ile gülüyordu*** (H.s.68).

Dişlerinin üstünde bir şekerleme gibi ezilmek: Yapmacık bir nezaket, incelikle davranmak: *Nermin Hanımın yüzü ilk bayramlığını giymiş bir kız çocuğu gibi kıpkırmızıydı. "Nasılsınız? İyi misiniz?" suali karşısında tatlı bir tebessüm* ***dişlerinin üstünde bir şekerleme gibi ezildi*** (SAE.s.230).

Diyalektiğe kurban etmek: Akıl yürütme yöntemine feda etmek: *Filhakika bir taraftan milliyetçiliğin vecit ve heyecanı memlekete getiriliyor, öbür yandan hakiki milliyetçiliğin mesnedi olması lâzım gelen tarih düşüncesi bir* ***diyalektiğe kurban ediliyordu*** (YK.s.101).

Dizgini çekmek: Aşırılığa engel olmak: *Fakat birdenbire ipleri kısılıyor,* ***dizginleri çekiyor****; her büyük sanatkâr gibi onda da mücadeleden muzaffer çıkmanın sırrı var. Bazan –bütün durulmuş sevgilerde bu vardır- bugünde dününü arıyor,…* (YG.s.423).

Dizgini elinden çıkmak: Yönetimi kaybetmek, idari erki yitirmek: *Onun için paşaların çoğu bu kuvveti kollamak, kendi aleyhinde yahut devlet aleyhinde harekete geçmemesi için onu tutmak zorunda kalıyorlardı. Devlet* ***dizgini*** *Âli Paşanın sıkı* ***ellerinden çıkınca*** *İstanbul'un iç hayatına medrese hâkim olmuştu. İslâm âleminin geçirdiği buhran, Cemiyet- Tedrisiye-iİslâmiye'nin faaliyetleri, yeni fikirleri benimsemiş…* (MB.s.71).

Dizgini kasmak/kesmek: Baskıyı, etkiyi arttırmak:

Onlar şahlandılar ben ***dizgini kastım***
Yalvardılar suratımı astım, kaşlarımı çattım.
Gök karardı, şimşekler kovaladı birbirini
Hastalık, açlık, ölüm ayrılık (Ş.s.91).

Dizgininden tutup çekmek: Kurtarmaya çalışmak: *Kudret Beyin düşüncesi, her an yeni bir batağa saplanan bir arabaya benziyordu. Yürütmek için her an atları* ***dizgininden tutup çekmeniz,*** *tekerlerinden arkasından itmemiz lâzımdı* (SD.s.203).

Dizginleri elinden kaçırmak: Yetkiyi, idare gücünü yitirmek: 1) *Fakat Mümtaz'a Ada vapurunda ikinci tesadüfünde birdenbire* ***dizginleri***

elinden kaçırmıştı (H.s.131). 2) *Fakat daha Bâbıâli baskınında* ***dizginlerin elinden kaçtığını*** *gördü. Mahmut Şevket Paşa vak'asında ise idare paşalara geçmişti* (SD.s.167).

Dizginleri teslim etmek: Yetkiyi, idareyi ele vermek: *Sanki bir yarışta imiş gibi, metresinin arkasından nefesi tıkana tıkana iki sene koşmuş, yetişip onu geçemediğini görünce bütün* ***dizginlerini teslim etmişti*** (H.s.72).

Dizi dibinde beklemek: Çok yakınında durmak, ayrılmak istememek: *Bütün gece Sabiha'nın yüzünde tek bir ifade, görünmedi. Taştanmış gibi gidecekleri saati annemin* ***dizi dibinde bekledi*** (SD.s.32).

Dizi dibinde yaşamak: Yanında, yakınında, gözetiminde hayatı sürdürmek: *Anlattığına göre bu sır âleminde Aselban'ın* ***dizleri dibinde yaşayan*** *dostumuzun şimdi Amerikan filmlerinde seyrettiğimiz şark prensleri, Hint racaları gibi bir şey olması gerekirdi* (SAE.s.44).

Dizinin dibinden ayırmamakk: Fazla korumacı davranmak: *…o sık sık gelişlerinden birinde adamakıllı yakalar, bir daha gözümüzün önünden,* ***dizimizin dibinden ayırmazdık*** (SAE.s.22).

Dizleri dibinde ölmek: Yakınında, yanında can vermek, ölmek: *Oldukça şiddetli bir konuşma esnasında şehzadenin şehre tam hâkim olmak için kendisini ortadan kaldırmak tertibatını haber alır ve şehzadeyi öldürür. Annesi Zâhide'yi de kendi eliyle bıçaklar. Zâhide şehre girmeye muvaffak olan Celâl'in* ***dizleri dibinde ölmeye*** *muvaffak olur* (XIX ATET.s.357).

Dizlerinde tâkat kalmamak: Gücü, kuvveti yetmemek: *—Sen misin hanım kızım, Allah gönlünün muradını versin… Şu torbayı omuzuma yerleştir bakayım! Ah çok düştüm,* ***dizlerimde tâkat kalmadı*** (SD.s.59).

Doğduğu güne lânet okumak: Doğduğundan dolayı mutsuz olmak, doğduğuna pişman olmak:

Bin ***lânet*** *ey yolcu,* ***doğduğum güne****…*
Altında doğduğum burçlar yıkılsın!
Bir viranedir ki ömrüm üstüne
Şeameti çökmüş aşk tılsımının…(Ş.s.118).

Doğduğu toprağa bağlı olmak: Vatanın değerleriyle beslenmek, onları sadakatle işlemek: *Fransa'nın tablosunu yazan Michelet, Barrès*

kadar ***doğduğu toprağa bağlıdır****. Yahya Kemal'in milliyet anlayışında, meşhur cümlesiyle tesirini kabul ettiği tek muharrir olduğunu da ilâve edelim* (YK.s.60).

Doğdukları, şenlettikleri topraklardan yabani otlar gibi sökülmek: Çabucak, hızlı ayrılmak, göç etmek zorunda bırakılmak: *Birkaç aydır, millî bir fâciayı, hatta millî bir felâketi, sessiz ve sedasız yaşıyoruz. Yarım milyondan fazla Türk, dedelerinin Osmanlı fethinden çok evvel* ***doğdukları, şenlettikleri topraklardan yabani otlar gibi sökülüyorlar****, mal ve mülkleri ellerinden alınarak kapı dışarı ediliyorlar* (YG.s.51).

Doğru dürüst işlemek: Uygun bir biçimde çalışmak: *Sonra meydanın saatlerine baktım. Biri üç buçukta durmuştu; öbürü belki dün gecenin on birinden rötarlı bir tren gibi bugünün akşamına yetişmeğe çalışıyordu… Bir söz söylemek için: –Bu saatler de bir türlü* ***doğru dürüst işlemezler…*** *dedim* (SAE.s.192).

Doğru dürüst kestirememek: Ne olup bittiğini anlayamamak: *Evin içindekiler ne olduğunu daha* ***doğru dürüst kestiremeden****, Nuri Beyin akşamüzeri o kadar hürmet ve riayet görerek, kalbi sabırsızlıktan çarpa çarpa çıktığı büyük selâmlık merdiveninin çatısı olduğu gibi çökmüştü* (MB.s.131).

Doğru dürüst yaşamak: Uygun bir biçimde hayatını sürdürmek: *Bu tarafından bakılırsa Seyit Lûtfullah ebedî hayata kavuşmak, namütenahi hazlar ve kudretler elde etmek için tesadüfün kendisine verdiği nimetleri istihkar eden, onları* ***doğru dürüst yaşamayan*** *bir adamdı* (SAE.s.49).

Doğrudan doğruya konuşmak: Direk, doğrudan anlatmak: *Bèrènice'in ağzından dinlediğimiz mısralar ne kadar güzel Fransızca ise, Hafız'ın mısraları ne kadar mükemmel Farsça ise o kadar güzel Türkçedir ve o kadar* ***doğrudan doğruya konuşur*** (YK.s.108).

Doğrudan doğruya telkin etmek: Aşılamak: *O kadar ki,* ***doğrudan doğruya telkin ettiği*** *şeyleri bile, bir an düşündükten sonra vazgeçebilir, yoluna gidebilirdi* (H.s.69).

Doğrudan doğruya vermek: Dolaysız, araçsız aktarmak, vermek: *Şiir bizi verir, bazan* ***doğrudan doğruya verir*** *çığlık olur. Fikir halinde verir, hikmet olur* (ED.s.281).

Doğum sancıları çekmek: *Yeni bir sürece girilirken, duruma geçilirken yaşanan güçlükler: Bu polis romanları hulâsalarının bu Jules Verne'lerin, Binbir Gece'lerin, Tûtinâme'lerin, Hâyatülhayvan'ların ve Kenzülhavas'ların yerini alabilmesi için bütün bir cemaat yüz sene bunalmış, didinmiş,* ***doğum sancıları çekmişti*** (H.s.46).

Doğum sancılarıyla dolu olmak: Birçok zorluğun çekilmesi, bulunması: *Balzac'da her şey, çok sert bir maddeden, büyük zorluklarla çekişmişe benzer. Hattâ ameliye gözümüzün önünde oluyor gibidir. Onun için eseri* ***doğum sancılarıyla doludur*** (EÜM.s.502).

Dolabı addetmek: Hilesi, dalaveresi olduğunu düşünmek: *Hakikate bu evlenme tasavvurunu babamın bir* ***dolabı addediyordu****. Bilhassa tam bu fikir ortaya atıldığı zaman babamın benimle Naşit Beyin kızını –çok küçük yaşlarımıza rağmen- nişanlamış olması bu düşüncesi onda uyandırmıştı* (SAE.s.61).

Dolabın suyunun çekildiğini hissetmek: İşlevselliğin azaldığın, işin aksayacağını anlamak: *İyi bir sinema sahnesi olabilirdi. Fakat şehrin umurunda bile değil. O sadece* ***dolabın suyunun çekildiğini hissediyor*** *ve onu düşünüyor. Hülâsa dönüşümde dahi büyük, hattâ mühim bir havadis verebileceğimi sanmıyorum* (M.s.201).

Dolabın yerinden kımıldaması: Harekete geçmek, işe başlamak: *Daha takdimin başında* ***dolap yerinden kımıldamıştı.*** *Ben ilk önce kapısının açılıp, önünde talihin bu hazin cilvesinden şaşırmış bekleyen Kudret Bey'in, Sakine Hanım'ın saydığı ve saydığı bütün meziyetleriyle(..)içine alacak sandım* (SD.s.87).

Dolap beygiri gibi durmadan dolaşmak: Sürekli aynı biçimde hareket etmek: *Hürriyetimi sıfıra indirmeleri ve beni küçücük bir daire içinde bir* ***dolap beygiri gibi durmadan dolaşmağa*** *mecbur etmeleri yetişmiyor muydu?* (SAE.s.141).

Dolap çevirmek/döndürmek: Dalavere, hileyle iş görmek, yapmak: *Bu muhafazakâr şahsiyet bize bir taraftan Selim III'ün ıslahat teşebbüslerini iflas ettiren tecrübesizlikleri ve lâubalilikleri, öbür taraftan Mûsa Paşa ve Atâullah Efendi'nin* ***döndürdükleri dolapları*** *aynı nefretle kaydetmiştir* (XIX ATET.s.111).

Dolaşık yoldan gönlünü almak: Doğrudan değil de dolaylı bir biçimde memnun etmek: *Rasim Bey de, karısı da bu sözlerin sırf*

biraz evvel iğnelediği karısının, ***dolaşık yoldan gönlünü almak*** *için söylendiğini biliyorlardı* (SD.s.157).

Dolu dizgin yol almak: Hızlı, süratli ilerlemek: *Asıl güç olan iç işleri idi. Şirazesi kopmuş bir cemiyete, maruz bulunduğu birçok ayırıcı fikirlere,* ***dolu dizgin yol alan*** *bir yığın ferdî menfaat ve ihtirasa rağmen bütünlüğünü vermek, menfi müsbet bir yığın dağınık temayülü tek bir hamle halinde toplamak…* (YG.s.89).

Doludizgin atılmak: Hızlı bir biçimde gönderilmek, atılmak: *1285'de İstanbul'a gelmiş, medreseye girmiş, çok parlak geçen birkaç yıldan sonra parasızlık, biraz da politika aşkı yüzünden tahsili yarıda kalmış, devrin hususiliğini veren hâdiselerin içine* ***doludizgin atılmıştı*** (MB.s.70).

Doludizgin işlemek: Hızlı çalışmak*:* 1) *Çeşitli sınıflar arasında yerli, yabancı, her türlü propaganda,* ***doludizgin işliyordu****. Hemen herkeste, nizamı bozulmuş bir hayatın verdiği şaşkınlık vardı* (MB.s.74). 2) *Fakat acaba gerçekten onlar değişmez miydi? Alkolün verdiği tenebbühle* ***doludizgin işleyen*** *kafası şimdi bu yeni yolda yürüyordu* (Hk.s.20).

Doludizgin saldırmak: Hızlı bir biçimde üstüne yürümek: *Dört yıl, bu dağlarda kurtlara insan etinden ziyafetler çekilmiş, ölüm her yana* ***doludizgin saldırmış****, seçmeden avlamıştı. Uğursuz tırpan durmadan, bir saat rakkası gibi işlemiş, rastgeldiği her şeyi biçmişti* (BŞ.s.49).

Doludizgin serbest bırakmak: Tam gaz serbest bırakmak: *Bu bir büyü gecesinin, hayvanî insiyakı* ***doludizgin serbest bırakan****, eşyayı arzunun cehenneminde birleştiren bir gecenin sesiydi ve bu ses dalga dalga kıpkızıl bir şerit gibi uzanıyor, alev halkaları içine tesadüf ettiği her şeyi ölesiye hapsediyord*u (Hk.s.41).

Doludizgin sürmek*:* Son hızla gitmek, sürmek: *Daha doğrusu Halit Ayarcı Bey bazı mukavemetlerim yüzünden bana hücum ediyor, Doktor Ramiz onun konuşmasıyla çıktığı düz caddede –her zaman yaptığı gibi- arabayı* ***doludizgin sürüyordu*** (SAE.s.276).

Doludizgin yürümek: Hızlı, süratli ilerlemek, gitmek: *Biri basitten hoşlanmıyordu; öbürü de gayeyi gözden çabukça kaybedenlerdendi. Onun muhayyilesi* ***dolu dizgin yürüyen*** *cinstendi. Gözünün her rastgeldiği şeyi kendi icadına veya o andaki çalışmasına ilâve edebilirdi* (Hk.s.226).

Dolup boşalmak(I): Çok kalabalık olmak: *…"Olur şey değil, hakikaten de doğruymuş…" diyen ve gülen, kırılasıya gülen insanlarla* ***dolup boşalıyordu*** (SAE.s.19).

Dolup boşalmak(II): Şişirip inmek: *Mor çarşafın pelerinleri havada eski gemilerin başındaki zafer heykellerinin kanatları gibi, sert rüzgârlarla bir yelken gibi* ***dolup boşalıyordu*** (SD.s.163).

Don gömlekle girmek: Üzerinde sadece iç çamaşırıyla dolaşmak: *Diğer bir hususiyeti de evi addettiği pansiyonda herkesin odasına* ***don gömlekle girmesiydi*** (SD.s.218).

Donatmak: Süslemek, zenginleştirmek: *Tesadüf bu meydanı o tarzda* ***donatmıştır*** *ki, Mısır sütunu, Bizans âbidesi, Türk câmi'i ve sivil mimarî eserleriyle kendiliğinden, evvelâ bu toprağın maceralarını ve sonra da mimarî zevkimizin dinî ve sivil iki çehresini verir* (YG.s.196).

Donmuş zamana gömülmek: Zamanın işlememesi, durdurulması: *…her şeyi derinliğine yutan, hepsinin üzerine buzdan kilidini vuran bu* ***donmuş zamana gömülebilirdi*** (MB.s.22).

Dost elinde: Ahbabın, samimi arkadaşın desteği, yardımı: *Kutsi'ciğim, bu mektup eline geçer geçmez, bu işle meşgul ol. Hızlaştır, ne yaparsan yap, fakat şu çemberi atlayayım. İşlerimiz* ***dost elinde*** *diye seviniyoruz* (M.s.53).

Dost hançeriyle öldürülmek: Yakınları tarafından zarara, ihanete uğratılmak: *Ve hakikaten hâlinde* ***dost hançeriyle öldürülen*** *insanların, rönesans kroniklerinde ve bizim eski tarihçilerimizde hikâyelerini okuduğumuz biçarelerin o her nefis müdafaasını lüzumsuz bir şey yapan mutlak ümitsizliği vardı* (SD.s.90).

Dost kayırmak: Birini haksız yere korumak, ona kolaylıklar sağlamak: *Nâmık Kemal'in efkâr-ı umumiyeyi ikaz için beyhude yere sarfettiği gayret,* ***dost kayırma*** *iptilâsı, hulâsa devrinde uyanık bir adamı görüp beğenmeyeceği şeylerin hepsini bu deliler âleminde ve onların ağzından dinleriz* (XIX ATET.s.475).

Dost olmak: Ahbap olmak, yakınlık hissetmek: 1) *Eminim ki olduğunuz yerde, hiç görmediğiniz insanlarla* ***dost olur****, bilmediğiniz ölülerin başında beklerdiniz* (SD.s.197). 2) *Evvelce sevişmezlermiş. Belki sen daha iyi bilirsin! Fakat cephede* ***dost olmuşlar*** (SD.s.167).

3) *Küçük bir kız çocuğu, dişi ve yavru bir köpek, benimle* ***dost olmuş*** *bir çift saksağan* (G.s.156). 4) *Tabiatları birbirine yakın olmak şartıyla tecrübeli bir ihtiyar için genç bir kadın kadar kim* ***dost olabilirdi?*** (MB.s.63).

Dostluğun lezzetini tatmak: Çok samimi duygular tatmak, yaşamak: *Sadece ham bir erik lezzetiyle günün ortasında ve o kadar güzel saçlarla karşıma çıktığı, benim için yeni çehresinde bir türlü* ***dostluğun lezzetini tadamadığım*** *bir kadını hatırlattığı için değil; hayatına şahit olmak, bütün bunları bana anlatmasını dinlemek için* (G.s.61).

Dostluk istemek: İlgiye, samimiyete ihtiyaç duymak: *İnsan yahut köpek biraz* ***dostluk istiyor…*** *İşte yalnızsınız, biraz da benimle meşgul olun. Hayvanlar, insanlar somurtgan oldukları zaman, bilmezsiniz ne kadar biçare olurlar…* (Hk.s.283).

Dostluk vergisi ödemek: Ahbaplığın, dostluğun bedelini vermek, ödemek: *Hiçbir iş yapmıyor,* ***dostluk vergisi ödüyorum*** (M.s.319).

Doya doya içmek: Özlemini, arzusunu doya doya yaşamak, gidermek:

Asıl maviliğe, ***iç doya doya***
Denizin yıldızlı laciverdini,
Sonra tamamlansın istersen rüya
Git, uzak akşamda dağıt kendini (Ş.s.56).

Doymak bilmeyen teccessüs: Çok istekli, anlama merakı: *Bundan sonra Namık Kemal'in tahsili hususidir ve sırf kendi gayretiyle* ***doymak bilmeyen teccessüsü*** *ile tamamlanmıştır. Namık kemal de kendi kendini yetiştirmek esastır* (NK.s.5).

Dökülmekte olan kanın sıcaklığı: Mücadelenin bıraktığı büyük etki: *Bütün bunlar hakiki bir buluş olan üç tepe müşahedesinin dışında söylenmemiş şeyler değildi. Fakat söyleniş tarzında Anadolu'da* ***dökülmekte olan kanın sıcaklığı*** *vardı* (YK.s.44).

Dönmeyen gemiler olmak: Ölmek, bu dünyadan göç etmek:

Uzak, çok uzağız şimdi ışıktan
Çocuk sesinden, gül ve sarmaşıktan
Dönmeyen gemiler *olduk açıktan*
Adımızı soran, arayan var mı (Ş.s.28).

Dört asırlık tarihin iyi kötü maceralarının aktığını görmek: Uzun bir tarihi sürece tanık olmak: *…hülâsa bulunduğu yerden* ***dört asırlık tarihin iyi kötü maceralarının aktığını görmüş*** *bir bina. Böyle bir binayı ortadan kaldırmak, bütün bu hatıraların üzerinden sünger geçirmekten başka bir şey midir?* (YG.s.197).

Dört bir tarafından sarmak: Her yanını, çevresini kapatmak, sarmak: *…bu çoğalmış aza beni* ***dört bir tarafımdan sarar****, dürter, acayip terkipler hâlinde vücuduma yapışır, hoyrat itişlerle ayrılırdı* (SAE.s.182).

Dört bir yana saldırmak: Her tarafa çatmak, saldırmak: ***Dört bir yana saldırıyor****, sağa sola çatıyor, Abdülhamit'ten evinin uşağına kadar herkesi ısırıyordu. Fakat bir türlü bu zehiri istediği gibi harcıyamıyor, damarlarını şişiren ufunetten kurtulamıyordu* (MB.s.43).

Dört bir yanı yangın yerine çevirmek: Her tarafa zarar vermek, yakıp yıkmak: *Belki de zekâsının hadiseler karşısındaki o daimî uyanıklığı bu sonuncu şarttan geliyor. Mustafa Kemal'in çocukluk, ilk gençlik yılları, Balkan komitacılarının* ***dört bir yanı yangına****, kana boyadıkları yıllarda geçer* (YG.s.99).

Dört gözle beklemek: Çok özleyerek veya isteyerek beklemek: *Doktor Ramiz'i* ***dört gözle beklediğim*** *bu kahvede müstakbel damadım beni olduğu yerden zehirliyordu* (SAE.s.183).

Dört medeniyetin nabzının birden attığı yer: Dört uygarlığın mirasını barındıran Sultanahmet meydanı: *Sultanahmet meydanı gibi* ***dört medeniyetin nabzının birden attığı****, taşın dört ayrı dilden o kadar üstün şekilde konuştuğu bir meydanın bugünkü şeklinde kalabileceği aklımıza gelir miydi?* (YG.s.207).

Dört tarafa savurmak: Her yere dağıtmak: *Daha Üsküdar'a yaklaşmadan akşamın* ***dört tarafa savurduğu*** *güller solmuş, deniz kararmıştı* (H.s.112).

Dört tarafı almak: Çevrelemek, etrafı sarmak: *…parmak kadar mahlûklar* ***dört tarafınızı alıyorlar,*** *bir nevi örümcekler gibi kirli salyalarıyla etrafınızda birtakım ağlar örüyorlar, sizi sarıp sarmalıyorlar, kendi kendinizin mumyası yapıyorlardı* (Hk.s.292).

Dört yana elemek: Zamanın bitmesi, ömrün tükenmesi, her tarafta zamanın tükenişini hissetmek:

> ***Eliyor dört yana*** *sakin bir günü,*
>
> *Bir rüyadan arta kalmanın hüznü*
>
> *İçinde gülüyor bana derinden,* (Ş.s.50).

Dört yana savurmak: Her tarafa atmak, fırlatmak: *Filhakika bu mevsim, bir taraftan yazın ve baharın, hattâ senenin ölümü ise, diğer taraftan da bolluğun ve olgunluğun mevsimidir; tabiat cömert çeşmelerini bu mevsimde açar; meyve, çiçek, şarap, renk, koku, hepsini cömert bir tanrı gibi* ***dört yana savurur*** (EÜM.s.190).

Dört yanda sarmak: Çok fazla etkili olmak, her yanı etkileyecek biçimde olmak:

Dört yanda sarıyor *naz, hüzün, eda,*

> *Bir altın zincirle dönen, yarını;*
>
> *Bu saf güvercinler bir müntehada*
>
> *Çırptıkça köpükten kanatlarını* (Ş.s.128).

Dört yol ağzında olmak: Kararsız olmak, ikircikte kalmak: *Bırak, kaçmak istiyor, anlamadın mı? Bütün ömrünce böyle yapmadı mı? Hep* ***dört yol ağzında*** *bir şeyler kaybeden adam değil mi?* (Hk.s.199).

Dört yol ağzında hazırlanmak: Birçok seçenekten dolayı kararsız olarak hazırlanmak: *İlâhi ve hükümran aklın hâkim olacağı yerde yirmi sene sadece bir hassasiyet hüküm sürdü. Uzlette pişmesi lâzım gelen bir yemek* ***dört yol ağzında hazırlandı*** (YG.s.75).

Dörtyol ağzı: Kararsızlık, birden fazla seçeneği olmak: *O zamana kadar Mümtaz'ın aşk tecrübesi, başıboş birkaç çapkınlıkla, kendini* ***dörtyol ağzında*** *rüzgâra dağıtmaya benzeyen bazı arkadaşlıklardan ileriye geçmemişti* (H.s.106-107).

Dudak kısmak: Hayret ve dikkatle dinlemek: *Sabriye Hanım* ***dudaklarını kısmış*** *beni dinliyordu* (SAE.s.253).

Duraklamak: Hareket halindeyken bir süreliğine durmak: *Abidin, bittabi mücerret resim sergisi perspektifi karşısında biraz* ***durakladı.*** *Sonra (gökten ne gelir ki yer kabul etmesin!) der gibi başını salladı. Hülâsa galeri meselesi böyle* (M.s.106).

Durgun akmak: Sakin, dingin, yavaş olmak: *Böyle bir muhitte şüphesiz sanat dahi hayat kadar* ***durgun akacak*** *ve üzerinde, onunla münasebeti olan bir şey gibi durulmayacaktı* (XIX ATET.s.273).

Durmadan alevden bir kırbaç gibi omuzundan şaklamak: Çok fazla etkilemek, derinden hissettirmek: *Bu mesele çıktığı günden beri Naci'nin mısıra'ı* ***durmadan alevden bir kırbaç gibi omuzundan şaklıyor:****Misâfirim vatanın bir harâbezârında* (YG s. 54).

Durmadan çarpışan ihtiras: Karmaşık ruh hali, keşmekeşlikler mücadele etmek: *İçten içe kaynaşan hayatıyla,* ***durmadan çarpışan ihtiraslarıyla*** *kin ve sevgileriyle, birdenbire coşan nefretleriyle, kaynayan sular gibi içten dönen ve derinleşen dolaplarıyla, daima kızdırılmış…*MB.s.42).

Durmadan konuşmak: Sürekli müzakere etmek, anlatmak: *Marshall Plânı'nın gişeleri önünde sıra bekleyen devletlerin büyükleri bir yığın mühim meseleyi* ***durmadan konuşuyorlar****. Bu demektir ki bir sivilceyi azdırır gibi hepsini azdırıyorlar. Fakat konuşmasalar meseleler ortadan kalkacak mı?* (YG.s.81).

Durmadan tepinmek: Öfkesini açığa vuracak biçimde davranmak: *O zaman yüzü çirkinleşir, sesi acayip perdeler bulur,* ***durmadan tepinir****, hülâsa hodbinliği içinde her çocuk gibi küçük bir ifrit olur* (H.s.14).

Durmuş saate benzemek: Sabit kalmak, hareket etmemek: *Behçet dayım karısının öldüğünden, daha iyisi Çırçır yangınında kitapları yandığından beri – "dört bin ciltlik el yazısı âsâr-ı nefîse o kadar üstat levhası, fermanlar, hatt-ı hümâyunlar, hepsi birden kül oldu." –* ***durmuş saate çok benziyordu*** (SD.s.108).

Duvar arasında konuşmak: Soğuk, mesafeli olmak: *Sade ölüler mi, yaşayanları da ancak bu suretle anlayabilirdik, "Onları kendimizden ayırmamız neden sanki? Niçin her canlı mahlûkla bir* ***duvar arasında konuşmağa*** *çalışıyoruz. Eşyaya bile geçirdiğimiz o sıcaklığı insanoğlundan esirgiyoruz?* (Hk.s.291).

Duvar dibine dikilmiş bir ağaç gibi olmak: Gelişme imkanından, zemininden yoksun olmak: *Aksi takdirde heykeltraşlığımız sonuna kadar* ***duvar dibine dikilmiş bir ağaç gibi*** *bodur, cılız, çelimsiz kalır* (YG.s.387).

Şuurun duvarında gedik açmak: Bilince, şuura zarar verecek bir şey yapmak: *Rüya uykuya münhasır bir keyfiyet değildir. Gece gibi onu da içimizde taşırız. **Şuurun duvarında açılan** her **gedikten** rüyaların sırasına göre sıkıntılı, zâlim yahut mesut diyarına gideriz* (EÜM.s.34).

Duvarın dibinde durmak: Mağduriyet yaşamamak, şartlara teslim olmamak: *Fakat hiçbiri **duvarın dibinde durmamışlardı*** (SD s. 39).

Duvarla konuşmuş gibi olmak: Etki uyandıramamak, karşılık alamamak: *Dostlardan hiç kimse bahsetmedi. Ne acayip şey, **duvarla konuşmuş gibiyim*** (G.s.139).

Duygu tarafından fikir tarafına kaymak: Aklı birinci sıraya koymak, akla dayalı düşünce taşımak: *Hâmid bu yüzden dramatik eserlerinde **duygu tarafından fikir tarafına kayar**, dramatiği sağlayan duygu ve ihtirasları bırakır; eser kesintili olur* (ED.s.147).

Duygular uyandırmak: Hisleri, duyguları harekete geçirmek, alevlendirmek: *…Bentler, Adalar, bir şehrin içinde adeta başka başka coğrafyalar gibi kendi güzellikleriyle bizde ayrı ayrı **duygular uyandıran**, hayalimize başka türlü yaşama şekilleri ilham eden peyzajlardır* (BŞ.s.151).

Duyguyu beslemek: Duyguyu, hissi sürdürmek için onu desteklemek, beslemek: *İşte bu yarı alay ve bilhassa şakalı konuşma onlarda bu **duyguyu besler**, kendilerini çolpa ve acemi buldukça size hayran olurlar. Fakat bu konuşma daha ziyade onların kendi hayatları üzerinde olmalıdır* (SM.s.42).

Duyurmak ve düşündürmek: Haberdar olmak ve tefekkür etmek: *Akdeniz size bir çok şeyler **duyuruyor ve düşündürüyor** galiba* (YG.s.320).

Düğüm olmak: Bütün sorunları içine atıp bir yerde birleştirmek: *O geceden sonra bu konuşma içimde **düğüm olmuştu**. İnsanlar arasına karışmak, biraz müsavi muamele görmek için nelere kadar tenezzül ettiğimi biliyordum* (SAE.s.317).

Dün doğmuş çocuk gibi: Yeni başlamış gibi olmak: *Gerine gerine: –Bitmedi mi hâlâ, Halit Bey, hâlâ bitmedi mi? Bitmeyecek mi? –Hayır dostum, hayır, yeni başlıyoruz. Daha **dün doğmuş çocuk gibiyiz.** –İyi amma, oyunun esası nedir? Şunu anlatın bana… Her şey yolunda gidiyor işte* (SAE.s.326).

Dünya gözünü açık bulmak: Yaşama isteği, hayatın zevklerini tatma düşüncesi taşımak: *…hattâ az çok riyazet yapmış, fakat daima kendisini*

bir türlü istediği gibi Allah'a veremediğini görmüş, kendi tabiriyle, ***dünya gözünü*** *her zaman içinde* ***açık bulmuştu*** (MB.s.139).

Dünya nimetlerini tepmek: Maddi imkânların değerini anlamamak, onları geri çevirmemek: *Devleti hiç de bu cinsten, yani nefis, ruh terbiyesi diye kendini azaba sokacak, kısmetini köreltecek, ebedî saadetler uğrunda* ***dünya nimetlerini tepecek*** *insanlardan değildi* (SAE.s.212).

Dünyada bir eşi olmamak: Farklı, benzersiz olmak: *Meselâ şu Londra hikâyesi.* ***Dünyada bir eşi olmayan*** *bir şehir, güzel, masal gibi. Ne yazık ki, yalnızım. Neyse geçelim bunları* (M.s.296).

Dünyalar kadar mesut olmak: Mutluluğu oldukça fazla hissetmek: *Ve o böyle yaptığı için de Hayri İrdal* ***dünyalar kadar mesuttu****, yıllardan beri kendisini tanıyan dostu Doktor Ramiz ona bu yüzden âdeta gıpta ile bakıyor, âdeta onu kıskanıyordu* (SAE.s.212).

Dünyaları yıkılmak: Umutlarını yitirmek, her şeyden ümit kesmek: *Hastaları iyileştiriyor, ümidi olmayanlara ümit kapıları açıyor, dünyaları yıkılmış olanlara ölümün ötesinde ışıklar gösteriyor, sabır, feragat, tahammül öğretiyordu* (H.s.181).

Dünyaya meydan okumak: Hiç kimseden korkmamak, çekinmemek: *O zamana kadar hep düşük gördüğümüz bıyıkları* ***dünyaya meydan okur*** *gibi sivrilmiş,…* (SAE.s.70).

Dünyayı bırakmak: Dünyanın faniliğine inanmak: *Bunun bir hastalık neticesi olduğunu söyleyenler, veya tasavvufa sardığı merakın yüzünden* ***dünyayı bıraktığını*** *ve hattâ daha hissî ve beşerî bir izahla, bir sevgilinin acısı yüzünden bu hâle düştüğünü iddia edenler vardı* (Hk.s.83).

Dünyayı boşamak: Dünyevî şeylere ilgi göstermemek, onları terk etmek: *Benim dünya malında gözüm yok, ben* ***dünyayı boşadım*** (Hk.s.82).

Dünyayı kurmak: Dünyaya yönelik bir beklenti içinde olmak:

Kulağımda asma bahçesi
Bitmeyen serçe seslerini
Limanda sis ağır ve derin
Birinin sildiği ***dünyayı***
Öbürü ***kuruyor durmadan*** (Ş.s.158).

Dünyayı silmek: Dünya ile ilgili plan yapmamak, amaçsız yaşamak:

Kulağımda asma bahçesi
Bitmeyen serçem seslerini
Limanda sis ağır ve derin
*Birinin **sildiği dünyayı***
Öbürü kuruyor durmadan (Ş.s.158).

Dürbünün bakılacak yerini göstermek: Bir işi doğru bir yöntemle yapmayı anlatmak: *Halit Ayarcı geceki vaitlerini tutsun veya tutmasın, bana **dürbünün bakılacak yerini göstermişti*** (SAE.s.221).

Dürbünün ters tarafından bakmak: Aykırı düşünmek. *Doğdum doğalı herkes bana **dürbünün ters tarafından bakmayı** teklif ediyordu. Ben bir türlü buna yanaşamıyordum. İnat ediyordum. Neye yaramıştı? Bütün hayatım kepaze olmuştu* (SAE.s.220).

Düpedüz cahil alayı: Açık bir biçimde bilgisizler topluluğu: *Eski Osmanlı kendi vaziyetini bilir ve kabul ederdi. Fakat Osmanlı da nedir? **Düpedüz cahil alayı*** (G.s.266).

Düşe kalka götürmek: Güçlükle taşımak: *Kim bilir belki de kısa entarisinin altından mavi donu o kadar zarif bir şekilde sarkan Halide'yi çiçek tarlalarından birinin ortasındaki güneş saatine öyle **düşe kalka götüren** ve orada iki eliyle taşa abanarak düşünmesine sebep olan Nuri Efendi'nin kendisidir* (SAE.s.57).

Düşe kalka yürümek: Güçlükle adım atmak, yürümek: *İhtiyar bir kadın belki daha ileriden satın aldığı eski şiltelerin arkasından **düşe kalka yürüyordu*** (H.s.55).

Düşenin dostu olmak: Sahip olduğu iyi olanakları kaybedenlerin terk edilmesi: *Fakat, "**Düşenin dostu olmaz!**" sözü Van Humbert'ten ve benden çok evvel söylenmiş sözdür* (SAE.s.340).

Düşman gibi beklemek: Düşmanca, tehlikeye sokacak bir biçimde durmak, beklemek: *Bununla beraber o küçük tasaların, hesapların, hemen arkasında, omuz başında karanlıkta pusu kurmuş küçük **düşmanlar gibi beklediklerini** biliyordu* (Hk.s.291).

Düşman olmak: Kin beslemeye, nefret etmeye başlamak: *—Sesi insanın içine yılan gibi kayıyor, diye **düşman olurdu**. Onun bu ses*

miyarı bizim ölçümüzdeki yüksek, ağrı, kırık, yumuşak sesler değildi (H.s.184).

Düşmanın eline düşmek/geçmek: Edinilmek, yakalanmak: *…Tıpkı salıverdiği dumanla kendisini gizleyen bir harp gemisine benzeten, hulâsa hayatla arasına birdenbire giren bu **düşmanın eline düşmüştü*** (SD.s.81).

Düşmek üzere olmak: Neredeyse kötü yola girmek, düşmek: *Bir gün **düşmek üzere olan** bir kızı duyuyor. Ve kadın ıstırabı giriyor yedinci olarak onu aile olarak alıyor* (ED.s.20)

Düşmek: Bulunduğu iyi konumu, makamı kaybetmek: *Mussolini **düştü.** Senelerden beri insanlığın talihi ile oynayan adam, şimdi bir yığın benzerinin elinde, patlamış bir balon gibi büyüklüğünü, hatâlarını ve kaderini kusuyor* (YG.s.71).

Düştüğü yerden kalkmak: Nerede kaybetmişse, orada kazanmak, bulmak: *Hakikaten eski şiir **düştüğü yerden**, yani aruzdan **kalkar*** (XIXATET.s.28).

Düşünce ağacının meyvelerinin hep komşu bahçesinde rastgele sarkması: Bize ait olmayan veya kökü dışarıda olan şey ile devam etmek: *…hayat ve dünya karşısında kendimize mahsus bir duruşun hâlâ mevcut olmaması, **düşünce ağacının meyvelerini hep komşu bahçesinde rastgele sarkmış** dallardan toplamağa çalışmamızdandır* (EÜM.s.411).

Düşünce uyandırmak: Fikrin, algının uyanmasına yol açmak: *Bilhassa tam bu fikir ortaya atıldığı zaman babamın benimle Naşit Beyin kızını –çok küçük yaşlarımıza rağmen- nişanlamış olması bu **düşüncesi** onda **uyandırmıştı*** (SAE.s.61).

Düşünceden sızmak: Düşünceye dalmak, yoğunlaşmak:

Ve hangi el boş geceden
Uzattı bu altın tası,
Sızdıkça bir düşünceden
Günlerin kızıl meyvası (Ş.s.22).

Düşünceleri derinleşmek: Yoğun düşünmek: *Saat hakkındaki **düşünceleri** bazen daha **derinleşirdi:** "Saatin kendisi mekân, yürüyüşü*

zaman, ayarı insandır… Bu da gösterir ki, zaman ve mekân, insanla mevcuttur!" (SAE.s.31).

Düşüncelerin imtidadını çoğaltmak: Fikirlerin, görüşlerin uzunluğunu yoğunluğunu arttırmak: *"Vuzuh hastalığıyla malüldüm. Delice bir anlamak arzusunu son haddine vardırıyor ve kendimde dikkat melekemin tenkide şayan noktalarını arıyordum. Binaenaleyh bazı **düşüncelerimin imtidadını çoğaltmak** için elimden geleni yapıyordum* (EÜM.s.470).

Düşüncenin peşinde olmak: Fikir, ülkü amaçlı olmak: *Sanki o anda yaptığı ve söylediği şeylerden başka kendi içinde, daha mühim, hayatını daha derinden kavrayan bir **düşüncenin peşindeymiş*** (Hk.s.151).

Düşüncenin peşinden yürümek: Fikrin, düşüncenin takipçisi olmak: *Takribî Ahmet Efendi ailesinin bu son erkeği hangi **düşüncenin peşinden yürüyerek** buraya varmıştı? Asıl beni şaşırtan şey, hiçbir nefret ve hiddetin işin içinde bulunmaması idi* (SAE.s.355).

Düşüncesinin her haşin dönemeci: İstanbul'un ördüğü duygu huzmesi: *Fakat İstanbul onun yakasını bırakmadı. Bu modern târik-i dünyâyı sihirbaz şehir en ateşli bir rakkase gibi durmadan kovaladı. **Düşüncesinin her haşin dönemecinde** karşısına çıkıp soyundu ve mevsimlerin raksını yaptı. Kâh Yenicâmi'i ay ışığında eritti, kâh Süleymaniye'nin kubbe ve kemerlerinden aydınlığın en sürükleyici orkestrasını kurdu. Bu oyun gözlerimin önünde senelerce devam etti* (YG.s.156).

Düşüncesinin yolunda muayyen hedefe doğru yürür gibi konuşmak: Sistemli ve bilinçli bir biçimde sonuca doğru gitmek: *Sen bir saat rakkası gibi iki haddin arasında gidersin. O ise daima terkibin peşinde. **Düşüncesinin yolunda muayyen hedefe doğru yürür gibi konuşur*** (SM.s.36).

Düşünceye yapışmak: Teselli bulmak, avunmak: *Acınacak derecede yalnızdı ve bu yalnızlığı içinde benim **düşünceme yapışarak** yaşamağa öyle alışmıştı ki, geldiğim gün sevincinden ölecek sandım* (SAE.s.77).

Düşünmenin yanından geçmemiş münekkitlerin memleketi: Tanpınar, cemiyet aydınlarının niteliksizliklerini irdeleyerek onları eleştirmektedir: *Yarabbim ne kadar… Okumayan, okuduğunu anlamayan,*

okuyucuların ve ***düşünmenin yanından geçmemiş münekkitlerin memleketinde*** *insan ne diye şiir yazar, edebiyatla uğraşır?* (G.s.295).

Düşünen zekâ: Akıl yürütme, düşünce, fikir bulma: 1) *Söylemeğe hacet yok ki, burada bu kelimeleri en geniş mânalarında, yani hem madde ve eşya, hem fikir ve hayal, zihnî ve ictimaî hayatın bütün verileri, hülâsa* ***düşünen zekâ*** *ve işleyen el karşısında nesne (objet) mânasına alıyoruz* (EÜM.s.130). 2) *…burada bu kelimeleri en geniş mânâlarında, yeni hem madde ve eşya, hem fikir ve hayal, zihnî ve içtimâî hayatın bütün verileri, hülâsa* ***düşünen zekâ*** *ve işleyen el karşısında nesne (object) mânâsına alıyoruz* (YG.s.24).

Düşürmek: Görevi bıraktırmak: *Bir grup Sadrazam Tevfik Paşa'yı* ***düşürerek*** *yeni bir Ferit Paşa kabinesi kurmaya teşebbüs ederler* (İAA.s.11).

E

Ebadını alarak konuşmak: Çapına uygun hareket etmek, makamına uygun konuşmak: *Çünkü fikrin içinde hiç kimseyle* ***ebadımı alarak konuşamıyorum****. Para meseleleri kötü bir büyü çubuğu gibi beni aptallaştırıyor, küçükleştiriyor* (G.s.298).

Ebedin sırrıyla haşr olmak: Yok olmamak, öbür dünyada var olmanın gizemiyle dirilmek:

Issız bir mezarlık, kimsesiz bir yer
Gölgesinde ulu, loş bir mabedin
Bir yığın toprakla bir parça mermer
Sırrıyla haşr olmuş *orda* ***ebedin****.*(Ş.s.104)

Ebediyen kaybolmak: Sonsuza dek yok olmak: *Tekrar üst üste rüzgârlarda savruldular, ruh fırtınasından geçtiler, ümitsiz iştiyakların*
—ah bu her şeyin ***ebediyen kaybolmuş*** *vehmi*
— aynasında yalnızlarını seyrettiler (H.s.253).

Ebediyet fırtınası: Olumsuz duyguların oldukça yoğunlaştığı bir durum: *Bütün ikrarıyla kendine sahip ve bu* ***ebediyet fırtınasına*** *bir altın kalyonun sağrısı gibi karşı koyuyordu* (H.s.258).

Ebediyetin rahmânî yüzü: Sonsuzluğun hayırlı olan çehresi: *Fakat Bursa'da yeşilin manası çok başkadır; o **ebediyetin rahmânî yüzü**, bir mükâfata çok benzeyen bir sükûnun fâni bir saate sinmiş manasıdır. Yeşil Türbe, Yeşil Cami der demez, ölüm muhayyilemizdeki çehresini değiştirir…* (BŞ.s.122).

Ebediyetinle diz dize gelmek: Sevdiğinin sonsuzluğu ile bir araya gelmek, yakın olmak:

İçimizde sonsuz çalkalanan deniz,
Gülümseyen yüzü kaderin bize,
Yıldızların altın bahçesindeyiz,
Ebediyetinle geldik diz dize (Ş.s.24).

Ebesi tarafından çalınmak: Yeteneksiz, uyuşuk, pasif olmak: *Bize kapıyı, ilk bakışta bütün iyilik kabiliyetleri doğduğu gün, **ebesi tarafından çalınmış** hissini bırakan bir kadın açtı. Onu perişan hâli, kan çanağı gözleri, sapsarı yüzüyle ve bana dayanmış görünce: —Yine mi sarhoş?.. diye başını salladı* (SD.s.246).

Ecinni gibi olmak: Küçük, sevimli cin gibi olmak: *Benim tuhaf huylarımı bilirsiniz; öyle zenci, Çinli filândan pek hoşlanmam. Bana hilkatin acaiplikleri gibi gelir. Ben âri ırkındanım. Buna rağmen oğlan müthiş sevimli. **Ecinni gibi** bir şey. Gayet tatlı el işaretleri var* (M.s.174).

Ecinniye benzemek: Cin çağrıştırmak, andırmak: *Meşin gibi esmer, çarpık yüzü ile uzun boyu yüzünden daha fazla göze batan kamburu ile Seyit Lûtfullah benim gördüğüm zamanlarda, insandan ziyade peşinden koştuğu defineleri bekleyen bir **ecinniye benziyordu*** (SAE.s.41).

Eciş bücüş bir ağaç hâline sokmak: Gelişmeye olanak tanımamak, fırsat vermemek: *Her sene bir kere büyümesinin istikametini değiştiren acayip, tortueux, **eciş bücüş bir ağaç hâline sokmuştu*** (G.s.296).

Eda etmek: Borcunu ödemek: "*Benim borcumdu, fakat **eda edemedim**. Allah nasip etmedi. Şimdi senin üstüne borçtur. Onu behemehal yaptırmalısın!" vasiyetinde bulunmuş* (SAE.s.27).

Edayla konuşmak: Naz, işve ile anlatmak, konuşmak: *Bu ateş kızları şimdi büyük resmin ve heykelin gururuyla bize geliyorlar. Tabak gibi, fincan gibi hususî bir iş görenler bile bizimle bir sevgil nazıyla, **edasıyla konuşuyorlar*** (YG.s.467).

Edebiyata girmek: Edebiyatta yer almak, ona konu olmak: *Dickens'ta sokağın anahtarı vardı, İngiliz halkı gibi konuşurdu. Çocuk Dickens ile* ***edebiyata girer****. Bir de Goethe'de Wilhelm Meister'de. Dostoyevski'ye de Goethe'den geldiği bellidir bu motifin* (ED.s.28).

Edebiyatı sahiha: Doğru, gerçek edebiyat: *Namık kemal bu tenkitlerinde yeni bir edebiyatın peşinde idi. Bu edebiyata* ***edebiyatı sahiha*** *diyor ve bunun şark mübalağasından, hayallerinden, feerik cennetinden uzak olmasını istiyordu* (NK.s.17).

Edepsizlik yapmak: Utanmaz, sıkılmaz olmak, terbiyesizlik yapmak: *Allah bilir ne vakit açar? Paris'in İstanbul'dan farkı şu kardeşim: İstanbul'da bu mevsimde iki gün* ***edepsizlik yapar,*** *burada ısrar ediyor. Avrupalı inadı* (M.s.97).

Efsanevî avın farkında olmak: Önemli amacı, gayeyi anlamak: *O Şakir Ağa'lar, Mehmed Ağa'lar, her gün onun sıcağında verimli bir sonbahar gibi kızaran ve olgunlaşan istidatlar da, üslûp ve tekniğinin akislerini taşımakla kalırlar; hiçbirinin tırnak ve dişleri o kadar derine geçmez. Hatta* ***efsanevî avın farkında*** *bile değildirler* (BŞ.s.227).

Eğlenceli bir masal olmak: Keyifli vakit geçirmek, eğlenmek: *Fakat bu sevimli mahlûkun ağzında her şey o kadar değişirdi, göz süzmeleri, el işaretleri arasında öyle lezzetli veya* ***eğlenceli bir masal olurdu*** *ki işin aslı ortadan kaybolurdu* (SD.s.29).

Eğlendirmesini bilmek: Mutlu edebilmek, eğlenceli olmak: *Kayınbabası İsmail Molla Beyin sağlığında bu aşksız hayat, genç kadını pek o kadar sıkmamıştı. Çünkü İsmail Molla işittiğime göre çok canlı bir adammış ve gelinini* ***eğlendirmesini bilirmiş*** (SD.s.8).

Eğretilik fikri: Uyumsuz, yakışmamış görüş: *Herkes onu makama hürmet ediyor sanmışlardı. Hiçbirinde* ***eğretilik fikri*** *yoktu* (Hk.s.177).

Ehemmiyet vermek: Önemsemek: 1) *—E!.. Emin Efendiye şimendifer ne vakit çarpacak? Diye sordum takılırdı. O, bu alaylara hiç* ***ehemmiyet vermez****…* (Hk.s.271). 2) *Fakat Sabiha yaşının küçük bulunmasına* ***ehemmiyet vermedi****; hepimiz etraftan bunu dinliyorduk, sonra söyleyen de ben değildim* (SD.s.52).

Ehemmiyetini anlamak: Önemini kavramak: *Bu bahisleri toparlayıcı eser sıfatıyla tazelemiş ve onun Belâgat-ı Osmâniye'sinin yazılma-*

sına yol açmıştı. Tâlim-i Edebiyat bu çerçeveyi bir hamlede kıra. Bu kitabın ***ehemmiyetini anlamak*** *için fasıl başlarını saymak yetişir* (XIX ATET.s.446).

Ehliyet sahibi olmak: İlgili konuda deneyimli olmak, liyakati bulunmak: *Onun verdiği nasihatler yüzünden kolaylıkla bertaraf edilecek mahallî hareketler gerek tedbirlerin vaktinde alınmaması ve gerek vaziyete hâkim olabilecek* ***ehliyet sahibi*** *memurların yerlerinden kaldırılması yüzünden hakikî bir felâket şeklini alıyordu* (XIX ATET.s.328).

Elden geldiği kadar mısraı genişletmek: Anlam mefhumunu ön planda tutmak, anlama yoğunlaşmak: ***Elden geldiği kadar mısraı genişletmek*** (G.s.101).

Ekilen fenalık tohumları: Toplumun yaşantısına zarar verecek işler: *Nihayet Esad Paşa'nın ikinci sadaretinde (1875) bu kadar senedir* ***ekilen fenalık tohumları*** *acı meyvelerini verdi. Evvelâ Hersek isyanı başladı. Sonra isyan Bosna'ya geçti* (XIX ATET.s.328).

Ekmek istemek: Ekonomik rahatlık talep etmek: *Bu zümre adamı oluşu Mussolini'yi kıymet hükümleri üzerinde oynamağa götürmüştür. "İtalyan milleti benden* ***ekmek istiyor****, hürriyet istemiyor" sözü onundur. Hakikaten İtalyan milleti Mussolini'den bu kendi kendine türeyen velinimetten hiçbir şey istemiyordu* (YG.s.75).

Ekşimiş ve küflü hamura benzemek: Sarhoşun konuşurken ki ses tonu: *Sesi* ***ekşimiş ve küflü bir hamura benziyordu****. İkide bir hıçkırıyor, gırtlağına kadar yükselen alkolün tazyiki altında yüzü değişiyor, fakat hıçkırık kesilince şarkısına devam ediyordu* (H.s.301).

Ektiğini biçebilmek: Yaptığın karşılığını almak, görmek: *Bu mizaçla Ata Molla* ***ektiğini biçebilecek*** *bir yaratılışta olsaydı o devirde kendisine çok iyi bir mevki yapabilirdi* (MB.s.39).

El âlem: Herkes, yabancılar: *Kendini öldürmek için* ***elâlemin*** *evini seçmek her hâlde beğenilecek bir hareket değil. Dünyada yer mi yok! Hele ölüm gibi tabii bir iş için. Hele bu işin yapıldığı evin sahibi… Ne kadar hiddet etsen yeridir* (SM.s.27).

El âlemin işine karışmak: Kendisini ilgilendirmeyen vazifesi olmayan işe müdahale etmek: *Dünyanın en gülünç hastalığını tutulmuştum, bir de* ***elâlemin işine karışıyordum*** (SAE.s.113).

El altından göndermek: Gizlice aktarmak, yollamak: *Babası ölmüş, annesi, Ali'nin* ***el altından gönderdiği*** *haberler üzerine, İstanbul'a gelmişti. Bu gelişle Nuri Bey servetinin, aile haysiyetinin gerektirdiği tarzda bir hayata kavuşmuştu* (MB.s.140).

El değdirmek: Eskitmek, yıpratmak, yaşlanmak: *Vücuduna âdeta yapışmış gibi duran ince keten elbisesinin içinden, bu vücudun bütün tazeliği hayat tecrübesinin ve zamanın henüz* ***el değdirmediği*** *çizgi ve şekillerle fışkırıyordu* (Hk.s.275). 2) *Dikkatle tıpasını açtı; ambalaj kâğıdına,* ***el değdirmeden*** *iki komprimeyi şişenin ağzını biraz eğerek döktü* (H.s.102).

El dokunmadan yapmak: Manevi olarak uygulamak, işlemek: *Seyit Lûtfullah'ın asıl istediği kâinatın sırrına, maddeye ruhen tasarruf etmekti. Altın imbikle değil, ruhla yapılır. Toprağın altında ondan çok ne var? Mesele* ***el dokunmadan yapmaktır****, derdi* (SAE.s.50).

El ele kurmak: Birlikte, beraber yapmak: *…ferdiyetlerini siliyor, umumileştiriyor, onlardan sefaletle tesadüfün* ***el ele kurdukları*** *bir terkip yapıyordu (H.s.53).*

El ele yapmak: Yardımlaşarak üretmek, yapmak: *…ben, gül kokusunun, eski musıkînin ve sevilen bir kadın ihtiyacının* ***el ele yaptıkları****, acayip bir rüyaya daldım* (Hk.s.130).

El elin eşeğini türkü çağırarak arar: İnsan kendi problemlerini yalnızca kendisi çözebilir, başkaları ilgilenir görünse de samimi bir biçimde ilgilenmezler: *Üç gündür ah kalemim, vah kalemim! Diye feryat ettim. Bu sabah bu kepaze yazacağı satın aldım. Bu vesile ile çok güzel bir darb-ı mesel öğrendim:* ***el elin eşeğini türkü çağırarak arar*** (M.s.201).

El hissetmek: Varlığını, vücudunu fark etmek, duyumsamak: *Hatta bu devirdeki lirik eserlerinde bile sırrın kapısını zorlayan el hissedilir. Sabâ Âyini ile Nevâ Âyini arasındaki 16 senede Dede'nin dehası zaferden zafere uçar. Üst üste yenilikler icat eder, üslûbunu genişletir* (YG.s.369).

El sürmek: Dokunmak, kullanmak, yararlanmak:

Akşamın tek bir ağaç gibi
Dal budak saldığı sular

Çocukluk rüyalarının bahçesi!

Sakın kimse ***el sürmesin*** *dallara*,(Ş.s.73)

El yordamıyla Garb'a doğru bir yürüyüş: Bilinçsiz bir biçimde, deneme yanılma yoluyla batıya yönelmek: *İnsanlığı 150 senedir ilim idare ediyor. O hem hayatı hergün değiştiriyor, hem de bu değişikliğin getireceği krizlere karşı evvelinden tedbir düşünüyor. Tanzimat* ***el yordamıyla Garb'a doğru bir yürüyüştü*** (YG.s.333).

El yordamıyla yürümek: Tahmin ederek iş yapmak: *Zaman içinde teşekkül eden bu realitede, Tanzimat'ın işe programsız başlamasının, bilgi noksanının, sarih hedef yokluğunun, hülâsa* ***el yordamıyla yürümenin****, biraz daha evvel başlayan…*(YG.s.34).

Elâ gözlü bir çöl ahusu: Sevgilinin sıra dışı güzelliği:

Saçları bahtından daha siyahtır.

Kurmuş diye sevda yolunda pusu

Döktüğü gözyaşı, çektiği ahdır.

*Leylâ…****Elâ gözlü bir çöl ahusu*** (Ş.s.114).

Elde kalan: Geriye kalan, kurtarılan parça: *Bu millet artık sergüzeşten bıktı. Altı asırlık bir devlet-i muazzamayı üç günde bu hâle getirdiniz. Bu yetmiyormuş gibi şimdi de* ***elde kalanı*** *mahvetmek istiyorsunuz!* (SD.s.136).

Elden çıkarmak: Kaybetmek, sahip olamamak: *Dudaklarında âdeta bir zafer nârasına benzeyen bir tebessüm peydahlandı nihayet, dönmüştü. Yeni baştan tanzim ettiği hususi hayat kadrosunu bozmak, zorla topladığı erkekleri ve kadınları yine* ***elden çıkarmak*** *istemiyordu* (H.s.138).

Elden geldiği kadar: Olanaklar el verdiği oranda, kadar: *Ne olur bir şey isterken biraz izahat verin. Dükkânların önünde şaşkın tavuğa dönüyorum. Gönderecek adam bulunca pipo tütünü ve Mazhar Şevket'e cigara da göndereceğim senin bende bir de boyun bağın var. (bütün bunları* ***elden geldiği kadar*** *buradan göndermek istiyorum* (M.s.301).

Eldiven gibi sıyrılıp alınmak: Yerinden kolayca çıkarmak, sökmek: *Kapının biraz ilerisinde başımı kaldırıp camie baktım. Kurşun kubbesi, üzerinden bir* ***eldiven gibi sıyrılıp alınmıştı*** (SD.s.130).

Eldiven gibi yapışmak: Sıkı sıkı sarılmak, tutmak: *Bu ipek ve ten kadar yumuşak deri Maraş'ta gene Maraşlı ustaların sabrıyla dövülüyor, ayağa bir* ***eldiven gibi yapışan*** *ve bir kumaş gibi yıkanan bu gül şeftali yemeniler ve ayakkabılar gene yapılıyor* (YG.s.230).

Ele almak: Bir konuyu, fikri incelemek, değerlendirmek: Yahya Kemal henüz kendi realitesiyle *ele almaktan* çekindiği Türk tarihini bu yazılarda sanki bir çeşit plastik madde gibi kalıptan kalıba dökmeye çalışır (YK.s.58).

Eli omuza değmek: Sırtın üst bölümüne dokunmak: *Devletlinin* ***eli omuzuma*** *ve bakışı gözlerime* ***değdiği*** *andan itibaren bende garip bir değişiklik olmuştu. Birdenbire iştiham artmış, bütün vücudumu bir rahatlık hissi, bir nevi saadet ve ferahlık kaplamıştı* (SAE.s.210).

Eli şakağında: Kaygılı, düşünceli: *Bütün gece Sabiha annesinin yanında, bir* ***eli şakağında****, ağzını açmadan oturdu. Hiç kimseye bakmadı. Tek bir kelime söylemedi* (SD.s.36).

Elin emrine girmek: Meleke kazanan elin işleyişine, yaptıklarına onay vermek, ona karışmamak: *El çalışmalı, öbürleri âdeta farketmeden onunla beraber yürümeli. Yani* ***elinin emrine girmelisin*** (SD.s.17).

Elin hünersizliğini makamın güzelliği ile telâfi etmek: Beceriksizliği sahip olduğu erk, idari yetkiden alınan güç ile kapatmak, o eksiği gidermek: *Bursa tıpkı alaturka mûsikînin taksimleri gibi irticali doğmuş bir şehirdir. Şurası var ki sazı kullanan* ***elin hünersizliğini makamın güzelliği telâfi ediyordu.*** *Bursa'nın güzelliği tabiatın ve tarihin bir işbirliğidir* (YG.s.222).

Elinde hırpalanmak: Yıpranmak, sıkıntı çekmek: *Onları dinlerken bu ötesi yok gibi görünen dar hayat birdenbire gözümde silinir, kendimi büyük dağ başlarında rüzgârların* ***elinde hırpalanır*** *görmek isterdim* (SD.s.37).

Elinde tutmak: Bir amaç uğruna kullanmak için bekletmek: *Neden sonra, her ikisinin de şu veya bu şekilde,* ***elinde tuttuğu*** *insanlar olduğunu öğrenebildim* (SD.s.292).

Elindeki tek oyuncakla oynar gibi hayatla oynamak: Hayatı önemsememek, tehlikeye atmak: *Bir müddet olduğum yerde şaşırdım kaldım.*

Sabiha bu işi niçin yapmıştı? Zavallı Sabiha, ***elindeki tek oyuncakla oynar gibi hayatıyla oynuyordu*** (SD.s.307).

Elinden çıkmak: Üretmek, kazanmak, yapmak: 1) *Ben İstanbul imar işlerinin mesuliyetini taşıyan bir adam olsam, değil İbrahim Paşa sarayı gibi ayakta duran bir binayı yıkmak, ecdad* ***elinden çıkmış*** *küçük bir taş parçasını yerinden oynatmak için yüz defa düşünür ve galiba yüzüncüsünde gene yerinde bırakırdım* (YG.s.197). 2) *Müşahedede çok kuvvetli idi. Mesela yukarda bahsettiğim tasvirde çıkan ramazan mektubunun her satırı hakikaten etrafını görebilen bir adamın* ***elinden çıkmış*** *olduğunu gösterir* (NK.s.25).

Elinden geçmek: Kontrol etmek, incelemek: *Fakat, imkânlarının içinde mütalâa edilince müverrihimizi beğenmemek kabil değildir. Onun* ***elinden geçen*** *bir vesika veya kitaba tekrar müracaat etmek ihtiyacı hemen hemen duyulmaz* (XIX ATET.s.163).

Elinden gelmek: İmkânı olmak, yapabilmek: *Size acıyorum, daha doğrusu* ***elimden gelse*** *acıyacağım. Çünkü çok fenasınız!* (SD.s.285).

Elinden geleni esirgememek: Gücünün yettiğini imkânlar dâhilinde yapmak: *Bütün gün gelinini dinlemekten kurtulan kaynanası, kadıncağızın dairede rahatı için* ***elinden geleni esirgemiyor****, ve masraftan, ne zahmetten çekiniyordu* (SAE.s.239).

Elinden geleni yapmak: Gücünün yettiği, imkânları uygun olduğu kadarını yapmak: 1) *"Mademki dört ay sonra burası yoktur, o hâlde ilerisi için hazırlık yapalım!" diye düşünüyordum. Benim* ***elimden gelen*** *bu idi* (SAE.s.248). 2) *Nasıl ki bugünki hazırlamak için de yirmi altı yıl önce* ***elinden gelen****, hatta gelmeyen, hayatın mantığında insan gücünün üstünde olması gereken şeyleri yapmıştı* (YG.s.226). 3) *Size yorumum, daha doğrusu elimden gelse acıyacağım. Çünkü çok fenasınız!* (SD.s.285).

Elinden her şey gelmek: Çok yetenekli, başarılı olmak: *–Hayri Bey, neler bilmez zaten… İlm-i menâfiü'l-âzâ, ilm-i sima, ilm-i simya, ilm-i havas, ilm-i, cifr, ilm-i sihr, ilm-i huruf…* ***Elinden her şey gelir****… Eski tababet bile* (SAE.s.185).

Elinden kurtarmak: Birinden almayı başarmak: *Fakat İsmail Paşa, beş on kuruş için insan harcayacak adam değildi. Hem, Arnavut*

*Hasan'ın **elinden kurtardığı** günden beri, ona marazî bir merhametle bağlanmıştı* (MB.s.124).

Elden ne gelir: İmkânı, çaresi olmamak, bir şey yapamamak: *"Paşam, **elinden ne gelir,** ben Saatin icadından evvel doğmuş olanlardanım..."*(SD.s.263).

Eline beş lira sıkıştırmak: Az bir miktarda para vermek, savmak: *Küçük zeytin çekirdeği gibi dünyanız, hepsi bana hayatı yeniden sevdirdi. O gece hemen oracıkta **elinize beş lira sıkıştırsaydım,** nasıl mesut olacaktınız!* (SAE.s.339).

Eline diline üşenmemek: İsteği olmak, erinmemek: *Fakat ne saatini bedava tamir eden Nuri Efendiye, her zaman yardımını gördüğü Abdüsselâm Beye, ne de **eline diline üşenmeyen** Avcı Naşit Beye açıktan açığa düşmanlık edemediği, hattâ onları ne olsa yine biraz sevdiği için, bütün köşede bırakılmış insan hıncıyla Seyit Lûtfullah'a yüklenirdi* (SAE.s.43).

Eline geçirmek: Sahip olmak, elde etmek: *Karısı doğurmuş, sevinç şaşkını bir arkadaşa **elime geçirdiğim** birkaç gaz sandığı ile iki kalası hediye ettiğiim için ben yersiz yurtsuz kalmıştım* (Hk.s.88).

Eline girmek: Yönetilmek, idare etmek: *"122 [1804] tarihlerine kadar mütegallibenin ellerine düşerek ve devlet vüzerasına maktu'yet veçhiyle verilerek bir harâbezâr hâlinde iken, müşârünileyhMehmed Ali Paşa'nın **eline girip** otuz kırk sene zarfında ol derece ma'muriyet kesbetti ki Mısır hazinesinin senevî vâridâtı bir milyon keseye bâliğ oldu"* (XIX ATET.s.302).

Eline iki mecidiye sıkıştırmak: Sadaka verir gibi küçümsemek: ***…eline iki mecidiye sıkıştırmağa** kalkacak kadar kendisine yukardan, kibirle bakan üvey kardeşinin yanında, onları ilk defa hatırlıyordu, ilk defa anasının hayatındaki sefaleti, acıyı, kardeşinin veremle kemirilmiş yüzünü olduğu gibi görüyordu* (MB.s.79).

Eline para geçmek: Paralı olmak, sonradan paraya sahip olmak: *Babamın **eline para geçer** geçmez ne yapacağını biliyor muyuz? O şimdi durmadan söylüyor, vadediyor…* (SD.s.60).

Eliyle abanmak: Tutarak yaslanmak, dayanmak: *…Halide'yi çiçek tarlalarından birinin ortasındaki güneş saatine öyle düşe kalka götü-*

*ren ve orada iki **eliyle** taşa **abanarak** düşünmesine sebep olan Nuri Efendi'nin kendisidir* (SAE.s.57).

Eliyle açmak: Vasıtası, yardımı ile olmak: *Niçin Reşid Paşa gibi Auguste Comte'un dostu olacak kadar entelektüel bir adamın **eliyle açılan** Tanzimat olduğu yerde bocaladı* (YG.s.33).

Eliyle yıkmak: Bizzat sebep olmak: *İbrahim Paşa Sarayı yıkılmamalıdır. O, Türk tarihinin âbidesidir. Türk eliyle yıkılamaz. Hiçbir eski binayı kendi **elimizle yıkamayız*** (YG.s.199).

Elle tutmak: Somut bir biçimde görmek: *Mümtaz, halk havalarının kendine has, **elle tutulur** ıstırabını bir devaya kavuşmuş gibi dinledi* (H.s.289).

Elleri birbirine kenetlenmek: Çok korkmak, şaşırmak, bedeni tutulmak: *…etraftaki garip sessizlik içinde, hiç farkında olmadan tecrübesiz **elleri birbirine kenetlenmiş**,…* (MB.s.99).

Ellerine düşmek/geçmek: Edinilmek, zorla elde edilen: *"122 [1804] tarihlerine kadar mütegallibenin **ellerine düşerek** ve devlet vüzerasına maktu'yet veçhiyle verilerek bir harâbezâr hâlinde iken, müşârünileyh Mehmed Ali Paşa'nın eline girip otuz kırk sene zarfında ol derece ma'muriyet kesbetti…*(XIX ATET.s.302).

Elleriyle yoklamak: Dokunmak, varlığından haberdar olmak: *O yeni bir aşk peşindedir. Dördüncü perdede mucizeli bir tesadüfle ölümden kurtulmuş olan Âkif Bey'i sahnede görürürüz vb lz; ölümü gözleriyle görmüş elleriyle yoklamış, arasından geçerek gelmiştir* (XIX ATET.s.348).

Emel beslemek: Gerçekleşmesi zamanla olabilecek istek, amacı ummak, düşünmek: *Senelerden beri; daha genç iken ihtiyarlamış, bütün ezvâka karşı somurtmuş kalbinde bir **emel beslerdi*** (Hk.s.271).

Emniyet altına almak: Korumak: *Herhangi bir anlayışsız ele düşmesini ben önledim. Hulâsa onu ben kurtardım. Kurtardığım şeyi kendi evimde **emniyet altına almam**, bir daha olur olmaz maceralara düşmemesini temin etmem kadar doğru bir şey olur mu?* (SAE.s.56).

Emniyet etmek: Güvenmek: *"Olsun," dedi. "Ben yine emniyet ederim. İnsana **emniyet etmeden** yaşamak imkânsızdır. Ben insansız, hele konuşmadan hiç yaşayamam* (SM.s.47).

Emniyet içinde olmak: Güvenli bir yerde, güvende bulunmak, olmak: *Hayat büyük bir* ***emniyet içindeydi*** *ve daha ziyade kurulmuş bir saate benziyordu. Her geçen an bir sonrakini tayin ediyor hissini veriyordu* (YG.s.84).

Emniyet vermek: Güven vermek, telkin etmek: *Paşanın çok muntazam, her cinsten hâdiseye üstüne binecek bir at gibi bakan ve insana bu yüzden değiştirdiği kıymetlerle acayip bir* ***emniyet veren****, sakin, vakarlı devlet adamı çehresi, imparatorlukların yıkılışından, devletlerin çöküşünden sonra bile,…* (SD.s.267).

Emniyetli bir geleceğin huzurunu tatmak: Güvenli, mutlu bir istikbal, geleceği hissetmek, yaşamak: *Bir zamanlar gençliğe ışık kaynağı olan evinde, cemiyet hayatımız için o kadar peşinden koştuğu* ***emniyetli bir geleceğin huzurunu tadarak*** *ebedî uykusunu uyumasını Hak'dan dileyelim* (EÜM.s.278).

Emri altındaki çeliği bir an paslatmak: İmkânları, malzemeyi bir süreliğine kullanmamak, değerlendirmemek: *Atatürk küçük, büyük daima bir hedefin peşinde yaşamıştır.* ***Emri altındaki çeliği bir an paslatmadı*** (YG.s.88).

Emrine amade olmak: Buyruklarını yerine getirmeye hazır olmak, onları beklemek: *Behram dua ve senadan sonra* ***emrine amade olduğunu*** *söylüyor. Zaten bu iş ona göre biçilmiş kaftandır* (HÜ.s.53).

Emrine verilmek: Yönetmek, hareketli olmak: *Buna sessizlik de denemezdi. Çünkü masa saati alabildiğine işliyordu. Sanki her şey onun* ***emrine verilmişti*** (H.s.341).

Emsalsiz bir keşifle taçlanmak: Benzersiz, sıra dışı bir buluş ile ödüllendirilmek: *Çünkü dayım hakiki icat dehâsıyle doğmuştu; ve onun çalışkan hayatı hakikaten şimdiye kadar kimseye nasip olmayan büyük,* ***emsalsiz bir keşifle taçlanmıştır*** (Hk.s.219).

Emsalsiz çiçeği olmak: Muhteşem sonucun, ürünün olması: *Nizam, ahenk ve üslûp gibi zarurî unsurların tam birleşmesinden doğan klasik deha ancak bu üç haddin üstün ve* ***emsalsiz çiçeği olabilirdi***(YK.s.55).

En ağıza alınmaz küfürlerin birbiri ardından boşanması: Çok sinirlenip *hakaret* etme: *O zaman hakikaten acayip,* ***en ağıza alınmaz küfürler birbiri ardından boşanırdı*** (YK.s.36).

En ince bir parnasyen zevkin mahsulü addetmek: Sanat için sanat anlayışına uygun ürün, eser olarak tanımlamak: *Hatta her ikisinde de öyle beyitler vardır ki plastik kudreti itibarıyla* ***en ince bir parnasyen zevkin mahsulü addetmekte*** *bence mahzur yoktur* (HÜ.s.87).

En ince teferruatıyla öğrenmek: Ayrıntılı bir biçimde bilgi almak: *Eve adım attığından bir saat sonra, bütün hayatını, harap olan sıhhatini, kocasından çektiklerini, koskoca bir servetin nasıl yıkıldığını* ***en ince teferruatıyla öğrenmiştik*** (SD.s.35).

En kanlı safha: Acımasız savaş aşaması, evresi: *Roma kartalı şarka doğru uçuşu için bu kaleyi seçmiş, Bizans-Arap mücadelesinin* ***en kanlı safhaları*** *burada geçmiştir* (BŞ.s.27).

En sağlam akça: İhtiyaç duyulacak, güvenilir kıymetli şey: *Ayrıca her akşam da bir küfür öğretiyor. İleride lâzım olur.* ***En sağlam akçadır****. Bozdurur rahatını satın alırsın! diyor* (Hk.s.174).

En siyah üzüntüden sevince doğru gitmek: Derin, fazla etkileyici hüzünden, kederden coşkuya mutluluğa kavuşmak: ***En siyah üzüntüden sevince doğru giden*** *bu değişmeyi elle tutabilirdiniz. Hele son günleri…* (EÜM.s.361).

En son haddine kadar yoklamak: Tüm olanakları kullanarak kontrol etmek, gözden geçirmek: *Yahya Kemal dilin mükemmeliyet imkânlarını* ***en son haddine kadar yoklamış****, tartmış ve bulmuş olan adamdır* (EÜM.s.309).

En sonu bir avuç toprak olmak: Ölmek, toprağa karışmak:

Alnımda bahtının kırılmaz tacı,
Ben de ey yolcu, şen yahut kavgacı
Adımlarla gezdim hayat yolununu
Ve ***bir avuç toprak oldum en sonu*** (Ş.s.113).

En şahane kanat çarpmalarından sonra birdenbire yaralı muhacir kuş sığınması: Tanpınar kendi yaşamını, sergüzeşti hayatını özetliyor: *Fakat yenilerde asla. Hele o her vesileyle İstanbul'a dönüş.* ***En şahane kanat çarpmalarından sonra birdenbire yaralı muhacir kuş sığınması*** (G.s.270).

En ufak bir tahrişte cüşu huruşa gelmek: Çok çabuk tahrik olmak, gaza gelmek: *Fikret, Hatip adamdı. Sözle insanların düşünen,*

ve hasbî olarak güzeli tadan melekesine değil, ***en ufak bir tahrişte cüşu huruşa gelmeye*** *pek müsait olan zarlarına hitap eder ve karii hislerinde tutarak sürüklemeye çalışırdı. Fikretin ressam tarafını pek methederler* (TF.s.8).

Enfüsi kalmak: Bireysel zihne ait, sübjektif olmak: *Getirdiklerini sadece teknik dikkat veya düşüncelerde harcamazsak, musikinin bizdeki ameliyeleri daima* ***enfüsi kalır*** (H.s.263).

Engelle karşılaşmak: Bir şeyi yapmak, gerçekleştirmeye çalışırken sorun, engel çıkması: *…böylece Nuran'la Mümtaz'ın bir hafta evvelden verdikleri, o akşamı baş başa geçirmek kararı birdenbire çıkan bu* ***engelle karşılaşıyordu*** (H.s.293).

Enginde rastlanan gemi ışıkları gibi uzak ve gurbetli görünmek: Yalnızlık ve gurbet duygusunu çok yoğun yaşamak: *Bu anlarda bütün etrafındaki çehreler, bir* ***enginde rastlanan gemi ışıkları gibi uzak ve gurbetli görünürlerdi.*** *O kadar onları bir daha görmeyi ümit etmezdim* (Hk.s.100).

Enkaz arasında görünen insanlara benzemek: Çok korkan, ürken, kötü durumda olmak: *Aradığını bulmasan bile aramanın zevkini duyarsın. Sonra bir an gelir, konağın kendisi yanar. Şimdi* ***enkaz arasında gördüğümüz insanlara benziyoruz*** (MB.s.91).

Entelektüel haz bulmak: Bilgece zevk, keyif almak, lezzetlenmek: *Barrès, Ernest Renan'ın bütün bir* ***entelektüel haz bulduğu*** *şüpheleri zaman zaman kızgın bir hançer gibi kendine çevirir. Eserine bakılırsa Yahya Kemal'de ne bu tahayyül ne bu azap vardır* (YK.s.51).

Envai fırsatlar kaçırmak: Olanaklardan yararlanmamak: *Bugün beşinci gündür ki tâli'min ve birçok da kendi ihmallerimin cezasını çekiyorum. Dün 6:40'da* ***envai fırsatlar kaçırarak*** *trene bindim* (G.s.110).

Epik ruhlu doğmak: Yiğit, cesaret fıtratlı dünyaya gelmek: *Evliyâ Çelebi'de at, belli başlı bir unsurdur. Bütün* ***epik ruhlu doğmuş*** *olanlar gibi,o da attan, kökü folklora dayanan hususî bir lisanla bahseder. At, yaşadıkça binicisinin cefâkeş ve anlayışlı yoldaşı, öldüğü zaman ise, daima şehittir* (EÜM.s.172).

Erguvan Bayramı: 15. Yüzyıldan itibaren kutlanan Bektaşi, Türkmen bahar bayramı: *Her sene bahar mevsiminde bu türbede büyük bir halk kütlesi toplanır,* ***Erguvan Bayramı***

yaparlarmış, Bu erguvan sohbeti beni çok düşündürdü (BŞ.s.134).

Erişilmez bir cennet gibi görünmek: Muhteşem bir biçimde görmek: *Fakat neden gidemiyor, niçin burada mıhlanmış gibi duruyordu? Açık kapıdan yalnız bir parçasını gördüğü sokak ona* ***erişilmez bir cennet gibi görünüyordu*** (Hk.s.21).

Erişmek hırsı: Belli bir düzeye varmak, kavuşmak tutkusu, aşırı istek: *Hükümdarlarla dost oldu, vezirlerle dövüştü.* ***Erişmek hırsı*** *böyle bir yaradılışa ve Mâbeyn'deki vaziyetine göre çok tabiî idi. Mizacına mağlûp olmasaydı, şüphesiz o da, başlangıçta kendisine her kapıyı açan meziyetleriyle yolunu yapardı* (XIX ATET.s.284).

Erişmek: Varmak, kavuşmak: *Sevdiği ve güvendiği insanlara teslim olmuş, yaptığı işle hayatını birleştirmeye çalışan belki de bu işin sonunda sevdiği kadına* ***erişeceğini*** *zanneden adam* (İAA.s.15).

Erkeğe karşı büyük bir kini olmak: Karşı cinsin nefret etmek: ***Erkeğe karşı büyük bir kini*** *yoktu, sadece kendisine şiddetli muamele ettiğinden şikayetçi idi* (G.s.61).

Erkeğe vergi: Erkeğe ait, uygun: *—Bazı budalalar, yemek pişirmeyi kadın işi addederler. Hata… Yüz bin defa hata! Kadın kısmı pişirmesini de, yemesini de bilmez! İkisi de* ***erkeğe vergidir.*** *Misal mi istiyorsunuz?* (SD.s.156).

Erkek aklı: Bayca düşünce: *O zaman Sabriye Hanım içini çekerek vaziyete tasrih ederdi:*

Zavallı Semih Bey… derdi. Beyhude yere akıntıya kürek çekiyor Nevzat Hanım, artık dünyada kimseyi sevemez. Ne onu, ne de başkasını… Amma ***erkek aklı****, ne yaparsın!* (SAE.s.164).

Erkek oburluğu: Erkeğin kadına olan doyumsuzluğu, arzusu: *Böylece aslında sadece* ***erkek oburluğunu*** *gösteren bir hareket, onda yumuşak ve rehavetli hatlarının daveti olurdu* (SD.s.221).

Esafil-i Şark: Anadolu'nun sefâlet çeken yoksul insanları: *Sonradan Emine ölüp de hayatım iyice mihverinden çıkınca bu payeyi*

kaybettim. Ve yavaş yavaş ***Esafil-i Şark*** *arasına girdim. Hakları da vardı!* (SAE.s.129).

Esaret çekmek: Tutsaklık yaşamak: *Mamafih bu devrede ıstırap ve hatta* ***esaret çekmiş*** *milletlerin edebiyatları daima beğeniliyordu. Rus edebiyatı gibi realiteye içten ve sıcak bir gözle bakılmasını hemen herkes istiyordu* (YK.s.102).

Esarete düşmek: Tutsak, esir olmak: *Yahya Kemal bugünkü mânasıyla "historicite"nin ehemmiyetini mazi karşısında ruhî bir* ***esarete düşmeden*** *bizde ilk idrak edendi* (YK.s.30).

Esas saik: Asıl neden, sebep: *Bittabi kastedilenlerin başında Ali Paşa vardır-hukuki ve adli müesseselerimizi değiştirmeğe kalkmalarını büyük bir kabahat addeder. Namık Kemalin ve Ziya Paşanın İslamiyet ve İslami müesseseler karşısındaki bu vaziyetlerinde* ***esas saik*** *nedir* (NK.s.14).

Esas şart: Temel, asıl koşul: *Ah Namık Kemal, ne olurdu bize her şeyden evvel bir "seviye meselesi" olan hürriyet kelimesi yerine, o kadar âşıkı olduğun medeniyetin "birikme" olduğunu ve gerçek ilerlemenin "mevcudu muhafaza etmek" gibi bir* ***esas şartı*** *bulunduğunu öğretseydin* (YG.s.277).

Esasını kurmak: Temelini sağlam inşa etmek: *Ona göre Türk şiirinin üç büyük merhalesi vardır. Bunlardan birincisi Bâkî'ye kadar olan devirdir, burada Ahmed Paşa, Necâti ve Zâtî Türkçenin* ***esasını kurarlar****. Bâkî olgunluk noktasıdır fakat onda da köhne tabirler vardır* (XIX ATET.s.310).

Esaslı bir hakka riayet etmek: Kuvvetli doğruya uymak: *Mazhar ise şahsi hakaret edilmede çok esaslı bir hakka riayet edilmediğine kani ki hakkı var* (G.s.235).

Esaslı kapı açmak: Temel, asıl bir yöntem kurmak: *Bununla beraber Ahmet Midhat Efendi hikâye ve romanda icat yahut adaptasyon yolu ile birkaç* ***esaslı kapı açmaya*** *muvaffak olmuştur. Getirdiği şeylerin çoğunu başkalarının derinleştirmesi ve tam şekilde hayatımıza maletmesi bizi bu gayrete hak ettiği yeri vermekten men etmemelidir* (XIX ATE.s.416).

Eserin en kudretli, en muvaffak parçallarından: Kitabın en başarılı bölümü: *Bütün isyanıyla bir sergeredenin elinde tacı ve tahtı ve vatanını bırakmış olan bu hükümdara güzel bir ders veriyor. Şirin'i buradaki sözleri bence* ***eserin en kudretli, en muvaffak parçallarındandır*** (HÜ.s.64).

Eserleri gazete koleksiyonlarında uyumaktan kurtarmak: Kitapları, eserleri gün ışığına çıkarmak, toplumun hizmetine sunmak: *Çok Avrupalıca bir hürmet hissiyle bağlı olduğu Şinasi'yi hepimiz ondan öğrendik. Çok az rastlanan teşebbüs fikri, onun ve Namık Kemal'in birçok* ***eserlerini gazete koleksiyonlarında uyumaktan kurtardı*** (EÜM.s.247).

Eserlerinin nüvesini teşkil etmek: Kitaplarının çekirdeğini oluşturmak: *Filhakika 1908 den sonraki* ***eserlerinin nüvesini teşkil eden*** *fikirlerde onu büyük bit mütefekkir yapabilecek şeyler değildir. (Halûkun âmentü) sü, Tarihî kadim, Halûkun vedaı gibi en belli başlı Manzumelerine geçen o fikirleri şöyle hülasa edebiliriz:... ilah* (TF.s.10).

Esir maddesi: Havva, esir maddesi: 2) *Esir kadar geniş, sonsuz ve idraksizdim ve yayılmanın ortasından mübhem bir hisle seziyordum ki bütün kozmos akıyordu* (YG.s.128). 2) *Kendisi için yepyeni bir his olan bu sevinç içinde her şeyi mümkün görüyor, bütün hüviyetini esir kadar hafif buluyordu* (Hk.s.21).

Esirgemek: Korumak, kayırmak: *Bu düşünceler arasında başını kaldırdı. Genç kadınla göz göze geldiler. Sakin, yumuşak çok derinlerden gelen, hiçbir şeyi kendisinden* ***esirgemeyen*** *bir bakışla ona bakıyordu* (Hs.79).

Esirlik zinciri: Tutsaklık, yakalama kementi, demir bağı: *Muhteris bir insanlık uzaktan milletimize, elindeki* ***esirlik zincirini*** *şakırdatarak bakıyordu. Meşum demirciler, her yanda bu zincirin halkalarını dövüyorlardı. Ölüm yedi başlı bir yılan gibi aramızda dolaşıyor* (YG.s.89).

Eski ağzını almak: Önceki konuşmaya devam etmek: *Aziz Veli nimetim tehlike biraz geçer geçmez tekrar* ***eski ağzını almış****, büyük idealler namına konuşmaya başlamıştı. O bu işte oyunu idare edendi* (SAE.s.303).

Eski İstanbul'un gündelik romanı: İstanbul'da çok hızlı yaşanan çabuk ve yoğun değişim: *Bazan da ikisi de olmaz ve genç mirasyedi*

dalkavuklarıyla, metresleriyle baba servetini tükettikten sonra semtin tulumbacı ocağına yazılır, yahut da "avâtıf-ı şahaneden" bir memuriyetle İstanbul'dan uzaklaşırdı. Onların hikâyesi eski ***İstanbul'un gündelik romanıydı****.* (BŞ.s.206).

Eski kafalılık: Takvimin dışında bulunma, günün yaşayışına ayak uyduramayan: *–İyi ama ben seni aldığımı sanıyorum, yoksa âdetler değişti mi? -Beni görünce de hep* ***eski kafalılığın*** *tutar. Neyse… İşte memnunum* (SAE.s.323).

Eski olmak: Çoktan var olan, üzerinden zaman geçmiş bulunmak: *Evet bozgunluk denen şey budur, bundan doğar. Siz kelimelerle zehirlenen adamsınız, onun için size* ***eskisiniz****, dedim. Yeni adamın realizmi başkadır* (SAE.s.219).

Eski partal: Çok yıpranmış giysi: *Fakat Tahsin Efendi, onlar uyuyunca, yavaşça aşağıya inmiş,* ***eski partallarını*** *bulup giymiş, evden kaçmış* (Hk.s.82).

Eski sazını kırmak: Eski alışkanlık ve geçmişe ait diğer şeyleri bırakmak, onları terk etmek: *O da hayat tecrübesinin ve cemiyet aşkının kendisine açtığı bu yeni yolda yürüyebilmek için* ***eski sazını kırmakta*** *tereddüt etmedi* (EÜM.s.30).

Eski takvimlerdeki burçlara benzemek: Etkisi olmadığı halde hala tesirinin sürdüğüne inanmak: *…Hemen öbürleri kadar, hattâ daha fazla insanların hayatını içine alırlar. Bunlar* ***eski takvimlerdeki burçlara benzerler.*** *İçtimaî hayat, ister istemez tesirleri altında kalır* (SD.s.55).

Eski teraneye dönmek*:* Eskiden uygulanan yönteme geri dönmek: *Tabiattan koptu. Müstakil bir zamanı saymaya başladı. Fakat bu kadarı kâfi değil. Saat zamandır, bunu düşünmemiz lâzım! En iyisi* ***eski teraneye dönmekti*** (SAE.s.243).

Eski zevkin adamı: Geçmiş dönemi, klasik alışkanlıkları, zevkleri yaşamayı sürdürmek: *Hâmid'de periyotlu şiir çok azdır. Şinasi'nin rehberi düşüncedir Hâmid, yol ile başbaşa kalan adamdır. Ziya Paşa,* ***eski zevkin adamıdır****, gözüne hep eskiler görünür* (ED.s.116).

Eski zürriyet tanrılarının kudreti: Dölün, soyun devamına vesile olan güç: *Adile Hanım kendisinde* ***eski zürriyet tanrılarının kudre-***

***tini** vermeden ve bu yüzden tıpkı bir Asur boğası gururuyla gezinen, semt kadınlarının…*(H.s.78).

Eskileri beğenmemek: Geçmişi kabul etmemek, onunla ilgilenmemek: *1914, Büyük Fransız İhtilâli gibi bir şeydir. Münevverlerin hayatını birdenbire değiştirdi, onları teknikle karşı karşıya getirdi; bunlar vatana dönünce **eskileri beğenmez** oldular* (ED.s.207).

Eskimek: Önemini, değerini yitirmemek, klasik olmak: *Niçin Saint-Anne ile Meryem **eskimiyorlar**, niçin Velâzquez, Caliari hatta birtakım ikinci derecede insanlarda bile bizi derinden burkuyorlar da bir Chagall o kadar zenginliğine rağmen birden bire, hatta üçüncü bakışta çözülmeyen bir bilmece, zoraki tesadüf oluyor!* (G.s.10).

Eskinin ağında kurtulmak: Mazinin olumsuzluklarından sıyrılmak, kurtulmak: *1860 yıllarında behemehal **eskinin ağında kurtulmak** icap ediyordu. Edebiyat-ı Cedîde tecrübesinden sonra ise yenilik aşkı ile reddedilen bu âlem şuuraltımızda kendiliğinden bir değer haddi teşkil etmiş, oradan vetosunu kullanıyordu* (YK.s.105).

Eskiye ait olmak: Mazinin etkisini taşımak, ona ait olmak: *Hugo üslûbu sürprizlidir, zira Paris denilen yer Fransa'nın 2500 senesiyle tavan arasıdır. Bütün **eskiye ait şeyler** burada toplanmıştır* (ED.s.25).

Eskiyi gevelemek: Yeni bir şey üretmeden sık sık eskiyi tekrarlamak: *"Halı", "Körler", "Son", "Bebek" gibi nefis parçaları ihtiva eden Yastığımın Rüyası, **eskiyi gevelemekten** yorulan dimağımıza fantezist bir çeşni getirmektedir* (EÜM.s.388).

Esrarlı çağlamak: Esrarengiz anlaşılmayan bir biçimde coşmak, artmak:

Acı bir gülüşle gölgede sular
*Büyük ve **esrarlı çağlıyor** dinle,*
Sanki bir ağlayan kalp var derdinle
Bir kalp ki teselli nedir bilmemiş, (Ş.s.120).

Estetiğe girmek: Sanat ve güzelliğe yönelmek: *Filhakika bu seyahatte yazdığı Gelibolu tasviri ve eğer eldeki 1326 tab'ının başında verilen tarih doğruysa, oraya gitmeden yazmış olduğu Rüyâ ile muharririmiz yeni bir hayal dünyasına ve yeni bir **estetiğe girer*** (XIX ATET.s.337).

Eşek olmak: Aptallık yapmak, düşünememek: *Sana karşı ne kadar mahcup, günahkâr ve hattâ zâlimim? Burasını biliyorum. Fakat cevabım da var, sen de benim ne kadar bedbaht, ihmalkâr ve* ***eşek olduğumu*** *bilirsin* (M.s.61).

Eşekçisine harcamak: Aptal gibi düşünmeden gereksiz tüketmek, harcamak: *Hayır kardeşim, ben seyahat yapmasını bilmiyorum. Sayılı gün denen şeyin ekonomisi yok bende. Böyle* ***eşekcesine harcadıktan*** *sonra altı sene dahi bana yetmez. Akşama yorgun argın bizim mahalleye dönüyoruz* (M.s.113).

Eşiğe kadar getirmek: Tehlikeli noktadan, durumdan kurtarmak: *—Ahretin kapısı, beyim, ahretin kapısı... Bereket versin gerisin geriye geldin.* ***Eşiğe kadar*** *seni zorla* ***getirdim****. Yoksa, beyim, Rabbena hakkı için gitmiştin* (MB.s.135).

Eşiğe koymak: Basamağa dayanmak, koymak: *Köpek başını eski divan âşıkları* ***eşiğine koydu*** *ve kapının dışına uzandı* (H.s.130).

Eşiği aşılmaz bir saray olmak: Ulaşamamak, elde edememek:

Ve ürkek bir düşüncede,
Sanki mehtaplı gecede,
Hülyan, ***eşiği aşılmaz***
Bir saray olmuştu *bize;* (Ş.s.41).

Eşik/Eşiği atlamak/geçmek: Zorlukları yenmek, engelleri aşmak: *Oldukça ezici bir meşgale içinde geçen günün yorgunluğunu, yarının hain endişelerini onun* ***eşiğini atlar atlamaz*** *unuturdum… İçime şiirin ferahlığı dolardı* (EÜM.s.303).

Eşikler haline getirmek: Aşılamayan, geçilemeyen engel olmak: *Bir neslin halledeceği dâvâları nesilden nesle havale eden, en basit meseleleri bir türlü atlanamayan* ***eşikler haline getiren,*** *kendi hareketlerimizin neticelerini bize o kadar yabancı kılık altında gösteren, hülâsa bize…*(YG.s.39).

Eşikte bitmek: Evrenin, aşamanın bitiş yeri olması: *"Bütün ıstıraplarım, orada, o* ***eşikte bitecek…*** *Acaba hep böyle mi düşünürüz; ölümün mü, hayatın mı çocuğuyuz?* (H.s.65).

Eşini elde etmek: Aynısını yapmak, aynısına sahip olmak: *Cevdet Paşa, hikâyedeki İngiliz çimenine benzer: "Dört sene muntazam su-*

layın, kesin, biçin, ***eşini elde edebilirsiniz!****" Bugün bizi şaşırtan bu muazzam eserin arkasında altmış senenin sabır ve gayreti vardır* (EÜM.s.206).

Eşyanın şifasız hüznü: Maddenin onanmaz acısı, ıstırabı:

Bu yekpare akış, durgun, derinden…
Her aynada yalnız kendi görünen
Bu yüz ve ***şifasız hüznü eşyanın***
Kendi cevherinde mahpus bir anın (Ş.s.63).

Eşyanın uykusundan uyandırmak: Maddeden sıyrılmak, beşeri haslete bürünmek:

Bir tanrı için, hem noldu sanki
Rahatını bozduk zavallı bir taşın
Eşyanın uykusundan uyandırdık*,*
Varlığın çarkına takıldı hiç yere!(Ş.s.88).

Eşyaya sinmek: Duygu ve düşüncelerin eşyaya sirayeti, yansıması:

Belki rüyalarındır bu taze açmış güller,
Bu yumuşak aydınlık dalların tepesinde
Bitmeyen aşk türküsü kumruların sesinde,
Rüyası ömrümüzün çünkü ***eşyaya siner*** (Ş.s.40).

Eşyayı çıplak görmek: Var olan biçimi ile algılamak: *Bugünkü edebiyatta dünyayı küçültmek, muhayyileyi azatmak,* ***eşyayı çıplak görmek*** *ön plandadır* (ED.s.131).

Eşyayı kendisinde bulmak: Çevreyle bütünleşmek ve ondan etkilenmek: *Daha ziyade* ***eşyayı kendisinde bulmak****, her şeyi kendi içinde kendisinden bir parça gibi seyretmekti* (H.s.366).

Et ile kemik gibi: Aşırı samimi dost, ahbap olmak, bütünleşmek: *Bir ay evvel yazdığım mektubu bu mektupla beraber gönderiyorum. Biz et ile kemik gibiyiz, birbirimizden ayrılamayız. Fakat derhal etle kemikten birini kendin için tercih etmelisin. Çünkü benim tefessüh etmiş bir tarafım var. Hareketsiz, iradesiz, beceriksizim* (M.s.61).

Eteklemek: Saygı göstermek, eteğini öpmek: *Başmabeyinciyi* ***etekledi,*** *sonra Ata Mollanın elini öpmek üzere ona doğru yürüdü* (MB.s.36).

Etiketiyle görmek: Kimlik veya statü ile değerlendirmek, ona değer vermek: *Çok fakir, çok zavallı bir ihtiyar kadın tanırdım. Hayattan ziyade kitapla yaşadığım devirlerdi. İnsanları, o yaşlarda çok defa olduğu gibi, sadece* ***etiketleriyle görürdüm*** (EÜM.s.56).

Etin ıstırabını bizzat kendisinde duymak: Acıyı, sıkıntıyı kendi bedeninde hissetmek, yaşamak: *Bu minimini kitabın her sayfası,* ***etin ıztırabını bizzat kendisinde duymuş****, uzun seneleri onunla başbaşa geçirmiş bir insan tarafından yazıldığını söylüyor, Okurken vücudunuzu dolaşan raşe, içinizi burkan acı buradan geliyor* (EÜM.s.379).

Etini ite, kanını ata vermek: Çok kin beslemek, intikam duygusu taşımak: *Behram'ı esir olarak getirsinler.* ***Etini itime, kanını atıma vereceğim*** *diyor. İki asker birbirine karışıyor, harp oluyor. O kadar çok kan dökülüyor ki* (HÜ.s.54).

Etrafa bırakacağı tesirden korkmak: Çevrede uyandıracağı etkiden ürkmek: *Nihayet menhus içeriye girdi. Bir şey değil herkes içkiden zannedecekti. Kepaze olacaktım. Adalet cemiyet hayatı ne korkunç, insan ölümün eşiğinde dahi* ***etrafa bırakacağı tesirden korkuyor*** (M.s.190).

Etrafa göstermemek: Çevredekilerden saklamak, gizlemek: *İsmail Molla onu dinledikten sonra: "Haydi bize gidelim, olan olmuş." diyerek yalıya çağırmış, kendi elbiselerinden vererek onu muhacir kıyafetinden kurtarmış, Halil Ağa'nın yardımı ile iki üç gün* ***etrafa göstermeden*** *onu misafir* etmişti (MB.s.84).

Etrafa meydan okuyan yersiz cesaretler: Kimi zaman kişiliğini ortaya koyup ben de varım diyebilmektedir: *Bir yığın tezat içinde yaşadım. Dışardan bakanlar daima beni bu yüzden gülünç ve havada gördüler. Hülya adamı olmaktan hiç çıkmadım, onun yanı başında isyanlarım, memnuniyetsizliklerim,* ***etrafa meydan okuyan yersiz cesaretlerim*** *oldu* (G.s.324).

Etrafı araştırmak: Çevreyi yoklamak, kontrol etmek: *Zavallı adam ikide bir pencereye koşar, gözleriyle* ***etrafı araştırır****, sonra sınıfa dönerek dert yanardı*(SD.s.48).

Etrafı doldurmak aydınlık: Her yeri, çevreyi kuşatıp aydınlatmak: *Çinide o güler, seccadede dualarımıza o yol açar, yazıda o filizlenir,*

minyatürde onun tereddüdü, ürkek sevinci ve ***etrafı dolduran aydınlığı*** *vardır* (YG.s.142).

Etrafına kabul ettirmek: Sözü dinlenmek, istediği olmak: *Atatürk, bütün ömrünce iradesini etrafına kabul ettirecektir. İnsanlarla yüzyüze geldiği zaman daima onun istediği olacaktır* (YG.s.100).

Etrafına toplamak: Etkilemek, adamı yapmak: *Abdülhamid toriteyi ele alır; Namık Kemal'i ve Ziya Paşa'yı* ***etrafına toplar*** (ED.s.181).

Etrafına üşüşmek: Çevresini sarmak, çevresine toplanmak: *"İşte deli Firenk geliyor!" diye çocuklar yiyecekleri şekerlerin iştahıyla* ***etrafına üşüşüyorlar****;…*(MB.s.140).

Etrafında birleşmek: Çevresinde toplanmak, birleşmek: *Haddizatında çok az olan bütün bu şeyler, çok tesirli ve hakikaten o zamana kadar işitmediğim bir yığın ismin* ***etrafında birleşirdi*** (SD.s.25).

Etrafında dolaşmak*:* Yalakalık yapmak: *Bir hamlede yedi çocuk birden doğurmuş bir dişi kedi gibi yaptığı işten memnun, bütün uzviyetinden sevinç aka aka* ***etrafımda dolaşıyordu*** (SAE.s.285).

Etrafında hazır bulmak: Dil imkânlarına sahip olmak, çevrede ulaşmak: *Böylece genç şair Türkçeyi ve Türkiye meselelerini daima* ***etrafında hazır buluyordu*** (YK.s.66).

Etrafında toplanmak: Bir fikrin çevresinde bir araya gelmek, toplanmak: *Bu manzumelerin ilk ikisinde bütün manzara, iç görü (vision mânâsına alıyorum) ve dram hep aynı kadının, Rüya'daki hürriyetin başı* ***etrafında toplanır*** (XIX ATET.s.340).

Etrafını almak: Çevrelemek, çokça bulunmak: *…kırmızıya çalan taşları, –Erzurum'un her işçiliğe gelen o çok güzel yumuşak taşı– sert rüzgârın savurduğu sağanak altında hayâletler gibi* ***etrafımı almıştı*** (BŞ.s.61).

Etrafını görebilen bir adam: Uyanık bir dikkate sahip olmak: *Müşahedede çok kuvvetli idi. Mesela yukarda bahsettiğim tasvirde çıkan ramazan mektubunun her satırı hakikaten* ***etrafını görebilen bir adamın*** *elinden çıkmış olduğunu gösterir* (NK.s.25).

Etrafını yoklamak: Çevresini, yakınında olan kimseleri denetlemek, kontrol etmek: *…bütün tecrübe ve bilgilerimi terk ettiği bir anda ruhun kabuğundan çıkarılmış bir kaplumbağa ıztırabıyla eşyayı ve*

***etrafını yoklaması**, etimizin, kanımızın ve hasselerimizin aklın ve hâtıranın istibdadında* (EÜM.s.28).

Etrafını zehirlemek: Çevreye yanlış fikirler empoze etmek: *İnsanoğlunun garip bir hasleti vardır. Açlığa razı olur; fakat şahsiyetinin ve talihinin yarıda kalmasına razı olmaz. Yetişebileceğini bilen bir sanatkâr yetişmezse ızdırap çeker, kendisini ve **etrafını zehirler**. Sanat heyecanı tersine çevrilmeye görsün* (YG.s.406).

Etrafını/ortalığı kırıp geçirmek: Çok kızarak çevresindekilere sinirlenmek, bağırıp çağırmak: *Öteki tarafta Sâye Han zulüm ve garetle **etrafını kırıp geçiriyor**. Üzerine ordu sevkini işitince Acem ahaliye zulmünü artırıyor* (HÜ.s.54).

Ev bark sahibi etmek: Evlendirmek, aile ve yuva vermek, sağlamak: *Ahmet Beyin kızını Müniş Nuri Paşanın oğlu ile, Müderris Mustafa Efendinin oğlunu hasırcıbaşının baldızıyla evlendirmek, bilmem kime kız aramak, bir başkasını **ev bark sahibi etmek**, sonra her bayram, her kandil bu evlenmelerin mahsulü olan bir yığın yumurcağa elini öptürmek:…* (MB.s.69).

Evden kaçmak: Terk etmek, ayrılmak: *Fakat Tahsin Efendi, onlar uyuyunca, yavaşça aşağıya inmiş, eski partallarını bulup giymiş, **evden kaçmış*** (Hk.s.82).

Eve dönmek: Bulunulması gereken yere yuvaya gelmek, dönmek: *Filhakika o kaçış kapıları arayan insan değil, yukarda söylediğimiz gibi, **eve dönen** adamdır* (YK.s.50).

Eve kapanmak: İçeriden dışarıya çıkmamak: *–Paraya o kadar ihtiyacım yok… diyordu. Fakat tekrar **eve kapanmak**, ev işi görmek, kaynanamla burun buruna yaşamak hiç hoşuma gitmiyor… İyi kadın ama iki çift laf etmeğe gelmiyor* (SAE.s.227).

Evi addetmek: Evi olarak görmek, bilmek: *Diğer bir hususiyeti de **evi addettiği** pansiyonda herkesin odasına don gömlekle girmesiydi* (SD.s.218).

Evin delisini azdırmak: Şımartmak, yüz vermek: Ve bu ihtimaller *evin delisini azdırır*, korkunun kendisini doğurur (YG.s.236).

Evini barkını bırakmak: Yuvasını terk etmek: *…tanıdığı Romanyalı bir kadın yüzünden iki sene **evini barkını bırakmış**, şurada burada*

sürtmüş,… Bu haftadan beri oldukça kuvvetli bir çocuk hastalığı komşuları altüst etmişti (H.s.71).

Evlât yetiştirmek: Onurlu, şerefli insanları topluma kazandırmak: *Ne mutlu o milletlere ki, Atatürk gibi **evlâtlar yetiştirir**. Ne mutlu o insanlara ki, hayat levhasından adlarını silmeye ölüm yetmez, hâtıraları gönüllerde sevginin solmak bilmeyen ağacı gibi yaşar…* (YG.s.106).

Evlendirmeye kalkmak: Evlilik yapmaya zorlamak: *Daha Tıbbiye'nin ikinci sınıfında iken beni bile **evlendirmeye kalkmıştı**. Etrafındakilerin büyük sıkıntısını ister istemez yüklendiği günlerdeydi* (SD.s.68).

Evlenmeye kalkmak: Evlenmek işi, izdivaç için uğraşmak: *İbrahim beyi bu sabah İhsan'da gördü.Sefirlik teklif ediyordu.Ama İhsan fena bozdu. Hatrıma hep Sabiha ile **evlenmeye kalktığı** gün Süleyman Bey'in evinden kendisini kovmaya geliyordu* (İAA.s.28-29).

Evvelden hazırlanmış yolda yürümek: Var olan yöntemi uygulamak: *Düşüncenin **evvelden hazırlanmış yolunda yürümek!** En aşağı 1839'dan beri bu böyle... Onun için hayatımız o kadar yorucu oluyor* (H.s.308).

Ezelden irade etmek: Öncesiz, başından beri buyurmak, istenç:

Açılışını görüyorum olduğum yerden
Olemp kapılarının!
*Bu her sabah böyledir, **ezelden böyle irade ettik***
Kızım Febe uyanır herkesten evvel (Ş.s.93).

Ezmek: Üzmek, sıkıntıya sokmak: *"Paşa'yı ben öldürdüm. Ben Zeki Bey'le bu işi kurduk.Bütün o İhsan'ları,Cemal'leri, Muhlis'leri ezmek için... Fakat onlar beni **ezdiler** (Tekrar ayağa kalkar)* (İAA.s.85).

F

Faciadan faciaya atlamak: Pek çok felaketi art arda yaşamak: *Bu bir manzume değil, geniş, korkunç ve zalim bir bedduadır ki **faciadan faciaya atlayan** ve yer yere hakikaten iptidaî olan ızdırabı sonuna doğru payitaht sokaklarında sefil ve sergerdan dolaşan kimsesiz kadınların ve bakımsız çocukların tarihine eğilmiş çok insanı…*(TF.s.14-15).

Faik olmak: Üstün, yüksek olmak: *Fakat cümlesinin iştirak ettikleri nokta-i nazar -Latîfî'ye göre içinde birçok Oğuzâne ve kûhîyâne*

kelimeler bulundurmakla beraber-Şeyhî 'nin tercümesinin hepsine ***faik olduğudur****. Burada küçük bir istitrat yapmak isterim* (HÜ.s.19).

Fakirin saltanata benzer bir imtiyazının olması: Misyonu, konumu gereği ayrıcalıklı olmak: *Onun için hayatta* ***fakirin saltanata benzer bir imtiyazı vardı*** (YG.s.190).

Fâni bir saate sinmek: Ebedileşmek, fenada beka bulmak: *Fakat Bursa'da yeşilin manası çok başkadır; o ebediyetin rahmânî yüzü, bir mükâfata çok benzeyen bir sükûnun* ***fâni bir saate sinmiş manasıdır*** (BŞ.s.122).

Fanî elbisesi giyinmek: Geçici, ölümlü giysiyi, kefeni giydirmek: *Arzu hayatın biricik sırrıdır ve biz, imkânların hazinesini açan tılsımlı anahtara henüz sahibiz. İkiz hasretlerine, çöreklenmiş düşüncelerimiz hatıraların ve arzuların nabzında zamanı saya saya belki bir gün "aşk"ın ve "ölüm"ün* ***fanî elbisesini de giyinirler*** (YG.s.128).

Fanîlerin kapısında boynu bükük beklemek: Geçici, ölümlülerden üzgün bir biçimde bir şeyler ummak, beklemek:

Hâlime bakmayın ve gülünç bulmayın sakın
Fanîlerin kapısında boynu bükük
Böyle bekleyişimi!
Hele ihtiyarlığım sizi hiç aldatmasın (Ş.s.87).

Fantezisine karşı gelmek: Değişik heves, değişik düşünüş, değişik beğenileri istememek, karşı gelmek: *Filhakika bu mukavemet elbette şairin kendi iç itişlerine,* ***fantezisine karşı gelmekle*** *başlar. Daha eski bir yazısında ise, sonradan birçok defa ele almak şartıyla doğrudan doğruya ilhamın aleyhindedir* (YK.s.114).

Fantezinin sonsuzluğuna hapsetmek: Değişik düşünüş ve heveslere aşırı bağlanmak, onlara saplanmak: *Rüyalar bizi bilmediğimiz bir* ***fantezinin sonsuzluğuna hapsediyorlar****, tabiat kadar sonsuzum, fakat kendim değilim. Bende benden başka bir şey olmayan bir yığın başka bir şey konuşuyor, maruz kalıyor, hareket edemiyor* (G.s.209).

Fark etmek: Ayırt etmek, seçmek: *Bana kabuklarını açıyorlar, yahut ben onlara vücudumu açıyorum,* ***fark etmeden*** *içime yerleşiyorlar, elimi, kolumu, düşüncemi zapt ediyorlar* (H.s.279).

Fasit bir çember içinde hapsetmek: Dar bir alana sıkıştırmak: *Ve bilhassa muayyen bir dil anlayışına erememesi, daima fikirden, daha doğrusu kafiyeden hareket etmesi Hâmid'i âdeta **fasit bir çember içinde hapseder*** (XIX ATET.s.461).

Fasulye ayıklar gibi ayırmak: Yararlı ile yararsızı tefrik etmek, ayırtmak: *"Akşamüstü sofrada birbirimize onları anlatırız, sabahleyin kahvaltı ederken **fasulye ayıklar gibi** lüzumlu ve lüzumsuzunu **ayırırız**."* (H.s.74).

Faş etmek: Meydana çıkarmak, açığa vurmak: *Ve Abdüsselâm Bey para sıkıntısını hiç kimseye **fâş etmeden** borçla yaşıyordu* (SAE.s.82).

Faşistliğe meyyal olduğum bir devir: Faşizmi, ırkçılığı savunduğu bir dönem: *İspanya muharebelerinin şiddetli tesiri altında idim. O zamanlar benim mutedil bir şekilde **Faşistliğe meyyal olduğum bir devirdi*** (G.s.243).

Fatiha okunacak yerde hatme başlamak: Bitirilmesi gereken yerde işi uzatmak: *Yassıada fazla devam etti. Yetti artık. **Fatiha okunacak yerde hatme başladık**. Ahali şimdi başka türlü dinliyor. Bir an evvel bitse ve bir an evvel seçim olsa* (G.s. 295).

Fazilet aşkını bu gür kaynaktan içmek: Erdem arzusunu sağlam ve güçlü kaynaklardan almak: *Genç Abdulhakhamit, genç Fikret, genç Hüseyincahit... ve bizden evvel gelen ve dün bugün iş başında gördüğümüz her türlü meslekten birkaç nesil hep **fazilet aşkını bu gür kaynaktan içtiler*** (N.K.s.30).

Fazla zenginlikten gelme bir boğulma duygusu: Abartılı bir biçimde mimariyi işlemek: *Hiçbir şey zevk değişikliğinin ne olduğunu bu katedral kadar gösteremez. Her tarafta **fazla zenginlikten gelme bir boğulma duygusu**, bir tıkanıklık…* (G.s.109).

Fecri taşımak: Tan kızıllığı ile uçmak:

Bendedir korkusu biten şeylerin
*Çelik gagasında **fecri taşıyan***
Mavi kartal benim…(Ş.s.23).

Fedakârlık hissi: Özveri duygusu: *…kendisini her ne pahasına olursa olsun tatmin etmek isteyen arzu, kin, öldürme ihtiyacı, ertesi sabah unutulacak veyahut daha hazini, bütün ömrünce devam ede-*

cek ***fedakârlık hissi****, uzun zaman karanlık ve rutubette beslenmiş hayvanlar gibi uyanıyorlar* (H.s.300).

Felâkete maruz kalmak: Belâ, musibete uğramak: *Düşünce cesurdur; ve kendisine karşı koyabilecek başka bir kuvvet bulunmamak* ***felâketine maruzdur****. Bir düşünceyi ne tahdit eder?* (H.s.307).

Felâketi önlemek: Büyük belayı, musibeti engellemek: *Balkan Harbi'nde bir kere* ***felâketi önlemeyi*** *aklına getirdi mi?* (H.s.335).

Felâketten kurtarmak: Beladan, kötülükten kurtulmak, zarar görmemek: *Ve bana muhakkak bir* ***felâketten kurtarılması*** *istenen bir şeye bakar gibi garip, uzun uzun baktı ve ben bu bakışla onun sözlerini dinlerken uçtuğum yerlerden toprağa indim. Zavallı dedem ağlıyordu. O akşam yemeğimizi iki erkek selâmlıkta baş başa yedik* (Hk.s.118).

Felâketten kurtulmak: Kötülükten, zarardan uzak durmak, kurtulmak: *Bununla beraber velev ki bu kadar mühim bir cürmün cezasız kalması pahasına da olsa Sabiha'nın sevdiği adamın bir* ***felâketten kurtulmasına*** *çok sevinmiştim* (SD.s.238).

Fena adam: Kötü, zararlı kimse: *Söylediğinizden daha* ***fena adamım****. Fakat bunu söylemekle ne çıkar? Bütün kabahatim hayatla oynamamdır. Zannetmeyin ki, size hesap veriyorum* (SD.s.286).

Fena dal budak salmak: Karmaşık bir şekilde yayılıp genişlemek: *Roman ve manzumeler olduğu gibi duruyor. Başladığım zaman da bitiremiyorum. Roman* ***fena dal budak salıyor*** (G.s.287).

Fenalık tohumları: Kötülüklerin ortaya çıkmasına sebep olacak şeyler: *Nihayet Esad Paşa'nın ikinci sadaretinde (1875) bu kadar senedir ekilen* ***fenalık tohumları*** *acı meyvelerini verdi. Evvelâ Hersek isyanı başladı. Sonra isyan Bosna'ya geçti* (XIX ATET.s.328).

Fenaya yormak: Kötüye yormak, olumsuzca değerlendirmek: *Benimle konuşurken Ramiz Beyin adı geçtikçe müdürün gözlerindeki parıltıdan şüphelendiğim için vaziyetim hakkında herhangi bir şey söylemeğe cesaretim kalmamıştı. Bu kadar iyi bir adam için* ***fenaya yorulacak*** *bir söz nasıl ağzımdan çıkardı?* (SAE.s.107).

Fer almak: Parlaklık, canlılık göstermek, almak: *İkinci Selim'in meşhur beytini tanzim eden gazalin daha birinci beytinden itibaren*

bu öz değiştirme görülür: Kan aktığı günden beri can u tenimizden Yakut ***fer almış*** *denilir mâdenimizden…* (YK.s.161).

Ferahlık kaplamak: İç rahatlamanın bedene yayılması: *Devletlinin eli omuzuma ve bakışı gözlerime değdiği andan itibaren bende garip bir değişiklik olmuştu. Birdenbire iştiham artmış, bütün vücudumu bir rahatlık hissi, bir nevi saadet ve* ***ferahlık kaplamıştı*** (SAE.s.210).

Ferdî bir melâlden büyük bir insanlık ümidine doğru geçiş: Bireysel zaaflardan umuda, beklentilere, umuda erme, kavuşma: *Fikret'in eserinden alınabilecek en güzel ders onun* ***ferdî bir melâlden büyük bir insanlık ümidine doğru geçişidir****. Bu geçişin büyüklüğü onun hayatını bir nevi yüksek ve beşerî bir tecrübe haline getirir* (TF.s.16).

Ferdî his hayatın dışına çıkmak: Bireysel duygularına yer vermemek: *Baudelaire'den bir miras gibi ve bilhassa* ***ferdî his hayatın dışına çıktığı*** *için, üstünlüğü mite verdiği yer bütünüyle sanat peşinde olması ile onu seviyordu belki* (G.s.284).

Ferdî kılıkla aramızda gezinmek: Ölümün kol gezmesi: *Garibdir, XIX'uncu asırda ölüm istisnaî ve* ***ferdî kılıkla aramızda gezinirdi****. Herkes kendisine göre ölürdü ve ölümünün şekline göre kahraman olurdu. Şimdi insanlık kitle halinde ölüyor! Ölüm ona hususî bir çehre vermiyor* (YG.s.417).

Ferdî melânkoli: Bireysel hüzün: *İnzifasını bir nevi peygamberane uzlet, çabuk darılıcı mizacını istiğna, hayat ve fiil âlemindeki kabiliyetsizliğini yüksek bir mukavemet şekline soktu ve şirinin bir zaman sadece melûl besteler çıkaran* ***ferdî melânkolisini*** *tam lâzım olduğu bir zamanda bir cemiyetin istırap ve ümitlerini tercüman yaptı* (TF.s.4).

Ferdî saadet düşüncesinin kafada bu kadar zalim bir hedef olması: Bireysel mutluluğa odaklanmak, onu tek amaç edinmek: *Nesiller önümden nasıl geçiyorlar ve ben hep aynı hülyadayım. Keşki evlenmiş olsaydım ve* ***ferdî saadet düşüncesi kafamda bu kadar zalim bir hedef olmasaydı.*** *Bir duvarın arkasında gibi yaşıyorum. Şurası da var ki, bu duvarın freskleri, kabartmaları bazen çok güzelleşiyor* (G.s.65).

Ferdî saadet hülyasıyla yaşamak: Bireysel huzur hayali ile yaşamak: *Türkiye'de insanlar ya hayatının sonuna kadar* ***ferdî saadet hülyasıyla yaşıyorlar*** *yahut da aile gailesinde tükeniyorlar* (G.s.193).

Ferdî saadeti yıkmak: Bireysel mutluluğu, huzuru bozmak, yok etmek: *Diğer taraftan İhsan'ın üzerimdeki tesirin hoş görmüyordum. O evvelâ **ferdî saadetimi yıkmıştı**;…* (SD.s.173).

Ferdî sahadan çıkmak: Bireysellikten cemiyete açılmak: *İnce Memet tercüme ediliyor, Huzur okunmuyor, Yaz Yağmuru, şiirler ıska geçiliyordu. … Yalnız şu vardı ki, bu gönül meselesi **ferdî sahadan çıkıyor** ve hiç olmazsa politika kadar ahlak veya onun yerini tutacak, yahut yanında yürüyecek muhabbet isteyen sanat giriyordu* (G.s.161).

Ferdî temayül: Bireysel eğilim, kişiye özgü: *Filhakika Yahya Kemal pekâlâ Verlaine'in tabiri, yahut tasnifiyle bir "poète maudit" olabilir, yahut Apollonaire'in o devirde iyiden iyiye yolunu açtığı modern şiiri seçebilirdi. Bilhassa birincisi için **ferdî temayülleri** çok müsaitti. İçkiyi, âzâde hayatı çok seviyordu* (YK.s.21).

Ferdin cahili olmak: Birey psikolojisine yabancı olmak, onu tanımamak: *Fakat hiçbir zaman dışa ait dikkatlerin ötesine geçemediler. İnsanın içine inemediler. Onun şartları içinde çalışmadılar. Aşkta, ihtirasta, çok iptidai hadlerin içinde kaldılar. insanı şartlarıyla beraber almağı bilmedikleri için **ferdin cahili** idiler* (EÜM.s.61).

Ferdin doğuşu: Kişiliğin oluşumu, bireyin kıymet inşası: *Sanki zorladığı bütün kapıları kapalı bulan insan, yavaş yavaş kendi içinde değişmenin imkânlarını aramaktadır. Bu her şeyden evvel, ne şekilde olursa olsun, **ferdin doğuşudur*** (XIX ATET.s.83).

Ferdin istidadı: Bireyin yeteneği, yaratıcılığı: *İcadın veya eserin bulunduğu her yerde **ferdin istidadı,** zekâsı ferdin kudreti ve kendisi vardır. Sanat eseri bu ferdîlikle, o sanata ait geleneğin müşterek mahsulüdür. Halk şiiri bu ocak vasıtasıyla birkaç gömlek ötesinde daima yüksek sanata bağlanır* (YK.s.111).

Ferdin peşinde koşmak: Bireyi gündemine almak, anlatmaya, anlamaya çalışmak: *-Çekebilir… Ama bana ne?.. Benim **ferdin peşinde koşacak** vaktim yok. Ben cemaat ile meşgulüm. Sürüden ayrılanın arkasından anası ağlasın!* (H.s.288).

Ferdiyeti silmek: Kişiliği yok etmek, silmek: *…**ferdiyetlerini siliyor**, umumileştiriyor, onlardan sefaletle tesadüfün el ele kurdukları bir terkip yapıyordu* (H.s.53).

Fert olarak çarpışmak: Bireysel mücadele etmek: *Fakat sonu ne olacaktı? Hemen herkeste bu sual vardı. Herkes* ***fert olarak bu çarpışmanın*** *bir namus borcu olduğunu idrak ediyor* (SD.s.228).

Fertlerin çok ötesine geçmek: Bireyi aşıp toplumu etkilemek, ona mal olmak: *İnsanlar birbirleriyle dâima anlaşabilirler, yeter ki silâhın, kardeş kanının bir dâvayı ortadan kaldırma çaresi olmadığını anlasınlar. Bu anlaşılmazsa, gelecek savaşların felâketleri* ***fertlerin çok ötesine geçer****…* (YG.s.80).

Feryadı göklere çıkarmak: Çok yüksek sesle bağırmak, haykırmak: *… bu şartların hemen çoğu iyi düşünülürse Anatole France gibi bir adam, Fransa gibi bir memlekette kitap satışından şikâyet ederse, bizim* ***feryadı göklere çıkarmamız*** *lâzım gelir. Mesele üzerinde durmağa değer* (EÜM.s.54).

Fethedilmiş bir toprağın anavatan olması: Ele geçirilen, savaşarak elde edilen coğrafyanın yurda dönüşmesi: *Filhakika bu onüçüncü asır sonunda Anadolu bir vatan parçası olmaktan çıkar; bir vatan olur. Malazgird'i İstanbul fethi tamalar. Fakat Bursa, yolun yarısından daha kuvvetli bir şeydir. Onunla* ***fethedilmiş bir toprak anavatan olur*** (YG.s.217).

Fetvahane kedisi hâline getirmek: Riyakar, bencil ve yalaka olmak: *Ata Molla Bey, bu yeniçerisiz, sipahisiz, kazansız, ihtilâlsiz İstanbul'u beğenmiyor, "ulema" sınıfını* ***fetvahane kedisi hâline getiren*** *ve sarayında tek başına memleketi idare eden bu hükümdardan hoşlanmıyor, etrafındaki her şeyi küçük, bayağı, mânasız görüyordu* (MB.s.42).

Fevkalâdelik taşımak: Aşırı, çok fazla iyi, güzel olmak: *Rübabın aşk şiirleri hiçbir* ***fevkalâdelik taşımadan*** *güzel veya şayanı dikkat olan manzumeldir. Fazlaca tatlı bir şairanelik, içli bir hava içinde, yumuşak bir lisanla devam eder* (TF.s.13).

Fevrî heyecanı olmak: Çok çabuk ani duygulanmak, heyecanlanmak: *…sırasına göre birinci safta ikbalde, bazen de ölümü bizzat padişah tarafından istenecek derecede gözden düşmüş bir devlet adamının hayatı ve bu hayatı bir ters tali gibi idare eden ihtiyatsız ve* ***fevrî heyecanı vardır*** (XIX ATET.s.91).

Feyizle canlanmak: Bolluk, bereketle hareketlenmek, gelişmek: *Türk mimarîsinin hamlesini tükettiği senelerde, musiki yeni bir* ***feyizle***

***canlanıyordu**. O da belki son ışıkları dağıtıyordu. Fakat kendi cömert kanında yıkanan zengin ve muhteşem bir akşam gibi…* (BŞ.s.136).

Feyizli bir rüzgâr gibi esmek: Verimli, yararlı olmak: *Bu senelerde, İstanbul'da, Millî Cephe matbuatı üzerinde **feyizli bir rüzgâr gibi esiyor**, durmadan bir yığın fikir ve duygu spermini oradan oraya taşıyordu* (YK.s.23).

Fezada dolaşmak: Uzayda gezmek, gerçek hayatan kopmak: *Bilhassa Makber dairesinden sonraki şiirlerinde Bâlâdan Bir Ses'te Tayflar Geçidi'nde, Ruhlar'da İlhan ve Turhan piyeslerinde biz ruhları sarih şekilde **fezada dolaşır**, kendi âlemlerinde merhaleler kaydeder görürüz* (XIX ATET.s.497).

Fezanın bütün soğuk rüzgârları belkemiğinden esiyormuş gibi titremek: Çok aşırı üşümek: *- Çünkü hakikaten bu bir nevi kaostu ve Cemil rüyasında hakikaten **fezanın bütün soğuk rüzgârları belkemiğinden esiyormuş gibi titriyordu**;…* (Hk.s.238).

Fıkır fıkır kaynamak: Çok fazla hareketli olmak: *Etrafında onlara **yol açan** bir yığın şey vardı. Bir kere içinden fıkır fıkır kaynayan bir devirde idik* (s.).

Fırın ağzı gibi yutmak: Havaların aşırı sıcak olması: *Bu ağustos sonu sabahı bütün sokaklar bir **fırın ağzı gibi** insanı kapıyor, çiğniyor, **yutuyor**, sonra kendisinden bir sonrakine geçiriyordu* (H.s.18).

Fırsat gözetmek: Uygun zaman ve olanakları kollamak, beklemek: *İntizar, ümit, yeis, ıstırap ile vaktini geçirirken feci bir ihanet ve iftiraya maruz kalıyor; kendisini çekemeyen bir kaç düşmanı ki şah nezdinde onu kötülemek için daima **fırsat gözetirlerdi**, nihayet maksatlarına muvaffak oluyorlar* (HÜ.s.42).

Fırsatı kaçırmamak: Elverişli, uygun durumdan yararlanmak: 1) *Fakat tesadüf canını sıkmıştı. Bu eski mektep arkadaşının bugünkü tesadüfü Seher'e yetiştirmek için hiçbir **fırsatı kaçırmayacağını** biliyordu; "Genç bir talebemle beraber gördüm. Doğrusu Seher gibi bir kadına bunu yapıyorsa yazık…* (Hk.s.302). 2) *Sonra yine bize döndü, hep ayni sükûnetle: "İbrahim Bey hiç **fırsat kaçırmaz**! Öyle değil mi Muhlis?"* (SD.s.137).

Fırsat vermek: Bir şeyi yapmak için uygun, elverişli durumu, şartı sağlamak: *İç insana inmeye, onu az çok yakalamaya –çok iptidaî bir şekilde olsa bile- çalıştığını söyleyelim Yavuz'un, şiirleri ve trajik hayatı bu hususta evet Nâmık Kemal'e evet ötekilerden fazla* ***fırsat vermiştir*** (XIX ATET.s.376).

Fırtına gibi içeriye girmek: Hışımla gelmek, içeri girmek: *Birdenbire kapı ardına kadar açıldı. Halam, bir elinde başının üstünde salladığı şemsiyesi, öbüründe bir yığın gazete ve bavul kadar büyük bir çanta, beyaz saçlarının üzerine kondurduğu siyah, büyük tüylü, bir kartal kadar azametli şapka, bir* ***fırtına gibi içeriye girdi*** (SAE.s.279).

Fırtınanın kopması: Kavga, olay veya gürültü çıkması: *Tahsin Öz'ün güzel makalesinde anlattığı gibi, İstanbul'un en eski Türk eserlerinden biri olan bu binanın başında* ***kopan bu fırtınanın*** *iki safhası vardır* (YG.s.195).

Fıtrî kabiliyetlerinin yetişip büyümesi: Doğal yeteneklerin gelişmesi: *Hulâsa, bir kelimeyle genç kadının* ***fıtrî kabiliyetlerinin*** *ve neşesinin, güzelliğinin, sesinin, tebessümünün bir gül fidanı gibi ve sadece bizim için* ***yetişip büyüyeceği*** *bir bahar yerine, belki de bizi bu güzellikleri lâyıkıyla tatmaktan meneden yarı ilâhî bir âlemin hükmüne râmolacaktık* (Hk.s.134).

Fikir atmak: Görüş, düşünce kazandırmak, katmak: *Çalışmak, zamanına sahip olmak, onu kullanmasını bilmektir. Biz bunun yolunu açacağız. Etrafımıza zaman şuurunu vereceğiz. İçinde yaşadığımız havaya bir yığın kelime ve* ***fikir atacağız*** (SAE.s.243).

Fikir gibi zapt etmek: Çok fazla etkilemek, etkisi altına almak, kavramak: *Beni birdenbirebir* ***fikir gibi zaptetmişti****. Konuşması, hüznü, başının düşünceli duruşu bir daha unutmayacakmışım gibi içime yerleşiyordu* (SM.s.45).

Fikir ortaya atmak: Bir görüş ifade etmek, ileri sürmek: *Hakikate bu evlenme tasavvurunu babamın bir dolabı addediyordu. Bilhassa tam bu* ***fikir ortaya atıldığı*** *zaman babamın benimle Naşit Beyin kızını –çok küçük yaşlarımıza rağmen- nişanlamış olması bu düşüncesi onda uyandırmıştı* (SAE.s.61).

Fikir sahibi olmak: Görüşü, kanaati bulunmak: *İşte Rıfkı Melül'ün kendisini cömertçe vakfetttiği büyük ve zorlu iş. Bu şümullü çerçe-*

veye vesika yokluğundan, bu kadar geniş zaman içinde gayet tabiî olarak tesadüf edilen boşluklardan gelen müşkülleri de ilâve edersek, bu çetinliğin derecesi hakkında bir ***fikir sahibi oluruz*** (YG.s.388).

Fikirler hevengi: Düşünceler dizisi: *Böylelikle cemiyet ve devlet için tarihi bir zaruret olan garpçılığı, belirli bir* ***fikirler hevengi****, bir sistem haline getirdi. Cenab bunu yapamadı; kısır bir estetizmde, köksüz duygular, geleneksiz kelimelerle oynadı. Hâla Ziya ikisinin arasındadır* (EÜM.s.285).

Fikirleri derinleştirmek: Yoğun, ayrıntılı bir biçimde tefekkür etmek: *O kendisi için gerçek ufuktu;* ***fikirlerini*** *onunla* ***derinleştirmiş****, onunla bir iç nizam sahibi olmuştu* (H.s.357).

Fikirlerin dünyasına girmek: Düşünceyi önemsemek, onu öncelikli yapmak: *Yahya Kemal'in derslerini dinledikçe, içimdeki karışık dünya, nizamını buldu. Yavaş yavaş hislerin dünyasından* ***fikirlerin dünyasına girdim*** (YG.s.304).

Fikirlerini açmak: Düşüncelerini açık olarak anlatmak, paylaşmak: *İhsan büyük bir Türk tarihi yazmak istiyordu. Bu, onun içtimai doktrinini toplayacaktı. Yavaş yavaş* ***fikirlerini*** *Mümtaz'a* ***açmıştı*** (H.s.38).

Fikirlerinin helezonu: Düşüncelerin, fikirlerin yoğunluğu, anlamlılığı, kıvrımı: *Hangi mücerret fikrin ağında kayboldum? Hangi cazip illusion'u, bir kadın soyar gibi, lezzetle ve hazla tül tül, parça parça, hayal hayal, soymakla meşgulsün?* ***Fikirlerinin helezonunu*** *merak ediyorum* (M.s.63).

Fikrî yemlik: Düşüncelerin gelişeceği yer, mekân: *Bir ahırım var demektir.* ***Fikrî yemlik*** *yahut bu teşbihi yaptıktan sonra, seni orada görmek istediğimi tabiî söyleyemem* (M.s.63).

Fikrin hücumu: Düşüncelerin üşüşmesi: *…oradan da atelyesine inerdi ki buradan daima dalgın, daima yeni bir* ***fikrin hücumu*** *altında kendini kaybetmiş duran dayımın gözlerinin önünde bile pencereden bahçeye çıkması kolaylıkla mümkündü* (Hk.s.217).

Fikrin kıtlığı: Düşünce, fikir üretememek, yazı yazamamak: ***Fikrin*** *bendeki* ***kıtlığı****; bu kadar düşüncenin az ziyaret ettiği bir kafa neye yarayabilir? Fransa'da sade benim gibi en aşağı 20 milyon okuyucu olduğunu kabul et, meseleyi kendiliğinden hâlledersin* (M.s.39).

Fikrin mesuliyetini üzerine almak: Düşünce sorumluluğunu üslenmek: *Küçük masamın üstünde o yazı takımını gördükçe şaşırır, kalemlere ise dokunmaya kıyamazdım. Gariptir ki Nuri Bey hiç kitap hediye etmezdi. Belki de,* ***fikrin mesuliyetini üzerine*** *almaktan çekinecek kadar derin düşünceliydi* (SD.s.24).

Fikrin peşinden gitmek: Düşünceyi savunmak, takip etmek: *Onun içindir ki, hiçbir yerde iktidar, velev ki kendi getirmiş olsun,* ***fikrin peşinden gitmez****. Fikir, bazen iktidarı hazırlar. Fakat hükümran olamaz* (H.s.307).

Fikrin serhaddinde bir kutup yıldızı gibi sallanmak: Sıra dışı bir başarı yakalamak: *Nef'î'nin kasidelerinin bir tek mevzuu vardır. Kafiye.* ***Fikrin serhaddinde bir kutup yıldızı gibi sallanan*** *ve müphem aydınlığa vezin, mükemmeliyetin şahrâhını açar* (EÜM.s.196).

Fikrin tutuşması: Düşünce üretme, kıvrak düşünme: *…en sünepesi, hakikaten büyük, icat dehasıyla doğmuş bir adamı tanıdım. Yıllarca yanı başında yaşadım. Çalışma şeklini gördüm.* ***Fikrin*** *kafasında nasıl* ***tutuştuğuna,*** *nasıl birdenbire büyüyen bir ağaç gibi dal budak salıp âdeta bütün vücudunu kavradığına ve oradan hayata yayıldığına şahit oldum* (SAE.s.11).

Fikrin ve felsefenin oynadığı hâkim rolü oynamak: Düşünce ve felsefe argümanlarından yararlanmak: *Bu asırda şiir, aşağı yukarı XVIII. asırda* ***fikrin ve felsefenin oynadığı hakim rolü oynar.*** *Hiç olmazsa asrın ilk yarımı için böyledir. Rusya'da Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da, Fransa'da şiir, daima…*(NK.s.280).

Fikrisabite benzemek: Saplantı gibi olmak: *Yalnız bir defa, o yazı geçirdikleri Rumelihisarı'ndaki bir akraba yalısında, akşamüstü kapının eşiğinde, eski* ***fikrisabitine benzeyen*** *bir karaltının içeriye kayar gibi olduğunu görmüş ve işin garibi, ertesi sabah evi temizleyen hizmetçiler yerde, tam onun yattığı odanın karşısında bir yılan gömleği bulmuşlar* (Hk.s.106).

Fikrisabiti olmak: Saplantılı, sabit fikirli olmak: *—Erzurum'da benim bir nevi* ***fikrisabitim olmuştu*** (Hk.s.90).

Filiz sürmek: Tohumdan veya tomurcuktan çıkmak, yeşermeye başlamak: *Uzun süren bir kıştan sonra buzlar altında* ***filiz süren*** *otlar gibi her şey yeniden filizleniyordu* (SD.s.13).

Filizlendiğini görmek: Yeşerdiğini, geliştiğini, büyüdüğün anlamak, görmek: …*"zaman noktası"ndan geçmişe, geleceğe daima çok başka, çok sıcak bir gözle bakar, ölülerini hüzünle hatırlar, kaybolmuş umutların, hayâllerin yandığı ocakta yenilerinin* ***filizlendiğini görür,*** *yaşama sevgisi tazelenirdi* (YG.s.67).

Firdevs-i âlâya fer saçmak: Cennetin en yüce, yüksek yerine nur, ışık saçmak: *Mehîn Banu'nun da şehzadeyi gayet iltifatkârâne ve hürmetle istikbal ettiğini söylüyor. Onu öyle bir saraya götürüyorlar ki* ***sofrası firdevs-i âlâya fer saçar****. Mehîn Banu, esasen bu hikâyenin şefkat ve izzet ü ikram melikesidir* (HÜ.s.59).

Folklorlaşmak: Halka açık, mal olmak, sanat eserinin kıymetini düşürmek: *İnsan medeniyetinin felsefe devri diyeceğimiz devirden çıkar çıkmaz bu medeniyet sanatın yerine zanaatı koyacak kadar* ***folklorlaşır*** (YK.s.29).

Fransız ortaçağına hicret etmiş gibi: Belirsizliğin, verimsizliğin olduğu kısır bir dönem: *Beyhude gidip gelişlerle dolu bir gün. Bir yığın senet ve zillet. Yarabbim. Gece Michelet.* ***Fransız ortaçağına hicret etmiş gibiydim*** (G.s.143).

Fransız zekâsı: Fransa milletinin zekiliği: *Seine nehri buralarda güzel. Yoksa Paris'te değil. Paris'te su sıkıyor.* ***Fransız zekâsı****, hendesesi –ve tabiî su basması tehlikesi- sımsıkı hapsetmiş. Burada nehir cennet* (M.s.119).

Fransız hendesesi: Fransa milletinin matematik ve mimari alanındaki eserleri, başarısı: *Seine nehri buralarda güzel. Yoksa Paris'te değil. Paris'te su sıkıyor.* ***Fransız*** *zekâsı, hendesesi –ve tabiî su basması tehlikesi- sımsıkı hapsetmiş. Burada nehir cennet* (M.s.119).

Fransızca erişilmeyecek kadar mükemmel: Fransız dilinin kusursuzluğu: *Biz iğne deliğinde yaşıyoruz. Portakal, öküz eti, istiridye, resim, reprodüksiyon, heykel, musiki karma karışık ve hepsi insanı boğacak kadar bol. Kadınlar çok güzel.* ***Fransızca erişilmeyecek kadar mükemmel*** (M.s.129).

Fuzûlî Irak gibi bir iklim olmak: Değişik, farklı bir özelliğe, fıtrata sahip olmak: *Makber, vezni bakımından Fuzûlî'nin tesiri altındadır. Zira Makber pek değişik bir ruhtadır. Fuzûlî'nin edebiyatı ile İstanbul edebiyatı ayrıdır denilebilir.* ***Fuzûlî Irak gibi bir iklimdir*** (ED.s.271).

Füsun: Büyü, gizem: *…yalnız Bursa kelimesinde hülâsa ettiğimiz sade tılsım dünya bizim büyük realitelerimizden biridir. Onda en saf şeklinde kendimizi gördüğümüz için Bursa'yı seviyoruz. Kuruluş devrinin bütün şiiri,* ***füsunu*** *Bursa'dadır* (YG.s.216).

G

Gafil ve dalgın avlamak: Umulmadık ve beklenmedik bir zamanda yakalamak, güç duruma düşürmek: *—Bir kere de seni bir işbaşında görsem Mümtaz?* ***Gafil ve dalgın avlasam****…* (H.s.159).

Gaflet içinde avlamak: Aymaz, uyuşuk durumda yakalamak: *İstanbul fethinin beşyüzüncü yıldönümüne yedi sene kaldı. İnsan ömrü için dahi düşünülse, kısa bir zaman. O kadar yakın ki yarın gelecek ve bizi hiçbir şey yapmadan,* ***gaflet içinde avlayacak*** *diye korkmak imkânsız* (YG.s.171).

Gagalamak: Hırpalamak, azarlamak: *Sonra İstanbul'un en meşhur saatçisini bir buçuk saat* ***gagalamıştım*** (SAE.s.195).

Gara erken gelmek: Vaktinden önce yaşamaya başlamak, dünyaya gelmede acele etmek: *Düşünmüyorlar ki ben* ***gara erken gelmiş*** *insanım; tabiatıyla hayatım büfenin önünde geçecek…* (H.s.269).

Garbın aydınlığına açılmak: Batı uygarlığına yönelmek: *Hakikatte ise bu eser, devrinde bütün aydınlığın geldiği ocaktır. Puşki'in Büyük Petro için söylediği hayalle söyleyelim, o bizim için "****garbın aydınlığına açılmış*** *hakikî pencere" olmuştur. Şiirde ve nesirde dil, yani insan onunla başlar* (XIX ATET.s.201).

Garip bir his: Tuhaf, acayip bir duygu: *…orada iki pencere arasında asılmış sulu boya bir kadın resmini göstermişti. Atiye* ***garip bir hisle*** *birdenbire sarsılmıştı* (MB.s.98).

Garip bir ısrarla bakmak: Tuhaf bir yalvarılama ile incelemek, bakmak: *Muhlis Beyin gardrobun tepesine koyduğu ölü kafasına kadar gözden geçirdi. O kadar* ***garip bir ısrarla bakıyordu*** *ki, gardrobun kilitli kanatları arkasından Sabiha'nın resmini bile göreceğini zannediyordum* (SD.s.281).

Garip bir seziş: Tuhaf bir hissetme durumu: *Fakat söylendiği zamanlarda bu sözlerin ne manasını, ne de istikbal için bir nevi kehanet*

olduğunu anlamıştım. Sadece ***garip bir sezişle işlerin*** *iyi gitmediğini hissediyordum. Zaten bir şeye inanmam için İhsan'ın söylemiş olması kâfi geliyordu* (SD.s.43).

Garip bir surette/ şekilde alışmak: Tuhaf, garip bir alışkanlık edinmek: 1) *İstanbul halkı; servetlerini, saadetlerini kemiren bu âfetle başbaşa yaşaya yaşaya ona* ***garip bir surette alışmış****, önüne geçemeyeceğini anlayınca onu hayatının çerçevesi içine almıştı* (MB.s.103). 2) *Bugün aziz dünyamızın bütün olan bitenleri tâkip etmek, şiirin bütünü ile tezatların mengenesi arasında ne kadar abes bir âlemde yaşadığımızı, spekülâtifni, rahat bir koltuktan,in dışında insan aklının biçareliğini olduğu gibi görmek ve onlara* ***garip bir şekilde alışmak*** *mümkün* (YG.s.461).

Garp istilâsı: Batının yayılma, etkisi altına alma durumu: *Zaten meselesi oldukça karışıktı. Kitap düşmanlığı, onda, biraz da Garp istilâsına karşı duyduğu dargınlıktı. Ömrünün tek macerasından bu küskünlükle çıkmıştı. Garp sanatına, Garp tefekkürüne boykot yapıyor* (YG.s.60).

Gayret sarf etmek: Çaba harcamak, uğraşmak: *Her münakaşadan mutlaka muzaffer çıkmak isteyen Namık Kemal'in, karşısındaki cevap veremez hale getirmek için sarf ettiği gayret, bazan bu büyük değirmenin ne kadar boşa döndüğünü iyice gösterir* (YG.s. 44).

Gayreti yapmak: Çaba harcamak: *Ve bu terkibin Sabiha'nın kafasında olduğu gibi kalması için her gayreti yapıyor, onu âdeta yolunda geciktirmek istiyordum* (SD.s.64).

Gayretin uyanması: Çaba, çalışma isteğinin olması, başlaması: *Kendimi hayata yeniden başlamış sanıyordum. Ve bu hisle dünyanın en muntazam insanı gibi yaşıyordum. İçimde müthiş bir* ***gayret uyanmıştı****. Dağlar devirmek istiyordum* (SAE.s.225).

Gayretkeş: Çalışkan, çabalayan: *Yüzü çok garip ve munisti. Bir yalnızlık ve gurbet feneri gibi birşey. Anlattım derhal Türk ve Leh münasebetlerine geçtik. Zavallı kadıncağız, bizim iki yüz senelik ıstıraplarımızın Jean Sobieski denen bir beyinsiz* ***gayretkeşten*** *çıktığından habersiz* (M.s.259).

Gebe olan ana fikirlerinden birine ermek: Bildiği, barındırdığı esas görüşlerden, fikirlerden birine ulaşmak, ermek: *Fikret bu ümidini*

haykırdığı istikbali acaba tam sezebildi mi? Hiç olmazsa ona gebe olan ana fikirlerinden birine erdiğini kimse inkâr edemez, garplı olmak... (TF.s.16).

Gebe olmak: Bir şeyin, durumun gerçekleşme olasılığının bulunması: *Çünkü sevdiği adamın düşüncesini paylaşmak, onunla yol arkadaşlığı yapmak aşkın başka bir neviydi. O da öteki gibi imkânsız ve teninde bir dünyaya* ***gebe olmaktı*** (H.s.176).

Gebe sokak kedisi doğuracağı yeri arar gibi aramak: Sığınacak, barınacak uygun bir yer bulmaya çalışmak: *Nadide Hanım eve taşındı! Gebe sokak kedisi doğuracağı yeri arar gibi eve geldi ve benimsedi. Bu akşam da çocuğuyla geldi* (G.s.256).

Geceye ışık kusmak: Bir anda bolca ışığı karanlığa boşaltmak, oldukça aydınlatmak:

Yıldız kırıntısı gemi enkazı
Bir ahtapot korkunç başı sayısız
Kollarında sönmüş bir güneş gibi
Bir ***ışığı sanki kusar geceye****…* (Ş.s.144).

Geceye kaçmak: Karanlıklara saklanmak, görünmemek için geceye karışmak.

Kaçalım *seninle biz de* ***geceye,***
Ölümün kardeşi saf düşünceye…
Yeter büyüsüne aldandığımız
Güvercin topuklu sükût gezinsin (Ş.s.67).

Geceyi gündüze katmak: Zamanın uygun olup olmadığına bakmayarak devam etmek, sürdürmek: *Velhasıl bu düşüncelerle mülk-i Rum'a doğru geceyi gündüze katarak ve sağı solu ihtiyatla gözeterek gidiyor. Yolda nakle şayan bir tek hadise vardır* (HÜ.s.66).

Geçilmeyen yollarda yürümek: Yeni deneyimler edinmek: *Arkamda her an beni yakalayacak adamlar vehmederek küçüle küçüle yürüdüm, hiç* ***geçmediğim yollarda yürüdüm*** (H.s.280).

Geçmiş kudretini hatırlamak: Mazideki gücü anımsatmak: *Zavallı kız, halası kendisiyle artık meşgul olmadığı için tacından, tahtından*

uzaklaştırılmış bir kraliçe gibi meyus ve biçare aramızda dolaşıyor, sadece ***geçmiş kudretini hatırlayarak*** *yaşıyordu* (SAE.s.163).

Geçmiş zaman hissi içinde uyanmak: Geçmişe bağımlı yaşamak: *Ve bu senelerde Büyükdere'nin ne kadar budala bir yer olduğunun henüz farkına yamadığım yıllardı. Hulasa bu sabah Asım bana Celâdet Bey'den bahsedince bu* ***geçmiş zaman hissi içimde uyandı*** (G.s.154).

Geçmiş zamanda kalmak: Mazi için geçerli olmak: *Zavallı Hayri Bey, siz garip bir adamsınız. Sizin bahsettiğiniz ölçüler* ***geçmiş zamanda kaldı****. Onlar, hani şu demin söylediğiniz, ustadan ustaya mektuplardı. Şimdi artık o klasik devirde değiliz. İsfahanla Acemaşiranı birbirinden ayırmak kimsenin aklından geçmez* (SAE.s.218).

Gel de işin içinden çık: Çok zor bir durumun içinde bulunmak: *Bununla beraber çalışkanım da.* ***Gel de işin içinden çık*** *bakalım! Çok okudum. Okuduklarım rüyalarımızda günlük hayatımız gibi toplaştılar ve benim ağzımdan konuştular: İşte eserim* (G.s.193).

Geleceğe hazırlanmak: Atiye, istikbale hazırlık yapmak:

Bilinmezin kapısında el ele vermiş
Geleceğe hazırlanıyordu *her şey,*
Bu ümitle yüklüydü sessizlik
Sanki tek bir anı yaşıyordu dünya (Ş.s.157).

Geleceğin kapısında el ele vermek: Birleşmek, istikbal için ortak davranmak:

Gülün sevinci, menekşenin kederi.
Bu sevinçle yüklüydü hava,
Geleceğin kapısında el ele vermiş
Gülümsüyordu her şey (Ş.s.83).

Geleneğin müşterek mahsulü: Ekolün, geleneğin ortak ürünü, neticesi: *İcadın veya eserin bulunduğu her yerde ferdin istidadı, zekâsı ferdin kudreti ve kendisi vardır. Sanat eseri bu ferdîlikle, o sanata ait* ***geleneğin müşterek mahsulüdür*** (YK.s.111).

Gelenek kurmak: Alışkanlık, bilgi veya davranışların oluşması, devamlı olmak: *Bir şeye memnunum: Çok gençler kendilerinden bir evvelkilerini olsa bile iyi okuyorlar. Bu demektir ki, bir* ***gelenek kuru-***

***lacak**. Resimde, heykelde, şiirde, romanda hülâsa bütün san'atlarda yerli gelenek kadar mühim şey azdır* (YG.s.326).

Gelmeyecek şeylerin dünyasına gömülmek: Dönmeyeceklerle birlikte yok olmak: *O zaman Kasım Ağa taşın düştüğü yere birkaç saniye hüzünle sanki "sen de gittin **gelmeyecek şeylerin dünyasına gömüldün;** bir daha dönmen, güneşi görmen imkânsızdır…" der gibi uzun uzun bakar…*(SD.s.16).

Gemi: Yaşanılabilecek çok güzel vücutlu kadın: *…bir yığın gülüş olmadığını, ayrıca bir vücudu bulunduğunu, bu vücudun birinci sınıf bir kadın vücudu olduğunu, bu **gemi** ile dünyanın en güzel seyahatleri yapılabileceğini görmüştüm* (SAE.s.191).

Geminin bir bütün olması: Teşkilat ve ekipmanın eksiksiz olması: *–Hayır. Siz bana yalnız dümen ve bacası olan bir gemi ile yolculuğa çıkmamı teklif ediyorsunuz. Hayır, gemi dediğin bir bütündür. Makinası, küpeştesi, güvertesi, daha bilmem her şeyi, kamarası, kaptan köprüsü…*(SAE.s.246).

Gençliğini bir mimar gibi kurmak: Babalık, rehberlik yapmak, yetiştirmek: *Bütün hayatım boyunca onu yanı başımda gördüm. Saatlerimi karanlık bir kumaş gibi o dokudu, çocukluğumu usta bir kuyumcu gibi o işledi, **gençliğimi bir mimar gibi o kurdu*** (Hk.s.120).

Genç kız çekingenlikleri: Saygıdan utanma duygusu taşıma, utanma: *Bittabi bütün bu **genç kız çekingenlikleri,** bu dolayısıyla konuşma gülünçtü. Benim hâlim daha beter. Hiçbir romancının düşünmediği; hiç, hiçbir komedi muharirinin tasavvurundan geçmeyecek, kaba, komik* (G.s.285).

Genç kız göğsü denen şeyin güzelliği: Maddi zevk veren erotik bir unsur: ***Genç kız göğsü denen şeyin güzelliği,** akmağa, beslemeğe bütün bir cihan yaratmağa hazır bir cihazın, ancak sessizliğinin derinliğini ölçen hışırtılar ve böcek sesleri arasında, sakin güneş altında uyuyan sakin bir yaz öğlesi gibi uyuması* (G.s.303).

Geniş bir bayrak açmak: Bir dava uğruna, ülkü yolunda çağrıda bulunmak: *Sıla hasreti bu kadar **geniş bir bayrağı** pek az **açmıştır**. Ses bir kartal gibi süzülüp yükseldikçe ruhumuzu da beraberinde sürüklüyor* (BŞ.s.69).

Geniş bir kül tabağı olmak: Tambur, ona göre, lirik bir cuşiştir:

Itrî'den önceki mûsikîyi sevmez.

Dünya ***geniş bir kül tabağıdır****…* (ED.s.96).

Geniş bir tabaka tarafından tekrar anlaşılmak ve benimsenmek: Çok geniş bir çevreye yayılmak, tanınmak: *Kendisi ile işe başlayan diğer Servetifünun şairlerine gelince onlar, yeni bir eserin* ***geniş bir tabaka tarafından tekrar anlaşılması ve benimsenilmesi*** *için elzem olan ruh kudretinden ve büyük cazibeden mahrumdurlar* (TF.s.3).

Geniş hayata açılan kapılar: Sosyal yaşam şubelerine giden yollar: *Siyaset, hür san'atın, serbest düşünce maceralarının, her neviden iktisadî teşebbüsün velhasıl* ***geniş hayata açılan bütün kapıların*** *kendisine teker teker ve gürültüsüzce kapanmış olduğunu görmenin ve mıhlandığı…*(TF.s.11).

Geniş insanlıkla birleştirmek: Büyük saygınlığın bulunduğu sosyal hayata karışmak: *Süleyman Beyin de benliğinde, sesinin cünbüşünü ve hüznünü idare eden böyle bir gizli ve zengin kaynak, bu biçare hayat artığını* ***geniş insanlıkla birleştiriyordu*** (SD.s.38).

Geniş ve aydınlık hayat sofrası: Yaşamın zenginliği, huzuru ve sunduğu olanaklar: *Son Paris seyahatinden dönüşünde bana Sartre'ın bir piyesinden nasıl kaçtığını anlattı.* ***Geniş ve aydınlık hayat sofrası*** *dururken, kendi omuzlarını yiyen bu cins bir sanat elbette hoşuna gitmezdi* (EÜM.s.366).

Genişlemek: Açılmak, ferahlamak, rahat bir duruma gelmek: *Varlığımızı yalnız onun üzerinde deneyebiliyor, onunla kendimizi idrak ediyor, onda kendimizi tadıyor, onunla* ***genişleniyoruz.*** *Bütün ihtirazlarımız, zaferlerimiz, açlıklarımız, kinlerimiz* (SM.s.50).

Genişletmek: Geliştirmek, büyütmek: 1) *Dostoïevsky'yi ise yeni yeni tadıyordum. Muazzam bir şeydi bu. Her an dünyam değişiyordu. İnsan ıztırabıyla temasın sıcaklığı her sahifede sanki kabuğumu çatlatacak şekilde beni* ***genişletiyordu*** (YG.s.58). 2) *Fikret konuşma dilinin peşinde bir taraftan manzum hikâyeye giderken –belki de asıl sentaksı bu nesre benzeyen şiirde* ***genişlettik****– birdenbire "Yağmur"la sembolist şiire o kadar yakın olan bir empresyonizme ermiş, ayrıca da büyük istiareli bir ifade dili bulmuştu* (YK.s.82).

Genişlemeye razı olmak: Belli bir alanda yoğunlaşmak, genişlemek: *Bu sıfır Yahya Kemal ve Haşim hariç Türk şiirinin değer seviyesiydi. Eğer burada **genişlemeğe razı olsaydım** benim de hiç olmazsa Faruk [Nafiz Çamlıbel] kadar bir şöhretim olurdu* (G.s.290).

Gergedan derisine benzemek: Hissetme duyusunun nasırlaşması, o duyunun yitirilmesi, onu kaybetmek: *Evet böyle olduk. Otuz seneden beri, güzele karşı **gergedan derisine benzeyen** bir zırh geçirdik içimize. Modern edebiyat ışık oyunlarını, muhayyelenin her güzel teklifi gibi durmadan reddediyor* (YG.s.167).

Gerilmesi mukadder çarmıh: Kaçınılmaz, yaşanması zorunlu olan olaylar: *(İhsan'a) İşte böyle. Hem çocukluğumuzu yaşıyoruz. Bizde müsade. (Cemal'e) Gelin. Bize teşrif edin. Karımla geçmiş zamandan bahsedersiniz, zavallı kız... Ama aldırma. Bunlar herkesin ömründe bir kere **gerilmesi mukadder çarmıhlardır*** (İAA.s.36).

Gerisin geriye: Gerisin geri: *Zaman kervanı sizin için yolunu değiştirir ve **gerisin geriye**, tesadüflere göre menzil menzil sizi taşır. O gün bu sohbetten mahrumdum. Kendi kendime ve kendi ölçülerim içinde kalmıştım* (YG.s.211).

Geriye çekilmek: Bir işi devam etmekten, sürdürmekten vazgeçmek: *"Kül olduk, bittik." diyordu. Birdenbire büyükkannem hep ortadaki eşya yığının üstünden: "Bana da güvenebilirsiniz. Ben de varım!" dedi. Bu mağlubiyetin, **geriye çekilmenin**, hattâ kaçışın kendisi için hazırladığı bir biçim ve davranış tarzıydı* (Hk.s.203).

Geriye gitmek: Gerilemek, kötüleşmek: *Bir eşik atlamakla insan yirmi, otuz sene **geriye, ileriye gitmiyor.** Galiba kurtuldum* (Hk.s.47).

Geriye götürmek: Gerilemek, gelişmemek, ilerlememek: *Bunun tam tersi oldu: devrine olan düşmanlığı onu ileriye değil, **geriye götürdü** ve acayip bir mazi hasretine attı. Kafası, tersine işleyen bir saat gibi, geçmiş zamanı yaşamağa başladı* (MB.s.42).

Getirmesini bilmek: Seçici olup ihtiyaç olanı alıp getirmek: *Tarihimizde hiçbir şey, bu baba ile oğulun Avrupa ile şahsî temasları kadar faydalı ve mühim olmadı. İlk Türk matbaası bu sayede açıldı. Onlar gittikleri yerlerden bir şey **getirmesini bilen** insanlardı* (YG.s.268).

Gevişleyip durmak: Sürekli aynı şeyi söylemek, tekrarlamak: *Filhakika Sabri birkaç yıldır on yedinci asra ait bir roman hayalini* ***gevişleyip duruyordu*** (Hk.s.145).

Gıpta ile bakmak: İmrenerek izlemek, bakmak: *Ve o böyle yaptığı için de Hayri İrdal dünyalar kadar mesuttu, yıllardan beri kendisini tanıyan dostu Doktor Ramiz ona bu yüzden âdeta* ***gıpta ile bakıyor****, âdeta onu kıskanıyordu* (SAE.s.212).

Gidip de gelmemek: Dönememek, ölmek:

1) ***Gidip de gelmeyenler****,*
Beyhude bekleyenler!
Biz ayın çıplak arasında
Savrulan zaman kırıntıları (Ş.s.76).

2) *Rıhtımda uyuyan gemi*
Hatırladın mı engini
Gidip de gelmeyenleri
Beyhude bekleyenleri (Ş.s.39).

Gitmek fikriyle dönüş fikri beraber yürümek: Zamanın kısalığı, akıcılığına maruz kalmak veya ikircik yaşamak: *Fransa'dan ayrıldığım andan itibaren* ***gitmek fikriyle dönüş fikri beraber yürüyorlar*** *âdeta* (G.s.104).

Gittiği yeri Agora yapmasını bilmek: Göç ettiği yere uygarlığı götürmek, orayı medeni yapmak: *Her* ***gittiği yeri Agora yapmasını biliyordu****. Yazık ki, hatip Mustafa Kemal'i sohbet adamı Mustafa Kemal'i birkaç yakın dostunun hatıraları hariç, pek az tanıyor ve biliyoruz* (YG.s.110).

Gittikçe çökmek: Zayıflamaya devam etmek: *Dünya servetinin yarısını bankalarda topluyordu; Paris, Londra ile atbaşı gidiyordu. Halbuki İstanbul böyle değildi. Tanzimat'ın, şehre Avrupa'dan öğrendiği gözle baktığı zamanlarda İmparatorluğun iktisadî hayatı* ***gittikçe çöküyordu*** (YG.s.186).

Gizli bağları bulmak: Örtük, gizli ilişki bağı tespit etmek, bulmak: *Huzur romanımda Antalya'dan bahis vardır. Hastahanebaşı'ndaki kayalar, güvencinlik ve deniz, Mümtaz'ın iç hayatının âdeta örgüsünü*

yaparlar. Fakat dikkatli okumak, ***gizli bağları bulmak*** *lâzımdır. Bütün roman bu zemin üstüne düşer* (M.s.324).

Gizli bir nabız gibi çarpmak: Sahip çıkılmayan değerlerin örtük kalması: *Dün, Türk gününün bütün saatlerine kendi renkli neş'elerini ve felsefelerini katan ve bugün çoğu müze salonlarında, artık işlemeyen saatlerin ketum çehresiyle zaman ve talihin değişiklikleri üzerinde düşünür gibi görünen bu eserlerde ırkımızın tarihi* ***gizli bir nabız gibi çarpar*** (EÜM.s.413).

Gizli dille konuşmak: Örtük ifade etmek, gizemli anlatmak: *Yazı sanatımız, eski dünyamızın belki en fazla, fakat* ***gizli dille konuşan*** *sanatıydı. Şurası da mühimdir ki Ferruh, meselâ Bedri'nin kilimi, Nuri'nin eski minyatür ve parmaklığı, hattâ gazel çeşnisini –bunu aşağıda göreceğiz- Bizans ikonunu almalarına…*(YG.s.441).

Gizli gizli zar atmak: Oyun oynamak, saklı bir biçimde oyuna devam etmek: *Ava gidiyor, at koşturuyor, fırsat buldukça gizli* ***gizli zar atıyor****, sağa sola sarkıntılık ediyor, yemeklerde babasının karşında onun misafirlerine el pençe hizmet ediyordu* (MB.s.77).

Gizliden gizliye nakletmek: Saklı bir biçimde aktarmak, devamlı olagelen: *…ihtiyar hanımefendilerin hâtıralarını hâlâ hüzünle devam ettirdikleri aşklar, göz kamaştırıcı düğünler, acıklı ayrılışlar, sebebi gizliden gizliye nakledilen vakitsiz ölümler birbiri ardından genç kadının gözleri önünde canlanırdı* (MB.s.64).

Gök defterine parlak bir noktayla işaret etmek: Yeni doğan insanların alın yazılarının yazılması, kader: *…güneşin doğacağı dakikayı, ayın sihirli sandalının geçeceği suları tayin ediyor, doğan çocukları gök defterine parlak bir noktayla işaret ediyor, doğan çocukları* ***gök defterine parlak bir noktayla işaret ediyor*** (BŞ.s.47).

Gökten ne yağmış ki yer kabul etmemiş/götürmemiş: Büyüklerden gelen iyi şeyleri küçükler kabul ederler, geri çeviremezler: *Artık senin usulünü öğrendim: Sen mektup yazılamaz, okunur diyorsun. Ne yapalım.* ***Gökten ne yağmış ki yer götürmemiş*** (M.s.51).

Gölge gibi gelip görünmek: Rahatsızlık vermeden ziyaret etmek, görünmek: *Leylâ Gamsız 'la kocası yanı başımdalar. O kadar iyi, sessiz, ancak siz isteyince* ***gölge gibi gelip görünen*** *insanlar ki… Fakat*

iktisadî ve malî karar bununla kalmadı, bir de alkol ocağı, kahve, çay takımı tedarik ettik (M.s.89).

Gölge padişah: Özne olamayan, edilgen, kukla sultan: *Fakat bir zamanlar o kadar canı sıkıldığı, kaçtığı İstanbul'a bir türlü dönemez. Fındıklı'nın naklettiği: "Hangi yüzle İstanbul"a dönerim?!" sözü bu* ***gölge padişahta*** *bütün bir psikolojinin uyanışıdır* (BŞ.s.216).

Gölgesinde yaşamak: Birinin himayesine girmek: ***Gölgesinde yaşamağa*** *alıştığım ihtiyar çınar devrilmişti* (Hk.s.119).

Gömülmek: Dalmak, derinliğine inmek: *…kurtulmuş olmanın verdiği saadetle şaşkınlığıma gülen genç ve güzel kadında bile, benim, o anda uzaklığında,* ***gömüldüğü*** *bilinmezde arayıp bulduğum bir şey vardı* (YG.s.165).

Gönül kırmak: İncitmek, kalbini kırmak: *Taliimin en büyük bir ciheti haksız yere ceza görmek, tabiatımın en sevdiğim bir hassası dost sitemine, velev ne kadar haksız olsa, tahammül etmektedir. Sana kırılacak* ***gönül*** *bana hiç lazım değil !! cellat elinde paralansın…* (NK.s.26).

Görmediği ufuklara kavuşmak: Şimdiye dek göremediği anlayışa ermek: *Bu ışık altında, o zamana kadar hiç tatmadığı sevgiye, merhamete doğuyor,* ***görmediği ufuklara kavuşuyordu*** (MB.s.79).

Görmenin yolunu göstermek: Seçme, algılamanın metodunu, biçimini vermek, anlatmak: *Hâlit Ziya bize kalbimizin yolunu açmadı. Fakat etrafımızdakileri* ***görmenin yolunu gösterdi.*** *Dışarı alemle gerektiği gibi, ilk karşılaşmamız onun yüzündedir* (EÜM.s.286).

Görücü gibi bakmak: Kontrol etmek, yoklamak amacı ile bakmak: *Hâmid'de gülüş, bakış vardır; Güzelde kaybolacak şeyleri arar. Zevke bir* ***görücü gibi bakar****, sırf yoklayıcısıdır* (ED.s.118).

Görünmez olmak: Görünmemek, kaybolmak: *Tabiî yılan bu yolculukta onu takip edemediği için* ***görünmez olmuş****. Geceleri de rüyalarına girmemiş. Yalnız bir defa, o yazı geçirdikleri Rumelihisarı'ndaki bir akraba yalısında, akşamüstü kapının eşiğinde, eski fikrisabitine benzeyen bir karaltının içeriye…*(Hk.s.106).

Görüp beğenmek: Tanıyıp gördükten sonra hoşlanmak: *Nâmık Kemal'in efkâr-ı umumiyeyi ikaz için beyhude yere sarfettiği gayret,*

dost kayırma iptilâsı, hulâsa devrinde uyanık bir adamı ***görüp beğenmeyeceği*** *şeylerin hepsini bu deliler âleminde ve onların ağzından dinleriz* (XIX ATET.s.475).

Görüp şaşırmak: Gördüğünde nasıl davranılması gerektiğine karar verememek: *…devletlerin çöküşünden sonra bile, bu yıkılan ve çöken şeylerin özü, varlıklarının tek hikmeti imiş gibi gazetelerde, gündelik vak'alar arasında ara sıra meydana çıktıkları zaman âdeta eski günlerin ehemmiyetiyle benimsendiklerini* ***görüp şaşırdığımız****,…* (SD.s.267).

Görür gibi olmak: Gördüğünü sanmak: *Onu Galatasaray'a hafta sonunda almaya gittiğim günlerde bile, kapıdan ilk önce kanatlarını görür gibi olurdum* (H.s.230).

Görüşlerine dayanmak: Dayanak yapmak: *Tanpınar imajları incelerken Freud, bilhassa Gaston Bachelard'ın* ***görüşlerine dayanır*** (YK.s.14).

Gösterdiği yola gitmek: Önerileni, tavsiye edileni yapmak: *Halkımız münevverine daima inandı ve* ***gösterdiği yola gitti****. —Ve daima da aldandı?..* (H.s.241).

Götürüp getirmek: Taşımak: *Şura-yı Devlet'e* ***götürüp getiren*** *lastik tekerlekli arabanın siyah, yağız, Macar ve İngiliz kırması atları gibi birbirlerine alışıktılar* (SAE.s.39).

Göz alıcı mallarını satmaK: Güzel, değerli çekici olan eşyayı elden çıkarmaya çalışmak: *Suyu çekilmiş değirmene benzeyen pazarlarda bütün Asya, en renkli, en* ***göz alıcı****, zarif ve ahenkli* ***mallarını satmağa*** *başlar* (YG.s.176).

Göz göre göre kaybetmek: Açıktan açığa, belirgin bir biçimde yitirmek: *Bir diğer kısmı da bu kadar mühim bir serveti* ***göz göre göre kaybettiğim*** *için sünepeliğime, budalalığıma hükmediyorlardı* (SAE.s.90).

Göz göze bakışmak: Hissetmek, çok yakınanda olmak: Ölüm dört bir tarafımızdaydı; *bazen koynumuza sokuluyor derilerimiz birbirine dokunuyordu ve hemen daima, hiç olmazsa* ***göz göze bakışıyorduk*** (Hk.s.122).

Göz göze gelmek: Başka bir bakışla karşılaşmak, denk gelmek: *Bu düşünceler arasında başını kaldırdı. Genç kadınla* ***göz göze geldiler****. Sakin, yumuşak çok derinlerden gelen, hiçbir şeyi kendisinden esirgemeyen bir bakışla ona bakıyordu* (Hs.79).

Göz hapsine almak: Sürekli gözlemlemek, izlemek: *Hayatına bütün müdahalesi kendi kendisini* ***göz hapsine almaktan*** *ileriye gitmiyordu* (Hk.s.200).

Göz hapsinde tutmak: Bir kimseye yaşadığı yerden ayrılmasına izin vermemek: *Bunları hatırlar hatırlamaz, oraya, kahveye, çok az benden başka türlü yaşayanların, kendilerini hiç olmazsa benim gibi* ***göz hapsinde tutmayan*** *insanların arasına gidiyordum* (SAE.s.143).

Göz korkunç bir şahit, korkunç ayna: Ruhun penceresi olan görme organının önemli, nitelikli vasfı: *"—Bu kadar güzel şeyleriniz var da beni deli deli söyletiyorsunuz."* (Hk.s.153).

Göz önünde açmak: Açıkta, herkesin yanında göstermek, açmak: *Babama evimizdeki misafirlik bedelini ve bazı mahkeme masraflarını ödemek için ikide bir koynundan çıkarıp gözümün önünde açtığı büyükçe kesedeki mecidiyeler meğer bütün serveti imiş* (SAE.s.26).

Göz önünde bulunmak: Var olmak, görülmek, tanık olmak: *Yalnız Hugo'nun trajedisinde ihtiyar koca hakikaten* ***göz önünde bulunan*** *şeyleri sayar. Yine bu perdenin sokakta ve evin önünde geçen sahnesi sevgilisine henüz veda eden İslâm Bey'in gönüllülere verdiği uzun nutku ile ahit ve dönmemek yeminleriyle* (XIX ATET.s.346).

Göz önünde durmak: Belirgin, aşikâr, açık olmak: *Büyük meselelerimizi bulalım. Anadolu bin başlı bir muamma gibi* ***gözümüzün önünde duruyor****. Bunu çözmeğe çalışmak lâzımdır. Bugünkü edebiyat karşısında bütün tarih ve bütün vatan bâkir olarak duruyor* (EÜM.s.96).

Gözünün önünde tecessüm etmek: Tanık olmak, olanların meydana gelmesini görmek: *Abdullah Efendi ile muhavere ettiği zaman beyin hayali* ***gözünün önünde tecessüm ederek*** *ne söylense işitiyor, ne yapılsa görüyor gibi bir takım vâhimelere esir olmuştu* (XIX ATET.s.364).

Göz önünde tutmak/bulundurmak: Dikkate almak, hesaba katmak: 1) *Bizde bu adamın rolü, Fransız lisanının dünya ölçüsünü* ***gözönünde tutarak*** *Valèry'ninkine çok benzer. Yâni şiiri bir takım hurafelerden temizlemeğe çalışmış ve muvaffak da olmuştur. Ben şiiri bu iki adamın zaviyesinden tanıdım* (YG.s.286). 2) *En sonuncusu politikada insan psikolojisini* ***göz önünde tutan*** *müsamahaya dairdi* (YK.s.68). 3) *… müdafaasını yapıyor ne de millî hayatın herhangi bir güzel tarafını, bir özünü ortaya koyuyordu. Acı kânun rüzgârlarına benzeyen sert*

bir nihilizmde zengin, fakir, eski ve yeni hep birden dağılıyordu. Bütün bunları idesini ***göz önünde tutarak*** *söylüyorum* (YK.s.80).

Göz önünden geçmek: Hatırlamak, anımsamak: *…bazen haftalarca süren fiskoslu konuşmalara şahit oluyorduk. Bunları öğrenmemiz için behemehal* ***gözlerimizin önünden geçmeleri*** *lâzım değildi* (SAE.s.132).

Göz önüne koymak: Somutlaştırmak, inandırmak: *…üzerlerindeki buzları çatırdata çatırdata çıkaran bir misafir gibi gelmiş, hiç de kendisinin olmayan bir âlemde içimizden birisine delâlet etmiş, ve böylece varlığını ve yaşadığı şartların kudretini* ***gözümüzün önüne koymuştu*** (SAE.s.163).

Göz pınarlarını kurulamak: Gözden akan yaşlarını silmek, temizlemek: *–Koyu lâcivert sulu keten mendiliyle* ***göz pınarlarını kuruladı****– kabir çok harap olmuş, bakımsız kalmış… vakıa yeri iyi ama… Belki biliyorsunuz (Aziyade)nin yanında yatıyor. Ben donmuş kalmıştım, o devam ediyordu:…* (EÜM.s.279).

Göz süzmek: Anlamlı ve baygın bir biçimde bakmak: *Fakat bu sevimli mahlûkun ağzında her şey o kadar değişirdi,* ***göz süzmeleri****, el işaretleri arasında öyle lezzetli veya eğlenceli bir masal olurdu ki işin aslı ortadan kaybolurdu* (SD.s.29).

Göz terbiyesinin ve zevkinin inkişafı gelmek: Görsel ve biçimsel eğitimin ve lezzetinin gelişimi: *Resmin memlekette kökleşmesi diyebileceğimiz bu temastan pek haklı olarak bir çok şeyler bekleyebiliriz. Bunların başında yeni yetişen nesilde* ***göz terbiyesinin ve zevkinin inkişafı gelir*** (YG.s.393).

Göz yummak: Hoş görmek, görmezden gelmek: *Kendisi elinden geldiği kadar ondan sakınmak çaresini bulduktan sonra geri tarafına* ***göz yumabilirdi*** (MB.s.117).

Göz, zihin gibi nankör ve hoyrat değil: Gözün uyanık dikkati, güçlü bir biçimde hıfzetme durumu: ***Göz, zihin gibi nankör ve hoyrat değil****. Teferruata da teşekkürü unutmuyor. Hattâbu teferruat için ister istemez harikulâde demeğe mecbur oluyoruz. Birkaç sahneyi hâlâ hatırlıyorum* (M.s.137).

Göz ve diğer hassalara ait lezzetlerden mürekkep bir cennete girdiğini sanmak: Başarılı bir estet olan Tanpınar, uyanık dikkati ile

mevcudattaki lezzetleri keşfedebiliyor: *Bununla beraber Floransa'ya giderken* ***göz ve diğer hassalara ait lezzetlerden mürekkep bir cennete girdiğimi sanıyordum*** (G.s.312).

Gözaltında bulundurmak: Gözetlemek, izlemek: 1) *Bu zat, kendisinin aza olduğu Şura-yı Devlet'te kâtip olduğu için evde ve dairede hemen hemen bütün gün onu* ***göz altında bulundurabiliyordu*** (SAE.s.38). 1) *Garibi bu ki, kendi hislerine karşı beslediği bu şüphe, kendi kendisini bu* ***göz altında bulunduruş*** *ne Nuran'a karşı olan sevgisini azaltmış, ne de bu sevgi yüzünden zaman zaman çektiği ıstırapların hakiki olmasını men etmişti* (H.s.265).

Gözaltında oturmak: Gözetimde olmak, kontrol edilmek: *Filhakika Süleyman Beyin babası Abdülhamit tarafından İstanbul'da ve* ***gözaltında oturmaya*** *mecbur edildiği yıllarda bahçıvanın oğlunu pek beğenmiş, okutturmuş, yazdırmış, sonra da Sakine Hanımın teyzesinin kızıyla evlendirmişti* (SD.s.100).

Gözde evler yapmak: Favori, üstün tutulan, çok beğenilen evler inşa etmek: *Devir devir en* ***gözde evlerle yapılan*** *kız alıp vermelerle ikbali daima bir köşesinde yakalamasını bilen bütün bu insanlar, sade kazanmakta değil, sarfetmez gibi biriktirmekte de usta idiler* (MB.s.40).

Gözden beslenmek: Görsel zekânın daha baskın olması, estet bakışa sahip olmak: *Bu kış cesaret edemedim. Şiire yardımı olabilir. Bende ressam taraf, göz tarafı galip.* ***Gözden besleniyorum*** *daha fazla* (M.s.302).

Gözden düşmek: Değer, sevgi ve güvenini yitirmek, eskisi gibi değerli bulunmamak: *…sırasına göre birinci safta ikbalde, bazen de ölümü bizzat padişah tarafından istenecek derecede* ***gözden düşmüş*** *bir devlet adamının hayatı ve bu hayatı bir ters tali gibi idare eden ihtiyatsız ve fevrî heyecanı vardır* (XIX ATET.s.91).

Gözden kaçırmak(I): Dalgınlık veya dikkat dağınıklığı nedeniyle görmemek, ayrımına varmamak: *Merhametli genç kız yine karşımda idi ve gözlerini üzerime dikmiş, ısrarlı bir büyü ve ispritizma vaziyetinde, hiçbir hareketimi* ***gözden kaçırmıyordu.*** *İtiraf etmeli ki, bu hain ısrar hiç de neticesiz kalmadı…* (Hk.s.56).

Gözden kaçırmak(II): Yaptıklarıyla sevgi ve güven kazanmak: *"Tuhaf şey… Tuhaf şey… Allah encamını hayretsin!" diye dinledi. Fakat İbrahim Efendinin telâşını da* ***gözden kaçırmıyordu*** (SD.s.54).

Göze çarpmak: Dikkatleri, bakışları üzerine çekmek: *Bu üç ayrı insanın yanı başında zaman zaman onlardan birinin ocağından kopmuş bir yıldız gibi* ***göze çarpan*** *Falih Rıfkı vardı* (YK.s.42).

Gözetmeye çalışmak: Özen göstermek, koruyup kollamak: *Alacaklılardan biri, halamın kocası Naşit Beydi. En yakın akrabam sıfatıyla ilk önce beni* ***gözetmeğe çalıştı****. Çok temkinli cevaplar verdi* (SAE.s.94).

Gözle beraber kulağa da hitap etmek: Göz ve kulak estetiğinin olması: *Tatar mahallesinden Emir Sultan'ın görünüşü de böyle. Bazısı canlı hayata daha kendisini bırakmış. Renk* ***gözle beraber kulağa da hitap edecek****…* (YG.s.425).

Gözle erişmek: Görme duyusu ile sanatın zevkine varmak, ulaşmak: *Zihayat birer hiyeroglif gibi çalkalanan nadir yıldız akisleriyle âdeta bir şiir, kulakla değil, gözle zevkine varılan ve güzelliğine ancak eski bir tılsım gibi buruşuk ve asîl ceylân derisinden sahife üzerinde* ***gözle erişilen,*** *hiç yazılmamış kadar güzel ve müstesna bir şiir olmuştu* (YG.s.159).

Gözle görünür şekilde: Açık, somut olarak: *Bunu der demez sanki bu sihirli kelime ile hayatına ait her cins hâdisenin, ömrünü yıkan budalalıkların mesuliyet yükünden bir lâhzada kurtulmuş gibi biraz ferahlıyor, sonra yine çehresine* ***gözle görünür şekilde*** *keder ve sıkıntı hücum ediyordu* (SD.s.33).

Gözle zevke varmak: Biçimsel, görsel güzellik, estetik, mükemmellik: 1) *Sen büyük ve mukadderata hâkim ellerinle aydınlığın meşalesini zamanın hudutlarına çarparak söndürünce, her imkânsız rüya tahakkuk eder, ölüler dirilir, eşya bir vahdete mal olur ve insanlar hakikî hüviyetlerini bularak kendi kendileri olurlar…* (YG.s.162). 2) *Zihayat birer hiyeroglif gibi çalkalanan nadir yıldız akisleriyle âdeta bir şiir, kulakla değil,* ***gözle zevkine varılan*** *ve güzelliğine ancak eski bir tılsım gibi buruşuk ve asîl ceylân derisinden sahife üzerinde gözle erişilen, hiç yazılmamış kadar güzel ve müstesna bir şiir olmuştu* (YG.s.159).

Gözleri büyük büyük açılmak: Aşırı korkmak, şok geçirmek: *Mümtaz yengesine baktı; yüzü bembeyazdı, gözleri büyük büyük açılmıştı. Macide tam bir asap krizi içindeydi* (H.s.280).

Gözleri dikmek: Dikkatlice bakmak: *Saatini çıkardı, bana dönerek: –Lutfen Hayri beyefendi, izah buyurun, dedi. Agop Saatçiyan, evvelâ beni tepeden tırnağa kadar istihfaf ve merhametle süzdü, sonra, en enteresan yerimmiş gibi* ***gözleri*** *ayaklarıma* ***dikildi*** *kaldı* (SAE.s.193).

Gözleri göğe çevirmek: Yukarıya, gökyüzüne bakmak: *O seyrettikçe kadın sanki çok derin bir uykudan uyanıyor, kat kat perdelerden sıyrılıyordu. Tekrar* ***gözlerini göğe çevirdi****. Tekrar aydınlığın kaynağına sordu* (Hk.s.242).

Gözleri ilişmek: Bakışı, gözü takılmak: *Sevinç adamcağızın iki yanına âdeta Cebrail kanatları takmış.* ***Gözleri*** *ona her* ***iliştikçe****, neredeyse elindeki meze tabaklarıyla pencereden dışarıya, denize, göklere doğru uçacak, belki bütün lokantayı beraberinde götürecek* (SAE.s.204).

Gözleri kapalı olmak: Gerçekleri görememek, farkında olamamak: *İkincisinde ise, Türk hikâyesi memleket dışına çıkar; fakat ne kadar* ***gözleri kapalı olarak****!* (XIX ATET.s.267).

Gözleri kısılmak: Hafifçe küçülmek, kapanmak: *Çünkü Sakine Hanımın sade konuşmasını değil, çehresini ve el işaretlerini de aynıyla taklit ediyordu. Daha ziyade değirmiye kaçan yüzü onu taklit ederken âdeta uzamış,* ***gözleri kısılmıştı*** (SD.s.66).

Gözleri önünde canlanmak: Hatırlamak, yeniden olmuş gibi anımsamak: *…ihtiyar hanımefendilerin hâtıralarını hâlâ hüzünle devam ettirdikleri aşklar, göz kamaştırıcı düğünler, acıklı ayrılışlar, sebebi gizliden gizliye nakledilen vakitsiz ölümler birbiri ardından genç kadının* ***gözleri önünde canlanırdı*** (MB.s.64).

Gözlerin içine yıldız dolu bakışlarını akıtmak: Duygusal, samimi hissleri hissettirmek: *—Ben, tabiî işittin, çok parlak bir evlenme yaptım. Saadet içinde yüzüyorum.* ***Gözlerimin içine****, bana o* ***yıldız dolu bakışlarını akıttı****. Fakat beni asıl üzen sesinin âdeta yalvarır gibi yavaşlaması idi* (SD.s.275).

Gözlerin içine bakmak: Kızdıracak bir biçimde odaklanmak, bakmak: *Deminden beri beni sinirlendirecek derecede ısrarla süzen Uncu Hasan Bey, gözlerimin içine bakarak:…* (SD.s.195).

Gözlerinde parlamak: Çok sevinmek, mutlu, coşkulu olmak: *Kaynatasının en geçici heveslerine bile kendisini bırakırken **gözlerinde parlayan** o çocukça heyecana kendini doluduzgin kaptırışlarına bayılıyordu. Ondan bahsederken sık sık: "Ben canı sıkılan adamları severim. Molla Bey de benim gibi; her dakikasını ayrı ayrı yaşamak istiyor* (MB.s.110).

Gözlerinde yanan merhamet: Çok şefkatli, yufka yürekli olmak:

Bir lahza dur yolcu!
Yanan bağrımı
Bir damla teselli sun da serinlet…
Dindirir bir parça belki ağrımı;
Nuru gözlerinde yanan merhamet (Ş.s.).

Gözlerinde yanan şimşek: Aşırı sinirlenmek, korku ve heyecan duymak: *Pekâlâ göz yumabileceği bir hiçin üzerinde ısrar etmekten başka bir şey değil; fakat **gözlerinde yanan şimşeğe,** dudaklarında titreyen hiddete ve yüzdeki heybete dikkat edin…* (Hk.s.35).

Gözlerinden bir perde sıyrılması: Algılamayı engelleyen unsurun kalkması: *İkisinin de **gözlerinden bir perde sıyrılmış**, ikisi de kendi varlıklarının derinliklerinde bu talihin hakikatine uyanmışlar, hiçbir kelime sarfetmeden, onu olduğu gibi kabul ettiklerini birbirlerine söylemişlerdi* (MB.s.30).

Gözlerinden yaş gelmek: Çok fazla duygulanarak ağlamak: *"-Hayır, elçi olmamalı. Bu vapur memuriyet-i cedîdenize îsal için hizmet-i âliyenize tahsis edilmiştir. "-Öyle ise biz yalnız mâzul değil, belki menfi imişiz" diyerek **gözlerinden yaş gelmeye** başladı* (XIX ATET.s.306).

Gözlerini acının zehirli çeşmesi yapmak: Mutsuz etmek, çok fazla acı çekmek: *Gerçi kendi çocukluğunun saadetini yıkan, anasının güzel **gözlerini acının zehirli çeşmesi yapan** bu adama karşı kalbinde hiçbir hınç yoktu; fakat buna karşılık onun yasını, acısını bir türlü ciddiye alamıyordu* (MB.s.80).

Gözlerini hayata yummak: Vefat etmek: ***Gözlerini hayata yumduğu*** *zaman* modern Türkiye batılılaşma hareketini başarmış, medeniyet değişmemizin ikinci merhalesi olan sanayileşme devrinin kapısına gelmişti (YG.s.112).

Gözlerini kör etmek: Şaşırmak: *Fakat o her tecrübeden muzaffer çıkmış, her felâketin üstünde kalmıştı. Nihayet kapı aralığından giren endişe* ***gözlerini kör eder****, ondan sonra kaderin çukuruna düşer* (Hk.s.292).

Gözlerini üzerine dikmek: Yoğunlaşmak, dikkatli bakmak: *Merhametli genç kız yine karşımda idi ve* ***gözlerini üzerime dikmiş****, ısrarlı bir büyü ve ispritizma vaziyetinde, hiçbir hareketimi gözden kaçırmıyordu. İtiraf etmeli ki, bu hain ısrar hiç de neticesiz kalmadı, tabiî şekilde kendi oyunumu oynayacak yerde…* (Hk.s.56).

Gözlerinin içi gülmek: Çok mutlu olmak: ***Gözlerinin içi gülüyordu****. Böyle zamanlarında kaşları, baygınlaşan gözleriyle âdeta birleşir, alnının altında çok mahmur, cazibeli bir gölge yapardı. Şurası var ki İclâl genç kızlık denen mevsimi, tabii yaşayanlardandı. Onun bir kedi kadar kanaatkâr hayatı vardı* (H.s.70).

Gözlerinin içi pırıl pırıl tutuşmak: Çok aşırı mesut, mutlu olmak: *Solgun yüzlü, ağır kumral saçları bir bağ bozumu gibi omuzlarına yığılan,* ***gözlerinin içi****, güneşte ince saman çöpleri çıtırdıyormuş gibi* ***pırıl pırıl tutuşan*** *bir kadındı* (SD.s.9).

Gözlerinin içine dikmek: Doğrudan gözün içine bakmak: *Ayağa kalktı.* ***Gözlerini gözlerimin içine dikti*** *ve en ciddî sesiyle son sözünü söyledi: –Bu binayı siz yapacaksınız, Hayri Bey, anlaşıldı mı?* (SAE.s.348).

Gözleriyle görmek: Bizzat görmek, tanık olmak: *O yeni bir aşk peşindedir. Dördüncü perdede mucizeli bir tesadüfle ölümden kurtulmuş olan Âkif Bey'i sahnede görürüz; ölümü* ***gözleriyle görmüş*** *elleriyle yoklamış, arasından geçerek gelmiştir* (XIX ATET.s.348).

Gözü hep millî çöplüklerde olmak: Millet ile ilgili olan şeylerle ilgilenmek: *Heyecan yoktu; zaten heycan orada olsaydı, imkânı yok Ercüment Ekrem'in kızı bana o kadar şirin görünmezdi. Ne yaparsın kardeşim,* ***gözüm hep milli çöplüklerde*** (M.s.102).

Gözü ile değişmek: Bakış açısına uygun olmaya çalışmak: *O modern kadındı. Sinemayı seviyordu. Kâinata beyaz perdeden bakıyordu. Binaenaleyh ister istemez onun **gözü ile** ben de **değişecek**, sinema olacaktım* (SAE.s.273).

Gözü kapalı yaşamak: Çevresinde olan bitene dikkat etmeyen, onu ayrımsamayan, gözü bağlı, aymaz bir biçimde hayatı sürdürmek: *Demek ki o Cemal Beyi hiç anlamadan, ondan hiç şüphe etmeden, **gözü kapalı** ve biçare **yaşamıştı*** (SAE.s.257).

Gözü kör olasıca: "Kör çıkasın, görmez olsun" anlamında bir ilenme sözü: *Kutsi'ciğim, bu mektup eline geçer geçmez, bu işle meşgul ol. Hızlaştır, ne yaparsan yap, fakat şu çemberi atlayayım. İşlerimiz dost elinde diye seviniyoruz. Fakat iş, **gözü kör olasıca**, acaip bir şey galiba, çünkü bazen dost elini de bî-taraflaştırıyor* (M.s.53).

Gözü önünde akmak: Açıkta sürmek, devam etmek: *Ve genç kızlar tünel kayışı gibi biri öbürünü tanıştırarak **gözümüzün önünde akıyordu*** (SAE.s.114).

Gözü önünde gelişmek: Tanık olmak, görmek: *Dinde günah çıkarmanın bulunmaması ferdin kendi içine eğilmesini daima meneder. Medeniyetimizin **gözü önünde gelişen** Rus romanının büyük hususiyetlerinin Ortodoks kilisesindeki alenî itiraf müessesesine neler borçlu olduğunu biliyoruz* (XIX ATET.s.44).

Gözü terbiye etmek: Plastik ve görsel sanatlardan anlamak: *Meselâ hepimiz biliriz ki, san'at zevkinin kurulması, genişlemesi için **gözün terbiyesi** en mühim şarttır, müzelerin bu hususta büyük rolü vardır. San'at eserleriyle sık sık temas etmek, hele bizim gibi memleketlerde, ancak onlarla mümkündür* (YG.s.385).

Gözü üzerinde olmak: İzlemek, gözlemlemek: *Bütün müşterilerin **gözü bizde**. Kenarda güzelce bir kadının başı önündeki tabağa gömüldü. Keşke yeni ahbabımızın yüzüne vaktinde bakabilseydim* (SAE.s.203).

Gözün bakmayı bilmesi: Uyanık olma, fark edebilme: *Zaten **bakmasını bilen göz** için karanlık, karanlık değildir* (YG.s.150).

Gözün o büyük zevk pınarını kurutmak: Estetiği, sanatsal özelliği yitirmek: *Ne ideoloji, ne de mücerret düşünce onda **gözün o büyük zevk pınarını kurutmamış**. Belki de bütün bunlara asıl şahsiyeti*

mani. Onda ideolog veya filozof, tecritçi düşünce adamı ressamı öldürmüyor (YG.s.446).

Gözün önünde olmak: Tanık olmak, yaşananlara şahit olmak: *Balzac'da her şey, çok sert bir maddeden, büyük zorluklarla çekişmişe benzer. Hattâ ameliye* ***gözümüzün önünde oluyor*** *gibidir. Onun için eseri doğum sancılarıyla doludur* (EÜM.s.502).

Gözün önünden ayırmamak: İlgilenmek, takip etmek: *…o sık sık gelişlerinden birinde adamakıllı yakalar, bir daha* ***gözümüzün önünden****, dizimizin dibinden* ***ayırmazdık*** (SAE.s.22).

Gözün, kulağın ve tenin hazlarını duymak: Fazlasıyla etkilenerek zevk almak: *Onun için bu tezhibe bakarken bir mimarî seyreder, bur musıkî dinler ve bir mevsimi hisseder* ***gibi gözün, kulağın ve tenin hazlarını*** *beraberce* ***duyarız*** (YG.s.389).

Gözünde büyük lezzetler almak: Estet olmak, görme duyusu ile güzelliklerden keyif almak: *Bu yarı uyanık bir şuuraltının bir mırıltıya çok benzeyen beklenmedik değişmelerinde* ***gözünde büyük lezzetler aldığı*** *ürkek ve yer yer vahşi akislerle dolu musikisi gibiydi* (YK.s.84).

Gözünde iyi olmak: Değer vermek, değerli olmak: *Onun gözünde artık iyi, kötü yoktu. Mümtaz ve Mümtaz'dan başkaları vardı* (H.s.292).

Gözünde kıymetlenmek: Değerli olduğu düşünülmek: *Ben iki maaş daha peşin sarf ettim. Üstelik Pakize bu sefer beni kıskanmağa başladı. O zamana kadar hiç beğenmediği kocası birdenbire* ***gözünde kıymetlenmişti*** (SAE.s.173).

Gözünde silmek: Yok olmak, bitmek: *Onları dinlerken bu ötesi yok gibi görünen dar hayat birdenbire* ***gözümde silinir****, kendimi büyük dağ başlarında rüzgârların elinde hırpalanır görmek isterdim* (SD.s.37).

Gözüne rastlamak: Görmek, denk gelmek: *Zenci, her bulduğunu hoşuna gitmek şartıyla boynuna, koluna takar. Saksağan yuvasında parlak, renkli,* ***gözüne*** *ne* ***rastlamışsa*** *buluruz* (YG.s.65).

Gözüne yaş getirmek: Ağlatmak, duygulandırmak: *…çehresiyle şâir Mallarmè'den ziyade devrin maarif nâzırlarına şimdi okurken insanın* ***gözüne yaş getiren*** *o mütevazı istidaları yazan orta mektep hocasına yakışacak gibi, kapısının üstünde tunç bir kabartma ve bir de levha* (YG.s.265).

Gözünü sımsıkı kapamak: Işıktan rahatsız olmamak için gözünü iyice kapatmak: *Allah sizden razı olsun çocuklar… **Gözlerini** keskin sonbahar ışığına **sımsıkı kapayarak** yüzünü güneşe doğru uzattı* (H.s.225).

Gözünün önünde bulunan şeyleri tasvir etmek: Sadece görebildiğini betimlemek: *Bu da gayet tabiidir, çünkü Namık kemal ancak **gözünün önünde bulunan şeyleri tasvir edebilirdi.** Müşahededе çok kuvvetli idi. Mesela yukarda bahsettiğim tasvirde çıkan ramazan mektubunun her satırı hakikaten etrafını görebilen bir adamın elinden çıkmış olduğunu gösterir* (NK.s.25).

Gözünün önünde canlanmak: Tanık olmak: *Hepsi Mümtaz'ın **gözünün önünde**, karmakarışık, iç içe ve kendi hayatlarının ayrılmaz parçaları gibi **canlandı**. Ne kadar çok hatıra ve ayrı kaynaklar onların aşkında birleşiyordu* (H.s.177).

Gözünün önüne gelmek: Zihinde canlandırmak, hatırlamak: *Bu o kadar böyleydi ki, birçok peyzajlar, kendiliğinden nağme ile beraber **gözlerinin önüne gelirdi** (H.s.164).*

Gözünün önüne gelmek: Zihinde canlandırmak, hatırlamak: *Cenubî Amerikalı kaptanın sert bir usturaya benzeyen yüzü, insanın içinde dal budak salan bakışları, **gözünün önüne geldi*** (H.s.97).

Gözyaşı dökmek: Ağlamak, üzülmek: *Yahya Kemal'in yukarda bahsettiğimiz dikkatinde meselâ Gautier'in ilk kıyafet müzemizi gezdiği zaman 1926'da ölen yeniçerilere **gözyaşı döktüren** bu dikkatin elbette bir hissesi vardı* (YK.s.50).

Gözyaşlarını hapsetmek: Duygularını belli etmemek, gizlemek: *Sonra onu bulmaktan ümit kesince sokağın başındaki çeşmenin taşına oturarak ağlamaya başladım. Bunlar belki de, haftalardan beri içimde **hapsettiğim gözyaşlarıydı*** (SD.s.60).

Gramer ve mantık oyununa düştüğü devre: Disiplinlerin kargaşası, belirsizliğinin yaşadığı dönem: *Bununla, Yunan ve Latin medeniyetlerinin kelime, **gramer ve mantık oyununa düştüğü devre** benzer bir devir yaşadığımızı kastediyordu* (YK.s.25).

Gurbet kuşağını çözmek: Memleketten ayrılıp uzak yere gurbete gitmek: *Hastalığınıza çok üzüldüm, geçmiş olsun. Fakat nasıl söyle-*

yeyim Cevat Bey biraz da kıskandım. Ben diş ağrısını sizin yanınızda ***gurbet kuşağını çözdüğüm*** *senelerden beri artık duymuyorum* (M.s.74).

Gurur ve azametle yol almak: Onurlu bir biçimde ilerlemek, yola devam etmek: *Sandalımız en önde, muzaffer Akdeniz çıkışlarından birinden, bir yığın ganimetle dönen bir kaptan paşa gemisi gibi* ***gurur ve azametle yol alıyordu*** (SD.s.161).

Güç bir iş yüklenmek: Zor bir sorumluluk almak: *Hemen hemen yarısından fazlası Türkçe nâmına tashihe muhtaç olan bu sekiz mısraın içinde sadece şeklin çerçevesini doldurmak için sarfedilen gayret düşünülür de Hamid'in ne* ***güç bir iş yüklendiğini*** *görülür* (XIX ATET.s.488).

Güç olmak: Zor, çetin bir durumda bulunmak: *Hayır, burada yaşamak çok güçtü, insan her an sert bir talihle karşılaşıyordu. O zaman Doktor Adil Beyin babama İstanbul için anlattığı şeylere hak verdim. Burada millî cephe için çalışmak da* ***güç olacaktı*** (SD.s.13).

Güç zapt etmek: Güçlükle tutmak, engel olmak: ***Güç zaptettiği*** *bir iştahla genç kadına yaklaştı. Kadın, içinden geçenleri hissediyormuş gibi onu hareketlerinde serbest bırakmış sanki mev'ut ve müstakbel hazların arkasından kendisine gülüyordu* (Hk.s.28).

Gül dalı gibi yükselmek: Çabuk ve düz gelişmek, büyümek, uzamak: *İlk notlar:–hangi yıldızlardan gelirse gelsin! - bu sükût ve dikkat vazosunda bir* ***gül dalı gibi yükselir****. Fakat bu anı seçmeye iyi çalışmalı!* (YG.s.357).

Gül gibi kızarmak: Terbiye, ahlak dışı bir durumla karşılaşıldığında utanıp yüzün gül gibi kızarmasıdır: *Behçet Beyin bütün gençliği iki ihtiyar ve zavallı kadının "Maşallah, oğlumuz, ciddi ve terbiyelidir, sağa sola bakmaz" yahut "A, vallahi, eminim bütün Emirgân önünde soyunsa, Behçet şöyle yüzünü çevirmez, bir kadın görünce* ***gül gibi kızarır****."* (MB.s.27).

Gül yangını: Güneşin doğuş ve batışının oluşturduğu kırmızı renk huzmesi, kızıllık: 1)

Hep aynı nağmede çılgın dolaşan yaylar,
Bir yıldız kervanı gibi haftalar, aylar
Hep aynı hayalin peşinde bu yolculuk,

*Hep **gül yangını** ve bahar sıtması ufuk…*

Bir ürperme olur çıplak omuzlarında…(Ş.s.48).

2) ***Gülden kurulmak:*** Gül gibi olmak:

***Gülden kurulmuş** bir Pazar*

Gül alırlar, gül satarlar… güldür gül (YG.s.172).

Güle konuşa yürümek: Mutlu, mesut bir biçimde gitmek, yürümek: *Kol kola girerek tıpkı senelerce evvel olduğu gibi, caddeyi yarı tutarak, **güle konuşa yürüdüler**. Hiçbiri Mümtaz'ın dalgınlığını fark etmedi* (H.s.86).

Gülen rüya: Umulan parlak istikbal:

Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim

Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın

*Hâlâ bu taşlarda **gülen rüyanın**.*

Güvercin bakışlı sessizlik bile

Çınlıyor bir sonsuz devam…

Nakleder yâdını gelen geçene (Ş.s.50).

Güllerin kanayan bekâretinde olmak: Gülün dalından koparılması, zamanın yitirilmesi:

Kaç kere değişti önümde böyle,

Birbiri ardınca gün ve mevsimle…

Ve kaç kere bahar güldü derinde

Güllerin kanayan bekâretinde (Ş.s.65).

Gülünç bulmak: Tuhaf, komik olduğunu düşünmek: *Evvela **gülünç bulur** ve kendi yaptığı işi beğenmez. Küçük bir iş, bununla meşgul olunur mu? Bundan ekmek parası kazanılır mı? Paşa'yı keşfettikçe sever* (İAA.s.15-16).

Gülünç taraflar: Tuhaf, komik durumlar, taraflar: *İşte ailesindeki uygunsuzluklar, hareketli yaratılışı, bu tesadüf ve imkânları başka bir plana nakletmişti* (SD.s.44).

Gümrük kaçakçılığı şeklinde olmak: Resmi olmayan, bir şeyi gizli, habersiz veya eksik yapmak: *Memleketin fikir hayatı bu örnekleri atlayıp geçmek imkânını verecek hâlde değildi. Yahya Kemal'e ka-*

dar edebiyatımızın garpla münasebeti bir nevi ***gümrük kaçakçılığı şeklinde olmuştur*** (EÜM.s.286).

Gümüşlü bir fecrin zafer aynası: Tan kızıllığının aks ettiği başarı, zafer:

> ***Gümüşlü bir fecrin zafer aynası***,
> *Muradiye, sabrın acı meyvası,*
> *Ömrünün timsali beyaz Nilüfer,*
> *Türbeler, camiler, eski bahçeler,*
> *Şanlı hikâyesi binlerce erin* (Ş.s.50).

Gün bitip ağaçta neşe sönünce: Sokakta hayatın çekilmesi, yalnız kalmak: *Şimdi daha festival devrindesiniz. Asıl realite,* ***gün bitip ağaçta neşe sönünce*** *ve halkta heyecan tükenince, siz küçük bir Anadolu şehriyle başbaşa kalınca başlayacak* (M.s.238).

Günah keçisi gibi bu medeniyet çölünde tek başına dolaşıp durmak: Suçsuz olduğu halde suçluymuş gibi bir duruma, pozisyona düşmek: *Yahudilerin* ***günah keçisi gibi bu medeniyet çölünde tek başıma dolaşıp duruyorum*** (M.s.208).

Günaha batıp çıkmak: Çokça suç, kabahat işlemek, ona bulaşmak: *…bütün mücevherlerini Bedesten'den alıp getirmeye razı etmişti. Bütün ömrünce kir ve* ***günah içinde bata çıka*** *biriktirdiği bu serveti, bulunduğu emniyetli yerden çıkartması için âşığının biraz ısrarı kâfi gelmişti* (MB.s.132).

Günahı ödemek*:* İbadet etmek, dünyadan elini eteğini çekmek: *Fakat Nevzat daha dalgınlaştı bütün dostlarıyla alakasını kesti. Âdeta bir* ***günahı ödüyor*** *gibi yaşıyor* (SAE.s.255).

Günahını yüklenmek: Vebalini, kusurunu üstlenmek: *Fakat içindeki his? O garip dalgalanış, o işlenmiş günah hissi…"Kimin* ***günahını yükleniyorum****. Bu azap niçin sanki?"* (Hk.s.233).

Günahsız kalbinin beyaz yükünü bırakmak: Saflığı, masumiyeti bırakmak, terk etmek:

> *Ve ağladı genç kız bütün bir gece*
> *Kedersiz sulara böyle sessizce*
> *Bıraktığı için daha ilk günü*
> ***Günahsız kalbinin beyaz yükünü*** (Ş.s.108).

Gündelik ekmek gibi olmak: İhtiyaç durumuna gelmek: 1) *Istırap insanoğlu için **gündelik ekmek**, ölümse sadece bir kaderdi, ikisinden de kaçılamazdı. Asıl dâva, derin bir şekilde yaşamak ve kendi kendisini gerçekleştirmek, ölümlü hayata şahsî bir çeşni vermekti* (MB.s.61). 2) *Başkalarının kaybettiği âhenk, bizim **gündelik ekmeğimizdir*** (YG.s.70).

Gündelik ekmek: Gerekli, zorunlu olması gereken şey: *Oralarda ihtisasa hürmet vardı ve psikanaliz **gündelik ekmek** gibi bir ihtiyaçtı* (SAE.s.100).

Gündelik hayat: Günlük süregelen, devam eden hayat: *O zamana kadar **gündelik hayatın** çemberine koşulmuş, herkes gibi yaşayan, işinde, gücünde, keder veya eğlencesinde bir yığın insan, geniş arazi sahibi hanedan,…* (YG.s.226).

Gündelik hayatı yapan(kimse): Günlük yaşamın sürdürülmesi: *Dostlarıyla gelmiş işçi kızlar, evlerinden, o gece beraber eğlenmek için alınmış fahişeler, bekâr memurlar, bilmediğimiz ihtisaslarıyla **gündelik hayatımızı yapan**, elleri nasırlı vardakosta işçiler…*(H.s.300).

Gündelik hayatın bir nevi acı meyvaları: Günlük yaşamın beraberinde getirdiği olumsuz sonuçlar: *Bilâkis her şey gösterir ki bu manzumeler, günlerin birer birer ve kendi hava ve renklerine bürüyerek getirdiği şeyler, **gündelik hayatın bir nevi acı meyvalarıdır**. Alelâde tesadüflerde ufak tefek hâdiselerden doğmuşlardır* (TF.s.11).

Gündelik hayatın üstüne çıkarmak: Sıradanlıktan kurtulmak: *Üstelik bu son tecrübede dahi kirlenmiyen ahlâk ve fazileti -onu büsbütün **gündelik hayatın üstüne çıkarmış** ve bu tefekkürünün en olgun çağında bulunan temiz adamı devri için bir nevi manevî kıymet, her türlü ihtirasın fevkinde biri hakem yapmıştır* (TF.s.16).

Güneş saati kadar temiz olmak: Berrak, saf olmak, parlamak: *Yüzü bir **güneş saati kadar temiz,** yumuşak ve insana yakındı. Fakat o kirpiklerinin ve dudaklarının küçük bir oyunuyla bu sevimli oyuncaktan her istediği zaman bizim âlemimize uzak, kendi durgun havasında adeta tek başına yaşayan bir âbide yapabilirdi* (Hk.s.51).

Güneş saati: Zamanı ölçen eski bir araç: *Kim bilir belki de kısa entarisinin altından mavi donu o kadar zarif bir şekilde sarkan Halide'yi çiçek tarlalarından birinin ortasındaki **güneş saatine** öyle*

düşe kalka götüren ve orada iki eliyle taşa abanarak düşünmesine sebep…(SAE.s.57).

Güneşe kanat açmak: Yükselmek, daha ilerisine ulaşmak: *Filhakika Dede'nin san'atında tereddüt yoktur. Onun kartalı doğrudan doğruya* ***güneşe kanat açar****. O, bütün imkânları zorlamasını bilen, fakat cehdin azamîsini sarfettiği yerde bize rızanın tebessümünden başka bir şey göstermeyen adamdır* (YG.s.370).

Güneşin çocuğu: Mustafa Kemal Atatürk'ün özelliği, vasfı: *Nasıl tabiat mevsim değiştirirse, kahraman da öylece yer değiştirecekti. Ölümün siyah atlı arabası,* ***güneşin çocuğunu*** *içimizden alıp götürecekti* (YG.s.91).

Güneşin orkestrası: Kusursuz, tarihi abide, eser: *Vâkıa Sultanahmet camii, bu şaheser, bu hatayı daima tashih edecektir. Çünkü karşısına dikilecek her binayı yer, ezer; madem ki tepesinden bakacaktır, madem ki* ***güneşin orkestrasına*** *sahiptir ve dört asırdır bu mehteri çalar, onun karşısına dikeceğimiz binadan hayır yoktur* (YG.s.200).

Günü gününe yaşamak: Sıradan, basit bir biçimde yaşamak: *Her devrin bir* ***günü gününe yaşanan*** *çehresi vardır, bir de gelecek zamana geçecek çehresi* (YG.s.311).

Günün işlerini kovalamak: Rutin, günlük yapılanlarla uğraşmak, onları yinelemek: *Herhalde, bir daha, bir sene daha ve bugünkü şerait içinde burada kalmak çok güç olacak. Halbuki, bir Avrupa istirahati –çünkü senenin çemberinde günün işlerini kovalamayacağım- bu ölmüş sandığım kökü belki yeniler* (M.s.41).

Günün katıksız ekmeği olmak: Çok yaygın olmak: *Hiçbir devirde ölüm bu kadar* ***günün katıksız ekmeği olmamıştır*** (YG.s.417).

Güvenebilmek: Güvenme, itimat ihtimali, imkânı bulunmak: *Fakat annem teselli kabul etmiyordu. "Kül olduk, bittik." diyordu. Birdenbire büyükkannem hep ortadaki eşya yığının üstünden: "Bana da* ***güvenebilirsiniz****. Ben de varım!" dedi. Bu mağlubiyetin, geriye çekilmenin, hattâ kaçışın kendisi için hazırladığı bir biçim ve davranış tarzıydı* (Hk.s.203).

Güvercinlerin avuçtan uçması: Yakınların göç etmesi, dostların ölümü:

Yosun bahçelerin uzak vehminde;
İmkânsız sularda tutuşan gemi,
Uçan güvercinler avucumuzdan
Ayrılmayan kader baş ucumuzdan (Ş.s.32).

Güzel, kadın elinden çıktığı zaman güzeldir: Kadın elinin mahareti, esrarı: *Heykellerini gördüm. Heykel dediğin ancak böyle olur tabiî. Bu kadar* ***güzel kadın elinden çıktığı zaman güzeldir,*** *mükemmeldir, nefistir, iyidir* (M.s.95).

Güzel yolculuk: Mutlu, huzurlu dünya hayatı:

Nolur bir sabah saati
Çağırsa bizi sonsuzluk
Birden demir alsa gemi
Başlasa ***güzel yolculuk*** (Ş.s.39).

Güzelden ziyade büyüğü ve güzelleştiriciyi aramak: İngiliz cemiyetinin sosyal hayata bakış hasleti, zaviyesi: *İngiliz –hiç olmazsa bir zaman için-* ***güzelden ziyade büyüğü ve güzelleştiriciyi aramış.*** *Bazen büyük, güzele yakın bir tesir yapıyor: Trafalgar meydanında olduğu gibi. Tek bir sütun, tek bir figür* (M.s.143).

Güzeli tadan meleke: İyiyi, hoş olanı kavrayan, bilen yeti, yetenek: *Fikret, Hatip adamdı. Sözle insanların düşünen, ve hasbî olarak* ***güzeli tadan melekesine*** *değil, en ufak bir tahrişte cüşu huruşa gelmeye pek müsait olan zarlarına hitap eder ve karii hislerinde tutarak sürüklemeye çalışırdı. Fikretin ressam tarafını pek methederler* (TF.s.8).

Güzelliği selamlamak: Güzelliği, hoşluğu görmek, onu takdir etmek:

Bir geniş çizgiden şafak söküyor
Ve yükselen güneş ince bir duman
Mahmur gözlerini kırpıştırarak
Sende ***güzelliği selamlıyor*** (Ş.s.121).

Güzellik haddini tayin etmek: Güzelliğin ölçüsünü, sınırını belirlemek: *Yahya Efendide, Nailîde, Neşatî'de mevcut bazı güzel mısralar, bunun sonuncusunda bütün bir gazel ve birkaç beyit, dilin* ***güzellik haddini tayin etmişe*** *benzer* (YK.s.117).

Güzellik peşinde koşmak: Arkasından gitmek, onu amaç edinmek: *…bu zihniyet ister ki sanat sadece **güzellik peşinde koşsun** ve güzel denilen şey de –bittabi şiir için dilin imkânları içinde aransın– mükemmele yaklaşın bir form içinde ve o form yoğrulurken elde edilsin* (EÜM.s.29).

Güzelliklerini, kudretini ölçmek: Tanımak, hakkında bilgi edinmek: *Bir hesaba göre de sadece herhangi bir okumuş bir seyyah, bir turist gibi dolaştım. Hiçbir şey olmadıysa bir aşağılık duygusundan kurtuldum. Şehri gördüm ve **güzelliklerini, kudretini ölçtüm*** (M.s.97).

H

Haciz altına almak: El koymak, haczetmek: *Ne ise bir hâle yola soktum. Eskileri biraz düzelteyim derken yenilere başladım. Ve böylece gelecek zamanı da **haciz altına almış** oldum. Uyuyan bir hastalık, bütün bir cihaz tekrar uyandı* (M.s.76).

Had realiteleri: Gerçeğin, hakikatin derecesi, sınırı: *…gibi tabirler, sahaları daraldıkça berraklığı artan karışık ve **had realiteleri**, hayatımıza farkında olmadan taşıdığımız dönülmesi imkânsız ve baş döndürücü müntehaları her gün bize yeniden göstermektedir* (YG.s.82).

Hadım zannetmek: Kısırlaştırılmış erkek olduğunu sanmak: *En son sahnesinde Behrever o zamana kadar **hadım zannedilen** Ahşid'in taarruzuna uğradığını oldukça yakışıksız bir şekilde söyleyerek içtiği zehirle ölür* (XIX ATET.s.361).

Hadiselere maruz kalmak: Olaylarle karşı karşıya olmak: *Oyunun asıl değilse bile en çok görünen ve **hadiselere maruz kalan**, kabiliyetlerini keşfeden, hatta bütün şahsiyetini ve hayatı öğrenen kahraman odur ve bir bakıma da film onun hayat tecrübesidir* (İAA.s.15).

Hâdiselerin efendisi olmak: Süreci, olayları yönetmek, yönlendirmek: *Bu evliya ruhlu ve evliya adlı sanatkârların eserlerinde gurbetleriyle, mesafe daüssılasıyla, meçhulün kapısında büyük ürpermeleriyle bütün manevî simamız, **hâdiselerin efendisi olmuş** ruhumuz vardır* (YG.s.363).

Hadiselerin gür sesi: Yaşananların oluşturduğu büyük etki, uyandırdığı tepki: *Macide gözlerini silerek ona doğru yaklaştı. Radyo*

evin sessizliği içinde tek başına, ***hadiselerin gür sesiyle****, herkes için konuşuyordu* (H.s.374).

Hadiselerin oyuncağı olmak: Olayların etkisinde kalmak: *Yahut insan serbest düşünceyi kaybediyor,* ***hadiselerin oyuncağı oluyordu*** (H.s.124).

Hadiselerin sahnesinde oynamak: Olayların içinde, sahnede olmak: *Yirmi seneden beridir* ***hadiselerin sahnesinde oynayan*** *adam şimdi perdenin öbür tarafında kaldı* (YG.s.71).

Hafıza gibi dağınık olmak: Zihin gibi meşgul, karışık olmak:

Eriyen parmaklarımda
Mumyalanıyor aydınlık
Sesler çınlıyor alnımda
Hafıza gibi dağınık (Ş.s.27).

Hâfıza ve cihet fikrinin noksanı: Ezber ve yön tayini noktasında zayıf olmak: *Büyük eksikliğim* ***hâfıza ve cihet fikrinin noksanı****. Bir de haritadan anlamıyorum. Paris'te ise her şey harita rehber üzerine kurulmuş. Haritaya bakmasını bilen adam, Paris'te hiç sıkıntı çekmez* (M.s.83).

Hafızada kalmak: Bellekte olmak, unutulmamak: *Ara sıra ninniyi kesiyor ve bebeğe çocuk ağzından hitap ediyordu. Bunlar annemin çocukluk lugatından* hafızasında kalmış *kelimelerdi* (Hk.s.103).

Hafızanın garip oyunu: Zihnin, belleğin işlevleri, sıradışı işleyiş biçimi: *Belçika'ya geldiğimden beri hep Balzac'ın Mutlakı Arayan adam'ını yaşıyorum, zannediyorum.* ***Hafızanın garip oyunu*** *Opera caddesindeki kitapçı gözümün önüne geldi* (G.s.70).

Hafızanın kötülüğü: Zihnin sıradışı durumu: ***Hafızamın kötülüğüne*** *bir kere daha şaşırdım. Mallarmé çocuk. Kendi kedine yeten adam. Öyle babacanca şakaları, acayip hâlleri var ki…* (G.s.248).

Hafızanın o bir anlık fakat keskin silkinişi: Zihnin sıradışı durumu, harikulâdeliği: *Başlayan uykunun arasından* ***hafızanın o bir anlık fakat keskin silkinişi*** *çok geniş bir panoramaya en hâkim noktadan bakar gibi bütün kuvvetlere bir lahzada sahip olma…* (G.s..64).

Hafızasından silinmek: Unutmak, hatırlayamamak: *…narin edalı kadınlar, Mozart'a ait kulaktan dolma malûmat, hepsi* ***hafızasından silinmişti*** (H.s.151).

Hafızaya mal etmek: Belleğe, zihne vermek, ona ait etmek: *Onu bütün hassalarıyla tadıyor, zamansız zamana,* ***hafızaya mal etmek*** *istiyordu* (H.s.230).

Hafif bilgi dağarcığı: Az bilgi sahibi olmak: *Doktor Ramiz'in konuşması daima böyleydi. Bir nokta olarak başlar ve birkaç saniyede büyük bir çığ olurdu. Ben kendi hesabıma hafif bilgi dağarcığımla bu büyük âlimi hiçbir zaman açıkça tenkit cesaretini kendimde duymadım* (SAE.s.49).

Hafif bulmak: Ferah, rahat, sıkıntısız olmak: *Kendisi için yepyeni bir his olan bu sevinç içinde her şeyi mümkün görüyor, bütün hüviyetini esir kadar* ***hafif buluyordu*** (Hk.s.21).

Hafifmeşrep olmak: Cemiyetin ahlak anlayışına, normlarına uymamak, hafif kalmak: *Verlaine Fêtes Galantes diye prensler eğlencesine bir kitap yazdı.* ***Hafifmeşrep konuludur…*** (ED.s.87).

Hakikat denen duvarın ötesi*:* Sosyal gerçeklerin, realitenin olduğu, bulunduğu yer: *Hakikatte bütün bu insanlar* ***hakikat denen duvarın ötesine*** *geçmek için birer delik bulmuş yaşıyorlardı* (SAE.s.42).

Hakikati ifade etmek: Gerçeği dile getirmek: *Evliya Çelebi'den daha septik olan, fakat zâlim istihzası ve realizmi çok defa onun safderunluğundaki zenginliğe erişemeyen Keçecizâde Fuad Paşa'nın meşhur yangın dolayısıyla "Osmanlı tarihinin dîbâcesi yandı!" çığlığı da aynı* ***hakikati ifade eder*** (YG.s.219).

Hakikati örten perdenin bir ucunun sıyrılması: Gerçeklerin su yüzeyine çıkmaya başlaması, anlaşılması: *Bazen* ***hakikati örten perdenin bir ucu sıyrılıyor****; bir şeyler fark ediyoruz; fakat gerisini hatırlamıyoruz* (Hk.s.319).

Hakikatin ışığı: Gerçeğin yol göstermesi, aydınlatması: *Ara sıra ona bakar ve bir zamanlar hayat yolunda ne kadar acemi olduğumu acı acı düşünürüm. Rahmetli velinimeti bu kadar üzmeli miydim? Şurası var ki bazı insanlar,* ***hakikatin ışığı*** *kendilerinde mevcut olarak doğuyorlar* (SAE.s.284).

Hakikatin ışığı kendilerinde mevcut olarak doğmak: Üstün yetenek ve özeliklere doğuştan sahip olmak: *Ara sıra ona bakar ve bir zamanlar hayat yolunda ne kadar acemi olduğumu acı acı düşünürüm. Rahmetli velinimeti bu kadar üzmeli miydim? Şurası var ki bazı insanlar,* ***hakikatin ışığı kendilerinde mevcut olarak doğuyorlar*** (SAE.s.284).

Hakikatle doldurmak: Gerçeğin dillendirilmesi, anlatılması: *Fikirlerinin helezonunu merak ediyorum. Sen ki kendini verdiğin her konuşmada beni Haşim'in ayışığıyla dolmuş kâseleri gibi bin türlü* ***hakikatle doldurulsun*** (M.s.63).

Hakikî bir uyanıklığı göstermek: Hakikatte farkında olmak: *Yazık ki* ***hakikî bir uyanıklığı gösteren*** *bütün bu hareketlere rağmen memleketteki zihniyet olduğu gibi kalmış ve devlet, Avrupa politikasının çok müteharrik bir muvazene peşinde daima değişen oyunlarını anlamak…*(XIX ATET.s.58).

Hakikî kahramanın kendi menfi taraflarını bile müspet bir kudret yapması: Sıra dışı kişiler olumsuz yönlerini bile iyiliğe evirebilir: *Şüphesizki* ***hakikî kahraman kendi menfi taraflarını bile müsbet bir kudret yapandır.*** *Fikrette bu kudret her zaman vardır* (TF.s.5).

Hakikî kıvamını vermek: Gerçek, uygun durumu bulmak: *Sade teknikle, umumî yaşayışla değil, insana* ***hakikî kıvamını veren*** *manevi kıymetler itibarile de garplileşmek, bir deniz felâketini ve dalgaların hırsını yenmiş bir atletin eriştiği toprak parçası üstündeki silkinişile maziyi olduğu gibi, iyi ve kötü atmak ve yeni bir hayata başlamak* (TF.s.16).

Hakiki olmak: Gerçek durumda bulunmak: *Garibi bu ki, kendi hislerine karşı beslediği bu şüphe, kendi kendisini bu göz altında bulunduruş ne Nuran'a karşı olan sevgisini azaltmış, ne de bu sevgi yüzünden zaman zaman çektiği ıstırapların* ***hakiki olmasını*** *men etmişti* (H.s.265).

Hakikî pencere olmak: Gerçek, aslına uygun, olması gereken açıklık, zaviye: *Hakikatte ise bu eser, devrinde bütün aydınlığın geldiği ocaktır. Puşki'in Büyük Petro için söylediği hayalle söyleyelim, o bizim için "garbın aydınlığına açılmış* ***hakikî pencere" olmuştur****. Şiirde ve nesirde dil, yani insan onunla başlar* (XIX ATET.s.201).

Hakikî şef: Mustafa Kemal Atatürk: *Birisi yapıcıdır, öbürü yapsa bile sonunda kendi eliyle gene yıkar. Atatürk millet adamıydı. Mücadelesini hürriyet fikri için onun etrafında yaptı.* ***Hakikî şef*** *milletten doğar. Zümreden gelmez. Atatürk milletten gelmişti* (YG.s.74).

Hakikî vaziyeti göstermek: Gerçek görevi, sorumluluğu anlatmak, göstermek: *Bütün hayatınca sahip olduğu realite duygusu, onu daima* ***hakikî vaziyeti gösteriyordu*** (YG.s.102).

Hakikî vaziyetini akmaya hazırlanmak: Gerçek sanatını ortaya koymaya başlamak: *Artık o ferdi hızlanan bedbinisine bir türlü kıvamını bulamamış melâline veyahut üstü kapalı imalarına veda ediyordu. Hayatın önünde –ona bugün kendisini tanıdığımız çehreyi veren* ***hakikî vaziyetini akmağa hazırlanıyordu*** (TF.s.14).

Hakiki yolunu başka bir sahada bulmak: Doğru yola farklı bir yerde ulaşmak: *Niçin yer veriyoruz? Ne kadar budalayız, şimdi anlıyorum. Hakikat şu ki bu kadı hakikaten hayatımda bir rol oynadı. Bu böyle araya girmeseydi belki de* ***hakiki yolunu başka bir sahada bulacak*** *olan bir adam bir iki eser vücuda getirdi* (G.s.285).

Hâkim olmak: Hükmetmek, yapabilmek: *Ekrem Bey'in bunlardan farkı aruza bir türlü* ***hâkim olamaması*** *ve dil zevkinin bulunmamasıdır* (XIX ATET.s.430).

Hâkk etmek: Uygun yapmak, işlemek: *Halbuki Cemal, bütün bir sadakatle her gördüğünü alır; hem de rengiyle, hacmiyle, "contour"u ile. Fakat onları çok sağlam bir maddeye* ***hâkk eder*** *gibi tablosuna koyuyor* (YG.s.439).

Hakk'ı bulmaya çalışmak: Doğrunun, gerçeğin peşinde olmak: *Öteki ise, riyazet ve takvâ ile* ***Hakk'ı bulmaya çalışan*** *sünnî bir şeriat adamına benzer. Şurasını da söyleyelim ki, bu iradî sanat, kendi kendisine sâdık kalması yüzünden çok tabiî şeylere mahsus bir hava ile karşımıza çıkar* (YG.s.437).

Hakkı elinden almak: Payı, emeği olanı alarak mahrum etmek: *… sade nesillerin üstüste çalışmasıyla yığılan bir servet, —en aşağı bir milyar!— çok sevimli tarlalar, bağlar, bahçeler ve bütün bir tarihin* ***hakkı elden alınmıyor****, ayrıca da, on bir yıldır süren bir seferberlikle harap bütçemiz, üstünden bu ağır yılların bir silindir gibi geçtiği halkımızın refahı da bir kat daha yıkılmak isteniyor* (YG.s.52).

Hakkı kaybolmak: Payı, sahibi olduğu şeyin yitirilmesi, yok olması: *Ferdin* ***hakkı kayboluyor:*** *Yalnız zaaf vardır, gözyaşı vardır; beni öldürün, beni parçalayın; ben zulüm gördükçe, acı çektikçe kendimi bulurum… Sonra isyanlar başlar. Oh, ferde acıyın…*(H.s.361).

Hakkı korumak: Hakkı, sahibi olduğu şeyi muhafaza etmek: *… fert eziliyor, fert bu et kemik babilinin kanlı tuğlası, kiremidi oldu…* (H.s.361).

—Evet, yazıyoruz, yazacağız da… Bu milletin ***hakkını koruyacağız****. Bu sergüzeştcûlara Anadolu'nun son ümitlerini de mahvetirmeyeceğiz* (SD.s.194).

Hakkı olan yeri almak: Hak ettiği yere gelmek, ilgiyi görmek: *Tenkidin yokluğu, aydınlarımızın resmimizin seviyesine henüz erişmemesi, yani sanatın hayatımızda henüz* ***hakkı olan yeri almamış*** *olması demektir. Hâlâ san'ata, himayesi bazı resmî makamlara düşen bir marifet şubesi diye bakıyoruz* (YG.s.402).

Hakkı saklı kalmak: Hakkın kaybolmaması: *Eserlerinin tazelik* ***hakkı*** *tamamiyle* ***saklı kalmak*** *şartıyla onlara artık genç denemez. Şimdi bu kelimenin büyüsü başka başların etrafında masal havasını örüyor* (YG.s.403).

Hakkındaki sükût suikastının bir sebebi: Tanpınar, sanat çevrelerinde kıskanıldığı için sevilmediğini anlatmaktadır: ***Hakkımdaki sükût suikastının bir sebebi*** *de belki benim. Edebiyatçılarla düşüp kalkamıyorum. Yirmi ile otuz beş yaş arasında olanlara çok yakındım, şimdi çok uzağım. Aramızda bütün bir kültür ayrılığı var …Sene 1961. Etrafımdakilerin hepsi ölüme hazırlık yapıyorlar; ve benim için, içinde ölçeğim bir kabuk, konforlu bir kabuk tahayyül ediyorlar* (G.s.291).

Hakkın ölçüsü olmak: Hakkın, hatırın olması gereken ölçekte, oranda olması: *Her ormanlık dağ silsilesinde bir Çamlıbel vardır. Ve birçok şehirlerin kapılarında tâ o zamanlara kadar onun kır atının efsanevî nalı kararmış bir adalet güneşi gibi asılıydı. Divkârî mızrağı halk arasında kendi kendisine ihkak edilen* ***hakkın ölçüsü olmuştu*** (EÜM.s.99).

Hakkıyla rekabet etmek: Haklı bir biçimde rakip olmak: *Sonra Paris, Hausmann'ın eline geçtiği zaman gittikçe inkişaf eden bir şehirdi. Ondokuzuncu asır ortası Fransa'sı, İngiltere'ye* ***hakkıyla rekabet ede-***

bilen *zengin bir Fransa idi. Dünya servetinin yarısını bankalarda topluyordu; Paris, Londra ile atbaşı gidiyordu* (YG.s.186).

Hakkıyla yapmak: Gereği gibi icra etmek, uygulamak: *Yeşil Türbe, Yeşil Cami der demez, ölüm muhayyilemizdeki çehresini değiştirir, "Ben hayatın susan ve değişmeyen kardeşiyim. Vazifesini* ***hakkıyla yapan*** *fâninin alnına bir sükûn ve sükûnet çelengi gibi uzanırım…" diye konuşur* (BŞ.s.122).

Hakkıyla yaşamak: Tam olarak, bütünüyle yaşamak: *Mâzi nihayet geçmiş bir zamandır; bizde, ancak kendisine içimizden bir şeyler katarsak* ***hakkıyla yaşayabilir****. Biz ise "Bugün bile" değiliz, yarınız. Her neslin asıl vazifesi kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlarken başlar. Bizim için asıl yapılması lâzım gelen, memlekette yeni hayat şekilleri yaratmaktır* (YG.s.42).

Haklarından vazgeçmek: Feragat etmek, özveride bulunmak: *Fert, bir başka fert için* ***haklarından vazgeçemez****. Bununla beraber cemiyet hayatının icabettirdiği kayıtlar vardır; bunların tanzimi lâzımdır* (XIX ATET.s.301).

Haklı yere kızdırmak: Doğru, yerinde kızmasını sağlamak: *Aynı devrin adamı olan Ahmet Midhat Efendi, Ebüzziya Tevfik'i* ***haklı yere kızdıracak*** *kadar fazla konuşkandır. Fakat eşyayı, etrafı mükemmel bir anlatışı vardır* (EÜM.s.244).

Haksızlığa uğramak: Hakkı verilmemek, hakkından yoksun bırakılmak: *Bir taraftan sanatkârı duyuşlarında serbest bıraktığı gibi öbür yandan da cemiyet ve tabiat kanunlarına karşı isyana sevketmişti. İnsan her iki durumda da kendisini* ***haksızlığa uğramış*** *sayıyordu* (XIX ATET.s.481).

Hal çaresi getirmek: Çözüm yolu bulmak, çözmek: *Mukaddimemizden beri, aruz karşısında dil meselesinin Türk şiirinin gelişmesinde ne kadar mühim yer aldığını gördük. Nedim'den sonra, bu meselede ilk* ***hal çaresini getiren*** *Şinasi'dir* (XIX ATET.s.183).

Hal olmak: Erkin, gücün zayıflaması veya yok olması: *Bu, padişahın* ***hal'i idi****; bu, otoritenin sarsılmasıydı* (ED.s.182).

Hal yapmak/etmek: Tahttan indirmek, kaldırmak: …*"devletin aslanları" diye âsilerin kalplerine kuvvet verir, korku şehrin üstünde*

büyük rüzgârlar gibi eser, Hacı Bektaş kazanı meydana taşınır, başlar alınır, ***hal'ler*** *yapılır, valide sultanlar oğullarıyla beraber, hiçbir sesi dışarıya taşırmayan basık saray odalarına hapsedilir;…* (MB.s.43).

Halatlara asılmak: Kalın ipi, halatı çekmek: *Yüzlerce kol sabahleyin* ***halatlara asılmış*** *ve yağlı kızaklar üzerinde, tahtalarında benim de emeğim olan, Kastamonu ormanlarının kokusuna karışan tekneyi beraberce suya indirmiştik* (SD.s.16).

Hâlâ on sekiz yaşında bir mürahık: Henüz ergen olmuş, genç acemi: *İnsan niçin değişmiyor? Niçin hep eskisi [gibi] kalıyoruz? Niçin tabiat herkesle müsavi şekilde konuşmuyor ve neden ben hâlâ on sekiz yaşında bir mürahıkım* (G.s.115).

Hâlden anlayan bir çehre: Görmüş geçirmiş, hayat tecrübesi olmak: *Emin kadının yüzüne hakikaten hayran oldu: güzel, içe yakın,* ***hâlden anlayan bir çehresi*** *vardı* (Hk.s.211).

Hâle koymak: Çözüm bulmak, yoluna koymak: *Gözleri, görmekten ziyade yalvarıyor, zaman zaman da kaçacak bir yer arar gibi etrafına bakınıyordu. Ona merhametten ziyade, insanoğlunun kendi benzerini bu* ***hâle koyuşu****, beni çileden çıkartıyordu* (SD.s.243).

Hâle yola sokmak: Sorunları çözmek, kervanı yürütmek: *Yazık ki meşguliyetim mâni oldu. Şiirlerimi kitap hâlinde basıyorum. Bittabi tahmin ederseniz, böyle bir derleme, toparlama kolay olmadı. Kırk senenin kirinden ve pasından kurtulmak güç. Ne ise bir* ***hâle yola soktum*** (M.s.76).

Haleti ruhiye: Ruhsal durum veya ruh durumu: *Daha Mithat paşanın harice çıkarılmasından itibaren bu nesil kendisini bekleyen feci akıbeti anlamıştı. Biraz da kendi eseri olan bu hamlenin böyle yarı yolda bırakıldığını gören Namık Kemal'in bu devirdeki* ***haleti ruhiyesi*** *ne olabilir (*NK.s.22).

Hâlis bulmak: Saf bulamamak, yetersiz görmek: *Meselâ kendimizi* ***hâlis bulmuyoruz****, kendi hayatımızı yaşamıyoruz, kendi ağzımızla konuşmuyoruz vehmine kapılıyoruz* (YG.s.38).

Halk dilinde karşılayabilmek: Cemiyette karşılığı olmak: *Yuva kelimesi kuş kelimesini mukabil cinste hiç olmazsa* ***halk dilinde karşılayabilir****. Böyle bir fixation, hiç de mezar-anne sembolünün*

bulunmasını men etmeyebilir. Fixation anne üzerinde başlar ve kadınla kompleks olur (G.s.264).

Halk muhayyilesinin mahsulleri: Sanatın asıl kaynağı olan toplumun zengin düş, hayal dünyası: *…başka kıymetler sezmeye başladığımız* ***halk muhayyilesinin mahsullerine*** *doğru bu gidişin hakiki mânası Türk tarihini ve Türk ruhunu yeni bir ufuktan görmekti* (EÜM.s.97).

Halka halka sıyrılmak: Yavaşça uzaklaşmak: *…çokluğu içinden yavaş yavaş kendisi olarak* ***halka halka sıyrılan*** *ve sonunda bir altın ejderha gibi insanda çöreklenen ana nağmesi gibi, keskin, öldürücü bir hisle içine yerleşti* (H.s.356).

Halka halka yayılmak: Yığın hâlinde, arka arkaya genişlemek, yayılmak: *Başta padişahın asık yüzünden gelen ve* ***halka halka*** *etrafa* ***yayılan*** *bu neşesizlik eşyaya da sirayet etmişti* (SAE.s.15).

Halka mahsus: Topluma özgü, halkın malı: *Bu, belki de Muallim Naci ile Recaizade Ekrem arasında zevkinin zaman zaman gidip gelişinden ileri gelir. Maamafi Mehmet Emin'in Türkçe şiirleri çıktığı zaman çok mültefit makaleden de anlaşılıyor ki o,* ***halka mahsus*** *ayrı bir edebiyat yapılabileceği kanaatinde idi* (TF.s.9).

Halkası genişlemek: Devam etmek, büyümek: *Sahra'nın (yeni Duhter-i Hindû'nun) halkasının yanı başında, belki biraz sonra Garam'ın, ondan sonra da Makber'in* ***halkası genişler*** (XIX ATET.s.480).

Halkaya girmek: Gruba, topluluğa dâhil olmak, onlara katılmak: *Muhlis Beyin gelişi beni bu düşüncelerden kurtardı. O dışardan gelendi. Sadece bu gelişi ile çemberi kırıyordu. Belki biraz sonra o el ele verilerek yapılan rakslar gibi o da* ***halkaya girecekti*** (SD.s.212).

Halkı bir mektep gibi değilse bile bir kaynak gibi almak: Sistemli bir kuruluş, ekol olmamakla birlikte yararlanılacak önemli bilgi kaynağı: *Halk san'atları da ona tesir ediyor.* ***Halkı bir mekteb gibi değilse bile bir kaynak gibi alıyorlar****. Bedri bunlardan biridir. Bazı resimlerindeki mizah çizgisi, bu resimlerin bir çok hususiyetleri, ton zıdlıkları, bazı cesaretler bazı irticali çizgiler gibi biraz da bu taraftan gelir* (YG.s.417).

Halkın gözüyle görmek: Normal, sade vatandaşın bakış açısıyla bakmak, görmek: *…bu İstanbul çocuğunda her şey, bütün zenginlikler*

halktan gelir. O ***halkın gözüyle görür****, onun muhayyilesi ile düşünür, onun sinizmiyle kabul ve inkâr eder ve onun derin imanıyle yaşar* (EÜM.s.167).

Halkın ruhu addetmek: Cemiyeti temsil etmek, ona ait olmak: *Ziya Bey, bu suretle Yunan edebiyatının başlangıcı olan Homeros'u* ***halkın ruhu addediyor*** (YK.s.101).

Halktan gelecek şey lûgatın kendisidir: Halkın, toplumun dil ve kültür kaynağı olmasıdır: *Bunun kadar yanlış bir şey olamaz. Şiir bir bekâret dünyasıdır. Orada her şey yeni olmak zaruretindedir.* ***Halktan gelecek şey lûgatın kendisidir****. Yoksa ifade şekli değildir* (EÜM.s.333).

Hallaç pamuğu gibi didiklemek: Bir konuyu tüm ayrıntılarıyla incelemek, gözden geçirmek, araştırmak: *Kitabımı* ***hallaç pamuğu gibi didiklemişti****. Beni tam bir sual yağmuruna tuttu. Bizimkilere ne kadar az benziyordu? Her kelimenin üzerinde ayır ayrı durmuş gibiydi. Cemal Beyin tenkitleri bile bununkilerin yanında solda sıfır kalıyordu* (SAE.s.330).

Halletmek: Çok güç bir sorunu, durumu çözmek, ona çözüm yolu bulmak: 1) *Bir neslin* ***halledeceği*** *dâvâları nesilden nesle havale eden, en sabit meseleleri bir türlü atlanamayan eşikler haline getiren, kendi hareketlerimizin neticelerini bize o kadar yabancı kılık altında gösteren…*(YG.s.39). 2) *Fikrin bendeki kıtlığı; bu kadar düşüncenin az ziyaret ettiği bir kafa neye yarayabilir? Fransa'da sade benim gibi en aşağı 20 milyon okuyucu olduğunu kabul et, meseleyi kendiliğinden* ***hâlledersin*** (M.s.39). 3) *Kimisi behemehal okumam, kimisi bir sanat sahibi olmam lâzım olduğu fikrinde idi. Ve hepsi birden babamın bu işi her türlü zecrî tedbire baş vurarak halletmesini istiyorlardı* (SAE.s.58).

Halletmeye bayılmak: Sorun çözmeye istekli olmak: *Fakat başlayan bir dostluğu, onun aşka doğru yürüyüşünü adım adım seyretmeye, iki tarafın biricik mahrem-i esrarı sıfatıyla bütün küçük sırları dinlemeye, anlaşmazlıkları* ***halletmeye bayılırdı*** (H.s.81).

Hâmid'in ıstırabı: Hâmid'in acısı, üzüntüsü: ***Hâmid'in ıstırabı*** *şiirimize o zamana kadar tatmadığı bir derinlik getirir* (XIX ATET.s.490).

Hamle beklemek: Atılım, girişim ummak beklemek: *O soğuk ve kendi ölçüleri içinde muvazeneli zekâ olarak kaldığı müddetçe sevimli ve güzeldir; yahut da insafsız ve ikinci hiddetinde insanı yakalar. O çok zâlim "Zafernâme"nin zehirli tebessümünden bir hareketi doğuracak* ***hamle*** *elbette* ***beklenemez*** (YG.s.46).

Ham bir erik lezzeti: Sıradışı bir etki uyandırmak: *Sadece* ***ham bir erik lezzetiyle*** *günün ortasında ve o kadar güzel saçlarla karşıma çıktığı, benim için yeni çehresinde bir türlü dostluğun lezzetini tadamadığım bir kadını hatırlattığı için değil; hayatına şahit olmak, bütün bunları bana anlatmasını dinlemek için* (G.s.61).

Hamlesini tüketmek: Başarının zayıflaması, girişimi durdurmak, yavaşlatmak: *Türk mimarîsinin* ***hamlesini tükettiği*** *senelerde, musiki yeni bir feyizle canlanıyordu. O da belki son ışıkları dağıtıyordu. Fakat kendi cömert kanında yıkanan zengin ve muhteşem bir akşam gibi…* (BŞ.s.136).

Hançereyi ve kulağı terbiye etmek: Musiki eğitimi, dersi almak: *Eğer eskinin korkunç deniz kazasından herhangi bir mısra, bir beyit, bir hayal bugünün kıyılarına kadar gelmişse, biz Nâilî'yi, Galib'i, Nedim'i, Fuzulîyi ve daima büyük olan Bâkî'yi zaman zaman hatırlıyorsak, hep bu sesin rüzgârlarıyladır.* ***Hançerimizi ve kulağımızı terbiye etmiştir*** (EÜM.s.364).

Hapsetmek: Salıvermemek, tutuklamak: *…korku şehrin üstünde büyük rüzgârlar gibi eser, Hacı Bektaş kazanı meydana taşınır, başlar alınır, hal'ler yapılır, valide sultanlar oğullarıyla beraber, hiçbir sesi dışarıya taşırmayan basık saray odalarına* ***hapsedilir****;…* (MB.s.43).

Hapsolmak: Ayrılamamak, bulunduğu yerden çıkamamak:

> ***Hapsolmuş*** *gibiydim bense,*
> *Bir çözülmez bilmecede,*
> *Ne güzel geçti bütün yaz,*
> *Geceler küçük bahçede* (Ş.s.41).

Harabe kadar yıkık dolaşmak: Ruhsal çöküntü yaşamak: *Bu davet olmazsa aylarca Sefil dünyamızda, büründüğü paçavralar gibi perişan, oturduğu harabe kadae yit Lûtfullah bizim* ***harabeler kadar yıkık dolaşırdı*** (SAE.s.45).

Harâbezârda bulunmak: Harap olmuş, yıkılmış yerde olmak, bulunmak: *Bu mesele çıktığı günden beri Naci'nin mısıra'ı durmadan alevden bir kırbaç gibi omuzundan şaklıyor:Misâfirim vatanın bir* ***harâbezârında*** (YG.s.54).

Harap bulmak: Yıkılmış, perişan olmuş görmek: *Hiç şâir olmadığı halde şiirin asaletine, hattâ kerametine inanan Şeyh Safvet Efendi bu beytinde Ahmet Paşa'ya, "Hasta vücudum için senin ruhaniyetinden yardım istemeye gelmiştim; fakat türbeni kendi vücudumdan daha* ***harab buldum****" der* (YG.s.223).

Harap bütçe: Gelir gider durumunun Perişan, kötü durumda olması: *…ayrıca da, on bir yıldır süren bir seferberlikle* ***harap bütçemiz****, üstünden bu ağır yılların bir silindir gibi geçtiği halkımızın refahı da bir kat daha yıkılmak isteniyor* (YG.s.52).

Harbe girmeden mağlûp olmak: Önceden, mücadeleye girmeden yenilgiyi kabul etmek: *Siz* ***harbe girmeden mağlûp olmuş*** *bir orduya benziyorsunuz…* (SAE.s.216).

Harcamak: Manevi yönden zarar vermek, kötü duruma düşürmek, feda etmek: 1) *Olan oldu dikkat et. Seni* ***harcarlar****. Zaten peşinde geziyorlardı. Zeki bu gece seni vuracaktı. Bereket veresin vaktinde gördün sonra o Adapazarlılar vardı. Yoksa hepimiz temizlenmiştik* (İAA.s.59-60). 2) *Evvelâ Paşa'yı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Cinayeti tabii bize yükleyeceklerdi. İhsan'ın silâh hikâyesinden sonra iş değişti. Hazır orada iken bir taşla iki kuş vurmak istediler (Oda içinde gezinir.) Seni de* ***harcarlar*** *çünki biliyorlar* (İAA.s.78).

Harç etmek: Harcamak, heba etmek: *O canı sıkılan ve kudretlerini kendisini oyalamaya harceden adamdı* (SD.s.222).

Hareket bolluğu: Çok fazla yer değiştirme, devinim: *Her ikisinin de elinde ziller vardı, her ikisi de nâralar atıyor, birbirlerine göz süzüyorlar ve baş döndürücü bir hareket bolluğu içinde oynuyorlardı* (Hk.s.29).

Hareket etmek: Davranmak, yola çıkmak: *Şunun bunun peşinden gitmekten başka elimden bir şey gelmezdi. Tabiî öyle ya, birisi kurmadan* ***hareket eder*** *mi?* (SAE.s.280).

Hareket hâlinde yapmak: Bir eylem, durum olarak uygulamak: *Onun mısraları Racine'in kahramanlarına benzerler, mükemmeliyetlerini*

hareket hâlinde yaparlar. *Her mısra bir yılan gibi kayar, toplanır, gerilir, atılır veyahut lüzumuna göre kafiyesinin donuk aydınlığında çöreklenir* (EÜM.s.313).

Hareket hâline getirmek: Oluşum, eylem durumuna kavuşturmak, ulaştırmak: *İlerde göreceğimiz gibi bu piyes, insan tâli'ini âriyet bir örtü gibi bürünmüştü. O her şeyden evvel, yahut bir yığın özenme ile beraber,* ***hareket hâline getirilmiş*** *siyasî ihtiras ve irade olmak istiyordu* (XIX ATET.s.233).

Hareket noktası: Başlama yeri: *Hakikatte asıl yenilik onunla başlar, ilk ve esaslı zaferlerine onunla kazanır. Şinasi olsa olsa bir* ***hareket noktasıdır*** *ve her başlangıç gibi müphemdir. Bu donuk ışıklı ve kendi üstüne kapanmış adam şüphesiz etrafındakilere çok tesir etti* (NK.s.28).

Harekete hazır bulmak: Eyleme geçmeye uygun olmak: *Her an kendimi* ***harekete hazır bulduğum*** *için takvim denen şeyin mühim bir yeri var. Meselâ buraya geldiğim zaman sonsuz bir zamana sahip gibiydim* (M.s.221).

Harikulâde: Eşi görülmemiş, olağanüstü: *Tevekkeli değil bizim kadınlar cami cami güzel sesli hâfızların peşinde gezerlerdi. Kadın kulak, erkek koklama hissi derlerdi, demek doğru. Fakat insan tabiî çok karışık. Alain'in filminde* ***harikulâde*** *şeyler var* (M.s.181).

Harman gibi satıp savurmak: Düşüncesizce ve hesapsızca harcamak: *Babam kanlı canlı, taş yese öğütür cinsten bir adamdı. Müthiş bir yaşamak, harcamak iştihası vardı. Kâinat onun için* ***harman gibi satıp savrulacak*** *bir şeydi, yahut da etrafı böyle hükmediyordu* (SAE.s.60).

Harp hazırlıkları: Savaş için hazırlanmak: *Hüsrev mecburen iştirak ettiği bu neşe ve sevince mükabil, kalben kan ağlıyor. Nihayet bu işte bitiyor ve kayser altın hazinelerin gümüş kapılarını açıyor ve* ***harp hazırlıkları*** *görünmeye başlıyor* (HÜ.s.67).

Has çeşni: Kaliteli, lezzetli, özgü tat, tadımlık: *Cenup Anadolu yemeklerinin kendilerine* ***has çeşnisi*** *hepimizi birden sarıvermişti* (Hk.s.53).

Hasis ihtirasların zebunu olmak: Kötü, çirkin hırsların, arzuların düşkünü olmak: *En cömert hislerle tahta çıkan Abdülaziz, Âli Paşa'nın baskısından kurtulduktan sonra bütün bir muvazenesizlik*

içinde, değil bir padişahta herhangi bir fertte ayıplanacak kadar hasis ***ihtirasların zebunu olmuştu*** (XIX ATET.s.323).

Hasret olmak: Özlemek: *…benim için sadece tatlı bir* ***hasret oluveren*** *Sabiha'nın düşüncesi yine değişmiş, yine o zalim realite çehresini almıştı* (SD.s.210).

Hasret peydahlanmak: Özlem çekmek, özlemin ortaya çıkması: *İçimde yeni ayrıldığım Ege kasabasına garip bir* ***hasret peydahlanmıştı****. Onun her adım başında karşınıza çıkan, sizinle el ele tutuşan, tâ derinden, eşyanın ve bazı munis hayvanların bakışıyla size hitap eden sessizliğini özlüyordum* (SD.s.9).

Hasretle dolu olmak: Çok hasret çekmiş olmak, özlemek: *Amansız kadere: "Bana tanrılarınki kadar âhenkli bir saat bahşedin; sonra istediğinizi yapın!" diye yalvaran bu şâirin bütün eseri, ruh bütünlüğümüzü sağlayacak âhenk* ***hasretiyle doludur*** (YG.s.67).

Hasta kalplere matem dağıtmak: Üzüntülü, hasta kimselere yas, hüzün duygusu vermek:

Seni gömdük anne yıllarca evvel,
Gözyaşlarımızla bu ıssız yere
Kimsesiz bir akşam ziyaya bedel
Matem dağıtırken hasta kalplere (Ş.s.104).

Hastalık vehmini bahşetmek: Hasta olma kuruntusunu, duygusunu bağışlamak: *Balkan şehirlerinden birine başkâtiplikle gittiğinden beri, tabiat âdeta bir taviz gibi ona bu* ***hastalık vehmini bahşetmişti*** (H.s.152).

Haşin ve hoyrat olmak: Sert, gönül kırıcı ve kaba davranmak: *Çocuk bir türlü ona karşı alacağı vaziyeti bulamıyordu. Şimdi, kayıtsız soğuk, yahut sadece nazik olmak istiyor, biraz sonra* ***haşin ve hoyrat oluyor****, sonunda her şey senin olsun der gibi, kendilerini bırakıp kaçıyor,…* (H.s.154).

Hat bulmak: Denge oluşturmak: *–Rahmetli bu işte ortalama bir* ***hat bulmuştu****… Tarafeyn müsavi, fakat zıt vaziyetlerde idiler…* (SAE.s.88).

Hata denen şey, tashih etmek budalalığında bulunanlar için mevcut: Yapılan hiçbir şeyi yanlış diye düzeltmeye çalışmama, olduğu gibi

kabul etme, sürdürme: *Farz ediniz ki hakikaten bir yanlış yaptınız! Oradan yürürüz ve doğruya çıkarız.* ***Hata denen şey, tashih etmek budalalığında bulunanlar için mevcuttur.*** *Bizim için değil… Biz onun varlığını kabul ettiğimiz andan itibaren her türlü hatanın üstündeyiz* (SAE.s.334).

Hata yapmak: Yanılmak, yanlış yapmak: *Mesuliyet duygusunu herkese şâmil bir hâle getirene kadar insanlık daha çok* ***hatâ yapar*** (SD.s.213).

Hataları saymak: Yanlışları, kusurları anlatmak: *O, Kudret Beye yılan ıslığı gibi batıcı bir dille ömrünün bütün* ***hatalarını sayıyor****, tek mesulü olduğu sıkıntıları hatırlatıyor, hayattaki mağlubiyetlerin teşbihini kim bilir kaç yüzüncü defa yeni baştan dizerek ve lânet halkası gibi boynuna geçiriyordu* (SD.s.82).

Hatâlarını ve kaderini kusmak: Kusurlarının, yanlışlarının bedelini topluma mal etmek: *Mussolini düştü. Senelerden beri insanlığın talihi ile oynayan adam, şimdi bir yığın benzerinin elinde, patlamış bir balon gibi büyüklüğünü,* ***hatâlarını ve kaderini kusuyor*** (YG.s.71).

Hataya razı olmak: Yanlışı, eksiği kabul etmek: *Bu noksana hatta bazılarının gözünde* ***hataya razı olmamın*** *sebebi şiirlerinin bir kısmının az çok bu manzumeye benzemeleri, yani aynı his ve akideleri devam ettirmeleri ve büyük bir kısmının da inkılapçı Namık Kemal'i pek az aydınlatacak mahiyette olmalarıdır* (NK.s.279).

Hâtıra kılıklı: Güzel, hoş bir anı gibi olma: *Bugünlerde " Tahsin Efendi" diye bir hikâye yazıyorum: Peyami'ye vereceğim. Erzurum'a ait, daha doğrusu Erzurum'da gördüğüm bir adam ve zelzeleden bahseden* ***hâtıra kılıklı*** *bir şey* (M.s.36).

Hatıra olmak: Hatırda kalmak, olumlu iz bırakmak: *Sabiha'nın düşüncesi bile acı ve insanı bıçaklayan bir realite olmaktan çıkmış, âdeta arkasında bir nevi tevekkülün ve rızanın beklediği mahzun bir* ***hatıra olmuştu****, diyebilirim* (SD.s.209).

Hâtıra şeklinde sezmek: Anı biçiminde veya hayal meyal hatırlamak: *Kafasına üst üste yığılmış aydınlık tabakalarının arasından ancak bir* ***hâtıra şeklinde sezen*** *bir Abdullah Efendi çıktı* (Hk.s.16).

Hatıralardan örülmek: Anıların derin iz bırakması, yoğun olarak yaşanması, unutulmaması:

Ve sesin beyaz, aydınlık

Bir saat gibi bahardan

***Örülmüş hatıralardan**…*(Ş.s.126).

Hâtıraların ağacını kendi içinde büyütmek: Hatıraları, geçmişiyle yaşamak, onları önemsemek: *Hatttâ bu işte hususî bir metodu bile var, diyebiliriz.* ***Hâtıraların ağacını kendi içinde büyütmesini*** *o kadar iyi biliyor* (EÜM.s.429).

Hâtıraların hücumu: Geçmişin hatırlanmasına maruz kalmak, onları istemsiz bir biçimde anımsamak, unutamamak: *Ve biliyorum ki bir gün o gelecek, bu ağır, kasvetli, her an* ***hâtıraların hücumuyla*** *delik deşik maceraya, bu karanlık hikâyeye siyah, kaypak külçesiyle bir son çekecek…* (Hk.s.139).

Hâtırasına hürmet etmek: Yaşanmışlıklarına saygı göstermek, onları önemsemek: *Rahmetli validenin ısrarı yüzünden onun* ***hâtırasına hürmeten*** *yıllarca kahrını çektim, bir su kırbasıyla beraber yaşadım. Yine yaşardım; ama ömrü vefa etmedi* (SD.s.53).

Hatırda kalmak: Belleğe almak, unutmamak: *Bu ilk zamanlardan* ***hatırımda kalan*** *şey nazımı çeken insandı. Ortaköy'e taşındıklarından sonraki hâlini daha iyi hatırlarım* (SD.s.9).

Hatırlama, bütün sanatların galiba annesi: Hıfzetme, ezberleme, kavramanın sanatta var olan önemi: *En güzel romanı kendi gözkapaklarımızı arkasında geçmiş günlerimizden birisini, yahut birçoğunu kendisinde toplayan bir hayalini seyrederken yazıyoruz.* ***Hatırlama, bütün sanatların galiba annesi*** (M.s.282).

Hatifin hitabına mazhar olmak: Konuşmacının, seslenicinin konuşmasına, hitap etmesine ermek: *Şair müteessir ve dertli bulunduğu bir günde* ***hatifin hitabına mazhar oluyor*** (HÜ.s.22).

Hatmetmek: Hepsini okumak, bitirmek: *Kerkük'ten sonra gittiğimiz Antalya'da daha talihli çıktım. Orada kira ile kitap veren küçük bir kütüphane buldum. Bir de Ahmet Bey isminde kitap meraklısı bir komşumuz vardı. 1918 sonbaharına kadar Serveti Fünün külliyatını ve tercüme romanlarını* ***hatmettim*** (YG.s.301).

Hattı ittisal: Ulaşma, birleşme çizgisi: *Asıl müceddit Şinasi ile sensin. Ben ikinizin arasında bir* ***hattı ittisalim****, der. Bu asil tevazu bütün bir yanlışlık silsilesinin başlangıcı olmuştur* (NK.s.28).

Havada uçmağa başlamak: Dengesini yitirmek, yere düşmek: *Ağzının tam üstünü birinci sınıftan bir yumruk okşadı, sonra kafasında kahvenin en sağlam görünüşlü iskemlesi parçalandı. Daha sonra birbiri peşine gelen fâsılasız tekmelerle âdeta ayakları yerden kesildi,* ***havada uçmağa başladı*** *ve kahvenin kapısı önündeki kaldırıma yığıldı* (SAE.s.189).

Havadis ziyafeti mektubu: Bolca olay haber veren, hâdise anlatan mektup, name: *Londra'da çok güzel, istediğim gibi, tam bir* ***havadis ziyafeti mektubunu*** *almıştım. Yazık ki istim üzerinde idim. Paris'te de büsbütün başka türlü oldu. İnan dostum, Londra'dan Avrupa'ya geçen insan biraz da yıldız değiştirmiş gibi oluyor* (M.s.144).

Havadisi vermek: Haber vermek, haberdar etmek: *İstim üzerinde yolcu boşaltan bir vapur gibi acele acele* ***havadislerini veriyorlar*** (YG.s.246).

Havasını bulmak: Ortama uyum sağlamak: *Bir melekemden çok mesudum. O da hislerimi yenileyebiliyorum. Hangi esere girsem biraz meşgul olunca* ***havasını buluyorum****. Yalnız fazla kalamıyorum. Şimdi onu deniyorum* (M.s.220).

Havasını yapmak: Temsil etmek, uygun olarak yürütmek: *Asıl bizden büyükler, Yakup, Hâşim, Mustafa Şekip ve bilhassa Yahya Kemal, mecmuanın* ***havasını yapıyorlar*** *ve kalacak eserleri veriyorlardı* (YG.s.305).

Havaya bir şey sinivermek: Atmosferi olumlu bir biçimde etkilemek: *Oruç uhrevî bir şey belki.* ***Havaya bir şey siniveriyor****. Fakat şu kurban! O tezebzüb, o işkence yığınları. Ve nihayet bunların tarihini de biliyoruz. Bir şeyi yıkmak için tarihini bilmek kâfi geliyor* (G.s.257).

Hayal sistemi: Metafor, düş anlayışı: *Bütün ortaçağ ve Rönesans edebiyatlarında ve* ***hayal sistemlerinde*** *görülen bu saltanatların bir kısmı her kültürde birbirinin aynıdır. Hayvanlar arasında en gösterişlisi olan aslan, çiçekler arasında gül böyledir* (XIX ATET.s.23).

Hayal sukutuna düşmek: Tanpınar'ın ömrünün sonlarına doğru yaşadığı ruh hali: *İnsan müthiş bir* ***hayal sukutuna düşüyor****. Bozuk bir kaldırımda yürür gibi bir şey oluyor. Her adımda, her sayfa çevirişinde bir kere sendeliyorsun* (G.s.270).

Hayalet gemi gibi yaşamak: Amaçsız ve şuursuz bir biçimde yaşamak: *Zavallı Mümtaz, İstanbul sokaklarında bir nevi* ***hayalet gemi gibi yaşıyordu****. Her özlediği yerden biraz sonra kendi içindeki rüzgâr onu kovuyor, haberi olmadan lengerler alınıyor, yelkenler şişiyor ve uzaklaşıyordu* (H.s.60).

Hayalin peşinde koşmak: İstediğini elde etmek için mücadele etmek:

Hep aynı hayalin peşinde bu yolculuk,
Hep gül yangını ve bahar sıtması ufuk…
Tenha bir ucunda gecenin bir sır gibi
Fısıldanan adın kardeş, dost sevgili…(Ş.s.48).

Hayalindeki suya yaprak yaprak dağılmak: Su zaman şairi olan Tanpınar'ın muhayyilesindeki düşüncelerin suda dağılması, erimesi:

Bir kâinat açılır geniş, sonsuz, büyülü,
Bugünün rüzgârında yıkanan mazi gülü
Dağılır yaprak yaprak hayalindeki suya
Bir başka gözle bakarsın ömür denen uykuya…(Ş.s.52).

Hayalleri canlandıracak bir ateşin peşinde olmak: Harekete geçirecek duygu iklimini bulmaya çalışmak: *Hakikatte o, kendisine bir iç nizamı arıyordu. Kelimeleri,* ***hayalleri canlandıracak bir ateşin peşindeydi*** (H.s.265).

Hayâllerin yandığı ocak: Hayat deneyimlerinin tekrarlanması: *…"zaman noktası"ndan geçmişe, geleceğe daima çok başka, çok sıcak bir gözle bakar, ölülerini hüzünle hatırlar, kaybolmuş umutların,* ***hayâllerin yandığı ocakta*** *yenilerinin filizlendiğini görür, yaşama sevgisi tazelenirdi* (YG.s.67).

Hayat aşkı bereketli bir arpa tarlası gibi her tarafından fışkırmak: Yaşama sevincinin sağladığı isteklendirmek, motive etmek: *İnsan böyle halası olunca her şeye katlanır…" Hakikaten de sevilmeyecek*

insan değildi! ***Hayat aşkı bereketli bir arpa tarlası gibi her tarafından fışkırıyordu*** (SAE.s.328).

Hayat ateşinin alevi: Yapmanın, inşa etmenin tesiri, izi: *Varsın sonunda bizzat yarattığımız bu eser bizi inkâr etsin. Yolun yarısında bırakmış olsa bile o yine bizimdir –tıpkı bizim, onun olduğumuz gibi-; üzerinde şekil verici elimizin izi, gözlerinde bizden aldığı* ***hayat ateşinin alevi*** *vardır* (YG.s.137).

Hayatın bir nehir gibi durmadan akması: Zamanın tükenmesi, yaşamın hareketli olması: *Zaten bu kırk beş gündür hep fırsat kaçırmakla meşgulüm. Paris'te* ***hayat bir nehir gibi durmadan akıyor,*** *sen ancak ayaklarını ıslatmakla yetiniyorsun. İki Pazar evvel Chartres'a gittim. Oradan beni Marcel Proust'un memleketi olan Île'e götürdüler* (M.s.87).

Hayat çerçevesi içine almak: Kanıksamak, kabullenmek: *İstanbul halkı; servetlerini, saadetlerini kemiren bu âfetle başbaşa yaşaya yaşaya ona garip bir surette alışmış, önüne geçemeyeceğini anlayınca onu* ***hayatının çerçevesi içine almıştı*** (MB.s.103).

Hayat çerçevesini doldurmak: Pek çok olanağa sahip olmak: *… Bu hazır ve her türlü ihtimali karşılayacak derecede zengin* ***hayat çerçevesini doldurmaya*** *teşvik ediyor, bunu yapabilmenin yolunu gösteriyor, onu yaşamaya içten onları hazırlıyordu* (H.s.199).

Hayat çevikliğinden mahrum cüsse: Hantal olan, atik olmayan insan gövdesi: *…dik bıyıkları ve şakulî burnuyla her kımıldanışında kitle hâlinde gidip geliyormuş zannını bırakacak derecede* ***hayat çevikliğinden mahrum*** *cüssesiyle bir nevi bostan korkuluğuna benzeyen, esmer tenli bir adam gelmişti* (Hk.s.13).

Hayat düsturu ve etik yapmak: Gelenek ve örfün örülmesi, onları inşa etmek: *Denilebilir ki bu sevimli millet başkalarına benzememeyi, hattâ onları yok bilmeği, kendilerine bir çeşit* ***hayat düsturu ve etik yapmışlar*** (M.s.246).

Hayat levhasından adlarını silmek: Öldükten sonra yok olup gitmek: *Ne mutlu o milletlere ki, Atatürk gibi evlâtlar yetiştirir. Ne mutlu o insanlara ki,* ***hayat levhasından adlarını silmeye*** *ölüm yetmez, hâtıraları gönüllerde sevginin solmak bilmeyen ağacı gibi yaşar…* (YG.s.106).

Hayat nehrinin kabarması: Yaşama sevincinin, arzusunun yoğunlaşması: ***Hayat nehri****, geniş yatağında bir daha* ***kabardı.*** *Büyük, ölümsüz zaman ejderi kendi üstüne bir daha döndü, gene kendisinden doğabilmek için altın kuyruğunu ısırmaya başladı* (YG.s.66).

Hayat orkestrasını idare etmek: Sosyal hayat şubelerinin tamamını etkilemek, onları yönetmek: *Rusya'da Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da, Fransa'da şiir, daima ikinci safta, dargınlar safında kalmasına rağmen,* ***hayat orkestrasını idare eder****, ferdi psikolojiden, siyasi, ideale kadar hayatın her alanında "şekil verici" bir disiplin olur* (NK.s.280).

Hayat oyununa girmek: Sorumluluk yüklenemek, yeni bir maceraya başlamak: *Abdülhamid idaresinin kötü taraflarından biri de, memleketin yarım asırdan beri iyi kötü girmiş olduğu bir* ***hayat oyunundaki*** *hızını birdenbire durdurması olmuştur* (EÜM.s.271).

Hayat suyunun çekilmesi: Verimsiz olmak, üretememek, canlılığını yitirmek: *"Hayatın dışında… O her şeyi besleyen* ***hayat suyu*** *bizden* ***çekilmiştir****. Ölüm bile bizim kadar kısır değildir."* (H.s.31).

Hayat tecrübesi artmak: Daha deneyimli olmak: *Sanki kendisinden o kadar büyük olan annemle karşılaşır karşılaşmaz, onun da yaşı büyümüş,* ***hayat tecrübesi artmıştı****. Nerde ise Sinop'tan beri bizi bırakmayan ve o gün hasta olan hizmetçimiz Paraskevi'ye böbrek sancıları için ilâç tavsiye edecekti* (SD.s.28).

Hayat tecrübesine fırlamak: Deneyim kazanmak, edinmek: *Nasıl Sabiha, annemle konuşurken birdenbire onun yaşına, âdeta* ***hayat tecrübesine fırlamışsa****, İhsan da benimle konuşurken sanki bütün dünyasını benim yaşıma, benim kullandığım sözlere indirivermişti* (SD.s.41).

Hayat ve ihsasların kadehini birbiri ardınca boşaltmak: Yaşama ve İdrak etmeye duyulan oburluk duygusu, tatmin olamamak: ***Hayat ve ihsasların kadehini birbiri ardınca boşaltan*** *ve daha birini bitirmeden öbürüne saldıran bu kahramanın mağrur susuzluğunu, belki de bir keyfiyet yokluğunun bir kemiyetle hiçbir zaman telâfi edilmeyeceğini anladığım için olacak, hiç kıskanmadım* (YG.s.136).

Hayat yolunu adımlarla gezmek: Hayatı çok ayrıntılı yaşamak, deneyimlemek:

Alnımda bahtının kırılmaz tacı,
Ben de ey yolcu, şen yahut kavgacı
Adımlarla gezdim hayat yolunu
Ve bir avuç toprak oldum en sonu (Ş.s.113).

Hayat yükünü taşımak: Sosyal hayatta sorumluluk sahibi olmak, taşımak: *Birbirine alışmış, birbirini tanıyan iki araba atı gibi* ***hayat yükünü*** *hep yana yana, birbirimizi gözeterek* ***taşımak*** *en iyi olacaktı* (SAE.s.287).

Hayata girmek: Sosyal hayatın bir parçası olmak: *…bazı faydalı bilgiler veren, okumayı zaman geçirmeyi şekillerinden biri yapan bir vasıta olmaktan çıkar. Hakikî mânâsında kürsü olur. Fikir, onun sayesinde yavaş yavaş yapıcı bir unsur olarak* ***hayata girer*** (XIX ATET.s.230).

Hayata gözleri açmak: Gafletten uyandırmak, uyanık yapmak: *Yanlış anlaşılmasın, hürriyeti kastetmiyorum. O gelir, gider, tekrar gelir. Fakat terbiyesi öyle değildir. O insanın hakiki kuvvetidir.* ***Hayata gözlerimizi o açar*** (YG.s.299).

Hayata inanmak: Hakiki, gerçek yaşamla barışık olmak, onu kabul etmek: *–Evet, dedi, tahminim gibi… Hanımefendi hakikaten muvaffak olacak…* ***Hayata inanmak*** *lâzım Hayri Bey. Siz hayata değil, Acem-aşirana inanıyordunuz…* (SAE.s.222).

Hayata kavuşmak: İstediği gibi bir yaşam tarzı elde etmek: *Babası ölmüş, annesi, Ali'nin el altından gönderdiği haberler üzerine, İstanbul'a gelmişti. Bu gelişle Nuri Bey servetinin, aile haysiyetinin gerektirdiği tarzda bir* ***hayata kavuşmuştu*** (MB.s.140).

Hayata perdenin öbür tarafından katılmak: Ahiret ile dünya hayatını ilişkilendirmek: *Fakat bu mezarların birçoğu, belki de bunun tam aksine olarak* ***hayata perdenin öbür tarafından katılmak*** *arzusuyla da yapılmış olabilirler…* (YG.s.146).

Hayata şekil vermek: Yaşama, hayata anlam kazandırmak: *Her şey değişebilir, hattâ kendi irademizle değiştiririz. Değişmeyecek olan,* ***hayatta şekil veren****, ona bizim damgamızı basan şeylerdir…"* (H.s.20).

Hayata tahammül etmek: Yaşam koşullarına katlanmak, dayanmak: *Hepsi bir medeniyet çöküntüsünün yetimleridir. Bu insanlara yeni*

hayat şekilleri hazırlamadan evvel, onlara ***hayata tahammül etmek*** *kudretini veren eskilerini bozmak neye yarar?* (H.s.182).

Hayata yayılmak: Yaşamı kaplamak, etkilemek: *Ve bu değiştirici füsun, oradan başlayarak kademe kademe bütün* ***hayata yayılırdı*** *(*H.s.156).

Hayatı altüst etmek: Yaşam dengesini bozmak: *İşte Sabri'yi aylarca düşündüren,* ***hayatını alt üst eden*** *acayip ve kısa dostluk ve tesadüfle başladı* (Hk.s.145).

Hayatı aynı gözle görmek: Aynı, benzer bakış açısı ile algılamak: *Vakıa Fikret, bu marazîliği zaman zaman merhamet şiirleri yazmak suretiyle tadil etmek istemiştir. Fakat onlarda da* ***hayatı ayni gözle görmekten*** *kendini alamamıştır* (TF.s.13).

Hayatı bir gölge oyununa indirmek: Basit, önemsiz olarak kabul etmek: *Massignon, Müslüman sanatlarında trajedinin ve trajik hissin yokluğunu, İslâmın Allah'tan başka varlık kabul edilmemesi,* ***hayatı bir gölge oyununa indirilmesiyle*** *izah eder ki bir bakıma çok doğrudur* (XIX ATET.s.39).

Hayatı çekingenliğe dökmek: Saygı, utanma, korku gibi duygularla bir şeyi istememeyi, ondan kaçınmayı yaşamanın bir parçası yapmak: *Molla Bey, mizacının emrettiği bu* ***hayatı*** *âdeta bir nevi* ***çekingenliğe dökmüştü****. Bir saray, birçok tasavvurları affedebilirdi; fakat istiğnayı, uzleti affedemezdi* (MB.s.26).

Hayatı hamur gibi görmek: Yaşama istenilen biçimde şekil verilebileceğini düşünmek: *Onun gibi, insanlara "Acaba ne işe yarar?" diyen bir gözle bakıyor,* ***hayatı*** *kendi teknemde yoğuracağım bir* ***hamur gibi görüyordum****.* Bir kelime ile onun cesareti ve icat kudreti bana aşılanmış gibiydi (SAE.s.17).

Hayatı içine almak: Yaşamdan, hayattan çok etkilenmek: *…Hemen öbürleri kadar, hattâ daha fazla insanların* ***hayatını içine alırlar****. Bunlar eski takvimlerdeki burçlara benzerler. İçtimaî hayat, ister istemez tesirleri altında kalır* (SD.s.55).

Hayatı idare etmek: Yaşamı yönetmek, zamana hüküm etmek: *Saat Allah'ı bulmanın en sağlam çaresi idi ve bu sıfatla eskilerin* ***hayatını idare ederdi*** (SAE.s.24).

Hayatı kavramak: Yaşamı, hayatı anlamak, bilinçli yaşamak: *Asıl onları okurken tecessüsün, hüsnüniyetin, cemiyet görüşünün nerelere kadar gittiğini, nasıl bütün bir* ***hayatı kavradığını*** *anlar ve şaşırırız. Hemen her hayat köşesine bu yapıcı iştiha sokulur, münakaşa eder* (EÜM.s.218).

Hayatı kokutmak: Yaşamı kokuşturmak, bozulup kokmasına neden olmak: *…parmakları çengel gibi muttasıl bir şeylere takılıyor, bir şeylere asılıyor, dudakları etrafı somuruyor, çene onların somurduğunu kusuyor, ve burun acayip homurtularıyla bütün* ***hayatı kokutmağa*** *çalışıyordu* (SAE.s.184).

Hayatı kurcalamak: Özeliyle ilgilenip ortalığı karıştırıp rahatsız etmek: *–Benimle hiç meşgul olmayın… dedi. Olmaz mı? Siz olsun beni rahat bırakın! Bir zaman, Sabriye ile sıkı fıkı olmuştunuz! Sizden nefret etmiştim.* ***Hayatımı kurcalamağa*** *kalktınız. Sırf onun gözüne girmek için…*(SAE.s.316).

Hayatı kurmak: Yaşam ile barışık olup onu inşa etmek, yaşamak: *Dokuz gün içinde eskisi olmaktan, herkese benzemekten çıkmış, hayatın kenarına çekilmiş, orada, yalnız dikkat edilirse şaşırtıcı olan ir değişme içinde yavaş ve emin bir şekilde* ***hayat kurmuştu*** (H.s.340).

Hayatı peşinden alıp sürüklemek: Hayatta, toplumda özne olmak: *Birdenbire bu romanın, bu tiyatronun bütün* ***hayatı peşinden alıp sürüklediği*** *görülür. Büyük eserin vasfı da budur. Namık kemal daima ön safta kalmıştır. Fakat asıl insanı şaşırtan makaleleridir* (NK.s.29).

Hayatı şuurla yaşamak: Bilinçli yaşamak, duyarlı olmak: *…anlaşılmamazlığı, sevginin sıcaklığını tatmışlardı. Bütün bunlar her insanda o kadar bir olan şeylerdi ki bizden evvelkileri anlamak için kendi* ***hayatımızı şuurla yaşamak*** *yeterdi* (Hk.s.291).

Hayatı ve sokağı kazanmak: Yaşam deneyimi elde etmek, edinmek: *Hattâ eve ne kadar geç gelirsem etrafımdakiler o kadar rahattı. Bununla beraber mesuttum. Bütün bu şeylerin yokluğuna karşılık* ***hayatı ve sokağı kazanmıştım*** (SAE.s.23).

Hayatı yaparken insanı yıkmaktan korkmak: Kaşı yaparken gözü korumaya çalışmak: *Onun için en büyük ve iyi niyetlerin sahipleri bile* ***hayatı yaparken insanı yıkmaktan korkmuyorlar.*** *Fakat dahası*

var! Her şeyimiz insanla. Varlığımızı yalnız onun üzerinde deneyebiliyor (SM.s.50).

Hayatı yapmak: Yaşamı inşa etmek: *Onun için en büyük ve iyi niyetlerin sahipleri bile* ***hayatı yaparken*** *insanı yıkmaktan korkmuyorlar. Fakat dahası var! Her şeyimiz insanla. Varlığımızı yalnız onun üzerinde deneyebiliyor, onunla kendimizi idrak ediyor* (SM.s.50). *… ihtiyar hanımefendilerin hâtıralarını hâlâ hüzünle devam ettirdikleri aşklar, göz kamaştırıcı düğünler, acıklı ayrılışlar, sebebi gizliden gizliye nakledilen vakitsiz ölümler birbiri ardından genç kadının gözleri önünde canlanırdı* (MB.s.64).

Hayatı zehirlenmek: Mesut olamamak: *Eninde sonunda Mümtaz'dan vazgeçmeye mecbur kalacak, yahut çok delice bir iş yapacaktı. Her ikisinin de* ***hayatı zehirlenecekti*** (H.s.208).

Hayatın anahtarını ele geçirmek: Hayata karışmak, yaşamdan beslenmek: *…şu veya bu şekilde olsa da Türk insanın ve meselelerinin etrafında dönüşüdür. Bu bakımdan Türk edebiyatı* ***hayatın anahtarını eline geçirmiştir****, demek hatalı sayılmaz. Bununla beraber bu edebiyat için henüz en mühim iç meselelerini halletmiştir de denemez* (EÜM.s.127).

Hayatın anahtarını elinde tutmak: Üstesinden gelebileceği, çözüme kavuşturacağı imkâna sahip olmak: *Yazık ki, eserinde Reşat Nuri tamamiyle bu konuşmanın adamı olmadı. İdealist adam,* ***hayatın anahtarını elinde tutan*** *adamı daima arka plana attı. Bir ara göz göze geldik. O zaman hakikat yeniden aramıza girdi* (EÜM.s.458).

Hayatın bir kenarını aydınlatmak: Yaşama olumlu bir şeyler katmak: *Bulunsa bile hiçbir ihsas kendi verileriyle ve doğrudan doğruya gelmediği gibi, hiçbir müşahede bizim için* ***hayatın bir kenarını aydınlatmaz*** (XIX ATET.s.367).

Hayatın büfenin önünde geçmesi: İstediği talihi yakalayamamak, yaşayamamak: *Düşünmüyorlar ki ben gara erken gelmiş insanım; tabiatıyla* ***hayatım büfenin önünde geçecek****…* (H.s.269).

Hayatın çağırması: Yaşama sevincini duyumsamak:

Sana ufuklar "gel" diye bağırır
Ellerinde çiçek ve haykırarak;

*Seni gür sesiyle **hayat çağırır**,*

Beni de çiğneyip geçtiğin toprak (Ş.s.117).

Hayatın dışı: Sosyal yaşamdan uzaklaşmak, bir tablo gibi sabit durmak: *Allah vermesin. Akşam bastı mı, git müzeye, bir çerçeveye gir, o portreler gibi **hayatın dışında**, her şeyi inkâr eden bir uykuya dal! –Onun içindir ki Adalet'e seyahat et behemahal* (M.s.109).

Hayatın dışında yaşamak: Aktif, girişken olmamak, yaşamdan elini ayağını çekmek: *Yalnız bir acayip huyunuz var. Daima bir bekliyormuş gibi yaşıyorsunuz. Bir şey ki Size her şeyi toptan düzeltmek, değiştirmek imkânını verecek ve o olana kadar Siz biraz da **hayatınızın dışında yaşıyorsunuz*** (YG.s.220).

Hayatın dikenlerini ayıklamak: Hayatta zorluk ve güçlüklerden uzak durmak, onlardan kaçınmak: *Ağır ve yavaş, tıpkı su içinde yürür gibi veya mazlum ve hülyalı Fahim Bey'in adımları, önünde **hayatın dikenlerini ayıklıyormuş** veyahut talihinin geçmesi için seçtiği yolu mütehammil bir nefis muhasebesi karşısında daha kabule değer bir şekle sokmak içinmiş gibi,…* (EÜM.s.428).

Hayatın düşüncesine çekilmek: İç dünyalarına dalmak: *Tekrar ikisi de kendi **hayatlarının düşüncesine çekildiler.** Mevcut olmayan bir duvar onları etraflarını ve birbirlerini görmekten menediyordu* (Hk.s.303).

Hayatın efendisi olmak: Hayatı istediği gibi yönetmek, yaşamak: *Kendi kendine bir masal uydurmuştu; ona inanıyor, **hayatın efendisi olmak** istiyordu. Onun için ölümün sofrası oluyordu. Büyük nehirden ayrıldıktan sonra, ilk rast geldiği çukuru dolduran bir su gibiydi* (H.s.66).

Hayatın kenarına çekilmek: Toplumdan uzaklaşmak, bir köşeye çekilmek: *Dokuz gün içinde eskisi olmaktan, herkese benzemekten çıkmış, **hayatın kenarına çekilmiş**, orada, yalnız dikkat edilirse şaşırtıcı olan bir değişme içinde yavaş ve emin bir şekilde onu kurmuştu* (H.s.340).

Hayatın kendisinin peşinde olmak: Yaşam için, yaşamı anlatmak, onu günlük yaşama yansıtmak: *Halbuki roman **hayatın kendisinin peşindedir**. Şiir kendisi için, roman hayatı ve insan içindir diyebiliriz.*

Gerçi o da, roman da kendi üzerinde toplanır ama, hayatın düzenleri içinde (YG.s.338).

Hayatın lezzetini kaybetmek: Yaşamaktan keyif alamamak: *Garip bir sinirlilik içinde* ***hayatın lezzetini kaybetmiştim****. Bazen Sabiha'nın sıhhatinden, hattâ hayatta olduğundan şüphe ediyor, bazen artık yakından bildiğim ıstıraplarına rağmen ona kızıyor, hayatında zaten ne idim ki? diye içleniyordum* (SD.s.294).

Hayatın malı olmak: Hayatına girmek: *Şerbetçi Elması hikâyesi bana "abes" denen şeyi öğretmişti. Bu abesi bu güne kadar dışımda tanımıştım. Şimdi o kendi* ***hayatımın malı olmuştu*** (SAE.s.174).

Hayatın sefaletinde mahpus: Sefil, yoksul bir yaşama sıkışıp kalmak: *Montparnasse'da Hulusi ile karşılaşma.* ***Hayatının sefaletinde mahpus****. Niçin insan on para verdiği adama bakıyyesini vermek ihtiyacını duyuyor? Dönüş. Yukarıdaki bahsettiğim kahvede oturma* (G.s.67).

Hayatın sıcaklığını geçirmek: Yaşamın canlılığını, yaşamanın hissini vermek: *Muhayyile, herhangi bir şeyi uydurmak değil, belki herhangi bir şeye* ***hayatın sıcaklığını geçirmek****, yalanı yaşar hâle sokmaktır* (EÜM.s.58).

Hayatın sırını anlamak: Yaşamın gizemini, hikmetini kavramak: *Akıl öyle bir silâhtır ki, ne* ***hayatın sırını anlayabilir****, ne de insan talihini olduğu gibi kabul edebilir. O sadece tenakuzları görmeye yarar. Filhakika Ziya Paşa, hayat dediğimiz bu kör dövüşünü, saati iyiden iyiye sökmüş gibi görür* (XIX ATET.s.290).

Hayatın sonsuzluğuna doğru uzanmak: Tul-i emel, çok yaşama arzusu, duygusu taşımak: *Denebilir ki yetiştiği şaşırtıcı bir bereketle büyüdüğü dar coğrafya içinde hiç mahpus kalmaz, her fırsatta* ***hayatın sonsuzluğuna doğru uzanırdı*** (SD.s.94).

Hayatın şuuruna ermek: Bilinçlenmek, hayatı şuurlu bir biçimde idame etmek: *İnsan yalnız Cemal. Biz yalınızız.* ***Hayatın şuuruna erdikçe*** *yalnızlığımız artıyor. Ölüm belki de bu yalnızlıkta boğulmamamızdır* (İAA.s.51).

Hayatına kayıvermek: Yaşamına girmek, hayatında yer almak: *Cemal Bey zorla insanların hayatına girenlerdendi. Nevzat Hanımın da* ***hayatına*** *öyle* ***kayıvermişti****. O ölümünü insanlarda arayanlardandı.*

Fakat asıl abes, insan hayatı namına isyandan çıldırtacak şey Nevzat Hanımın hayatı idi (SAE.s.306).

Hayatına mal etmek: Kendisine, yaşamına ait etmek, sahibi olmak: *Halbuki Sabiha tek bir cümle üzerinde durur, onu günlerce düşünür, genişletir, büyütür, hayatına mal ederdi… Şu farkla ki, Leylâ'da her şey akan suya benzer, geçer giderdi. Halbuki Sabiha tek bir cümle üzerinde durur, onu günlerce düşünür, genişletir, büyütür, hayatına mal ederdi* (SD.s.101).

Hayatına ve faaliyetine istikamet veren fikirlerin adamı olmak: Topluma yön veren, rehberlik yapan, öncü olan birey, adam olmak: *Magosa'ya nefyi ile Namık Kemal'in hayatında gazetecilik ve açıktan açığa mücadele devri kapanır. Vakıa ondan sonra da, büyük muharrir* ***hayatına ve faaliyetine istikamet veren fikirlerin adamı olarak*** *kaldı* (NK.s.12).

Hayatına şahit olmak: Yaşadıklarına tanık olmak: *Sadece ham bir erik lezzetiyle günün ortasında ve o kadar güzel saçlarla karşıma çıktığı, benim için yeni çehresinde bir türlü dostluğun lezzetini tadamadığım bir kadını hatırlattığı için değil;* ***hayatına şahit olmak****, bütün bunları bana anlatmasını dinlemek için* (G.s.61).

Hayatından sıkıntı akmak: Yaşam boyu sorun, üzüntü yaşamak, üzülmek: *Sen insanlığın asıl tecrübesinden gafilsin! Yanlış anlama, bütün* ***hayatından sıkıntı akıyor****, fakat tabiatın, terbiyen onu görmeye müsait değil. Önünde gelecek diye bir vehim aynalanıyor, ona doğru koşuyorsun!* (SM.s.33).

Hayatından silmek: Hatırlamak istememek, yok etmek: *Bu dakikayı* ***hayatından silmek*** *için o neleri feda etmezdi! Hayreti içinde "Korkunç, korkunç!" diye haykırdı* (Hk.s.18).

Hayatını beraberinde taşımak: Tüm alışkanlık ve düşüncelerini tezahür etmek: *O bütün* ***hayatını beraberinde taşıyanlardandı****. Her attığı adım kafasında behemehal uzak ve yakın bir takım cevaplar bulurdu* (Hk.s.180).

Hayatını esirgemek: Yaşamını korumak, kayırmak: *Biliyorum. Hattâ ölümüne sebep dahi olabiliriz. Bunu kendi hayatımı, hattâ senin* ***hayatını esirgeyerek*** *yapsaydım ayıp olurdu* (SD.s.215).

Hayatını kurtarmak: Yaşamını tehlikeden, felaketten, zor durumdan uzaklaştırmak, kurtarmak: *Ali, işten anlıyor, etrafındakilere söz geçirmesini biliyordu. Sonra,* ***hayatını kurtardığı*** *adama garip bir şekilde bağlanmıştı* (MB.s.136).

Hayatını sırtında bir kambur gibi gezdirmek: Sıkıntılı, sorumluluk yüklü, güç bir yaşam sürdürmek: *Çünkü siz de anladınız ya, o zamanlar ben bütün* ***hayatını sırtında bir kambur gibi gezdiren o biçare insanlardandım*** (SAE.s.204).

Hayatının küçük meselelerinden sıyrılmak: Alelade sorunlarla uğraşmamak: *Bu gerçekten anladım mı? Bir insan kendisini ancak* ***hayatının küçük meselelerinden sıyrıldığı,*** *yahut da onların zihnî bir şekle soktuğu zaman bulabilir. Tâli'miz içinde çok gizli bir yerdedir. Fakat ona erişebilmemiz için birçok şeylerden kurtulmamız lâzımdır* (M.s.323).

Hayatının küçük meselelerini zihnî bir şekle sokmak: Küçük sorunları kontrol altına almak, şekillendirmek: *Bu gerçekten anladım mı? Bir insan kendisini ancak* ***hayatının küçük meselelerinden*** *sıyrıldığı, yahut da onların* ***zihnî bir şekle soktuğu*** *zaman bulabilir. Tâli'miz içinde çok gizli bir yerdedir* (M.s.323).

Hayatının ümitsizliği: Ümitsizliğe kapılmak: *Mamafih etrafımı alan ormanlar içinden geçerken, çıplak ağaçları gördükçe, yarı deli, meczup, zaman zaman* ***hayatının ümitsizliği*** *önünde uçurum gibi açılan Nerval, kendiliğinden bu yerlerin hasibi hatırıma geliyordu* (G.s.170).

Hayatla oynamak: Hayatı riske, tehlikeye atmak: *Söylediğinizden daha fena adamım. Fakat bunu söylemekle ne çıkar? Bütün kabahatim* ***hayatla oynamamdır****. Zannetmeyin ki, size hesap veriyorum* (SD.s.286).

Hayatlarını yapmış insanların huzuru: Maksatları hasıl olan şahsiyetlerin içinde bulunduğu rahatlık: *Kafam üslup ve yapma kudreti denen şeyin mucizesiyle dolu. Yarabbim İngiliz kendini ne kadar budalaca şeylerde, bir hiçte buluyor ve geçiyor. Bütün Avrupa'da bu var. Fakat İngilizlerde başka türlü.* ***Hayatlarını yapmış insanların huzuru*** (G.s.175).

Hayatta affetmeyen bir yığın şey: Yaşam boyu yapılan yanlışların çokluğu: ***Hayatta affetmeyen bir yığın şey*** *var. Evvelsi gün Hatemi Senih [Sarp], bugün Mecdut* (G.s.203).

Hayatta nefes alacak bir yer bırakmak: Serbest, özgür bırakmamak: *Nasihatnameyi bitirdiğim zaman rahmetlinin erkek evlâtlarına* ***hayatta nefes alacak bir yer bırakmadığını*** *gördüm* (SD.s.169).

Hayatta tecrübe denen şeyi bilmek: Yaşanmışlardan çok yapılması gerekenlere yoğunlaşmak: ***Hayatta tecrübe denen şeyi bilmez;*** *sadece kendisine düşen vazifeyi bilir. Harezmlilerin son ve talihsiz hükümdarını Namık kemal bir hükümdar gibi değil, sadece bir kahraman, bir mücadeleci insan olarak tasvir etmiştir* (N.K.s.20).

Hayattaki kurluk: Verimsizlik, üretememe: ***Hayatımdaki bu kurluk*** *nedir Yarabbim? Çok canım sıkılıyor ve galiba da epeyce hastayım* (G.s.116)

Hayattan kaçmak: Gerçekten, yaşanmışlıklardan uzak durmak, kaçmak: *Rübab-ı Şikeste'de oldukça mühim bir yer tutan tabiat manzumeleri, bu hiçbir suretle tatminkâr olmayan* ***hayattan*** *birer* ***kaçıştan*** *başka bir şey değildir* (EÜM.s.272).

Hayattan ziyade kitapla yaşamak: Sosyal hayata karışmadan çok aşırı kitap okumak: *Çok fakir, çok zavallı bir ihtiyar kadın tanırdım.* ***Hayattan ziyade kitapla yaşadığım*** *devirlerdi. İnsanları, o yaşlarda çok defa olduğu gibi, sadece etiketleriyle görürdüm* (EÜM.s.56).

Hayır işleriyle uğraşmak: İnsanlık ve din için çalışmak, hizmet etmek: *Bir köşeye çekilir, ibadetiyle,* ***hayır işleriyle uğraşırdı****. Mistik hayat sonsuz zevklerin dünyasıydı. Bu, hepimizde uyur hâlde bulunan ilâhî kıvılcımın kendiliğinden uyanması, uyandığı ruha istikamet vermesiydi* (MB.s.138).

İstikbale haykırmak: Geleceğe yönelmek, onu çağırmak, umut beslemek: *Fikret bu ümidini* ***haykırdığı istikbali*** *acaba tam sezebildi mi? Hiç olmazsa ona gebe olan ana fikirlerinden birine erdiğini kimse inkâr edemez, garplı olmak... Sade teknikle, umumî yaşayışla değil…* (TF.s.16).

Hayran etmek/bırakmak: Çok beğenilmek**,** hayranlık uyandırmak: *Daha doğrusu, korkutan ve* ***hayran eden*** *Nuranların yanı başında*

sırf kendisi için yaptığı fedakârlıklarla hiçbir serzeniş ve şikâyette bulunmadan hayatını onun için ikiye bölüşüyle bir üçüncü Nuran daha peydah olmuştu (H.s.201).

Hayran hayran seyretmek: Beğeniyle izlemek: *Mümtaz, bu ellerin hareketlerini ve yüzlerin dikkatini bir daha* ***hayran hayran seyretti*** (H.s.366).

Hayranlıkla seyretmek: Çok beğenmek, hayranlık duygusu ile izlemek: *…menfi tesirini o kadar kat'î şekilde yapmıştı ki, sonunda sabrı tükendi; damadını, bütün bu hâlleri merakla, kocasına karşı bir nevi* ***hayranlıkla seyreden*** *kızına bırakıp odasına çekildi…* (MB.s.109).

Hayret etmek: Şaşmak, şaşakalmak, şaşırmak: *Tam bir Avrupalı gibi hareket etti. Doğrusu İstanbul'dan bir kere bile çıkmamış, dünya görmemiş bir adamda* ***hayret edilecek*** *şey! O şampanyalar, havyarlar… Hele kadınlar, monşer, hele kadınlar… Hepsi elmas gibi…"* (SD.s.157).

Hayret sıtması içinde gezmek: Çok büyük bir şaşkınlık yaşamak: *Daha evvel şurasını söyleyeyim ki, sergiyi adeta bir hayranlık ve* ***hayret sıtması içinde gezdim****. Nasıl hayran olmayayım? Bu sergide birkaç hususî istidadın muvaffakiyeti değil, bütün mektebin –yani bir yığın tesadüfün- birdenbire ressam olduğunu gördüm* (YG.s.450).

Hayrı olmak: Yarar sağlamak, iyiliği dokunmak: *Alâkası içinde bu kadar kayıtsız olan bir sevginin ne* ***hayrı olabilir****? Hakikatte eski musıkîmiz belki bizim en öz olan san'atımızdır. Türk ruhu hiçbir san'atta bu kadar serbest surette kendi kendisi olmamış, bu kadar derin ve yüksek kemale mutlak bir hamle ile erişmemiştir* (YG.s.363).

Hayvani haz: Tensel zevk, haz, hedonizim: *…ayrı ayrı diyarlardan gelmiş küçük kervanlar gibi buraya, alkolün subaşına, bu hep bir arada paylaşılan acayip inzivaya konmuşlar, mizaçlarının ve talihlerinin kendilerine emrettiği susuzluğu –kimi unutmak, kimi hüzünlü, hatırlama, kimi* ***hayvani hazlar****- kandırmaya çalışıyorlardı* (H.s.300).

Hazanın bağrına düşmek: Gençliğin tükenip yaşlılığa evirilmesi, yaşlanmak:

Birdenbire sanki çıplak
Bir oynuyla hâfızanın
Bir kuş sesi çırpınarak
Düştü bağrına hazanın(Ş.s.).

Hazır bulmak: bir şeyi, işi hemen, çabucak yapabilecek durumda olmak: *Kahraman aksiyonu kendi uzviyetinde itici bir kuvvet gibi* ***hazır bulan*** *adamdır. Mussolini bundan çok uzaktı. O hareketin değil, sözün adamıydı* (YG.s.73).

Hazır hislerden istifade etmek: Var olan duyguları işlemek: *Bugünkü serbest nazım, vezni bırakıyor ama birkaç mısraın içinde aliterasyon ve kafiye oyunları yapıyor. Analojileri değiştirmiş; müthiş bir belagat oyununa çevrilir,* ***hazır hislerden istifade ediyorlar*** (G.s.271).

Hazin bir masal olarak hatırlamak: Zihinde kalan üzücü bir hatıra olarak kalmak: *O Bursa ki, ovasını yavaş yavaş anlaşılmaz bir şehircilik gafleti dut yaprağını kemiren bir ipekböceği sürüsü gibi yiyip bitiriyor. Yakında Bursa ovasını ormanlarımız gibi* ***hazin bir masal olarak hatırlayacağız*** (YG.s.206).

Hazin olmak: Hüzünlü, üzüntü verici olmak: *Her şeyi tamam, fakat perdesi yok.* ***Hazin*** *değil mi? Kepenk arkasında oturuyorum. Bunlar ne kadar basit şeyler, nihayet bir masa, iki sandalye İngiliz Amerikan, Alman, Belçika proleterinin en tabiî şekilde kendisine temin ettiği bir refahın aksesuarı bile değil* (M.s.59).

Hazine yükü: Büyük bir servet: *"- Büyükannemin dediği gibi bir* ***hazine yüküyle****."* (Hk.s.172).

Hazla anlatmak: Keyifle, hoşlanarak ifade etmek, anlatmak: *Aynı modalar Selim III'ün yakınlarına, Tayyar Paşa'nın o kadar kinle bahsettiği ve Mütercim Âsım'ın ölümlerini çok zalim bir* ***hazla anlattığı*** *kurenâsının hayatlarına da geçer* (XIX ATET.s.67).

Hazları tatmak: Zevklenmek, lezzetlenmek, haz almak: *Siz de "kemele" benim gibi ters tarafından başlasaydınız bu ağrılar olmazdı. Çünkü benim dişlerim çoktan ezelî ve ebedî Nirvana'nın sükûn kucağında artık mevcut olmamanın* ***hazlarını tadıyorlar****, onları ne talihin sert ekmeği, ne kahrın yumruğu acıtmıyor!* (M.s.74).

Hazların âleminde yumulmak: Zevkten, haz almaktan mest olmak, kendinden geçmek:

Bilmiyorum gölgede senin uyuduğunu
Bir deniz mağarası kadar kuytu ve serin
Hazların âleminde yumulmuş kirpiklerin
Yüzünde bir tebessüm bir ağır öğle sonu(Ş.s.40).

Hazza doludizgin atılmak: Zevke, hoşa gidene istekli olmak, ona koşmak, arzulamak: *Emma'nın hazza dolu dizgin atılışını*, o çılgın musaraaları birdenbire içinde taze bir bıçak yarası gibi hatırladı (H.s.97).

Hedef olarak seçmek: Amaç edinmek: *Onu asırlar boyunca bütün bir zevk, hayatı bizden başka zaviyelerle gören, fakat her san'atın gayesi olan büyük zirveleri* ***hedef olarak seçmiş****, incelmiş, emsalsiz bir mücevher gibi yontulmuş, nâdide bir zevk vücuda getirmişti* (YG.s.362).

Hedefin peşinde yaşamak/koşmak: İdealist olmak, mücadele etmek: *Atatürk küçük, büyük daima bir* ***hedefin peşinde yaşamıştır****. Emri altındaki çeliği bir an paslatmadı* (YG.s.88).

Hediye etmek: Armağan vermek, etmek: 1) *Surların önünde, kemerlerinde hâlâ o ilk girişten bir akis saklayan kapılara bakarak, Türk tarihinin en güzel ve en büyük iklimlerinden biri olan o "Mayıs günü"nü, bize bu şehri ve onun emsalsiz güzelliklerini* ***hediye eden*** *günü beraberce yaşardık* (YG.s.182). 2) *Küçük masamın üstünde o yazı takımını gördükçe şaşırır, kalemlere ise dokunmaya kıyamazdım. Gariptir ki Nuri Bey hiç kitap* ***hediye etmezdi****. Belki de, fikrin mesuliyetini üzerine almaktan çekinecek kadar derin düşünceliydi* (SD.s.24). 3) *Ona ait her şeyin bir kırmızı kurdelası vardı ki, Sabiha bunu bir hükümdarın dostlarına nişan dağıtması gibi* ***hediye ederdi*** (H.s.15).

Hemhal olmak: Aynı şeyleri hissetmek, benzer durumda olmak: *Çünkü Bursa'nın kendisi bir sanat eserine çok benzer. O, zamanlarını kaybetmemiştir. Bu yüzden onunla biraz fazla* ***hemhal olmak****, onu biraz sevmek ve anlamağa çalışmakla insan bütün bir mucizeyi kendisine mal eder* (YG.s.422).

Hemhâl yaşamak: Bütünleşmek, onsuz yaşayamamak: *Erzurum'da öteden beri devam eden bu iki başlı musiki geleneğinin son vârisi şimdi erken ölümüne o kadar yandığımız Faruk Kaleli idi. Bu süzme insan o kadar bu musikiyle* ***hemhâl yaşamıştı*** *ki, halim yüzü Hüseynîden henüz kanatlanmış bir nağmeye benzerdi* (BŞ.s.73).

Hep aynı boşluk: Eksiklik, yoksunluk duygusunu devamlı yaşama:

> *Bütün pınarlardan içsen ne çıkar?*
>
> *Hep* ***aynı boşluğu*** *bize* ***tekrarlar,***

Dövülmüş altından veya mücevher,
Birbirine benzer bütün kadehler…(Ş.s.44).

Hep aynı hülyada olmak: Sabit bir düşünceye, hayale sahip olmak: *Nesiller önümden nasıl geçiyorlar ve ben **hep aynı hülyadayım**. Keşki evlenmiş olsaydım ve ferdî saadet düşüncesi kafamda bu kadar zalim bir hedef olmasaydı. Bir duvarın arkasında gibi yaşıyorum. Şurası da var ki, bu duvarın freskleri, kabartmaları bazen çok güzelleşiyor* (G.s.65).

Her alçaklığı yapabilmek: Ahlak ve vicdandan yoksun olmak, aşağılık olmak: *"Fakat hakikaten bunun için mi çocuğuna o kadar soğuk davranmıştı yoksa Emma yanında olduğu, onu gücendirmekten çekindiği için mi? "O kadar zayıfım ki, **her alçaklığı yapabilirim**…"* (H.s.96).

Her an ilgaya hazır bir haz tufanı: Çok aşırı zevk, keyif almak: *Nitekim Eyyubî Bekir Ağa'nın Nühüft Beste'sini dinlerken, topraktan ayaklarını kesmeden, meçhul ve **her an** beni **ilgaya hazır bir haz tufanı** içinde ağır bir çıkış hissini kendimde duyarım. Fakat bu kendiliğinden meydana çıkan bir şey değildir* (EÜM.s.37).

Her an tepmesi beklenen bir hastalık gibi yaşamak: Uyutulan, küllendirilen ıstırapla yaşamak: *Cemal Bey benim mazideki ıstırabımdı. O benim hayatımın bir tarafıydı. Gizli, **her an tepmesi beklenen bir hastalık gibi** bende **yaşıyordu*** (SAE.s.303).

Her an uyanık olmak: Dikkatli ve uyanık olmayı önemseyen Tanpınar eserlerinde bu iki kavrama oldukça yer vermktedir: *Mukavemet, **her an uyanık olmak** demektir. Ön siperdeki nöbetçi bölüğü gibi. Bizim mukavemetimiz yok. Demin fıkaralığı itham ettim. Servete karşı da yok. Ne eskiye, ne yeniye, hiçbir şeye mukavemet edemiyoruz."* (YG.s.208).

Her bulduğunu boynuna, koluna takmak: Görmemiş, ilk defa görmüş gibi davranmak:

*Zenci, her bulduğunu hoşuna gitmek şartıyla **boynuna, koluna takar**. Saksağan yuvasında parlak, renkli, gözüne ne rastlamışsa buluruz* (YG.s.65).

Her cins mazi mirasını rahatça benimsemek: Geçmişi tüm taraflarıyla kabullenmek: *Ve bütün o porterie'nin içinde, **her cins mazi mirasını rahatça benimsediği** eserler arasında bir Aztek rahibin*

bakışlarına benzetmiştim. Picasso belki de fotoğrafından tanıdığım tek adamdır (G.s.59).

Her çeşit hürriyetin zaruri olduğuna, nefes almak gibi bir hak olduğuna inanmak: İnsan hayatında özgürlüğün önemi ve gerekliliği: *Şark memleketlerinin hakikaten garplı olabilmeleri için birtakım mebdelere inanması lazım: Bunların başında* ***her çeşit hürriyetin zaruri olduğuna,*** *nefes almak gibi bir hak olduğuna* ***inanmamız*** *lazım* (G.s.180).

Her çeşmenin başında bir kere durmak: Her fırsatı, olanağı değerlendirmek istemek: ***Her çeşmenin başında bir kere durmuş****, yalnız orada serinlemek hülyasına kapılmış, fakat serin suya dudakları değer değmez, "Bu değil, muhakkak öbürüdür" diye daha kanmadan başkasına koşmuştu* (H.s.192).

Her dakikayı ayrı ayrı yaşamak: Yaşamın ayrıntılarına yoğunlaşmak: *Ondan bahsederken sık sık: "Ben canı sıkılan adamları severim. Molla Bey de benim gibi;* ***her dakikasını ayrı ayrı yaşamak*** *istiyor* (MB.s.110).

Her felâketin üstünde kalmak: Kötü, korkunç olaylardan etkilenmemek: *Fakat o her tecrübeden muzaffer çıkmış,* ***her felâketin üstünde kalmıştı****. Nihayet kapı aralığından giren endişe gözlerini kör eder, ondan sonra kaderin çukuruna düşer* (Hk.s.292).

Her gecikme saatinden ayrıca mesül olmak: Ülkenin gelişmesinde zamanın rolü, önemi: ***Her gecikme saatinden ayrıca mesülüz****. Vâkıa bu meseleye dokundum ama kâfi derecede değil. Ayrı makale lazım* (G.s.252).

Her hatırayı, her hayali her tasavvuru kovmak: Düşünceden ve maziden kurtulmak: *Bütün kafasındakilere, hepsine birden "Paydos!" demek, kapıları açmak ve yol vermek, son zerresine kadar her hatırayı,* ***her hayali her tasavvuru kovmak*** *ve herhangi bir nesne, cansız ve şuursuz bir mevcut olmak, bu güneş altında parlak bir yılan sırtı gibi, bir ucu dikilen sokağa,…*(H.s.62).

Her hayat köşesine yapıcı iştiha sokmak: Topluma ihtiyacı olan şeylerin tamamlanması gereken bir eksiklik olduğunu anlatmak: *Asıl onları okurken zihni alaka ve tecessüsün, realist müşahadenin ve cemiyet hayatına bağlılığın nerelere kadar gittiğini, nasıl bütün*

bir hayatı kavradığını anlar ve şaşırırız. Hemen ***her hayat köşesine bu yapıcı iştiha sokulur****, münakaşa eder, nasihat verir, itham eder…* (NK.s.29).

Her kapıyı açmak: Yetenekli olmak, yeteneklerini kullanmak: *Hükümdarlarla dost oldu, vezirlerle dövüştü. Erişmek hırsı böyle bir yaradılışa ve Mâbeyn'deki vaziyetine göre çok tabiî idi. Mizacına mağlûp olmasaydı, şüphesiz o da, başlangıçta kendisine* ***her kapıyı açan*** *meziyetleriyle yolunu yapardı* (XIX ATET.s.284).

Herkesin ağzında dolaşmak: *Onun için zaman gelir ki Ferhad'ın aşkı da şüyu buluyor.* ***Herkesin ağzında*** *onun macerası* ***dolaşıyor,*** *Bu haber Hüsrev'e de ulaşıyor ve anlıyor ki Ferhad'ın yüzünden sevgilisinin adı dillerde geziyor. Hüsrev'in buna canı sıkılıyor. Günlerce düşünüyor, bir çare bulamıyor. Öldürse kan alacak, bıraksa rezalet olacak, bir kaç dostunu çağırıyor ve onlarla görüşüyor. Nihayet bir adam gönderip onu yanına çağırmaya karar veriyor. Hüsrev'in elçisi Ferhad'ı bir beyâbanda âh u feryâd ederken buluyor* (HÜ.s.78).

Her lahza karşılaşmak: Sürekli denk gelmek: *Tabiatta, hayatın yürüyüşünde, bizi idare eden kanunlarda* ***her lahza karşılaştığımız*** *şeyi, bize zaman zaman hayatın bütün kapılarını kapayan şeyi, sanki onun çehresinde görmüştüm* (SD.s.211).

Her muamma çözülene kadar mühimdir: Ufakta olsa çözülmeyen her sorun önemlidir: *Yarabbim, sen bana acı! Her muamma çözülene kadar mühimdir. Dün akşam Abidin'in bir dostunun Baron Dore'nin evinde, sekizinci katta, taraçadan Paris'i seyrettik* (M.s.93).

Her pazarda geçer bir akçe olmak: Her yerde değeri, kıymeti bulunmak: *Geçimsizliğin her pazarda geçer bir akçe olduğunu, Kudret Beyin yine barışacaklarına inandığını söyledim* (SD.s.296).

Her rast geldiğinin benliğiyle oynamak: Bilinçlendirmek, bireyin kendisini keşfetmesine yardımcı olmak: *Vâkıa hiç kimsenin gözünü oymamıştı. Fakat* ***her rast geldiğinin benliğiyle oynamıştı.*** *O kadar güzel, fakat bütün ömrünce beyhude kalmış Selma ondan ayrılır ayrılmaz yaşamağa başlamıştı* (SAE.s.305).

Her rüyaya benzeyen acayip, ıttıratsız hareketler ve gölgeler: Sıra dışı garip ve peş peşe düzenli eylemler, siluetler: *Bunlar* ***her rüyaya benzeyen acayip, ıttıratsız hareketler ve gölgelerdi.*** *Fakat rüya ile*

at başı yürüyen duygu büsbütün ayrıydı. İçimde büyük bir korku ve hüzün vardı. Niçin korkuyordum ve neden mahzundum (SM.s.37).

Her rüzgârda bir parçası dağılmak: Çabuk etkilenmek, kolay kolay toparlanamamak: *Sen ne hâldesin? İnşallah benim gibi böyle **her rüzgârda bir parçan dağılmış** değilsin. Hakikaten bu çok güç şey Şüphesiz birçok şeyleri depoya atıyorum. Fakat neler? Bunu bilmiyorum. Bir şeye yarayacaklar mı? O da meçhul* (M.s.68).

Her şeyde bir yarayı açmaktan korkar gibi: Yaşanmışlıklardan ötürü taşınan ruh hali: *Kendi kendime müşahede: Yazı, para işleri, kitap, aile, **her şeyde bir yarayı açmaktan korkar** gibiyim. Vaziyetlere cesaretle yaklaşmak lazım* (G.s.144).

Her şeyden nefret etmek: Hiçbir şeyi sevmemek, her şeyden tiksinti duymak: *Bu acayip bünyeden ilk gelen işarette hasta hali, yorgunluk ve **her şeyden nefret**, her şeyden soğuma başlardı* (H.s.151).

Her şeyden soğumak: Hiçbir şeye duyulan, sevgi, istek ve ilginin kalmaması: *Bu acayip bünyeden ilk gelen işarette hasta hali, yorgunluk ve her şeyden nefret, **her şeyden soğuma** başlardı* (H.s.151).

Her şeye katlanmak: Bütün güç şartlara dayanmak, sabretmek, tahammül etmek: *"Zaten eski âhiret kardeşi de bizim evde defteri tamamlamıştı. Pekâlâ o da aynı şeyi yapabilir! İdaresi biraz güçtür ama, çekerim… İnsan böyle halası olunca **her şeye katlanır**…" Hakikaten de sevilmeyecek insan değildi! Hayat aşkı bereketli bir arpa tarlası gibi her tarafından fışkırıyordu* (SAE.s.328).

Her şeyi derinliğine yutmak: Unutturmak, kaybetmek: *…**her şeyi derinliğine yutan**, hepsinin üzerine buzdan kilidini vuran bu donmuş zamana gömülebilirdi* (MB.s.22).

Her şeyi birden isteyen istikametsiz bir iştiha: İstikrardan yoksun, dağınız ve çok arzulu bir ruh hali: *Saat beş buçuk, ben davetliyim, gitmem lazım. Fakat **her şeyi birden isteyen istikametsiz bir iştiha** içinde yerimden kımıldayamıyorum* (G.s.150).

Her şeyi kaybetmek: Bütün mal varlığını yitirmek: *…zavallı bir memur paltosuna varıncaya kadar **her şeyini kaybetti**. Müthiş bir kriz geçiriyoruz* (SD.s.176).

Her şeyi paraya bağlamak: Parayı, maddi şeyleri çokça önemsemek: *–Tabiî … diye tasdik etti. Yalnız* ***her şeyi paraya bağlamamalıdır****. İnsan iradesi daima maddî şartları yener…* (SAE.s.260).

Her şeyi satıp salmak/savmak: İhtiyaç olan parayı tedarik için elindeki malı ucuza satmak, yok pahasına elden çıkarmak: *İzzet'le her şeyi hallettik. Almanya'ya makineler bile ısmarlandı.* ***Her şeyi sattım saldım****. Dün İzzet'e otuz bin lira verdim. İzzet teknik tarafını idare edecek. Yazı işlerini İhsan'la Cemal'e bırakacağım* (İAA.s.51).

Her şeyi yapmacık bulmak: İçten olmayan, yapma, yapay olarak görmek: *Bunu Séte'de daha iyi hissettim. Valéry'nin mezarına giden yolda, Akdeniz güneşinde birdenbire kendimde* ***her şeyi yapmacık buldum****. Niçin burdayım? Halbuki yol boyunca bir mektepli kadar heyecanlı idim* (M.s.68).

Her şeyi yerli yerinde bulmak: Çok titiz ve düzenli davranmak, yapmak: *Tuhaf bir zihin itiyadıyla,* ***her şeyi yerli yerinde****, olduğu gibi* ***bulunuyordu*** (MB.s.13).

Her şeylerini bırakıp gelmek: Mal varlığını, kendisine ait olanı terk etmek zorunda kalmak: *Gelenler, mor sabahlı Balkan memleketlerinden* ***her şeylerini****, hatta yarına ait ümidlerini bile* ***bırakıp gelenler*** *ise, tarihimizin belki en öz taraflarından geliyorlar. Onların başları etrafında Türk tarihinin yarısı kanlı bir güneş gibi çalkalanıyor* (YG.s.53).

Her türlü ışığa kapanmış gözler: Ebedi uykuya dalmak:

Bu ağır sallanan hazan meyvası,
Gurbet mendillerin çırpınan yası,
Yüzler ki bir uzak müjdeye benzer,
Her türlü ışığa kapanmış gözler, (Ş.s.66).

Her tarafından mıknatıs gibi cazibe taşımak: Oldukça etkileyici olmak: ***Her tarafından mıknatıs gibi cazibe taşıyordu.*** *Büyük ve güzel gözlerini ne kadar görmek isterdim* (G.s.106).

Her türlü ihtirasın fevkinde bir hakem yapmak*:* Olumsuzluklardan arınmış, tarafsız bir anlayışı yakalamak: *Üstelik bu son tecrübede dahi kirlenmiyen ahlâk ve fazileti -onu büsbütün gündelik hayatın üstüne çıkarmış ve bu tefekkürünün en olgun çağında bulunan temiz*

adamı devri için bir nevi manevî kıymet, ***her türlü ihtirasın fevkinde biri hakem yapmıştır*** (TF.s.16).

Her yalanda bir hakikat parçasının olması: Yanlışın içinde küçük de olsa bir miktar doğrunun bulunması: ***Her yalanda bir hakikat parçası*** *vardır, derler* (YG.s.161).

Her yanı kan içinde olmak: Vücudundan çok kan akmak: *İşte düşe kalka, ne yaptığını bilmeden döğüşüyor, yalvarıyor, çırpınıyor, küfrediyor, görmeden ısırıyor, ayırmadan vuruyordu. Elbisesi parça parça olmuştu.* ***Her yanı kan içindeydi****. Fakat, kuduz bir hayvan gibi, gene çırpınıyor, saldırıyordu* (MB.s.133).

Her yaranın üstüne tuz basmaktan çekinmeyen şedit ve tok bir ifade ile yazılmak:

Üzüntüyü, kusuru artıracak sert bir üslup ile kaleme almak: … *İstanbul'da yeni Osmanlılara mensup gençler tarafından tercüme edilen ve paket dağıtılmak için şuraya buraya bırakılan bu mektup,* ***her yaranın üstüne tuz basmaktan çekinmeyen şedit ve tok bir ifade ile yazılmıştı*** (NK.s.7).

Her yeri perde perde örtmek: Parça parça bölüm bölüm kapatmak, örtmek:

Döktüğü yaşları kimse silmemiş.
Sükût bir kadife örtü üstünde
Bu ses yükseliyor başlayan günde
Ve ***örtüyor perde perde her yeri****.* (Ş.s.120).

Her yol ağzında meçhule doğrulmak: Yolun başında, başlangıcında belirsizliğe, bilinmeyene yönelmek:

Meçhule doğrulan her yol ağzından
Kalbinde ıstırap, gözlerinde nem,
Dalarsa yollara zavallı Kerem (Ş.s.106).

Herkesin ağzında dolaşmak: Dilden dile yayılmak, konuşulmak: *Onun için zaman gelir ki Ferhad'ın aşkı da şüyu buluyor.* ***Herkesin ağzında*** *onun macerası* ***dolaşıyor****, Bu haber Hüsrev'e de ulaşıyor ve anlıyor ki Ferhad'ın yüzünden sevgilisinin adı dillerde geziyor* (HÜ.s.78).

Herkesin malı olmak: Herkes tarafından benimsenmek, sahip çıkılmak: 1) *Evin öteki kısımlarında oturan üç kiracı aile de beraber yaşadıkları sekiz dokuz sene içinde aynı itiyatları aldıkları için, çiçek bahçesi hemen* ***herkesin malı olmuştu*** (H.s.194). 2) *Şiir bir milletin öz malıdır, hangi şekilde olursa olsun dilin çiçeğidir ve* ***herkesin malı olan*** *bir ölçü ister* (YG.s.312).

Herkesin malı: Halka, umuma ait olan: *Kendi kendinize "matbaa ve sinema seyahati öldürmüş!" diye* ***herkesin malı*** *bir hikmet savurursunuz* (YG.s.245).

Herkes zaafını beraberinde taşıyor: Her birey zayıf olduğu tarafını da beraberinde taşıyor: *Yahya Kemal'in çürüğü "Akıncılar"da başlar. "Mohaç Türküsü"nde kendisini iyice gösterir.* ***Herkes zaafını beraberinde taşıyor*** *demektir. Daha "Koca Mustafa Paşa"da Akif'le yan yana yürüyordu. Kim bilir belki onda da romancı vardı* (G.s.272).

Hesabın dışında kalmak: Dâhil etmemek, dışarıda bırakmak: *Kaldı ki herkesin öbürlerini bir yük gibi aldığı anlar vardır. Fakat yolcu bu* ***hesabın dışında kalıyor****. O ister istemez satıhta yaşar. Hele benim gibi kabuğu delmek imkânı olmayan için* (M.s.141).

Hesabına sabırsızlanmak: Başkasının adına acele etmek: *Ben bile olduğum yerden bu dudakların davetini görüyor ve onun* ***hesabına sabırsızlanıyordum*** (H.s.109).

Hesap meselesinde aldanmak: Hesabı tutmamak, iyi hesaplayamamak, öngörememek: *Bir insan sansar olabilirdi. Fakat dünya tavuk kümesi olmağa razı olamazdı. Mussolini küçük bir* ***hesap meselesinde aldandı*** (YG.s.72).

Hesaplı eğlenmek: Ölçülü, farkında olarak zevk almak, eğlenmek: *Bir gece için, ne olsa affedilirdi, mademki eğleniyordu, ve mademki eğlendiğini bilerek,* ***hesaplı*** *bir surette* ***eğleniyordu,*** *o halde bu eğlence onun için iki kattı* (Hk.s.12).

Hesapta olmayan bir vaziyet: Beklenilmeyen bir gelişme, durum: *—Bazen bir müdafaa harbi, çehresini değiştirebilir. Tabii harp olursa behemahal gideceğiz, demiyorum. Çünkü hadiselerin ne olacağını kimse bilmez. Bazen en umulmadık yerde bir kapı açılır. Birdenbire, bir de bakarsın* ***hesapta olmayan bir vaziyet*** *hasıl olmuş!* (H.s.337).

Heyecanı sönmek: Coşkunun, isteğin azalması, yok olması: *Fakat hiçbiri istediği gibi kımıldamıyor, dantelalı birkaç uçuş topraktan ancak yarım arşın yüksekliğinde çırpınıyor, sonra* ***heyecan sönüyordu*** (H.s.43).

Heyecanın dinmesi: Sakinleşmek: *Sanki o, yolun başında görünür görünmez, her şey silinirdi. Bütün endişeler görünmez olur,* ***halecanlar diner****, sevinç bile eski parlaklığını kaybederdi* (H.s.156).

Hıçkıra hıçkıra ağlamak: İçten, içini çekerek, sesli bir biçimde ağlamak: ***Hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.*** *İhtiyar adama bu zayıf ânında sadece orada bulunmamla fenalık ettiğimi, hiç hatırlamak istemediği birtakım şeyleri hatırlattığımı anladım* (SD.s.244).

Hıçkırık yumağı olmak: Çok aşırı ağlandığında dolu olmak: *Fakat deminki isterik gülüş güçlükle çözülen bir* ***hıçkırık yumağı olmuştu*** *ve vücut kaskatıydı* (H.s.207).

Hınçla bakmak: Öç alma duygusu taşımak, kin ve öfkeyle bakışını çevirmek, bakmak: *"Demek bu tesadüf…" Adile'ye yarı örtük kirpiklerinin arasından* ***hınçla baktı*** (H.s.102).

Hıyar turşusu: Görgüsüz, budala: *Birtakım zırtapozlar,* ***hıyar turşuları****, lahana yapraklarının başına geçmişler, söylemedik lâf bırakmıyorlar* (SD.s.194).

Hızın oyuncağı olmak: Zamanın geçmesi, ömür sermayesinin tükenmesi: *…tekrar* ***hızımızın oyuncağıyız;*** *fakat bu sefer, bu sefer terazi mutlak surette ölüme doğru eğiliyordu. Bütün ıstıraplar kendi misilleriyle artacaklardı* (H.s.66).

Hızını bulmak: Kısa sürede, çabukça gelişmek, yayılmak: *Kaldı ki İhvân-ı Safâ'da asıl* ***hızını bulan*** *felsefî hareket de dinî endişelerle durdurulmuş kelâm bile felsefeye yol açtığı için menedilmişti. Bu hususta meselâ İma-ı Gazâlî gibi büyük bir şahsiyetin oynadığı rol bizzat Arap mütefekkirleri tarafından bile tenkit edilir* (XIX ATET.s.39).

Hiç yaşamadan ölmek: Dolu dolu yaşayamamak, erken ölmek: *Elli altısında olursa* ***hiç yaşamadan ölürmüş****. Ulan bizim çalışanlarımız ölümle çalışmaktan kurtulur, çalışmayanlar işsizlikten ölümle kurtulur, yok efendim, bu hikâyenin aslı altı seneye çıkarmış* (M.s.115).

Hiç yere varlığın çarkına takılmak: Gereksiz bir biçimde vücut bulmak, oluşmak, varlık olmak:

Bir tanrı için, hem noldu sanki
Rahatını bozduk zavallı bir taşın
Eşyanın uykusundan uyandırdık,
Varlığın çarkına takıldı hiç yere! (Ş.s.88).

Hiçbir anlaşma kabul etmeyen düşmanlık: Israrcı ve azimli olma direnci: *Artık dedelerimizi hataları için tenkit etmekten vazgeçtim. Etraflarındaki bu* ***hiçbir anlaşma kabul etmeyen düşmanlık*** *içinde gösterdikleri cesarete, yaşama kudretlerine hayran oluyorum* (YG.s.52).

Hiçbir gemici bu cinsini beceremez: Küfür konusunda deneyimli olmak, okkalı sövmek: *Derken Fikret Muallâ nedense alınıyor. Başlıyor kadına küfre. Hem nasıl?* ***Hiçbir gemici bu cinsini beceremez.*** *Gayet telkinkâr, vâzıh el kol işaretleri* (M.s.172).

Hiçbir macera rüyası olmamak: Büyük idealleri taşımamak: *Denebilir ki,* ***hiçbir macera rüyam yok.*** *Sadece kaybetmek rüyası. Bir de sefalet manzaraları* (G.s.103).

Hiddet etmek: Öfkelenmek, kızmak: 1) *Kendini öldürmek için elâlemin evini seçmek her hâlde beğenilecek bir hareket değil. Dünyada yer mi yok! Hele ölüm gibi tabii bir iş için. Hele bu işin yapıldığı evin sahibi… Ne kadar* ***hiddet etsen*** *yeridir* (SM.s.27). 2) *Muvakkithaneye yerleştiğinden beri otuz beş sene geçtiği hâlde bir kere* ***hiddet ettiğini****, bir kere bağırdığını gören olmamıştı* (SAE.s.31). 3) *Sizi kıskanmadığım için bana teşekkür edeceğiniz yerde kızıyor,* ***hiddet ediyorsunuz!*** (SAE.s.271).

Hiddet: Kızgınlık, öfke: *O soğuk ve kendi ölçüleri içinde muvazeneli zekâ olarak kaldığı müddetçe sevimli ve güzeldir; yahut da insafsız ve ikinci* ***hiddetinde*** *insanı yakalar. O çok zâlim "Zafernâme"nin zehirli tebessümünden bir hareketi doğuracak hamle elbette beklenemez* (YG.s.46).

Hiddeti geçmek: Yatışmak, siniri, kızgınlığı geçmek: *Fakat* ***hiddeti hâlâ geçmemişti****. Ağzı köpüre köpüre: –Evet dedi, Zarife Hanım… Bu mendeburun halasıyım! Halit Ayarcı aynı soğukkanlılıkla ve yanı tebessümle:…* (SAE.s.280).

Hiddetin değiştirdiği insan yüzü: Çehrenin, simanın çok ürkütücü olması: *Bağıran insan sesi beni öyle korkutuyor ki… Hele* ***hiddetin değiştirdiği insan yüzü****! Öyle kendinden çıkıyor, öyle katılaşıyor ki insan… Dünyada bundan kötü, iğrenç bir şey olamaz* (SAE.s.286).

Hiddetini çabuk yenmek: Öfke, kızgınlıkla kolay baş etmek: *O yıllarda dairenin vekilharçlığını eden Agop'un hesaplarının ne kadar sağlam olduğunu, kendisini birçok masraflardan nasıl koruduğunu da biliyordu. Onun için* ***hiddetini çabuk yendi*** (MB.s.124).

Hiddetten sapsarı olmak: Aşırı öfke, kızgınlıktan renginin değişmesi: *Sanki Rayştag yangını muhakemesi olmamış gibi. Nuri'nin yüzü* ***hiddetten sapsarıydı*** (H.s.338).

Hiddetten titremek: Aşırı sinirden beden dengesini yitirmek, titremek: *Düpedüz tek bir notta şaşkınlıktan durdu. Gözlüklerinin altından miyop bakışları hayretle büyüdü. Yüzü limon gibi sarardı. Dudakları* ***hiddetten titriyordu*** (Hk.s.156).

Hidemat-ı vataniye fasıllarına son vermek: Vatana, memlekete hizmet etmeyi bırakmak: *Toplandıklarını pek zannetmiyorum. Bilirsin bizimkiler ağır boydan, fıstıkî soydandırlar, gelmezler. Herkes senin gibi değil, yazın güzel günlerini kandilli'de kursta harcasın. Bu cins* ***hidemat-ı vataniye fasıllarına*** *bir* ***son versen*** *ne olur sanki* (M.s.266).

Hikmet dersini vermek: Bilgelik hakkında bilgi vermek, aktarmak, yetiştirmek: *…onun başlıca şartları olan gayrı muayyen zamanda ve müphem mekânda macerasını anlatır, kaçışını temin eder veya* ***hikmet dersini verir****. Çıplak bırakılmış bir Çin veya Hint kelimesi yahut uzak bir şehir adı mekân olarak ona kifayet eder* (EÜM.s.131).

Hikmet olmak: Bilgelik, erdemli olmak: *Genç yaşta, en parlak devrinde ölüyor.* 1) *Başlı başına* ***hikmet olan*** *bir terbiyeden geçmiş* (H.s.120). 2) *Şiir bizi verir, bazan doğrudan doğruya verir çığlık olur. Fikir halinde verir,* ***hikmet olur*** (ED.s.281).

Hikmet savurmak: Anlamlı, hikmetli konuşmak, söylemek: *Kendi kendinize "matbaa ve sinema seyahati öldürmüş!" diye herkesin malı bir* ***hikmet savurursunuz*** (YG.s.245).

Hikmeti akıldan şikâyet etmek: Aklın bilgeliğini beğenmemek, ondan şikayetçi olmak: *Ziya Paşa'da ise bunlar toplanır. Bunun yanında*

Ziya Paşa'da akıldan şikâyet görülür. Şark hikmeti akıldan şikâyet eder, ***akla güvenmez*** (ED.s.163).

Hikmetin eşiğinde olmak: Bilgece ahlâka ve hakikate yararlı olmak: *Kendinizle meşgul oluyorsunuz. Felsefenin değilse bile,* ***hikmetin eşiğinde olduğunuz*** *muhakkak. Buna sebep de kendi kendinize dışardan bakmanızdır. Sokrat'ın "nefsini bil!" nasihatini hatırlayın* (EÜM.s.382).

Hilkat-i Âdem'e çıkmak: İlk insanın yaratılışı olan zamana kadar bir geçmişi olmak: *Hayır, efendim çıkmaz. Her hikâyenin aslı altı seneye çıkarmış. Hayır efendim çıkmaz. Her hikâyenin aslı yirmi seneye, yüz seneye,* ***hilkat-i Âdem'e çıkar*** (M.s.115).

Hilkatin cömertçe bahşettiği bütün meziyetler: Yaradılıştan üstün hasletlere sahip olmak: *Velhâsıl* ***hilkatin cömertçe bahşettiği bütün meziyetleriniz*** *yavaş yavaş hakiki sahasını buluyorlar, demektir. Ne kadar mesudum. Ben tabiatın ekonomisinde israf kelimesinin yeri yoktu, diye iddia ederdim. Kazandım* (M.s.70).

Himayesi altında olmak: Korumasında, koruyucusu olmak: *… kendileri için hazırladıkları toplantılara devam edip orada Türkçeyi bir hâle yola koymayı öğrenen, konferans salonunda müdürünün* ***himayesi altında****…* (SD.s.45).

Himayesine almak: Korumak, hamisi olmak: *Belki beni de kendisi gibi bir sınıf dışı, bir gayri memnun zannettiği için sevmiş,* ***himayesine almıştı****. Viyana'dan döndüğü günden beri herkese dargın, hemen hemen, yapayalnız yaşıyordu* (SAE.s.99).

Hint kumaşı gibi gözümün önünde doğranmak: Yanlış okumak: *Zavallı semaî acemi terzi eline düşmüş* ***Hint kumaşı gibi gözümün önünde doğrandı*** *gitti* (SAE.s.331).

Hint racaları gibi bir şey olmak: Hindistan prenslerine benzemek: *Anlattığına göre bu sır âleminde Aselban'ın dizleri dibinde yaşayan dostumuzun şimdi Amerikan filmlerinde seyrettiğimiz şark prensleri,* ***Hint racaları gibi bir şey olması*** *gerekirdi (SAE.s.44).*

His vermek: Duygu uyandırmak: *Fakat en garibi, insanı en fazla kavrayanı Seyit Lûtfullah'ın yaptığı odanın tam üstünde biten, ince, zarif, rüzgârda âdeta oyadan yapılmış* ***hissini veren*** *servi fidanı idi* (SAE.s.48).

Hislerden ziyade akılla yaşamak: Duygulara göre değil mantığa göre davranmak: *Belki de bu yüzden **hislerimden ziyade aklımla yaşamak** istedim. Fakat ne çare, talih istemeyince… Çocuğum yine bedbaht oldu* (H.s.105).

Hislerin bu şeklini, bu kudurukluğunu pek az görmek: Hırsların duyguların aşırılığına tanık olmak: *Hayatımda **hislerin bu şeklini, bu kudurukluğunu pek az gördüm**. Yahya Kemal için öyle değil miydi? Bütün sol cenah ve sağ parazitleri kimi şöhretini kıskanıyorlar, kimi ise malul bir adamın Park Otel'deki tek odasını* (G.s.292).

Hislerini yenileyebilmek: Adapte olabilmek, ortama uyum sağlayabilmek, güncellenmek: *Bir melekemden çok mesudum. O da **hislerimi yenileyebiliyorum**. Hangi esere girsem biraz meşgul olunca havasını buluyorum. Yalnız fazla kalamıyorum. Şimdi onu deniyorum* (M.s.220).

Hissesi olmak: Etkisi, katkısı bulunmak: *…büyük insanî mefkûrelerin bir peygamberini, cemiyet hayatının ateşli bir havarisini görmek arzusundadır. Asaleti nispetinde sakat olan bu arzuda, şiir hakkında yerleşmiş, kök salmış bâtıl zanların, yanlış telâkkilerin mühim bir **hissesi vardır*** (EÜM.s.13).

Hissetmek: Sezmek, anlamak, farkına varmak: 1) *Onun için bu tezhibe bakarken bir mimarî seyreder, bur musikî dinler ve bir mevsimi **hisseder** gibi gözün, kulağın ve tenin hazlarını beraberce duyarız* (YG.s.389). 2) *Koltukta kendisi için söylenenleri hiç işitmemiş gibi davranmış, gelinin başına parayı boyunun kısalığını **hissettirmeyecek** şekilde serpmiş, etrafın yarı takdirli, yarı alaylı bakışlarına rağmen şaşırıp gelinin eteklerine basmamış, kısacası…*(MB.s.53).

Hitap etmek(I): Belli bir sınıfa uygun hizmeti vermek: *…halk arasında mutlak bir inkişaf yapmıştır. Bu suretle **hitap ettiği** zümrenin genişlemesi ile kazandığı rağbete mukabil kendisini tutan zevk seviyesinin karışık olması ve düşüklüğü dolayısıyla mahiyetini ve asaletini gitgide kaybetmiştir* (YG.s.362).

Hitap etmek(II): Söz yöneltmek, seslenmek*: ... -e karşı söylemek, O, bu kadar bîçare şekilde canı sıkılan insanlara, daha doğrusu her ağzını açışta meselelerini yutmaya alışmış bu can sıkıntısının kendisine **hitab ediyordu*** (XIX ATET.s.416).

Hodbin sanatkâr: Bencil, kibirli sanatçı: *Hiçbir* ***hodbin sanatkâr*** *kadar cömert değildir, çünkü onun çeşmesinden insanlık beslenir. Elverir ki suyunu bulandırmasın, onun başında beklesin* (EÜM.s.31).

Hodbinlik ve hamakat selini durdurmak: Çok fazla, yoğun olan bencilliği ve anlayışsızlığı engellemek, bitirmek: *…birbirlerini içten içe kıskandıkları diğer bir kibar kadının hediyesi olan boyunbağını takmıştım." Saat beşte hizmetçi kızın içeriye girmesi, bu sinizm,* ***hodbinlik ve hamakat selini durdurdu*** (SD.s.186).

Hortlaklarla baş başa kalmak: Sıkıntılı düşünceler taşımak, evhamlanmak: *Bütün bir mazi, en kötü, en karanlık, en tamir edilmez taraflarıyla içimde canlanır,* ***hortlaklarımla baş başa kalırım*** (Hk.s.74).

Hoşuna gitmek: Beğenmek, hoşlanmak:

Verdiğim sözü tutmak ***hoşuma gider****.*
Aneksaz'a gittim oradan doğruca
Hermes salık vermişti bu kalpazanı
Çiftçiden aldığım para ile (Ş.s.).

Hoyrat itişlerle ayrılmak: Kaba, kırıcı bir biçimde uzaklaşmak: *… bu çoğalmış aza beni dört bir tarafımdan sarar, dürter, acayip terkipler hâlinde vücuduma yapışır,* ***hoyrat itişlerle ayrılırdı*** (SAE.s.182).

Hoyratça sökmek: İtinasız bir biçimde parçalarını çıkarmak: *–Hem dedim, üç defa* ***hoyratça söküp*** *bakmışsınız, bu saatler nazik aletlerdir, böyle tartaklanmağa gelmez, bakın şunun arkasına, bu fabrika işi değil, el işi… Sanki ustadan ustaya mektup, ama, belli ki, size yazılmamış…* (SAE.s.193).

Hududa dayanmak/gelmek: Ulaşmak, zorlamak: *Tabiatının zıddı olan şeyleri ondan istedik ve mahiyetini yapan meziyetlere göz yumduk. Ve nihayet zevkimizin öz kaynaklarından birini teşkil eden bir san'at ve an'aneden bugünkü hale, yani mutlak bir ümitsizliğe pek yakın olan bir merhalenin* ***hududuna geldik****, dayandık* (YG.s.363).

Hududunu yoklamak: Sınırını kontrol etmek: *İşte her an bu dalgalardan biri, bulunduğum yere kadar geliyor ve kim bilir hangi ebediyetin* ***hududunu yoklamak*** *için üstümden aşıp geçiyordu* (Hk.s.60).

Hudutlandırmak: Sınırlandırmak, çerçevesini belirlemek: *Diğer taraftan, sec'i ya tamamıyla atarak, yahut da cümlenin tabiî ve mantıkî*

bünyesine mal ederek, birtakım nükte ve cinaslardan hemen hemen elden geldiği kadar ***hudutlandırmaya*** *çalıştığı…*(XIX ATET.s.180).

Hudutsuz bir ferdiyetçilik içinde çırpınıp durmak: Aşırı bireyselleşmenin oluşturduğu ruh hali: *Sosyal olduğunu iddia ettiğimiz bu asır* ***hudutsuz bir ferdiyetçilik içinde çırpınıp duruyor.*** *Sergide birkaç resim daha vardı; fakat köşe başından siluetiyle sizi avlayan gece kuşları gibi. Londra'da böylelerine çok rastladım* (M.s.195).

Hulasa etmek: Özetlemek: *O, Arap edebiyatını daima İranınkine tercih etmişti. İşte daha ziyade, İran şiirindeki zevkperestliğe, hayali tarafa bir tepki olan bu tercih ile Namık kemal' in şiirimizde düşündüğü yenilik* ***hulasa edilebilir*** (NK.s.280).

Humma içinde doğurmak: Ateşli hastalık olan sıtma iken doğum yapmak: *Ağır bir humma ile günlerce yatmış, Ahmet'i bu* ***humma içinde doğurmuştu*** (H.s.15).

Hurafelerden temizlemeye çalışmak: Yanlış, batıl inançlardan arıtmak: *Bizde bu adamın rolü, Fransız lisanının dünya ölçüsünü gözönünde tutarak Valèry'ninkine çok benzer. Yâni şiiri bir takım* ***hurafelerden temizlemeğe çalışmış*** *ve muvaffak da olmuştur. Ben şiiri bu iki adamın zaviyesinden tanıdım* (YG.s.286).

Hurafevî korku: Uydurma, bâtıl inanış kaynaklı ürküntü, korku: *…bir nevi* ***hurafevî korku*** *karıştı ve dostumuzun karşısında ricat yolu kesilmiş bir ordu gibi daima perişan ve tereddüt içinde kaldı* (SAE.s.50).

Hurafeye inanmak: Akla aykırı, garip ve uydurma şeylere kanmak: *Yukarıdaki de bizi* ***hurafeye inandırmak*** *için elinden geleni yapıyor* (ED.s.67).

Huruç etmek: Çıkmak, çıkış yapmak: *"O Mehdi benim!" demişti. "O Mehdi benim, fakat daha* ***huruc etmedim****. Fakat yakında edeceğim. O zaman hepiniz etrafımda olacaksınız…"* (SAE.s.69).

Hususî bir çehre vermek: Özel bir görünüm kazandırmak: *Garibdir, XIX'uncu asırda ölüm istisnaî ve ferdî kılıkla aramızda gezinirdi. Herkes kendisine göre ölürdü ve ölümünün şekline göre kahraman olurdu. Şimdi insanlık kitle halinde ölüyor! Ölüm ona* ***hususî bir çehre vermiyor.*** *O asrımızın seri imalâtındandır* (YG.s.417).

Hususî bir metodu olmak: Kendisine özgü bir yöntemi, biçemi bulunmak: *Hatttâ bu işte **hususî bir metodu bile var**, diyebiliriz. Hâtıraların ağacını kendi içinde büyütmesini o kadar iyi biliyor* (EÜM.s.429).

Hususiyeti bilmek: Özelliğini bilmek, tanımak: *Yahut bilmediği bir kapta çok kesif ve galiba karanlık, kesafet ve siyahlıklarından başka bir **hususiyetlerini bilmediği** birtakım maddeler birbirleriyle kaynaşıyorlar. Birbirlerini değiştiriyorlar, kalıptan kalıba giriyorlardı* (Hk.s.238).

Hususiyetleri ortadan kaldırmak: Sıra dışı bir durum, duygu yaşamak: *Tayyare yolculuğu acaip bir şey. Dünya yok, isimler var. Sonra yerde hamamlardaki göbek taşları gibi beş on dakika dinleneceğiniz uçak meydanları. Sarsıntı mesafeyi yiyor, **hususiyetleri ortadan kaldırıyor**, masmavi boşlukta bir yığın gürültü içinde yarı şuurlu bir uyku oluyorsunuz* (M.s.128).

Huysuz bir atı idare eder gibi: Sorun çıkmaması için durumu yönetmeye çalışmak: *—Hoş geldiniz… diye bir yudumda içmişti. Tevfik Bey, **huysuz bir atı idare eder gibi**, bu neşeyi olduğu yerden bir uzunca "hut…"la selamladı* (H.s.150).

Huzur duymak: Keyif almak, rahatlamak, hoşnut olmak: *Ancak kuvvetle duyulan bir hisle elde edilebilecek bir şeydi bu. Demek ki, o da kızım gibi memnundu. Belki de kendisine düşeni yaptığını sandığı için bu **huzuru duyuyordu**. Yahut da her şeyden ve hepimizden sıyrıldığı, kendi içinde…* (SAE.s.289).

Huzurun adamı: Rahatın, gönül ferahlığının, saadetin adamı, bireyi: *Ey **huzurun adamı**. Fikri bir incinin sedefe yapışması gibi, muayyen şartları olan bir saatin kabuğuna yerleştirmeden konuşamaz mısın? Vallahi Proteus'a deniz ihtiyarına benziyorsun; yüz perende atmadan kendini vermiyorsun* (M.s.63).

Huzuruna kabul etmek: Görüşmeyi uygun bulmak: *Şurayı devlete girdi. Büyük bir hüsnüniyet gösteren padişah kendisine hürmet ediyor, haftada bir iki defa **huzuruna kabul ediyor,** vatanperverliği takdir ettiğini söyleyerek iltifat ediyordu. Adeta hepsini teker teker bağrına bastırmak istiyordu* (NK.s.21).

Hücuma geçmek: Saldırmak: *Hiçbir dünya görüşüne açıkça dayanmadan, hiçbir inancı istismar etmeye tenezzül etmeden, sadece zevk*

denen ve kendisine adeta insiyaki olan melekeye dayanarak asıp biçiyordu. Kaleyi içten fethetmesini pek bilmezdi. Tek başına, bayrağı yakaladığı gibi ***hücuma geçenlerdendi*** (EÜM.s.438).

Hücumu haksızlığa kadar götürmek: Çok fazla ileri gitmek, aşırıya kaçmak: *Tahribi harabat ve Takibi harabatta ve* ***hücumu haksızlığa kadar götürdü****. Bazı tenkit eserlerinde bunu da geçti, adeta yırtıcı oldu. Ve bütün bunları her hamlesini asıl kendine doğru olduğunu bile bile yapıyordu* (NK.s.29).

Hükmetmek: Karar vermek: *Bir diğer kısmı da bu kadar mühim bir serveti göz göre göre kaybettiğim için sünepeliğime, budalalığıma* ***hükmediyorlardı*** (SAE.s.90).

Hükmünü baştan vermek: Erken, başta karar almak: *Alabildiğine iyi kalbli, işgüzar, akıllı, insanlar hakkındaki hükümlerini baştan vermiş ve hayatını ona göre ayarlamıştı* (Hk.s.163).

Hüküm sürmek: İş başında olmak, yönetmek, idarede bulunmak: *İlâhi ve hükümran aklın hâkim olacağı yerde yirmi sene sadece bir hassasiyet* ***hüküm sürdü****. Uzlette pişmesi lâzım gelen bir yemek dört yol ağzında hazırlandı* (YG.s.75).

Hüküm vermek: Karar vermek, fikir belirtmek: *Hâmid için, sadece dilde şirazeyi koparan adamdır,* ***hükmünü vermek*** *hiç de yanlış olmaz. Ve şüphesiz ki asıl işi, lugatı yerinden oynatmış olması, mazmuna bir kalemde son vermesidir* (YK.s.73).

Hükümdar muamelesi görmek: Padişah olarak kabul edilmek: *Dördüncü Mehmed ne bir çocuk gibi terbiye edilir, ne de bir* ***hükümdar muamelesi görür****. Tacı altında ezilen bu zavallı çocuğu ulema, vezirler, her rastgeldiği azarlar ve şımartır* (BŞ.s.214).

Hükümran akıl: Sözü, hükmü geçen sağlam düşünce, akıllı: *İlâhi ve* ***hükümran aklın*** *hâkim olacağı yerde yirmi sene sadece bir hassasiyet hüküm sürdü. Uzlette pişmesi lâzım gelen bir yemek dört yol ağzında hazırlandı* (YG.s.75).

Hükümran olmak: Hükmeden, sözü geçen konumunda bulunmak: *Onun içindir ki, hiçbir yerde iktidar, velev ki kendi getirmiş olsun, fikrin peşinden gitmez. Fikir, bazen iktidarı hazırlar. Fakat* ***hükümran olamaz*** (H.s.307).

Hülâsa etmek: Özetlemek, kısaltmak: 1) *Bütün bunların, üzerinde yaptığı tesiri aynı mektuptaki (Herkes kendi maksadı uğrunda feda edecek adam arıyor) cümlesi çok güzel* ***hülâsa eder*** (EÜM.s.229). 2) *…yalnız Bursa kelimesinde* ***hülâsa ettiğimiz*** *sade tılsım dünya bizim büyük realitelerimizden biridir. Onda en saf şeklinde kendimizi gördüğümüz için Bursa'yı seviyoruz. Kuruluş devrinin bütün şiiri, füsunu Bursa'dadır* (YG.s.216).

Hülya adamı olmak: Hayal, düş kuran kimse: *Şimdikinden çok az verimli olan meyve bahçelerinde dolaşırken ilk şiirlerimi tasavvur ettim ve edebiyattan başka bir şey yapamayacağımı anladım. Yavaş yavaş bir* ***hülya adamı oldum*** (M.s.321).

Hülya adamı olmaktan çıkmamak: Rüya ve hülya adamı olan Tanpınar, onlarda sükûn ve huzuru bulmaktadır: *Bir yığın tezat içinde yaşadım. Dışardan bakanlar daima beni bu yüzden gülünç ve havada gördüler.* ***Hülya adamı olmaktan hiç çıkmadım****, onun yanı başında isyanlarım, memnuniyetsizliklerim, etrafa meydan okuyan yersiz cesaretlerim oldu* (G.s.324).

Hülya kurmak: Hoş, tatlı hayal kurmak: *Fakat İhsan'ın yüzü hiç görmediğim şekilde sertti. Pek mânasını anlamadığım huzursuzluğunun içinden babama âdeta dik dik bakıyordu. Ben öyle istiyorum. Her gece uyumadan evvel başka türlü imişim, başka insanmışım gibi* ***hülya kuruyorum*** (SD.s.122).

Hülya olmak: Düş, hayal, imkânsız olmak: *Ben bunu kökünden hâlle çalışacağım. Belki* ***hülya olacak****. Belki hepimizi tehlikeye atacağım* (SD.s.215).

Hülyaya/hayale kapılmak: Hayallerin etkisi altında kalmak: *Her çeşmenin başında bir kere durmuş, yalnız orada serinlemek* ***hülyasına kapılmış****, fakat serin suya dudakları değer değmez, "Bu değil, muhakkak öbürüdür" diye daha kanmadan başkasına koşmuştu* (H.s.192).

Hülyayla beslenmek: Sanatı muhayyilede geliştirmek, olgunlaştırmak: *Ruhumuzun en sanatkâr tarafı muhakkak ki sizin* ***hülyanızla beslenen*** *taraftır. Bu isimlerin içinde bir tanesi vardır ki, Bursa'yı tek başına bütün bir bahar güzelliğiyle doldurur. Bu, beyaz zafer ve ganimet çiçeği Nilüfer'dir* (BŞ.s.124).

Hür Anadolu'nun haykırması: Kurtuluş savaşı, bağımsızlık mücadelesi: *Birgün "Birden* ***haykırdı hür Anadolu*** */Ya devlet başa, ya kuzgun leşe!" beytiyle Anadolu'nun yaptığı büyük hamleyi, halktan alınmış bir irade çığlığında topluyor, bir başka sefer de bir sabah gezintisini, "O bahar sabahı uyandım erken/Lâleli semtinde şafak sökerken" diye anlatıyordu* (YGs.182).

Hür bulmak: Serbest, özgür görmek: *O başka bir şey için yaptı bunu! Etrafı kendine, hükûmete çekmek için, göze girmek, efkârıumumiyeye dayanmak meselesi. Demek kendisini yapacağı işte* ***hür bulmuyordu*** (SD.s.51).

Hür hareketin tadını tatmak: Özgürlüğün, serbest akımın, hareketin keyfine varmak: *Onlar konuştukça ihtiyar Asya'nın bizdeki yüzü değişmiş, asırlardan miras kalmış itiyatların tozunu silken bir takım insanlar bazı hakikatlerin güneşine doğmuşlar ve kendilerini aydınlıkta bulmaktan memnun,* ***hür hareketin tadını tatmışlardır*** (YG.s.45).

Hür olmak: Özgürleşmek, serbest olmak: 1) *Şimdi İran boyunduruğu kırılmış ve Osmanlı edîbi* ***hür olmuştur*** (XIX ATET.s.528). 2) *Zaten Tanzimat bir compromi'dir. Nâmık Kemal devrini tenkit ederken onun şartlarının dışına çıkmış değildir. Bilâkis o da Tanzimat'tır; hattâ eskiyi bırakmak şöyle dursun, bazen eskinin karşısında muâsırları kadar dahi* ***hür olmayan*** *bir Tanzimat'tır* (XIX ATET.s.383).

Hürmet ve riayet görmek: Saygı duyulmak, itibar etmek: *Evin içindekiler ne olduğunu daha doğru dürüst kestiremeden, Nuri Beyin akşamüzeri o kadar* ***hürmet ve riayet görerek****, kalbi sabırsızlıktan çarpa çarpa çıktığı büyük selâmlık merdiveninin çatısı olduğu gibi çökmüştü* (MB.s.131).

Hürmetsizlik etmek*:* Saygısızlık yapmak: *…ben ayrıca mahkeme huzurunda münasebetsiz münasebetsiz konuştuğum, velinimetimin hâtırasına hürmetsizlik ettiğim için tazir ediliyordum* (SAE.s.89).

Hürriyet ağacının tutabileceği bir zemin: Özgürlüğün yaşamasına uygun coğrafya, mekân: Bize sıkı bir çalışma devri lazım. *Ta ki* ***hürriyet ağacının tutabileceği bir zemin****, iptidai bir refahı elde edelim* (G.s.179).

Hürriyet bırakmak: Belli bir sahada serbestlik, özgürlük oluşturmak: Bu kadın bütün hayatını lokma lokma *zaptetmiş* ve kendisine Behçet Beyefendiye, bazı küçük meraklarını, Şerife Hanıma göre deliliklerini serbestçe *tatmin edebilmekten* başka bir ***hürriyet bırakmamıştı*** (MB.s.9).

Hürriyet dâvası: Özgürlük düşüncesi, ülküsü: *Şarkın mayası istibdatla kurulmuştur. Abdülaziz, Abdülhamit, sonra İttihat ü Terakki... Benim davam* ***hürriyet dâvasıdır****. Zihniyet mücadelesidir* (İAA.s.44).

Hürriyet istemek: Hür, özgür olma düşüncesi taşımak: *Bu zümre adamı oluşu Mussolini'yi kıymet hükümleri üzerinde oynamağa götürmüştür. "İtalyan milleti benden ekmek istiyor,* ***hürriyet istemiyor****" sözü onundur. Hakikaten İtalyan milleti Mussolini'den bu kendi kendine türeyen velinimetten hiçbir şey istemiyordu* (YG.s.75).

Hürriyet ve nizam fikrine düşman olmak: Özgürlük ve düzen taraftarı olmamak, onları istememek: *Biz* ***hürriyete ve nizam fikrine*** *beraberce* ***düşmanız****. Bize behemahal bir esir sürüsü, bize diş bileyecek bir insan yığını, onun tarafından yapılacak ithamlar ve ona yapacağımız eziyetler lâzım. Biz aksiyonu teaddi ve tecavüz addediyoruz* (M.s.207).

Hürriyet vermek: Geniş bir özgürlük tanımak, fazla serbest bırakmak: *…birbirinden dert yanmışlar, sonra çocuk kendilerini dinlemekten bıkacak bir yaşa gelince birdenbire bu işten vazgeçmişler, ona o yaşta ne yapacağını hiç bilmediği bir* ***hürriyet vermişlerdi*** *(SD.s.29).*

Hürriyete kavuşturmak: Özgürleştirmek, serbest bırakmak: *İçimde tahammül edemeyeceğim kadar kuvvetli bir saadet hissi vardı. Tevfik Bey beni* ***hürriyetime kavuşturmuştu*** (SD.s.169).

Hüseynî makamı: Yanık havası olan bir Anadolu klasik müzik makamıdır: ***Hüseynî makamı*** *belki de Müslümanlıktan evveldir ve bu keskin feryatta bütün bir toprak feodalitesinin izi bulunabilir* (G.s.182).

Hüsniyetle değişmek: İyi niyetle yenilenmek, değişime uğramak: *Koskoca bir imparatorluğun bütün devre ve içtimai zihniyetinin kolayca ve tek başına bir* ***hüsniyetle değişemeyeceğini,*** *atılmış olan fikir tohumunun yeşermesi için zaman dediğimiz o müthiş amilin de çalışması lazım geldiğini gördü* (NK.s.22).

Hüsnü muaşeret: İyi geçinme, görgü, güzel bir biçimde bir arada yaşamak: *Nâsır Paşa bu kusurunu bildiği için kelimeleri ağzında bazen çekiştire çekiştire söylerdi. Muvazene, itilâf* ***hüsnü muaşeret*** *gibi kelimeler ağzından düşmezdi. Zaten daha ziyade ara bulmak için yaratılmış insanlardandı* (SD.s.182).

Hüsnüniyet göstermek: İyi niyetli olduğunu belirtmek: *Şurayı devlete girdi. Büyük bir* ***hüsnüniyet gösteren*** *padişah kendisine hürmet ediyor, haftada bir iki defa huzuruna kabul ediyor, vatanperverliği takdir ettiğini söyleyerek iltifat ediyordu. Adeta hepsini teker teker bağrına bastırmak istiyordu* (NK.s.21).

Hüviyetini esir kadar hafif bulmak: Kişiliğini naif, hafifi düşünmek: *Kendisi için yepyeni bir his olan bu sevinç içinde her şeyi mümkün görüyor, bütün* ***hüviyetini esir kadar hafif buluyordu*** (Hk.s.21).

Hüviyeti boşalmak: Mutluluktan çok fazla heyecanlanmak: *Nuran'ı sokağın ucunda gördüğü zaman adamlarına doğru bütün hüviyeti boşalırdı* (H.s.159).

Hüviyetini bulmak: Kimliğini, kişiliğini bulmak: *Sen büyük ve mukadderata hâkim ellerinle aydınlığın meşalesini zamanın hudutlarına çarparak söndürünce, her imkânsız rüya tahakkuk eder, ölüler dirilir, eşya bir vahdete mal olur ve insanlar hakikî* ***hüviyetlerini bularak*** *kendi kendileri olurlar* (YG.s.162).

Hüzne ve hülyaya gömülmek: Üzüntüye ve tatlı, hoş hayale dalmak:

Dallar, filizler, eski masal dilberleri gibi

Hüzne ve hülyaya gömülmüş

Doğmamış çocuklara

Ninni söylüyorlardı sanki (Ş.s.83).

Hüznünü kabullenmek: Musikiyi, ezgiyi benimsemek: *Tab'î Mustafa Efendi'nin* ***hüznünü kabullenmiş,*** *onunla genç adamın tenine yapışmıştı* (H.s.161).

I

Irk fikrinde lâyemutluğu aramak: Milliyet düşüncesinde ölümsüzlüğü ülkü edinmek: *Abdülhak Şinasi'lik bu Neptün'ün mağarasında gibi idim, her tarafta elmas ve mücevher parıltıları, zaman denizinde*

batmış medeniyetlerin enkazı ve ***ırk fikrinde lâyemutluğu arayan*** *bir kavmin acaip…*(M.s.245).

Isırdığını hissetmek: Sanat duygusunu, edinimini kazanmak: *Yarının bu alaca sabahta, titreye titreye çantası koltuğunda ilk mektebe giden Beşiktaşlı çocukları arasında, birisi, gelip geçerken seyrettiği bu heykele bakarak sanat aşkının kendisini* ***ısırdığını hisseder*** *ve…*(YG.s.398).

Isırmak: Sataşmak, eleştirmek: *Dört bir yana saldırıyor, sağa sola çatıyor, Abdülhamit'ten evinin uşağına kadar herkesi* ***ısırıyordu****. Fakat bir türlü bu zehiri istediği gibi harcayamıyor, damarlarını şişiren ufunetten kurtulamıyordu* (MB.s.43).

Isırmaya çalışmak: Hırpalamaya, zarar vermeye çalışmak: *Ata Molla, o kadar can alıcı yerinden* ***ısırmaya çalıştığı*** *dostunu yeniden karşısında görünce dayanamamış, her türlü göreneğin dışında bir atılışla boynuna sarılarak af dilemişti* (MB.s.49).

Islak barutun yanması gibi: Önemli sonuçların ortaya çıkması: *Çok mübalağalı havadisler geziyor ortada. Fransız ve İngiliz gazeteleri, radyolar tezahüratın devam ettiğini söylüyorlar. Fakat* ***ıslak barutun yanması*** *gibi. Biliyorum patlayacak* (G.s.182).

Ismarlamak: Sipariş etmek: *İzzet'le her şeyi hallettik. Almanya'ya makineler bile* ***ısmarlandı.*** *Her şeyi sattım saldım. Dün İzzet'e otuz bin lira verdim. İzzet teknik tarafını idare edecek* (İAA.s.51).

Israrda bulunmak: Üstelemek, olması için direnmek: *Hattâ bununla da kalmamış, "Ev senindir, elbette senindir, muhakkak ki sizin de evinizdir." Diye üst üste bir yığın* ***ısrarlarda bulunmuştu*** (MB.s.9).

Israrla süzmek: Çok üstelenerek bakmak: *Deminden beri beni sinirlendirecek derecede* ***ısrarla süzen*** *Uncu Hasan Bey, gözlerimin içine bakarak*: (SD.s.195).

Istırap akmak: Çok sıkıntı çekmek: *Bu 1941 senesinde belki İstanbul bugünkü kadar köy değildi, fakat* ***ıstırap*** *her* ***çehreden*** *akıyordu. Gençler arasında ise muazzam ayrılıklar başlamıştı* (G.s.197).

Istıraba bırakmak: Acıya, üzüntüye teslim olmak: *Kendini* ***ıstıraba bırakmak*** *istemez. Üç dört cümleyi bir araya koymuş; yani uzun cümleli üslûp* (ED.s.34).

Istıraba ortak olmak: Teselli etmek, yaşanan olumsuzluğu hissetmek, empati kurmak: *Bir sarsıntı bunun önüne geçti, o köşesine büzüldü; ben taliime küstüm. Hayatımda en az sevdiğim şey teselli etmek,* ***ıstıraba ortak olmaktır*** (SM.s.45).

Istırabın gömleğini giymek: Acının, üzüntünün hayatının bir parçası olması: *Sevginin, merhametin eşiğini atlayanlar, ıstırabın gömleğini de kendiliğinden giyinirler* (MB.s.80).

Istırabın her sabah alnından öpmesi: Istırabın, üzüntünün hayatının bir parçası olması, hayatına sinmesi: *İçme, ilk yudumda zehirler seni*
Bahtın kadehine döktüğü şarap. Her akşam koynunda uyutur beni,
Her sabah alnımdan öper ıstırap.

Istırap hâline getirmek: Üzüntülü, acılı bir duruma dönüşmek: *Birincisinde aklın kudreti yetmez, ikincisini makul bulmak imkânı yoktur. İşte Ziya Paşa'nın kötümserliği ve fatalizmi! Bu anlayamamazlık ve "oyunda sadece maruz kalmak" onun imanını bir nevi* ***ıstırap hâline getirir*** (XIX ATET.s.291).

Istırap taşması: Lideri kaybetmenin acısının yoğunluğu, kederi: *Birdenbire uzakta bir çığlık koptu. Bendini yıkmış büyük sulara benzeyen bir* ***ıstırap taştı****. Cenaze yola çıkmıştı. İstanbul sevdiği ölüye ağlıyordu* (YG.s.92).

Istırap ve azap melekleri: Acı, keder ve eziyet manevi varlıklar, ferişteler: *"Erinyes"leri, o ıztırap ve azap melekleri bile sizin uyandırdığınız pişmanlık hissi kadar yırtıcı olmazlar; her gizli tasavvur, her meş'um düşünce sizde en dehşetli müz'icatını bulur; cehenneminizin yakmayacağı ruh yoktur* (EÜM.s.33).

Istırapların mükâfatı: Çekilen acının, üzüntünün ödülü, karşılığı: *Sevgilisi ona —belki de aylarca süren* ***ıstırapların mükâfatı*** *olarak*: *— kendi cevherinde görünmeğe razı olmuştu* (Hk.s.16).

Işığın sızması: Bulunduğu mekândan taşması diğer tarafları aydınlatması:

Ana rahmi gibi sıcak ve yüklü idi hava
İyi mayalanmış hamur gibi,
Gizli nabızlarla kabarıyordu toprak
Belli ki çok derinlerde
Oluşum ***ışık sızmaz*** *mahzenlerinde* (Ş.s.).

Işık bahçelerinden kovulmak: Cezalandırılmak, cennetten çıkarılmak.

Yıldıza gülerek çarptığı için
Alnında bir siyah nokta geceden
Kovulanlar ışık bahçelerinden,
Bütün ayrılıklar hepsi orada(Ş.s.63).

İ

Eski sükûneti iade etmek: Geçmişt yaşadığı, tattığı sakinliği geri vermek, karşılık olarak yapmak, geri çevirmek: *Bütün iradem, bütün gayretim bir daha o* ***eski sükûneti*** *bana* ***iade ettiremedi*** (Hk.s.79).

İbret almasını tavsiye etmek: Yaşananlardan ders çıkarmayı öğütlemek: *Bu yalancı dünyada devlet birkaç güne senin başında kalacak diyor ve ona akıllı bir insan için nasihate ihtiyaç olmadığını söyledikten sonra ölüm hâlinden* ***ibret almasını tavsiye ediyor*** *– şüphesiz ki pek garip bir şey - münâsib-i hâl bir de gazel söyledikten sonra ölüyor* (HÜ.s.72- 73).

İcabet bulmak: İsteğe uymak, kabul olmak: *Kutsi, sen bir ilâhsın ama, bir ilâh heykeli değilsin, binaenaleyh hitaplarımız cevapsız kalmamalı! Vâkıa dualarım icabet buluyor, fakat cevap* (M.s.54).

İcat dehâsıyla doğmak: Yapmak, yaratmak yeteneği, zekâsı ile dünyaya gelmek: *Çünkü dayım hakiki* ***icat dehâsıyle doğmuştu****; ve onun çalışkan hayatı hakikaten şimdiye kadar kimseye nasip olmayan büyük, emsalsiz bir keşifle taçlanmıştır* (Hk.s.219).

İcat etmek: Bulmak, oluşturmak: 1) *Taklit ise, meddah hikâyelerinden sarfınazar, hususî toplulukların daima kendi kendine* ***icadettikleri*** *bir eğlencedir. Kaldı ki Letâif-i Rivâyât-ı Enderûn bize sarayda taklidin ne kadar mühim bir yer tuttuğunu gösterir* (XIX ATET.s.88). 2) *Muhlis Bey ilerde göreceğimiz gibi reji dehâsıyla doğmuştu. Ne olursa olsun oyunu idare etmekten hoşlanır, hakikîsi yoksa, kendisi* ***icat ederdi*** (SD.s.222).

İcat/keşif dehasıyla doğmak: Keşfetme, yapabilme zekâsı ile doğmak: *…en sünepesi, hakikaten büyük,* ***icat dehasıyla doğmuş*** *bir adamı tanıdım. Yıllarca yanı başında yaşadım. Çalışma şeklini gördüm* (SAE.s.11).

İcatlarla meşgul olmak: Bir şeyler bulmak, yapmakla ilgilenmek, uğraşmak: Hemen herkes, *küçük büyük icatlarla meşgul… Minareden minareye uçma* tecrübeleri bile var… (SAE.s.263).

İç benliğe mal etmek: Bilinçaltına ait olmak: *Ben her şeyle alay eden bir sinizm ile,* ***iç benliğe mal edilmiş*** *azaplarla dolu uzun bir mektuptu. Mümtaz onu okudukça Suad'ın kendisini çok derinden yakaladığını hissediyordu. Fikirlerinden hiçbirine iştirak etmiyordu. Fakat azabını paylaşıyordu* (H.s.321).

İç çehreyi yapmak: Değerleri, ahlakı inşa etmek, oluşturmak: *…Müslüman bir babadan doğmanızın, paranızı dolandıran emlak tellaliyle* ***iç çehremizi yapan*** *kıymetlerin, bizi biz yapan büyük realitelerin ilgisi nedir?* (H.s.42).

İç çekiş: İçini çekme, derin nefes alma, çok üzülme: *…yüzlerce câriye, harem ağası içinde nazlı nazlı yaşayacaktın." der gibi yüzüne bakıp iç çekişlerinden iki gün içinde çıldıracak hâle gelmişti* (MB.s.116).

İç didişme: Kendi kendisiyle hesaplaşmak, öz eleştiri: *Sade millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetlerin de asıl mana ve hüviyetini, çekirdeğini tarihîlik denen şeyi yaptığı düşünülürse, bu iç didişme hiç de yadırganmaz* (BŞ.s.24).

İç ferahlığı: Gönül, kalp huzuru, rahatlığı: *İnsan talihinin azdığı* bu devirde bunu akla getirmek bile gülünçtür: *Bu devirde olsa olsa vazifesini yapmaktan gelen* ***iç ferahlığı****, huzur vardır. Çünkü devrimiz, vazife ve mesuliyet duygusu devridir* (YG.s.55).

İç fırtınalarıyla yaşamak: Ruhsal sorunlarla baş etmeye çalışmak: *Bu kadar büyük bir sanatkârda, herhangi bir sanatkârane edayı, şahsiyetini bir uca taşımış, orada kendi* ***iç fırtınalarıyla yaşamış*** *olmanın verebileceği bir değişikliği aramak beyhude idi* (H.s.248).

İç hayatın örgüsünü yapmak: Duygu tarafını tamamlamak, oluşturmak: *Huzur romanında Antalya'dan bahis vardır. Hastahanebaşı'ndaki kayalar, Güvercinlik ve deniz, Mümtaz'ın* ***iç hayatının*** *âdeta* ***örgüsünü yaparlar*** (YG.s.350).

İç hayatını görmek: Ruh dünyasına inmek, onu görmek: *Fakat sevindiğim bir nokta daha, hem çok mühim bir nokta daha var. Bütün tekniğe ait iddialarına, zihnî temayüllerine rağmen ressamımızda çok*

*kesif ve fırtınalı bir **iç hayatını görmemek** kabil değil. Eseri, bunu tanzim ettiği anlarda büyük sanata erişiyor* (YG.s.433).

İç içe bir zaman: Zaman mefhumunun müphem, karmaşık olması: *Roma'da mazi modern hayatı adım başında buluyor, parçalıyor, burada mazi, hal, istikbal yok. Gayri muayyen, **iç içe bir zaman** var, sürüp gidiyor, mazi neyi ayırabilir ki, seninle beraber sokakta* (M.s.126).

İç içe canlanmak: Birçok şeyin birlikte, iç içe uyanması, hareketlenmesi: *Hepsi Mümtaz'ın gözünün önünde, karmakarışık, **iç içe** ve kendi hayatlarının ayrılmaz parçaları gibi **canlandı*** (H.s.177).

İç insana inmek: İç, ruh dünyasını tanımak: ***İç insana inmeye**, onu az çok yakalamaya –çok iptidaî bir şekilde olsa bile- çalıştığını söyleyelim Yavuz'un, şiirleri ve trajik hayatı bu hususta evet Nâmık Kemal'e evet ötekilerden fazla fırsat vermiştir* (XIX ATET.s.376).

İç itişlerine karşı gelmek: Ruhsal huzursuzluk, paradokslarla mücadele etmek: *Filhakika bu mukavemet elbette şairin kendi **iç itişlerine,** fantezisine **karşı gelmekle** başlar. Daha eski bir yazısında ise, sonradan birçok defa ele almak şartıyla doğrudan doğruya ilhamın aleyhindedir* (YK.s.114).

İç kalenin istilâ edilmesi: Güvenli yerden zarar görmek: *İşte bu **iç kalenin** eski tarz şiirlerle **istilâ edilmesi**, hele Nâci'nin oldukça babayani mektuplarla gençleri gazel yazmaya teşvik etmesi yenilerin hoşuna gitmiyordu* (XIX ATET.s.533).

İç nizam sahibi olmak: Kendisine özgü hissiyat, düzen kurmak, fikirleri ile uyumlu yaşamak: O kendisi için gerçek ufuktu; *fikirlerini onunla derinleştirmiş, onunla bir **iç nizam sahibi olmuştu*** (H.s.357).

İç nizamı aramak: Kendisine özgü hissiyat, düzen kurmak, yaşamak: *Hakikatte o, kendisine bir **iç nizamı arıyordu**. Kelimeleri, hayalleri canlandıracak bir ateşin peşindeydi* (H.s.265).

İç uzaklığından konuşmak: İçtenlik, yakınlıktan uzak olmak, aidiyet hissetmemek: *Kafka hâtıralarında bir Yahudi için, Almanca anne ve baba kelimelerinin hiçbir zaman tam mânâsıyla bu kelimelerden beklenen sıcaklığı vermediğini söyler. İşte Türk şiiri büyük bir tarafıyla çok defa bu **iç uzaklığından konuşacaktır*** (XIX ATET.s.21).

İçe inmek: Fikirsel odaklanmak, yoğunlaşmak: *Görüyorsun, nelerle meşgulüm. Dedim ya,* ***içime inemiyorum.*** *İçim memnu mıntıka oldu. Bunu Séte'de daha iyi hissettim* (M.s.68).

İçe mal olmak: İç dünyaya, bünyeye ait olmak: *Ufak bir tereddütten sonra tam kelimesini bularak verdiği nâdir hükümler,* ***içe mal olmuş****, hayatı benimsemiş meselelerin yüzde okunan gerginliği birkaç dakika içinde sizi sade kıvılcım, sade parıltı ve derin dikkatten ibaret bir dünyada bırakır* (YG.s.417).

İçi alt üst olmak: Kötü olmak, iyi hissetmemek: 1) *Sabri, daha başlığı görür görmez, kadının kocası için söylediklerini hatırladı ve* ***içi alt üst oldu*** (Hk.s.164). 2) *Şakir Bey isminde bir adam, mesut bir aile babası genç bir kadınla, daha doğrusu bir kızla tanışmış, üç sene evin* ***içi alt üst olmuştu*** (Hk.s.230).

İçi kanamak: Aşırı üzüntü duymak: *…genç kadının bu zoraki tebessümün ve sükûnetin arkasına nasıl parça parça sığındığını, oradan* ***içi kanaya*** *kanaya etrafa ve kendi hayatlarına, çok güç bir uyanışın perişanlığıyla nasıl baktığını pek iyi bilirdi* (H.s.59).

İçi kımıldamayan bir göl: Yazma kısırlığı ifade ediliyor: *Sanatın ne olduğunu anlamış gibiyim. Fakat vaktim az ve cihazlar eskidi. Hayat yeni sensation'lar vaatler, ümitler vermiyor artık.* ***İçim kımıldamayan bir göl*** (G.s.207).

İçi parça parça olmak: Çok üzülmek, acı çekmek: ***İçim parça parça olmuştu***. İhsan'ın henüz bir başkasına ait tasavvur hâlindeki bu evlenme ihtimali, Sabiha'yı çileden çıkarıyordu (SD.s.67).

İçi sızlamak: Çok fazla üzülmek, acı çekmek: *Mümtaz annesinin her başını kaldırdıkça üstüne dikilmiş bakışlarında bu türkünün güftesine benzer bir mana bulunduğunu zannederek* ***içi sızlardı*** (H.s.33).

İçimizde keder durmadan çiçek açar: Sürekli üzülmek, kederlenmek:

Keder durmadan çiçek açar içimizde,

Ne çıkar unuttuk hepsini! (Ş.s.75).

İçimizde yol almak: Davranış geliştirmek, alışkanlık edinmek: *Aramızda can çekişir halde yaşayan artıklara bakarak maziyi kötülemek, onu küçümsemek itiyadı* ***içimizde yol aldı*** (YG.s.41).

İçimizdeki perişanlığı bir altın meyva yapmak: Olumsuz ve çirkinliği iyiliğe ve güzelliğe evirmek: *Güneş varlığın ârızasını,* ***içimizdeki perişanlığa*** *varıncaya kadar* ***bir altın meyva yapmıştı.*** *İki kıyıda yalıların arasındaki bahçeler, tepelerdeki korular, yaz denen ihtişamı adım başında bize uzatıyorlardı* (SD.s.146).

İçimizden alıp götürmek: Vefat etmek: *Nasıl tabiat mevsim değiştirirse, kahraman da öylece yer değiştirecekti. Ölümün siyah atlı arabası, güneşin çocuğunu* ***içimizden alıp götürecekti*** (YG.s.91).

İçimizden kendimize tuttuğumuz korkunç ayna: Öz eleştiri, nefis muhasebesi yapmak, sesli düşünmek: *Benden iki yaş fazla. Belki bana da ümit verecek bir şeyler yapmıştır. Ah bu yaş meselesi, bu* ***içimden kendimize tuttuğumuz korkunç ayna****. Hiçbir şey onun kadar zâlim olamaz* (M.s.148).

İçin yüzünü tasavvufa çevirmek: Kalben tarikata meyil etmek: *Akşemseddin o zamanlar devrinin ilmini ilâhiyattan tıbba, nahivden mûsikîye kadar öğrenmiş, fakat bir türlü ruhundaki susuzluğu gideremediği* ***için yüzünü tasavvufa çevirmiş****, kendisine mürşid arayan genç bir âlimdi* (BŞ.s.32).

İçinde bir bıçak gibi çalışmak: Çok acı çekmek: *Bununla beraber görmediği, teniyle duymadığı, fakat* ***içinde bir bıçak gibi çalışan****, başka realiteler de vardır* (H.s.364).

İçinde bir şeyi yıkmak: Kırmak, üzmek: *Sabiha ile olan maceram,* ***içimde bir şeyi yıkmıştı.*** *Altı sene insanlardan uzak yaşamıştım* (SD.s.173).

İçinde bir şeyin yapıldığını duymak: İç dünyada olup biteni hissetmek: *Vâkıa daha henüz büyük ve tam mânâsıyla çalışamıyorum. Masa, dosyalar, müsveddeler yok. Sağda solda otluyorum. Ama* ***içimde bir şeyin yapıldığını duyuyorum*** (M.s.243).

İçinde canlanmak: İç dünyada hareketlenmek, kıpırdamak: *Bütün bir mazi, en kötü, en karanlık, en tamir edilmez taraflarıyla içimde canlanır, hortlaklarımla baş başa kalırım* (Hk.s.74).

İçinde eritmek: Harmanlamak, sindirmek, yok etmek: *Bütün büyük sanatçılar gibi Yahya Kemal de zengin ve çeşitli kaynaklarla beslenmiş,*

bize ve kendi mizacına uygun olan unsurları almış ve onları eserinin ***içinde eritmiştir*** (YK.s.13).

İçinde gülmek: Mutluluğu, sevinci içte yaşamak, dışa vurmamak.

Eliyor dört yana sakin bir günü,
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor *bana derinden* (Ş.s.50).

İçinde kurt olmak: Kendisine zarar verileceğinden, geleceğinden kuşkulanmak: *Eğer* ***içinizde bu kurt olmasa****, Cemal Beyden veya herhangi bir adamdan korkmanıza imkân yoktur* (SAE.s.303).

İçinde şefkat ağacının yer etmesine imkân vermek: Merhamet duygusunu taşımamak, ona sahip olamamak: *İnsanlardan aldıklarını olduğu gibi geri vermişti. Çocukluğu onun* ***içinde şefkat ağacının yer etmesine imkân vermemişti.*** *Anası ona, kendisini bırakıp giden adamın çocuğu gözüyle bir ihanetin canlı hatırası gibi bakmıştı* (MB.s.78).

İçinde taşımak: Doğasında, yapısında bulunmak: *Rüya uykuya münhasır bir keyfiyet değildir. Gece gibi onu da* ***içimizde taşırız****. Şuurun duvarında açılan her gedikten rüyaların sırasına göre sıkıntılı, zâlim yahut mesut diyarına gideriz* (EÜM.s.34).

İçinde taşır gibi yaşamak: Sürekli hissetmek, kanıksamak: *Hayatımızın bir devrinden sonra başımıza gelen şeylere o kadar hazırlanmış oluyoruz ki, kederimizi kendi* ***içimizde taşır gibi yaşıyoruz*** (SAE.s.315).

İçinde uyuyan mücadeleci kuvvetlerin gizli itişiyle, yeni bir ifade şeklinin adamı olmak: Bilinçaltındaki duyguların, düşüncelerin isteklendirmesiyle sosyal hayatta mücadeleye başlamak, mücadeleci kişiliğini ortaya koymak: *Bir nefeste denecek kısa bir zaman içinde tamamladığı divanını değilse bile onun esas nescini veren eski mazmumları kapadı; sırri lügati tekellüm etmeyi bıraktı, birazda* ***içinde uyuyan mücadeleci kuvvetlerin gizli itişiyle, yeni bir ifade şeklinin adamı oldu*** (NK.s.6).

İçinde yeniden canlanmak: Tekrar harekete geçmek, canlanmak: *Bir taraftan 1911 ile 1923 arasının tecrübesi* ***içimde yeniden canlandığı*** *için tarihimizi daha iyi anlıyorum. Artık dedelerimizi hataları için tenkit etmekten vazgeçtim* (YG.s.52).

İçinden bir şeyler katmak: Kendisine ait olan şeyi eklemek, katmak: *Mâzi nihayet geçmiş bir zamandır; bizde, ancak kendisine* ***içimizden bir şeyler katarsak*** *hakkıyla yaşayabilir. Biz ise "Bugün bile" değiliz, yarınız. Her neslin asıl vazifesi kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlarken başlar* (YG.s.42).

İçinden değiştirmek: Benliğini, özünü etkilemek, değiştirmek: *Bir etiket altında yaşamanın, bir araba atı gibi beraber yaşamanın sıkıntısı onu* ***içinden değiştiriyor*** (H.s.274).

İçinden mırıldanmak: Alçak sesle, sessizce kendi kendine bir şeyler söylemek: *İhsan… Mümtaz çocukluğunda yaptığı gibi onun sesini, gözlerini kapayarak dinlemek istiyordu.* ***İçinden mırıldandı:****…* (H.s.229).

İçinden sıyrılmak: Ayrılmak, kurtulmak, çıkmak: 1) *Eski musıkîmiz bir medeniyetin zinde tarafının mahsulü, bugünkü mahsulleri ise* ***içinden sıyrıldığımız*** *bir âlemin çürümüş taraflarının son filizleridir. Birisi ömrünün yerini elbette ki tutamaz* (YG.s.364). 2) *…yarı takdirli, yarı alaylı bakışlarına rağmen şaşırıp gelinin eteklerin basmamış, kısacası, koltuk merasimi denen o baş belâsının* ***içinden*** *şöyle böyle* ***sıyrılmıştı*** (MB.s.53).

İçinden yıkmak: İçeriden yıkmak, çok aşırı üzmek: 1) *O gün, fevkalâde memnun oldu. Bana sonsuz teşekkürler etti. Fakat kitap çıkar çıkmaz benimle derhal darıldı, bir daha konuşmadı. Bunda da haklı idi. Onu* ***içinden yıkmıştım*** (SD.s.236). 2) *Sevdiği insandan ebediyen ayrılmanın verdiği acı, genç kadının ölümündeki fecaat, ve bu ölümle birdenbire ona ve hepimize açılan ıstırapları onu* ***içinden yıkmıştı*** (SAE.s.314).

İçine bakmak: Kendisini yoklamak, dinlemek: *O zaman hep* ***içime bakıyorum****. Bunu kendisi için gibi yavaşça söylemişti* (H.s.232).

İçine düşmek: Bir parçası, aynısı olmak: *Sonra da Orta Şark insanının* ***içine düşüş*** *vardır. Ziya Paşa kahraman değildir* (ED.s.169).

İçine ferahlığın dolması: Rahatlama, ferahlanma: *Oldukça ezici bir meşgale içinde geçen günün yorgunluğunu, yarının hain endişelerini onun eşiğini atlar atlamaz unuturdum…* ***İçime*** *şiirin* ***ferahlığı dolardı*** (EÜM.s.303).

İçine ilahî ateş girmek: Talihi yakalamak, şansı yaver gitmek: *Gece. Sevmek, sevebilmek! Tekrar* ***içime ilahî ateş girse****. Mabude yüzüme gülse!* (G.s.293).

İçine saplanmak: Çok üzülmek, içine işlemek: *…evde kalmış oyuncakları, onun anlayışlı bakışlarından yoksul kalmış hayat ve nihayet geçimsiz kadına karşı duyulan hasret insanın* ***içine saplanıyordu*** (YG.s.263).

İçine yavaş yavaş yerleşmek: İçinin usulca huzurla dolması, mutlu olmak: *Her şeyde bir uçurtma hafifliği, sevildiğini bilen kadınların neşesine benzer bir şey var ve bu benim de* ***içime yavaş yavaş yerleşiyor****. Olduğum yerde içimden gelen bir sıcak dalgası ile ısınıyorum. "Paristeyim!.."* (YG.s.247).

İçine yerleşmek: Aşırı biçimde olumsuz etkilemek, içine işlemek: *Beni birdenbire bir fikir gibi zaptetmişti. Konuşması, hüznü, başının düşünceli duruşu bir daha unutmayacakmışım gibi* ***içime yerleşiyordu*** (SM.s.45).

İçini burgu gibi delmek: Çok acı vermek: *O zaman bütün vicdan azaplarından,* ***içini burgu gibi delen*** *bir yığın hatıradan kurtulacaktı* (H.s.58).

İçini burkan acı: Çok üzen, ızdırap veren acı: *Bu minimini kitabın her sayfası, etin ıztırabını bizzat kendisinde duymuş, uzun seneleri onunla başbaşa geçirmiş bir insan tarafından yazıldığını söylüyor, Okurken vücudunuzu dolaşan raşe,* ***içinizi burkan acı*** *buradan geliyor* (EÜM.s.379).

İçini kaplamak: Hissetmek, iyice duygulanmak: *…güneşe hasrete benzeyen bir özlem* ***içlerini kapladı****, sonra bu hasret duygusu hiç dağılmadan —Mümtaz karşısındaki Nuran'ı hep bu duygunun arasından görüyordu— garip ve sonsuz bir sonbaharda yaprak yaprak dağıldılar* (H.s.252).

İçinin kasvetini dağıtmak: İç sıkıntısını, huzursuzluğunu gidermek, rahatlamak: *Roma,* ***içinin kasvetini dağıtmak*** *ihtiyacında idi. Kuytu köşelerde testiler, küpler dolası taze şarapla ve türlü yasak hazlarla avutacağı bitip tükenmek bilmez gecelerinden birine hazırlanıyordu."* (EÜM.s.450).

İçlenmelerin adamı olmak: Dışarıya belli etmeden bir şeyi içine atmak, dert edinmek, bir şey için duygulanmak: *Hususî hayatında az çok hoyrat, büyük eğlencelerle karanlık* ***içlenmelerin adamı olan*** *Hâmid, burada bir nevi meczuptur. Her an yanı başında Allah'ı görmeye muhtaçtır* (EÜM.s.263).

İçler acısı: Üzüntü veren çok acıklı: *—Muhtar, orada tanıdığı Rus kadının kardeşiyle –galiba Mihailof adında biri,- Beyoğlu'nda bir de eroin fabrikası kurmuş. Oyun ersen gırla… Herifin üç metresi var. Hele o Süleyman Bey budalası, içler acısı doğrusu…* (SD.s.157).

İçlerinde kudretin çağlaması: Motive olmak, iç motivasyonun artması: *…bu memleketin ekonomisine henüz açılmamış bir liman gibi, işlenilmeyen bir maden gibi dâhil olduklarını da biliyorlar.* ***İçlerinde*** *bütün bir* ***kudret çağlıyor****. Bu kudret ya dışarıya çıkacak, ya kendilerini olduğu yerde boğacaktır* (YG.s.407).

İçlerinde parıldayan güneşi kaybetmek: Önemli olan edebi niteliği yitirmek: *Ve biraz da bu ses ortadan kaybolduğu içindir ki Edebiyat-ı Cedîde şiirinde dil o kadar öksüz kalmış, kelimelerin elması,* ***içlerinde parıldayan güneşi kaybetmişti*** (YK.s.119).

İçlerine almak: Dâhil etmek, yanlarına almak: *Aydınlıkta her karşılaştıkları şeyi güler yüzle* ***içlerine alan*** *bu sevimli mevcutların bazen o kadar haşin ve sert bir şekilde kendi üzerine kapanışları, sizi acayip…* (MB.s.22).

İçli olmak: Kolay duygulanmak, incinmek: *Fatma'ya çok benzeyeceğini, onun gibi huysuz, somurtkan ve içli olacağını biliyordu* (H.s.206).

İçten aydınlanmak: İç sevincin, huzurun olması: *Nuran'ın yüzü içten gelen hamlelerle gittikçe daha derinleşiyor, sanki bu mavi gece gibi* ***içten aydınlanıyordu*** (H.s.173).

İçten bir hazırlanma: Yapacağı iş konusunda hazır hale gelme, donanımlı, vakıf olma: *Zaten Nâmık Kemal 'de* ***içten bir hazırlanma****, muayyen bir terbiye mânâsında tam bir tesir aramamalıdır* (XIX ATET.s.351).

İçten değiştirmek: Doğasına, yaradılışına etki etmek: *Daha o zamanlar mesleklerin insanı* ***içten değiştirdiklerini*** *bilmiyordum. Eğer böyle olmasaydı, yola çıktığım zamanki ihtiraslarla kalsaydım, elbetteki*

bu hatıralar, Tıbbıye'nin ikinci sınıfında iken yazmağa başladığım yarım kalmış beş perdelik trajedi ile tek eserim olmazdı (SD.s.11).

İçten dönmek: Kendi iç dünyasında sürekli çatışmalar yaşamak: *İçten içe kaynaşan hayatıyla, durmadan çarpışan ihtiraslarıyla kin ve sevgileriyle, birdenbire coşan nefretleriyle, kaynayan sular gibi* ***içten dönen*** *ve derinleşen dolaplarıyla, daima kızdırılmış bir kaplan gibi atılmaya, parçalamaya hazır…*(MB.s.42).

İçten gelen hamleyi söylemek: İç dünyadan, samimiyetten gelen duyguyu ifade etmek: 1) *Nuran'ın yüzü* ***içten gelen*** *hamlelerle gittikçe daha derinleşiyor, sanki bu mavi gece gibi içten aydınlanıyordu* (H.s.173). 2) *Goethe, "Bidayet'te hareket idi" derken bu* ***içten gelen hamleyi söyler*** (YG.s.215). 3) *…bazan bir bıçak gibi sertleşiyor, bazan imkânsız denebilecek bir merhamette yumuşuyor, biraz sonra* ***içten gelen*** *bir geçmiş zaman aydınlığında siliniyordu* (YG.s.261).

İçten hazırlamak: Bilinçaltına işleyerek hazır konuma getirmek: *… Bu hazır ve her türlü ihtimali karşılayacak derecede zengin hayat çerçevesini doldurmaya teşvik ediyor, bunu yapabilmenin yolunu gösteriyor, onu yaşamaya* ***içten*** *onları* ***hazırlıyordu*** (H.s.199).

İçten içe kaynaşan hayat: Dört yol ağzında olma, ikilemler yaşama: ***İçten içe kaynaşan hayatıyla,*** *durmadan çarpışan ihtiraslarıyla kin ve sevgileriyle, birdenbire coşan nefretleriyle, kaynayan sular gibi içten dönen ve derinleşen…*(MB.s.42).

İçten içe kıskanmak: Belli etmeden imrenmek, acı duymak: *Sabahleyin onun Paris'ten getirdiği boyunbağını takacağım yerde hiç de iyi geçinemedikleri ve birbirlerini* ***içten içe kıskandıkları*** *diğer bir kibar kadının hediyesi olan boyunbağını takmıştım."* (SD.s.186).

İçten idare etmek: Derinden, ruhsal dünyasında yönetmek: *Çünkü bu acayip adamın âdeta müstakil bir cihaz gibi işleyen, hattâ zaman zaman da asıl kişiliğini yapan garip hareketlerini* ***içten idare ettiği*** *duygusunu bırakan bir adalet ve haksızlık dâvası da vardı* (SAE.s.49).

İçten kederli: Çekilen acının, üzüntünün dışarıya yansıtılmaması, paylaşılmaması: *Sakin, fakat* ***içten kederli****, hep aynı nişanlı kız hâliyle başının ucunda bekliyordu. Çok mu müteessirdi!* (Hk.s.194).

İçten kemiren hüzün: Üzüntü veya düşüncenin içine işlemesi, oldukça rahatsız etmesi:

Ardından ağlanacak ne varsa ömrümüzde
Tekrar doğuşun sırrı gülümseyen bir yüzde,
Uykusuz geceleri ***içten kemiren hüzün****,*
Bin azabın çarkında gerilmiş ağaran gün,
Öpüşler gözyaşları, vaitler ve hicranlar; (Ş.s.55).

İçten kurutmak: İç taraftan yok etmek: *Ateş sert ve parlak mukavvayı ilk önce, bir lahzada yaşanmış bir ömür gibi kavrayıp* ***içten kuruttu****. Sonra tam ortada bir leke büyüdü ve nihayet her tarafından ateş aldı* (SD.s.268).

İçten ve sıcak bir gözle bakmak: İçselleştirerek, samimi bir biçimde bakmak: *Mamafih bu devrede ıstırap ve hatta esaret çekmiş milletlerin edebiyatları daima beğeniliyordu. Rus edebiyatı gibi realiteye* ***içten ve sıcak bir gözle bakılmasını*** *hemen herkes istiyordu* (YK.s.102).

İçten yıkılmak: Çok fazla üzülmek, açığa vurmadan acı çekmek: 1) *Onun tesiriyle Nevzat Hanımın asabı büsbütün bozulmuştu. Biraz sonra bu şantaja ve* ***içten yıkılmağa*** *kocasının Nevzat Hanıma âşık olduğunu anlayan Zeynep Hanımın ondan şüphesi kalmamıştı* (SAE.s.308). 2) *Ben de tramvaya binmiştim. Fakat Bayezıt'a gelince, çarşıdan geçmek arzusunu yenememiştim. Orada tesadüf ettiğim şey İstanbul'un ne kadar* ***içten yıkıldığını*** *gösteriyordu* (SD.s.145).

İçtikçe susamak: İçtiği sürece daha çok içmek istemek: *Ben sonra tanıdım. Her akşam içer,* ***içtikçe susar****, değişir, sonunda bir vesvese ifriti olurdu* (Hk.s.256).

İçtimaî bir adam olmak: Sosyal, girişken bir insan olmak: *Bol param olsa ve tıngırdatmasını bilsem bir de taksitle piyano alır kordum. Ta ki kâfir takımından aşağı kalmayalım. Görüyorsunuz ki* ***içtimaî bir adamım****. Milli haysiyeti hiç ihmal etmiyorum* (M.s.104).

İçtimaiyatçı tarafı: Sosyal hayat yönü: *Bu cinsten bir saati eline alıp da evirip çevirirken, "Ne kadar bize benziyor… Tıpkı bizim hayatımız!" derdi. Bu Nuri Efendinin, sonradan Halit Ayarcı'nın verdiği isimle* ***içtimaiyatçı tarafı*** *idi* (SAE.s.32).

İdama mahkûm etmek: Birine ölüm cezası vermek: *Ali Bey aralarında bir namus meselesi için geçen kavgada kumandanını öldürür ve Divan-ı Harpçe* ***idama mahkûm edilir*** (XIX ATET.s.345).

İde: Düşünce, fikir: *Acı kânun rüzgârlarına benzeyen sert bir nihilizmde zengin, fakir, eski ve yeni hep birden dağılıyordu. Bütün bunları* ***idesini*** *göz önünde tutarak söylüyorum* (YK.s.80).

İdealist ve muayyen doktrinden mahrum olmak: Bir ülkü veya belirli değerlerden yoksun olmak: *Fakat bu haklı hareketin tazyikini de kendisinde duyuyor. Fazla* ***idealist ve muayyen doktrinden mahrum*** (G.s.186).

İdrak etmek: Anlamak, akıl erdirmek, kavramak: *…hatta, daha iyisi, şahsî olgunluklarını o meseleler içinde* ***idrak etmişlerdir****. Otuz yaşındaki Namık Kemal'i devrin bir mihrakı yapan sırrı bu ocakta parlayan ateşte aramalıdır* (YG.s.47).

İfade dili bulmak: Kendine özgü bir sanat dili örmek, oluşturmak: *Fikret konuşma dilinin peşinde bir taraftan manzum hikâyeye giderken –belki de asıl sentaksı bu nesre benzeyen şiirde genişlettik– birdenbire "Yağmur"la sembolist şiire o kadar yakın olan bir empresyonizme ermiş, ayrıca da büyük istiareli bir* ***ifade dili bulmuştu*** (YK.s.82).

İfade toplamak: Dil malzemesi, kelime almak, toplamak: *Sanki bütün pınarlar kurumuş ve insan çırılçıplaktı. Ve sanki insanın yerine aruz vezninin bizzat kendisi ortada dolaşıyor, halk ağzından ve hayattan* ***topladığı ifadeler*** *üzerine tek başına küçük, mânâsız oyunları yapıyordu* (XIX ATET.s.81).

İflâs etmek: Herhangi bir durum veya olayda değer kaybetmek, yenilgiye uğramak: *Hayat ve medeniyet* ***iflâs etmiştir*** *ve yeni milleti okuldan yetiştirecektir; diplomalı bir millet yetişecektir* (ED.s.71).

İflas ettirmek: Kaybettirmek, kazandırmamak: *Bu muhafazakâr şahsiyet bize bir taraftan Selim III'ün ıslahat teşebbüslerini* ***iflas ettiren*** *tecrübesizlikleri ve lâubalilikleri, öbür taraftan Mûsa Paşa ve Atâullah Efendi'nin döndürdükleri dolapları aynı nefretle kaydetmiştir* (XIX ATET.s.111).

İfrit olmak/kesilmek: Çok fazla kızmak, öfkelenmek: *O zaman yüzü çirkinleşir, sesi acayip perdeler bulur, durmadan tepinir, hülâsa hodbinliği içinde her çocuk gibi küçük bir* ***ifrit olur*** (H.s.14).

İfriti öldürmek: İçindeki büyük yalnızlığı yok etmek: *Sanki içinde hep aynı yalnızlığın gülüp esnediği kendi üstünde kıvrandığı bir yığın mücevher kadeh olur. Yakup bu kadehlerin hemen hepsini teker teker atıp kırarak bu* ***ifriti öldürmek*** *ister* (YK.s.41).

İfşa etmek: Yaymak, açığa vurmak, ilan etmek: 1) *Büsbütün değişmiş, son derece gayrişahsî arkasında insanî hiçbir şeyi* ***ifşa etmeyen****, nasıl söylemeli, âdeta bembeyaz bir sesle tekrarladı:…* (Hk.s.66). 2) *Rastgele birkaç sayfasını karıştırdığımız bir kitap gibi, kendisini* ***ifşaya*** *en elverişli, en müdafaasız bir ânında bir insan kalabalığının yedi dakikasına misafir olmuştu* (YG.s.122).

İftar etmek: Oruç açmak, bozmak: *Bir Ramazan gecesi, Beyazıt'ta Zeynep Hanım konağına yakın bir kebapçıda Yahya Kemal ile* ***iftar ederken*** *gördüm. Abdülhak Şinasi'nin titizliği için söylediği "Garson lütfen suyu da yıkayınız!" sözü bu kebapçıda geçer* (BŞ.s.202).

İftiraya kalkmak: Kasıtlı ve asılsız suç atmaya, yüklemeye çalışmak: *Bu hikmetin gösterdiği yoldan gidip karşımızdakini tanımağa çalışacağımız yerde* ***iftiraya kalkmak****, âdeta Pazar malıyla giyinmeğe benzer* (SAE.s.25).

İğne deliğinde yaşamak: Çok küçük bir yerde yaşamak: *Paris güzel. Hem çok güzel. Ölesiye kayıtsız, obur, zevk düşkünü, para ihtiyacı içinde kıvrana kıvrana geceyi gündüze ekliyor. Biz* ***iğne deliğinde yaşıyoruz*** (M.s.129).

İğneli fıçıda olmak: Kıskançlıktan ötürü laf sokmak, uğraşmak: *Her karşılaşmamda* ***iğneli fıçıda*** *idim. İnkârı anlıyorum, haksızlığı anlamıyorum* (G.s.292).

İğrenmek: Tiksinmek, tiksinti verici bulmak: *Başıma geldi mademki, çekerim" diyormuş. Nitekim katlanıyormuş da!* ***"İğreniyordum****, ama bu da bir hayat… diyordum. Ama seni görünce iş değişti. Şimdi kabil değil artık!* (SD.s.198).

İhanet ve düşmanlık çemberi daralmak: Hainlik ve zararlı alanın küçülmesi, olumsuzlukların azalması, sıkışmak: *Ondan sonra*

Tarif'te boğdurulduğu geceye kadar kendisini tekzip eden tek hareketi görülmeyecek; etrafındaki ***ihanet ve düşmanlık çemberi daraldıkça*** *ahlâkî salâbeti artacaktır* (XIX ATET.s.331).

İhanet ve iftiraya maruz kalmak: Haksızlığa uğramak ve haksız bir biçimde suçlanmak: *İntizar, ümit, yeis, ıstırap ile vaktini geçirirken feci bir* ***ihanet ve iftiraya maruz kalıyor****; kendisini çekemeyen bir kaç düşmanı ki şah nezdinde onu kötülemek için daima fırsat gözetirlerdi, nihayet maksatlarına muvaffak oluyorlar* (HÜ.s.42).

İhanete hazır olmak: Hainlik, ihanet etmeye çalışmak, hazırlanmak: *…memleket haritası üzerinde bir yağ lekesi gibi büyüyen işgal kuvvetlerinin kendi sınırları içine de girdiğini, yavaş yavaş memleketi* ***ihanete hazır*** *başka kuvvetler namına benimsediğini görür ve ne pahasına olursa olsun mücadeleye karar verir* (YG.s.226).

İhanetin canlı hatırası gibi bakmak: Yapılan hainliği, haksızlığı ve kötülüğü andırmak: *Çocukluğu onun içinde şefkat ağacının yer etmesine imkân vermemişti. Anası ona, kendisini bırakıp giden adamın çocuğu gözüyle bir* ***ihanetin canlı hatırası gibi bakmıştı*** (MB.s.78).

İhanetin denizinde pupa yelken gitmek: Hıyanet, hainlik etmede tam yolla ilerlemek: *Başta Saray olmak üzere son tahtasına kadar çürümüş olan İmparatorluk gemisi,* ***ihanetin denizinde pupa yelken gidiyordu****. Buna karşılık, bütün vatan, tehlikeli bir istikbal korkusu içinde idi* (YG.s.103).

İhkak etmek: Hakkı yerine getirmek, sahibine teslim etmek: *Ve birçok şehirlerin kapılarında tâ o zamanlara kadar onun kır atının efsanevî nalı kararmış bir adalet güneşi gibi asılıydı. Divkârî mızrağı halk arasında kendi kendisine* ***ihkak edilen*** *hakkın ölçüsü olmuştu* (EÜM.s.99).

İhmal etmek: Gereken değeri, ilgiyi göstermemek: *Hâlâ da öyle. İyiyim elhamdülillah ama, bir kere korktum. Ne olur ne olmaz diyordum. Bir takım şeyleri o yüzden* ***ihmal ettim*** (M.s.311).

İhsasların mesut vehminin nizamı: İdrak etmenin mutlu, belirsiz, korku, kuruntunun düzeni, sistemi: *…güneşin dünyasında maddenin,* ***ihsaslarımızın bu mesut vehminin nizamı*** *hâkimdir, onun için zamanı henüz aydınlığın memesinden emen bahtiyarlar, maddenin hallerini ruhun değişmez…* (YG.s.123).

İhtiras: Aşırı istek, arzu, tutku: *Şaşılacak taraf, birdenbire kendisini verdiği bu* ***ihtirasta*** *Tevfik Bey'in bir nevi derinliğe erişmesiydi* (H.s.148).

İhtirasları bırakmak: Güçlü istek, tutkuları terk etmek: *Hâmid bu yüzden dramatik eserlerinde duygu tarafından fikir tarafına kayar, dramatiği sağlayan duygu ve* ***ihtirasları bırakır****; eser kesintili olur* (ED.s.147).

İhtirasları ve fikirleri arasında perişan olmak: Araf'ta olmak, duygu ve düşünce çatışması yaşamak: *…sabırsız, zalim, kindar fakat aynı zamanda vefalı ve insanları daima affa hazır, hulâsa mizacı ile* ***ihtirasları ve fikirleri arasında perişan*** *Ziya Paşa'nın velveleli ömrü* (XIX ATET.s.283).

İhtirası gözlerini bürümek: Çok hırslı olmak: *Peyami nüans denen şeyi bilmezdi. Tabiî Yahya Kemal gibi,* ***ihtirası gözlerini bürüdü*** *mü her şeyi unutuyordu* (G.s.296).

İhtiraslarla kalmak: Aşırı istek, tutkuyla devam etmek: *Eğer böyle olmasaydı, yola çıktığım zamanki* ***ihtiraslarla kalsaydım****, elbetteki bu hatıralar, Tıbbıye'nin ikinci sınıfında iken yazmağa başladığım yarım kalmış beş perdelik trajedi ile tek eserim olmazdı* (SD.s.11).

İhtisasa hürmet: Uzmanlığa, uzmanlaşmaya saygı duyma: *Oralarda* ***ihtisasa hürmet*** *vardı ve psikanaliz gündelik ekmek gibi bir ihtiyaçtı* (SAE.s.100).

İhtiva etmek: İçine almak, kapsamak, içermek: *"Halı", "Körler", "Son", "Bebek" gibi nefis parçaları* ***ihtiva eden*** *Yastığımın Rüyası, eskiyi gevelemekten yorulan dimağımıza fantezist bir çeşni getirmektedir* (EÜM.s.388).

İhtiyar arslan gayet zekice kükrüyor: İsmet İnönü'nün izlediği politika: *Sabahleyin cumartesi İsmet Paşa'nın beyanatı.* ***İhtiyar arslan gayet zekice kükrüyor****. Hiç de haksız değil. Halk Partisi'nin bu işteki rolü hiç olmazsa ordu kadardır* (G.s.211).

İhtiyar çınarın devrilmesi: Aile büyüğünü kaybetmek: *Gölgesinde yaşamağa alıştığım* ***ihtiyar çınar devrilmişti*** (Hk.s.119).

İhtiyar kuyumcu: Ziyası ve ışığı ile nesneleri güzelleştiren güneş: *Biraz bekleyelim, ta ki güneş, o* ***ihtiyar kuyumcu*** *tamamiyle işe koyulsun.*

O zaman sararmış yaprakların dantelâsı, çimenlerin yeşili üstünde daha rahat görünür. Süleymaniye bir çiçek yığını olur (YG.s.154).

"İhtiyarînin" "keyfi" ile kapı komşu olmak: İsteğe bağlı, iradeyle yapılan ile İsteğe bağlı olanın aynı mahalde yaşaması, yan yana, yakın olmak: *Atatürk ve İnönü ne kadar necip duygulara dayanırsa dayansın **"ihtiyarî"nin "keyfi" ile kapı bir komşu olduğunu** gayet iyi biliyorlardı. Onu hesaplarından tarh etmişlerdi* (YG.s.109).

İhtiyarlık denen münasebetsiz misafir: Yaşlılığın beraberinde getirdiği kısıtlama, sorunlar: *Eksik vitaminler tamamla. Hayatın asıl tatlı tarafına geldin. Kapını **ihtiyarlık denen münasebetsiz misafirin** girmeyeceği şekilde kapa* (M.s.314).

İhtiyat akçesi gibi saklamak: Çok önemli, kıymetli bulmak: *Fakat dördüncü kızı da elinden giderse ne yapacaktı? Onu kendisi, ihtiyarlığı için bir nevi **ihtiyat akçesi** gibi saklamıştı* (MB.s.49).

İkbali bir köşesinde yakalamak: Talihli olmaya başlamak: *Devir devir en gözde evlerle yapılan kız alıp vermelerle **ikbali daima bir köşesinde yakalamasını** bilen bütün bu insanlar, sade kazanmakta değil, sarfetmez gibi biriktirmekte de usta idiler* (MB.s.40).

İkbalin eteğini tutmakta beceriksiz olmak: Talii, saadeti yakalayamamak: *Erişmek için çırpınan fakat **ikbalin eteğini tutmakta beceriksiz**, gizli meramlı, fakat açık sözlü, sabırsız, zalim, kindar fakat aynı zamanda vefalı ve insanları daima affa hazır, hulâsa mizacıle ihtirasları ve fikirleri arasında perişan Ziya Paşa'nın velveleli…*(XIX ATET.s.283).

İki başla değil, bir başla düşünmek: Taşıdığı ruh halinin karışık, karmaşık olması: *—Korkunç değil mi doktor? Ama, diye ilave etti: **İki başla değil, bir başla düşünüyorum*** (H.s.353).

İki çehreli bir hilkat garibesine dönmek: Çift suratlı, çehreli tuhaf bir yaratığa benzemek, anormal görünüşlü olmak: *…Kudret Beyin yüzünü alt üst eden çok ıstıraplı hayretle, onu tanımanın sevincini ilân eden âriyet tabessüm birbirine karışmış, zavallı baba dostum âdeta **iki çehreli bir hilkat garibesine dönmüştü*** (SD.s.86).

İki gözü iki çeşme ağlamak: Çok fazla üzülmek, ağlamak: *Sonra da bu böyle bir şey vâki olsa bile babamı başı ucunda meyus ve perişan,*

***iki gözü iki çeşme ağlar**, yakasını yırtar görmesi elbette ki çok başka türlü tesir ederdi* (SAE.s.62).

İki ile ikinin dört ettiğini bilmek: Deneyimi olmak: ***İki ile ikinin dört ettiğini bilmek** mühim bir tecrübe, bir nevi mihenkti. Fakat o birdenbire bu miyarın da doğruluğundan şüpheye düştü* (Hk.s.42).

İki kolunu bileştirmek: Güvenebilmek, emin olmak: *Behçet Beyi tanıdıkları için o kadar sevimsiz yapan şey, İttihat ve Terakki'nin Paris'te ve Selânik'teki iki kolunu bileştirebilecek tek adam olan doktor Refik'in ölümüne sebep oluşudur* (SD.s.8).

İki kolunun birleşmesi: Başarılı olmak: *Yahut başkalarına ait zaman peşinde. "Abdullah Efendi'nin Rüyaları"nda, "Huzur"da sanatımın –eğer üzerinde duracak böyle bir şey varsa- **iki kolumun birleştiği** yerler vardır* (YG.s.353).

İki nohut bir bakla: Çok küçük bir ev, apartman dairesi: *Bursa sokağının biraz ilerisinde, henüz apartmanların **iki nohut bir bakla** formülüne göre yapılmadığı devirlerden kalma bir yığın geniş odası, iki holü bulunan bir kattı* (Hk.s.286).

İki safhası olmak: İki aşaması bulunmak: *Tahsin Öz'ün güzel makalesinde anlattığı gibi, İstanbul'un en eski Türk eserlerinden biri olan bu binanın başında kopan bu fırtınanın **iki safhası vardır*** (YG.s.195).

İki yol arasında kalmak: Kararsız olmak, ikircikte, arafta kalmak: 1) *Zaten az çok bunu kendisi de itiraf ediyordu: "Bana benzemeyin" diyordu. "Ben **iki yol arasında kalmış** bir insanım."* (H.s.191). 2) *Hâlâ Seher'i sevmesine rağmen içinde bu değişikliği kabul etmeğe hazır bir taraf vardı; bunu çektiği azaptan, kendisinin mücrim görüşünden anlıyordu. Sonra, "**iki yolun arasında kalmak**…"* (Hk.s.307).

İkinci ağızdan konuşmak: Dolaylı ifade etmek: *Fakat bu egzotik dekor içinde anlatılan ruh hâli onun bizi hatırladığı **ikinci ağızdan konuşma** değildir* (XIX ATET.s.465).

İkinci dereceye atmak: Daha az önemli olmak: *Evvelâ Mübarek işi karıştırmış. Hikâyesi dolayısıyla evde âdeta muhterem, mukaddes bir yer almış. Evin içinde kıymetler alt üst olmuş… Babanızı **ikinci dereceye atmış**…* (SAE.s.109).

İkinci derecede insanlar: Daha az önemli şahsiyetler: *Niçin Saint-Anne ile Meryem eskimiyorlar, niçin Velâzquez, Caliari hatta birtakım* ***ikinci derecede insanlarda*** *bile bizi derinden burkuyorlar da bir Chagall o kadar zenginliğine rağmen birdenbire, hatta üçüncü bakışta çözülmeyen bir bilmece…*(G.s.10).

İkiz bir ömrü yaşamak: Benzer, aynı tarz bir hayatı yaşamak: *Hakikat şuydu. Mümtaz Binbir Gece'deki eskicinin hikâyesine benzeyen* ***ikiz bir ömrü yaşıyordu*** (H.s.60).

İkiz kardeşi yapmak: Aynısı, benzeri olarak kabul etmek, görmek: *Hasta Cahit, şiirlerinin iklimi olan bu uzaklıkta bir müddet kendi kendisinin bir gölgesi gibi yaşadı ve bu yaşadığı ve oradan, bizim için o kadar güzelleştirdiği, hayatın* ***ikiz kardeşi yaptığı*** *ölüme geçti* (EÜM.s.466).

İklim değiştirmek: Daha uygun, olumlu bir durum yapmak: *Teknik ve dil itibarıyla hiçbir zaman tam bir ustalığa erişmemesine rağmen bu bir çeşit* ***iklim değiştirmeye*** *benzer* (XIX ATET.s.506).

İklim: Uygun, bereketli, verimli olan: *Surların önünde, kemerlerinde hâlâ o ilk girişten bir akis saklayan kapılara bakarak, Türk tarihinin en güzel ve en büyük* ***iklimlerinden*** *biri olan o "Mayıs günü"nü, bize bu şehri ve onun emsalsiz güzelliklerini hediye eden günü beraberce yaşardık* (YG.s.182).

İklimi değişmek: Olumlu yönde gelişmek: *Cenab, Sahra'dan bahsederken: "Türk şiirinin dili açıldı" der. Daha ziyade şiirinin* ***iklimi değişir*** (ED.s.126).

İkmal etmek: Tamamlamak, bütünlemek: *—Para döktüğümüz hâlde henüz ne tamirini, ne de döşemesini* ***ikmal edebildik****!" satırlarıyla, bulanık bir aynadan seyredilen bir sabah manzarası gibi, geçici birtakım sıkıntıların arasından anlatıyordu* (SD.s.156).

İkmal ve ıslah etmek: Tamamlamak, bitirmek ve iyi hâle getirmek, terbiye etmek: *Fakat 33 manzumeyi sekiz ayda* ***ikmal ve ıslah etmek*** *için benden çok babayiğit olmak lâzım… Sözümü geriye aldım Kutsi. Birkaç sene sonra* (M.s.50).

İkrah gelmek: Tiksinmek, iğrenmek: *Hemen hemen her cephede bulunmuş, bir yığın yara almıştı. Karısının ihanetini, kötü yola sap-*

tığını duyunca birdenbire ***ikrah gelmiş****, kıtasından kaçarak, dağa çekilmişti* (SD.s.197).

İkramdan hoşlanmak: Hürmet göstermek, yiyecek, içecek veya başka şeyler sunmak: *Babası zengin olduğu kadar* ***ikramdan hoşlanan*** *bir adamdı. Daha konağa girer girmez Sabri Hoca tesadüfün, kötü talihin kendisini nelerden mahrum ettiğini anladı* (MB.s.76).

İksir gibi dolaşmak: Aşk ilhamı veren büyülü içkiye benzeyen arzu gibi dağılmak, yayılmak: *Arzunun bütün uzviyetinde bir* ***iksir gibi dolaştığı*** *Abdullah Efendi, mâsumun orada olmasına istemeye istemeye razı oldu* (Hk.s.27).

İksiri tatmak: Hayatta pek çok şeyi yaşamak, deneyimlemek: *Nuran geçmiş yılların imbiğinden çekilmiş bu* ***iksiri tadıyordu*** (H.s.122).

İktidarı hazırlamak: Devlet yönetimini elinde bulunduracak erki, gücü ayarlamak, hazır duruma getirmek: *Onun içindir ki, hiçbir yerde iktidar, velev ki kendi getirmiş olsun, fikrin peşinden gitmez. Fikir, bazen* ***iktidarı hazırlar****. Fakat hükümran olamaz* (H.s.307).

İktifa etmek: Yetinmek, yeterli bulmak: 1) *Muhayyile daima bu büyük muharririn zayıf tarafı olmuştur. Tiyatro eserlerinde vakanın mantıki şemasile çok defa* ***iktifa eder*** (NK.s.26). 2) *Namık Kemal'in şiirine kitapta pek az yer verilmiştir. Herkes tarafından sevilen ve nesillere hayat prensiplerini veren basaleti Osmaniye kasidesi ile* ***iktifa ettim*** (NK.s.279). 3) *Eşref, Nedim'e benzer: Nüanslarla senfonisini kurar. O, âdeta eşyanın madde kısmını atıp sadece bazı vasıflarıyla, renk ve kokusuyla* ***iktifa eden*** *bir tecrittir* (YG.s.439).

İktifa etmemek, yolundan dönmemek: Var olanla yetinmemek, ısrarcı olmak: *Romanın bütün eksiği, yahut en büyük eksiği, Selim'in romana yerleşmiş olmamasıdır. Derinden ısırmak derine geçmek. Üslup kolaylığıyla iktifa etmemek, her gelenle* ***iktifa etmemek****, yolundan dönmemek* (G.s.289).

İktisadî olarak çökmek: Ekonominin dağılması, yok olması: *… hülâsa el yordamıyla yürümenin, biraz daha evvel başlayan, fakat 1850 yıllarından sonra gittikçe kızgın bir şekil alan* ***iktisadî çöküşün****, bu çöküşün âmillerinden biri olan siyasî hâdiselerin büyük hisseleri vardır (*YG.s.34).

İlahlar kadar güzel: Aşırı hayranlık uyandıran, kusursuz hoşluk, güzellik:

Ben zamanı gördüm,
Devrilmiş sütunları arasından
Çok eski bir sarayın
Alnında mor salkımlar vardı
Ve ***ilahlar kadar güzeldi*** (Ş.s.73).

İlân-ı aşk etmek: Karşı cinse sevgisini, aşkını bildirmek: 1) *Müdür, nasılsa yahut nedense benim hemen hemen kendisi kadar* ***akıllı olduğumu*** *öğrenmiş. Deli deliyi sever. Sabahtan akşama birbirimize* ***ilân-ı aşk ediyoruz****. Mestânelerin birbirine arz-ı hulûsu ilh.* (M.s.284). 1) *Müdür, nasılsa yahut nedense benim hemen hemen kendisi kadar akıllı olduğumu öğrenmiş. Deli deliyi sever. Sabahtan akşama birbirimize* ***ilân-ı aşk ediyoruz****. Mestânelerin birbirine arz- ı hulûsu ilh –Bu saatler de bir türlü doğru dürüst işlemezler… dedim. Sonra müstakbel damadımın hâtırasını kafamdan bir yılan ölüsünü atar gibi kovduğum için memnun ve rahat ilâve ettim* (SAE.s.192).

İlâve etmek: Eklemek. *Müdür, nasılsa yahut nedense benim hemen hemen kendisi kadar akıllı olduğumu öğrenmiş. Deli deliyi sever. Sabahtan akşama birbirimize ilân-ı aşk ediyoruz. Mestânelerin birbirine arz- ı hulûsu ilh* –Bu saatler de bir türlü doğru dürüst işlemezler… dedim. Sonra müstakbel damadımın hâtırasını kafamdan bir yılan ölüsünü atar gibi kovduğum için memnun *ve rahat* ***ilâve ettim*** (SAE.s.192).

İleri bir hamle ile değişmek: Atılarak, önemli bir işe girişerek, yenileşmek, farklılaşmak: *Tiyatro veya hikâye, yeni bir nev'in doğması için cemiyet bünyesinin* ***ileri bir hamle ile değişmesi*** (XIX ATET.s.44).

İleri gidip gelmek: Depremde hareket etmek, yerinden oynamak: *Cevdet Paşa bu zelzelede Bursa'yı şöyle anlatır: "Memleket güya bir şiddetli fırtınada iki büyük dalga arasında kalan gemi gibi sallanır ve binalar bir iki arşın* ***ileri gidip gelir*** *olmuş" der* (YG.s.222).

İleri görüş: Daha sonra, gelecekte olabilecekleri düşünme işi, öngörü, vizyon: *Türkiye şimdiye kadar bu kan ve ateş deryasından uzak kaldı.*

*Mukadderatımızı çok isabetli bir **ileri görüşle** elinde tutan Büyük Şef'in siyaseti bizi bu âfetten kayırdı* (YG.s.70).

İlerisine fırlatmak: Çok ilerlemek, gelişmiş olmak: *Bilhassa genç yaşındaki Paris seyahati Hâmid'i birçok noktalarda devrinin çok **ilerisine fırlatır**. Hâtıralarında tiyatroyu bu ilk seyahatte sevdiğini açıkça söyler* (XIX ATET.s.457).

İleriye geçmemek: Gelişememek, yol alamamak: *O zamana kadar Mümtaz'ın aşk tecrübesi, başıboş birkaç çapkınlıkla, kendini dörtyol ağzında rüzgâra dağıtmaya benzeyen bazı arkadaşlıklardan **ileriye geçmemişti*** (H.s106,107).

İleriye gitmek: Gelişmek, ilerlemek: 1) *Realite ile, tabiatla temas ancak evvelden tesbit edilmiş bir hayal sistemi ve beyti kendi içinde, çözüldüğü zaman şümulü ne olursa olsun bir oyun yapan sanatlar yoluyla olduğu için bu imaj sistemine has bir natürizmden konkrecilikten hiçbir suretle **ileriye gitmiyordu*** (YK.s.106). 2) *"Mohaç Türküsü" gibi parçalarda, etrafında yaşayan Türkçenin kapısını açan dil çalışmalarından **ileriye gitmemiştir** (*YK.s.154).

3) *Başta Fikret ve Cenap ilk gazel denemelerinden sonra birdenbire maziyle açıkça hesaplaşırlar. Şurası var ki, onların garp karşısındaki vaziyeti artık başka bir kültürü ve sanat anlayışına umumî şekilde hatta platonik bir hayranlıktan çok **ileriye gider*** (YK.s.74).

İleriye hamle: Geleceğe yönelik girişim, atılım: *Bence **ileriye hamle** kadar, ki hayatın bütün yaratıcı sırrı oradadır, bu mukavemetin de bir yeri vardır… Mukavemet her an uyanık olmak demektir* (YG.s.208).

İlham etmek/vermek: Esindirmek, içe doğmasına sebep olmak: *Sakız zelzelesinin **ilham ettiği** gazelde –en güzel eserlerinden biri- bu ruh hâli tam bir çığlık olur* (XIX ATET.s.538).

İlhamı idare etmek: Esini, ilhamı kontrol etmek, yönetmek: *Mısra havaya yayılmıyor ve havayı zaptetmek için söylenmiyor. Benlik davası için yazılıyor. Mutlaka orijinal olmak iddiası **ilhamı idare ediyor*** (YG.s.335).

İlhamın aleyhinde olmak: Esini, ilhamı olumsuz değerlendirmek: *Filhakika bu mukavemet elbette şairin kendi iç itişlerine, fantezisine*

karşı gelmekle başlar. Daha eski bir yazısında ise, sonradan birçok defa ele almak şartıyla doğrudan doğruya ***ilhamın aleyhindedir*** (YK.s.114).

İliklerine kadar ısırmak: Çok fazla etkilemek: *Odèon'da Pirandello'nun "Altı Kişi Muharririni Arıyor"unda genç kız rolünü oynayan Maria Casares aslen İspanyol'du. Buna rağmen Paris'liydi. Paris onu* ***iliklerine kadar ısırmıştı*** (YG.s.270).

İlk cürmü işlemek: Birinci, ilk suçu İşlemek: *Çok mümkündür ki,* ***ilk işlenen cürüm*** *ilk evlenme gibi insanda mutlak bir pişmanlık hissi uyandırsın* (SAE.s.19).

İlk defa nazmetmek: İlk kez, birinci olarak şiir biçiminde yazmak: *Bu Acem destanını* ***ilk defa nazmeden*** *şair Firdevsî'dir. Ondan sonra da Nizâmî yazmıştır* (HÜ.s.18).

İlk kadın tecrübesini geçmek: İlk cinsel ilişkiyi yaşamak: *1910'da doğuyor, 1928'de liseden mezun oluyor ve* ***ilk kadın tecrübesini geçiyor****. Aynı anda çok güzel bir kadın tanıyor* (G.s.318).

İlk safa geçmek: Birinci sırada yer almak: *Fakat eşyayı, etrafı mükemmel bir anlatışı vardır. Bu yazının arkasındaki insanın zevki biraz daha yüksek olsaydı ve sözüne muayyen bir perde verebilseydi, şüphesiz* ***ilk safa geçerdi*** (EÜM.s.244).

İlk uçuşunu yapan kırlangıç yavrusu gibi: Acemice, toy davranış: *Ben* ***ilk uçuşunu yapan kırlangıç yavrusu gibi*** *korka korka lafa karıştım: …* (SAE.s.239).

İlm ü fazlıla mihter-i rûy: Bilgi ve erdemli büyük insan: *Üçüncüsü Sa'dî Çelebi'dir. Sehî tezkiresi bu zattan bahsederken diyor ki:* ***İlm ü fazlıla mihter- i rûy****. Birçok eş'ârı vardır ve Sultan Murad-ı Sanî, Şeyhî'yi vezir…* (HÜ.s.98).

İlmi mesai: Bilimsel çalışma, emek: *…Bursa halkının şikâyetleri üzerine, azledilmiş ve Âli Paşa'nın ölümüne kadar açıkta kalmıştır. Bu mazuliyet zamanını bilhassa* ***ilmi mesai*** *ile geçirmiştir* (EÜM.s.213).

İltifat beklemek: İlgi istemek, taltif beklemek: *…yani hayasız hayasız gülerek ve ancak böyle kalabalıkta olduğu zamanlardaki o acayip bakışla adamın içini alt üst ederek hak ettiği* ***iltifatı bekledi*** (SAE.s.329).

İltifatkârâne ve hürmetle istikbal etmek: Saygı ve nezaket içerisinde karşılamak: *Mehîn Banu'nun da şehzadeyi gayet* ***iltifatkârâne ve***

hürmetle istikbal ettiğini *söylüyor. Onu öyle bir saraya götürüyorlar ki sofrası firdevs-i âlâya fer saçar. Mehîn Banu, esasen bu hikâyenin şefkat ve izzet ü ikram melikesidir* (HÜ.s.59).

İmanına kadar boyamak: Tablolarda çok yoğun bir biçimde boyamak, boyayı oldukça kullanmak: *Dufy sadeye indirmesini biliyor. Sonra şayan-ı hayret derecede renkli. Tabloyu yapıyor, renklerle oynuyor. Goetz, Fahrünnisa [Zeyd] tabloyu* ***imanına kadar boyuyorlar*** (G.s.67).

İmanla inkârın ümitle yesin arasında dolaşmak: Fikirsel gel gitler yaşmak: *Bu manzumelerde, şair,* ***imanla inkârın ümitle yesin arasında dolaşır****. Hilkate, insanda cibillî olan şeylere ait bir bed binîsi vardır* (TF.s.16).

İmanlı adamdan nefret etmek: Güçlü inancı bulunan, istikrarlı olan kimseye tiksinti duymak: *Dünya muvazenesini artık güç bulur. Bu baba… ben daima* ***imanlı adamdan nefret ettim.*** *İnsan cemiyeti elbise gibi giyinmeli* (G.s.279).

İmdat istemek: Yardım dilemek, istemek: *Orada Şirin kendisini aşk dolayısıyla atıldığı bu neticesi meşkûk sergüzeşti düşünüyor ve Cenab-ı hakk'a yalvalıyor, ondan* ***imdat istiyor*** (HÜ.s.40).

İmkân aramak: Fırsat, olanak bulmaya çalışmak: *Sanki zorladığı bütün kapıları kapalı bulan insan, yavaş yavaş kendi içinde değişmenin* ***imkânlarını aramaktadır****. Bu her şeyden evvel, ne şekilde olursa olsun, ferdin doğuşudur* (XIX ATET.s.83).

İmkân hudutlarına girmiş saadetler: Kazanılabilir, edinilebilir, ulaşılabilir mutluluklar: *Yarım saatten fazla bir zaman hep o lezzetin içinde, hayatı bir yığın uzak* ***imkânlar, imkân hudutlarına girmiş*** *saadetler hâlinde gördüm* (G.s.65).

İmkânı hasıl olmak: Ortaya çıkma olanağını bulmak: *Fransız edebiyatını model ittihaz ettiği için klasik bir edebiyat vücuda getirmemiz* ***imkânı hasıl olmuştu*** (YK.s.101).

İmkânın serhaddinde kazanmak: Olanakları en iyi biçimde kullanarak başarmak, elde etmek: *Çünkü Yahya Kemal, kelimeleri bir Roma tabyecisinin lejyonlarını kullandığı gibi kullanır. Onun için her mısraı* ***imkânının serhaddinde kazanılmış*** *başlı başına bir zaferdir* (EÜM.s.315).

İmkânını bulmak: Olanak sahibi olmak, fırsat yakalamak: *Münakaşa sırasınd kendini elbette daha derindenyoklayacak, fikirlerini daha sağlamlaştıracak ve belki de kendisini yeniden inşa etmek* ***imkânını bulacaktı***(YK.s.70).

İmkânlar hazinesi: Olanak ve fırsatların çok bulunması: *Arzu hayatın biricik sırrıdır ve biz,* ***imkânların hazinesini*** *açan tılsımlı anahtara henüz sahibiz. İkiz hasretlerine, çöreklenmiş düşüncelerimiz hatıraların ve arzuların nabzında zamanı saya saya belki bir gün "aşk"ın ve "ölüm"ün fanî elbisesini de giyinirler* (YG.s.128).

İmkânsız denebilecek bir merhamette yumuşamak: Sıra dışı bir değişim ile üzüntü, acıma hissetmek: *…bazan bir bıçak gibi sertleşiyor, bazan* ***imkânsız denebilecek bir merhamette yumuşuyor****, biraz sonra içten gelen bir geçmiş zaman aydınlığında siliniyordu* (YG.s.261).

İmtiyazlarını benimsemek: Ayrıcalıklarını, kişisel haklarını kabul etmek: *Kaldı ki, ortada her zaman karşılaşacağı bir rakip, deha dediğimiz o acaip mazhariyetin yalnız insanı sihirleyen* ***imtiyazlarını benimsemiş****, her dokunduğu şeyi birdenbire zerafetle giydiren o emsalsiz Stendhal vardır* (EÜM.s.501).

İnce bir perdenin arkasından görmeye başlamak: Kendine gelmek, bilinci uyanmak: *Yavaş yavaş yine her şeyi çok* ***ince bir perdenin arkasından görmeye başlıyorum****. Kulağımda tanıdığım sesler var* (SD.s.262).

İnci avcılığı: Azı kabuklu deniz hayvanlarının içerisinde oluşan çok değerli, küçük, renkli olan bu şeyi bulup çıkarma işi: *Güzel mısra inci avcılığı gibi bir şeydir. Şiir* ***inci avcılığı*** *ve eskilerin dediği gibi mücevher hokkası değildir. Bir taazzuvdur. Biz hep dilde kaldık. Dilde oynadık* (M.s.186).

İndirmek: Getirmek, taşımak: *Aralarında Hristiyan ve Yahudileri de bulunan bu tulumbacılar cenazeyi, bir saat on dakika gibi imkânsız bir zamanda açık ayak denen koşu şekliyle Bakırköy'den Eyüp Camii'ne* ***indirirler*** (BŞ.s.195).

İneğin başını küpten çıkartmak için hayvanı kesen cinsten: Tersinden işleyen bir mantık üretme, çözüm bulma yöntemi: *Her taraf sel. Bereket versin bir taksi buldum. İyi otele gidiyoruz. Hayır, herif*

Nasreddin Hoca'nın ta kendisi. ***İneğin başını küpten çıkartmak için hayvanı kesen cinsten*** (M.s.152).

İngiliz çimenine benzemek: Çok ve çabuk çoğalmak, artmak: *Cevdet Paşa, hikâyedeki* ***İngiliz çimenine benzer****: "Dört sene muntazam sulayın, kesin, biçin, eşini elde edebilirsiniz!" Bugün bizi şaşırtan bu muazzam eserin arkasında altmış senenin sabır ve gayreti vardır* (EÜM.s.206).

İnhisarcı bir ırkçılığa kadar gitmek: Tekele, tekçiliğe dayalı bir milliyetçilik anlayışı: *Asr-ı Saadet ahlâkıyla giyinmiş İslâmcılığı, Türk Ocağı'nın Ziya Gökalp'a rağmen ağızdan ağıza o kadar değişen ve* ***inhisarcı bir ırkçılığa kadar giden****, o birçok noktalarda meseleleri halletmekten ziyade…* (YK.s.23).

İnhisarcı bir ırkçılık: Tekelci millet anlayışı, ırkçılığa varan millet sevgisi: *Asr-ı Saadet ahlâkıyla giyinmiş İslâmcılığı, Türk Ocağı'nın Ziya Gökalp'a rağmen ağızdan ağıza o kadar değişen ve* ***inhisarcı bir ırkçılığa*** *kadar giden, o birçok noktalarda meseleleri halletmekten ziyade…* (YK.s.23).

İnilti: İnleme sesi, acı çekmek: *Fakat asıl düğümü, "Aks-i Sada" şiirinde bulursunuz. Bu manzumede insan sesinin altında bir Centaure'un nal seslerini ve insan ağlayışına benzer* ***iniltisini*** *duymak kabil midir?* (YG.s.156).

İnip çıkmak: Kaygı, endişe gütmek, psikolojinin sürekli değişken olması:

Bir ağ gibi kapanmış raylar arasında
Bazen hayli değişiyordu iki ucu birden
Boşlukta sallanan bir merdiven
İnip çıkıyordu *içim korku ile dolu*(Ş.s.141).

İnkâr eden bir toklukla: Doymuş bir biçimde reddetmek, kabul etmemek: *O, sert kabuğuna iri mücevherler kakılmış bir hayvan gibi tek başına, hiçbir şeyi kabul edemeyecek bir toklukla, sanki canlı, her şeyi* ***inkâr eden bir toklukla*** *etrafını kaskatı almıştı* (H.s.286).

İnkâr arasından yapmak: Reddetmek, kabul etmeme: *Yahya Kemal bize yeninin kapısını açan insanlardan biridir. Bunu Servet-i*

Fünuncular gibi mutlak bir ***inkârın arasından yapmaması*** *belki de en büyük mazhariyetidir* (YG.s.381).

İnkârla ikrarın eşiğinde birleşmek: Red ve kabulün yakınında arasında olmak:

> ***Eşiğinde inkârla ikrarın***
>
> ***Birleşmiş*** *gibi zamanla mekân,*
>
> *Her şey oluşun lahzasında*
>
> *Ve öyle kendisi ki artık* (Ş.s.79).

İnkıraz devri: Dağılıp yok olma, çökme, son bulma dönemi: *…taht'a padişahlar çıkartıp indiren, kafasında tirkeşindeki oktan ziyade hile ve tedbir bulunan, o son derece zekî, ince hesaplı, bir* ***inkıraz devrinin*** *bütün meziyet ve rezîletleriyle rahatça giyinmiş, büyük âlim, kudretli cenk adamı Muînüddin Pervâne…* (BŞ.s.93).

İnkıraz felâketi: Büyük dağılma, zarar görme: *Onun mensup olduğu nesil, bir* ***inkıraz felâketinin*** *karşısında idi ve onu menedecek çareleri arıyordu. Her şeyden evvel ve derhal lazım olan bu idi* (EÜM.s.232).

İnkırazı zafer yapmak: Yenilgiyi zafere evirmek: *Fakat böyle de olsa Dede'nin vaziyeti değişmez. O, Türk musıkîsinin son büyük üstadıdır. Hatta daha ileriye giderek diyebiliriz ki, bir* ***inkırazı****, muhteşem bir* ***zafer yapan*** *dehasıdır* (YG.s.366).

İnkişaf yapmak: Gelişmek, ilerlemek: *Tanzimat'a gelinceye kadar daha ziyade hususî vasıtalarda inkişafını yapan bu musıkî, bilhassa Abdülaziz devrinden itibaren kahvelere girerek yayılmış, daha sonraları gramofon ve radyo vasıtasiyle halk arasında mutlak bir* ***inkişaf yapmıştır*** (YG.s.362).

İnsaflı davranmak: İnsaflı, merhametli bir biçimde hareket etmek, davranmak: *Ziya Paşa'nın bu mücadelede her türlü haksızlıktan çekindiği, son derecede* ***insaflı davrandığı*** *iddia edilemez. Hattâ denilebilir ki biraz kini yüzünde ve birazda işin içinde olmadığı için hükümetin elini kolunu bağlayan zaruretleri görmemezlikten gelir* (XIX ATET.s.302).

İnsan bir yaşta hülyadan bile yoruluyor: Yaşlanmanın oluşturduğu psikoloji: *Gündüz [Berker] uğramış göremedim. Güzel yazılı bir mektup*

bırakmış. Salıya gelecek. Ne çıkar? ***İnsan bir yaşta hülyadan bile yoruluyor*** (G.s.311).

İnsan bir yığın imkân ve bir de atalet yekûnudur: İnsanın spesifik ve mücehhez bir varlık olması: *Tarık, meb'usluğumda da anladım ki ben yalnız şairim ve şair olabilirim. Şiir de her şey gibi çalışma meselesidir.* ***İnsan bir yığın imkân ve bir de atalet yekunudur*** (M.s.220).

İnsan cemiyeti elbise gibi giyinmeli: Birey kendini, düşüncelerini merkeze alıp cemiyeti sadece dışarıda tutmalı: *Dünya muvazenesini artık güç bulur. Bu baba… ben daima imanlı adamdan nefret ettim.* ***İnsan cemiyeti elbise gibi giyinmeli****. Cemiyet bir muvazaa olmalı* (G.s.279).

İnsan değişmezse çürür: İnsan doğası, fıtratı gereği yeniliğe, değişime ihtiyaç duyması: ***İnsan değişmezse çürür****, İnsanlık değişir. Nesilden nesle daima değişir. Fakat meseleleri müsbet almak şartiyle* (YG.s.319).

İnsan eli insanoğluna kalkmamalı: İnsan hemcinsine şiddet uygulamamalı: *—Bakın! dedim. Sabiha'yı ne kadar seversiniz, biliyorum da onun için söylüyorum. Sabiha'yı döğmeyin! Bağırmayın da. O yaştaki kıza artık bağrılmaz! Hem* ***insan eli insanoğluna kalkmamalıdır*** (SD.s.113).

İnsan gücünün üstünde olmak: Olağan dışı yetenekler taşımak: *Nasıl ki bugünü hazırlamak için de yirmi altı yıl önce elinden gelen, hatta gelmeyen, hayatın mantığında* ***insan gücünün üstünde olması*** *gereken şeyleri yapmıştı* (YG.s.226).

İnsan hatırasına mal etmek: İnsan yadigârı, anısı olduğunu kabul etmek: *…birine uğramış gibi insansız caddeleri, apartman bloklarını, meydan ve spor yerlerini, eğlence ve av köşklerini, harplerin, felâketlerin, kuvvetle yaşanmış aşkların, san'at tesadüflerinin* ***insan hatırasına mal ettiği*** *yerleri teker teker sayıyoruz* (YG.s.242).

İnsan ıstırabıyla temasın sıcaklığı*:* İnsanı, bireyin canlı, gündelik hususiyetlerini eserlerde işleme, ona sanatta yer verme: *Dostoïevsky'yi ise yeni yeni tadıyordum. Muazzam bir şeydi bu. Her an dünyam değişiyordu.* ***İnsan ıztırabıyla temasın sıcaklığı*** *her sahifede sanki kabuğumu çatlatacak şekilde beni genişletiyordu* (YG.s.58).

İnsan işlerine uzaktan bakmak: Yapılan işi bilinçli bir biçimde gözlemlemek: *Fatih Rüştiyesi'ndeki sınıfımızın kalabalık mevcudu bana, etrafımdaki yarışı en geri sıralardan, isterseniz buna kral locası deyin, seyretmek imkânı verdi.* ***İnsan işlerine uzaktan bakmayı*** *oradan öğrendim* (SAE.s.22).

İnsan kendi ömrünün hadiseleri içinde çırpınıyor: Ferdin kendi talihini inşa etmesi ve ürettikleri ile uğraşması: Bu noktadan başka ve çöz yumağı artık, ahlak üstü olamıyor insan. İnsan hiçbir şeyin üstüne çıkamıyor. *İnsan kendi ömrünün hadiseleri içinde çırpınıyor* (G.s.268).

İnsan tâli'ine açılmak: İnsanı ifade edebilme, onun bahtını, talihini anlatmak: *"Deniz" manzumesi denizin bir hayalden, sükûnetten fırtınaya ve öbür hâllerine,* ***insan tâli'ine açılması*** *olacak* (G.s.249).

İnsan talihini göstermek: İnsanın aczini ve faniliğini belirtmek: *Seramikçinin prestiji, yaptığı eserlerin hususiyetlerinden gelen bir istiare oldu. Çanak çömlek, dayanıksızlığı ile bize eşyada* ***insan talihini gösteriyordu*** (YG.s.465).

İnsan talihinin azması: İnsan kaderinin, şansının taşkınlıkta ileri gitmesi: ***İnsan talihinin azdığı*** *bu devirde bunu akla getirmek bile gülünçtür. Bu devirde olsa olsa vazifesini yapmaktan gelen iç ferahlığı, huzur vardır. Çünkü devrimiz, vazife ve mesuliyet duygusu devridir* (YG.s.55).

İnsan tecrübesine mal etmek: İnsanlığın kazanım, edinimleri ve birikimleri olarak saymak: *Şu tefsir yok mu, bir eserin üzerinde durmak ve onu sende yaşayan* ***insan tecrübesine mal etmek****; bir ona başlasak* (H.s.241).

İnsan tuttuğu yolda yürüyen bir biçaredir: İnsanın alışkanlıkların esiri olması: *Bu nasihatleri herhangi bir rehberde bulamazsınız. Fakat belki en lüzumlu nasihatlerdir. Fakat ne çıkar,* ***insan tuttuğu yolda yürüyen bir biçaredir*** (M.s.92).

İnsan yakınlığının sıcaklığı: İnsan doğasının, fıtratının samimiyeti: *Talihin alabildiğine yüzüne güldüğü, etrafında tam istediği cinsten cıvıl cıvıl, üst üste, Babil Kulesi kadar karışık, her dilden ve her kafada; fakat* ***insan yakınlığının sıcaklığı*** *ile dolu bir hayatın kaynaştığı o günleri âdeta yeniden yaşıyordu* (SAE.s.39).

İnsan/adam harcamak: Birinin onur ve değerini kırmak: *Fakat İsmail Paşa, beş on kuruş için **insan harcayacak** adam değildi. Hem, Arnavut Hasan'ın elinden kurtardığı günden beri, ona marazî bir merhametle bağlanmıştı* (MB.s.124).

İnsana musallat olmak: Sürekli uğraşmak, peşini hiç bırakmamak, ilgilenmek: *Kâinatta her şey **insana musallat**, fakat en büyük düşmanımız yine insan, diye düşündüm* (SM.s.32).

İnsanı aşan sevgi: Baş edilmeyen, çok aşırı muhabbet duyma: *Ben burada fethe dair bir şeyler yapmak istiyorum. Aklım hep o hâdisede. İstanbul benim tek sevgim **insanı aşan sevgimdir.** Kendimi, milletimi. Dilimi hep onda bulurum* (M.s.264).

İnsanı bıçaklayan bir realite olmak: Vicdanları yaralayan hakikatler: *Sabiha'nın düşüncesi bile acı ve **insanı bıçaklayan bir realite** olmaktan çıkmış, âdeta arkasında bir nevi tevekkülün ve rızanın beklediği mahzun bir hatıra olmuştu, diyebilirim* (SD.s.209).

İnsanoğlunu budala bulmak: İnsanı ahmak, bön olarak kabul etmek: *O zamana kadar **insanoğlunu**, adi, zalim, bazı pratik işlere kabiliyeti olmasına rağmen son derece **budala bulmuştum.** İlk defa bu gece onun kendi içinde biçare bir talii olduğunu düşünüyordum* (SM.s.50).

İnsanı da dilde bulmak: Dilin insan yaşamındaki önemi: *Jacobi "Metafizik, Metalojik, yâni metalengüistiktir" der. Belki biz **insanı da dilde bulacağız**. Tenkidimiz, bütün düşünce hareketlerimiz, hep onun etrafında dönmüyor mu?* (YG.s.313).

İnsanı ihmal etmek: Bireyi, insanı sanata konu yapmamak, eserlerde işlememek: *Halbuki bugün ondan dışa ait icapları kabulden ileriye gidemiyor, **insanı ihmal ediyoruz**. Yeniye başından itibaren bizim olmadığı için şüphe ile, eskiye eski olduğu için işe yaramaz gözüyle bakıyoruz* (H.s.236).

İnsanı inkâr etmek: İnsanın mevcudiyetini, yaşanan buhrandan dolayı yok saymak:

Yaşıyoruz hep birden
Korkunç toparlanışında
İnsanı inkâr eden
Saatlerden birine… (Ş.s.144).

İnsanı kabuğundan çıkarmak: İnsanın sahip olduğu saklı yetenekleri sosyal hayata kazandırmak: *En son yazısını şu cümle ile bitiriyordu: "Hayri İrdal ve ailesi efradı,* ***insanı kabuğundan çıkarmasını*** *çok iyi bilen insanlar* (SAE.s.340).

İnsan karşısındaki duruş: Durma biçimi, tavır: *O yalnız Garp şiirinin hayat ve* ***insan karşısındaki duruşunu*** *yadırgamakla kalmaz, tiyatro gibi büyük Garp nevilerinin memlekete girmesini bile âdeta istemez* (YG.s.45).

İnsanı kavramak: Bireyi, kişiyi etkilemek: *Fakat en garibi,* ***insanı*** *en fazla* ***kavrayanı*** *Seyit Lûtfullah'ın yaptığı odanın tam üstünde biten, ince, zarif, rüzgârda âdeta oyadan yapılmış hissini veren servi fidanı idi* (SAE.s.48).

İnsanı malzeme gibi kullanmak: Bireyin bireyi menfaati için harcaması, kullanması: *İnsan yalnız insanla meşgul olması. Bütün bina onun üzerinde kuruluyor; dışarıda ve içerde. Farkında olsun olmasın, insan* ***insanı malzeme gibi kullanıyor*** (H.s.328).

İnsanı sefer tası gibi bir şey kabul etmek: İşlevsel ve pratik olmak: *Birinci şıkta bütün değişiklik iki haddin arasında geçtiği için bir nevi ritm teşkil eder. Beyaz, siyah. Beyaz, siyah. Tıpkı nabzım gibi. İkincisinde ise* ***insanı sefer tası gibi bir şey kabul etmek*** *lazım. Bence de doğrusu budur…"* (Hk.s.282).

İnsanı sürüklemek: Etkilemek: *Fakat Paris* ***insanı sürüklüyor*** *ve ben oldukça değişik ruh hâlleri geçirdim. Bazı tecrübeleri gençlikte yaşamak lâzım. Meselâ şu Paris: mühim bir anahtarını artık kaybetmişim. O taraftan Paris'e girmemize imkân yok. Meğer ki şehir çok güzel. İlk günle sarstı* (M.s.286).

İnsanı yakalamak(I): İnsana dokunmak, onu eleştirmek: *O soğuk ve kendi ölçüleri içinde muvazeneli zekâ olarak kaldığı müddetçe sevimli ve güzeldir; yahut da insafsız ve ikinci hiddetinde* ***insanı yakalar*** (YG.s.46).

İnsanı yakalamak(II): İnsanı sanatın merkezine taşımak, her yönüyle işlemek: *Çünkü burada musiki, peşrevde olduğu gibi,* ***insanın*** *üstünde birtakım ameliyeler yapmakla kalmıyordu; onu* ***yakalıyor,*** *yerinden koparıyor, değiştiriyor, ruh ve bedeni çok başka türlü bir ölümü, hayatın ötesinde…*(H.s.256).

İnsanın içinde dal budak salmak: Rahatsız edici, sıkıntı verici duruma gelmek: *Cenubî Amerikalı kaptanın sert bir usturaya benzeyen yüzü,* ***insanın içinde dal budak salan*** *bakışları, gözünün önüne geldi* (H.s.97).

İnsanın içine inmek: İkna etmek, olumlu biçimde etkilemek: *Fakat hiçbir zaman dışa ait dikkatlerin ötesine geçemediler.* ***İnsanın içine inemediler****. Onun şartları içinde çalışmadılar. Aşkta, ihtirasta, çok iptidai hadlerin içinde kaldılar* (EÜM.s.61).

İnsanın içine sinmek: Kabul etmek, normal görmek: *Yahut ben görmedim.* ***İnsanın içine sinmiş****, onun hareketlerini ikide bir kesen, yahut değiştiren, onu âleminden ayırıp başka bir âleme götüren korku.*" (Hk.s.258).

İnsanın içine yılan gibi kaymak: Kolayca etkilemek, işlemek: *—Sesi* ***insanın içine yılan gibi kayıyor,*** *diye düşman olurdu. Onun bu ses miyarı bizim ölçümüzdeki yüksek, ağrı, kırık, yumuşak sesler değildi* (H.s.184).

İnsanın içini delmek: Çok fazla üzmek, acı vermek: *Hamleleri ayrı, ufukları ayrı. Fakat aynı ıstırap, aynı memnuniyetsizlik var. Aynı burgu* ***insanın içini deliyor****. Aynı karanlık içinde yaşıyorlar* (MB.s.86).

İnsanın miracına varmak: İnsanın zevk doruk noktasına çıkması: *Halbuki o gece ben, insan vücudunu bütün imkânlarıyla ilk defa görüyordum. Sanki* ***insanın miracına varıyordum*** (SD.s.239).

İnsanın ufku insandır: Fert ferdi açar, ona fikirsel zenginlik kazandırır, onu geliştirir: *Kendi vatanımızı, insanlarımı ister istemez düşünüyorum, bütün biçareliklerimizi sayıyorum. Yahya Kemal,* ***insanın ufku insandır*** *derdi* (M.s.273).

İnsanî mefkûrelerin bir peygamberi: Beşerin, bireyin ihtiyaç duyduğu fikirlerin temsilcisi, habercisi: *Bu böyle olduğu hâlde, maalesef memleketimizde mutlak derecede bir ekseriyet hâlâ sanatkârda büyük* ***insanî mefkûrelerin bir peygamberini****, cemiyet hayatının ateşli bir havarisini görmek arzusundadır* (EÜM.s.13).

İnsanla bu kadar oynamak: Önemsememek, adam yerine koymamak: *"****İnsanla bu kadar oynanmaz*** *ki, a canım!.." sözü dillerinden düşmüyordu* (SAE.s.360).

İnsanla meleğin arasında olmak: Üstün erdem ve hasletlere sahip olmak, çok iyi faziletli insan, melek gibi olmak: *"Her asîl şair gibi,* ***insanla meleğin arasında idi!"*** *zaman zaman çılgın asabiyetleri, haksızca hücumları ve zalim istihzaları olurdu* (EÜM.s.301).

İnsanlığın asıl tecrübesinden gafil: İnsanlık deneyin ve kazanımlarından habersiz olan: *Sen* ***insanlığın asıl tecrübesinden gafilsin!*** *Açlığı, sefaleti bilmiyorsun. Yanlış anlama, bütün hayatından sıkıntı akıyor, fakat tabiatın, terbiyen onu görmeye müsait değil* (SM.s.33).

İnsanlığın büyük ıstırap kervanına katılmak: Bir yakınını tanıdığı kaybetmenin üzüntüsünü yaşamak: *Evvelâ geçmiş olsun.* ***İnsanlığın büyük ıztırap kervanına katıldım****. Bu hazin bir şey. Velev ki kısa buluşma anlarında olsun ben o yavruyu etrafımda görmek isterdim* (M.s.59).

İnsanlığın talihi ile oynamak: İnsanlığın kaderini, geleceğini tehlikeye atmak: *Mussolini düştü. Senelerden beri* ***insanlığın talihi ile oynayan*** *adam, şimdi bir yığın benzerinin elinde, patlamış bir balon gibi büyüklüğünü, hatâlarını ve kaderini kusuyor* (YG.s.71).

İnsanoğlu her şeyden evvel mesuliyet hissidir: Bireyin fıtratında, tabiatında sorumluluk duygusunun bulunması: *"Bırak, senin yerine ben düşünüyorum!" demekle, "Falan kitabı okuma!" demek arasında hiçbir fark yoktur.* ***İnsanoğlu her şeyden evvel mesuliyet hissidir*** *ve bilhassa fikirlerinin mesuliyetidir* (YG.s.61).

İnsanoğlundan esirgemek: İnsanlar için bir şeyi yapmaktan kaçınmak, onu çok görmek: *Niçin her canlı mahlûkla bir duvar arasında konuşmağa çalışıyoruz. Eşyaya bile geçirdiğimiz o sıcaklığı* ***insanoğlundan esirgiyoruz****?...*(Hk.s.291).

İnşa etmek: Yapmak, kurmak: *Münakaşa sırasında kendini elbette daha derinden yoklayacak, fikirlerini daha sağlamlaştıracak ve belki de kendisini yeniden* ***inşa etmek*** *imkânını bulacaktı* (YK.s.70).

İntibak etmek: Uymak, uygun duruma gelmek, adapte olmak: *Bu manzumelerde Fikret'in yaptığı şey, konuşma lisanına yakın ve hayatın her şekline, her manzarasına kolaylıkla* ***intibak eder*** *bir şiir lisanını bulmak olmuştur* (TF.s.7).

İntibak noktalarını durmadan değiştirmek: Uyma, alışma noktalarını sürekli yenilemek, değiştirmek: *Hakikatte bütün bunlar fikir unsurlarının üst üste yığdığı bir meydan gibidir ve mefhumlar "medine", site ve barbar kelimelerinde olduğu gibi* ***intibak noktalarını durmadan değiştirir*** (YK.s.58).

İntime poésie'yi tatmak: Zaman şiirini okumak, tanışmak: *Çocukluğumda, gençlik yıllarımda bu* ***intime poésie'yi tadarken****, bir gün evsiz kalacağımı, evsiz ihtiyarlayacağımı hiç aklıma getirmemiştim* (G.s.155).

İntizamı ferdî sahaya geçirmek: Bireysel düzeni, tertibi yaşama geçirmek: *…bu küçük tepsinin kıl üstünde duran muvazenesine hafif bir tehdidin karıştığı da inkâr edilemez. Çünkü makine,* ***intizamı burada ferdî sahaya geçiriyor*** (YG.s.237).

İnzivaya konmak: Zorunlu olarak hiçbir şeyle ilgilenmeyerek yalnız, tek başına yaşamak: *…küçük kervanlar gibi buraya, alkolün su başına, bu hep bir arada paylaşılan acayip* ***inzivaya konmuşlar****, mizaçlarının ve talihlerinin kendilerine emrettiği susuzluğu –kimi unutmak, kimi hüzünlü, hatırlama, kimi hayvani hazlar- kandırmaya çalışıyorlardı* (H.s.300).

İnzivayı sevmek: Bir köşeye çekilmeyi, yalnız yaşamayı tercih etmek: *Hülâsa Kemal Bey bilhassa gittikten sonra Münih'te kızıyla damadına musallat olacağımı anladım ve kaçtım. Ben* ***inzivayı seviyorum****, yalnızlığı değil* (M.s.220).

İpek kozası gibi: Düzenli ve titiz olmayı gerektirmek: *O, daha ziyade, şiirin bir* ***ipek kozası gibi*** *tek bir örgüde başlayıp bitmesini ister. Fakat bütün bunlar, hafızamızda birçok mısralarının yer tutmasını ve zaman zaman arkalarından sürükleyip getirdikleri ruh mahremiyetiyle bizi zenginleştirmelerini…* (EÜM.s.400).

İpekböceği sürüsü gibi yiyip bitirmek: Çok süratli bir biçimde tahrip etmek, zarar vermek: *O Bursa ki, ovasını yavaş yavaş anlaşılmaz bir şehircilik gafleti dut yaprağını kemiren bir* ***ipekböceği sürüsü gibi yiyip bitiriyor*** (YG.s.206).

İpi germek: İlişkiyi zedelemek, sorun çıkarmak: *Benim* ***ipi gerdiğim*** *muhakkak… Fakat koparan o. Hayır, hiç de böyle değildi. O ayrılmaya karar vermişti* (H.s.358).

İpi kopmuş uçurtmalar gibi yüzmek: Kontrolsüz ve rast gele yaşamak:

> ***Yüzüyoruz,***
>
> ***İpi kopmuş uçurtmalar gibi***
>
> *Biz uzak seyircisi bu aydınlık oyunun,*
>
> *Birdenbire bulanlar içlerinde* (Ş.s.72).

İpini gizlememek: Şeffaf, berrak olmak, her şeyi açık olmak: *Her sabah bu basit, hiçbir* ***ipini gizlemeğe*** *çalışmayan, bütün mekanizması ilk bakışta ezberlenecek kadar dışarıda işleyen değirmenin içinde görmek, onun dişleri arasında uyuyup uyanmak, ona acayip ve yapmacık bir şey görünüyordu* (Hk.s.288).

İpleri kısmak: Etkili olmak, sınırlandırmak: *Fakat birdenbire* ***ipleri kısılıyor****, dizginleri çekiyor; her büyük sanatkâr gibi onda da mücadeleden muzaffer çıkmanın sırrı var. Bazan –bütün durulmuş sevgilerde bu vardır- bugünde dününü arıyor,…* (YG.s.423).

İptidai bir refahı elde etmek: Başlangıç düzeyinde bir gönence kavuşmak: *Bize sıkı bir çalışma devri lazım. Ta ki hürriyet ağacının tutabileceği bir zemin,* ***iptidai bir refahı elde edelim*** (G.s.179).

İptidai didaktiğe düşürmek: Basit düzeyde öğreticiliğe indirgemek: *Hâmid'e göre işin hakikatine vâkıf olanlar burada Allah'ın tabiat adını bir görürler; fakat arada genç Hâmid'in sanatını bir nevi* ***iptidai didaktiğe düşüren*** *mısralarla ifade ettiği, ihmal edilemeyecek bir fark vardır* (XIX ATET.s.473).

iptidaî ızdırab: Basit, sıradan üzüntü: *Bu bir manzume değil, geniş, korkunç ve zalim bir bedduadır ki faciadan faciaya atlayan ve yer yere hakikaten* ***iptidaî*** *olan* ***ızdırabı*** *sonuna doğru payitaht sokaklarında sefil ve sergerdan dolaşan kimsesiz kadınların ve bakımsız çocukların tarihine eğilmiş…*(TF.s.14).

İptidaî insan: İlk evrenin bireyi: *–Bu işte eski, yeni yoktur. En* ***iptidaî insan*** *ile aramızda hiçbir fark olamaz. Şuur hayatı yahut şuuraltı hayatı her yerde birdir. Psikanaliz…* (SAE.s.104).

İrade hürriyetin kendisidir: Özgürlüğün birey hayatındaki önemi: *Ne itiyat, ne de inat ve tekrar elde etmek arzu ve hırsı irade değildir. İrade çok hür bir şeydir. Daha çok hür.* ***İrade hürriyetin kendisidir*** (G.s.247).

İrade kesilmek: Karar verme gücünü, yetisini kullanmak: *Baştan aşağı* ***irade*** *ve dikkat* ***kesilmiş****, yüzüme bakıyordu. "Muhakkak bir rapor yazacağım kongreye…"* (SAE.s.102).

İradesiz ve heveslerine düşkün doğmak: İradeyi, bilinci kullanmamak ve eğlenceye, arzulara mağlup olarak dünyaya gelmek: *Süleyman Beyin kaderden şikâyete hakkı vardı.* ***İradesiz ve heveslerine düşkün doğmuştu*** (SD.s.34).

İradeyi, çalışma imkânını sarsmak: Bireysel sorunların yazmayı güçleştirmesi: *On beş gün sonra iki bin lira borç ödemeğe mecburum. Beş yüz lira da Kenan'a. Bütün bunlar şiiri kurutuyor.* ***İradeyi, çalışma imkânını sarsıyor*** (G.s.213).

İradeyi elline almak: Yönetimde, idarede tam söz sahibi olmak: *Mirza Süleyman ise vaziyetten istifade ederek* ***iradeyi tam elline almak*** *için Şehriyar'ı da bu arada yok etmeyi tasarlar. Beri taraftan işi sezdikleri için aynı gecede Adil, Perihan ve dayısının taraftarları da harekete geçerler* (XIX ATET.s.369).

İrca etmek: Eski biçime döndürmek, çevirmek, sokmak: *Hayatımızı görelim, eksikliklerini bilelim, İnsanı realiteye, realiteyi altındaki kökleşmiş meseleye* ***irca etmeden*** *bu memleketin edebiyatının yapılacağına ben de kani değilim* (EÜM.s.57).

İsa gibi çarmıha çekilmek: İşkenceye maruz kalmak: *Sonra seni oraya bir İsa gibi gerdiler… Birdenbire kahkahalarla gülmeye başladı: Ne kadar tuhaftı bilsen, senin öyle mahzun olman; ve* ***İsa gibi çarmıha çekilmen****…* (H.s.370).

İsa gibi germek: İsa peygamber gibi eziyete, işkenceye maruz kalmak: *Sonra seni oraya bir* ***İsa gibi gerdiler****… Birdenbire kahkahalarla gülmeye başladı: Ne kadar tuhaftı bilsen, senin öyle mahzun olman; ve İsa gibi çarmıha çekilmen… Sen, hiçbir şeye inanmayan, her şeyle alay eden insan…* (H.s.370).

İsal eden yolu bulmak: Ulaştırma, vâsıl etme yöntemini keşfetmek, onu bulmak: *Bu sistem harfi harfine alındığı takdirde bugünkü dünya görüşümüze uymayabilir, fakat bu görüşe hazırlamakta bir amil olduğu, bizi bugüne* ***isal eden yolun bulunduğu*** *da muhakkaktır* (NK.s.13).

İsfahan makamı: İnişli çıkışlı bir makamla söylemek: *Lamba ve şişe satan Yahudi,* ***İsfahan makamıyla*** *sokağı doldurmuştu. Arkasından*

yoğurtçu, Hüseynî'nin penceresini açtı. Sonra ağır adımlarla fenerci önümüzden geçti (SD.s.58).

İsfahanla Acemaşiranı birbirinden ayırmak: Farkındalığı ayırt edebilmek: *Onlar, hani şu demin söylediğiniz, ustadan ustaya mektuplardı. Şimdi artık o klasik devirde değiliz.* ***İsfahanla Acemaşiranı birbirinden ayırmak*** *kimsenin aklından geçmez* (SAE.s.218).

İskender'in kılıcı gibi meseleyi kökten halletmek: Kesin, köklü bir biçimde sorun çözmek: *Her şey bu aydınlık düşünceden bir hendese figürü kadar basit ve kendisi olarak gelirdi. İş biraz karışınca velveleli bir nükte gelir,* ***İskender'in kılıcı gibi meseleyi kökten hallederdi*** (EÜM.s.361).

İspata çalışmak: Kanıtlama amacı gütmek: *Hoca gözlerini sımsıkı kapayarak, avuçlarını açа açа dostuna böyle bir teşebbüsün sadece bir delilik olduğunu* ***isbata çalışmış****, ona şöyle nasihat etmişti: —Bir deli için akıllı kanı dökmek günahtır* (MB.s.75).

İspatı kolay olan bir cürüm: Kanıtlanması basit bir suç: *Bu adamlar Türkiye'yi yıktı, manen ve maddeten yıktı. Bu ceza kanunu ile* ***ispatı hiç de kolay olan bir cürüm*** *değildir* (G.s.218).

İsraf saymak: Gereksiz, savurganlık olduğunu kabul etmek: *Mahallenin hâli vakti yerinde olan eskileri, bir arada satın alacak kadar servetleri olmadığını göstermemek için kira arabasıyla mahalleye hiç girmezler, daha kıt kanaat geçinenler ise böyle bir şeyi* ***israf sayalardı*** (SD.s.54).

İstanbul çocuğu: İstanbul, şehir terbiyesi, anlayışı ile büyüyen: *Bâkî olgunluk noktasıdır fakat onda da köhne tabirler vardır. Asıl büyük devir iki taşralı, -bu* ***İstanbul çocuğu****, buna çok hayret eder! -Nef'i ile Nâbî tarafından açılır* (XIX ATET.s.310).

İstanbul sevgisi estetik plandan vatanın manevî çehresine doğru genişlemek: Vatan sevgisinin çoğalması, genişlemesi ve tüm yurda yayılması: *Onun içindir ki, Yahya Kemal'in* ***İstanbul sevgisi estetik plandan vatanın manevî çehresine doğru genişler****. Yalnız millî olan şeylerin peşinde bu darlaşmayı ne kadar öğsek azdır* (EÜM.s.351).

İstanbul sularında teşekkül etmiş küçük melez: Uygarlıklar terkibi olan İstanbul'da farklı kültürlerin varlığı, bolluğu ve yaşanan ben-

zeşim: *Bah hemşire Sivaslı. Bedriye Hanım zerafet olsun diye dilinin kenarından konuşuyor. İki hastabakıcı* ***İstanbul sularında teşekkül etmiş küçük melez,*** *devamsız ırklar* (G.s.156).

İstanbul'un iç hayatı: Şehrin sosyal yaşamı: *Devlet dizgini Âli Paşanın sıkı ellerinden çıkınca* ***İstanbul'un iç hayatına*** *medrese hâkim olmuştu. İslâm âleminin geçirdiği buhran, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin faaliyetleri, yeni fikirleri benimsemiş…* (MB.s.71).

İstanbul'un şairi olmak: İstanbul'u, İstanbul yaşamını sanatına, şiirine nakşeden sanatkâr: *Yahya Kemal'in onlardan farkı,* ***İstanbul'un şairi olmasıdır****. O yaşanan bir medeniyeti hazır çerçevesinden değil bir ferdiyetin adesesinden, bir dâüssılaya benzeyen sevgiden ve bir tefekkürün arasından İstanbul'u gördü ve taganni etti* (EÜM.s.351).

İstanbullu şairin zafer arabası: İstanbullu sanatkârın, şairin sıra dışı başarısı, icra ettiği yüksek sanatı: Kaldı ki, Bâkî'nin *soluğu* bütün mersiye boyunca kesilmeden devam eder… *Bununla beraber* ***İstanbullu şairin zafer arabasının*** *Fuzulî'nin açtığı yoldan geçtiği de inkâr edilemez* (EÜM.s.150).

İsteği sönmek: Heyecanı, coşkusu yok olmak: *Her yaz bu dar yolu mevsim onlarla zapt ederdi. Daha kapının önünde deminki* ***isteği söndü****. Ne görecekti, sanki?* (H.s.44).

İsterik gülüş: Duyu bozukluklarından dolayı gülme: *Fakat deminki* ***isterik gülüş*** *güçlükle çözülen bir hıçkırık yumağı olmuştu ve vücut kaskatıydı* (H.s.207).

İstiane vermek: Yardım etmek: *Mehîn Banu kendisini teselli ediyor. Aklu hikmetle mizacına* ***istiane vermesini*** *tavsiye ediyor* (HÜ.s.59).

İstiare olmak: Eğretilmek, eğreti olarak kullanmak: *Seramikçinin prestiji, yaptığı eserlerin hususiyetlerinden gelen bir* ***istiare oldu****. Çanak çömlek, dayanıksızlığı ile bize eşyada insan talihini gösteriyordu* (YG.s.465).

İstiareyi sevk-i talihle tahakkuk ettirmek: Bir kelimenin anlamını geçici olarak başka bir kelime hakkında kullanmak: *Biz milletler için söylenen bir* ***istiareyi sevk-i talihle tahakkuk ettirmiş*** *bedbaht bir milletiz; baş ve gövde diye hakikaten birbirine yabancı iki kısımdan ibaretiz* (M.s.239).

İstifini bozmadan dinlemek: Aldırış etmeden, takmadan, davranışını değiştirmeden kulak vermeye devam etmek: *Doktor yatağının üzerinde, ayağında getrler ve külot pantolon, sırtında terden vücuda yapış fanila, hiç* ***istifini bozmadan dinliyordu*** (H.s.348).

İstihfafla süzmek: Alaylı bir biçimde bakmak: *Agop Saatçiyan, evvelâ beni tepeden tırnağa kadar* ***istihfaf*** *ve merhametle* ***süzdü****, sonra, en enteresan yerimmiş gibi gözleri ayaklarıma dikildi kaldı. Belli ki, başka bir zamanda ve tek başıma gelseydim hiç tereddüt etmeden Allah versin diyecekti* (SAE.s.193).

İstihkar etmek: Aşağılamak, hor görmek: *Bu tarafından bakılırsa Seyit Lûtfullah ebedî hayata kavuşmak, namütenahi hazlar ve kudretler elde etmek için tesadüfün kendisine verdiği nimetleri* ***istihkar eden****, onları doğru dürüst yaşamayan bir adamdı* (SAE.s.49).

İstikbal için beslenen ümit: Geleceğe umutla bakmak, ümitvar olmak: *Beş dakika sonra küle basılmış sülük gibiydi. Bütün aldıklarını hattâ fazlasıyla vermişti. Fazlasıyla çünkü* ***istikbal için beslenen ümidi*** *dahi oracığa bırakmıştı* (SAE.s.64).

İstikbal karanlık: Geleceğe dair ümit beslememek: *Bu sabah bire kadar şiirle meşgul oldum: Âdeta soğuk su ile yıkandım. Maalesef piyangodan bir şey yok.* ***İstikbal karanlık*** (G.s.140).

İstikbali inşa etmek: Geleceği kurmak: *–Bana kalırsa bu hiç de garip değildir. Belki tabiî umurdandır. Hâl yoktur, mazi ve onun emrinde bir istikbal vardır. Biz farkında olmadan* ***istikbalimizi inşa ederiz*** (SAE.s.84).

İstikbali temin etmek: Geleceği garantiye almak: *Doğrusu Nâsır Paşaya sizi tavsiye etmekle İhsan Bey büyük bir iyilik yaptı.* ***İstikbalinizi temin etmiş*** *oldu* (SD.s.204).

İstikbalin eşiğine ayak basmak: Geleceğe emin adımlarla yürümek: *Mektebe yazıldıktan, yani kendime ait şöyle böyle emniyetli bir* ***istikbalin eşiğine ayak bastıktan*** *sonra, bir gün Abdüsselâm Beye benim behemehal Emine ile evlenmem lâzım geldiğini söyledi* (SAE.s.79).

İstinas peyda etmek: Alışmak, uyum sağlamak: *…gece rüyasında bile piyango biletini görmeye başlamış ve hülyalarını büyüte büyüte*

nihayet birinci ikramiye ile âdeta ***istinas peyda etmiş****, onu benimsemişti* (Hk.s.271).

İstitrat yapmak: Söz arasında, sırası gelmişken değinmek, anlatmak: *…Latîfî'ye göre içinde birçok Oğuzâne ve kûhîyâne kelimeler bulundurmakla beraber-Şeyhî 'nin tercümesinin hepsine faik olduğudur. Burada küçük bir* ***istitrat yapmak*** *isterim* (HÜ.s.19).

İsyan hissi: İtiraz, başkaldırı duygusu: *Belki başından beri çiftçi bir aileden gelmesi ona şehir hayatını yadırgatmış, bir nevi gizli bir fert ve cemiyet problemi ortaya atmıştı. Belki de tabiatında* ***isyan hissi*** *vardı* (SD.s.44).

İsyana sevk etmek: İtiraza, başkaldırmaya yönlendirmek: *Bir taraftan sanatkârı duyuşlarında serbest bıraktığı gibi öbür yandan da cemiyet ve tabiat kanunlarına karşı* ***isyana sevk etmişti*** (XIX ATET.s.481).

İş başında görmek: Aktif olarak çalışmak, hizmet etmek: *Genç Abdulhakhamit, genç Fikret, genç Hüseyincahit... ve bizden evvel gelen ve dün bugün* ***iş başında gördüğümüz*** *her türlü meslekten birkaç nesil hep fazilet aşkını bu gür kaynaktan içtiler* (N.K.s.30).

İş başında olmak: Yönetimde olmak, yönetmek: *Türkiye, onun* ***iş başında olduğu*** *günler baştan aşağı bir can kulağı olmuştu. Yine ne yazık ki, İsmet İnönü hariç, hitabet bizde hâlâ miting konuşmasında kalmıştır* (YG.s.110).

İş görememek: Yararlı bir şey, iş yapamamak: *Bu işte beni teselli eden bir taraf varsa, aylar geçtiği hâlde, beraberce hiçbir* ***iş göremememizdi****. Fakat ne olsa adamın etrafını sarmıştık* (SD.s.254).

İş hayatını açmak: Sosyal hayata, çalışma sahasına yönlendirmek: *Ona, içinde kendisini gerçekleştirecek büyük, plânlı bir* ***iş hayatını açmak*** *lâzım. Cumhuriyet, yirmi yıldan beri birçok şeyler yaptı. Şartlar düşünülürse bundan daha büyük başarı olamaz* (BŞ.s.78).

İş sahibi olmak: Para kazanmaya, çalışmaya başlamak: *Tekrar bir* ***iş sahibi olduğumu****, muayyen bir kazancım bulunduğunu düşündükçe her saniye başında, sanki ağır bir uykuda imişim gibi sevinçten benirleyerek yaşıyordum* (SAE.s.224).

İşbaşında görmek: İş yaptığını anlamak, fark etmek: *—Bir kere de seni bir* ***işbaşında görsem*** *Mümtaz? Gafil ve dalgın avlasam…* (H.s.159).

İş birliği etmeye razı olmak: Ortak bir biçimde çalışmak, çalışma ortaklığı kurmak: ***İş birliği etmeğe razı olsaydım****, kullanabilirdim. Fakat ne dereceye kadar? En ufak muvaffakiyetin çıldırttığı insanlardandı. Ölümüyle hiç olmazsa kırk sene süren bir fesat, anlaşmamazlık bitti* (G.s.297).

İşe dönmek: Kendi işine bakmak: *Sadece içinden kurulmuş bir saate benziyordu. Bu duygunun altında onu oracıkta bırakmak; "Haydi yavrum sen yoluna git ben de* ***işime döneyim"*** *demek ne güzel olacaktı* (Hk.s.295).

İşe girişmek: Yeni bir göreve, işe başlamak: *Aksi takdirde şehir hayatımız, tefekkürümüz sun'î bir kabuk vaziyetinde kalır. Köyü sevmek, bu hususta konuşmak platonik bir avunmadır. Bilmek, meseleyi kavramak ve plânla* ***işe girişmek*** *lâzımdır* (YG.s.293).

İşe karışmak: Müdahale etmek: *Halbuki güzel saatti. Kendi hâlinde, hiç kimsenin* ***işine karışmadan****, kervanını kaybetmiş bir mekkâre gibi başı boş, dalgın dalgın bir yürüyüşü vardı* (SAE.s.27).

İşe sarılmak: İşi ciddi bir şekilde yapmak, sahip çıkmak: *—Öyle ki, batan Çarlık gemisinden hemen herkes bir asalet ünvanı kurtararak gelmişti denebilir* (SD.s.231).

İşe yaramaz gözüyle bakmak: Faydasız olduğunu düşünmek: *Halbuki bugün ondan dışa ait icapları kabulden ileriye gidemiyor, insanı ihmal ediyoruz. Yeniye başından itibaren bizim olmadığı için şüphe ile, eskiye eski olduğu için* ***işe yaramaz gözüyle bakıyoruz*** (H.s.236).

İşi anlamak: Durumu, konuyu algılamak, fark etmek: *Zeynep beni Hayrettin Beyin evinde buldu.* ***İşi anlamıştı****, nasıl bir vehme kurban olduğumu biliyordu. Her şeyi affetti, eve dönmemi teklif etti* (Hk.s.139).

İşi kapatmak: Bir işi sonuçlandırmak, bitirmek: *Memleketimden, Giresun'dan, ben Gülsüm Hanımın oğluyum, demeye dili varmamış, sadece: - Adanalı bir ders şerikimiz vardı, o bahsederdi, diye sudan birkaç cümle ile* ***işi kapatmıştı*** (MB.s.81).

İşi kurmak: Organize etmek, ayarlamak: *"Paşa'yı ben öldürdüm. Ben Zeki Bey'le bu* ***işi kurduk.*** *Bütün o İhsan'ları, Cemal'leri, Muhlis'leri ezmek için... Fakat onlar beni ezdiler (Tekrar ayağa kalkar)* (İAA.s.85).

İşin altından çıkamamak: Üstesinden gelememek, başaramamak: *Kâmil Paşa Kabinesi'nin hiçbir suretle **işin altından çıkamayacağını** herkes biliyordu. Onun için Babıâli baskınına çok sevinmiştim. Ondan sonra olan biteni de zarurî bir iş gibi telâkki ediyordum* (SD.s.115).

İşin dış tarafını kurtarmak: Yüzeysel davranmak, işin kendisini çözmemek: *Vâkıa Behçet Beyefendi zaman zaman kiraların alınması, kunturatların yapılıp yapılaması hakkında hizmetçisini tenvir etmez değildi, fakat ikisi de bunu sadece **işin dış tarafını kurtarmak** için olduğunu bilirlerdi* (MB.s.10).

İşin içinde olmak: Mevcut durumda bulunmak, eylemde yer almak: *Hattâ denilebilir ki biraz kini yüzünde ve birazda **işin içinde olmadığı** için hükümetin elini kolunu bağlayan zaruretleri görmemezlikten gelir* (XIX ATET.s.302).

İşin içinde pişip yetişmek: Çekirdekten yetişmek, işin çıraklığını yapmış olmak: *Daha sonra bu müdürlüklerde on sene ehliyetle çalışan, **işlerinin içinde pişip yetişmiş** memurlarımızın tahsillerini, ihtisas ve selâhiyetlerini ele aldılar, nihayet bir zamanlar o kadar beğendikleri neşriyatımıza insafsızca hücum ettiler* (SAE.s.13).

İşinde gücünde olmak: Sorumluluk sahibi olmak, işi ile ilgilenmek: *…sanığın da kendi **işinde gücünde** bir adam **olduğunu** sanıyordu* (SD.s.249).

İşine gelmek üzere inanmak: Çıkarına uyan, menfaatine hizmet edeni kabul etmek: *Ölen Peyami'ye değil, Necip'te olduğu gibi başından kaybettiğimiz Peyami'ye acıdım. Hepimiz gibi otodidaktı. Okuduğu şeylerden, hepsine **işine gelmek üzere inanıyordu*** (G.s.297).

İşine karışmak: Müdahale etmek, burnunu sokmak: *Mümtaz, akıbetinin bütün ağırlığıyla bu omuzlarda yaşıyordu. Ama kendi deliliği; Mümtaz'tan ona ne? Zaten kimin **işine karışmıştı**?* (H.s.80).

İşle güçle meşgul olmak: Uğraşı olmak, çalışmak: *Ben bile bu yaşta **işimle gücümle meşgul olacağım** yerde radyo başına oturup saatlerce, bir kere bile gidip görmediğim, –tabiî sinemalardaki havadis filmleri hariç– futbol maçlarının boks güreşlerinin hikâyesini dinliyorum* (SAE.s.28).

İşlemeyen saatlerin ketum çehresi: Donmuş, sabit, soğuk olan görüntü: *Dün, Türk gününün bütün saatlerine kendi renkli neş'elerini ve felsefelerini katan ve bugün çoğu müze salonlarında, artık* ***işlemeyen saatlerin ketum çehresiyle*** *zaman ve talihin değişiklikleri üzerinde düşünür gibi görünen bu eserlerde ırkımızın tarihi gizli bir nabız gibi çarpar* (EÜM.s.413).

İşlerini bozmak: İşleyişi sıkıntıya sokmak, aksatmak: *Onun için burnunuz hayatınızı alt üst etti, bazen size en münasebetsiz nasihatler verdi, bazen aldattı, bazen açıkça insanları düşman etti, hulâsa* ***işlerinizi bozdu*** (SD.s.96).

İşleyen değirmenin içinde görmek: Mekanizması görünen, gizemi olmayan: *Her sabah bu basit, hiçbir ipini gizlemeğe çalışmayan, bütün mekanizması ilk bakışta ezberlenecek kadar dışarıda* ***işleyen değirmenin içinde görmek****, onun dişleri arasında uyuyup uyanmak, ona acayip ve yapmacık bir şey görünüyordu* (Hk.s.288).

İşleyen el: Çalışmak, iş üretmek: 1) *Söylemeğe hacet yok ki, burada bu kelimeleri en geniş mânalarında, yani hem madde ve eşya, hem fikir ve hayal, zihnî ve ictimaî hayatın bütün verileri, hülâsa düşünen zekâ ve* ***işleyen el*** *karşısında nesne (objet) mânasına alıyoruz* (EÜM.s.130). 2) *…burada bu kelimeleri en geniş mânâlarında, yeni hem madde ve eşya, hem fikir ve hayal, zihnî ve içtimâî hayatın bütün verileri, hülâsa düşünen zekâ ve* ***işleyen el*** *karşısında nesne (object) mânâsına alıyoruz* (YG.s.24).

İştah: Yeme isteği: "*İşte deli Firenk geliyor!" diye çocuklar yiyecekleri şekerlerin* ***iştahıyla*** *etrafına üşüşüyorlar;…*(MB.s.140).

İştahla yaklaşmak: Çok arzulu istekli olmak: *Güç zaptettiği bir* ***iştahla*** *genç kadına* ***yaklaştı****. Kadın, içinden geçenleri hissediyormuş gibi onu hareketlerinde serbest bırakmış sanki mev'ut ve müstakbel hazların arkasından kendisine gülüyordu* (Hk.s.28).

İştigal etmek: Çalışmak, uğraşmak: *Şeyhî Kütahya'lıdır. Asıl ismi Sinân'dır. Tıpla* ***iştigali*** *dolayısıyla Hekim Sinan ünvanı verilmiştir. Tıpta bilhassa kehhâlî kısmında büyük mahareti varmış. Mutasavvıf eden Ahmet Nesimî ile Bursa'da tanışmıştır* (HÜ.s.15).

İştirak etmek: Katılmak, dâhil olmak: 1) *Hüsrev mecburen* ***iştirak ettiği*** *bu neşe ve sevince mükabil, kalben kan ağlıyor. Nihayet bu işte*

bitiyor ve kayser altın hazinelerin gümüş kapılarını açıyor ve harp hazırlıkları görünmeye başlıyor (HÜ.s.67). 2) *Genç adam, kendi hayretine dışarıdan başkalarının da* ***iştirak ettiği*** *vehmine kapıldı* (H.s.63).

İtham etmek: Suçlu görmek, suçlamak: *Bilmem, fikrimi anlıyor musunuz? Suad'ı* ***itham etmiyorum*** (H.s.287).

İtimat duygusunu beyhude yere harcamak: Güven inancını, duygusunu boş, gereksiz kullanmak: *Yeni ordunun ve cephelerin tanziminde genç kumandanın tekliflerini her ne pahasına olursa olsun kabul ve tatbik etmesi zenginliklerinden biri olan bu* ***itimat duygusunu beyhude yere harcamadığını gösterir*** (YG.s.88).

İtimat kaybetmek: Güveni, itibarı yitirmek: *Sabiha böyle konuştukça ben kendime itimadımı kaybediyor, nasıl düşüneceğimi bilemiyor, zorla ahmaklaşıyordum* (SD.s.63).

İtimatla bakmak: Güvenmek: *Bütün bu işlere soğukkanlıkla ve sevdiği kadına* ***itimatla bakacağı*** *yerde ondan şüpheleniyor, onu kendisini unutmakla itham ediyor, üst üste yazdığı mektuplarda şikâyetlerde bulunuyordu* (H.s.291).

İtip kakmak: İtişip kakışmak: *—Acaba fotoğrafçı, onları da benim vesika fotoğraflarımı çeken adam gibi* ***itip kaktı*** *mı?* (H.s.52).

İtiyatları nakletmek: Yaşam tarzı, alışkanlıkları aktarmak: *…kendini, daima üç adım ötesinde görmekte devam ettiği hayaline —kendi tâbiriyle—, tıpkı bir evden başka bir eve eşya ve* ***itiyatlarımızı nakleder*** *gibi, nakletmeğe başladı* (Hk.s.22).

İyi gün sürmek: Mutlu ve gönenç yaşamak: *"Hayırlısıyla gelecek sene onun küçüğünü de baş göz edersek…" O benim talihimdi.* ***İyi günlerini*** *ben* ***sürdüm****, kötülerini de ben çekecektim. Bizi yerimizden söktü. Çocukların hepsi bir başka yola saptı. Kendi de şimdi ne üstte ne başta…* (Hk.s.211).

İyi mayalanmak: Güzelce oluşmak, yapılmak, kıvamına gelmek:

Ninni söylüyorlardı sanki
…Ana rahmi gibi sıcak ve yüklü idi hava
İyi mayalanmış hamur gibi
Gizli nabızlarla atıyordu toprak (Ş.s.83).

İyi muamele etmek: İyi davranmak: *Dün Süleyman Beyi gördüm. Bu biçare adama daha **iyi muamele edemez** misiniz? Karınızın babasını o pespaye evde nasıl yaşatırsınız?* (SD.s.284).

İyi niyet ve müphem tenkidin kifayet etmemesi: Hüsnüniyet ve belirsiz eleştirinin yeterince etkili olmaması, yetersiz kalması: *Kabahat tabiî evvela üniversitedeki çakallarda. Fakat nasıl aldandılar, ne diye uydular! İyi niyet ve müphem tenkit kifayet etmiyor* (G.s.265).

İyi niyetlerin cilâladığı ekleme bilginin devri: Kaynağa inmeden, künhüne varmadan görüntü, yüzeysel bilgi dönemi: *O hem hayatı her gün değiştiriyor, hem de bu değişikliğin getireceği krizlere karşı evvelinden tedbir düşünüyor. Tanzimat el yordamıyla Garb'a doğru bir yürüyüştü. Sonra **iyi niyetlerin cilâladığı ekleme bilginin devri** başladı. Hâlâ onun içindeyiz* (YG.s.333).

İyiden iyice asılmak: Çok fazla, aşırı ilgilenmek: *Genç adam daldığı düşüncelerden silkinmek istedi; muvaffak olamadı: İri cüsseli doktor koluna **iyiden iyice asılmıştı*** (H.s.359).

İyiden iyiye anlatmak: Çok iyi, adam akıllı açıklamak, anlatmak: *Hele son günlerde sararmış yüzü, ağırlaşan dili, daima ihtirasla ve coşkunlukla yaşamağa alışmış ruhu ile hiç uyuşmayan ve bizi hastalığından fazla ürküten uysallığı, şaşırmaz avcının eşikte beklediğini **iyiden iyiye anlatıyordu*** (EÜM.s.356).

İyiden iyiye görmek: Çok iyi, ayrıntılı bir biçimde tanık olmak: *Nedim'den sonra ârazı **iyiden iyiye görülen**, fakat başlangıcı daha evvele çıkan bir zevk bozulması ve dağılış, ilhâmın umumiyetle küçük ve kelime…*(XIX ATET.s.81).

İzafe etmek: Mal etmek: *Hâmid'in yeni eserlerinden biriymiş gibi okuduğunu ve o zamana kadar bu tecrübelerine pek kulak asmayan Lâne-i Melâl şairinin Hâmid'e **izafe edilince** bu yeni şiirleri pek beğendiği birkaç defa nakletmişti* (YK.s.66).

İzah buyurmak: Açıklamak, bilgi vermek: *–Lutfen Hayri beyefendi, **izah buyurun**, dedi. Agop Saatçiyan, evvelâ beni tepeden tırnağa kadar istihfaf ve merhametle süzdü, sonra, en enteresan yerimmiş gibi gözleri ayaklarıma dikildi kaldı* (SAE.s.193).

İzahat vermek: Ayrıntılı bilgi vermek, açıklamalarda bulunmak: *Ne olur bir şey isterken biraz **izahat verin**. Dükkânların önünde şaşkın tavuğa dönüyorum. Gönderecek adam bulunca pipo tütünü ve Mazhar Şevket'e cigara da göndereceğim senin bende bir de boyun bağın var* (M.s.301).

İzahı mevzuun çerçevesi: Açıklanan konunun sınırı, çerçevesi: *Edebiyatımızda, **izahı mevzuumuzun çerçevesi** haricinde telakki ettiğimiz sebepler dolayısıyla İran edebiyatının tesiri başladığı zamanda bu edebiyatın şaheserlerini Türkçeye geçirmek devrin şairleri için tabii bir şeydi* (HÜ.s.19).

İzzeti nefis: İnsanın şeref, vakar ve haysiyetini koruması: 1) *Kaldı ki muharrir sıfatıyla ortada **izzetinefsim** de mevzubahisti. Ayrıca da Ahmet Zamanî Efendiyi sevmiştim. Varlığından şüphe etmek bana ağır geliyordu* (SAE.s.296). 2) *Evet, o günkü sohbetimizin bütün lezzetini Kudret Beyin burnunun bu uysallığına borçluyuz. Bununla beraber çok **izzetinefis** sahibi olduğu için oyuna tam girmiyordu* (SD.s.97).

K

Kabahat addetmek: Yakışıksız iş, uygunsuz, suç saymak: 1) *…bittabi kastedilenlerin başında Âli Paşa vardır –hukukî ve adlî müesseselerimizi değiştirmeğe kalkmalarını büyük bir **kabahat addeder*** (EÜM.s.234). 2) *Bittabi kastedilenlerin başında Ali Paşa vardır-hukuki ve adli müesseselerimizi değiştirmeğe kalkmalarını büyük bir **kabahat addeder**. Namık Kemalin ve Ziya Paşanın İslamiyet ve İslami müesseseler karşısındaki bu vaziyetlerinde esas saik nedir* (NK.s.14).

Kabahat bulmak: Kusurunu görmek, eksiklik bulmak: Onun için de bir kabahatli arıyoruz, bulamadığımız için de Mevlevî mûsikîsine *kabahat buluyoruz* (ED.s.271).

Kabahatli aramak: Kendi dışında bir suçlu aramak: *Onun için de bir **kabahatli arıyoruz**, bulamadığımız için de Mevlevî mûsikîsine kabahat buluyoruz* (ED.s.271).

Kabile olmaktan kurtarmak: Millet, ulus olmak, ulusal bilinci kazanmak: *Millet denen şeyi **kabile olmaktan kurtaran** ve asıl zenginliğini veren şey biraz da bu karışımlar değil mi? O gece Odéon'dan*

çıktıktan sonra hep Michelet'in sözünü düşündüm: Paris denen büyük pota (YG.s.270).

Kabiliyetlerini keşfetmek: Yeteneklerini, istidatlarını fark etmek, anlamak: *Oyunun asıl değilse bile en çok görünen ve hadiselere maruz kalan,* ***kabiliyetlerini keşfeden****, hatta bütün şahsiyetini ve hayatı öğrenen kahraman odur ve bir bakıma da film onun hayat tecrübesidir* (İAA.s.15).

Kabuğu delmek imkânı olmak: Güçlükleri aşma fırsatı, olanağı bulmak, ona sahip olmak: *Fakat yolcu bu hesabın dışında kalıyor. O ister istemez satıhta yaşar. Hele benim gibi* ***kabuğu delmek imkânı olmayan*** *için* (M.s.141).

Kabuğun kendi derisi olması: Genişletmek, uyum sağlayarak geliştirmek: *-Zannetme ki, sana kabuğunu kır! diye cevap vereceğim… O zaman dağılırsın! Sakın kabuğunu kırma! genişlet… ve kendine mal et, kanınla işle ve canlandır.* ***Kabuğun kendi derin olsun****…* (H.s.242).

Kabuğuna çekilmek: Çevre, dışarı ile ilişki kurmamak, görüşmemek: *Bana alt katta küçük bir odada bir yatak hazırlamışlardı; iki gül fidanının açık penceresinden âdeta içeriye girmeğe çalıştığı bu küçük odada ben de herkes gibi* ***kabuğuma çekilmeğe*** *başladım* (Hk.s.129).

Kabuğunda olmak: Henüz keşfedilmemiş, duyulmamış: *Molla Bey, henüz* ***kabuğunda olan*** *bu güzelliğin karşısında âdeta şaşırmış, kızı bir türlü bırakmamış, bütün gün haremde konuşmuş, onu eğlendirmek için âdeta çocuk olmuştu* (MB.s.38).

Kabuğunu çatlatmak/kırmak: İçinde bulunduğu zor, olumsuz, kötü durumdan kurtulmak: *Dostoïevsky'yi ise yeni yeni tadıyordum. Muazzam bir şeydi bu. Her an dünyam değişiyordu. İnsan ıztırabıyla temasın sıcaklığı her sahifede sanki* ***kabuğumu çatlatacak*** *şekilde beni genişletiyordu* (YG.s.58).

Kabuk kırmak: Aşama kaydetmek, ilerlemek: *İnsan çehresi, şehir manzarası, eşya, onda, üst üste sanki çok derinlerde bir şey aranıyormuş gibi durmadan* ***kabuk kırıyor****, gömlek değiştiriyor* (YG.s.440).

Kabuklarını açmak: Davet etmek, çağırmak: *Bana kabuklarını açıyorlar, yahut ben onlara vücudumu açıyorum, fark etmeden içime yerleşiyorlar, elimi, kolumu, düşüncemi zapt ediyorlar* (H.s.279).

Kabulden ileriye gidememek: Sadece doğruluğunu onaylayıp başka bir şey yapmamak: *Halbuki bugün ondan dışa ait icapları* ***kabulden ileriye gidemiyor****, insanı ihmal ediyoruz. Yeniye başından itibaren bizim olmadığı için şüphe ile, eskiye eski olduğu…* (H.s.236).

Kâbusa benzemek: Sıkıntı ve korku vermek: *Londra işte bu çene kemiği. Alabildiğine büyümüş. Tam ur New-York daha büyük urmuş. Tam dahâme. Londra'da sokak bir* ***kâbusa benziyor*** (M.s.116.).

Kaç dalda/her tarakta bezi olmak: Pek çok işe bulaşmak: *Şüphesiz bir yerden eski mektubun çıkar; çıkar ama, ne zaman? Onun için bu gibi şeylerde kusuruma bakma. Sen olmazsan bunların hiç birini yapamazdık.* ***Kaç dalda bezim*** *var düşün* (M.s.306).

Kaçıp kurtulmak: Yaşanan realiteden uzaklaşmaya çalışmak:

Gülen tek ışık çizgisine
Ve hep çırpınıyordum olduğum yerde
Kaçıp kurtulmak *için bu acayip mahşerde*
Bir çifte büyük ve maddî kanat ihtiyacıyla (Ş.s.141).

Kadeh kadeh üstüne boşaltmak: Çok ve hızlı alkol almak: *Ve şimdi asıl hüviyetini üç adım arkasında görmeğe muvaffak olan Abdullah Efendi büsbütün başka, imkânsız şekilde yeni bir tatla* ***kadeh kadeh üstüne boşaltıyordu*** (Hk.s.23).

Kader başucumuzda: Yazgının yaşamda daima yanımızda olması:

Yosun bahçelerin uzak vehminde;
İmkânsız sularda tutuşan gemi,
Uçan güvercinler avucumuzdan
Ayrılmayan ***kader baş ucumuzdan*** (Ş.s.32).

Kader çıkrığına çekmek: Hayatın yol haritasını çizen kadere çekmek, vermek:

Kumlar içinde bir kum tanesi.
Hem de ihtiyar, kimsesiz, fakir…
Parklarla böyle konuştuk,
Bilseniz neler ***çektik kader çıkrığına*** (Ş.s.94).

Kader sarayında (bizim) işlere bakan büro: Ferdi talih, bireysel yazgı: *Kafamdan ancak gölgesi geçen bir düşüncenin iki dakika sonra böyle cezasını çekeceğimi nereden bilebilirdim? Biz fakirler böyleyizdir.* ***Kader sarayında bizim işlere bakan büro*** *şaşmaz, ihmal etmez* (SAE.s.189).

Kaderden şikâyete hakkı olmak: Yazgının kötü yazıldığını düşünerek onu eleştirme, yerme hakkına sahip olduğunu düşünmek: *Süleyman Beyin* ***kaderden şikâyete hakkı*** *vardı. İradesiz ve heveslerine düşkün doğmuştu* (SD.s.34).

Kaderi yüzünde yazılı olmak: Yaşadıklarının olağanlaşması: *Demek o da anlamıştı. Zaten ben* ***kaderimin yüzümde yazılı olduğunu*** *artık biliyordum. Şunu da söyleyeyim ki Halit Ayarcı hiç de başkaları gibi kılık kıyafetimi saymamış, sadece yüzüme bakmıştı* (SAE.s.191).

Kaderin çukuruna düşmek: Hak ettiği karşılığı bulmak: *Fakat o her tecrübeden muzaffer çıkmış, her felâketin üstünde kalmıştı. Nihayet kapı aralığından giren endişe gözlerini kör eder, ondan sonra* ***kaderin çukuruna düşer*** (Hk.s.292).

Kaderin gülümseyen yüzü: Talihin şans getiren tarafı:

İçimizde sonsuz çalkalanan deniz,
Gülümseyen yüzü kaderin bize*,*
Yıldızların altın bahçesindeyiz,
Ebediyetinle geldik diz dize (Ş.s.24).

Kaderin verdiği bu makûs imkân ve fırsattan istifade etmek: Sahip olduğu olanak ve fırsatları değerlendirmek, onlardan yararlanmak: *…aynı zamanda* ***kaderin verdiği bu mağkûs imkan ve fırsattan istifade ederek*** *hakikatten hayret edilecek bir çalışma kabiliyeti ile eser üzerine eser yazıyordu* (NK.s.16).

Kaderinin miracında kendisini asmak: En iyi durumdayken hayatına son vermek: *Tam bir tanrı gibi yedi gün… Ve yedinci günü akşamı bütün tabiat ve hayatla barışık, insan* ***kaderinin miracında kendisini asıyor*** (H.s.275).

Kaderle diş dişe, yumruk yumruğa olmak: Hayatla didişmek, onunla sürekli mücadele halinde olmak: *Kısacası* ***kaderle diş dişe, yumruk yumruğa olduğum*** *günlerden biriydi. Bilmem sizde de böyle midir;*

yolculuk benim üzerimde daima iyi ve unutturucu bir tesir yapar (Hk.s.73).

Kadın aklı: Bayanca düşünmek, kıt anlamak: *Yumruk tam yerine isabet etti. Cemal Beye gösterilen bu alâka kadar beni hiçbir şey mesut edemez. Fakat* ***kadın aklı*** *bu. Ne yaparsın? Güzel olmak kâfi değil* (SAE.s.201).

Kadın işi addetmek: Kadına özgü olduğunu kabul etmek: *—Bazı budalalar, yemek pişirmeyi* ***kadın işi addederler****. Hata… Yüz bin defa hata! Kadın kısmı pişirmesini de, yemesini de bilmez! İkisi de erkeğe vergidir* (SD.s.156).

Kadının kulak, erkeğin koklama hissi: Kadının ses konusundaki, erkeğin koku almadaki hassasiyeti: *Tevekkeli değil bizim kadınlar cami cami güzel sesli hâfızların peşinde gezerlerdi.* ***Kadın kulak, erkek koklama hissi*** *derlerdi, demek doğru. Fakat insan tabiî çok karışık. Alain'in filminde harikulâde şeyler var* (M.s.181).

Kadın talihinin kötü tarafını yaşamak: Kadın olarak yaşamın ve yaşamanın olumsuzluklarına sahip olmak: *Yuneşka, maddesini yanındakilerinin ellerine terkederek, İda, etrafındaki her şeye çılgın denebilecek bir isyanla* ***kadın talihinin kötü tarafını yaşıyordu*** (SD.s.235).

Kadın vücudunu ezberden bilmek: Deneyim sahibi olmak: *Müthiş bir kadın ihtiyacı gece beni rahatsız etti. Yirmi gün oluyor, bu kadar korkuncunu görmemiştim. Nasıl* ***kadın vücudunu ezberden biliyorum*** *ve kendi kendime tekrar ediyorum* (G.s.126).

Kadınlığın bütün silâhları: Kadının sahip olduğu kadınlık hasletlerini karşı tarafı etkilemek için kullanması: *Evin içinde bir nevi alışkanlığın perdesine bürünerek kendisinden uzak duran kadın şimdi ona sokuluyor,* ***kadınlığının bütün silâhlarını*** *birbiri arkasından tecrübe ediyordu* (Hk.s.169).

Kafada bazı kımıldamalar: Yazmak için bazı hareketlenmelerin başlaması: *Belki bahsedeceğim acayip düşünceler. Yine dün ağlayan kız geldi. Tez aldı. Garip mahluklar. Niçin reşit değiliz? Şiirden eser yok. Romana dair* ***kafamda bazı kımıldamalar*** (G.s.194).

Kafadan gitmemek: Unutamamak: *Fakat harabeyi gezdiren sarhoş kapıcının şehlâ gözleri, şarap kokusu, yedi yüz senelik bir tarihi bir halk masalı yapan acaip konuşması, uydurduğu yerlerdeki hafif istihzası* ***kafamızdan gitmiyor*** (M.s.112).

Kafanın gayr-ı şuurunda hep romanla meşgul olması: Roman yazma isteğini yoğun yaşaması: Dün bazı şiirle bir müddet meşgul olabildim. ***Kafam gayr-ı şuurumda hep romanla meşgul*** (G.s.210).

Kafam irin torbası gibi: Zihnin dolu ve oldukça karma karışık olması: *Zihnim bir türlü bir hatt-ı hareket çizemiyor. Belki sonuna kadar romaneske veda. Belki sadece değişmek lüzumu.* ***Kafam irin torbası gibi*** (G.s.116).

Kafanın içinde bir ok gibi dolaşmak: Bir konunun zihni sürekli meşgul etmesi: *Sabiha'nın bu sözü* ***kafamın içinde bir ok gibi dolaşıyordu*** (SD.s.207).

Kafası çatlamak: Şaşkınlıktan dolayı aşırı düşünmek, sarsıntı geçirmek: *Şaşkınlıktan* ***kafası çatlayacak*** *hale gelen Molla Bey, bir daha haykırdı:…*(MB.s.37).

Kafası kavramak: Kavrayamamak, algılayamamak: *Zira, zannediyorum ki, bu yalnız dil meselesidir. Romanın esprisini* ***kavramıyor kafası****; zira, onun okuduğu romanlar Battal Gazi vs.dir* (ED.s.100).

Kafası, tersine işleyen bir saat gibi, geçmişi yaşamak: Maziyi hatırlamak, ona bağlı yaşamak: *Bunun tam tersi oldu: devrine olan düşmanlığı onu ileriye değil, geriye götürdü ve acayip bir mazi hasretine attı.* ***Kafası, tersine işleyen bir saat gibi, geçmiş zamanı yaşamağa*** *başladı* (MB.s.42).

Kafasında evirip çevirmek: Değerlendirmek, irdelemek: *—Hiç, dedi Kötü itiyatlar. Bir düşünceyi, en zalim şeklini alıncaya kadar* ***kafasında evirip çevirmek*** *itiyadı* (H.s.173).

Kafasında olduğu gibi kalmak: Düşüncesi değişmemek, sabit kalmak: *Ve bu terkibin Sabiha'nın* ***kafasında olduğu gibi kalması*** *için her gayreti yapıyor, onu âdeta yolunda geciktirmek istiyordum* (SD.s.64).

Kafasında tirkeşindeki oktan ziyade hile ve tedbir bulunmak: Birçok planı ve hesabı bulunmak: *Moğol, Mısır politikası ve dâhilî karışıklıklar arasında bazen üç dört kozu birden oynamaktan çekinmeyen, taht'a*

padişahlar çıkartıp indiren, ***kafasında tirkeşindeki oktan ziyade hile ve tedbir bulunan****…* (BŞ.s.93).

Kafasında yoğurmak: Zihinde hazırlamak, olgunlaştırmak: *Yahya Kemal'in şiir çalışması büsbütün başka türlüydü. Mısra ve manzume* ***kafasında yoğruluyordu*** (YK.s.40).

Kafasındaki hortlak: Zihninde oluşan evham, ürküntü: *Bir kere okumadan, yazmadan yahut yazmaya çalışmadan duramam. Sonra burada gölgemden ve* ***kafamdaki hortlaklardan*** *başka neyim var? Kim var? İspanya'ya gideceğim* (M.s.213).

Kâfi bulmak: Yeterli olduğunu anlamak: *Her hafta biri ki defa Mümtaz'la buluşmasını genç adam için olduğu kadar kendisi için de* ***kâfi buluyor****, fakat bu saadetin Mümtaz için nelere mal olduğunu hiç düşünmüyordu* (H.s.294).

Kâfi derecede kuvvet-i kalp vermek: Yeterince motive etmek, moral vermek: *Şiare hâtifin hitâbı* ***kâfi derecede kuvvet-i kalp vermiştir****. Onun için kendi kendine batıl fikirleri bir yana bırak ve Allahtan inâyet, Şeh-i sultan-ı devrândan himâyet iste diyor…*(HÜ.s.25).

Kâfi gelmek: Yeterli olmak, yetmek: *Onlar iş için, görmek için, malzeme toplamak için gezerler. Acaip, garip, değişik, kendilerine* ***kâfi gelir****. Şüphesiz eninde sonunda gördükleri şeyler onların da kalplerini burkar. Fakat hiçbir zaman kendi derilerinin dışına çıkmazlar* (EÜM.s.498).

Kâfir takımı: Avrupalılar: *Milli propaganda olur. Bol param olsa ve tıngırdatmasını bilsem bir de taksitle piyano alır kordum. Ta ki* ***kâfir takımından*** *aşağı kalmayalım* (M.s.104).

Kahkaha savurmak*:* Mutluluğunu belirterek sesli bir biçimde gülmek: *Hiddetine hiç aldırmıyor, her cümlede bir* ***kahkaha savuruyordu*** (SAE.s.274).

Kalabalığın nefret ettiği meziyetleri için sevmek: İsmet Paşa'yı sevme gerekçesini ifade ediyor: *İsmet Paşa'yı niçin seviyorum!* ***Kalabalığın nefret ettiği meziyetleri için seviyorum*** (G.s.316).

Kalben kan ağlamak: Çok aşırı üzülmek, içten hüzünlenmek: *Hüsrev mecburen iştirak ettiği bu neşe ve sevince mükabil,* ***kalben kan***

***ağlıyor**. Nihayet bu işte bitiyor ve kayser altın hazinelerin gümüş kapılarını açıyor ve harp hazırlıkları görünmeye başlıyor* (HÜ.s.67).

Kalbi ağzında olmak: Ani gelişen bir olay, durumdan çok korkmak: 1) *Ve ben, olacak şeyi biliyormuşum gibi **kalbim ağzımda**:…* (SAE.s.120). 2) *Ve bir kere onu böyle kabul ettikten sonra en tecrübesiz kulak bile uzaklaşmalarını ve yakınlaşmalarını **kalbi ağzında** takip etmeğe mecburdur* (YG.s.374).

Kalbi burkulmak: Çok üzülmek: ***Kalbi** o zamana kadar duymadığı garip bir ocak duygusuyla, garip bir izzetinefis acısıyla **burkuluyordu**. Bu ölümü kabul etmek güçtü* (MB.s.89).

Kalbi kalbimizde çarpmak: Hissettiklerini hissetmek, yaşadıklarını yüreğimizde yaşamak:

Bir tablo ki, ne renk, ne çizgisi var;
Fakat her hatıra içinde yaşar…
Ve derinliğinden bizlere güler,

***Kalbi kalbimizde çarpan** ölüler* (Ş.s.116).

Kalbi merhametten parçalanmak: Çok şefkatli olmak, acıma duygusunun fazla olması: *Cemil, rüyada bile, ona "İşin aslı nedir, kimdir bunlar, siz kimsiniz?" demeyi ne kadar istiyordu. Fakat kısılmış dişlerinin arasından hiçbir kelime çıkmıyor, sadece onu dinliyor; onu, **kalbi merhametten parçalana** parçalana dinliyordu* (Hk.s.239).

Kalbi ölesiye burkulmak: Aşırı üzüntü duymak: *Bir gelinden ziyade, zalim bir nezri yerine getirmek için talihin kucağına atılış bir kurbana benziyordu. Kalbi ölesiye burkulan Behçet Bey, yavaşça: "Sizin için namazda dua ettim" dedi* (MB.s.54).

Kalbi zehir çanağı olmak: Kin, nefretle dolu olmak: *Yarın belki kendi kalbi de, tıpkı Fatma'nın, Yaşar'ın, Fâhir'in **kalbi gibi bir zehir çanağı olacak**, insanlar arasında bir yılan gibi ıslık çalarak gezecekti* (H.s.213).

Kalbinden duymak: İçten yaşamak, derinden hissetmek:

Şerefli destanını ayak bastığın yerin
***Kalbinden duy** ey yolcu, hafızanda her gece*
Bir ateş tufanında savrulan kemiklerin
Kızıl kavsi ateşten izlerle çizildikçe… (Ş.s.110).

Kaldırıma yığılmak: Yolun kenarına, yere düşmek, yığılmak: *Daha sonra birbiri peşine gelen fâsılasız tekmelerle âdeta ayakları yerden kesildi, havada uçmağa başladı ve kahvenin kapısı önündeki **kaldırıma yığıldı*** (SAE.s.189).

Kaldırmadan yenisini eklemek: Eskiyi koruyarak zenginleştirmek, onu geliştirmek: *Fakat resmî muameleler Richmond'da oluyor. André Maurois'da daha güzel ve tafsilatlıdır bu hikâye: İngiliz **kaldırmadan yenisini ekliyor**. Bu itibarla hayat biraz karışık bir makine oluyor* (M.s.243).

Kalebent hayatında yapmak: Kısıtlı, sınırlı olanaklar, koşullar içinde yapmak, gerçekleştirmek: *Ve Namık Kemal bütün bu kendinden istenen şeyleri itiraf etmeli ki oldukça serbest olan **kalebent hayatında yapıyor**, onlara ümit veriyor, yol gösteriyor, nasihatlerde bulunuyor* (NK.s.16).

Kalem iskemlesinde mıhlanmak: Yazı yazma masasına çakılma: *Siyaset, hür san'atın, serbest düşünce maceralarının, her neviden iktisadî teşebbüsün velhasıl geniş hayata açılan bütün kapıların kendisine teker teker ve gürültüsüzce kapanmış olduğunu görmenin ve **mıhlandığı kalem iskemlesinde**…*(TF.s.11).

Kalem tecrübesi: Yazma, yazarlık deneyimi, geçmişi: *Bu ilk manzumeler, bütün erken yazanlarda olduğu gibi başkalarında kendisini arıyan birer **kalem tecrübesi** şeklinde kabul edilmelidir* (TF.s.5).

Kalemini etine batırmak: Yazma hırsı, ihtirası taşımak: *Namık Kemal'in hâdisattan ve mücadeleden uzak kalmanın azabı içinde, **kalemini etine batırarak**, hücum borusu duymuş cins ve muharebe atı gibi sabırsızlığını kemirerek …*(EÜM.s.235).

Kaleyi içinden yıkmak: Sorumluluktan kaçmak: *O halde ıstırap karşısında kaçmak **kaleyi içinden yıkmaktır*** (H.s.278).

Kaleyi içten fethetmek/ele geçirmek: Sorunu karşı taraftan biri veya birilerinin yardımıyla, onlardan destek alarak çözmek: *Hiçbir dünya görüşüne açıkça dayanmadan, hiçbir inancı istismar etmeye tenezzül etmeden, sadece zevk denen ve kendisine adeta insiyaki olan melekeye dayanarak asıp biçiyordu. **Kaleyi içten fethetmesini** pek bilmezdi* (EÜM.s.438).

Kalın kafalı olmak: Bir şeyi geç veya güç kavrayan, algılayan (kimse): *Damlaya damlaya taş delen sular gibi bu **kalın kafaya** da göre göre çok tecrübeler yer etti* (ED.s.200).

Kalıptan kalıba dökmek: Üretememek, var olanı değerlendirmek: *Yahya Kemal henüz kendi realitesiyle ele almaktan çekindiği Türk tarihini bu yazılarda sanki bir çeşit plastik madde gibi **kalıptan kalıba dökmeye** çalışır* (YK.s.58).

Kalp adamı olmak: Gönül insan olmak: *Fakat canlı hayata, yaşayan ve duyan insana, cansız madde karşısındaki bir mühendis gibi değil, bir **kalb adamı olarak** yaklaşmayı istedim. Zaten başka türlüsü de elimden gelmez* (BŞ.s.25).

Kalp akçe: Yalancı olma, dürüst olmamak: *Fakat yalana alışmıştım. Hayatım denen bu **kalp akçeyi** başka türlü süremezdim. İnsanlar benim böyle olmamı istemişlerdi. Yalancı idim* (SAE.s.186).

Kalp işlemek: Yaşamak: *Onların biri eline geçince çehresi âdeta yumuşardı: "**Kalb işlemiyor** artık. Beyinde de ârıza var", yahut; "Nasıl yürüsün biçare, iki ayağının ikisi de yok…" diye büsbütün beşerî bir dil konuşurdu* (SAE.s.32).

Kalp kalbe karşıdır: Sevgi ve duyguların karşılıklı olmasıdır (Ata s.): *Kapıdan çıkarken nasıl bana bakmıştı ah, **kalb kalbe karşıdır**, mendebur mahlûk, rezil adi herif…* (SAE.s.192).

Kalp sıcaklığını ifade etmek: Samimiyeti, yakınlığı belirtmek: *Filhakika bütün romanda bir **kalb sıcaklığını ifade eden** tek kelime yoktur. Buna mukabil dramın dışında Nâmık Kemal'in devrine göre çok tatlı konuşmaları vardır* (XIX ATET.s.364).

Kalplerine kuvvet vermek: Cesaretlendirmek, motive etmek: *…"Bre, din ü devlet elden gitti, veziri istemezüz, molla mâzul olsun!" gibi çığlıklar bu kalabalığın üstünde zalim ve kindar bayraklar gibi açılır, kadınlar pencerelerden "devletin aslanları" diye âsilerin kalplerine kuvvet verir* (MB.s.43).

Kalplerini burkmak: Üzmek, incitmek: *Onlar iş için, görmek için, malzeme toplamak için gezerler. Acaip, garip, değişik, kendilerine kâfi gelir. Şüphesiz eninde sonunda gördükleri şeyler onların da **kalplerini burkar*** (EÜM.s.498).

Kamaştırmak: Kamaşmasına sebep olmak: *Bu donuk, hiç **kamaştırmayan**, sadece kendisi için bir aydınlıktı ve bu aydınlık avucun içinde küçük, yengeç biçimli bir hayvan, söylendiğine göre kendi*

benliği, küçük tekalüslerle bir damar gibi, açılıp kapanıyor, içten içe işliyordu (H.s.369).

Kamçılamak: Yağmur, rüzgâr hızla çarpmak: *Sonra yine simsiyah bir bulutun ülkesine girerek yine* ***kamçılanıyor****, yine ince ağların içine hapsediliyor, bir tabiat ortasında seyahat ettiğimiz unutuyorduk* (Hk.s.250).

Kan çanağı gözler: Gözlerin çok fazla kanlanmış olması: *Bize kapıyı, ilk bakışta bütün iyilik kabiliyetleri doğduğu gün, ebesi tarafından çalınmış hissini bırakan bir kadın açtı. Onu perişan hâli,* ***kan çanağı gözleri****, sapsarı yüzüyle ve bana dayanmış görünce:…* (SD.s.246).

Kan davası gütmek: Aralarında düşmanlık bulunan iki ailenin birbirlerine kin gütmeye devam etmesi: *İcabında zulme kadar gidebilecek emirler vermesini bilen, gizli kan davaları güden, en çetrefil meseleleri ânında bir kararla çözen, sırlı bir küp gibi…*(SD.s.211).

Kan ve ateş deryasından uzak kalmak: Tehlikeden korunmak için bulaşmamak, ondan uzaklaşmak: *Türkiye şimdiye kadar bu* ***kan ve ateş deryasından uzak kaldı****. Mukadderatımızı çok isabetli bir ileri görüşle elinde tutan Büyük Şef'in siyaseti bizi bu âfetten kayırdı* (YG.s.70).

Kana boyamak: Kan akıtmak, masum insanları öldürmek: *Mustafa Kemal'in çocukluk, ilk gençlik yılları, Balkan komitacılarının dört bir yanı yangına,* ***kana boyadıkları*** *yıllarda geçer* (YG.s.99).

Kanâatlı sabrı ve sükûnunu tatmak: Bekleme erdemini, dayancı yaşamak, tatmak: *Kulübeden başlayıp şehirlere doğru genişleyen mahşer yığınını, büyük ve aydınlık sarayların yoksulluğunu ve can sıkıntısını, fakat evlerinin* ***kanâatlı sabrını ve sükûnunu tattılar*** (Hk.s.246).

Kanat çırparak can vermek: Eziyet çekerek ölmek:

Sihirli aksi çok uzak
Ve kanlı bir maceranın;
Can verdi kanat çırparak
Mavi gölünde akşamın (Ş.s.60).

Kanat silkmek: Temizlenmek, uzaklaşmak: *Kara saplanan bıldırcın sürüleri gibi yüz İngiliz kızı, iki yüz Hollandalı veya İzlandalı kadın*

birdenbire Montparnasse veya Saint-Germain'de talebe mahallerinde ***kanat silkiyorlar*** (M.s.82).

Kanatlanmak: Gelişmeye başlamak: 1) *Bergeaud resimden anlardı ve yeni* ***kanatlanan*** *Türk resmini seviyordu. Ressamlarımızın ve heykeltıraşlarımızın hemen hepsini tanırdı* (YG.s.282). 2) *Bu süzme insan o kadar bu musikiyle hemhâl yaşamıştı ki, halim yüzü Hüseynîden henüz* ***kanatlanmış*** *bir nağmeye benzerdi* (BŞ.s.73).

Kanatlarını kırmak: Beklenmeyen bir davranışla gücendirmek, incitmek: *…Osmanlı tarihinde bütün idarenin bu kadar mutlak şekilde saraya naklinin başka misali yoktur. Üstelik te kuvvetli bir sansür matbuatı bütün hızında durdurmuş, adeta* ***kanatlarını kırmıştır*** (NK.s.22).

Kandan daha kırmızı olmak: Ürkütmek, tehlikeli olmak:

Şimşekler çakıyordu mavi, berrak
Kandan daha kırmızı*, beyazdan daha sessiz*
Mordan daha hiddetli (Ş.s.83).

Kandırmaya çalışmak: İkna etmek, inandırmak, kanmasını sağlamak: *…alkolün su başına, bu hep bir arada paylaşılan acayip inzivaya konmuşlar, mizaçlarının ve talihlerinin kendilerine emrettiği susuzluğu –kimi unutmak, kimi hüzünlü, hatırlama, kimi hayvani hazlar-* ***kandırmaya çalışıyorlardı*** (H.s.300).

Kanı pahasına olmak: Hayatı, yaşamı tehlikeye atmak: *İmparatorluk şarkta, garpta şan ve şerefle döğüşüyor,* ***kanı pahasına olan*** *bir üstünlüğü devam ettirmek için elinden gelen her gayreti sarf ediyordu* (EÜM.s.169).

Kanı uyanmak: Yaşananları hissetmek: *O zaman, çocuğunu azarlayan bir anne gibi, güzel başını sallayarak kendi kendine: "Babamın* ***kanı uyanıyor****." diye düşünürdü* (MB.s.65).

Kanıyla işlemek: Olağanüstü çaba ve emekle çalışmak: *-Zannetme ki, sana kabuğunu kır! diye cevap vereceğim… O zaman dağılırsın! Sakın kabuğunu kırma! genişlet… ve kendine mal et,* ***kanınla işle*** *ve canlandır. Kabuğun kendi derin olsun…* (H.s.242).

Kani olmak: Kanmak, inanmak, emin olmak: 1) *Hayatımızı görelim, eksikliklerini bilelim, İnsanı realiteye, realiteyi altındaki kökleşmiş meseleye irca etmeden bu memleketin edebiyatının yapılacağına ben de* ***kani değilim*** (EÜM.s.57). 2) *—Böylece gizli, açık imalar, kinayelerle etrafı iyice hırpaladığına kani olduktan sonra*

— çünkü konuşması hep umumî ile benim bilmediğim, takip edemediğim mıntıkalarda gizlenen bir şahsînin arasında dolaşıyordu (SD.s.76). 3) *Çoktan beri artık bu işin bitmesi lüzumuna* ***kani olmuştum*** (SAE.s.364).

Kanlı bir güneş gibi çalkalanmak: Kan, mücadele ile dolu bir geçmiş, tarih olmak: *Gelenler, mor sabahlı Balkan memleketlerinden her şeylerini, hatta yarına ait ümidlerini bile bırakıp gelenler ise, tarihimizin belki en öz taraflarından geliyorlar. Onların başları etrafında Türk tarihinin yarısı* ***kanlı bir güneş gibi çalkalanıyor*** (YG.s.53).

Kanlı bir lokma: Kana bulanmış yiyecek, yemek parçası: *Bu bembeyaz ve kanlı vücut, yeşilimtırak bir ışığın taştığı pencereden* ***kanlı bir lokma*** *gibi karanlığın ağzına atılmıştı* (Hk.s.39).

Kanlı bir macera: Tehlikeli, ölümcül bir serüven:

Sihirli aksi çok uzak
Ve kanlı bir maceranın*;*
Can verdi kanat çırparak
Mavi gölünde akşamın (Ş.s.60).

Kanlı didişmeden kurtulmak: Kanlı savaşı, mücadeleyi bitirmek: *Savaşın bitmesi hemen barışın gelmesi değildir. Zaten yeni diplomasi "mütareke", "teslim" gibi kelimelerle birini ötekinden ayırıyor. Savaşın bitmesi sadece hummanın bitmesidir. İnsanlık, altı yıl süren* ***kanlı didişmeden kurtuluyor****, o kadar…* (YG.s.77).

Kanlı haber göndermek: Kara haberi, vefat etmeyi bildirmek:

Bir akşamın beyaz fecre
Gönderdiği kanlı haber*,*
Herkes ömründe bir kere
Bu zalim dönüşle titrer (Ş.s.54).

Kanlı hiddet olmak: Tehlikeli, zararlı kızgınlık, aşırı hiddetlenmek:

Boğuşan dallar var uzak bir yerde,

***Kanlı hiddetidir** bu ses onların,*

Yarın bir gül açar bu bahçelerde,

Belki son çığlığı boğulanların (Ş.s.42).

Kanlı hiddetle yüklü olmak: Çok fazla kızgın olmak, sinirle dolu dolmak:

*Bulutlar bir **kanlı hiddetle yüklü***

Geçtikçe batıya doğru önümden

Zalim ümitlerle ürperirdim ben,

Duyardım uzlette her an bir yeni…(Ş.s.65).

Kanlı mücadele: Çok sert, kanlı taht kavgası: *…sanatsal ağacının on bir dalı gibi gördüğü ve benimsediği on bir çocuğun arasında başlayan **kanlı mücadeleye** kayıtsız kalmamıştı ve bu prenslerin talihlerine bir ana gibi kalbi sızlamıştı* (BŞ.s.101).

Kanuna uydurmak: Yasaya aykırı bir şeyi, yöntemine uygun yapmak: *Üstelik, Muhtar'ın şahsiyetindeki ölçüsüzlük onda bulunmadığı için, her yaptığını **kanuna uydurarak** yaptı* (SD.s.293).

Kap haline getirmek: Uygun psikolojiyi örmek, oluşturmak: *…onu yakalıyor, yerinden koparıyor, değiştiriyor, ruh ve bedeni çok başka türlü bir ölümü, hayatın ötesinde, fakat onun ürperiş halinde hatıralarıyla dolu bir ölümü kabul edecek bir nevi **kap haline getiriyordu***. (H.s.256).

Kapalı cennete girmek: Girilmemiş cennet, sıra dışı sanat (musiki): *Bu eserlerin delâletiyle eski musıkînin bizim olan **kapalı cennetine girmiş** sayılabilirdim. Fakat Nevâkâr büsbütün başka bir şeydi. Eser içimde bir yaz öğlesinde denize yerleşen güneş gibi yerleşti* (YG.s.380).

Kapı aralığı: Hafif, az etki: *Nihayet **kapı aralığından** giren endişe gözlerini kör eder, ondan sonra kaderin çukuruna düşer* (Hk.s.292).

Kapı hakkı: Giriş ücreti, bedel: *Aç kapıyı bezirgânbaşı, bezirgânbaşı Kapı hakkı ne verirsin? Ne verirsin?...* (H.s.20).

Kapı yoldaşlığı etmek: İş, çalışma arkadaşlığı yapmak: *Âli, Fuad Paşalarla **kapı yoldaşlığı etmişti.** Cevdet Paşa gibi dikkatli ve mu-*

vaffak olmağa azmetmiş bir adam için bundan kuvvetli bir mektep bulunamazdı (EÜM.s.203).

Kapıda ayrılmak: Girişte vedalaşmak: *Sonra Nuran'ın evinin duvarıyla, talihinin öbür yüzü gibi karşılaşır, ondan* ***kapıda ayrılırdı*** (H.s.200).

Kapıları açmak: Beyni boşaltmak, düşünceleri serbest bırakmak: 1) *Bütün kafasındakilere, hepsine birden "Paydos!" demek, kapıları açmak ve yol vermek, son zerresine kadar her hatırayı, her hayali her tasavvuru kovmak ve herhangi…* (H.s.62). 2) *Onu beğenebileceği bir hâle sokmak çarelerini aradı, ona müşterek hayatlarını bu perişanlıktan kurtaracak bir ufuk bulmaya çalıştı. Madem ki aşkın kapısı onlara kapalıydı, o halde başka* ***kapıları açmak*** *lâzımdı* (MB.s.67). 3) *Her şeyin bitmesi ve perdenin inmesi. O büyük ve ferahlatıcı boşanma. Bütün kafasındakilere, hepsine birden "paydos!" demek,* ***kapıları açmak*** *ve yol vermek, son zerresine kadar her hatırayı, her hayali, her tasavvuru kovmak ve herhangi…* (H.s.62).

Kapıları kapatmak: İlişkiyi kesmek, anlaşma ortamını, imkânını yok etmek: *Tabiatta, hayatın yürüyüşünde, bizi idare eden kanunlarda her lahza karşılaştığımız şeyi, bize zaman zaman hayatın bütün* ***kapılarını kapayan*** *şeyi, sanki onun çehresinde görmüştüm* (SD.s.211).

Kapıları zorlamak: Olanakları elde etmeye çalışmak, onlara sahip olmaya çalışmak: *Sanki* ***zorladığı bütün kapıları*** *kapalı bulan insan, yavaş yavaş kendi içinde değişmenin imkânlarını aramaktadır. Bu her şeyden evvel, ne şekilde olursa olsun, ferdin doğuşudur* (XIX ATET.s.83).

Kapının önünde bulmak: İçeriden dışarıya çıkmak: *Bir ara İstanbul'a davet edilirse memnuniyetle geleceğinden bahsetti ve kendisine bir tiyatro müdürlüğü selâhiyetini veren vesikalarını gösterdi. Sonra bilmem nasıl oldu, kendimizi* ***kapının önünde bulduk*** (YG.s.253).

Kapının önünde kalmak: Dâhil olmamak, dışarıda kalmak: *O erime ve kaynaşma ancak tahammülü güç hararetlerde olabilirdi. Aksi takdirde* ***kapının önünde kalır****, ödünç alınmış bir dili kullanırdı* (H.s.265).

Kapının önüne çıkmak arzusu: İstenilen, umulan yaşama ulaşma düşüncesi, hayali: *Fakat bir gün, bu pencereden ayrılmak, kapının önüne çıkmak arzusu doğabilirdi* (Hk.s.307).

Kapıyı açık bulmak: İmkân sahibi olmak: *…gene bohçası elinde evden fırlayan bir kadın da iki adımda hamamın* ***kapısını*** *natırın dost, aşina gülümsemesiyle kendisine* ***açık bulurdu*** (MB.s.129).

Kapıyı yoklamak: Bakmak, kontrol etmek: *Düşün, Edirnekapı'daki evi, her gün* ***kapını yoklayan,*** *yahut yolunu kesen alacaklıları, bir dilim ekmeğin peşindeki çırpınışlarını… Sonra bugünkü rahat ve saadetini düşün!..*" (SAE.s.12).

Kapıyı kuvvetle zorlamak: Yüksek mertebeye çıkmaya çok uğraşmak, ramak kalmak: *Eski şiir, mazisinde bu* ***kapıyı*** *birkaç defa* ***kuvvetle zorlamış****, fakat tek başına kaldığı için bir türlü aşamamıştı. Hakikatte tabiat ve eşyayı muhayyilemize…*(XIX ATET.s.252)..

Kâr saymak*:* Kazanç olarak görmek: *Fakat ben hiçbir zaman hak diye kendime ait bir şeye inanmadım. Bütün mazlum doğmuşlar gibi başıma gelen talihsizliğin neresinden ve ne pahasına kurtulursam* ***kâr sayardım*** (SAE.s.65).

Karabete dikkat edivermek: Yakınlığı gözönünde bulundurmak: *… sadece isimlerini düşünmek ve "Nesri" ile Rolla arasındaki* ***karabete*** *şöyle bir* ***dikkat edivermek*** *bu iki mütalaaların bütün bütün tesirsiz kalmadığını gösterir* (TF.s.6).

Karanlığın ağzına atmak: Zifiri karanlıkta kaybolmak: *Bu bembeyaz ve kanlı vücut, yeşilimtırak bir ışığın taştığı pencereden kanlı bir lokma gibi* ***karanlığın ağzına atılmıştı*** *(*Hk.s.39).

Karanlığın çamurunda boğulmak: Sosyal hayatta dağolmak, hayatı yönetememek:

Kimimizi aydınlık alır götürür
Birden coşan seller gibi
Kimimiz ***karanlığın çamurunda***
Boğuluruz *tek bir el işareti* (Ş.s.152-153).

Karanlık bir mahzen olmak: Düşüncenin çıkmazda olması, şeffaf olmamak: *Fakat yavaş yavaş halka daralıyordu. Düşüncem sanki* ***karanlık bir mahzen olmuştu****. Hiçbir yere kımıldamak imkânı olmayan bir mahzen…* (SAE.s.106).

Karanlık içinde yaşamak: Üzüntü, perişanlık, sıkıntı çekmek: *Hamleleri ayrı, ufukları ayrı. Fakat aynı ıstırap, aynı memnuniyetsizlik*

var. Aynı burgu insanın içini deliyor. ***Aynı karanlık içinde yaşıyorlar*** (MB.s.86).

Karanlıkta gerilmiş bir ip: Beklenmedik şaşırtıcı bir durum: *Birbiri peşinden gelen bu sualler,* ***karanlıkta gerilmiş bir ipe*** *ayağı dolanmış insan gibi, yolunda rahat yürümesine mani oluyordu* (H.s.109).

Karaya vurmuş gemi gibi olmak: Dağınık, düzensiz görünmek: *Büyük odanın ortasında daha ziyade* ***karaya vurmuş gemi*** *gibi bir yığın eşya hep onları hatırlatırdı* (SAE.s.85).

Karda yürümek: Açıktan bir şey yapmak, gizlememek: ***Karda yürümekten*** *hoşlanmazsınız farz edelim, bunu herkesin bilmesi size ne kazandırır?* (SAE.s.275).

Kardeş kanı akmak: Yakın veya kardeş olanların kavga etmesi, birbirlerini öldürmesi: *Öbür yandan da bir iç harbi var. İster istemez* ***kardeş kanı akıyor****. Bunun önüne ancak buradaki mekanizmayı olduğu gibi çökertmekle geçilebilir* (SD.s.214).

Kardeş kanı: Aynı millete mensup toplulukların veya yakın milletlerin savaşması: *İnsanlar birbirleriyle dâima anlaşabilirler, yeter ki silâhın,* ***kardeş kanının*** *bir dâvayı ortadan kaldırma çaresi olmadığını anlasınlar* (YG.s.80).

Kardeşi olmak: Ömür boyu beraberinde olmak, birlikte yaşamak: *… bütün kâinatla mutabakat halinde idrakten ibaret bir hayatın önünde, onun tılsımlı aynası, güler yüzlü kardeşiyle sarmaş dolaş yaşayan mahzun yüzlü* ***kardeşi oluyordu*** (H.s.144).

Karii hislerinde tutarak sürüklemek: Okuyucuyu duygularıyla harekete geçirmek, etkilemek: *Fikret, Hatip adamdı. Sözle insanların düşünen, ve hasbî olarak güzeli tadan melekesine değil, en ufak bir tahrişte cüşu huruşa gelmeye pek müsait olan zarlarına hitap eder ve* ***karii hislerinde tutarak sürüklemeye*** *çalışırdı* (TF.s.8).

Karikatür çıkarmak: Düşündürücü resim, taslak oluşturmak: *Nâmık Kemal bizim halk dilimizde bile çok tabiî şeklide yaşayan şahin bakışlı, çakır pençe, atmaca gibi, bir hayal sistemini kelimesi kelimesine alarak ondan bir* ***karikatür çıkarmıştı*** (XIX ATET.s.24).

Karnında mahpus varlık: İçinde hapsedilmiş: *Yarın kimi seçeceği bilinmeyen haşin ve sırrına erilmez mâbude bütün imkânların, ölü-*

mün ve doğumun sırrı ***karnında mahpus varlık****, mevsimlerin munis esirler, köle…*(H.s.160).

Karpuz kabuğundan nal yapmak: Olmayacak bir şey istemek: ***Karpuz kabuğundan Nal olur*** *mu ya... (Kendisinden memnun yürür. Cemal'le Tevfik Bey'in yanına gelir. Cemal'in yakasından tutarak) Düşün bir kere ordu toplayacaklar* (İAA.s.45).

Karşı karşıya getirmek: İki tarafı da zor durumda bırakmak: *1914, Büyük Fransız İhtilâli gibi bir şeydir. Münevverlerin hayatını birdenbire değiştirdi, onları teknikle* ***karşı karşıya getirdi;*** *bunlar vatana dönünce eskileri beğenmez oldular* (ED.s.207).

Karşı karşıya kalmak: Kaçınılmaz bir durumla karşılaşmak: *Elma gibi, herhangi bir şey gibi, bir adamla* ***karşı karşıya kalıyorsunuz****. Hepsi belki yalan ve canbazlık, fakat kendine sadık. Demek sanat elli altmış sene bir yalanı yaşamak, ona sahnedeki rol gibi inanmak* (M.s.222).

Karşı koyma imkânı bulamamak: Direnme, mücadele olanağına sahip olamamak: *Halbuki bazı rüyalardaki duygularımız bizi bir sel gibi götürürler. Hiçbir* ***karşı koyma imkânını ve düşüncesini bulamayız*** (EÜM.s.35).

Karşı yaka gibi görmek: Uzak olduğunu düşünmek: *…ayaklarım karaya bastığı, kollarım toprağı kucakladığı zaman bütün yorgunluklarım bitecek, diye düşünen bir yüzücü gibi, onu bir selamet toprağı, geçilmesi lâzım bir* ***karşı yaka gibi görmüştü*** (H.s.64).

Karşısına dikmek: Öbür tarafına, yanına yapmak: *Çünkü karşısına dikilecek her binayı yer, ezer; mademki tepesinden bakacaktır, madem ki güneşin orkestrasına sahiptir ve dört asırdır bu mehteri çalar, onun* ***karşısına dikeceğimiz*** *binadan hayır yoktur* (YG.s.200).

Karşısında bulmak: Karşılaşmak, görmek: *Bununla beraber kadını o muammalı gülüşü ile* ***karşısında bulduğu*** *için memnundu* (Hk.s.168).

Karşısında görmek: Beklenmeyen bir anda karşılaşmak: *Fakat dördüncü kızı da elinden giderse ne yapacaktı? Onu kendisi, ihtiyarlığı için bir nevi ihtiyat akçesi gibi saklamıştı* (MB.s.49).

Kart züppeler gibi pudralı sokağa çıkmak: Yaşlılığın belirtilerini gizlemek için makyajla onları kapatarak dışarı çıkmak: *Bir kere*

sıhhî, içtimaî veya siyasî (ilmî demek için), cehlî bir vaziyet teessüs etmesin, kolay kolay baş edilmiyor, vâkıa had devri geçti ve ben Onbeşinci Louis devrindeki o ***kart züppeler gibi pudralı sokağa çıkıyorum*** *artık* (M.s.238).

Kartal gibi süzülüp yükselmek: Çok çabuk yükselebilmek: *Sıla hasreti bu kadar geniş bir bayrağı pek az açmıştır. Ses bir kartal gibi süzülüp yükseldikçe* (BŞ.s.69).

Kartal süzülüşlü ordu: Seri, hızlı ve aktif hareket eden askerler, askeri güç: *Onlar,* ***kartal süzülüşlü orduların*** *arkasından girdikleri şehirlerin ortasında, renkli minareleriyle, endamlı kapılarıyla, dilimiz ve kılıcımız gibi ilk atalar yurdundan getirdiğimiz şekilleri, hususilikleriyle yükseldikçe etraflarındaki…*(BŞ.s.67).

Kasap dükkânında öküzün yüreğinden kanın yavaş yavaş damlaması: Edebi bir cümle olduğu için Tanpınar Homeros'un cümlelerine layık görüyor: *Orada Homiros'a lâyık bir cümle vardı:* ***Kasap dükkânında öküzün yüreğinden yavaş yavaş damlayan kan*** (YG.s.309).

Kaskatı almak: Soğuk, donuk düşünmek, canlı, hareketli olmamak: *O, sert kabuğuna iri mücevherler kakılmış bir hayvan gibi tek başına, hiçbir şeyi kabul edemeyecek bir toklukla, sanki canlı, her şeyi inkâr eden bir toklukla etrafını* ***kaskatı almıştı*** (H.s.286).

Kaskatı olmak/kesilmek: Aşırı üzüntü ve korkudan dolayı hareket edememek: *—Hastalığımdan evvel de vardı. Fakat azdı. Şimdi çoğaldı. Bazı insanları dinlerken vücudum* ***kaskatı oluyor****. Âdeta onlara karşı zırhlar giyiyorum* (H.s.185).

Kaşını kaldırmak: Küçümseyici tavırda bulunmak, davranış sergilemek: *…ifşa etmesini istediği üstün bir perde ile konuşuyor, işlerine dair sualler soruyor, manalı latifelerle alay ediyor, bir* ***kaşını kaldırarak*** *cevaplarını dinliyordu* (H.s.215).

Kaşla göz arasında: Kimseye sezdirmeden çok çabuk**,** kısa bir zaman içinde: *İlk karısını ve ondan olan çocukları zar zor beslerken şer'i mahkeme kararıyla evimizde birkaç gün için, o da ücretini vererek, misafir kalan bir kadıncağızla, hem de kocasından boşandığı günün haftasında,* ***kaşla göz arasında*** *evlenmesi bu zaafların en iyi misalidir* (SAE.s.25).

Kaşları çatık olmak: Öfkeli görünmek: *Cebbarzâde uzun uzun düşündü. Sevindiği belliydi. Fakat yine kaşları çatıktı. Yüzünde garip bir endişe vardı* (Hk.s.214).

Kaşlarını çatmak: Öfkelenmek, kızmak: Mümtaz, isterse kendisine bir köpek yavrusu hediye edeceğini söyleyince birdenbire ***kaşları çatıldı***. Onun getireceği bir köpek yavrusu ile nasıl oynayabilirdi? (H.s.205).

Katarına takılmak: Dâhil olmak, katılmak, aynı yöntemi uygulamak: *Hâşim gibi hakikaten müstesna bir duyuşun, hakikaten müstesna bir hayalcinin, Fikret'in* ***katarına takıldığı*** *Âkif'in öğütecek buğdayı bulunmayan bir yel değirmeni gayretiyle harc-ı âlem fikirleri…* (EÜM.s.332).

Katı realite: Esnek olmayan gerçek, gerçeklik: *Baudelaire, İngiliz edebiyatından gelen bir can sıkıntısını getiriyor;* ***katı realite*** *var onda* (ED.s.76).

Katıksız bir dünya görüşünün malı olmak: Doğru, bozulmamış bir fikre ait olmak, onu taşımak: *…sağlam,* ***katıksız bir dünya görüşünün malı olmamış*** *bir yığın heves ve fanteziyle dolu bazı sanat eserleri gibi— sıtmalı lezzetini yapan çok tatlı bir tereddüt, bir yarı yolda kalma hissini katıyordu* (SD.s.45).

Katılasıya gülmek: Çok fazla, aşırı gülmek: *Evvelâ* ***katılasıya güldü****, sonra ciddiyetle,- Büyük insanların etrafı da acayip olur… diye söylendi* (SAE s. 292).

Katlanmak: Dayanmak, çekmek: *Başıma geldi mademki, çekerim" diyormuş. Nitekim* ***katlanıyormuş*** *da! "İğreniyordum, ama bu da bir hayat… diyordum. Ama seni görünce iş değişti. Şimdi kabil değil artık! Ne bu ayıpla yaşayabilirim* (SD.s.198).

Kav gibi bina: Kibrit kutusu gibi küçük ev: *Kitapları yanmadan önce, hemen her gün, kendisine" Bu kadar serveti böyle* ***kav gibi binada****, bir kibrit kutusunda saklıyorsun; maazallah bir yangın, bir şey oluverir, mahvolursun!" diye nasihat vermişti* (MB.s.12).

Kavmî gelenek: Cemiyetin örfü, âdeti: *…hemen arkadan gelen kitlelerle* ***kavmî geleneklerin*** *bu merkezlerin tesirine az çok aksülamel yapacak derecede beslenmesi, yerleşilen kıt'anın yerli halk ve komşu kültürle olan münasebetleri…*(XIX ATET.s.19).

Kayasından kopmuş bir yosun gibi: Hayattan, yaşam imkânını yitirme, ondan uzaklaşmak, ayrılmak: *…hülâsa **kayasından kopmuş bir yosun gibi**, şuur altında yüzen her şeyi eline geçirip onlarla içimizde kendi acayip senfonisini kurmasından gelir* (EÜM.s.36).

Kaybedilmesi, kazanılması kadar kolay servetler: Emek harcanmadan biriktirilen mal varlığının yine kolayca bir biçimde harcanması tüketilmesi: *Biraz atılgan, cerbezeli yahut değerlere karşı az çok kayıtsız insanlar bu işlere sarılmışlar, **kaybedilmesi, kazanılması kadar kolay servetler** elde etmişlerdi* (SD.s.231).

Kaybetmek: Yitirmek, sahip olamamak: *…fert için olduğu kadar millî hayat için de çok lüzumlu ve zarurî olan ve hepimizi bir ağacın kökleri gibi asırların içinden doğru besleyen düşünceyi **kaybetmiştik*** (YK.s.24).

Kaybolmak: Görünür olmaktan çıkmak, yok olmak: *Behçet Beyi tadılmamış, yabancı zevklere davet eden süslerini düşündü. Bereket versin ki beden aşağıları birdenbire **kayboluyordu*** (MB.s.12).

Kaybolmaya mahkûm olmak: Yok olma özelliği taşımak: *…bütün kuvvetlere bir lahzada sahip olma, bir lahza için tekrar atı ve dizginleri kendisinin bilme, hulasa son çırpınış, **kaybolmaya mahkûm olanı** elde etmek ve kendinin yapmak için son çırpınış …* (G.s.64).

Kayıplı olmak: Zararı, kaybı olmak: *Kadının yüzündeki sükûneti, ne de o derin merhameti unutamayacaktı. "Bire karşı bir, doğrusu istenirse pek **kayıplı değilim**!"* (Hk.s.213).

Kayıtsız kalmak: Umursamamak, önem vermemek: 1) *Bize garptan romanı, tiyatroyu, tenkidi (bunu bilhassa tek başına) ve biyografiyi taşıyan bu muharrir şiirde garbe karşı adeta **kayıtsız kalır*** (NK.s.280). 2) *Konya elbette o kadar gazâsına şahit olduğu İkinci Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, sanatsal ağacının on bir dalı gibi gördüğü ve benimsediği on bir çocuğun arasında başlayan kanlı mücadeleye **kayıtsız kalmamıştı*** (BŞ.s.101).

Kayıtsızlığın şemsiyesi: Sürece etki edememek, kayıtsız kalmak: *Her şey üzerimden kayıyor ve ben her şeyin üstünden kayıyorum. **Kayıtsızlığın şemsiyesi**. Tesir anlarının dışında hep bu şemsiyenin altındayım* (G.s.244).

Kayıtsızlık an'anesinin dışına çıkmak: Sorumluluk taşımak, duyarlı olmak: *Bütün hayatını Türk matbaacılığına, gazeteciliğine ve inandığı*

insanların hâtırasına vakfetmiş olan bu gayretli adam, bizde öteden beri hâtıraları muhafaza etmek hususundaki ***kayıtsızlık an'anesinin ilk defa dışına çıkmış*** *bir muharrirdir* (EÜM.s.247).

Kayıtsızlık: İlgisizlik: *Zihnin hazmı konuşma ile oluyor. Biz düşüncelerimizi başkalarının dikkatinde, başkalarının* ***kayıtsızlığına*** *veya hiddetinde, hattâ zulmünde yaşarız* (YG.s.274).

Kaz ayağı adım atmak: Dizlerini kırmadan bacakları kalçadan gergin atarark yürümek: *Yahut toplu bir halde Enternasyonal söylerken, yahut* ***kaz ayağı adım atarken****…* (H.s.121).

Kazanı meydana taşımak: İnfazın gerçekleştirilmesi: *…Hacı Bektaş* ***kazanı meydana taşınır****, başlar alınır, hal'ler yapılır, valide sultanlar oğullarıyla beraber, hiçbir sesi dışarıya taşırmayan basık saray odalarına…* (MB.s.43).

Kazanın içinden çıkamamak: İmkânı, çaresi olmamak: *Alâiyeli Ahmet'in hikâyesini anlattığıma müteessirdim. Onun Emine'sini kötü insan elinden korumak için hazırladığı,* ***kazanın içinden çıkamayacağı*** *kadar derin mezar hatırımdan çıkmıyordu* (SD.s.200).

Kazara sarf etmek: Yanlışlıkla söylemek: *Artık insan kırmaktan çekiniyor, birisi hakkında* ***kazara sarf ettiği*** *biraz kuvvetli birkaç cümle olursa: "Allah aşkına söylemeyin… Hem ben onu çok severim"* (EÜM.s.302).

Kederden, hırstan ne yapacağını bilmemek: Olumsuz duyguları yoğun bir biçimde yaşamak: ***Kederimden, hırsımdan ne yapacağımı bilmiyordum****. Bir insanın emniyetiyle bu derece oynamak beni çileden çıkarıyordu* (SD.s.290).

Kederi çoğaltmak: Daha çok dertlenmek: *—Yalnız bir nasihatım var sana,* ***kederini çoğaltmak*** *için içme! Dağıtmak için iç… Geniş ol, geniş yaşa…* (SD.s.168).

Kederi uyandırmak: Talihi, kaderi harekete geçirmek: *Zaten bu hâtıraları yazmak fikrini bende, biraz da onun bu çok yerinde olan kederi uyandırdı* (SAE.s.11).

Kederlerine şiddetle alakadar: Üzüntü, ıstırapları ile içten ilgilenmek: *Mehîn Banu, yeğeninin* ***kederlerine şiddetle alakadardır****. Onu teselli etmeye çalışıyor, sabır ve teenni nasihatleri veriyor* (HÜ.s.72).

Kederli su: Suyun hayattaki yeri ve yaşananlara tanıklığı:

*Her bakışta çizer bu **kederli su,***
Ömrümüzün geniş bir tablosunu.
Bir tablo ki, ne renk, ne çizgisi var;
Fakat her hatıra içinde yaşar (Ş.s.116).

Kedi nazıyla dinlenmek: Şımarıkça, minnet çekmeden istirahat etmek: *O odasında yatağında bir **kedi nazıyla dinleniyor**. O girerse, onu unutmazsam bu iş olmaz. Halbuki ben ancak Ayşe gibi kadınlarda kısmetimi aramalıyım!* (SAE.s.202).

Kedi yavrusu gibi derhal ayağa kalkmak: Dirençli, sağlam olmak, yere düşmemek: *Her ağaçtan ufak tefek düşmeler olur, düşenlerin kolu, dizi, başı yaralanır, ceviz ağacından, o kadar yüksek olmasına rağmen kimse düşmez, nâdir olarak düşen de, bir **kedi yavrusu gibi derhal ayağa kalkardı*** (SD.s.22).

Kedi yavrusu gibi kabarmak: Naz yapmak, sırnaşmak, mutluluğunu beden dili ile ifade etmek: *… "Artık bozarsan parmaklarını ısırırım." diye tehdit ediyor, kâh kavgaya hazırlanan bir **kedi yavrusu gibi kabarıyor**, kâh sokulgan, okşayıcı tavırlar takınıyordu: "Ne güzel, ne güzel gelinlik tacımı böyle yaptıracağım…* (MB.s.100).

Kedilerin pislemesi: Kirletmek, pisletmek: *Çiriş tabağıma **kediler pislemesin**, dikkat et* (SD.s.225).

Kefalet altına almak: Verilen sözün tutulması için sorumluluğu üstlenmek, kefil olmak: 1) *Fakat cemiyet halinde yaşar. Cemiyet nizama muhtaçtır. Bu bir nevi uzuvlaşma mahiyetindeki nizamı devlet teşkil eder. O hukuk-ı umumiyeyi **kefalet altına alan** bir hâkimiyettir* (XIX ATET.s.387). 2) *Her bir şey gelecek nesillerin hayatını ve çalışmasını **kefaleti altına alan** bir zafer kadar büyük olamaz. Her kılıç darbesi, her yara, her ölüm, her dolu dizgin akın gelecek baharların müjdecisidir* (YG.s.94).

Kefen diye şerefsizliğe sarılmak: Değerleri, onuru yitirme endişesi taşımak: *Çocuklar boynu bükük doğuyor, ihtiyarlar **kefen diye şerefsizliğe sarılmaktan** korkuyorlardı* (YG.s.103).

Kekeleyen bir tarafı olmak: Eksik olan, gelişmeyen, bodur bir özelliği olmak: *Haşim'de ise daima noksan daima* ***kekeleyen bir taraf*** *vardı* (YK.s.37).

Kelime, ifade oyunlarına dayanmak: Söz sanatını kullanmak, örmek: *Nedim'den sonra ârazı iyiden iyiye görülen, fakat başlangıcı daha evvele çıkan bir zevk bozulması ve dağılış, ilhâmın umumiyetle küçük ve* ***kelime, ifade oyunlarına dayanan*** *buluşlardan öteye geçememesinden gelen bir yoksulluk…*(XIX ATET.s.81).

Kelime zevkinden dil zevkine çıkmak: Gelişimin parçadan bütüne ilerlemesi: *Fakat şairlerimizin biraz evvel bahsettiğimiz örneklerinin tesadüfüne bağlı o keyfî lügattan bir türlü kurtulamamaları,* ***kelime zevkinden dil zevkine çıkamamaları****, bu ve buna benzer mısraların, eserlerinde daima bir istisna gibi kalmasına sebep olacaktır* (XIX ATET.s.21).

Kelimelerde yaşamak: Teorik olarak düşünmek, yaşamak: *Hepinizin kafasında sevgi, ıstırap diye bir yığın kelime var.* ***Kelimelerde yaşıyorsunuz****. Ben kelimelerin manasını öğrenmek istiyorum. Onun için yaptım* (H.s.280).

Kelimelerin elması: Sözcüklerin, ifadelerin edebi değeri: *Ve biraz da bu ses ortadan kaybolduğu içindir ki Edebiyat-ı Cedîde şiirinde dil o kadar öksüz kalmış,* ***kelimelerin elması****, içlerinde parıldayan güneşi kaybetmişti* (YK.s.119).

Kelimelerle oynamak: Sözlerle sanat, oyun yapmak: *Eski talebelerin karşısında yenilmemek için* ***kelimelerle oynadığını*** *sanıyordu, fakat hayır, asıl düşüncesi buydu. Fert kendisini muhafaza etmeliydi* (H.s.242).

Kelimenin ışığı altında: Sözcüğün, kelimenin aydınlatıcı anlamıyla: *Bu acayip* ***kelimenin ışığı altında*** *bütün hayatımız bize tehlikeli bir cambazlık gibi görünüyor* (YG.s.83).

Kelimesi kelimesine almak: Aynısını bir bütün olarak almak, kullanmak: *Nâmık Kemal bizim halk dilimizde bile çok tabiî şeklide yaşayan şahin bakışlı, çakır pençe, atmaca gibi, bir hayal sistemini* ***kelimesi kelimesine alarak*** *ondan bir karikatür çıkarmıştı* (XIX ATET.s.24).

Kelimesi kelimesine/harfi harfine: Harfiyen, hiçbir değişiklik yapmadan: *Abdülhak Şinasi "ağırlaşmış" diye haber yollamıştı. Hakikaten de böyle biliyormuş. Sonra mezarlıkta söyledi. Ben Abdülhak Şinasi'nin haberini* ***kelimesi kelimesine telakki etmiş olacağım*** *ki Beyoğlu'ndaki işlerimi bitirdikten sonra, galiba on bire doğru gidebildim* (YK.s.168).

Kelimesini kaçırmamak: Çok dikkatli dinlemek, önemsemek: *Bununla beraber Paşayı o zamana kadar böyle bir sarahat içinde görmemiştim. Kendisine anlattığım şeylerin bir* ***kelimesini kaçırmıyor****, üst üste sualler soruyordu* (SD.s.264).

Kemal getirmek: Olgunluk, mükemmellik sunmak, getirmek: *Hasta olması, ölümle aylarca göz göze bakışması onu çok değiştirmiş, âdeta bir nevi* ***kemal getirmişti****. Artık insan kırmaktan çekiniyor, birisi hakkında kazara sarf ettiği biraz kuvvetli birkaç cümle olursa:…* (EÜM.s.302).

Kemal noktaları: Kusursuzluk, mükemmellik yerleri, noktaları: *Sis bu meharetin onda hakikî şair riyatile -biittabi kendi cinsinden bir şair- birleştiği* ***kemal noktalarından*** *biridir. Bu bir manzume değil, geniş, korkunç ve zalim bir bedduadır ki faciadan faciaya atlayan…* (TF.s.14-15).

Kemal imkânlarını iyilik için kullanmak: İnsanlığa hizmet etmek, bu uğurda çalışmak: *Derhal vaziyeti anlattım. "Her şey iyileşir, sen bunlarla meşgul olma," dedi. Rahatladım.* ***Kemal imkânlarını iyilik için kullanmasını*** *biliyor* (G.s.298).

Kemal-i hüsn ü taravetle büyümek: Mükemmel güzel bir san'at ve tazelik, körpelik bir biçimde yetişmek, büyümek: *Ve izzet ü nazla* ***kemal-i hüsn ü taravetle*** *çocuk* ***büyüyor****, büyüdükçe güzelliği artıyor ve nihayet yedi yaşına giriyor. O zaman babası ona Rum ve Mısır içinde misli bulunmayan "Büzürg-ümid" unvanlı hakîme hoca* ***tayin ediyor*** (HÜ.s.27).

Kemikleri boş yere sızlamak: Gereksiz olarak ölüyü rahatsız etmek, ona eziyet vermek:

Biz ki boş yere gerilmişiz anladık artık,
Yıldızların amansız çarkına
Ve ***boş yere sızlamış kemiklerimiz****,* (Ş.s.75).

Kemiksiz denilebilecek mimarî: Harika, kusursuz sanat, mimarî: *Sainte-Chapelle pek az tesadüf edilir cinsten bir Şark, bir Kandehar zümrüdü, bir Keşmir yakutu veya Yemen akiki kadar Şark.* ***Kemiksiz denilebilecek mimarîsinde*** *şafak ışıklarından örülmüş bir çadıra benziyor* (YG.s.256).

Kemirmek: Üzmek, yıpratmak: Ellerinin işaretleri, dar alnının çizgileri rüyama girmeyecekti. İçimdeki bulantı duracaktı. Hiddet, *kin beni* ***kemirmeyecekti*** (SAE.s.176).

Kendi açtığı kapıdan geçmeye cesaret etmemek: Önerisini, görüşünü sürdürmekten, uygulamaktan çekinmek: *Fakat doktor* ***kendi açtığı kapıdan geçmeye cesaret etmemiş*** *gibi sözü çevirdi: —Galiba musikiyi seviyorsunuz!* (H.s.352).

Kendi ağzıyla konuşmak: Duygularını, düşüncelerini anlatmak, kendini ifade etmek: *Meselâ kendimizi hâlis bulmuyoruz, kendi hayatımızı yaşamıyoruz,* ***kendi ağzımızla konuşmuyoruz*** *vehmine kapılıyoruz* (YG.s.38).

Kendi ateşini yakmak: Kendi sonunu hazırlamak: *…Baltık devletleri prensleri, meşhur boksör, antrenör, bankacı, sarraf, eşkıya çetesi reisi, sefir, siyasî mülteci herkes sırası geldikçe* ***kendi ateşini yakıyordu*** (SD.s.270).

Kendi benliğime mi çıkmak: Büyük bir etkide kalarak, iç dünyaya dönmek: *Paris'te beni bu kadar meşgul eden bir iki genç kız daha gördüm, berisinin yüzü-belki kadınsıydı- bir dua gibi güzel ve derindi. Bakarken bütün mevcudiyetim bir merdiven olmuştu. Bir uruç merdiveni.* ***Kendi benliğime mi çıkıyordum*** (G.s.61).

Kendi cevherinde görünmek: İyi yetenekleri, kendi özü ile olmak: *Sevgilisi ona: —belki de aylarca süren ıstırapların mükâfatı olarak — **kendi cevherinde görünmeğe** razı olmuştu* (Hk.s.16).

Kendi cevherinde mahpus olmak: Kendi yeteneklerinden özünden yararlanmamak, kendini iç dünyasına hapsetmek:

Bu yekpare akış, durgun, derinden…
Her aynada yalnız kendi görünen
Bu yüz ve şifasız hüznü eşyanın
Kendi cevherinde mahpus bir anın (Ş.s.63).

Kendi cömert kanında yıkanmak: Eli açık, mert, üretken olmak: *Türk mimarîsinin hamlesini tükettiği senelerde, musiki yeni bir feyizle canlanıyordu. O da belki son ışıkları dağıtıyordu. Fakat* ***kendi cömert kanında yıkanan*** *zengin…* (BŞ.s.136).

Kendi çehresine bürünmek: Kendisi olmak, aslına dönmek: *…kine sevgi, sevgiye şüphe, şüpheye hiddet ve kayıtsızlık refakat edecekti. Hepsi* ***kendi çehresine bürünen*** *bu kuklalar bir kere canlanıp içinde velvele ile yaşamağa başladılar mı ortada Sabri diye bir şey kalmazdı* (Hk.s.293).

Kendi çerçevesi içinde görmek: Bakış açısı ile değerlendirmek: *Unutmamalı ki Nâmık Kemal'in zevki eski şaire Avrupalı bir anlayışla bakacak ve onu eleyecek kadar Avrupa şiir zevkiyle yoğrulmamıştı. O eskiyi* ***kendi çerçevesi içinde görüyor*** *ve yolda reddediyordu* (XIX ATET.s.380).

Kendi dışına çıkıp kendini görebilmek: Öz eleştiri yapmak: *Neyim? Kimim? Nelere muvaffak oldum? Hiçbir şey yapamadım mı? Ah, bir kere olsun* ***kendi dışıma çıkıp kendimi görebilsem!*** *Neye yarar? Benim için mühim olan bundan sonrası …*(G.s.73).

Kendi düşüncesini yaşamak: Fikirlerini ve onlara uygun bir biçimde yaşamak: *Bu mektuplarda dikkatimi çeken şey birbirini pek tabiî şekilde cevaplandırmalarına rağmen herkesin kendi düşüncesinde ve kendi hülyasında serbest kalması, kendi düşüncesini yaşamasıdır* (G.s.224).

Kendi eliyle kapıyı kapatmak: Bilinçli bir biçimde yararlanacağı olanağı istememek, ondan yararlanmamak: *Bilmeden, hiç ders almadan yaşadım; şuurla ıstırap çekiyorum. Çalışma iradesinin azlığı. Buadelaire bundan dört sene evvel çalışmayı bırakmıştı. Nerval* ***kendi eliyle*** *altı yıl evvel* ***kapıyı kapatmıştı*** (G.s.298).

Kendi eliyle yapmak: Bizzat yapmak: *İçimde meselâ bir kolumu veya bacağımı* ***kendi elimle kesmişim****, nefsime, çoluk çocuğuma karşı daha büyük bir hata yapmışım gibi bir azap, o her şeyi alt üst eden karmakarışık korkulardan biri vardı* (SAE.s.92).

Kendi eliyle yetiştirmek: Bizzat kendisi tarafından hazırlamak, geliştirmek: *Gazete okuyucusunu* ***kendi eliyle yetiştirmek istiyordu****. Ayrıca gazete ve gazeteciliği, kitap matbaa işlerini benimsememişti. Devlet memuriyetinde gözü yoktu* (XIX ATET.s.198).

Kendi eliyle yıkmak: Yok etmeye sebep olmak, kendisi yapmak: Bizzat sebep olmak: *İbrahim Paşa Sarayı yıkılmamalıdır. O, Türk tarihinin âbidesidir. Türk eliyle yıkılamaz. Hiçbir eski binayı kendi* ***elimizle yıkamayız*** (YG.s.199).

Kendi fantezisinin cümbüşleriyle mest olmak: Kendi zevk dünyasında mesut olmak: Bu, konuşmaktan haz duyan ve ***kendi fantezisinin cümbüşleriyle mest olan*** bir adamın eseridir. Evliyâ, nasıl çok defa kendi zevki için gezmişse, öylece kendi zevki için yazar yahut daha iyisi hatırlanır (EÜM.s.166).

Kendi gözünde değiştirmek: Bakış açısını farklılaştırmak: *Bütün bunlar Mümtaz için gün geçtikçe sevgilisini* ***kendi gözünde değiştiren****, tamamlayan, aşklarına bir ruh disiplini manzarası veren şeyler oluyordu* (H.s.143).

Kendi haline geçmek: Yenilgiyi kabullenmek: *Zayıf bir psikolojisi var kahramanın; ilk fedakârlık hücumundan sonra* ***kendi haline geçiyor****, af diliyor* (ED.s.36).

Kendi haline kalmak: Gündelik yaşamı sürdürmek, devam etmek: *"Kaç aydır, sadece sarsıntı halindeyim…"* ***Kendi halime kalsaydım****, yine her şey düzelirdi. Hiç olmazsa dargınlık ayrılmazdık…"* (H.s.346).

Kendi harabesinde oturmak: Çaresiz durumda beklemek: *Binaenaleyh müthiş bir yıkılış içindeyim.* ***Kendi harabemde oturuyorum****. Bu, çalışamıyorum demek değildir. Ah bu hürriyet senesi on sene evvel olmalıydı ve on sene evvel ben birkaç sene dersten, zil sesinden uzak kalmalıydım* (M.s.185).

Kendi hava ve renklerine bürümek: Devrin özelliklerini taşımak: *Bilâkis her şey gösterir ki bu manzumeler, günlerin birer birer ve* ***kendi hava ve renklerine bürüyerek*** *getirdiği şeyler, gündelik hayatın bir nevi acı meyvalarıdır* (TF.s.11).

Kendi hayatına nakletmek: Yaşam tarzı yapmak, yaşamına aktarmak: *N…'deki evleri, okuduğu romanların bütün hadiseleri bu iki dekorda geçer ve oradan* ***kendi hayatına nakledilirdi*** (H.s.39).

Kendi hayatını yaşamak: Doğal hayatın akışına uygun yaşamak: 1) *Modern hayat ölüm düşüncesinden uzaklaşmayı emreder! Hem ne oluyor kuzum,* ***kendi hayatımızı mı yaşayacağız*** *yoksa ölüleri mi*

bekleyeceğiz? (SAE.s.56). 2) *…bir başkasının gördüğü bir rüya olarak kalmanın korkusu çökmeğe başladı. Oh, ne mesutsunuz bilseniz… Geniş dünyada,* ***kendi hayatını yaşamak****, günlerin çıkrığını kendi ruhunun ilhamlarıyla çevirmek…* (Hk.s.65). 3) *Meselâ kendimizi hâlis bulmuyoruz,* ***kendi hayatımızı yaşamıyoruz****, kendi ağzımızla konuşmuyoruz vehmine kapılıyoruz* (YG.s.38). 4) *…dostlarının işleriyle uğraşır, yakalandığı zaman münakaşa eder; hulâsa* ***kendi hayatını yaşardı*** (H.s.60).

Kendi hülyasında serbest kalmak: Özgür bir düş dünyasında olmak: *Bu mektuplarda dikkatimi çeken şey birbirini pek tabiî şekilde cevaplandırmalarına rağmen herkesin kendi düşüncesinde ve* ***kendi hülyasında serbest kalması****, kendi düşüncesini yaşamasıdır* (G.s.224).

Kendi ıstırabıyla bu alevi beslemek: Kendi kendini mutsuz etmek, mutsuzluğu arttırmak: *Fakat reçineli, yağlı bir kütük gibi* ***kendi ıstırabıyla bu alevi besliyor****, onun ocağında yanıyordu* (H.s.132).

Kendi içinde biçare bir talii olduğunu düşünmek: Alın yazısına yanlış bir anlayışla teslim olmak, yaşama sevincini yitirmek: *O zamana kadar insanoğlunu, adi, zalim, bazı pratik işlere kabiliyeti olmasına rağmen son derece budala bulmuştum. İlk defa bu gece onun* ***kendi içinde biçare bir talii olduğunu düşünüyordum*** (SM.s.50).

Kendi ölçüleri içinde kalmak: Kendini aşamamak, içe dönük yaşamak: *Zaman kervanı sizin için yolunu değiştirir ve gerisin geriye, tesadüflere göre menzil menzil sizi taşır. O gün bu sohbetten mahrumdum. Kendi kendime ve* ***kendi ölçülerim içinde kalmıştım*** (YG.s.211).

Kendi içinden yıkılmak: Kendine zarar vermek, içerden zarar görmek: *Bir anda yükseldiğini gördüğümüz bu altın sarayın, bu murassa kemer ve sütunların, bu emsalsiz şafak bahçesinin* ***kendi içinden yıkılması****, birbirini yutarak…* (EÜM s. 38).

Kendi içine dalmak: Düşünceli olmak, dış dünya ile teması koparmak: *Ben biraz daha bekledim. Belki daha fazla kalırdım; o kadar kendi içime dalmıştım ki…* (SD.s.110).

Kendi içine eğilmek: Özünü dinlemek, sorgulamak: *Ayrıca psikolojik tecessüsün yokluğunu da söyleyebiliriz. Dinde günah çıkarmanın bulunmaması ferdin* ***kendi içine eğilmesini*** *daima meneder* (XIX ATET.s.44).

Kendi içine katlanmak: Masum görünmek, çekingen olmak: *Oyun arkadaşıyla hesabını görerek, yine başı omuzlarına gömülü,* ***kendi içine katlanmış*** *hüviyetiyle, fakat bu sefer nisbeten daha sâkin bir yüzle kahveden çıkıp gitti* (Hk.s.78).

Kendi ihmallerinin cezasını çekmek: Yanlışın, hatanın bedelini ödemek: *Bugün beşinci gündür ki tâli'min ve birçok da* ***kendi ihmallerimin cezasını çekiyorum****. Dün 6.40'da envai fırsatlar kaçırarak trene bindim* (G.s.110).

Kendi iktisadî menfaatlerini düşünmek: Ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurmak: *… daima değişen oyunlarını anlamak şöyle dursun, müthiş bir kifayetsizlikle şarkta sadece* ***kendi iktisadî menfaatlerini düşünen*** *Fransız siyasetine âlet olmuştur* (XIX ATET.s.58).

Kendi insanlık yükleri: İnsanlığa hizmet eden yoksullar: *Dostlarıyla gelmiş işçi kızlar, evlerinden, o gece beraber eğlenmek için alınmış fahişeler, bekâr memurlar, bilmediğimiz ihtisaslarıyla gündelik hayatımızı yapan, elleri nasırlı vardakosta işçiler, hepsi* ***kendi insanlık yükleriyle,*** *ayrı ayrı diyarlardan…*(H.s.300).

Kendi kaderini sezmek: Kaderini, talihini fark etmek, anlamak: *Gözlerinin derinliklerinde* ***kendi kaderini sezmiyor****, tenine gömülürken kaybolmuş bir dinin ayin ve ibadeti bende diriliyor diye düşünmüyordu* (H.s.172).

Kendi kendileri olmak: Kendi özü ile barışık olmak: *…her imkânsız rüya tahakkuk eder, ölüler dirilir, eşya bir vahdete mal olur ve insanlar hakikî hüviyetlerini bularak* ***kendi kendileri olurlar*** (YG.s.162).

Kendi kendimin torunu olsaydım: İyi bir mirasa sahip olmak, kazanımları bulunmak: Napoléon: "***Keşke kendi kendimin torunu olsaydım***." der (YG.s.78).

Kendi kendine cebretmek: Kendini zorlamak: *—Buyurun Tahsin Bey, bir kahve için! Seslerine kulak bile asmadan.…doğrudan doğruya unsurlardan gelen ve onların kuvvetini taşıyan bir mevcut zannetmemek için kendi* ***kendime*** *epeyce* ***cebrettim*** (Hk.s.85).

Kendi kendine didinmek: Çok güçlük çekerek kendi kendine çalışmak: *…fakat insandan çok başka bir mahlûkun içindeki kuvveti*

harcamak için hayatın dışında, ***kendi kendine didinerek*** *kurduğu bir başka dünya mıydı?* (H.s.349).

Kendi kendine küsmek: Kişinin kendisiyle darılması, dargın olmak: *Mümtaz, akıbetinin bütün ağırlığıyla bu omuzlarda yaşıyordu. Ama kendi deliliği; Mümtaz'tan ona ne? Zaten kimin işine karışmıştı? Yüzü talihten gördüğü bu son ihanetle* ***küskünleşmiş, kendi kendine****,…* (H.s.80).

Kendi kendine türemek: Tesadüfen, kendiliğinden ortaya çıkmak: *"İtalyan milleti benden ekmek istiyor, hürriyet istemiyor" sözü onundur. Hakikaten İtalyan milleti Mussolini'den bu* ***kendi kendine türeyen*** *velinimetten hiçbir şey istemiyordu* (YG.s.75).

Kendi kendini bulmak: Kişiliğini keşfetmek, kendisiyle barışık hale gelmek: *Nesir ile şöhret bulan adamlar çıkar: Âkif Paşa, Pertev Paşa. Âkif Paşa ufak mektuplar ve Avrupaî Tabsıra eserini verir. Rahat bir nesir görülür, çünkü* ***kendi kendini bulmuştur*** (ED.s.208).

Kendi kendini kaybetmek: Huzursuz olmak, meşgalesiz kalmak: *O bağırmalardan harap oluyorum. Fakat işitmezsem büyük bir şey eksilmiş gibi oluyor. Nasıl diyeyim.* ***Kendi kendimi kaybediyorum.*** *Hafifçe içini çekerek durdu* (Hk.s.275).

Kendi kendini yetiştirmek: Bireysel olarak kendisini eğitmek, öğrenimini tamamlamak: *Bundan sonra Namık Kemal'in tahsili hususidir ve sırf kendi gayretiyle doymak bilmeyen teccessüsü ile tamamlanmıştır. Namık kemal de* ***kendi kendini yetiştirmek*** *esastır* (NK.s.5).

Kendi kendinize dışarıdan bakmak: Kendimizi başka bir gözle değerlendirmemiz, eleştirmemiz: *Kendinizle meşgul oluyorsunuz. Felsefenin değilse bile, hikmetin eşiğinde olduğunuz muhakkak. Buna sebep de* ***kendi kendinize dışardan bakmanızdır****. Sokrat'ın "nefsini bil!" nasihatini hatırlayın* (EÜM.s.382).

Kendi kendisiyle dolu kalmak: Ağırkanlı ve içe dönük yaşamak: *İşittiğime göre getirdikleri arasında bir akşam evvelki ziyafet için taze balık bile varmış. Aliye'nin ispirto gibi hafif ve uçucu, yarı çocuk ve o kadar fantastik heyecanı karşısında Fahrünnisa biraz kaba, durgun ve çok* ***kendi kendisiyle dolu kalıyor*** (M.s.130).

Kendi kıvamını bulmak: Doğal uygunluğa, ölçüye, olgunluğa gelmek: *Çünkü, mimarîde olsun, yazı ve bilhassa müsikide olsun, devir gerçekten zevkin kendisini idrak ettiği, dilin az çok yerine oturduğu ve söyleyişin, yahut halktaki tabiriyle, ağzın ve sesin* ***kendi kıvamını bulduğu*** *devirdir* (YK.s.118).

Kendi korkularımızın üstüne oturmak: Kaygılarımız, üzüntülerimizi örtmek, gizlemek: *"Zavallı insanlık! Hangi mesuliyet fikri? James Joyce'un M. Bloom'u gibi,* ***kendi korkularımızın üstüne oturmuş,*** *felsefe ve şiir yapıyoruz."* (H.s.329).

Kendi malı: Kendisine ait, kendisinin sahip olduğu şey: *Bu türkülerle şarkıların hepsinin Erzurum'un* ***kendi malı*** *olduğu iddia edilemez. Bazıları Erzurum'da doğmuşlardır. Bir kısmında Azerbaycan ile, Kafkasya ile sıkı münasebetin doğurduğu tuhaf bir çeşni, bütün melez şeylerdeki o marazî hislilik vardır* (BŞ.s.69).

Kendi masalına bu kadar inanmak: Düşündeki düşüncelerin hakikat olduğuna kendisini

İnandırmak: *Fakat bir terbiyenin bu kadar derinden insanı kavraması, bir şairin* ***kendi masalına bu kadar inanması*** *için ortaya başka âmillerin girmesi icap eder* (EÜM.s.154).

Kendi menfaat bahçesini son defa sulamak: Çıkara kaynaklık eden kaynağın sonlanması, bitmesi: *"Bu an herkesin* ***kendi menfaatlerinin bahçesini son defa sulayacağı*** *andır." diye kendi kendisine tekrarladı* (Hk.s.202).

Kendi omuzlarını yemek: Dar bir çerçeve ve kalıp ile yetinmek: *Son Paris seyahatinden dönüşünde bana Sartre'ın bir piyesinden nasıl kaçtığını anlattı. Geniş ve aydınlık hayat sofrası dururken,* ***kendi omuzlarını yiyen*** *bu cins bir sanat elbette hoşuna gitmezdi* (EÜM.s.366).

Kendi oyununu oynamak: Eğlenmek, eğlencesiyle ilgilenmek: *Merhametli genç kız yine karşımda idi ve gözlerini üzerime dikmiş, ısrarlı bir büyü ve ispritizma vaziyetinde, hiçbir hareketimi gözden kaçırmıyordu. İtiraf etmeli ki, bu hain ısrar hiç de neticesiz kalmadı, tabiî şekilde kendi oyunumu oynayacak yerde,…* (Hk.s.56).

Kendi ruh hâlinin kalıbına dökmek: Aynı psikolojiye bürünmek: *Lisede iken talebemi her lâhza* ***kendi ruh hâlimin kalıbına dökülür*** *görürdüm. Gayet sıhhatli şekilde beni keşfederlerdi* (M.s.237).

Kendi saadet yükünü taşımak: Mutluluğun mutsuzluğunu yaşamak: *Günün olanını bitenini ince satırlarla bir köşeye kaydeden gazete koleksiyonlarını karıştırın, daima bir gün* ***kendi saadet yükünü taşımaktan*** *bıktığı için bir tarafa atıvermiş biçareleri görürsünüz* (H.s.200).

Kendi sesini duymak: Etkisini hissettirmek, etkili olmak: *Edebiyat-ı Cedîde tecrübesinden sonra ise yenilik aşkı ile reddedilen bu âlem şuuraltımızda kendiliğinden bir değer haddi teşkil etmiş, oradan vetosunu kullanıyordu. İşte 1912-1920 yılları arasında bu veto türlü şekillerde* ***kendi sesini*** *şiddetle* ***duyuyordu*** (YK.s.105).

Kendi sözleriyle bağlanmak: Söylediklerinin kendisi için bağlayıcı olması: *Bu heyecan isteyen kalabalığa tohum halinde serptiği müphem ümitleri, gene oradan dağlar kadar büyümüş topladı. Ve bir gün hâdiselerin karşısında kendisini* ***kendi sözleriyle bağlanmış*** *buldu* (YG.s.75).

Kendi susuzluğuna benzer susuzluklar bulmak: Duygudaş, ortak yaşam paydası olan kimselerin olması: *Kehkeşanlar atlıyor, her yerde kendi hasretine benzer hasret,* ***kendi susuzluğuna benzer susuzluklar buluyordu*** (H.s.254).

Kendi teknesinde yoğurmak: Kendi düşüncesi ve anlayışıyla hazırlamak: *Onun gibi, insanlara "Acaba ne işe yarar?" diyen bir gözle bakıyor, hayatı* ***kendi teknemde yoğuracağım*** *bir hamur gibi görüyordum. Bir kelime ile onun cesareti ve icat kudreti bana aşılanmış gibiydi* (SAE.s.17).

Kendi tekniğinden doğmak: Musikinin kendi özelliğini taşıması: *Mûsıkîde, her şey, hatta maddesine varıncaya kadar* ***kendi tekniğinden doğar****. Bu yüzden daima söylenilmesi imkânı olmayanı, alelâde ifadeye sığmayanı söyler* (YG.s.151).

Kendi unsurunun diliyle konuşmak: Lisan-ı hali ile söylemek, dile gelmek: *Eski katedral sanki muazzam bir deniz kabuğu olmuş,* ***kendi unsurunun diliyle*** *en yüksek perdeden* ***konuşuyordu*** (YG.s.255).

Kendi üstüne kapanmak: İçe dönük yaşamak: *Şinasi olsa olsa bir hareket noktasıdır, ve her başlangıç gibi müphemdir. Bu donuk ışıklı ve* ***kendi üstüne kapanmış*** *adam şüphesiz etrafındakilere çok tesir etti* (NK.s.28).

Kendi üzerine kâfi derecede kapanmak: Motive olmak, yoğunlaşmak: ***Kendi üzerime kâfi derecede kapanabilsem*** *belki bir şeyler yapabilirim. Fakat para meseleleri bırakmıyor yakamı* (G.s.232).

Kendi yetiştirdiği çiçekleri toplayan bir bahçıvan gibi: Mahsulü toplama, kazanım elde etme: *Muharrir, onu kendi çocukluğunun üzerinde sarf ettiği murakabe ve içlenme saatlerinden – biraz da* ***kendi yetiştirdiği çiçekleri toplayan bir bahçıvan gibi****– toplanmıştır* (EÜM.s.430).

Kendi zamanına atmak: Sahip olduğu zamana, taşımak, götürmek: *Tiyatro hikâye etmez, hâli canlandırır. Hal keyfi var. Roman ve hikâye ise bizi* ***kendi zamanına atar*** (ED.s.132).

Kendi zamanından çıkmak: Tay-ı zaman, mevcut zamandan sıyrılmak: *Diyebiliriz ki daha ilk notlarda bizi* ***kendi zamanımızdan çıkarır****. Onun bize hazırladığı bir zamana gireriz. Sonlar ise hemen daima bir yıldız yağmuru gibi biter* (YG.s.372).

Kendi zaruretlerini tatmin etmek: Kendi gerekliliklerini tamamlamak, yerine getirmek: *Türkiye yakın komşusu dolayısıyla hareketsiz kalan,* ***kendi zaruretlerini tatmin edemeyen*** *memleket… Biz iki yüz senedir Rus korkusu denen kuyuda yaşıyoruz* (G.s.198).

Kendilerini kurmak: Kendini oluşturmak, hazırlamak: *Realiteyi yakından kavrıyor. Bunda kadın olmanın hissesi de var. Romancılarda dikkat ettim. Kadın romancılar yaratılıştan realist oluyorlar; bir fikirle* ***kendilerini kurarak*** *değil* (YG.s.413).

Kendimize ilâve etmek: Bize ait yapmak, aidiyetini oluşturmak: *Hiç birini büyük mânâsında* ***kendimize ilâve etmeden*** *her şeyi kabul ediyor; ve her kabul ettiğimizi zihnimizin bir köşesinde âdeta kilit altında saklıyoruz* (YG.s.35).

Kendimizi kandırmaya çalışmak: Gerçekleri görmemezlikten gelip hayali olanla kendimizi oyalamak, aldatmak: *Fakat biz realitenin çıplak iklimine, Balkan ittifakı gibi ütopyaların şampanya sarhoşlu-*

ğunu tercih ettik. ***Kendimizi kandırmaya çalıştığımız*** *bu muvazaa sarhoşluğunda etrafımızdaki düşmanlığı unuttuk* (YG.s.52).

Kendinde taşımak: İçinde, kendinde hissetmek: *"Görünmezsen ne çıkar, ben seni* ***kendimde taşıyorum!****" diyor; bazen de madde kadar sert bir ümitsizliğe kapanıyordu* (H.s.255).

Kendinden addetmek: Kendisi gibi görmek, kendisinden saymak: *Çok rica ederim beni* ***kendinizden addetmeyin****! Yapılan işlerin hiçbirini yardımımla oldu diye sevinerek hatırlamıyorum…* (SD.s.191).

Kendinden şüphe etmek: Şahsından kuşkulanmak: *…şöyle dörtbaşı mamur, binaenaleyh her hatırladıkça kafamı zehirleyecek ve kendi* ***kendimden şüphe ettirecek*** *bir rüya görmeğe muvaffak olmuştum* (SAE.s.119).

Kendine ışık yapmak: Rehber, yol haritası yapmak: *Para duvarı. Okumasam n'olur! Bittabi hiç! Kim bu eksikliğimi bilecek!...Ve şüphesiz ki asıl Valéry kitaplarında, ama insan bir adamı böyle kendine ışık yapınca tanımak istiyor* (G.s.279).

Kendine mağlup olmak: Duygularına yenilmek: *Fakat başladığından beri hiç canının sıkıldığını hatırlamıyordu. Rahat, son derece rahattı. Vapura binerken, "Ne olursa olsun* ***kendime mağlup olmayacağım****!" dedi* (H.s.135).

Kendine yeni merak bulmak: Bulunduğu ortamdan, taşıdığı psikolojiden kurtulmak için yeni şeylerle meşgul olmayı istemek: *Arkadaşlar, iş ve ev arasında avunuyordum.* ***Kendime yeni meraklar bulmuştum****; eski musıkî bunlardan biriydi. Yümmü beyle bu yüzden sevişmiştik* (Hk.s.125).

Kendini batmak üzere bir gemi gibi hissetmek: Bir şey yapamaz, çözüm bulamaz duruma gelmek: *Fakat hatırladığım zamanlar içimde her şey altüst oluyor,* ***kendimi batmak üzere bir gemi gibi hissediyorum****. Her şey çatırdıyordu. Ve ben bunu duyuyordum, biliyordum* (G.s.115).

Kendini beyhude aramak: Kendi kendisini keşfetmek, gerçek kişiliğini bulmaya çalışmak:

Sen son rüyaların aynasında

Beyhude ararken kendini

Tek bir filizde çoğalır dünya…(Ş.s.82).

Kendini durmadan aldatmak: Bireyin gerçeklerle yüzleşmemesi için kendini oyalaması: *Birtakım muvazaalarla bu boşlukları doldurmağa çalıştı. Mısralarım, dostlarım ve garsonlarım… Hakikatte bu supérieur adam* ***kendini durmadan aldattı*** (G.s. 272).

Kendini kabahatli bulmak: Kendini suçlu görmek, hissetmek: *Okumayı çok severim ve okuduğumun esaslı tarafını kolay kolay unutmam. Çabuk hiddet ederim, fakat insanlarla münasebette daha ziyade* ***kendimi kabahatli bulurum****, hele kızarsam* (M.s.326).

Kendini kurmak: Ayarlamak, düzenlemek: *Ben avuç içi kadar bir odada. Paris kulağımda bin türlü sesle* ***kendini kuruyor****, ben bu seslerden şehir üzerine sizin çehrelerinizi çiziyorum. Bu her an böyle oluyor* (M.s.79).

Kendini mahkûm ettiği yalnızlık: Kimsesizliğe, yalnız yaşamaya tutsak yapmak: *Sonra ev, belki de farkına varmadan* ***kendimi mahkûm ettiğim*** *yalnızlık, biraz da hadiselerin yardımıyla beni mağlup ettiler. Şimdi sakınılmazın karşısındayım* (SM.s.27).

Kendini mesul bilmek: Sorumluluk bilinci taşımak: *Münir'in gözyaşlarından* ***kendimi mesul bildim.*** *İnşallah böyle bir şey yoktur. Ve şüphesiz ki yoktur* (G.s.228).

Kendini yapmak: Yüksek standartları yakalamak, iyi bir konuma gelmek: *Bu şartlara rağmen kendimi yapacağım.* ***Kendisini yapmak****, yaparken eserini vermek, peşini bırakmamak, bur gün mucize tahakkuk edebilir* (G.s.292).

Kendinin yapmak için son çırpınış: Sahip olmak, edinmek için çok mücadele etmek: *…bir lahza için tekrar atı ve dizginleri kendisinin bilme, hulasa son çırpınış, kaybolmaya mahkûm olanı elde etmek ve* ***kendinin yapmak için son çırpınış****…* (G.s.64).

Kendini yarı yolda tutmak: Kendisini kontrol etmeyi, yönetmeyi başarmak: *Ona yetişmeğe, onun gibi hareket etmeğe karar vermiştim. Bu benim tek çaremdi.* ***Yarı yolda kendimi tuttum*** (SAE.s.251).

Kendisi için hazırladığı saadetin ta önüne kadar getirmek: Mutluluğu için zemin hazırlamak, tüm olanakları sunmak: *…****kendisi için hazırladığı saadetin ta önüne kadar getirdi****. Bu, o kadar çabuk olmuştu ki kadıncağızı görür görmez Kudret Beyin yüzünü alt üst*

eden çok ıstıraplı hayretle, onu tanımanın sevincini ilân eden âriyet tabessüm birbirine karışmış (SD.s.86).

Kendisi olmak: Benliğine, özüne dönmek: *Fakat o derin âhenk, artık hiç* ***kendisi olmayan*** *benliğe, her an değiştiği şeylerin arasından, artık bizim olmayan bir zamanın davetiyle yol gösteriyor, mucizeli işaretleriyle derinliklerde birtakım perdeler açıyor…* (H.s.256).

Kendisinden bir parça gibi seyretmek: Bütünleşmek ve aidiyet hissi taşımak: *Daha ziyade eşyayı kendisinde bulmak, her şeyi kendi içinde* ***kendisinden bir parça gibi seyretmekti*** (H.s.366).

Kendisine açtığı bu yeni yolda yürüyebilmek: Yeni bir anlayış ve yöntem edinmek, yaşam tarzı benimsemek: *O da hayat tecrübesinin ve cemiyet aşkının* ***kendisine açtığı bu yeni yolda yürüyebilmek*** *için eski sazını kırmakta tereddüt etmedi* (EÜM.s.30).

Kendisine çekmek: Cezp etmek, bağlamak: *…o septik, komik çizgiyi derhal bulan, çok defa eğlenmek için eğlendiren adama birdenbire "hülâsa ruhaniyetli bir şehirdir" dedirten şey, işte bu asırların ötesinden bizi* ***kendisine çeken*** *billûrlaşmış ruh kasırgasıdır* (YG.s.219).

Kendisine mal etmek: Kendisine ait olduğunu, bir şeyin sahibi olduğunu söylemek: 1) *O, zamanlarını kaybetmemiştir. Bu yüzden onunla biraz fazla hemhal olmak, onu biraz sevmek ve anlamağa çalışmakla insan bütün bir mucizeyi* ***kendisine maleder*** (YG.s.422). 2) *Ortaçağ'dan bugüne kadar gelen zaman içinde insanlığın belki en büyük kazancı bu basit hakikati kendisine maletmesidir* (YG.s.61).

Kendisine sabrın yolunun açılması: Uzun bir bekleme erdeminden, bekleyişten sonra başlamak, harekete geçmek: *Bu olmadı. Şimdi* ***kendisine sabrın yolu açılıyordu****. Oradan yürüyecekti. Cemiyetin fikri terbiyesi ona yapılacak son iş gibi göründü. Tarih ve hukuk en müsait sahalardı* (NK.s.23).

Kendisini arayıp durmak: Ferdî şahsiyetini bulmaya çalışmak: *Paris'i Laroza'larla, bizim ressamlarla, kötü lokantalarda yemeklerle vicdan azapları, dönülmezin içinde, pençesinde olduğunu hissetmekle geçen bir ay; bir adam, bir biçare, sağda solda* ***kendisini aradı durdu*** (G.s.159).

Kendisini bekleyen feci akıbeti anlamak: Kötü sonu hissetmek, algılamak: *Daha Mithat paşanın harice çıkarılmasından itibaren*

bu nesil ***kendisini bekleyen feci akıbeti anlamıştı****. Biraz da kendi eseri olan bu hamlenin böyle yarı yolda bırakıldığını gören Namık Kemal'in bu devirdeki haleti ruhiyesi ne olabilir* (NK.s.22).

Kendisini denemek: Çalışmalarını görmek, yeteneğini ortaya koymak: *Yirminci asrın bütün tecrübelerine sahip, o kadar irsiyetle yüklü bir ressamın Bursa gibi çıldırtıcı bir peyzajda* ***kendisini deneyişini,*** *hattâ kaybedişini anlatmak hakikaten güç* (YG.s.425).

Kendisini heykele veya resme vermek: Mesleği, işi kendisine dert edinmek: *…bu heykele bakarak sanat aşkının kendisini ısırdığını hisseder ve* ***kendisini heykele veya resme verirse****, sanatkâr kaderini alevden bir gömlek gibi sırtına giyerse Türk tarihinin seyrine bir zincir daha ilâve edilecek* (YG.s.398).

Kendisini istediği gibi Allah'a vermek: İhlasla kulluk vazifesini yerine getirmek: *…hattâ az çok riyazet yapmış, fakat daima* ***kendisini*** *bir türlü* ***istediği gibi Allah'a veremediğini*** *görmüş, kendi tabiriyle, dünya gözünü her zaman içinde açık bulmuştu* (MB.s.139).

Kendisini tahdit etmek: Yeteneklerini kullanmamak, sınırlandırmak: *Çünkü programsızdım. Program* ***kendisini tahdit etmek****, kuvvetlerini bir yere teksif etmektir. Ben ise arpa ambarına düşmüş gibiydim* (G.s.89).

Kendisini vermek: Kendini adamak, çok isteyerek yapmak: 1) *Yahya Kemal bu büyülenmeyi kaybetmedi. Hatta ona neslinden ve daha sonra gelenlerden çok fazla* ***kendisini verdi****. Bununla beraber realitesini de gözden kaybetmedi* (YK.s.27). 2) *Şaşılacak taraf, birdenbire* ***kendisini verdiği*** *bu ihtirasta Tevfik Bey'in bir nevi derinliğe erişmesiydi* (H.s.148).

Kendisini yapyalnız ve biçare bulmak: Öz güven eksikliği yaşamak: *…o gürültülü hiddeti ve* ***kendisini yapyalnız ve biçare bulma*** *hissini biraz daha derinleştirmekten, her an daha çoğaltmaktan, daha tahammül edilmez şekilde kesik ve öldürücü olmaktan men etmiyordu* (H.s.298).

Kepazelik yapmak: Utanılacak veya gülünç bir biçimde davranmak: "*Çalsana şunu!" diye ısrarı beni büsbütün çileden çıkarttı. Daha Pakize ile mülâkat üzerine konuşmamış, bu* ***kepazeliği*** *niçin* ***yaptığını*** *ona sormamıştım* (SAE.s.285).

Kepazelik: Utanmazlık, rezillik: *Turşucunun hikâyesini bilirsin. Adam çırağına sormuş:" Ulan bir haftadır gidip gelirsin, hâlâ bir okka turşu satmamışsın. Bu ne* ***kepazelik****…" - "Nasıl satayım ustacığım, ben daha ağzımı açar açmaz, eşek anırmağa başlıyor. İmkânı mı var?* (M.s.166).

Kervanın dışında kalmak: Sürecin dışında kalmak, gelişmelere ayak uyduramamak*: -Bırakın canım, o şüpheleriyle, inatlarıyla övünsün dursun… hayat yürüyor. Bir gün* ***kervanın dışında kalınca*** *anlar!* (SAE.s.277).

Kervanını kaybetmek: Çevresini, arkadaşlarını yitirmek: *Halbuki güzel saatti. Kendi hâlinde, hiç kimsenin işine karışmadan,* ***kervanını kaybetmiş*** *bir mekkâre gibi başı boş, dalgın dalgın bir yürüyüşü vardı* (SAE.s.27).

Kesif yaşamak: Yoğun, sıkı yaşam, yaşamak: *İhtimal şahsiyetimizi ikrar için kıymetlerin hududunu daraltmak, bu suretle* ***kesif yaşamağa*** *ve düşünmeğe ihtiyacımız var* (EÜM.s.185).

Kesik kesik gülmek: Kısa kısa, aralıklarla gülmek:) *…bir taraftan da herkesin işitmesini istedikleri çok belli kahkahalarla* ***kesik kesik gülüyorlardı*** (Hk.s.177). 2) *Birdenbire kendine geldi. Bu münakaşa beyhudeydi. Üstelik evde İhsan vardı. Bir çocuk gibi yalvardı: —Suad, dedi. İhsan çok hasta! Bana müsaade etsen de şuradan eve gitsem artık! Suad* ***kesik kesik gülüyordu*** (H.s.372).

Keskin münazara silâhına sahip olmak: Etkili tartışma olanaklarını barındırmak, onlara sahip olmak: *Bu adamcağız ömrünü Allah'ın varlığını ispat için bir kitap yazmaya hasretmiş. Hakikaten de büyük bir âlim olduğu, skolastikten kalma ve* ***keskin münazara silâhına sahip olduğu*** *için, üstüste deliller, bürhanlar toplar, onları tanzim eder, davasını ispat edermiş* (YG.s.37).

Kesp etmek: Kazanmak: *…Mehmed Ali Paşa'nın eline girip otuz kırk sene zarfında ol derece ma'muriyet kesbetti ki Mısır hazinesinin senevî vâridâtı bir milyon keseye bâliğ oldu"* (XIX ATET.s.302).

Keşfetmek: Varlığı bilinmeyen bir nesneyi, şeyi bulmak: *Evet, o keşif dehasıyla doğmuş adamdı ve ben de onun kıyafetine büründüğüm için bunu* ***keşfetmiştim*** (SAE.s.17).

Keşif/icat dehasıyla doğmak: Doğuştan yetenekli, meraklı olmak: *Evet, o **keşif dehasıyla doğmuş** adamdı ve ben de onun kıyafetine büründüğüm için bunu keşfetmiştim* (SAE.s.17).

Keşifler silsilesi olmak: Yeni şeyler bulmak, meydana çıkarmanın devam etmesi: *Aşk psikolojisinin en dikkate değer taraflarından biri de mevzuunu tanımadan başlamasıdır; onun için her aşk, devamı boyunca bir yığın lezzetli **keşifler silsilesi olur*** (YG.s.131).

Keşmekeşin önüne geçmek: Karışıklığı, kargaşayı, olumsuzluğu engellemek, onu durdurmak: *İstanbul Konservatuarının yeni kararını, bu san'attaki **keşmekeşin önüne geçmek** için atılmış büyük bir adım telâkki ediyor ve sevinyoruz* (YG.s.364).

Keyfiyet üstünlüğü: Niteliğin, özelliğin, isteğin olması: *Fakat insan eli, insan dikkati ve sanat öyle şeyler ki, **keyfiyet üstünlüğü** durdukça hiçbir şey küçülmüş olmuyor. Bu ipek ve ten kadar yumuşak deri Maraş'ta gene…*(YG.s.230).

Kıl kadar bir muvazene: Hassas, kırılgan bir durumda olmak: *Muayyen şeyleri seyahatin başında yapmalıymışım. Ne var ki sıhhatim **kıl kadar bir muvazene** üzerindeydi. Hâlâ da öyle. İyiyim elhamdülillah ama, bir kere korktum* (M.s.311).

Kıl kadar uzaklaşmak: Çok az bir sapmada bulunmak: *Çünkü "hep veya hiç"i biz dahi biraz kendimizde derinleştirdik mi, terazi mücerret muvazenesinden **kıl kadar uzaklaştı** mı unutur, azapların, aldatıcı hayallerin, ümitlerin pişmanlıkların dünyası başlardı* (H.s.358).

Kılıç hakkıyla: Kılıç ile, zorla hak elde etme: *…zaferle netice bulan Kırım harbi esnasında çekilen bütün zahmetler boşa gitmiş. "Rusya'nın **kılıç hakkıyle** istihsale muvaffak olmadığı mesalih-i dâhiliyeye müdahele hakkı, bedavaca umum Avrupa'ya" verilmiştir* (EÜM.s.233).

Kılığa sokmak: Bir biçim edinmek, farklı bir çehreye girmek: *Fakat İstanbul'u kendi öz çekirdeği etrafında, onunla uygun bir **kılığa sokmak** meselesinden ve imkânlarından bahsediyorum* (YG.s.194).

Kılık kıyafetini saymak: Dış görünüşe göre değer vermek: *Zaten ben kaderimin yüzümde yazılı olduğunu artık biliyordum. Şunu da söyleyeyim ki Halit Ayarcı hiç de başkaları gibi **kılık kıyafetimi saymamış**, sadece yüzüme bakmıştı* (SAE.s.191).

Kınakınaya alışık olmak: Kınakına ağacının kabuğundan yapılan çayı tüketmek, içmek: *Filhakika bu devirde saray daha ziyade* ***kınakınaya alışıktı****. Dün sabah okuduğum Georges de Vissant'ın "Cafês et Cabarets'inde (1928) bu kahvenin bütün bir tarihi var* (YG.s.277).

Kır atın efsanevî nalı kararmış bir adalet güneşi gibi asılı olmak: Çamlıbel ailesinin at nallarının Anadolu'da kapılara asma geleneği ve nalın yuvarlaklığından dolayı adaleti sembolize eden güneşe teşbih edilmesi: *Ve birçok şehirlerin kapılarında tâ o zamanlara kadar onun* ***kır atının efsanevî nalı kararmış bir adalet güneşi gibi asılıydı****. Divkârî mızrağı halk arasında kendi kendisine ihkak edilen hakkın ölçüsü olmuştu* (EÜM.s.99).

Kıra salınmış uyuz keçi gibi olmak: Başıboş olmak, serbest kalmak: *Eski zamanların cülus atiyeleri gibi sağı solu ihya eden, servete batıran mükâfatlar, ikramiyeler arasında benim liram, kupkuru ve tek başına,* ***kıra salınmış uyuz keçi gibi*** *salına salına döndü* (SAE.s.212).

Kırbaç kırbaç döğünmek: Dövünmek, çok sert bir biçimde dayak yemek:

Döğünür kırbaç kırbaç

Sarsılır inler susar Eteklerinde sessiz

Bir müjde gibi deniz (Ş.s.156).

Kırgınlık duymak: İncinmek, gücenmek: *Yazık ki o zaman ne Paşaya yardım edebilirdim, ne de bu tarzda yol verilmeden* ***duyduğum kırgınlık*** *yüzünden kendisinden af dileyebilirdim* (SD.s.291).

Kırılan zinciri yeniden bağlamak: Tamir etmeyi, yeniden ilişki kurmayı bilmek: *Garip şeydir ki Yahya Kemal bunu nesrinde de yapmış, o kadar inkâr edilen eski nesri yenilemiştir.* ***O kırılan zinciri yeniden bağlamasını*** *biliyordu* (YK.s.69).

Kırılmış bir aynanın dışında kalmak: Sıra dışı, garip görünmek: *Birden bire* ***kırılmış bir aynanın dışında kalmış*** *bir hayali andırıyordu* (Hk.s.184).

Kırk yıllık ahbapmış gibi davranmak: Çok samimi, içten ilgilenmek, davranmak: ***Kırk yıllık ahbapmış****, hattâ daha yakın, sanki hakikaten müşterek bir hayatları varmış* ***gibi davranıyordu.*** *Ve bu, Sabri'nin onu görmekten duyduğu saadeti, rahatlığı bozuyordu* (Hk.s.167).

Kırmaktan çekinmek: İncitmekten, üzmekten korkmak, kaçınmak: *Hasta olması, ölümle aylarca göz göze bakışması onu çok değiştirmiş, âdeta bir nevi kemal getirmişti. Artık insan* ***kırmaktan çekiniyor****, birisi hakkında kazara sarf ettiği biraz kuvvetli birkaç cümle olursa:…* (EÜM.s.302).

Kısa dostluk: Uzun sürmeyen candan ilişki, yakınlık: *İşte Sabri'yi aylarca düşündüren, hayatını alt üst eden acayip ve* ***kısa dostluk*** *ve tesadüfle başladı* (Hk.s.145).

Kısa dünya: Hayatın faniliği, dünyanın geçiciliği: *Hattâ* ***kısa dünyamız****. Ben bir çöküşün esteti değilim. Belki bu çöküşte yaşayan şeyler arıyorum. Onları değerlendiriyorum…* (H.s.165).

Kısa hamlelerle bulunan bir can sıkıntısı: Çok çabuk sıkılma, kırılgan bir psikoloji durumu: *Hiçbir mısra, ne satır yazabildim, ne de ciddi bir şeye çalışabildim. Sadece* ***kısa hamlelerle bulunan bir can sıkıntısı*** *içinde şuraya buraya gittiğim geldim* (G.s.73).

Kısılmış ağzıyla bakmak: Ağzını büzerek izlemek, bakmak: *Cemil sözün gerisini dinleyemedi. Dalgaların üstünde beyaz bir hayalet korku dolu gözlerle ve* ***kısılmış ağzıyla*** *kendisine* ***bakıyor****: "Gel gidelim" der gibi işaret ediyordu* (Hk.s.240).

Kısır olmak: Verimsiz, sonuçsuz, yararsız olmak: *"Hayatın dışında… O her şeyi besleyen hayat suyu bizden çekilmiştir. Ölüm bile bizim kadar* ***kısır değildir****."* (H.s.31).

Kısır tabiat: Verimsiz, yararsız, sonuç vermeyen doğa: *Burada hakikaten bir bakıma yalnız şiirle meşgulüm. Vâkıa* ***kısır tabiatım*** *bir şeyler yapmama daha imkân vermedi. Mamafih sağdan soldan küçük serbest birkaç şiir var* (M.s.177).

Kısırlık: Eser yazamamak, verimsizlik: *Bütün bunlara fikir itibar ile bir* ***kısırlığı*** *da ilave etmek lâzım gelir. Rebabı şikestede hakikî manasile bir tefekküre tesadüf etmek pek güçtür* (TF.s.9).

Kıskanan insan, sevmiş olan insandan daha kuvvetle hatırlar ve daha canlı yaşar: Kıskançlığın oluşturduğu unutulmaz duygu: ***Kıskanan insan, sevmiş olan insandan daha kuvvetle hatırlıyor ve daha canlı yaşıyor*** (G.s.175).

Kıskanç bir büyü: Efsunun, sihrin haseti, kıskançlığı:

Basma bu eşikte benim kalbim var,
Basma bu eşikte benim kalbim var,
Kalbim ki bir uzak haleye ağlar
Kıskanç bir büyüdür bana uzletim…(Ş.s.124).

Kıskançlık duymak: Kıskanmak, çekememek: *Şurası da var ki, Midhat Efendi, bazen herhangi bir iddiasını ispat için de bu kozmopolitizme müracaat edecektir. Devrinde, garba karşı* ***duyulan kıskançlığın*** *tersine dönmüş bir ifadesi olan Paris'te Bir Türk, bu cins eserlerdendir* (XIX ATET.s.424).

Kıskançlıktan çıldırmak: Çok aşırı kıskanmak: *Karısını, tıpkı yirmi sene evvel olduğu gibi* ***kıskançlıktan çıldırtıyordu****. Üstelik bu işleri görüyordu. —Yüzüme öyle ne bakıyorsun? İçeride bir fotoğrafım var, al götür; evde doya doya seyret!* (SD.s.152).

Kıskançlıktan ölmek: Aşırı çekememezlik, kıskançlık yaşamak: *Hani Fransa denen bahçe diye bir lâf vardır ki Fransa için çok mânâlı bir imajdır, cenubî İngiltere'de tabiî bir ifade, bilinen bir şey oluyor* ***kıskançlıktan öleceğim*** (M.s.267).

Kıskanmaya başlamak: Çok görmeye, imrenmeye, acı çekmeye başlamak: 1) *Şimdi bir anda onu* ***kıskanmağa başlamıştım****. Bileklerimden yukarıya doğru bütün damarlarım çekile çekile: –Peki sorun! Dedim. Ümit ederim ki reddetmez…*(SAE.s.257). 2) *Ve o böyle yaptığı için de Hayri İrdal dünyalar kadar mesuttu, yıllardan beri kendisini tanıyan dostu Doktor Ramiz ona bu yüzden âdeta gıpta ile bakıyor, âdeta onu* ***kıskanıyordu*** (SAE.s.212).

Kısmetini aramak: Evlenme talihini gerçekleştirmeye çalışmak: *O odasında yatağında bir kedi nazıyla dinleniyor. O girerse, onu unutmazsam bu iş olmaz. Halbuki ben ancak Ayşe gibi kadınlarda* ***kısmetimi aramalıyım!*** (SAE.s.202).

Kısmetini köreltmek: Nasibini, geleceğini engellemek, dumura uğratmak: *Devleti hiç de bu cinsten, yani nefis, ruh terbiyesi diye kendini azaba sokacak,* ***kısmetini köreltecek****, ebedî saadetler uğrunda dünya nimetlerini tepecek insanlardan değildi* (SAE.s.212).

Kıt Türkçe: Türk dilini iyi, akıcı konuşamamak: ***Kıt Türkçesi****, ne bütün konuşmaları takip etmesine, ne de hepimizle can ciğer dost*

olmasına mâni oldu. Şurası var ki, bizi tam zamanında bulmuştu.. (SAE.s.137).

Kıvamsız çalışma: Olgunlaşmamış, uygun zaman veya durumu olmayan: *Aynı şekilde Esâret'i, Sergüzeşt'e kadar götürebiliriz. Midhat Efendi'nin* ***kıvamsız çalışmaları*** *birçok köprü başlarını yakalamaktan alıkoymamıştır* (XIX ATET.s.421).

Kıvranmak: Acı çekmek: *Ne kadar çok eli vardı ve nasıl sıkı tutuyordu, her yanımdan âdeta mengenelerle sıkıştırılmış gibiydim. Nefes alamıyor, boğulacak gibi* ***kıvranıyordum*** (SAE.s.121).

Kıvrılıp yatmak: Uyuyuvermek: *Onunla baş başa giden kardeşinin neşesinden mahrum olarak geçecek hayatı kim bilir ne dayanılmaz bir şey olacaktı? Müşteri bulmaktan ümidini kesmiş bir hamal, istasyonun duvarı dibinde yağmur değmemiş bir tarafa* ***kıvrılıp yattı*** (YG.s.121).

Kıyafet değiştirmek: Aslının, olumsuz etkinin değişmemesi yalnızca görüntünün değişmesi: 1) *Hayatına iyice girdikten sonra Nuran, Mümtaz'ın muhayyilesinde birçok* ***kıyafet değiştirmişti****. Daha doğrusu, korkutan ve hayran eden Nuranların yanı…*(H.s.201). 2) *O hayatıma, kudretinden hiçbir şey kaybetmemek şartıyla* ***kıyafetini değiştiren*** *zalim bir hükümdar gibi girmiş, her şeyi alt üst etmiş, yakmış, yıkmış* (Hk.s.121).

Kıyafetine bürünmek: Benzemek, etkilenmek: *Evet, o keşif dehasıyla doğmuş adamdı ve ben de onun* ***kıyafetine büründüğüm*** *için bunu keşfetmiştim* (SAE.s.17).

Kalemlere dokunmaya kıyamamak: Acımak, esirgemek: *Küçük masamın üstünde o yazı takımını gördükçe şaşırır,* ***kalemlere ise dokunmaya kıyamazdım****. Gariptir ki Nuri Bey hiç kitap hediye etmezdi. Belki de, fikrin mesuliyetini üzerine almaktan çekinecek kadar derin düşünceliydi* (SD.s.24).

Kıymet hükümleri üzerinde oynamaya götürmek: Toplumsal değerleri kullanarak amaca ulaşmaya çalışmak: *Bu zümre adamı oluşu Mussolini'yi* ***kıymet hükümleri üzerinde oynamağa götürmüştür.*** *"İtalyan milleti benden ekmek istiyor, hürriyet istemiyor" sözü onundur* (YG.s.75).

Kıymet hükümleri: Değerlerin geçerliliği: *Bir medeniyet bir bütündür. Müesseseleri ve* ***kıymet hükümleriyle*** *beraber inkişaf eder* (YG.s.35).

Kıymetleri yüklemek: Değerli kılmak, değer katmak: *Biz vezne sırtımızı çevirdik; heceye dönüp ona aruzun* ***kıymetlerini yüklemeliyiz*** (ED.s.214).

Kıymetlerin hududunu daraltmak: Değeri sınırlandırmak, düşürmek: *İnkâr, muayyen bir yaşta belki de bir zaruret oluyor. İhtimal şahsiyetimizi ikrar için* ***kıymetlerin hududunu daraltmak,*** *bu suretle kesif yaşamağa ve düşünmeğe ihtiyacımız var* (EÜM.s.185).

Kıymetlerini müdrik olmak: Değerlerini anlamak, kavramak: *Daudet'nin hikâyesindeki delikanlı âdeta Papa'yı ihmal eder, onu görmez bile. Yahut onunla senli, benli konuşur. Bütün dikkatlerini katırında toplar. Çünkü bilir ki Papa, kendi* ***kıymetlerini müdriktir*** (SD.s.89).

Kıymetlerini yapmak: Değerleri inşa etmek: *Halbuki refaha, ikbale, insanın hakikî* ***kıymetlerini yapan*** *umumî hizmete onların sayesinde nail oldum* (SAE.s.33).

Kız alıp vermek: Evlilik yoluyla kadın akrabalığı kurmak: *Devir devir en gözde evlerle yapılan* ***kız alıp vermelerle*** *ikbali daima bir köşesinde yakalamasını bilen bütün bu insanlar, sade kazanmakta değil, sarf etmez gibi biriktirmekte de usta idiler* (MB.s.40).

Kız aramak: Gelin olabilecek genç kız araştırmak: *Ahmet Beyin kızını Müniş Nuri Paşanın oğlu ile, Müderris Mustafa Efendinin oğlunu hasırcıbaşının baldızıyla evlendirmek, bilmem kime* ***kız aramak,*** *bir başkasını ev bark sahibi etmek, sonra her bayram, her kandil bu evlenmelerin mahsulü…* (MB.s.69).

Kızgın bir hançer gibi kendine çevirmek: Kendisini tehdit etmek, kendisine zarar verme durumu: *Barrès, Ernest Renan'ın bütün bir entelektüel haz bulduğu şüpheleri zaman zaman* ***kızgın bir hançer gibi kendine çevirir****. Eserine bakılırsa Yahya Kemal'de ne bu tahayyül ne bu azap vardır* (YK.s.51).

Kızgın bir şekil almak: Tehlike boyutuna ulaşmak: *…fakat 1850 yıllarından sonra gittikçe* ***kızgın bir şekil alan*** *iktisadî çöküşün, bu*

çöküşün âmillerinden biri olan siyasî hâdiselerin büyük hisseleri vardır (YG.s.34).

Kibirle bakmak: Kendisini üstün görerek, büyüklenme biçiminde davranmak: *…eline iki mecidiye sıkıştırmağa kalkacak kadar kendisine yukardan,* ***kibirle bakan*** *üvey kardeşinin yanında, onları ilk defa hatırlıyordu, ilk defa anasının hayatındaki sefaleti, acıyı, kardeşinin veremle kemirilmiş yüzünü olduğu gibi görüyordu* (MB.s.79).

Kifayet etmek: Yetmek, yeterli, tamam olmak: *…müphem mekânda macerasını anlatır, kaçışını temin eder veya hikmet dersini verir. Çıplak bırakılmış bir Çin veya Hint kelimesi yahut uzak bir şehir adı mekân olarak ona kifayet eder* (EÜM.s.131).

Kilit altında saklamak: Güvenilir, sağlam bir biçimde gizlemek: *Hiç birini büyük mânâsında kendimize ilâve etmeden her şeyi kabul ediyor; ve her kabul ettiğimizi zihnimizin bir köşesinde âdeta* ***kilit altında saklıyoruz*** (YG.s.35).

Kimseden emir almadan böyle cemiyete bir mihverle tutunmak: Topluma olan doğal ilgi, bağlılık: *Tezahürat ve açıktan açığa devletle mücadele arzusu üniversite gençliğinde adamakıllı artmış olacak ki, her vesile ile tezahürat yapıyorlar. En ümit verici şey gençliğin* ***kimseden emir almadan böyle cemiyete bir mihverle tutunmuş*** *olmasıdır. Üniversite üniversite oluyor. Yeniden doğuyor* (G.s.182).

Kin çıkını: Yoğun garaz, öç alma duygusu: *Davetlilerimiz âdeta bir* ***kin çıkını*** *hâlinde eve geldiler* (SAE.s.366).

Kin tutmak/gütmek: Öcünü alıncaya kadar düşmanlık sürdürmek, intikam alma duygusu taşımak: *–Onu da günah keçisi olarak alırız… Sessizce beni süzdü. –Sizde epeyce iş var! dedi. Hattâ* ***kin tutmayı*** *bile biliyorsunuz. Hepsi kabul…* (SAE.s.250).

Kindar ve zalim bir fırça: Kinle, öç alma arzusu ve acımasız bir biçimde resmetmek, anlatmak: *Sanat mülâhazalarının dışında, Zafernâme'nin çok* ***kindar ve zalim bir fırça*** *ile devrinin müşahhas bir tablosunu yaptığı inkâr edilmez* (XIX ATET.s.298).

Kinle bahsetmek: Öç alma isteği taşımak, garazla söz etmek: *Aynı modalar Selim III'ün yakınlarına, Tayyar Paşa'nın o kadar* ***kinle***

bahsettiği *ve Mütercim Âsım'ın ölümlerini çok zalim bir hazla anlattığı kurenâsının hayatlarına da geçer* (XIX ATET.s.67).

Kiralık kafa: Kendi düşünce veya fikirleri yerine başkalarınınkini düşünmek: ***Kiralık kafa****… İşte benim hayatım. Esaslı şekilde benim olan hiçbir şeyle meşgul değilim. Bana ne merhum üstaddan ki çok severdim* (G.s.317).

Kirden ve pastan kurtulmak: Geçmişin yanlışlarından, hatalarından arınmak: *Bittabi tahmin ederseniz, böyle bir derleme, toparlama kolay olmadı. Kırk senenin* ***kirinden ve pasından kurtulmak*** *güç* (M.s.76).

Kirli çamaşırı olmak: Gizlisi, saklısı olmak: *Her gittiğiniz yerde bulduğunuz* ***kirli çamaşırları,*** *cebinize sokup çıkıyorsunuz* (SD.s.285).

Kirli dizginle idare etmek: Ahlak veya yasaya uygun olmayan yetkiyle, erkle yönetmek: *"Ben mi? Diye dudak bükerdi. İmkânsız!.." O insanları maşa ile tutmağa, gizli ve* ***kirli dizginlerle idare etmeğe*** *ve küçük kuyruk darbeleriyle zehirlemeğe alışıktı* (SAE.s.304).

Kirli veya temiz çamaşırlar: Duyulmaması veya bilinmemesi gereken sırlar: *Hiç kimsenin öbüründen saklı bir sırrı yoktu.* ***Kirli veya temiz*** *bütün* ***çamaşırlar*** *ortada idi* (SAE.s.127).

Kitabın kuvvetini yapmak: Eseri, kitabı kaliteli bir düzeye çıkarmak, ona nitelikli özellikler katmak: *Aşk-ı Memnu, küçük bir aile cehennemidir. Bir yığın karşılıklı durum,* ***kitabın kuvvetini yapar****. Kan bağları, aşk, iradesizlik, günah, romanın bütün şahıslarını birbirine kenetler. O kadar ki, ölüm, ayrılık bile bu kördüğümü çözemez* (EÜM.s.285).

Kitap da kadın gibi bir şeydi, yani okunduktan sonra başından atılmak: İşi bittikten sonra terk etmek, uzaklaşmak: *Büyük bir okuyucu olan Molla Bey için* ***kitap da kadın gibi bir şeydi;*** *yani okunduktan sonra başından atılırdı* (MB.s.28).

Kitap gibi düşünmek: Sıra dışı akıl yürütmek, düşünmek: *Yalnız bir tek kabahati var; kitap gibi konuşuyor. Hatta* ***kitap gibi düşünüyor****, ne dehşetli bir şey değil mi? Kitap gibi düşünmek! Yani tecrit ve tasnif ederek, varılacak yeri bilerek* (SM.s.36).

Kitap gibi konuşmak: Yüksek düzeyde bilgi sahibi olmak, bilgece konuşmak: *Yalnız bir tek kabahati var;* ***kitap gibi konuşuyor****. Hatta*

kitap gibi düşünüyor, ne dehşetli bir şey değil mi? Kitap gibi düşünmek! Yani tecrit ve tasnif ederek, varılacak yeri bilerek (SM.s.36).

Kitap gibi okumak: Kolayca anlamak: O zaman Sabri onun yüzünde meslekî bir mağlubiyetin acısını bir *kitap gibi okuyordu* (Hk.s.287).

Kitaptan duvara, geniş buuda atlayamamak: Kültürel açıdan ve yüksek sanat icrası bakımından ilerleyememek, gelişememek: *Paris'te Musée de I'homme'daki gösterme fevkalâde mükemmel olmuş ve belli-başlı yüz kişi yine bilhassa Sur-nâme'yi pek sevmişler. Zavallı cedlerimiz, bir türlü* ***kitaptan duvara, geniş buuda atlayamamışlar*** (M.s.150).

Kitle halinde ölmek: Birden fazla kişinin ölmesi: *Garibdir, XIX'uncu asırda ölüm istisnaî ve ferdî kılıkla aramızda gezinirdi. Herkes kendisine göre ölürdü ve ölümünün şekline göre kahraman olurdu. Şimdi insanlık* ***kitle halinde ölüyor!*** (YG.s.417).

Kitleyi birden bire elektriklendirmek: Toplumu, kitleyi çok hızlı bir biçimde heyecanlandırmak, harekete geçirmek: *Fakat onda bütün cemiyet üzerinde derhal tesir eden,* ***kütleyi birden bire elektriklendirmiş*** *gibi altüst eden o büyük ve sarih kuvvet eksikti* (NK.s.28).

Klasik, fikir çağrışımı gizlemek: Zamana yenilmeyen düşünceleri hatırlamayı, hatırlatmayı saklamak, örtmek: *Valèry, "Edebiyat" adlı yazısında klasisizmin birkaç tarifini yapar: "****Klasik, fikir çağrışımlarını gizleyen*** *veya kendisine mal ederek ortadan kaldıran muharrirdir* (YK.s.113).

Kol kola gelmek: Aynı düzeyde olmak, birlikte yürümek: *Filhakika bu derslerde, Racine ve Verlaine Nedim'le, Bâkî ile, Şeyh Galib Baudelaire'le âdeta* ***kol kola geliyordu****. Bektaşi fırkası, halk şiiri, musikimiz, eski tarihçilerimiz, Balzac ve Dostoyevsky ile yan yana idiler* (YK.s.32).

Konak yavrusu evler: Konaktan daha küçük evler: *Onun için bu üçüncü devirde ev hanımları,* ***konak yavrusu*** *denen* ***evleri*** *tercihe başlamışlar ve Meşrutiyete doğru ise "kutu gibi", "iki bakla bir nohut", "şöyle idaresi kolay" tâbirleriyle tarif edilen ölçüye inmişlerdi* (SD.s.18).

Konforlu bir kabuk tahayyül etmek: Daha iyi bir yaşam kalitesini istemek, hayal etmek: *Sene 1961. Etrafımdakilerin hepsi ölüme ha-*

zırlık yapıyorlar; ve benim için, içinde ölçeğim bir kabuk, ***konforlu bir kabuk tahayyül ediyorlar*** (G.s.291).

Konuşma haline indirmek: Söz söylemek, konuşmaya dayalı bir sanat olarak algılamak: *Tiyatro nedir? Tiyatro, roman-hikâyedir;* ***konuşma haline indirilmiş*** *bir vak'adır ve söz sanatıdır bu tarif kâfi değildir. Tiyatro hikâye etmez, hâli canlandırır* (ED.s.132).

Konuşmaktan hoşlanmak: Ehli sohbet, konuşkan olmak: *Mahallede galiba tek sevdiği,* ***konuşmaktan hoşlandığı*** *insan İhsan Beydi. Gariptir ki İhsan Bey, ona karşı daima çekingen davranırdı* (SD.s.24).

Konuşmanın adamı olmak: Yapılana uygun olmak, liyakat sahibi olmak: *Yazık ki, eserinde Reşat Nuri tamamiyle bu* ***konuşmanın adamı olmadı****. İdealist adam, hayatın anahtarını elinde tutan adamı daima arka plana attı. Bir ara göz göze geldik. O zaman hakikat yeniden aramıza girdi* (EÜM.s.458).

Koptuğu yerden eklemek: Telafi etmek, yeniden bütünün parçası olmak: *Nuri Bey, zaman zincirini* ***koptuğu yerden eklemeğe*** *muvaffak olmuştu. Kendisine geldiği zaman Ali'yi şakaklarını oğuşturur buldu* (MB.s.136).

Kopya olmak: Değişiklik yapmadan aynısını almak, yapmak: Yahya Kemal, tesir denen şeyin *kopya olmadığını*, şahsî bir nizam, bir çeşit dersle karşılaşma olduğunu biliyordu (YK.s.22).

Kordonsuz saat, yularsız hayvan, nikâhsız kadın gibi olmak: Aidiyet bağının, varlığının olmaması: *–Hata dedim. Hem de büyük hata… Elbette işlemez.* ***Kordonsuz saat, yularsız hayvan, nikâhsız kadın gibidir****. Saatini seven evvelâ bir kordonla kendisine bağlar* (SAE.s.186).

Korkarak çekilmek: Yapamamak, yapmaktan çekinmek: *…bir tekneye benzeten, bu güneşin kendi mucizeli eliyle biçtiği karikatürümde hayatın değişmez sırlarından birini bulacağımı sandım ve her defasında* ***korkarak çekildim*** (YG.s.126).

Korktuğunun başına gelmesi: Düşünülen korkutucu şeyin olması, gerçekleşmesi: *Abdullah, gördüğünden ziyade göreceği şeylerin korkusu içinde bir köşeye büzülmüş, ne yapması lâzım geleceğini düşünürken hakikaten* ***korktuğu başına geldi*** (Hk.s.29).

Korku dolu gözlerle bakmak: Çok korkmak, endişe duymak: *Cemil sözün gerisini dinleyemedi. Dalgaların üstünde beyaz bir hayalet* ***korku dolu gözlerle*** *ve kısılmış ağzıyla kendisine* ***bakıyor****: "Gel gidelim" der gibi işaret ediyordu* (Hk.s.240).

Korku içinde olmak: Zarar geleceği veya bir şeyi kaybetme endişesi, korkusu yaşamak: *Başta Saray olmak üzere son tahtasına kadar çürümüş olan İmparatorluk gemisi, ihanetin denizinde pupa yelken gidiyordu. Buna karşılık, bütün vatan, tehlikeli bir* ***istikbal korkusu içinde idi*** (YG.s.103).

Korkunç bir mahlûk olmak: Aşırı kızgınlıktan tuhaf bir görünüme bürünmek: *Ben bir gün bu hiddetlerden birisine şahit olmuştum. Yüzü birdenbire sararmış, sesi değişmiş,* ***korkunç bir mahlûk olmuştu*** (SD.s.154).

Korkunun kendisini doğurmak: Bulunulan ortamın korkuyu arttırması, çoğaltması: *Ve bu ihtimaller evin delisini azdırır,* ***korkunun kendisini doğurur*** (YG.s.236).

Abdurrahman Gazi geliyor diye korkutmak: Korkmasına yol açmak, kaygıya düşürmek: *"Bunun gibi karşısında İspanyol kadınları çocuklarını* ***Abdurrahman Gazi geliyor diye korkuturlardı.***" (Hk.s.278).

Korseli demokrasi olmak: İçselleştirmeden, desinler için demokrasiyi uygulanır görünmek: *Fakat imkânı yok. Galiba onlar da pek kararlı değil. El yordamıyla yürüyorlar. Menderes zamanında başımız sıkıldıkça istediğimiz şey,* ***korseli demokrasi*** *oldu galiba* (G.s.213).

Koruyucu meleği olmak: Hamisi olmak, muhafaza etmek: *—Israr değil… vazife. Vazifem seninle beraber olmak. Şimdi senin* ***koruyucu meleğin oldum*** (H.s.370).

Koynuna almak: Bir şeye sarılarak uyumak: *Ayakkabılarının cilâsına gelince, keratanın yatarken onları* ***koynuna aldığı*** *muhakkaktı. Halit Ayarcı'yı bir yığın Fransızca kelime ile karşıladı* (SAE.s.193).

Koynuna sokulmak: Dibinde, yanı başında olmak: *Ölüm dört bir tarafımızdaydı; bazen* ***koynumuza sokuluyor*** *derilerimiz birbirine dokunuyordu ve hemen daima, hiç olmazsa göz göze bakışıyorduk* (Hk.s.122).

Kozunu oynamak: Elinde bulunan en etkili gücü, olanağı kullanmak: *Esas prensipi kabul ediyordu. Fakat şahıslar üzerinde müteredditti. İşte o zaman ben biraz evvel öğrendiğim şekilde* ***kozumu oynadım*** (SAE.s.250).

Kök ile beslenmek: Esas, temel olanı kaynak yapmak, onun ile beslenmek: *Ağaç güneşte serpilir, fakat toprağın derinliklerindeki* ***kökü ile beslenir****. İnsanoğlu kendi ferdiyetini bile ancak içinde yaşadığı cemiyetle idrak eder* (YG.s.47).

Köklü kelimesinin mânasını anlamak: Geniş, anlamlı bir biçimde kavramak: *Emin Bey şehrin bu gizli hayatını gördükçe bazı ideologların sık sık kullandıkları* ***köklü kelimesinin mânasını anlar*** *gibi oluyordu. Çünkü adamların hayatında her şey köklü, her şey derinde idi* (Hk.s.204).

Köksüz duygular, geleneksiz kelimelerle oynamak: Yüzeysel his, duygular ve geçmişi, devamı olmayan sözcükleri kullanmak, onlara yer vermek: *Böylelikle cemiyet ve devlet için tarihi bir zaruret olan garpçılığı, belirli bir fikirler hevengi, bir sistem haline getirdi. Cenab bunu yapamadı; kısır bir estetizmde,* ***köksüz duygular, geleneksiz kelimelerle oynadı****. Hâla Ziya ikisinin arasındadır* (EÜM.s.285).

Kökü beslemek: Esası, temeli geliştirmek, sağlamlaştırmak: *Nesilden nesle daima değişir. Fakat meseleleri müsbet almak şartiyle. Bu Dionyos ile Apollon'un karşılaşmasıdır. Toprak elbet besler, fakat yalnız* ***kökü besler****, tohumu çürütür, o kadar* (YG.s.319).

Kökü yenilemek: Motive olmak, toparlanıp çalışma isteği duymak: *Herhalde, bir daha, bir sene daha ve bugünkü şerait içinde burada kalmak çok güç olacak. Halbuki, bir Avrupa istirahati –çünkü senenin çemberinde günün işlerini kovalamayacağım- bu ölmüş sandığım* ***kökü*** *belki* ***yeniler*** (M.s.41).

Kökünden biçilmek: Ölmek: *Ölümü yakından görmüştü. Küçük Adalı kızın kökünden biçilmiş bir zambak gibi alev, duman içinde hâlâ kulaklarında çınlayan feryatla gözlerinin önünde devrilişinde yavaş yavaş bütün hayatı için bir ders bulmağa başlamıştı* (MB.s.137).

Kökünden hâlle çalışmak: Sorunsuz ve kesin bir biçimde gidermek, halletmek: *Ben bunu* ***kökünden hâlle çalışacağım****. Belki hülya olacak. Belki hepimizi tehlikeye atacağım* (SD.s.215).

Kökünden sarsmak: Çok fazla olumsuz etkilemek: *Fakat tam ertesi günü olan bir hâdise, aile hayatımızı **kökünden sarstı**, babamın hiddetine, annemin bitmek tükenmek bilmeyen şikâyet ve üzüntülerine büsbütün başka bir macera verdi* (SAE.s.60).

Kökünden söküp koparmak: Temelden, dipten alıp yok etmek: *Her gün yeni bir felâket, içimizde yaşama kuvvetini **kökünden söküp koparmak** ister gibi saldırıyordu* (YK.s.17).

Kökünden yıkmak: Çok büyük zararlar vermek, varlığını tehlikeye sokmak: *Ne yapmamı istiyorsunuz sanki? Çıkıp, "Hayır, yalan söylüyorsunuz!" mu diyeyim? Bu müesseseyi **kökünden yıkar*** (SAE.s.271).

Köpek sadakati: Sağlam, güçlü dostluk, içten bağlılık: *Yatakta örtüler altında şekliniz kaybolsun. Vücudunuzu gizleyin ki bu **köpek sadakati** bende devam etsin. Yoksa, yoksa…* (SAE.s.201).

Köpoğlu: Hakaret içeren bir seslenme sözü: *İnşallah tamamdır bu perdenin arkasında Paris diye bir şey, çok güzel, kavranamayacak, ana rahmi gibi sıcak, sevilen kadın göğsü gibi uyuşturucu bir şey var, ona kavuşurum. Pencereyi açtım ve baktım gök tertemiz. **Köpoğlusu** sanki İstanbul* (M.s.96).

Köprü başlarını yakalamak: Önemli mevki, konumlara sahip olmak: *Aynı şekilde Esâret'i, Sergüzeşt'e kadar götürebiliriz. Midhat Efendi'nin kıvamsız çalışmaları birçok **köprü başlarını yakalamaktan** alıkoymamıştır* (XIX ATET.s.421).

Kör dövüşü: Aynı işi yapanların düzensiz, birbirine uymaz çabalarının olması: *Filhakika Ziya Paşa, hayat dediğimiz bu **kör dövüşünü**, saati iyiden iyiye sökmüş gibi görür. Bütün tezatlarını yakalar* (XIX ATET.s.290).

Kör rüyası: Sanarak, tahmin ederek çıkarım yapma, duyuş: *Bu Avrupa meselesi üzerinde biraz düşün ve harekete geç. Düşün bir kere o kadar iyi olacak ki… Dolaşmak, bir **kör rüyası** gibi sadece vehim hâlinde tanıdığım şeyleri yakından ve kendi ışığı, kendi realitesinde görmek* (M.s.40).

Kördüğümü çözmek: İçinden çıkılamayacak ve çözülemeyecek bir durumu, sorunu gidermek, halletmek: *Aşk-ı Memnu, küçük bir aile cehennemidir. Bir yığın karşılıklı durum, kitabın kuvvetini yapar. Kan bağları, aşk, iradesizlik, günah, romanın bütün şahıslarını birbirine kenetler. O kadar ki, ölüm, ayrılık bile bu **kördüğümü çözemez*** (EÜM.s.285).

Köşe aramak: Bir kenara çekilmek, hareketsiz olmayı tercih etmek: *…ilk yaradılış çağlarının tecrübesi canavarlar toprağın efendiliğini kaybettiklerinden küskün, ölmek için kendilerine* ***köşe arıyorlardı*** (Hk.s.248).

Köşede beklemek: Amaçsız oturmak, beklemek:

Saçından gecenin soğuk rüzgârı
Bir gün kapatırsın bu ufukları
Beklersin köşende *sessiz ve yorgun*
Siyah atlarını son yolculuğun (Ş.s.30).

Köşede bırakmak: Unutmamak, bellekte taşımak: *…Avcı Naşit Beye açıktan açığa düşmanlık edemediği, hattâ onları ne olsa yine biraz sevdiği için, bütün* ***köşede bırakılmış*** *insan hıncıyla Seyit Lûtfullah'a yüklenirdi* (SAE.s.43).

Köşeye büzülmek: Hiçbir şeyle ilgilenmeyerek yalnız, tek başına yaşamak: 1) *Bir sarsıntı bunun önüne geçti, o* ***köşesine büzüldü****; ben taliime küstüm. Hayatımda en az sevdiğim şey teselli etmek, ıstıraba ortak olmaktır* (SM.s.45). 2) *Abdullah, gördüğünden ziyade göreceği şeylerin korkusu içinde bir* ***köşeye büzülmüş****, ne yapması lâzım geleceğini düşünürken hakikaten korktuğu başına geldi* (Hk.s.29).

Köşeye çekilmek huyu: Hayattan soyutlama, amaçsız yaşama özelliği: *Zurbaran'da bir* ***köşeye çekilmek*** *huyu var. Çok mümkündür ki, kafasının dahi bir noktasında yaşasın*! (s.66).

Kötü bir rüya gibi rahatsız etmek: Sıkıntı yaşatmak, huzursuz etmek: *Bu fırsatı her zaman ele geçiremezdi. Bu çırılçıplak insanlık, onu kötü bir rüya gibi rahatsız ediyor,…* (Hk.s.288).

Kötü gün çekmek: Üzüntülü ve mutsuz yaşamak: *"Hayırlısıyla gelecek sene onun küçüğünü de baş göz edersek…" O benim talihimdi. İyi günlerini ben sürdüm,* ***kötülerini*** *de ben* ***çekecektim****. Bizi yerimizden söktü* (Hk.s.211).

Kötü insan elinden korumak: Muhafazasına çalışmak, zarar verilmesine engel olmak: *Alâiyeli Ahmet'in hikâyesini anlattığıma müteessirdim. Onun Emine'sini* ***kötü insan elinden korumak*** *için hazırladığı, kazanın içinden çıkamayacağı kadar derin mezar hatırımdan çıkmıyordu* (SD.s.200).

Kötü terbiye edilmek: İyi yetiştirilmemek, yanlış eğitilmek: *"Biz Ruslara âşığız. Deli, çılgın,* ***kötü terbiye edilmiş*** *olmalarına rağmen ve böyle olmaları bizi aklı ve terbiyeyi başka türlü görmeğe götürüyor"* (M.s.222).

Köy ve köylü meselesi tarihin azdırdığı bir hikâye: Köy ve köylünün içinde bulunduğu olumsuz durumu eleştirmektedir: *İhtilal komitesi bir taraftan devlete düzen veriyor, bir taraftan da köylünün sefaleti üzerinde lüzumundan fazla ısrar ediyor.* ***Köy ve köylü meselesi tarihin azdırdığı bir hikâyedir*** (G.s.295).

Kriz geçirmek: Depresyonda olmak, bunalım içinde bulunmak: *… zavallı bir memur paltosuna varıncaya kadar her şeyini kaybetti. Müthiş bir* ***kriz geçiriyoruz*** (SD.s.176).

Krize hazırlamak: Cinnet, sinir krizi geçirme durumuna gelmeye başlamak: *Kendini* ***krize hazırlar.*** *Fatma hanımın ölümünden evvel birkaç şiirinde ölümle karşı karşıya gelir. Bu da narcissisme'den ileri geliyor* (ED.s.110).

Kubbenin kilit taşı gibi: Çok önemli bir konumda olma durumu: *Fakat Fikret, bu mısraları tıpkı bir* ***kubbenin kilit taşı*** *gibi belâgatini tamamlamak, kurduğu bir inkişaf ettirdiği fikir silsilesini sonuna kadar götürmek için kullanır* (EÜM.s.405).

Kucağı yapmak: Uygun olmayan bir yeri yaşanabilir, yararlı kılmak: *Bazınız bize çocukluğun cennetinden saatler taşırsınız; içinizde büyülü bakışlı arzudan doğanlar vardır ki, sert ve sefil bir dilenci yatağını bir ilâhinin* ***kucağı yapar****; baygın bir kendinden geçiş, muztar bir visal olur* (EÜM.s.33).

Kucağına atlamak: Bir şeyi, işi yapmaya çok hevesli, istekli olmak: *…onun anlamadığı, hâlâ anlayamadığı nokta, bu kadar basit bir şey için karısının yıllarca ölümü beklemesi ve görür görmez* ***kucağına atılmasıydı*** (MB.s.15).

Kudret helvası: Şifalı, ilaç olarak kullanılan macun: *İstanbul'a çamur yağmasına taaccüp etmedim. Artık Tevratî millet olduk; her şey yağabilir. Daha doğrusu* ***kudret helvası*** *yağacak değil ya! Demeli* (M.s.192).

Kudret vermek: Güç, erk, kuvvet vermek, destekte bulunmak: *Bu, bir şair için eksiklik değildir, fakat elverir ki, etraftan topladığını, etrafa yepyeni bir* ***kudret*** *ve hayatiyetle* ***versin*** (EÜM.s.260).

Kudrette olmak: Güce, olanaklara sahip olmak: *Kendisinin bu yüksek işi başarabilecek bir* ***kudrette olmadığını*** *ilave ediyor. Sonra zamandan ve zamanenin insanlarından şikâyet ediyor* (HÜ.s.25).

Kuduz bir hayvan gibi çırpınmak: Azmış bir biçimde olmak: *İşte düşe kalka, ne yaptığını bilmeden döğüşüyor, yalvarıyor, çırpınıyor, küfrediyor, görmeden ısırıyor, ayırmadan vuruyordu. Elbisesi parça parça olmuştu. Her yanı kan içindeydi. Fakat,* ***kuduz bir hayvan gibi, gene çırpınıyor****, saldırıyordu* (MB.s.133).

Kukla: Başkasının etkisinde kalma, onun isteklerine göre davranma: *… ona, içimden* ***"Kukla!*** *Sen de bir kuklasın!" diyecek ve belki de üzerimdeki tesirlerini silip atacaktım.* (SD.s.120).

Kul kusursuz olmaz: Herkesin bir hatasının, kusurunun olması: *Ve bu aksaklıklar o insanla beraber yetişmiş, büyümüş şahsî, nevi kendine mahsus şeylerdir. Kul kusursuz olmaz, sözü sırf bu gerçek için söylenmiş bir sözdür* (SAE.s.25).

Kulağa batmak: Rahatsızlık vermek, hoşnut olmamak: *Fakat bu seferkiler daha intizamlıydılar, hareketleri ve sesleriyle ileride gelişecek kadınlıklarının bütün işvesi bir güneş kırığı gibi* ***kulağa batıyordu****: "Arabistan buğdayları – Severler sevgileri, -Rumeli dilberleri!...*(YG.s.213).

Kulağa çarpmak: Sese tesadüf etmek, sesi duymak: *Birdenbire merhum Zekâi Efendinin bir bestesi* ***kulağıma çarptı****. Baktım: bir pencerenin içine fonoğrafi kurmuşlar. İnanır mısın, o zamandan beri fonoğrasız ramazanı aklım almıyor* (MB.s.93).

Kulağı batıl olmak: Hakikati, gerçeği duymamak, dinlememek: *Ona hitap ediyor, nasihatlerinin ayn-ı hak olduğunu ve onu dinlemeyen* ***kulağı batıl olduğunu*** *söylüyor* (HÜ.s.24).

Kulağına ninni söylemek: Uyumasını kolaylaştırmak için türkü okumak: *O gözlerini kapar kapamaz, etrafımız tatlı bir mışıltı ile dolardı ve havada sanki yüzlerce melek hep birden maddesiz kanatlarıyla uçuşurlar, çok yavaş fısıltılarla* ***kulağına ninni söylerler****, uykusunun peteğini mâsum rüyaların balıyla doldururlardı* (SAE.s.139).

Kulak asma: Aldırma! Dinleme! Önemseme! *Hâmid'in yeni eserlerinden biriymiş gibi okuduğunu ve o zamana kadar bu tecrübelerine pek* ***kulak asmayan*** *Lâne-i Melâl şairinin Hâmid'e izafe edilince bu yeni şiirleri pek beğendiği birkaç defa nakletmişti* (YK.s.66).

Kulaklarda dolaşmak: Hatırlamak, anmak: *Bu sarayda yalnız adlarını bildiğim, hâtıraları* ***kulaklarımda dolaşan*** *bu beş mabude tek başlarına, tanımadığım, bilmediğim şekilde, nadir parçalarını işittiğim konuşmaları kadar maddesiz sadece işaret ve semboller ile dolu bir hayat geçirirlerdi* (SD.s.25).

Kulaktan âşık etmek: Bir kişi hakkında sadece duyduklarından dolayı ona âşık olmak: *Ben Sakine Hanımı kızdırmak için söyledim. Herkesin işine niye böyle karışıyor, diye? Yoksa istersem İhsan Beye üç günde Leylâ'yı* ***kulaktan âşık ederim****. Ben Leylâ'yı bilmez miyim? Benim niyetim cadıyı kızdırmaktı* (SD.s.101).

Kulaktan âşık olmak: Duyduklarıyla gönlünü kaptırmak, sevdalanmak: 1) *Çocukluğumda dinlediğim bir masalın şehzadesi,* ***kulaktan âşık olduğu*** *peri kızına, altında akan bir çeşme ve yanıbaşında Bâkî'nin boyunu posunu o kadar hayranlıkla övdüğü cinsten bir servi bulunan, yukarıda anlattığımız cinsten bir namazgâhta kavuşur* (BŞ.s.186). 2) *Şavur'un Şirin hakkındaki bu sözleri genç şehzadenin üzerinde mucizevi bir tesir yapıyor ve Hüsrev derhal Şirin'e* ***kulaktan âşık oluyor*** (HÜ.s.30).

Kulaktan dolma malûmat: Başkalarından, çevreden edinilen bilgi: *…narin edalı kadınlar, Mozart'a ait kulaktan dolma malûmat, hepsi hafızasından silinmişti* (H.s.151).

Kulaktan kulağa konuşmak: Gizli bir biçimde anlatmak, paylaşmak: *Hilkate, insanda cibillî olan şeylere ait bir bed binîsi vardır. Bunlar uzun inziva senelerinde ancak yavaş sesle* ***kulaktan kulağa konuşmağı*** *mümkün kılan evhamlı bir dikkatin tecessüsü altında her gün yeni bir zillete şahit olmanın verdiği acılıklardır* (TF.s.16).

Kulesinden şahin uçuran bir eski zaman nöbetçisinin gözüyle takip etmek: Uyanık bir dikkat ve göz ile izlemek: *Aşağıdaki mısralar,* ***kulesinden şahin uçuran bir eski zaman nöbetçisinin gözüyle gemiyi takip ediyor:…*** (EÜM.s.330).

Kulluğu arz etmek: İtaat etmek, mutiliği sunmak: *Tezkireci Âşık Çelebi'nin Üçüncü Mehmed'e verdiği bir kasidede padişaha* ***kulluğunu arzetmek*** *için zincirlerini sallayarak –çünkü Macaristan'dan ötesinde bîçâre esirdi- geldiğini söylediği Tuna'yı kendi parıltısıyla ancak eski tarihlerimizde…*(YGs.239).

Kulunç kırar gibi bükmek: Bedeni, sırtı eğmek, bükmek: *Sol kolunu durmadan araba çeker gibi ileriye geriye götürüyor, ensesini* ***kulunç kırar gibi büküyordu****. Sol ayağı ise her zaman için ağırdı* (SAE.s.41).

Kumruların aşk dâveti: İstanbul'un fethinin doğa ve hayvanların beden dilleri ile fethi desteklemesi, ona eşlik etme: *Yine bu demektir ki, fetih ordusunun ilk top sesleri arasında* ***kumruların aşk dâveti*** *işitiliyor, son hücum tekbîrlerine bülbül sesleri dem tutuyordu* (YG.s.141).

Kundaklanmış bir çocuk gibi olmak: Hazır, uygun bir biçimde olmak: *Bu sefer altın tepsi belediye reisi ile onun arasında gidip gelmeğe başladı ve nihayet* ***kundaklanmış bir çocuk gibi*** *Halit Beyin birdenbire açtığı kolları arasında kaldı. Aziz velinimetim: –Teveccühlerinize güvenmeseydim, bu işe katiyen girmezdim* (SAE.s.266).

Kupkuru kalmak: Üretememek, yazamamak: *Yemek olacağım yerde sofrada kaşık, filan gibi bir şey oldum. Beni asıl müteessir eden* ***kupkuru kalışımdır****. Goethe benim iki manzumeyi yarım yamalak yazabildiğim bir sene içinde 3-4 eser* (M.s.39).

Kurbağa iken balık olmak: Dünyada yaşanan çok hızlı değişim, gelişim: *İhtilâlin istediği hürriyetti. Beşeriyet, zemberek atıyor,* ***kurbağa iken balık oluyor*** (ED.s.30).

Kurdun açlıktan uluması: Müziğin çok kötü çalınması: *Fakat bu musıkî değildi artık! Bu bir sürü* ***kurdun açlıktan uluması*** *gibi bir şeydi* (SAE.s.332).

Kurenâsının hayatları: Padişahın yakınları, arkadaş, dostlarının yaşamları: *Aynı modalar Selim III'ün yakınlarına, Tayyar Paşa'nın o kadar kinle bahsettiği ve Mütercim Âsım'ın ölümlerini çok zalim bir hazla anlattığı* ***kurenâsının hayatlarına*** *da geçer* (XIX ATET.s.67).

Kursağına on paraları girmek: Maddi faydası olmamak, yarar sağlamamak: *Kira evlerinde ziyan olmasınlar. Heriflerin (kayınla-*

rının) aleyhimde miras dâvası açacaklarından bahis buyuruyorsunuz; hemşirelerini aldım alalı ***kursağıma on paraları girmedi*** (SD.s.53).

Kurtarıcı beklemek: Kurtarana, halaskâra ihtiyacı olmak, onu beklemek: *Bir şimşek parlıyor, biz Mustafa Kemal'i, Anadolu dağlarında yorgun orduyu toplar görüyorduk; bir başka şimşek ışığı daha, ömründe bir kere bile gülmek fırsatını bulmamış kadınlar ve yetim çocuklar, bakımsız, viran şehirler, işgal altında İzmir ve İstanbul, boynunu bükmüşler* ***kurtarıcı bekliyorlardı*** (YK.s.18).

Kuru bir dal gibi elinde kalmak: İnsanların, cemiyetin olumsuz bir biçimde değişmesi, değerlerin yozlaşması: *Bütün hayat üstüme yığılmış gibiydi. Hayat insanındı. Fakat insan, Yarabbim insan ne kadar zayıftı. Kime dokunmak istesem,* ***kuru bir dal gibi elimde kalıyordu*** (SD.s.299).

Kuru ekmeğe muhtaç etmek: Sıkıntı yaşatmak, ihtiyaçlarını karşılamamak: *Bazıları karılarını bir* ***kuru ekmeğe muhtaç etmişlerdi****. Bu taassup sade kadınlarda değil, erkeklerde de vardı* (H.s.134).

Kurulmuş bir saate benzemek: Sürecin işlenmesi, devam etmek: *Sadece içinden* ***kurulmuş bir saate benziyordu.*** *Bu duygunun altında onu oracıkta bırakmak; "Haydi yavrum sen yoluna git ben de işime döneyim" demek ne güzel olacaktı* (Hk.s.295).

Kuruluş devrinin bütün şiiri, füsunu Bursa: Bursa'nın Divan şiirinin kuruluşunda oynadığı önemli rol: *…yalnız Bursa kelimesinde hülâsa ettiğimiz sade tılsım dünya bizim büyük realitelerimizden biridir. Onda en saf şeklinde kendimizi gördüğümüz için Bursa'yı seviyoruz.* ***Kuruluş devrinin bütün şiiri, füsunu Bursa****'dadır* (YG.s.216).

Kusmak: Tiksinmek, çok fazla rahatsız olmak: *O Bernard Buffet'yi görseniz* ***kusarsınız****. Beni baş ağrısı tutu. Hakikatte resim durgun. Non-figüratif teraziyi kırmış* (M.s.131).

Kusura bakmak: Eksiği görmeme temennisi: *Şüphesiz bir yerden eski mektubun çıkar; çıkar ama, ne zaman? Onun için bu gibi şeylerde* ***kusuruma bakma****. Sen olmazsan bunların hiç birini yapamazdık. Kaç dalda bezim var düşün* (M.s.306).

Kusurları affetmek: Eksiklikleri, hataları bağışlamak: Sen merhume zevcem Atiye Hanımefendinin bana yadigârısın! Onun için seni

sever, ***kusurlarını affederim***. Fakat münasebetsizliğinin de payanı yok, efendim! (SD.s.223).

Kusuru olmak: Eksiği, noksanı bulunmak: *Doktor Ramiz'e göre ben bütün kabiliyetlerimi inkâr eden, asrına göz yummakta inat eden, bu yüzden dünyasını küçülttüğü için etrafına karşı olan vazifelerinde bir yığın* ***kusuru olan adamdım*** (SAE.s.277).

Kusurunu bilmek: Eksiği, yanlışı bilmek: *Nâsır Paşa bu* ***kusurunu bildiği*** *için kelimeleri ağzında bazen çekiştire çekiştire söylerdi. Muvazene, itilâf hüsnü muaşeret gibi kelimeler ağzından düşmezdi* (SD.s.182).

Kuş bakışı: Bütün genişliği kapsayacak biçimdeki bakış: *Karşı tepelerin üstü bir şahdamarı kesilmiş gibi kan içindeydi. Biraz ileride, aşağıda deniz* ***kuş bakışı süzülüyordu*** (SD.s.153).

Kuşların keskin çığlığı: Kuşların feryat, figan etmesi, keskin ses:

Deniz ufkunda batan güneş
Ve ***keskin çığlığı kuşların****;*
Rabbim bu uğultu, bu ateş
Ve bu ümitsiz uçuşların…(Ş.s.26).

Kuvvetinden mahrum olmak: Gücünü yitirmek, güçsüz kalmak: *Birtakım muvazaalarla yaşıyoruz. Nihayet hürriyet terbiyesinden, onun insan içindeki* ***kuvvetinden mahrumuz****. Yanlış anlaşılmasın, hürriyeti kastetmiyorum* (YG.s.299).

Kuvvetlerini bir yere teksif etmek: Bir alana, konuya yoğunlaşmak: *Çünkü programsızdım. Program kendisini tahdit etmek,* ***kuvvetlerini bir yere teksif etmektir****. Ben ise arpa ambarına düşmüş gibiydim* (G.s.89).

Kuvvetli akıntının alıp götürdüğü bir sandal gibi peşinden yürümek: Yaşama kapılmak, yaşam koşulları tarafından edilgen duruma getirilmek: *Fakat bütün bu geçici duygular, isyanlar tükenince,* ***kuvvetli akıntının alıp götürdüğü bir sandal gibi onun peşinden yürür****, gerçekten kendisine ait bir bakışını, bir gülüşünü yakalayabilmek için çırpınır dururdu* (MB.s.59).

Kuvvetli bir saadet hissi: Güçlü mesut, huzurlu bir duygu: *İçimde tahammül edemeyeceğim kadar* ***kuvvetli bir saadet hissi*** *vardı. Tevfik Bey beni hürriyetime kavuşturmuştu* (SD.s.169).

Kuyu boşluğunu doldurmak: Çok derin bir eksikliği tamamlamak, gidermek: *Her an yanı başında Allah'ı görmeye muhtaçtır. Hiçbir imanın,* ***boşluğunu kolayca dolduramayacağı*** *bir şüphe, bir* ***kuyu*** *gibi derinleşmiştir* (EÜM.s.263).

Kuyunun dibinde olmak: Hayattan kopmak, yaşama sevincini yitirmek: *Yeniden sustular, Sabri tekrar içine daldı. "****Kuyunun dibindeyim****" diyordu, onlar da öyle* (Hk.s.280).

Kuyuyu doldurmak: Eksiği tamamlamak, gidermek: *Avni'nin parası geldi. Benim fazladan verdiğimle bir tablosunu alacağım; ikinci tablonun satılmasını bekliyor. Bu* ***kuyuyu dolduramayız!*** *Fakat bir şeyler yapmalı buraya gelin, çabuk olun. Karar verin* (M.s.113).

Küçücük fikir mangamızı gerçek değer sandığımız insanlarla çoğaltmak: Aynı düşünce ve anlayışa sahip grubu büyütmek, genişletmek, çoğaltmak: *Ataç'ı şöyle tanıdım: Mütareke senelerindeydi; Dergâh'ı yeni çıkartmağa başlamıştık.* ***Küçücük fikir mangamızı gerçek değer sandığımız insanlarla çoğaltmağa*** *çalışıyorduk* (EÜM.s.434).

Küçük bir mide bozukluğuna benzemek: Küçük toplumsal meseleleri tehlikeli addetmek: *Birleşik Devletler'in* ***küçük bir mide bozukluğuna benzeyen*** *iç rahatsızlıklarını öldürücü hastalıklar sanıyorlardı* (YG.s.79).

Küçük bir seccade gibi meydan: Derli toplu, düzenli ufak bir alan, yer: *Tiyatrodan çıkınca birdenbire Saint-Georges meydanını gördüm. Ne Champs-Elysées, ne Opera, ne Montparnasse, Ne Boul-Miche, ne sinema, ne fuhuş, ne karnaval… Sâkin,* ***küçük bir seccade gibi meydan****…*(M.s.107).

Küçük gören bir gözle bakmak: Küçümser bir bakışla bakmak, değersiz görmek: *Kudret Bey düştüğü bu tezattan âdeta habersiz, bizimle beraber vapura binen hanımlara, yarı acıyan, yarı* ***küçük gören bir gözle bakıyordu*** (SD.s.80).

Küçük oyunlarda kalmak: Büyük fotoğrafı görememek: *Evvela büyük bir kısırlık. Sonra da hiçbir şeyi duymamış ve ciddiye almamış olmak.* ***Küçük oyunlarda kalmak****, kendinden evvelkilerle gerektiği gibi hesaplaşmamak* (G.s.150).

Küçük sularda yaşayamamak: Büyük işler, sorumluluklar almak: *Hayatı ona çok başka aydınlıklar getirmişti. Artık bu* ***küçük sularda yaşayamazdı*** (MB.s.69).

Küçük ve biçare görmek: Küçümsemek ve çaresiz bulmak, görmek: *Bütün bu mükemmel şeylerin yanı başında, topal bacağım, delik deşik göğsüm ve bozuk sinirlerimle kendimi* ***küçük ve biçare görüyor****, ona lâyık olmadığımı düşünüyor, onu kaybetmek korkusu ile harap oluyordum* (Hk.s.136).

Küçük zeytin çekirdeği gibi dünya: İleri görüş, kuvvetli seziş ve çabuk sezme ve anlama kabiliyetinden yoksun dar anlayış: *Büyükdere'deki şaşkınlığınız, tereddütleriniz, saadetleriniz…* ***Küçük zeytin çekirdeği gibi dünyanız****, hepsi bana hayatı yeniden sevdirdi* (SAE.s.339).

Küçülmüş olmak: Mevcudiyeti muhafaza etmek, korumak: *Fakat insan eli, insan dikkati ve sanat öyle şeyler ki, keyfiyet üstünlüğü durdukça hiçbir şey* ***küçülmüş olmuyor****. Bu ipek ve ten kadar yumuşak deri Maraş'ta gene Maraşlı ustaların sabrıyla dövülüyor, ayağa bir eldiven gibi yapışan ve bir kumaş gibi…*(YG.s.230).

Küheylânlar gibi girmek: Kısraklar gibi dikkat çekici bir biçimde gelmek: *…sarışın ve kumral, buğday tenli kızlar, kadınlar da böylece kahvemizin mahremiyetine fokstrot adımlarla ve tango kıvranışlarıyla, dağılmış saçları kalçalarını döve döve, nefes nefese zafer çığlıkları atarak, genç* ***küheylânlar gibi girdiler****, …* (SAE.s.135).

Kül etmek: Tüketmek, yok etmek: *Çünkü böyle zamanlarda Lûtfullah'ın karşısındaki adam dahi "o" veya şahıs" olurdu, "Şahıs bilir mi ki ben onu* ***kül ederim****?.."* (SAE.s.45).

Kül gibi olmak*:* Şaşırmak, benzi solmak: *Birdenbire beni görünce nasıl şaşırdı! Benzi* ***kül gibi oldu.*** *Sonra uzun bir ıslık çaldı, koşa koşa gitti. Meğer ne kadar çirkinmiş! Az kalsın onunla evlenecektim. Allah göstermesin, ne yapardım o biçare ile?...* (SAE.s.285).

Külçelenen, kenetlenen ışıkların arasında olmak: Yoğun bir ışık şöleni içerisinde bulunmak, ona maruz kalmak:

Külçelenen, kenetlenen
Işıkların arasında (Ş.s.60).

Külçelenmek: Sıvının katılaşması, donması: *Boğaz tepelerinde renkli bir uçurtma gibi süzülüşlerini takip eder, sonra da eritilmiş altın gibi, bir tarafta, durgun suda* ***külçelendiğini*** *zannederdi* (MB.s.21).

Küle basılmış sülük: Aldıklarını geri vermek, iade etmek: *Beş dakika sonra* ***küle basılmış sülük gibiydi.*** *Bütün aldıklarını hattâ fazlasıyla vermişti. Fazlasıyla çünkü istikbal için beslenen ümidi dahi oracığa bırakmıştı* (SAE.s.64).

Kültür kaynağıyla beslenmek: Kaynaklık eden unsurlarla kendini geliştirmek, yetiştirmek: *Yahya Kemal iki büyük kültür kaynağıyla beslenmiştir: Osmanlı tarih ve edebiyatı ile Fransız tefekkürü edebiyatı* (YK.s.13).

Kültür seviyesi yapmak: Kültürlenmek, belli bir düzeye çıkmak: *Garp dilleri bilen münevverler yetiştirdik, fakat câmia olarak* ***kültür seviyesi yapamadık*** (YG.s.298).

Kültür ve zevkle İrânîleşmek: Toplumsal veya ferdî olarak İran tarzı bir yaşam anlayışı edinmek, benimsemek: *Saray ve yüksek tabaka, hinterland'la ve bilhassa aşiretlerle münasebeti zorlaştıracak derecede* ***kültür ve zevkle İrânîleşmişti****. Moğol istilâsından daha ileriye, Mısır ve Suriye yahut Garp memleketlerine kaçamayan…* (BŞ.s.99).

Kültürünün çekirdeği olmak: Yaşam biçiminin tohumu, özü olmak: ***Kültürünün çekirdeği olacak*** *dini böyle ayrı ayrı zamanlarda ve daima başka coğrafyalar arasından geçerek alması, her yerleşme ve teşekkülün başta geçilen yol ve yerleşilen kıt'a olmak üzere ayrı şartlara bağlı oluşu, büyük…* (XIX ATET.s.19).

Küskünlükle çıkmak: Küserek ayrılmak, gitmek: *Zaten meselesi oldukça karışıktı. Kitap düşmanlığı, onda, biraz da Garp istilâsına karşı duyduğu dargınlıktı. Ömrünün tek macerasından bu* ***küskünlükle çıkmıştı*** (YG.s.60).

L

Laf anlatmanın kabil olamaması: Söz anlatamamak: *Ayrıca Mahmut nedim paşanın sadaretinden beri artık padişaha* ***laf anlatılmak kabil olamayacağı*** *hakkında etrafta teşekkül eden kanaat yüzünden*

hükümdarın hali, sağda solda, ciddiyetle konuşulmaya başlanmıştı. (NK.s.11).

Lâğvetmek: İptal etmek, hükümsüz kılmak: *Neteren'in Paris'te yayınlanması Sultan Abdülhamid'i kuşkulandırdığı için 1878'de sefirden izin alarak İstanbul'a geldiği zaman vazifesi* ***lâğvedildiği*** *bu tarihten itibaren Abdülhamid idaresi…*(XIX ATET.s.452).

Lahana yapraklarının başına geçmek: Boş, gereksiz işlerle uğraşmak: *Birtakım zırtapozlar, hıyar turşuları,* ***lahana yapraklarının başına geçmişler****, söylemedik lâf bırakmıyorlar* (SD.s.194).

Lakırdı değirmeni yapmak: Muhabbet havasında, sıradan konuşmak: *Halktan hatibe ve hatipten artiste gelen karşılıklı tesirler insanı çok defa kendi sözünün sarhoşu ve konuşan ağzını bir nevi* ***lakırdı değirmeni yapar****. Mussolini senelerce konuştu, söyledi, tehdit etti* (YG.s.75).

Lânet halkası: İstenmemenin, lanetli olmanın simgesi: *…tek mesulü olduğu sıkıntıları hatırlatıyor, hayattaki mağlubiyetlerin teşbihini kim bilir kaç yüzüncü defa yeni baştan dizerek ve* ***lânet halkası*** *gibi boynuna geçiriyordu* (SD.s.82).

Latif duruş: Hoş, yumuşak, ince bir güzelliğin biçimi, görünümü: *O gece ilk defa Selma Hanımefendinin sade üslûp, sade zarafet, sade iyi seçilmiş elbise, en latif duruş ve çıldırtıcı bir yığın gülüş olmadığını, ayrıca bir vücudu bulunduğunu…* (SAE.s.191).

Lâyık bulmak: Uygun olduğunu düşünmek, münasip görmek: *Ten hazlarını insan ruhuna* ***lâyık bulmuyordu****. Ölümü yakından görmüştü. Küçük Adalı kızın kökünden biçilmiş bir zambak gibi alev, duman içinde hâlâ…*(MB.s.137).

L*âyık olmak:* Uygun, münasip olmak: *Hiç olmazsa binamızın orijinalliği ile bu işteki kıdemimize* ***lâyık olalım!*** (SAE.s.348).

Lâyık olmanın kudreti: Uygun, yaraşır bir güç, erk sahibi olmak: *Fakat o da şartların bu lûtfuna* ***lâyık olmanın kudretini*** *kendisinde buldu. Talihin kendisi için hazırladığı imkanları çabuk fark etti hattâ mizacının zaaflarını bile ona göre terbiye etti* (TF.s.4).

Layıkıyla doldurmak: Liyakatli olmak, hakkını vermek: *Bunlardan biri de aslında paul de Kock'tan gelen Felâtun Bey'le Râkım Efendi'dir.*

Vâkıa romancı bu hazır çerçeveleri birkaç defa ele aldığı halde bir türlü içlerini ***layıkıyla dolduramamıştır*** (XIX ATET.s.421).

Lâyıkıyla tatmaktan: Hak edildiği ölçüde tadını almak: *Hulâsa, bir kelimeyle genç kadının fıtrî kabiliyetlerinin ve neşesinin, güzelliğinin, sesinin, tebessümünün bir gül fidanı gibi ve sadece bizim için yetişip büyüyeceği bir bahar yerine, belki de bizi bu güzellikleri* ***lâyıkıyla tatmaktan*** *meneden yarı ilâhî bir âlemin hükmüne râm olacaktık* (Hk.s.134).

Lâyihası yazmak: Tasarı, düşüncenin kaleme alınması: *Adamcağız umumî menfaat namına kazandığı bu zaferden çocuk gibi seviniyordu. Sonra birdenbire hatırladı: –Tabiî bir mucip sebepler* ***lâyihası yazıyorsunuz!*** (SAE.s.238).

Lâzım oğlu lâzım: Pek çok şeye ihtiyaç duyma: *Vatan birkaç dosttan ibaret… Tamamiyle de değil. Alaturka musiki, kalkan tavası, lodos, az şekerli kahve ve vicdan azapsız konuşulamayan Türkçe ve biraz da ezan sesi lâzım. Boğaziçi vapuru lâzım.* ***Lâzım oğlu lâzım*** (M.s.262).

Lekesiz ve ârızasız yolları açmak: Rahat ve kolayca ulaşmayı sağlamak: *Bir taraftan bugünümüzü ve vazifelerinizi tâyin eder, öbür taraftan da peşinde koştuğunuz ebedî saadeti, onun* ***lekesiz ve ârızasız yollarını size açardı*** (SAE.s.24).

Lenger almak: Demir almak, hareket etmek, gitmek: *Her özlediği yerden biraz sonra kendi içindeki rüzgâr onu kovuyor, haberi olmadan* ***lengerler alınıyor****, yelkenler şişiyor ve uzaklaşıyordu* (H.s.60).

Lezzet bulmak: Zevk duymak, haz almak: 1) *Mümtaz, çocukların çoğu yapmacık olan ciddiyetlerinin lezzetini bulurdu* (H.s.196). 2) *Onun bir yığın* ***lezzet bulacağı*** *yerde, o, sadece azap bulacaktı* (H.s.109).

Lezzetle dinlemek: Zevkle, keyifle dinlemek: *Arşivdeki birçok eserleri lezzetle dinledik. Fakat o gün olduğu gibi dikkati tarafından yutulmuş olduğunu görmedim* (YG.s.381).

Lezzetli bir üzüntünün ufkunu açmak: Keyif veren kedere götürmek: *…sonunda Nuran, ya şakayı olduğu yerde küçük bir dargınlıkla keser ve Mümtaz'a bazen saatlerce süren* ***lezzetli bir üzüntünün ufkunu açar*** *yahut oyuna o da katılırdı* (H.s.50).

Libidik kafası, o acayip masal torbası: Kafası cinsellikle uğraşan kimsenin macera dolu zihni: *Fakat öyle bir şaka ki senin o* ***libidik kafana, o acayip masal torbasına*** *yerleşsin ve bir peyzaja hâkim 1600 onu zapt etmiş bir harabe gibi oradan bütün ömrünü idare etsin* (SM.s.29).

Lime lime olmak: Parçalanmak: *Selma Hanımefendiye delicesine âşık oldum. Bankadan ayrıldım, seneler geçti, bu elbise üstümde* ***lime lime oldu****. Fakat bu sevgi yakamı bırakmadı* (SAE.s.16).

Lirik bir cuşiş olmak: Esinle coşkuyla, coşmayla dolu olmak: *Tambur, ona göre,* ***lirik bir cuşiştir.*** *Itrî'den önceki mûsikîyi sevmez. Dünya geniş bir kül tabağıdır…* (ED.s.96).

Lokma hamuru gibi olmak: Ciddi, ağır olmamak: *"Zavallıcık, ayazma duvarı gibi hep su içinde…" demişti. Sabiha'ların hizmetçisi Pakize Hanım da ondan bahsederken* ***"Lokma hamuru*** *gibi hanımcığım, hep cıvık cıvık…" derdi* (SD.s.62).

Lokma lokma zapt etmek: Yavaşça bölüm bölüm ele geçirmek, yayılmak: *Bu kadın bütün hayatını* ***lokma lokma zaptetmiş*** *ve kendisine Behçet Beyefendiye, bazı küçük meraklarını, Şerife Hanıma göre deliliklerini serbestçe tatmin edebilmekten başka bir hürriyet bırakmamıştı* (MB.s.9).

Londra: Batı uygarlığı ve sanat merkezlerinden biri: *…Hristiyanlık propagandası yapan selâmet ordusuyla, salon dedikodularıyla, at yarışı ve kiralık park sandalyeleriyle tek bir piyeste gösterebilecek kadar* ***Londra'dır*** (XIX ATET.s.520).

Londra'da taşra hayatı yaşamak: Olanaklardan yararlanmamak, onları değerlendirmemek: *Orhan ve arkadaşı* ***Londra'da taşra hayatı yaşıyorlar*** (G.s.89).

Lop yumurta gibi önüne oturmak: Etkili söz söylemek, taşı gediğine koymak: *Ve böylece hayatımda o kadar çok işiteceğim kelimelerden biri dudaklarının arasından bir lahzada fırladı,* ***lop yumurta gibi önüne oturdu*** (SAE.s.104).

Loş çeşmede yıkanmak: Renklerin dünyasının, etkisinin oluşturduğu duygu hali, duygusallaşmak:

*Kimdir **yıkananlar bu loş çeşmede**,*

Tekrar doğar gibi ay ışığından? (Ş.s.43).

Lügat yapmak: Sözlük, terimler sözlüğünü yazmak: *Türk tarihinin nesrine bakarsak bir gecikme görürüz köy hayatından şehir hayatına geçmek, **lügatın yapılması**, Türkçenin gramerinin okutulması hep birer gecikmedir* (ED.s.277).

Lügati yerinden oynatmak: Kelimelerin anlamlarını değiştirmek, geleneği yıkmak: *Hâmid için, sadece dilde şirazeyi koparan adamdır, hükmünü vermek hiç de yanlış olmaz. Ve şüphesiz ki asıl işi, **lugatı yerinden oynatmış** olması, mazmuna bir kalemde son vermesidir* (YK.s.73).

Lugatı genişlemek: Dilin, kelime hazinesinin zenginleşmesi: *Yalnız bir şeyden memnunum. **Lugatım** biraz **genişledi** ve ben büyük construction'a alıştım. Ayrıca da bazı şairlerde gördüğüm ve sevdiğim imagé dile kavuşur gibiyim* (G.s.248).

Lüzumuna kani olmak: Gerekli olduğuna inanmak: *Yoksa, genç diplomata hiçbir itirazı yoktu. Hattâ bir romancı sıfatıyla bunun **lüzumuna kani idi*** (SAE.s.164).

Lüzumsuz bir coşkunluğun içine hapsetmek: Etkileyici duyguları aşılayarak tefekkürü engellemek: *Fakat çalışma sistemi öğretebilirdi. Bizi **lüzumsuz bir coşkunluğun içine hapsetti**. Nurullah ve ben ondan çıktık. Nurullah lüzumsuza benliğin çukuruna düştü! Ama ben nereye gittim* (G.s.260).

M

Maceradan hoşlanmak: Heyecan, serüvenden hoşnut olmak: *Zaten Salih Kaptan Muhlis Beyin sağ kolu gibiydi. Bu cesur ve **maceradan hoşlanan** adam gizli ve tehlikeli olan her şeyden çılgınca lezzet alırdı* (SD.s.222).

Macerasını anlatmak: Yaşanmışlıklarını, heyecanlarını ifade etmek: *…onun başlıca şartları olan gayrı muayyen zamanda ve müphem mekânda **macerasını anlatır**, kaçışını temin eder veya hikmet dersini verir* (EÜM.s.131).

Maceranın baş tarafı: Yaşadıklarının ilki, başlangıcı: *Nitekim muharririn çok isabetli bir şekilde* ***macerasının baş tarafını*** *hazfederek esere aldığı Ayvaz'ı kurtarmak için destanın en mühim unsuru olan kır atını bile Bolu Beyi'ne vermeğe yahut daha iyisi verilmek üzere kaçırılmasına razı olur* (EÜM.s.102).

Maceraya dalmak: Başından geçen ilginç olayları, serüven ve sergüzeştleri düşünmek: *Onun için başını tekrar göğe, göğün tek ve zarif, maddesiz ve büyük yaprağına çevirdi, sonsuzluk içindeki* ***macerasına daldı*** (H.s.232).

Maddeden sıyrılmak: Maddeden, vücuttan çıkmak, kurtulmak: *Durmadan içiyor ve her yudumda biraz daha* ***maddesinden sıyrılıyor****, sanki adımları yerden kesiliyordu* (YG.s.262).

Madeni bir hâl almak: Maden gibi bir durumu olmak, sertleşmek: *Ölüm kurdu yaprakları kenarlarından ısırmış, yavaş yavaş bir akşam kızıllığı ile ortasına doğru yürümüştü. Yumuşak yaprak, bir akşamdan koparılmış gibi sert,* ***madeni bir hâl almıştı*** (H.s.203).

Maddeyi hakiki şiirin malı yapmak: Sanat yoluyla maddeye nüfuz etmek, onu işlemek: *Hakikatte hepsinde* ***maddeyi*** *o derinden kavrayış, onu değiştirip başka bir şey,* ***hakiki şiirin malı yapmak*** *eksik* (G.s.149).

Maddi âlemde benzerlikler bulunmak: Görsel olarak başka benzerlerinin olması: *…birbirleriyle muhtelif şekilde birleşme kolaylıkları ve nihayet müsveddeleri bırakılırsa, yalnız bunlar okunursa, onlarla* ***maddi âlemde benzerlikler bulunur****, ilmî tahlillere yaklaştırılır* (G.s.148).

Mağrur susuzluk: Gururlu, kibirli bir biçimde obur davranmak, açgözlü olmak: *Hayat ve ihsasların kadehini birbiri ardınca boşaltan ve daha birini bitirmeden öbürüne saldıran bu kahramanın* ***mağrur susuzluğunu****, belki de bir keyfiyet yokluğunun bir kemiyetle hiçbir zaman telâfi edilmeyeceğini anladığım için olacak, hiç kıskanmadım* (YG.s.136).

Mahalleye deli taşınmış gibi: Bireysel davranış ve farklılıkların artması: *Ne kadar çok şeye hürmet ediyorduk. Sonra o asırlık diplomasi, onun nezaketleri, itiyatları… Halbuki şimdi.* ***Mahalleye deli taşınmış gibi*** *bir şey* (H.s.338).

Maharet göstermek: İş yapmada usta, eli yatkınlığı, becerikli olmak, yeteneklerini sergilemek: *O kadar **maharet gösterdi** ki seyredenlerin cümlesini hayran eyledi* (ED.s.35).

Mahcubiyetle uçurmak: Utangaçlıkla, utanarak yollamak, göndermek: *Sana şimdiye kadar mektup yazabileceğim bir ruh rahatını elde edemedim. Bugün de bu selâmı âdeta bir nevi mecburiyetle, binaenaleyh **mahcubiyetle uçuruyorum*** (M.s.29).

Mahcup eda: Utangaç tavır, davranış: *Elinde kahve tepsisi, muganniyelerimizin hâlâ terk edemedikleri, o yarı **mahcup eda** ile kırıtarak içeri girdi* (SD.s.282).

Mahcup ve mustarip olmak: Utanmak ve acı çekmek: *…bu hal Ferhat Beyi hikâyelerinde büsbütün şaşırtır, bir kat daha mahcup ederdi. Bir gün eski Şura-yı Devlet azası sırrını bana açtı: –Biçare damat bey, hakikaten bu işten fazla **mahcup ve mustarip**…* (SAE.s.39).

Mahiyet değiştirmek: Esas, nitelik değiştirmek, farklılaşmak: *Bir ömrün topladığı bütün bu kalabalık birdenbire silinir, yerine nereden geldiğini bilmediğim kuklalar geçer. Ocak başında sıcağı sıcağına dinlenen vak'alar **mahiyetini değiştirir*** (YG.s.63).

Mahiyetini ve asaletini gitgide kaybetmek: Niteliğini ve soyluluğunu gittikçe yitirmek: *Bu suretle hitap ettiği zümrenin genişlemesi ile kazandığı rağbete mukabil kendisini tutan zevk seviyesinin karışık olması ve düşüklüğü dolayısıyla **mahiyetini ve asaletini gitgide kaybetmiştir*** (YG.s.362).

Mahmur gözleri kırpıştırmak: Dalgın, süzgün gözlerini hareket ettirmek: ***Mahmur gözlerini kırpıştırarak*** Sende güzelliği selamlıyor (Ş.s.121).

Mahpus gibi yaşamak: Tutsak, hapsedilmiş olarak hayatı sürdürmek: *Bu paşalar dostsuz, misafirsiz, kendi hususî hayatları ve devletten gördükleri ikbal içinde, bir **mahbus gibi yaşıyorlardı*** (SD.s.18).

Mahpus kalmak/olmak: Hapsedilmek, tutsak olmak: *Denebilir ki yetiştiği şaşırtıcı bir bereketle büyüdüğü dar coğrafya içinde hiç **mahpus kalmaz**, her fırsatta hayatın sonsuzluğuna doğru uzanırdı* (SD.s.94).

Mahrem-i esrar/olmak: Sırdaş, sırlarını bilen, onlara çok yakın olan kimse: *Fakat başlayan bir dostluğu, onun aşka doğru yürüyüşünü*

adım adım seyretmeye, iki tarafın biricik ***mahrem-i esrarı*** *sıfatıyla bütün küçük sırları dinlemeye, anlaşmazlıkları halletmeye bayılırdı* (H.s.81).

Mahremiyet hissi olmamak: Gizlilik duygusunun, anlayışının olmaması: *—Biliyor musunuz ki, kocamda* ***mahremiyet hissi*** *yoktur. Altı senedir ben bu histen mahrum yaşadım. Bu olmayınca evlenmek çok çekilmez bir şey oluyor* (Hk.s.298).

Mahrum yaşamak: Maddi, manevi olanaklardan yoksun olmak: *—Biliyor musunuz ki, kocamda mahremiyet hissi yoktur. Altı senedir ben bu histen* ***mahrum yaşadım****. Bu olmayınca evlenmek çok çekilmez bir şey oluyor* (Hk.s.298).

Mahsustan yapmak: İsteyerek, özellikle etmek, yapmak: *Kalabalıkta birisi ona sanki* ***mahsustan yapıyormuş*** *gibi sürtünerek geçti ve hızla yürüyerek biraz önde, yan sokaklardan birine saptı* (H.s.326).

Mahur Beste'ye ruhen dönüş: Klasik Tür musikisine verdiği önem ve onun hayatındaki etkisi: *Bu hikâyeyi dinlerken geçirdiğim hâlet-i ruhiye* ***Mahur Beste'ye ruhen dönüşümün*** *bir neticesidir* (G.s.173).

Mâhurun sıcak busesi ile kucaklaşmak: Çok fazla etkilenmek, tesirinde kalmak, bütünleşmek: *Bayatinin,* ***Mâhurun sıcak busesi ile kucaklaşırdı****. Mehtaplı gece birdenbire çılgın bir ihtirasın rüyasında uyanmak için kendi havaî gül rüyasından uyanırdı* (MB.s.20).

Mahvetmek: Yok etmek: *—Evet, yazıyoruz, yazacağız da… Bu milletin hakkını koruyacağız. Bu sergüzeştcûlara Anadolu'nun son ümitlerini de* ***mahv etirmeyeceğiz*** (SD.s.194).

Mahvına kadar gitmek: Zarar vermek, yok etmek istemek: *Onun etrafında bütün bir masal uydurdular.* ***Mahvıma kadar gittiler****. Ben maalesef kendim başladığım bir yalanın kurbanıyım. Bunu nasıl yaptım?* (SAE.s.108).

Mahvolmak: Heba, yok olmak: *Kitapları yanmadan önce, hemen her gün, kendisine" Bu kadar serveti böyle kav gibi binada, bir kibrit kutusunda saklıyorsun; maazallah bir yangın, bir şey oluverir,* ***mahvolursun****!" diye nasihat vermişti* (MB.s.12).

Mahzun bakışlarla dinlemek: Hüzünlü gözlerle dinlemek, mutsuz bir biçimde orada bulunmak:

Göğsünde kanayan bir zaman gülü

***Mahzun bakışlarla dinler** derinde* (Ş.s.64).

Mahzun ve metafizik hasret: Hüzün ve doğaötesi özlemi çekme: *Amerikan şairinin **mahzun ve metafizik hasretinden** benden kalan şeylerle bu mısraın çizdiği İstanbul manzarası birleştiler. Yaşanmış olan daima yaşanmıştır* (YG.s.166).

Mahzun yalnızlık: Kederli, hüzünlü kimsesizlik: *Hepsi sevmişler, ayrılmışlar, **mahzun bir yalnızlığa** bir anne memesi gibi zaman zaman asılmışlar, gurbeti, ıstırabı, anlaşılmamazlığı, sevginin sıcaklığını tatmışlardı* (Hk.s.291).

Makama hürmet etmek: Görev yerine ve konuma saygı duymak: *Herkes onu **makama hürmet ediyor** sanmışlardı. Hiçbirinde iğretilik fikri yoktu* (Hk.s.177).

Makaraya bir kere takılmak: Alay edilmek, dalga geçilmek: *Yazık ki insanın ufku insan… Hâlbuki sadece Allah olmalıydı. Her ne ise… Ben şimdi ayda veya herhangi bir yıldızda aziz dünyanızın felaketlerini seyre gidiyorum. Yahut da değişmenin çemberinde gülüncün yeni perdesini hazırlatacağım! Hakikat şu ki **makaraya bir kere takılmamak** lazımdı* (SM.s.56).

Maksatlarına muvaffak olmak: Amaçlarına ulaşmak, onları gerçekleştirmek: *İntizar, ümit, yeis, ıstırap ile vaktini geçirirken feci bir ihanet ve iftiraya maruz kalıyor; kendisini çekemeyen bir kaç düşmanı ki şah nezdinde onu kötülemek için daima fırsat gözetirlerdi, nihayet **maksatlarına muvaffak oluyorlar** (*HÜ.s.42).

Makul bulmak: Akla uygun olduğunu düşünmek: *Halbuki ne Allah'ı, ne de insan işlerini akılla anlamak mümkün değildir. Birincisinde aklın kudreti yetmez, ikincisini **makul bulmak** imkânı yoktur* (XIX ATET.s.291).

Makul haddinde kalmak: Uygun, yerinde bir ölçüye gelmek: ***Makul haddinde kalmış** bir musiki ile söz sanatlarının birleşmesi. Burada garpla şarkın arasında desen üzerinde çalışma veya onu hakkıyla bilmeme farkı vardır* (G.s.282).

Mal etmek: Saymak, yüklemek: *…apartman bloklarını, meydan ve spor yerlerini, eğlence ve av köşklerini, harplerin, felâketlerin, kuvvetle*

yaşanmış aşkların, san'at tesadüflerinin insan hatırasına ***mal ettiği*** *yerleri teker teker sayıyoruz* (YG.s.242).

Malı olmaktan çıkmak: Aidiyeti kaybetmek: *Şiir, atmosferin* ***malı olmaktan çıktı****. Mısra havaya yayılmıyor ve havayı zaptetmek için söylenmiyor. Benlik davası için yazılıyor. Mutlaka orijinal olmak iddiası ilhamı idare ediyor* (YG.s.335).

Malı yapabilmek: Aidiyetini sağlamak, sahip çıkabilmek: *Hakikatte ise, bize çalışmanın heyecanı lâzımdır. Ancak o heyecan Türkiye'yi zihnimizin* ***malı yapabilir*** (YG.s.295).

Malını bilmek: İyice tanımak, nasıl biri olduğunu bilmek: *Nurettin'e hâlâ cevap yazamamaklığımın sebebi cebimde posta parası bulunmamasıdır. Bunu kendisine anlatmakta hiçbir mahzur yoktur,* ***malını bilir*** (M.s.58).

Mâlike-i deryaya benzemek: Deniz, su perisini andırmak, ona benzemek: *Suda mehtap, çıplak yüzen (yine Şinasi'den gelme bir hayal) bir su perisidir. Mehpeyker'in evi belden aşağı sudan duran bir* ***mâlike-i deryaya benzer****, hürriyet kız olarak rüyasına girer* (XIX ATET.s.395).

Mallını satmak: Kendisine ait olan değerli şeyleri elden çıkarmak: *Suyu çekilmiş değirmene benzeyen pazarlarda bütün Asya, en renkli, en göz alıcı, zarif ve ahenkli* ***mallarını satmağa*** *başlar* (YG.s.176).

Malumat almak: Bilgi edinmek: *Münih mektubunu aldığım günün akşamında vakitsiz öten horozu öldürdüm, yani Paris'e döndüm. Gideceğim akşam (çok yorulmuştum) beş saat içinde bilet almak, eşyayı hazırlamak, bırakacaklarımı ayırmak icap etti* (M.s.219).

Malûmdan meçhule geçmek: Bilinenden, belli olandan bilinmeyene, belli olmayana gitmek: *…korkunç bir dehliz,* ***malûmdan meçhule****, adetten sıfıra, şuurdan mutlak atalete geçen, nasıl çetin bir yol olduğunu gösteriyordu* (H.s.340).

Manâ kazanmak: Anlam, kıymet kazanmak, ona sahip olmak: *… hayata şâmil olan bir mâna vermiş ve hattâ bu manâyı kazanabilmesi için onu başladığı noktanın aleyhine çevirmiştir. Garpçılığı devlet binasının vurulmuş bir destekten, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan şuurlu bir hareket hâline getirmiştir* (EÜM.s.245).

Mânâ taşımak: Anlamlı olmak, anlam barındırmak: *Devrin haddizatında büyük bir* ***mânâ taşıyan*** *hadisesi, Yirmi sekiz Çelebi'nin oğlu Said Mehmed Efendi'nin –bilâhare paşa- İbrahim Müteferrika ile açtıkları matbaadır* (XIX ATET.s.55).

Mâna vermek: Anlamak, değerlendirmek: *…hayata şâmil olan bir* ***mâna vermiş*** *ve hattâ bu manâyı kazanabilmesi için onu başladığı noktanın aleyhine çevirmiştir. Garpçılığı devlet binasının vurulmuş bir destekten, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan şuurlu bir hareket hâline getirmiştir* (EÜM.s.245).

Mânalı konuşmak: Bir şeyleri ima etmek, kinayeli konuşmak: *… haftalardır, bana peşkeş çektiği genç kızla yatacaktım. Bu başka türlü değişmek, başka türlü unutmak olacaktı. Dün ikindi vakti Seher Hanım benimle dikkati çekecek kadar* ***mânalı konuşmuştu*** (SAE.s.356).

Mânasına almak: Anlamına gelmek, bir anlam olmak, taşımak: *… yani hem madde ve eşya, hem fikir ve hayal, zihnî ve ictimaî hayatın bütün verileri, hülâsa düşünen zekâ ve işleyen el karşısında nesne (objet)* ***mânasına alıyoruz*** (EÜM.s.130).

Manasını anlamak: Anlamını kavramak: 1) *Emin Bey şehrin bu gizli hayatını gördükçe bazı ideologların sık sık kullandıkları köklü kelimesinin* ***mânasını anlar*** *gibi oluyordu. Çünkü adamların hayatında her şey köklü, her şey derinde idi* (Hk.s.204). 2) *Fakat İhsan'ın yüzü hiç görmediğim şekilde sertti. Pek* ***mânasını anlamadığım*** *huzursuzluğunun içinden babama âdeta dik dik bakıyordu* (SD.s.122).

Manasını kaybetmek: Anlamsız olmak, anlamını yitirmek: Onunla yatar, onunla kalkardık. Her şeyin derinliklerine o uzandığı için ölüm bile *acı* ***mânasını kaybederdi*** (SD.s.10).

Manasını öğrenmek: Yaşayarak, uygulayarak algılamak, öğrenmek: *Hepinizin kafasında sevgi, ıstırap diye bir yığın kelime var. Kelimelerde yaşıyorsunuz. Ben kelimelerin* ***manasını öğrenmek*** *istiyorum* (H.s.280).

Mânasız âleme gömülmek: Anlamsız bir algı edinmek: *…kısık gülüşler ve haz baygınlıkları içinde sömürüp tüketen bir hayvanın eline düşmüşüm gibi bu mânasız âleme gömüldüm* (SAE.s.138).

Manasız bulmak: Anlamı olmayan, anlamsız olmak: *Sabri böyle bir dâvanın açılmasını büsbütün* ***mânasız bulmadı*** (Hk.s.149).

Manasız görmek: Anlamının olmadığını düşünmek: *…"ulema" sınıfını fetvahane kedisi hâline getiren ve sarayında tek başına memleketi idare eden bu hükümdardan hoşlanmıyor, etrafındaki her şeyi küçük, bayağı, mânasız görüyordu* (MB.s.42).

Mânayı anlamak: Anlamı kavramak: *Benim çocukluğumun belli başlı imtiyazı hürriyetti. Bu kelimeyi bugün sadece siyasî mânasında kullanıyoruz. Ne yazık! Onu politikaya mahsus bir şey addedenler korkarım ki, hiçbir zaman* ***mânasını anlamayacaklardır*** (SAE.s.21).

Mânayı aşılamak: Anlamı, anlayışı aktarmak, benimsetmek: *Ahmet Kutsi'den alınacak örnek, -bazı meziyetlerle birleşmezse bir şey ifade etmeyen-iyi niyetle cesarettir. Sonra da öteden beri tanınan bir mevzuda, demire su verir gibi bütün hususiyetlerinden istifade ederek yeni bir* ***mânayı aşılamasıdır*** (EÜM s. 103).

Mangal dolusu ateş yutmak: Çok zor bir duruma sabırla katlanmak, çekmek: *Kağıtları suratıma atıyor, hademelerin karşısında bire bağırıp çağırıyordu. Hakikî Cehennemdi. Her dakika* ***mangal dolusu ateş yutuyordum*** (SAE.s.174).

Mantığın dışına çıkarmak: Doğru, akla uygun olmamak, akıl çerçevesinden uzaklaşmak: *Herhangi bir şeyi* ***mantığın dışına çıkarmamız*** *için onu biraz dikkat etmemiz kâfidir* (SAE.s.243).

Mantığını değiştirmek: Düşünme biçimini, yolunu değiştirmek, farklı olarak düşünmek: *Sanki bir yığın gizli kuvvetin elinde esirdim. Hayat, benim için* ***mantığını değiştirmiş*** *gibi, her kımıldanışımda etrafımda* (SD.s.277).

Manyetizma seansıyla zihni mahfazasına bağlayan bağları gevşetmek: Düşünmeye engel durumu ortadan kaldırmak: *Ben* ***manyetizma seansıyla zihni mahfazasına bağlayan bağları gevşetmek*** *istiyordum* (G.s.75).

Marazî bir merhametle bağlanmak: Hastalık derecesinde bir sevgiyle içten bağlı olmak: *Fakat İsmail Paşa, beş on kuruş için insan harcayacak adam değildi. Hem, Arnavut Hasan'ın elinden kurtardığı günden beri, ona* ***marazî bir merhametle bağlanmıştı*** (MB.s.124).

Marazî hâl içinde olmak: Hastalıklı, hasta durumda olmak: *Muhlis Bey gelmeden evvel geçirdiğim* ***marazî hâl içindeydim****. Birdenbire sofra başında her şeye yabancı kesilmiştim* (SD.s.240).

Marifetini göstermeye çağırılacağı zamanı beklemek: Kendisini ifade edebileceği uygun bir iklimi, fırsatı kollamak, beklemek: *Muhakkak ki büyük baldızım da, günün şöhretli artisti sıfatıyla,* ***marifetini göstermeğe çağırılacağı zamanı bekleyerek*** *bir yerde yarış atları gibi sabırsızlıkla eşiniyordu* (SAE.s.291).

Maruf ve mümkün olmak: Bilinme, tanınma ve olası bulunmak: *İleride sık sık adı geçecek olan rahmetli hocam Muvakkit Nuri Efendi tasavvuftan bahsederken "her şeyin zıddıyla* ***maruf ve mümkün olduğunu****" söylerdi* (SAE.s.18).

Masa başında pek kesip atmak: İyice hesap yapmadan, ince düşünülmeden karar almak: *Amma, bunu burada, bu* ***masa başında pek kesip atamayız*** (SAE.s.218).

Masal dünyasını dağıta dağıta dolaşmak: Rüya âleminden yaşamak, gerçeklerden uzak olmak: *O zengin bir mizacı tıpkı zevkli bir mirasyedi gibi harcamakla meşguldür. Eşyanın ve insanların arasında içindeki* ***masal dünyasını dağıta dağıta dolaşıyordu*** (YG.s.418).

Masal gibi hoşuna gitmek: Keyif vermek, zevk almak: *Lûtfullah biçare ve meczuptu, söyledikleri yaptıkları beni eğlendirirdi.* ***Masal gibi hoşuma giderdi****. Abüsselâm Beye gelince çok iyiliğini gördüm* (SAE.s.110).

Masal havasını örmek: Sıra dışı olmak, hayal dünyası: *Eserlerinin tazelik hakkı tamamiyle saklı kalmak şartıyla onlara artık genç denemez. Şimdi bu kelimenin büyüsü başka başların etrafında* ***masal havasını örüyor*** (YG.s.403).

Masal mağarasının açılması: Gerçek dışı büyülü bir dünyanın oluşması:

Çekilen son dalganın eteğinden
O ***masal mağrası açılır*** *birden,*
Yarım aydınlıkta tutuşur, parlar
Uyku sularında yüzen balıklar (Ş.s.49).

Masal uydurmak: Masal oluşturmak, masallaştırmak: 1) *Kendi kendine bir* ***masal uydurmuştu****; ona inanıyor, hayatın efendisi olmak istiyordu. Onun için ölümün sofrası oluyordu* (H.s.66). 2) *… bir zuhal akşamında dolaşır gibi dolaştım. Sanki bir rüya kervanı gelmiş, ortaya koymuştu. Herkes kendisine konu olarak verilen bir kelimeyi almış, ondan bütün bir* ***masal uydurmuştu*** *(*YG.s.451). 3) *Onun etrafında bütün bir* ***masal uydurdular****. Mahvıma kadar gittiler. Ben maalesef kendim başladığım bir yalanın kurbanıyım. Bunu nasıl yaptım?* (SAE.s.108). 4) *Şurasını da kaydedelim ki bütün şark memleketlerinde hükümdarlarını kendi ferdî saadetlerini büyük işler için feda etmiş görme arzusu vardır ve bizde bile bu cinsten* ***masallar uydurulmuştur*** (XIX ATET.s.513).

Masallaştırmak: Masal gibi unutulmaz yapmak: *Bir kalıp gibi realitenin etrafını çeviren bir şey bu; ama kökü, içimizdeki* ***masallaştırmadır*** (ED.s.237)

Masivâdan sıyrılmak: Dünya ile ilgili, dünyevî olan şeylerden kurtulmak, uzaklaşmak: *Üçüncü selam Mümtaz'ı büsbütün başka ufuklara taşıdı. Burada yürüğe giriliyordu. Burada gittikçe artan bir süratle* ***masivâdan sıyrılmak lâzımdı*** (H.s.259).

Masraftan çekinmeyen mirasyedi: Konduğu mirası tüketen kimse: *...bu tek başına eğlenen yüksek mevkili adama yahut* ***masraftan çekinmeyen mirasyediye*** *bırakılırdı* (MB.s.130).

Maşayla tutmak: Herhangi bir alet, gerekçe ile insanlarla ilişkiyi sürdürmek: *"Ben mi? Diye dudak bükerdi. İmkânsız!.." O insanları* ***maşa ile tutmağa****, gizli ve kirli dizginlerle idare etmeğe ve küçük kuyruk darbeleriyle zehirlemeğe alışıktı* (SAE.s.304).

Mâverâya açılmak: Görülen âlemin, mevcut varlığın ötesi: *Eski edebiyatta dil* ***mâverâya açılmış*** *bir kapı gibidir. Bazan sevgilisinden bahsederken padişahı, padişahtan bahsederken Tanrı'yı zikreder* (ED.s.283).

Mayalanmış hamur gibi olmak: Olmak, kıvamına gelmek:

Ana rahmi gibi sıcak ve yüklü idi hava
İyi ***mayalanmış hamur gibi****,*
Gizli nabızlarla kabarıyordu toprak
Belli ki çok derinlerde (Ş.s.83).

Mayalı ekmek gibi olmak: Kabarmak, gelişmek, büyümek: *Fransa bir* ***mayalı ekmek gibi*** *mütemadiyen taşıyordu* (ED.s.81).

Mayası istibdatla kurulmak: Özünde, doğasında baskıcı olmak: *Şarkın* ***mayası istibdatla kurulmuştur.*** *Abdülaziz, Abdülhamit, sonra İttihat ü Terakki... Benim davam hürriyet dâvasıdır. Zihniyet mücadelesidir* (İAA.s.44).

Mazbut bir lügatinin yapılması: Sağlam, derli toplu sözlüğün yazılması: *Bu yarı yolda kalışın bir sebebi Türkçenin* ***mazbut bir lügatinin yapılmayışı*** *ise, öbür sebeplerinden biri de şüphesiz şiirimizin üzerinde vuzuhla konuşan eserlerin yokluğudur.* (XIX ATET.s.21).

Mazi bağlarını koparmak: Geçmişten ve geçmişteki değerlerden uzaklaşmak: *Garb medeniyetinin ışığına ve insan haklarına büyük bir şevkle koşmuş, fakat* ***mazi bağlarını*** *gereği gibi* ***koparamadığımız*** *için durmadan bir pervane gibi yolun fenerlerine çarpmıştık* (YG.s.111).

Mazi hasreti: Geçmişe duyulan özlem: *Ne yalan söyleyeyim, birçok huzursuzluklarına rağmen ben yaşadığım devirden memnunum. Hiçbir* ***mazi hasretim*** *de yok. Öyle olduğu halde beni alıp götürdünüz* (MB.s.148).

Mazi ile bağlanmak: Geçmiş ile ilişki kurmak, ondan yararlanmak: *En büyük meselemiz budur;* ***mazi ile*** *nerede ve nasıl* ***bağlanacağız;*** *hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız; hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir "olmak veya olmamak" dâvası içinde yaşıyoruz* (BŞ.s.235).

Mazi ile meşgul olmak: Geçmişe bağlı olmak, onunla yaşamak: *Dedim ya, tarih, şahsiyetin kendisi, hiç olmazsa kaynağıdır. Onsuz insan teşekkül edemez. Öyle bir yalnızlığa düşer ki konuşmak bile imkânsızlaşır. Onun için nesiller ve fertler daima* ***mazi ile meşguldürler*** (YG.s.321).

Mazi ocağının başında olmak: Geçmişle yaşamak, onu hayatın bir parçası yapmak: *O andaki ruhî hâlletimizi anlatmak için, sadece bu* ***mazi ocağının başında*** *tamtamlarla sıçramamız kalmıştı, diyebilirdim* (SD.s.271).

Mazi rüyasının bütün canlı ve güzel taraflarını beraberinde götürmek: Geçmiş zaman hülyasını, güzelliğini kendisiyle alıp gitmek,

onunla yaşamak: *Sanki genç kadın bu* ***mazi rüyasının bütün canlı ve güzel tarafların beraberinde götürmüş****, yerinde tıpkı Mümtaz'ın hayatı gibi bir kül yığını kalmıştı* (H.s.318).

Mazimizin en canlı tarafı: Yaşayan tarihimiz, kadim sanatlarımız: *Bu hayırlı teşebbüse girdiği için İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Doktor Lütfi Kırdar'a ne kadar candan teşekkür edilse azdır;* ***mazimizin en canlı tarafını*** *bu kararın azmi kurtaracaktır* (YG.s.364).

Mazinin bağlarıyla bağlanmak: Geçmişi ile ilişkili olmak, onun etkisinde kalmak: *Ona her baktıkça kendimi, bütün hayatıma tasarruf eden bir* ***mazinin bağlarıyla bağlanmış*** *görüyorum* (SD.s.261).

Mazinin yükünü taşımak: Geçmiş zamanın mesuliyetini getirmek, taşımak: *Hal, bu bıçak sırtı, hem* ***mazinin yükünü taşır****, hem de onu çizgi çizgi değiştirirdi* (H.s.332).

Mazisinden soyunmak: Geçmişinden, yaşanmışlıklardan sıyrılmak: *Türk ihtilâli olalı İbrahim Paşa da, sonra da Üçüncü Selim de mağlup olmasaydı, elbette ki ne imparatorluk kaybolur, ne de Türkiye bugünkü* ***mazisinden soyunmuş****, mukadderatını elinde tutanlarla….*(M.s.233).

Mazisiyle dargın yaşamak: Geçmişine darılmış, küs bir biçimde hayatı sürdürmek: *–Siz bizim hareketimizi maziye nakille hızlandırdınız. Ayrıca da cedlerimizin daima inkılâpçı ve modern olduklarını gösterdiniz. Herhangi bir insan bile* ***mazisiyle dargın yaşayamaz*** (SAE.s.295).

Murdar öldüğüne yanmaz kendisine öd ağacından tabut ister: İçinde bulunduğu olumsuz durumu düşünmeyip lüks pahalı şeyler istemek: *Tam,* ***murdar öldüğüne yanmaz kendisine öd ağacından tabut ister,*** *sözü…* (SAE.s.295).

Maziyi anmak: Geçmişi, hatıraları yad etmek:

İçlenme, beyhudedir, ***maziyi sakın anma****!*
O vefasız yavruya benzer ki günlerimiz.
Kendini yuvasından bırakır bir akşam
Benzeyen göle, sessiz…(Ş.s.122).

Maziyi düzeltmek: Geçmişteki yanlışları telafi etmek: *Halamın, "Ya rakkası şimdi bulursun, yahut bir daha gözüme görünme!" demesinden bir lahza korktum. Hayır, o* ***maziyi düzeltmekle,*** *hattâ güzelleştir-*

mekle meşguldü. Neden olmasın sanki, kendimize daima yaşanacak iklim yaratmaktan başka ne yaparız? (SAE.s.291).

Maziyi kötülemek: Geçmişi eleştirmek: *Aramızda can çekişir halde yaşayan artıklara bakarak **maziyi kötülemek**, onu küçümsemek itiyadı içimizde yol aldı* (YG.s.41).

Maziyi olduğu gibi, iyi ve kötü atmak: Geçmişi inkâr etmek, yok saymak, ondan sıyrılmak istemek: *…insana hakikî kıvamını veren manevi kıymetler itibarile de garplileşmek, bir deniz felâketini ve dalgaların hırsını yenmiş bir atletin eriştiği toprak parçası üstündeki silkinişile **maziyi olduğu gibi, iyi ve kötü atmak** ve yeni bir hayata başlamak* (TF.s.16).

Maziyle hesaplaşmak: Geçmişi sorgulamak, eleştirmek: *Başta Fikret ve Cenap ilk gazel denemelerinden sonra birdenbire **maziyle** açıkça **hesaplaşırlar*** (YK.s.74).

Mebdelerin yollarını hazırlamak: Kaynakların, köklerin yöntemlerini belirlemek, hazırlamak: *O bize hayatımızı ve üst üste yaşamış binlerce hayatı, her an yeni bir terkip olarak sunar, şuurun ve ihsasların verimlerini derinleştirecek, kâh tahlil ederek büyük **mebdelerin yollarını hazırlar*** (EÜM.s.34).

Mecbur edilmek: Zorunda, durumunda bırakılmak: *Filhakika Süleyman Beyin babası Abdülhamit tarafından İstanbul'da ve gözaltında oturmaya **mecbur edildiği** yıllarda bahçıvanın oğlunu pek beğenmiş, okutturmuş…*(SD.s.100).

Mecbur etmek: Zorlamak: *Nedimeleri Şirin'in elinde resmi zorla alıyorlar ve onu bir peri yatağı, tekinsiz bir yerde addettikleri bu yerden ayrılmaya **mecbur ediyorlar*** (HÜ.s.33).

Mecbur kalmak/olmak: Bir şeyi yapma gereği duymak, yapmak zorunda bulunmak: *Bu sefer La Madelone, Madelone'i, dinlemeye **mecbur kaldım**. Sonradan yaptıkları harp edebiyatında o kadar adı geçen bu türkü tüylerimi diken diken etti* (SD.s.13).

Mecbur sanmak: Yükümlü, yapmak zorunda olduğunu düşünmek: *…hakikaten eğlenmeye, gülmeye, ufak iltifatları kabul etmeye kendisini **mecbur sanıyordu*** (H.s.292).

Meczup olmak: Aklını yitirmek, yarı deli olmak: *Lûtfullah biçare ve* ***meczuptu****, söyledikleri yaptıkları beni eğlendirirdi. Masal gibi hoşuma giderdi. Abüsselâm Beye gelince çok iyiliğini gördüm* (SAE.s.110).

Meçhule doğru süzülmek: Belirsizliğe, bilinmezliğe yol almak, yola çıkmak.

Bir altın uçurum derinleşmede

Ve ***meçhule doğru süzüldü*** *kervan* (Ş.s.43).

Meçhulün kapısı: Belirsizliğin yeri, girişi: *Bu evliya ruhlu ve evliya adlı sanatkârların eserlerinde gurbetleriyle, mesafe daüssılasıyla,* ***meçhulün kapısında*** *büyük ürpermeleriyle bütün manevî simamız, hâdiselerin efendisi olmuş ruhumuz vardır* (YG.s.363).

Medenî hayata iştirak nispetinde sarsılmak: Cemiyetin yaşadığı buhrandan payını almak: *İkinci Dünya Harbi bir tabiat âfeti idi.* ***Medenî hayata iştirak nispetinde*** *her millet bundan* ***sarsıldı*** (G.s.294).

Medeniyet çöküntüsünün yetimleri olmak: Felaketin mağduru olmak: *Hepsi bir* ***medeniyet çöküntüsünün yetimleridir.*** *Bu insanlara yeni hayat şekilleri hazırlamadan evvel, onlara hayata tahammül etmek kudretini veren eskilerini bozmak neye yarar?* (H.s.182).

Medeniyet değiştirmek: Yeni bir uygarlığa geçmek: *…hülâsa bize öz bir hayat yerine, sırasına göre on, onbeş, yirmi yıl, bazan daha fazla süren tecrübe devreleri yaşatan hep bu* ***medeniyet değiştirmesidir*** (YG.s.39).

Medeniyet sanatın yerine zanaatı koymak: Yüksek sanatı sıradanlaştırmak, onu zanaata evirmek: *İnsan medeniyetinin felsefe devri diyeceğimiz devirden çıkar çıkmaz bu* ***medeniyet sanatın yerine zanaatı koyacak*** *kadar folklorlaşır* (YK.s.29).

Medeniyetin enkazı olmak: Uygarlığın yıkıntı, çöküntüsü durumuna geçmek: *Birisi eski bir* ***medeniyetin enkazı****, öbürü yeni bir medeniyetin henüz taşınmış kiracısı olmasınlar. İkisinin arasında bir kaynaşma lâzım* (H.s.240).

Medeniyetin gömlek değiştirmesi: Uygarlığın anlayış, düşünce, bakış açısı veya inanç değiştirmesi, büyük bir değişime uğraması: *Halbuki dünya, politikacıların burnu dibinde birleşmiş, meseleleri*

birbirine kenetlenmiş, bir iç harbine hazırlanıyor. İç harp, yani bir ***medeniyetin gömlek değiştirme*** *şekillerinden biri* (H.s.355).

Medeniyetin kiracısı olmak: Uygarlığın bir parçası haline gelememek: *Birisi eski bir medeniyetin enkazı, öbürü yeni bir* ***medeniyetin*** *henüz taşınmış* ***kiracısı olmasınlar****. İkisinin arasında bir kaynaşma lâzım* (H.s.240).

Medeniyetlerin insanlar gibi ölümlü olması: İnsanlık terkiplerinin, kazanımlarının da insanlar gibi geçici olabileceği algısı: Valéry, bir yazısında, "*Medeniyetlerin insanlar gibi ölümlü olduğunu* artık öğrendik." der (YG.s.79).

Mekanizmayı çökertmek: Sistemi bozmak, işlevsizleştirmek: *Öbür yandan da bir iç harbi var. İster istemez kardeş kanı akıyor. Bunun önüne ancak buradaki* ***mekanizmayı*** *olduğu gibi* ***çökertmekle*** *geçilebilir* (SD.s.214).

Mektep bitirmek için mektep bitirilmemeli: Eğitim öğretimde maksadın hasıl olması: *En dışımızda görünen bilgi bile içimizde yaşayan bir azap şeklinde olmalıdır.* ***Mektep bitirmek için mektep bitirilmez.*** *Her genç enginde bir gemi gibi her an kendi kendisine…*(YG.s.333).

Mektepte yetişmek: Belli bir ekolde yetişmek: *O Allah'ın bir portakal veya kavunu bütün aileye kolayca taksim edilebilmesi öyle dilim dilim yarattığına inanan Bernardin de Saint-Pierre'in* ***mektebinde yetişmiştir*** (XIX ATET.s.536).

Melâmi dervişine benzemek: Mütevazı hayatında zaruri şeyler dışında başka bir şeye sahip olmamak: *Şiir, hikâyedeki* ***Melâmi dervişine benzer****. Ateşe atılınca derviş sır olur, yalnız tacı ile hırkası kalır. Onun içindir ki, şairlerin kendi zamanlarında vatanlarının dışına çıkan şöhret kazanmaları…*(EÜM.s.41).

Melânkoli şeklini almak: Kara sevdaya dönüşmek, devamlı hüzünlü olmak: *…fakat yavaş yavaş bu hâlin bir nevi* ***melânkoli şeklini aldığını*** *ve genç kızın hakikaten sararıp olduğunu görünce bir, iki doktora giderler, okuturlar, üfletirler ve faydası olmadığını anlayınca ister istemez yola çıkarlar* (Hk.s.107).

Melek hüznüyle bakmak: Masum bir biçimde izlemek, bakmak: *Parlak ve kanlı camlı gözlükleriyle dünyaya dost bir hâli vardır. Ka-*

natlarına başkalarına yardım için rehine vermiş bir ***melek hüznüyle bakar*** (SM.s.30).

Melek kanadı tedarik etmek: Manevi duygu yoğunluğuna kapılmak, onu çok derinden hissetmek: *…yahut ikindi ezanında yolda tesadüf etseniz muhakkak o akşam veya ertesi sabah bir* ***melek kanadı tedarik edip*** *cennete doğru uçacak zannederdiniz* (SD.s.21).

Melûl şair: Mahzun, usanmış sanatkâr, şair: *Sis sade Fikret'in en güze manzumelerinden biri olarak kalmaz, Rübabı Şikeste şairini (Halûkun Defteri) ve (Rübabın cevabını) bağlayan halka olur. Artık o, bundan sonra Perdeyi Teselli manzumesini yazan* ***melûl şair*** *değildir* (TF.s.15).

Memleket dışına çıkmak: Yurtdışında tanınmak, okunmak: *İkincisinde ise, Türk hikâyesi* ***memleket dışına çıkar****; fakat ne kadar gözleri kapalı olarak!* (XIX ATET.s.267).

Memleketin insanını şişeden çıkarmak: Topluma gelişme, ilerleme fırsatı sunmak: *Bu gençler belki de neticesi neye varacağını bilmeden bir kapıyı açıyorlar.* ***Memleketimizin insanını şişeden çıkarıyorlar,*** *"Git yaşa; bir şeyler yap, icap ederse öl…" diyorlar* (MB.s.96).

Memleketin malı olmak: Yurda, ülkeye ait olduğunu ifade etmek: *Bu* ***memleketin malı olan*** *bir sanatkâr olmak için hiçbir tecrübem eksik değil. Çocukluğumu Anadolu'da geçirdim. Orta sınıflı bir memur çocuğuydum* (YG.s.63).

Memleketine ufuklar açmak: Ülkeye, topluma görüş, anlayış kazandırma: *Mesela bir teceddüt harekatının başında bulunan ve* ***memleketine ufuklar açan*** *bir mütefekkirden beklenen geniş jesti onda bulamayız. Garp felsefesi ile hemen hiç alakası yoktur denebilir;…* (NK.s.9).

Memnu meyve olmak: Yasaklı olmak, izin verilmemek: *1908'e kadar tiyatro, Türk muharrirleri için* ***memnu meyva olur****. 1908'den sonra da devlet bu sanat hakkında sarih bir vaziyet alamaz. Ancak 1914'de Türk tiyatrosu kısa bir müddet için cidddiyetle ele alınır* (YG.s.30).

Memnun olacakları yerde müteessir olmak: Sevinmek, sevinç duymayı değil de üzülmeyi yeğlemek, şükürsüzlük etmek: *Halbuki hiç de öyle değil, etrafındakiler çok defa bundan* ***memnun olacakları***

yerde müteessir oluyorlar. *Kendilerine karşı koymadığım için benden çarçabuk usanıyorlar* (Hk.s.297).

Memnun zannetmek: Hoşnut, sevinmiş sanmak: *Belki beni de kendisi gibi bir sınıf dışı, bir gayri* ***memnun zannettiği*** *için sevmiş, himayesine almıştı. Viyana'dan döndüğü günden beri herkese dargın, hemen hemen, yapayalnız yaşıyordu* (SAE.s.99).

Memur edilmek: Zorunlu olunmak, emredilmek: *İki sene içinde onları anlata anlata hükûmeti şüphelendirmiş, nihayet günün birinde bir irade ile Konya'da ikamete* ***memur edilmişti*** (SD.s.34).

Memur olmak: Yükümlü, sorumlu olmak: *Niçin eski eserlerin muhafazasına* ***memur olanlarda*** *daima zaman dışı bir hal vardır? Bu realite inkârını, bu insanların yüzüne bu eserlerden sızan geçmiş zamanın kendisi mi sindirir?* (YG.s.379).

Men etmek: Engellemek, yasaklamak: 1) *Tekrar ikisi de kendi hayatlarının düşüncesine çekildiler. Mevcut olmayan bir duvar onları etraflarını ve birbirlerini görmekten* ***menediyordu*** (Hk.s.303). 2) *Garibi bu ki, kendi hislerine karşı beslediği bu şüphe, kendi kendisini bu göz altında bulunduruş ne Nuran'a karşı olan sevgisini azaltmış, ne de bu sevgi yüzünden zaman zaman çektiği ıstırapların hakiki olmasını* ***men etmişti*** (H.s.265). 3) *Hulâsa, bir kelimeyle genç kadının fıtrî kabiliyetlerinin ve neşesinin, güzelliğinin, sesinin, tebessümünün bir gül fidanı gibi ve sadece bizim için yetişip büyüyeceği bir bahar yerine, belki de bizi bu güzellikleri lâyıkıyla tatmaktan* ***meneden*** *yarı ilâhî bir âlemin hükmüne râmolacaktık* (Hk.s.134).

Mendebur mahlûk: Pis, sünepe, iğrenç yaratık: *Kapıdan çıkarken nasıl bana bakmıştı ah, kalb kalbe karşıdır,* ***mendebur mahlûk****, rezil adi herif…* (SAE.s.192).

Mendebur: Sünepe, iğrenç, pis: *Fakat hiddeti hâlâ geçmemişti. Ağzı köpüre köpüre: –Evet dedi, Zarife Hanım… Bu* ***mendeburun*** *halasıyım! Halit Ayarcı aynı soğukkanlılıkla ve…* (SAE.s.280).

Mendil kadar bir vatan: Küçük bir toprak parçası, yurt: *Türkiye'yi on Osmanlı padişahı yapmıştır. Fakat yirmi dördü yıkmıştır.* ***Mendil kadar bir vatanda*** *enva-i zaruretler içinde, başta cehaletimiz, oturuyoruz. Her an varlık mücadelesine çıkalım. Olur mu bu* (M.s.234).

Menfaat namına kazanmak: Fayda adına elde etmek: *Adamcağız umumî* ***menfaat namına kazandığı*** *bu zaferden çocuk gibi seviniyordu. Sonra birdenbire hatırladı: –Tabiî bir mucip sebepler lâyihası yazıyorsunuz!* (SAE.s.238).

Menfaat yüzünden susmak: Konuşulması gereken durumda çıkarı için sessiz kalmak: *Hediye vermek, gönül almak işlerinde hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Mahallelinin birçoğu onu sazında sözünde, yaşlı, hayırsever bir kadın bilir, bir kısmı da* ***menfaat yüzünden susardı*** (MB.s.128).

Menfi bir tesir yapmak: Olumsuz etkilemek: *Kitap saraya jurnal edilir ve derhal neşrinin meni iradesi çıkar. Bu zalimane kararın onun zaten bozuk olan sıhhati üzerinde çok* ***menfi bir tesir yaptığı söyleniyor*** (NK.s.22).

Mengene arasında yaşamak: İki taraftan sıkıştırılmak, eziyet çekmek: *…şiirin bütünü ile tezatların* ***mengenesi arasında*** *ne kadar abes bir âlemde* ***yaşadığımızı,*** *spekülâtifin dışında insan aklının biçareliğini olduğu gibi görmek ve onlara garip bir şekilde alışmak mümkün* (YG.s.461).

Mengene gibi sıkmak: Beyni zonklatmak: *Senelerce çamurun arı gibi ısırdığı, yaktığı elin, bir insan başını* ***mengene gibi sıkan*** *fikrin, azaplı tereddüdün mükâfatı, herhalde eserinden bahsedilirken adının unutulması değildir* (YG.s.398).

Mensup olmak: Bir şeyle bağıntısı, ait olmak: *Hattâ meseleyi eski edebiyatımızın* ***mensup olduğu*** *kültüre ve medeniyete indirmeyi bile aklına getirmez* (XIX ATET.s.380).

Menuet figürleri yapmak: Konuşurken Fransız dans figürü mimiklerini yapmak: *"-Yarın muhakkak onun gibi konuşmağa çalışacağım ve etrafa maskara olacağım." Ve bir lahza kendi boynunu bükerek,* ***menuet figürleri yaparak*** *konuşur gördü* (Hk.s.158).

Merak sardırmak: İlgi duymak, öğrenmeye istekli olmak: *İhsan'ların evindeki inşaat bitince, ben bu atlara* ***merak sardırmıştım****. Mekke kadısı ile — yaşım yüzünden dost olamayacağım için— seyisiyle ahbap olmuştum* (SD.s.18).

Meraka düşürmek: Kaygılandırmak, evhamlandırmak: *Muhabbetten başka bir kapitalim yok. Olsa da bu işte zaten sökmez. Bugün*

evde idim, onları ***meraka düşürdüğüm*** *için ne kadar mahcubum ve mustaribim* (M.s.54).

Merhale kaydetmek: Aşamaya, evreye ulaşmak, ilerlemek: *Bilhassa Makber dairesinden sonraki şiirlerinde Bâlâdan Bir Ses'te Tayflar Geçidi'nde, Ruhlar'da İlhan ve Turhan piyeslerinde biz ruhları sarih şekilde fezada dolaşır, kendi âlemlerinde* ***merhaleler kaydeder*** *görürüz* (XIX ATET.s.497).

Merhale olmak: Derece, basamak, ölçü, aşama, evre olmak: *Bir kısmı Avrupa'ya gitmeden evvel yazılan bu küçük şiir kitabının edebiyatımızda mühim bir* ***merhale olduğu*** *inkâr edilemez. Hiç olmazsa şekil itibarıyla baştan aşağı yeniydi* (XIX ATET.s.464).

Merhale saymak: Derece, aşama olarak kabul etmek: *Konuştum; hiç de öyle değil. Onlar bunu bir* ***merhale sayıyorlar****. Diyorlar ki hayata akacağı yolu serbestçe açalım. Ondan sonrasını bu millet kendisi yapar* (MB.s.96).

Merhale vermek: Derece, evreye ulaşmak, basamak, aşama vermek: *Tarihî portrelerle kültür ve zevk tarihimizin ve Alparslan gibi doğrudan doğruya bu tarihin kendisinin belli başlı* ***merhalelerini veren*** *gazeller ise kendi aralarında ayrı bir daire teşkil ederler* (YK.s.123).

Merhaleye ermek: Dereceye, basamağa varmak: *İşte ben bu* ***merhaleye ermek*** *için lâzım gelen hazırlık ve bekleme devrinde idim. Bunun adı okumaktı. Hakikatte ise sadece vaktini beklemekti* (SD.s.46).

Merhaleye varmak: Aşamaya, evreye ulaşmak: *Bu hafif mevzulu piyeste Ekrem Bey, Moliére -Vefik Paşa mektebine çok yakın diliyle bir* ***merhaleye varmış*** *gibidir* (XIX ATET.s.445).

Merhametle seyretmek: Acıma duygusuyla izlemek: *…âdeta zihnindeki bir noktadan bir türlü anlamadığı, sırrına varamadığı bu didişmeyi, merakla, hattâ* ***merhametle seyrederdi*** (SD.s.235).

Merhamete doğmak: Şefkat ikliminde yaşamak, onu iyice tatmak, yaşamak: *Bu ışık altında, o zamana kadar hiç tatmadığı sevgiye,* ***merhamete doğuyor****, görmediği ufuklara kavuşuyordu* (MB.s.79).

Merhametin eşiğini atlamak: Aşırı, çok fazla içli, merhametli olmak: *Sevginin,* ***merhametin eşiğini atlayanlar,*** *ıstırabın gömleğini de kendiliğinden giyinirler* (MB.s.80).

Merhametle süzmek: Acıma, üzüntü ve sevgi karışık bir biçimde bakmak: *–Lutfen Hayri beyefendi, izah buyurun, dedi. Agop Saatçiyan, evvelâ beni tepeden tırnağa kadar istihfaf ve* ***merhametle süzdü****, sonra, en enteresan yerimmiş gibi gözleri ayaklarıma dikildi kaldı* (SAE.s.193).

Mesafeler içindeki yalnızlık: Gurbet, kimsesizlik ve yalnız olma duygusu: *…yıldızların saatini kuruyor, Kervankıran'la Çobanyıldızı'nı, Büyükayı'yı, Küçükayı'yı, Ağlayan Kadınlar'ı, kiminin* ***mesafeler içindeki yalnızlığına*** *hüzün duyduğum, kiminin kadife kadar yumuşak…* (BŞ.s.47).

Mesafelere susamış atlar gibi beklemek: Acele etmek, sabırsızlanmak: *Ben bütün hayatımla erişmek istiyorum. Kafamın bir köşesinde, Alâiyeli Ahmet'in türküleri ve hâtırası, iyi beslenmiş,* ***mesafelere susamış atlar gibi bekliyor*** (SD.s.262).

Mesafelerin en genişi olan ümitsizlik: Umudun yitirilmesinden kaynaklanan yeis, ümitsizlik: *Ona yolların en kısası hasretle yakınız, halbuki aramızda* ***mesafelerin en genişi olan ümitsizlik*** *var. Bulunduğumuz dünyada uzaklık ve yakınlık yoktur, ölmek…* (YG.s.123).

Mesaiyi tamamlamak: Çalışmayı, emeği bitirmek, tamamlamak: *1289 da neşrettikleri Ali Şîr Nevaî'nin Mahbûb al-Kulûb adlı eserini de zikredecek olursak, tarih ve dil sahasındaki mesaisini tamamlamış oluruz* (EÜM.s.215).

Mesaneyi boşaltmak: Sidiği, küçük abdesti dışarı atmak, boşaltmak: *…demir bir tulumba ciddiyetiyle gerilerek* ***mesanelerini boşaltıyorlar****, küfür kahkaha, daha ziyade bir aşiret neşesine benzeyen raks havaları, sidik kokusu birbirine kenetleniyordu* (SD.s.207).

Meseleyi açmak: **1.** Konuyu, sorunu gündeme getirmek, paylaşmak: *Yüzüm kızara kızara Halit Ayarcı'ya bu* ***meseleyi açtım****. Esas prensipi kabul ediyordu. Fakat şahıslar üzerinde müteredditti. İşte o zaman ben biraz evvel öğrendiğim şekilde kozumu oynadım* (SAE.s.250).

2) *İçlerinde yalnız Hermes'e* ***açtım meseleyi***

O benim eski dostumdur, sır yoldaşım (Ş.s.89).

Meseleyi halletmek: Sorunu çözmek: *–Teveccühlerinize güvenmeseydim, bu işe katiyen girmezdim. Bu itibarla ne kadar teşekkür etsem azdır. Bana bu hizmet… diyerek* ***meseleyi halletmişti*** (SAE.s.266).

Meserretten uyumamak: Sevinçte, mutluluktan uykusu gelmemek, uyuyamamak: *Sıkı sıkı cebine yerleştirdi. Gece karı koca* ***meserretten uyuyamadılar****. Sabaha kadar yapacakları şeyleri tahayyül ile vakit geçirdiler* (Hk.s.273).

Meslekî bir mağlubiyetin acısını bir kitap gibi okumak: İş hayatındaki başarısızlığı iyi bilmek: *O zaman Sabri onun yüzünde meslekî bir mağlubiyetin acısını bir kitap gibi okuyordu* (Hk.s.287).

Mesnedi olmak: Dayanağı olmak, kanıtı bulunmak: *Filhakika bir taraftan milliyetçiliğin vecit ve heyecanı memlekete getiriliyor, öbür yandan hakiki milliyetçiliğin* ***mesnedi olması*** *lâzım gelen tarih düşüncesi bir diyalektiğe kurban ediliyordu* (YK.s.101).

Mesul olmak: Sorumlu olmak, sorumluluk taşımak: *Bu yanlış adımdan* ***mesul olanlar*** *Âli ve Fuad Paşalardır; bilhassa birincisinin mevki hırsı ve beceriksizliği sayesinde, zaferle netice bulan Kırım harbi esnasında çekilen bütün zahmetler boşa gitmiş* (EÜM.s.233).

Mesuliyet duygusu: Sorumluluk bilinci, anlayışı: 1) *İnsan talihinin azdığı bu devirde bunu akla getirmek bile gülünçtür. Bu devirde olsa olsa vazifesini yapmaktan gelen iç ferahlığı, huzur vardır. Çünkü devrimiz, vazife ve* ***mesuliyet duygusu*** *devridir* (YG.s.55). 2) ***Mesuliyet duygusunu*** *herkese şâmil bir hâle getirene* kadar insanlık daha çok hatâ yapar (SD.s.213).

Mesuliyet yükünden bir lâhzada kurtulmak: Bir anda sorumluluktan kurtulmak: *Bunu der demez sanki bu sihirli kelime ile hayatına ait her cins hâdisenin, ömrünü yıkan budalalıkların* ***mesuliyet yükünden bir lâhzada kurtulmuş*** *gibi biraz ferahlıyor…*(SD.s.33).

Mesuliyetini taşımak: Sorumluluğu olmak: *Ben İstanbul imar işlerinin* ***mesuliyetini taşıyan*** *bir adam olsam, değil İbrahim Paşa sarayı gibi ayakta duran bir binayı yıkmak, ecdad elinden çıkmış küçük bir taş parçasını yerinden oynatmak için yüz defa düşünür ve galiba yüzüncüsünde gene yerinde bırakırdım* (YG.s.197).

Mesut bir dünyaya götürmek: Mamur, mutlu bir yaşam sahası kurmak, yeni bir dünya inşa etmek: *Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgârına kendimizi teslim etmektir. O bizi güzelle iyinin, şuurla huylanın el ele vereceği çalışkan ve* ***mesut bir dünyaya götürecektir*** (BŞ.s.236).

Mesut çocuk tebessümüyle ağzına götürmek: Mutlu, huzurlu bir biçimde yemek: *Halit Ayarcı'nın omuzundan çektiği eliyle bir tanesini aldı ve hep aynı mesut çocuk tebessümüyle ağzına götürdü* (SAE.s.207).

Mesut diyara gitmek: Mutlu olunacak yere gitmek, göçmek: Rüya uykuya münhasır bir keyfiyet değildir. Gece gibi onu da içimizde taşırız. Şuurun duvarında açılan her gedikten rüyaların sırasına göre sıkıntılı, zâlim yahut ***mesut diyarına gideriz*** (EÜM.s.34).

Mesut ölmek: Mutlu, huzurlu bir biçimde vefat etmek: *…bütün beyhude çalışmalarına, ev halkını kuru tahtaya indiren israflarına, budalalıklarına, söz nasihat kabul etmemesine rağmen çok* ***mesut öldü*** (Hk.s.226).

Mesut telâkki etmek: Mutlu saymak, öyle kabul etmek: *Şirin, Meryem'le Hüsrevi* ***mesut telâkki ediyor*** *ve bu saadetlerinin kendi tarafından ihlalini istemiyor. O kendi elemlerine razıdır* (HÜ.s.73).

Meş'um düşünce: Uğursuz, kötü fikir: *"Erinyes"leri, o ıztırap ve azap melekleri bile sizin uyandırdığınız pişmanlık hissi kadar yırtıcı olmazlar; her gizli tasavvur, her* ***meş'um düşünce*** *sizde en dehşetli müz'icatını bulur; cehenneminizin yakmayacağı ruh yoktur* (EÜM.s.33).

Meşgale içinde geçmek: İş, uğraş, meşguliyetle uğraşmak: *Oldukça ezici bir* ***meşgale içinde geçen*** *günün yorgunluğunu, yarının hain endişelerini onun eşiğini atlar atlamaz unuturdum…* (EÜM.s.303).

Meta lengüistik: Üstdilsel, meta dilbilim: *Jacobi "Metafizik, Metalojik, yâni* ***metalengüistiktir****" der. Belki biz insanı da dilde bulacağız. Tenkidimiz, bütün düşünce hareketlerimiz, hep onun etrafında dönmüyor mu?* (YG.s.313).

Meteor gibi gelip kaybolmak: Çok hızlı gelip gitmek, yitmek: *İhtiyarı bol memleketler tehlikelidir. Aman kendinize dikkat edin. Oraya gidenlere bir hâl oldu.* ***Meteor gibi gelip kayboluyorlar.*** *Berna'yı göremediğimi söylemiştim* (M.s.240).

Methal teşkil etmek: Giriş oluşturmak, yapmak: *Fakat o zaman büyük bir kitap yazmak lâzım gelecekti. Halbuki bu mütevazi sahifeler sadece bir antolojiye* ***methal teşkil etmek*** *için yazılmıştır* (TF.s.3).

Methaldar addetmek: Bir işe karışmış, bir işte, olayda parmağı olmuş olarak kabul edilmek: *Onu babasının halinde* ***medhaldar addediyor*** *ve babasına hayrı dokunmayanın millete ne hayrı olur ki diyor* (HÜ.s.57).

Methetmek: Övmek: *Fikret, Hatip adamdı. Sözle insanların düşünen, ve hasbî olarak güzeli tadan melekesine değil, en ufak bir tahrişte…. Fikret'in ressam tarafını pek* ***methederler*** (TF.s.8).

Methini işitmek: Ününü, namını duymak: *Annesinin ağzından herhangi bir kadının* ***methini*** *ilk defa* ***işiten*** *Halit Bey, "Niye vermesin? Bir kere isteyiver* (MB.s.107).

Mev'ut ve müstakbel hazlar: Söz verilmiş, vaat olunmuş ve gelecek zevkler, eğlenceler: *Kadın, içinden geçenleri hissediyormuş gibi onu hareketlerinde serbest bırakmış sanki* ***mev'ut ve müstakbel hazların*** *arkasından kendisine gülüyordu* (Hk.s.28).

Mevcudu muhafaza etmek: Var olanı korumak: *Ah Namık Kemal, ne olurdu bize her şeyden evvel bir "seviye meselesi" olan hürriyet kelimesi yerine, o kadar âşıkı olduğun medeniyetin "birikme" olduğunu ve gerçek ilerlemenin "mevcudu muhafaza etmek" gibi bir esas şartı bulunduğunu öğretseydin* (YG.s.277).

Mevcut olarak doğmak: Bazı yetenek ve imkânlarla dünyaya gelmek: *Rahmetli velinimeti bu kadar üzmeli miydim? Şurası var ki bazı insanlar, hakikatin ışığı kendilerinde* ***mevcut olarak doğuyorlar*** (SAE.s.284).

Mevcut olmak: Bulunmak, var olmak: *–Nasıl yazarım ben bu kitabı?.. diye cevap verdim.* ***Mevcut olmayan*** *bir adam için… Halit Ayarcı'nın kaşları birdenbire çatıldı. İlk defa hiddetleniyordu* (SAE.s.267).

Mevcut olmayan bir duvar: Düşünsel engel, içe kapanıklık: *Tekrar ikisi de kendi hayatlarının düşüncesine çekildiler.* ***Mevcut olmayan bir duvar*** *onları etraflarını ve birbirlerini görmekten menediyordu* (Hk.s.303).

Mevki yapmak: İyi bir konuma, makama gelmeyi yapmak, ayarlamak: *Bu mizaçla Ata Molla ektiğini biçebilecek bir yaratılışta olsaydı o devirde kendisine çok iyi bir* ***mevki yapabilirdi*** (MB.s.39).

Mevsimler gibi birbirini kovalamak: Ardı sıra, peş peşe gelmek: *Şeker Ahmed Paşa devrinden beri dördüncü sanat neslini idrak ediyoruz. Nesillerin böyle* ***mevsimler gibi birbirini kovalaması*** *beni üzmüyor, varsın benim neslime artık genç denmesin* (YG.s.403).

Mevzu olmak: Konu yapmak, olmak: *Eski edebiyatta dil mâverâya açılmış bir kapı gibidir. Bazan sevgilisinden bahsederken padişahı, padişahtan bahsederken Tanrı'yı zikreder. Hangisinin* ***mevzu olduğu*** *tahmin edilemez bazan* (ED.s.283).

Meydana getirmek: Vücuda getirmek, oluşturmak: *Ona karşı acayip bir sevgisi vardı; kin, kıskançlık, unutmak arzusu, ölesiye hayranlık, hepsi birbirine karışmış, garip bir halita* ***meydana getirmişti*** (MB.s.59).

Meyus etmek: Ümitsizliğe sebep olmak, üzmek: *C harfi birkaç hamlede gözümüzün önüne bilinmeyen, âdeta çehresiz ve çizgisiz bir yığın insanı boşaltıveren bir çuval olmuştu. Bu ilk hücumun boşa gitmesi kadını* ***meyus etmedi*** (Hk.s.311).

Meyus yaratılmak: Fıtraten, mizaç gereği ümitsiz olmak: *Tarık'ın bedbinliğine ehemmiyet verme. O da benim gibi* ***meyus yaratılmıştır****. Bu ayakkabı bizi çıkarır. Büyük meselelere girmeden mektubu burada kesiyorum* (M.s.179).

Meziyeti bulunmak: Üstün özelliği, vasfı olmak: *"Siz ferd olarak cemiyet olarak sayısız* ***meziyetleri bulunan*** *bir milletsiniz. İçinizde biraz yaşayıp da sizi sevmemek imkânsızdır. Yalnız bir acayip huyunuz var. Daima bir bekliyormuş gibi yaşıyorsunuz* (YG.s.220).

Mıhlanmış gibi durmak: Hareketsiz, sabit kalmak: *Fakat neden gidemiyor, niçin burada* ***mıhlanmış gibi duruyordu****? Açık kapıdan yalnız bir parçasını gördüğü sokak ona erişilmez bir cennet gibi görünüyordu* (Hk.s.21).

Mideyi bulandırmak: Tiksinmek, iğrenmek: *Bu itibarla İhsan'ın hesapları doğru idi. Fakat daha o anda işin ahlâkî mahiyeti* ***midemi bulandırmıştı*** (SD.s.184).

Midye kabuğu gibi, kâh açılıp, kâh kapanmak: Bazen akıcı bazen aksak konuşmak: *Bugün onuncu gün, henüz şehre alışamadım. Fransızcam,* ***midye kabuğu gibi, kâh açılıyor, kâh kapanıyor,*** *âdeta isterik bir Fransızca* (M.s.258).

Mihnetkeşan: Sıkıntı, güçlük çekmek, zorluk yaşamak: *Kömür ve ekmeğe zam olunca fuhuş artar. Midhat Efendi bu noktadan başlıyor. Sonra trajediye geçiyor* ***Mihnetkeşan****: Dünyada mihnet çeken bir zümre var* (ED.s.20).

Mihver değiştirmek: Başka bir eksene, çizgiye geçmek, kaymak: *Aradaki geçen zaman içinde memlekette, sade roman nevi, yukarıdan beri anlattığımız safhaları geçirmemiş, aynı zamanda roman etrafındaki münakaşalarda realizme doğru* ***mihver değiştirmişti*** (XIX ATET.s.441).

Mihver olmak: Önemli, esas olmak: *Fakat bunların hiç birisi buhran kelimesi kadar devrimizi benimsemiş değildir. O, zamanımızın âdeta tek izahı, yahut* ***mihveri olmuştur*** (YG.s.82).

Mihverin bir ucundan öbürüne geçmek: Merkezden kenara geçmek, bir taraftan öbürüne varmak: *Atilâ, Cengiz Han ve Timurlenk. Bereket versin ki Timurlenk adını tam almak kabil değildir. Ve Timur, Demir adları ise öteden beri Türkçede kullanılıyordu. Bütün bunlar* ***mihverin bir ucundan öbürüne geçmek*** *demektir* (YK.s.91).

Mihverinde kalmak: Eksende, uygun biçimde durmak: *Filhakika edebiyat tarihimize dikkatli bir bakış onun daima bir dil meselesi* ***mihverinde kaldığını*** *görmekte gecikmez* (XIX ATET.s.19).

Mihverinden çıkmak: Eksenden, düzenden uzaklaşmak, düzeni bozulmak: *Sonradan Emine ölüp de hayatım iyice* ***mihverinden çıkınca*** *bu payeyi kaybettim. Ve yavaş yavaş Esafil-i Şark arasına girdim. Hakları da vardı!* (SAE.s.129).

Milletinin geleceğinde çoğalmak: İstikbali inşa etmek: *Bütün cenk meydanlarında kendisine yol arkadaşlığı yapanlar gibi* ***milletinin geleceğinde çoğalmak*** *için gitti. Ölen onların fani varlığıdır. Topraktan gelen her şey toprağa gider* (YG.s.95).

Milletten doğmak: Halktan biri olmak: *Birisi yapıcıdır, öbürü yapsa bile sonunda kendi eliyle gene yıkar. Atatürk millet adamıydı. Müca-*

delesini hürriyet fikri için onun etrafında yaptı. Hakikî şef ***milletten doğar****. Zümreden gelmez. Atatürk milletten gelmişti* (YG.s.74).

Milletten gelmek: Halkın içinden gelmek, onun çocuğu olmak: *Birisi yapıcıdır, öbürü yapsa bile sonunda kendi eliyle gene yıkar. Atatürk millet adamıydı. Mücadelesini hürriyet fikri için onun etrafında yaptı. Hakikî şef milletten doğar. Zümreden gelmez. Atatürk* ***milletten gelmişti*** (YG.s.74).

Millî birliğin tabiî âbideleri: Vatandaşa hizmet eden önemli sivil toplum kuruluşları: *Henüz tahsil çağındaki gençle bir iki nesil büyük ilim adamını, usta ile çırağı, tahsildarla köylüyü, mühendisle amelisini çatısının altında toplayan Halkevleri,* ***millî birliğin tabiî âbideleridir*** (YG.s.50).

Millî hayata sağlam teklifler getirmek: Ulusal bir yaşam tarzı için öneride bulunmak: *Hülâsa romanda epeyce yol aldık. Şimdi büyük romancı bekliyoruz.* ***Millî hayata sağlam teklifler getirecek,*** *bizi hayatımızın küçük manzaralarında ve dar çerçevelerinde değil, büyük gerçeklerinde de tanıtacak romancıyı bekliyoruz* (YG.s.337).

Millî haysiyeti hiç ihmal etmemek: Ulusal değerlere sahip çıkmak, onları önemsemek: *Milli propaganda olur. Bol param olsa ve tıngırdatmasını bilsem bir de taksitle piyano alır kordum. Ta ki kâfir takımından aşağı kalmayalım. Görüyorsunuz ki içtimaî bir adamım.* ***Milli haysiyeti hiç ihmal etmiyorum*** (M.s.104).

Millî mefâhiri canlandırmak: Ulusa ait iftihar edilecek, övünülecek kıymetleri diriltilmek, güçlendirmek: *Bu sonuncusunun mukaddimesinde vatanperverliğin ve sadakat hissinin bir millette kendi kendine hâsıl olamayacağını, onun mekteplerle ve* ***millî mefâhiri canlandıran*** *kitaplarla ve diğer…*(EÜM.s.241).

Millî şuuru uyandırmak: Ulusal bilinci harekete geçirmek, ona dikkat çekmek: *Felâketler* ***millî şuuru uyandırmıştı****. Tahsil, terbiye, yaşama şekli ve zihniyet itibariyle birbirinden o kadar farklı nesilleri ve insanları bu mistik yoğuruyordu* (YG.s.331).

Mimarî zevkin dinî ve sivil iki çehresini vermek: Türk yüksek mimarisinin iki önemli türünü temsil etmek: *Tesadüf bu meydanı o tarzda donatmıştır ki, Mısır sütunu, Bizans âbidesi, Türk câmi'i ve sivil mimarî eserleriyle kendiliğinden, evvelâ bu toprağın macerala-*

rını ve sonra da ***mimarî zevkimizin dinî ve sivil iki çehresini verir*** (YG.s.196).

Minareden minareye uçmak: Çok absürt, hayali şeylerle uğraşmak: *Hemen herkes, küçük büyük icatlarla meşgul… **Minareden minareye uçma** tecrübeleri bile var…* (SAE.s.263).

Miraca ermek: Nihai noktaya ulaşmak, vasıl olmak: *Onun ruhunun **miracına ermekte** olan bir millet, birdenbire kendisinde bulduğu hakikatlerin ifadesi olarak vücuda getirmiştir* (YG.s.216).

Miracı yaşamak: Doruk noktasına ulaşmak: *Mümtaz Nuran'ın aşkıyla bir kültürün **miracını yaşadığını,** Nevâkâr'ın nakış ve çizgisi daima değişen arabeskinde,…* (H.s.199).

Miraçta yaşamak: Zirvede, en üst noktada bulunmak: *Belki de Eflatun'un dediği doğruydu ve oluşum çemberinde tesadüf, ikiye bölünmüş tek varlığın parçalarını onların aşkında yeni baştan karşılaşmıştı. Hulâsa ömrün ve eşyanın **miracında yaşadığını** sanıyordu* (H.s.157).

Miras kalmış itiyatların tozunu silkmek: Geçmişten gelen alışkanlıkları canlandırmak: *Onlar konuştukça ihtiyar Asya'nın bizdeki yüzü değişmiş, asırlardan **miras kalmış itiyatların tozunu silken** bir takım insanlar bazı hakikatlerin güneşine doğmuşlar ve kendilerini aydınlıkta bulmaktan memnun, hür hareketin tadını tatmışlardır* (YG.s.45).

Mirasyedi gibi harcamak: Hesabını yapmadan, israf ederek tüketmek: *Nuh'un çocukları karaya ilk ayak bastıkları zaman muhakkak gene bu şiirler bize öğretir ki Bedri büyük fikirlerin, derin terkiblerin peşinde değildir. O zengin bir mizacı tıpkı zevkli bir **mirasyedi gibi harcamakla** meşguldür* (YG.s.418).

Misâfir olmak: Geçici olarak bulunmak, konuk olmak: 1) *Bu mesele çıktığı günden beri Naci'nin mısıra'ı durmadan alevden bir kırbaç gibi omuzundan şaklıyor: **Misâfirim** vatanın bir harâbezârında* (YG.s.54). 2) *Rastgele birkaç sayfasını karıştırdığımız bir kitap gibi, kendisini ifşaya en elverişli, en müdafaasız bir ânında bir insan kalabalığının yedi dakikasına **misafir olmuştu*** (YG.s.122).

Miskinlikten kurtulmak: Uyuşukluktan, tembellikten sıyrılmak: *Benim zarımı masanın üzerine atmam lâzım. Fakat o iş için de bir parça kendimi bulmam, bu **miskinliğimden kurtulmam** lâzım* (M.s.41).

Misliyle artmak: Kat kat çoğalmak: *…tekrar hızımızın oyuncağıyız; fakat bu sefer, bu sefer terazi mutlak surette ölüme doğru eğiliyordu. Bütün ıstıraplar kendi* ***misilleriyle artacaklardı*** (H.s.66).

Mistik cezbe içinde olmak: Tasavvufî duygularla coşup kendinden geçmek: *Necip İstanbul'da Edirne'den istifa etmiş, bir nevi* ***mistik cezbe içinde****. Geçen günü Ahmet Muhip'le benden bahsetmiş ve "Hâmdi'nin şiirleri balsız peteğe benziyor, ağızda sadece mum bırakıyor" demiş* (M.s.48).

Mizacının emretmesi: Kişiliği gereği yapma ihtiyacı duymak: *Molla Bey, mizacının* ***emrettiği*** *bu hayatı âdeta bir nevi çekingenliğe dökmüştü. Bir saray, birçok tasavvurları affedebilirdi; fakat istiğnayı, uzleti affedemezdi.* (MB.s.26).

Mizacına mağlûp olmak: Karakterine, nefsine yenik düşmek: *Hükümdarlarla dost oldu, vezirlerle dövüştü. Erişmek hırsı böyle bir yaradılışa ve Mâbeyn'deki vaziyetine göre çok tabiî idi. Mizacına* ***mağlûp olmasaydı****, şüphesiz o da, başlangıçta kendisine her kapıyı açan meziyetleriyle yolunu yapardı* (XIX ATET.s.284).

Mizacının zaafını terbiye etmek: Huy, fıtrattın zayıflığını, güçsüzlüğünü iyileştirmek: *Fakat o da şartların bu lûtfuna lâyık olmanın kudretini kendisinde buldu. Talihin kendisi için hazırladığı imkanları çabuk fark etti hattâ* ***mizacının zaaflarını*** *bile ona göre* ***terbiye etti*** (TF.s.4).

Mizah ve hiciv kudreti: Güldürü ve yergi gücü, başarısı: *Dille o kadar ustaca oynamasına, şiirimizin birçok söyleyiş mükemmelliklerini kendisi bulmasına, hattâ eserinin bütününe bakılınca oldukça ağır basın zihinliğine* ***mizah ve hiciv kudretine****…* (EÜM.s.142).

Mor hüznü: Üzüntü, çok üzülme: *Biz tanımasak bile bu sergideki şehir gecesinin o birbirine yaslanmış susan apartmanlarının* ***mor hüznü*** *ve can sıkıntısı onları tanırlar* (YG.s.448).

Mordan daha hiddetli olmak: Çok fazla kızgın, sinirli olmak:

Şimşekler çakıyordu mavi, berrak
Kandan daha kırmızı, beyazdan daha sessiz
Mordan daha hiddetli,
Üst üste fecirler gibi hazırlanıyordu (Ş.s.83).

Muamelesi değişmek: Farklı biçimde, olumsuz davranmak: 1) *Fakat İsmail Paşaya karşı* ***muamelesi*** *hiç* ***değişmemiş****, onun karşısında hep Hasan'ın tekmeleri altından kendisini kurtardığı gün ayaklarına kapanan çocuk olarak kalmıştı. Öldüğü sabah da yanında idi* (MB.s.125). 2) *Ondan sonra babasının ona karşı* ***muamelesi değişmiş****, onunla kardeşlerinden başka türlü ilgilenmiş, küçük mektepli ıstıraplarını daha başka bir kulakla dinlemeğe başlamış, hattâ zaman zaman kendi işlerinden bile ona bahseder olmuştu* (Hk.s.279).

Muamma olmak: Anlaşılmayan, istenmeyen şey olmak: *Sabiha'nın hayatı benim için, acıklı tarafı gittikçe artan bir* ***muamma oluyordu*** (SD.s.207).

Muammalı gülüş: Anlaşılmaz, müphem biçimde gülmek: Bununla beraber *kadını o* ***muammalı gülüşü*** *ile karşısında bulduğu için memnundu* (Hk.s.168).

Muarız olmak: Karşı çıkmak, muhalif olmak: *İkincisi İznikli Hümâmî'dir, Sultan Murad-ı Sânî'ye Acem şairi Hümâmî'den Sînâme'yi tercüme eden bu zattır. Kınalızâde tezkiresi, bahsederken Şeyhî'ye* ***muarız olduğunu*** *söylüyor* (HÜ.s.97).

Muasır ilmin ticaret fikri: Çağdaş bilimin ekonımi düşüncesi: *Yaşar Bey hakikaten* ***muasır ilmin ticaret fikri*** *ile bütün insanlık için el ele vererek hazırladıkları bir complexe'ti…* (H.s.154).

Muaşakaya kalkmak: Sevişmek, muhabbet etmek, birbirini karşılıklı sevmek: *Râkım Efendi kendisini talebesi olan kızlara sevdirmeye çalışırken o aynı ailenin aşçısıyla* ***muaşakaya kalkar*** (XIX ATET.s.412).

Muayene etmek: İncelemek, araştırmak: 1) *…yerinden kalkabilecek her şeyi bir kere yerinden oynatıp altına bakıyor, sonra kendisini eline iyice evirip çevirip muayene ediyor, tekrar yerine koyuyordu* (SAE.s.265). 2) Vapura girerken tekrar elini boynuna götürdü ve plastronunu *muayene etti*; ayakkaplarının uçlarını gözden geçirdi (SD.s.79).

Muayyen bir merkezin etrafında toplanmaya başlamak: Belirli bir yerde birikmek, bir araya gelmek: *Sonuna doğru konuşmasının başıboş, daldan dala sıçrayışları* ***muayyen bir merkezin etrafında toplanmağa*** *başladı* (SAE.s.228).

Muayyen daire içinde dolaşmak: Belli bir çerçevede yaşamak: *Onlar da benim gibi* ***muayyen daire içinde dolaşıyorlar****. Avni çok parasız. Maalesef ben kendisine yardım edemedim. Para su gibi akıyor. Sebebi de Montparnasse'da kalışım* (M.s.260).

Muayyen meselelerin gözlükleri: At gözlüğü, fikri sabit: *…birdenbire o imkânsız kaynayıştan sükûnete dönmelerine, etraflarına* ***muayyen meselelerin gözlükleriyle*** *değil, tabii gözleriyle bakmalarına, yani bir mucizeye…* (H.s.354).

Muazzam ayrılıklar başlaması: Fikirsel ayrılıkların ortaya çıkması: *Bu 1941 senesinde belki İstanbul bugünkü kadar köy değildi, fakat ıstırap her çehreden akıyordu. Gençler arasında ise* ***muazzam ayrılıklar başlamıştı*** (G.s.197).

Mucizeli bir ışık gibi beklemek: Sıra dışı bir aydınlık ummak, beklemek:

Bulutlar ve gökyüzü
Bin oyunlu değişik
Mucizeli bir ışık
Gibi bekler *gündüzü* (Ş.s.150).

Mucizevi bir tesir yapmak: Sıra dışı etkisi olmak: *Şavur'un Şirin hakkındaki bu sözleri genç şehzadenin üzerinde* ***mucizevi bir tesir yapıyor*** *ve Hüsrev derhal Şirin'e kulaktan âşık oluyor* (HÜ.s.30).

Muğlak bir metafizik: Karışık, anlaşılması zor doğa ötesi: *Tam* ***muğlak bir metafiziğin*** *ortasında iken birdenbire bir çığlıkla uyanır, kendisini yine mezarın başında, ayağını basacağı tek sağlam toprak olan ıstırapla baş başa bulur* (XIX ATET.s.483).

Muhabbetle bakmak: Sevgi dolu bakışları üzerine çevirmek: *Mümtaz'a* ***muhabbetle bakarak*** *güldü: Çok örtünmesi… ben çocukluğunda hep ona nasihat ederdim. Mümtaz çok örtünme… çok örtünenler çok hülya kurarlar;…* (H.s.230).

Muhabbetten başka bir kapitali olmamak: Tek sermayesinin sevgi, muhabbet olması: *Sana ve ailene karşı ne kadar minnetdarım bilemezsin. Seni demiyeyim, biz dosttan ve kardeşten fazla, fakat eniştenle ablanı alâkasını nasıl ödeyebilirim?* ***Muhabbetten başka bir kapitalim yok*** (M.s.54).

Muhafaza etmek: **1.** Bir şeyi saklamak, korumak: *Bütün hayatını Türk matbaacılığına, gazeteciliğine ve inandığı insanların hâtırasına vakfetmiş olan bu gayretli adam, bizde öteden beri hâtıraları* ***muhafaza etmek*** *hususundaki kayıtsızlık an'anesinin ilk defa dışına çıkmış bir muharrirdir* (EÜM.s.247). **2.** Korumak, devamı için uğraşmak: *Fakat yapmasını çok iyi bilen ve seven Şark,* ***muhafaza etmesini*** *bilmez. Sultanahmed Camii'nin yapılması için beş vezir sarayı birden yıkılır. Şüphesiz ki bu cami ile hakikî bir şaheser kazandık* (BŞ.s.188).

Muhafazaya çalışmak: Korumaya, sürdürmeye çalışmak: *…üç gün uyku isteyen yorgunluğuna rağmen, sanatkârca giyinmenin ve yaşamanın ihmal ve gevşekliğini, kaderle mücadelesinde muvaffak olmamış aydın adamın gururunu muhafazaya çalışıyordu* (Hk.s.251).

Muhakemesi olmak: Yargılamak, hüküm vermeye çalışmak: *Sanki Rayştag yangını* ***muhakemesi olmamış*** *gibi. Nuri'nin yüzü hiddetten sapsarıydı* (H.s.338).

Muharebe atı gibi sabırsızlığını kemirmek: Bir an evvel olması gerekenin yapılması için acele etmek: *Namık Kemal'in hâdisattan ve mücadeleden uzak kalmanın azabı içinde, kalemini etine batırarak, hücum borusu duymuş cins ve* ***muharebe atı gibi sabırsızlığını kemirerek*** *dolaştığı Magosa zindanı,…*(EÜM.s.235).

Muharebe etmek: Harp etmek, savaşmak: *Karpuz kabuğundan Nal olur mu ya... (Kendisinden memnun yürür. Cemal'le Tevfik Bey'in yanına gelir. Cemal'in yakasından tutarak) Düşün bir kere ordu toplayacaklar.* ***Muharebe edecekler*** (İAA.s.45).

Muharrirlerin safiyeti: Yazarların iyi niyeti, saflığı: *Bugün Halit Ziya'nın bizi taşıdığı zevk merhalesinden bu ilk eserlere bakarken, bu* ***muharrirlerin safiyetine*** *şaşırmamak kabul değildir* (EÜM.s.65).

Muhasara altında(olmak): Kuşatma, etrafını sarma: *Babam bana hepsini söyler. Bütün düşüncelerini. Bütün şüphelerini... Zavallı babam... herkes onun peşinde. Herkes ona oyun oynuyor. Evimiz* ***muhasara altında*** (İAA.s.61).

Muhasara etmek: Kuşatmak, etrafını sarmak: *Şark görünmeyen bir alev gibidir, bizi* ***muhasara etmiştir****. Bir adım sağa, sola, ileriye, geriye attın mı yanarsın. Fert ve cemiyet hâlinde o olduğun yerde kalmanı ister, kalmanı ve çürümeni. Talihimiz bu* (M.s.118).

Muhavere etmek: Birbiriyle konuşmak, sohbet etmek: *Abdullah Efendi ile* ***muhavere ettiği*** *zaman beyin hayali gözünün önünde tecessüm ederek ne söylense işitiyor, ne yapılsa görüyor gibi bir takım vâhimelere esir olmuştu* (XIX ATET.s.364).

Muhayyilede bürünmek: Hayal dünyasında şekillenmek: *O zaman bütün, o biraz evvel dinlediğim yabancı tınnetli kelimeler, alışılmamış hecelerden doğan hüviyetlerinin* ***muhayyilemde büründükleri*** *renk ve kıyafetlerle etrafımı sararlardı* (Hk.s.100).

Muhayyilenin sahî bir oyununa benzeyen bu düşünceyi kırmak: Hayalden hakikate doğru fikir oluşturmak, kurmak: *Kapının biraz ilerisinde başımı kaldırıp camie baktım. Kurşun kubbesi, üzerinden bir eldiven gibi sıyrılıp alınmıştı* (SD.s.130).

Muhayyilenin sıcaklığında eritmek: Hayal gücünün tazeliğinde, sıcaklığında eritmek, harmanlamak: - *Türk şiirini yeniye açar, fakat kapıdan kendi geri döner! İleri memleketlerde ve zengin tabiatta gördüklerini hâtıranın en* ***muhayyilenin sıcaklığında eritip*** *yeni bir dünya gibi ortaya atabilmekten uzaktır* (EÜM.s.265).

Muhayyilesi parmaklarına bağlı olmak: Çok yetenekli, yaratıcı olmak: *Bunu Eren için söyleyemem. Çünkü o da ressam, Muhayyelesi parmaklarına daha çok bağlı* (YG.s.413).

Muhayyilesine mal olmak: Hayal dünyasına, hayatına girmek: *Bir saat evvel varlığının farkında bile olmadığı bir insan hayatına girmiş,* ***muhayyilesine mal olmuştu*** (Hk.s.150).

Muhayyileyi azaltmak: Somuta, maddeye yaklaşmak, dönmek: *Bugünkü edebiyatta dünyayı küçültmek,* ***muhayyileyi azaltmak****, eşyayı çıplak görmek ön plandadır* (ED.s.131).

Muhitini beslemiş olmak: Kendisinden istifade edilmek, yaralı olmak: *Burada Dâniş Çelebi'nin annesi Efsuncu kadının, oğlunun yarı meczup oluşunu istismar etmesi, hattâ bu budalalığı aile* ***muhitini beslemiş olması*** *şüphesiz ki bir buluştur. Tabbiî burada da melodram eserin komedi havasını birdenbire değiştirir* (XIX ATET.s.425).

Muhteristi olmak: Tutkunu, aşırı isteklisi olmak: *Ayrıca gazete ve gazeteciliği, kitap matbaa işlerini benimsememişti. Devlet memuri-*

yetinde gözü yoktu. Âgâh Efendi ise atak kavgacı, sabırsız ve hatta muhteristi (XIX ATET.s.198).

Mukadder görünen kaza: Yazılmış olan, takdir edilen olay, kaza: *…o kadar dönülmeyecek yerlere kadar gitmiş ve gelmişti ki, şehir, ölümün **mukadder göründüğü kazadan** nasılsa kurtulmuş bir insana benziyordu* (BŞ.s.51).

Mukadderata hâkim el: Kaderi belirleyen güç, yöneten erk: *Sen büyük **ve mukadderata hâkim** ellerinle aydınlığın meşalesini zamanın hudutlarına çarparak söndürünce, her imkânsız rüya tahakkuk eder, ölüler dirilir, eşya bir vahdete mal olur ve insanlar hakikî hüviyetlerini bularak kendi kendileri olurlar* (YG.s.162).

Mukadderatını elinde tutmak: Kader, alın yazısı ile yaşamak: *Türk ihtilâli olalı İbrahim Paşa da, sonra da Üçüncü Selim de mağlup olmasaydı, elbette ki ne imparatorluk kaybolur, ne de Türkiye bugünkü mazisinden soyunmuş, **mukadderatını elinde tutanlarla** büyük…* (M.s.233).

Mukaddes bir gazap: Kutsal bir öfke, hiddet: *–Otur kahraman çocuk…Bir muhallebi daha ye, diye taltif ediyormuş. Böylece üstat ve tilmiz, mukaddes bir gazap içinde karşı karşıya bütün dükkândakileri silip süpürmüşüz* (EÜM.s.301).

Mukaddes bir yer almak: Kutsal bir konuma gelmek: *Evvelâ Mübarek işi karıştırmış. Hikâyesi dolayısıyla evde âdeta muhterem, mukaddes bir yer almış. Evin içinde kıymetler alt üst olmuş… Babanızı ikinci dereceye atmış…* (SAE.s.109).

Mukaddes ziyaretin takdisini almak: Kutsanmış, değer kazanmış olmak: *Bütün duvarlar, bütün tavanlar, her döşeme parçası bir **mukaddes ziyaretin takdisini almış** gibiydi* (H.s.137).

Mukavemete başlamak: Dayanıklılık, dayanmak, direnç göstermek: 1) *Filhakika bu **mukavemet** elbette şairin kendi iç itişlerine, fantezisine karşı gelmekle başlar. Daha eski bir yazısında ise, sonradan birçok defa ele almak şartıyla doğrudan doğruya ilhamın aleyhindedir* (YK.s.114). 2) ***Mukavemet,** her an uyanık olmak demektir. Ön siperdeki nöbetçi bölüğü gibi. Bizim mukavemetimiz yok. Demin fıkaralığı itham ettim. Servete karşı da yok. Ne eskiye, ne yeniye, hiçbir şeye mukavemet edemiyoruz.”* (YG.s.208).

Mukavemetten sarf-ı nazar etmek: Direnmekten, mücadeleden vazgeçmek: *Şimdilik **mukavemetten sarf-ı nazar edip** terk-i memleket etmesini, pek yakın âtîde her şeyin yine kendisinin olacağını yıldızların vadettiğini söylüyor. Esasen hikmet ve akıl da bunu icap ettirir diyor* (HÜ.s.57).

Mum dipleri gibi sönüvermek: Çok az kalmış, tükenmek üzere olmak: *Fakat sonuna doğru bu çılgınlık, tıpkı ellerinde parmaklarını yaka yaka tutmamaya çalıştıkları **mum dipleri gibi sönüverdi*** (MB.s.101).

Mum kadar dik olmak: Dinç, taze ve sağlam olmak: *Behçet o zaman henüz ilk sınıfında bulunduğu Mülkiye Mektebi'nin lâcivert üniforması içinde, şamdanına yeni dikilmiş bir **mum kadar dimdik,** taze ve mahcup, -belki şimdikinden daha mahcup- bir çocuktu* (MB.s.18).

Mumya gibi dağılmak: Toz gibi olmak, yok olmak: *Bu ses, bu çehreden de eskiydi, o kadar ihtiyar ve mecalsizdi ki, âdeta ağızdan çıkar çıkmaz odanın sessizliği içinde çok eski, elle dokunmağa gelmeyen bir **mumya gibi dağılıyor**, bir yığın toz hâlinde yukarıdan aşağıya serpiliyordu* (Hk.s.25).

Mumyalamak(I): Mumya durumuna getirmek, çok sarmak: *Bu şefkat ve bütün yüzünü aydınlatan içi gülümseme dolu bakışlar, bütün konuşmamız boyunca Kudret Beyi hep böyle, gözümüzün önünde sarıp sarmalayacak, âdeta **mumyalayacaktır*** (SD.s.87).

Mumyalamak(II): Ölümsüzleştirmek: 1) *Öyle ki, Yâkut'tan Yesârîzâde'ye ve kendisinden sonra gelenler dahil, sözü mücevher yapanların hepsi, bu küçük mücevher parçasında ve onun birbirleriyle çatışan küçük ve keskin parıltılarında mumyalanmış gibidirler* (YG.s.149).

2) *Eriyen parmaklarımda*

Mumyalanıyor aydınlık

Sesler çınlıyor alnımda

Hafıza gibi dağınık (Ş.s.27).

Mumyalamak(III): Zayıflatmak, hareketsiz bırakmak: *"M…"'in yalnızlığına ve sessizliğine yavaş yavaş gömüldüğümü, nerdeyse bu yalnızlık içinde kaybolacağımı sanıyordum. Küçük şehir hastalığı dedikleri şey, beni ağır ağır sarıyor ve **mumyalıyor** gibiydi* (SD.s.10).

Mumyalanmak: Süreklilik, daimilik sağlamak:

Murdar öldüğüne yanmaz, öd ağacından tabut ister: Kendi durumunun vahametine, fenalığına, sefaletine bakmamak israftan, lüksten de geri kalmamak: *Bizde Lolita'cılığın dövizi:* ***Murdar öldüğüne yanmaz, öd ağacından tabut ister****, darb-ı meseldir. O, bu değil ama şöyle bir âşık olsam fena olmayacak, fakat kimse haydi demiyor* (M.s.166).

Musiki idesi: Müzik düşüncesi: *Beni çiçekler çıldırttı. Her tarafta, sessiz bir musiki, bir* ***musiki idesi*** *gibiydiler…* (H.s.232).

Mustarip olmak: Istırap, acı çekmek: *Paşa unutulmuş olmaktan pek mustarip. Şimdi sana tavsiyeyi vereceğim* (SD.s.179).

Musullu tüccarlar gibi eşyanın üstüne oturarak yaşamak: Musullu tüccarlar özellikle yolculukta birazda içinde bulundukları koşullar gereği yere veya başka bir nesneye değil de kendi eşyaları üzerine otururdu: *Şimdi küçük bir odada bir türlü kuracak bir yer bulamadığım bir elektrofona ve radyo ile* ***Musullu tüccarlar gibi eşyamın üstüne oturarak yaşayacağım****, demektir* (M.s.179).

Muşmula hâlini almak: Ekşimsi meyve, muşmula gibi olmak, ona benzemek: *Sakine Hanımın gözleri büsbütün küçüldü, yüzü bir* ***muşmula hâlini****, sesi bir kuyu çıkrığının gıcırtılı edasını* ***aldı*** (SD.s.66).

Mutfağa kadar götürmek: Hazırlık aşamasını anlatmak, paylaşmak: *Hâtta daha fenası okuyucuyu romanın* ***mutbağına kadar götürür****, onu üst üste değişen tekliflerle hikâyenin ilk şartı olan hakikatten olmuş vehminden mahrum ede*r (XIX ATET.s.413).

Mutlak ümitsizlik: Umudunun hiç olmaması, umutsuz olmak: *Ve hakikaten hâlinde dost hançeriyle öldürülen insanların, rönesans kroniklerinde ve bizim eski tarihçilerimizde hikâyelerini okuduğumuz biçarelerin o her nefis müdafaasını lüzumsuz bir şey yapan* ***mutlak ümitsizliği*** *vardı* (SD.s.90).

Muttasıl bir şeylere takılmak: Sürekli, durmadan bir şeylerin üstünde durmak: *…parmakları çengel gibi* ***muttasıl bir şeylere takılıyor****, bir şeylere asılıyor, dudakları etrafı somuruyor, çene onların somurduğunu kusuyor, ve burun acayip homurtularıyla bütün hayatı kokutmağa çalışıyordu* (SAE.s.184).

Muvaffak olmak: Başarmak, istediğini elde etmek: *Bizde bu adamın rolü, Fransız lisanının dünya ölçüsünü göz önünde tutarak Valèry'ninkine çok benzer. Yâni şiiri bir takım hurafelerden temizlemeğe çalışmış ve* ***muvaffak da olmuştur****. Ben şiiri bu iki adamın zaviyesinden tanıdım* (YG.s.286).

Muvaffak olmaya azmetmek: Başarmak için engelleri yenmeye, aşmaya karar vermek: *Âli, Fuad Paşalarla kapı yoldaşlığı etmişti. Cevdet Paşa gibi dikkatli ve* ***muvaffak olmağa azmetmiş*** *bir adam için bundan kuvvetli bir mektep bulunamazdı* (EÜM.s.203).

Muvaffakiyetin bir adım berisinde: Başarının eşiğinde olmak: *"Eşik"i, "Viran Çeşme" değiştirebilir ve kurtarır. Burada* ***muvaffakiyetin bir adım berisindeyim****. Bir an gayret her şeyi halleder* (G.s.237).

Muvazeneden ibaret bir hayat yaşamak: Dengeli, hassas bir hayat sürdürmek: ***Bir uçuruma uzatılmış*** *bir kalas üzerinde yürür gibi sade tehlike ve muvazeneden ibaret bir* ***hayat yaşıyordum*** (SAE.s.78).

Muvazeneye sahip olmak: Dengeli davranmak: *Yine kendimizi müdafaa için, "Son zamanlarda rahmetli hiç de* ***muvazenesine sahip*** *değildi!" deyince bu sefer velinimetimize hakaretle, hâtırasını tezyifle itham ediliyorduk. "İftira!" diyorlardı* (SAE.s.88).

Muzaffer çıkmak: Başarı kazanmak: 1) *Fakat birdenbire ipleri kısılıyor, dizginleri çekiyor; her büyük sanatkâr gibi onda da mücadeleden* ***muzaffer çıkmanın*** *sırrı var. Bazan –bütün durulmuş sevgilerde bu vardır- bugünde dününü arıyor,…* (YG.s.423). 2) *Her münakaşadan mutlaka* ***muzaffer çıkmak*** *isteyen Namık Kemal'in, karşısındaki cevap veremez hale getirmek için sarf ettiği gayret, bazan bu büyük değirmenin ne kadar boşa döndüğünü iyice gösterir* (YG.s. 44). 3) *Fakat o her tecrübeden* ***muzaffer çıkmış****, her felâketin üstünde kalmıştı. Nihayet kapı aralığından giren endişe gözlerini kör eder, ondan sonra kaderin çukuruna düşer* (Hk.s.292).

Mücadele açmak: Çekişmek, didişmek, uğraşmak: 1) *Abdülhamid'in hürriyet taraftarlarına karşı* ***açtığı*** *sinsi ve zalim* ***mücadeleyi****, Midhat Paşa'nın nefyini, 1877 Harbi'nin fecî safhalarını hep sahnenin dışında takip etmeye mecbur kaldı* (XIX ATET.s.451). 2) *Bu esnada, bir irade ile İstanbul'dan Avrupa'ya uzaklaştırılan ve sonra Mısır valiliğindeki*

ırsî hakkından mahrum edilen Mustafa Fâzıl Paşa, Abdülâziz idaresine karşı oradan bir ***mücadele açmıştı*** (EÜM.s.228).

Mücadeleden uzak kalmak: Çabadan, çabalamaktan vazgeçmek, ayrı kalmak: *Namık Kemal'in hâdisattan ve* ***mücadeleden uzak kalmanın*** *azabı içinde*, kalemini etine batırarak, hücum borusu duymuş cins ve muharebe atı gibi sabırsızlığını kemirerek dolaştığı Magosa zindanı…(EÜM.s.235).

Mücadeleye alışmak: Zorlu çaba, uğraşı içerisine girmek: *Böyle de olmasa, Halit Ayarcı'nın hayatıma girdiği andan itibaren ben büsbütün başka bir insan oldum. Realitenin içinde yaşamağa, onunla* ***mücadeleye alıştım*** (SAE.s.51).

Mücadeleye atılmak: Çabalamaya, uğraşmaya başlamak: *Cemal mahhallesine girer girmez, İhsan'ın vasıtasıyla gizli* ***mücadeleye atılır*** *ve bir kaç gün sonra Nasır Paşa'ya kâtip olur. Orada yine Sabiha'yı sevmeye devam etmekle…*(İAA.s.13).

Mücadeleye girmek: Uğraşmak, çabalamak, çatışmak: *…umumî temlerin altında, devrinin yolsuzluklarında hiçbirini affetmeyen ve aynı zamanda fikirleri aydınlatma ve uyandırmakta devam eden bir* ***mücadeleye girer*** (EÜM.s.230).

Mücadeleye karar vermek: Savaşmayı kararlaştırmak: *…sınırları içine de girdiğini, yavaş yavaş memleketi ihanete hazır başka kuvvetler namına benimsediğini görür ve ne pahasına olursa olsun* ***mücadeleye karar verir*** (YG.s.226).

Mücerret fikrin ağında kaybolmak: Soyut bir düş dünyasında yitmek, görünmez olmak: *Hangi* ***mücerret fikrin ağında kayboldum****? Hangi cazip illusion'u, bir kadın soyar gibi, lezzetle ve hazla tül tül, parça parça, hayal hayal, soymakla meşgulsün?* (M.s.63).

Mücevher hokkası: Mücevherlerin konulduğu küçük kapalı kutu: *Güzel mısra inci avcılığı gibi birşeydir. Şiir inci avcılığı ve eskilerin dediği gibi* ***mücevher hokkası*** *değildir. Bir taazzuvdur. Biz hep dilde kaldık. Dilde oynadık. Bütün dikkatimizi dile verdik* (M.s.186).

Mücrim görüş: Suçlu, suçluluk düşüncesi: *Hâlâ Seher'i sevmesine rağmen içinde bu değişikliği kabul etmeğe hazır bir taraf vardı; bunu*

çektiği azaptan, kendisinin ***mücrim görüşünden*** *anlıyordu. Sonra, "iki yolun arasında kalmak…"* (Hk.s.307).

Müdafaa etmek/yapmak: Korumak, savunmak: *Fakat bu zalim ve itiraf edelim ki çok eğlenceli hicvin yanında ne eskisinin* ***müdafaasını yapıyor*** *ne de millî hayatın herhangi bir güzel tarafını, bir özünü ortaya koyuyordu* (YK.s.80).

Müdafaaya gitmek: Savunmak, devamını istemek: *"Gidiyorum, dedi. Bir koca, n'olsa, kocadır. Bir iki güne kadar aile saadetimi* ***müdafaaya gidiyorum****."* (Hk.s.199).

Müdahale hakkı vermek: Karışmak, araya girme hakkı olmak: *… zaferle netice bulan Kırım harbi esnasında çekilen bütün zahmetler boşa gitmiş. "Rusya'nın kılıç hakkıyle istihsale muvaffak olmadığı mesalih-i dâhiliyeye* ***müdahele hakkı****, bedavaca umum Avrupa'ya"* ***verilmiştir*** (EÜM.s.233).

Müdahalelere imkân açmış olmak: Başkaların karışmasına olanak tanımak: *Üstelik Rusya'nın* ***müdahalelerine imkân açmış oluruz****. Rusya bekliyor. Sosyalist bir hareket bizi yol açacağı ihtilatlarla yine Rusya'nın kucağına atabilir* (G.s.211).

Müdahalesi olmak: Karışmak, araya girmek: *Daha ilk gününde onu yanı başımda görür gibi olmuştum. Bazı tebliğlerde aşikâr şekilde* ***müdahalesi oluyordu*** (SAE.s.170).

Müdahaleye kalkmak: Karışmaya, araya girmeye çalışmak: *Mukadderatımız orada hâlledilecek! Asıl sahne orası Biz burada maalesef sadece seyirciyiz. Sahnenin dışındayız. Fakat bir türlü bunu anlamıyorlar, ikide bir* ***müdaheleye kalkıyorlar*** (SD.s.135).

Müddet-i hayatında göz ağrısından mustarip olmak: Ömür boyu göz ağrısı yaşamak: *Şeyhî, kendi gözlerini tedavi edememiş ve* ***müddet-i hayatında göz ağrısından müzdarip olmuş****. Tezkire-i şuarâlarda buna dâir bir fıkra vardır ki burada zikrinde sarf-ı nazar edemedim* (HÜ.s.16).

Mühim bir anahtarını kaybetmek: Anlama, keşfetme özelliğini yitirmek: *Fakat Paris insanı sürüklüyor ve ben oldukça değişik ruh hâlleri geçirdim. Bazı tecrübeleri gençlikte yaşamak lâzım. Meselâ şu*

Paris: ***mühim bir anahtarını artık kaybetmişim****. O taraftan Paris'e girmemize imkân yok* (M.s.286).

Mühim bir yer tutmak: Önemli bir konumda olmak: *Rübab-ı Şikeste'de oldukça* ***mühim bir yer tutan*** *tabiat manzumeleri, bu hiçbir suretle tatminkâr olmayan hayattan birer kaçıştan başka bir şey değildir* (EÜM.s.272).

Mühim dâvalar peşinde olmak: Önemli meseleler ile ilgilenmek: *-Yağma yok, Hayriciğim, yağma yok! Ben yerimdeyim, sende yerinde kalacaksın! Bizim gibi* ***mühim dâvalar peşinde olan*** *insanlar kolay kolay düşman karşısında çekilemezler* (SAE.s.299).

Mühürleyen gülümseme: Onaylama, kabul etme tebessümü: *"Bunu bütün bir ömre bir daha değişmemek üzere yaptım." der gibi* ***mühürleyen gülümseme*** *belki kendi gülümseme belki kendi gülümsemesi değildi, fakat bir gün çehresi son ifadesini ararsa bu gülümsemeyi kendi içinde, petekteki bal gibi…*(MB.s.100).

Mükemmel insan icadı: Uygarlığa kazandırılan önemli kazanımlar, enstürmanlar: *Ben, matbaa hâriç, piyanodan ve kemandan daha* ***mükemmel*** *bir* ***insan icadı*** *bulunmayacağına inanlardandım; meğer ki orkestra dediğimiz o muhteşem terkip ola* (YG.s.27).

Mükemmeliyete erişmek: Kusursuz olmak: *İzzet Molla'nın eserini birinci derecede şahsî bulmak ve onu şiirimizde bir çığır sahibi addetmek, yahut tam bir* ***mükemmeliyete erişmiş*** *saymak mümkün değildir* (XIX ATET.s.92).

Mükemmeliyetin şahrâhını açmak: Kusursuzun, iyinin yolunu açmak: *Nef'î'nin kasidelerinin bir tek mevzuu vardır. Kafiye. Fikrin serhaddinde bir kutup yıldızı gibi sallanan ve müphem aydınlığa vezin,* ***mükemmeliyetin şahrâhını açar*** (EÜM.s.196).

Mülâkat almak: Karşılıklı görüşmek, konuşmak, fikir almak: *Burada olsaydın senden evlilik hakkında bir* ***mülâkat alacaktım****. Fakat uzaktasın, böyle bir münasebetsizliği ben mektupta yapmağa razı olsam bile senin cevaplarını…*(M.s.50).

Mümkün görmek: İmkânı olduğunu düşünmek: *Kendisi için yepyeni bir his olan bu sevinç içinde her şeyi* ***mümkün görüyor****, bütün hüviyetini esir kadar hafif buluyordu* (Hk.s.21).

Mümkün kılmak: Uygun duruma, hale getirmek: *Bunlar uzun inziva senelerinde ancak yavaş sesle kulaktan kulağa konuşmağı* ***mümkün kılan*** *evhamlı bir dikkatin tecessüsü altında her gün yeni bir zillete şahit olmanın verdiği acılıklardır* (TF.s.16).

Mümkün mertebe: Olabildiğince, yapabildiği kadar: *Bunun için sade* ***mümkün mertebe*** *açık bir lisan kullanmakla kalmamış, Aruz mısraın öteden beri devam eden vahdetini bozarak manzumeyi mısralarda vücude gelmiş bir kül halinden alelâde cümlelerden yapılmış bir yazı…*(TF.s.7).

Münasebet kurmak: İletişime geçmek, temasta bulunmak*: Ona göre eski edebiyat insanla hayat arasında tam bir* ***münasebet kuramamıştır*** (XIX ATET.s.379).

Münasebet peyda etmek: İlişki kurmak, iletişime geçmek: *Yusuf kâmil ve Fuat Paşalarla* ***münasebet peyda etti****; bilhassa birincisi onu çok seviyordu. Ali Paşa üslubunu beğendiği için kendisini bir rütbeyle takdir eder* (NK.s.6).

Münasebeti kesmek: ilişkiyi, iletişimi kesmek, görüşmemek: 1) *Şeytan sessizliğiyle yıllardır rahatını kaçıran bu adam, en sonunda bir çaresini bulup kızını da elinden almıştı. Bunu bir türlü kendine yediremiyordu. Onun için İsmail Molla ile de* ***münasebetini kesti*** (MB.s.50). 2*) Daha ilk görüşte bu vaziyeti ima ederek konuştuğunu biliyoruz. Ali Bey'i tanıdığı günden itibaren bütün* ***münasebetlerini kesmiştir*** (XIX ATET.s.364).

Münasebeti olmak: İlişki kurmak, ilgili olmak: *Böyle bir muhitte şüphesiz sanat dahi hayat kadar durgun akacak ve üzerinde, onunla* ***münasebeti olan*** *bir şey gibi durulmayacaktı* (XIX ATET.s.273).

Münasebeti zorlaştırmak: İletişimi, ilişkiyi güçleştirmek, tehlikeye atmak: *Saray ve yüksek tabaka, hinterland'la ve bilhassa aşiretlerle* ***münasebeti zorlaştıracak*** *derecede kültür ve zevkle İrânîleşmişti. Moğol istilâsından daha ileriye,…*(BŞ.s.99).

Münasebetsiz bir yük bulmak: Gereksiz bir gider, harcamak olarak görmek: *…evini böyle insansız, çocuksuz şamatasız bırakmış olmasını bir türlü anlamıyor, konağın gittikçe sırtında ağır basan masraflarını çok* ***münasebetsiz bir yük buluyordu*** (SAE.s.40).

Münasebetsiz konuşmak: Yakışıksız, uygun olmayan biçimde anlatmak, konuşmak: *…ben ayrıca mahkeme huzurunda münasebetsiz* ***münasebetsiz konuştuğum****, velinimetimin hâtırasına hürmetsizlik ettiğim için tazir ediliyordum* (SAE.s.89).

Münasebetsizliği yüzünden olmak: Yakışıksız, uygun olmayan, çirkin davranıştan ötürü meydana gelmek: *Bu sade Fatma'nın* ***münasebetsizliği yüzünden olamazdı****. Buna aylardır alışmışlardı* (H.s.210).

Münasebette bulunmak: İlişkisi olmak, iletişim kurmak: *Midhat Efendi'nin cülûstan itibaren sarayla dolayısıyla olsun* ***münasebette bulunduğu*** *iddia etmek hiç de yersiz addedilmez. Bu intisâbın o zaman Mâbeyn kâtibi bulunan Said Paşa vasıtasıyla olduğu zannedilebilir* (XIX ATET.s.407).

Müphem duygulara tutunmak: İç dünyada belirsiz duygular, hisler yaşamak: Zaman ve hadiselerin okyanusunda, birtakım isimlere ve ***müphem duygulara****, müphem hatıralara* ***tutunarak****, onlarla döğüşerek yüzüyorduk* (YK.s.24).

Müphem hatıralara tutunmak: İç dünyada belirsiz yaşanmışlıklara, hatıralara dayanmak, onlara bağlanmak: Zaman ve hadiselerin okyanusunda, birtakım isimlere ve müphem duygulara, ***müphem hatıralara tutunarak****,* onlarla döğüşerek yüzüyorduk (YK.s.24).

Müphem hatıralarla dövüşerek yüzmek: Buhran yaşamak, depresyona girmek: *Zaman ve hadiselerin okyanusunda, birtakım isimlere ve müphem duygulara,* ***müphem hatıralara*** *tutunarak, onlarla* ***döğüşerek yüzüyorduk*** (YK.s.24).

Müphem his: Açık olmayan, belirsiz duygu, his: *Esir kadar geniş, sonsuz ve idraksizdim ve yayılmanın ortasından* ***mübhem bir hisle*** *seziyordum ki bütün kozmos akıyordu* (YG.s.128).

Müphem kıskançlık: Belirsiz, nedeni belli olmayan günücülük, hasetlik: *Genç adam bu sefer de onun bakışlarını yakalamış, fakat demin Nuran'ı selamlarken olduğu gibi sadece* ***müphem bir kıskançlıkla*** *içi burkulmamış, âdeta korkmuştu* (H.s.261).

Müphem istikbal fikrini kaybetmek: Özellikle maddi sıkıntılardan ötürü geleceğe belirsiz bir gözle bakmak: *Yapacağım daha çok şey var. Hayatıma rahat gözle bakamıyorum. Vaktim az. Tabiat ve tesa-*

düfleri belli olmaz, belki otuz sene yaşarım. Fakat psikolojik zaman, o ***müphem istikbal fikrini kaybettim*** (G.s.323).

Müphem ümitler: Belirsiz umutlar: *Mussolini senelerce konuştu, söyledi, tehdit etti. Bu heyecan isteyen kalabalığa tohum halinde serptiği* ***müphem ümitleri****, gene oradan dağlar kadar büyümüş topladı* (YG.s.75).

Müphemden, meçhulden bahsetmenin kolaylığı: Belirsiz olan bir şeyi kolaylıkla anlatma, ifade etme: ***Müphemden, meçhulden bahsetmenin kolaylığını*** *tecrübe etmemiş kimse var mıdır? Fakat falcı kadın haklı idi. Fala inandıktan sonra nazara ne diye inanmamalı? Bunlar aynı tesbihin dizileri idi* (Hk.s.311).

Müphemi kabul etmek: Belirsizliği onaylamak: *Modern adam beyhude konuşmaz. Biz* ***müphemi kabul edemeyiz****. Şartname harfi harfine tatbik edilecektir." Diyordu* (SAE.s.345).

Mürâilik: İki yüzlülük: *İngilizlerdeki Protestanlıktan gelen* ***mürâiliğe*** *aksülamel başlıyor* (ED.s.31).

Mürailikle kandırmaya çalışmak: İkiyüzlülükle inandırmak, ikna etmek: *Bütün misafirlerine de ikram ederdi. Reddettiniz mi sizi ancak çocuklarda görülen bir* ***mürailikle kandırmağa çalışırdı:****…* (EÜM.s.304).

Mürşit çehresiyle kalmak: İrşat eden, kılavuz olan, bir simayla hatırlanmak: *Bu kapıyı açmasaydım, Muhlis ağabey benim için daima bir nevi* ***mürşit çehresiyle kalacaktı****, ve işin hazini, ona muhtaçtım da. Ne kadar uzun yolları benim için kısaltmıştı* (SD.s.299).

Mürur-ı zamanla yıpranmak: Zamanla eskimek, yıpranmak: *Hemen cüzdanından* ***mürur-ı zamanla yıpranmış****, kirli bir kâğıt çıkardı* (Hk.s.272).

Müsait saha: Uygun zemin, alan: *Oradan yürüyecekti. Cemiyetin fikri terbiyesi ona yapılacak son iş gibi göründü. Tarih ve hukuk en* ***müsait sahalardı****. Her ikisinde de genç nesle öğretecek şeyler vardı* (NK.s.23).

Müsait toprağını bulmak: Uygun ortamı bulmak, imkânlara ulaşmak: *…Hür yaşamaya, hür düşünmeye alışmış her milletten bir gençliğin* ***müsait toprağını bulmuş*** *bir nebat gibi gelişen coşkun hayatı ve istikbalinden henüz emin bir medeniyetin her türlü imkânı* (YK.s.21).

Müsavi muamele görmek: Birbirine denk, eşit bir biçimde davranış sergilemek, işlem yapmak: *O geceden sonra bu konuşma içimde düğüm olmuştu. İnsanlar arasına karışmak, biraz* ***müsavi muamele görmek*** *için nelere kadar tenezzül ettiğimi biliyordum* (SAE.s.317).

Müstakil bir zamanı saymaya başlamak: Saati kullanmaya başlamak: *Tabiattan koptu.* ***Müstakil bir zamanı saymaya başladı****. Fakat bu kadarı kâfi değil. Saat zamandır, bunu düşünmemiz lâzım! En iyisi eski teraneye dönmekti* (SAE.s.243).

Müstesna bir şiir olmak: Sıra dışı, farklı bir şiir olmak: *…kulakla değil, gözle zevkine varılan ve güzelliğine ancak eski bir tılsım gibi buruşuk ve asîl ceylân derisinden sahife üzerinde gözle erişilen, hiç yazılmamış kadar güzel ve* ***müstesna bir şiir olmuştu*** (YG.s.159).

Müstesna bulmak: Seçkin, benzersiz görmek: *Hayır, gelecek olanın genç ve güzel bir kadın olmasından memnundu ve Cavide'yi gerçekten güzel ve* ***müstesna buluyordu*** (MB.s.11).

Müstesna iklimi bulmak: Sıra dışı uygun bir ortama sahip olmak: *Genç kadın onun dostluğundan bütün imkânlarının açıldığı* ***müstesna iklimi bulmuştu*** (H.s.197).

Müşahede ve dikkatine hayran olmak: Gözlemini ve uyanıklığını çok beğenmek: *Bu içtimai yazılarda Namık Kemalin* ***müşahede ve dikkatine hayran olmamak*** *kabil değildir. Daha tasvirde yazdığı ramazan mektubu ile birdenbire birinci sınıf…*(NK.s.15).

Müşterisi olmak: Alıcısı olmak, ilgi göstermek: *Bu müzeler ve galerilerledir ki vatandaşın resim zevki teşekkül eder ve binnetice olarak da resim san'atı bizde* ***müşterisi*** *sadece devlet* ***olan*** *bir metâ halinden kurtularak yavaş yavaş cemiyetin canlı surette duyduğu bir ihtiyaç haline girer* (YG.s.401).

Mütalâadan hoşlanmak: Ayrıntılı düşünmekten memnun, hoşnut olmak: *Bilâkis bunun yerine, onları kendi devirlerinde, kendi hakikat ve imkânlarında* ***mütalâadan hoşlanıyoruz****.* Kendilerine mahsus bir hayatı yaratmış olmaları ve onu samimilikle yaşamaları, her türlü özentiden uzak…(YG.s.42).

Müteessir etmek: Etkilemek, üzmek: *Genç kadının hayatına tekrar şüphe ile bakmaya başladı. Bazen de Suad'ın ölümünün kendisini*

*bu kadar **müteessir etmesini** başka sebeplere yoruyor, bir kelime ile Nuran'ı bir ölüden kıskanıyordu* (H.s.317).

Müteessir ve mahzun olmak: Çok etkilenmek ve üzgün olmak: *Merak da etmiyordu. Sadece ne yaptığını, niçin bu kadar **müteessir ve mahzun olduğunu** anlatmak istiyordu. Ona öyle geliyordu ki kadın ağlıyordu* (Hk.s.233).

Müteessir olmak: Te'sir altında kalmak, etkilenmek: *Endülüs için yukarı İspanya şehirlerini feda **ettiğime müteessirim**. Barselon'da yirmi dört saate yorgunluktan ölecektim. Güzel Picasso'lar gördüm* (M.s.123).

Müteredditinkârda mânasını bulmak: Tereddütlü, ikircimli reddetmenin anlamını yakalamak, onu bulmak: *Filhakika bu edebiyatı dolduran bütün o susma suikastleri, o kaçışlar ancak bu **müteredditinkârda mânasını bulur**. Bu da gösterir ki Servet-i Fünun büyük ve kuvvetli tarafında Fikret'ti* (YK.s.89).

Müteredditve kıvamsız hareketler: İkircikli, kararsız ve uygun olmayan davranışlar: *Nitekim yenilik devirlerinin **müteredditve kıvamsız hareketlerine** yaptığı ufak tefek tesirlerden sarfınazar edilirse, bir örf ormanının teşekkülüne kadar onun sesi cevapsız kalmıştır* (XIX ATET.s.90).

Müteyakkız bulunmak: Uyanık olmak: *Toprağın sarsıntısı denizin fırtınasına benzemiyor, büsbütün ayrı bir şey; denizde her zaman **müteyakkız bulunuyoruz**; deniz, biliyoruz ki insanoğlu için güvenilecek bir unsur değildir* (Hk.s.85).

Müthiş bir yıkılış içinde olmak: Sükûtu hayele uğramak: *Binaenaleyh **müthiş bir yıkılış içindeyim.** Kendi harabemde oturuyorum. Bu, çalışamıyorum demek değildir. Ah bu hürriyet senesi on sene evvel olmalıydı ve on sene evvel ben birkaç sene dersten, zil sesinden uzak kalmalıydım* (M.s.185).

Müz'icatı bulmak: Bunaltmalar, rahatsız etmeler: *Bunaltıcılığın zirvesine çıkarmak."Erinyes"leri, o ıztırap ve azap melekleri bile sizin uyandırdığınız pişmanlık hissi kadar yırtıcı olmazlar; her gizli tasavvur, her meş'um düşünce sizde en dehşetli **müz'icatını bulur**; cehenneminizin yakmayacağı ruh yoktur* (EÜM.s.33).

N

Nabız gibi çarpmak: Canlı, heyecanlı olmak: *…bugünün çoğu müze salonlarında, artık işlenmeyen saatlerin ketum çehresiyle zaman ve talihin değişiklikleri üzerinde düşünür gibi görünen bu eserlerde ırkımızın tarihi gizli bir* ***nabız gibi çarpar*** (YG.s.389).

Nabız kadar muntazam atmak: İntizamlı, düzenli olmak: *Arzu ve heyecanın şişirdiği boynu, bir* ***nabız kadar muntazam atıyordu*** (Hk.s.18).

Nabzında duymak: Yüreğinde hissetmek, yaşamak: *Bu küsmeye hazır adam her şeyden evvel bir ahlâkçıydı ve gelecek denen şeyi* ***nabzında duyanlardandı****. Geleceğin rüyası uğrunda sanatının eriştiği mükemmeliyetleri bile feda etmekten çekinmedi* (EÜM.s.278).

Nâgehâni teprenmeyi hâfızaya, tesadüfün oyunlarına bağlamak: Ansız hareketlenmeyi zihne ve rastlantıyla ilişkilendirmek: *Manzumeye (birdenbire) kelimesinin yırtılışındaki çabuklukla büyülenerek başladım. Bir iki gün ağzımda (birdenbire) gezdi, Sonra bu* ***nâgehâni teprenmeyi hâfızaya, tesadüfün oyunlarına bağlamak*** *istedim* (M.s.43).

Nağmelerin çağlayanına gömülmek: Müziğe kaptırmak, onu dinlerken dalıp gitmek: *Küçük ve beyaz yüzü, daha ziyade, haşin bir tanrıya nezredilmiş bir kurbana benzeyen narin omuzlarıyla* ***nağmelerin çağlayanına gömüldü*** (Hk.s.135).

Nail olduğu şöhret ve rağbet: Eriştiği, edindiği ün ve İlgi duyma: *Latîfî tezkiresini matbu nüshasında "Şeyhî'ye ilâve" unvanlı kısmında Şeyhî'nin eserlerinin zamanında* ***nail olduğu şöhret ve rağbetten*** *bahsedildikten sonra...*(HÜ.s.16).

Nail olmak: Kavuşmak, ulaşmak, elde etmek: 1) *Halbuki refaha, ikbale, insanın hakikî kıymetlerini yapan umumî hizmete onların sayesinde* ***nail oldum*** (SAE.s.33). 2) *On dört sene iş bekleyen sarayı gücendirmiş ihtiyar bir kaymakam birdenbire* ***nail olduğu*** *mutasarrıflığın haberini alır almaz sevincinden yarı çılgına dönmüştü* (SD.s.19).

Nakle şayan olmak: Anlatmaya değer, layık olmak: *Velhasıl bu düşüncelerle mülk-i Rum'a doğru geceyi gündüze katarak ve sağı solu*

ihtiyatla gözeterek gidiyor. Yolda ***nakle şayan*** *bir tek hadise vardır* (HÜ.s.66).

Nakletmeye başlamak: Aktarmaya başlamak: *…kendini, daima üç adım ötesinde görmekte devam ettiği hayaline —kendi tâbiriyle—, tıpkı bir evden başka bir eve eşya ve itiyatlarımızı nakleder gibi,* ***nakletmeğe başladı*** (Hk.s.22).

Nakletmek: Aktarmak, anlatmak: 1) *Perdecibaşının evinde oturan Ali Beyin hanımının işlediği günah sana yazılmaz ki! Fakat onu bana* ***nakletmekle*** *sen de bir kılığa girersin* (SD.s.224). 2) *Bilmem Nâsır Paşanın şahsiyetini daha fazla anlatmağa lüzum var mı? Fakat beni gülmekle ağlamak arasında bırakan hikâyelerinden birini olduğu gibi* ***nakletmek*** *faydalı olur zannındayım:* (SD.s.185). 3) *Bir yastıkta uyuyanlar bile birbirlerinin rüyalarını bilmezler. musıkînin bizi taşıdığı âlemde duyduklarımın hepsini burada* ***nakledecek*** *değilim* (YG.s.380). 4) *Birkaç senenin içinde ve birkaç el değiştirmeden (daha ziyade, Şinasi ile Nâmık Kemal arsında) ufak tefek hadiseleri* ***nakletmek*** *suretiyle ile bir münasebet kuran, bazı faydalı bilgiler veren, okumayı zaman geçirmeyi şekillerinden biri yapan bir vasıta olmaktan çıkar* (XIX ATET.s.230). 5) *Hayatının arızalarını değil, ruhunun susuzluğunu, zekâsının macerasını* ***nakleder*** (YK.s.25). 6) *Yahya Kemal'in bir çok defalar* ***naklettiğim*** *bir sözü vardır: "Resmimiz ve nesrimiz olsa, başka bir millet olurduk."* (YG.s.457). 7) *Hâmid'in yeni eserlerinden biriymiş gibi okuduğunu ve o zamana kadar bu tecrübelerine pek kulak asmayan Lâne-i Melâl şairinin Hâmid'e izafe edilince bu yeni şiirleri pek beğendiği birkaç defa* ***nakletmişti*** (YK.s.66).

Nakzeder görünmek: Bozmak, değiştirmiş gibi olmak: *Paşanın "Şiir ve İnşâ" makalesinden sonra, yüzü tamamıyla eskiye dönük ve müdafaası gereken… Muhakkak olan bir cihet varsa Ziya Paşa'nın Harabât Mukaddimesi ile "Şiir ve İnşa" makalesindeki fikirlerini* ***nakzeder görünmesidir*** (XIX ATET.s.307).

istikbalin sırrını bulmak: Geleceği ön görmek: *Namık kemal hürriyet kelimesinde cemiyet için bütün ümitlerin beklenen feyizli bir hayat ve* ***istikbalin sırrını bulur****. Dindar ve Müslüman Namık Kemal için hürriyet, ferde Allah tarafından verilen bir haktır (NK.s.14).*

Namütenahi hazlar ve kudretler elde etmek: Sonsuz haz, lezzet almak ve güç sahibi olmak: *Bu tarafından bakılırsa Seyit Lûtfullah ebedî hayata kavuşmak,* ***namütenahi hazlar ve kudretler elde etmek*** *için tesadüfün kendisine verdiği nimetleri istihkar eden, onları doğru dürüst yaşamayan bir adamdı* (SAE.s.49).

Nasihat etmek/vermek: Öğüt vermek: *Mümtaz'a muhabbetle bakarak güldü: Çok örtünmesi… ben çocukluğunda hep ona* ***nasihat ederdim****. Mümtaz çok örtünme… çok örtünenler çok hülya kurarlar;…* (H.s.230).

Nasihat kabul etmek: Öğüt olarak görmek, kabul etmek: *…bütün beyhude çalışmalarına, ev halkını kuru tahtaya indiren israflarına, budalalıklarına, söz* ***nasihat kabul etmemesine*** *rağmen çok mesut öldü* (Hk.s.226).

Nasihate ihtiyacı olmak: Öğüt almaya ihtiyaç duymak: *…Ona akıllı bir insan için* ***nasihate ihtiyaç olmadığını*** *söyledikten sonra ölüm hâlinden ibret almasını tavsiye ediyor – şüphesiz ki pek garip bir şey - münâsib-i hâl bir de gazel söyledikten sonra ölüyor* (HÜ.s.72).

Nasihati tutmak: Öğüdü dinlemek, uygulamak: *…elinde içilmiş kahve fincanlarını topladığı tepsi olduğu halde, ayakta arkasında sabırsızlıktan ter ter tepiniyordu. İster istemez bu* ***nasihati tuttu*** (MB.s.50).

Nasihatlerde bulunmak: Öğüt vermek, tavsiyede bulunmak: *Ve Namık Kemal bütün bu kendinden istenen şeyleri itiraf etmeli ki oldukça serbest olan kalebent hayatında yapıyor, onlara ümit veriyor, yol gösteriyor,* ***nasihatlerde bulunuyor*** *ve aynı zamanda kaderin verdiği…*(NK.s.16).

Naz çekmek: Şımarıklığa katlanmak, onu hoş karşılamak: 1) *Başını salladı. Yüzü hafif kızarmıştı. "Daha evvel sorayım, bugün benim* ***nazımı çekecek*** *kadar zengin misiniz?* (Hk.s.171). 2) *Bu ilk zamanlardan hatırımda kalan şey* ***nazımı çeken*** *insandı. Ortaköy'e taşındıklarından sonraki hâlini daha iyi hatırlarım* (SD.s.9).

Nazara dayanmak: Kötü gözden, uğursuzluktan zarar görmemek: *"Behçet Bey, sana bu kitapları, bu kav gibi evde bir gün yakacaksın dememiş miydim?" diye çıkıştıktan sonra çekilip gitmişti. Elbette yanardı. Üzerinde bu kadar kaldıktan sonra…* ***Nazara*** *taşlar bile* ***dayanmazdı*** (MB.s.13).

Nazarı dikkatini çekmek: İlgisini çekmek: *Böylece yeni binanın temeli atılmış oldu. Tam odadan çıkacağı sırada Halit Beyin bir gece evvel duvara astırdığı grafik* ***nazarı dikkatini çekti*** (SAE.s.231).

Nazende edaları: Naz edici, nazlı hoş işve, davranış: *Karşısında; nazende edalarıyla kendisine tebessüm eden rakamları öpeceği geliyordu* (Hk.s.272).

Nazın şivesi olmak: Cilvenin, edanın tarzı, üslubu olmak:

Hep aynı gül, aynı billûr kadehde
Peşinde hayali güzel bir yazın,
Bu renkler bulunmaz kavs-i kuzehde
Bu sesler ***şivesi olmuştur nazın****…*(Ş.s.123).

Nazik olmak: İnce yapılı, kibar, narin olmak: *Çocuk bir türlü ona karşı alacağı vaziyeti bulamıyordu. Şimdi, kayıtsız soğuk, yahut sadece* ***nazik olmak*** *istiyor, biraz sonra haşin ve hoyrat oluyor, sonunda her şey senin olsun…* (H.s.154).

Nazlı nazlı yaşamak: Üstüne titrenilerek, önemsenerek, değer verilerek hayatı sürdürmek: *…yüzlerce câriye, harem ağası içinde* ***nazlı nazlı yaşayacaktın****." der gibi yüzüne bakıp iç çekişlerinden iki gün içinde çıldıracak hâle gelmişti* (MB.s.116).

Ne kadar övülse az: Methe, senaya fazlasıyla layık olmak: *Onun içindir ki, Yahya Kemal'in İstanbul sevgisi estetik plandan vatanın manevî çehresine doğru genişler. Yalnız millî olan şeylerin peşinde bu darlaşmayı* ***ne kadar öğsek azdır*** (EÜM.s.351).

Ne talihin sert ekmeği, ne kahrın yumruğu acıtmamak: Müreffeh, dört başı mamur bir yaşam sürdürmek: *Çünkü benim dişlerim çoktan ezelî ve ebedî Nirvana'nın sükûn kucağında artık mevcut olmamanın hazlarını tadıyorlar, onları* ***ne talihin sert ekmeği, ne kahrın yumruğu acıtmıyor!****...* (M.s.74).

Ne üstte ne başta olmak: Beklenileni alamamak, başaramamak: *O benim talihimdi. İyi günlerini ben sürdüm, kötülerini de ben çekecektim. Bizi yerimizden söktü. Çocukların hepsi bir başka yola saptı. Kendi de şimdi* ***ne üstte ne başta****…* (Hk.s.211).

Ne/nasıl gözle görmek: Hakkındaki düşüncenin mahiyeti, algılama biçimi: *"İlk önce rahip böceği, yani erkeğini yiyen dişi, sonra Fatma?.. Kim bilir beni* ***ne gözle görüyor****?..."* (H.s.168).

Nefesi adamakıllı kesilmek: Rahat, kolay ciğerlere hava çekmekte güçlük çekmek: *Rıhtımın merdivenine geldiği zaman* ***nefesi adamakıllı kesilmişti*** (Hk.s.167).

Nefis muhasebesi karşısında daha kabule değer bir şekle sokmak: İyimser bir anlayışla olayları değerlendirmek, hüsnü zan sahibi olmak. *Fahim Bey'in adımları, önünde hayatın dikenlerini ayıklıyormuş veyahut talihinin geçmesi için seçtiği yolu mütehammil bir nefis muhasebesi karşısında daha kabule değer bir şekle sokmak içinmiş gibi,…* (EÜM.s.428).

Nefis muhasebesi yapmak: Özeleştiri yapmak, bireyin kendisiyle hesaplaşması: *Aynı senelerin mahsulü olduğunu zannettiğim münacaatı hakikaten şâyân-ı dikkattir ve bu yalnızlık senelerinde şairin nasıl bir hâleti içinde* ***nefs mühasebesini yaptığını*** *gösterir* (EÜM.s.200).

Nefis müdafaası yapmak: Korunma, öz benliğini koruma, nefsi müdafaa etme: *Ve hakikaten hâlinde dost hançeriyle öldürülen insanların, rönesans kroniklerinde ve bizim eski tarihçilerimizde hikâyelerini okuduğumuz biçarelerin o her* ***nefis müdafaasını*** *lüzumsuz bir şey* ***yapan*** *mutlak ümitsizliği vardı* (SD s. 90).

Nefsine itimat etmek: Öz güven sahibi olmak: ***Nefsine*** *olan büyük* ***itimadı*** *buradan geldiği gibi kültüründeki bazı boşluklarda buradandır. Namık kemal, bu boşlukları bilir ve zaman zaman itiraf ederdi* (NK.s.5).

Nefsine karşı kazanmak: Kötülüğü arzulayan nefs-i emareye karşın insanlığın kazanması, zaferi: *Savaş silâhın zaferiyle bitti. Barış aklın, temiz duygunun zaferiyle kazanılabilir. İyi bir barış yapmak için bu zaferi insanlığın kendi* ***nefsine karşı kazanması*** *ilk şarttır* (YG.s.78).

Nefsine mal etmek: Kendinin, şahsının olduğunu, yaptığını ifade etmek: *Büyüğe, bütüne, kemale ancak onlara eriştiğimiz, bu tecrübeleri* ***nefsimize mal ettiğimiz*** *zaman vâsıl oluruz* (YG.s.134).

Nefsini bilmek: Özünü, kişiliğini bilmek, tanımak: *Kendinizle meşgul oluyorsunuz. Felsefenin değilse bile, hikmetin eşiğinde olduğunuz*

*muhakkak. Buna sebep de kendi kendinize dışardan bakmanızdır. Sokrat'ın "**nefsini bil**!" nasihatini hatırlayın* (EÜM.s.382).

Nesillerin önünden geçmesi: Yeni ve farklı kuşakların yetişmesi: ***Nesiller önümden** nasıl **geçiyorlar** ve ben hep aynı hülyadayım. Keşki evlenmiş olsaydım ve ferdî saadet düşüncesi kafamda bu kadar zalim bir hedef olmasaydı. Bir duvarın arkasında gibi yaşıyorum* (G.s.65).

Neslinin sonu olmak: Kendi kuşağının son temsilcisi olmak: *Hâmid Tanzimat'ın üçüncü nesli, Kemal ise **neslinin sonudur**. Avrupalılar nesli otuz üç seneye ayırırlar* (ED.s.107).

Nesne (object) mânâsına almak: Manadan maddeye dönüşmek: *… burada bu kelimeleri en geniş mânâlarında, yeni hem madde ve eşya, hem fikir ve hayal, zihnî ve içtimâî hayatın bütün verileri, hülâsa düşünen zekâ ve işleyen el karşısında **nesne (object) mânâsına alıyoruz*** (YG.s.24).

Neşesini bozmak: Sevincini, mutluluğunu kötü duruma getirmek: *Bütün bu konuşmalar ve onu karşılayan lezzetli dalgınlıklar arasında Mümtaz alttan alta, Adile Hanım'ın Nuran'ın **neşesini** nasıl **bozacağını**, ona neler söyleyeceğini, mazinin hangi köşesini açacağını, hulâsa sevgileri için ne gibi imkânsızlıklar…*(H.s.141).

Neşeyle beslenmek: Sevinçten, mutluluktan gıdalanmak, beslenmek:

Bu azapta hilkatten beri bizimle ve bizde
*Geçinir, kurt nasıl ölüyle, tırtıl **neşeyle***
***Beslenirse** biz de öyle besleriz onu* (Ş.s.140).

Neşide söylemek: Güzel şiir okumak:

Şimdi kadehimde başka şarap var.
*Başka bir **neşide söylüyor** bana,*
Hülyamın ufkunu döğen dalgalar,
Ve ümitlerimin sırrını gizler (Ş.s.119).

Netice adamı olmak: Sonuca varmak, üretim insanı olmak: *Onun sayesinde orijinal bir bina sahibi olacağız! Ben **netice adamıyım**, niyet adamı değilim! Koydunuz, iyi yaptınız!* (SAE.s.348).

Neticeler doğurmak: Sonuç ortaya çıkarmak: *Avrupa'da milletlerin doğuşunda ve uzuvlaşmasında oynadığı ehemmiyetli rolü başka*

bir gözle mütalâa eder ve Müslüman şark milletlerinin tarihinde ve bizim tarihimizde hilâfet müessesesinin şeklinin ne gibi ***neticeler doğurduğunu*** *tesbit ederdi* (YK.s.98).

Neticesiz kalmak: Sonuçsuz olmak, elde etmemek*: …ısrarlı bir büyü ve ispritizma vaziyetinde, hiçbir hareketimi gözden kaçırmıyordu. İtiraf etmeli ki, bu hain ısrar hiç de* ***neticesiz kalmadı****, tabiî şekilde kendi oyunumu oynayacak yerde, açıkça sıska delikanlı ile meşgul oluyor,…* (Hk.s.56).

Nevcivan: Yakışıklı genç: *"Niçin olmasın bir nevcivan kendi misillû bir* ***nevcivanla****."* (Hk.s.180).

Nezareti altında yetiştirmek: Gözetim altında terbiye etmek, eğitmek: *Esma Sultan; sırf kendi* ***nezareti altında yetiştirdiği****, terbiyesine dikkat ettiği bu cariyeyi, isterse, kardeşine hediye edebileceğini ima etmiş, fakat padişah, babaca bir iltifattan ileriye gitmemiş iki gün sonra da, genç cariyeye verilmek üzere bir elmas iğne yollamıştı* (MB.s.113).

Nezir güvercinleri: Ceza haberini getiren posta güvercinleri, haberci kuşlar:

> *Ocağında* ***nezir güvercinlerin***
>
> *Hülyam o kıvılcım ve kül yağmuru*
>
> *Çırpınır bu beyaz mahşere doğru!*
>
> *Ey hiç şaşmayan göz, büyük atmaca* (Ş.s.64).

Nezredilmiş bir kurbana benzemek: Adanmış gibi olmak: *Küçük ve beyaz yüzü, daha ziyade, haşin bir tanrıya* ***nezredilmiş bir kurbana benzeyen*** *narin omuzlarıyla nağmelerin çağlayanına gömüldü* (Hk.s.135).

Nezri yerine getirmek: Niyet edilenin, verilen ahdin uygulanması: *Bir gelinden ziyade, zalim bir* ***nezri yerine getirmek*** *için talihin kucağına atılış bir kurbana benziyordu. Kalbi ölesiye burkulan Behçet Bey, yavaşça: "Sizin için namazda dua ettim" dedi* (MB.s.54).

Niçin reşit değiliz: Cemiyet olarak neden hâlâ ergin, olgun olamayışımızı sorguluyor: *Belki bahsedeceğim acayip düşünceler. Yine dün ağlayan kız geldi. Tez aldı. Garip mahluklar.* ***Niçin reşit değiliz****? Şiirden eser yok* (G.s.194).

Nihaî hayat tecrübesi: Son edinilen yaşam deneyimi: *…genç kahramanın büyük ve **nihaî hayat tecrübesi** için, talihin zarlarını kendi avucunda kullanacağı tecrübe için yapılmış hazırlıklardan başka bir şey olamaz* (EÜM.s.221).

Nihayet vermek: Sonlandırmak, nihayete erdirmek: *Eski metreslere, dostluklara derhal **nihayet verilmiş**, hattâ bazıları tatile gönderilmiş. Paris yirmi ile otuz arasında gencin cenneti* (M.s.82).

Nikâhsız yaşamak: Dini nikâhı kıymadan ilişki yaşamak: *Sadeddin Köpek, rakipleri olan ümerayı padişahın zaafından istifade ederek bir bir ortadan kaldırırken, emirü'l-ümerâ Taceddin Pervane'yi, vaktiyle bir muganniye ile **nikâhsız yaşadığı** bahanesiyle Konya ulemasından aldığı bir fetva ile burada recm ettirir* (BŞ.s.35).

Nil nehri tanrı(ları)sı: Bereketin sembolü olan bu tanrılar, şişman ve tembel olarak keyif yaparlardı: *Taşlıkta beyaz tüylü bir kedi, bir nevi **Nil tanrısı** gibi yere yatmış, bir yığın çocuğu birden emziriyordu. Merdivende ise, öteden beri alışık olduğumdan büsbütün başka bir sahne vardı* (SD.s.223).

Nirengi noktalarını tespit etmek: Başlangıç veya bir hareketin çıkış yerini belirlemek: *Bu tercümeler, adedi çok az makaleleriyle beraber onun düşüncesinin hiç olmazsa büyük **nirengi noktalarını tespit ederek aydınlatır*** (XIX ATET.s.197).

Nisbî bir ikbalin tatlı veya acı cilvelerini tatmak: Göreceli bir makamda, durumda yaşamı iyi kötü her yönüyle yaşamak: Bu zattan sonra bu aileyi daima saltanatın etrafında, ***nisbî bir ikbalin tatlı veya acı cilvelerini tatarak,*** *görürüz* (NK.s.5).

Nişan dağıtmak: Devlet nişanı vererek onure etmek: *Ona ait her şeyin bir kırmızı kurdelası vardı ki, Sabiha bunu bir hükümdarın dostlarına **nişan dağıtması** gibi hediye ederdi* (H.s.15).

Niye ortadan kayboluyorum: Tanpınar'ın ruh hali: *Kiralık kafa…* İşte benim hayatım. Esaslı şekilde benim olan hiçbir şeyle meşgul değilim. Bana ne merhum üstaddan ki çok severdim. Burası muhakkak. *Fakat ben, ben **niye ortadan kayboluyorum** böyle?* (G.s.317).

Niyet adamı olmak: Sonuç, ürün odaklı anlayış sahibi olmak: *Onun sayesinde orijinal bir bina sahibi olacağız! Ben netice adamıyım,* ***niyet adamı değilim****! Koydunuz, iyi yaptınız!* (SAE.s.348).

Nizama girmek: Düzen, sistem kurmak: *Mübarek daha tozlu, Kafkas çöllerinde hastalanmış bir çöl devesi gibi bitkin, kendi köşesinde hiçbir* ***nizama girmeyen*** *bir zamanı sayıklıyordu* (SAE.s.77).

Nizamı beslemek: Sisteme, düzene kaynak olmak: *Fakat bu kusur, örneği olan eserlerin bir medeniyet ve kültürün belki en yüksek mahsulleri olmasından ve onların bütün bir cemiyet* ***nizamının beslemiş*** *bulunmasından ileri gelir* (XIX ATET.s.513).

Nizamı bozulmak: Düzeni alt üst olmak, bozulmak: *Çeşitli sınıflar arasında yerli, yabancı, her türlü propaganda, doludizgin işliyordu. Hemen herkeste,* ***nizamı bozulmuş*** *bir hayatın verdiği şaşkınlık vardı* (MB.s.74).

Nizamını bulmak: Düzene girmek: *Yahya Kemal'in derslerini dinledikçe, içimdeki karışık dünya,* ***nizamını buldu***. Yavaş yavaş hislerin dünyasından fikirlerin dünyasına girdim (YG.s.304).

Nizamını kabul etmek: Düzenini, kurallarını onaylamak: *Her şey ona kendini açıyor,* ***nizamını kabul ediyor*** *ve bu nizam her şeyi içinden değiştiriyordu, hepsini birden büyük, esrarlı bir varlığın rüyası yapıyordu* (H.s.179).

Nizamsız bolluk: Ölçüsüz, dengesiz karışıklık fazlalık, çokluk: *Bu şairde dil, buğday, gelincik, yabani ot, hepsini karmakarışık veren bir tarlaya benzer; fakat bu* ***nizamsız bolluğa*** *biraz eğilirsek, çok güzel şeyler bulabiliriz* (EÜM.s.397).

Nizamsız düşünce: Düzensiz, karışık fikir, düşünce: *Eminönü'ne kadar, ne yaptığını bilmeden, acele acele bu* ***nizamsız düşüncelerin*** *birinden öbürüne atlayarak gelmişti* (H.s.67).

Nöbetçi bölüğü gibi uyanık olmak: Temkinli, çok dikkatli olmak: *Mukavemet, her an uyanık olmak demektir. Ön siperdeki* ***nöbetçi bölüğü*** *gibi. Bizim mukavemetimiz yok. Demin fıkaralığı itham ettim. Servete karşı da yok…*(YG.s.208).

Nuh'un güvercini: Genç yaşta olma: *Hâlâ seninle oturup baş başa konuşacağız. Ne yaparsın? Yaş, Nuh'un güvercini olacak yaş değil.*

Hastalık yüzünden İstanbul'dan darmadağın çıktım. Nihayet, yolculuğun tabiî dağınıklığı ve açgözlülüğü, yerini yadırgaması var (M.s.66).

Nüfuzunu kullanmak: Yetkisini değerlendirmek, işleme koymak: *…hayatını temin etmek için Molla Bey, hâlâ devam ettiğini bildiği* ***nüfuzunu kullanacaktı****. Fakat Molla Bey de, her şeyin, hattâ aile bağlarının üstünde yaşayan doğruluk hissiyle böyle bir teşebbüsü yapmaktan...* (MB.s.33).

Nükleer medeniyet: Çekirdeksel, evrensel uygarlık: *Yirminci asrın* ***nükleer medeniyetinin*** *başlangıcındayız. Bilgi, kâinatı genişletiyor. Her tarafta görülmemiş ve zekâ hamlesi akıyor. Halkı kendimize çekecek yerde…*(YG.s.328).

O

O büyük çığlar gibi kendi içinden kopmak: İç dünyadan büyük kopmalar yaşamak:

Donuk ve hiç renksiz
Bir sessizlik oldu dünya
Nerdeyse kopacak ***kendi içinden***
O büyük çığlar gibi*…* (Ş.s.144).

O çok siyah bulutlu akşamlardan biri(olmak): Tanpınar'ın taşıdığı olumsuz ruh hali: *Nerval kendi eliyle altı yıl evvel kapıyı kapatmıştı. Etrafımda müthiş bir trajedi rüzgârı esiyor. O çok* ***siyah bulutlu akşamlardan birinde gibiyim*** (G.s.298).

Ocağa iyice yaklaşmak: Olayın merkezine, işin içine girmek, dâhil olmak: *Eski müverrihler olsa göklere çıkarırlar. Fakat nefsini müdafaa için olsa da cürme iştirakten başka bir şey değil; meşaleyi tutan eli,* ***ocağa iyice yaklaşması*** *için dürtmek gibi bir şey* (H.s.356).

Ocağı daima birisi yakar fakat odun veya kömür hazırsa: Mutfakta hazırlığın yapılmış olması, bir şeyi hazır hale getirmek: ***Ocağı daima birisi yakar, fakat odun veya kömür hazırsa.*** *Bu kısa ömrümde dört devir gördüm:…Hiçbir millet bizim kadar ateşle işe koyulmaz ve yine hiçbir bizim kadar rahatça vazgeçmez* (M.s.235).

Ocağı üflemek: Devam etmek, sürdürmek: *Bir zamanlar yazı yazmak, meşhur olmak ümitlerinden öyle vazgeçtim ki! Bu* ***ocağı*** *sen Paris'ten gelince tekrar* ***üfledim****… Bugünkü ıstıraplarımdan, bir kısmından mesulsün* (M.s.35).

Ocağında yanmak: Istırap çekmeye devam etmek: *Fakat reçineli, yağlı bir kütük gibi kendi ıstırabıyla bu alevi besliyor, onun* ***ocağında yanıyordu*** (H.s.132).

Ocağından kopmuş bir yıldız gibi: Aynı ideal, mefkûre için toplanılan yerden, gruptan ayrılmak: *Bu üç ayrı insanın yanı başında zaman zaman onlardan birinin* ***ocağından kopmuş bir yıldız gibi*** *göze çarpan Falih Rıfkı vardı* (YK.s.42).

Ocak olmak: Fikir ve düşüncelerin beslendiği, yer, mekân: *Hakikatte ise bu eser, devrinde bütün aydınlığın geldiği ocaktır. Puşkin'in Büyük Petro için söylediği hayalle söyleyelim, o bizim için "garbın aydınlığına açılmış hakikî pencere" olmuştur* (XIX ATET.s.201).

Ocak vasıtasıyla: Mümbit oluşum, bereketli mekân vesilesi, yardımıyla: *İcadın veya eserin bulunduğu her yerde ferdin istidadı, zekâsı ferdin kudreti ve kendisi vardır. Sanat eseri bu ferdîlikle, o sanata ait geleneğin müşterek mahsulüdür. Halk şiiri bu* ***ocak vasıtasıyla*** *birkaç gömlek ötesinde daima yüksek sanata bağlanır* (YK.s.111).

Okuldan yetişmek: Okuryazar, eğitimli olmak: *Hayat ve medeniyet iflâs etmiştir ve yeni milleti* ***okuldan yetiştirecektir****; diplomalı bir millet yetişecektir* (ED.s.71).

Okuma: Öğrenim görmek, anlamak: *Makine ile meşgul olmayan, nisbî bir refaha ermeyen insan okumayı, yazmayı öğrense bile unutur.* ***Okuma*** *da bütün hayat gibi bir gaye içindir* (YG.s.333).

Okumak: Değerlendirmek, anlamaya, çözmeye çalışmak: *İşte ben bu merhaleye ermek için lâzım gelen hazırlık ve bekleme devrinde idim. Bunun adı* ***okumaktı****. Hakikatte ise sadece vaktini beklemekti* (SD.s.46).

Okun öldürmesi: Zenon'un oku, ölümcül okun etkisi: *Nerde ise Valéry'nin o çok güzel şiirinde (Deniz Mezarlığı) olduğu gibi "Sada beni doğuruyor ve* ***ok öldürüyor****." diyeceğim* (YG.s.235).

Okuyucusunu saffet ve kudretine hayran ederek bahsi bitirmek: Okuyucuda çok derin bir etki bırakarak eseri sonlandırmak: *Realist gözünün seçtiği basit çareleri önümüze döker ve* ***okuyucusunu saffet ve kudretine hayran ederek bahsi bitirir*** (NK.s.29).

Olacakları şeyi olamamak: Elde edilmesi, olması gerekenin olmaması: *Bütün bu insanlar bana öyle geliyor ki,* ***olacakları şeyi olamamışlar****… Bir duvar önünde asıl yollarını değiştirmişler, yahut da oldukları yerde kalmışlar…* (SD.s.39).

Olduğu gibi benimsemek: Var olanla yetinmek, razı olmak: *O, daha çok, haremde, annesi ve dadısıyla büyümüş, babasının hoşuna gittiğini sanarak onların sönük ve biçare görüşlerini* ***olduğu gibi benimsemişti*** (MB.s.27).

Olduğu gibi kalmak: Değişmemek, korumak, muhafaza etmek: 1) *Yazık ki hakikî bir uyanıklığı gösteren bütün bu hareketlere rağmen memleketteki zihniyet* ***olduğu gibi kalmış*** *ve devlet, Avrupa politikasının çok müteharrik bir muvazene peşinde daima değişen oyunlarını anlamak…*(XIX ATET.s.58). 2) *Her tarafta görülmemiş ve zekâ hamlesi akıyor. Halkı kendimize çekecek yerde, durmadan onun seviyesine inmeğe çalışmak "Ben mutlaka senin* ***olduğun gibi kalmanı*** *istiyorum" demek değil midir?* (YG.s.328).

Olduğu yerde bocalamak: Bulunduğu yerde kararsız olmak, ne yapacağını bilememek: *Niçin Reşid Paşa gibi Auguste Comte'un dostu olacak kadar entelektüel bir adamın eliyle açılan Tanzimat* ***olduğu yerde bocaladı*** (YG.s.33).

Olduğu yerde çırpınmak: Kurtulmak için var gücüyle uğraşmak:

Gülen tek ışık çizgisine
Ve hep ***çırpınıyordum olduğum yerde***
kaçıp kurtulmak için bu acayip mahşerde
Bir çifte büyük ve maddî kanat ihtiyacıyla (Ş.s.141).

Olduğu yerde dönmek: İlerleyememek, yerinde saymak: *O bütün ömründe bir küçük tereddüt ve şuur jestinin olduğu yerde dönmeğe mahkûm ettiği bir bostan dolabı oldu."* (Hk.s.36).

Olduğu yerde kalmak: Değişmemek, eski durumu sürdürmek: *Hayat şekillerimiz birbirimizden ayrılıyor. Bir kısım insanlar çok değişiyor,*

*bir kısmı **olduğu yerde kalıyor**. Büyük bir iktisadî buhrana girmek üzereyiz!* (SD.s.118).

Olduğu yerde kanatlanmak: Çok mutlu, huzurlu olmak: *O zaman sararmış yaprakların dantelâsı, çimenlerin yeşili üstünde daha rahat görünür. Süleymaniye bir çiçek yığını olur. Sultan Selim nerde ise uçacakmış gibi **olduğu yerde kanatlanır*** (YG.s.154).

Olduğu yerden büyülenmek: Şaşkınlıkla aşırı bir biçimde etkilenmek: ***Olduğum yerden büyülenmiş** gibi ona bakıyordum ve galiba bu hâl biraz herkeste vardı* (Hk.s.84).

Olduğu yerden zehirlemek: Aynı mekânda zararlı düşünceler, duygular aşılamak: *Doktor Ramiz'i dört gözle beklediğim bu kahvede müstakbel damadım beni **olduğu yerden zehirliyordu*** (SAE.s.183).

Olduğunun ötesine geçmeğe çalışmak: Daha iyi bir konuma gelmek, saygınlık kazanmak: *Etrafımdakilerin hepsi ölüme hazırlık yapıyorlar; ve benim için, içinde ölçeğim bir kabuk, konforlu bir kabuk tahayyül ediyorlar. Ben ise hâlâ **olduğumun ötesine geçmeğe çalışıyorum*** (G.s.291).

Oldukları yerde kalmak: İlerleyememek, gelişememek, pasif olmak: *Bütün bu insanlar bana öyle geliyor ki, olacakları şeyi olamamışlar… Bir duvar önünde asıl yollarını değiştirmişler, yahut da **oldukları yerde kalmışlar**…*(SD.s.39).

Olgunluk noktası: Yetkinliğe, kemale ulaşma yeri, zirvesi: *Bunlardan birincisi Bâkî'ye kadar olan devirdir, burada Ahmed Paşa, Necâti ve Zâtî Türkçenin esasını kurarlar. Bâkî **olgunluk noktasıdır** fakat onda da köhne tabirler vardır* (XIX ATET.s.310).

Olgunluk peyda etmek: Ağırbaşlılık kazanmak: *Üç hafta evvel sadece bir amatör toplantısı olan bu saz, birdenbire onun gelişiyle değişmiş, bir **olgunluk peyda etmişti**. Hayrettin Beyin sesi ne gür, ne de güzeldi* (Hk.s.134).

Olgunluk zamanı: Yüksek bir sanat düzeyini yakalama evresi: *Ve vatan, bu felâketli günlerde büyük şair diye selamladığı Fikret'in sanatında müşkül anları karılayabilecek bir akis bulabildi. Bu devir Fikret'in san'atta olduğu gibi mütefekkir olarak da tam **olgunluk zamanıdır*** (TF.s.16).

Olta ile sabır terbiyesi yapmak: Bekleme erdemini göstermek, sabrı oltayla balık avlarken öğrenmek: *Bir adım ötelerinde bahçeler, çocukların uçurtma denedikleri yol, çiçek açmış meyva dalları,* ***olta ile sabır terbiyesi yapanlar*** *vardı* (H.s.118).

Oltadaki yem gibi önüne atılmak: Bir şey ile kandırıp konuşturmak: *Üçüncü defadır ki, Sabiha'nın adı,* ***oltadaki yem gibi önüme atılıyordu*** (SD.s.282).

Olur olmaz maceralara düşmemek: Temkinli olmak, seçici, bilinçli yaşamak: *Hulâsa onu ben kurtardım. Kurtardığım şeyi kendi evimde emniyet altına almam, bir daha* ***olur olmaz maceralara düşmemesini*** *temin etmem kadar doğru bir şey olur mu?* (SAE.s.56).

Oluşun lahzasında olmak: Olma, vücuda gelme esnasında bulunmak, tanık olmak:

Eşiğinde inkârla ikrarın
Birleşmiş gibi zamanla mekân,
Her şey ***oluşun lahzasında***
Ve öyle kendisi ki artık (Ş.s.79).

Omuzlarda yaşamak: Çok saygı göstermek, övmek yüceltmek: *Mümtaz, akıbetinin bütün ağırlığıyla bu* ***omuzlarda yaşıyordu****. Ama kendi deliliği; Mümtaz'tan ona ne? Zaten kimin işine karışmıştı?* (H.s.80).

Omuzlarına abanmak: Omuzlarına yaslanmak, dayanmak: *Ve omuzlarına bir saat evvelki mahremiyet hissi ile abandı. İçi alabildiğinden fazlasını almış bir gemiyi benziyordu* (Hk.s.182).

Omuzlarına yüklemek: Ağır bir yük, büyük sorumluluk almak: *Fakat bu faaliyet esnasında Basra mutasarrıfı bulunan ağabeyinin ölümü ile kalabalık ailenin bütün yükü onun* ***omuzlarına yüklenir*** (XIX ATET.s.402).

Omuzlarından yakalamak: Sırtının üst bölümünü tutmak: *Onun da Şems-i Tebriz'in güneşinde, edebi aşk ocağında bir an için kül olması lâzımdı! Son çığlıklarda Nuran Mümtaz'ı* ***omuzlarından yakalayarak****, "Beraber ölelim!" diye yalvardı!* (H.s.260).

Ona kendini açmak: Belirgin, açık olmak: *Her şey* ***ona kendini açıyor,*** *nizamını kabul ediyor ve bu nizam her şeyi içinden değiştiriyordu, hepsini birden büyük, esrarlı bir varlığın rüyası yapıyordu* (H.s.179).

Onların gözüyle bakmak: Bakış açıları ile değerlendirmek, algılamak: *Tanpınar'ın bu eserleri vasıtasıyla, yüzlerce Türk genci Yahya Kemal ile beraber Tanpınar'ı da yakından tanımış, sevmiş, Türk tarih, edebiyat ve kültürüne* ***onların gözüyle bakmıştır*** (YK.s.12).

On para verdiği adama bakıyyesini vermek ihtiyacını duymak: Durumunun iyi olmadığını düşündüğü birisine daha çok iyilik yapmak: *Montparnasse'da Hulusi ile karşılaşma. Hayatının sefaletinde mahpus. Niçin insan* ***on para verdiği adama bakıyyesini vermek ihtiyacını duyuyor?*** *Dönüş* (G.s.67).

Onun meziyeti kendisine geleni reddetmemektir: Kendisi için yaşamak, menfaatlerini öncelikli yapmak: *İnsan bir defa sevebiliyor ve bütün ömrünce onu görünce titriyor. Şüphesiz işin aldandığım taraflarını biliyorum.* ***Onun meziyeti kendisine geleni reddetmemesinde*** (G.s.215).

Onun yüzünde: Sebep olmak: *O zaman Sabri* ***onun yüzünde*** *meslekî bir mağlubiyetin acısını bir kitap gibi okuyordu* (Hk.s.287).

Oradan oraya taşımak: Aktarmak, başka bir yere götürmek: *Bu senelerde, İstanbul'da, Millî Cephe matbuatı üzerinde feyizli bir rüzgâr gibi esiyor, durmadan bir yığın fikir ve duygu spermini* ***oradan oraya taşıyordu*** (YK.s.23).

Orkestrayı kurmak: Uyumlu, uygun enstrümanları oluşturmak, münasip oluşumu kurmak: *Kâh Yenicâmi'i ay ışığında eritti, kâh Süleymaniye'nin kubbe ve kemerlerinden aydınlığın en sürükleyici* ***orkestrasını kurdu*** (YG.s.156).

Orman yangınından kaçmak: Can havliyle uzaklaşmak, koşmak: *Kendi cenazesini taşıyan otomobilin arkasından, hiç yetişmek ümidi olmadan bir deli gibi, bir büyük* ***orman yangınından kaçan*** *yaralı bir hayvan gibi koştu* (Hk.s.33).

Orta çapta: Normal, orta düzeyde: *Kısacası orta çapta bir küçük burjuva şairi iken cemiyet için bir nevi ahlâkın medeniyet havarisi oldu* (TF.s.4).

Orta yerde takla atmak: Çok sinirlenmek, tepkisini hareketlere, eyleme dökmek: *Bunun böyle olması için boğazıma sarılmasına, soyunup çırçıplak* ***orta yerde takla atmasına*** *hiç ihtiyaç yoktu* (SAE.s.216).

Ortada bir şey kalmamak: Kaybolmak, yok olmak: *…kayıtsızlık refakat edecekti. Hepsi kendi çehresine bürünen bu kuklalar bir kere canlanıp içinde velvele ile yaşamağa başladılar mı* ***ortada*** *Sabri diye* ***bir şey kalmazdı*** (Hk.s.293).

Ortada dolaşmak: Kıymetini yitirmek, anlamsızlaşmak: *Sanki bütün pınarlar kurumuş ve insan çırılçıplaktı. Ve sanki insanın yerine aruz vezninin bizzat kendisi* ***ortada dolaşıyor****, halk ağzından ve hayattan topladığı ifadeler üzerine tek başına küçük, mânâsız oyunları yapıyordu* (XIX ATET.s.81).

Ortadan çekilmek: Yok olmak, ölmek: *Benliğimizin bir tarafı yapılmış. Sen farkında değilsin; ruh açlığı içindesin… Felâket şurada; bugünkü nesil* ***ortadan çekildi*** *mi, çoğu ezbere olan bu eserler kaybolacak* (H.s.77).

Ortaya koşmak: Merkeze gelmek, ana tema olmak: *Peyam-ı Edebî'de yazdığı makalede dil meselesinden bahsederken, iklimi büyük bir âmil gibi* ***ortaya koşmuştu****:…* (YK.s.46).

Osmanlı-Avrupalı kadın(olmak): Osmanlı ve Avrupa'nın müsbet hasletlerine haiz olan kadın: *Taki, sonra Nesterin. Nesterin her zamanki gibi efendi ve harika* ***Osmanlı-Avrupalı kadın****. Sonra Fazıl'ın beraberinde geçen gece. Bin bir Gece, dünyanın en emsalsiz kitabı* (G.s.143).

Osmanlı inkırazı: Osmanlı devletinin dağılması, çökmesi: *Çok defa* ***Osmanlı inkırazını*** *düşünürken hatırıma 1914 yazında son mehtap âlemlerinin başkalarından dinlediğim hikâyesi gelir* (BŞ.s.233).

Ot gibi sökmek: Güç kullanarak ayırmak, çıkarmak: *Birkaç asırlık topraklarımızdan* ***ot gibi söktüler****. Sonra pirinç tarlasına havuç eker gibi yerimize başka milletler ekildi. Bunları yapan Avrupa değil miydi? Hitler'i, bugünün meselelerini Avrupa beslemeli mi?* (H.s.335).

Oyalama: Meşgul olma: *O canı sıkılan ve kudretlerini kendisini* ***oyalamaya*** *harceden adamdı* (SD.s.222).

Oyun ersen gırla: Zevk ve eğlence içinde olma: *—Muhtar, orada tanıdığı Rus kadının kardeşiyle –galiba Mihailof adında biri,- Beyoğlu'nda bir de eroin fabrikası kurmuş.* ***Oyun ersen gırla…*** *Herifin üç metresi var* (SD.s.157).

Oyun olmaktan çıkmak: Sosyal hayatın bir tarafını oluşturmaya başlamak: *Ayrıca da sevgi dediğimiz şey değişiyordu. O arttık mücerredin etrafında, geleneğin hazır malzemesi ile ve bilhassa evvelden hazır psikolojik davranışıyla yapılan bir* ***oyun olmaktan çıkacaktı*** (XIX ATET.s.249).

Oyuna katılmak: Dâhil olmak, oyun oynamak: 1) *Küçük kardeşinin* ***oyununa katıldığı*** *için yüzü kızarmıştı. Gizlenmek ister gibi başını kardeşinin göğsüne yasladı. dışarıda evin eski, evvelki sahiplerinden kalma saati hırıltılı bir ses çıkardı* (Hk.s.260). 2) *Hikâye sonuna kadar Nuran'ın küçük gülümsemeleri, taaccüpleri arasında ciddiyetle devam eder, sonunda Nuran, ya şakayı olduğu yerde küçük bir dargınlıkla keser ve Mümtaz'a bazen saatlerce süren lezzetli bir üzüntünün ufkunu açar yahut* ***oyuna o da katılırdı*** (H.s.50).

Oyuna tam girmemek: İşe, ortama biraz mesafeli olmak: *Evet, o günkü sohbetimizin bütün lezzetini Kudret Beyin burnunun bu uysallığına borçluyuz. Bununla beraber çok izzetinefis sahibi olduğu için* ***oyuna tam girmiyordu*** (SD.s.97).

Oyuna tekrar girmek: Yeniden başlamak, harekete geçmek: *…sonra, her şey bittikten sonra, onun çok doymuş olmaktan çatlaması; demin yuttuklarının hepsinin birden tekrar ortaya çıkması, üzerlerindeki irin ve bağırsak parçalarını silkerek kımıldamaları,* ***oyuna tekrar girmeleri*** (SM.s.33).

Ö

Öç almak: İntikam almak: *"Gülmeden yüzüne bakabilecek miyim?" diye düşünüyordu. Bu kadar da biraz fedakârlıktı ya… Hafif bir tebessüm, hayırlı olsun! Gibi bir bakış hiç de fena olmazdı Bu zulüm değildi, sadece bir* ***öç almaydı*** (H.s.78).

Ödünç alınmış bir dili kullanmak: Kendisinin olmayan şeyi kullanmaya mecbur kalmak.

O erime ve kaynaşma ancak tahammülü güç hararetlerde olabilirdi. *Aksi takdirde kapının önünde kalır,* ***ödünç alınmış bir dili kullanırdı*** (H.s.265).

Ödünç kişilik(olmak): Öz, kendi değil de başka birinin benliği: *Onun acayip gölgesi doğrudan doğruya yalanın boşluğunda yüzüyordu. O maskenin, yahut* ***ödünç kişiliğin*** *kendisi idi* (SAE.s.40).

Öğütecek buğdayı bulunmayan bir yel değirmeni(gibi): Değerlendireceği, kullanacağı konusu,

malzemesi olmamak: *…Fikret'in katarına takıldığı Âkif'in* ***öğütecek buğdayı bulunmayan bir yel değirmeni*** *gayretiyle harc-ı âlem fikirleri, yani bir boşluğu aruzun çıkrığına taktığı bir devirde* (EÜM.s.332).

Ölçmeye kalkmak: Kontrol etmek, yoklamak, denetlemek: *Onun bütün şahsiyetine hâkim olan garip ve ahenkli hodbinliğini bir kere bile* ***ölçmeye kalkmamıştı****. O, daha çok, haremde, annesi ve dadısıyla büyümüş, babasının hoşuna gittiğini sanarak onların sönük ve biçare görüşlerini olduğu gibi benimsemişti* (MB.s.27).

Ölçüsüz coşkunluk: Ölçüsü olmayan, coşkunca yapılan durum, iş: *Bununla beraber, zaman zaman Hugo'nun* ***ölçüsüz coşkunluğunu*** *kendisi de tenkit eder "Zurna-yı hâkanî" diyerek onu hem meth hem zemmederdi* (YK.s.68).

Ölçüye inmek: Büyük, genişlikten daha aşağı, küçük hacme razı olmak: *Onun için bu üçüncü devirde ev hanımları, konak yavrusu denen evleri tercihe başlamışlar ve Meşrutiyete doğru ise "kutu gibi", "iki bakla bir nohut", "şöyle idaresi kolay" tâbirleriyle tarif edilen* ***ölçüye inmişlerdi*** (SD.s.18).

Öldürdüğü köpeği sürükletmek: Cezalandırmak, eziyet çektirmek, bayağı işleri yaptırmak: *Halit Ayarcı* ***öldürdüğüm köpeği bana sürükletmiş*** *olmanın kendisine bahşettiği memnuniyeti en cömert şekilde ödeyecekti* (SAE.s.356).

Öldüresiye rahatsız etmek: Aşırı derecede huzursuz etmek, üzmek: *Amerikan neferleri kendilerine balalayka çaldırtıyorlardı. Bütün bu yabancı akisler bizi* ***öldüresiye rahatsız ediyordu*** (SD.s.160).

Öldürse kan alacak, bıraksa rezalet olacak: Çaresiz olmak, çıkış yolu bulamamak: *Hüsrev'in buna canı sıkılıyor. Günlerce düşünüyor, bir çare bulamıyor.* ***Öldürse kan alacak, bıraksa rezalet olacak,*** *bir kaç dostunu çağırıyor ve onlarla görüşüyor* (HÜ.s.78).

Öldürücü bir hisle içine yerleşmek: Zarar verme amacı taşımak: *… çokluğu içinden yavaş yavaş kendisi olarak halka halka sıyrılan ve sonunda bir altın ejderha gibi insanda çöreklenen ana nağmesi gibi, keskin,* ***öldürücü bir hisle içine yerleşti*** (H.s.356).

Ölecek sanmak: Çok fazla mesut olmak: *Acınacak derecede yalnızdı ve bu yalnızlığı içinde benim düşünceme yapışarak yaşamağa öyle alışmıştı ki, geldiğim gün sevincinden* ***ölecek sandım*** (SAE.s.77).

Ölesiye hayranlık: Çok aşırı beğenme, hayran olma: *Ona karşı acayip bir sevgisi vardı; kin, kıskançlık, unutmak arzusu,* ***ölesiye hayranlık****, hepsi birbirine karışmış, garip bir halita meydana getirmişti* (MB.s.59).

Ölmek istemek: Yaşamak istememek, can vermek istemek: *Ve ben garip, hiç duymadığım kadar kuvvetli bir saadet hissiyle ölmek istiyordum. O anda* ***ölmek istiyordum*** (SD.s.106).

Ölmezlik suyunda imiş gibi yıkanmak: Huzur ve keyifle temizlenmek, yıkanmak: O bakışlarda her şey diriliyor, ezelî bir hasrette bir ***ölmezlik suyunda imiş gibi yıkanıyor*** (SD.s.259).

Ölmüş olmayı tercih etmek: Ölümü kurtuluş olarak görmek: *Kendi kendisini bir rüyanın artığı hissetmenin verdiği hüzünle* ***ölmüş olmayı tercih ediyordum*** (Hk.s.123).

Ölü mevsim: Verimsiz bir dönem, süreç: *Sonra (gökten ne gelir ki yer kabul etmesin!) der gibi başını salladı. Hülâsa galeri meselesi böyle. Zaman meselesine gelince, ağustos* ***ölü mevsim.*** *Binaenaleyh eylül iyidir* (M.s.106).

Ölüden kıskanmak: Ölmüş kimsenin üstün durumda olmasına, görünmesine dayanamamak: *Genç kadının hayatına tekrar şüphe ile bakmaya başladı. Bazen de Suad'ın ölümünün kendisini bu kadar müteessir etmesini başka sebeplere yoruyor, bir kelime ile Nuran'ı bir* ***ölüden kıskanıyordu*** (H.s.317).

Ölülerin başında beklemek: Fedakârlık yapmak, samimi olmak: *Eminim ki olduğunuz yerde, hiç görmediğiniz insanlarla dost olur, bilmediğiniz* ***ölülerin başında beklerdiniz*** (SD.s.197).

Ölüm belki de yalnızlıkta boğulmaktır: Yalnızlık duygusu, kimsesizliğin üzüntüsü, ruh hali: *İnsan yalnız Cemal. Biz yalınızız. Hayatın*

şuuruna erdikçe yalnızlığımız artıyor. ***Ölüm belki de bu yalnızlıkta boğulmamamızdır*** (İAA.s.51).

Ölüm kurdu: Kemirme, eritme, zarar verme: ***Ölüm kurdu*** *yaprakları kenarlarından ısırmış, yavaş yavaş bir akşam kızıllığı ile ortasına doğru yürümüştü. Yumuşak yaprak, bir akşamdan koparılmış gibi sert, madeni bir hal almıştı* (H.s.203).

Ölüm mayasının dilini konuşmak: Ölüm içerikli anlatmak, konuşmak: *Çünkü suyun sesi, aşkın, ihtirasın sesinden kuvvetlidir. Karanlıkta su sesi insanın içindeki* ***ölüm mayasının dilini konuşur*** (H.s.31).

Ölüm ve azap kartalının pençesinde kıvranmak: Ölüm, ahiret kaygısından çok üzlmek: *Halbuki bazı rüyalardaki duygularımız bizi bir sel gibi götürürler. Hiçbir karşı koyma imkânını ve düşüncesini bulamayız. Bir uçta* ***ölüm ve azap kartalının pençesinde kıvranıp*** *dururuz* (EÜM.s.35).

Ölümün yedi başlı bir yılan gibi arada dolaşması: Ölü sayıların artması, ölülerin çoğalması: *Muhteris bir insanlık uzaktan milletimize, elindeki esirlik zincirini şakırdatarak bakıyordu. Meşum demirciler, her yanda bu zincirin halkalarını dövüyorlardı.* ***Ölüm yedi başlı bir yılan gibi aramızda dolaşıyor*** (YG.s.89).

Ölümü bile bir pasta tabağı hâline getirmek: Hayatı gerçeklerden uzaklaştırmak, çok abartılı olmak: *Mimariyi sevenler bu binaya hiç girmemeli. Her şey buradan ölesiye inanan insanların geçtiğini gösteriyor. Rokoko bu mezarlarda* ***ölümü bile bir pasta tabağı hâline getirmiş*** (G.s.108).

Ölüme yakın olmak: Vefat etmeyi, ölümü duyumsamak: *Hiçbir zaman şu son günlerde olduğu kadar* ***ölüme yakın olmadım****. Âdeta bana bir teselli hissi veriyor, bir gün öleceğimi düşünmek. Başka şeylerden korkuyorum. Zaten ömrüm korku içinde geçiyor* (M.s.34).

Ölümlü hayata şahsî bir çeşni vermek: Geçici dünyaya, yaşama bireysel bir farkındalık oluşturmak: *Istırap insanoğlu için gündelik ekmek, ölümse sadece bir kaderdi, ikisinden de kaçılamazdı. Asıl dâva, derin bir şekilde yaşamak ve kendi kendisini gerçekleştirmek,* ***ölümlü hayata şahsî bir çeşni vermekti*** (MB.s.61).

Ölümü beklemek: Köşeye çekilmek, çalışmamak: *İnsan istidadı şal entari, köşesinde sade kahvesini içmekle veyahut* ***ölümü beklemekle*** *vakit geçiren bir mütekait hayatının istidatlarıyla doğdum* (M.s.55).

Ölümün eşiğinde olmak: Ölüme çok yakın, bir ayağı çukurda olmak: *Bir şey değil herkes içkiden zannedecekti. Kepaze olacaktım. Adalet cemiyet hayatı ne korkunç, insan* ***ölümün eşiğinde*** *dahi etrafa bırakacağı tesirden korkuyor* (M.s.190).

Ölümün kısır çeşmesinden içmek: Fani, geçici olduğunu bilmek: *Fakat yazık ki* ***ölümün kısır çeşmesinden içmeyenler*** *bazı şeyleri anlamıyor. Bir muvazenenin mimarîsi bozulduktan ve toprak kendisiyle beraber gelenleri geriye aldıktan sonra bunu anladım* (YG.s.126).

Ölümün mü, hayatın mı çocuğuyuz: Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi de ahirete çalışmak: *"Bütün ıstıraplarım, orada, o eşikte bitecek… Acaba hep böyle mi düşünürüz;* ***ölümün mü, hayatın mı çocuğuyuz?*** (H.s.65).

Ölümün siyah atlı arabası: Firak, ölüm (tabut): *Nasıl tabiat mevsim değiştirirse, kahraman da öylece yer değiştirecekti.* ***Ölümün siyah atlı arabası****, güneşin çocuğunu içimizden alıp götürecekti* (YG.s.91).

Ölümün sonsuzluğu içinden gülümsemek: Sonsuzluğun verdiği huzur, mutluluk:

> ***Gülümsüyor ölümün sonsuzluğu içinden***
>
> *Gülümsüyor vaktiyle nasıl gülümsediyse*
>
> *Ömrünün sabahında ümide ve sevgiye* (Ş.s.31).

Ölümün ve doğumun sırrı: Hayatın gizemi: *Yarın kimi seçeceği bilinmeyen haşin ve sırrına erilmez mâbude bütün imkânların,* ***ölümün ve doğumun sırrı*** *karnında mahpus varlık, mevsimlerin munis esirler, köle hayvanlar gibi adımları peşinden sürüklendiği her şeyin sahibesi olurdu* (H.s.160).

Ölümün zehirli nefesini üflemesi: Ölümle tehdit etmek: ***Ölüm*** *yedi başlı bir yılan gibi aramızda dolaşıyor,* ***zehirli nefesini*** *beşiklerinde uyuyan çocuklardan ölülerin mezarları üstündeki yabani otlara kadar her yaşayan varlığa* ***üflüyor****, her yeşermiş şeyi solduruyordu* (YG.s.89).

Ölüyle beslenmek: Kurtların beslenme kaynağı, rızkı olan leşlerle beslenmeleri:

Bu azapta hilkatten beri bizimle ve bizde
Geçinir, kurt nasıl ***ölüyle****, tırtıl neşeyle*
Beslenirse *biz de öyle besleriz onu* (Ş.s.140).

Ömrü korku içinde geçmek: Hayatı ürküntü duygusunu yaşayarak sürdürmek: *Hiçbir zaman şu son günlerde olduğu kadar ölüme yakın olmadım. Âdeta bana bir teselli hissi veriyor, bir gün öleceğimi düşünmek. Başka şeylerden korkuyorum. Zaten* ***ömrüm korku içinde geçiyor*** (M.s.34).

Ömrü vefa etmek: Ömrü yetmek, yaşamak: *Rahmetli validenin ısrarı yüzünden onun hâtırasına hürmeten yıllarca kahrını çektim, bir su kırbasıyla beraber yaşadım. Yine yaşardım; ama* ***ömrü vefa etmedi*** (SD.s.53).

Ömrüm hayatımı tarumar eden ahlakıma ve tabiatıma karşı mücadele ile geçti: Tanpınar'ın sergüzeşti hayatını özetleyen bir ifadedir: *Fakat muhakkak olan bir şey varsa ömrüm ya şansıma karşı, veyahut da* ***hayatımı tarumar eden ahlakıma ve tabiatıma karşı mücadele ile geçt****i* (G.s.290).

Ömrün çemberinden kurtulmak: Ölümle özgürlüğe kavuşmak, ruhun bedeni terk etmesi:

Ve dersin yavaşça kendi kendine
Ömrün çemberinden kurtuldum *yine* (Ş.s.30).

Ömrün gecesi: Çok yaş almak, ihtiyarlanmak:

1) ***Ömrün gecesinde*** *sükûn, aydınlık*
Boşanan bir seldi avuçlarından,
Bir masal meyvası gibi paylaştık
Mehtabı kırılmış dal uçlarından (Ş.s.38).
2) *Durgun havuzların süsü ten rengi çiçek*
Bir mevsim cümbüşü içinde süzülerek
Ömrün gecesinde *ve kader rüzgârında*
Bir ürperme olur çıplak omuzlarında…(Ş.s.48).

Ömrün rüyası: Gayeyi hayal, umulan güzel şeyler:

Belki rüyalarındır bu taze açmış güller,

Bu yumuşak aydınlık dalların tepesinde
Bitmeyen aşk türküsü kumruların sesinde,
***Rüyası ömrümüzün** çünkü eşyaya siner* (Ş.s.40).

Ömrün tenha saati: İhtiyarlık deminde zaman sakinliği, sükût:

*Bu akşam bu **tenha saati ömrün**,*
Uzak servilerin arkasında gün.
Bu güneş döşemiş bahar bahçesi,
Suyun uzaklaşan, yaklaşan sesi, (Ş.s.25).

Ömrün ucunda yaşamak: Mutlu bir biçimde yaşayamamak: *Yağmur sesinin ve çalınan parçanın arasında, **ömrün** hangi ucundan geldiği belli olmayan, fakat bir **uçta yaşadığını**, talihe bir yerde, haz veya ümitsizlikte sahibinin baş başa kaldığını gösteren, bir kadın sesi yükseliyor…*(H.s.218).

Ömründe bir kere zafer kazanmak: Hayatı boyunca tek bir defa başarılı olabilmek: *"Hayır, hiçbir şey söylemem! Fakat havadis de mükemmeldi. "**Ömrümde bir kere zafer kazanacaktım.**"* (H.s.124).

Ömrünün bir tarafı gelmek: Hayatın önemli bir tarafını oluşturmak, hayatta iz bırakmak: *Aynı şey değil. Bazen bir musiki parçası, benzer bir şey ile ömrünün bir tarafı geliyor. Fakat altmış yaz muazzam* iş (G.s.206).

Ömrünün bütün hesaplaşması: Yaşamı boyunca yaptıklarını eleştirme: *…şüphesiz Kudret Beyi o kadar alt üst eden, Fraulein Bettina'ya birkaç dakika içinde **ömrünün bütün hesaplaşmasını** en kötü bilânçolarla yaptıran bu hâdise olmazdı* (SD.s.88).

Ömrünün sabahı: Gençlik yılları:

Gülümsüyor ölümün sonsuzluğu içinden
Gülümsüyor vaktiyle nasıl gülümsediyse
***Ömrünün sabahında** ümide ve sevgiye* (Ş.s.31).

Ömrünün timsali (olmak): Nilüfer gibi akpak bir yaşam sayfası, ömür:

***Ömrünün timsali** beyaz Nilüfer,*
Türbeler, camiler, eski bahçeler, (Ş.s.50).

Ön safta kalmak: İlklerden olmak, birincil durumda kalmak: *Namık kemal daima* ***ön safta kalmıştır****. Fakat asıl insanı şaşırtan makaleleridir. Asıl onları okurken zihni alaka ve tecessüsün, realist müşahadenin ve cemiyet hayatına bağlılığın nerelere kadar gittiğini, nasıl bütün bir hayatı kavradığını anlar ve şaşırırız* (NK.s.29).

Ön safta tutmak: Birincil derecede olmak, görmek: *Bir bakıma, pek az muharrir yaşadığı devrin dış çehresiyle bu kadar uygunluk içindedir. Şinasi bu yeni değerler içinde aklı ve adaleti daima* ***ön safta tutar*** (XIX ATET.s.189).

Önayak: Örnek olmak için bir şeye ilk önce başlamak, ilk olma: *Bununla beraber, nüfusu altmış binden sekiz bine inen Erzurum, Millî Mücadele'ye* ***önayak olmuş*** (BŞ.s.49).

Önüne dökmek: Somut bir biçimde anlatmak: *…misal gösterir, ufuk açar, milli ayıplarımızı teker teker sayar. Realist gözünün seçtiği basit çareleri* ***önümüze döker*** *ve okuyucusunu saffet ve kudretine hayran ederek bahsi bitirir* (NK.s.29).

Öpeceği gelmek: Öpmek istemek: *Karşısında; nazende edalarıyla kendisine tebessüm eden rakamları* ***öpeceği geliyordu*** (Hk.s.272).

Kendi ördüğü ağa takılmak: Kurduğu tuzağa kendisinin düşmesi: *Molla Bey oğlunu, bir insandan ziyade* ***kendi ördüğü ağa takılmış*** *çırpınan, büyük bir yaralı bir örümceğe benzetti.* (MB.s.29).

Ördüğü ağın içinde boğulan bir örümcek gibi: Kurduğu tuzağa kendisinin düşmesi: *Kendi* ***ördüğü ağın içinde boğulan bir örümcek gibi****, bu tehlikeli ruh hâletinin hazırladığı vaziyetler içinde çırpınır dururdu* (Hk.s.35).

Örf ormanının teşekkülü: Halkın, sokağın kaynak olması ve bütünün oluşturulması: *Nitekim yenilik devirlerinin müstereddit ve kıvamsız hareketlerine yaptığı ufak tefek tesirlerden sarfınazar edilirse, bir* ***örf ormanının teşekkülüne*** *kadar onun sesi cevapsız kalmıştır* (XIX ATET.s.90).

Örtü gibi bürünmek: Sarınmak, herhangi bir kimliğe girmek: *İlerde göreceğimiz gibi bu piyes, insan tâli'ini âriyet bir* ***örtü gibi bürünmüştü****. O her şeyden evvel, yahut bir yığın özenme ile beraber, hareket hâline getirilmiş siyasî ihtiras ve irade olmak istiyordu* (XIX ATET.s.233).

Öteye geçmek: İleri bir dereceye çıkmak, gelişmek: *…**öteye geçememesinden** gelen bir yoksulluk, mesnevîlerden Nâbî'den beri çalışan fakat bir türlü sırrı bulunamayan bir yerli icat arzusu, daha ziyade nesre ait hususiyetlerin artması, bu yarım asrın şiirinin de asıl vasıflarıdır* (XIX ATET.s.81).

Öz çekirdek: Asıl, esas olan: *Fakat İstanbul'u kendi **öz çekirdeği** etrafında, onunla uygun bir kılığa sokmak meselesinden ve imkânlarından bahsediyorum* (YG.s.194).

Öz damarlar üzerinde konuşmak: Kendi kaynakları, değerleri hakkında sanat yapmak: *Hülâsa, Nuri'yi bir çok bakımlardan övmek mümkündür. Fakat ben, bu son sergisinde, onu İstanbul'un son şâiri diye selâmlayacağım. Çoktan beri bu kadar **öz damarlar üzerinde konuşan** olmamıştı* (YG.s.445).

Öz değiştirmek: Ana öğeyi**,** kendini değişikliğe uğratmak: *İkinci Selim'in meşhur beytini tanzim eden gazalin daha birinci beytinden itibaren bu **öz değiştirme** görülür: Kan aktığı günden beri can u tenimizden Yakut fer almış…* (YK.s.161).

Öz olmak: Saf, arı olmak: *Alâkası içinde bu kadar kayıtsız olan bir sevginin ne hayrı olabilir? Hakikatte eski musıkîmiz belki bizim en **öz olan** san'atımızdır. Türk ruhu hiçbir san'atta bu kadar serbest surette kendi kendisi olmamış, bu kadar derin ve yüksek kemale mutlak bir hamle ile erişmemiştir* (YG.s.363).

Özentiden uzak olmak: Beğendiği bir şeye, duruma benzememek, ondan uzak durmak: *Kendilerine mahsus bir hayatı yaratmış olmaları ve onu samimilikle yaşamaları, her türlü **özentiden uzak**, asilliği yalnız kendi yarattıkları şeylerde bulmaları hoşumuza gidiyor* (YG.s.42).

Özentiye kapılmak: Beğendiği şeye benzemeye, onun gibi olmaya çalışmak: *Ziya Paşa eski nesrin dil bakımından Cevdet Paşa'dan daha sıkı ve muvazeneli bir ayıklanması gibi görünen bu uslûbu, hiçbir **özentiye kapılmadan** sonuna kadar devam ettirir…Fert, bir başka fert için haklarından vazgeçemez. Bununla beraber cemiyet hayatının icab ettirdiği kayıtlar vardır; bunların tanzimi lâzımdır* (XIX ATET.s.301).

Özlünün peşinde olmak: Temel ögenin, künhün, zübdenin peşinde olmak, onu almaya, elde etmeye çalışmak: *Yahya Kemal daima ağırbaşlı ve **özlünün peşindeydi*** (YK.s.27).

Özünü ortaya koymak: Temel ögeyi, künhü, zübdeyi ortaya koymak, açıklamak: *Fakat bu zalim ve itiraf edelim ki çok eğlenceli hicvin yanında ne eskisinin müdafaasını yapıyor ne de millî hayatın herhangi bir güzel tarafını, bir **özünü ortaya koyuyordu*** (YK.s.80).

Özünü vermek: Kendini bulmak, aslını vermek: *Böylelikle Osmanlıca düşünür, Türkçe söyler oluyorduk. Anayasa'da ruhunu bulan yepyeni anlayış gerçek dil hareketinin **özünü verir*** (YG.s.116).

P

Paçavra haline düşmek: Değersiz olmak, önemini yitirmek: *İnsanoğlu her şeyden evvel mesuliyet hissidir ve bilhassa fikirlerinin mesuliyetidir. Ondan mahrum edilen insan, kendiliğinden bir **paçavra haline düşer*** (YG.s.61).

Paçavralar gibi perişan dolaşmak: Eskimiş bez, kumaş parçasına benzemek, kötü görünümlü olmak: *Bu davet olmazsa aylarca Seyit Lûtfullah bizim sefil dünyamızda, büründüğü **paçavralar gibi perişan**, oturduğu harabe kadar yıkık dolaşırdı* (SAE.s.45).

Padişah yatağından aktarma olmak: Cariyelikten gelmiş olmak: *Evine, bir padişah yatağından aktarma olan bu kadına, bu tarzda muamelesini hiç görmemiştim* (SD.s.263).

Pahasına olmak: Uğruna, karşılığında olmak: *…sınırları içine de girdiğini, yavaş yavaş memleketi ihanete hazır başka kuvvetler namına benimsediğini görür ve ne **pahasına olursa** olsun mücadeleye karar verir* (YG.s.226).

Palas pandıras çağrılmak: Derlenip hazırlanmaya veya toparlanmaya zaman bulamamak: *Filhakika babamın benim yüzümden **palas pandıras** karakola **çağrıldığının** hemen ertesi günü halam öldü* (SAE.s.60).

Para dalaveresi: Yalan dolan, gizli oyunla maddi çıkar sağlama: *Pederasti, aşırı çapkınlık, küçük veya büyük **para dalaveresi** âdeta adımlarınıza dolaşacak şekilde ortada idi* (SAE.s.127).

Para duvarı: Tanpınar, hayatı boyunca parasızlıktan şekva etmekte ve onu büyük bir engel olarak görmektedir: ***Para duvarı****. Okumasam n'olur! Bittabi hiç! Kim bu eksikliğimi bilecek!...Ve şüphesiz ki asıl Valéry kitaplarında, a ma bir insan bir adamı böyle kendine ışık yapınca tanımak istiyor* (G.s.279).

para etmek: İşe yaramak, önemi olmak: *Her gece birkaç kahve basılıyor, yollar tutularak gelen geçenin üstü aranıyor ama* ***para etmiyor.*** *Zaten lüzum da görmüyorlar. Asıl mücadele öbür tarafta, Anadolu'da oluyor* (SD.s.151).

Parçalanmış bir yılan gibi sürünmek: Nizamsız, düzensiz, dağınık olmak: *Grev* ***parçalanmış bir yılan gibi sürünüyor****. Fakat bu hâli bana daha tehlikeli geliyor. Her an daha kötü olabilir. Grev bir nizam, bir sistemdi. Bu ise anarşi* (G.s.94).

Parasızlığın azabını çekmek: Para sıkıntısı yaşamak, çekmek: *Nerde? … Dün yüzünü dahi görmedim, hastalığımı bile merak etmedi. Küçük ve biçare bir robot,* ***parasızlığın azabıyla*** *Âdeta yarı belime kadar çamurda, hiddetli, somurtkan, her an bir şeyler bulmağa ve kaybetmeğe hazır* (G.s.114).

Para üzüntülerinin bir yangın mukaddimesi gibi etrafında çıtırdaması: Tanpınar'ın yaşadığı ciddi parasızlık sorunu: *Fakat şiirlerin dışında büyük bir sanat darbesi lazım. Bir türlü başlayamıyorum. Para üzüntüleri bir yangın mukaddimesi gibi etrafımda çıtırdıyor* (G.s.286).

Paranın hayat tasarrufu: Sermaye gücünün yaşama yansıması, etkisi: *Tütün deposu yapılmak için Hüseyin Avni Paşa yalısı, kimseye sorulmadan on beş günde yıkılıyor.* ***Paranın hayat tasarrufu*** *vardır. Fakat şehre ancak devlet ve belediye, o da çok uyanık ve şuurlu, zevkli olmak şartıyla tasarruf edebilir* (YG.s.174).

Paranın işe girmesi: Maddi gücün ve menfaatin bulunması, durumu etkilemesi: *…devlete karşı ayrılık hisleri çok aşikâr bir vali ile işbirliği etmiş olur ki orada büyük fark vardır. İşin daha hazin tarafı* ***paranın bu işe girmesidir*** (XIX ATET.s.284).

Paranın su gibi akması: Çok fazla masraf çıkması, harcama yapılması: *Onlar da benim gibi muayyen daire içinde dolaşıyorlar. Avni*

*çok parasız. Maalesef ben kendisine yardım edemedim. **Para su gibi akıyor**. Sebebi de Montparnasse'da kalışım* (M.s.260).

Parası tükenmek: Parayı bitirmek, sermayeyi harcamak: *Kıt Türkçesi, ne bütün konuşmaları takip etmesine, ne de hepimizle can ciğer dost olmasına mâni oldu. Şurası var ki, bizi tam zamanında bulmuştu; bir hafta sonra **parası tükendi** ve umum hesabına yaşamağa başladı* (SAE.s.137).

Parasızlığın (bütün) orkestrasını çalmak: Oldukça maddi sıkıntı çekmek, ondan dolayı güç durumda olmak: *Akif için tez yazan talebe fazla molla, fakat iyi çalışmış. Hiçbir şey yapamıyorum. Fransız gazetelerini okudum. Parasızlık bütün orkestrasını çalıyor* (G.s.302).

Parasızlık denen duvarla yine karşı karşıya olmak: Maddi sıkıntı, parasızlık engeliyle karşılaşmak: *Bugün evden çıkmadım. Dün **parasızlık denen duvarla yine karşı karşıya** idim* (G.s. 218).

Parça ilâve etmek: Ekleme yapmak: *Valéry, M. Teste'ine senelerden sonra **ilâve ettiği parçalardan** birinde "Biraz sonra bir görüş tarzı sona erecek!" derken, belki de ustasının bu âni ölümünden duyduğu ıztırabın ötesindeki şeyi, asıl dramın uyandırdığı düşünceyi…* (YG.s.266).

Parça parça olmak: Parçalanmış bir durumda, lime lime olmak: *İşte düşe kalka, ne yaptığını bilmeden döğüşüyor, yalvarıyor, çırpınıyor, küfrediyor, görmeden ısırıyor, ayırmadan vuruyordu. Elbisesi **parça parça olmuştu*** (MB.s.133).

Paris diye bir süvari: Etkileyen, sürükleyen Paris şehri: *Hülâsa hiçbir şeye karar verecek hâlde değilim. Ve galiba tabiîdir. **Paris diye bir** süvarim var, beni istediği yere sürüyor. Sıska ve ihtiyar at her mahmuzda bir daha yürüyor* (M.s.102).

Patlamış bir balon gibi: Sebep oluğu olumsuzluktan dolayı kendisinin de zarar görmesi: *Mussolini düştü. Senelerden beri insanlığın talihi ile oynayan adam, şimdi bir yığın benzerinin elinde, **patlamış bir balon gibi** büyüklüğünü, hatâlarını ve kaderini kusuyor* (YG.s.71).

Pay vermek: Etkilerinin olduğunu, hissesinin bulunduğunu kabul etmek: *Onlara hayatımızda bir **pay vermezsek** tek yaşama haklarını kaybedecekler* (H.s.167).

Payan olmak: Sonlanmak, nihayet bulmak: *Sen merhume zevcem Atiye Hanımefendinin bana yadigârısın! Onun için seni sever, kusurlarını affederim. Fakat münasebetsizliğinin de* ***payanı yok****, efendim!* (SD.s.223).

Payeyi kaybetmek: Dereceyi, konumu yitirmek: *Sonradan Emine ölüp de hayatım iyice mihverinden çıkınca bu* ***payeyi kaybettim****. Ve yavaş yavaş Esafil-i Şark arasına girdim. Hakları da vardı!* (SAE.s.129).

Payı olmak: Etkisi, hissesi bulunmak: *Belki bunun için bütün itirazları sükunetle karşıladı. Hâlit Ziya, Türk romanının başındadır. Bu geleneğin memlekette kazanacağı her zaferde onun bir* ***payı olacaktır*** (EÜM.s.287).

Pazar malıyla giyinmek: Sıradan bir giysi kuşanmak, giyinmek: *Bu hikmetin gösterdiği yoldan gidip karşımızdakini tanımağa çalışacağımız yerde iftiraya kalkmak, âdeta* ***Pazar malıyla giyinmeğe*** *benzer* (SAE.s.25).

Pazarlıklara şahit olmak: Herhangi bir menfaat elde etmek için yapılan görüşmelere tanık olmak: *…Mütereke'nin ilk yıllarında birçok* ***pazarlıklara şahit olduğunu****, çarpışan menfaatlerin ve ihtirasların onu bir hakem veya arabulucu gibi seçtiklerini de anladım* (SD.s.184).

Pazarlıksız vermek: Kolayca, istekli bir biçimde olmak: *İsmail Mollanın bu işe ne kadar üzülebileceğini biliyordu. O kendisine dostluğunu* ***pazarlıksız veren*** *bir insandı, onu üzemezdi* (MB.s.66).

Pençesinde kıvranıp durmak: Bulunduğu güç, zor durumdan kurtulamamak: *Hiçbir karşı koyma imkânını ve düşüncesini bulamayız. Bir uçta ölüm ve azap kartalının* ***pençesinde kıvranıp dururuz*** (EÜM.s.35).

Perde açmak: Doğruyu, hakikati görmeyi engelleyen şeyi kaldırmak: *Fakat o derin âhenk, artık hiç kendisi olmayan benliğe, her an değiştiği şeylerin arasından, artık bizim olmayan bir zamanın davetiyle yol gösteriyor, mucizeli işaretleriyle derinliklerde birtakım* ***perdeler açıyor…*** (H.s.256).

Perdelerden sıyrılmak: Engelleri aşmak: *O seyrettikçe kadın sanki çok derin bir uykudan uyanıyor, kat kat* ***perdelerden sıyrılıyordu****. Tekrar gözlerini göğe çevirdi. Tekrar aydınlığın kaynağına sordu* (Hk.s.242).

Perdelerini açmak: Göstermek, açığa çıkarmak: *Yahut bilmediğiniz saatlerde canlı varlığın üç kademesi birbirine karışıyor. Marcel Proust'taki Albertine'in uyku halleri gibi varlık kat kat* ***perdelerini*** *bize* ***açıyor*** (YG.s.429).

Perdenin inmesi: İlişkinin sonlanması, bitmesi: *Her şeyin bitmesi ve* ***perdenin inmesi****. O büyük ve ferahlatıcı boşanma. Bütün kafasındakilere, hepsine birden "paydos!" demek, kapıları açmak ve yol vermek…* (H.s.62).

Perdenin öbür tarafında kalmak: Sahnenin dışında kalmak: *Yirmi seneden beridir hadiselerin sahnesinde oynayan adam şimdi* ***perdenin öbür tarafında kaldı*** (YG.s.71).

Peri çehresi takınmak: Peri gibi görünmeye çalışmak: *Ancak böylesi eserlerde eşyanın hayatımıza girdikten sonra iyilik seven bir* ***peri çehresini takındığını*** *anlarız. Çıplak duvar ve fakir eşya…*(YG.s.411).

Perişan ve tereddüt içinde kalmak: Kötü durumda ve kararsız olmak: *…bir nevi hurafevî korku karıştı ve dostumuzun karşısında ricat yolu kesilmiş bir ordu gibi daima* ***perişan ve tereddüt içinde kaldı*** (SAE.s.50).

Perişanlıktan kurtarmak: Acınacak bir durumdan, zavallılıktan kurtarmak: *Onu beğenebileceği bir hâle sokmak çarelerini aradı, ona müşterek hayatlarını bu* ***perişanlıktan kurtaracak*** *bir ufuk bulmaya çalıştı* (MB.s.67).

Pespaye yaşatmak: Alçakça, aşağılık bir biçimde davranmak, yaşatmak: *Dün Süleyman Beyi gördüm. Bu biçare adama daha iyi muamele edemez misiniz? Karınızın babasını o* ***pespaye evde nasıl yaşatırsınız?*** (SD.s.284).

Peşinde dolaşmak: Bir amaç için bir şeyi izlemek: *Belki Nedim, Nef'î, Bâkî, Nâilî gibi birkaç şair, zaman zaman bunu isteyerek elde ettiler. Fakat anlayışları, mazmunun gizli ve girift hendesesinin* ***peşinde dolaşırdı*** (EÜM.s.347).

Peşinde gezmek: Etkisiz hale getirmek için takip etmek, izlemek: *Olan oldu dikkat et. Seni harcarlar. Zaten* ***peşinde geziyorlardı****. Zeki bu gece seni vuracaktı. Bereket veresin vaktinde gördün sonra o Adapazarlılar vardı* (İAA.s.59-60).

Peşinden hiç ayrılmayan ilk günahın azabı: İşlenen ilk suçun, hatanın yaşattığı pişmanlık hissi (Hıristiyan inanışına göre Hz. Havva'nın yasak meyveyi yemesi): *…eski saadetlerinin yine kendilerine bir yıldız gibi uzaktan güldüğü hissedilir ve ilk defa olarak aşk, edebiyatta, kendi başına ve* ***peşinden hiç ayrılmayan ilk günahın azabına*** *rağmen, bir saadet kaynağı olur* (YG.s.129).

Peşinden koşmak: Elde etmek, kazanmak için uğraşmak: *Bir zamanlar gençliğe ışık kaynağı olan evinde, cemiyet hayatımız için o kadar* ***peşinden koştuğu*** *emniyetli bir geleceğin huzurunu tadarak ebedî uykusunu uyumasını Hak'dan dileyelim* (EÜM.s.278).

Peşinden sürüklemek: Birçoklarını etkileyerek onlara kendi düşüncelerini empoze etmek, onları gittiği yola çekmek: 1) …bu ahenk beni öbür dinleyiciler gibi alıp ***peşinden sürükleyeceği*** yerde, üzerime bir dalga gibi yığılıyor, bazen de sonsuz bir çukur gibi ayaklarımın dibinde açılıyordu (SD.s.210). 2) *Molla Bey, canlı varlığından* ***peşinden sürüklediği*** *herkesi, kendisinin olan her şeyi hattâ karısını bile severdi* (MB.s.21). 3) *Yarın kimi seçeceği bilinmeyen haşin ve sırrına erilmez mâbude bütün imkânların, ölümün ve doğumun sırrı karnında mahpus varlık, mevsimlerin munis esirler, köle hayvanlar gibi adımları* ***peşinden sürüklendiği*** *her şeyin sahibesi olurdu* (H.s.160).

Peşini bırakmak: Takip etmemek, izlememek: *Saat insana benzer, der demez, "Buraya bak, ben delilikten hoşlanmam!" cevabını verdi. Öbür yandan Seyit Lûtfullah* ***peşimi bırakmıyordu****. Gaip âlemle münasebette benim yardımıma alışmıştı* (SAE.s.59).

Petekteki bal gibi: Düzenli ve kullanıma hazır olmak: *…fakat bir gün çehresi son ifadesini ararsa bu gülümsemeyi kendi içinde,* ***petekteki bal gibi****, önceden hazırlanmış bulacağını sanıyordu* (MB.s.100).

Peydah olmak: Ortaya çıkmak, oluşmak: *Daha doğrusu, korkutan ve hayran eden Nuranların yanı başında sırf kendisi için yaptığı fedakârlıklarla hiçbir serzeniş ve şikâyette bulunmadan hayatını onun için ikiye bölüşüyle bir üçüncü Nuran daha* ***peydah olmuştu*** (H.s.201).

Peydahlanıp bitmek: Görünüp kaybolmak: *Fakat en garibi, en şaşırtıcısı, seslerin* ***peydahlanıp bitişleriydi*** (H.s.128).

Peygamberane uzlet: Peygamber gibi yalnızlığa, tenhaya çekilmek: *İnzivasını bir nevi* ***peygamberane uzlet****, çabuk darılıcı mizacını is-*

tiğna, hayat ve fiil âlemindeki kabiliyetsizliğini yüksek bir mukavemet şekline soktu ve şirinin bir zaman sadece melûl besteler…(TF.s.4).

Pınarın başına koşmak: Asıl kaynağa gitmek: *…susuzluğum olduğu gibi kalıyor; çünkü sanat da aşk gibidir, kandırmaz, susatır. Ben seraptan seraba koşuyorum. Her* ***başına koştuğum pınarda*** *muammalı çehreler bana uzanıyor* (BŞ.s.235).

Pirinç tarlasına havuç eker gibi: Çok kolay bir biçimde yapmak: *Birkaç asırlık topraklarımızdan ot gibi söktüler. Sonra* ***pirinç tarlasına havuç eker gibi*** *yerimize başka milletler ekildi. Bunları yapan Avrupa değil miydi? Hitler'i, bugünün meselelerini Avrupa beslemeli mi*? (H.s.335).

Pişman olmak: Yaptığı şeyin yanlış, uygunsuz olduğunu anlayarak üzülmek: *Kalbi o zamana kadar duymadığı garip bir ocak duygusuyla, garip bir izzetinefis acısıyla burkuluyordu. Bu ölümü kabul etmek güçtü. Bu, her şeyden vazgeçmek her şeyden* ***pişman olmaktı*** (MB.s.89).

Pişmanlık hissi uyandırmak: Pişman olma duygusunun, nedametin uyanmasına yol açmak: *Çok mümkündür ki, ilk işlenen cürüm ilk evlenme gibi insanda mutlak bir* ***pişmanlık hissi uyandırsın*** (SAE.s.19).

Plâna geçirmek: Uygulamaya hazır duruma getirmek: *Zaten insan veya başka canlıların şekillerini daha yüksek* ***plânlara geçirmeğe*** *çalışır. Heykel tanrının kendisi olmak içindi. Ve bu sanatta tanrılaştırma daima biraz devam etmiştir* (YG.s.465).

Plastik kudreti: Esnekliğin, işlevselliğin gücü, estetiği: *Hatta her ikisinde de öyle beyitler vardır ki* ***plastik kudreti*** *itibarıyla en ince bir parnasyen zevkin mahsulü addetmekte bence mahzur yoktur* (HÜ.s.87).

Politikanın kuyu gibi insanı çekmesi: Siyasetin cazibesi, çekiciliği: ***Politika kuyu gibi insanı çekiyor.*** *Fakat benim vaktim yok*! (G.s.229).

Politikaya mahsus addetmek: Siyasete özgü saymak, kabul etmek: *Benim çocukluğumun belli başlı imtiyazı hürriyetti. Bu kelimeyi bugün sadece siyasî mânasında kullanıyoruz. Ne yazık! Onu* ***politikaya mahsus*** *bir şey* ***addedenler*** *korkarım ki, hiçbir zaman mânasını anlamayacaklardır* (SAE.s.21).

Postu ele vermemek: Öldürülmek tehlikesini atlatmak, kendisini muhafaza etmek: Onun içindir ki *son derecede tetikte durmaya,* ***postunu ele vermemeye*** karar vermişti (MB.s.76).

Postuna bürünüp iş görmek: Birileri namına, onları kullanarak iş yapmak: *Birlik başkanlığından bu günlerde sıhhat ve iş bahanesiyle istifa edeceğim. Hiç kimsenin* ***postuma bürünüp iş görmesine*** *tahammülüm yok!* (G.s.196).

Prensipleri altında toplamak: İlkelerine uygun idare etmek: *Aradan aylar geçtiği hâlde hâlâ gizli ve açık etrafımızda sürüp gidiyordu. İttihat ve Terakki bu cinayeti, memleketi kendi* ***prensipleri altında toplamak*** *için fırsat bilmişti* (SD.s.55).

Program tahtında tuzağa düşürülmek: Bilinçli bir biçimde yanıltmak, zarar vermek: *Zaten her şey sefil surette, ahmakça hazırlanmış bir fatalite gibiydi. Hayvanlar bile bile, sükûnetle,* ***program tahtında tuzağa düşürülmüşlerdi*** (G.s.107).

Propaganda yapmak: Tanıtım, duyurma amaçlı çalışmalar yapmak: *Hulâsa bu, polisiyle, esrar havasıyla,* ***Hristiyanlık propagandası*** *yapan selâmet ordusuyla, salon dedikodularıyla, at yarışı ve kiralık park sandalyeleriyle tek bir piyeste gösterebilecek kadar Londra'dır* (XIX ATET.s.520).

Psikolojik tecessüsün yokluğu: Ruhsal araştırmanın, merakın bulunmayışı: *Bunların başında insanın reel hayata inanarak sahip olması gelir. Ayrıca* ***psikolojik tecessüsün yokluğunu*** *da söyleyebiliriz* (XIX ATET.s.44).

Psikolojik tefahhus: Derinlemesine ruhsal araştırma: *Bugün yeni baştan ve haklı bir surette münakaşa sahasına giren bu hükmün üzerinde duracak değilim. Bizce İslâmi akidenin hakikaten akim bıraktığı bir saha varsa, o da* ***psikolojik tefahhustur*** (EÜM.s.60).

Pusulasız, direksiz bir gemi gibi: Rast gele ilerleme, tesadüflere bırakma: *Paris'teyim, anladın mı kardeşim, Paris'te. Ve pusulasız, direksiz bir gemi gibi dolaşıyorum. Bu şehirde göze ilk çarpması icap eden şeylerin hepsini bitirdim. Şimdi iki şey kaldı: Birinci paranın…* (M.s.77).

R

Rabbena hakkı için gitmek: Ölmek, vefat etmek:

—Ahretin kapısı, beyim, ahretin kapısı…

Bereket versin gerisin geriye geldin.

Eşiğe kadar seni zorla getirdim.

Yoksa, beyim, ***Rabbena hakkı için gitmiştin.*** (MB.s.135).

Raddeye gelmek: Belli bir dereceye varmak: *Bugün olmazsa yarın olacak. Başka çaresi yoktur. İşler bir kere bu* ***raddeye geldikten*** *sonra…* (H.s.333).

Rahat bir yastık aramak: Sıkıntısız, huzurlu bir hayat istemek: *Sonra Nevzat Hanımın benimle konuşurken hep o* ***rahat bir yastık arayan*** *başı gözümün önünden gitmiyordu* (SAE.s.319).

Rahat çalışmak: Yaptığı işe hâkim olmak: *Eren belli ki kocasından* ***rahat çalışıyor****. Fırçası ve paleti emrine tâbi. Tabiat karşısında hiç şaşırmıyor. Realiteyi yakından kavrıyor. Bunda kadın olmanın hissesi de var. Romancılarda dikkat ettim* (YG.s.413).

Rahata düşkün olmak: Keyfin, rahatlığın, iç rahatlığın peşinde olmak, onlara müptela olmak: *Zaten tiryaki tabiatli, rahatına düşkün bir adamdı. Sevmediği bir adamla, işini gördükten sonra iki dakika durmak elinden gelmezdi* (SD.s.149).

Rahatını bozmak: Özveride bulunmak: 1) *Ayrıca her akşam da bir küfür öğretiyor. İleride lâzım olur. En sağlam akçadır. Bozdurur rahatını satın alırsın! diyor* (Hk.s.174). 2) *Kırk yıllık ahbapmış, hattâ daha yakın, sanki hakikaten müşterek bir hayatları varmış gibi davranıyordu. Ve bu, Sabri'nin onu görmekten duyduğu saadeti,* ***rahatlığı bozuyordu*** (Hk.s.167).

Rahatsız olmak: Tedirgin, rahatsız olmak: 1) *Bir örümcek gibi, olduğu yerde ağını örerek avını beklemeyi sever, açıkta, güneş altında âdeta* ***rahatsız olurdu*** (MB.s.39).

Rahmanîleştirmek: Merhametli yapmak: *Eski hayatımızın bu mühim ve psikolojik unsuru onun çehresini sanki birdenbire terk etmiş, ezan saatlerinde o kadar* ***rahmanîleştirdiği*** *bu yüzü çırçıplak bırakmıştı* (SD.s.133).

Rakipten kurtulmak: Kendisiyle yarışan, rekabet edenden uzaklaşmak, ayrılmak: *Bana kalırsa Magdi hiç üzülmemeli… Bilâkis sevinsin, bir* ***rakipten kurtuluyor****, demektir.* (TabiÎ *şaka söylüyorum. Haziranda yeni film, müşterek kitap yazma, filân…* (M.s.171).

Râm olmak: Boyun eğmek, itaat etmek: *…bir gül fidanı gibi ve sadece bizim için yetişip büyüyeceği bir bahar yerine, belki de bizi bu güzellikleri lâyıkıyla tatmaktan meneden yarı ilâhî bir âlemin hükmüne* ***râm olacaktık*** (Hk.s.134).

Rastlamak: Karşılaşmak, denk gelmek, bulmak: 1) *İkinci Dünya Harbi'nin facialarına ilk şiirlerinde büyük yer veren ve bazı şiirlerinden hakiki ressam gözüyle doğmuş olduğu anlaşılan Oktay Rıfat'la Melih Cevdet'te de aynı özelliklere* ***rastlanır*** (EÜM.s.119). 2) *Orada ancak "Ses" şairine, o devrede Nev-Yunanî estetiğinin dilètantizmi arasında yer alan düşünce kırpıntıları arasında ancak* ***rastlanır*** (YK.s.57).

Realitenin çıplak iklimini tercih etmek: Gerçeğin olduğu çıkarsız durumu istemek, talep etmek: *Fakat biz* ***realitenin çıplak iklimine****, Balkan ittifakı gibi ütopyaların şampanya sarhoşluğunu* ***tercih ettik****. Kendimizi kandırmaya çalıştığımız bu muvazaa sarhoşluğunda etrafımızdaki düşmanlığı unuttuk* (YG.s.52).

Realitenin dışına çıkmak: Olduğu gerçeklikten uzaklaşmak, farklı olmak: *Görülüyor ki Yahya Kemal'de ne alkol ne kan kendi hususiyetlerini muhafaza ediyor, durmadan* ***realitesinin dışına çıkıyor****, değişiyor* (YK.s.163).

Realitenin içinde yaşamak: Hakikatlerle barışık olmak, gerçeği kabullenerek yaşamak: *Böyle de olmasa, Halit Ayarcı'nın hayatıma girdiği andan itibaren ben büsbütün başka bir insan oldum.* ***Realitenin içinde yaşamağa****, onunla mücadeleye alıştım* (SAE.s.51).

Realitenin kapısını açmak: Gerçekliğe hazırlanmak, ona yönelmek: *Edebiyatımız köy salatası ile dolu. Fakat ne hazindir ki, elimizde bize yol gösterecek,* ***realitenin kapısını açacak,*** *üzerinde münakaşa edilebilecek yirmi kitap gösteremeyiz* (YG.s.295).

Realiteye dönmek: Gerçeğe, hakikate yönelmek, bakmak: *Sabiha'nın ayrılığı hissiyle dağıtmıştı. Çünkü etrafımda bütün olan bitene rağmen benim için* ***realiteye dönmek****, Sabiha'yı düşünmek, ondan yıllarca habersiz yaşadığımı hatırlamak mukadderdi* (SD.s.164).

Realiteye katlanmak: Gerçeği, gerçekliği uygun biçimde uygulamak: *Realiteyi yakından kavrıyor. Bunda kadın olmanın hissesi de var. Romancılarda dikkat ettim. Kadın romancılar yaratılıştan realist oluyorlar; bir fikirle kendilerini kurarak değil. Çünkü* ***realiteye katlanabiliyorlar*** (YG.s.413).

Realiteyi yakından kavramak: Gerçeği, gerçekliği iyice anlamak: *Eren belli ki kocasından rahat çalışıyor. Fırçası ve paleti emrine tâbi. Tabiat karşısında hiç şaşırmıyor.* ***Realiteyi yakından kavrıyor****. Bunda kadın olmanın hissesi de var* (YG.s.413).

Reçel kavanozuna düşmek: Bolca imkânın bulunduğu şartların içine doğmak, onlara sahip olmak: *Daha doğrusu bir* ***reçel kavanozuna düşmüşüm*** *gibi bütün ömrümce tatmadığım bir yığın tatlı serzenişler içinde yavaş yavaş boğuluyordum* (SAE.s.290).

Reddetmek: Bir şeyi geri çevirmek, kabul etmemek: *Otuz seneden beri, güzele karşı gergedan derisine benzeyen bir zırh geçirdik içimize. Modern edebiyat ışık oyunlarını, muhayyelenin her güzel teklifi gibi durmadan* ***reddediyor*** (YG.s.167).

Reddetmeye çalışmak: Kabul etmek, istememek: *Nitekim seksen seneyi bulan Avrupalı resim tecrübemiz hep İstanbul'un büyüsünün etrafında dönüyor, şimdi onu atölye oyunlarında* ***reddetmeye çalışıyor****, biraz sonra ona her fantazisi kabul edilen bir sevgili gibi râm oluyoruz* (s.155).

Reel hayata inanmak: Hakiki, gerçek yaşamı işlemek, onunla sanat yapmak: *Bunların başında insanın* ***reel hayata inanarak*** *sahip olmaması gelir. Ayrıca psikolojik tecessüsün yokluğunu da söyleyebiliriz* (XIX ATET.s.44).

Refahın aksesuarı: Gönencin, huzurun, rahatlığın objesi, nesnesi: *Bunlar ne kadar basit şeyler, nihayet bir masa, iki sandalye İngiliz Amerikan, Alman, Belçika proleterinin en tabiî şekilde kendisine temin ettiği bir* ***refahın aksesuarı*** *bile değil* (M.s.59).

Refakat etmek: Eşlik etmek, beraberinde gitmek: 1) *…kine sevgi, sevgiye şüphe, şüpheye hiddet ve kayıtsızlık* ***refakat edecekti****. Hepsi kendi çehresine bürünen bu kuklalar bir kere canlanıp içinde velvele ile yaşamağa başladılar mı ortada Sabri diye bir şey kalmazdı* (Hk.s.293). 2) *Bu seyahatlerin çoğunda kızım, bazen de kocasıyla*

kendisine ***refakat ediyorlardı.*** *İstanbul gümrüğünün tanıdığı belli başlı simalardan biri olmuştu* (SAE.s.343).

Reji dehâsıyla doğmak: Rejilik yapabilecek bir zekâ ile doğmak: *Muhlis Bey ilerde göreceğimiz gibi* ***reji dehâsıyla doğmuştu****. Ne olursa olsun oyunu idare etmekten hoşlanır, hakikîsi yoksa, kendisi icat ederdi* (SD.s.222).

Ressam gözüyle doğmak*:* Dikkatli, seçici ve estet bir bakış, nazara sahip olmak: İkinci Dünya Harbi'nin facialarına ilk şiirlerinde büyük yer veren ve bazı şiirlerinden hakiki ***ressam gözüyle doğmuş*** olduğu anlaşılan Oktay Rıfat'la Melih Cevdet'te de aynı özelliklere rastlanır (EÜM.s.119).

Ressam taraf, göz tarafı galip olmak: Gözün yüksek hasletlerinin üstün olması: *Bu kış cesaret edemedim. Şiire yardımı olabilir. Bende* ***ressam taraf, göz tarafı galip****. Gözden besleniyorum daha fazla* (M.s.302).

Resul kelamı: Elçi, haberci sözü, ifadesi: *İhtiyar Asya ve bütün şark bu* ***resul kelamını*** *onun ağzından ilk defa duyduğu günden beri sarsıntı içindedir* (NK.s.28).

Ricat yolu kesilmek: Dönüşü engellenmek: *…bir nevi hurafevî korku karıştı ve dostumuzun karşısında* ***ricat yolu kesilmiş*** *bir ordu gibi daima perişan ve tereddüt içinde kaldı* (SAE.s.50).

Ritim teşkil etmek: Düzenli bir biçimde şekillenmek, vücut bulmak. *İnsan yahut köpek biraz dostluk istiyor: … İşte yalnızsınız, biraz da benimle meşgul olun. Hayvanlar, insanlar somurtgan oldukları zaman, bilmezsiniz ne kadar biçare olurlar…* (Hk.s.283).

Ritim kurmak: Düzen oluşturmak, kurmak: *…bir nevi* ***ritim bile kurduğunu*** *görürüz. O kadar ki, cemiyet meselelerini tetkikte alışmış dikkatli bir göz, on sene sonra, nelerden vazgeçeceğimizi şimdiden kestirebilir* (YG.s.33).

Riyazet yapmak: Dünya lezzetlerinden uzaklaşarak nefsi kırmaya çalışmak: *…hattâ az çok* ***riyazet yapmış****, fakat daima kendisini bir türlü istediği gibi Allah'a veremediğini görmüş, kendi tabiriyle, dünya gözünü her zaman içinde açık bulmuştu* (MB.s.139).

Roma kartalı uçuşu: Roma devletinin simgesi kartal hangi tarafa uçarsa ordu orayı hedef seçer: ***Roma kartalı*** *şarka doğru* ***uçuşu*** *için bu kaleyi seçmiş, Bizans-Arap mücadelesinin en kanlı safhaları burada geçmiştir* (BŞ.s.27).

Romantizmi eskitmek: Romantik sanat etkisini sürdürememek, onu yıpratmak: *İçine girdiğimiz Avrupa medeniyeti ve kültürü ise romantizmi çoktan aşmıştı. Bu değişikliğin şekilleri olan bir düşünce ve sanat ikliminde yaşıyordu. Kaldı ki biz* ***romantizmi eskitmiştik*** (YK.s.96).

Rötarlı bir tren gibi: Gecikmek, gecikmeli: *Sonra meydanın saatlerine baktım. Biri üç buçukta durmuştu; öbürü belki dün gecenin on birinden* ***rötarlı bir tren gibi*** *bugünün akşamına yetişmeğe çalışıyordu…*(SAE.s.192).

Ruh açlığı içinde olmak: Ruhsal boşluk, açlık hissetmek: *Benliğimizin bir tarafı yapılmış. Sen farkında değilsin;* ***ruh açlığı içindesin****… Felâket şurada; bugünkü nesil ortadan çekildi mi, çoğu ezbere olan bu eserler kaybolacak* (H.s.77).

Ruh bütünlüğü sağlamak: Tinsel rahatlık, huzur: *Amansız kadere: "Bana tanrılarınki kadar âhenkli bir saat bahşedin; sonra istediğinizi yapın!" diye yalvaran bu şâirin bütün eseri,* ***ruh bütünlüğümüzü sağlayacak*** *âhenk hasretiyle doludur* (YG.s.67).

Ruh bütünlüğüne davet etmek: Bütün olmak, tamamiyet: *Ruh temizliğine, safvete mâliktir.* ***Ruh bütünlüğüne davettir*** (ED.s.252).

Ruh disiplini manzarası vermek: Ruh düzeni görünümü kazandırmak, değişim yaşamak: *Bütün bunlar Mümtaz için gün geçtikçe sevgilisini kendi gözünde değiştiren, tamamlayan, aşklarına bir* ***ruh disiplini manzarası veren*** *şeyler oluyordu* (H.s.143).

Ruh hâleti: Psikolojik durum, ruh hali: *Fakat biraz devrin hastalığı diyebileceğimiz şey ve biraz da Fikretin şiir telâkisi aşağı yukarı onların hepsini bu bahsettiği ruh hâletinde toplamıştır. Oldukça mudıl bu* ***ruh hâletinin*** *başında şe'niyetle uyuşamamak gelir…*(TF.s.11).

Ruh hâletini anlamak: Duygu ve ruh durumunu kavramak: 1) *Sakız zelzelesinin ilham ettiği gazelde –en güzel eserlerinden biri- bu* ***ruh hâli*** *tam bir çığlık olur* (XIX ATET.s.538). 2) *O andaki* ***ruhî***

hâlletimizi anlatmak *için, sadece bu mazi ocağının başında tamtamlarla sıçramamız kalmıştı, diyebilirdim* (SD.s.271).

Ruh kasırgası(gibi): Yaşanan büyük heyecan, coşku: *Ne zaman Orhan Gazi'nin çehresine biraz eğilsem, orada Yunus Divanı'ndan aksetmiş çizgiler görürüm ve bütün o fütuhatların arkasında bu* ***ruh kasırgası*** *ile Türkçede doğan yapıcı değerler dünyasını selâmlarım* (EÜM.s.138).

Ruh kudretini mahrum kalmak: Ruhun, canın gücü, erkinden yoksun olmak: *Kendisi ile işe başlayan diğer Servetifünun şairlerine gelince onlar, yeni bir eserin geniş bir tabaka tarafından tekrar anlaşılması ve benimsenilmesi için elzem olan* ***ruh kudretinden*** *ve büyük cazibeden* ***mahrumdurlar*** (TF.s.3).

Ruh kuruluğu: Tanpınar, kendisini birçok konuda eleştirmekte ve başarısız görmektedir: *Binden bire evvela zengin şerikimi hissettim, sonra da buradaki* ***ruh kuruluğumun*** *hakiki sebebini bulur gibi oldum* (G.s.173).

Ruh mahremiyeti: Ruh, ruhsal gizlilik, yasaklık: *Fakat bütün bunlar, hafızamızda birçok mısralarının yer tutmasını ve zaman zaman arkalarından sürükleyip getirdikleri* ***ruh mahremiyetiyle*** *bizi zenginleştirmelerini men etmez* (EÜM.s.400).

Ruh rahatı: Ferahlama, ruhsal, psikolojik olarak dinlenme: *Sana şimdiye kadar mektup yazabileceğim bir* ***ruh rahatını*** *elde edemedim. Bugün de bu selâmı âdeta bir nevi mecburiyetle, binaenaleyh mahcubiyetle uçuruyorum* (M.s.29).

Ruh tüter gibi rüzgârda çırpınmak: Titremek, sallanmak: *Hafif bir rüzgâr esiyor, Sabiha'nın yanmasını o kadar mucizeli bulduğu havagazı lambaları bir* ***ruh tüter gibi bu rüzgârda çırpınıyor,*** *boş arsaların ot kokusuna, bilmediğim bahçelerin çiçek kokusu karışıyordu* (SD.s.213).

Ruhu sürüklemek: İnsanı çok fazla etkilemek, tesiri altında bırakmak: *Sıla hasreti bu kadar geniş bir bayrağı pek az açmıştır. Ses bir kartal gibi süzülüp yükseldikçe* ***ruhumuzu*** *da beraberinde* ***sürüklüyor*** (BŞ.s.69).

Ruhun susuzluğu: Ruhun, canın ihtiyaç duyması susuz kalması: *Hayatının arızalarını değil,* ***ruhunun susuzluğunu****, zekâsının macerasını nakleder* (YK.s.25).

Ruhundaki susuzluğu gidermek: Tatmin olamamak, manevi eksikliği gideememek: *Akşemseddin o zamanlar devrinin ilmini ilâhiyattan tıbba, nahivden mûsikîye kadar öğrenmiş, fakat bir türlü **ruhundaki susuzluğu gideremediği** için yüzünü tasavvufa çevirmiş, kendisine mürşid arayan genç bir âlimdi* (BŞ.s.32).

Ruhunu bulmak: Aslına, özüne, doğasına uygun olana kavuşmak: *Böylelikle Osmanlıca düşünür, Türkçe söyler oluyorduk. Anayasa'da **ruhunu bulan** yepyeni anlayış gerçek dil hareketinin özünü verir* (YG.s.116).

Rus korkusu denen kuyuda yaşamak: Komünist sisteme dahil olma korkusu: *Türkiye yakın komşusu dolayısıyla hareketsiz kalan, kendi zaruretlerini tatmin edemeyen memleket… Biz iki yüz senedir **Rus korkusu denen kuyuda yaşıyoruz*** (G.s.198).

Rüya görmek: Düş görme düşüncesini kazanmak: *…şöyle dört başı mamur, binaenaleyh her hatırladıkça kafamı zehirleyecek ve kendi kendimden şüphe ettirecek bir **rüya görmeğe** muvaffak olmuştum* (SAE.s.119).

Rüyalar kadar sade: Yalın, gösterişten uzak, gösterişsiz:

Sen akşamlar kadar büyülü, sıcak
***Rüyaların kadar sade**, güzeldin*
Baş başa uzandık günlerce ıslak
Çimenlerinde yaz bahçelerinin (Ş.s.38).

Rüyası yapmak: Hedefi, gayesi olmak: *Her şey ona kendini açıyor, nizamını kabul ediyor ve bu nizam her şeyi içinden değiştiriyordu, hepsini birden büyük, esrarlı bir varlığın **rüyası yapıyordu*** (H.s.179).

Rüyanın tesis ettiği o derin hava: Rüya mefhumunun Tanpınar'ın yaşamına etkileri süregelmiştir: *Bir hayli müddet bu rüyanın tesiri altında kaldım; çocukluğuma, gençlik senelerime dönmüş gibiydim. Tam mânasıyla yani bu **rüyanın tesis ettiği o derin hava** ile bizim evde idim* (G.s.171).

Rüyaya dalmak: Rüya âlemine gitmek, reel dünyadan uzaklaşmak:

Ey solgun mâbude, kadehlerimiz
Beyaz aydınlığa uzanmaz artık,

Aynalar kırıldı mevsimlerle, biz
Sırrın gecesinde ***rüyaya daldık*** (Ş.s.53).

S

Saadet hissiyle ölmek istemek: Mutluluk duygusuyu ve huzurla hayata veda etmek: *Ve ben garip, hiç duymadığım kadar kuvvetli bir* ***saadet hissiyle ölmek istiyordum****. O anda ölmek istiyordum* (SD.s.106).

Saadet içinde yüzmek: Mutlu olmak, yaşamak: *—Ben, tabiî işittin, çok parlak bir evlenme yaptım.* ***Saadet içinde yüzüyorum****. Gözlerimin içine, bana o yıldız dolu bakışlarını akıttı* (SD.s.275).

Saadet kaynağı olmak: Mutluluğun merkezi, yeri olmak: *…eski saadetlerinin yine kendilerine bir yıldız gibi uzaktan güldüğü hissedilir ve ilk defa olarak aşk, edebiyatta, kendi başına ve peşinden hiç ayrılmayan ilk günahın azabına rağmen, bir* ***saadet kaynağı olur*** (YG.s.129).

Saadet olmak: Kentin eğlence dünyasına girmek: *Şehrin kabuğunu yalıyor gibiyim. (İlâve II: Mösyö Rufer Paris'te değil. Pipo tütününü Abidin'e verdim. Magda'nın gelişi benim için bir saadet olacak. Abidin'in hediyelerini verdim…*(M.s.80).

Saadete sahip olmak: Mutlu, huzurlu olmak: *Cevdet Paşa'nın kızı için yazdığı kitapta çocuğuyla meşgul olmak* ***saadetine sahip oldukları*** *için fakirleri hakikî zengin addeder* (XIX ATET.s.414).

Saadeti aramak: Mutluluğu istemek: *Gelirler, giderler, tezgâh durmadan işler. Fakat siz niçin* ***saadeti aramıyorsunuz*** *da büyük işi arıyorsunuz!* (H.s.124).

Saadeti zehirlemek: Mutluluğa zarar vermek, onu bozmak: *Nuran'ın evine kabul edilmek saadeti Mümtaz için zevklerin en büyüğüydü. Yazık ki, Fatma'nın huysuzlukları bu* ***saadeti zehirledi*** (H.s.154).

Saadetin gülmesi: Mutluluğa, huzura yakın olma, onu hissetme: *… eski* ***saadetlerinin*** *yine kendilerine bir yıldız gibi uzaktan* ***güldüğü*** *hissedilir ve ilk defa olarak aşk, edebiyatta, kendi başına ve peşinden hiç ayrılmayan ilk günahın azabına rağmen, bir saadet kaynağı olur* (YG.s.129).

Saadetini yıkmak: Mutluluğunu bozmak, tahrip etmek: *Gerçi kendi çocukluğunun* ***saadetini yıkan,*** *anasının güzel gözlerini acının zehirli çeşmesi yapan bu adama karşı kalbinde hiçbir hınç yoktu; fakat buna karşılık onun yasını, acısını bir türlü ciddiye alamıyordu* (MB.s.80).

Saati iyiden iyiye sökmüş gibi görmek: İyice anlamak, kavramak: *O sadece tenakuzları görmeye yarar. Filhakika Ziya Paşa, hayat dediğimiz bu kör dövüşünü,* ***saati iyiden iyiye sökmüş gibi görür*** (XIX ATET.s.290).

Saatin icadından evvel doğmak: Döneme aykırı, eskiye ait olmak: *"Paşam, elinden ne gelir, ben saatin icadından evvel doğmuş olanlardanım…"* (SD.s.263).

Saatleri karanlık bir kumaş gibi dokumak: Terbiye konusunda yardımcı olmak: ***Saatlerimi karanlık bir kumaş gibi o dokudu,*** *çocukluğumu usta bir kuyumcu gibi o işledi, gençliğimi bir mimar gibi o kurdu* (Hk.s.120).

Sabır ve emniyetle beklemek: Dayanç, ses çıkarmadan güvenle durmak, beklemek: *Fakat Anadolu silâha sarılmıştı. Küçük sahil şehri halkına, bütün milletimiz gibi* ***sabır ve emniyetle beklemek kalıyordu*** (SD.s.14).

Sabır ve teenni nasihatleri vermek: Soğukkanlı, sabırlı olmak için öğüt vermek, rahatlatmak: *Mehîn Banu, yeğeninin kederlerine şiddetle alakadardır. Onu teselli etmeye çalışıyor, sabır ve teenni nasihatleri veriyor* (HÜ.s.72).

Sabır ve teslimiyetin arkasına sığınmak: Keder ve yeisten uzak olmak, tevekkül etmek: *…bütün talih kurbanlarının tek siperi olan imkânsız bir* ***sabır ve teslimiyetin arkasına sığınarak,*** *hep bu sözleri söyleyeceği son dakikayı düşünmüştü* (MB.s.15).

Sabır, feragat, tahammül öğretmek: Katlanmayı, dayanmayı kazandırmak, sağlamak: *Hastaları iyileştiriyor, ümidi olmayanlara ümit kapıları açıyor, dünyaları yıkılmış olanlara ölümün ötesinde ışıklar gösteriyor,* ***sabır, feragat, tahammül öğretiyordu*** (H.s.181).

Sabırsız, sabırsız eşinmek: Acele etmek, sabır göstermemek:

Sabırsız, sabırsız eşinir

Ve alevden koşu başlar…

Ne de öbür hayvanlar, kuşlar uyanmadı diye…

Bu böyle…Kudretim sonsuz (Ş.s.93).

Sabırsızlık ve alışveriş buhranı içinde kaybolmak: Aceleyle bilinçsiz bir biçimde tüketimde bulunmak: *Cuma gecesinden beri İstanbul'dayım. Roma hakiki bir* ***sabırsızlık ve alışveriş buhranı içinde kayboldu*** (G.s.113).

Sabretmek: Sabırlı davranmak, sabır göstermek:

Dostu idare güçtür, düşmanı zararsız yapmak güçtür.

Her şey güçtür.

Dirayet ister!

Her şey dirayet ister!

Bazen ***sabredersin****, zaaf olur; bazen zaafın kuvvet görünür* (SD.s.168).

Sabrın acı meyvası: Zaferi elde etmek için çekilen güçlük, bekleme erdemi:

Muradiye, ***sabrın acı meyvası****,*

Ömrünün timsali beyaz Nilüfer,

Türbeler, camiler, eski bahçeler,

Şanlı hikâyesi binlerce erin (Ş.s.50).

Sabun köpüğü üflüyormuş gibi konuşmak: İlginç bir biçimde konuşmak: *Garib, hiçbir hecenin üzerine basmadan, kelimeleri* ***sabun köpüğü üflüyormuş gibi*** *havaya bırakan yumuşak bir* ***konuşması*** *vardı* (YG.s.262).

Saçları bahtından daha siyah olmak: Şansın talihin kara, çok kötü olması:

Leylâ… Elâ gözlü bir çöl ahusu

Saçları bahtından daha siyahtır*.*

Kurmuş diye sevda yolunda pusu

Döktüğü gözyaşı, çektiği ahdır (Ş.s.114).

Saçlarından yakalamak: Elde etmek, sahip olmak: *Kaç defa ikbalin peşinden en yüksek basamaklara kadar yükselmiş, fakat* ***saçlarından yakalayacağı*** *sırada, sadece alaycı kahkahasını duymuştur* (XIX ATET.s.283).

Saçlarını yolmak, başına kül dökmek ve elbiselerini yırtarak ağlamak: Çok fazla ıstırap çekmek, aşırı üzülmek: ***Saçlarını yoluyor, başına kül döküyor ve elbiselerini yırtarak ağlıyor, ağlıyor.*** *Vakta ki sabah vakti askeri bu işten haberdardır* (HÜ.s.39).

Saçma yemiş kuş kanadı gibi sarkmak: Havada, boşlukta kalmak, sallanmak: *Tekrar pencereye baktım. Kopmuş rezeleri yüzünde* ***saçma yemiş kuş kanadı gibi sarkan*** *pancurlarının arkasında boş ışığa, ebediyen yabancı bir göz gibi bakıyordu* (SD.s.242).

Sadaka gibi vermek: Hakkı kısıp, az oranda vermek, onu da minnetle vermek: *—Şimdi güle güle… dedi. İbrahim Bey size yolu gösterir. Yalnız, yeğeninize kendi hakkı olan parayı öyle* ***sadaka gibi vermeyin****!.. Bir de bu işten bahsetmek yok ha!* (SD.s.139).

Aşk her zaman sadakat değildir: Aşk, çok sevmek bağlılık olmayabilir: *Şurası var ki* ***aşk her zaman sadakat değildir****. Hele sanatta hiçbir zaman olmadı. Nasıl olabilir ki görünüşlerin dünyası, eninde sonunda bir bakış zaviyesinin hikâyesidir* (YG.s.447).

Sadanın beni doğurması: Sesin, musikinin etkileyiciliği: *Nerde ise Valéry'nin o çok güzel şiirinde (Deniz Mezarlığı) olduğu gibi "****Sada beni doğuruyor*** *ve ok öldürüyor." diyeceğim* (YG.s.235).

Sade rüyasının peşinde yürümek: Hedefine yoğunlaşmak, çok istemek: *Kendime seçtiğim ustalar, benim gibi* ***sade rüyasının peşinde yürüyenler****, güzeli arayanlar ve başka şey düşünmeyenler hakikaten tanıdılar mı?* (G.s.292).

Sâdık kalmak: Bağlı kalmak, bağlılığını sürdürmek: *Şurasını da söyleyelim ki, bu iradî sanat, kendi* ***kendisine sâdık kalması*** *yüzünden çok tabiî şeylere mahsus bir hava ile karşımıza çıkar* (YG.s.437).

Sadık lala gibi sırtında taşımak: Samimi bir biçimde hizmet etmek, hizmetinde bulunmak: *Çünkü bu kapıdan asıl camie giden yolun etrafındaki ağaçlar, bizi bir* ***sadık lala gibi senelerce sırtlarında taşıdılar*** (SD.s.20).

Sadist ve kindar olmak: Başkalarına acı çektirmekten zevk duymak ve kin tutmak: *Ziya Paşa herkesi ayağına takmak ister, bundan zevk alır;* ***sadist ve kindardır*** (ED.s.173).

Sadra şifa vermek: Yüreği, gönlü rahatlatmak, isteği karşılamak: *Aksi bir tesadüfün işe girmesinden çok korkuyorum. Ve şuanda hâlâ* ***sadra şifa verir*** *bir havadis gelmemesinden çok korkuyorum* (M.s.53).

Safderunluk: Kolayca aldatılmak, saf olmak: *Evliya Çelebi'den daha septik olan, fakat zâlim istihzası ve realizmi çok defa onun* ***saf derunluğundaki*** *zenginliğe erişemeyen Keçecizâde Fuad Paşa'nın meşhur yangın dolayısıyla "Osmanlı tarihinin dîbâcesi yandı!" …* (YG.s.219).

Safhaları geçirmek: Evre, süreç deneyimlemek, yaşamak: *Aradaki geçen zaman içinde memlekette, sade roman nevi, yukarıdan beri anlattığımız* ***safhaları geçirmemiş****, aynı zamanda roman etrafındaki münakaşalarda realizme doğru mihver değiştirmişti* (XIX ATET.s.441).

Safında olmak: Desteklemek, taraftarı olmak: *Solculara göre ise ezandan, Türk musikisinden, kendi tarihimizden bahsettiğim için ırkçıların değilse bile sağcıların* ***safındayım*** (BŞ.s.10).

Sağ kolu olmak: Güvenilir, sağlam adamı olmak: *Zaten Salih Kaptan Muhlis Beyin* ***sağ kolu gibiydi****. Bu cesur ve maceradan hoşlanan adam gizli ve tehlikeli olan her şeyden çılgınca lezzet alırdı* (SD.s.222).

Sağa sola çarpa çarpa yürümek: Yalpalamak, düzgün yürüyememek: *Fakat ne bu acele ve* ***sağa sola çarpa çarpa yürüyüş****, ne ikide bir hiç tanımadığı cinsten mahlûklar gibi karşılaştığı insanlar, görmeden baktığı mağaza vitrinleri…* (H.s.298).

Sağa sola çarpmak: Yalpalayarak ilerlemek: *Suad karanlıkta önüne bakamıyormuş gibi* ***sağa sola çarpa*** *yürüyordu* (H.s.284).

Sağa sola küfrü basmak: Etrafa bağırıp çağırmak, küfretmek: *"Bu sizin gelişiniz!" dedik ve iyice dalkavukluk ettik. Üstat sarhoştu, açıldı.* ***Sağa sola bastı küfürü****. Nihayet bir yarım saat kadar da bizim nesirleri medhetti, sonra "şiirden vazgeçin" dedi. "Onu yapmayın, o benimle bitti. Müsaadenizle bendeniz o işi yaptım. Artık yapamazsınız" diye bir baba nasihatı verdi* (M.s.55).

Sağda solda otlamak: Amaçsız meşgul olmak, zaman öldürmek: *Vâkıa daha henüz büyük ve tam mânâsıyla çalışamıyorum. Masa, dosyalar, müsveddeler yok.* ***Sağda solda otluyorum****. Ama içimde bir şeyin yapıldığını duyuyorum* (M.s.243).

Sağdıçlık etmek: Kılavuz olmak: *İşte size bu işe ne kadar bağlı olduğumu, ne kadar istediğimi yazdım. Bana bu işte* ***sağdıçlık etmekten*** *çekineceğinizi zannetmiyorum* (M.s.72).

Sağı solu ihtiyatla gözetmek: Çevreyi uyanık bir biçimde izlemek, gözetmek: *Velhasıl bu düşüncelerle mülk-i Rum'a doğru geceyi gündüze katarak ve* ***sağı solu ihtiyatla gözeterek*** *gidiyor. Yolda nakle şayan bir tek hadise vardır* (HÜ.s.66).

Sağlam bir mazinin içinden gelmek: Köklü, zengin bir gemisi olmak: *Laroza son derece hoş adam. Büyük hevesleri, çetin bir zekâsı, birtakım inançları, fakat bizde yadırganacak şey, sağlam bir mazinin içinden geliyor. Şark hasreti, şark bilgisi, belki de çocuk tarafları* (G.s.59).

Sağlam düşünen kafa: Güvenilir, gerçek bir biçimde göz önüne getiren, aklından geçiren kimse: *Yahya Kemal bugünün* ***sağlam düşünen kafasıdır****. Şiir bu muazzam kâinatın zevk bahçesidir. Eğer bu büyük ve şümullü düşünce sadece bize bir zevk bahçesi verdiyse buna da hayret etmemeli* (EÜM.s.336).

Sağlam olmak: Dayanıklı durumda bulunmak: *O yıllarda dairenin vekilharçlığını eden Agop'un hesaplarının ne kadar* ***sağlam olduğunu****, kendisini birçok masraflardan nasıl koruduğunu da biliyordu. Onun için hiddetini çabuk yendi* (MB.s.124).

Sağlam yürümek: İstikrarlı bir sanat anlayışı taşımak: *Fakat Oğuz Türkçe'sinin tecrübesizliğine rağmen o ne* ***sağlam yürüyüştür*** *ve ne keskin hayallerle konuşur? İnsanın, Yunus'un şiirine kelimeler eşyanın kendisi olarak gelirler, diyeceği geliyor* (BŞ.s.109).

Sahaları daralmak: Hareket, eylem sahasının küçülmesi, kısıtlanması: *Zihniyet buhranı, iktisat buhranı, kültür buhranı, değerler buhranı, aile buhranı… gibi tabirler,* ***sahaları daraldıkça*** *berraklığı artan karışık ve had realiteleri…*(YG.s.82).

Hakiki sahasını bulmak: Uygun zemin, alana yerleşmek, iklimi yakalamak: *Velhâsıl hilkatin cömertçe bahşettiği bütün meziyetleriniz yavaş yavaş* ***hakiki sahasını buluyorlar****, demektir. Ne kadar mesudum. Ben tabiatın ekonomisinde israf kelimesinin yeri yoktu, diye iddia ederdim* (M.s.70).

Sahibi olmak: Edinmek: *Evet, o günkü sohbetimizin bütün lezzetini Kudret Beyin burnunun bu uysallığına borçluyuz. Bununla beraber çok izzetinefis* ***sahibi olduğu*** *için oyuna tam girmiyordu* (SD.s.97).

Sahnenin dışında olmak: Millî Mücadele Hareketin dışında kalmak: 1) *Abdülhamid'in hürriyet taraftarlarına karşı açtığı sinsi ve zalim mücadeleyi, Midhat Paşa'nın nefyini, 1877 Harbi'nin fecî safhalarını hep sahnenin dışında takip etmeye mecbur kaldı* (XIX ATET.s.451). 2) *Orada mücadele var, muharebe var. Mukadderatımız orada hâlledilecek! Asıl sahne orası Biz burada maalesef sadece seyirciyiz.* ***Sahnenin dışındayız*** (SD.s.135).

Sakat olmak: Eksik, kusurlu bir tarafın olması: *…büyük insanî mefkûrelerin bir peygamberini, cemiyet hayatının ateşli bir havarisini görmek arzusundadır. Asaleti nispetinde* ***sakat olan*** *bu arzuda, şiir hakkında yerleşmiş, kök salmış bâtıl zanların, yanlış telâkkilerin mühim bir hissesi vardır* (EÜM.s.13).

Sakınılmazın karşısında olmak: Korunmamanın, esirgenmemenin içinde, onunla içi içe olmak: *Sonra ev, belki de farkına varmadan kendimi mahkûm ettiğim yalnızlık, biraz da hadiselerin yardımıyla beni mağlup ettiler. Şimdi* ***sakınılmazın karşısındayım*** (SM.s.27).

Sakınmak sevki tabiisiyle doğmak: Kendini koruma iç güdüsünün doğuştan olması: *Mümtaz bu anda izin alıp gidebilseydi belki de hayatı büsbütün başka bir şekil alırdı. Fakat talih kalmasını istedi. Zaten* ***sakınmak sevki tabiisiyle doğmuş*** *insanlardan değildi. Hayatının her hadisesi onu yolun ortasında açık bir hedef gibi bulurdu* (H.s.205).

Sakınmaya çalışmak: Bir şeyi yapmaktan, kaçınmak, ondan uzak durmak: *Elimizden geldiği kadar bundan* ***sakınmaya çalıştık*** (XIX ATET.s.16).

Saksı gibi pencerelere dizilmek: Ailenin pencereye çıkması: *Karşıki ev çok hoş. Ana ve üç kız* ***saksı gibi pencerelere diziliyor****. Yahut da balkondalar* (G.s.187).

Salıverdiği dumanla kendisini gizleyen bir harp gemisine benzetmek: Realiteden, gerçeklerden saklanan, gizlenen kimse: *…Tıpkı* ***salıverdiği dumanla kendisini gizleyen bir harp gemisine benzeten,*** *hulâsa hayatla arasına birdenbire giren bu düşmanın eline düşmüştü* (SD.s.81).

Salim bir kafa ile düşünmek: Huzurlu bir biçimde düşünmek, tefekkür etmek: *Hangisine inanmalıydı? En iyisi bütün bunları sonra,* ***salim bir kafa ile düşünmek*** *üzere, bu evden derhal ayrılmaktı* (Hk.s.68).

Salkımlı küfretmek: Okkalı, bolca sövmek: *Fikret'te Bedri'ye küfretmeğe hafif bir temayül var. Ve Fikret* ***küfredince salkımlı ediyor****. Onun için ben kabahatin Bedri'de olmadığını söylüyorum. Hakikat şu ki, Fikret para istiyor* (M.s.121).

Samanlık gibi ilk alevde tutuşmak: Çok kolay ve çabuk, hemen olmak: *Hulâsa bir* ***samanlık gibi ilk alevde tutuşmağa*** *hazır bir gerginlik içinde idik* (SD.s.227).

Sanat eseri kadar güzel olmak: Kusursuz görmek: *Şurası muhakkak ki, bir insanın hayatı bazen bir* ***sanat eseri kadar güzel olabiliyor****. Onu bulduğum zaman…* (H.s.120).

Sanat eseri müze çalışması gibidir: Dikkatli olmak, uyanık dikkat ve özenli çalışma: *Hiçbir şey bitmiyor. Mallarmé'den Hugo'ya ne uzun yol. Fakat benim için* ***sanat eseri müze çalışması gibidir.*** *Benden evvelkiler benim lanetimdir* (G.s.246).

Sanata erişmek: Sanatı yakalayabilmek: *Bütün tekniğe ait iddialarına, zihnî temayüllerine rağmen ressamımızda çok kesif ve fırtınalı bir iç hayatını görmemek kabil değil. Eseri, bunu tanzim ettiği anlarda büyük* ***sanata erişiyor*** (YG.s.433).

Sanatın himayesi: Sanatı koruma, destekleme, onun gelişmesine vesile olma: *En uyanık ruhlu vezirlerimizden biri olan Âli Paşa ile bu* ***sanatın himayesinin*** *kendisine getireceği şerefi ölçemez* (YG.s.30).

Sanatının asıl sırrını garptan almak: Batının yüksek sanatından yararlanmak: *Bütün bunları söylemekle, gerek, zevk, gerek teknik itibariyle* ***sanatının asıl sırrını garptan aldığını*** *inkâr etmiş olmuyoruz* (YK.s.126).

Sanatının nizamını aramak: Eserlerinin, sanatının ilkelerini, düzenini belirlemeye çalışmak, kurmak: *…benzeyen sevgiden ve bir tefekkürün arasından İstanbul'u gördü ve taganni etti. Belki daha ileri gitti; bu şehrin güzelliklerinde* ***sanatının nizamını aradı*** (EÜM.s.351).

Sanatkârın yetimi olmuş bir aile: Sanatkârını yitirmiş, kaybetmiş aile: *Gauguin sergisi, [Arif] Kaptan'ı ziyaret, para şikâyetleri* ***Sanatkârın***

***yetimi olmuş bir aile**. Fakat küçük gayet tatlı ve hiç fena olmayan şeyler yazıyor, bilhassa şiirlerin sonunu getirmesini biliyor* (G.s.175).

Sanatsal ağacının dalı: Anadolu Selçuklu şehzadeleri: Konya elbette o kadar gazâsına şahit olduğu İkinci Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, ***sanatsal ağacının*** on bir **dalı** gibi gördüğü ve benimsediği on bir çocuğun arasında başlayan kanlı mücadeleye kayıtsız kalmamıştı (BŞ.s.101).

Sancı çekmek: Sıkıntı yaşamak: *—Edemem!.. Çünkü, daha doğmadı. Fakat doğacak, eminim… Bütün dünya onun **sancısını çekiyor**. İşte İspanya!..* (H.s.89).

Sansar gibi boğmak: Kurnazca kendi menfaatini tercih ederken zarar vermek: *Muztarip milletlere el uzatacağı yerde onları bir **sansar gibi boğmağı** tercih etti* (YG.s.72).

Sansar olmak: İzini belli etmemek, kurnaz olmak: *Bir insan **sansar olabilirdi**. Fakat dünya tavuk kümesi olmağa razı olamazdı. Mussolini küçük bir hesap meselesinde aldandı* (YG.s.72).

Santimantal davranış: Duygulu, içli davranma: *Böyle bir durum da ölüm gibi mühim ve acıklı bir hadise zaten **santimantal davranışları** şiirin kendisi zanneden bir nesil için tabiatıyla ön plana geçecekti* (XIX ATET.s.482). *Tam muğlak bir metafiziğin ortasında iken birdenbire bir çığlıkla uyanır, kendisini yine mezarın başında, ayağını basacağı tek sağlam toprak olan ıstırapla baş başa bulur* (XIX ATET.s.483).

Sap saman birbirine karışmak/ sapla samanı karıştırmak: Düşünce, eylem ve durum olarak iyiyle kötüyü ayıramamak: *Dün beraberce Bibliothéque Nationale'a gittik; benim kartı değiştirdik. Benim Fransızcayı sormayın. Bunamış ihtiyarlar gibi konuşuyorum; **sap saman birbirine karışıyor*** (M.s.135).

Sapasağlam olmak: Sağlam bir biçimde bulunmak: *Netice şu oldu: Şehrin hemen üçte biri tarafından zafer arabasında bir Sezar gibi evine getirilen halam uzun ve deliksiz bir uykudan sonra ertesi sabah **sapasağlam** yatağından fırladı* (SAE.s.68).

Sarahat içinde görmek: Açıklık, şeffaflık, açıklık içinde olmak: *Bununla beraber Paşayı o zamana kadar böyle bir **sarahat içinde***

***görmemiştim**. Kendisine anlattığım şeylerin bir kelimesini kaçırmıyor, üst üste sualler soruyordu* (SD.s.264).

Sararıp olmak: Sağlığı bozulmak: *…genç kızın hakikaten **sararıp olduğunu** görünce bir, iki doktora giderler, okuturlar, üfletirler ve faydası olmadığını anlayınca ister istemez yola çıkarlar* (Hk.s.107).

Sararmış takvim yapraklarına benzemek: Önemini yitirmek, anlamı olmamak: *Geçmiş günlerimiz gerçekten **sararmış takvim yapraklarına benzer** mi? Burasını bilmiyorum* (YG.s.341).

Sarayın sütunlarının devrilmesi: Düzenin bozulması, yapının yıkılması:

Ben zamanı gördüm,
*Devrilmiş **sütunları arasından***
*Çok eski bir **sarayın***
Alnında mor salkımlar vardı (Ş.s.73).

Sarf-ı nazar etmek: Hesaba katmamak, vazgeçmek, saymamak: 1) *Şeyhî, kendi gözlerini tedavi edememiş ve müddet-i hayatında göz ağrısından müzdarip olmuş. Tezkire-i şuarâlarda buna dâir bir fıkra vardır ki burada zikrinde **sarf-ı nazar edemedim*** (HÜ.s.16). 2) *Nitekim yenilik devirlerinin müstereddit ve kıvamsız hareketlerine yaptığı ufak tefek tesirlerden **sarfınazar edilirse**, bir örf ormanının teşekkülüne kadar onun sesi cevapsız kalmıştır* (XIX ATET.s.90).

Sarhoşluğu tatmak: Sarhoş olmak, kendinden geçmek: *Tahsil, terbiye, yaşama şekli ve zihniyet itibariyle birbirinden o kadar farklı nesilleri ve insanları bu mistik yoğuruyordu. Hepimiz kendi içimizde, kendimize yükselmenin **sarhoşluğunu tadıyorduk*** (YG.s.331).

Sarılmış bir yara: Gündeme taşımamak, konuşmamak: *İstanbul'da her şey benim için **sarılmış bir yara** hâlinde, açmağa cesaret edemiyorum. Bu kadar angoissé olduğumu sanmıyordum* (M.s.203).

Sarıp mumyalamak: Sıkıca sarmak, korumaya almak: *Aydınlıkta her karşılaştıkları şeyi güler yüzle içlerine alan bu sevimli mevcutların bazen o kadar haşin ve sert bir şekilde kendi üzerine kapanışları, sizi acayip bir sukût içinde **sarıp mumyalayışları**…* (MB.s.22).

Sarıp sarmalamak: Sıkıca sarmak: *…parmak kadar mahlûklar dört tarafınızı alıyorlar, bir nevi örümcekler gibi kirli salyalarıyla etrafınızda*

birtakım ağlar örüyorlar, sizi ***sarıp sarmalıyorlar,*** *kendi kendinizin mumyası yapıyorlardı* (Hk.s.292).

Sarih bir vaziyet almak: Açığa kavuşmak, netlik kazanmak: *1908'e kadar tiyatro, Türk muharrirleri için memnu meyva olur. 1908'den sonra da devlet bu sanat hakkında* ***sarih bir vaziyet alamaz*** (YG.s.30).

Sarih hedef yokluğu: Hedefin net, belirgin olmaması: *Zaman içinde teşekkül eden bu realitede, Tanzimat'ın işe programsız başlamasının, bilgi noksanının,* ***sarih hedef yokluğunun,*** *hülâsa el yordamıyla yürümenin, biraz daha evvel başlayan…*(YG.s.34).

Sarmaş dolaş olmak: Birbirine sıkıca, samimi bir biçimde, iyice sarılıp kucaklaşmak: *Bu tablolarda kaç medeniyet birbiriyle* ***sarmaş dolaş olmuş*** *yaşıyor! Çok sevdiği halk san'atları ile Bedri burada birleşir. Nasıl bugünün masalı, dünün en çatık kaşlı bilgileri ise…*(YG.s.415).

Sarmaş dolaş yaşamak: Birbirine sarılıp kucaklaşmak, sıcak, samimi bir biçimde hayatı sürdürmek: 1) *…bütün kâinatla mutabakat halinde idrakten ibaret bir hayatın önünde, onun tılsımlı aynası, güler yüzlü kardeşiyle* ***sarmaş dolaş yaşayan*** *mahzun yüzlü kardeşi oluyordu* (H.s.144). 2) *Bu tablolarda kaç medeniyet birbiriyle* ***sarmaş dolaş olmuş*** *yaşıyor! Çok sevdiği halk san'atları ile Bedri burada birleşir. Nasıl bugünün masalı, dünün en çatık kaşlı bilgileri ise, nasıl bugün…*(YG.s.415).

Sarsıntı içinde olmak: Büyük bir değişim süreci yaşamak: *İhtiyar Asya ve bütün şark bu resul kelamını onun ağzından ilk defa duyduğu günden beri* ***sarsıntı içindedir*** (NK.s.28).

Sarsmak: Olumsuz bir biçimde etkilemek: 1) *Bazı tecrübeleri gençlikte yaşamak lâzım. Meselâ şu Paris: mühim bir anahtarını artık kaybetmişim. O taraftan Paris'e girmemize imkân yok. Meğer ki şehir çok güzel. İlk günle* ***sarstı*** (M.s.286). 2) *Zavallı cedlerimiz, bir türlü kitaptan duvara, geniş buuda atlayamamışlar. Bunu yapsaymışlar, gerçekten bir resim sahibi olacakmışız. Çünkü Sur-nâme, eskiye o kadar alışık olmama rağmen, bu sefer ışıkla büyüyünce beni de hakikaten* ***sarstı*** *(*M.s.150).

Sathi kalmak: Yüzeysel olmak: *Kuvvetlerini bu kadar geniş bir sahaya ve bu kadar cömertçe dağıtan bu adamın* ***sathı kalması*** *kadar*

tabi bir şey olamaz. Namık kemal sathidir, fakat kütle gibi çocuk gibi sathidir (NK.s.29).

Sathî okumak: Yüzeysel, düşünmeden değerlendirmek, okumak: *"Gariptir ki eserimi **sathî okuyorlar** ve her iki taraf da ona göre hüküm veriyorlar. Sağcılara göre ben angajmanlarım –Huzur ve Beş Şehir– hilâfında sola kayıyorum, solu tutuyorum* (BŞ.s.10).

Sathî olmak: Derinleşmemek, yüzeysel kalmak: *Bu kadar **sathî oluşuma** sebep ne? Bilir misin, öldürücü bir şey bunları düşünmek. Yemek olacağım yerde sofrada kaşık, filan gibi bir şey oldum* (M.s.39).

Satıhta kalmak: Yoğunlaşamamak, derine nüfuz edememek: *Ben ise ne muhtevayı ne de üslup meselesini halledebildim. Bir türlü istediğim gibi derinden, daha poetik şekilde eşyayı yakalayamıyorum. Üslubum **satıhda kalıyor*** (G.s.293).

Satıhta kalmağa mahkûm: Yüzeysel kalma durumu, derine inememe: *…sevdiği muharriri âdeta insicamlı bir dünya yapıyorlar ve onun içinde tekrar doğuyorlardı. Bizi hayatımızın bolluğu iflâs ettiriyor. Biz sinemayız. **Satıhta kalmağa mahkûm*** (M.s.169).

Savrulmak: Dağılmak, saçılmak: *Tekrar üst üste rüzgârlarda **savruldular**, ruh fırtınasından geçtiler, ümitsiz iştiyakların —ah bu her şeyin ebediyen kaybolmuş vehmi— aynasında yalnızlarını seyrettiler* (H.s.253).

Saye-i şahane: Sahip çıkma, himaye etme, koruma: *"—Eteklerimi öptürmediğimi şükretsinler; ben artık **saye-i şahanede** Atabek saltanat mevkiindeyim" cevabını vermiş* (MB.s.67).

Sebeb-i rif'ati olmak: Yükselmeye, yücelmeye vesilesi olmak: *… övmek, yaramazlıklarını zekâ diye, huysuzluklarını fevkalâdelik diye göstermek, nihayet yaşları ilerledikçe, en ufak bir ihmal ve hatâları üzerine: "Velinimeti, **sebeb-i rif'ati oldum**…*(MB.s.69).

Sebepsiz yere: Gerekli nedeni olmadan, gereksiz yere: *Hiçbir günahı olmayan kadının, böyle gözleri önünde ve kendi evinde hiç sebepsiz yere küçük düşmesi **tahammül edebileceği** şey değildi* (Hk.s.157).

Seçmeden avlamak: Herhangi bir ayırım yapmadan öldürmek: *Dört yıl, bu dağlarda kurtlara insan etinden ziyafetler çekilmiş, ölüm her yana*

doludizgin saldırmış, ***seçmeden avlamıştı.*** *Uğursuz tırpan durmadan, bir saat rakkası gibi işlemiş, rastgeldiği her şeyi biçmişti* (BŞ.s.49).

Seçmek hürriyetini kullanmak: Seçmek, tercih etme özgürlüğünü, seçimini yapmak: *Bu zarureti bir imkânsızlık gibi kabul etmemelidir. Hayat daima romancı için imkânlar hazinesidir, elverir ki, onun karşısında romancı,* ***seçmek hürriyetini kullansın*** (EÜM.s.64).

Seçmek ihtiyacı: Tercih etme gerekliliği: *Gencin* ***seçmek ihtiyacı*** *yoktur. Hattâ tanzime bile ihtiyacı yoktur. Düşünce anafikir varlığını kendi hamlesindedir. Fakat yaşlı adam* (M.s.249).

Seçtiği yolda kalmak: İstikrarlı olmak: *Namık Kemal eski ile alâkasını tamamen kesmiştir; Yeni bir Namık Kemal çıkar, geriye dönmek için kat'iyyen bocalamaz. Onda tövbe istiğfar yoktur, şahsiyeti birdir. Ziya Paşa Harâbât içinde kaybolur, Namık kemal ise* ***seçtiği yolda kalır*** (ED.s.171).

Seddi yıkmak: Engelleri aşarak ortaya çıkmak: *Balkan Muharebesi'nin korkunç gelişmesi, cemiyette bir yığın* ***seddi yıkmış****, bir meseleyi ortaya kendiliğinden atmıştı* (SD.s.44).

Sefaleti gizlemek: Yoksulluğu, parasızlığı paylaşmamak, gizlemek: *Yahya Kemal parası gibi uzvî* ***sefaletlerini de gizleyen*** *adamdı (*YK.s.172).

Sefaletlerini unutmak: Yoksulluğun sıkıntılarını hatırlamamak: *Fakat bunlar bir kız çocuğundan ziyade birer masal tavusu idiler. Onlara bakarken, sadece gözümüzün emrinde olan muhayyelemizle bütün* ***sefaletlerini unuttuğumuz*** *eski çağları seyrediyorduk* (YG.s.229).

Sefarethane kavası kılıklı bir adam: Elçiliklerde çalışan, özel giysili personel, koruma görevlisi görünümlü kimse: *Ortada salonun bu kısmını ikiye bölen masanın müşterileri gitmişler, yerlerine* ***sefarethane kavası kılıklı bir adam****, dik bıyıkları ve şakulî burnuyla her kımıldanışında kitle hâlinde gidip geliyormuş* (Hk.s.13).

Sefil dünyada dolaşmak: Sefâletin, yoksulluğun bulunduğu hayatı yaşamak, dünyayı dolaşmak: *Bu davet olmazsa aylarca Seyit Lûtfullah bizim* ***sefil dünyamızda****, büründüğü paçavralar gibi perişan, oturduğu harabe kadar yıkık dolaşırdı* (SAE.s.45).

Sefil ve sergerdan dolaşmak: Sefalet çeken ve şaşkın, başıboş yaşamak, dolaşmak: *…payitaht sokaklarında* ***sefil ve sergerdan dolaşan***

kimsesiz kadınların ve bakımsız çocukların tarihine eğilmiş çok insanı bir şefkate kalb olur ve onunla biter (TF.s.14-15).

Seksi tanrılaştırmak: Cinselliği aşırı derecede övmek: *Kadınlarımız erkeklerimizden, erkeklerimiz kadınlarımızdan daha cahil ve bilhassa alakasız. Acayip bir hayatım var. Ayine-i İskender yine karşımda. Erotik bir şiir yazmak istiyorum. Tam sembolle ve* ***seksi tanrılaştırarak*** (G.s.210).

Sektirmek: Sekmesine, geçmesine neden olmak: *Hem de müthiş ve zalim intikam… Düpedüz alay. Fakat benim burnum hiçbir şey* ***sektirmez****. Derhal korkuyu aldım. Hafifçe burnunu okşadı. —Azizim Cemal, unutma, kadın müthiş mahlûktur* (SD.s.98).

Sel gibi etrafı almak: Çok fazla olmak ve her şeyi etkilemek: *… telâfisi imkânsız felâketler bir* ***sel gibi etrafı alacaklardır****. Fakat bir türlü üzerime çöken ağırlıktan kurtulamıyor, bir türlü kendimi bulamıyordum* (SD.s.300).

Sel gibi götürmek: Alıp götürmek, sürüklemek: *Halbuki bazı rüyalardaki duygularımız bizi bir* ***sel gibi götürürler****. Hiçbir karşı koyma imkânını ve düşüncesini bulamayız. Bir uçta ölüm ve azap kartalının pençesinde kıvranıp dururuz* (EÜM.s.35).

Selâm vermek iştihası: İlişkiyi, diyalogu sürdürme isteği: *Ağaç'ı okuyorum; benim şiiri öyle aşağılık bir yere koymuş ki… Bir daha Necip'e yazı göndermek değil, hattâ* ***selâm vermek iştihası*** *bile kalmadı* (M.s.35).

Selamet toprağı: Kurtuluş, emniyet mekânı, yeri: *Kaç defa Mümtaz, tıpkı, şurada sekiz on kulaç su kaldı, ayaklarım karaya bastığı, kollarım toprağı kucakladığı zaman bütün yorgunluklarım bitecek, diye düşünen bir yüzücü gibi, onu bir* ***selamet toprağı****…* (H.s.64).

Selâmet yoluna dönmek: Doğruluğa yönelmek: *Tekrar ellerimi uzattım. Akıl ve mantığa, o tek* ***selâmet yoluna dönmesi*** *için yalvardım* (SAE.s.110).

Selâmlamak: : İyi karşılamak, saygı duymak: *Hülâsa, Nuri'yi bir çok bakımlardan övmek mümkündür. Fakat ben, bu son sergisinde, onu İstanbul'un son şâiri diye* ***selâmlayacağım*** (YG.s.445).

Selâmlamak(I): İyi karşılamak, saygı duymak: *Biz bu sevinçte, Türk vatanının ve Türk irfanının en büyük gelişmelere yüklü mesut geleceğini görüyor ve onu öyle* ***selâmlıyoruz*** (YG.s.50).

Selamlamak(II): Selam vermek, nezaket gösterisi yapmak, esenlemek: *"Hoş geldiniz efendim, ayağınız uğurlu imiş" diye oltasıyla sabır ve tahammülün bu beyaz pul pul sembolünü âdeta başlarının üzerinden geçirerek onları* ***selamlamıştı*** (H.s.202).

Sembolleştirmek: Simge yapmak: *Aynı zamanda bir cins sentaks, hayallerin devamlı birleşmesini temin eden, eşyaya bağlı hülyayı yerinden söküp koparan… Tıpkı zeytinyağı gibi yumuşak, tatlı ve sessiz heraklitizmde onları* ***sembolleştirir*** (YK.s.159).

Semiramis'in arslanları gibi olmak: Savaşçı, yiğit ve korkusuz cengâver olmak: *O yürürken başkaları için o kadar cefakâr olan şöhret, şiirin önünde* ***Semiramis'in arslanları gibi*** *halim ve mutî yaltaklandı, şan ve şeref, adımlarını bir gölge gibi takip etti* (EÜM.s.256).

Senfoni kurmak: Kendine uygun sistem, düzen oluşturmak, yapmak: 1)*…hülâsa kayasından kopmuş bir yosun gibi, şuur altında yüzen her şeyi eline geçirip onlarla içimizde kendi acayip* ***senfonisini kurmasından*** *gelir* (EÜM.s.36). 2) *Eşref, Nedim'e benzer: Nüanslarla* ***senfonisini kurar****. O, âdeta eşyanın madde kısmını atıp sadece bazı vasıflarıyla, renk ve kokusuyla iktifa eden bir tecrittir* (YG.s.439).

Senin ayalarında olursa ayağın sağlama basar: Yönetim, güç sende olursa daha güvende olursun: *Bu birkaç yüz kişiyi seçmek meselesidir ki asıl hünerdir. Bu birkaç yüz kişi* ***senin ayalarında olursa ayağın sağlama basar*** (G.s.272).

Serada büyütülmek: Sanatın doğasına aykırılık oluşturmak, yapaylık: *Çünkü san'at, açık havada herkesin gözü önünde ve nesillerin akışı boyunca yapılması lâzım gelen bir tecrübedir. Hiçbir zaman ve hiçbir memlekette* ***serada büyütülmüş*** *nadir ve yabancı bir meyva gibi…*(YG.s.386).

Seraptan seraba koşmak: Yanılgının, yanılmanın devam etmesi: *Onu musikinin kadehinden istiyorum; kadeh boşalıyor, susuzluğum olduğu gibi kalıyor; çünkü sanat da aşk gibidir, kandırmaz, susatır. Ben* ***seraptan seraba koşuyorum*** (BŞ.s.235).

Serbest düşünceyi kaybetmek: Müteessir olmadan akıl yürütmek, düşünmek: *Yahut insan **serbest düşünceyi kaybediyor**, hadiselerin oyuncağı oluyordu* (H.s.124).

Sergüzeştten bıkmak: Serüven, maceradan usanmak: *Bu millet artık **sergüzeştten bıktı**. Altı asırlık bir devlet-i muazzamayı üç günde bu hâle getirdiniz. Bu yetmiyormuş gibi şimdi de elde kalanı mahvetmek istiyorsunuz!* (SD.s.136).

Serkeşlik etmek: Başkaldırmak, kafa tutmak: *Ve atın nasıl **serkeşlik ettiğini** ve Şirin'in nasıl toz duman arasından kaybolduğunu anlatıyorlar* (HÜ.s.39).

Sert bir talihle karşılaşmak: Güç, zor bir kader, hayat yaşamak: *Bütün bu tesadüfler ve belki de çocukça dikkatler bana şehrin hayatını bir kat daha öğretti. Hayır, burada yaşamak çok güçtü, insan her an **sert bir talihle karşılaşıyordu*** (SD.s.13).

Servet kaybetmek: Varlığı, malı mülkü yitirmek, yoksul olmak: *…çok kısa istirahat vakitlerinde görüştüğümüz eski gazilerin, o "Ma'reke" de kol, bacak, kardeş, kadın, çocuk, ev, **servet kaybetmişlerin** hikâyeleri bizi içimizden bir saat gibi kurmuştu* (YG.s.229).

Servet sahibi olmak: Çok fazla varlıklı olmak: *O kadar ki 1828 seferi başladığı zaman epeyce **servet sahibi olan** Agop Efendi, darda olan Paşasına para bulmayı kendiliğinden üzerine aldı* (MB.s.124).

Servete batıran mükâfatlar: Bolca verilen hediye, çokça yapılan bağış: *Eski zamanların cülus atiyeleri gibi sağı solu ihya eden, **servete batıran** mükâfatlar, ikramiyeler arasında benim liram, kupkuru ve tek başına, kıra salınmış uyuz keçi gibi salına salına döndü* (SAE.s.212).

Serveti bastıkları yerden almak: Soymak, talan etmek*: …bilinen bir şey oluyor kıskançlıktan öleceğim. Korsanlar **serveti bastıkları yerden almışlar**, taşımışlar, ganimet getiremediklerini satın almışlar, satın alamadıklarını taklit etmişler* (M.s.267).

Serveti tüketmek: Mal varlığını, sermayeyi harcamak: *Abdüsselâm Bey ise daha ziyade **servetinin** mühim bir kısmını şu veya bu şekilde **tüketmiş**,* (SAE.s.40).

Servetini alarak iş görmek: Görevi kötüye kullanarak zenginleşmek: *Musikiden şair olarak alınacak ders hiç de zannettiğim gibi değil.*

Şüphesiz ufuk açabilir (her sanat eseri gibi) fakat şiirden çok ayrı bir şey. Musikiyi göz önünde tutarak onun Mallarmé'nin dediği gib ***servetini alarak iş görmek*** *hiç olmazsa benim için imkânsız* (G.s.176).

Serzeniş dolu gözlerle bakmak: Yakınarak bakışlarını birine çevirmek: *Nuran'ın yüzü o kadar değişir, o kadar mahzun ve* ***serzenişle dolu gözlerle bakardı*** *ki…* (H.s.299).

Serzeniş ve şikâyette bulunmak: Sitem etmek, memnuniyetsiz olmak: *Daha doğrusu, korkutan ve hayran eden Nuranların yanı başında sırf kendisi için yaptığı fedakârlıklarla hiçbir* ***serzeniş ve şikâyette*** *bulunmadan hayatını onun için…* (H.s.201).

Sesi içinde konuşmak: *Söylenen sözden çok etkilenmek, onu yaşamak, bedeninde hissetmek. Yine çok güzel ve şirin. Yüzü çocukluğumun şekerci dükkânlarına şimdiki çiçekçi vitrinlerine benziyor, ışık ve renk içinde. Nuri Efendinin* ***sesi içimde konuşuyor*** (SAE.s.201).

Sessiz sarsıntı ile doldurmak: Varlığı, duruşu ve hareketleriyle çok etkileyici olmak: *Bakışında, jestlerinde, ellerinin hareketinde, kımıldanışlarında ve yüzünün çizgilerinde bütün bir dinamizm vardı. Bu dinamizm, etrafını bir çeşit* ***sessiz sarsıntı ile dolduruyordu*** (BŞ.s.62).

Sessiz sedasız geçmek: Sakin, sade olmak: *Zaten mahallede hafif dedikodu başlamıştı. Gayet gariptir ki erkeklere ait her haddin ayrı ayrı dualarla, düğünlerle tesit edildiği eski örfümüzde, genç kızların çarşafa girme hâdisesi çok* ***sessiz sadasız geçerdi*** (SD.s.37).

Sessiz sedasız katlanmak: Sıkıntıları sabırla çekmek, şekva etmeden yaşamaya devam etmek: *Artık unutulmuş olan cami hikâyesini tazelemek için bütün dedikodulara* ***sessiz sedasız katlanır****, bu hikâyeyi kimseye anlatmazdı* (SAE.s.27).

Sevda yolunda pusu kurmak: Aşk yolunda gizlenmek, saklanmak:

Saçları bahtından daha siyahtır.
Kurmuş diye ***sevda yolunda pusu***
Döktüğü gözyaşı, çektiği ahdır
Leylâ…Elâ gözlü bir çöl ahusu (Ş.s.114).

Sevdiği ölüye ağlamak: Mustafa Kemal Atatürk'ün yasını tutmak, taziyesini yapmak: *Birdenbire uzakta bir çığlık koptu. Bendini yıkmış*

büyük sulara benzeyen bir ıstırap taştı. Cenaze yola çıkmıştı. İstanbul ***sevdiği ölüye ağlıyordu*** (YG.s.92).

Sevdiği ve güvendiği insanlara teslim olmak: Gönül verdiği, itimat ettiği kişilere kendini bırakmak, onlara teslim etmek: ***Sevdiği ve güvendiği insanlara teslim olmuş****, yaptığı işle hayatını birleştirmeye çalışan belki de bu işin sonunda sevdiği kadına erişeceğini zanneden adam* (İAA.s.15).

Sevilen kadın göğsü gibi uyuşturucu(olmak): Zevk, keyif verme, rahatlatma durumu: *İnşallah tamamdır bu perdenin arkasında Paris diye bir şey, çok güzel, kavranamayacak, ana rahmi gibi sıcak,* ***sevilen kadın göğsü gibi uyuşturucu*** *bir şey var, ona kavuşurum* (M.s.96).

Sevinci hayretine galebe etmek: Coşkunun şaşkınlığa üstün gelmesi, baskın çıkması: *Emin birdenbire şaşırdı. Bu Süleyman mıydı? Mektep arkadaşı, bütün sınıfın, belki mektebin en sevilen insanı Süleyman bu olabilir miydi? Sevinci hayretine galebe etti* (Hk.s.207).

Sevincinden ölümler geçirmek: Aşırı sevinmek, mutlu olmak: *—Haberiniz var mı? Tahsin Efendi gelmiş. Üç gündür, Erzurum'da imiş. Kardeşleri gizlemişler; üst baş bitik… Anası* ***sevincinden ölümler geçirmiş*** (Hk.s.82).

Sevinç akmak: Aşırı bir biçimde sevinmek: *Bir hamlede yedi çocuk birden doğurmuş bir dişi kedi gibi yaptığı işten memnun, bütün uzviyetinden* ***sevinç aka*** *aka etrafımda dolaşıyordu* (SAE.s.285).

Sevinç çığlığı: Mutluluk coşkusu, aşırı mesut olma durumu: *…maceramı o kadar yana yakıla anlatmış, bilhassa hastalığım hakkında o kadar çok ve mühim tafsilât vermişti ki, daha ilk adımımı atar atmaz bütün kahve* ***sevinç çığlığı*** *ile doldu* (SAE.s.125).

Sevinç duymak: Sevinmek, mutlu olmak: *…gizlemeye çalışmadığı bir* ***sevinç duyuyordu****. Sanki aldatıcı zamandan, onun türlü oyunları olan ümitlerden, hayallerden, hasretlerden, ihtiraslardan intikam alıyordu* (SD.s.268).

Sevinç, hayranlık ve mahcubiyetle giyinmek, örtünmek: Kıvanç, mutluluk ve utangaçlığın harmanlanması: *Doktor Ramiz'le ben Tevrat'ın yeni yaratılmış adamı gibi, o anda duyduğumuz* ***sevinç, hayranlık ve mahcubiyetle giyindik, örtündük*** (SAE.s.207).

Sevinmek imkânını bulmak: Mutluluğu yaşama olanağına kavuşmak: *Hastahaneden çıkalı tam bir hafta oldu. Bu macera da terhisim, hapisten çıkmışım, İstanbul'a dönmüşüm gibi* ***sevinmek imkânını bulmadan*** *oldu* (G.s.155).

Seviyesine inmek: İlerletmemek, geliştirmemek, daha aşağı düzeye gitmek: 1) *Halit Bey, ameliyesini insanlar üzerinde, ve insanlarla yapan cinstendi. Onun için bakışları insanı taciz etmiyordu. Sadece eşya* ***seviyesine indiriyordu*** (SAE.s.186). 2) *Bilgi, kâinatı genişletiyor. Her tarafta görülmemiş ve zekâ hamlesi akıyor. Halkı kendimize çekecek yerde, durmadan onun* ***seviyesine inmeğe çalışmak*** *"Ben mutlaka senin olduğun gibi kalmanı istiyorum" demek değil midir?* (YG.s.328).

Seviyeye erişmek: İleri düzeye ulaşmak, gelişmek: *Tenkidin yokluğu, aydınlarımızın resmimizin* ***seviyesine*** *henüz* ***erişmemesi,*** *yani sanatın hayatımızda henüz hakkı olan yeri almamış olması demektir* (YG.s.402).

Seyahatin, yer değiştirmenin kendine göre bir yaşı, bir nevi iklimi var **:** Her yaşa uygun bir aktivitenin olması: *Ne yaptığımı, ne yapacağımı bilmiyorum ve bi kere daha anladım ki,* ***seyahatin, yer değiştirmenin kendine göre bir yaşı, bir nevi iklimi var*** (G.s.159).

Sıcağı sıcağına dinlemek: Hemen, zamanında haberdar olmak, dinlemek: *Bir ömrün topladığı bütün bu kalabalık birdenbire silinir, yerine nereden geldiğini bilmediğim kuklalar geçer. Ocak başında* ***sıcağı sıcağına dinlenen*** *vak'alar mahiyetini değiştirir, hususî renk ve havaları dağılır* (YG.s.63).

Sıcağı sıcağına vermek: Hemen, vakit geçirmeden, anında vermek: *Zavallı Sabiha! Bütün dedikleri çıkıyordu. Rasim Bey ise bana yaptığı fenalıktan habersiz, kayınbiraderine hemen o gün edindiği bilgileri* ***sıcağı sıcağına*** *veriyordu:…* (SD.s.157).

Sıcak ekmek gibi sadeleşmek: Yalın, sade olmak, fayda sağlamak: *Namık Kemal'in asıl dehası, büyük tarafı, bu cins yazılarında ve bilhassa siyasi muharrirliğindedir. Orada birdenbire yazı,* ***sıcak ekmek gibi sadeleşir****, artık her şey onda gıda ve mantıkî lüzumdur* (EÜM.s.243).

Sıcaklığını tatmak: Sevgi, sevimlilik ve içtenliği hissetmek: *Hepsi sevmişler, ayrılmışlar, mahzun bir yalnızlığa bir anne memesi gibi*

zaman zaman asılmışlar, gurbeti, ıstırabı, anlaşılmamazlığı, sevginin ***sıcaklığını tatmışlardı*** (Hk.s.291).

Sıcaklık vermek: Samimiyet hissetmek: *Kafka hâtıralarında bir Yahudi için, Almanca anne ve baba kelimelerinin hiçbir zaman tam mânâsıyla bu kelimelerden beklenen* ***sıcaklığı vermediğini*** *söyler* (XIX ATET.s.21).

Sıçramanın başlaması: Gelişimin, inkişafın olması, başlaması: *Taklit devri geçince muntazam bir inkişaf veya génial bir* ***sıçrama başlıyor****. Şiir, hislerin ve fikirlerin dünyasından ayrıl mı? Hayır. Başkalarının tesirinden kurtulup şahsiyetini bulur* (ED.s.51).

Sıfır olmak: Bir hiç, yok olmak: *"Sana muhtacım… Sensiz harap olacağım… Hayatımda birçok şeyleri denedim. Fakat yanımda sen olmadığın için… Bugün işte bir* ***sıfırım****."* (H.s.211).

Sıkı bir dostluk: Samimi, yakın ahbaplık, dostluk: *Şeyhî, muassırlarından Ahmedî'yle uzun bir münasebette bulunmuş; aralarında* ***sıkı bir dostluk*** *varmış hatta aynı hücrede otururlarmış* (HÜ.s.16).

Sıkı davranmak: Dikkatli, etkili olmak: *Onun için bu hâllerde elinden geldiği kadar sıkı davranır, kızı başından uzaklaştırmağa çalışır, rızaları olursa çeyiz vererek evlendirir, kısacası, yangını baştan söndürmeğe çalışırdı* (MB.s.128).

Sıkı duvarını yıkmak: Katı, radikal kuralları aşmak: *Nedim eski edebiyatın estetiğini,* ***sıkı duvarını yıkan adamdır*** (ED.s.87).

Sıkı sıkıya yapışmak: Dört elle sarılmak: *Halit Ayarcı birkaç dakika sustu. Ben, sanki talihimin anahtarını yakalamışım gibi saate* ***sıkı sıkıya yapışmıştım****. Hakikatte ona bakmıyordum bile* (SAE.s.188).

Sıkı tembih: Önemli bir biçimde hatırlatma, uyarma: *Hiç kimse mektebe giderken bin türlü* ***sıkı tembihle*** *beni öpmedi, ne de akşam üstü yolumu dört gözle beklediler. Hattâ eve ne kadar geç gelirsem etrafımdakiler o kadar rahattı. Bununla beraber mesuttum* (SAE.s.23).

Sıkı tutmak: Kurtulamayacak biçimde sımsıkı tutmak: *Fakat Seyit Lûtfullah çengel gibi elleriyle beni yakalamıştı. Ne kadar çok eli vardı ve nasıl* ***sıkı tutuyordu****, her yanımdan âdeta mengenelerle sıkıştırılmış gibiydim* (SAE.s.121).

Sıkı ve muvazeneli bir ayıklamak: Titiz ve dengeli bir biçimde gereksiz olanları ayırmak: *Ziya Paşa eski nesrin dil bakımından Cevdet Paşa'dan daha **sıkı ve muvazeneli bir ayıklanması** gibi görünen bu uslûbu, hiçbir özentiye kapılmadan sonuna kadar devam ettirir* (XIX ATET.s.301). (XIX ATET.s.301).

Sıkıntı çekmek: Güçlük yaşamak: *Paris'te ise her şey harita rehber üzerine kurulmuş. Haritaya bakmasını bilen adam, Paris'te hiç **sıkıntı çekmez*** (M.s.83).

Sıkıntıyı yüklenmek: Sorumluluk almak, yükün altına girmek: *Daha Tıbbiye'nin ikinci sınıfında iken beni bile evlendirmeye kalkışmıştı. Etrafındakilerin büyük **sıkıntısını** ister istemez **yüklendiği** günlerdeydi* (SD.s.68).

Sır havası: Gizemli atmosfer, ortam: *Bir aydır evin içindeki **sır havasının** sebebi bu idi* (SAE.s.287).

Sır yoldaşı: Gizem, sır ortağı, dost:

Karım İra, kardeşlerim, çocuklarım, yeğenlerim,
*O benim eski dostumdur, **sır yoldaşım***
Ona giderim ne zaman sıkılsa başım
Kaç defa, indik onunla böyle (Ş.s.89).

Sıraya konmak: Önemliler arasına almak: *Doğu ve şimâl-doğu tesirinin az çok karıştığı birkaç beste bu **sıraya konmalıdır*** (BŞ.s.72).

Sırça kırıntısı: Cam parçası: *Suyun başında, berrak ve serinletici billûra tam eğilmiş iken arkasından onu yakalayıp çeken, dudaklarının hizasındaki zevk kadehini bir saniyede ayaklarının ucunda bir **sırça kırıntısı** hâline getiren bu ruh hâli, onun için yeni değildi* (Hk.s.290).

Sırı öğrenmek: Tekniğini, yolunu göstermek: *Bari doğru dürüst yap! Hem etrafa hem kendine faydan olsun.!" Diye yanıma yaklaşmış ve bana hiç üşenmeden marangozluğun ilk **sırlarını öğretmişti*** (SD.s.17).

Sırıta sırıta uzaklaşmak: Kurnazlık, alaylı biçimde gülerek gitmek, uzaklaşmak: *…biraz arsızlık edip de azarlandığı zamanlarda pek mahcup olmuş gibi başlarını eğiyorlar ve arka sokaktan dolaşıp gelmek için **sırıta sırıta uzaklaşıyorlardı*** (H.s.29).

Sırlarını boşaltmak: Özelini, gizli şeylerini anlatmak, paylaşmak: *Dün Süleyman Beyi gördüm; etrafındakilerle o kadar meşguldü ki… sonra tekrar **sırlarını boşaltmaya** başladı* (SD.s.206).

Sırlı bir küp gibi hiçbir şeyi dışına sızdırmamak: Ketum, sadık olmak, sır saklamak: *İcabında zulme kadar gidebilecek emirler vermesini bilen, gizli kan davaları güden, en çetrefil meseleleri ânında bir kararla çözen, **sırlı bir küp gibi hiçbir şeyi dışına sızdırmayan** sükûtlarda en halecanlı vaziyetleri geçiren insanlardan biri* (SD.s.211).

Sırra vâkıf usta(olmak): Sırrı, gizemi bilen mahir: *Bu Saray adamı, bu levend ve açık ruhlu şehirli, bu yumuşak, daima rızanın ve katlanışın sofrasında boynu bükük oturan mevlevî, bu titiz ve her **sırra vâkıf usta**, insan macerasını, insan varlığının tek şartını duymuştur* (YG.s.372).

Sırrı bulunmak: Gizemini bulmak, anlamak: *…mesnevîlerden Nâbî'den beri çalışan fakat bir türlü **sırrı bulunamayan** bir yerli icat arzusu, daha ziyade nesre ait hususiyetlerin artması, bu yarım asrın şiirinin de asıl vasıflarıdır* (XIX ATET.s.81).

Sırrı fâş etmek: Gizemi, sırrı paylaşmak, deşifre etmek: *Söyleyeyim mi, söylemeyeyim mi? Diye tereddüt etti. Sanki Macide her zamanki çehresiyle karşısına çıkmış, bir eli dudaklarının üstünde **sırrımı fâş etme**! Diyordu* (s.352).

Sırrın içinde yüzmek: Giz, gizem dolu bir dünyada yaşamak: *Bir Sümer rahibi gibi muhayyilem hep yıldızlarla meşguldü. Sırrın içinde yüzerdim. Buna akşam saatlerinde uzak dalların aldığı o korkunç yalnızlığı, o ezici morluğu ilâve edin* (M.s.322).

Sırrın kapısını zorlamak: Gizeme, sırra ermeye çalışmak: *Hatta bu devirdeki lirik eserlerinde bile **sırrın kapısını zorlayan** el hissedilir. Sabâ Âyini ile Nevâ Âyini arasındaki 16 senede Dede'nin dehası zaferden zafere uça*r (YG.s.369).

Sırrına varmak: Gizini öğrenmek, önemini kavramak: *…âdeta zihnindeki bir noktadan bir türlü anlamadığı, **sırrına varamadığı** bu didişmeyi, merakla, hattâ merhametle seyrederdi* (SD.s.235).

Sırrını açmak: Gizi, sırrı açığa çıkarmak, ifşa etmek: *Orta halli bir saraç, gözlüğünü düzelterek bana: "Bir kaptan öbür kaba aktarıyoruz;*

iş dediğin biri on yapmalı" derken modern istihsalin ***sırrını açıyor*** *sanmıştım* (YG.s.232).

Sırrını bilmediği bir âleme taklitle açılmak: Etkide kalarak aşina olmadan ilerlemeye çalışmak: *On dokuz yaşındaki şiirleri sadece dili evirip çevirme bakımından büyük bir üstünlük gösteriyor ki, bu bende yok. Ben bulduğum Türkçe ile ve* ***sırrını bilmediğim bir âleme taklitle açıldım*** (G.s.281).

Sırrını öğrenmek: Gizemi deşifre etmek, gizli olan tarafı öğrenmek: *Balkan Muharebesi'nin korkunç gelişmesi, cemiyette bir yığın seddi yıkmış, bir meseleyi ortaya kendiliğinden atmıştı* (SD.s.44).

Sırri lügati tekellüm etmek: Sır ile gizlilik ile ilgili kemale ermek, olgunlaşmak: *Bir nefeste denecek kısa bir zaman içinde tamamladığı divanını değilse bile onun esas nescini veren eski mazmumları kapadı;* ***sırri lügati tekellüm etmeyi*** *bıraktı, birazda içinde uyuyan mücadeleci…*(NK.s.6).

Sırtına talih tarafından giydirilmiş bir gömlek: Başarının uzun bir dönem sürmesi, devam etmesi: *Kahramanlık o yıllarda milletimizin* ***sırtına talih tarafından giydirilmiş bir gömlekti.*** *Maraş'ta ise bu gömlek deri olur, uzviyete geçer* (YG.s.227).

Sırtında bir günahın kefareti gibi taşımak: İşlediği suçun cezasını ömür boyu ödemek, vicdan azabı çekmek: *…cılız ve hastalıklı kız, tersine dönmüş bir mantıkla anasını* ***sırtında bir günahın kefareti gibi taşıyan*** *o yorgun erkek, odasının penceresinden …*(YG.s.122).

Sırtında taşımak: Fedakârlık yapmak, hizmetinde bulunmak: *Selma Hanımefendiye olan bağlılığım yüzünden hemen hemen merhumeyi tek başıma* ***sırtımda taşımıştım****. Neredeyse beraber gömülmeğe razı olacaktım. Aşk insana neler yaptırmaz?* (SAE.s.195).

Sırtından büyük bir yükü atmak: Önemli bir sorumluluktan kurtulmak: *Hepsi eski sessiz sadasız, kibar adamdı.* ***Sırtından büyük bir yükü atmışa*** *benzemiyordu. Meselâ Allah göstermesin, böyle bir şey kendi başına gelse emindi ki bu Cemal bey denen soğuk adam sevinirdi* (SAE.s.166).

Sıtma gibi kavramak: Hastalık gibi kısa zamanda etkisi altına almak: *Atatürk'ün gençlik yılları, ikinci Abdülhamit saltanatının onuna*

*doğru bütün memleketi bir **sıtma gibi kavrayan** o ruh gerginliği içinde geçer* (YG.s.99).

Sıtma üşümesi gibi geçmek: Geçici olmak, çabuk geçmek: *Onu sanki ilk tasavvur günlerinde Sinan'ın zihninde birdenbire beliren ve belkemiğinden aydınlığı bir **sıtma üşümesi gibi geçen** ilk hayalinde, o maddesiz terkibinde seyrediyordum* (YG.s.164).

Sıtmaya benzemek: Titremek, ter nöbetleri ve ateş belirtileriyle anlaşılan malarya hastalığına yakalanmış gibi olmak: *Gerçeği budur ki, Anadolu'nun fakirliğinde vaktiyle kendi hastalığı olan ve insanını asırlarca tahrip eden **sıtmaya benzer** bir şey vardır. Tadanlar bilir ki hiçbir lezzet, sıtma üşümesi ile yarışamaz* (BŞ.s.29).

Sıyırıp çıkarmak: Çıkarıp almak, yararlanmak: *Hakikatte o, cemiyetimizin iki ayrı zamanını birleştirmiş adamdı ve dikkatli bir göz, yeni Türkçe mısra'ı Hâmit'ten sonra gelen edebî gelişmeden değil, Eskiler'den **sıyırıp çıkardığını** kolaylıkla görür, zannederim* (YG.s.382).

Sihir ve füsunuyla bihuş: Büyü, hayret verici ve cezbedici bir güzellikle sersem, şaşkın, aklı başında olmayan, deli: *Şair ki bu sözleri işitmiştir ve onları **sihir ve füsunuyla bîhûştur**; ıstırabı derhâl azalıyor* (HÜ.s.23).

Sihirbaz değneğine benzemek: Bir şeyleri değiştirmek: *Kolay değil, Avrupalı kadın bu! Evin içinde Avrupalı kadın bir **sihirbaz değneğine benzer**; her şey değişir ve birden güzelleşir* (SD.s.73).

Sihirli bir uykunun içine gömülmek: Taşıdığı psikolojiden, negatif duygulardan sıyrılmak: *…orada çok **sihirli bir uykunun içine gömülüyor**, sonra tekrar bu ağır örtünün bir kenarından, sanki bir akşamın bulutları arasından sızan o mercan rengi, safran rengi ışık damarlarından biri imiş gibi süzülüyor,* (s.256).

Sihirli şarap: Çok etkileyici, olağan dışı: *Ben onun konuşmasını Mephistopheles'in bir çam masadan muhataplarının ağzına akıttığı **sihirli şaraba** benzetirdim* (EÜM.s.304).

Sihre atfetmek: Büyüye, sihre yüklemek, isnat etmek: *Nedimeleri Şirin'in elinde resmi zorla alıyorlar ve onu bir peri yatağı, tekinsiz bir yerde adddettikleri bu yerden ayrılmaya mecbur ediyorlar. Çünkü*

onlar resmin Şirin üzerindeki ani tesirini ***sihre atfetmişler*** *ve neticesinden korkmaya başlamışlardır* (HÜ.s.33).

Sihrini yaşamak: Geçmişin devam eden olumlu etkisi, onun hissedilmesi:

Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim
Yaşıyor sihrini *geçmiş zamanın*
Hâlâ bu taşlarda gülen rüyanın.
Güvercin bakışlı sessizlik bile (Ş.s.50).

Silah arkadaşı(olmak): Birlikte askerlik yaptığı kişi, arkadaşı: *İhtilâlin,* ***silah arkadaşı*** *üniversitenin en iyi, en vicdanlı rükünlerine kıyması hoş değil. Fakat ne yaparsın ki kabahat bizde oldu. Üniversiteyi vaktinde temizleyemedik. Şimdi fakülte meclislerinden âdeta korkuyoruz* (M.s.291).

Silâha sarılmak: Mücadeleye karar vermek, savaşmak: *Fakat Anadolu* ***silâha sarılmıştı****. Küçük sahil şehri halkına, bütün milletimiz gibi sabır ve emniyetle beklemek kalıyordu* (SD.s.14).

Silâhın zaferiyle bitmek: İnsanlığın mağlup olup silahın üstün gelmesi: *Savaş* ***silâhın zaferiyle bitti.*** *Barış aklın, temiz duygunun zaferiyle kazanılabilir. İyi bir barış yapmak için bu zaferi insanlığın kendi nefsine karşı kazanması ilk şarttır* (YG.s.78).

Silik yaşamak: Kendini gösteremeden, önemli işler yapmadan hayatını sürdürmek: *İzzet teknik tarafını idare edecek. Yazı işlerini İhsan'la Cemal'e bırakacağım. Daha konuşmadım ama elbette kabul ederler. Hep böyle* ***silik yaşayamam*** *ya* (İAA.s.51).

Silkinmeyi bilmek: Kendine gelmek, toparlanmak: *İmkân, sanatına zararlı olabilirdi; eğer Bedri hülyâlarından* ***silkinmesini bilmese*** *idi… Fakat zaman zaman silkiniyor, kendisini soğuk suyun altına atıp uyanıyor* (YG.s.420).

Simsiyah dili ile konuşmak: Azrail'in, ölümün davranışı, üslubu ile anlatmak: *Hele kütle halinde, asla. Bir kere uçurum göründü mü, ölüm* ***simsiyah dili ile konuştu*** *mu?* (H.s.357).

Sinan yapısı: Çok sağlam, dayanıklı eser: *Mamafih iki yelek daha alacağım, pek hoşuma gidiyor. Bir de ayaklarımı mahveden ve beni*

iki de bir insan nalbandına gitmeğe mecbur eden bir ayakkabım. Fakat ne ayakkabı! ***Sinan yapısı*** *mübarek* (M.s.183).

Sinema olmak: Çağdaş olmayı başarmak: *O modern kadındı. Sinemayı seviyordu. Kâinata beyaz perdeden bakıyordu. Binaenaleyh ister istemez onun gözü ile ben de değişecek,* ***sinema olacaktım*** (SAE.s.273).

Sinema yapmak: Estetik, etkileyici görünüm kazandırmak: *Erkeklerde vücudun bütün güzelliğini gösterecek, kadın veya kızlarda icap ederse yaşı örtmeğe ve bilhassa az çok cins dışına çıkarak güzelliği daha keskin, ısırıcı daha* ***sinema yapmağa*** *yarayacak bir üniforma…* (SAE.s.248).

Siniri çekilmiş bir dişi gibi: Duygusuzlaşmak, hissetmemek: *Bununla beraber, on dakika evvel,* ***siniri çekilmiş bir dişi gibi*** *her türlü insanlık duygusundan mahrum sandığım bu adam, şimdi beni itham ediyor* (SD.s.286).

Sinivermek: Bir anda büzülmek, pusmak, saklanmak:

Vakitsiz uyandıkları için
Bir türlü yolunu bulamayan
Alaca karanlıkta
Ve birden ***siniveren*** *kıvrımlarında* (Ş.s.152).

Sinizm ile, iç benliğe mal etmek: İnsanın erdem ve mutluluğa, hiçbir değere bağlı olmadan bütün gereksinmelerden sıyrılarak kendi kendine erişebileceğini savunan Antisthenes'in öğretisi, kinizm (TDK sözlüğü): *Ben her şeyle alay eden bir* ***sinizm ile, iç benliğe mal edilmiş*** *azaplarla dolu uzun bir mektuptu. Mümtaz onu okudukça Suad'ın kendisini çok derinden yakaladığını hissediyordu* (H.s.321).

Sirk aslanı gibi terbiyeli olmak: Adapte olmak, duruma uyum sağlamak: *İsrafil'in sûru motosiklet gürültüsünün yanında kaç para eder? Sekiz tekerekli kamyonlar bile onların yanından* ***sirk aslanı gibi terbiyeli*** (M.s.157).

Sivilceyi azdırır gibi hepsini azdırmak: Tahrik etmek, çoğaltmak: *Marshall Plânı'nın gişeleri önünde sıra bekleyen devletlerin büyükleri bir yığın mühim meseleyi durmadan konuşuyorlar. Bu demektir ki bir* ***sivilceyi azdırır gibi hepsini azdırıyorlar****. Fakat konuşmasalar meseleler ortadan kalkacak mı?* (YG.s.81).

Sivrilmek: Yukarı doğru yükselmek: O zamana kadar hep düşük gördüğümüz bıyıkları dünyaya meydan okur gibi ***sivrilmiş,…*** (SAE.s.70).

Siyah, büyük tüylü, bir kartal kadar azametli şapka: Çok fazla ilginç dikkat çekici serpuş, şapka: *Halam, bir elinde başının üstünde salladığı şemsiyesi, öbüründe bir yığın gazete ve bavul kadar büyük bir çanta, beyaz saçlarının üzerine kondurduğu* ***siyah, büyük tüylü, bir kartal kadar azametli şapka****, bir fırtına gibi içeriye girdi* (SAE.s.279).

Siyasî cereyanlara kapılmak: Politik akımları savunmak, siyasete bulaşmak: *Çok okumuş; Fransız İhtilâlinin yıktığı Fransa'yı kaldırma peşinde.* ***Siyasî cereyanlara kapılmıyor****, üslûbu fazla ağırdır* (ED.s.27).

Siyasî ihtiras ve irade olmak: Politik tutkuya ve istence dönüştürmek: *İlerde göreceğimiz gibi bu piyes, insan tâli'ini âriyet bir örtü gibi bürünmüştü. O her şeyden evvel, yahut bir yığın özenme ile beraber, hareket hâline getirilmiş* ***siyasî ihtiras ve irade olmak*** *istiyordu* (XIX ATET.s.233).

Sofrada birleşmek: Samimi ve paylaşımcı olmak: *Bir vesile ile söylediği "****sofrada birleşeceksiniz****" sözü üzerinde düşünülmesi lâzım gelen bir sözdür* (YG.s.88).

Soğuk bir dikkat: Ilımlı, temkinli bir yoğunlaşma, dikkat: *Hiçbir enferiorite kompleksine düşmeden ve* ***soğuk bir dikkat*** *ile yapılan bu teşrih, bizi Avrupalı hayata çağıran ilk davettir* (EÜM.s.234).

Soğuk suyun altına atmak: Ferahlanmak, uyanmak için duş almak: *İmkân, sanatına zararlı olabilirdi; eğer Bedri hülyâlarından silkinmesini bilmese idi… Fakat zaman zaman silkiniyor, kendisini* ***soğuk suyun altına atıp*** *uyanıyor* (YG.s.420).

Sohbetten mahrum olmak: Konuşma imkânı bulamamak, ondan yoksun kalmak: *Zaman kervanı sizin için yolunu değiştirir ve gerisin geriye, tesadüflere göre menzil menzil sizi taşır. O gün bu* ***sohbetten mahrumdum****. Kendi kendime ve kendi ölçülerim içinde kalmıştım* (YG.s.211).

Sokağa salıvermek: Rast gele, serbest, başıboş bırakmak: *Evden çıkarken mutfağın ateşine dikkat etmesini, çocuklarını* ***sokağa salıvermemesini*** *karısına sıkı sıkı tenbih ediyor* (MB.s.87).

Sokağa sapmak: Dar yere, sokağa yönelmek: *Kalabalıkta birisi ona sanki mahsustan yapıyormuş gibi sürtünerek geçti ve hızla yürüyerek biraz önde, yan **sokaklardan** birine **saptı*** (H.s.326).

Sesi sokaktan gelmek: Halkın içinden gelmek, toplumla iç içe olmak: *Nedim ihtilâlcidir, **sesi sokaktan gelir**; "Sade biiiir!" diyen ses gibidir* (ED.s.54).

Solmak bilmeyen ağaç gibi yaşamak: Yüreklerde ebedi yaşamak: *Ne mutlu o milletlere ki, Atatürk gibi evlâtlar yetiştirir. Ne mutlu o insanlara ki, hayat levhasından adlarını silmeye ölüm yetmez, hâtıraları gönüllerde sevginin **solmak bilmeyen ağacı gibi yaşar**…* (YG.s.106).

Soluğu kesilmeden devam etmek: Sürdürmek, sürekli olmak, düzenli gitmek: *Kaldı ki, Bâkî'nin **soluğu** bütün mersiye boyunca **kesilmeden** devam eder ve bend beyitleri daima birbirinden üstün bir eda ile parçaları kapatır* (EÜM.s.150).

Solunu sağından fark etmemek: *Doğru ile yanlışa dikkat etmemek, hakkı gözetmemek: Kendisinin bu yüksek işi başarabilecek bir kudrette olmadığını ilave ediyor. Sonra zamandan ve zamanenin insanlarından şikâyet ediyor. Allah bir kavme yolunu şaşırttı mı **solunu sağından fark edemez*** (HÜ.s.25).

Somurtkan olmak: Surat asmak: *İnsan yahut köpek biraz dostluk istiyor… İşte yalnızsınız, biraz da benimle meşgul olun. Hayvanlar, insanlar **somurtgan oldukları** zaman, bilmezsiniz ne kadar biçare olurlar…* (Hk.s.283).

Son an berraklığı: Ölüm öncesi aydınlık: *Bu uçurumun başında bulunan hakikatlerdendi. İçindeki berraklık ancak böyle bir **son an berraklığı** olabilirdi* (H.s.368).

Son çığlık: Bitme, tükenme, yok olma öncesinde istenen son yardım:

> ***Son çığlığıdır** şüphesiz*
> *Şimdi camlarda tutuşan,*
> *Biraz sonra tek bir yıldız,*
> *Ülker vey Kervankıran*(Ş.s.60).

Son dakikada apışmak: Sonunda ne yapacağını kestirememek, şaşırmak: *Gönderecek adam bulunca pipo tütünü ve Mazhar Şevket'e cigara da göndereceğim senin bende bir de boyun bağın var. (bütün*

bunları elden geldiği kadar buradan göndermek istiyorum. Ta ki ***son dakikada apışmayayım)*** (M.s.301).

Son hadde gelmek: Sonlanmak, nihai sınıra ulaşmak: *Fakat ne olursa olsun, bir düğün daima para çeken bir şeydi ve Ata Molla* ***son hadde gelmişti*** (MB.s.50).

Son haddine vardırmak: Nihai, en son sınıra ulaştırmak: *"Vuzuh hastalığıyla malüldüm. Delice bir anlamak arzusunu* ***son haddine vardırıyor*** *ve kendimde dikkat melekemin tenkide şayan noktalarını arıyordum. Binaenaleyh bazı düşüncelerimin imtidadını çoğaltmak için elimden geleni yapıyordum* (EÜM.s.470).

Son ışık olmak:

Orman tek bir saz yapan
En son dalda
Son ışık ol,
Gel, beni bul (Ş.s.78).

Son ışıkları dağıtmak: Son dem, tükenmek üzere olmak: *Türk mimarîsinin hamlesini tükettiği senelerde, musiki yeni bir feyizle canlanıyordu. O da belki* ***son ışıkları dağıtıyordu****. Fakat kendi cömert kanında yıkanan zengin…* (BŞ.s.136).

Son ifadesini aramak: Şimdiki zamandan önceki yüz görüntüsünü düşünmek, hatırlamaya çalışmak: *"Bunu bütün bir ömre bir daha değişmemek üzere yaptım." der gibi mühürleyen gülümseme belki kendi gülümseme belki kendi gülümsemesi değildi, fakat bir gün çehresi* ***son ifadesini ararsa*** *bu gülümsemeyi…*(MB.s.100).

Son meteliğine kadar yemek: Bütün sermayeyi, mal varlığını harcamak: *Biraz hoşunuza gitmeyecek amma, artık muhtaç olmadığınıza göre söyleyebilirim! Parasını* ***son meteliğine kadar yemeden*** *bu dünyadan gitmeye niyeti yok!* (SAE.s.327).

Son sığınak olmak: Kötülüklerden, tehlikeden koruyan, sığınılan son şey olmak: *…çevik ve kudretli yüzer, bazen bir iç kale, bütün ümitlerin kendisinde toplandığı* ***son sığınak olur****, bazen bir kartal yuvası gibi erişilmesi imkânsız yükselir* (BŞ.s.27).

Son tahtasına kadar çürümüş olan İmparatorluk gemisi: Yıpranmış, zarara uğramış Osmanlı: *Başta Saray olmak üzere* ***son tahtasına***

***kadar çürümüş olan İmparatorluk gemisi**, ihanetin denizinde pupa yelken gidiyordu. Buna karşılık, bütün vatan, tehlikeli bir istikbal korkusu içinde idi* (YG.s.103).

Son ümit: Kalan tek umut: *—Evet, yazıyoruz, yazacağız da… Bu milletin hakkını koruyacağız. Bu sergüzeştcûlara Anadolu'nun **son ümitlerini** de mahv etirmeyeceğiz* (SD.s.194).

Son yolculuğun siyah atları: Ölünün, tabutun taşıyıcıları:

Saçından gecenin soğuk rüzgârları
Bir gün kapatırsın bu ufukları
Beklersin köşende sessiz ve yorgun
Siyah atlarını son yolculuğun (Ş.s.30).

Sonbahar gibi kızaran ve olgunlaşan istidatlar: Yeteneklerin nitelikliliği, başarısı ve gelişimi: *O Şakir Ağa'lar, Mehmed Ağa'lar, her gün onun sıcağında verimli bir **sonbahar gibi kızaran ve olgunlaşan istidatlar** da, üslûp ve tekniğinin akislerini taşımakla kalırlar; hiçbirinin tırnak ve dişleri o kadar derine geçmez* (BŞ.s.227).

Sonsuz acemilik: Çok fazla acemi olmak, oldukça deneyimsiz: *Hattâ bu piyeslerin asıl bünyesinde değil, onların kuruluşunda, mevzuu icat ve tasarrufta dahi **sonsuz acemilikleri** bulunduğu inkâr edilemez* (XIX ATET.s.343).

Sonsuz bir hicran olmak: Bir daha asla kavuşamamak, sonsuz ayrılık:

Yâd ile ağlanan bir ölü gibi
Önümde canlandı bütün bir senem,
Sonsuz bir hicrandı bütün nasibi
Sonsuz bir hicranla, ıstırap, elem (Ş.s.11).

Sonsuz devam vehmiyle çınlamak: Bitişin olmayacağı kaygısının sürmesi:

***Çınlıyor bir sonsuz devam vehmiyle**.*
…Şanlı hikâyesi binlerce erin
Sesi nabzım olmuş hengâmelerin
Nakleder yâdını gelen geçene (Ş.s.50).

Sonsuz tabiat: Geniş doğal alan: *On bir gün, belki daha fazla süren, geceleri çadırda, böcek seslerinin geniş bir dut yaprağı gibi dört bir yanından yiyip bitiremedikleri* ***sonsuz tabiat*** *içinde, değirmen veya dere uğultularını dinleyerek,* (BŞ.s.45).

Sonsuz zevklerin dünyası: Gizemci, mistik yaşam: *Bir köşeye çekilir, ibadetiyle, hayır işleriyle uğraşırdı. Mistik hayat* ***sonsuz zevklerin dünyasıydı****. Bu, hepimizde uyur hâlde bulunan ilâhî kıvılcımın kendiliğinden uyanması, uyandığı ruha istikamet vermesiydi* (MB.s.138).

Sonsuzluğa doğru çoğalmak: Çok fazla sınırsız bir biçimde artmak: *Bir anda yükseldiğini gördüğümüz bu altın sarayın, bu murassa kemer ve sütunların, bu emsalsiz şafak bahçesinin kendi içinden yıkılması, birbirini yutarak büyümesi, bir* ***sonsuzluğa doğru çoğalması****…* (EÜM s. 38).

Sonsuzluğa veya boşluğa açılmak: Sınırsız bir anlayış, metaforu kavramak: *Müthiş ressam. Nasıl görüyor ve nasıl görünmenin peşinde. Sanki her tablosu* ***sonsuzluğa veya boşluğa açılıyor*** (M.s.167).

Sonsuzun dalgalanması: Zaman kavramının daimi olması:

Sesin yıldızlı gecemdir

Baş ucumda geniş, ***sonsuz***

Dalgalanır derinleşir; (Ş.s.35).

Sonsuzun derinleşmesi: Devamlı önemli bir biçimde etkilemek:

Sesin yıldızlı gecemdir

Baş ucumda geniş, ***sonsuz***

Dalgalanır ***derinleşir***; (Ş.s.35).

Sonsuz bir zamana sahip olma hissi: Çok fazla bir zamanının olduğunu düşünmek: *Meselâ buraya geldiğim zaman sonsuz bir zamana sahip gibiydim. Şimdi elimde, yahut önümde kısacık bir yol, bir şerit parçası ve kırpıntı var gibi geliyor* (M.s.221).

Sonuna kadar götürmek: Sabredip tamamlamak, sonuçlandırmak, hitama erdirmek: *Fakat Fikret, bu mısraları tıpkı bir kubbenin kilit taşı gibi belâgatini tamamlamak, kurduğu bir inkişaf ettirdiği fikir silsilesini* ***sonuna kadar götürmek*** *için kullanır* (EÜM.s.405).

Sonuna kadar sabretmek: Sabırla neticeyi beklemek: *Bırakın ki vaktinde yetişir,* ***sonuna kadar sabreder,*** *aktarmaları tam zamanında yaparsanız, içinde beh-e mahal bir yere götüren trenlere benzer. Ben bu trenden vaktinden çok evvel âdeta çölün ortasında inmiştim* (SAE.s.57).

Soyunup çırçıplak olmak: Üstünü başını çıkarmak, soyunmak: *Bunun böyle olması için boğazıma sarılmasına,* ***soyunup çırçıplak*** *orta yerde takla atmasına hiç ihtiyaç yoktu* (SAE.s.216).

Sömürüp tüketmek: Haksız çıkarlarını sağlayıp bitirmek: *…kısık gülüşler ve haz baygınlıkları içinde* ***sömürüp tüketen*** *bir hayvanın eline düşmüşüm gibi bu mânasız âleme gömüldüm* (SAE.s.138).

Sönmeyen bir yıldız, soğumuş bir güneş gibi yatmak: Ölüme rağmen iyi hasletlerini yitirmemek: *Nihayet bu sabah ikisini beraber gördüm. Ölümü ve kendisi birleşmişler, bir hastahane odasının yatağında beyaz örtüsünün altında* ***sönmeyen bir yıldız, soğumuş bir güneş gibi yatıyordu*** (EÜM.s.357).

Sönük ve biçare görüş: Acizlik ifade eden anlayış, görüş: *Onun bütün şahsiyetine hâkim olan garip ve ahenkli hodbinliğini bir kere bile ölçmeye kalkmamıştı. O, daha çok, haremde, annesi ve dadısıyla büyümüş, babasının hoşuna gittiğini sanarak onların* ***sönük ve biçare görüşlerini*** *olduğu gibi benimsemişti* (MB.s.27).

Söylemedik lâf bırakmamak: Ağzına geleni söylemek: *Birtakım zırtapozlar, hıyar turşuları, lahana yapraklarının başına geçmişler,* ***söylemedik lâf bırakmıyorlar*** (SD.s.194).

Söylemekten çekinmek: İfade etmek, anlatmak istememek: *Gençlik nedense bu işi üstüne hâlâ almadı. Teşebbüs eden de yok! Sanki halkımıza bu işte her türlü fedakârlığı yapmamız icap ettiğini* ***söylemekten çekiniyoruz*** (YG.s.54).

Söyleniş tarzı: Üslup, yöntem: *Bütün bunlar hakiki bir buluş olan üç tepe müşahedesinin dışında söylenmemiş şeyler değildi. Fakat* ***söyleniş tarzında*** *Anadolu'da dökülmekte olan kanın sıcaklığı vardı* (YK.s.44).

Söz anlatmaya çalışmak: İkna etmeye gayret etmek, uğraşmak: *Bir taraftan iyileşen, ve şimdi muhabbetinden durmadan üstüne sıçrayan Mercan'a "Dur be Mercan, bak dayım, ne akıllı akıllı konuşuyor." Diye* ***söz anlatmaya çalışıyor****, bir taraftan da bizi dinliyordu* (SD.s.168).

Söz dinletmek: Laf anlatmak, ikna etmek: *Ortada bu kadar ıstırap varken ve kayıplar o kadar yakınken, aklıselimin* ***sözünü dinletmesi*** *güçtür. Ben ondan korkuyorum. Yani zararlarımızı telâfi etmek fırsatını…* (SD.s.117).

Söz geçirmek: İstediğini, söylediğini yaptırmak: *Ali, işten anlıyor, etrafındakilere* ***söz geçirmesini*** *biliyordu. Sonra, hayatını kurtardığı adama garip bir şekilde bağlanmıştı* (MB.s.136).

Söz hakkı istemek: Konuşma yetkisi istemek: *Onun "Mazi ve Âti" şiirini sadece Abdülhamit idaresine karşı bir tepki sananlar veya kendi nesli namına politikada* ***söz hakkı istiyor*** *addedenler, aldanırlar. Hakikaten bu öksürüklü ihtiyar "gelecek nesillere yol göstermekten ibaret olan vazifesinden" dahi affediliyordu* (YK.s.75).

Söze hiç ihtiyaç olmak: Konuşmaya gerek duymamak: *Daha ilk görüşte bu şehirde misyoner aydına ve* ***söze hiç ihtiyaç olmadığını*** *anladım. Hakikat şudur: Millî Mücadele'nin ateşinden yeni bir Anadolu doğdu. Onu hak ettiği talihe kavuşturmak boynumuzun borcudur* (YG.s.232).

Söze muayyen bir perde vermek: Söze, ifadeye belirli bir ses ayarı yapmak, vermek: *Fakat eşyayı, etrafı mükemmel bir anlatışı vardır. Bu yazının arkasındaki insanın zevki biraz daha yüksek olsaydı ve* ***sözüne muayyen bir perde verebilseydi****, şüphesiz ilk safa geçerdi* (EÜM.s.244).

Sözü değiştirmek: Başka bir konuya geçmek: *Bu iş meselesini de geçiyordu. Başka bir şeydi. Sabriye Hanım zihnimden geçenleri anlamış gibi birdenbire* ***sözü değiştirdi*** (SAE.s.254).

Sözü geriye almak: Söylemiş olduğu ifadeyi, sözü söylenmemiş sayılmasını istemek: *Fakat 33 manzumeyi sekiz ayda ikmal ve ıslah etmek için benden çok babayiğit olmak lâzım…* ***Sözümü geriye aldım*** *Kutsi. Birkaç sene sonra* (M.s.50).

Sözü mücevher yapmak: Kelimeye, söze sanat ve edebi özellik kazandırmak, işlemek: *Öyle ki, Yâkut'tan Yesârîzâde'ye ve kendisinden sonra gelenler dahil,* ***sözü mücevher yapanların*** *hepsi, bu küçük mücevher parçasında ve onun birbirleriyle çatışan küçük ve keskin parıltılarında mumyalanmış gibidirler* (YG.s.149).

Sözü yarıda bırakmak: Konuşmayı bitirmemek, eksik, yarım bırakmak: ***Sözü yarıda bırakmaktansa,*** *vaktinde iyi tasarlamak, okuyucu ile behemehal anlaşacağınız noktaları seçmek gerekir. Çünkü samimiyet tek başına olan iş değildir* (SAE.s.10).

Sözün adamı olmak: Aksiyon, eylem yapmamak, yalnızca konuşmak: *Kahraman aksiyonu kendi uzviyetinde itici bir kuvvet gibi hazır bulan adamdır. Mussolini bundan çok uzaktı. O hareketin değil,* ***sözün adamıydı*** (YG.s.73).

Sözün esrarengiz ve yaratıcı kudretini anlamak: İfadenin gizemi ve sıra dışı gücü ile algılamak, kavramak: *Ben, ancak Yahya Kemal'i dinledikten sonra,* ***sözün esrarengiz ve yaratıcı kudretini anladım.*** *(Bidayette kelâm vardı) cümlesinin sırrını, bu her anında velut zekânın aydınlık oyunlarını takip ede ede öğrendim* (EÜM.s.309).

Sözün sarhoşu olmak: Etkili konuşma ile tahrik etmek, kışkırtmak: *Halktan hatibe ve hatipten artiste gelen karşılıklı tesirler insanı çok defa kendi* ***sözünün sarhoşu*** *ve konuşan ağzını bir nevi lakırdı değirmeni yapar* (YG.s.75).

Sözüne cevap vermek: Karşılık bildirmek, vermek: *Leylâ Hanım kaşlarını çattı ve elbisesinin kıvrımlarını düzeltmeye başladı. Ekrem Beyle Sakine Hanım uzun uzun bakıştılar. Fakat hiçbirisi* ***sözüme cevap vermedi*** (SD.s.193).

Sözüne devam etmek: Konuşmayı sürdürmek: *Sesi zehir gibi acıydı. Adama dik dik bakarak* ***sözüne devam etti****: "Değiştim, dedi, ben artık değiştim. Teslim oluyorum* (Hk.s.214).

Su başına konmak: Yarar, menfaat sağlanacak yerde bulunmak: *… gelmiş küçük kervanlar gibi buraya, alkolün* ***su başına,*** *bu hep bir arada paylaşılan acayip inzivaya konmuşlar, mizaçlarının ve talihlerinin kendilerine emrettiği susuzluğu –kimi unutmak* (H.s.300).

Su içinde yürür gibi: Güçlükle ilerlemek, yol almak: *Ağır ve yavaş, tıpkı* ***su içinde yürür gibi*** *veya mazlum ve hülyalı Fahim Bey'in adımları, önünde hayatın dikenlerini ayıklıyormuş veyahut talihinin geçmesi için…* (EÜM.s.428).

Su katılmamak: Özünü korumak, bozulmamak: *Medrese orthodoxe, yani **su katılmamış** Müslümanlığı temsil eder; buna karşı tekke, bunun haricinde bir hürriyet çerçevesi kurar* (ED.s.162).

Su kırbasıyla beraber yaşamak: Su kabına benzeyen biriyle hayatı paylaşmak: *Rahmetli validenin ısrarı yüzünden onun hâtırasına hürmeten yıllarca kahrını çektim, bir **su kırbasıyla beraber yaşadım**. Yine yaşardım; ama ömrü vefa etmedi* (SD.s.53).

Sual yağmuruna tutmak: Çok fazla soruya muhatap olmak: *Kitabımı hallaç pamuğu gibi didiklemişti. Beni tam bir **sual yağmuruna tuttu**. Bizimkilere ne kadar az benziyordu? Her kelimenin üzerinde ayır ayrı durmuş gibiydi* (SAE.s.330).

Suç ortağı korkaklığı: Yapılan hatadan dolayı cezalandırılma kaygısı: *…"Behçet nerede?..." diye sorunca, Hanımefendi ile Dadı, ilkinin bir **suç ortağı korkaklığıyla** birbirlerine bakmışlar, sonra ikisi birden "galiba tavan arasında" cevabını vermişlerdi* (MB.s.29).

Sudan birkaç cümle: Baştan savma, gereksiz, anlamsız ifadeler: *Memleketimden, Giresun'dan, ben Gülsüm Hanımın oğluyum, demeye dili varmamış, sadece:- Adanalı bir ders şerikimiz vardı, o bahsederdi, diye **sudan birkaç cümle** ile işi kapatmıştı* (MB.s.81).

Suların durulması: Sakinleşmek, sükûn bulmak: 1) *Hülâsa zarar, ziyan davası hariç, her zaman bir kanunla tashihi kabil olabilecek. Tabiî **sular durulduktan**. Sonra. Eminim ki sizleri en iyi şartlar içinde" Gelin, yerinize geçin!" diye çağıracağız* (M.s.292). 1) *Suların* bizde *durulabilmesi* için onlarda vuzuhun doğması lâzım (YG.s.309).

Sun'î bir kabuk vaziyetinde kalmak: Yapay olmak, sağlam olmamak: *Aksi takdirde şehir hayatımız, tefekkürümüz **sun'î bir kabuk vaziyetinde kalır**. Köyü sevmek, bu hususta konuşmak platonik bir avunmadır. Bilmek, meseleyi kavramak ve plânla işe girişmek lâzımdır* (YG.s.293).

Suratına atmak: Yüzüne fırlatmak: *Kağıtları **suratıma atıyor**, hademelerin karşısında bire bağırıp çağırıyordu. Hakikî Cehennemdi. Her dakika mangal dolusu ateş yutuyordum* (SAE.s.174).

Sureti katiyede menetmek: Kesin, net bir biçimde engellemek: *Kendisine Bey diye hitap edilmeini* ***sureti katiyede meneden*** *bu esmer* (SD.s.218).

Suret-i katiyede garplı olmaktan başka çaremiz yoktur: *Avrupa düşüncesini benimseme, Avrupalı olma gerekliliği.“****Suret-i katiyede garplı olmaktan başka çaremiz yoktur****.” dedim* (G.s.218).

Susuzluğun olduğu gibi kalması: Doyumun gerçekleşmemesi: *Onu musikinin kadehinden istiyorum; kadeh boşalıyor,* ***susuzluğum olduğu gibi kalıyor****; çünkü sanat da aşk gibidir, kandırmaz, susatır. Ben seraptan seraba koşuyorum* (BŞ.s.235).

Suya indirmek: Yüzdürmek, denize indirmek: *Yüzlerce kol sabahleyin halatlara asılmış ve yağlı kızaklar üzerinde, tahtalarında benim de emeğim olan, Kastamonu ormanlarının kokusuna karışan tekneyi beraberce* ***suya indirmiştik*** (SD.s.16).

Suyu çekilmek: Suyu azalmak, daha az su barındırmak:

İki kuğu yüzüyordu sessiz
Kim bilir hangi rüyanın sonu
Nerval’den iki mısra gibi
Suyu çekilmiş *Ter çayırında* (Ş.s.148).

Suyu çekilmiş değirmen gibi olmak: İşlevsiz olmak, iş görememek: ***Suyu çekilmiş değirmene benzeyen*** pazarlarda bütün Asya, en renkli, en göz alıcı, zarif ve ahenkli mallarını satmağa başlar (YG.s.176).

Suyun başında beklemek/olmak: Asıl kaynağın yanında, başında olmak, ondan yararlanmak: 1) *Hiçbir hodbin sanatkâr kadar cömert değildir, çünkü onun çeşmesinden insanlık beslenir. Elverir ki suyunu bulandırmasın,* ***onun başında beklesin*** (EÜM.s.31). 2) *Siz, Behçet Bey,* ***suyun başında beklemeye*** *mecbursunuz. Yaratılış sizi sadece bir istek, bir susuzluk olarak yaratmış* (MB.s.151). 3) ***Suyun başında****, berrak ve serinletici billûra tam eğilmiş iken arkasından onu yakalayıp çeken, dudaklarının hizasındaki zevk kadehini bir…* (Hk.s.290). 4) *Mesele bir ekalliyet mektebinde bir hocalık bulmak meselesi. Vâkıa ümidim yok, çünkü vekâletin bu hususta bir kararı varmış muallim Mektebi mezunlarını tercih ediyormuş, fakat sen* ***suyun başındasın*** (M.s.55).

Suyun dibinde olmak: Yükten, sıkıntıdan uzaklaşmak, kurtulmak: *Sıkıntılarım yine devam ediyordu. Fakat onun, kendi ağırlığıyla yaptığı tazyikten kurtulmuştum.* ***Suyun dibinde değildim*** (SAE.s.175).

Sükûnet hayatının dekoru: Sessiz, doğal yaşamın görünüşü, manzarası: *Onun tabiat manzumelerinde hiç bir panteizmden esere yoktur. Tabiat ona sadece; İnsanlardan uzak, basit, riyasız ve endişesiz bir hayatın, bir* ***sükûnet hayatının dekorunu*** *verir* (TF.s.12).

Sükûneti tatmak: Sakinleşmeyi, rahatlamayı hissetmek, yaşamak: *En iyisi, unutmak, bir şey düşünmemekti. Yaşadığı ana kendisini bırakmanın* ***sükûnetini tadıyordu*** (H.s.121).

Sükûnetle karşılamak: Sakin bir biçimde dinlemek: *Fakat inanılarak yapılan bir işin kaybolmayacağını biliyordu. Belki bunun için bütün itirazları* ***sükunetle karşıladı*** (EÜM.s.287).

Sükûnu tatmak: Durgunluğu, dinginliği yaşamak, tatmak: *Kulübeden başlayıp şehirlere doğru genişleyen mahşer yığınını, büyük ve aydınlık sarayların yoksulluğunu ve can sıkıntısını, fakat evlerinin kanâatlı sabrını ve* ***sükûnunu tattılar*** (Hk.s.246).

Sükût ve dikkat vazosu: Sessiz kalmak ve temkinli olmak, uyanıklık kabı: *İlk notlar –hangi yıldızlardan gelirse gelsin!- bu* ***sükût ve dikkat vazosunda*** *bir gül dalı gibi yükselir. Fakat bu anı seçmeye iyi çalışmalı!* (YG.s.357).

Sükûtu öğütmek: Sessiz bir biçimde yaşamak, zamanı geçirmek:

Başım ***sükûtu öğüten***
Uçsuz, bucaksız değirmen;
İçim muradına ermiş
Abasız, postsuz bir derviş (Ş.s.19).

Sünepeliğe hükmetmek: Uyuşukluk, kılıksızlık, sümsüklüğü yönetmek, idare etmek: *Bir diğer kısmı da bu kadar mühim bir serveti göz göre göre kaybettiğim için* ***sünepeliğime****, budalalığıma* ***hükmediyorlardı*** (SAE.s.90).

Süregelen dil devrimi: Devam etmek, olan dilde yenilik: *Anayasanın türkçeleştirilmiş olmasına milletçe ne kadar sevinsek yeridir. Çünkü bununla, Atatürk'ten beri* ***süregelen dil devrimi*** *önemli konuklarından birine kavuşmuş oluyor* (YG.s.114).

Sürüden ayrılmak: Farklı bir yol tercih etmek, gruptan kopmak: 1) *-Çekebilir… Ama bana ne?.. Benim ferdin peşinde koşacak vaktim yok. Ben cemaat ile meşgulüm.* ***Sürüden ayrılanın*** *arkasından anası ağlasın!* (H.s.288). 2) ***Sürüden ayrılan*** *kuzu dönmüş, dolaşmış gelmişti* (H.s.138).

Süzgeçten geçirmek: Ayrıntıları ile incelemek: *Mehmet Ali, Vâkıa ambition'ları, mazisi onu da layıkıyla bizden yapamıyor. Ama bu memlekette. Etrafına acayip bir* ***süzgeçten geçirerek*** *bakmıyor* (G.s.257).

Süzme insan: Temiz, saf, kusursuz adam, insan: *Erzurum'da öteden beri devam eden bu iki başlı musiki geleneğinin son vârisi şimdi erken ölümüne o kadar yandığımız Faruk Kaleli idi. Bu* ***süzme insan*** *o kadar bu musikiyle hemhâl yaşamıştı ki…*(BŞ.s.73).

Ş

Şahdamarı kesilmiş gibi olmak: Aşırı, çok fazla kan akmak: *Karşı tepelerin üstü bir* ***şahdamarı kesilmiş gibi*** *kan içindeydi. Biraz ileride, aşağıda deniz kuş bakışı süzülüyordu* (SD.s.153).

Şaheser kazanmak: Üstün nitelikli esere, kitababa sahip olmak*: Fakat yapmasını çok iyi bilen ve seven Şark, muhafaza etmesini bilmez. Sultanahmed Camii'nin yapılması için beş vezir sarayı birden yıkılır. Şüphesiz ki bu cami ile hakikî bir* ***şaheser kazandık*** (BŞ.s.188).

Şahlanmak: Olumsuzlukların artması, çoğalması:

> *Onlar* ***şahlandılar*** *ben dizgini kastım…*
>
> *Hastalık, açlık, ölüm ayrılık* (Ş.s.91).

Şahsî adalet haritası: Bireysel olan pek geniş miras sahası: *Böylelikle Halit Beyin* ***şahsî adalet haritası*** *gittikçe genişledi, gölgesi birkaç ülkeyi birden istilâ eden bir ağaç gibi büyüdü* (MB.s.105).

Şahsî bir macera: Bireysel serüven: *Tanzimat nesirlerinde fikir ve eser hattâ bugünkü mânâsıyla samimî şekilde yaşanmış olsa bile yine* ***şahsî bir macera*** *çeşnisi ile gelir* (XIX ATET.s.400).

Şahsi bir tecrübeyi yaşamak: Deneyim edinmek: *…okunan gerginliği birkaç dakika içinde sizi sade kıvılcım, sade parıltı ve derin dikkatten ibaret bir dünyada bırakır. Her mânâsıyla* ***şahsi bir tecrübeyi yaşarsınız*** (YG.s.417).

Şahsî bulmak: Bireysel olarak görmek: *İzzet Molla'nın eserini birinci derecede şahsî bulmak ve onu şiirimizde bir çığır sahibi addetmek, yahut tam bir mükemmeliyete erişmiş saymak mümkün değildir* (XIX ATET.s.92).

Şahsi masal teşekkül etmek: Bireysel, hayalî bir dünya kurmak: *Böylece yavaş yavaş Mümtaz'da Nuran'ın kendisinden uzak geçen saatleri etrafında bir nevi* ***şahsi masal teşekkül etti*** (H.s.155).

Şahsileştirmek: Bireyselleştirmek, kişiye özgü yapmak: *Arasıra Reşat tutamadığı bir küfürle hazırladığı balı biraz daha* ***şahsileştirirdi.*** *Hiç de küfür olmayan bu küfür –söz ne kadar ağır olursa olsun Reşat'ın tebessümü…* (EÜM.s.458).

Şahsiyetin macerası yanında elbette ki ikinci derecede kalmak: Kişiliğin, şahsiyetin serüvenin birinci durumda olması: *Bu geçişin büyüklüğü onun hayatını bir nevi yüksek ve beşerî bir tecrübe haline getirir. Eser,* ***şahsiyetin macerası yanında elbette ki ikinci derecede kalır*** (TF.s.16).

Şahsiyetini bulmak: Kendi olmak, özüne kavuşmak: *Taklit devri geçince muntazam bir inkişaf veya génial bir sıçrama başlıyor. Şiir, hislerin ve fikirlerin dünyasından ayrıl mı? Hayır. Başkalarının tesirinden kurtulup* ***şahsiyetini bulur*** (ED.s.51).

Şahsiyetini hazırlamak: Kişilik kazanmak, kişiliğini şartlara uyarlamak: *Biraz da kendilerinden önce doğan bu aşk hikâyesine göre* ***şahsiyetlerini hazırlamışlardı*** (MB.s.152).

Şair doğmak: Şair ruhlu olmak, doğuştan şair olarak doğmak: *Doğrusunu söylemek lazım gelirse Fikret, hiç te* ***şair doğmuş*** *adam değildir. Eşya, menazır, hayatın cilveleri onun ruhunda şiirin cevherini teşkil eden ve sahifeyi gözümüzün önünde birden…*(TF.s.8).

Şair içliliğini bir mozaikçi sabır ve dikkatiyle birleştirmek: Duygusallık, genişlik ve titizliğin harmanlanmasıyla sanatı icra etmek: *Abdülhak Şinasi'nin dikkate değer taraflarından biri de bir* ***şair içliliğini bir mozaikçi sabır ve dikkatiyle birleştirmiş*** *olmasındadır* (EÜM.s.432).

Şairâne olmak: Şair gibi, şaire yakışır biçimde olmak, şair niteliği taşımak: *Konuşma dilini fazla* ***şairâne olmasından*** *gelen bu umumî*

mecazlar dilinin, şairi birçok yerde tahdit ettiği muhakkaktır (XIX ATET.s.380).

Şairin dünyası bir bütün olmalı: Şair ruhunun taşıması gereken haslet: *Belki bunlar kendisini tekrarın neticesidir.* ***Şairin dünyası bir bütün olmalı****, ama bu bütün kendi içinde bir değişiklik göstermeli* (G.s.271).

Şâmil bir hâle getirmek: Herkesi içine alacak genişlik, kapsamak: *Mesuliyet duygusunu herkese* ***şâmil bir hâle getirene*** *kadar insanlık daha çok hatâ yapar* (SD.s.213).

Şamil olacak derecede derin olmak: Olduşça etkilemek ve çevrelemek, kapsamak: *Tahsin Efendi'nin aşıladığını söyler. Fakat mersiyenin tuttuğu ışıkla Hamid'in üzerinde bu Yeni Osmanlılar dostunun tesirinin bütün fikrî hayatına* ***şamil olacak derecede derin olduğu*** *ve ona şiirinin bazı büyük problemlerini aşıladığı tahmin edilebilir* (XIX ATET.s.450).

Şâmil olmak: Kaplamak, kapsamak: *…bütün millî hayata* ***şâmil olan*** *bir mâna vermiş ve hattâ bu manâyı kazanabilmesi için onu başladığı noktanın aleyhine çevirmiştir. Garpçılığı devlet binasının vurulmuş bir destekten, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan şuurlu bir hareket…*(EÜM.s.245).

Şan ve şerefle dövüşmek: Onurlu, saygın ve şerefli bir biçimde, onlardan ödün vermeden mücadele etmek: *…memleketin dört tarafından kahramanlık ve velilik çağlıyordu. İmparatorluk şarkta, garpta* ***şan ve şerefle döğüşüyor****, kanı pahasına olan bir üstünlüğü devam ettirmek için elinden gelen her gayreti sarfediyordu* (EÜM.s.169).

Şâra varmak: Şar şehrine (İran'da) ulaşmak:

> *Nâgehan ol* ***şâra vardım****/ol şârı yapılır gördüm*
>
> *Ben dahi bile yapıldım/taş u toprak arasında* (YG.s.218).

Şark çıplaklığı ve açgözlülüğü: Doğunun, şarkın sosyal hayat şubelerinde var olan eksiklikleri: *Onlardan çıkınca* ***şark çıplaklığı ve açgözlülüğü*** *beni gözlerimden mağaza vitrinlerine asıyor. Caddeler kendiliğinden… ve akşama fıtıklar sızlayarak eve dönüyorsun* (M.s.273).

Şark hasreti, şark bilgisi: Doğunun hasletleri, özellikleri: *Laroza son derece hoş adam. Büyük hevesleri, çetin bir zekâsı, birtakım inançları,*

fakat bizde yadırganacak şey, sağlam bir mazinin içinden geliyor. ***Şark hasreti, şark bilgisi****, belki de çocuk tarafları* (G.s.59).

Şark lâübaliliği: Doğu saygısızlığı, davranışları olgun, ölçülü olmayan, ciddiyetsiz: *—Bu delilik, diyordu. Bu hakaret… Âdeta hakaret! Benim yaşımdaki adama böyle şey teklif edilir mi? Lâübalilik efendim. Bir garplı bunu dünyada yapmaz.* ***Şark lâübaliliği****…* (SD.s.71).

Şark oturup beklemenin yeridir: Yanlış tevekkül algısı, anlayışı: ***Şark oturup beklemenin yeridir.*** *Biraz sabırla her şey ayağınıza gelir* (H.s.10).

Şarlatan addetmek: Bilir geçinen, dolandıran kimse olarak adlandırmak: *Hemen herkesin Seyit Lûtfullah için ayrı bir fikri vardı. Aristidi Efendi onu bir* ***şarlatan addeder****, vücudundaki değişiklikleri daha ziyade eksik tedavi edilmiş bir frengiye yorar, yahut bu cinsten bir mirasın neticesi addederdi* (SAE.s.42).

Şartlar içinde bocalamak: Koşulların yetersizliğinden dolayı kararsız olmak: *Bu imparatorluk eski bir çiftçi imparatorluğuydu. Hâlâ onun iktisadi* ***şartları içinde bocalıyoruz*** (H.s.237).

Şartların dışına çıkmak: Bulunulan durumu, koşulları aşmak: *Zaten Tanzimat bir compromi'dir. Nâmık Kemal devrini tenkit ederken onun* ***şartlarının dışına çıkmış*** *değildir. Bilâkis o da Tanzimat'tır; hattâ eskiyi bırakmak şöyle dursun, bazen eskinin karşısında muâsırları kadar dahi hür olmayan bir Tanzimat'tır* (XIX ATET.s.383).

Şartların esiri olmak: Mevcut durumu aşamamak, koşulların dışına çıkamamak: *Ama, o günün tarihini benden isteme, Hususî istidatlara inananlardan değilim. Hattâ insanın biraz da* ***şartlarının esiri*** *veya mahsulü* ***olduğuna*** *kaniim* (YG.s.300).

Şartların mahsulü olmak: Mevcut durumun ürünü olmak: *Ama, o günün tarihini benden isteme, Hususî istidatlara inananlardan değilim. Hattâ insanın biraz da* ***şartlarının*** *esiri veya* ***mahsulü olduğuna*** *kaniim* (YG.s.300).

Şaşı olmak: Birbirine koşut, düzgün görme ekseni bulunmamak: *… öbür gözleri biraz sonra aynı adamın kendi aralarında oturacağı sandalyede, hepsi birden bu uğurda* ***şaşı olmağa*** *dünden razı* (SAE.s.206).

Şaşırmaz avcının eşikte beklemesi: Uyanık, dikkatli ve çok istekli olarak yakınında, yanında bekleme, bulunma: *Hele son günlerde sararmış yüzü, ağırlaşan dili, daima ihtirasla ve coşkunlukla yaşamağa alışmış ruhu ile hiç uyuşmayan ve bizi hastalığından fazla ürküten uysallığı,* ***şaşırmaz avcının eşikte beklediğini*** *iyiden iyiye anlatıyordu* (EÜM.s.356).

Şaşırmış kalmak: Ne yapmak gerektiğini, nasıl davranacağını kestirememek: *…birdenbire aralarında bir türlü aşamayacağını sandığı bir duvar varmış gibi* ***şaşırmış kalmıştı*** (MB.s.53).

Şaşırtıcı bulmak: Şaşkınlığa düşürecek şey görmek, bulmak: *…ucuz gümrük eşyasına, taklit modalara rastlanırdı. Halbuki Bitpazarı'yla Bedesten'de, dikkati açık olursa daima* ***şaşırtıcı bir şey bulunurdu*** (H.s.41).

Şaşırtıcı değişim: Şaşkınlığa düşürecek değişiklik: *Dokuz gün içinde eskisi olmaktan, herkese benzemekten çıkmış, hayatın kenarına çekilmiş, orada, yalnız dikkat edilirse* ***şaşırtıcı*** *olan bir* ***değişme*** *içinde yavaş ve emin bir şekilde onu kurmuştu* (H.s.340).

Şaşırtacak bir tazelik kazanmak: Şaşırmasına neden olan yenilik: *Daha ilk günde değişik bir âleme girdiğimi anladım. Her şey tatlı bir tereddüt içinde sallanıyor gibiydi. Her taraf renge boğulmuştu. Köşkün bahçesindeki servilerin yeşili bile insanı* ***şaşırtacak bir tazelik kazanmıştı*** (SD.s.107).

Şaşırtmaya çalışmak: Şaşırmak, şaşırmaya çalışmak: *İstidat sahibi, her fırsatta* ***şaşırtmaya çalışır;*** *annesini mağaza vitrinleri önüne çeke çeke dolaştıran çocuğa benzer. Fakat ne olsa, yine gittiler; ve gittikleri için biz kazandık!* (YG.s.404).

Şaşkın tavuğa dönmek: Beklenmedik bir durum karşısında çok fazla şaşırmak, şaşkınlaşmak: 1) *Dükkânların önünde* ***şaşkın tavuğa dönüyorum****. Gönderecek adam bulunca pipo tütünü ve Mazhar Şevket'e cigara da göndereceğim senin bende bir de boyun bağın var* (M.s.301). *12.83 numaralı otobüse otuz sekiz zannederek binmeyin.* ***Şaşkın tavuğa döndükten*** *sonra evinize en aşağı 4 lira masrafla dönebilirsiniz* (M.s.92).

Şayanı dikkat olmak: Dikkate, önemsemeye değer, layık olmak: *Rübabın aşk şiirleri hiçbir fevkalâdelik taşımadan güzel veya* ***şayanı***

dikkat olan *manzumeldir. Fazlaca tatlı bir şairanelik, içli bir hava içinde, yumuşak bir lisanla devam eder* (TF.s.13).

Şâyân-ı dikkat: İlginç, dikkate değer: 1) *Aynı senelerin mahsulü olduğunu zannettiğim münacaatı hakikaten* ***şâyân-ı dikkattir*** *ve bu yalnızlık senelerinde şairin nasıl bir hâleti içinde nefs mühasebesini yaptığını gösterir* (EÜM.s.200). 2) *Şeyhî'nin muassırları içinde* ***şâyân-ı dikkat*** *üç sima vrdır. Bunlardan birisi İskender-nâme sahibi Ahmedî'dir ki yukarıda bahsi geçmişti. İkincisi İznikli Hümâmî'dir* (HÜ.s.97).

Garpçılığı devlet binasının dışına vurulmuş bir badana olarak düşünmek: Batının kazanımlarını, moderniteyi doğru anlamamak: ***Garpçılığı devlet binasının dışına vurulmuş bir badanadan****, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan şuurlu bir hareket hâline getirmiştir* (EÜM.s.217).

Şayan-ı hayret derecede renkli olmak: Hayret edilecek, şaşılacak kadar renkli olmak: *Dufy sadeye indirmesini biliyor. Sonra* ***şayan-ı hayret derecede renkli.*** *Tabloyu yapıyor, renklerle oynuyor. Goetz, Fahrünnisa [Zeyd] tabloyu imanına kadar boyuyorlar. Dufy sadece renk koyuyor* (G.s.67).

Şeametli bir büyücü: Kötü, bedbaht efsuncu, sihirbaz: *İyilik seven bir peri, yahut* ***şeametli bir büyücü*** *veya bir lanet yüzünden ebediyen zaman dışına atılmış bir aşk kahramanı olurdunuz* (MB.s.148).

Şefkate kalb olmak: Merhamete, sevgiye evirmek, dönüştürmek: *… payitaht sokaklarında sefil ve sergerdan dolaşan kimsesiz kadınların ve bakımsız çocukların tarihine eğilmiş çok insanı bir* ***şefkate kalb olur*** *ve onunla biter* (TF.s.14-15).

Şehir hayatını yadırgamak: Kentli olmaya alışamamak, ısınamamak: *Belki başından beri çiftçi bir aileden gelmesi ona* ***şehir hayatını yadırgatmış****, bir nevi gizli bir fert ve cemiyet problemi ortaya atmıştı. Belki de tabiatında isyan hissi vardı (*SD.s.44).

Şehrâyin yapmak: Şenlik, eğlence düzenlemek: *Eşya, menâzır, hayatın cilveleri, onun ruhunda şiirin cevherini teşkil eden ve sayfayı gözümüzün önünde birdenbire muhteşem bir* ***şehrâyin yapan*** *o akıl durdurucu istihaleye uğramazdı* (EÜM.s.269).

Şehrin kabuğunu yalamak: Kentin sosyal hayatının içinde olmamak, şehrin canlılığından uzak kalmak: *Bu şehrin bendeki daüssılalarından biri olan musiki, tiyatro ve eğlence hayatı ile hiç bir temasım olmadı.* ***Şehrin kabuğunu yalıyor gibiyim*** (M.s.80).

Şekle sokmak: Biçim, şekil vermek, biçimlendirmek: *Bu gezintilerde büyük bir canlandırma kuvvetinin derinleştirdiği, âdeta bir ruh haleti* ***şekline soktuğu*** *sağlam ve geniş bir tarih bilgisi size her an başka bir devrin zevk ve hayat ufkunu açar* (YG.s.210).

Şeniyetle uyuşamamak: Gerçekliğe uygun olmamak: *Fakat biraz devrin hastalığı diyebileceğimiz şey ve biraz da Fikretin şiir telâkisi aşağı yukarı onların hepsini bu bahsettiği ruh hâletinde toplamıştır. Oldukça mudıl bu ruh hâletinin başında* ***şe'niyetle uyuşamamak*** *gelir…*(TF.s.11).

Şerefi olmak: Saygın, değerli olmak: Küçük ve sürekli çalışmanın da bir muvaffakiyet payı, hattâ *şerefi olmalıydı* (MB.s.30).

Şerefi ölçmek: Onurun, değerin, saygınlığın fazla olması, miktarı: *En uyanık ruhlu vezirlerimizden biri olan Âli Paşa ile bu sanatın himayesinin kendisine getireceği* ***şerefi ölçemez*** (YG.s.30).

Şerefi servetiyle ölçülmek: Parasıyla, parası kadar değer görmek: *Şimdi şerefi servetiyle ölçülen bir vatandaştır* (SD.s.293).

Şerrinden korkmak: Kötülüğünden, fenalığından çekinmek, ürkmek: *Hattâ kendisine bakan Suriyeli Abdullah Efendi ismindeki zengin âşıkı ile olan bağlarını bile şerrinden korkmasa koparacaktır* (XIX ATET.s.364).

Şevkle koşmak: İstekli, hevesli olmak: *Garb medeniyetinin ışığına ve insan haklarına büyük bir* ***şevkle koşmuş****, fakat mazi bağlarını gereği gibi koparamadığımız için durmadan bir pervane gibi yolun fenerlerine çarpmıştık* (YG.s.111).

Şeytan sessizliğiyle rahatını kaçırmak: Sinsi suskunluğuyla huzursuz etmek: *Şeytan sessizliğiyle yıllardır rahatını kaçıran. Onun için İsmail Molla ile de münasebetini kesti bu adam, en sonunda bir çaresini bulup kızını da elinden almıştı* (MB.s.50).

Şiddetle istemek: Çok fazla istekli olmak, ısrar etmek: *Hemen hepsinde biçare ihtiyar "servet-i mevcudesini" "validesi Zehra Hanıma"*

terk ettiğini söylüyor ve bizim onun tahsil ve terbiyesine son derece dikkat etmemizi ***şiddetle istiyordu*** (SAE.s.87).

Şifahî kalmak: Sözlü, görüşerek konuşmak: *Şüphesiz eskiler de tenkit ediyorlardı. Bu meleke insanlık kadar değilse bile yaratma kadar eskidir. Fakat bizdeki tenkit daima* ***şifahî kalmış*** *ve bazı teknik dikkatlerin ötesine geçmemiştir* (EÜM.s.76).

Şiir bu muazzam kâinatın zevk bahçesi: Şiir sanatı ve zevkinin yaşama kattığı renk, çeşni: *Yahya Kemal bugünün sağlam düşünen kafasıdır.* ***Şiir bu muazzam kâinatın zevk bahçesidir.*** *Eğer bu büyük ve şümullü düşünce sadece bize bir zevk bahçesi verdiyse buna da hayret etmemeli* (EÜM.s.336).

Şiir diline günlük hayatı ve sokağı ısrarla sokmak: Gerçek hayata sanatta yer vermek, onu önemsemek: *İşte bir taraftan* ***şiir diline günlük hayatı ve sokağı ısrarla sokması****, diğer taraftan şiirin, biraz da onun tabiî bir neticesi olarak değerler üzerinde böyle serbestçe oynaması Vâsıf'ı edebiyatımızda…*(XIX ATET.s.89).

Şiir dilini tesis etmek: Şiirin kendisine özgü dilini oluşturmak, inşa etmek: *Bununla beraber tarihî şartları içinde düşünecek olursak Şeyhî'ye büyük şair dememiz için birçok sebepler vardır. O, sadece eski şiirin hudutlarını kurmaz, aynı zamanda bir bakıma göre bu* ***şiirin dilini de tesis eder*** (EÜM.s.140).

Şiir kadın gibi meşgul olunmak ister: Zaman ayırmak, emek vermek, uğraşmak: *Bilirsin ki* ***şiir kadın gibi meşgul olunmak istiyor****. Uğraşırsan oluyor. Bildiğin bir "Çin heykeli" manzumem vardı. Hatâ sinirlenerek Behçet Kemal'e radyoda okusun diye vermiştim* (M.s.240).

Şiir kapıları yüzüne karşı kapanmak: ilhamın kesilmesi, şiir yazamamak: *Ablam çok öksürüyor, eniştem hasta. Belki yakında patlak verecek kadar hasta. Kenan yalnız bana karşı sabırlı.* ***Şiir kapıları yüzüme karşı kapanmış*** (G.s.114).

Şiir telâkisi: Şiire kavuşma, buluşma, şiiri yazma: *Fakat biraz devrin hastalığı diyebileceğimiz şey ve biraz da Fikretin* ***şiir telâkisi*** *aşağı yukarı onların hepsini bu bahsettiği ruh hâletinde toplamıştır* (TF.s.11).

Şiir zevkiyle yoğrulmak: Avrupa şiirinin niteliklerini, özelliklerini benimsemek: *Unutmamalı ki Nâmık Kemal'in zevki eski şaire Avru-*

palı bir anlayışla bakacak ve onu eleyecek kadar Avrupa ***şiir zevkiyle yoğrulmamıştı*** (XIX ATET.s.380).

Şiiri kurutmak: Maddi sıkıntıların şiir yazmayı engellemesi, motive olamama durumu: *On beş gün sonra iki bin lira borç ödemeğe mecburum. Beş yüz lira da Kenan'a. Bütün bunlar* ***şiiri kurutuyor****. İradeyi, çalışma imkânını sarsıyor* (G.s.213).

Şiirin ateşinde pişmemiş ham madde halindeki düşünceler: Olgunlaşmamış, terbiye edilmemiş fikirler: *Hakikaten acemice mısralara* ***şiirin ateşinde pişmemiş ham madde halindeki düşüncelere****, lüzumsuz hasbıhallere, o tekrirlere, o tezatlara viraneden başka ne isim verilebilir?* (EÜM.s.259).

Şiirin büyüsü ile giydirmek: Şiirin sanatsallığını kullanarak anlatmak: *Yahya Kemal, "Hayâl Şehir" manzumesiyle İstanbul'un çok sevdiği, gerçek şiire bizzat kapısını açtığı bir semti, Üsküdar'ı bir kere daha* ***şiirin büyüsü ile giydirdi*** (EÜM.s.337).

Şiirin cevherini teşkil etmek: Şiirin özünü, esasını yapmak, oluşturmak: *Eşya, menazır, hayatın cilveleri onun ruhunda* ***şiirin cevherini teşkil eden*** *ve sahifeyi gözümüzün önünde birden bire muhteşem bir şehrâyin yapan o akıl durdurucu istihaleye uğramazdı* (TF.s.8).

Şiirin hudutlarını kurmak: Şiir sanatının kurallarını, ilkelerini oluşturmak, belirlemek: *Bununla beraber tarihî şartları içinde düşünecek olursak Şeyhî'ye büyük şair dememiz için birçok sebepler vardır. O, sadece eski* ***şiirin hudutlarını kurmaz****, aynı zamanda bir bakıma göre bu şiirin dilini de tesis eder* (EÜM.s.140).

Şiirlerinde nesre ait hususiyetleri manzum hitabete mal etmek: Düzyazıya ait özelliklere şiirsellik kazandırmak: *Yukarıda Fikretin bazı* ***şiirlerinde nesre ait hususiyetleri manzum hitabete nasıl mal ettiğini,*** *bir nevi sahne perdazlıkla karii peşinden sürükliyecek unsurları teker teker terazinin kefesine nasıl attığını yazmıştık* (TF.s.14).

Şikâyet ve yalvarma savurmak: Sızlanma, yakınma ve acındıracak biçimde ısrar etmek, söylemek: *Sanki delinen ciğerle beraber bu on senelik veya daha eski aşk da bir yanardağ gibi patlamış, Koch basili yerine bir yığın ateşli kelime,* ***şikâyet ve yalvarma savuruyordu*** (H.s.210).

Şimdiden sonra akıllanmak: Bundan sonrası için planlı yaşamak, zamanı bilinçli tüketmek: *Şinas'nin "seyf-i Osmanî ibre-i mıknâtıs gibi hep semt-i şimalîyi gösterir!" diye bir lâfı vardı. …Ne yapayım! Belki* ***şimdiden sonra akıllanırız*** (M.s.113).

Şimendifer çarpması: Talihi olmak, şans oyunu kazanmak: 1) *—E!.. Emin Efendiye* ***şimendifer*** *ne vakit* ***çarpacak?*** *diye takılırdı. O, bu alaylara hiç ehemmiyet vermez…* (Hk.s.271). 2) *Birinci ikramiye 152693 numaraya isabet etmiş, imamın dediği gibi nihayet şimendifer çarpmıştı* (Hk.s.272).

Şiraze adamı olmak: Bir arada tutmayı beceren kişi olmak: *Halk Partisi'nin en menfur adamı bunların yanında ister istemez evliya kalır. Bu demektir ki her şey rejimde, sistem ve şirazededir. İsmet Paşa* ***şiraze adamdı*** (G.s.313).

Şirazesi kopmuş bir cemiyet: Toplumu birbirine bağlayan değerlerin çözülmesi, yozlaşması: *Asıl güç olan iç işleri idi.* ***Şirazesi kopmuş bir cemiyete****, maruz bulunduğu birçok ayırıcı fikirlere, dolu dizgin yol alan bir yığın ferdî menfaat ve ihtirasa…* (YG.s.89).

Şirazesiz kalmak: Yaşama heyecanını ve disiplinini yitirmek: *Sen cilt yapıyorsun; şiraze nedir bilirsin. Bizde insanoğlu* ***şirazesiz kalmış****. Hayat onun niçin ahenksiz birbirini tutmayan, günün hayatına cevap vermeyen bir yığın ölü kıymetler tarafından idare ediliyor* (MB.s.87).

Şirazeyi koparmak: Düzeni bozmak, dağıtmak: *Hâmid için, sadece dilde* ***şirazeyi koparan*** *adamdır, hükmünü vermek hiç de yanlış olmaz. Ve şüphesiz ki asıl işi, lugatı yerinden oynatmış olması, mazmuna bir kalemde son vermesidir* (YK.s.73).

Şöhret kurmuş usta olmak: Ünlenmek, üne kavuşmak: *Fakat, herşeyde olduğu gibi, her nesilden birkaç kişi bu umumî mazhariyetin üstüne çıkar. Bunlar konuşma sanatının* ***şöhret kurmuş ustalarıdır*** (BŞ.s.57).

Şöhreti artmak: Tanınmak, ünü yayılmak: *Bartok'un gittikçe* ***şöhreti artıyor****. Hemen hemen klasikler arasına girdi. Bugünün şöhreti olmaktan çıktı gibi birşey, demek istiyorum. Biz kadrini bilmedik tabiî. Arıya misk vermişler hikâyesi* (M.s.184).

Şurada burada sürtmek: Birçok yerde rastgele, başıboş dolaşmak: *…tanıdığı Romanyalı bir kadın yüzünden iki sene evini barkını bırakmış,* ***şurada burada sürtmüş,…*** (H.s.71).

Şuur altında yüzmek: Bilinçaltının baskın olması: *…hülâsa kayasından kopmuş bir yosun gibi,* ***şuur altında yüzen*** *her şeyi eline geçirip onlarla içimizde kendi acayip senfonisini kurmasından gelir* (EÜM.s.36).

Şuurla huylanın el ele vermesi: Bilincin, aklın ve hayalin birlikte, yan yana hareket etmesi, ortak üretme: *Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgârına kendimizi teslim etmektir. O bizi güzelle iyinin,* ***şuurla huylanın elele vereceği*** *çalışkan ve mesut bir dünyaya götürecektir* (BŞ.s.236).

Şuurla seyretmek: Bilerek bilinçli bir biçimde izlemek: *Erken uyanan her adam, rast geldiği şafağın güzelliğini* ***şuurla seyredebilir****. Çünkü onun uyanışı bu tabiat hadisesiyle beraberce olmuştur. Yazık ki, her muassırı büyük bir şairin doğduğunu fark edemez* (EÜM.s.332).

Şuurlu bir hareket hâline getirmek: Bilinçli bir davranış hali kazandırmak, haline getirmek: *Garpçılığı devlet binasının dışına vurulmuş bir badanadan, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan* ***şuurlu bir hareket hâline getirmiştir*** (EÜM.s.217).

Şuurlu bir hareket hâline getirmek: Bilinçli bir eylem, davranış durumu oluşturmak, yapmak: *…onu başladığı noktanın aleyhine çevirmiştir. Garpçılığı devlet binasının vurulmuş bir destekten, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan* ***şuurlu bir hareket hâline getirmiştir*** (EÜM.s.245).

Şüphe eden bir gözle bakmak: Güvenmemek, güvensizlik duymak şüphelenmek: *…İstanbul'a geldiği zaman vazifesi lâğvedildiği Bu tarihten itibaren Abdülhamid idaresi Abdülhak Molla'nın torununa daima* ***şüphe eden bir gözle bakacaktır*** (XIX ATET.s.452).

Şüphe ile bakmaya başlamak: Şüpheciliğe devam etmek: *Genç kadının hayatına tekrar* ***şüphe ile bakmaya başladı****. Bazen de Suad'ın ölümünün kendisini bu kadar müteessir etmesini başka sebeplere yoruyor, bir kelime ile Nuran'ı bir ölüden kıskanıyordu* (H.s.317).

Şüphesi kalmamak: İnanmak, emin olmak: *Biraz sonra bu şantaja ve içten yıkılmağa kocasının Nevzat Hanıma âşık olduğunu anlayan Zeynep Hanımın ondan* ***şüphesi kalmamıştı*** (SAE.s.308).

Şüphesiz sevdanın ve tacın gecesi Paris: Paris'in sanatsal ve kültürel konumu: *Ona vak'a lazım. Kral, kraliçe, seven, ıstırap çeken prens aileleri lazım.* ***Şüphesiz Paris sevdanın ve tacın gecesiydi*** *bu. Fakat ben öyle kabul ettim* (G.s.163).

Şüyu bulmak: Herkesçe duyulmak, yayılmak: *Onun için zaman gelir ki Ferhad'ın aşkı da* ***şüyu buluyor****. Herkesin ağzında onun macerası dolaşıyor, Bu haber Hüsrev'e de ulaşıyor ve anlıyor ki Ferhad'ın yüzünden sevgilisinin adı dillerde geziyor* (HÜ.s.78).

T

Taahüt etmek: Üstlenmek: *Servit-i Fünun mecmuasını bir (yeni edebiyat) mecmuası yapmak fikrini verir ve Fikret bu teşekkülün başında çalışmağı* ***taahüt eder****. Ve bu suretle Fikrete ve onun* gibi…(TF.s.7).

Tabanca sıkar gibi emirler vermek: Çok sık talimat vermek, emir etmek, buyurmak: *Halit Bey düğün gecesinde* ***tabanca sıkar gibi emirler veriyor****: –Rakı… Yani Kulüp rakısı. Amma öbürlerinden, hani şu benim getirttiklerimden!* (SAE.s.203).

Tabiatın feyzini övmek: Doğanın ongunluğunu, bereketini methetmek: *"Ben* ***tabiatın feyzini öveceğim****" demiş. Bu bozkır çocuğunu tabiatın şiirine açıktan açığa kapıldığı birkaç eserden biri de budur* (YG.s.438).

Tabiatın şiirine açıktan açığa kapılmak: Doğanın harikuladeliğinin etkisinde kalmak, onun şiirselliğine kapılmak: *"Ben tabiatın feyzini öveceğim" demiş. Bu bozkır çocuğunu* ***tabiatın şiirine açıktan açığa kapıldığı*** *birkaç eserden biri de budur* (YG.s.438).

Tabiî bir şey olmak: Doğal olmak: *Bütün bunların, bilhassa her tesadüfün ayağıma ip gibi dolandığı bu acayip, karmakarışık gecede beni aldatması kadar* ***tabiî bir şey olamaz****. Yaptığıma mahcubum, beni affedin* (Hk.s.68).

Tabiî bulmak: Doğal olduğunu düşünmek: 1) *Paris'e gelmek kolay fakat orada kendini* ***tabiî bulmak*** *güç. Bugün onuncu gün, henüz*

şehre alışamadım. Fransızcam, midye kabuğu gibi, kâh açılıyor, kâh kapanıyor, âdeta isterik bir Fransızca (M.s.258). 2) *Bu kadar alay etmesine sebep bu noksandan mahcup olması idi. Söylerken yüzü kızarıyordu. Fakat genç kadın her şey gibi bunu da* ***tabiî bulmuştu*** (Hk.s.296). 3) *Şartnamemiz gazetelerde ilân edildiği zaman herkes onu gayet* ***tabiî bulmuştu****. Bizde üstünkörü okumak âdettir. Kaldı ki, "modern mahiyet", "uygunluk", "içten ve dıştan" gibi tâbirler kullana kullana yıprandırdığımız, yalama hâline gelmiş nesnelerdendir* (SAE.s.344). 4) *Adamı yanında hissediyor, yüzüne bakamıyor, fakat bunu* ***tabii buluyordu*** (H.s.368).

Tabii gözlerle bakmak: Doğal, fıtrî bir biçimde bakışı birinin üzerine çevirmek: *…kaynayıştan sükûnete dönmelerine, etraflarına muayyen meselelerin gözlükleriyle değil,* ***tabii gözleriyle bakmalarına****, yani bir mucizeye…* (H.s.354).

Tabiî unsurlar gibi toplanmak: Doğal olmak, doğal bir biçimde bir araya gelmek: *Millî Mücadele, hürriyet ve istiklâl aşkı, Alfred de Vigny'nin şiirinin çerçevesinde ıssız ormanda, ayışığında, yaralarını yalayarak sessiz ölen kurdun etrafında çok* ***tabiî unsurlar gibi toplanmıştı*** (YK.s.18).

Tabiî ve mantıkî bünye: Doğal ve akıllıca yapı: *Diğer taraftan, sec'i ya tamamıyla atarak, yahut da cümlenin* ***tabiî ve mantıkî bünyesine*** *malederek, birtakım nükte ve cinaslardan hemen hemen elden geldiği kadar hudutlandırmaya çalıştığı bir sözlük içinde kurtardığı bu cümlenin…*(XIX ATET.s.180).

Tacından, tahtından uzaklaştırmak: Sahip olduğu imkânları yitirmek: *Zavallı kız, halası kendisiyle artık meşgul olmadığı için* ***tacından, tahtından uzaklaştırılmış*** *bir kraliçe gibi meyus ve biçare aramızda dolaşıyor, sadece geçmiş kudretini hatırlayarak yaşıyordu* (SAE.s.163).

Taç giydirmek: Çok değerli olduğunu düşünerek onu onure etmek: *Fakat Nuran'ın gözleri bazen de ona dünyanın en zengin* ***taçlarını giydirir****, feleğin hiç kimseye basmasını nasip etmediği ikbal keçelerini ayaklarının altına döşerdi* (H.s.158).

Tadını çıkartmaya çalışmak: Keyif almaya uğraşmak, çalışmak: *Fakat on dokuzuncu asrın bütün macerasını ihtiva eder. İngilizce*

öğrendiğine çok iyi yapıyorsun. Benimki piç oldu. Bilhassa Londra'nın ***tadını çıkartmağa çalış*** (M.s.255).

Tadını tatmak: Tadını hissetmek, almak: *…bir takım insanlar bazı hakikatlerin güneşine doğmuşlar ve kendilerini aydınlıkta bulmaktan memnun, hür hareketin* ***tadını tatmışlardır*** (YG.s.45).

Tadil etmek: Değişiklik yapmak, değiştirmek: 1) *…bahsettiğimiz devrin hastalığı da budur. Vâkıa Fikret, bu maraziliği zaman zaman merhamet şiirleri yazmak suretiyle* ***tadil etmek*** *istemiştir* (EÜM.s.273). 2) *Vakıa Fikret, bu marazîliği zaman zaman merhamet şiirleri yazmak suretiyle* ***tadil etmek istemiştir*** (TF.s.13).

Tafsilât vermek: Uzun uzadıya, ayrıntılarıyla anlatmak: *…saat tamirindeki maharetimi öyle övmüş, maceramı o kadar yana yakıla anlatmış, bilhassa hastalığım hakkında o kadar çok ve mühim* ***tafsilât vermişti*** *ki…*(SAE.s.125).

Tahammül etmek: Zorluklara, olumsuzluklara katlanmak, dayanmak, sabretmek: 1) *…daha derinleştirmekten, her an daha çoğaltmaktan, daha* ***tahammül edilmez*** *şekilde kesik ve öldürücü olmaktan men etmiyordu. Ah, bir tarafa kapanıp ağlamak ne kadar iyi olacaktı* (H.s.298). 2) *Taliimin en büyük bir ciheti haksız yere ceza görmek, tabiatımın en sevdiğim bir hassası dost sitemine, velev ne kadar haksız olsa,* ***tahammül etmektedir*** (NK.s.26).

Tahavvüle uğramak: Değişmek, dönüşme ve değişkenliğe uğramak: *Karşısında yepyeni bir insanlık, tıpkı bazı anatomi levhalarında olduğu gibi derisi soyulmuş, sadece hakikatlerinden biri olarak kalmış bir insanlık vardı ve bu insanlık vücut ve uzvî çizgilerin hiçbiri değişmeden bir* ***tahavvüle uğramış,*** (Hk.s.39).

Tahdit etmek: Sınırlamak: 1) *Düşünce cesurdur; ve kendisine karşı koyabilecek başka bir kuvvet bulunmamak felâketine maruzdur. Bir düşünceyi ne* ***tahdit eder*****?** (H.s.307). 2) *Konuşma dilini fazla şairâne olmasından gelen bu umumî mecazlar dilinin, şairi birçok yerde* ***tahdit ettiği*** *muhakkaktır* (XIX ATET.s.380).

Tahkiyenin emrinde olmak: Öykülenmeye uygun, hazır olmak: *Dil iyi yoğrulmuş bir heykel veya testi çamuru gibi bütün kolaylığıyla* ***tahkiyenin emrindedir****. Yer yer bazı uzunluklar vee ufak tefek tekrar-*

larla toprağın hamuruna karışmış çakıllarla ve iyi yoğurulmamış… (EÜM.s.145).

Tahlil etmek: Çözümlemek, değerlendirmek: *O bize hayatımızı ve üstüste yaşamış binlerce hayatı, her an yeni bir terkip olarak sunar, şuurun ve ihsasların verimlerini derinleştirecek, kâh* ***tahlil ederek*** *büyük mebdelerin yollarını hazırlar* (EÜM.s.34).

Tahmin olunmak: Önceden düşünülen, kestirilen şey: *Üslûptan hattâ mizaçtan gelen lüzumsuz şiddetlere ve zekâ oyunlarına rağmen dil hakkındaki fikirleriyle devrine tesir ettiği* ***tahmin olunur*** (XIX ATET.s.382).

Tahsili yarıda kalmak: Öğrenimi tamamlamak: *1285'de İstanbul'a gelmiş, medreseye girmiş, çok parlak geçen birkaç yıldan sonra parasızlık, biraz da politika aşkı yüzünden* ***tahsili yarıda kalmış****, devrin hususiliğini veren hâdiselerin içine doludizgin atılmıştı* (MB.s.70).

Tahsilini tamamlamak: Öğrenim görmek: *Tıbbiyeyi bitirince mevkimin ve servetimin icabı olarak Amerika'da* ***tahsilini tamamlamasını*** *teklif edince derhal reddetti ve Anadolu'ya gitti. Hulâsa bana hiçbir şey söylemeden benden gelen her şeye sırt çevirerek yaşadı* (SAE.s.52).

Tahsis etmek: Özgülemek, ayırmak: *"-Hayır, elçi olmamalı. Bu vapur memuriyet-i cedîdenize îsal için hizmet-i âliyenize* ***tahsis edilmiştir****. "-Öyle ise biz yalnız mâzul değil, belki menfi imişiz" diyerek gözlerinden yaş gelmeye başladı* (XIX ATET.s.306).

Tahtından olmak: Makamını, sahip olduğu imkânları kaybetmek: *Bavyera kralı İkinci Ludwig, biraz da Wagner uğrunda birkaç para sarfettiği için* ***tahtından olur****. Bugün insanlığın yarısı Wagner'in başına yemin ediyor, bütünü de Beethoven diyor* (EÜM.s.53).

Takallüs etmek: Toplanmak, cem' olmak, kasılmak: *…ıztırabını çekeceğini zannediyor ve hiçbir ıztırabın, hiçbir felâketin çizgilerini değiştiremediği çehresi, talihin bu son tecrübesinin karşısında* ***takallüs ediyor*** (EÜM.s.224).

Takdimin başında olmak: Sunuşun başlamasıyla hareketlenmek, başlamak: *Daha* ***takdimin başında*** *dolap yerinden kımıldamıştı. Ben ilk önce kapısının açılıp, önünde talihin bu hazin cilvesinden şaşırmış bekleyen Kudret Bey'in…*(SD.s.87).

Takip etmeye mecbur olmak: İzlemek, takip etmek durumunda olmak: *Ve bir kere onu böyle kabul ettikten sonra en tecrübesiz kulak bile uzaklaşmalarını ve yakınlaşmalarını kalbi ağzında* ***takip etmeğe mecburdur*** (YG.s.374).

Taklit devri: Benzeri, aynısını yapma dönemi: ***Taklit devri*** *geçince muntazam bir inkişaf veya génial bir sıçrama başlıyor. Şiir, hislerin ve fikirlerin dünyasından ayrıl mı? Hayır. Başkalarının tesirinden kurtulup şahsiyetini bulur* (ED.s.51).

Taksim etmek: Pay etmek, bölmek, bölüştürmek: *O Allah'ın bir portakal veya kavunu bütün aileye kolayca* ***taksim edilebilmesi*** *öyle dilim dilim yarattığına inanan Bernardin de Saint-Pierre'in mektebinde yetişmiştir* (XIX ATET.s.536).

Takvimin adamı olmak: Yaşanan devrin insanı olmak, çağdaş: *Yavrum, ben biraz eski adamım, yani* ***takvimin adamı değilim****. Ben komedinin komedi olduğuna, şiirin şiir, hikâyenin hikâye olduğuna, nev'ilerin aralarında bir silsile bulunduğuna inanırım* (YG.s.320).

Takvimin dışında bir zamanı yaşamak: Hazır, yaşanılan zamandan farklı bir devir, zamanda olmak: *Ben 1943 şubatında ilk defa bu bayrama şahit olduğum zaman şaşırmıştım. Bütün şehir altüsttü.* ***Takvimin dışında bir zamanı yaşıyordu*** (YG.s.227).

Talâkatle konuşmak: Dil açıklığı, güler yüzlülükle sohbet etmek, konuşmak: *Şerife Hanım alt basamaklarda, siyah yeldirmesi, başörtüsüyle, büyük Rönesans mezarlarının ağlayan kadınları gibi boynu bükük duruyor, ondan beş basamak yukarda Behçet Bey kendine mahsus* ***telâkatle konuşuyordu*** (SD.s.223).

Talan etmek: Yağmalamak, zarar vermek: *Yahya Kemal, Profesör Mühir Bey, Ağaoğlu Ahmet, Mustafa Şekip Tunç, Arif Dino, (ölüm nasıl etrafımı* ***talan etmiş****), Abidin Dino, Peyami Safa, Hilmi ziya Çallı, sık sık burada birleşirdik* (EÜM.s.463).

Tâli'i küçük ifratlar içinde boğulmak: Önemsiz aşırılıklarla yaşamak, onlara bağlı yaşamak: *Ben Cevat'a [Dursunoğlu] 1923 yazında "Benim* ***tâli'im küçük ifratlar içinde boğulmaktır!"*** *gibi bir şey söylemiştim* (G.s.118).

Tali'nin ihaneti: Doğan, ortaya çıkan haksızlık, kötülük: *Bu ikisinin ortasında zarif, nüktedan, bazen en iyi tehlikeli vaziyetlerde bile sözünü esirgemeyecek kadar cesur,* ***tali'in ihanetlerini*** *tevekkülle karşılamasını bilen, sırasına göre birinci safta ikbalde…*(XIX ATET.s.91).

Tâlih mahkûmu: Kader mahkûmu, suçlu: *Onun, o akşam babasının ve annesinin ortasında, başı öne eğik bir **tâlih mahkûmu** gibi gidişini hiç unutamadım* (SD.s.36).

Talihe kavuşturmak: Layık olduğu mertebeye, kadere eriştirmek: *Daha ilk görüşte bu şehirde misyoner aydına ve söze hiç ihtiyaç olmadığını anladım. Hakikat şudur: Millî Mücadele'nin ateşinden yeni bir Anadolu doğdu. Onu hak ettiği talihe kavuşturmak boynumuzun borcudur* (YG.s.232).

Talihin anahtarını yakalamak: Şans olanağına sahip olmak: *Halit Ayarcı birkaç dakika sustu. Ben, sanki **talihimin anahtarını yakalamışım** gibi saate sıkı sıkıya yapışmıştım. Hakikatte ona bakmıyordum bile* (SAE.s.188).

Talihin hakikatine uyanmak: Kaderin, gerçekliğin farkına varmak: *İkisinin de gözlerinden bir perde sıyrılmış, ikisi de kendi varlıklarının derinliklerinde bu **talihin hakikatine uyanmışlar,** hiçbir kelime sarfetmeden, onu olduğu gibi kabul ettiklerini birbirlerine söylemişlerd.* (MB.s.30).

Talihin kötü cilveleri: Kaderi menfiliğinin görünmesi, tecellisi: *Cemal Beye, Halit Ayarcı ve ben, ikimiz de cevap verdik. Ben kendi yazımda sadece mazlum bir adam tavrı takındım. **Talihin kötü cilvelerine** herkes uğrayabilirdi* (SAE.s.301).

Talihin kucağına atlamak: Kadere teslim olmak, itaat etmek: *Hâlinde acayip bir ürkeklik vardı. Bir gelinden ziyade, zalim bir nezri yerine getirmek için **talihin kucağına atılış** bir kurbana benziyordu. Kalbi ölesiye burkulan Behçet Bey, yavaşça: "Sizin için namazda dua ettim" dedi* (MB.s.54).

Talihin şuuruna ermek: Kaderin bilincine varmak: *Herkes hayatının bir devrinde şu veya bu şekilde **talihinin şuuruna erer*** (SAE.s.66).

Talihin yerini tutmak: Şansın, kaderin yerini almak.Fakat piyesin görünmeyen iki: *kahramanı daha vardır, bunlardan biri âdeta **talihin yerini tutan** Cengiz, öbürü de kendisini bekleyen âkıbetin vehametinden habersiz, zevk ve safası içinde yüzen Bağdat halifesidir* (EÜM.s.239).

Talihin zarlarını kullanmak: Hayatın tanıdığı ihtimalleri, olanakları değerlendirmek: *…genç kahramanın büyük ve nihaî hayat tecrübesi*

*için, **talihin zarlarını** kendi avucunda **kullanacağı** tecrübe için yapılmış hazırlıklardan başka bir şey olamaz* (EÜM.s.221).

Talihinin öbür yüzü gibi karşılaşmak: Kaderin olumsuz tarafını görmek, onunlan karşılaşmak: *Sonra Nuran'ın evinin duvarıyla, **talihinin öbür yüzü gibi karşılaşır**, ondan kapıda ayrılırdı* (H.s.200).

Talihinin şuuruna ermek: Kader bilincini anlamak, yaşama uyum sağlamak: *Behçet, yüzüne karşı bu kadar haşin bir şekilde güldüğü için karısına gücenmemişti; onun acısı daha derindi: o bu gülüşle **talihinin şuuruna ermişti*** (MB.s.57).

Talihinin yarıda kalmasına razı olmamak: Şansının, kaderinin iyi olmasını tamamlanmasını istemek: *İnsanoğlunun garip bir hasleti vardır. Açlığa razı olur; fakat şahsiyetinin ve **talihinin yarıda kalmasına razı olmaz**. Yetişebileceğini bilen bir sanatkâr yetişmezse…* (YG.s.406).

Talihli çıkmak: Şanslı olmak: *Kerkük'ten sonra gittiğimiz Antalya'da daha **talihli çıktım**. Orada kira ile kitap veren küçük bir kütüphane buldum* (YG.s.301).

Talihsiz bir bilgi dalı: Sokak bilgisiyle, kulaktan dolma bilgilerle herkesin hakkında yorum yaptığı bilim dalı olan tarih: *Bu tarihin de nasibi bu. Bilmeyen izaha kalkar, bilen susar. Hiç riyaziye bilmeyenin riyaziyeden bahsettiğini görmedim. **Talihsiz bir bilgi dalı** olsa gerek* (M.s.173).

Talihsiz olmak: Şanssız, talihi kötü, bahtsız olmak: *Onlar ne kadar **talihsiz olursa** olsunlar, üzerinde hayatın damgasını taşıyorlardı. Bütün bu insanlar yaşamışlardı. Kendisi de yaşayabilirdi, yaşamasını isterdi* (MB.s.65).

Taliinin şuurunu kovmaya çalışmak: Geleceğini, şansını tehlikeye atmak, ona sahip çıkmamak: *Yabancısı sayıldığı bu sofrayı, bu insanları hiç yadırgamıyordu. Yalnız ara sıra başını arkasına atarak sanki kötü bir düşünceyi yahut **tâliinin şuurunu kovmaya çalışıyordu**. Sonuna doğru gülmeye bile başladı* (SD.s.32).

Tam ortada bir leke gibi büyümek: Ortadan kenarlara doğru yayılmak: *Ateş sert ve parlak mukavvayı ilk önce, bir lahzada yaşanmış bir ömür gibi kavrayıp içten kuruttu. Sonra **tam ortada bir leke büyüdü** ve nihayet her tarafından ateş aldı* (SD.s.268).

Tama etmek: Aç gözlülük, hırslı bir biçimde dünya malını istemek: *Üsküdar'a kaçıp, oradan bir tabut içinde daha ilerilere gitmeğe hazırlanırken yanındakilerin, parasına **tama** ile haber vermeleri üzerine idam edilen bir sipahi kâtibi* (EÜM.s.221).

Tanımaya çalışmak: Hakkında bilgi sahibi olmayı istemek: *Bu hikmetin gösterdiği yoldan gidip karşımızdakini **tanımağa çalışacağımız** yerde iftiraya kalkmak, âdeta Pazar malıyla giyinmeğe benzer* (SAE.s.25).

Tanrı'yı zikretmek: İbadet, dua etmek: *Eski edebiyatta dil mâverâya açılmış bir kapı gibidir. Bazan sevgilisinden bahsederken padişahı, padişahtan bahsederken **Tanrı'yı zikreder**. Hangisinin mevzu olduğu tahmin edilemez bazan* (ED.s.283).

Taraçadan bir güvercinin daha uçması: Bir eser, kitap kazandırma, yayımlama: *Benim tarafımdan, gelince yahut yazarsan gözlerinden öp. Bütün ayrılıklara rağmen lezzetle okuyacağıma eminim. **Taraçadan bir güvercin daha uçtu**, demektir* (M.s.180).

Tarh etmek: Çıkarmak: *Atatürk ve İnönü ne kadar necip duygulara dayanırsa dayansın "ihtiyarî"nin "keyfi" ile kapı bir komşu olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Onu hesaplarından **tarh etmişlerdi*** (YG.s.109).

Tarifini yapmak: Tanımlamak, anlatmak: *Valèry, "Edebiyat" adlı yazısında klasisizmin birkaç **tarifini yapar**: "Klasik, fikir çağrışımlarını gizleyen veya kendisine mal ederek ortadan kaldıran muharrirdir* (YK.s.113).

Tarih, şahsiyetin kendisi, hiç olmazsa kaynağıdır: Tarihin insanlık için var olan önemi, değeri: *Dedim ya, **tarih, şahsiyetin kendisi, hiç olmazsa kaynağıdır**. Onsuz insan teşekkül edemez. Öyle bir yalnızlığa düşer ki konuşmak bile imkânsızlaşır* (YG.s.321).

Tartaklanmak: Hırpalanmak, tartaklanmaya maruz kalmak: *–Hem dedim, üç defa hoyratça söküp bakmışsınız, bu saatler nazik aletlerdir, böyle **tartaklanmağa** gelmez, bakın şunun arkasına, bu fabrika işi değil, el işi…* (SAE.s.193).

Tasarruf etmek: Yön vermek, yönetmek: *Ona her baktıkça kendimi, bütün hayatıma **tasarruf eden** bir mazinin bağlarıyla bağlanmış görüyorum* (SD.s.261).

Tasavvufa sarmak: Dinle, tasavvufla ilgilenmek: *Bunun bir hastalık neticesi olduğunu söyleyenler, veya **tasavvufa sardığı** merakın yüzünden dünyayı bıraktığını ve hattâ daha hissî ve beşerî bir izahla,*

bir sevgilinin acısı yüzünden bu hâle düştüğünü iddia edenler vardı (Hk.s.83).

Tasavvurundan geçmek: Düşünmek, hayal etmek: *Benim hâlim daha beter. Hiçbir romancının düşünmediği; hiç, hiçbir komedi muharirinin* ***tasavvurundan geçmeyecek****, kaba, komik* (G.s.285).

Tasfiye etmek: Arıtmak, yok etmek, temizlemek: *Her şeyi unutacağım, her şey yeniden başlayacak gibi bir şey… Halbuki her şey, hepsi duruyor. Bir ömür* ***tasfiye edilmiyor*** (SD.s.273).

Tashih etmek: Telafi etmek, gidermek: *Vâkıa Sultanahmet camii, bu şaheser, bu hatayı daima* ***tashih edecektir****. Çünkü karşısına dikilecek her binayı yer, ezer; madem ki tepesinden bakacaktır, madem ki güneşin orkestrasına sahiptir* (YG.s.200).

Tashihe muhtaç olmak: Düzeltmeye gerek görmek: *Hemen hemen yarısından fazlası Türkçe nâmına* ***tashihe muhtaç olan*** *bu sekiz mısraın içinde sadece şeklin çerçevesini doldurmak için sarfedilen gayret düşünülür de Hamid'in ne güç bir iş yüklendiğini görülür* (XIX ATET.s.488).

Tashihi kabil olmak: Düzeltme olanağı bulmak: *Hülâsa zarar, ziyan davası hariç, her zaman bir kanunla* ***tashihi kabil olabilecek****. Tabiî sular durulduktan. Sonra. Eminim ki sizleri en iyi şartlar içinde" Gelin, yerinize geçin!" diye çağıracağız* (M.s.292).

Tasnif etmek: Sınıflandırmak, bölümlemek: *Muazzez'in getirdiği havadisleri o* ***tasnif eder****, altlarını çizer, Âdeta insanı tecrübeye mal ederdi* (H.s.74).

Taş bebek olmak: Yaşı ilerlemesine karşın genç görünmek: *Fakat neye yarardı? Birkaç dakika sonra yine aynı insan, aynı* ***taş bebek olacak*** *değil miydi?* (SAE.s.289).

Taş delmek: Zor olan bir şeyi başarmak, onun üstesinden gelmek: *Damlaya damlaya* ***taş delen*** *sular gibi bu kalın kafaya da göre göre çok tecrübeler yer etti* (ED.s.200).

Taş taş örmek: Yavaş yavaş olmak, uzun süre almak: *Adanın sahibi bunu böyle isterdi; böyle olursa herkesin mesut olabileceğine inanırdı. O, bu saadeti* ***taş taş****, seneler boyunca* ***örmüştü****. Fakat şimdi onu talih, ikinci defa tecrübe ediyordu* (H.s.13).

Taş yese öğütür cinsten bir adam: Sağlıklı, sağlam, güçlü kimse: *Babam kanlı canlı,* ***taş yese öğütür cinsten bir adamdı.*** *Müthiş bir yaşamak, harcamak iştihası vardı. Kâinat onun için harman gibi satıp savrulacak bir şeydi, yahut da etrafı böyle hükmediyordu* (SAE.s.60).

Taş yese öğütür: Sağlıklı, sapasağlam: *Babam kanlı canlı,* ***taş yese öğütür*** *cinsten bir adamdı. Müthiş bir yaşamak, harcamak iştihası vardı. Kâinat onun için harman gibi satıp savrulacak bir şeydi…* (SAE.s.60).

Taşı hendese ile yoğurmak: Geometriyle, bilimle, mimariyle taşı terbiye etmek, inşa etmek, plastik gibi ona şekil vermek: *Görüyorsunuz ki, mimarîde ebediyet vardır. O halde* ***taşı hendese ile yoğurmasını*** *bilmeyen fakat ebediyet hakkında düşünceleri bulunan bu mütefekkir bâninin eserini siz…*(EÜM.s.16).

Taştanmış gibi beklemek: Konuşmamak, kabuğuna çekilmek, durgun, donuk olmak: *Bütün gece Sabiha'nın yüzünde tek bir ifade, görünmedi. Taştanmış gibi gidecekleri saati annemin dizi dibinde bekledi* (SD.s.32).

Tatbik etmek: Uygulamak: 1) *Bu hakikî bir zafer oldu. Halit Ayarcı, sanki o gece bana söylediklerini* ***tatbik*** *için bu salonu ve halkını tedarik* ***etmişti*** (SAE.s.221). 2) *Modern adam beyhude konuşmaz. Biz müphemi kabul edemeyiz. Şartname harfi harfine* ***tatbik edilecektir****." Diyordu* (SAE.s.345).

Tatlı bir şairanelik, içli bir hava içinde, yumuşak bir lisanla devam etmek: Şiir tadında mısraları örmek, şiir yazmak: *Fazlaca* ***tatlı bir şairanelik, içli bir hava içinde, yumuşak bir lisanla devam eder****. Fakat ayni inkisar bunlarda da vardır ve doğrusu istenilirse bunlardaki (ev) ve...*(TF.s.13).

Tatlı hatıra: Mutluluk duygusu veren anı, yaşanmış şey: *O kadar* ***tatlı hatıraların*** *bulunduğu bir odada yatması muhakkak ona bir azap olacaktı* (H.s.193).

Tatlı konuşma: Hoş, samimi sohbet: *Buna mukabil dramın dışında Nâmık Kemal'in devrine göre çok* ***tatlı konuşmaları*** *vardır. Bunlarda en dikkate değeri şüphesiz Ali Bey'in uykusuzluk gecesini anlatanıdır* (XIX ATET.s.364).

Tatlı serzeniş: Hoş denilebilecek sitem, başa kakma: *Daha doğrusu bir reçel kavanozuna düşmüşüm gibi bütün ömrümce tatmadığım bir yığın* ***tatlı serzenişler*** *içinde yavaş yavaş boğuluyordum* (SAE.s.290).

Tatmin etmek: Hoşnut etmek: *Bu kadın bütün hayatını lokma lokma zaptetmiş ve kendisine Behçet Beyefendiye, bazı küçük meraklarını, Şerife Hanıma göre deliliklerini serbestçe* ***tatmin edebilmekten*** *başka bir hürriyet bırakmamıştı* (MB.s.9).

Tatminkâr olmak: Memnun edici, doyurucu olmak, tatmin etmek: *Rübab-ı Şikeste'de oldukça mühim bir yer tutan tabiat manzumeleri, bu hiçbir suretle* ***tatminkâr olmayan*** *hayattan birer kaçıştan başka bir şey değildir* (EÜM.s.272).

Tavan arasında olmak: Çatı katında bulunmak: *…birdenbire farkına vararak "Behçet nerede?..." diye sorunca, Hanımefendi ile Dadı, ilkinin bir suç ortağı korkaklığıyla birbirlerine bakmışlar, sonra ikisi birden "galiba* ***tavan arasında****" cevabını vermişlerdi* (MB.s.29).

Tavsiye vermek: Yol göstermek, öğüt vermek: *Paşa unutulmuş olmaktan pek mustarip. Şimdi sana* ***tavsiyeyi vereceğim*** (SD.s.179).

Tavuk kümesi olmağa razı olmak: Saflığı, teslimiyeti kabul etmek: *Bir insan sansar olabilirdi. Fakat dünya* ***tavuk kümesi olmağa razı olamazdı****. Mussolini küçük bir hesap meselesinde aldandı* (YG.s.72).

Tavus edâsıyla süzülmek: Havalı, kendini beğenmiş bir biçimde yürümek: *Sakine Hanımefendi her zamanki* ***tavus edâsıyla*** *odanın içinde birkaç adım* ***süzüldü****, sonra tekrar, çocukluğundan en kıymetli hediye gibi sakladığı o isteyerek beceriksiz…* (SD.s.87).

Taze bir bıçak yarası gibi hatırlamak: Acı, ıstırap çekmek: *Emma'nın hazza dolu dizgin atılışını, o çılgın musaraaları birdenbire içinde* ***taze bir bıçak yarası gibi hatırladı*** (H.s.97).

Tazelemek: Yenisiyle, tazesiyle değiştirmek, yenilemek: *Bu bahisleri toparlayıcı eser sıfatıyla* ***tazelemiş*** *ve onun Belâgat-ı Osmâniye'sinin yazılmasına yol açmıştı. Tâlim-i Edebiyat bu çerçeveyi bir hamlede kıra* (XIX ATET.s.446).

Tazir etmek: Azarlamak: *…ben ayrıca mahkeme huzurunda münasebetsiz münasebetsiz konuştuğum, velinimetimin hâtırasına hürmetsizlik ettiğim için* ***tazir ediliyordum*** (SAE.s.89).

Tazyik altında olmak: Zorlama, baskı uygulanmak: *Sabahtan beri bu rüyanın* ***tazyiki altında olduğunu*** *şimdi hatırlıyordu. Fakat rü-*

yanın kendisini bir türlü bulamamıştı. Yalnız bütün gece Suad'la uğraştığını biliyordu (H.s.327).

Tazyikten kurtulmak: Zorlamadan, baskıdan sıyrılmak, uzaklaşmak: *Sıkıntılarım yine devam ediyordu. Fakat onun, kendi ağırlığıyla yaptığı **tazyikten kurtulmuştum**. Suyun dibinde değildim* (SAE.s.175).

Tebdil-i mekânı sevmek: Yer, şehir değişikliğinden hoşlanmak: *Bu mühim hâdiseyi görmekten vazgeçemiyorum. Zannederim ki yirmi ikisine doğru çadırı katlarım. Bu seyahat değil göçebelik. **Tebdil-i mekânı seviyorum**, devamlı seyahati değil* (M.s.221).

Tebeşir silgisi gibi geçmek: Temizlemek, silmek, götürmek: *Bu, öteden beri sürüp gelen bir aile çekememezliğin neticesi değildi; yaşadıkları devrin üzerlerinden bir **tebeşir silgisi gibi geçtiği** bu iki adam, birbirlerinden mizaçlarıyla ayrılıyorlardı* (MB.s.39).

Teceddüt harekatının başında bulunmak: Yenilenme, değişim devinim, aksiyonu başlatmak, sürdürmek: *Mesela bir **teceddüt harekatının başında bulunan** ve memleketine ufuklar açan bir mütefekkirden beklenen geniş jesti onda bulamayız* (NK.s.9).

Tecessüm etmek: Görünmeye başlamak, canlanmak, belirmek: *Abdullah Efendi ile muhavere ettiği zaman beyin hayali gözünün önünde **tecessüm ederek** ne söylense işitiyor, ne yapılsa görüyor gibi bir takım vâhimelere esir olmuştu* (XIX ATET.s.364).

Tecessüsü gıcıklamak: Merak duygusunu, isteğini uyandırmak, tahrik etmek: *Hiç olmazsa rozetimsi bir şey! Bütün personelimizin kıyafeti olacak. Böylece daha karakteristik, daha **tecessüsü gıcıklayan** bir cihaz elde ederiz* (SAE.s.248).

Tecrit ve tasnif etmek: Soyutlamak ve düzenlemek, sınıflandırmak: *Yalnız bir tek kabahati var; kitap gibi konuşuyor. Hatta kitap gibi düşünüyor, ne dehşetli bir şey değil mi? Kitap gibi düşünmek! Yani **tecrit ve tasnif ederek**, varılacak yeri bilerek* (SM.s.36).

Tecrübe devreleri yaşatmak: Tekrar deneyim edinmek: *…hülâsa bize öz bir hayat yerine, sırasına göre on, onbeş, yirmi yıl, bazan daha fazla süren **tecrübe devreleri yaşatan** hep bu medeniyet değiştirmesidir* (YG.s.39).

Tecrübe etmek: Sınamak, denemek, deneyim kazanmak: 1) *Müphemden, meçhulden bahsetmenin kolaylığını **tecrübe etmemiş** kimse var mıdır? Fakat falcı kadın haklı idi. Fala inandıktan sonra nazara*

ne diye inanmamalı? (Hk.s.311). 2) *Evin içinde bir nevi alışkanlığın perdesine bürünerek kendisinden uzak duran kadın şimdi ona sokuluyor, kadınlığının bütün silâhlarını birbiri arkasından* ***tecrübe ediyordu*** (Hk.s.169).

Tecrübenin terkibi olmak: İnsanlığın kazanımları, uygarlıkların birikimine sahip olmak: *…bir yığın iktisad toplanmışsa, onun bu henüz tomurcuklanmış, sert ve kapalı bahar hali de öylece kendinden evvel yapılmış bir yığın* ***tecrübenin terkibidir*** (YG.s.415).

Tecrübesiz kulak olmak: Müzik deneyimi olmamak: *Ve bir kere onu böyle kabul ettikten sonra en* ***tecrübesiz kulak*** *bile uzaklaşmalarını ve yakınlaşmalarını kalbi ağzında takip etmeğe mecburdur* (YG.s.374).

Tecrübeye girmek: Deneme için kullanmak, riske atmak: *–Dişimizden tırnağımızdan arttırdığımız para ile* ***tecrübeye girmeyiz****. Biz ev istiyoruz, dâhiyane eser değil! diye haykırıyorlardı* (SAE.s.359).

Tecrübeye gözlerini kapamak: Kazanımlardan, deneyimlerden yararlanmamak, onları görmezden gelmek: *Demokrat Parti İdaresi bu derse ve büyük* ***tecrübeye gözlerini kapadığı*** *için on senemizi ve bu kadar imkânı yaktı, kül etti* (YG.s.113).

Tedbir düşünmek/almak: Önlem almak, hazırlık yapmak: *İnsanlığı 150 senedir ilim idare ediyor. O hem hayatı hergün değiştiriyor, hem de bu değişikliğin getireceği krizlere karşı evvelinden* ***tedbir düşünüyor*** (YG.s.333).

Tedbire başvurmak: Önlem alma yoluna gitmek: *Kimisi behemehal okumam, kimisi bir sanat sahibi olmam lâzım olduğu fikrinde idi. Ve hepsi birden babamın bu işi her türlü zecrî* ***tedbire baş vurarak*** *halletmesini istiyorlardı* (SAE.s.58).

Tedbiri önlemek: Hazırlığı durdurmak, engellemek: *"Kese-i hümâyundan" yaptıracağı haberini yayarak bu* ***tedbiri önlemiş****, sonra da Esad Paşa'yı sadaretten azletmişti. Memleket meselelerinde hakikat kendisine anlatılınca fevkalâde meyus oluyor* (XIX ATET.s.324).

Teessüs etmek: Yerleşmek. Kurulmak: *Bir kere sıhhî, içtimaî veya siyasî (ilmî dememek için), cehlî bir vaziyet* ***teessüs etmesin****, kolay kolay baş edilmiyor, vâkıa had devri geçti ve ben Onbeşinci Louis devrindeki o kart züppeler gibi pudralı sokağa çıkıyorum artık* (M.s.238).

Tefekkürün sun'î bir kabuk vaziyetinde kalması: Düşünme, fikir yürütmenin işlememesi: *Aksi takdirde şehir hayatımız, **tefekkürümüz sun'î bir kabuk vaziyetinde kalır**. Köyü sevmek, bu hususta konuşmak platonik bir avunmadır. Bilmek, meseleyi kavramak ve plânla işe girişmek lâzımdır* (YG.s.293).

Tefekküre tesadüf etmek: Düşünceyi harekete geçirmeyle, akıl yormayla karşılaşmak: *Bütün bunlara fikir itibarile bir kısırlığı da ilave etmek lâzım gelir. Rebabı şikestede hakikî manasile bir **tefekküre tesadüf etmek** pek güçtür* (TF.s.9).

Tefekkürünün en olgun çağında bulunmak: Düşünme yetisini kemale erdirmek: *Üstelik bu son tecrübede dahi kirlenmiyen ahlâk ve fazileti -onu büsbütün gündelik hayatın üstüne çıkarmış ve bu **tefekkürünün en olgun çağında bulunan** temiz adamı devri için bir nevi manevî kıymet, her türlü ihtirasın fevkinde biri hakem yapmıştır* (TF.s.16).

Teferruata da teşekkürü unutmak: Ayrıntılara dikkat etmek, onları unutmamak: *Göz, zihin gibi nankör ve hoyrat değil. **Teferruata da teşekkürü unutmuyor**. Hattâbu teferruat için ister istemez harikulâde demeğe mecbur oluyoruz. Birkaç sahneyi hâlâ hatırlıyorum* (M.s.137).

Tefessüh etmek: Bozulmak, çürümek: *Biz et ile kemik gibiyiz, birbirimizden ayrılamayız. Fakat derhal etle kemikten birini kendin için tercih etmelisin. Çünkü benim **tefessüh etmiş** bir tarafım var. Hareketsiz, iradesiz, beceriksizim* (M.s.61).

Tefsirlere yol açmak: Yorumlara neden olmak: *Millî birlik'ten su sızmıyor. Bu kadar yalnız istediğini söyleyen bir ekip az görülmüştür. Bittabi bu hâl etrafta türlü **tefsirlere yol açıyor*** (M.s.201).

Teganni etmek: İfade etmek, savunmak: *…düşmanlık çemberi daraldıkça ahlâkî salâbeti artacaktır. Nâmık Kemal'in o kadar **teganni ettiği** hürriyet uğrunda şehitlik ona nasip olmuştur* (XIX ATET.s.331).

Teheyyüç içinde yaşamak: Heyecanlı, coşkulu yaşamak: *Onun için İhsan'ın bu seferki hastalığı, zaten sıkıntı içinde olan genç adamı temelinden sarsmıştı. Doktorun ağzından zatürree kelimesini duyduğu andan itibaren, garip bir **teheyyüç içinde yaşıyordu*** (H.s.22).

Tehlikeli bir cambazlık gibi görünmek: Riskli hileli olmak, görünmek: *Bu acayip kelimenin ışığı altında bütün hayatımız bize* ***tehlikeli bir cambazlık gibi görünüyor*** (YG.s.83).

Tehlikeye atmak: Zarara, riske sokmak, atmak: *Ben bunu kökünden hâlle çalışacağım. Belki hülya olacak. Belki hepimizi tehlikeye atacağım* (SD.s.215).

Tek adam olmak: İkinci bir alternatifi olmamak: *Behçet Beyi tanıdıkları için o kadar sevimsiz yapan şey, İttihat ve Terakki'nin Paris'te ve Selânik'teki iki kolunu bileştirebilecek* ***tek adam olan*** *doktor Refik'in ölümüne sebep oluşudur* (SD.s.8).

Tek başına eğlenmek: Yalnız başına, hoşça vakit geçirmek, neşelenmek: *...bu* ***tek başına eğlenen*** *yüksek mevkili adama yahut masraftan çekinmeyen mirasyediye bırakılırdı* (MB.s.130).

Tek başına tatmak: Yalnız bir biçimde tatmak, yaşamak: *Bu hazzı* ***tek başına tadabilmek*** *için daha gündüzden çareler arar, arkadaşlarından ayrılırdı* (H.s.32)

Tek başına yapmak/olmak: Münferiden, yalnız kalmak, yapmak: 1) *Sanki bütün pınarlar kurumuş ve insan çırılçıplaktı. Ve sanki insanın yerine aruz vezninin bizzat kendisi ortada dolaşıyor, halk ağzından ve hayattan topladığı ifadeler üzerine* ***tek başına*** *küçük, mânâsız oyunları* ***yapıyordu*** (XIX ATET.s.81). 2) *"Eskilere hiçbir borcumuz yoktur" cümlesi gerçekten çocukça kalır. Kaldı ki, Fikret bunu* ***tek başına yapmıyordu****. Edebiyat-ı Cedîde külliyatının bütün bir yanını yapan ahlâkî protestoda bu kendiliğinden vardı* (YK.s.76).

Tek bir filizde çoğalmak: Bir tohumdan veya tomurcuktan üremek, çoğalmak: *Sen son rüyaların aynasında Beyhude ararken kendini* ***Tek bir filizde çoğalır*** *dünya…*(Ş.s.82).

Tek bir hamle halinde toplamak: Hedef, amaç ortaklığı kurmak, birleşmek: *Şirazesi kopmuş bir cemiyete, maruz bulunduğu birçok ayırıcı fikirlere, dolu dizgin yol alan bir yığın ferdî menfaat ve ihtirasa rağmen bütünlüğünü vermek, menfi müsbet bir yığın dağınık temayülü* ***tek bir hamle halinde toplamak****…* (YG.s.89).

Tek bir kelime bile söylememek: Hiç konuşmamak, ağzını açmamak: *Muhtar'ı Madam Elekciyan'la tanıştırdım. Kadıncağızla konuşacağını*

tahmin ediyordum. Aksine ***tek bir kelime bile söylemedi****. Sadece bana, canı sıkılmış gibi bir tavırla* (SD.s.282).

Tek bir şey olmak: Aynı vasıfları barındırmak, benzeşmek: *Kaba, iğrenç, ulvi veya budala, dünyadan el çekmiş, veya sadece iştiha, herkes* ***tek bir şey olmaya*** *doğru gidiyordu* (H.s.300).

Tek bir yolda yürümek: İstikrarlı olmak: *Fakat* ***tek bir yolda yürüyecek*** *insanlardan değildi. Onun zihnine herhangi bir düşünce hiçbir zaman yalnız gelmezdi* (Hk.s.293).

Teker teker saymak: Ayrıntılı bir biçimde anlatmak: *Hemen her hayat köşesine bu yapıcı iştiha sokulur, münakaşa eder, nasihat verir, itham eder, mahkum eder, misal gösterir, ufuk açar, milli ayıplarımızı* ***teker teker sayar*** (NK.s.29).

Tekerlerin arkasından itmek: Destek vermek, yardım etmek: *Kudret Beyin düşüncesi, her an yeni bir batağa saplanan bir arabaya benziyordu. Yürütmek için her an atları dizgininden tutup çekmeniz,* ***tekerlerinden arkasından itmemiz*** *lâzımdı* (SD.s.203).

Teklif getirmek: Öneride bulunmak: *Hülâsa romanda epeyce yol aldık. Şimdi büyük romancı bekliyoruz. Millî hayata sağlam* ***teklifler getirecek****, bizi hayatımızın küçük manzaralarında ve dar çerçevelerinde değil, büyük gerçeklerinde de tanıtacak romancıyı bekliyoruz* (YG.s.337).

Teklifi mühim bulmak: Öneriyi değerli, önemli görmek: *…Muvakkit Nuri Efendi tasavvuftan bahsederken "her şeyin zıddıyla maruf ve mümkün olduğunu" söylerdi. Halit Ayarcı benim bu ceza zammı* ***teklifimi*** *bilhassa bu noktada* ***mühim bularak*** *kabul etmişti* (SAE.s.18).

Teklifi reddetmek: Öneriye sıcak bakmamak, onu kabul etmemek: *Bilhassa bu sonuncu izdivaç bana enstitüde ayrıca bir nikâh memurluğu tesisi fikrini verdi. Fakat Halit Ayarcı işin ciddiyetini bozar korkusuyla bu çok yerinde* ***teklifi reddetti*** (SAE.s.252).

Tekmil okumak: Tamamıyla, eksiksiz okumak: *"Klasikleri okuyun, sırasıyla okuyun. Ve her muharriri* ***tekmil okuyun****!" Hakikatte yolumuzu kısaltmak istiyordu* (YK.s.19).

Tekrar uyanmak: Yeniden sirayet etmek, başlamak: *Ne ise bir hâle yola soktum. Eskileri biraz düzelteyim derken yenilere başladım. Ve*

böylece gelecek zamanı da haciz altına almış oldum. Uyuyan bir hastalık, bütün bir cihaz ***tekrar uyandı*** (M.s.76).

Tekrar yaşamak: Yaşanmışlıkları hayal dünyasında yeniden yaşamak: *Çoğu günün olup biteninden canlanan bir yığın hayal, bu sevincin yanı başında yürüyor, birbiri ardınca gelen rüyalarda, günün olan bitenini âdeta* ***tekrar yaşıyordum*** (SD.s.163).

Kendisini tekzip etmek: Doğru olmadığını açıklamak, kendini yalanlamak: *Ondan sonra Tarif'te boğdurulduğu geceye kadar* ***kendisini tekzip eden*** *tek hareketi görülmeyecek; etrafındaki ihanet ve düşmanlık çemberi daraldıkça ahlâkî salâbeti artacaktır* (XIX ATET.s.331).

Telâkki etmek: Saymak, kabul etmek: 1) *O halde taşı hendese ile yoğurmasını bilmeyen fakat ebediyet hakkında düşünceleri bulunan bu mütefekkir bâninin eserini siz, hareket noktası olan yüksek bir fikir hürmetine muvaffak olmuş bir eser* ***telâkki edebilir*** *misiniz?* (EÜM.s.16). 2) *İstanbul Konservatuarının yeni kararını, bu san'attaki keşmekeşin önüne geçmek için atılmış büyük bir adım* ***telâkki ediyor*** *ve sevinyoruz* (YG.s.364). 3) *Hakikaten de böyle biliyormuş. Sonra mezarlıkta söyledi. Ben Abdülhak Şinasi'nin haberini kelimesi kelimesine* ***telakki etmiş*** *olacağım ki…*(YK.s.168). 4) *Edebiyatımızda, izahı mevzuumuzun çerçevesi haricinde* ***telakki ettiğimiz*** *sebepler dolayısıyla İran edebiyatının tesiri başladığı zamanda bu edebiyatın şaheserlerini Türkçeye geçirmek devrin şairleri için tabii bir şeydi* (HÜ.s.19).

Daima telâş içinde olmak: Sürekli kaygı, sıkıntı, tasalı olmak: *—Ah Kudret Beyciğim, bir türlü elinden iş gelmez!* ***Daima telâş içindesin****. Bakın Allahaşkına, ufak bir kaza yüzünden bakın nasıl şaşırdı. Ayakları birbirine dolaşıyor* (SD.s.90).

Telâşına gülmek: Kaygısına, şaşkınlığına tebessüm etmek, gülmek: *Ve bu korku ile âdeta her saniye benirleyerek yaşıyordum. Geceleri gözüme uyku girmez olmuştu. Halit Ayarcı benim bu* ***telâşıma gülüyor*** *ve her fırsatta korktuklarımın tam aksi olacağını söylüyordu* (SAE.s.294).

Telif etmek: Yazmak: *Nâci bu eksikliği dilin üzerindeki ısrarlı çalışmalarıyla* ***telîf etmiştir****. Şiir ve nesrinin üstünde, onun bu dilci tarafı devrine asıl tesir eden tarafıdır* (XIX ATET.vs.544).

Telleri kopmuş bir saz hayatıyla yaşamak: Hayatla barışık olmadan, pasif bir biçimde yaşamak: *Ömrünün sonuna kadar bir marangozun evinde, kendi kendisinin mezarı imiş gibi, sessiz, heyecansız, isteksiz,* ***telleri kopmuş bir saz hayatıyla yaşadı*** (YG.s.68).

Teması tamamıyla kesmek: Münasebeti, ilişkiyi tam bitirmek, sürdürmemek: *Aynı mektupta eski ile* ***teması*** *henüz* ***tamamıyla kesmemiş*** *olan şair bu ikinci üslûbunun hangi kaynaklardan beslendiğini üstadına bizzat kendisi anlatır* (XIX ATET.s.315).

Temelden sarsmak: Çok fazla zarar vermek, ciddi bir biçimde etkilemek: *Hakikatte de böyle idi. Onun için İhsan'ın bu seferki hastalığı, zaten sıkıntı içinde olan genç adamı* ***temelinden sarsmıştı*** (H.s.22).

Temin etmek: Sağlamak, yardımcı olmak: *Biraz sonra Nerkis Ayşe, arkasında kahve ve çubuk taşıyan hizmetçilerle gelir, misafire "hoş geldin" der, sonra da gece arkadaşının seçilmesini* ***temin edecek*** *kadın akını başlardı* (MB.s.129).

Temiz el değil, temiz kalp sahibi olmak: Sureten değil sireten temiz, güzel olmak, iyi niyet taşımak: Biz ***temiz el değil, temiz kalp sahibi*** insanlarız, dediler. Hiçbir şey bugünkü Fransa'yı hattâ dünyayı bir ölünün başındaki bu mersiyeler kadar anlatamaz: biz bir iç harbini yaşıyoruz (M.s.215).

Temizlemek: Arındırmak: *İhtilâlin, silah arkadaşı üniversitenin en iyi, en vicdanlı rükünlerine kıyması hoş değil. Fakat ne yaparsın ki kabahat bizde oldu. Üniversiteyi vaktinde* ***temizleyemedik*** (M.s.291).

Ten cümbüşü: Vücudun coşkusu, eğlencesi: *Muhayyilesi, Nuran'a olan hayranlığında Renoir'la olan benzerliği bazen daha ilerilere götürür, onun vücudunda eski Venedik ressamlarının* ***ten cümbüşü*** *ile akrabalık bulurdu* (H.s.170).

Tenakuzlarından kurtulmak: Çelişkilerden azade olmak: *…parlak bir yılan sırtı gibi, bir ucu dikilen sokağa, güneşin yer yer bir cüzzam gibi kemirdiği duvarlara, evlere katılmak, varlığın çemberinden çıkmak, bütün* ***tenakuzlarından kurtulmak*** (H.s.62).

Tenine gömülmek: Bedenine dalmak, düşünceli olmak: *Gözlerinin derinliklerinde kendi kaderini sezmiyor,* ***tenine gömülürken*** *kaybolmuş bir dinin ayin ve ibadeti bende diriliyor diye düşünmüyordu* (H.s.172).

Tenine yapışmak: Etkisi altına almak, oldukça etkilemek: *Tab'î Mustafa Efendi'nin hüznünü kabullenmiş, onunla genç adamın* ***tenine yapışmıştı*** (H.s.161).

Tenkit etmekten vazgeçmek: Eleştirmemek, eleştiriyi terk etmek: *Artık dedelerimizi hataları için* ***tenkit etmekten vazgeçtim****. Etraflarındaki bu hiçbir anlaşma kabul etmeyen düşmanlık içinde gösterdikleri cesarete, yaşama kudretlerine hayran oluyorum* (YG.s.52).

Tenkit daha geniş çevreler ister: Değerlendirmek, eleştirmek: *İki veya kötü demekle tenkit olmaz.* ***Tenkit daha geniş çevreler ister.*** *Bence münekkit belki asıl yaratıcıdır. Dikkat edin, bütün büyük münekkitler ufuk hazırlamışlardır* (YG.s.313).

Tensikata başlamak: Islahata, düzene koymaya başlamak: *Hiçbir Don Kişot bizim kadar cesaretle ve iç rahatı ile yel değirmenlerine hücum etmemiştir. Yazık ki üçüncü ayında tiyatromuzda sıkı bir* ***tensikat başladı*** (SAE.s.74).

Tenvir etmek: Aydınlatmak, bilgi vermek: *Vâkıa Behçet Beyefendi zaman zaman kiraların alınması, kunturatların yapılıp yapılaması hakkında hizmetçisini* ***tenvir etmez*** *değildi, fakat ikisi de bunu sadece işin dış tarafını kurtarmak için olduğunu bilirlerdi* (MB.s.10).

Tepeden tırnağa kadar istihfaf ve merhametle süzmek: Baştan aşağı, alaylı ve acımayla bakmak: *Agop Saatçiyan, evvelâ beni* ***tepeden tırnağa kadar istihfaf ve merhametle süzdü****, sonra, en enteresan yerimmiş gibi gözleri ayaklarıma dikildi kaldı* (SAE.s.193).

Tepelerden aşmak: Zorlu, güç engelleri aşarak başarmak: *İşe nerelerden başladı ve dehâsının hamlesiyle bizi hangi* ***tepelerden aşarak*** *bugüne getirdi* (YG.s.90).

Tepki sanmak: Reaksiyon, aksülamel olarak anlamak: *Onun "Mazi ve Âti" şiirini sadece Abdülhamit idaresine karşı bir* ***tepki sananlar*** *veya kendi nesli namına politikada söz hakkı istiyor addedenler, aldanırlar* (YK.s.75).

Garpta terakkinin zembereği olmak: Batıda gelişmeyi, ilerlemeyi harekete geçirmek: *Bu yüzden* ***garpta terakkinin zembereği olan*** *mücadeleyi ortadan kaldıran demokratik esaslar gibi- İslam cemaatlerini sadece tarihî gaiyyet fikrinden mahrum etmiyor* (XIX ATET.s.43).

Terazi mili gibi olmak: Git geller yaşamak, istikrarsız olmak: *… hulâsa iki had arasında durmadan gidip gelen bir rakkas, bir* ***terazi mili gibi****, sükûnet hâline pek az rastgelinir bir adamdı* (MB.s.102).

Terazileri kırılmak: Ölçüyü yitirmek, ölçüsüz tartısız olmak: *Parnas hareketi XIX. Asırdaki romantizm in havuz ve cedvele girişidir. Hugo* ***terazileri kırılmış****, konuşuyor: "Sen, Austerlitz güneşinde yanmış bir hırsız fenerisin!" der Napoléon için* (ED.s.76).

Terazinin iki kefesi olmak: Dengeyi kurmak, dengenin gücü olmak: *"Olduğumuz gibi" ile "olmak istediğimiz gibi"* ***terazinin iki kefesidir****. Ben bunu başında fark ettiğim için hikâyenizi hâtırat şeklinde yazmanızı önlemiştim* (EÜM.s.382).

Terazinin kefesine atmak: Etkileyici olmak: *Yukarıda Fikretin bazı şiirlerinde nesre ait hususiyetleri manzum hitabete nasıl mal ettiğini, bir nevi sahne perdazlıkla karii peşinden sürükliyecek unsurları teker teker* ***terazinin kefesine*** *nasıl* ***attığını*** *yazmıştık* (TF.s.14).

Terazinin ölüme doğru eğilmesi: Yaşlanmaya başlamak, yaşın ilerlemesi: *…tekrar hızımızın oyuncağıyız; fakat bu sefer, bu sefer* ***terazi*** *mutlak surette* ***ölüme doğru eğiliyordu****. Bütün ıstıraplar kendi misilleriyle artacaklardı* (H.s.66).

Teraziyi kırmak: Ağır basmak, etkisi fazla olmak: *Hayatın ve şehrin bir istihzası gibi bir şey. O Bernard Buffet'yi görseniz kusarsınız. Beni baş ağrısı tutu. Hakikatte resim durgun. Non-figüratif* ***teraziyi kırmış*** (M.s.131).

Terbiye edilmiş bir koşu atı gibi tereddütsüz atlamak: Bilinçli olmak, ne yapılması gerektiğini bilmek: *Adile Hanım bu âni engelin üstünden çok iyi* ***terbiye edilmiş bir koşu atı gibi tereddütsüz atladı****: —Doğrusunu isterseniz, aklımdan geçmedi değil…* (H.s.101).

Terbiyeden geçmek: Eğitim almak, terbiye olmak: Genç yaşta, en parlak devrinde ölüyor. Başlı başına hikmet olan bir ***terbiyeden geçmiş*** (H.s.120).

Tereddüt içinde sallanmak: Kararsızlık, ikirciklik yaşamak: *Her şey tatlı bir* ***tereddüt içinde sallanıyor*** *gibiydi. Her taraf renge boğulmuştu. Köşkün bahçesindeki servilerin yeşili bile insanı şaşırtacak bir tazelik kazanmıştı* (SD.s.107).

Tereddütü kaldırmak: Kararsızlığı, ikircikliği gidermek, yok etmek: *İhsan'la konuşmam bütün **tereddütlerimi kaldırmıştı**. Dediğini harfi harfine yapacağımı kendisine vadettim. Beni odama kadar götürdü* (SD.s.216).

Tereddüttün kemirmesi: İkircimin, kararsızlığın bir şeye işleyerek onu etkilemesi, harap etmesi: *Fakat şimdi hiçbirinde ümit dediğimiz şey yok. Hepsini **tereddüt kemiriyor**. Onları bu kurttan kurtarmak istemez misin? Ama Nâsır Paşa arada yanacakmış* (SD.s.215).

Terennüm etmek: İfade etmek, anlatmak: *Ekrem Bey Fransız kitaplarından öğrendiği hassasiyetini dilin zararına bile olsa **terennüm edecekti**. Zaten yeninin tecrübesi ancak bir iki neslin fedasıyla olabirdi* (XIX ATET.s.434).

Terkibin peşinde koşmak: Birikime ihtiyaç duymak, uygarlıkların kazanımlarını elde etmeye çalışmak: *Daima **terkibin peşinde koştuğu** için bütün millî tarih, insan évolution'u ile beraber ordaydı* (YK.s.19).

Terkip meydana getirmek: Yeni bir karışım yapmak, bir araya getirmek: *Sonra Türkçe'yi halkın ağzından alıp bir teknede yoğurma, ondan yepyeni bir **terkip meydana getirme**. İşaret benzeyen konuşmalar, sükûta benzeyen işaretler, ve onların aralarında ebedi yüzü ile hayatın kendisi* (EÜM.s.447).

Terkip olarak sunmak: Birleşik bir biçimde takdim etmek, sunmak: *O bize hayatımızı ve üstüste yaşamış binlerce hayatı, her an yeni bir **terkip olarak sunar**, şuurun ve ihsasların verimlerini derinleştirecek, kâh tahlil ederek büyük mebdelerin yollarını hazırlar* (EÜM.s.34).

Muhteşem terkip olmak: Sıradışı birleşim, bir araya getirmek, birleştirmek: *Ben, matbaa hâriç, piyanodan ve kemandan daha mükemmel bir insan icadı bulunmayacağına inanlardandım; meğer ki orkestra dediğimiz o **muhteşem terkip ola*** (YG.s.27).

Terkip yapmak/etmek: Birleştirmek, toplamak, bir araya getirmek: *…ferdiyetlerini siliyor, umumileştiriyor, onlardan sefaletle tesadüfün el ele kurdukları bir **terkip yapıyordu*** (H.s.53).

Ters tali gibi idare etmek: Gerekli olan duruma, kadere, şansa uygun davranmak: *…padişah tarafından istenecek derecede gözden düşmüş*

bir devlet adamının hayatı ve bu hayatı bir ***ters tali gibi idare eden*** *ihtiyatsız ve fevrî heyecanı vardır* (XIX ATET.s.91).

Ters tarafından başlamak: Yanlış bir zamanda veya biçimde yapmak, başlamak: Siz de "kemele" benim gibi ***ters tarafından başlasaydınız*** bu ağrılar olmazdı. Çünkü benim dişlerim çoktan ezelî ve ebedî Nirvana'nın sükûn kucağında artık mevcut olmamanın hazlarını tadıyorlar, onları ne talihin sert ekmeği, ne kahrın yumruğu acıtmıyor!... (M.s.74).

Tersi olmak: Zıddının meydana gelmesi: *Bunun tam* ***tersi oldu****: devrine olan düşmanlığı onu ileriye değil, geriye götürdü ve acayip bir mazi hasretine attı. Kafası, tersine işleyen bir saat gibi, geçmiş zamanı yaşamağa başladı* (MB.s.42).

Tesadüf etmek: Görmek, tanık olmak: 1) *Sainte-Chapelle pek az* ***tesadüf edilir*** *cinsten bir Şark, bir Kandehar zümrüdü, bir Keşmir yakutu veya Yemen akiki kadar Şark. Kemiksiz denilebilecek mimarîsinde şafak ışıklarından örülmüş bir çadıra benziyor* (YG.s.256). 2) *…vak'a sabahı Üsküdar'da, çarşı içindeki kahvelerden birinde* ***tesadüf ettiklerini****, canının çok sıkıldığını, kendisiyle uzun boylu konuştuklarını söylüyorlardı. Kahveci dahi bu konuşmayı tasdik ediyordu* (SD.s.250). 3) *Hele ecnebi üniformasına, hiç olmazsa o gece,* ***tesadüf etmedim****. Etrafta daha çok rahat, hiç olmazsa bizim olan bir hava teneffüs ediliyordu* (SD.s.209). 4) *…yahut ikindi ezanında yolda* ***tesadüf etseniz*** *muhakkak o akşam veya ertesi sabah bir melek kanadı tedarik edip cennete doğru uçacak zannederdiniz* (SD.s.21). 5) *Bütün tarih boyunca bir tek kelime üzerinde oynayan dargınlıklara, kinlere* ***tesadüf ederiz****. Vâkıa Sabiha, annesinin çekilmez olduğunu söylüyordu* (SD.s.28). 6) *Fakat ben onlara hazır değildim. İhsan'ı tanıyana kadar bilgisini şahsî tecrübe hâlinde bize veren insana* ***tesadüf etmemiştim*** (SD.s.50). 7) *Bu şümullü çerçeveye vesika yokluğundan, bu kadar geniş zaman içinde gayet tabiî olarak* ***tesadüf edilen*** *boşluklardan gelen müşkülleri de ilâve edersek, bu çetinliğin derecesi hakkında bir fikir sahibi oluruz* (YG.s.388).

Tesadüf olmadığını anlamak: İsteyerek, bilinçli olduğunu anlamak: *O zaman Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye'nin bir* ***tesadüf olmadığını***

***anlarız**. O, asıl kaynak tanıdığı halka doğru gitmek istiyordu* (XIX ATET.s.195).

Tesadüf ve imkânları başka bir plana nakletmek: Hedefleneni, beklentileri farklı bir biçimde aktarmak: *İşte ailesindeki uygunsuzluklar, hareketli yaratılışı, bu **tesadüf ve imkânları başka bir plana nakletmişti*** (SD.s.44).

Tesadüfe tâbi yüzmek: Doğal akışa bırakmak: *Atiye, kendisinin, her yanı yavaş yavaş kaplayan bu suyun içinde bir tahta parçası gibi cansız ve tesadüfe **tâbi yüzdüğünü** sanıyordu* (MB.s.55).

Tesadüfle başlamak: Rastlantı sonucu olmak, başlamak: *İşte Sabri'yi aylarca düşündüren, hayatını alt üst eden acayip ve kısa dostluk ve **tesadüfle başladı*** (Hk.s.145).

Tesadüfün işe girmesinden korkmak: Hesapta olmayan bir sorunun olmasında endişelenmek: *Aksi bir **tesadüfün işe girmesinden çok korkuyorum**. Ve şuanda hâlâ sadra şifa verir bir havadis gelmemesinden çok korkuyorum* (M.s.53).

Teselli hissi vermek: Avutmak, rahatlatma duygusu yaşatmak, tatmak: *Hiçbir zaman şu son günlerde olduğu kadar ölüme yakın olmadım. Âdeta bana bir **teselli hissi veriyor**, bir gün öleceğimi düşünmek. Başka şeylerden korkuyorum* (M.s.34).

Teselli kabul etmek: Avutma, rahatlama olarak görmek: *Fakat annem **teselli kabul etmiyordu.** "Kül olduk, bittik." diyordu. Birdenbire büyükkannem hep ortadaki eşya yığının üstünden: "Bana da güvenebilirsiniz. Ben de varım!" dedi* (Hk.s.203).

Teselli sunmak: Avutmak, rahatlatmak:

> *Bir damla **teselli sun** da serinlet…*
> *Dindirir bir parça belki ağrımı;*
> *Nuru gözlerinde yanan merhamet* (Ş.s.118).

Tesir denen şeyin kopya olması: Etkilemenin, etkileşimin doğru bir biçimde olması: *Yahya Kemal, **tesir denen şeyin kopya olmadığını**, şahsî bir nizam, bir çeşit dersle karşılaşma olduğunu biliyordu* (YK.s.22).

Tesir etmek: Etkilemek, etki etmek: *Üslûptan hattâ mizaçtan gelen lüzumsuz şiddetlere ve zekâ oyunlarına rağmen dil hakkındaki fikirleriyle devrine **tesir ettiği** tahmin olunur* (XIX ATET.s.382).

Tesir icra etmek: Etkilemek: *Bu münasebetle bize Yunan mitolojisi gelir. Bu, 1880 e kadar büyük* ***tesir icra etmiştir****. 1862 ile 1864 arasında sefiller ile Robinson Crusoe tercümesi vardır* (ED.s.278).

Tesiri görülmek: Etkili olmak, etkisinin fark edilmesi: *…dinler ve tarikatler anası olan Babâî hareketinden sonra Alevî temayülleri bir daha söndürülemeyen Anadolu'nun bu cezbeli hareketlerinin* ***tesiri derhal görülüyordu*** (BŞ.s.183).

Tesirini yapmak: Etki etmek, etkisini göstermek: *Onun içindir ki, şiir,* ***tesirini*** *konuşma ve nesir gibi –kaba mânasıyla– mâna ve vuzuh ile* ***yapmaz*** (EÜM.s.19).

Tesirleri altında kalmak: Etkileyici olmak, etkisinde bırakmak: *… Hemen öbürleri kadar, hattâ daha fazla insanların hayatını içine alırlar. Bunlar eski takvimlerdeki burçlara benzerler. İçtimaî hayat, ister istemez* ***tesirleri altında kalır*** (SD.s.55).

Tesirlerini silip atmak: Etkisinden kurtulmak: *… ona, içimden "Kukla! Sen de bir kuklasın!" diyecek ve belki de üzerimdeki* ***tesirlerini silip atacaktım*** (SD.s.120).

Tespihi yeni baştan dizmek: Yeniden, tekrar baştan başlamak: *… tek mesulü olduğu sıkıntıları hatırlatıyor, hayattaki mağlubiyetlerin* ***teşbihini*** *kim bilir kaç yüzüncü defa* ***yeni baştan dizerek*** *ve lânet halkası gibi boynuna geçiriyordu* (SD.s.82).

Tespihin dizisinin kopması: Büyük bir olumsuz değişimin olması: ***Tesbihin dizisinin koptuğunu****, bu kıyafet değişikliği kadar hiçbir şey gösteremezdi* (SD.s.210).

Teşekkül eden kanaat: Oluşan düşünce, algı, anlayış: *Ayrıca Mahmut nedim paşanın sadaretinden beri artık padişaha laf anlatılmak kabil olamayacağı hakkında etrafta* ***teşekkül eden kanaat*** *yüzünden hükümdarın hali, sağda solda, ciddiyetle konuşulmaya başlanmıştı.* (NK.s.11).

Teşrif etmek: Bir yere gelmek, misafir olmak: *Ne zaman* ***teşrif ettiniz****? Diye biraz araya mesafe koymaya çalıştım. Fakat kadıncağız dinler mi? Acemi yarış atı gibi bütün mâniaları yerinden söküyor* (M.s.172).

Teşvik etmek: Özendirmek, isteklendirmek: *O zaman, çocuğunu azarlayan bir anne gibi, güzel başını sallayarak kendi kendine: "Babamın kanı uyanıyor." diye düşünürdü* (MB.s.65).

Tevekkülle karşılamak: Allah'tan geldiğini düşünüp razı olmak: *Bu ikisinin ortasında zarif, nüktedan, bazen en iyi tehlikeli vaziyetlerde bile sözünü esirgemeyecek kadar cesur, tali'in ihanetlerini* ***tevekkülle karşılamasını*** *bilen, sırasına göre birinci safta ikbalde, bazen de ölümü…*(XIX ATET.s.91).

Tevkif etmek: Yakalamak, tutuklamak: 1) *Adamcağız mezarlıktan tam çıktığı anda vak'a mahallinde bulunan zabıta tarafından* ***tevkif edilmişti****. Elinde bir ucu kanlı bir mendil vardı. İthamın delili bu mendildi* (SD.s.249). 2) *—Hepsi* ***tevkif edileceklerdi****. Bereket versin polis müdüriyetindeki tanıdıklar vasıtasıyla işi örtbas ettirdim* (SD.s.238). 3) *Bereket versin, karım çok metindir. Birkaç defa* ***tevkif edildim****. Onlar annemle ve yeni doğan çocuğumla günlerce bu yalıda tek başlarına kaldılar* (SD.s.171).

Tevrat'ın yeni yaratılmış adamı gibi: Çok mutlu, mesut olma duygusu: *Doktor Ramiz'le ben* ***Tevrat'ın yeni yaratılmış adamı gibi****, o anda duyduğumuz sevinç, hayranlık ve mahcubiyetle giyindik, örtündük* (SAE.s.207).

Tezatları yakalamak: Çelişkileri kavramak, anlamak: *O sadece tenakuzları görmeye yarar. Filhakika Ziya Paşa, hayat dediğimiz bu kör dövüşünü, saati iyiden iyiye sökmüş gibi görür. Bütün* ***tezatlarını yakalar*** (XIX ATET.s.290).

Tezatların kendi genişliklerini bulması: Birbirine karşıt olan enstrümanların bir diğerini değerli kılması, onu etkinleştirmesi: ***Tezatların kendi genişliklerini bulması*** *da orkestra için bir kazançtır* (YG.s.281).

Tezgâhın durmadan işlemesi: Devamlılığın olması: *Gelirler, giderler,* ***tezgâh durmadan işler.*** *Fakat siz niçin saadeti aramıyorsunuz da büyük işi arıyorsunuz!* (H.s.124).

Tezgâhını kurmak: Düşünmeye başlamak, yazmaya hazırlık yapmak: *Seyahate çıkıyor, on beş gün, iki üç ay. Daha mı fazla kalacak, o zaman yerleşiyor,* ***tezgâhını kuruyor****. Benim tezgâhım, laboratuvarım, hep kafamın içi* (M.s.97).

Tılsımlı anahtara sahip olmak: Çaresi, imkânı bulunmak: *Arzu hayatın biricik sırrıdır ve biz, imkânların hazinesini açan* ***tılsımlı***

anahtara *henüz sahibiz. İkiz hasretlerine, çöreklenmiş düşüncelerimiz hatıraların…*(YG.s.128).

Tıngırdatmak: Değerlendirebilmek, kullanabilmek: *Milli propaganda olur. Bol param olsa ve* ***tıngırdatmasını*** *bilsem bir de taksitle piyano alır kordum. Ta ki kâfir takımından aşağı kalmayalım. Görüyorsunuz ki içtimaî bir adamım* (M.s.104).

Tırnaklarını etine geçirmek: Çok hırslı olmak: *Tahribi harabatı okurken daima gözümün önüne* ***tırnaklarını etine geçirmiş*** *bir adam gelir. Zayıf bulunduğunu bildiği bir noktada kendi kendisini yenmenin verdiği lezzet…*(NK.s.29).

Tohum serpmek: Bir sonucun oluşmasına neden olacak şey, ortaya bir sonuç çıkaracak iş yapmak: *Mussolini senelerce konuştu, söyledi, tehdit etti. Bu heyecan isteyen kalabalığa* ***tohum*** *halinde* ***serptiği*** *müphem ümitleri, gene oradan dağlar kadar büyümüş topladı* (YG.s.75).

Tohumu çürütmek: Geçici, köksüz olmak: *Toprak elbet besler, fakat yalnız kökü besler,* ***tohumu çürütür****, o kadar. Üzüm ve buğday ise güneşin altında olur. İşte onun için san'atta şekilciyim, yani kendimle mücadeledeyim* (YG.s.319).

Tomurcuklanmak: Tomurcuk oluşturmak, bitmek: *…birkaç medeniyet ve bir yığın iktisad toplanmışsa, onun bu henüz* ***tomurcuklanmış****, sert ve kapalı bahar hali de öylece kendinden evvel yapılmış bir yığın tecrübenin terkibidir* (YG.s.415).

Toprağa mal olmak: Toprağa gömülmek, ona ait olmak, ölmek:

Her bahçenin üstünde ve her ufuktan başka,
Yıldızların tuttuğu ayna, ezeli aşka
Bir sır gibi hayattan ve ölümden öteye
İlk arzunun ***toprağa mal olmuş*** *lezzetiyle…*(Ş.s.55).

Toprağa sinmek: Toprağa karışmak, toprakla bütünleşmek:

Varsın bahçelerde rüzgâr gezinsin,
Yağmur ince ince ***toprağa sinsin****,*
Bir başka âlemden gelmiş gibisin,
Dalmış gözlerinle pencerelerde (Ş.s.127).

Toprağın altındaki maden yangınları gibi sessiz sedasız çoğalmak: Yeraltı madenleri gibi gürültü yapmadan sessizce artmak, çoğalmak: Birdenbire içinden o eski kin, tâ Atiye Hanımla evlendiği günden

başlayan ve kırk beş sene, ***toprağın altındaki maden yangınları gibi sessiz sedasız***, bazı küçük fırlayışların dışında hiçbir iz göstermeden ***çoğalan***, biriken büyük kin tekrar coştu (MB.s.9).

Toprağın efendiliğini kaybetmek: Hükümranlığı yitirmek: *…ilk yaradılış çağlarının tecrübesi canavarlar **toprağın efendiliğini kaybettiklerinden** küskün, ölmek için kendilerine köşe arıyorlardı* (Hk.s.248).

Toprak kısır: Verimsiz yer, arazi: *Bunlar hem yollardan uzaktırlar, hem bağlı oldukları merkezler kendi seviyelerinde oldukları için inkişaf etmezler. Yani toprak kısır, insan görgüsüz ve ufuksuzdur* (YG.s.292).

Toprak ürkmüş insana az alışık bir hayvan gibi her lahzada kabarıyor: Tedirgin olmak ve güvensizlik hissi taşımak: ***Toprak ürkmüş insana az alışık bir hayvan gibi her lahzada kabarıyor*** (G.s.108).

Toprakla ezelden karışmış dil: Öncesiz birliktelik, topraktan gelmek, yaratılmak:

Bırak bu tesadüf bahçelerini…
Hakikat çok uzak, karanlık, derin
Bir dille konuşur, büyük köklerin
Toprakla ezelden karışmış dili! (Ş.s.66).

Toprakta dağılmak: Ölüm sonrası, toprağa dönmek, ait olmak:

*Ben **toprakta dağılacağım**.*
Bir akşamüstü
Orman tek bir saz yapan
En son dalda
Son ışık ol,
Gel, beni bul (Ş.s.78).

Topraktan ayaklarını kesmek: Çok fazla etkilemek, bulunduğu mekândan alıp götürmek: *Nitekim Eyyubî Bekir Ağa'nın Nühüft Beste'sini dinlerken, **topraktan ayaklarını kesmeden**, meçhul ve her an beni ilgaya hazır bir haz tufanı içinde ağır bir çıkış hissini kendimde duyarım* (EÜM.s.37).

Topu bırakmak: Söz vermek, sorumluluk yüklemek: *Halit Beyin konuşmanın **topunu** yine belediye reisine **bıraktı.** –Halit Beyin niyeti de öyle efendim… Hayri Bey biraz yorulacak ama…* (SAE.s.262).

Toy delikanlılara parvana olmak: Kendini kullandırtmak: *Ayrıca bu **toy delikanlılara parvana olmaya** hiç niyetim yok. Birlik baş-*

kanlığından bu günlerde sıhhat ve iş bahanesiyle istifa edeceğim. Hiç kimsenin postuma bürünüp iş görmesine tahammülüm yok! (G.s.196).

Toz duman arasından kaybolmak: Toz kaldırarak hızla gitmek, çok hızlı at sürüp uzaklaşmak: *Ve atın nasıl serkeşlik ettiğini ve Şirin'in nasıl* ***toz duman arasından kaybolduğunu*** *anlatıyorlar* (HÜ.s.39).

Toz kondurmamak: Herhangi bir kusurunu kabul etmemek, onu kusursuz göstermek: *Dört arkadaş Galatasaray'dan beri ayrılmadıkları Mümtaz'ı çık severler, ona* ***toz kondurmak istemezlerdi*** (H.s.87).

Tozu dumana katan konuşmalar: Ortalığı karıştıracak davranışlarda bulunmak: *Bütün on sene, yalnız kendi gemisinin rotasını düşünerek, Unesco'ya sımsıkı yapışmış, Fransızca rapor yazarak,* ***tozu dumana katan*** *konuşmalar yaparak, tercüme ederek yaşadı* (G.s.213).

Tövbeden kendine ev yapmak: Yapmayacağına dair verdiği kararı yerine getirmemek, sözü tutmamak: *İçindeki ıslıklar bu sefer başka türlü başlıyordu: "Kaç defa Kudret Beyciğim, kaç defa? Kaç defadır bana vadediyorsun.* ***Tövbeden kendine ev yapıyorsun****?...* (SD.s.83).

Trajik hissin yokluğu: Acıma duygusundan yoksun olmak: *Massignon, Müslüman sanatlarında trajedinin ve* ***trajik hissin yokluğunu****, İslâmın Allah'tan başka varlık kabul edilmemesi, hayatı bir gölge oyununa indirilmesiyle izah eder ki bir bakıma çok doğrudur* (XIX ATET.s.39).

Trenden vaktinden çok evvel inmek: Acele etmek, zamanından önce davranmak: *Bırakın ki vaktinde yetişir, sonuna kadar sabreder, aktarmaları tam zamanında yaparsanız, içinde beh-e mahal bir yere götüren trenlere benzer. Ben bu* ***trenden vaktinden çok evvel âdeta*** *çölün ortasında* ***inmiştim*** (SAE.s.57).

Tuhaf bir zihin itiyadı: Garip bir alışkanlık: *Tuhaf bir zihin itiyadıyla, her şeyi yerli yerinde, olduğu gibi bulunuyordu* (MB.s.13).

Tulumbadan/kuyudan su çeker gibi çekmek: Azar azar, yavaş yavaş elde etmek: *Bir çingene bize çifte narasıyla gül yüzlü fecri gecenin içinden yavaş yavaş* ***tulumbadan su çeker gibi çekti****. Güzel bir kızcağız da vardı, çiçeği burnunda, âdeta bir çocuk* (H.s.273).

Tutturmak: Aklına koyup direnmek, ısrar etmek: 1) *Demek şu meşhur tiyatro projeleri beraber kuruldu? Sabiha şimdi yine* ***tutturdu****. İlla ki tiyatro... diyor. Sizde de bu merak devam ediyor mu?* (İAA.s.35). 2) *Aklımı başıma topladım, yüz elliden* ***tutturdum****. O darıldı. Ben yüz altmışa çıktım. Bu sefer benim şakacı olduğuma karar verdi* (SAE.s.55).

Tuzak olmak: Komplo, birilerini tehlikeli ve zor bir duruma düşürmek için oluşturulan tezgâh kurmak: *Eğer doğru ise dünyaya el koymak için en çok güvendiği makinelerden birisi kendisine* ***tuzak oldu*** *demektir* (YG.s.71).

Türk İstanbul'un tapu senetleri: İstanbul'un Türkleştiği, bir Türk şehri olduğunun kalıcı belgesi şehit mezarlarıdır: *Hemen her yerde, çoğu surların etrafında olmak üzere, fetih şehitlerinin mezarları vardır. Bunlar* ***Türk İstanbul'un tapu senetleridir****. İstanbul'da bizim hayatımız bu şehit türbelerinin etrafındaki hürmetle başladı* (BŞ.s.179).

Türk işçiliğinin hazineleri karşısında hayranlıklarını ilan etmek: Türkiyeli sanatçıların el emeği göz nuru çalışmalarının oldukça beğeni toplaması: *Her sınıf halktan yüz bini geçen insan, en seçkinler de dahil bu sergiye geldiler. Türk sanatının,* ***Türk işçiliğinin hazineleri karşısında hayranlıklarını ilan ettiler*** (G.s.87).

Türk mektebi: Türk ekolü, Türk fikir geleneği: *Eksik olan tarafımız henüz* ***Türk mektebinin****, yine Yahya Kemal'i ayırıyorum, çıkmamış olmasıdır. Bir şeye memnunum: Çok gençler kendilerinden bir evvelkilerini olsa bile iyi okuyorlar* (YG.s.326).

Türk ruhu: Türk milletinin sahip olduğu kıymetler manzumesi: *… başka kıymetler sezmeye başladığımız halk muhayyilesinin mahsullerine doğru bu gidişin hakiki mânası Türk tarihini ve* ***Türk ruhunu*** *yeni bir ufuktan görmekti* (EÜM.s.97).

Türk tarihinin bu büyük hatırasını tunca nakletmek: Türk tarihini, mazisini sanata, heykele nakşetmek, onu ölümsüzleştirmek: *Okuyucularıma bu küçük hizmeti ben yapacağım. Türk İstanbul'da,* ***Türk tarihinin bu büyük hatırasını tunca nakleden*** *heykeltıraş Zühtü Müridoğlu ile Hadi'nin cömert istidatlarıdır* (YG.s.398).

Türkçe'nin dehası(olmak): Türk dili mantığı ve onun işlevselliği: *Nedîm, dehasını onun zamanında bulur ve hepimiz biliyoruz ki Nedîm'in dehası biraz da İstanbul'un ve* ***Türkçe'nin dehasıdır*** (BŞ.s.219).

Türkçeye geçirmek: Türk diline çevirmek: Edebiyatımızda, izahı mevzuumuzun çerçevesi haricinde telakki ettiğimiz sebepler dolayısıyla İran edebiyatının tesiri başladığı zamanda bu edebiyatın şaheserlerini *Türkçeye geçirmek* devrin şairleri için tabii bir şeydi (HÜ.s.19).

Türkçeyi yeni bir iklim gibi keşfetmek: Türk dilinin yüksek hasletlerini bulmak, onu işlevsel olarak kullanabilmek: ***Türkçeyi yeni bir***

***iklim gibi keşfetmiş**, şiire yeni bir istikamet vermişti. Evet, bu her taraftan hücuma uğrayan adam –en basit ve esaslı şeylere hücum edilir* (YK.s.31).

Türkiye'nin her memleket gibi bir kan halitası olması: Anadolu'nun pek çok milletlerin terkibinden oluşması: *Kendi kendime mazeret arıyorum. Fakat hakikat böyle. Hiç olmazsa biraz böyle. Irk, dil veya cemiyet? Irk olamaz çünkü Türkiye'de böyle bir birlik yok.* ***Türkiye her memleket gibi bir kan halitasıdır.*** *Dil? Evet. Fakat biraz* (G.s.193).

Tüyleri diken diken etmek/olmak: Hissedilenden dolayı vücuttaki kılların kabarıp dikilmesi: *Bu sefer La Madelone, Madelone'i, dinlemeye mecbur kaldım. Sonradan yaptıkları harp edebiyatında o kadar adı geçen bu türkü* ***tüylerimi diken diken etti*** (SD.s.13).

Keder akmak: Sıkıntı, dert, üzüntü, ıstırap, tasanın çok fazla olması, kederli olmak: *İlk defa gördüğüm kıyafetleriyle ne kadar hoşuma gidecekti. Fakat şimdi Bayezıt Camii'yle, Şehzadebaşı Camii'nin arasında, yüzlerinden* ***keder akan*** *bu halkın arasında sadece ıstırap veriyorlardı* (SD.s.13).

U

Ucunu bucağını bilmek: Başını sonunu bilmemek, çok karışık, geniş olmak: *Hakikatte de böyle idim.* ***Ucunu bucağını bilmediğim**, her gün yeni bir parçasıyla karşılaştığım âdeta tefrika hâlinde bir yalan olmuştum* (SAE.s.263).

Ucuz et almak: Kalitesiz ürün, eşya satın almak: *Kemal Türkömer daha ilk gece fark etmişti. Apereyin sesinde bir acaiplik var. Bir türlü düzeltemedim. Cırtlak çıkıyor. Disklere gelince,* ***ucuz et almaya*** *kalktım galiba. Rahat dinleyemedim* (M.s.187).

Uçtuğu yerden toprağa inmek: Gerçekliği görmek: *Ve bana muhakkak bir felâketten kurtarılması istenen bir şeye bakar gibi garip, uzun uzun baktı ve ben bu bakışla onun sözlerini dinlerken* ***uçtuğum yerlerden toprağa indim**. Zavallı dedem ağlıyordu* (Hk.s.118).

Uçurum başında olmak: Tehlikede olduğunu hissetmek: *…fakat bu saniye, bir uçurum başında birdenbire gözleri açılan bir adamın ürpermesiyle doludur* (Hk.s.76).

Uçurumda tutunmak: Büyük bir tehlikenin başında bulunmak, tehlikede olmak: *Ben bu sualle birdenbire yuvarlandığım karanlık* ***uçurumda tutunacak*** *bir yer ararken Halit Ayarcı benim yerime*

cevap verdi: –Ahmet Zamanî Efendiye ait bir etüt. Ahmet Zamanî Efendi ve Eseri… (SAE.s.261).

Uçurumu görmek: Tehlikenin, riskin farkına varmak, anlamak: 1) *Ölüm küreye kanatlarını germişti. -İnsanlık fena bir ihtimali bir kere kendisine ufuk bilmesin, bir kere* ***uçurumu görmesin****. Bir daha ondan geriye dönemez onu giyinir* (H.s.357). 2) *Hele kütle halinde, asla. Bir kere* ***uçurum göründü*** *mü, ölüm simsiyah dili ile konuştu mu?* (H.s.357).

Uçurumun başında bulunmak: Felakete çok yakın olmak: *Bu* ***uçurumun başında bulunan*** *hakikatlerdendi. İçindeki berraklık ancak böyle bir son an berraklığı olabilirdi* (H.s.368).

Yavaş yavaş falmak: Yitmeye, kaybolmaya usul usul yüz tutmak: *Müslüman şark medeniyetinde insan değişmez, canlılığını kaybeden değerlerinin etrafında* ***yavaş yavaş ufalır*** (XIX ATET.s.82).

Ufak tefek ahenksizlikler: Bedeninin uyumlu olmaması: *Luxembourg'da yanı başımdaki çiftlerin konuşması. Erkek sırtını dönmüştü, onu göremedim. Kız* ***ufak tefek ahenksizliklerle****, zannederim ağzı daha büyüktü* (G.s.61).

Ufku açmak: Anlayış, kavrayış kazandırmak: 1) *…sonunda Nuran, ya şakayı olduğu yerde küçük bir dargınlıkla keser ve Mümtaz'a bazen saatlerce süren lezzetli bir üzüntünün* ***ufkunu açar*** *yahut oyuna o da katılırdı* (H.s.50). 2) *Bu gezintilerde büyük bir canlandırma kuvvetinin derinleştirdiği, âdeta bir ruh haleti şekline soktuğu sağlam ve geniş bir tarih bilgisi size her an başka bir devrin zevk ve hayat* ***ufkunu açar*** (YG.s.210).

Ufkunu kapmak: Anlayışı kapatmak, engellemek: *—Ama bazıları böyle demiyor, çalışma insanı insanlıktan çıkarır,* ***ufkunu kapar*** *diyorlar* (H.s.244).

Ufku yılların duvarı kapıyor: Tanpınar, gençliğinde kaçırdığı Avrupa'ya gitme fırsatına hayıflanıyor: *İşte hayatım! Evvelce seneler sonrasına kaçardım. Şimdi artık o da imkânsız. Nereye kaçabilirim?* ***Ufku yılların duvarı kapıyor*** (G.s. 296).

Ufuk açıcı bir darbe, ne sersemletici bir aydınlık: Çok büyük bir yenilik, değişim: *Onun hakiki canlılığını ve ehemmiyetini anlamak için düşünce hayatına bu eserlerle gözlerini açanların üzerinde bu eserin yaptığını düşünmek lazımdır. Kim bilir* ***ne ufuk açıcı bir darbe, ne sersemletici bir aydınlıktı*** (N.K.s.30).

Ufuk değiştirmek: Anlayışı, kavrayışı yenilemek, onu farklı görmek, yapmak: *Belki de sadece zihnî bir seyahati, bir* ***ufuk değiştirmeyi*** *istemiştir. Bunlar gibi, sırf acemilik yüzünden ancak bu şekilde verilmiş şahsî bir macera da olabilir* (XIX ATET.s.267).

Ufuk hazırlamak: Anlayışa, düşünceye zemin hazırlamak: *İki veya kötü demekle tenkit olmaz. Tenkit daha geniş çevreler ister. Bence münekkit belki asıl yaratıcıdır. Dikkat edin, bütün büyük münekkitler* ***ufuk hazırlamışlardır*** (YG.s.313).

Ufuk vadetmek: Gelecek, talih sözü vermek: *Hülâsa İhsan konuşurken bana bilmediğim birtakım* ***ufuklar vadediyor*** *gibiydi* (SD.s.44).

Ufukları kapatmak: Hayattan, gelecekten bir beklentinin, hedefin olmaması, onlardan vazgeçmek:

Saçından gecenin soğuk rüzgârları
Bir gün ***kapatırsın*** *bu* ***ufukları***
Beklersin köşende sessiz ve yorgun
Siyah atlarını son yolculuğun(Ş.s.30).

Ufukta görmek: Anlayışla, ihatayla bulmak, görmek: *…başka kıymetler sezmeye başladığımız halk muhayyilesinin mahsullerine doğru bu gidişin hakiki mânası Türk tarihini ve Türk ruhunu yeni bir* ***ufuktan görmekti*** (EÜM.s.97).

Uğurda feda etmek: Bir şey veya durum için gözden çıkarmak, kıymak: *Halbuki kaç defa kendisine icap ederse, elimdeki yazmaları ve diğer âsâr-ı nefîse kolleksiyonumu bu* ***uğurda feda edebileceğimi*** *söylemiştim. Bunu bildiği hâlde yine harekete geçemiyor* (SD.s.205).

Uğurda şaşı olmaya dünden razı olmak: Amaç, gaye için olumsuzlukları göze almak: *…öbür gözleri biraz sonra aynı adamın kendi aralarında oturacağı sandalyede, hepsi birden bu* ***uğurda şaşı olmağa dünden razı,*** *ayakta…*(SAE.s.206).

Uğursuz kuşla karşılaşmak: Meşum, şom biriyle rastlaşmak: *Kimdi bu adam? Bir ölüm peygamberi mi, yoksa insanları şaşırtmaktan hoşlanan bir budala mı? Bu* ***uğursuz kuşla*** *ne diye bu gece* ***karşılaştım*** (Hk.s.94).

Uğursuz tırpan: Kötülük, şer taşıma, yok etme: *Dört yıl, bu dağlarda kurtlara insan etinden ziyafetler çekilmiş, ölüm her yana doludizgin saldırmış, seçmeden avlamıştı.* ***Uğursuz tırpan*** *durmadan, bir saat rakkası gibi işlemiş, rastgeldiği her şeyi biçmişti* (BŞ.s.49).

Uhreviliğine yaşamak: Ahireti düşünerek davranmak, yaşamak: *İstanbul ramazanlarının* ***uhreviliğine yaşayan*** *dünyadan bir selam gibi karışan iskele kahvelerinin, eski davullu, zurnalı,…* (H.s.111).

Umulmadık yerde bir kapı açılması: Beklenmedik bir fırsatın çıkması, imkânın oluşması: *—Bazen bir müdafaa harbi, çehresini değiştirebilir. Tabii harp olursa behemahal gideceğiz, demiyorum. Çünkü hadiselerin ne olacağını kimse bilmez. Bazen en* ***umulmadık yerde bir kapı açılır*** (H.s.337).

Umum hesabına yaşamak: Başkalarından geçinmek: *Kıt Türkçesi, ne bütün konuşmaları takip etmesine, ne de hepimizle can ciğer dost olmasına mâni oldu. Şurası var ki, bizi tam zamanında bulmuştu; bir hafta sonra parası tükendi ve* ***umum hesabına yaşamağa*** *başladı* (SAE.s.137).

Umumî hatları üstünde durmak: Genel özellikleri yüzeysel olarak incelemek, değerlendirmek: *Ali Nihat'ın kitabının dikkatli bir göz için ortaya koyduğu meseleler birden çok fazladır, fakat biz burada yalnız* ***eserin umumî hatları üstünde durmak*** *istedik;…* (EÜM.s.141).

Umumî mazhariyetin üstüne çıkmak: Genele göre çok iyi özelliklere sahip, nail olmak: *Fakat, herşeyde olduğu gibi, her nesilden birkaç kişi* ***bu umumî mazhariyetin üstüne çıkar****. Bunlar konuşma sanatının şöhret kurmuş ustalarıdır* (BŞ.s.57).

Unsur ve münasebetlerle zenginleşmek: Öge, şey ve ilişkilerle gelişmek, zenginleşmek: *1851yılı ile 1885 yılları arasında Türk dili ve edebiyatı, gerek dış manzarasıyla, gerek bünye itibarıyla durmadan değişir, yeni* ***unsur ve münasebetlerle zenginleşir*** (XIX ATET.s.230).

Unutmuş görünmek: Unutmaya yüz tutmak, hatırlamamak: *Bir zamanlar rengin neşesini en mükemmel surette tatmış bir millet olduğumuz halde bugün maalesef bunu* ***unutmuş görünüyoruz*** (YG.s.395).

Unutulmuş ırk davaları ayaklanması: Milliyetçilik hareketlerinin tekrar başlaması: *Köksüz münevverin bir kısmı karşı safa geçti.* ***Unutulmuş ırk davaları ayaklandı****. Kürt Kürtlüğünü, Arnavut Arnavutluğunu, Rum dönmesi Rumluğunu hatırlamaya başladı* (G.s.315).

Unutulmuş olmak: Önemsenmemek, hatırlanmamak: *Paşa* ***unutulmuş olmaktan*** *pek mustarip. Şimdi sana tavsiyeyi vereceğim* (SD.s.179).

Uslanmış düşünceler: Radikal olmayan, uygulanabilir fikirler: *Ziya Beye benim* ***uslanmış düşüncelerim*** *dar ve tatsız göründü* (YK.s.60).

Ustadan ustaya mektup yazmak: Nitelikli, usta zanaatkârın kaliteli eseri: *–Hem dedim, üç defa hoyratça söküp bakmışsınız, bu saatler nazik aletlerdir, böyle tartaklanmağa gelmez, bakın şunun arkasına, bu fabrika işi değil, el işi… Sanki* ***ustadan ustaya mektup****…* (SAE.s.193).

Ustadan ustaya mektup: El işi ve el işlemeli saatlerde ustaların kendilerine özgü işaretlerinin saatte işlenmesi: *Zavallı Hayri Bey, siz garip bir adamsınız. Sizin bahsettiğiniz ölçüler geçmiş zamanda kaldı. Onlar, hani şu demin söylediğiniz,* ***ustadan ustaya mektuplardı*** (SAE.s.218).

Ustaları arasında saymak: Usta olarak kabul etmek: *Çok sevdiğim ve daima* ***ustalarım arasında saydığım*** *Fransız şâiri Charles Baudelaire bir şiirinde "Musıkî çok defa beni bir deniz gibi alır ve solgun yıldızıma doğru götürür." der* (YG.s.375).

Ustura gibi çarpmak: Rüzgârın çok sert ve soğuk esmesi: *Paris insanı "yektir Allah" diye bağırtıyor. Rüzgar sokak başlarında* ***ustura gibi çarpıyor****, kesiyor. Hararet sıfırın altında* (M.s.213).

Uyanık olmak: Açıkgöz, dikkatli olmak: *Bence ileriye hamle kadar, ki hayatın bütün yaratıcı sırrı oradadır, bu mukavemetin de bir yeri vardır… Mukavemet her an* ***uyanık olmak*** *demektir* (YG.s.208).

Uyanık ruhlu: Açık göz, dikkatli, öngörü sahibi olan kimse: *En* ***uyanık ruhlu*** *vezirlerimizden biri olan Âli Paşa ile bu sanatın himayesinin kendisine getireceği şerefi ölçemez* (YG.s.30).

Uyanınca çok uzaklardan kendine doğru dönmek: bir rüya insanı olan Tanpınar'ın ruh dünyası: *Bende benden başka bir şey olmayan bir yığın başka bir şey konuşuyor, maruz kalıyor, hareket edemiyor.* ***Uyanınca çok uzaklardan kendime doğru dönüyorum*** (G.s.209).

Uygunluk içinde olmak: Yerli yerinde, isabetli olmak: *Bütün bunlar kalemiyle, kılıcıyla, adelet terazisiyle Mahmud II devrinin son yıllarından itibaren devletin Tanzimat'ın remzi olan armanın tâ kendisidir. Bir bakıma, pek az muharrir yaşadığı devrin dış çehresiyle bu kadar* ***uygunluk içindedir*** (XIX ATET.s.189).

Uykudan uyanmak: Uykudan kalkmak, uyumamak, uyanık olmak: *O seyrettikçe kadın sanki çok derin bir* ***uykudan uyanıyor****, kat kat perdelerden sıyrılıyordu. Tekrar gözlerini göğe çevirdi. Tekrar aydınlığın kaynağına sordu* (Hk.s.242).

Uykunun bulanık hayaller dolu ülkesi: Yaşanan karmaşık ruh hali, psikoloji: *…senin için uykunun bulanık hayaller dolu ülkesinden gel-*

dim ve belki yarın, senin yüzünden şuurun aydınlık güneşine vedâ edeceğim (Hk.s.61).

Uykusunun peteğini mâsum rüyaların balıyla doldurmak**:* Uyku sürecinde hoş rüyalar görülmesini sağlamak: *...havada sanki yüzlerce melek hep birden maddesiz kanatlarıyla uçuşurlar, çok yavaş fısıltılarla kulağına ninni söylerler, **uykusunun peteğini mâsum rüyaların balıyla doldururlardı (SAE.s.139).

Uysal cariye olmak: İtaat ederek hizmet etmek, köle gibi çalışmak: *Bu sayede seramik eserleri ilk işaretimizde piştikleri ateşin arasından hizmetimize koşan **uysal cariyeler olmaktan** kurtuldu. Bu ateş kızları şimdi büyük resmin ve heykelin gururuyla bize geliyorlar. Tabak gibi, fincan gibi hususî bir iş görenler bile bizimle bir sevgili nazıyla, edasıyla konuşuyorlar* (YG.s.467).

Uyumuş ihtirasları canlandırmak: Sönmüş, bilinçaltına itilmiş duyguların canlanması, harekete geçmesi: *Adile Hanım bir asap krizi hazırlamakta, **uyumuş ihtirasları canlandırmakta…*** (H.s.209).

Uyuyan yılanı uyandırmak: Hareketsiz, durgun bir duyguyu kaşımak, uyandırmak: *Muhtar sözleriyle bende uyuyan yılanı uyandırmaktan başka bir şey yapmamıştı* (SD.s.287).

Uzak akşamda dağıtmak: Karanlıkların kederi örtmesi, unutturması:

Asıl maviliğe, iç doya doya
Denizin yıldızlı laciverdini,
Sonra tamamlansın istersen rüya
*Git, **uzak akşamda dağıt** kendini* (Ş.s.56).

Uzak yollardan gelmek: Yabancı uzak memleketlerden çıkıp gelmek:

*Ne kadar uzak, **uzak***
***Yollardan gelir** bize*
Ve çok yabancı bir şey gibi sevinçlerimiz,
Keder durmadan çiçek açar içimizde,
Ne çıkar unuttuk hepsini! (Ş.s.75).

Uzaktan idare etmek: Ayrı bir yerde bulunup çekip çevirmek, yönetmek:

Görünmez kementlerle sürülen atlar gibi
*Hep **uzaktan idare ettim** onları…*

Onlar şahlandılar ben dizgini kastım
Yalvardılar suratımı astım, kaşlarımı çattım (Ş.s.91).

Uzanan ilk dost eli: Yardım eden ilk ahbap, samimi arkadaş: *Halbuki ona, ilk göz ağrısına bağlıydı; bu altın, kısa hayatında ona* ***uzanan ilk dost eli****, koyun koyuna yattığı biricik sevgilisiydi* (MB.s.123).

Uzlette pişmek: Yalnız kalarak, yalnızlık çekerek olgunlaşmak: *İlâhi ve hükümran aklın hâkim olacağı yerde yirmi sene sadece bir hassasiyet hüküm sürdü.* ***Uzlette pişmesi*** *lâzım gelen bir yemek dört yol ağzında hazırlandı* (YG.s.75).

Uzun bir münasebette bulunmak: Uzun süreli bir ilişki yaşamak: *Şeyhî, muassırlarından Ahmedî'yle* ***uzun bir münasebette bulunmuş****; aralarında sıkı bir dostluk varmış hatta aynı hücrede otururlarmış* (HÜ.s.16).

Uzun boylu konuşmak: Derinlemesine, ayrıntılarıyla anlatmak, konuşmak: *…canının çok sıkıldığını, kendisiyle* ***uzun boylu konuştuklarını*** *söylüyorlardı. Kahveci dahi bu konuşmayı tasdik ediyordu* (SD.s.250).

Uzun yolları kısaltmak: Yardımcı olmak, iyiliği dokunmak: *Bu kapıyı açmasaydım, Muhlis ağabey benim için daima bir nevi mürşit çehresiyle kalacaktı, ve işin hazini, ona muhtaçtım da. Ne kadar* ***uzun yolları*** *benim için* ***kısaltmıştı*** (SD.s.299).

Uzun zaman karanlık ve rutubette beslenmiş hayvanlar gibi uyanmak: Çok aşırı bir duygu yoğunluğu, şaşkınlık yaşamak: *…kendisini her ne pahasına olursa olsun tatmin etmek isteyen arzu, kin, öldürme ihtiyacı, ertesi sabah unutulacak veyahut daha hazini, bütün ömrünce devam edecek fedakârlık hissi****, uzun zaman karanlık ve rutubette beslenmiş hayvanlar gibi uyanıyorlar*** (H.s.300).

Uzviyete geçmek: Ayrılmaz bir parçası olmak: *Kahramanlık o yıllarda milletimizin sırtına talih tarafından giydirilmiş bir gömlekti. Maraş'ta ise bu gömlek deri olur,* ***uzviyete geçer*** (YG.s.227).

Ü

Üç adım ötesinden ilerisini görmeğe razı olmak: Kısa bir mesafe da olsa öndeki alanı görmek: *Hepsinin gözlerinde, üzerinde yürüdükleri yolun* ***üç adım ötesinden ilerisini görmeğe razı olmayan*** *bir nevi karar vardı* (Hk.s.124).

Üç dört kozu birden oynamak: Siyasi entrikalar çevirmek: *Moğol, Mısır politikası ve dâhilî karışıklıklar arasında bazen **üç dört kozu birden oynamaktan** çekinmeyen, taht'a padişahlar çıkartıp indiren, kafasında…* (BŞ.s.93).

Üç sıfır sözün gerisidir: Sözün sonrasının bir kıymeti yoktur: *Metrdotel bu hâdiseyi şöyle izah etti: İngiltere'de kadınları ayıplamak çok ayıptır… Bu **üç sıfır sözün gerisidir** ve bendenizin ayıplandığımı işaret eder* (M.s.268).

Üçüncü bakışta çözülmeyen bir bilmece: Anlaşılması güç olan: *Niçin Saint-Anne ile Meryem eskimiyorlar, niçin Velâzquez, Caliari hatta birtakım ikinci derecede insanlarda bile bizi derinden burkuyorlar da bir Chagall o kadar zenginliğine rağmen birdenbire, hatta **üçüncü bakışta çözülmeyen bir bilmece**, zoraki tesadüf oluyor!* (G.s.10).

Üçüncü göze benzetmek: Sıra dışı organı, yeteneği olmak: *Fotoğrafı Mısır tanrısı Râ'nın alnındaki **üçüncü göze benzetirim**. Bu üçüncü göz, yalnız çok uzaklarda, hattâ görünmezde kımıldananı görmekle kalmaz, ayrıca da gerektiği zaman yerinden fırlayarak Râ'nın düşmanlarına saldırır ve onları yenermiş* (YG.s.460).

Ümidi olmak: Umudu, beklentisi olmak, olacağını düşünmek: *Kendi cenazesini taşıyan otomobilin arkasından, hiç yetişmek **ümidi olmadan** bir deli gibi, bir büyük orman yangınından kaçan yaralı bir hayvan gibi koştu* (Hk.s.33).

Ümit kapıları açmak: Arzu edilen, istenilen bir şeyin olması beklentisinin gerçekleşeceği bir fırsat oluşturmak: *Hastaları iyileştiriyor, ümidi olmayanlara **ümit kapıları açıyor**, dünyaları yıkılmış olanlara ölümün ötesinde ışıklar gösteriyor, sabır, feragat, tahammül öğretiyordu* (H.s.181).

Ümit kapısı: İstenilen, arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesi beklentisiyle özlenen durum, umut kapısı (TDK): *Bunlar uzun inziva senelerinde ancak yavaş sesle kulaktan kulağa konuşmağı mümkün kılan evhamlı bir dikkatin tecessüsü altında her gün yeni bir zillete şahit olmanın verdiği acılıklardır. Bununla beraber bir **ümit kapısı** vardır, hürriyet* (TF.s.16).

Ümitle yüklü olmak: Çok fazla umut sahibi olmak, umut taşımak:

Bilinmezin kapısında el ele vermiş
Geleceğe hazırlanıyordu her şey,

*Bu **ümitle yüklüydü** sessizlik*
Sanki tek bir anı yaşıyordu dünya (Ş.s.157).

Ümitler vermek: Umut vermek, beslemek.Sanatın ne olduğunu anlamış gibiyim: *Fakat vaktim az ve cihazlar eskidi. Hayat yeni sensation'lar vaatler, **ümitler vermiyor** artık. İçim kımıldamayan bir göl* (G.s.207).

Ümitleri suya düşmek: Umudunu yitirmek: *…bu hususta bütün **ümitleri suya düşen** amcası Mîrmîran İsmail Paşa, onu âdeta zorla yanına almış, kendi dairesinde büyütmeye başlamıştı* (MB.s.119).

Ümitlerin iflas etmesi: Umutların, beklentilerin tükenmesi: *Evet belki bir çare bulurlar. Fakat işleri halletmez. Çünkü emniyetsizlik, korku, politika adamlarını şaşırttı. Verilmiş bir yığın söz, **iflas eden ümitler**, sinirleri bozdu* (H.s.335).

Ümitlerin iflâsını ilân etmek: Umutların beklentilerin tükendiğini ifade etme: *O, her zamanki sükûneti ve kibarlığı içinde idi. Kudret Bey, burnunun ucunda o geceye ait bütün **ümitlerinin iflâsını ilân eden** bir memnuniyetsizlik, ihtiyar bir ağaçkakan kuşuna benziyordu* (SD.s.263).

Ümitlerin birdenbire kararması: Umut, beklentilerin ışığının aniden sönmesi, gücünün azalması: *…muharebe atı gibi sabırsızlığını kemirerek dolaştığı Magosa zindanı, bu gençlerin ve onların etrafında yeninin aşkını duyan bütün bir neslin gözünde, idealin ve cemiyete ait bütün **ümitlerin birdenbire karardığı*** (EÜM.s.235).

Ümitlerin sırrını gizlemek: Beklentilerin gizini, sırrını paylaşmamak:

Başka bir neşide söylüyor bana,
Hülyamın ufkunu döğen dalgalar,
*Ve **ümitlerimin sırrını gizler***
Güneşli ufuklar, engin denizler (Ş.s.119).

Ümitlerini söndürmek: Beklentilerini, umutlarını sonlandırmak, onları engellemek: *Memlekette başlayan bütün yenilik ve kurtuluş **ümitlerini olduğu yerde söndürür**. O zamana kadar görülmemiş bir mutlakıyet şekli başlar* (NK.s.22).

Ümitsiz yürümek: Beklentisi ve umudu olmadan yaşamak, devam etmek, yürümek:

Ve ben bir tufan artığı gibi
Çamur ve bataklı bir yolda

Ümitsiz yürüyordum *dört yanında*
Bir ağ gibi kapanmış raylar arasında(Ş.s.45).

Ümitsiz yüzmek: Beklentisi, umudu ve gayesi olmadan yaşamak:

Bazen bir tebessüm, tutuşmuş mercan
Rüyasıyla sanki kanlı bir çiçek,
Ve saçlar ***ümitsiz öyle yüzecek***
Olgun akşamların ağırlığından (Ş.s.45).

Ümitsizliğe kapanmak: Umudunu yitirmek: "*Görünmezsen ne çıkar, ben seni kendimde taşıyorum!" diyor; bazen de madde kadar sert bir* ***ümitsizliğe kapanıyordu*** (H.s.255).

Ümitsizliğin derinliklerinde yaşamak: Umudunu kaybetmek, karamsarlığa bürünmek: *…on dokuz yaşındaki bu genç adama hâlâ bir çocuk muamelesi eden anne ve dayısından ayrılmak, onu aylarca* ***ümitsizliğin derinliklerinde yaşattı*** (MB.s.27).

Ümitsizlik: Umudunun olmaması, umutsuz olmak: *Ona yolların en kısası hasretle yakınız, halbuki aramızda mesafelerin en genişi olan* ***ümitsizlik*** *var. Bulunduğumuz dünyada uzaklık ve yakınlık yoktur, ölmek…* (YG.s.123).

Ümitten yeise: Umudunu kaybederek ümitsizliğe düşme: *Mümtaz için, Nuran'ın beyhude yere beklediği bugünlerde, saatler,* ***ümitten yeise*** *doğru ağır ağır çehresi değişen bir mahlûktu* (H.s.295).

Üslûbunu genişletmek: İmkânlara sahip olmak: *Sabâ Âyini ile Nevâ Âyini arasındaki 16 senede Dede'nin dehası zaferden zafere uçar. Üst üste yenilikler icat eder,* ***üslûbunu genişletir*** (YG.s.369).

Üslûbunun parlak hayallerde donmuş hadleri: Başarılı olmayan anlatım biçimi, tarzı: ***Üslûbunun parlak hayallerde donmuş hadleri*** *canlı hayatın yolunu daima keser. Ahlâkçı şahıslara bir türlü kendileri olmak fırsatını vermez* (XIX ATET.s.363).

Üslûp değiştirmek: Yeni ve farklı bir tarza geçmek: *Hacle, Hâmid'in en fazla* ***üslûp değiştirdiği*** *eserdir. İki lisanı bulundurur: Âşıkane ve alaylı dil, kederli bir insanın dili Hacle ve Ölü'de Ziya Paşa ile at koşturduğu görülür* (ED.s.127).

Üst üste açılan sofraları reddetmek: Fırsatları, imkânları istememek: *…o zamana kadar ömrün ve gençliğinin kendisine* ***üst üste açtığı sofraları reddetmekle*** *kalmamış, hayatının acı taraflarını ancak yaşanacak iklim gibi kabul etmişti* (H.s.265).

Üst üste aynı pınardan içmek: Aynı yerden, kaynaktan devamlı beslenmek, yararlanmak.

Bilirim kimse ***içemez***
Üst üste aynı pınardan*,*
Bir veda gibi her nefes
Alışmış kıyılardan (Ş.s.21).

Üst üste geçmek: Benzer birçok şeyi art arda yaşamak: *Otelden çıktığım andan beri gördüğüm, işittiğim şeyler,* ***üst üste geçtiğim*** *ruh hâlleri hepsi birden bu sabah saatinde üstüme yüklenmiş gibiydiler* (SD.s.165).

Üst üste yaşamak: Çok fazla, yoğun yaşamak, olmak: *Bütün zenginliklerimiz bu boşluktan gelir. O bize hayatımızı ve* ***üstüste yaşamış*** *binlerce hayatı, her an yeni bir terkip olarak sunar, şuurun ve ihsasların verimlerini derinleştirecek, kâh tahlil ederek büyük mebdelerin yollarını hazırlar* (EÜM.s.34).

Üst üste yığmak: Biriktirmek, çoğaltmak: *Hakikatte bütün bunlar fikir unsurlarının* ***üst üste yığdığı*** *bir meydan gibidir ve mefhumlar "medine", site ve barbar kelimelerinde olduğu gibi intibak noktalarını durmadan değiştirir* (YK.s.58).

Üstat levhası: Meşhur ressamların tablosu: *Behçet dayım karısının öldüğünden, daha iyisi Çırçır yangınında kitapları yandığından beri – "dört bin ciltlik el yazısı âsâr-ı nefîse o kadar* ***üstat levhası****, fermanlar, hatt-ı hümâyunlar, hepsi birden kül oldu." – durmuş saate çok benziyordu* (SD.s.108).

Üstü aranmak: Kontrol etmek: *Her gece birkaç kahve basılıyor, yollar tutularak gelen geçenin* ***üstü aranıyor*** *ama para etmiyor. Zaten lüzum da görmüyorlar. Asıl mücadele öbür tarafta, Anadolu'da oluyor* (SD.s.151).

Üstü kapalı anlatmak: Açık ve anlaşılır olmayan bir biçimde ifade etmek: *Ve nihayet on birinci hanede, hükümdara bir iki* ***üstü kapalı*** *nasihatten sonra, ki bir nevi vasiyetnâme hüzün ve edasıyla belki en güzel mısralarıdır, sözü yine kendisine çevirir ve manzumesini ufak bir övünme ile Rûhî'ye ithaf eder* (XIX ATET.s.297).

Üstü kapalı imalara veda etmek: Örtük imalara yer vermemek, onları artık işlememek: *Artık o ferdi hızlanan bedbinisine bir türlü kıvamını bulamamış melâline veyahut* ***üstü kapalı imalarına veda ediyordu*** (TF.s.14).

Üstümüze doğru gelmek: Korkutmak amacıyla üstüne doğru yürümek:

Geliyorlar hepsi, her şey, simsiyah bir gemi
Geliyorlar *korku denizlerinden*
Üstümüze doğru
Ve durmadan arıyor bir kıyamet telâşında
Vapur düdükleri can kurtaran sesleri…(Ş.s.135).

Üstünden aşıp geçmek: Ezip, çiğneyip geçmek: *İşte her an bu dalgalardan biri, bulunduğum yere kadar geliyor ve kim bilir hangi ebediyetin hududunu yoklamak için* ***üstümden aşıp geçiyordu*** (Hk.s.60).

Üstüne binecek bir at gibi bakmak: Önemli, kıymetli bulmak, görmek: *Paşanın çok muntazam, her cinsten hâdiseye* ***üstüne binecek bir at gibi bakan*** *ve insana bu yüzden değiştirdiği kıymetlerle acayip bir emniyet veren, sakin…* (SD.s.267).

Üstüne dikilmiş bakışlar: Kendisine uzun süreli bir biçimde odaklanılması, bakılması: *Mümtaz annesinin her başını kaldırdıkça* ***üstüne dikilmiş bakışlarında*** *bu türkünün güftesine benzer bir mana bulunduğunu zannederek içi sızlardı* (H.s.33).

Üstüne eğilmek: İlgilenmek: *Sonra yerinden doğruldu. Artık aydınlığın malı olan rüyasının* ***üstüne eğildi****. Saçlarının arasına gömülü yüzüne baktı* (Hk.s.242).

Üstüne sıçramak: Oyun oynamak: *Bir taraftan iyileşen, ve şimdi muhabbetinden durmadan* ***üstüne sıçrayan*** *Mercan'a "Dur be Mercan, bak dayım, ne akıllı akıllı konuşuyor." Diye söz anlatmaya çalışıyor, bir taraftan da bizi dinliyordu* (SD.s.168).

Üstüne yığılmak: Çok fazla biriken hayat sorumluluğunu taşıyamamak: *Bütün hayat* ***üstüme yığılmış*** *gibiydi. Hayat insanındı. Fakat insan, Yarabbim insan ne kadar zayıftı. Kime dokunmak istesem, kuru bir dal gibi elimde kalıyordu* (SD.s.299).

Üstüne yıkılmak: Sorumluluk, ağır iş yüklemek: *–Bu işler hep böyle olur, hep benim* ***üstüme yıkılır.*** *Bununla dördüncü cemiyetin reisliği olacak. Daha İttihat ve Terakkî zamanından beri bu böyle gidiyor* (SAE.s.283).

Üstüne yüklemek: Sıkıntıyı, olumsuzlukları kendine almak: *Otelden çıktığım andan beri gördüğüm, işittiğim şeyler, üst üste geçtiğim ruh hâlleri hepsi birden bu sabah saatinde* ***üstüme yüklenmiş*** *gibiydiler* (SD.s.165).

Üstünkörü okumak: Yüzeysel bakmak, incelemek: *Şartnamemiz gazetelerde ilân edildiği zaman herkes onu gayet tabiî bulmuştu. Bizde* ***üstünkörü okumak*** *âdettir. Kaldı ki, "modern mahiyet", "uygunluk", "içten ve dıştan" gibi tâbirler kullana kullana yıprandırdığımız* (SAE.s.344).

Ütopyaların şampanya sarhoşluğunu tercih etmek: İmkânsız olan bir durumu istemek: *Balkan ittifakı gibi* ***ütopyaların şampanya sarhoşluğunu tercih ettik****. Kendimizi kandırmaya çalıştığımız bu muvazaa sarhoşluğunda etrafımızdaki düşmanlığı unuttuk* (YG.s.52).

Üzerinde durmak: Yakından ilgilenmek, önem vermek, önemli bulmak: *… bu şartların hemen çoğu iyi düşünülürse Anatole France gibi bir adam, Fransa gibi bir memlekette kitap satışından şikâyet ederse, bizim feryadı göklere çıkarmamız lâzım gelir. Mesele* ***üzerinde durmağa*** *değer* (EÜM.s.54).

Üzerine çöken ağırlıktan kurtulmak: Rahatlamak, rahat olmak: *…telâfisi imkânsız felâketler bir sel gibi etrafı alacaklardır. Fakat bir türlü* ***üzerime çöken ağırlıktan kurtulamıyor****, bir türlü kendimi bulamıyordum* (SD.s.300).

Üzerine kusmak: İade etmek, geri vermek: *Boşluk ağzını açmış, biraz evvel aldığını sanki birkaç misliyle* ***üzerimize kusuyordu*** (SD.s.272).

Üzerine yüklemek: Üstüne suçu atmak: *Nadir Paşa'nın yaveri imiş. Onun ölümünü* ***üzerine yüklemişler*** (H.s.104).

Üzümü sıkıp şırasını aldıktan sonra posasını atmak: Tüm imkânlardan tamamen yararlanmamak: *Hayır. Bir kısmı,* ***üzümü sıkıp şırasını aldıktan sonra posasını atan*** *adam gibi Barbaros âbidesini almışlar, sanatkârı bir tarafa bırakmışlardı. Büyük bir kısmı ise, sadece açılış merasiminin peşinde idiler* (YG.s.397).

V

Vaadini yerine getirmek: Sözünü tutmak: *Sabri'nin babası, çocuğunu yakında yanına aldıracağını da ayrıca yazıyordu. Fakat yıllar geçmiş, bu* ***vaadini yerine getirmemiş****, unutmuştu* (MB.s.72).

Vahametini bilmek: Korkunçluğun, tehlikeli durumun farkında olmak: *Mümtaz meselenin* ***vahametini biliyordu****. Ölüm küreye kanatlarını germişti. -İnsanlık fena bir ihtimali bir kere kendisine ufuk bilmesin, bir kere uçurumu görmesin* (H.s.357).

Vakarlı devlet adamı çehresi: Ağırbaşlı, ciddi duruş, görünüş: *Paşanın çok muntazam, her cinsten hâdiseye üstüne binecek bir at gibi bakan ve insana bu yüzden değiştirdiği kıymetlerle acayip bir emniyet veren, sakin,* ***vakarlı devlet adamı*** *çehresi…* (SD.s.267).

Vakarlı olmak: Ağırbaşlı bir duruş sergilemek: *İçindeki yaşama kudretini şaşkın bir hayretle körükörüne itaatta boş yere harcamıyordu. Parasızlığına rağmen* ***vakarlı idi*** (MB.s.73).

Vakitsiz öten horozun başını kesmek/horozu öldürmek: Zamanı geldiği zaman konuşmak, yanlış zamanda veya yersiz konuşmak zarar verir: *Münih mektubunu aldığım günün akşamında* ***vakitsiz öten horozu öldürdüm****, yani Paris'e döndüm. Gideceğim akşam (çok yorulmuştum) beş saat içinde bilet almak…*(M.s.219).

Varılacak yeri bilmek: Bilinçli düşünmek, olmak: *Yalnız bir tek kabahati var; kitap gibi konuşuyor. Hatta kitap gibi düşünüyor, ne dehşetli bir şey değil mi? Kitap gibi düşünmek! Yani tecrit ve tasnif ederek,* ***varılacak yeri bilerek*** (SM.s.36).

Varlığın çemberinden çıkmak: Maddeden sıyrılmak: 1) *…yer yer bir cüzzam gibi kemirdiği duvarlara, evlere katılmak,* ***varlığın çemberinden çıkmak****, bütün tenakuzlarından kurtulmak* (H.s.62). 2) *…her hayali, her tasavvuru kovmak ve herhangi bir nesne… cüzzam gibi kemirdiği duvarlara, evlere katılmak,* ***varlığın çemberinden çıkmak****, bütün tenakuzlardan kurtulmak…* (H.s.62).

Varlık mücadelesine çıkmak: Bağımsızlığı, millet bilincini güçlendirmek: *Türkiye'yi on Osmanlı padişahı yapmıştır. Fakat yirmi dördü yıkmıştır. Mendil kadar bir vatanda enva-i zaruretler içinde, başta cehaletimiz, oturuyoruz. Her an* ***varlık mücadelesine çıkalım****. Olur mu bu* (M.s.234).

Vasıta olmaktan çıkarmak: Aracı olmamak, o işi bırakmak: *…ufak tefek hadiseleri nakletmek suretiyle ile bir münasebet kuran, bazı faydalı bilgiler veren, okumayı zaman geçirmeyi şekillerinden biri yapan bir* ***vasıta olmaktan çıkar*** (XIX ATET.s.230).

Vasiyette bulunmak: Öldükten sonra bir şeyin yapılmasını istemek: *"Benim borcumdu, fakat eda edemedim. Allah nasip etmedi. Şimdi senin üstüne borçtur. Onu behemehal yaptırmalısın!"* ***vasiyetinde bulunmuş*** (SAE.s.27).

Vatan olmak: Yurt tutmak, vatan olarak edinmek: *Filhakika bu onüçüncü asır sonunda Anadolu bir vatan parçası olmaktan çıkar;*

*bir **vatan olur**. Malazgird'i İstanbul fethi tamalar. Fakat Bursa, yolun yarısından daha kuvvetli bir şeydir* (YG.s.217).

Vatan parçası olmaktan çıkmak: Vatanın kendisi olmak: Vatan sevgisinin başladığı yerde bütün diğer zaaflar durur, bütün diğer ihtiraslar susar: ***Söz konusu vatansa gerisi teferruattır, anlamında.*** *Vatan sevgisinin başladığı yerde bütün diğer zaaflar durur, bütün diğer ihtiraslar susar.* (NK.s.18).

Vatanı kurtarmak: Kurtuluş, bağımsızlık mücadelesi vermek: *(Kendisinden memnun yürür. Cemal'le Tevfik Bey'in yanına gelir. Cemal'in yakasından tutarak) Düşün bir kere ordu toplayacaklar. Muharebe edecekler. **Vatanı kurtaracaklar**. Lâf... Anlaşmak lâzım.* (İAA.s.45).

Vatanlarının dışına çıkan şöhret: Çok fazla tanınmak, uluslar arası ün kazanmak: *Onun içindir ki, şairlerin kendi zamanlarında **vatanlarının dışına çıkan şöhret** kazanmaları, dünyaca tanınmaları, daima resim, mimari, musiki, roman ve tiyatro gibi eser yaratanlardan güçtür* (EÜM.s.41).

Vatmanın yanında ayakta duracak cinsten olmak: Eşya, aksesuar niteliğinde olmak: *…üzülmesine mukabil bir saat yalnız kalsa "yangın var!" diye bağıracak yahut **vatmanın yanında ayakta duracak cinsten olan** Abdüsselâm Beyin bu zarurî arkadaşlıktan pek memnun olmasıydı* (SAE.s.38).

Vazgeçmek: Artık yapmamak, terk etmek: 1) *Kalbi o zamana kadar duymadığı garip bir ocak duygusuyla, garip bir izzetinefis acısıyla burkuluyordu. Bu ölümü kabul etmek güçtü. Bu, her şeyden **vazgeçmek** her şeyden pişman olmaktı* (MB.s.89). 2) *O kadar ki, doğrudan doğruya telkin ettiği şeyleri bile, bir an düşündükten sonra **vazgeçebilir**, yoluna gidebilirdi* (H.s.69).

Eksik tedavi edilmiş bir frengiye yormak: Olayı daha farklı bir biçimde yorumlamak: *Hemen herkesin Seyit Lûtfullah için ayrı bir fikri vardı. Aristidi Efendi onu bir şarlatan addeder, vücudundaki değişiklikleri daha ziyade **eksik tedavi edilmiş bir frengiye yorar**, yahut bu cinsten bir mirasın neticesi addederdi* (SAE.s.42).

Vazife bilmek: Zorunlu hissetmek, görev addetmek: *Sakin, fakat içten kederli, hep aynı nişanlı kız hâliyle başının ucunda bekliyordu. Çok mu müteessirdi! Yoksa sadece **vazife bildiği** şeyi mi yapıyordu? Bunu hiç kimse anlayamazdı* (Hk.s.194).

Vazife duygusu: İş bilinci, ahlakı: İnsan talihinin azdığı bu devirde bunu akla getirmek bile gülünçtür. Bu devirde olsa olsa vazifesini yapmaktan gelen iç ferahlığı, huzur vardır. Çünkü devrimiz, ***vazife ve mesuliyet duygusu devridir*** (YG.s.55).

Vazife duygusuyla hareket etmek: Görev bilinci ile çalışmak, davranmak: *…kısacası cemiyet hayatının her meselesinde bu iki arkadaş sırası gelince rakamla sağlamlaştırmasını bildikleri bir görüş ve bilgi sahibidirler. Hayatın karşısında münevvere düşen* ***vazife duygusuyla hareket ederler*** (YG.s.46).

Vaziyet almak: Belli bir durum, konu veya davranışı benimsemek, durumla ilgili tavır takınmak, almak: *Çocuk bir türlü ona karşı* ***alacağı vaziyeti*** *bulamıyordu. Şimdi, kayıtsız soğuk, yahut sadece nazik olmak istiyor, biraz sonra haşin ve hoyrat oluyor, sonunda her şey…* (H.s.154).

Vaziyeti azdırmak: Durumu azgın bir biçime getirmek, kötüleştirmek: *…onu daha şimdiden bir sürgün avında canının telâşına düşmüş hayvan haline soktuklarını sanıyordu. Bu, bir* ***vaziyeti azdırmaktan*** *başka bir şey değildi* (H.s.272).

Vaziyeti inkâr etmek: Durumu kabul etmemek: *Başkaları bu hastalığı daha ileriye götürerek ona başka hastalıklar aşılayarak arttırmağa çalıştılar. Düpedüz kendilerini,* ***vaziyeti inkâr ettiler*** (G.s.249).

Vaziyette görmek: Durumda olmak: Kabil! Olsa yerde sürünecek, ayaklarına kapanacaktım. Konuşmam boyunca içimden kendimi hep bu ***vaziyette görüyordum***. Bir şeyleri öpmek, yalvarmak, aşağılamak, onda hemen herkesi ve bütün talihi inandırmak istiyordum (SAE.s.108).

Vebanın alıp götürmesi: Veba hastalığının pek çok insanı öldürmesi: *Dışarısını* ***veba alıp götürüyor,*** *biz beş-on kişi birbirimizin dostluğuna ve içkiye yaslanmış, onlardan kuvvet bularak yaşıyoruz. Mehmet Ali de, sen de Türkiye'nin bu uzak çehresini bilmiyorsunuz* (M.s.182).

Veda etmiş gibi yaşamak: Ortak yaşam bağının, ilişkinin kalmaması: *Kocasının, evlendiğinden beri birçok projelerine çoluk çocuk ve iş arasında* ***veda etmiş gibi yaşaması*** *kadına azap oluyordu* (Hk.s.145).

Vefasızlığı affetmek: Sevgisizliği, geçmişten yapılan iyiliği unutmayı bağışlamak: Şirin, şüphesiz ki kendisine karşı yapılan ***vefasızlığı affetmeyecektir***. Bazen öyle dakikalar olur ki hükümdarlık vazifesini

üstünde bir yük gibi telakki ediyor ya sevgili veyahut da tahtı feda etmeye mecbur olduğunu düşünüyor (HÜ.s.71).

Vehme kapılmak: Yanlış düşünceye, yersiz korkuya kapılmak, evhamlanmak: *Genç adam, kendi hayretine dışarıdan başkalarının da iştirak ettiği **vehmine kapıldı*** (H.s.63).

Vehme kurban olmak: Kuruntuya feda olmak: *Zeynep beni Hayrettin Beyin evinde buldu. İşi anlamıştı, nasıl bir **vehme kurban olduğumu** biliyordu. Her şeyi affetti, eve dönmemi teklif etti* (Hk.s.139).

Vehmetmek: Yersiz kuşkuya, korkuya düşmek, evhamlanmak: *Arkamda her an beni yakalayacak adamlar **vehmederek** küçüle küçüle yürüdüm, hiç geçmediğim yollarda yürüdüm* (H.s.280).

Vehmin kurbanı olmak: Kuruntuya feda olmak: *Tekrar başını önüne eğdi. "Saçları siyaha yakın ve uzundu." Belki yüzüncü defa kendine sordu: "Hangi **vehmin kurbanıyım** böyle?"* (Hk.s.234).

Velinimet addetmek: Birini, bir şeyi iyilik ve bağış kaynağı olarak tanımak: *Asıl garibi damadın, çok sevdiği, **velinimet addettiği** Abdüsselâm Beyi böyle göz altında bulundurmaktan üzülmesine mukabil bir saat yalnız kalsa "yangın var!" diye bağıracak yahut vatmanın yanında ayakta duracak cinsten olan Abdüsselâm Beyin bu zarurî arkadaşlıktan pek memnun olmasıydı* (SAE.s.38).

Velinimet: Birine, bağış ve iyilikte bulunan kimse: *…**"Velinimeti,** sebeb-i rif'ati oldum… Nankör herif, sayemde koca konağa yerleşti. Şimdi sen tut da…" yahut:…* (MB.s.69).

Velut zekânın aydınlık oyunlarını takip etmek: Üretici öngörünün, zihnin berrak yollarını, yöntemlerini izlemek: *Ben, ancak Yahya Kemal'i dinledikten sonra, sözün esrarengiz ve yaratıcı kudretini anladım. (Bidayette kelâm vardı) cümlesinin sırrını, bu her anında **velut zekânın aydınlık oyunlarını takip ede ede** öğrendim* (EÜM.s.309).

Verdiği sözü tutmak: Söylediğini yapmak, yerine getirmek:

Kız güzeldi demek istiyorum, fakat ben…
Başkalarına değilse kendi kendime
***Verdiğim sözü tutmak** hoşuma gider.*
Aneksaz'a gittim oradan doğruca

Veremle kemirilmek: Verem hastalığının eritmesi, zayıflatması: *… üvey kardeşinin yanında, onları ilk defa hatırlıyordu, ilk defa anasının*

hayatındaki sefaleti, acıyı, kardeşinin ***veremle kemirilmiş*** *yüzünü olduğu gibi görüyordu* (MB.s.79).

Verimlerini derinleştirmek: Ürünleri, mahsulü çoğaltmak, arttırmak: *O bize hayatımızı ve üstüste yaşamış binlerce hayatı, her an yeni bir terkip olarak sunar, şuurun ve ihsasların* ***verimlerini derinleştirecek****, kâh tahlil ederek büyük mebdelerin yollarını hazırlar* (EÜM.s.34).

Verimli bir sonbahar gibi kızaran ve olgunlaşan istidatlar: Yeteneklerin olgunlaşarak son merhaleye ulaşması: *Ve şüphesiz ilk hâmisi Üçüncü Selim'le aralarındaki, aynı hamurla yoğrulmuş olmaktan gelen o yakınlık yoktur. O Şakir Ağa'lar, Mehmed Ağa'lar, her gün onun sıcağında* ***verimli bir sonbahar gibi kızaran ve olgunlaşan istidatlar*** *da, üslûp ve tekniğinin akislerini taşımakla kalırlar; hiçbirinin tırnak ve dişleri o kadar derine geçmez* (BŞ.s.227).

Vesika olmak: Belge, kanıt göstermek: *Denebilir ki Midhat Efendi'nin romancılığını en iyi hulâsa eden eseri, bu hiç tutulmayan ve çok az okunan hikâyedir. Filhakika devri için o ancak bir* ***vesika olabilirdi*** (XIX ATET.s.424)

Vesvese ifriti olmak: Kuruntu, evhamı empoze etmek: *Ben sonra tanıdım. Her akşam içer, içtikçe susar, değişir, sonunda bir* ***vesvese ifriti olurdu*** (Hk.s.256).

Vetoyu kullanmak: Engellemek, reddetmek.1860 yıllarında behemehal eskinin ağında kurtulmak icap ediyordu: *Edebiyat-ı Cedîde tecrübesinden sonra ise yenilik aşkı ile reddedilen bu âlem şuuraltımızda kendiliğinden bir değer haddi teşkil etmiş, oradan* ***vetosunu kullanıyordu*** (YK.s.105).

Vicdan azabı gibi ağır olmak: Üzüntü, keder gibi acı olmak, vermek: *Buna rağmen ne teşebbüslerini bırakmış, ne de babadan gördüğü debdebeli ve zevkli hayatını terkedebilmişti. Bu yüzden dışından bir şenlik gecesine benzeyen konağın hayatı, içinden bir* ***vicdan azabı gibi ağırdı*** (MB.s.40).

Vicdan azabı olmak: Yapılan bir işin acı, üzüntü vermesi: *Bütün bunların şuuru, şimdi içinde çok canlı bir* ***vicdan azabı olmuşlardı****. Sabri'nin böylesi anları çoktu. Suyun başında, berrak ve serinletici billûra tam eğilmiş iken…*(Hk.s.290).

Vicdan azabına çok benzeyen eve dönüş: Pişmanlık hissinin olması, pişman olma durumu: *"Süleymaniye'de Bayram Sabahı"nda bir çeşit* ***vicdan azabına çok benzeyen bu eve dönüşü*** *buluruz* (YK.s.52).

Vicdan azabından kurtulmak: Çekilen acıdan, üzüntüden kurtulmak, rahatlamak: *Senelerdir susarak milletimize ettiği fenalığı odanın dört tarafına iyice dağıttıktan ve böylece* ***vicdan azabından kurtulduktan*** *sonra* (SD.s.74).

Vicdan azabının çocuğu olmak: Mesuliyet, sorumluluk duygusunu yoğun yaşamak: *Acı ama, hakikat şu ki, bizde sorumluluk* ***vicdan azabının çocuğudur****. Onunla beraber doğar ve onun keskin alevinde kavrulup yanar* (YG.s.221).

Vicdan azaplarıyla beslemek: Yapılan bir işten duyulan acıyı, üzüntüyü kaynak yapmak: *Bu yüzden eğlenceleri daha derin, daha ısırıcıdır. Aşk maceralarını keskin* ***vicdan azaplarıyla besler*** (XIX ATET.s.454).

Visal olmak: Kavuşmak: *Bazınız bize çocukluğun cennetinden saatler taşırsınız; içinizde büyülü bakışlı arzudan doğanlar vardır ki, sert ve sefil bir dilenci yatağını bir ilâhinin kucağı yapar; baygın bir kendinden geçiş, muztar* ***bir visal olur*** (EÜM.s.33).

Vurmak: Öldürmek: *Olan oldu dikkat et. Seni harcarlar. Zaten peşinde geziyorlardı. Zeki bu gece seni* ***vuracaktı.*** *Bereket veresin vaktinde gördün sonra o Adapazarlılar vardı. Yoksa hepimiz temizlenmiştik* (İAA.s.59-60).

Vurulmuşa dönmek: Beklenmedik, umulmadık bir olay karşısında büyük bir şaşkınlığa düşmek: *O gün gazetelerde Sir Edward Grey'in Balkanlar'da statükonun hiç değiştirilmeyeceği hakkındaki beyanatını okuyunca yıldırımla* ***vurulmuşa döndüm*** (SD.s.185).

Vuzuhu kaybetmek: Açıklığı, netliği yitirmek: *En sefil mahlûk oluyorum. Bütün âhengi mi,* ***vuzuhumu kaybediyorum****. Biçare bir şey oluyorum…"* (H.s.358).

Vuzuhun doğması: Açıklık, açıklığın olması: *Suların bizde durulabilmesi için onlarda* ***vuzuhun doğması*** *lâzım* (YG.s.309).

Vücuda getirmek: Meydana getirmek, oluşturmak: 1) *Cevdet Paşa hayatını anlatırken bu merasimden bahseder. Şiirde Şeyh Galib ve etrafındaki şairlerle ve hemen arkasından gelen İzzet Molla ile tazelenen bu ilham, musikide ise bu sanatın bütün bir tarafını* ***vücuda getiriyordu*** (XIX ATET.s.234). 2) *Onun ruhunun miracına ermekte olan bir millet, birdenbire kendisinde bulduğu hakikatlerin ifadesi olarak* ***vücuda getirmiştir*** (YG.s.216).

Vücudun bütün tazeliği: Çekici, körpe beden, ten: *Vücuduna âdeta yapışmış gibi duran ince keten elbisesinin içinden, bu* ***vücudun bütün tazeliği*** *hayat tecrübesinin ve zamanın henüz el değdirmediği çizgi ve şekillerle fışkırıyordu* (Hk.s.275).

Vücudunu açmak: Hissedilen ruhsal durum, psikolojiyi paylaşmak: *Bana kabuklarını açıyorlar, yahut ben onlara* ***vücudumu açıyorum****, fark etmeden içime yerleşiyorlar, elimi, kolumu, düşüncemi zapt ediyorlar* (H.s.279).

Y

Ya ben ölürüm, ya eşek ölür: Nasreddin Hoca fıkrasından alıntı (Umulan hayali çözüm yolları): *Bu Avrupa'ya gitmenin ikinci bir iyiliği de hiç olmazsa bir sene için mektepten uzak olmamdır, yani bu sene içinde* ***ya ben ölürüm, ya eşek ölür****, ya…* (M.s.40).

Yabancı bir göz gibi bakmak: Tanımamış, bilmemiş biçiminde bakmak: *Tekrar pencereye baktım. Kopmuş rezeleri yüzünde saçma yemiş kuş kanadı gibi sarkan pancurlarının arkasında boş ışığa, ebediyen* ***yabancı bir göz gibi bakıyordu*** (SD.s.242).

Yabancı kesilmek: Yabancılaşmak: *Muhlis Bey gelmeden evvel geçirdiğim marazî hâl içindeydim. Birdenbire sofra başında her şeye* ***yabancı kesilmiştim*** (SD.s.240).

Yabancı kılık altında göstermek: Farklı göstermeye çalışmak: *… bize o kadar* ***yabancı kılık altında gösteren****, hülâsa bize öz bir hayat yerine, sırasına göre on, onbeş, yirmi yıl, bazan daha fazla süren tecrübe devreleri yaşatan hep bu medeniyet değiştirmesidir* (YG.s.39).

Yabancı olmak: Konuyu, şeyi bilmemek, onun yabancısı olmak: *Mağlûp Fransa'nın köy, kasaba, şato, nehir, ırmak adlarını bir bir anarken "boğazından aşağı bir yıldız yutmuş gibi içinin parıltıyla dolduğu"nu söyleyen bu şâirin ıztırabına hiç de* ***yabancı değildim*** (YG.s.67).

Yabancı zevklere davet etmek: Tadılmamış lezzet ve keyfe çağırmak: *Behçet Beyi tadılmamış,* ***yabancı zevklere davet eden*** *süslerini düşündü. Bereket versin ki beden aşağıları birdenbire kayboluyordu* (MB.s.12).

Yâd ile ağlamak: Anarak, hatırlayarak üzülmek, ağlamak:

> ***Yâd ile ağlanan*** *bir ölü gibi*
> *Önümde canlandı bütün bir senem,*

Sonsuz bir hicrandı bütün nasibi

Sonsuz bir hicranla, ıstırap, elem (Ş.s.11).

Yâdını gelen geçene nakletmek: Övgünü, hatırını aktarmak, aktarmaya devam etmek:

Türbeler, camiler, eski bahçeler,

Şanlı hikâyesi binlerce erin

Sesi nabzım olmuş hengâmelerin

Nakleder yâdını gelen geçene (Ş.s.50).

Yağma etmek: Talan etmek, yağmalamak: *…şehrimizin muhtelif dükkânlarında satılan fotoğraflarımızın âdeta **yağma edildiğini** elbette gazetelerde okumuşsunuzdur* (SAE.s.20).

Yakasını bırakmamak: Bezdirmek, çok üstüne düşmek, ısrar etmek: 1) *Selma Hanımefendiye delicesine âşık oldum. Bankadan ayrıldım, seneler geçti, bu elbise üstümde lime lime oldu. Fakat bu sevgi **yakamı bırakmadı*** (SAE.s.16). 2) *Kendi üzerime kâfi derecede kapanabilsem belki bir şeyler yapabilirim. Fakat para meseleleri **bırakmıyor yakamı*** (G.s.232).

Yakasını vaktinde bırakmak: Uygun zamanda vazgeçmek: *Selim kabahatli! Ben elbette… Her şekilde ben kabahatliyim. **Yakasını vaktinde bırakacaktım**. Belki ben de adam olurdum* (G.s.268).

Yakasını yırtmak: Uğruna dövünmek, bağırıp çağırmak: *Sonra da bu böyle bir şey vâki olsa bile babamı başı ucunda meyus ve perişan, iki gözü iki çeşme ağlar, **yakasını yırtar** görmesi elbette ki çok başka türlü tesir ederdi* (SAE.s.62).

Yakın dostun hatıraları: İçten, samimi arkadaşla yaşanmışlıklar: *Her gittiği yeri Agora yapmasını biliyordu. Yazık ki, hatip Mustafa Kemal'i sohbet adamı Mustafa Kemal'i birkaç **yakın dostunun** hatıraları hariç, pek az tanıyor ve biliyoruz* (YG.s.110).

Yalama hâline gelmek: Yıpranmak, deforme olmak: *Kaldı ki, "modern mahiyet", "uygunluk", "içten ve dıştan" gibi tâbirler kullana kullana yıprandırdığımız, **yalama hâline gelmiş** nesnelerdendir* (SAE.s.344).

Yalan yapmak: Gerçek olmayan bir şeyi gerçek gibi göstermek: *"Ah Yârabbim, ekmek paramı niçin bana doğrudan doğruya vermedin de beni başkalarının uydurduğu bir **yalan yaptın!"** Hakikatte de böyle idim. Ucunu bucağını bilmediğim, her gün yeni bir parçasıyla karşılaştığım âdeta tefrika hâlinde bir yalan olmuştum* (SAE.s.263).

Yalancıktan haberler uydurmak: Doğru olmayan, kurmaca bilgi, haber vermek: …bir de canı pek sıkıldığı zaman ***yalancıktan haberler uydurup*** etrafı alt üst etmekten başka kabahati olmayan bu adamcağız, hakikatte sadece dünya ve insan işlerini bir türlü ciddiye almayan bir septikti (SD.s.19).

Yalanı yaşamak: Yaşanmayacak, yaşanmaması gereken şeyi yaşamak: *Muhayyile, herhangi bir şeyi uydurmak değil, belki herhangi bir şeye hayatın sıcaklığını geçirmek,* ***yalanı yaşar*** *hâle sokmaktır* (EÜM.s.58).

Yalanın boşluğunda yüzmek: Gerçek olmayan bir durumda bulunmak, yaşamak: Onun acayip gölgesi doğrudan doğruya ***yalanın boşluğunda yüzüyordu***. O maskenin, yahut ödünç kişiliğin kendisi idi (SAE.s.40).

Yalanın kurbanı olmak: Uydurma, asılsız söze feda etmek.Onun etrafında bütün bir masal uydurdular: *Mahvıma kadar gittiler. Ben maalesef kendim başladığım bir* ***yalanın kurbanıyım.*** *Bunu nasıl yaptım?* (SAE.s.108).

Yalnız kendi gemisinin rotasını düşünmek: Bencilce davranmak, sadece kendi çıkarlarını kollamak: *Paris'te bile düpedüz tenkitten korkuyordu. Bütün on sene,* ***yalnız kendi gemisinin rotasını düşünerek****, Unesco'ya sımsıkı yapışmış, Fransızca rapor yazarak, tozu dumana katan konuşmalar yaparak, tercüme ederek yaşadı* (G.s.213).

Yalnız olmak: Tek başına olmak, yalnız kalmak: 1) *Fakat bu kadar kuvvetle ve sabırla çağırabilmek için ne kadar* ***yalnız olması*** *lâzımdı?* (H.s.122). 2) *Kapının önünde beni bir kenara çekti: — Sabiha'yı görürseniz, çok* ***yalnız olduğumu*** *söyleyin, olmaz mı? Dedi. Beni çok yalnız bıraktı* (SD.s.200).

Yalnızlığa bir lahza kanmak: Bir an veya süreliğine yalnız kalmayı tercih etmek, ona kanmak:

> *Ben de bilmeme nasıl diner bu humma;*
>
> *Saatler işkence, günler cellâdım,*
>
> *Ne ben* ***yalnızlığa bir lahza kandım****.*
>
> *Ne de yalnızlığım benden usandı…* (Ş.s.124).

Yalnızlığa ve sessizliğe gömülmek: Tek olmak ve sessiz bir biçimde yaşamak: "M…"'in ***yalnızlığına ve sessizliğine*** *yavaş yavaş* ***gömüldüğümü***, nerdeyse bu yalnızlık içinde kaybolacağımı sanıyordum. Küçük şehir hastalığı dedikleri şey, beni ağır ağır sarıyor ve mumyalıyor gibiydi (SD.s.10).

Yalnızlığa yaslanmak: Kimsesizliğe dayanmak, yalnızlık hissetmek:

Biraz ötesinde kayıkhanenin
Beyhude yanıyor sofada lamba
Sanki ***yaslanmış bu yalnızlığa***
Kanlı bir göz gibi camda ve suda (Ş.s.142).

Yalnızlığın arasında gerdiği perdeden kurtulmak: Yalnız olmaktan, yalnızlık duygusundan sıyrılmak, onu savmak: *Sadece evin yalnızlığından ve bu* ***yalnızlığın arlarında gerdiği perdeden kurtulmak*** *istemişlerdi* (Hk.s.294).

Yalnızlığın büsbütün üstüne çökmesi: Yalnızlık duygusunu çok yoğun yaşamak: *Brüksel'de* ***yalnızlık büsbütün çöktü üstüme****…* (G.s. 68).

Yalnızlığın çökmesi: Tek olma, kimsesizlik hissinin yoğunlaşması: *Bu mektuba uzun zaman cevap alamaz. Bu seneler Nâmık Kemal'in omzuna* ***yalnızlığın çöktüğü senelerdir*** (XIX ATET.s.452).

Yalnızlığının masalı: Yalnızlık duygusunun yoğunluğu: *Rousseau tabiatı ömrünün sonuna doğru buralarda yeniden keşfeder. Nerval'in zamanında onun* ***yalnızlığının masalı*** *vardı. Şimdi Nerval'in masalı onun yerine geçti* (G.s.170).

Yalnızlık içinde kaybolmak: Yalnız hissetmek, yitmek: *"M…"'in yalnızlığına ve sessizliğine yavaş yavaş gömüldüğümü, nerdeyse bu* ***yalnızlık içinde kaybolacağımı*** *sanıyordum. Küçük şehir hastalığı dedikleri şey, beni ağır ağır sarıyor ve mumyalıyor gibiydi* (SD.s.10).

Yalnızlık içinde olmak: Etrafında pek çok insan olduğu halde kendini yalnız hissetmek: *Behice Kaplan, doktor Fikret, karısı, Âli'nin oğlu hep buradalar. Bir bakıma hiç yalnız değilim. Hakikatte ise yalnızlık müthiş. Çünkü* ***yalnızlık içimde*** (M.s.209).

Yalnızlık mektebi olmak: Yalnızlığın uzun sürmesi ve öğretici olması: *Karısı gittiğinden beri hayatı bir çeşit* ***yalnızlık mektebi olmuştu*** *ve yalnızlık hiç de bu şeklinde dinlendirici bir şey değildi* (Hk.s.144).

Yalnızlıktan usanmak: Tek olmaktan, yaşamaktan bıkmak:

Ne ben yalnızlığa bir lahza kandım.
Ne de ***yalnızlığım benden usandı****.*
Tahtayı kurt oydu, taş yosunlandı,
Yabanî otlarla örtüldü duvar; … (Ş.s.124).

Yan yana olmak: Birlikte, beraber yürümek, aynı biçimde yazmak: *Filhakika bu derslerde, Racine ve Verlaine Nedim'le, Bâkî ile, Şeyh Galib Baudelaire'le âdeta kol kola geliyordu. Bektaşi fırkası, halk şiiri, musikimiz, eski tarihçilerimiz, Balzac ve Dostoyevsky ile* ***yan yana idiler*** (YK.s.32).

Yan yana uzatılmış iki değnek gibi yaşamak: Paylaşım olmaksızın yaşamaya devam etmek: *Karı koca senelerce* ***yan yana uzatılmış*** *iki değnek gibi yaşamışlardı. Kayınbabası İsmail Molla Beyin sağlığında bu aşksız hayat, genç kadını pek o kadar sıkmamıştı* (SD.s.8).

Yan yana yürümek(I): Birlikte, beraber bulunmak, iç içe olmak: *Mahallemizin ve çocukluğumuzun gecesi içinde* ***yan yana yürüyorduk****. Hafif bir rüzgâr esiyor, Sabiha'nın yanmasını o kadar mucizeli bulduğu havagazı lambaları bir ruh tüter gibi bu rüzgârda çırpınıyor* (SD.s.213).

Yan yana yürümek(II): Eş değer, muadili olmak: *Yahya Kemal'in çürüğü "Akıncılar"da başlar. "Mohaç Türküsü"nde kendisini iyice gösterir. Herkes zaafını beraberinde taşıyor demektir. Daha "Koca Mustafa Paşa"da Akif'le* ***yan yana yürüyordu*** (G.s.272).

Yangın gibi sarmak: Ani bir biçimde, hemen etkilenmek: *Beş seneden beri görmediğim, türlü sıkıntılar arasında çehresini bile unuttuğum kadın birdenbire Sabriye Hanımın söylediği birkaç sözle şimdi dört bir tarafımı bir* ***yangın gibi sarmıştı*** (SAE.s.255).

Yangın seyretmek: Sıradanlaşan İstanbul yangınlarını keyif alarak izlemek: *Halit Beyin büyük meraklarından biri olan* ***yangın seyretmek*** *için içkiyi feda ettiği gecelerdi. İstanbul halkı; servetlerini, saadetlerini kemiren bu âfetle başbaşa yaşaya yaşaya ona garip bir surette alışmış, önüne geçemeyeceğini anlayınca onu hayatının çerçevesi içine almıştı* (MB.s.103).

Yangını baştan söndürmek: Sorunu kökünden çözmek, halletmek: *Onun için bu hâllerde elinden geldiği kadar sıkı davranır, kızı başından uzaklaştırmağa çalışır, rızaları olursa çeyiz vererek evlendirir, kısacası,* ***yangını baştan söndürmeğe*** *çalışırdı* (MB.s.128).

Yanı başıda mırıldanmak: Yanında hazır olup tercüme etmek: *Hemen herkese her şeyi anlatıyordum ve işin garibi hangi dilde hitap edilse beni derhal anlayan bir tercüman* ***yanı başımda mırıldanıyordu*** (SAE.s.320).

Yanı başında görmek: Desteğini, himayesini sürekli görmek: *Ne kadar ilmî gayelerle teşekkül etmiş olursa olsun, ne kadar ciddî meselelerle uğraşırsa uğraşsın, burası onun malikânesiydi. Daha ilk gününde onu **yanı başımda görür** gibi olmuştum* (SAE.s.170).

Yanı başında olmak: Yakınında, yanında olmak: *Fakat Dionysos, bir sanat eserinde hiçbir zaman tek başına değildir. Yokluğu ile olsa bile **yanı başında** daima Apollon vardır* (YK.s.128).

Yanı başında yürümek: Hemen yanında, beraber olmak: *Çoğu günün olup biteninden canlanan bir yığın hayal, bu sevincin **yanı başında yürüyor**, birbiri ardınca gelen rüyalarda, günün olan bitenini âdeta tekrar yaşıyordum* (SD.s.163).

Yanı başlarında yürümek: Eşlik eder gibi görünmek: *…kıyıdaki gölgeler, öbür kıyıdaki sandalları kovalar gibi âdeta **yanı başlarında yürürdü*** (H.s.198).

Yanık yanık okumak: İçe işleyen, dokunaklı sesle söylemek, okumak: *Ve her ağzını açışında ayaklarımın altından toprak kayar gibi oluyordu. Ya o mezarın başında oturup, abdestsiz, gusülsüz, **yanık yanık okuduğum** aşir…* (SAE.s.197).

Yanılmak: Sonucunu öngörmeden uygunsuz, yanlış bir davranış sergilemek: *Sonra bir eli öbür odaya açılan kapının topuzunda tekrar döndü ve bir daha odayı gözden geçirdi. Meğer ne kadar **yanılıyormuşum?*** (SAE.s.230).

Yanında hissetmek: Yakınında olduğunu anlamak, sezmek: *Adamı **yanında hissediyor**, yüzüne bakamıyor, fakat bunu tabii buluyordu* (H.s.368).

Yanında ister istemez evliya kalmak: Mukayeseyle daha iyi olmak: *Halk Partisi'nin en menfur adamı bunların **yanında ister istemez evliya kalır**. Bu demektir ki her şey rejimde, sistem ve şirazededir. İsmet Paşa şiraze adamdı* (G.s.313).

Yanında solda sıfır kalmak: Değersiz olmak, sönük kalmak: *Bizimkilere ne kadar az benziyordu? Her kelimenin üzerinde ayır ayrı durmuş gibiydi. Cemal Beyin tenkitleri bile bununkilerin **yanında solda sıfır kalıyordu*** (SAE.s.330).

Yanlışlık silsilesinin başlangıcı olmak: İlk hatanın, yanlışın başlama yeri olmak: *Asıl müceddit Şinasi ile sensin. Ben ikinizin arasında bir hattı ittisalim, der. Bu asil tevazu bütün bir **yanlışlık silsilesinin başlangıcı olmuştur*** (NK.s.28).

Yapacaklarını yapmak: Yapılması gerekeni yapmak, görevi yerine getirmek: 1) *Kendisinden evvel, yeniliği başaran neslin en kuvvetli şahsiyeti olan Namık Kemal ölmüş, yeri boş kalmış, Hâmid'e Recâizâde Ekrem asıl eserlerini vermişler,* ***yapacaklarını yapmışlardı*** (EÜM.s.266). 2) *Kendisinden evvel yeniliği başaran neslin en kuvvetli şahsiyeti olan Namık Kemal ölmüş, yeri boş kalmış, Hâmidle Recaizade Ekrem asıl eserlerini vermişler,* ***yapacaklarını yapmışlardı*** (TF.s.3).

Yapayalnız yaşamak: Tek başına hayatı sürdürmek: *Belki beni de kendisi gibi bir sınıf dışı, bir gayri memnun zannettiği için sevmiş, himayesine almıştı. Viyana'dan döndüğü günden beri herkese dargın, hemen hemen,* ***yapayalnız yaşıyordu*** (SAE.s.99).

Yapıcı iştiha sokmak: Olması gerektiği kadar iştah, arzu, istek oluşturmak, isteklendirmek: *Asıl onları okurken tecessüsün, hüsnüniyetin, cemiyet görüşünün nerelere kadar gittiğini, nasıl bütün bir hayatı kavradığını anlar ve şaşırırız. Hemen her hayat köşesine bu* ***yapıcı iştiha sokulur****, münakaşa eder* (EÜM.s.218).

Yapma çehre: Yapmacık tavır takınmak, görüntü sergilemek: *Bu* ***yapma çehre*** *ve kıyafet ve yapma dille, her işin dış tarafında kalmak şartıyla sabahtan akşama kadar dünyanın en akla sığmaz hikâyelerini anlatıyordu* (SAE.s.126).

Yaprak yaprak dağılmak: Yavaş yavaş bitmek: *…güneşe hasrete benzeyen bir özlem içlerini kapladı, sonra bu hasret duygusu hiç dağılmadan —Mümtaz karşısındaki Nuran'ı hep bu duygunun arasından görüyordu— garip ve sonsuz bir sonbaharda* ***yaprak yaprak dağıldılar*** (H.s.252).

Yapyalnız ağlamak: Yalnız olmak, tek başına oturup ağlamak:

Kanattığı alnın bu sert kanadın
İçimde çalkalanan denizin hüznü
Ve Sultanîyegah burcunda bir gün
Yapyalnız ağlıyor *gördüğüm kadın* (Ş.s.159).

Yara kurcalamakla iyileşmez: Sorunun üzerine gidilmemesini öğütleyen söz: *Hakikatte bir şafak diye baktığın şey bir yangındır… Hayır, sen Allah düşüncesini içinde azdırmakla ondan kurtulamazsın. Hiçbir* ***yara kurcalamakla iyileşmez*** (H.s.282).

Yaralı bir hayvan gibi koşmak: Hayatını kurtarmaya çalışmak: *Kendi cenazesini taşıyan otomobilin arkasından, hiç yetişmek ümidi*

olmadan bir deli gibi, bir büyük orman yangınından kaçan ***yaralı bir hayvan gibi koştu*** (Hk.s.33).

Yaratılıştan zavallı doğmak: Kötü talihe sahip olmak: ***Yaratılıştan zavallı doğan*** *oğlu ise, daha ilk yaşlarından itibaren, bir nevi yarım tanrı gibi baktığı bu güzel, cömert, zeki ve zaafsız babanın karşısında şahsiyetini bir çırpıda silivermişti.* (MB.s.27).

Yarı alay ve bilhassa şakalı konuşma: Gülünç, kusurlu ve şaka ile karışık sohbet etmek, konuşmak: *İşte bu* ***yarı alay ve bilhassa şakalı konuşma*** *onlarda bu duyguyu besler, kendilerini çolpa ve acemi buldukça size hayran olurlar. Fakat bu konuşma daha ziyade onların kendi hayatları üzerinde olmalıdır* (SM.s.42).

Yarı beline kadar çamurda olmak: Çok sıkıntı çekmek, zor durumda olmak: *Nerde? … Dün yüzünü dahi görmedim, hastalığımı bile merak etmedi. Küçük ve biçare bir robot, parasızlığın azabıyla Âdeta* ***yarı belime kadar çamurda****, hiddetli, somurtkan, her an bir şeyler bulmağa ve kaybetmeğe hazır* (G.s.114).

Yarı çılgına dönmek: Olumlu veya olumsuz durumlarda aşırı ölçüde heyecanlanmak, duygularına hâkim olamamak: *On dört sene iş bekleyen sarayı gücendirmiş ihtiyar bir kaymakam birdenbire nail olduğu mutasarrıflığın haberini alır almaz sevincinden* ***yarı çılgına dönmüştü*** (SD.s.19).

Yarı deli gibi olmak: Aşırı sinirli olmak: *Evden çıktığımız zaman hiddetten* ***yarı deli gibiydi****. İkide bir yolda duruyor: —Bu delilik, diyordu. Bu hakaret… Âdeta hakaret!* (SD.s.71).

Yarı tutmak: Fazlaca yer işgal etmek: *Kol kola girerek tıpkı senelerce evvel olduğu gibi, caddeyi* ***yarı tutarak****, güle konuşa yürüdüler. Hiçbiri Mümtaz'ın dalgınlığını fark etmedi* (H.s.86).

Yarı uyanık bir şuuraltı: Bilinçaltının tam yerinde olmama durumu: *Bu* ***yarı uyanık bir şuuraltının*** *bir mırıltıya çok benzeyen beklenmedik değişmelerinde gözünde büyük lezzetler aldığı ürkek ve yer yer vahşi akislerle dolu musikisi gibiydi* (YK.s.84).

Yarı yoldan ziyade mâha yakın olmak: Tamam olmama, eksik kalma: *Fakat Haşim'in: "Yarı yoldan ziyade yerden uzak,* ***yarı yoldan ziyade mâha yakın****" tecrübesi gibi…* (YG.s.287).

Yarı yolda kalma hissi: Hedefe ulaşamama duygusu, kaygısı: *… sağlam, katıksız bir dünya görüşünün malı olmamış bir yığın heves ve*

*fanteziyle dolu bazı sanat eserleri gibi: — sıtmalı lezzetini yapan çok tatlı bir tereddüt, bir **yarı yolda kalma hissini** katıyordu* (SD.s.45).

Yarı yolda kalmak: Mahcup olmak, zor durumda kalmak: 1) *Daha doğrusu biraz evvelki hâlinden çıktı, fakat eski alışılmış çehresini de bulamadı. Âdeta **yarı yolda kalmış** gibi bir şeydi* (SAE.s.316). 2) *Bir de gerçek kederle, çocuk kafasının anlayabileceği kadar olsa da, karşılaştığı zamanlardaki ağlaması vardır. Bu sessiz olur ve çoğu defa **yarı yolda kalırdı*** (H.s.14).

Yarım aydınlıkta tutuşmak: Loşlukta ışık saçmak, parlamak:

Çekilen son dalganın eteğinden
O masal mağrası açılır birden,
***Yarım aydınlıkta tutuşur**, parlar*
Uyku sularında yüzen balıklar (Ş.s.49).

Yarım bırakmak: Eksik kalmak, ihtiyaç hissetmek: *Tek kahramanlı hikâye artık canımı sıkıyor. Nihayet son cümlenize cevap vereceğim. "Hem artık çalışmıyorsunuz, beni **yarım bırakacaksınız** diye korkuyorum."* (MB.s.152).

Yarım kalmış rüyanın eşiğinde olmak: Tamamlanması istenen arzunun, isteğin yakınında, yanında olmak:

Çok güzel bir uykudan uyanmış gibi mahmur
*Ve hala **eşiğinde yarım kalmış rüyanın**;*
Düşündün, hatırladın, bakışların hülya, nur
Harap kovuklarında yalı rıhtımlarının (Ş.s.57).

Yarına ait umut: İstikbal, gelecek beklentisi, ümidi: *Gelenler, mor sabahlı Balkan memleketlerinden her şeylerini, hatta **yarına ait ümidlerini** bile bırakıp gelenler ise, tarihimizin belki en öz taraflarından geliyorlar* (YG.s.53).

Yarını düşünmek: İstikbal, gelecek düşüncesi, kaygısı taşımak: *Etrafında bir yığın perişan ve hasta yüzlü insan vardı. Herkes neşesizdi. Herkes **yarını,** büyük kıyameti **düşünüyordu*** (H.s.21).

Yarının hain endişeleri: Gelecek, istikbal kaygısı, endişeleri: *Oldukça ezici bir meşgale içinde geçen günün yorgunluğunu, **yarının hain endişelerini** onun eşiğini atlar atlamaz unuturdum… İçime şiirin ferahlığı dolardı* (EÜM.s.303).

Yarınsız bir hayat: İstikbali, geleceği düşünülmeyen yaşam, hayat: *Hele deminki vak'anın heyecanı geçince bu daha iyi görüldü. Halkımız **yarınsız bir hayatın** bütün ağırlığını sırtında taşıyor gibiydi. Bu ıstırap, büyüklerde olduğu kadar çocuk yüzlerinde de açıkça okunuyordu* (SD.s.143).

Yarış atları gibi sabırsızlıkla eşinmek: Sabırsız, stresli bir biçimde beklemek: *Muhakkak ki büyük baldızım da, günün şöhretli artisti sıfatıyla, marifetini göstermeğe çağırılacağı zamanı bekleyerek bir yerde **yarış atları gibi sabırsızlıkla eşiniyordu*** (SAE.s.291).

Yarışta imiş gibi koşmak: Hırslı, azimli olmak: *Sanki bir **yarışta imiş gibi**, metresinin arkasından nefesi tıkana tıkana iki sene **koşmuş**, yetişip onu geçemediğini görünce bütün dizginlerini teslim etmişti* (H.s.72).

Yasak etmek: İstemek, yasaklamak: *İsmet paşa, Allah selâmet ve ömür versin, mecliste soyadlarından gayrısını yasak etmişti* (M.s.140).

Yasak hazlarla avutmak: Meşru olmayan zevklerle oyalamak, avutmak: *Roma, içinin kasvetini dağıtmak ihtiyacında idi. Kuytu köşelerde testiler, küpler dolası taze şarapla ve türlü **yasak hazlarla avutacağı** bitip tükenmek bilmez gecelerinden birine hazırlanıyordu.*" (EÜM.s.450).

Yastığın altında misafir etmek: Sağlam bir yerde saklamak, muhafaza etmek: Fakat mahmudiye altını, bir gün sokakta bulup gece ***yastığının altında misafir ettiği*** o ilk altın bir türlü eline geçmiyordu (MB.s.126).

Yaş denilen ayaklara vurulmuş pranga: Çokça yaş alma, yaşlanma durumu: *Boğaz'dan şikâyetin beni çok düşündürdü. Kabahat Boğaz'ın mı? Yoksa **yaş dediğimiz ayaklarımıza vurulmuş pranganın,** hayatımızın mutlak şeklini almış olmasının mı* (M.s.147).

Yaşadığı dünyadan istifa etmek: Hayattan, hayatın sosyal gerçeklerinden uzak kalmak: *Hattâ insanları döğebileceğine de inanmıyordu. Süleyman Bey, sonra sonra anladım ki*

***yaşadığı dünyadan istifa etmiş** bir adamdı* (SD.s.114).

Yaşadığını duymaya başlamak: Hayatı yaşamak, onun farkına varmak: *O da asrımızın büyük romancılarından biri gibi, bir kadına dayandığı zaman **yaşadığını duymaya başlamıştı*** (H.s.161).

Yaşadıkları devrin hadiselerini hakiki aydınlığında görmeye muvaffak olmak: Dönemin olaylarını, meselelerini doğru bir biçimde

kavramak, anlamak: *Meseleyi çarçabuk devlet ve idare planından cemiyet planına geçirmeye ve **yaşadıkları devrin hadiselerini hakiki aydınlığında görmeye muvaffak olmuşlardır*** (NK.s.13).

Yaşama haklarını kaybetmek: Başka bir temsiliyetlerinin olması: *Onlara hayatımızda bir pay vermezsek tek **yaşama haklarını kaybedecekler*** (H.s.167).

Yaşama lezzetini kaybetmek: Yaşama sevincinin yitirmek: ***Yaşama lezzetini** hakikaten **kaybettiğim** günler varsa bu geceden sonraki günlerdi. Biz evvelâ kelimeleri öğreniriz; sonra yaşadıkça teker teker mânalarını* (SD.s.301).

Yaşama rahatlığı olmak: Ekonomik olanaklara sahip olmak, çok para harcamak: *"Yoksulluğa alıştım, ihtiyarlığa alışamadım…" sözü hiç dilinden düşmezdi. Ücretin gümüş çeyrek, fakat bahşişin bazen mecidiye ve hattâ sarı lira olduğu devirlerden kalma bir **yaşama rahatlığı** vardı* (H.s.195).

Yaşamayı tercih etmek: Ebediyeti istemek: "Hayır ben bu çukura giremem, dedi. Fert olarak ölümden korktuğum için değil; millet olarak ***yaşamağı tercih ettiğim***, bunu bir hak tanıdığım için…" (YG.s.94).

Yaşamaktan bıktıracak kadar neşesiz olmak: Zevk verecek, keyif alınacak bir durumun olmaması: *Muzlim ve neşesiz. Niçin bu sosyal endişeler sanatı ve insanı **yaşamaktan bıktıracak kadar neşesiz oluyorlar*** (G.s.61).

Yaşamaya başlamak: Hoş vakit geçirmek, varlıklı, endişesiz, keyif sürmek: *Vâkıa hiç kimsenin gözünü oymamıştı. Fakat her rast geldiğinin benliğiyle oynamıştı. O kadar güzel, fakat bütün ömrünce beyhude kalmış Selma ondan ayrılır ayrılmaz **yaşamağa başlamıştı*** (SAE.s.305).

Yaşanacak iklim gibi kabul etmek: Güç koşullarda yaşamayı onamak: *…o zamana kadar ömrün ve gençliğinin kendisine üst üste açtığı sofraları reddetmekle kalmamış, hayatının acı taraflarını ancak **yaşanacak iklim gibi kabul etmişti*** (H.s.265).

Yaşanılan zamandan üstün görmek: Daha aydın, bilge olduğunu düşünmek: ***Kendinizi zamanınızdan üstün görüyorsunuz***… Entelektüel gururu. Ben bütün hakikatleri bilirim, demek istiyorsunuz! (SAE.s.278).

Yaşayacağını yaşamak: Dilediğince, gönlünce yaşamak, mutlu bir hayat sürdürmek: *Sen beni sevmedin. Sevmiyorsun da. Bana acıyorsun. Bana bağlısın. Sen sevdiğin insana git(Pencereden bakar.) Erik ağacına bak. Biz çocukluğumuzda* ***yaşadık yaşayacağımızı*** (İAAs.86).

Yaşayan ve duyanla birleşmek: İnsanla uygun iletişim kurmak: *… Niçin her canlı mahlûkla bir duvar arasında konuşmağa çalışıyoruz. Eşyaya bile geçirdiğimiz o sıcaklığı insanoğlundan esirgiyoruz? Hattâ asıl olan* ***yaşayan ve duyanla birleşmek*** *değil midir?"* (Hk.s.291).

Yaşayarak dikte etmek: Yeniden yaşıyormuş gibi yazdırmak: *Aynı salon. Paşa büyük bir ciddiyetle, teatral jestlerle adeta* ***yaşayarak dikte eder****. Cemal. Masada yazar. Yüzünde zaman zaman büyük bir hayret vardır* (İAAs.41).

Yatakta iki ölü, iki mumya gibi yatmak: Hissiz, duygusuz olmak, bir şey hissetmemek, karı koca hayatı yaşamamak: *—Altı senedir ben bu histen mahrum yaşadım. Bu olmayınca evlenmek çok çekilmez bir şey oluyor. Her gece bir* ***yatakta iki ölü, iki mumya gibi*** *birbirimizden uzak, âlemlerimize yabancı* ***yatmanın****…* (Hk.s.298).

Yatmak: Cinsel ilişki yaşamak, ilişkide bulunmak: *…bana peşkeş çektiği genç kızla* ***yatacaktım****. Bu başka türlü değişmek, başka türlü unutmak olacaktı. Dün ikindi vakti Seher Hanım benimle dikkati çekecek kadar mânalı konuşmuştu* (SAE.s.356).

Yayından yeni çıkmış ok gibi: Çevik, atılgan olma: *Erzurum'da iken çok gençtim.* ***Yayından yeni çıkmış ok gibiydim.*** *Belki hâlâ kendi hâlime ve etrafıma bakıp kahkahaların aksini duyabilirim oralarda…*(M.s.236).

Yazılmamış bir romanın parçaları gibi yaşamak: Düzeni olmamak, Düzensiz, dağınık toparlanmaya ihtiyacı olmak: *…soğuk ve yağmurlu kış gecesine kendisini bir âşığa teslim eder gibi bırakan genç kadın, hepsi bende* ***yazılmamış bir romanın parçaları gibi yaşıyorlar****…*(YG.s.122).

Yazmaktan okumaya vakti olmamak: Velut olduğu, çok fazla yazdığı için okumaya zaman ayıramamak: *Yaşadığı zaman onun kadar bigâne kalmış adam pek azdır. Aşağı yukarı mektep ve öğrenme sıralarındaki muhabbetleriyle kalmıştır. Bu itibarla söylediği söz doğrudur;* ***yazmaktan okumağa vakti pek azdır*** (EÜM.s.259).

Yedi başlı bir yılan: Çok tehlikeli bir biçim: *Ölüm* ***yedi başlı bir yılan*** *gibi aramızda dolaşıyor, zehirli nefesini beşiklerinde uyuyan*

çocuklardan ölülerin mezarları üstündeki yabani otlara kadar her yaşayan varlığa üflüyor, her yeşermiş şeyi solduruyordu (YG.s.89).

Yedi Cephe artığı bir avuç okur-yazarla işe başlamak: Birinci Dünya savaşından geriye kalan gazilerle hizmet etmek: *Cumhuriyet, yirmi yıldan beri birçok şeyler yaptı. Şartlar düşünülürse bundan daha büyük başarı olamaz.* ***Yedi Cephe artığı bir avuç okur-yazarla işe başladı*** (BŞ.s.78).

Yediği parayı hesaplamak: Haksız alınan miktarı toplamak: *—Bir şoför var, çok para yemiş… Falcı kadının dili köpek dişlerinin arasında bir iki dolaşma ile şoförün* ***yediği parayı hesapladı*** (Hk.s.313).

Yeniden doğmak: Özüne dönmek: *En ümit verici şey gençliğin kimseden emir almadan böyle cemiyete bir mihverle tutunmuş olmasıdır. Üniversite üniversite oluyor.* ***Yeniden doğuyor*** (G.s.182).

Yekûnunu hesaplamak: Toplamı çıkarmak: *Buna mukabil insanın behemehal açıkgöz ve çıkar pençe olmasını isteyenler benim beceriksizliğimi büyütmek için durmadan kaybımızın* ***yekûnunu hesaplıyorlardı*** (SAE.s.90).

Yel değirmenlerine hücum etmek: Hayali kahramanlıkta bulunmak: Hiçbir Don Kişot bizim kadar cesaretle ve iç rahatı ile ***yel değirmenlerine hücum etmemiştir.*** Yazık ki üçüncü ayında tiyatromuzda sıkı bir tensikat başladı (SAE.s.74).

Yemek olunacağı yerde sofrada kaşık, filan gibi bir şey olmak: Esas, asil olacağına tali, aksesuar olmak: *Bu kadar sathî oluşuma sebep ne? Bilir misin, öldürücü bir şey bunları düşünmek.* ***Yemek olacağım yerde sofrada kaşık, filan gibi bir şey oldum****. Beni asıl müteessir eden kupkuru kalışımdır* (M.s.39).

Yeni baştan bağışlamak: Tekrar aynı duyguları yaşamak, hoş karşılamak: *Kendilerine bütün vatan gibi bu şehri, onun hayatını, cömert istikbalini* ***yeni baştan bağışlayanı****, tıpkı birkaç sene evvel şan ve şöhreti içinde nasıl karşılamışlarsa, öylece ebediyet yolunda uğurlayacaklardı* (YG.s.91).

Yeni baştan canlanmak: Tekrar hareketlenmek, kıpırdanmak: *Onun içindir ki her âşık, Verlaine gibi "aziz mahluk, senin en ufak kımıldanışınla bütün ümitsizliklerim* ***yeni baştan canlanır****" diye düşünür ve yine bütün bunlar…* (YG.s.132).

Yeni baştan tanzim etmek: Yeniden düzenlemek: *Dudaklarında âdeta bir zafer nârasına benzeyen bir tebessüm peydahlandı niha-*

yet, dönmüştü. ***Yeni baştan tanzim ettiği*** *hususi hayat kadrosunu bozmak, zorla topladığı erkekleri ve kadınları yine elden çıkarmak istemiyordu* (H.s.138).

Yeni baştan tefsir etmek: Tekrardan yorumlamak, değerlendirmek: *Hiçbir şey bugünkü Fransa'yı hattâ dünyayı bir ölünün başındaki bu mersiyeler kadar anlatamaz: biz bir iç harbini yaşıyoruz. Bütün kıymetler yeniden ele alınıyor,* ***yeni baştan tefsir ediliyor*** (M.s.215).

Yeni baştan yapmak: Tekrar sil baştan inşa etmek: *Bütün yakın Şark buraya akardı. O kadar ki, otuz senede bir şehir yanar ve köşkleri konakları, yalılarıyla, çarşılarıyla pazarlarıyla âdeta* ***yeni baştan yapılırdı*** (H.s.237).

Yeni bir hayata başlamak: Farklı bir yaşam tarzı ile hayatı sürdürmek: *Sade teknikle, umumî yaşayışla değil, insana hakikî kıvamını veren manevi kıymetler itibarile de garplileşmek, bir deniz felâketini ve dalgaların hırsını yenmiş bir atletin eriştiği toprak parçası üstündeki silkinişile maziyi olduğu gibi, iyi ve kötü atmak ve* ***yeni bir hayata başlamak*** (TF.s.16).

Yeni bir nizam vermek: Farklı bir düzen, işleyiş yöntemi kurmak: *…hususilikleriyle yükseldikçe etraflarındaki bütün hayat birdenbire değişir, derinden kavrayan bir arslan pençesi gibi toprak kendisine yeni bir ruh,* ***yeni bir nizam verildiğini*** *duyar* (BŞ.s.67).

Yeni bir ruh vermek: Farklı bir anlayış, canlılık kazandırmak: *… hususilikleriyle yükseldikçe etraflarındaki bütün hayat birdenbire değişir, derinden kavrayan bir arslan pençesi gibi toprak kendisine* ***yeni bir ruh****, yeni bir nizam* ***verildiğini*** *duyar* (BŞ.s.67).

Yeni bir ufuk göstermek: Farklı bir bakış açısı kazandırmaya çalışmak: *…yeni bir hayat şekil ve tarzının kapılarını açıyor; genişliği daha çok sonra gelecek nesillere hitap eden beliğ bir jestle* ***yeni bir ufuk gösteriyordu*** (NK.s.15).

Yeni bir zillete şahit olmak: Farklı, yeni bir aşağılanmaya tanık olmak: *Bunlar uzun inziva senelerinde ancak yavaş sesle kulaktan kulağa konuşmağı mümkün kılan evhamlı bir dikkatin tecessüsü altında her gün* ***yeni bir zillete şahit olmanın*** *verdiği acılıklardır* (TF.s.16).

Yeni çiçek açmış bir erik ağacı gibi olmak: Çok taze ve albenisi olmak: *Yüzünde demin ki perişanlıktan hiçbir eser yoktu. Tekrar yeni çiçek açmış bir erik ağacı gibi genç kızdı* (Hk.s.158).

Yeni gözüyle bakılmak: Daha öncekilerden farklı olduğunu düşünmek: *Eserlerine yeni gözüyle bakılamaz; şekil, his, lisan bakımından bir orijinallik yok* (ED.s.158).

Yeni hayat şekilleri yaratmak: Farklı yaşam biçimi oluşturmak, tarz yapmak: *Biz ise "Bugün bile" değiliz, yarınız. Her neslin asıl vazifesi kendi ötesinde gelecek için olanı hazırlarken başlar. Bizim için asıl yapılması lâzım gelen, memlekette* ***yeni hayat şekilleri yaratmaktır*** (YG.s.42).

Yeni ufuk sabırsızlığı: Farklı, yeni anlayış, düşünüş için acele etmek, sabırsızlanmak: *Bu hafta kitapları toplayıp postaya veriyorum. Kendim de ağır boydan fıstıkî soydan cenuba doğru iniyorum. İçimde* ***yeni ufuk sabırsızlığı*** *var* (M.s.122).

Yeni ufuklar ve değerler etrafında bir iç düzen kurmak: Farklı bir anlayış ve kıymetlerle yeni bir oluşum yapmak: *Her şeyden evvel Türk insanında başlayan bir buhranın ve* ***yeni ufuklar ve değerler etrafında yavaş yavaş kurulan*** *bir iç düzeni tarihidir* (XIX ATET.s.15).

Yeni ve iyi şeyin başında olmak: Girişimin ve yeniliğin öncüsü olmak: *Memlekette yol açan her* ***yeni ve iyi şeyin başında*** *bu iki arkadaşı bilhassa Namık Kemal'i, onun dev gayretini görmemek mümkün değildir* (YG.s.44).

Yeni yeni tatmak: Henüz tanımak, okumak: *Dostoïevsky'yi ise* ***yeni yeni tadıyordum****. Muazzam bir şeydi bu. Her an dünyam değişiyordu. İnsan ıztırabıyla temasın sıcaklığı her sahifede sanki kabuğumu çatlatacak şekilde beni genişletiyordu* (YG.s.58).

Yeni yolda yürümek: Yeni, farklı bir yöntem uygulamak: *Fakat acaba gerçekten onlar değişmez miydi? Alkolün verdiği tenebbühle doludizgin işleyen kafası şimdi bu* ***yeni yolda yürüyordu*** (Hk.s.20).

Yeni yoldaki tecrübe: Farklı bir anlayış, deneyimi: *Aralarına katılmamakla beraber Muallim Nâci ile etrafındakiler Encümen-i Şuarâ'nın dil zevkini devam ettirirler. Yalnız Nâci'nin eski tarz şiirlerinde dahi, ileride göreceğimiz gibi* ***yeni yoldaki tecrübelerinin*** *tesiri vardır* (XIX ATET.s.242).

Yeniden bulmak: Tekrar keşfe eden, değerine ulaştıran eden: *Yahya Kemal Türk lirizmini* ***yeniden bulan*** *adamdır. Dilin tanrısı onun eseriyle tekrar dile döner* (YK.s.120).

Yeniden ele almak: Tekrar değerlendirmek: *Hiçbir şey bugünkü Fransa'yı hattâ dünyayı bir ölünün başındaki bu mersiyeler kadar*

anlatamaz: biz bir iç harbini yaşıyoruz. Bütün kıymetler ***yeniden ele alınıyor****, yeni baştan tefsir ediliyor* (M.s.215).

Yeniden filizlenmek: Büyümeye, gelişmeye başlamak: *Uzun süren bir kıştan sonra buzlar altında filiz süren otlar gibi her şey* ***yeniden filizleniyordu*** (SD.s.13).

Yeniden yaşamak: Çok huzurlu, mutlu olmak: *…Babil Kulesi kadar karışık, her dilden ve her kafada; fakat insan yakınlığının sıcaklığı ile dolu bir hayatın kaynaştığı o günleri âdeta* ***yeniden yaşıyordu*** (SAE.s.39).

Yeniliğe susamak: Değişime, yeniliğe ihtiyaç duymak: Küflü bir romantizme ve şekle bürünen ruhlara bu kitap, büyük bir ders ve ***yeniliğe susamış*** ruhlara da büyük bir ümittir (EÜM.s.388).

Yeniliği başarmak: Gelişmek, ilerlemek: *Kendisinden evvel,* ***yeniliği başaran*** *neslin en kuvvetli şahsiyeti olan Namık Kemal ölmüş, yeri boş kalmış, Hâmid'e Recâizâde Ekrem asıl eserlerini vermişler, yapacaklarını yapmışlardı* (EÜM.s.266).

Yeninin aşkını duymak: Henüz başlayacak olan şey için çok arzulu, istekli olmak: *…Magosa zindanı, bu gençlerin ve onların etrafında* ***yeninin aşkını duyan*** *bütün bir neslin gözünde, idealin ve cemiyete ait bütün ümitlerin birdenbire karardığı* (EÜM.s.235).

Yeninin kapısını açmak: Yeni olanla tanışmak, ona sahip olmak: *Yahya Kemal bize* ***yeninin kapısını açan*** *insanlardan biridir. Bunu Servet-i Fünuncular gibi mutlak bir inkârın arasından yapmaması belki de en büyük mazhariyetidir* (YG.s.381).

Yeniye açmak: Yeniyi, yenilikleri yakalamak, onlara yönelmek: *Fakat biraz sonra İstanbul'a dönünce eski dile ve tarza saplanıverecektir: Türk şiirini* ***yeniye açar****, fakat kapıdan kendi geri döner!* (EÜM.s.265).

Yer vermek: Değinmek: *Namık Kemal'in şiirine kitapta pek az* ***yer verilmiştir****. Herkes tarafından sevilen ve nesillere hayat prensiplerini veren basaleti Osmaniye kasidesi ile iktifa ettim* (NK.s.279).

Yer yarılıp/açılıp da içine girmek: Çok fazla utanmak, mahcup olmak: *Ben her lahza mecburiyetimden* ***yer açılıp da içine giriyorum*** *sanırken kızcağız bayağı gecenin kahramanı oldu, "Yaşa" sesleri, yenge, abla çığlıkları birbirini kovaladı* (SAE.s.221).

Yerde sürünmek: Yalvarmak, çok ısrar etmek: *Kabil! Olsa* ***yerde sürünecek****, ayaklarına kapanacaktım. Konuşmam boyunca içimden kendimi hep bu vaziyette görüyordum. Bir şeyleri öpmek, yalvarmak,*

aşağılamak, onda hemen herkesi ve bütün talihi inandırmak istiyordum (SAE.s.108).

Yere cansız düşmek: Ölmüş bir biçimde yere düşmek: *Günlerce yem yemeyen muharebe atları ahırlarında acı göz yaşları dökerek eşinirler, kartallar güneşin oklarıyla zehirlenmiş gibi uçtukları yüksekliklerden **yere cansız düşerler*** (YG.s.92).

Yere diz çöküp ağlamak: Dizlerini yere koyarak, üzüntülü çok içli bir biçimde ağlamak:

Yolcu! Bir gün gelir de eğer yolun uğrarsa,
Toprağında kan tüten bu mukaddes illere,
Her harabe önünde Edirne'den Kars'a
*Kadar yaşlı gözlerle ağla **diz çöküp yere**.*

Yere yatmak: Dinlenmek, uzanmak: *Taşlıkta beyaz tüylü bir kedi, bir nevi Nil tanrısı gibi **yere yatmış,** bir yığın çocuğu birden emziriyordu. Merdivende ise, öteden beri alışık olduğumdan büsbütün başka bir sahne vardı* (SD.s.223).

Yere yüz sürmek: Aşırı sevgi, saygı göstermek için yere eğilmek: *Bu adam geliyor ve Hüsrev'inin karşısında **yere yüz sürüyor** ve o gitti gideli büyük felaketlere maruz kaldığını söylüyor* (HÜ.s.51).

Yeri boş kalmak: Emsali olmamak, yerini dolduramamak: *Kendisinden evvel yeniliği başaran neslin en kuvvetli şahsiyeti olan Namık Kemal ölmüş, **yeri boş kalmış**, Hâmidle Recaizade Ekrem asıl eserlerini vermişler, yapacaklarını yapmışlardı* (TF.s.3).

Yerinde yazılmış destan: Mücadelenin yapıldığı sahada, yerde destanın kaleme alınması: *Çünkü iki günlük sevinç ve bayram, geceleri âşık sazlarından dinlediğimiz **yerinde yazılmış destanlar,** çok kısa istirahat vakitlerinde görüştüğümüz eski gazilerin, o "Ma'reke" de kol, bacak, kardeş…* (YGs.229).

Yerinden fırlamak: Bulunduğu yerden ileriye atılmak: *Bu üçüncü göz, yalnız çok uzaklarda, hattâ görünmezde kımıldananı görmekle kalmaz, ayrıca da gerektiği zaman **yerinden fırlayarak** Râ'nın düşmanlarına saldırır ve onları yenermiş* (YG.s.460).

Yerinden koparmak: Çok fazla etkilemek: *Çünkü burada musiki, peşrevde olduğu gibi, insanın üstünde birtakım ameliyeler yapmakla kalmıyordu; onu yakalıyor, **yerinden koparıyor,** değiştiriyor, ruh ve bedeni çok başka türlü …*(H.s.256).

Yerinden sökmek(I): Kırmak, bulunduğu yerden zarar vermek: *Ne zaman teşrif ettiniz? Diye biraz araya mesafe koymaya çalıştım. Fakat kadıncağız dinler mi? Acemi yarış atı gibi bütün mâniaları* ***yerinden söküyor*** (M.s.172).

Yerinden sökmek(II): Taşımak, başka diyara göç etmek: *"Hayırlısıyla gelecek sene onun küçüğünü de baş göz edersek…" O benim talihimdi. İyi günlerini ben sürdüm, kötülerini de ben çekecektim. Bizi* ***yerimizden söktü****. Çocukların hepsi bir başka yola saptı* (Hk.s.211).

Yerinden söküp koparmak: Ait olduğu yerden ayırmak: *Aynı zamanda bir cins sentaks, hayallerin devamlı birleşmesini temin eden, eşyaya bağlı hülyayı* ***yerinden söküp koparan*** *yumuşak bir hareket getirir…*(YK.s.159).

Yerine oturmak: Bulunması gereken yere, öneme kavuşmak, ulaşmak: *Çünkü, mimarîde olsun, yazı ve bilhassa müsikide olsun, devir gerçekten zevkin kendisini idrak ettiği, dilin az çok* ***yerine oturduğu*** *ve söyleyişin, yahut halktaki tabiriyle, ağzın ve sesin kendi kıvamını bulduğu devirdir* (YK.s.118).

Yerini tutmak: Yerini almak, onu aratmamak: *Eski musıkîmiz bir medeniyetin zinde tarafının mahsulü, bugünkü mahsulleri ise içinden sıyrıldığımız bir âlemin çürümüş taraflarının son filizleridir. Birisi ömrünün* ***yerini elbette ki tutamaz*** (YG.s.364).

Yerli kalmak: İçinde bulunulan yerin, bölgenin özelliklerini taşımak, ona yabancılaşmamak: *Servet-i Fünun'da dahi tamamiyle devrin modasına uymamış, lisanda ve tahassüs tarzında olduğu gibi, mevzularında da daima* ***yerli kalmış*** *ve zamanının Türkçülük cereyanına karışmıştır* (EÜM.s.291).

Yersiz addetmek: Gereksiz, anlamsız bulmak, uygun görmemek: *Midhat Efendi'nin cülûstan itibaren sarayla dolayısıyla olsun münasebette bulunduğu iddia etmek hiç de* ***yersiz addedilmez*** (XIX ATET.s.407).

Yeşermiş olmak: Ürün vermek, eser kazandırmak: *…alevden bir gömlek gibi sırtına giyerse Türk tarihinin seyrine bir zincir daha ilâve edilecek, bir gelenek daha kurulacak, bir tohum daha* ***yeşermiş olacaktır*** (YG.s.398).

Yığılmak(I): Sonlanmak, bitmek: *Avrupa savaşı bitti. Demirden, ateşten savaş ifriti kendi eseri olan ölüm tarlasının bir yanına nihayet* ***yığıldı****. Savaşın bitmesi hemen barışın gelmesi değildir. Zaten*

yeni diplomasi "mütareke", "teslim" gibi kelimelerle birini ötekinden ayırıyor (YG.s.77).

Yığılmak(II): Yığın durumuna gelmek, üst üste birikmek: *…bu ahenk beni öbür dinleyiciler gibi alıp peşinden sürükleyeceği yerde, üzerime bir dalga gibi **yığılıyor**, bazen de sonsuz bir çukur gibi ayaklarımın dibinde açılıyordu* (SD.s.210).

Yığılmış kalmak: Düşmek, kendini tutamayıp çökmek, yıkılmak: *Ve o konuştukça sandalyede **yığılmış kalmış** olan manto, elbiseler, çamaşır yığını yavaş yavaş sanki içlerine kuvvetli ve muntazam bir şekilde hava verilmiş gibi şişerek şekillerini aldılar* (Hk.s.19).

Yıkmak: Öldürmek, ortadan kaldırmak: *Buna muvaffak olursak İstanbul'da birkaç kişiyi tam **yıkmış** oluruz. Aylardır bu işin peşinde koşuyorum. Mesele birkaç müstereddidin ortadan kalkmasıdır* (SD.s.179).

Yılan ıslığı gibi batıcı bir dil olmak: Eleştiriel, kırıcı bir üslup kullanmak: *O, Kudret Beye **yılan ıslığı gibi batıcı bir dille** ömrünün bütün hatalarını sayıyor, tek mesulü olduğu sıkıntıları hatırlatıyor, hayattaki mağlubiyetlerin…*(SD.s.82).

Yılandan kurtarmak: Nefret ettiğinden uzaklaşmak: *Sonra İclâl'in, "Daha bir şeyler söyle… Bu **yılandan kurtar** beni…" der gibi baktığını görünce, Fatma'nın babasını çok sevdiğini ilave etti* (H.s.69).

Yılanının topuğundan ölesiye ısırması: Ölümcül darbe almak, ruhsal bunalıma girmek: *O, istikrah **yılanının topuğundan ölesiye ısırdığı** adamdı* (Hks.36).

Yıldırım darbesi: Yıldırım aşkı, görür görmez tutulmak, aşık olmak: *Filhakika frenklerin **yıldırım darbesi** dedikleri nâgehânî aşkın haricinde, müşterek bir psikolojik âmilin tesiri altında başlayan ilk aşkı Dante'nin cehenneminde güzel ve talihsiz Francessa de Rimini'nin ağzından dinleriz* (YG.s.129).

Yıldırım sesinde ayrılmak: Bir anda, hemen terk etmek, uzaklaşmak: *Kadın kulaklarını tıkadı. Yüzü bembeyazdı. Fakat gözleri tanımadığı bir iştiha ile açılmış "Daha var mı?" diye etrafa bakıyordu. Yine birbirlerine yaklaştılar ve bir **yıldırım sesinde ayrıldılar*** (Hk.s.155).

Yıldırım yemiş bir çınar: Darbe yemek, çok yara almak: *Altı sene hasret çektiği İstanbul'dan uzakta gelen bu ölüm, Mollayı **yıldırım yemiş bir çınara döndürmüştü*** (MB s. 34).

Yıldız değiştirmek: Çok farklı, değişik bir iklime geçmek: *Paris'te de büsbütün başka türlü oldu. İnan dostum, Londra'dan Avrupa'ya geçen insan biraz da **yıldız değiştirmiş** gibi oluyor* (M.s.144).

Yıldız kervanına karışmak: Başarmak, başarılılar grubunu katılmak: *Fakat ne olsa, yine gittiler; ve gittikleri için biz kazandık! Büyük ve kaliteli resmi tanıdık. **Yıldız kervanına karıştık*** (YG.s.404).

Yıldız olarak kalmak: Şöhretli olmak, iyi tanınmak: *İnsan talihi bu idi. Hiç kimse **yıldız olarak kalamıyordu.** Muhakkak hayalimizdeki yerinden inecek, herkese benzeyecekti* (SAE.s.259).

Yıldız yağmuru gibi bitmek: Birçok akan yıldızın ortaya çıkması: *Diyebiliriz ki daha ilk notlarda bizi kendi zamanımızdan çıkarır. Onun bize hazırladığı bir zamana gireriz. Sonlar ise hemen daima bir **yıldız yağmuru gibi biter*** (YG.s.372).

Yıldızı etrafında kurmak: Öncü, rehber olarak düşünüp örnek almak: *Eski şiirimizin son pleiadı Leskofçalı'nın **yıldızı etrafında kurulur*** (XIX ATET.s.241).

Yıldızların vadetmesi: Gökyüzü işaretlerine, alametlerine göre yapılan yorum: *Şimdilik mukavemetten sarf-ı nazar edip terk-i memleket etmesini, pek yakın âtîde her şeyin yine kendisinin olacağını **yıldızların vadettiğini söylüyor.** Esasen hikmet ve akıl da bunu icap ettirir diyor* (HÜ.s.57).

Yılların imbiğinden çekilmek: Eski, deneyimli olmak: *Nuran geçmiş **yılların imbiğinden çekilmiş** bu iksiri tadıyordu* (H.s.122).

Yılların külünü üstünden atmak: Uzun süre birikmiş olan olumsuzluklardan kurtulmak: *O Perşembe günü büsbütün başka bir Kudret Bey gördüm. Mahallemize döndüğü seneki Kudret Bey dirilmiş, kendisi için o kadar felâketli ve yıkıcı geçen **yılların külünü üstünden atmıştı*** (SD.s.72)

Yoğurt tutmamak: Uygun bir ortama, araç-gerece ve sermayeye ihtiyaç duymak: *Kımıldanınca da halt ediyorum. Çünkü her zaman seyahat denen **yoğurt tutmuyor.** Evvelki gün bir otomobilli arkadaşla Reims'e, Meaux'ya gittik* (M.s.111).

Yoklayıcı: Denetleyen, kontrol eden (kimse): *Hâmid'de gülüş, bakış vardır; Güzelde kaybolacak şeyleri arar. Zevke bir görücü gibi bakar, sırf **yoklayıcısıdır*** (ED.s.118).

Yoksul kalmak: Varlıklı olmamak: *…evde kalmış oyuncakları, onun anlayışlı bakışlarından yoksul kalmış hayat ve nihayet geçimsiz kadına karşı duyulan hasret insanın içine saplanıyordu* (YG.s.263).

Yol açıcı yapmak: Herhangi bir konuda öncülük etmek, rehberlik yapmak: *Burada Ziya Paşa, Arap ve Acem tesiriyle dilimizde başlayan beş asırlık bir tekâmülü bir kalemde silmiş oluyor ki, bu fikir sahibini tam bir* ***yol açıcı yapar*** (XIX ATET.s.307).

Yol açmak: Bir işin, olayın öncüsü, vesilesi olmak: *Çalışmak, zamanına sahip olmak, onu kullanmasını bilmektir. Biz bunun yolunu açacağız. Etrafımıza zaman şuurunu vereceğiz. İçinde yaşadığımız havaya bir yığın kelime ve fikir atacağız* (SAE.s.243).

Yol ağızlarını toplamak: İslam anlayışı düşünce unsurlarını bir araya getirmek: *Daha ilk hanede paşa eski dünya görüşünün bütün* ***yol ağızlarını toplar****:..* (XIX ATET.s.288).

Yol aramak: Doğru, isabetli bir ideoloji edinmeye çalışmak: Maksadımız sadece fikir ve ideolojilerinin çetrefil ormanında geçtiği ***yolu aramaktır*** (YK.s.62).

Yol arkadaşlığı yapmak: Yanında durmak, aynı amaca hizmet etmek: *Bütün cenk meydanlarında kendisine* ***yol arkadaşlığı yapanlar*** *gibi milletinin geleceğinde çoğalmak için gitti. Ölen onların fani varlığıdır. Topraktan gelen her şey toprağa gider* (YG.s.95).

Yol değiştirmek(I): Gideceği yönden farklı bir yöne sapmak: *Bütün gün dairede kaldığım için eski tanıdıklarımın beni gördükçe* ***yol değiştirmelerine****, görmemezlikten gelmelerine, benden kaçışlarına şahit olmuyordum* (SAE.s.225).

Yol değiştirmek(II): Yöntem, tarz değiştirmek, yenisini denemek: *Fakat bunlarda da Ziya Paşa çok defa* ***yol değiştirir****. Maruz kalanın seve seve katlandığı, hattâ isteyerek atıldığı tecrübeleri âdeta yadırgar* (XIX ATET.s.291).

Yol kat etmek: Uzun bir mesafeyi geçmek, yol almak: *Ermen ile Medâyin arasındaki* ***yolu kat ediyor.*** *Ermene yaklaşınca dimağına canan nesimi ulaşıyor* (HÜ.s.58).

Yol uğrakları: Sık durulan, uğranılan yer: *Yalnız muharrir tarafından sevkedildikleri zaman Fransız romantizminin belli başlı* ***yol uğraklarından*** *geçerler* (XIX ATET.s.369).

Yola gitmemek: Uygun olmayan, yanlış bir yöntem izlemek: *Cemiyet hayatına verilecek nizam karşısında, asıl gidilecek* ***yola gidemediği***

için kararsız, siyasî hâdiseler karşısında ümitsiz, bir baykuş gibi köşesinde yaşıyordu (MB.s.83).

Yolcu gözlerinden kaçan mühim taraflar: Yol telaşından dolayı dikkatli gözlemleyememek: *İçkiye olan bu atılış, bu on milyonluk şehirde, benim* ***yolcu gözlerimden kaçan mühim taraflar*** *bulunduğunu gösteriyor. Hülâsa seni orada bilmekle ve tahayyül etmekle daha mesudum.* (M.s.256).

Yolda reddetmek: İşin başında kabul etmemek, uygun görmemek: *Unutmamalı ki Nâmık Kemal'in zevki eski şaire Avrupalı bir anlayışla bakacak ve onu eleyecek kadar Avrupa şiir zevkiyle yoğrulmamıştı. O eskiyi kendi çerçevesi içinde görüyor ve* ***yolda reddediyordu*** (XIX ATET.s.380).

Yolda yürümek: Uygulanan yöntemle devam etmek, onu sürdürmek: *Paşanın "Şiir ve İnşâ" makalesinden sonra, yüzü tamamıyla eskiye dönük ve müdafaası gereken bir eserin sahibi olması ve teklif ettiği* ***yolda yürüyemediği*** *için, bu mukaddimeyi yazmış olmasıdır* (XIX ATET.s.307).

Yollamak: Göndermek, yolcu etmek: *Paşa'da bu dirayet var, anladın mı? Daha çok şey olacak, görürsün! Adamı çıkınca her şey olur… Sıhhatin için dediğin şey olmasaydı, ben yarın akşam seni Anadolu'ya* ***yollardım*** (SD.s.168).

Yollar kapalı: Çözümün, çıkış noktasının olmaması: *Birden bire içi başka türlü sızladı. Hiçbir şey yapamazdı. Bütün* ***yollar kapalıydı****. O kendi hayatında, Sabri kendi hayatında mahpustular. "Ayrı ayrı dolaplarda kapalıyız."* (Hk.s.182).

Yollara dalmak: Şuursuz tercih yapmak, dalgınlıkla yönelmek:

Meçhule doğrulan her yol ağzından
Kalbinde ıstırap, gözlerinde nem,
Dalarsa ***yollara zavallı Kerem*** (Ş.s.106).

Yolları kısaltmak: Yöntemi kısa duruma getirmek: *Canı vermekle aşk ortadan kalkar, bu, bizi tasavvufa götürür. Tasavvufta niçin edebiyat ve psikoloji yok? Zira, hemen kurban olunuyor: Edebiyat olamaz, zira* ***yolları*** *o kadar* ***kısaltırmıştır*** *ki!* (ED.s.196).

Yolu kısaltmak: Daha yararlı, kısa yöntem uygulamak: *"Klasikleri okuyun, sırasıyla okuyun. Ve her muharriri tekmil okuyun!" Hakikatte yolumuzu kısaltmak istiyordu* (YK.s.19).

Yolu uğramak: Ziyaret etmek, yolunu düşürmek:

*Yolcu! Bir gün gelir de eğer **yolun uğrarsa**,*
Toprağında kan tüten bu mukaddes illere,
Her harabe önünde Edirne'den Kars'a
Kadar yaşlı gözlerle ağla diz çöküp yere.

Yolun başına getirmek: Tavsiyede bulunmak, yol göstermek: 1) *Ekrem Bey ilerlemesi için **yolun başına getirilmesi** kâfi gelen insanlardandı* (SD.s.100). 2) *Daha ilk günde yakalamış, vâkıâ herhangi bir Olimpos'a çıkarmamış, fakat hiç olmazsa kendi kendilerine yürüyecekleri bir **yolun başına getirmişti*** (H.s.38).

Yolun başında görünmek: Gelişini fark etmek, anlamak: *Sanki o, **yolun başında görünür** görünmez, her şey silinirdi. Bütün endişeler görünmez olur, halecanlar diner, sevinç bile eski parlaklığını kaybederdi.* (H.s.156).

Yolun dönemecinde kaybolmak: Yolun yön değiştirdiği yer, virajda yitip gitmek, görünmemek: *Şu, bu görebilirdi. Genç kadının hayali **yolun dönemecinde kaybolunca**, Mümtaz ne yapacağını bilmez gibi şaşırdı* (H.s.137).

Yolun orada bitmesi: Ötesine geçememek, gidememek, Sidret'ül Münteha:

Bana birkaç drahmi de verdi
Saçlarını kızı onardı böyle!
Doğrusunu isterseniz başka zaman olsa idi
Yolum orada biterdi (Ş.s.).

***Yolun ortası*:** Savunmasız yer: *Fakat talih kalmasını istedi. Zaten sakınmak sevki tabiisiyle doğmuş insanlardan değildi. Hayatının her hadisesi onu **yolun ortasında** açık bir hedef gibi bulurdu* (H.s.205).

Yolun yarısında bırakmak: *Yalnız bırakmak, mağdur etmek: Varsın sonunda bizzat yarattığımız bu eser bizi inkâr etsin. **Yolun yarısında bırakmış** olsa bile o yine bizimdir –tıpkı bizim, onun olduğumuz gibi-; üzerinde şekil verici…*(YG.s.137).

Yoluna devam etmek: Yürüme eylemini sürdürmek: *Yanlarına geldiği zaman amelelerden biri, kendisinden cigara istedi. "Hiçbirimizde kalmadı" diyordu. Mümtaz, cebindeki yarım paketi onlara bıraktı ve **yoluna devam etti*** (H.s.347).

Yoluna gitmek: Hayatına olduğu gibi devam etmek, kendi işine bakmak: 1) *O kadar ki, doğrudan doğruya telkin ettiği şeyleri bile, bir an düşündükten sonra vazgeçebilir,* ***yoluna gidebilirdi*** (H.s.69). 2) *Sadece içinden kurulmuş bir saate benziyordu. Bu duygunun altında onu oracıkta bırakmak; "Haydi yavrum sen* ***yoluna git*** *ben de işime döneyim" demek ne güzel olacaktı* (Hk.s.295).

Yolunda can vermek: Uğruna ölmek, biri için kendini feda etmek:

Vahşetle tutuşan gözlerinde kin
Mevsim mi bu geçen yoksa ölüm mü?
Yolunda can veren *hüzünlü, bitkin*
Bir gölgedir şimdi yaprak dökümü (Ş.s.101).

Yolunda geciktirmek: Zamanında varmaması için engel olmak, oyalamak: *Ve bu terkibin Sabiha'nın kafasında olduğu gibi kalması için her gayreti yapıyor, onu âdeta* ***yolunda geciktirmek*** *istiyordum* (SD.s.64).

Yolunda tereddütsüz yürümek: İlkeli ve kararlı olmak: *Demokrat Parti İdaresi bu derse ve büyük tecrübeye gözlerini kapadığı için on senemizi ve bu kadar imkânı yaktı, kül etti. İkinci Cumhuriyet'in yeni Türkiye'sinin kurucusunun* ***yolunda hiç tereddütsüz yürüyeceğine*** *eminiz ve bununla mesuduz* (YG.s.113).

Yolunu bulamamak: Gidilmesi, yürünmesi gereken yolda yürüyememek, onu bulamamak:

Ben son parçası çok güzel bir rüyanın
Vakitsiz uyandıkları için
Bir türlü ***yolunu bulamayan***
Alaca karanlıkta
Ve birden siniveren kıvrımlarında (Ş.s.152).

Yolunu görmek: Menfaat elde etmek, işini görmek: *Hamal daha ziyade,* ***yolunu görmek*** *için, bütün yüzü meydanda yürüyordu. "Yalnız başı omuzlarının üstünde değil de, göğsünden çıkmışa benziyordu* (H.s.324).

Yolunu seçmek: Tercih yapmak, karar vermek: *Bu suretle Müslümanlara olan kini ile Mûsâ'nın oğlu Aziz'e olan hayranlık ve sevgisi arasında* ***yolunu seçmeye*** *mecbur kalır* (XIX ATET.s.515).

Yolunun açık olduğunu bilmek: Hedefe ulaşmada herhangi bir engelle karşılaşmayacağını bilmek: *Ben daima bize lâzım olanı düşündüm" demişti. Bu sözlerin hakiki mânası, yapacağı işte* ***yolunun açık olduğunu bilmesi*** *demektir* (YK.s.22).

Yorgun ve bitkin düşmek: Çok fazla yorulmak, bitkin bir duruma gelmek: *Babamın zoru ile birkaç defa hanımının ziyaretine giden annem, her defasında eve bu kalabalıktan başı dönmüş,* ***yorgun ve bitkin dönmüştü*** (SAE.s.37).

Yorgunluktan ölmek: Çok aşırı yorulmak, bitap düşmek: *Endülüs için yukarı İspanya şehirlerini feda ettiğime müteessirim. Barselon'da yirmi dört saate* ***yorgunluktan ölecektim.*** *Güzel Picasso'lar gördüm* (M.s.123).

Yorucu olmak: Yorgun duruma getirmek: Düşüncenin evvelden hazırlanmış yolunda yürümek! En aşağı 1839'dan beri bu böyle… Onun için hayatımız o kadar ***yorucu oluyor*** (H.s.308).

Yosunlanmak: Hassasiyetini, duyarlılığının yitirmek: *…onların arkasında gizlenmiş menfaatler kaynaşır kaynaşmaz, birdenbire* ***yosunlanan*** *insanlık duygularına müracaat eden protestoların devri bitmişti* (SD.s.228).

Yukarıdan aşağıya serpilmek: Havadan zemine düşmek, yayılmak: *Bu ses, bu çehreden de eskiydi, o kadar ihtiyar ve mecalsizdi ki, âdeta ağızdan çıkar çıkmaz odanın sessizliği içinde çok eski, elle dokunmağa gelmeyen bir mumya gibi dağılıyor, bir yığın toz hâlinde* ***yukarıdan aşağıya serpiliyordu*** (Hk.s.25).

Yukarıya fırlamak: Hemen üst kata koşmak: *Yemek zamanı gelince onu çağırmağa giden hizmetçi kız, gördüğü şeyin dehşetinden dili tutulmuş, iki gözü iki çeşme aşağıya iniyor. Bir feryat içinde herkes* ***yukarıya fırlıyor*** (Hk.s.113).

İçine yumruk gibi bir şey tıkanmak: Etkilenmek, çok üzülmek: *O kadar kendisine hâkim olan kadın neredeyse karşımda ağlayacaktı.* ***İçime yumruk gibi bir şey tıkandı*** (SAE.s.257).

Yumurtanın kapıya dayanması: Yapılacak iş için kalan zamanın çok daralması: *Hüsam bizi ve bilhassa seni ve Mehmet Ali'yi seven adamdır. Bir akşam çağırın ve konuşun. Ben* ***yumurta… kapısına gelmeden*** *iş görmeyenlerdenim. Bunu bilirsiniz* (M.s.177).

Yumurtasında iken boğulmak: Göz açtırmamak, gelişim aşamasında akamete uğratmak: *Bunlardan birincisi, Üçüncü Mustafa'nın daha*

ziyade askerî sahada kalan müteredditve eksik ıslahat tedbiridir. İkincisi ise, Birinci Abdülhamid'in vehmiyle daha ***yumurtasında iken boğulan*** *hareketidir* (EÜM.s.208).

Yumuşak bir dil: Tatlı, hoş bir üslup: *Bu sabah "Deniz" şiiriyle meşgul oldum. Yazılmış mısraların dışında Elbehnon –Foraine'nin tecrübesine benzeyen daha* ***yumuşak bir dili*** *arıyorum, yumuşak, gizli ve telkinle iş gören* (G.s.168).

Yumuşak ve rehavetli hatların daveti: Vücutta görülen estetiğin tahrik etmesi: *Böylece aslında sadece erkek oburluğunu gösteren bir hareket, onda yumuşak ve rehavetli hatların daveti olurdu* (SD.s.221).

Yutmaya alışmak: Katlanmak, dayanıp susmak, sesini çıkarmamak: *O, bu kadar bîçare şekilde canı sıkılan insanlara, daha doğrusu her ağzını açışta meselelerini* ***yutmaya alışmış*** *bu can sıkıntısının kendisine hitab ediyordu* (XIX ATET.s.416).

Yuvasında kuzgun yavrusu bulmuş bir leylek gibi: Bir durumu benimsememek, ondan tiksinmek: *Oğlunun üst üste yazdığı mektuplarda üşenmeden, yorulmadan saydığı muvaffakiyetlerine rağmen Molla Bey hâlâ onu beğenmiyor,* ***yuvasında kuzgun yavrusu bulmuş bir leylek gibi****, girişken, mütevazı, her hâliyle göz içine bakan mahlûktan tiksiniyordu* (MB.s.33).

Yük gibi telakki etmek: Bir sorumluluk, yük saymak, öyle kabul etmek: *Şirin, şüphesiz ki kendisine karşı yapılan vefasızlığı affetmeyecektir. Bazen öyle dakikalar olur ki hükümdarlık vazifesini üstünde bir* ***yük gibi telakki ediyor*** *ya sevgili veyahut da tahtı feda etmeye mecbur olduğunu düşünüyor* (HÜ.s.71).

Yüklediği role erişmek: Üstlendiği misyona, sorumluluğa varmak, onu elde etmek: *Onu yakaladığımız, onun meseleleri fikir hayatımızın zarurî yol uğrakları gibi değil, temeli olarak kabul ettiğimiz zaman tarihin ve hususî coğrafyamızın bize* ***yüklediği büyük role erişeceğiz*** (YG.s.43).

Yüklemek: Suçu üstüne atmak, suçlamak: 1) *Her şeyi İzzet'e* ***yüklemeyin****. Ben İzzet'i tanırım. Babamı da ... İzet belki çürüktü ama o kadar. Fakat bu iş* (İAA.s.84). 2) *Evvelâ Paşa'yı ortadan kaldırmak istiyorlardı. Cinayeti tabii bize* ***yükleyeceklerdi.*** *İhsan'ın silâh hikayesinden sonra iş değişti* (İAA.s.78).

Yüklenmek: Üstüne düşmek, zorlamak: *…Avcı Naşit Beye açıktan açığa düşmanlık edemediği, hattâ onları ne olsa yine biraz sevdiği*

için, bütün köşede bırakılmış insan hıncıyla Seyit Lûtfullah'a ***yüklenirdi*** (SAE.s.43).

Yüksek kemale erişmek: Üstün olgunluğa, erdeme ulaşmak, ermek: *Türk ruhu hiçbir san'atta bu kadar serbest surette kendi kendisi olmamış, bu kadar derin ve* ***yüksek kemale*** *mutlak bir hamle ile* ***erişmemiştir****. O ne büyük ibda'dır; o ne zenginliktir!* (YG.s.363).

Yüksek perdeden konuşmak: Yapılması güç şeyleri gerçekleştirebilmenin mutluluğu ile ifade etmek: *Eski katedral sanki muazzam bir deniz kabuğu olmuş, kendi unsurunun diliyle en* ***yüksek perdeden konuşuyordu*** (YG.s.255).

Yüksek propaganda perdesiyle memlekete duyurmak: Reklam yaparcasına kamu oyu ile paylaşmak: *On beş ay Adan Bey'in sesini, radyo en* ***yüksek propaganda perdesiyle memlekete duyurdu.*** *Sonra o üç beyhude idamın zemini üstüne intihap* (G.s.313).

Yükü sırtından atmak: Gereksiz sorumluluktan kurtulmak: *Şüphesiz biraz iradeli bir insan olsaydı, yaratılışında küçük bir hodbinlik, yahut müdafaa hissi bulunsaydı, bütün bu beyhude* ***yükleri sırtından atar****, hepsinden kurtulurdu* (SAE.s.308).

Yüreği ağzında olmak: Aşırı heyecan ve korku içinde bulunmak: *Ben korkudan* ***yüreğim ağzımda*** *aynanın içine girecekmişim gibi eğile eğile bakıyordum. Seyit Lûtfullah durmadan:…* (SAE.s.120).

Yürüğe girmek: Yürük semai usulüne geçmek: *Üçüncü selam Mümtaz'ı büsbütün başka ufuklara taşıdı. Burada* ***yürüğe giriliyordu****. Burada gittikçe artan bir süratle masivâdan sıyrılmak lâzımdı. Fakat öyle olmuyordu* (H.s.259).

Yürütmenin sırrını bilmek: Yönetmenin, uygulamanın yapılmasına hâkim olmak, onu bilmek: *Yahya Kemal, en müzikal mânasında tam bir hareketi anlam ile beraber* ***yürütmenin sırrını bilir****. Onun mısraları Racine'in kahramanlarına benzerler, mükemmeliyetlerini hareket hâlinde yaparlar* (EÜM.s.313).

Yürüyeceği yolu tanımak: Ne yaptığını bilmek, onun bilincinde olmak: *Bunula beraber yapacağı işi biliyor,* ***yürüyeceği yolu tanıyor****, İhsan'ın ilacını bir an evvel getirmek için acele ediyor, üstelik zihni, her rast geldiği şeyi kendisine bile imkânsız görünen bir sarahatle kaydediyordu* (H.s.366).

Yüz defa düşünmek: Çok düşünmek, ihtiyatlı olmak: *Ben İstanbul imar işlerinin mesuliyetini taşıyan bir adam olsam, değil İbrahim*

Paşa sarayı gibi ayakta duran bir binayı yıkmak, ecdad elinden çıkmış küçük bir taş parçasını yerinden oynatmak için ***yüz defa düşünür*** *ve galiba yüzüncüsünde gene yerinde bırakırdım* (YG.s.197).

Yüze karşı hain gülme: Zarar vermekten, kötülük yapmaktan hoşlanan veya üzen ikiyüzlü: *Bütün ömrüm boyunca her geçtiğim yerde beni karşılayan ve teşyi eden hazin baş sallamaları, kendisini gizlemeğe çalışan merhametli tebessümler, daha hoyratlarında* ***yüzüme karşı hain gülmeler*** *başlamıştı* (SAE.s.30).

Yüzü değişmek: Farklı bir biçim, çehreye bürünmek: *Onlar konuştukça ihtiyar Asya'nın bizdeki* ***yüzü değişmiş****, asırlardan miras kalmış itiyatların tozunu silken bir takım insanlar bazı hakikatlerin güneşine doğmuşlar ve kendilerini aydınlıkta bulmaktan memnun* (YG.s.45).

Yüzü ekşimek: Canı sıkkın olmak, istemediği şeyin olması: *Adile kocasının birdenbire* ***ekşiyen yüzüne*** *hiç sevincini gizlemeden baktı: —Allah razı olsun teyzeciğim, dedi* (H.s.99).

Yüzü eskiye dönmek: Eskiyi, eskiye ait değerlere yönelmek, onları savunmak: *Paşanın "Şiir ve İnşâ" makalesinden sonra,* ***yüzü*** *tamamıyla* ***eskiye dönük*** *ve müdafaası gereken bir eserin sahibi olması ve teklif ettiği yolda yürüyemediği için, bu mukaddimeyi yazmış olmasıdır* (XIX ATET.s.307).

Yüzü gözü çamur içinde olmak: Üstü başı çamurlu olmak: *İskelede küçük bir kız çocuğu,* ***yüzü gözü çamur içinde,*** *yanına yaklaştı. Üzerinde çok kirli ve yırtık bir basma entari vardı* (H.s.134).

Yüzü içten aydınlanmak: İç sevincin, huzurun dışına yansıması: *Fakat devamlı içtiği, içkiyi kendisine bir iklim yaptığı belliydi. ara sıra duruyor, beğendiği mısraları tekrar ediyordu. Bu anlarda bakırdan, küçük bir kandile benzeyen* ***yüzü içten aydınlanıyordu*** (EÜM.s.465).

Yüzü kederle alt üst olmak: Çehresinin tasa, kaygıyla değişmesi, bozulması: *İlk önce evimize uğradım. Kapıyı bana uzun boylu, buğday tenli, genç bir kadın açtı. Saçları birkaç firkete ile alelacele başına toplanmış,* ***yüzü kederle alt üsttü*** (SD.s.126).

Yüzü kireç gibi olmak: Rengi solmak, yüzünde renk kalmamak: ***Yüzü kireç gibiydi****. Hâlâ "Çık dışarı, budala herif." diye bağırıyordu. İkide bir "Ben ömrümde hasta olmadım." diyordu. Güçlüklü yukarı çıkardık* (Hk.s.193).

Yüzünden okumak: Yüzüne, beden diline bakarak durumu anlamak: *Halkımız yarınsız bir hayatın bütün ağırlığını sırtında taşıyor*

gibiydi. Bu ıstırap, büyüklerde olduğu kadar çocuk ***yüzlerinde*** *de açıkça* ***okunuyordu*** (SD.s.143).

Yüzüne bakmak: İlgilenmek, ilgi göstermek: *Bütün müşterilerin gözü bizde. Kenarda güzelce bir kadının başı önündeki tabağa gömüldü. Keşke yeni ahbabımızın* ***yüzüne*** *vaktinde* ***bakabilseydim*** (SAE.s.203).

Yüzüne gözüne sürmek: Bir değer, kutsiyet atfetmek: *Göçmenlerin gelecek mevsimde, yurtta yetiştirecekleri ilk buğday başağının talihe karşı en büyük zaferimiz olacağına inanıyorum. Onu şimdiden* ***yüzüme gözüme sürmek*** *istiyorum* (YG.s.56).

Z

Zaaf fikriyle ayrılmak: Zayıf, aciz olma bakımından farklı olmak: *Bu noktada seramik, heykelden kendinde mevcut* ***zaaf fikriyle ayrılır****. Heykel daima sağlam maddeyi arar ve biraz da bu maddenin kendisiyle bizim talihimizden ayrılır* (YG.s.465).

Zaaf olmak : Zayıf, güçsüz duruma düşmek: Dostu idare güçtür, düşmanı zararsız yapmak güçtür. Her şey güçtür. Dirayet ister! Her şey dirayet ister! Bazen sabredersin, ***zaaf olur***; bazen zaafın kuvvet görünür (SD.s.168).

Zaafın kuvvet görünmesi: Düşkünlüğün güç izlenimi uyandırması: *Dostu idare güçtür, düşmanı zararsız yapmak güçtür. Her şey güçtür. Dirayet ister! Her şey dirayet ister! Bazen sabredersin, zaaf olur; bazen* ***zaafın kuvvet görünür*** (SD.s.168).

Zaafından istifade etmek: Zayıf tarafından yararlanmak, onu kullanmak: *Sadeddin Köpek, rakipleri olan ümerayı padişahın* ***zaafından istifade ederek*** *bir bir ortadan kaldırırken, emirü'l-ümerâ Taceddin Pervane'yi, vaktiyle bir muganniye ile…*(BŞ.s.35).

Zaafların en iyi misali: Zayıflığın, güçsüzlüğün canlı örneği: *…o da ücretini vererek, misafir kalan bir kadıncağızla, hem de kocasından boşandığı günün haftasında, kaşla göz arasında evlenmesi bu* ***zaafların en iyi misalidir*** (SAE.s.25).

Zafer arabasında bir Sezar gibi evine getirilmek: Debdebeli, şatafatlı bir biçimde taşınmak, getirilmek: *Netice şu oldu: Şehrin hemen üçte biri tarafından* ***zafer arabasında bir Sezar gibi evine getirilen*** *halam uzun ve deliksiz bir uykudan sonra ertesi sabah sapasağlam yatağından fırladı* (SAE.s.68).

Zafer kazanmak: Başarılı olmak, istediğini elde etmek: *"Hayır, hiçbir şey söylemem! Fakat havadis de mükemmeldi. "Ömrümde bir kere* ***zafer kazanacaktım****."* (H.s.124).

Zaferden zafere uçmak: Sürekli mensur olmak, zafer silsilesine sahip olmak: *Hatta bu devirdeki lirik eserlerinde bile sırrın kapısını zorlayan el hissedilir. Sabâ Âyini ile Nevâ Âyini arasındaki 16 senede Dede'nin dehası* ***zaferden zafere uçar*** (YG.s.369).

Zaferle netice bulmak: Başarı ve kazanımlarla sonuçlanmak: *Bu yanlış adımdan mesul olanlar Âli ve Fuad Paşalardır; bilhassa birincisinin mevki hırsı ve beceriksizliği sayesinde,* ***zaferle netice bulan*** *Kırım harbi esnasında çekilen bütün zahmetler boşa gitmiş* (EÜM.s.233).

Zahmetten çekinmek: Güçlük, sıkıntı çektirmeyi, eziyet vermeyi istememek, onlardan geri durmak: *Bütün gün gelinini dinlemekten kurtulan kaynanası, kadıncağızın dairede rahatı için elinden geleni esirgemiyor, ve masraftan, ne* ***zahmetten çekiniyordu*** (SAE.s.239).

Zakkuma benzemek: Kötü, zararlı görünmek: *Şehriyar behemehâl* ***zakkuma benzeyecektir****. Perihan ise melek letafetindedir. Hiçbirinin huyunun bizim tarafımızdan keşfedilmesine razı olamaz* (XIX ATET.s.370).

Zalim dönüşle titremek: Asıl vatan olan ahirete geri gitme korkusu:

Bir akşamın beyaz fecre
Gönderdiği kanlı haber,
Herkes ömründe bir kere
Bu ***zalim dönüşle titrer*** (Ş.s.54).

Zalim eğlencenin mağlup olmayan kurbanı: İspanya boğa güreşindeki masum hayvanların durumu: *Borular çaldı ve üç at birden geldi lor, bu* ***zalim eğlencenin mağlup! Olmayan kurbanını*** *sürükleyip çıkardılar. Ben çıkarken tekrar bir alkış koptu. Birincisi kadar güzel bir boğa yine etrafı tozutarak sarı meydanda dolaşıyordu* (G.s.107).

Zalim ümitlerle ürpermek: Acımasız umutlarla korkmak:

Geçtikçe batıya doğru önümden
Zalim ümitlerle ürperirdim *ben,*
Duyardım uzlette her an bir yeni
Âlemin yıkılıp devrildiğini
Çılgın mahşerinde ses ve renklerin…(Ş.s.65).

Zalim ve mütearrız yokluğun aynası olmak: Zulmün ve sataşmanın, taarruzun bitmesiyle her şeyin boş ve anlamsız olduğunun anlaşılması: *Cazip ve sihirli saat, birdenbire önümde çok basit bir makine gibi çözülüverdi. Arzular ve ihtiraslar geçince, her şey **zalim ve mütearrız yokluğun aynası oluyordu*** (SD.s.256).

Zaman denizinde batmış medeniyetlerin enkazı: Zamanında güçlü olan bazı uygarlıkların zamanla yok olması, tarihe karışması: *Abdülhak Şinasi'lik bu Neptün'ün mağarasında gibi idim, her tarafta elmas ve mücevher parıltıları, **zaman denizinde batmış medeniyetlerin enkazı** ve ırk fikrinde…*(M.s.245).

Zaman deviyle güreşmiş gibi yorgun olmak: Hayat yükünden dolayı bitap düşmek: *Tevfik Bey kudümü elinden bıraktı; alnını sildi. Herkes bir devle, **zaman deviyle güreşmiş gibi yorgundu*** (H.s.261).

Zaman dışılık yaratmak: Zamanı soyutlamak, zaman üstü yaşamak: *Çünkü bu üst üstelik, **yarattığı zaman dışılıkta**, eşyanın kayıtsızlığını yok etmişti. Onun içindir ki anahtarı daima kapının üzerinde durduğu hâlde hiç kimse içeriye girmezdi* (SAE.s.85).

Zaman dışına atılmak: Farklı bir devirde olmak, çağdaş zamanın dışında bulunmak: *İyilik seven bir peri, yahut şeametli bir büyücü veya bir lanet yüzünden ebediyen **zaman dışına atılmış** bir aşk kahramanı olurdunuz* (MB.s.148).

Zaman içinde teşekkül etmek: Zamanla, süreç içerisinde biçimlenmek: ***Zaman içinde teşekkül eden** bu realitede, Tanzimat'ın işe programsız başlamasının, bilgi noksanının, sarih hedef yokluğunun, hülâsa el yordamıyla yürümenin…*(YG.s.34).

Zaman kervanı: Sürecin, zamanın ilerleyişi: ***Zaman kervanı** sizin için yolunu değiştirir ve gerisin geriye, tesadüflere göre menzil menzil sizi taşır. O gün bu sohbetten mahrumdum. Kendi kendime ve kendi ölçülerim içinde kalmıştım* (YG.s.211).

Zaman şuurunu vermek: Süreyi, vakti bilinçli kullanmayı öğretmek: *Çalışmak, zamanına sahip olmak, onu kullanmasını bilmektir. Biz bunun yolunu açacağız. Etrafımıza **zaman şuurunu vereceğiz.** İçinde yaşadığımız havaya bir yığın kelime ve fikir atacağız* (SAE.s.243).

Zaman ve hadiselerin okyanusu: Çok hızlı hareketli bir yaşam dilimi, her şeyin çok hızlı ve yoğun gelişmesi: ***Zaman ve hadiselerin okyanusunda**, birtakım isimlere ve müphem duygulara, müphem hatıralara tutunarak, onlarla döğüşerek yüzüyorduk* (YK.s.24).

Zaman ve mekâna beraberce yerleşmek: Yaşam tarzına ve yaşanan devre uyum sağlamak, onunla bütünleşmek: *Şimdi elimde, yahut önümde kısacık bir yol, bir şerit parçası ve kırpıntı var gibi geliyor. İnsan **zaman ve mekâna beraberce yerleşiyor*** (M.s.221).

Zaman zincirini koparmak: Takvimin dışına çıkmak: *Nuri Bey, zaman zincirini koptuğu yerden eklemeğe **muvaffak olmuştu**. Kendisine geldiği zaman Ali'yi şakaklarını oğuşturur buldu* (MB.s.136).

Zamana meydan okumak: Yaşanan sürece, zamana direnmek: *Hareketlerinde âdeta geçen **zamana meydan okuyan** bir hal vardı: —İnsan için asıl saadet bu, anladın mı Mümtaz? Sonunu bile bile ve o sona rağmen, kendisini…* (H.s.229).

Zamandan bir musiki gibi duymak: Anadolu'da yazılan şanlı Türk tarihini eşyada görmek, zamandan öğrenmek:

Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir musiki gibi zamandan
Çinilere sinmiş Kur'an sesini.
Fetih günlerinin saf neşesini(Ş.s.51).

Zamandan ve zamanenin insanlarından şikâyet etmek: Yaşanan döneme ve bu devrin bireylerinden memnun olmamak, sızlanmak: *Kendisinin bu yüksek işi başarabilecek bir kudrette olmadığını ilave ediyor. Sonra **zamandan ve zamanenin insanlarından şikâyet ediyor*** (HÜ.s.25).

Zamanı öğütmek: Vakti öldürmek, zamanı israf etmek: *Ben burada çalışıyorum, fakat boşuna dönen bir değirmen gibi, bir iş gördüğüm yok, sadece **zamanı öğütüyorum**. İşte iki ayın meyvasını, gördüm ne kadar tatsız ve iptidaî…* (M.s.55).

Zamanı sayıklamak: Zamanı, geçmişi anmak, söz etmek: *Mübarek daha tozlu, Kafkas çöllerinde hastalanmış bir çöl devesi gibi bitkin, kendi köşesinde hiçbir nizama girmeyen bir **zamanı sayıklıyordu*** (SAE.s.77).

Zamanın elbisesini giymek: Yaşadığı devre uygun davranmak, onu yaşamak: *Bin dokuz yüz otuz yedi senesinde yaşıyor, aşağı yukarı **zamanımın elbisesini giyiyorum*** (H.s.123).

Zamanın izlerini silmek: Geçmişin etkisinden kurtulmaya çalışmak, onu unutmak: *Fakat bir hayalden kurtulmak, onunla baş başa yaşanmış **zamanın izlerini içimizden silmek** değildir* (MB.s.115).

Zan üzerine kurmak: Sanmak, tahmine dayalı ayarlamak: *Sadece düşünceye ait, **zan üzerine kurulmuş** bu saadet hâtırası o kadar kuvvetliydi ki, sonunda Abdüsselâm Bey bile hürmet etmeğe mecbur kaldı* (SAE.s.80).

Zannede ede konuşmak: Tahmine dayalı konuşmak: *Onu aldatmak için konuştuğumu **zannede ede konuşuyordum**. Fakat yavaş yavaş halka daralıyordu. Düşüncem sanki karanlık bir mahzen olmuştu* (SAE.s.106).

Zapt etmek: Üşüşmek, istila etmek: *Bana kabuklarını açıyorlar, yahut ben onlara vücudumu açıyorum, fark etmeden içime yerleşiyorlar, elimi, kolumu, düşüncemi **zapt ediyorlar*** (H.s.279).

Zar zor beslemek: Geçimi sağlamada zorlanmak: *İlk karısını ve ondan olan çocukları **zar zor beslerken** şer'i mahkeme kararıyla evimizde birkaç gün için, o da ücretini vererek, misafir kalan bir kadıncağızla…*(SAE.s.25).

Zarafetle giydirmek: İnce, zarif olmak, giyinmek: *Kaldı ki, ortada her zaman karşılaşacağı bir rakip, deha dediğimiz o acaip mazhariyetin yalnız insanı sihirleyen imtiyazlarını benimsemiş, her dokunduğu şeyi birdenbire **zerafetle giydiren** o emsalsiz Stendhal vardır* (EÜM.s.501).

Zarar, ziyan davası: Zarara uğratma, mal kaybına neden olma sorunu: *Hülâsa **zarar, ziyan davası** hariç, her zaman bir kanunla tashihi kabil olabilecek. Tabiî sular durulduktan. Sonra. Eminim ki sizleri en iyi şartlar içinde" Gelin, yerinize geçin!" diye çağıracağız* (M.s.292).

Zararla avunmak da kârdır: Acısını unutmak için kendince teselli bulmak, sıkıntılardan uzaklaşmak: 1) *Servetini kaybediyormuş, varsın kaybetsin; can sıkıntısından ölmektense **zararla avunmak da kârdır**…" derdi* (MB.s.110). 2) *Arkadaşlar, **iş ve ev arasında avunuyordum.** Kendime yeni meraklar bulmuştum; eski musikî bunlardan biriydi. Yümmü beyle bu yüzden sevişmiştik* (Hk.s.125).

Zarif şekilde değişmek: Hoşa giden, zarafetli bir biçimde başka bir duruma girmek: *"Benim asıl unsurum sudur" demişti. Bu doğru olmalıydı. Çünkü her kımıldanışında, başka türlü ve en **zarif şekilde değişiyordu**. Onu seyrederken bir deniz masalı okuduğunu sanıyordu. Nerede* ise…(Hk.s.181).

Zaruretlere razı olmak: Sıkıntı, güçlükleri kabul etmek: *Aynı tecrübe ve bazı **zaruretlere razı olmanın** acılığını, bir cemiyetin hazin rea-*

litesine karşı mücadele eden, nefsinde bir insanlık parçasının taliini değiştirmek…(NK.s.21).

Zarurî bir iş gibi telâkki etmek: Mecburi, zorunlu olduğunu düşünmek: *Onun için Babıâli baskınına çok sevinmiştim. Ondan sonra olan biteni de* ***zarurî bir iş gibi telâkki ediyordum*** (SD.s.115).

Zarurî görmek: Zorunlu bulmak, mecburî kabul etmek: *Etrafımı peşinizden ayrılmayan bir yığın gölge ile doldurdunuz. Bu kalabalığın karşısında kendime yeniden çeki düzen vermeğe çalışmamı* ***zarurî görün*** (EÜM.s.383).

Zarurî olmak: Gerekli, zorunlu olma durumuna düşmek: 1) *Epeyce sonra Hâmid'in getirdiği yeni şiir şeklinde manzumeler yazmaya başladığı zaman Nâmık Kemal kendi içinden de bu değişikliğe maruz kalmış ve bu yüzden şiir dili* ***zarurî olarak*** *yerinden oynamış bulunuyordu* (XIX ATET.s.339). 2) *Cemiyet kayıtları yüzünden bu ilk devir romanlarında kadının cariye veya azınlık, yahut da akraba olmasının* ***zaruri olduğunu*** *söylemişti. Bu zarureti bir imkânsızlık gibi kabul etmemelidir* (EÜM.s.64).

Zarurî unsurların birleşmesinden doğmak: Koşulların oluşturduğu iklimden gelmek: *Nizam, ahenk ve üslûp gibi* ***zarurî unsurların tam birleşmesinden doğan*** *klasik deha ancak bu üç haddin üstün ve emsalsiz çiçeği olabilirdi* (YK.s.55).

Zarurî yol uğrakları gibi: Mecburi gitme, uğrama yeri: *Onu yakaladığımız, onun meseleleri fikir hayatımızın* ***zarurî yol uğrakları*** *gibi değil, temeli olarak kabul ettiğimiz…*(YG.s.43).

Zaviyesinden tanımak: Bakış açısı, perspektifi bilmek, anlamak: *Yâni şiiri bir takım hurafelerden temizlemeğe çalışmış ve muvaffak da olmuştur. Ben şiiri bu iki adamın* ***zaviyesinden tanıdım*** (YG.s.286).

Zayıf bir anında yakalamak: Savunmasız zamanda, zaafının olduğu zaman görmek, bulmak: *Elhâsıl her itibarla onu* ***zayıf bir anında yakalamıştım****. O gün birkaç saat konuştuk, bana epeyce açıldı ve bilhassa kendisine "Arap" denilmesinden şikâyet etti ve bunda yerden göğe kadar haklıydı* (EÜM.s.302).

Zayıf ve çalışmaya muhtaç bir millet hadiselerin kapısını kendi eliyle açmamalıdır: Ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durumu anlatmaktadır: ***Zayıf ve çalışmaya muhtaç bir millet hadiselerin kapısını kendi eliyle açmamalıdır*** (G.s.295).

Zayıf tarafı olmak: Eksik, kusurlu hasleti bulunmak: *Muhayyile daima bu büyük muharririn **zayıf tarafı olmuştur**. Tiyatro eserlerinde vakanın mantıki şemasile çok defa iktifa eder. Harici alemi tasvir ve sayıfa üstünde inşa edebilmek hususunda ise daima acizdir* (NK.s.26).

Zehir gibi acı olmak: Çok aşırı yakıcı, keskin tadı olmak: *Sesi **zehir gibi acıydı**. Adama dik dik bakarak sözüne devam etti: "Değiştim, dedi, ben artık değiştim. Teslim oluyorum* (Hk.s.214).

Zehirlemek: Yanlış fikirler empoze etmek, zarar vermek: *Evkafta oldukça iyi bir memurlukla işe başlayan ve ardı arkası kesilmeyen talihsizlikler yüzünden küçük bir cami kayyumluğuna kadar inen babamın hayatı de dedesinin bu vasiyeti âdeta **zehirlemişti*** (SAE.s.27).

Zehirlemeye alışık olmak: Sürekli zarar vermek, zarara uğratmak: *"Ben mi? Diye dudak bükerdi. İmkânsız!.." O insanları maşa ile tutmağa, gizli ve kirli dizginlerle idare etmeğe ve küçük kuyruk darbeleriyle **zehirlemeğe alışıktı*** (SAE.s.304).

Zekânın macerası: Düşünce, zekâ ve akıl yürütmenin serüveni, sergüzeşti: *Hayatının arızalarını değil, ruhunun susuzluğunu, **zekâsının macerasını** nakleder* (YK.s.25).

Zekâsını merdivende bırakmak: Duygularla hareket etmek, şiir yazmak: *Fransızcada bunun karşılığı olarak; "**Zekâsını merdivende bırakmak**" tabiri kullanılır* (ED.s.124).

Zekâsının hadiseler karşısındaki daimî uyanıklığı: Mustafa Kemal'in dehasının hasletleri: *Belki de **zekâsının hadiseler karşısındaki o daimî uyanıklığı** bu sonuncu şarttan geliyor. Mustafa Kemal'in çocukluk, ilk gençlik yılları, Balkan komitacılarının dört bir yanı yangına, kana boyadıkları yıllarda geçer* (YG.s.99).

Zelil ve istihkara değer madde: Hor, hakir, alçak ve küçümsemeye rağmen kıymeti olmak: *…kara ve sert toprağın, çiy ve insafsız hakikatlerin, **zelil ve istihkara değer maddenin** haşin ve hoyrat bir remzi gibi bitmez tükenmez rakamlarını teşhir ediyordu* (Hk.s.127).

Zembereği oynamak: Aniden hatırlamak, hissetmek: *…içinde birdenbire **zemberek oynamış**, çok derinden, çok eski bir yığın şeyi, kendisinin öldü sandığı bir yığın duygu kalabalığını ortaya atmıştı* (MB.s.99).

Zembereğin bozulması: Düzeni, dengesi ayarsız olmak, bozulmak: *Hangi **zemberek bozulmuştu** ki böyle durmadan sürükleniyor ve orada kalıyordu?* (SAE.s.148).

Zembereğin dışarda çalışması: İfşa etmek, paylaşmak*: Ata Mollanın sevimli tarafı, bütün bu içte kalması lâzım gelen şeyleri çabukça dışarı vurması, biraz dikkat eden bir göz için bütün* ***zembereğin dışarda çalışmasıydı*** (MB.s.44).

Zemberek atmak: Evre yaşamak, değişime uğramak, metamorfoz: *İhtilâlin istediği hürriyetti. Beşeriyet,* ***zemberek atıyor****, kurbağa iken balık oluyor* (ED.s.30).

Zemberek gevşemiş gibi açılmak: Rahatlamak, sakinleşmek: *Açıktan açığa genç kadını süzerek onunla konuşuyordu. Nuran kendisiyle biraz konuşunca, arkasında çok sıkı bir* ***zemberek gevşemiş gibi****, bu yüz birdenbire açıldı* (H.s.184).

Zemberek oynatmak: Harekete, eyleme geçirmek: *Sadece bende birtakım* ***zemberekleri oynatacağını*** *anlamıştım* (SD s. 43).

Zengin addetmek: Varlıklı saymak: *Cevdet Paşa'nın kızı için yazdığı kitapta çocuğuyla meşgul olmak saadetine sahip oldukları için fakirleri hakikî* ***zengin addeder*** (XIX ATET.s.414).

Zengin bir hayal ve kudretli bir talakat: Başarılı ve edebi bir sanat dili, üslupla: *Onun için kendi kendine batıl fikirleri bir yana bırak ve Allahtan inâyet… Bu kasideden sonra şair tam manasıyla* ***zengin bir hayal ve kudretli bir talakatla*** *sanat perisini çağırıyor* (HÜ.s.25).

Zengin bulmak: Varlıklı görmek: *Fakat bunu yapar yapmaz büyülü bir eşik atlamış gibi kendisini öbür tarafta, eski dünyasında, içindeki iyilik hazinesiyle* ***zengin buluyor*** (H.s.275).

Zengin madeni işletmek: Bol, fazla bulunan kaynaktan istifade etmek, yararlanmak: *O, mistik, meselelerin gafili, hazza düşkün, parlak mazisiyle günün realitelerini uyuşturamayan Bizans'ın, Türkçede ilk def'a görünüşüdür. Niçin şimdiye kadar yanıbaşımızdaki bu* ***zengin madeni işletmedik?*** (EÜM.s.449).

Zengin olmak: Varlıklı, mal mülk sahibi olmak: *Başını salladı. Yüzü hafif kızarmıştı. "Daha evvel sorayım, bugün benim nazımı çekecek kadar* ***zengin misiniz****?* (Hk.s.171).

Zenginliğe erişmek: Zengin, olanak sahibi olmak: *Evliya Çelebi'den daha septik olan, fakat zâlim istihzası ve realizmi çok defa onun safderunluğundaki* ***zenginliğe erişemeyen*** *Keçecizâde Fuad Paşa'nın meşhur yangın dolayısıyla "Osmanlı tarihinin dîbâcesi yandı!" çığlığı da aynı hakikati ifade eder* (YG.s.219).

Zenginliğin cinneti: Sanatsal zenginliğin, olanakların oldukça gereksiz kullanılması: *Büyük katedral.* ***Zenginliğin cinneti****. Rokoko'nun asil mimariye hücumu. Mimariyi sevenler bu binaya hiç girmemeli. Her şey buradan ölesiye inanan insanların geçtiğini gösteriyor.* (G.s.108).

Zerafet olsun diye dilinin kenarından konuşmak: Kibar görünmek için konuşma tarzını değiştirmek: *Bah hemşire Sivaslı. Bedriye Hanım* ***zerafet olsun diye dilinin kenarından konuşuyor.*** *İki hastabakıcı İstanbul sularında teşekkül etmiş küçük melez, devamsız ırklar* (G.s.156).

Zeus gibi bir rüya: Mitolojik unsur ve Tanpınar'ın rüya metaforu: *Benim makaleleri nasıl buluyorsun? Bittabi Cumhuriyet'tekilerini… Fakat nasıl bulduğunu bana nasıl bildireceksin? Sen mektup yazmayınca… ne ise, bana* ***Zeus gibi bir rüya*** *gönderirsin* (M.s.51).

Zevk almak: Keyiflenmek, zevklenmek: *Duydumsa da* ***zevk almadım*** *İslâv kederinden*! (YG.s.320).

Zevk düşkünü: Hazcılık, hedonist anlayış.Halis Fransız, bu da beni çok şaşırttı tabiî: *Ölesiye kayıtsız, obur,* ***zevk düşkünü****, para ihtiyacı içinde kıvrana kıvrana geceyi gündüze ekliyor. Biz iğne deliğinde yaşıyoruz. Portakal, öküz eti, istiridye, resim, reprodüksiyon, heykel, musiki karma karışık…*(M.s.129).

Zevk merhalesine taşımak: Zevki daha üst basamaklara, derecelere çıkarmak, taşımak: *Yeni bir tekniğin kendisini ilk deneyişleri ne kadar acemice oluyor. Bugün Halit Ziya'nın bizi taşıdığı* ***zevk merhalesinden*** *bu ilk eserlere bakarken, bu muharrirlerin safiyetine şaşırmamak kabul değildir* (EÜM.s.65).

Zevk perestlik: Hedonist.O, Arap edebiyatını daima İranınkine tercih etmişti: *İşte daha ziyade, iran şiirindeki* ***zevkperestliğe****, hayali tarafa bir tepki olan bu tercih ile Namık kemal' in şiirimizde düşündüğü yenilik hulasa edilebilir* (NK.s.280).

Zevk ve sefa içinde yüzmek: Eğlence, neşe, tat ve lezzeti bolca almak, yaşamak, keyif sürmek: *Fakat piyesin görünmeyen iki kahramanı daha vardır, bunlardan biri âdeta talihin yerini tutan Cengiz, öbürü de kendisini bekleyen âkıbetin vehametinden habersiz,* ***zevk ve safası içinde yüzen*** *Bağdat halifesidir* (EÜM.s.239).

Zevke uymak: Kafasına göre, keyfe uygun takılmak: *Sabahleyin, evden çıkmadan önce, onları karıştırmış, tembel bir hatırlamanın* ***zevkine uyarak*** *yer yer, parça parça okumuştum* (YG.s.66).

Zevki tatmin etmek: İstenilen bir biçimde, memnun, hoşnut etmek: *…yani bir boşluğu aruzun çıkrığına taktığı bir devirde, Yahya Kemal şiirin özünü, hiçbir mübalâgalı görüşün karışmadığı bir* ***zevki tatmin eden*** *dili, münevverle halkın beraberce kullandığı dili buldu* (EÜM.s.332).

Zevkinin zaman zaman gidip gelişinden ileri gelmek: Eğilimlerin değişken olması, istikrarsız olmak: *Bazı manzumelerinde çok sade bir dil kullandığı halde bazılarında da inadına ağdalıdır. Bu, belki de Muallim Naci ile Recaizade Ekrem arasında* ***zevkinin zaman zaman gidip gelişinden ileri gelir*** *idi* (TF.s.9).

Zevklerin müntehasını tatmak: İleri, üst düzey bir biçimde zevk almak: *Yarının genci Frankfurt Seyahatnamesi'nin nesrinde, ana dilden alabileceği* ***zevklerin müntehasını tadarken*** *acaba bunun farkına varabilecek mi?* (EÜM.s.291).

Zevkli olmak şartıyla tasarruf etmek: Zevk anlayışı taşıyarak sanat eserlerini korumak: *Paranın hayat tasarrufu vardır. Fakat şehre ancak devlet ve belediye, o da çok uyanık ve şuurlu,* ***zevkli olmak şartıyla tasarruf edebilir*** (YG.s.174).

Zeytinyağı lekesi gibi büyümek: Bir durumun, sözün beklenilenden daha fazla etki oluşturması: *Sabri Bey hakkımdaki tahkikatın olduğu gibi, mahkemedeki duruşmaların da belli başlı kahramanı oldu. İfadeleri* ***zeytinyağı lekesi gibi genişliyor****, büyüyordu* (SAE.s.94).

Zırh giymek: Etkilenmemeye çalışmak, direnmek: *—Hastalığımdan evvel de vardı. Fakat azdı. Şimdi çoğaldı. Bazı insanları dinlerken vücudum kaskatı oluyor. Âdeta onlara karşı* ***zırhlar giyiyorum*** (H.s.185).

Zırtapoz: Zıpır: *Birtakım* ***zırtapozlar****, hıyar turşuları, lahana yapraklarının başına geçmişler, söylemedik lâf bırakmıyorlar* (SD.s.194).

Zihnî çalışmayı âdeta örtmek: Düşünme yetisini, muhakemeyi kapatmak, engellemek: *İşte iki müstesna yaratılış arasındaki fark. Biri tabiata âşıktır; onun cümbüşünü, tıpkı bir derviş cezbesiyle yaşar; bu cezbe bütün* ***zihnî çalışmayı âdeta örter*** (YG.s.437).

Zihnî gerginlikten kurtulmak: Zihinsel kasılma, gerginlikten uzaklaşmak, onu atlatmak: *Bizler çocukluğu bedbaht geçtiği için hayatına ve etrafına küskün yaşayan, eşya ile dahi barışmayan bîçarelere benziyoruz. Bu* ***zihnî gerginlikten****, inkâr ve hiddetten, dargınlıktan nasıl* ***kurtulacağız*** (M.s.139).

Zihnî hayata nakledebilmek: Düşünceyi pratiğe dökmek, uygulamak: *Zaten gördüklerimi **zihnî hayatıma nakledebilecek** bir bilgim yoktu. O devirlerde bu, şiire adam akıllı kendimi vereceğim devirdi* (M.s.323).

Zihni kırbaçlamak: Belleği, bilinci canlandırmak, harekete geçirmek: *Hakkı Celis onu okuduklarını okur. Büyük Avrupa muharrirleriyle beraber Kısas-ı Enbiya'yı ve Yunusu okumuş ve hayran kalmıştır. Verem **zihni kırbaçlar*** (ED.s.251).

Zihnin eşiğinde ürkek düşünce: Çekingen düşüncenin zihnin yanında, yakınında olması:

Her an değişiyor, yelken, gül, kanat
Bütün burçlarıyla uzanmış gece
Defneler önünde şaha kalkan at
Zihnin eşiğinde ürkek düşünce (Ş.s.58).

Zihnin hazmının konuşma ile olması: Kolay anlayış, kavrayışın konuşma ile sağlanması: ***Zihnin hazmı konuşma ile oluyor**. Biz düşüncelerimizi başkalarının dikkatinde, başkalarının kayıtsızlığına veya hiddetinde, hattâ zulmünde yaşarız* (YG.s.274).

Zihnin ve uzviyetin müşterek gayretlerinden, gölge varlığın abesliğinden kurtulmak: Üstün çabayla olumsuzluk ve gereksizliklerden kurtulmak: *Uyanmış olmakla bütün bir lüzumsuz kalabalıktan, **zihnin ve uzviyetin müşterek gayretlerinden, gölge varlığın abesliğinden kurtuldum*** (G.s.209).

Zihninden geçenleri anlamak: Hissetmek, öngörü sahibi olmak: *Bu iş meselesini de geçiyordu. Başka bir şeydi. Sabriye Hanım **zihnimden geçenleri anlamış** gibi birdenbire sözü değiştirdi* (SAE.s.254).

Zihniyet buhranı: Düşünce, anlayış bunalımı, krizi: ***Zihniyet buhranı**, iktisat buhranı, kültür buhranı, değerler buhranı, aile buhranı… gibi tabirler, sahaları daraldıkça berraklığı artan karışık ve had realiteleri…*(YG.s.82).

Zihniyet mücadelesi: Fikir, düşünce, anlayış çabası, uğraşısı: *Şarkın mayası istibdatla kurulmuştur. Abdülaziz, Abdülhamit, sonra İttihat ü Terakki... Benim davam hürriyet dâvasıdır. **Zihniyet mücadelesidir*** (İAA.s.44).

Zikretmek: İfade etmek, anmak: *1289 da neşrettikleri Ali Şîr Nevaî'nin Mahbûb al-Kulûb adlı eserini de **zikredecek** olursak, tarih ve dil sahasındaki mesaisini tamamlamış oluruz* (EÜM.s.215).

Zirve çizgisine ermek: Hedefe varmak, ulaşmak: … *Asya bu XIII. Asırda Anadolu'da toplanmıştı. Resmî dil ve şiir dili Acemce idi. Zevki ve hikmeti, büyük İran şairleri idare ediyordu. Nitekim biraz sonra Anadolu Mevlânâ'da bu kültürün **zirve çizgisine erecekti*** (BŞ.s.99).

Ziyan olmak: Zarar görmek, eziyet çekmek: *Kira evlerinde **ziyan olmasınlar**. Heriflerin (kayınlarının) aleyhimde miras dâvası açacaklarından bahis buyuruyorsunuz; hemşirelerini aldım alalı kursağıma on paraları girmedi* (SD.s.53).

Zoraki tesadüf olmak: Güç bir rastlantı: …*Caliari hatta birtakım ikinci derecede insanlarda bile bizi derinden burkuyorlar da bir Chagall o kadar zenginliğine rağmen birdenbire, hatta üçüncü bakışta çözülmeyen bir bilmece, **zoraki tesadüf oluyor***! (G.s.10).

Zorla ahmaklaşmak: Aptallaşmak, kendi kendine bocalamak: *Sabiha böyle konuştukça ben kendime itimadımı kaybediyor, nasıl düşüneceğimi bilemiyor, **zorla ahmaklaşıyordum*** (SD.s.63).

Zorla almak: Rızası olmadan almak: *Nedimeleri Şirin'in elinde resmi **zorla alıyorlar** ve onu bir peri yatağı, tekinsiz bir yerde adddettikleri bu yerden ayrılmaya mecbur ediyorlar* (HÜ.s.33).

Zorla toplamak: Güç koşullarda bir araya getirmek: *Dudaklarında âdeta bir zafer nârasına benzeyen bir tebessüm peydahlandı nihayet, dönmüştü. Yeni baştan tanzim ettiği hususi hayat kadrosunu bozmak, **zorla topladığı** erkekleri ve kadınları yine elden çıkarmak istemiyordu* (H.s.138).

Zulme uğramak insanı büyültür: Mazlumiyetin bireyi arındırması, yüceltmesi: *Bazen **zulme uğramak insanı büyültür**. Herhâlde ahlâken kendisini itham edebilecek bir şey yapmaktan daha iyidir. Kaldı ki tashih edilecek* (M.s.292).

Zulmetmek: Eziyet, işkence çektirmek, haksızlık etmek: 1) *Herkes kim olduğumu görecek. Beni inkâr edenler, bana **zulmedenler**, cellâtlarım, boyumun hakikî ölçüsünü görecekler. Şimdiye kadar sadece sustum, fakat şimdiden sonra asla ve hiçbir suretle* (SD.s.73).

2) *"Kurtarın beni" diyordu. "N'olursunuz kurtarın beni! Bilmiyorsunuz ne kadar **zulmediyorlar**…" Cemil, rüyada bile, ona "İşin aslı nedir, kimdir bunlar, siz kimsiniz?" demeyi ne kadar istiyordu* (Hk.s.239).

Zulmünü artırmak: Daha çok eziyet, cefa çektirmek: *Öteki tarafta Sâye Han zulüm ve garetle etrafını kırıp geçiriyor. Üzerine ordu sevkini işitince Acem ahaliye **zulmünü artırıyor*** (HÜ.s.54).

Zulüm içinde yaşamak: Eziyet çekmek, haksızlık içinde olmak, yaşamak: *Zihnin hazmı konuşma ile oluyor. Biz düşüncelerimizi başkalarının dikkatinde, başkalarının kayıtsızlığına veya hiddetinde, hattâ* ***zulmünde yaşarız*** (YG.s.274).

Zümre adamı olmak: Halka ait olmamak, zümre için çalışmak: *Bu* ***zümre adamı oluşu*** *Mussolini'yi kıymet hükümleri üzerinde oynamağa götürmüştür. "İtalyan milleti benden ekmek istiyor, hürriyet istemiyor" sözü onundur* (YG.s.75).

Zümreden gelmek: Üst sınıftan olmak: *Birisi yapıcıdır, öbürü yapsa bile sonunda kendi eliyle gene yıkar. Atatürk millet adamıydı. Mücadelesini hürriyet fikri için onun etrafında yaptı. Hakikî şef milletten doğar.* ***Zümreden gelmez****. Atatürk milletten gelmişti* (YG.s.74).

Zulme göğüs germek: Kötü duruma, cefaya karşı gelmek, onunla mücadele etmek: *Hiç de haksız değil. Halk Partisi'nin bu işteki rolü hiç olmazsa ordu kadardır. Demokrat Parti'nin* ***zulmüne göğüs geren*** *asıl odur. Memleketi üstlerine geçireceklerdi neredeyse* (G.s.211).

SON DEYİŞ

Tanpınar, mütefekkir, estet, edebiyat tarihçisi, münekkit, şair ve çok yönlü bir yazardır. Daha çok roman yazmasına karşın hikâye, tiyatro, deneme, araştırma, eleştiri, makale ve şiirleriyle edebiyat ve düşün dünyasına damga vurdu. Yurt içinde Yahya Kemal ve Ahmet Haşim Avrupa'da ise Fransız şairler Paul Valéry, Stéphane Mallarmé, Arthur Rimbaud ve Charles Baudelaire'den etkilendi ama onların hiçbirini taklit etmedi onun üslubunun rengi ve kelimelerinin kokusu hep kendisi oldu. Tanpınar, taklide düşmemek adına titizliğini abartılı bir seviyeye taşıdı öyle ki bir şiir, mısra hatta kelime ile yıllarca cebelleştiği mektup ve hatıralarında anlaşılmaktadır. Şiir sanatında Tanpınar, iki önemli unsura oldukça dikkat etmiştir. Bunlar özgün olmak ve şiirde ahenktir, yani müzikalite (musiki) ile kelimelere can vermek, söz ile müziği harmanlamaktır. Bundan dolayı şiirlerinde yer alan bilinçaltı geçmiş özlemi, rüya, eşik ve zaman kavramı kadar musiki motifi de önemli ve yaygın bir yer edinmektedir. Ses ve his ikilisi şiirlerinin değiştirilemeyen yapı taşları, hayal ise tamamlayıcı unsurudur. Tanpınar'ın şiirlerinde zaman, rüya ve gerçeklik mefhumları; rüya, zaman, sesler, renkler, hayaller ve kokulardan oluşan bir büyü atmosferi oluşturmaktadır. Tanpınar için şiirin öneminin biçimden çok anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Deruni bir üslupla şiir ve nesir tüm eserlerinde az söz ile çok şey ifade etmektedir. Suskun bir üslubu olan şairin şiirlerine ruhaniyet sinmiştir. Ayrıca batılı ve doğulu şairleri iyi tanımış olması edebî tenkitin gelişmesi, şiir estetiğinin yanı sıra şiir ufkunu da genişletmiştir.

Romanlarında, daha çok geçmiş özlemi bulma ve mutluluğu tatma çabası yer alır. Bu eserlerinin hemen tamamında

bir çatışma görülür. Bu çatışma ve arada kalmışlık doğrusu yazarın kendi otobiyografisidir. Yazar kendi bireysel bunalımını ve yaşadığı psikolojiyi eserlerinde işlemektedir. Tanpınar'ın eserleri gerçekçi, içten ve samimidir. Gerek nesirde gerek şiirde her kelimenin yeri hesaplı ve ahengi uyumludur.

Yedi yaşındaki çocuk, bir berzahta kurulan şehrin iki yanındaki gemi tezgâhlarının arasında çocukluğunun en mutlu zamanını yaşamaktadır. Büyük kumlukta dalgaların gelişini seyretmek en büyük zevktir. Açık denizle beraber, muhayyilesi de geniş ufuklara uzanır (Okay, s.18:2010).

Babanın Haziran 1913-Temmuz 1914 arasındaki mazuliyeti dolayısıyla Erzurum-Trabzon yoluyla İstanbul'a dönerlerken on bir gün süren Siirt-Erzurum kervan yolculuğunun büyük bir kısmını büyükannesinin mahfesinde geçirmiş, ondan yıldızların efsanelerini, Kerem hikâyelerini Yunus Şiirlerini o çetin dağlık coğrafyanın atmosferinde dinlemiştir (Okay, s.21:2010).

Buradaki zengin çocukluk ve ilk gençlik hatıralarını, oturdukları evleri, oynadıkları oyunları epey ayrıntılı olarak "Kerkük Hatıraları"nda anlatan Tanpınar'ın bu izlenimleri "Evin Sahibi" hikâyesine de yansımıştır (Okay, s.21:2010).

"Antalya Mektubu"nda yaşamının ilk izlenimlerini anlatırken kendi "iç ben"ine eğilim ve iç gözlemlerini de ifade eder: "Ergani Madeni'nde üç yaşımda iken bir gün kendime rastladım. Çok karlı bir gündü. Ben sıcak ve buğulu bir camdan karla örtülü bir bayıra bakıyordum. Sonra birdenbire kar tekrar yağmaya başladı. Bir çeşit çok lezzetli bir hayranlık içinde kalmıştım. Bu ânı her karlı günde hatırlar ve yağmasını beklerim".

Tanpınar pek çok eserinde (*Sahnenin Dışındakiler, Huzur, Mahur Beste, Aydaki Kadın, Abdullah Efendi'nin Rüyaları…*) çocukluğunu daha doğrusu kendi yaşam hikâyesi tarihinin izlerini, geçmişini arar.

Müziğe karşı büyük bir ilgisi olan ve ondan oldukça haz duyan Tanpınar, klasik Türk musikisi zevkine ve kültürüne de sahipti. Musiki zevk ve haz tohumu çocukluğunda yaşadıklarında ve Yahya Kemal sohbetlerinde ekildiği düşünülebilir.

Türk kültür ve edebiyatının kaynaklarını inceleyen, soruşturan, sosyal yaşam-toplum-sanat ve edebiyat ile cemiyet-fert ilişkilerini tartışan, onları düşündüren bir şahsiyettir. Tanpınar, gözlem ve yaşam deneyimlerine dayalı pek çok alanda, Türk insanını tanımaya ve onu tanıtmaya gayret eden çalışma ve yazılar, sanata, şiire, romana ve tenkide dair pek çok önemli teorik değer yargıları taşıyan eserler kaleme almıştır.

Böyle bir şahsiyetin her bir kelimesi mana ve biçim bakımından onun kültür, sanat ve düşün dünyasından süzülerek deruni bir anlam, ahenk kazanarak ve şekle bürünerek ruhaniyet kazanmaktadır. Bir kuyumcu titizliği ile işlediği her bir kelime sözlük anlamından sıyrılarak çok anlamlı, ahenkli ve uyumlu bir özellik kazanmaktadır. Aslında Tanpınar'ın cümle örüntüsünde işlevselleştirdiği her bir kelime dahi pek çok mefhumu bünyesinde barındırmaktadır. Sözlük anlamı ya da günlük kullanımda sade anlamı olan bir kelime veya bir ifade bile bünyesindeki mefhum ve contex gereği deyimleşebiliyor. Yardımcı birleşik pek çok fiili: yardım etmek, idare etmek, meyus olmak, münakaşa etmek, biçare olmak ifadeleri bu duruma örnek olarak verilebilir.

Tanpınar, gerek fıtratı gerekse sanat anlayışı ve taklide düşmeme hassasiyeti gereği yukarıda da değinildiği üzere titizliğini abartılı bir seviyeye taşıdı öyle ki bir şiir, mısra hatta kelime ile yıllarca cebelleştiği mektup ve hatıralarında anlaşılmaktadır. Böyle bir sanatkârın her bir kelimesi, ifadesi, satırı kendi vücudundan sıyrılarak mana âleminin önemli bir parçası olma hüviyetini kazanmaktadır. Kısaca Tanpınar'ın üslubunu zenginleştiren unsurlar, onun derin bilgisi, dilinin ve üslubunun rengidir.

KAYNAKÇA

ABACI, Tahir, (2013),Yahya Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınarda Müzik, İkaros Yayınları, İstanbul.

_____ (2015), Gerçekçilik Açısından Ahmet Hamdi Tanpınar, İkaros Yayınları, İstanbul.

Ahmet Hamdi Tanpınar Kitabı, (2010) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

AKBAYIR, Sıddık, (2018), Ahmet Hangi Tanpınar? & Toplu Fotoğraflarda Bile Vesikalık Çıkan Bir Yalnız, Lim Yayınları, İstanbul.

AKSAN, Doğan, (2000) Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay., Ankara.

AKSOY, Ö. Asım (1965), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, c.1-2, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları,1965.

_____ (1976), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, c.1-2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____ (1989), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, c.1-2, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

ALPTEKİN, Turan, (2015), Ahmet Hamdi Tanpınar & Bir Kültür, Bir İnsan, İletişim Yayınları, İstanbul.

AYDIN, Mehmet, (2016), Ahmet Hamdi Tanpınar Kayıp Zamanın İzinde, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.

BALCI, Yunus, (2016), Tanpınar: Trajik Bir Şair Ve Şiiri, Kesit Yayınları, İstanbul.

BATUR, Enis, (2016), Memnu Mıntıka & Ahmet Hamdi Tanpınar için Onüç Çıkma + Bir (Oto)portre Denemesi, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.

BOZKURT, Kadire, (2017), Zamanın İçinde /Ahmet Hamdi Tanpınar, Alakarga Sanat Yayınları, İstanbul.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (1992), Deyimlerimiz, İstanbul: Özgül Yayınları Eğitim ve Öğretimde Kaynak Kitaplar Dizisi: 2, 2.baskı.

DELLALOĞLU, Besim F., (2006), Bir Tanpınar Fetişizmi: Moderenleşmenin Zihniyet Dünyası, Dergâh Yayınları, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit, (1990) Türk Argosu İnceleme-Sözlük, 7 Baskı, Aydın Kitabevi yay., Ankara.

ENGİNÜN, İnci, (2019) Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ERDOĞAN, Mehmet, (2009), Bir Eleştirmen Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ERAY, Nazlı, (2017), Aydaki Adam Tanpınar, Dergâh Yayınları, İstanbul.
ERTAŞ, Mehmet Akif, (2017),Tanpınar'ı Sevmek, Dergâh Yayınları, İstanbul.
EYÜBOĞLU, E. Kemal (1973-1975), Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, c.1-2, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası,
_____,13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, 2 cilt, İSAM.
GERMİYANLIOĞLU, Alper, (2015), Ahmet Hamdi Tanpınar, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul.
İNCİ, Engünün-Kerman, Zeynep, (2017), Günlüklerin Işığında Tanpınarla Başbaşa, Dergâh Yayınları, İstanbul.
İNCİ, Handan, (2012), Ahmet Hamdi Tanpınar Tanpınar Zamanı Son bakışlar, Kapı Yayınları, İstanbul.
KANTARCIOĞLU, Sevim, (2004), Ahmet Hamdi Tanpınar, Akçağ Yayınları, Ankara.
KAPLAN, Mehmet, (2015), Yavaş Yavaş Aydınlanan Tanpınar, Dergâh Yayınları, İstanbul.
_____, (2018), Tanpınar'ın Şiir Dünyası, Dergâh Yayınları, İstanbul.
KAPLAN, Sefa (2013), Geç Kalan Adam Ahmet Hamdi Tanpınar, Doğan Kitabevi, İstanbul.
KARACA, Nesrin Tağızade, (2005), Ahmet Hamdi Tanpınar ve Musıkî, Hece Yayınları, Ankara.
KOÇ, Murat, (2014), Ahmet Hamdi Tanpınar Araştırmaları, Ömrün Gecesinde Sükût, Dergâh yay. İstanbul.
_____, (2003), "Ahmet Hamdi Tanpınar ve İstanbul'un Fethi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl: 32, Sayı: 3, s. 62-71.
_____, (2008), "Tanpınar'ı Günlüklerin Işığında Okumak", *Hürriyet Gösteri*, İlkbahar (Mart-Nisan-Mayıs 2008), nr. 293, s. 138-141.
_____, (2010), "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Işık, Renk ve Manzara Cenneti: Boğaziçi", *Ahmet Hamdi Tanpınar Kitabı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 289-305.
_____, (2011), "Tanpınar'ın Kültür ve Sanat Dünyasında Paris", *Türk Kültürü İncelemeleri*, nr. 25, İstanbul, s. 127-150.
_____, (2014), "Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay'ın Günlükleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Okuma Denemesi", *M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, s. 161- 177.
KORKMAZ, Sakine (2020), Aynı Rüyanın İçinde & Ara Güler - Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Ümit-Karışman, Selma Ümit, (2006), Ahmet Hamdi Tanpınar Ebediyetin Huzurunda, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

OKAY, M. Orhan, (2010), Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, İstanbul.

_____, (2010), Ahmet Hamdi Tanpınar, Şule Yayınları, İstanbul.

OKAY, Orakçı, (201?), Ahmet Hamdi Tanpınar, Alternatif Yayınları, İstanbul.

PARLATIR, İsmail, (2013) Deyimler Sözlüğü, Yargı yayınları, Ankara.

_____, (2008), Atasözü ve Deyimler Sözlüğü II, Yargı yayınları, Ankara.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995), Türkçe Deyimler Sözlüğü, Arkadaş Yayınları, Ankara.

ÖZCAN, İsmail, (2015) Türkçe Deyimler Sözlüğü, Günaydın Cep Kitapları.

OKTÜRK, Şerif, (1998), Ahmet Hamdi Tanpınar, Toker Yayınları, İstanbul.

ÖZDEMİR, Emin, (2000) Açıklamalı-Örnekli Deyimler Sözlüğü, Genişletilmiş Sekizinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.

SAĞLIK, Şaban, (2010), Bir Popüler Romancı Esat Mahmud Karakurt - Bir Estetik Romancı - Ahmet Hamdi Tanpınar, Akçağ Yayınları, Ankara.

SAMSAKÇI, Mehmet, (2016), Tanpınar'ın Eşiğinde & Ahmet Hamdi Tanpınar ve Eserleri Üzerine Düşünceler, Kitabevi, İstanbul.

SEVAL, Şahin, (2019), Talih Tesadüf ve İrade: Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergâh Yayınları, İstanbul.

SİNAN, Ahmet Turan, "Deyimlerin Yapısı Değişir mi?" Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall 2009, s.2008.

SUNAT, Haluk (2004), Boşluğa Açılan Kapı: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yapıtlarına Psikanalitik Duyarlıklı Bir Bakış, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

ŞAHİN, Esma, (2015), Zamana Vuran Dalgalar & Wirginia Woolf ve Ahmet Hamdi Tanpınar, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, İbrahim, (2012), Ahmet Hamdi Tanpınar Haz ve Günah bir Tanpınar Yorumu, Kapı Yayınları, İstanbul.

_____, (2018), Bir Güneş Avcısı Ahmet Hamdi Tanpınar, Doğu Kütüphanesi

TABUROĞLU, Özgür, (2019), Tanpınar Sözlüğü: Şahsi Bir Masalın Simgeleri, Doğu Batı Yayınları

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2017), Denemeler Mektuplar Röportajlar Hep Aynı Boşluk, Dergâh Yayınları, İstanbul.

TÜRKİSLAMOĞLU, Elif, (2015), Türk Düşünce Dünyasında Tanpınar, Hece Yayınları, İstanbul.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., 10. Baskı, Ankara 2005.

UÇMAN, Abdullah, (2016), Ahmet Hamdi Tanpınar Edebiyat Dersleri, Dergâh Yayınları, İstanbul.

UÇMAN, Abdullah-İnci, Handan (2002), Bir Gül Bu Karanlıklarda -Tanpınar Üzerine Yazılar-, Dergâh Yayınları, İstanbul.

YETİŞEN, Önder, (2020), Küçük Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kafka, Tefrika Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Saadettin, (2019) Gıda "Kök"ten Gelir: Tanpınar'ın "Akşam" Şiirinin Oluşum (Tekevvün) Süreci ve Mitolojik Zemini Teke Dergisi, Sayı 8/3, s. 1613-1629.

YILMAZ, Emrah, (2016), Mahtumkulu Eserlerinin Deyimler Sözlüğü, Gazi Kitabevi, Ankara.